كشف الباري
عما في
صحيح البخاري

تصنيف

حضرت مولانا سليم الله خان

مدظله شيخ الحديث جامعة فاروقية كراچي

مترجمان

مولانا شاه فيصل فاضل جامعة الفاروقية كراچي

وحاجي عبد الكريم صديقي

علماء دیوبند کے علوم کا پاسبان
دینی وعلمی کتابوں کا عظیم مرکز ٹیلیگرام چینل
حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان
درس نظامی کیلئے ایک مفید ترین
ٹیلیگرام چینل

کشف الباری

عما في

صحیح البخاری

کتاب الایمان

په تالیفي لحاظ سره جلد نمبر ②

تالیف:- صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
سلیم الله خان مدظله العالی
ترتیب وتحقیق:- مولانا انور البشر مدظله العالی
پښتو مترجم:- مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،

خصوصیات

- داحادیثو تخریج
- دتعلیقات بخاری تخریج کول
- د اسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
- د حدیث د مختلفو جملو په صورت کښې ترجمه
- د شرحې دهرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
- د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
- د مختلفو مذاهب تحقیقی بیان او بیا دمذهب حنفی ترجیح
- د بخاری د اردو او د عربی د شروحاتو خلاصه اوجامع کتاب
- دحدیث اطراف بیان چې په بخاری کښې دا حدیث په کوم کوم خائې کښې دي

فهرست مضامين

شمیره	مضمون	صفحه

(تقريظات الاعلام) ۳۷
د مرتب درخواست ۳۹

۲- بَاب مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

رجال الحديث ۴۲
مسدد بن مسرهد .....
يحي بن سعيد القطان
قتادة بن دعامه سدوسی
حسين معلم
حضرت انس رضی الله عنه
قوله: لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ: ۴۵
يواشكال او د هغې جواب ۴۶
دخپل ورور دپاره دخپل خوښ څيزخوښولو څه مطلب دي ۴۶
دحديث پاك يو مقصد ۴۷
دحديث پاك يو بل مطلب ۴۷
د«لايؤمن» مفهوم ۴۷

۳- بَاب حُبُّ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْإِيمَانِ

رجال الحديث ۴۹
ابو الزناد عبد الله بن ذكوان مدنی قرشی
عبد الرحمن بن هرمز اعرج مدنی قرشی .....
يعقوب بن ابراهيم دورقی .....
ابن عليه .....
④ عبد العزيز بن صهيب: ۵۱
دحديث شرح ۵۱
په حديث پاك كښې د قسم صيغه راوړلو وجه ۵۲
محبت معنی او ددې قسمونه ۵۲
حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه واقعه ۵۴

شمیره	مضمون	صفحه
	حضرت عبدالله بن عبدالله بن أبی رضی الله عنه واقعه	۵۴
	دحضرت عبدالله بن زید بن عبد ربه واقعه	۵۵
	دحضرت عبدالله بن حذافه سهمی رضی الله عنه واقعه	۵۵
	دحضرت خبیب رضی الله عنه واقعه	۵۶
	دیوې صحابیه واقعه	۵۶
	د والد او ولد دتخصیص اوپه یوبل باندې دتقدیم وجه	۵۷
	دوالد په مفهوم کښې ام دخول	۵۸
	په حدیث کښې د والد او ولد سره د خپل نفس ذکر ولې نشته؟	۵۸
	آیا په حدیث کښې دمحبت نه مراد تعظیم دې؟	۵۸
	دشیخ ابوالخراز رحمه الله واقعه	۵۸
	دحضرت عمر رضی الله عنه واقعه، په هغې اشکال اودهغې جواب	۵۹

۸= بَاب حَلَاوَةِ الْإِيمَانِ

	دترجمه مقصود اودماقبل سره ربط	۶۱
	قوله: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ:	۶۳
	فائده	۶۳
	دحلاوت نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟	۶۳
	دحضرت گنگوهی رحمه الله دخپل مرشد په نوم خط	۶۴
	دحلاوت نه حسی مراد اخستل زیاته غوره ده	۶۴
	دحضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادی رحمه الله یوه واقعه	۶۴
	قوله: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا:	۶۵
	په خطیب باندې دانکار وجه	۶۶
	قوله: وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ:	۶۹
	د نبی کریم صلی الله علیه وسلم محبوبیت	۷۱

۹= بَاب عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

	دماقبل سره ربط	۷۱
	په ترجمة الباب باندې یواعتراض اودهغې جواب اود ترجمة مقصود	۷۲
	رجال الحدیث	
	ابوالولید هشام بن عبدالملک	

شمیره	مضمون	صفحه

فائده (طیالسی)..... ۷۲
شعبه ۷۳
عبدالله بن عبدالله بن جبر
قوله: آیة الإیمان حب الأنصار: ۷۳
انصار ۷۴
آیا دمهاجرینو رضی الله عنهم محبت د ایمان نښه نه ده؟ ۷۵
دانصارو سره محبت دایمان اوبغض دنفاق نښه ده په دې باره کښې ضروری وضاحت ۷۵
دحضرت علی رضی الله عنه اوحضرت معاویه رضی الله عنه په مینځ کښې د اختلاف په نوعیت باندې دلالت کونکې یوه واقعه ۷۵
باب(بلاترجمة) ۷۲
په دې مقام کښې د بلا ترجمه باب ذکر کولو مقصد ۷۹
قوله: ابوادریس عائذالله بن عبدالله: ۸۰
قوله: عباده بن صامت رضی الله عنه: ۸۱
قوله: وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ: ۸۱
دانصارو پخوانې تاریخ ۸۱
دانصارو داسلام راوړلو ابتداء ۸۲
قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: ۸۴
قوله: عصابة: ۸۴
قوله: بَايِعُونِي: ۸۴
په حدیث الباب کښې د ذکرشوی بیعت واقعه کله پیښه شوې وه؟ ۸۵
قوله: عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا: ۸۹
قوله: وَلَا تَسْرِقُوا: ۸۹
قوله: وَلَا تَزْنُوا: ۸۹
قوله: وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ: ۹۰
داولاد دقتل وجه اودقرآن عجیبه طرزبیان ۹۰
قوله: وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ: ۹۱
قوله: وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ: ۹۲

شمیره	مضمون	صفحه

اشکال او جواب ۹۳
په حدیث کښې د منهیاتو په ذکرباندې اکفتاء ولې اوکړې شوه ۹۴
قوله: فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ: ۹۴
قوله: وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ: ۹۵
آیا که د شرك په وجه چاته د قتل سزا ورکړې شی نودا دده دپاره کفاره کیدې شی؟ ۹۵
حدود کفارات دی اوکه صرف زواجر؟ ۹۷
دهغه چا دلائل چه حدود کفارات او سواتر ګڼړی ۹۹
څوك چه حدودو ته زواجروائی دهغوی دلائل ۱۰۰
دحضرت عباده رضی الله عنه وغیره د احادیثونه جوابونه ۱۰۳
دحضرت عباده رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې تعارض اودهغې ازاله ... ۱۰۴
دحدود دکفاره کیدو او نه کیدو په باره کښې دحضرت کشمیری رحمه الله قول فیصل ۱۰۷
قوله: وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ: ۱۰۸

۱۰ - بَاب مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

د ترجمة الباب مقصد اود ماقبل سره ربط ۱۰۸
رجال الحدیث .....
امام مالك بن انس ۱۱۰
عبدالرحمن بن عبدالله: ۱۱۰
تنبیه ۱۱۰
عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعه .....
حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه .....
قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا: ۱۱۲
شعف ۱۱۲
قوله: مواقع القطر: ۱۱۲
دغنم دتخصیص وجه ۱۱۲
قوله: يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: ۱۱۳
د فتنه نه څه مراد دی؟ ۱۱۳

شمیره	مضمون	صفحه

د فتنو د زمانې سره متعلق ارشادات نبوی ۱۱۴
تنبیه ۱۱۵
عزلت اوخلوت غوره دي؟ اوکه اختلاط او جلوت؟ ۱۱۵

۱۱- بَاب قَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ

قوله: لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾: ۱۱۸
فائده ۱۱۹
قوله: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ: .. ۱۲۲
قوله: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: ۱۲۳
دعصمت انبیاء مسئله: ۱۲۴
قوله: إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: ۱۲۴
د «مَا تقدّم ومَا تأخر» نه څه مراد دي؟ ۱۲۷
یوسوال اودهغې جواب: ۱۲۸
چه ټول پیغمبران علیهم السلام معصوم دی نو صرف د نبی ﷺ تخصیص ولې اوکړې شو؟ ۱۲۸
قوله: فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ: ۱۲۸
دغضب وجه: ۱۲۸
قوله: ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا: ۱۲۹
دحدیث باب نه مستفاد مسائل: ۱۲۹

۱۲- بَاب مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنَ الْإِيمَانِ

پدې حدیث مکرر کیدو باندې اعتراض اوددې جواب: ۱۳۰
..... ۱۳۲

۱۳- بَاب تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

اولنې بحث د ترجمې غرض ۱۳۲
دویم بحث: ۱۳۳
دریم بحث: ۱۳۳
څلورم بحث ۱۳۴
پنځم بحث ۱۳۵

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ		١٤٠
مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ:		١٤٠
داعمالو وزن		١٤٠
قوله: فَيَخْرُجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا ...الخ		١٤٢
قوله: قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ:		١٤٣
دوهيب دتعليقي روايت فائده		١٤٣
قوله: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ ...الخ		١٤٢
يوه شبه او د هغې جواب		١٤٨
١٤ - بَابُ الْحَيَاءِ مِنَ الْإِيمَانِ		
دما قبل سره ربط		١٥٠
د ترجمة مقصد		١٥١
قوله: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ		١٥٢
قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ:		١٥٣
١٥ - بَابٌ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ		
د ترجمة الباب د حديث سره مناسبت		١٥٥
د ترجمې مقصد		١٥٥
تنبيه		١٥٧
قوله: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا		١٥٨
يو اشكال او د هغې جواب		١٥٨
د نبي كريم ﷺ د وفات نه پس د اهل عرب اود دوى د ارتداد صورتونه		١٥٩
آيا د ذمى او معاهد سره قتال كولې شى؟		١٦١
زنديق او دده حكم		١٦٤
د تارك صلاة حكم		١٦٤
د ارتداد د قائلينو دليلونه		١٦٢
د امام مالك او امام شافعى رحمهما الله استدلال		١٦٢
داحنافو رحمهم الله استدلال		١٧٠
دامام احمد او امام شافى رحمهما الله خوندوره مناظره		١٧١

شمیره	مضمون	صفحه

قوله: إلا بحق الإسلام: ۱۷۱
قوله: وحسابهم على الله: ۱۷۲
فائده ۱۷۲

۱۲ - بَاب مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

دعمل نه څه مراد دي؟ ۱۷۲
د ترجمې مقصد ۱۷۳
جنت ته میراث ولې وئیلې شوې دي؟ ۱۷۴
په آیت مذکوره او حدیث کښې تعارض او ددې دفعیه ۱۷۲
قوله: وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّه: ۱۷۷
تنبیه ۱۸۰
قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ: ۱۸۰
حج مبرور ۱۸۱
د حدیث شریف د ترجمة الباب سره مطابقت ۱۸۱

۱۷ - بَاب إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

دامام العصر حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله رائې ۱۸۳
دعلامه سندهی رائې ۱۸۴
دشیخ الاسلام شبیر احمد عثمانی رحمه الله رائې ۱۸۵
تنبیه ۱۹۱
قوله: أن رسول الله ﷺ أعطى رهطاً وسعد جالس: ۱۹۲
قوله: فترك رسول الله ﷺ رجلاً هو أعجبهم إلي: ۱۹۲
قوله: فقلت يا رسول الله مالك عن فلان: ۱۹۲
قوله: فوالله إني لأراه مؤمناً: ۱۹۲
قوله: فقال أو مسلماً: ۱۹۳
تنبیه ۱۹۴

شمیره	مضمون	صفحه

ایا په دې حدیث سره د حضرت جعیل (رض) نه د ایمان نفی کیږی؟ ۱۹۵
قوله: فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ: ۱۹۵
قوله: ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ: ۱۹۲
دحضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ د اصرار وجه ۱۹۷
د نبی کریم ﷺ د «أومسلماً» وئیلو سره د تردید وجه ۱۹۷
دوه اصلاحات ۱۹۸
قوله: وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ: ۱۹۸

۱۸- بَاب إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

د ترجمې مقصود ۲۰۰
حضرت عمار بن یاسر ﷺ ۲۰۱
فضائل او مناقب ۲۰۱
قوله: ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: ۲۰۲
قوله: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ: ۲۰۲
قوله: وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ: ۲۰۲
قوله: وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ: ۲۰۳
دعمار بن یاسر (رض) د اثر تخریج ۲۰۳
قوله: قتیبه بن سعید: ۲۰۴
قوله: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ: ۲۰۵

۱۹- بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِ وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

د کفر لغوی معنی ۲۰۶
د کفر اطلاقات ۲۰۶
یو اشکال او دهغې جواب ۲۰۹
«کفردون کفر» د چا قول دی؟ ۲۱۳
د ترجمې مقصود ۲۱۵
قوله: فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ۲۱۵
قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: ۲۱۶

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: عَنْ مَالِكٍ:		۲۱۶
قوله: عَنْ زَيْدِبْنِ أَسْلَمَ:		۲۱۶
قوله: عَنْ عَطَاءِبْنِ يَسَارٍ:		۲۱۷
قوله: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی الله عنهما:		۲۱۸
یوه اهمه فائده:		۲۱۸
قوله: قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ:		۲۱۹
قوله: فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ:		۲۱۹
یو اشکال اودهغې جواب:		۲۲۱
قوله: يَكْفُرْنَ:		۲۲۱
قوله: قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللّٰهِ؟:		۲۲۲
قوله: قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ:		۲۲۲
قوله: وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ: ...		۲۲۲
په حدیث کښې د اختصار مسئله:		۲۲۲
۲۰- بَابُ الْمَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَلَا يُكَفَّرُ صَاحِبُهَا بِارْتِكَابِهَا إِلَّا بِالشِّرْكِ		
د ترجمة الباب مقصود:		۲۲۴
د حضرت شیخ الهند رحمه الله رائې:		۲۲۵
یو اشکال اودهغې ازاله:		۲۲۶
۲۱- باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾		
قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ الْمُبَارَكِ:		۲۲۹
قوله: حَدَّثَنَا حَمَّادُبْنُ زَيْدٍ:		۲۲۹
قوله: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ:		۲۳۰
قوله: وَيُونُسُ:		۲۳۰
قوله: عَنِ الْحَسَنِ:		۲۳۰
قوله: عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ:		۲۳۳
قوله: قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هٰذَا الرَّجُلَ:		۲۳۴
قوله: فَلَقِيَنِي أَبُوبَكْرَةَ:		۲۳۴

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: ابوبكره رضي الله عنه:	۲۳۴
	قوله: فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ:	۲۴۰
	قوله: قُلْتُ أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ:	۲۴۰
	قوله: قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ الخ:	۲۴۰
	که په مسلمانانو کښې اختلاف پیدا شی نو اعتزال یکاردي او که یوې ډلې سره کیدل؟	۲۴۱
	آیا د جمل په واقعه کښې صحابه کرام رضی الله عنهم د دنیوی مقصد د پاره جنګیدل	۲۴۱
	دصحابو رضی الله عنهم د مشاجراتو په باره کښې د امت موقف	۲۴۲
	قوله: فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ:	۲۴۳
	قوله: فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ:	۲۴۳
	قوله: قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ:	۲۴۳
	دقصد مراتب	۲۴۵
	رجال الحديث	
	حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ:	۲۴۶
	حَدَّثَنَا شُعْبَةُ:	۲۴۶
	حَدَّثَنَا واصل الاحدب:	۲۴۶
	عَنِ الْمَعْرُورِ:	۲۴۶
	قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ:	۲۴۷
	قوله: بِالرَّبَذَةِ:	۲۴۹
	قوله: وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ:	۲۴۹
	قوله: فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ:	۲۵۰
	قوله: فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا:	۲۵۰
	قوله: فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ:	۲۵۱
	قوله: فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ:	۲۵۱
	قوله: إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ:	۲۵۲
	قوله: جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ:	۲۵۳
	قوله: فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ:	۲۵۳

شمیره	مضمون	صفحه

۲۲ - بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

د ترجمة الباب مقصد اودماقبل سره ربط ۲۵۴
حَدَّثَنَا أَبُوالْوَلِيدِ: ۲۵۵
قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: ۲۵۵
ح قَالَ وحَدَّثَنِي بِشْرٌ: ۲۵۵
دوه اهمي فائدي ۲۵۶
بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُومُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ: ۲۵۶
قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: ۲۵۶
عَنْ سُلَيْمَانَ: ۲۵۸
عَنْ إِبْرَاهِيمَ: ۲۵۹
عَنْ عَلْقَمَةَ: ۲۶۱
عَنْ عَبْدِاللّٰهِ: ۲۶۳
فائده ۲۶۶
قوله: قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ ﴿اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يَلْبِسُوْٓا اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ: .. ۲۶۶
دحضرات صحابه كرامو رضى الله عنهم د ويرې سبب ۲۶۷
په آيت كښې د ظلم نه د شرك مراد اخستلو قرينه څه ده؟ ۲۶۷
دآيت د تفسيرپه سلسله كښې د معتزلو موقف اودهغې تردید ۲۶۸
دحديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت ۲۷۲

۲۳ - بَاب عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

دترجمې مقصود ۲۷۳
حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُوالرَّبِيعِ: ۲۷۴
قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ: ۲۷۴
قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُوسُهَيْلٍ: ۲۷۵
عَنْ أَبِيهِ: ۲۷۵
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: ۲۷۶
قوله عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: ۲۷۶

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ:	٢٧٧
	قوله: وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ:	٢٧٧
	قوله: وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ:	٢٧٨
	رجال الحديث	
	حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ:	٢٧٨
	قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ:	٢٨١
	عَنِ الْأَعْمَشِ:	٢٨٢
	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ:	٢٨٢
	عَنْ مَسْرُوقٍ:	٢٨٣
	قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ.. إلخ:	٢٨٤
	يو اشكال او دهغې جواب:	٢٨٤
	په دوارو حديثونو كښې د ذكر شوى مجموعى نښو شمار:	٢٨٥
	آيا چه ذكر شوې نښې په مومن كښې موجود شى نو هغه به حقيقت كښې منافق وى؟	٢٨٦
	قوله: تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ:	٢٩١

٢٤ = بَابُ قِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ

	د ابواب سابقه سره ربط او مناسبت	٢٩٢
	حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ:	٢٩٣
	قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ:	٢٩٣
	قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ:	٢٩٣
	عَنِ الْأَعْرَجِ:	٢٩٣
	عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه:	٢٩٣
	قوله: قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا.... الخ:	٢٩٤
	دليلة القدر وجه تسميه	٢٩٤
	په شرط اوجزا كښې د صيغود اختلاف وجه	٢٩٥
	د «مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ» نه كوم گناهونه مراد دى؟	٢٩٧
	د ترجمة الباب اثبات	٢٩٨

شمیره	مضمون	صفحه

۲۵- بَاب الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

دذکرشوی باب دماقبل اومابعد بابونوسره تعلق ۲۹۹
حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ: ۳۰۱
قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ: ۳۰۱
قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ: ۳۰۳
قَالَ حَدَّثَنَا أَبُوزُرْعَةَ بْنُ عَمْرِوبْنِ جَرِيرٍ: ۳۰۳
قوله: سَمِعْتُ أَبَاهُرَيْرَةَ رضی الله عنه عن النبی ﷺ قال: ۳۰۴
قوله: انْتَدَبَ اللّٰهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ: ۳۰۴
قوله: لَايُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي: ۳۰۵
قوله: أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَانَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْغَنِيمَةٍ أَوْأُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ: ۳۰۵
یو اشکال ۳۰۶
دعلامه کرمانی رحمه الله جواب ۳۰۶
دابن عبدالبر.قرطبی اوتورپشتی رحمهم الله رائي ۳۰۶
دحافظ ابن حجر رحمه الله جواب ۳۰۷
داولنی اشکال صحیح جواب ۳۰۹
د دویم اشکال جواب ۳۰۹
د مشقت وجوه ۳۰۹
قوله: وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ: ۳۱۰
آیا د نبی ﷺ د شهادت تمنا کولوسره د کفر غلبه لازمیږی ۳۱۲

۲۶= بَاب تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

د ترجمې مقصد ۳۱۲
رجال الحدیث ۳۱۳
حدثنا اسماعیل: ۳۱۳
قال حدثنی مالك: ۳۱۳
عن ابن شهاب: ۳۱۳
عن حمیدبن عبدالرحمن: ۳۱۳

شمیره	مضمون	صفحه
	عن أبي هريرة رضي الله عنه:	٣١٤
	قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا... الخ:	٣١٤
	٢٧ - بَاب صَوْمُ رَمَضَانَ احْتِسَابًا مِنَ الْإِيمَانِ	
	د قيام رمضان په صوم رمضان باندې د تقديم څو وجوه	٣١٤
	ابن سلام	٣١٥
	محمد بن فضيل:	٣١٥
	يحيى بن سعيد انصاري	
	ابوسلمه	٣٢٠
	قوله: قال رسول الله ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ:	٣٢٢
	٢٨ - بَاب الدِّينُ يُسْرٌ وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ	
	ما قبل سره ربط	٣٢٣
	كتاب الايمان سره ددې باب مناسبت	٣٢٤
	قوله: وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ:	٣٢٤
	قوله: حنيفية:	٣٢٥
	قوله: السمحة:	٣٢٦
	په بخاري شريف کښې د معلقاتو نوعيت	٣٢٧
	دذکرشوی تعليق تخريج	٣٢٧
	قوله: إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ:	٣٣٢
	دين په کوم حيثيت سره آسان دې؟	٣٣٢
	قوله: وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ:	٣٣٩
	قوله: فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا:	٣٤٢
	قوله: وَأَبْشِرُوا:	٣٤٣
	قوله: وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ:	٣٤٣
	يواشکال اودهغې جواب	٣٤٤
	بوبل اشکال اودهغې جواب	٣٤٥

شمیره	مضمون	صفحه

٢٩ - بَاب الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ

د ترجمة الباب دماقبل بابونو سره ربط ٣٤٢

دترجمة الباب مقصد ٣٤٢

د آيت كريمه شان نزول ٣٤٧

يواشكال اودهغې جواب ٣٤٨

دحضرت شيخ الهند رحمه الله جواب ٣٤٩

قوله: يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ: ٣٥٢

ددې اشكال څو جوابونه ٣٥٣

تنبيه ٣٦٠

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ: ٣٦٨

قوله: نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ: ٣٦٩

د نبى كريم د قرنيكه هاشم د نكاح واقعه ٣٦٩

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا: ٣٧٠

بيت المقدس ته د استقبال موده ٣٧١

د تحويل قبلې حكم په كومه مياشت كښې راغلې وو؟ ٣٧٣

نبى كريم ﷺ بيت المقدس ته استقبال په قرآنى حكم كړې ووكه په خپل اجتهاد؟ ٣٧٤

اولنې بحث د نسخ د واقع كيدو امكان ٣٧٥

دويم بحث نسخ السنت بالقرآن جائز ده كه نه؟ ٣٧٧

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ: ٣٧٩

تحويل دقبلې په كوم جمات كښې اوپه كوم مونځ كښې شوې وو؟ ٣٧٩

قوله: وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ: ٣٨١

نوروخلقو ته دتحويل قبلې خبرور كونكې څوك وو؟ ٣٨١

د دويم جمات نه كوم جمات مراد دې؟ ٣٨٢

يواشكال اودهغې جواب ٣٨٢

تنبيه ٣٨٤

داهل قباء د منسوخ قبلې طرف ته د مونځ د ادا كولوحكم ٣٨٤

په دارالحرب كښې داسلام قبلونكى حكم ٣٨٥

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: فَقَالَ أَتَشْهَدُ بِاللّٰهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ		۳۸۵
قِبَلَ الْبَيْتِ:		۳۸۶
آیا په مانځه کښې په مخ کرځولو سره عمل کثیر نه راځی؟		۳۸۶
دیوکس په خبر باندې قطعی قبله پریخودل څنګه جائز شو؟		۳۸۷
قوله: وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ:		۳۸۷
قوله: فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذٰلِكَ:		۳۸۹
قوله: قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هٰذَا:		۳۸۹
قوله: أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا:		۳۹۰
قوله: فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ:		۳۹۲
۳۰ - بَابُ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ		
دماقبل سره ربط:		۳۹۲
د ترجمة الباب مقصد		۳۹۳
رجال الحدیث		۳۹۴
قَالَ مَالِكٌ:		۳۹۴
دوه اشکالات اوهغې جوابونه		۳۹۵
قوله: إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللّٰهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا:		۳۹۶
قوله: زَلَفَهَا:		۳۹۶
په حدیث باب کښې دامام بخاری رحمه الله تصرف		۳۹۷
دکتابت حسنه سره د متعلقه حصې حذف کولو وجه		۳۹۷
په طاعاتو ،قرباتو ،اوعباداتود اجراوثواب ترتب		۳۹۷
د کفر په زمانه کښې په اعمال حسنه باندې داجراوثواب ترتب خلاف قواعد نه دی		۳۹۸
دکفردزمانې په نیکو اعمالو داسلام راوړلو نه پس د اجراوثواب دترتب دلائل		۳۹۹
دکفردزمانې په معاصی او جرائمو به داسلام راوړلونه پس مواخذه وی		۴۰۱
امام احمد رحمه الله اود دوی د متبعینو رحمهم الله، دلائل		۴۰۲
دجمهورود طرفه دذکرشوو دلائلو جواب		۴۰۲
د جمهورو دلائل		۴۰۴
قوله وَكَانَ بَعْدَ ذٰلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ:		۴۰۵

شمیره	مضمون	صفحه

ایا په نیکئ کښې صرف د اووه سوو پورې زیادت کیږی؟ ۴۰۵
قوله: وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ: ۴۰۶
رجال الحديث ۴۰۷
اسحاق بن منصور .....
عبد الرزاق بن همام .....
همام بن منبه .....
قوله: إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةٍ: .. ۴۱۲

۳۱- بَاب أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

د مخکنی باب سره ددې باب ربط: ۴۱۶
دترجمة الباب مقصد: ۴۱۷
رجال الحديث ۴۱۸
هشام بن عروة: ۴۲۲
عائشه رضی الله عنها: ۴۲۲
قوله: عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ: ۴۲۲
قوله: قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا: ۴۲۸
قوله: قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ: ۴۲۹
قوله: فَوَاللَّهِ: ۴۳۰
قوله: لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا: ۴۳۰
قوله: وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ: ۴۳۲

۳۲ = بَاب زِيَادَةِ الْإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ

د ترجمې مکرر کیدو اشکال او د هغې جواب: ۴۳۴
وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ (الکهف:۳)....الخ ۴۳۷
یو اشکال او دهغې جواب ۴۳۸
رجال الحديث ۴۳۹
مسلم بن ابراهیم: ۴۳۹
هشام ۴۴۱

شمیره	مضمون	صفحه
	قتادة	۴۴۴
	انس	۴۴۴
	قوله: قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ	۴۴۵
	قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ	۴۴۶
	د مذکوره تعلیق مقصد	۴۴۶
	یو اشکال او دهغې جواب	۴۴۷
	رجال الحدیث	۴۴۷
	ابان	۴۴۷
	تنبیه	۴۵۰
	رجال الحدیث	۴۵۱
	الحسن بن الصباح:	۴۵۱
	جعفر بن عون:	۴۵۲
	ابوالعمیس	۴۵۴
	قیس بن مسلم:	۴۵۴
	طارق بن شهاب:	۴۵۶
	تنبیه	۴۵۷
	عمر بن الخطاب:	۴۵۷
	سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ:	۴۵۸
	قوله: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا	۴۵۹
	قوله: قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	۴۵۹
	آیا د حضرت عمر(رض) جواب. سوال سره مطابقت لری	۴۵۹
	ورځ د عرفې نې څنګه اختر اوکړخوله؟	۴۶۰

۳۳ - بَابُ الزَّكَاةُ مِنَ الْإِسْلَامِ

	وَقَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ... الخ	۴۶۱
	تیرو شوو بابونو سره ربط	۴۶۱
	د ترجمة الباب مقصود	۴۶۲

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ..الخ		۴۲۲
رجال الحديث		۴۲۳
اسماعيل:		۴۲۳
مالك بن انس:		۴۲۳
ابوسهيل بن مالك:		۴۲۳
ابيه:		۴۲۳
طلحه بن عبيدالله:		۴۲۴
قوله: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ...		۴۲۵
د ,,رجل،، نه څوك مراد دي؟		۴۲۶
قوله: مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ:		۴۲۶
قوله: ثَائِرَ الرَّأْسِ:		۴۲۶
قوله: يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ:		۴۲۷
قوله: وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ:		۴۲۷
قوله: حَتَّى دَنَا:		۴۲۷
قوله: فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ:		۴۲۷
قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ:		۴۲۸
قوله: فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ:		۴۲۹
د وتر د وجوب متعلق په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراض او د هغې جواب		۴۷۰
د يوسف بن خالد سمتي رحمه الله واقعه		۴۷۰
د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې پوره کول واجب دی اوکه نه؟		۴۷۲
تنبيه		۴۷۳
د حنفيانو دلائل		۴۷۵
يو سوال او د هغې جواب		۴۷۹
د حنفيانو دمذهب وجوه ترجيح		۴۸۰
قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟...الخ:		۴۸۰
آيا د ..رمضان.. لفظ سره د ..شهر.. لفظ استعمالول ضروری دي؟		۴۸۰
قوله قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا:		۴۸۱

شمیره	مضمون	صفحه
	په دوو حدیثونو کښې تعارض او ددې دفعیه	۴۸۲
قوله:	قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ:	۴۸۴
	آیا د مذکوره فرائضو نه علاوه نور واجبات ادا کول ضروری نه دی؟	۴۸۴
	آیا ..فلاح.. دپاره د منهیاتو پریښودل ضروری نه دی؟	۴۸۴
	آیا د امر خیر په پریښودو باندې قسم خوړل صحیح دی؟	۴۹۱
قوله:	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ:	۴۹۱
	آیا د غیر الله قسم خوړل صحیح دی؟	۴۹۱
	۳۴ = بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ	۴۹۵
	د ذکر شوی باب د ماقبل سره مناسبت	۴۹۶
	رجال الحدیث	۴۹۶
	احمد بن عبدالله بن علی المنجوفی:	۴۹۷
	روح	۵۰۳
	الحسن بن ابی الحسن الانصاری	۵۰۳
	محمد بن سیرین	۵۰۵
قوله:	حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:	۵۰۲
قوله:	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا	۵۰۲
	د فقهاؤ دلائل	۵۰۸
	د حدیث باب نه په مذکوره مسئلې باندې استدلال	۵۰۹
قوله:	إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا:	۵۰۹
	د ترجمة الباب اثبات	۵۱۰
قوله:	وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا:	۵۱۰
قوله:	فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ:	۵۱۰
	د قیراط تحقیق	۵۱۰
قوله:	تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:	۵۱۱
قوله:	عثمان المؤذن:	۵۱۲

شمیره	مضمون	صفحه

۳۵- بَاب خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

آیا په بې علمئ کښې د کفر د کلمې اطلاق موجب د کفر دي؟ ۵۱۵
د ترجمة الباب ماخذ ۵۱۶
د مذکوره آیت نه د علامه زمخشری غلط استدلال ۵۱۶
قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ: ۵۲۰
قوله: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا: ۵۲۲
ددې قول مطلب ۵۲۲
قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: ۵۲۳
قوله: أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ۵۲۴
د ابن ابی ملیکه رحمه الله ددې اثر تخریج ۵۲۴
قوله: كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ: ۵۲۵
قوله: مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ: ۵۲۵
آیا ,,إیمانی کإیمان جبرئیل،، جمله د امام ابوحنیفه رحمه الله نه ثابت ده؟ ۵۲۶
قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ: ۵۲۸
د حضرت حسن بصری رحمه الله د اثر تخریج ۵۲۸
د حضرت حسن بصری رحمه الله قول ته په صیغې د تمریض سره ولې ذکر کړې دي؟ ۵۲۹
قوله: وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى التَّقَاتُلِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ: ۵۳۰
د ترجمې مقصود سره انطباق ۵۳۱
رجال الحدیث ۵۳۲
محمد بن عرعرة: ۵۳۲
شعبه ۵۳۳
زبید ۵۳۳
ابووائل: ۵۳۴
عبدالله ۵۳۵
قوله: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ: ۵۳۵

شمیره	مضمون	صفحه
	د ارجاء نه څه مراد دي؟	۵۳۶
	ضروری تنبیه	۵۳۶
	قوله: فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ:	۵۳۷
	سباب	۵۳۷
	فسوق	۵۳۸
	د مرجئه تردید	۵۳۸
	آیا دې حدیث سره د خوارجو تائید کیږی؟	۵۳۹
	تحقیقی جواب	۵۳۹
	یو اشکال او د هغې جواب	۵۴۰
	د مرجئه دوه مغالطې او د هغې ازاله	۵۴۱
	اعراض به د خپل محل نه څنګه جدا کیږی؟	۵۴۲
	رجال الحدیث	۵۴۴
	قتیبه بن سعید:	۵۴۴
	اسماعیل بن جعفر:	۵۴۴
	حمید	۵۴۴
	انس	۵۴۸
	عباده بن الصامت:	۵۴۸
	قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ:	۵۴۸
	قوله: فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى.. الخ:	۵۴۸
	آیا حق طلب کول مذموم دی؟	۵۵۰
	قوله: الْتَمِسُوهَا فِي التِّسْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ:	۵۵۰
	د احادیثو او آثارو ترجمة الباب سره انطباق	۵۵۱
	۳۶ = بَابُ سُؤَالِ جِبْرِيلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالْإِحْسَانِ وَعِلْمِ السَّاعَةِ	
	قوله: وَبَيَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ:	۵۵۳
	د ترجمة الباب ما قبل سره مناسبت	۵۵۴
	د ترجمة الباب مقصد	۵۵۴

شمیره	مضمون	صفحه
	تنبیه	۵۵۶
	قوله: وَمَا بَيْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ:	۵۵۷
	رجال الحدیث	۵۵۷
	مسدد	۵۵۷
	اسماعیل بن ابراهیم:	۵۵۷
	ابوحیان التیمی:	۵۵۸
	ابوزرعه	۵۵۹
	ابوهریره رضی الله عنه:	۵۵۹
	قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ:	۵۶۰
	قوله: فَأَتَاهُ رجل:	۵۶۱
	د طلب علم آداب	۵۶۱
	د ..فخذیه.. ضمیر کوم طرف ته راجع دی؟	۵۶۲
	د حضرت جبرئیل علیه السلام راتلل کله شوی وو؟	۵۶۳
	قوله: فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ؟:	۵۶۳
	د سلام نه کولو اشکال او د هغې جواب	۵۶۳
	په طریقه د خطاب کښې تعارض او ددې ازاله	۵۶۴
	د خطاب د طریقې اشکال او ددې جواب	۵۶۴
	قوله: قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ:	۵۶۶
	یو اشکال او د هغې جواب	۵۶۷
	قوله: وَمَلَائِكَتِهِ:	۵۶۷
	قوله: وَكُتُبِهِ:	۵۶۸
	کتابونه او صحیفې څومره دی؟	۵۶۹
	قوله: وَبِلِقَائِهِ:	۵۶۹
	د الله تعالی د رؤیت مسئله	۵۷۱
	قوله: وَرُسُلِهِ:	۵۷۵
	..رسول.. او ..نبی.. څه ته وائی؟	۵۷۵
	د انبیاو او رسولانو تعداد	۵۷۶

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ:	۵۷۶
	فائده	۵۷۷
	قدر یا تقدیر	۵۷۷
	فرقه قدریه	۵۷۸
	قوله: قَالَ مَا الْإِسْلَامُ:	۵۷۹
	قوله: الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا:	۵۷۹
	قوله: وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ:	۵۸۰
	قوله: وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ:	۵۸۰
	قوله: وَتَصُومَ رَمَضَانَ:	۵۸۰
	قوله: قَالَ مَا الْإِحْسَانُ:	۵۸۱
	د ,,احسان،، لغوی معنی او ددې قسمونه	۵۸۱
	مقام مشاهده او مقام مراقبه	۵۸۱
	قوله: قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ:	۵۸۲
	د ,,احسان،، دوه مختلف تشریح	۵۸۲
	نحوی اعتبار سره د دواړو تقریرونو په مینځ کښې تفریق	۵۸۴
	فائده	۵۸۵
	د صوفیه په نیز د ،،فإن لم تكن تراه فإنه يراك،، تشریح	۵۸۵
	د صوفیه حضراتو په تشریح باندې اعتراضات	۵۸۵
	د مذکوره اعتراضاتو جوابونه	۵۸۲
	تبصره او محاکمه	۵۸۷
	په قرآن کریم کښې د ایمان، اسلام او احسان ذکر	۵۸۷
	قوله: قَالَ مَتَى السَّاعَةُ:	۵۸۸
	قیامت سره د متعلق سوال، د ماقبل سره ربط	۵۸۸
	یوه شبه او د هغې جواب	۵۹۰
	قوله: قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ:	۵۹۱
	قوله: وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا:	۵۹۲
	قوله: إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا:	۵۹۳

شمیره	مضمون	صفحه
	د مذکوره جملې مطلبونه	۵۹۴
	قوله: وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ:	۵۹۵
	قوله: فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللّٰهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةَ:	۵۹۷
	آیا مغیبات په پنځو امورو کښې منحصر دی؟	۵۹۷
	آیا په اکوان غیبیه باندې اطلاع حاصلیدل ممکن نه دی؟	۵۹۹
	مسئله د علم غیب	۶۰۱
	د اهل سنت والجماعت د عقیدې خلاصه	۶۰۲
	د مولوی احمد رضاخان بریلوی او دده د متبعینو عقیده	۶۰۲
	د بریلوی حضراتو دلائل او دهغې جوابونه	۶۰۳
	د اهل السنت والجماعت دلیلونه	۶۱۴
	یو اهم تنبیه	۶۱۷
	قوله: ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هٰذَا جِبْرِيلُ:	۶۱۷
	فائده	۶۱۹
	قوله: جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ:	۶۲۰
	قوله: أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ جَعَلَ ذٰلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ:	۶۲۱
	باب (بلاترجمه)	۶۲۱
	د حضرت شیخ الهند رحمه الله تقریر	۶۲۳
	قوله: أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ:	۶۲۲
	خرم فی الحدیث	۶۲۲
	په حدیث باب کښې خرم دچا د طرفه واقع شوې دې؟	۶۲۷
	ماقبل سره مناسبت	۶۲۸
	د ترجمة الباب مقصد	۶۲۸
	یو اشکال او د هغې جواب	۶۲۹
	دحدیث باب اهمیت	۶۳۷
	قوله: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:	۶۳۸
	قوله: الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ:	۶۳۹
	د..مشتبهات.. تحقیق	۶۴۱
	تنبیه	۶۴۲

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ:		۲۴۲
قوله: وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ:		۲۴۷
قوله: ..الحمى..		۲۴۸
قوله: أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ:		۲۴۹
فائده		۲۵۰
قوله: أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا..الخ:		۲۵۰
محل عقل		۲۵۲
د امام بخاري رحمه الله مقصد		۲۵۳
يو اشكال او د هغې جواب		۲۵۳
ماقبل باب سره ربط او مناسبت		۲۵۴
تنبيه		۲۵۴
قوله: كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ:		۲۲۱
ددې اعزاز وجه څه وه؟		۲۲۱
قوله: فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ:		۲۲۲
قوله: ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:		۲۲۲
حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ابو جمره ته دا حدیث ولې واورولو؟		۲۲۳
وفد عبد القیس د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې کله راغلې وو؟		۲۲۳
د عبد القیس قبیلې اسلام		۲۲۲
وفد عبد القیس په څومره کسانو باندې مشتمل وو؟		۲۲۸
فائده		۲۲۹
قوله: قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْ مَنِ الْوَفْدُ:		۲۲۹
قوله: قَالُوا رَبِيعَةُ:		۲۷۰
غير خزايا ولا ندامى:		۲۷۲
قوله: ..ندامى..		۲۷۲
قوله: فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ..الخ:		۲۷۳
قوله: فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ:		۲۷۴
نبی کریم ﷺ وفد ته د یو څیز حکم اوفرمائیلو اوکه د متعدد امورو؟		۲۷۶

شمیره	مضمون	صفحه
	په مامورانو کښې اجمال او تفصیل کښې تفاوت او ددې وضاحت	۲۷۲
	په حدیث باب کښې د حج ذکر ولې نشته؟	۲۸۱
قوله:	وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ:	۲۸۳
قوله:	حنتم:	۲۸۳
قوله:	الدباء:	۲۸۴
قوله:	النقير:	۲۸۴
قوله:	المزفت:	۲۸۴
قوله:	وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ:	۲۸۵
	د ترجمة الباب مقصد	۲۸۵
	د ترجمة الباب تحليل	۲۸۲
قوله:	فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ:	۲۸۸
قوله:	وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾:	۲۹۱
قوله:	نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ:	۲۹۲
قوله:	وَقَالَ (النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ:	۲۹۳
قوله:	إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ:	۷۰۵
قوله:	إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ:	۷۰۲
	مخکنی باب سره ربط او مناسبت	۷۰۸
	د ترجمة الباب مقصود	۷۰۸
قوله:	الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ:	۷۰۹
	د مذکوره معلق حدیث تخریج	۷۰۹
	امام بخاری رحمه الله موصولاً ولې ددې حدیث تخریج اونکړو؟	۷۰۹
قوله:	النصيحة:	۷۱۰
قوله:	النصيحة لله:	۷۱۱
قوله:	النصيحة لكتاب الله:	۷۱۱
قوله:	النصيحة للرسول ﷺ:	۷۱۱
قوله:	النصحية لائمة المسلمين:	۷۱۲

شمیرہ	مضمون	صفحہ
قولہ: النصیحۃ لعامۃ المسلمین:		۷۱۲
قولہ: إذا نصحوا اللہ ورسولہ:		۷۱۲
قولہ: بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ:		۷۱۹
قولہ: سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ:		۷۲۵
قولہ: وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا:		۷۲۵
قولہ: فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ:		۷۲۵
قولہ: ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ:		۷۲۶
قولہ: ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا:		۷۲۶
قولہ: وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ:		۷۲۶
قولہ: ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ:		۷۲۶
د کتاب الایمان خاتمہ او براعت اختتام		۷۲۷
مآخذ ومراجع		۷۲۹

فہرس اسماء من ترجم لھم علی حروف الھجاء

شمیرہ	مضمون	صفحہ
(۱) ⇦	ابان بن یزید العطار	۴۴۷
(۲) ⇦	ابراھیم بن حمزہ	۲۲۴
(۳) ⇦	ابراھیم بن سعد ابواسحاق	۱۴۴
(۴) ⇦	ابراھیم بن یزید تیمی	۵۲۰
(۵) ⇦	ابراھیم بن یزید نخعی	۲۵۹
(۶) ⇦	ابراھیم ابن ابی ملیکہ	۵۲۳
(۷) ⇦	ابن اخی الزھری (محمد بن عبداللہ بن مسلم)	۱۹۹
(۸) ⇦	ابن علیہ (اسماعیل بن ابراھیم بن مقسم)	۵۰
(۹) ⇦	ابو ادریس خولانی (عائذ اللہ بن عبداللہ)	۸۰
(۱۰) ⇦	ابو اسحاق اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر	۲۷۴
(۱۱) ⇦	ابو اسحاق سبیعی (عمرو بن عبداللہ)	۳۲۲
(۱۲) ⇦	ابو امامہ اسعد بن سھل بن حنیف	۱۴۲
(۱۳) ⇦	ابو انس (مالک بن ابی عامر)	۴۴۳
(۱۴) ⇦	ابو بکرہ ؓ	۲۳۴
(۱۵) ⇦	ابو جمرہ (نصر بن عمران)	۲۵۹
(۱۶) ⇦	ابو حیان التیمی (یحی بن سعید بن حیان)	۵۵۸
(۱۷) ⇦	ابو ذر غفاری ؓ (جندب بن جنادہ)	۲۴۷
(۱۸) ⇦	ابو الربیع (سلیمان بن داود عتکی)	۲۷۴
(۱۹) ⇦	ابو روح (الحرمی بن عمارہ)	۱۵۴
(۲۰) ⇦	ابو زرعہ بن عمرو بن جریر	۳۰۳
(۲۱) ⇦	ابو الزناد (عبداللہ بن ذکوان)	۴۹
(۲۲) ⇦	ابو سعید خدری ؓ (سعد بن مالک بن سنان)	۱۱۱
(۲۳) ⇦	ابو سلمہ بن عبدالرحمن بن عوف	۳۲۰
(۲۴) ⇦	ابو سھیل (نافع بن مالک بن ابی عامر)	۲۷۵

شمیرہ	مضمون	صفحہ
۲۵، ⇦	ابو العمیس (عتبہ بن عبداللہ)	۴۵۴
۲۶، ⇦	ابو قلابہ جرمی (عبداللہ بن زید)	۲۰
۲۷، ⇦	ابو مسعود بدری (عقبہ بن عمرو)	۷۰۳
۲۸، ⇦	ابو نعمان (محمد بن الفضل السدوسی الملقب بعارم)	۷۲۰
۲۹، ⇦	ابونعیم (الفضل بن دکین)	۲۳۰
۳۰، ⇦	ابووائل (شقیق بن سلمہ)	۵۳۴
۳۱، ⇦	ابوالولید طیالسی (ہشام بن عبدالملک)	۷۲
۳۲، ⇦	احمد بن عبداللہ بن علی المنجوفی	۴۹۲
۳۳، ⇦	احمد بن یونس تمیمی	۱۷۸
۳۴، ⇦	احنف بن قیس تمیمی	۲۳۳
۳۵، ⇦	اسحاق بن منصور کوسج	۴۰۷
۳۶، ⇦	اسماعیل بن ابی اویس	۴۲۳
۳۷، ⇦	اسماعیل بن جعفر مدنی	۲۷۴
۳۸، ⇦	اعرج (عبدالرحمن بن ہرمز)	۲۹۳
۳۹، ⇦	اعمش (سلیمان بن مہران)	۲۵۸
۴۰، ⇦	انس بن مالک ؓ	۴۴
۴۱، ⇦	ایوب بن ابی تمیمہ کیسان سختیانی	۲۲
۴۲، ⇦	براء بن عازب ؓ	۳۲۷
۴۳، ⇦	بشر بن خالد عسکری	۲۵۲
۴۴، ⇦	جریر بن عبداللہ بجلی ؓ	۷۱۹
۴۵، ⇦	جعفر بن عنون	۴۵۲
۴۶، ⇦	جندب بن جنادہ (اوکورئ ابوذر غفاری ؓ)	۲۴۷
۴۷، ⇦	حجاج بن منہال انماطی بصری	۲۹۸
۴۸، ⇦	الحرمی بن حفص بن عمر عتکی	۳۰۱
۴۹، ⇦	الحرمی بن عمارہ (اوکورئ ابو روح)	۱۵۴
۵۰، ⇦	الحسن بن ابی الحسن یسار البصری	۲۳۰

شمیرہ	مضمون	صفحہ
۵۱، ⇦	الحسن بن الصباح البزار	۴۵۱
۵۲، ⇦	حسین المعلم	۴۴
۵۳، ⇦	حماد بن زید بن درهم	۲۲۹
۵۴، ⇦	حمید بن ابی حمید الطویل	۵۴۴
۵۵، ⇦	حمید بن عبدالرحمن بن عوف	۳۱۳
۵۶، ⇦	روح بن عبادة قیسی	۴۹۷
۵۷، ⇦	زبید بن الحارث الیامی	۵۳۳
۵۸، ⇦	زکریا بن ابی زائدہ	۲۳۴
۵۹، ⇦	زهیر بن معاویه	۳۲۰
۶۰، ⇦	زیاد بن علاقه	۷۲۳
۶۱، ⇦	زید بن اسلم قرشی مدنی	۲۱۲
۶۲، ⇦	سالم بن عبدالله بن عمر	۱۵۱
۶۳، ⇦	سعد بن ابی وقاص ﷺ (سعد بن مالك بن وهیب)	۱۹۰
۶۴، ⇦	سعد بن مالك بن سنان (اوکورئ ابو سعید خدری ﷺ)	۱۱۱
۶۵، ⇦	سعید بن ابی سعید المقبری	۳۳۱
۶۶، ⇦	سعید بن المسیب	۱۷۹
۶۷، ⇦	سفیان بن سعید الثوری	۲۸۱
۶۸، ⇦	سلیمان بن حرب	۱۳۱
۶۹، ⇦	سلیمان بن داود عتکی (اوکورئ ابو الربیع)	۲۷۴
۷۰، ⇦	سلیمان بن مهران (اوکورئ الاعمش)	۲۵۸
۷۱، ⇦	شقیق بن سلمه (اوکورئ ابو وائل)	۵۳۴
۷۲، ⇦	صالح بن کیسان	۱۴۵
۷۳، ⇦	طارق بن شهاب ﷺ	۴۵۲
۷۴، ⇦	طلحه بن عبیدالله ﷺ	۴۲۴
۷۵، ⇦	عائذالله بن عبدالله (اوکورئ اوادریس خولانی)	۸۰
۷۶، ⇦	عامر بن سعد بن وقاص	۱۹۰

شمیرہ	مضمون	صفحہ
۷۷	عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ	۸۰
۷۸	عبدہ بن سلیمان	۱۹۰
۷۹	عبدالرحمن بن عبداللہ بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعہ	۱۱۰
۸۰	عبدالرحمن بن المبارک الطفاوی	۲۲۹
۸۱	عبدالرحمن بن ہرمز (اوکورئ الاعرج)	۲۹۳
۸۲	عبدالرزاق بن ہمام الصنعانی	۴۰۸
۸۳	عبدالسلام بن مطہر الازدی	۳۲۸
۸۴	عبدالعزیز بن صہیب	۵۱
۸۵	عبداللہ بن ذکوان (اوکورئ ابوالزناد)	۴۹
۸۶	عبداللہ بن زید جرمی (اوکورئ ابوقلابہ)	۲۰
۸۷	عبداللہ بن عباس	۲۱۸
۸۸	عبداللہ بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعہ	۱۱۰
۸۹	عبداللہ بن عبداللہ بن جبر	۷۳
۹۰	عبداللہ بن عبیداللہ (اوکورئ ابن ابی ملیکہ)	۵۲۳
۹۱	عبداللہ بن مرہ ہمدانی کوفی	۲۸۲
۹۲	عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ	۲۲۳
۹۳	عبداللہ بن مسلمہ	۱۰۹
۹۴	عبداللہ بن یزید خطمی رضی اللہ عنہ	۷۰۱
۹۵	عبدالواحد بن زیاد بصری	۳۰۱
۹۶	عبدالوہاب ثقفی	۲۲
۹۷	عتبہ بن عبداللہ (اوکورئ ابوالعمیس)	۴۵۴
۹۸	عثمان بن الہیثم المؤذن	۵۱۲
۹۹	عدی بن ثابت انصاری	۷۰۰
۱۰۰	عروہ بن الزبیر	۴۱۸
۱۰۱	عطاء بن یسار ہلالی مدنی	۲۱۷
۱۰۲	عقبہ بن عمرو رضی اللہ عنہ (اوکورئ ابومسعود بدری)	۷۰۳

شمیرہ	مضمون	صفحہ
۱۰۳، ⇦	علقمہ بن قیس نخعی	۲۲۱
۱۰۴، ⇦	علقمہ بن وقاص اللیثی	۲۹۲
۱۰۵، ⇦	علی بن الجعد	۲۵۵
۱۰۶، ⇦	عمار بن یاسرؓ	۲۰۱
۱۰۷، ⇦	عمارہ بن القعقاع	۳۰۳
۱۰۸، ⇦	عمر بن الخطابؓ	۴۵۷
۱۰۹، ⇦	عمر بن علی بن عطاء مقدمی	۳۲۹
۱۱۰، ⇦	عمرو بن خالد	۳۵۹
۱۱۱، ⇦	عمرو بن عبداللہ (اوکوریٔ ابواسحاق سبیعی)	۳۲۲
۱۱۲، ⇦	عمرو بن یحیی مازنی	۱۴۰
۱۱۳، ⇦	عوف بن ابی جمیلہ الاعرابی	۵۰۱
۱۱۴، ⇦	غندر (محمد بن جعفر)	۲۵۷
۱۱۵، ⇦	الفضل بن دکین (اوکوریٔ ابونعیم)	۲۳۰
۱۱۶، ⇦	قبیصہ بن عقبہ	۲۷۸
۱۱۷، ⇦	قتادہ بن دعامہ	۴۳
۱۱۸، ⇦	قتیبہ بن سعید ثقفی	۵۴۴
۱۱۹، ⇦	قیس بن ابی حازم بجلی	۷۱۳
۱۲۰، ⇦	قیس بن مسلم جدلی	۴۵۴
۱۲۱، ⇦	مالک بن ابی عامر (اوکوریٔ ابوانس)	۴۴۳
۱۲۲، ⇦	مالک بن انس	۳۹۴
۱۲۳، ⇦	محمد بن ابراہیم تیمی	۲۵۷
۱۲۴، ⇦	محمد بن جعفر (اوکوریٔ غندر)	۱۵۷
۱۲۵، ⇦	محمد بن زید بن عبداللہ بن عمر	۱۲۱
۱۲۶، ⇦	محمد بن سلام بیکندی	۵۰۳
۱۲۷، ⇦	محمد بن سیرین	۱۹۹
۱۲۸، ⇦	محمد بن عبداللہ بن مسلم (اوکوریٔ ابن اخی الزہری)	۱۴۴

شمیرہ	مضمون	صفحہ
۱۲۹	⇦ محمد بن عبیداللہ المدنی	۱۴۴
۱۳۰	⇦ محمد بن عرعرہ	۵۳۲
۱۳۱	⇦ محمد بن الفضل السدوسی (اوکوریٰ ابو النعمان)	۷۲۰
۱۳۲	⇦ محمد بن فضیل بن غزوان ضبی	۳۱۵
۱۳۳	⇦ محمد بن المثنی عنزی	۲۱
۱۳۴	⇦ مسدد بن مسرھد	۴۲
۱۳۵	⇦ مسروق بن الاجدع	۲۸۳
۱۳۶	⇦ مسلم بن ابراھیم فراھیدی	۴۳۹
۱۳۷	⇦ معرور بن سوید اسدی	۲۴۲
۱۳۸	⇦ معن بن محمد الغفاری	۳۳۱
۱۳۹	⇦ نافع بن مالك (اوکوریٰ ابو سھیل)	۲۷۵
۱۴۰	⇦ نصر بن عمران (اوکوریٰ ابو جمرہ)	۲۵۹
۱۴۱	⇦ نعمان بن بشیر رضی اللہ عنھما	۲۳۲
۱۴۲	⇦ واصل بن حیان الاحدب	۲۴۲
۱۴۳	⇦ واقد بن محمد بن زید بن عبداللہ بن عمر	۱۵۷
۱۴۴	⇦ وھیب بن خالد بن عجلان	۱۴۳
۱۴۵	⇦ ھشام بن ابی عبداللہ دستوائی	۴۴۱
۱۴۶	⇦ ھشام بن عبدالملك (اوکوریٰ ابو الولید طیالسی)	۷۲
۱۴۷	⇦ ھشام بن عروہ	۴۱۸
۱۴۸	⇦ ھمام بن منبہ	۴۱۴
۱۴۹	⇦ یحیی بن سعید الانصاری	۳۱۸
۱۵۰	⇦ یحیی بن سعید القطان	۷۱۳
۱۵۱	⇦ یحیی بن سعید بن حیان (اوکوریٰ ابو حیان تیمی)	۵۵۸
۱۵۲	⇦ یحیی بن عمارہ مازنی	۱۴۰
۱۵۳	⇦ یعقوب بن ابراھیم	۵۰
۱۵۴	⇦ یونس بن عبید بن دینار عبدی بصری	۲۳۰

(تقريظات الاعلام)

.....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم الامدادية بشاور ونائب رئيس وفاق المدارس حضرة العلامة مولانا محمد حسن جان المدنى أطال الله عمرهم ونفعنا بعلومهم

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

الحمد لوليه، والصلاة والسلام على نبيه وصفيه، سيدنا محمد وآله وصحبه، على من اتبع هداه فى شؤن حياته وهديه،

وبعد فإن الجامع الصحيح للإمام البخارى رحمه الله تعالى، يمتاز بميزات قيمة من بين كتب الحديث ويعتبره العلماء أصح الكتب بعد كتاب الله تعالى وقد شرحه المشائخ بشروح ذات مستبينة فى كل عصر حتى فاق فى ذلك على جميع كتب السنة وقد شرحه فى عصرنا هذا فضيلة الشيخ مولانا سليم الله خان المحترم حفظه الله تعالى، شرحاً مفصلاً من كل ناحية فى اللغة السائدة فى عامة البلاد ،، الأردو،، وقد ترجمه إلى لغة بشتو السائدة فى مقاطعة سرحد وافغانستان أخونا فى الله وصاحبنا مولانا شاه فيصل المحترم فى لغته الفصحى وقد أجاد فى ذلك فلله دره وعليه مثوبته وأجره.

محمد حسن جان

١٣/٦/١٣٢٧ هجرى ٢٩/٦/١٩٠٩م

.....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم اكوره ختك حضرة العلامة

مغفور الله (باباجى) مدظلهم العالى وطال بقاءهم فينا

باسمه تعالى،

حامداً، مصلياً، مسلماً!

أما بعد فإن كتاب ، كشف البارى شرح البخارى،، للعلامة المحقق صاحب القوة القدسية، بقية السلف، قدوة العلماء، إمام المحدثين فى هذا الزمان، مولانا سليم الله خان مدظله ،شرح جامع نافع ليس فيه تطويل ممل و لإختصار مخل، مشتمل على زبدة ما فى الزبر المتطاولة ومغنى عنها، وفيه حقائق و دقائق فائقة وتوجيهات نفيسة ومزين من نكات الأكابرين،وفيه حل معاقد وكشف المغالق وتحرير الدعاوى بأحسن ترجيح وإقامة الدلائل بأوضح وجه وترجيح الراجح بالطريق الأوكد مجتنب عن مذهب الهفى والإعتساف ومصداق قول الشاعر

ففى كل لفظ روض من الحق وفى كل سطر منه عقد من الدرر

وكيف لا يكون كذلك ومصنفه أجل فحول العلماء وأكملها، جامع الكمالات العلمية والعملية ومكارم العادات والأخلاق ومن كراماته مقبولية تصنيفه بين العوام والخواص فى مدة قليلة ومن كراماته وحسن إخلاصه أن أعطاه الله معاونين فاضلين جيدين فحلين فى العلم والعمر المتيقظين صاحبا القلم والتحرير الزكيين المستوقدين المدرسين فى الجامعة الفاروقية ، الالمعى ابن الحسن العباسى، ونور البشر بارك الله فى علومهما وعمرهما.

لا يدرك الواصب البطرى خصائصه وأيك سابقاً فى كل ما وصفا

ولا يحتاج ذاته الأقدس إلى التعريف والتشهير ولا كتابه الجامع على الجامع، ولكن لفرط محبتى و شوقى حررت هذه الكلمات وإن كان فيها نقصاً لقصور علمى وقلة تجربتى فى هذا الباب وأرى أن الشرح وجامعه وحياته المباركة والمعاونين له من نعم الله تعالى على المعلمين والمتعلمين فحمد الله على نعمه،

ولما كان الشرح باللغة الأردية وإن كانت هذه اللغة شائعة لكن فى الإقليم السرحدى كثيراً من المتعلمين والمعلمين لا يفهون اللغة الأردية، ولا يستفيدون منها، فلتوسيع دائرة الإستفادة إعتنى الزكى المحقق الفاضل شاه فيصل مدظله خريج وفاق المدارس والجامعة إمداد العلوم بشاور بترجمته باللغة السليقية الفصحى البشاورية

ولقد أجاد فيما أفاد ، ولله دره، والله المسئول أن يجعل سعيه مقبولاً وجهده من الباقيات الصالحات.

وأنا العبد الأحقر مغفور الله مدرس جامعة حقانية اكوره ختك. ٢٦ جمادى الأخرى ١٣٧٢ هجرى.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

د مرتب درخواست

اللهم لك الحمد ،لا أحصي ثناءً عليك أنت كما أثنيت على نفسك اللهم صل وسلم وبارك على سيدنا محمد النبي الأمي وعلى آله وصحبه وتابعيهم ومن تبعهم بإحسان من الأئمة المجتهدين والعلماء المحدثين إلى يوم الدين

الحمدلله ! دالله تعالى ډيره لويه مهربانى ده.چه هغوى صرف په خپل فضل سره خپل كمزورى بنده ته توفيق وركړلو.چه نن د استاذ الاساتذه شيخ شيوخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب دامت فيوضاتهم وبركاتهم د صحيح بخارى د درسى افاداتو د دويم جلد عالمانو،اود علم دين طالبانواود علوم حديث د تګوپه خدمت كښې ددې د وړاندې كولوسعادت حاصلوى.

دحضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم د درسى افاداتو نه خاص خاص مستفيدين د خپل استعداد مطابق فائده حاصلوى.خوحقيقت دا دي.چه د دې نه فائده اخستل اهل علمو دپاره اوس ممكن شو.دا درسى افادات چه دې ته ,,لائق مكنونه،،وئيل به بالكل صحيح وى. په اصل كښې دا د شيخ الاسلام حضرت مولانا سيد حسين احمد مدنى نورالله مرقده دعلومو او فنونواودحضرت شيخ صاحب په نيمه‌صدئ باندې دمحيط تدريسى تجربو.اود بې شميره كتابونواودحديث د شروحاتود مطالعې نچوړ دي.

په دې جلد كښې هم الحمد لله د هغه ټولو امورو التزام شوي دي.د كومو التزام چه په اولنى جلد كښې شوي وو.ددې امورو تفصيل مونږ د اولنى جلد په شروع كښې ذكر كړې دي.

دا كارلكه څنګه چه لوستونكو ته ښه معلومه ده.ډير علمى كار دي.ددې دپاره د وسيع مطالعهٔ علمى پوخوالى او استحضار ضرورت دي.حالانكه احقر د ټولو خبرو نه خالى دي. ددې باوجود داسې علمى كار ته ملاټرل دخپلو مشفقو استاذانو،د دعاګانو او خاص كر د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم نظر عنايت، اعتماد ،توجه‌حوصله افزائى او دادګيرنې او دعاګانو نتيجه ده.

صرف احتمال نه دي.بلكه عين ممكن ده.چه په دې كښې غلطياني شوى وى. عالمانو ته درخواست دي.چه په غلطيانو باندې د خبريدو په صورت كښې دې دا د مرتب خامى اوګنړى اوددې غلطيانونه دې مونږ خبر كړى.اودخپلو مفيدو مشورو او تجويزونو نه دې هم مونږ مستفيد كړى.احقربه ډير احسان منونكې وى.

دکتاب د ترتیب ،تحقیق نه واخله تر کمپوزنګ پروف ریډنګ (د مسودې تصحیح) او بیا د طباعت پورې په دې ټولومرحلو کښې ما سره زما مخلص ملګرو او دوستانوچه کوم تعاون کړې دې په دې باندې زه د دوی ټولواحسان منونکې یم. اود ټولو دوستانو او معززینودپاره دعاګو یم.الله تعالی دې دوی ته علمی اوعملی ترقئ ملاؤ کړی.اودوی ته دې ډیره بهترینه جزاء ورکړی.

په آخر کښې محترمو لوستونکوته درخواست کوم.چه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم د صحت او عافیت دپاره په خصوصیت سره دعاګانې کوی. دغه شان د مرتب دپاره هم دعا کوئ.چه ددې کار زر ترزره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی.اوپه خپل دربار کښې ورته د قبولیت شرافت ورکړی.او د صاحب تقریر دپاره د بنده دپاره اود بنده دموزپلار دپاره.او د استاذانو او ټولو ملګرو اودوستانودپاره ئې د آخرت ذخیره اوګرځوی.آمین.

نورالبشر بن محمد نورالحق
استاذ جامعه فاروقیه
ورفیق شعبه تصنیف وتالیف جامعه

ضروری وضاحت ازمترجم

① صرف د دویم او دریم جلد په ترجمه کښې ماسره زما محترم ورور مولانا برهان الدین صدیقی فاضل دارالعلوم کراچئ هم برخه اخستې ده.اوهغوی هم د څه حصې ترجمه کړې ده. نود خپل خان د دعا درخواست سره سره درنه د هغوی د دعا دپاره هم طلب کوم.

② په کشف الباری پښتو جلددویم وغیره کښې چه د کشف الباری د اولنو جلدونود صفحاتوپه ارقامو کومې حوالې ورکړې شوی دی.نوهغه د کشف الباری اردو دی. چونکه پورته په متن کښې دکشف الباری د جلد او باب حوالې ورکړې شوی دی ده. ددې وجې هغې ته په مراجعت کښې څه مشکل نشته.بیا هم که موقع ملاؤ شوه.نو د پښتو کشف الباری د صفحو ارقام به په کښې اولیکو.

٦- بَاب مِنَ الإِيمَانِ أَنْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

وړاندې بيان شوې دې چه امام بخارى رحمه الله دلته په تراجم كښې كله د اسلام ذكر كړې دې او كله د ايمان .كله ئې دا مؤخر كړې دې او كله مقدم كړې.دا د انبساط او انشراح برقرار ساتلو دپاره د دوى تفنن دې.

په دې باب كښې هم ونيلې شى.چه چونكه دلته ئې حديث كښې ،،لا يؤمن أحدكم،، كښې د ايمان ذكر وړاندې وو.ددې وجې امام بخارى رحمه الله ،،من الإيمان،، مقدم كړلو.او په وړاندينى باب كښې د نبى عليه السلام ارشاد ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام على من عرفت ومن لم تعرف،، كښې د ايمان يا د اسلام ذكر موجود نه وو.نوځكه ئې هلته د ،،من الإسلام،، مؤخر كړلو. دغه شان هلته ئې ،،من الإسلام،، اووئيل.او دلته ئې ،،من الإيمان،، لفظ راوړلو . ځكه چه په وړاندينى باب كښې د اطعام طعام او قراءت سلام ذكروو.كوم چه ظاهرى اعمال دى.اودهغې د اسلام سره تعلق دې.او دلته د محبت ذكر دې.كوم چه يو باطنى عمل دې.اود زړه سره تعلق ساتى. نو ځكه ئې دلته د ،،من الإيمان،، ذكر اوكړلو . ځكه چه د ايمان تعلق هم د زړه سره وى.

د ماقبل او ما بعد سره ربط: تركومې پورې چه د ربط تعلق دې.نووړاندې خودلى شوى دى چه انسان دپاره خو اول ددې خبرې اهتمام كول پكار دى.چه نورو ته د تكليف رسولونه منع شى. د دې ذكر په ،،باب من سلم المسلمون من لسانه ويده،، كښې ذكرشو.او د هغې نه پس دويم نمبرددې وو.چه دې د نورو سره د مواسات او غمخوارئ معامله اوكړى. د دې ذكر په ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام،، كښې راغلې وو.ددې نه پس اوس د مساوات ذكر دې.چه سړې كوم څيز د خپل خان دپاره خوښوى.هغه د نورو دپاره هم خوښ كړى.نوځكه د مواسات نه پس دلته د مساوات بيان كولې شى.

[٣]حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ (١) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

---

(١) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير رقم ١٧٩ و ١٨٠ والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (٥٠١٩) و(٥٠٢٠) والترمذى فى جامعه فى كتاب صفة القيامة باب (بلا ترجمة) رقم (٢٥١٥) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٦)_

رجال الحديث

① مسرهد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدی دي.(۱)

دا هم وئيلي شی چه ددوی نوم عبد الملك بن عبدالعزيز دي او مسدد يې لقب دي.(۲)
د حماد بن زيد ،سفيان بن عيينه،او يحی بن سعيد قطان رحمه الله نه يې علم حاصل کړي دي.
اود دوی نه چه چا احاديث اوريدلی دی په هغوی کښې ابوحاتم رازی، ابوداود ، محمد بن يحی ذهلی،ابوزرعه او اسماعيل بن اسحاق رحمهم الله د غرونو پشان محدثين دی.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی په باره کښې فرمائيلی دی چه دي ثقه او حافظ وو.د تولو نه وړاندې په بصره کښې دوی ،،مسند،، ليکلې وو.(۴)په رمضان ۲۲۸ھ کښې دوی وفات شوی وو.(۵)

② يحی: دا يحی بن سعيد بن فروخ القطان تميمی دي.ددوی کنيت ابوسعيد دي.(۶)
ددوی په جلالت قدر اوتوثيق باندې د تولو اتفاق دي.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،،ثقة متقن حافظ إمام قدوة،،(۷)
د يحی انصاری ،محمدبن عجلان ،سفيان ثوری ابن ابی ذئب امام مالك او امام شعبه رحمهم الله وغيره نه ئې احاديث اوريدلی دی.
د دوی نه چه چا حديث اوريدلی دی،په هغوی کښې ددوی خپل استاذ حضرت سفيان ثوری،سفيان بن عيينه،شعبه،عبدالرحمن بن مهدی، امام احمد ، امام يحی بن معين ،امام علی بن المدينی ،امام اسحاق بن راهويه،امام ابوبکر بن ابی شيبه رحمهم الله او د دوئ نه علاوه نور اعلام محدثين شامل دی.(۸)

---

(۱) عمدة القاری(۱۳۹\۱)_
(۲) تقريب التهذيب (ص.۵۲۸) قم الترجمة (۶۵۹۸)_
(۳) عمدة القاری (۱۳۹\۱)_
(۴) تقريب (.۵۲۸)_
(۵) تهذيب الكمال (۴۴۷\۲۷)_
(۶) تقريب (۲.۵۹۱) رقم ۷۵۵۷)_
(۷) المصدر السابق)_
(۸) عمدة (۱۴۰\۱)_

امام يحى بن معين رحمه الله فرمائى.چه امام يحى القطان رحمه الله شل كاله داسې تيركړى وو.چه روزانه به نې يوقرآن پاك ختمولو (١)

اسحاق بن ابراهيم شهيدى رحمه الله فرمائى.چه ما يحى بن سعيد ا لقطان ليدلې وو.چه هغوى به د مازيگردمانخه نه پس په خپل جمات كښې د منارۀ سره ډډه لگوله.اوبيا به دوى ته مخامخ على بن المدينى،شاذكونى،عمروبن على،احمد بن حنبل او يحى بن معين رحمهم الله اودريدل.اود مانبامه پورې به نې ترې نه د احاديثو په باره كښې تپوسونه كول.دوى به په خپله هم چاته د كيناستلو نه وئيل.اونه به په دوى كښې چاته دا همت وو.چه هغه به ناست وو.ددوى تعظيم او قدر به د هغوى په زړونوكښې دومره زيات وو(٢)

په كال ١٢٠ هـ كښې د دوى ولادت شوې وو.اوپه كال ١٩٨هـ كښې وفات شوې وو (٣)

عفان بن مسلم رحمه الله فرمائى.چه يوكس د يحى بن سعيد دوفات نه شل كاله وړاندې خوب ليدلې وو،،بشريحى بن سعيد بأمان الله يوم القيامة،، (٤)

② شعبه: دا امير المومنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الازدى دي.د دوى حالات په ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،،لاندې ذكرشوې دي.

③ قتادة: دا قتاده بن دعامه بن قتاده بن عزيز سدوسى بصرى دي.د دوى كنيت ابوالخطاب دي.اود مور نه رونډ پيدا شوې وو.(٥)

په صحابو رضي الله عنهم كښې ئې دحضرت انس بن مالك،حضرت عبدالله بن سرجس ،حضرت ابوالطفيل عامربن واثله رضي الله عنهم نه احاديث اوريدلى دى.دغه شان دحضرت سعيد بن مسيب، حسن بصرى ابوعثمان او محمد بن سيرين رحمهم الله نه هم د احاديثو سماع كړې ده.(٦)

ددوى نه د سلمان تيمى،ايوب سختيانى،اعمش،شعبه او اوزاعى رحمهم الله نه علاوه نورو ډيرو حضراتو كسب فيض كړې دي.(٧)

ددوى په جلالت شان ،حفظ ، توثيق فضل وشرف او اتقان باندې اجماع ده.(٨)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.چه دې حافظ،ثقه،او ثبت دي.خو مدلس دي.په دوى باندې د

---

١) تهذيب الكمال(٣١\٣٤٠)_

٢) تهذيب الكمال (٣١\٣٤٢)_

٣)عمدة القارى (٣١\١٤٠)_

٤) تهذيب الكمال (٣١\٢٤٣)_

٥) عمدة(١١\١٤٠)_

٦) المصدر السابق)_

٧) المصدر السابق)_

٨) المصدر السابق)_

قدري كيدو تهمت هم شته.( )
خوددي باوجود اصحاب صحاح دوی حجت تسليم كړي دي خاص كرچه كله دوی دتحديث تصريح اوكړي.(٢) په ٦٠هـ يا ٦١هـ كښې پيدا شوې وو اوپه ١١٧هـ يا ١١٨هـ كښې وفات شوی دی.( )

⑤ **حسين معلم**:دوی د حسين بن ذكوان مُكتّب معلم بصری دي.قتاده.عطاء بن ابی رباح او نافع مولی ابن عمر رضي الله عنهم نه روايت كوی.
اوددوی په شاگردانوكښې شعبه بن الحجاج.عبدالله بن المبارك.يحی القطان.او يزيد بن هارون وغيره حضرات دی.
يحی بن معين.ابوحاتم.اونسائی دوی ته ثقه وئيلی دی.(٤)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،ثقة ربماوهم،،(٥)

⑥ **انس رضي الله عنه**: دا مشهوراومعروف صحابی رضي الله عنه دي.د رسول الله ﷺ خاص خادم او حضرت انس بن مالك بن نضربن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم خزرجي انصاری رضي الله عنه دي(٦)
رسول الله ﷺ ددوی كنيت ابوحمزه كيخودي وو.خكه چه دوی د حمزه نومي يوه سبزی ډيره زياته خوښوله.(٧)
حضرت انس رضي الله عنه نبی كريم ﷺ لس كاله خدمت كړي دي.او د نبی ﷺ نه ډير احاديث اوريدلی دی.ددوی نه يو زر دوه سوه شپږ اتيا احاديث نقل دی.په دي كښې يو سل اته شپيتهٔ احاديث متفق عليه دی.اوامام بخاری رحمه الله په دري اتيا احاديثو كښې متفرد دي.او امام مسلم رحمه الله په يو اويا احاديثو كښې متفرد دي.(٨)
دحضرت انس مور بی بی حضرت ام سليم رضي الله عنها ددوی دپاره د نبی ﷺ نه د دعا درخواست كړي وو.نو نبی ﷺ دوی په مال ،اولاد او اوږد عمر دپاره اوپه دي كښې د بركت دعا كړي وه. هم دا وجه وه.چه د حضرت انس رضي الله عنه عمرد سلو نه زيات وو.په بصره كښې د تولو صحابو نه به آخره كښې دوی وفات شوی وو.په اولاد كښې د بركت دا حال وو.چه حجاج

) حافظ ذهبی رحمه الله په ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) كښې فرمانيلی دی.چه ..ورمی بالقدر.. اوپه تذكرة الحفاظ (١٢٤\١) كښې په جزم سره فرمانی.چه ..كان يری القدر_
) ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) رقم ٦٨٦٤)_
) عمدة (١٤٠\١١) وتهذيب الكمال (٥١٧\٣٣)_
) تهذيب الكمال (٣٧٢\٦، ٣٧٣)_
) تقريب التهذيب (ص.١٦٦) رقم ١٣٢٠)_
) تهذيب الأسماء واللغات(١٢٧\١)_
) جامع ترمذی .كتاب المناقب باب مناقب لأنس بن مالك رضي الله عنه رقم ٣٨٣٠)_
) تهذيب الأسماء (١٢٧\١)_

کله بصرة ته راتلو.نود حضرت انس ﷺسلو ته نزدې په خپل لاس خپل اولاد دفن کړی وو په مال کښې د برکت اثر دا وو چه ددوی باغ به په کال کښې دوه خله میوه کوله.(۱)
په کال ۹۳ هـ کښې کله چه د دوی عمر یوسل دیرش کاله وو.(۲)
او بصره کښې وفات شو.امام محمد بن سیرین رحمه الله ورته غسل ورکړلو.او د بصرة نه یونیم فرسخ لرې په خپل کور کښې دفن کړې شو.(۳)

دلته دوه سندونه دی.دامام بخاری رحمه الله د استاذ مسدد او د هغوی د استاذ یحی .هغه «عن شعبة عن قتادة عن أنس عن النبی ﷺ» روایت کوی.

اوبیادیحی بل استاذحسین معلم دې.کوم چه «حدثنا قتادة عن أنس عن النبی ﷺ» سره نقل کوی.
امام بخاری رحمه الله د اولنی سند نه پس دویم سند ددې دپاره ذکر کړلو چه په اولنی سند کښې شعبة عن قتادة دی.او په دویم سند کښې «عن حسین المعلم حدثنا قتادة» دی.شعبه رحمه الله ..عن.. استعمال کړې دی.په کوم کښې چه د انقطاع او اتصال دواړو احتمال شته.او حسین معلم د تحدیث صیغه استعمال کړې ده.نوځکه مصنف رحمه الله دواړه جمع نکړل.بلکه جدا جدا ئې ذکر کړل.خو که دا تصریح هم نه وه.نو بیا هم ،،شعبة عن قتادة،، کښې د تدلیس څه احتمال نه وو. ځکه چه شعبه د تدلیس په مسئله کښې ډیر سخت دی.(۴)
بلکه ددوی خودا حال دی.چه قتاده اګرچه مدلس دی.خو که دوی د قتاده معنعن روایت نقل کوی.نودا ګنړلی شی.چه قتاده په دې روایت کښې تدلیس نه دی کړې.ګنی شعبه رحمه الله به ترې روایت هیڅ کله نه کولو.یعنی د قتاده رحمه الله کوم روایت چه په ..عن.. سره وی.که دا روایت شعبه نقل کړی.نو دا د دې خبرې ضمانت دی.چه دلته قتاده تدلیس نه دی کړې.(۵)

قوله: لَا یُؤْمِنُ أَحَدُکُمْ حَتَّی یُحِبَّ لِأَخِیهِ مَا یُحِبُّ لِنَفْسِهِ: په تاسوکښې هیڅ څوک تر هغه وخته پورې مومن نشی جوړیدې.ترڅوچه هغه د خپل ورور دپاره هغه څیز خوښ نکړی.کوم چه دې د خپل ځان دپاره خوښوی.دا حدیث د امام ابوحنیفه رحمه الله په پنځو منتخبو احادیثوکښې یوحدیث دې.اود امام ابوداود په څلورو منتخبو احادیثو کښې یو حدیث

---

(۱) عمدة القاری (۱۱\۱٤۰) وتهذیب الأسماء (۱۱\۱۲۷)_
(۲) تهذیب التهذیب (۱۱\۳۷۸ . ۳۷۹)-
(۳) عمدة القاری (۱۱\۱٤۰)_
(٤) امام شعبه رحمه الله فرمانی.التدلیس أخوالکذب.. مقدمة ابن الصلاح ص.۳۵) دغه شان فرمانی. ((لأن أقع من السماء فانقطع أحب إلی من أن أدلس (سیرأعلام النبلاء (۷\۲۲۰) دوی د تدلیس په باره کښې تردې پورې بیان کړی دی ((لأن أزنی أحب إلی من أن أدلس سیر أعلام النبلاء (۷. ۲۱۰) _
(۵) قال عبدالرحمن بن مهدی:قال شعبة کنت أتفقد فم قتادة فإذا قال سمعت أو حدثنا تحفظته وإلا ترکته أنظر سیرأعلام النبلاء (۷\۲۱۵) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی...روایة شعبة عن قتادة مأمون فیها من تدلیس قتادة لأنه کان لا یسمع منه إلا ما سمعه .. فتح الباری (۱۱\۵۹) کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان)_

دي.که چيرته په دي حديث باندي عمل اوکړي شي.چه کله د چا سره څه معامله کولې شي.نو سوچ کولې شي.که زه د ده په ځائي ووم.نو آيا ما به دا څيزخوښولو.کوم چه زه دده سره کول غواړم.نود هر فساد جړه به کټ شوې وه.د مساوات دا عمل د کمال ايمان مقتضى دي.په دي باندي د مرجئه ترديد هم اوشو.هغوى وانى.چه په طاعت باندې څه فائده نه ملاويږي.

يواشکال او د هغې جواب دلته يو اشکال کيږي.چه نبى ﷺ اوفرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ څوك مومن نشى جوړيدې.ترهغه وخته پورې چه ترځو هغه د خپل ورور دپاره هغه څيز نه وى خوښ کړې. کوم چه د خپل خان دپاره خوښوى.نو که يو کس شرابى وى.يا غل وى نوآيا تر هغه وخته پورې به مومن نه وى.چه تر څوچه هغه د خپلو نورو ورونړو دپاره شراب او غلا خوښه نکړى.دا خبره خو د عقل نه خلاف ده.

ددې جواب دا دي چه د نسائى په روايت کښې الفاظ دا دى.((لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ))(١) په دي کښې ،،من الخير،، الفاظ دى.نو په اعتراض کښې د شرابو او سرقه مسئله دلته نشى چليدې.

دخپل ورور دپاره دخپل خوښ څيزخوښولو څه مطلب دي. دويم اشکال دا کيږي.چه دا ئې اوفرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ څوك ترهغه وخته پورې مومن نشى جوړيدې.ترځو چه دخپل ورور دپاره هغه څيز خوښ نکړى. کوم چه د خپل خان دپاره خوښوى.ددې څه مطلب دي؟ آيا ددې مطلب دا دي.چه ده سره کوم څيز وى.چه تر څو پورې هغه بل ته ورنکړى.او په خپله خالى لاس پاتې نشى.نوترهغه وخته پورې دي مومن نشى جوړيدې؟ نودا معنى مراد اخستل خو صحيح نه دى.ځکه چه په يو ځائي کښې هم اسلام خپل منونکى په دې نه دى مکلف کړى.چه او بيا هغه هم په دي طريقه چه بغير ددې نه ايمان متحقق نشى .دغه شان دا وئيل هم صحيح نه دى.چه دده خواهش پکار دي.چه کوم څيز ما سره دي.بعينه هم دا څيز زما د ورور سره هم وى. چونکه يو څيز چه کله يو سره وى.نو هغه بل چاته نشى ملاويدلې. که ته اووائې.چه مطلب دا دي.چه ددې نظير بل ورور ته ملاؤ شى.داصل ملاويدل مراد نه دى.نو بيا هم معنى نه صحيح کيږي.بيا خو به د هرکمال او خوبئ خواهش دهر چا دپاره ضرورى وو.

نوددې جواب دا دي.چه په اصل کښې ددې حديث مفهوم باندې پوهه شئ.د حديث مفهوم دا دي.چه په کومه طريقه تاسو دخپل خان دپاره دا خواهش کوئ.چه زما عزت دي برقرار وى.ما سره دي انصاف کولې شى.که زه څه بنه کار اوکړم.نود هغې دادګيرنه دي راته ملاؤ شى.زما دل شکننى دي اونکړې شى.زه دي د خپلو حقوقو نه محروم نکړې شم.هم دا جذبه پکار ده.چه ستا د بل ورور دپاره هم وى چه د هغه عزت نفس برقرار وى.د هغه سره انصار کولې شى که هغه قابل تعريف کار اوکړى چه د هغه حوصله افزائى اوکړې شى.هغه ته دي

---

١) سنن نسائى (٢٢٧٠) كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم ٥٠٢٠)_

هم د هغه حقوق ملاؤ شی.د حدیث د مفهوم د وضاحت نه پس اوس څه اشکال نه وارديږی اوګورئ په قرآن مجید کښې د ناپ تول په سلسله کښې د تطفیف ذکر راغلی دي.دغه شان پوهه شه.چه په نورو معاملاتو کښې هم تطفیف کیږی.خلق د خپل خان دپاره ددي خبرې خواهش لری.چه زمونږ د عزت نفس خیال دي اوساتلی شی.اود نورو خلقود عزت نفس خیال دي ونشی ساتلې.د خپل ځا دپاره ددي مطالبه کولې شی.چه زمونږ حقوق دي مونږ ته پوره ملاؤ شی.اود نورو د حقوقو دوی څه خیال نه ساتی.«وليس على هذا» نو لکه څنګه چه په تول او ناپ کښې تطفیف ممنوع دي.دغه شان په دي معاملاتو کښې هم ددي نفی شوې ده.([1])

دحدیث پاک یو مقصد یوه خبره دا هم شوې ده.چه په اصل کښې ددي حدیث پاك مقصد او مدعا دا ده.چه تاسو د چا سره حسد مه کوئ.دحاسد خواهش دا وی.چه د محسود علیه سره کوم کمال دي.هغه کمال د هغه سره باقی پاتې نشی.برابر ده که ماته حاصل وی اوکه نه.نبی ﷺ د «لايومن أحدكم حتى يحب لأخيه مايحب لنفسه» عنوان اختیار کړلو.اومقصد نې ا دي.چه تاسو د خپل ورور نه د هغه د خوبئ او صفت د زائله کولو خواهش مه کوئ.ستاسو خواهش خو دا پکار دي.چه لکه څنګه چه الله تعالی تاسو ته نعمتونه درکړی دی.دغه شان دي د هغه سره هم نعمتونه وی.تاسو دهغۀ نه د هغې د زوال تمنا مکوئ.([2])

دحدیث پاک یو بل مطلب: د حدیث یو مطلب داهم بیان شوې دي.چه دا ارشاد د مشورې په باره کښې دي.که یو کس ستا نه مشوره اوغواړی.نوخپل ځان د هغه په ځائې فرض کړه.اودا سوچ اوکړه.که ته دده په ځائې وې.نو د خپل ځان دپاره به دي کوم څیز خوښولو.نو چه کوم څیز د خپل ځان دپاره خوښوې.هم د هغې مشوره ورکړه.([3])

امام غزالی رحمه الله یوه واقعه لیکلې ده.چه یو کس ته چا شکایت اوکړلو.چه زما په کور کښې مګي دی.چه ډیر زیات تري تنګ شوې یم.او ډیر مو پریشانه کوی.څه کول پکار دی؟ نو هغوی ورته مشوره ورکړه.چه د مګو علاج دا دي.چه ته یوه پیشو اوساته.هغه ورته اووئیل.ما سره ویره ده.چه هسې نه د پیشو آواز واوری.اود ګاونډی کور ته لاړې نشی.اوکوم تکلیف چه ماته اوس ملاویږی.هغه به ګاونډی ته ملاویږی.نو په دي صورت کښې به د خپل ورور دپاره د هغه څیز خوښونکې شم.کوم چه د خپل ځان دپاره نه خوښوم.([4])

د «لايؤمن» **مفهوم** بهرحال دلته دکمال ایمان نفی مراد دي.او مقصد دا د.چه په کامل

([1]) فضل الباری(۱\۳۳٤، ۳۳۵)_

([2]) امداد الباری (٤\۳٦٤)_

([3]) فضل الباری (۱\۳۳۵) وامداد الباری (٤\۳٦۵)_

([4]) فتح الملهم (۱\٦٤۷) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه من الخير)_

مومن کښې دا جذبه پکار ده (۱) یا دا وئیلې شی چه دا د «تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم» د باب وئیلو مستحق نه دي دا «تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم» دي (۲)

دحضرت سليمان عليه السلام دعا ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ باندې اشکال واردیږی چه هغه ددې حدیث سره منافی ده.ددې نه جواب دا دي.چه مونږ د حدیث کوم مفهوم او مقصد بیان کړلو.د هغې نه پس دا اشکال باقی نه پاتې کیږی.دغه شان ته داسې اووایه چه دحضرت سلیمان عليه السلام دعا د جواز د بیان دپاره وه.یا هغه د امورو طبیعه د قبیلې څنی وه.(۳)

۷= بَاب حُبُّ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْإِيمَانِ

په وړاندینی باب کښې «من الإيمان» مقدم کړې وو.او دلته ئې «من الإيمان» موخر کړې دي.دا هم هغه تفنن دي.امام بخاری رحمه الله خو اول دا ثابته کړه.چه د خلقو د ضرر نه خپل ځان بچ ساتل پکار دی.ددې نه ئې دا ثابته کړه.چه مواسات په خپل مینځ کښې کول پکار دي.او د نورو خلقو خیال ساتل او ځان خبرول پکاردی.ددې نه پس ئې مساوات بیان کړو.چه د خپل ورور دپاره هم هغه څیز خوښول پکار دی.کوم چه تاسو د خپل ځان دپاره خوښوئ.او اوس د هغې نه پس د مساواتو وړاندینۍ درجه بیانوی.چه د رسول الله ﷺ سره د خپل ذات نه زیات محبت کول پکار دی.

په اصل کښې د محبت مرکز خو دالله تعالی ذات دي.هغه خالق.مالك رازق دي.مدبر اوقیوم دي.خو الله تعالی ته د ټولو نه زیات نزدې محمد ﷺ دي.دوی په مخلوق کښې د ټولونه زیات الله تعالی ته نزدې دی.او د الله تعالی د صفاتو د ټولو نه لوئې مظهردي.نو د محبت اصل مرکز د الله تعالی ذات دي.و بیا د رسول الله ﷺ ذات دي.نو د رسول الله سره محبت د خپل ذات سره د محبت نه هم زیات ساتل پکار دی.

[۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ

نبی کریم ﷺ فرمانی چه قسم دي په هغه الله دچا په لاس کښې چه زما روح دي.هیڅ څوك نشی مومن کیدې ترڅو چه دهغه په نیز زه د خپل پلار.اواولاد نه زیات محبوب نشم.

---

(۱) فتح الملهم (۱/۵۳۵) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير)۔

(۲) فيض الباري (۱/۸۲) باب من الإيمان ...)۔

(۳) تقرير بخاری ۱/۱۲۲)۔

رجال الحديث

① ابوالیمان: د دوی حالات په ..بدء الوحی.. د شپږم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی.

② شعیب: ددوی حالات هم د ..بدء الوحی.. د شپږم نمبر حدیث په ضمن کښې تیر شوی دی.

③ ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی دې.ابوعبدالرحمن ددوی کنیت دې.او ابوالزناد د کنیت په صورت کښې ددوی لقب دې.(۱)

په دې باندې به دوی خفه کیدلو.خو دوی هم په دې کنیت پشان نوم باندې مشهور دی.(۲) د دوی په جلالت قدر او امامت باندې اتفاق دې.حضرت سفیان ثوری رحمه الله به دوی ته امیر المومنین فی الحدیث وئیل.ابوحاتم رحمه الله به فرمائیل.

«ثقة صاحب سنة وهو ممن تقوم به الحجة إذا روى عن الثقات»(۳)

ددوی شمار اګرچه په صغاروتابعینو رحمهم الله کښې کیږی.خو د دوی نه ډیرو تابعینو روایت کړې دې.او داد دوی په خصوصیات کښې ده.چه دوی د یو صحابی نه هم روایت نه دې اوریدلې.خوددې باوجود به تابعینو ددوی نه روایت کول.(۴)

امام احمد رحمه الله فرمائی.چه ابوالزناد په فقه کښې د ربیعه نه پورته دې.(۵)

امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په اسانیدو کښې د ټولو نه اصح سند د «أبوالزناد عن الأعرج عن أبي هريرة رضی الله عنه» دی.(۶)

د شپږشپیته کالوپه عمر کښې په ۱۳۰ هـ یا ددې نه پس وفات شوې دې رحمه الله.(۷)

④ اعرج: دا ابوداود عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی دې.دا تابعی دې.او ابوسلمه او عبدالرحمن بن القاری وغیره نه روایت کوی.ددوی نه دامام زهری.یحی انصاری.اویحی بن ابی کثیر رحمهم الله نه علاوه نوروحضراتو روایت کړې دې.ددوی په توثیق باندې د ټولواتفاق دې.(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة ثبت عالم»(۹) په ۱۱۷ هـ کښې ددوی وفات شوې دې.(۱۰)

---

۱) تقریب التهذیب (ص.۷۲۷) الکنی من الألقاب)_

۲) عمدة القاری (۱\۱٤۲)-

۳) المصدر السابق)_

٤) عمدة (۱\۱٤۳)_

٥) المصدر السابق)_

٦) المصدر السابق)_

۷) تقریب (ص.۲۰۲) رقم ۳۳۰۲) وعمده (۱\۱٤۳)_

۸) عمدة القاری(۱\۱٤۳)_

۹) تقریب التهذیب(۲۵۲) رقم ٤۳۲)_

۱۰) عمدة (۱۱٤۳) وتقریب (۳۵۲)_

⑤ حضرت ابوهريرة رضي الله عنه: ددوی حالات وراندې د شعب الايمان د حديث په ضمن کښې تير شوی دی

[٥] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (١) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

رجال الحديث

① يعقوب بن ابراهيم: دا ابويوسف يعقوب بن ابراهيم بن كثير بن زيد بن افلح عبدی دورقی دي.ثقه حافظ اومتقن وو.د ليث بن سعدليدل ني کړی دی.ابن عيينه .يحی القطان.يحی بن ابی كثير رحمه الله اود نورو حضراتو نه ني حديث روايت کړي دي.د دوی نه به ددوی ورور احمد بن ابراهيم .ابوحاتم.او ابوزرعه روايت کولو.په ٢٥٢هـ کښې دوی وفات شوی دی.(٢) رحمه الله رحمة واسعة

② ابن عُلَيَّه: دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم (بكسر الميم وسكون القاف وفتح السين المهملة بعدها ميم) اسدی بصری دي. دابن عُلَيَّه په نوم باندې مشهور دي.عُلَيَّه په اصل کښې د دوی د مور نوم دي.هم هغوی طرف ته منسوب دي.دوی به په دي نوم باندې خفه کيدلو.خو چونکه مشهور شوي وو پرې،ددي وجې به محدثينو رحمهم الله ورته اسماعيل بن عليه وئيل.البته امام شافعی رحمه الله چه به کله د دوی نه روايت کولو.نوفرمائيل به ئې.«أخبرنا إسماعيل الذي يقال له ابن علية»(٣)

امام شعبه رحمه الله به دوی ته سيد المحدثين وئيل.

امام احمد رحمه الله به فرمائيل «إليه المنتهى في التثبت بالبصرة»

د دوی په جلالت شان باندې اتفاق دي.عبدالعزيزبن صهيب .ايوب سختيانی نه علاوه د نورو محديثنو نه ني اوريدل کړی دی.په ١٩٣هـ يا ١٩٤هـ کښې په بغداد کښې وفات شوي دي.(٤) رحمه الله رحمة واسعة.

---

(١) الحديث أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب وجوب محبة رسول الله ﷺ .. رقم ١٧٧و ١٧٨) والنسائي في سننه في كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (٥٠١٧و ٥٠١٨) وابن ماجه في المقدمة باب في الإيمان رقم ٦٧)_

(٢) عمدة القاري (١\١٤٥)_

(٣) شرح نخبة الفكر(١٣٩) معرفة من نسب إلى غيره أبيه)_

(٤) عمدة القاري (١\١٤٥) وتقريب التهذيب (١٠٥) رقم ٤١٦)_

④ عبدالعزيزبن صهيب: دا عبدالعزيز بن صهيب بنانى بصرى دي. تابعى دي. دحضرت انس رضي الله عنه نه ني احاديث اوريدلى دى. شعبه رحمه الله به د دوى نه روايت كولو. او فرمائيل به ني «هوعندى فى أنس أحب إلى من قتادة» د دوى په توثيق باندي اتفاق دي. اصحاب اصول سته د دوى روايات نقل كړى دى.

قاضى اياس بن معاويه رحمه الله به خانله د عبدالعزيزبن صهيب رحمه الله شهادت قبلولو. په كال ١٣٠هـ كښي وفات شوى دى. رحمه الله رحمة واسعة (١)

⑤ آدم: دوى آدم بن ابى اياس دى. او د دوى حالات د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده»، لاندي تيرشوى دى.

⑥ شعبه: د دوى حالات په «باب المسلم من سلم المسلمون..» كښي راغلى دى.

⑦ قتادة رضي الله عنه ⑧ حضرت انس رضي الله عنه: ددي دواړو حالات په مخكنى باب كښي مونږ ليكلى دى.

دحديث شرح : امام بخارى رحمه الله دلته اولني روايت د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل كړي دي. په دي كښي د "والذى نفسى بيده لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده" الفاظ موجود دى.

دويم روايت د حضرت انس رضي الله عنه دي. ددي ئي دوه سندونه بيان كړى دى. اولني سند، «عبدالعزيز بن صهيب عن أنس»، په سند سره. دي. اود دويم سند ئي د «عن قتادة عن أنس رضي الله عنه»، په طريق سره نقل كړي دي. اودلته تحويل دي. (٢) خو امام بخارى رحمه الله چه د حديث كوم الفاظ نقل كړى دى. د عبدالعزيزبن صهيب په سند سره ئي نه دى نقل كړى. د قتاده د روايت الفاظ بعينه هم هغه دى. كوم چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د روايت الفاظ دى. صرف په هغي كښي د «والناس أجمعين» زيادت دي. په خلاف د عبدالعزيزبن صهيب د روايت. په هغي كښي «لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من أهله وماله» راغلى دى. دا الفاظ د ابوهريره رضي الله عنه دروايت مطابق نه دى. اوداماام بخارى رحمه الله مقصد د ابوهريره رضي الله عنه د روايت تائيد دي. هغه د «قتادة عن أنس» د روايت د سند په الفاظو سره كيږى. اود «عبدالعزيز بن صهيب» د روايت په الفاظو سره نه كيږى. ددي وجي ئي د عبدالعزيز د روايت الفاظ ذكر نكړل. (٣)

---

(١) عمدة القارى (١٤٥\١) وتقريب (٣٥٧) رقم ٤١٠٢)_

(٢) د تحويل پوره بحث د بدء الوحى د پنځم حديث لاندي تير شوي دي..عبدالعزيز بن صهيب عن أنس رضي الله عنه.. دا د روايت الفاظ نه دى نوځكه ئي ..عبدالعزيز بن صهيب رحمه الله د روايت الفاظ نه دى ذكر كړي (فتح البارى (٥٩\١)_

(٣) فتح البارى (٥٩\١)_

په حدیث پاک کښې د قسم صیغه راوړلو وجه دلته کښې یو سوال پیدا کیږی چه نبی ﷺ قسم اوخوړلو اووې فرمائیل چه په تاسو کښې هیڅ سړې مومن نشی کیدې ترڅو چه زه هغه ته د پلار او اولاد نه زیات محبوب نشم د نبی ﷺ په وینا باندې خو په هرصورت کښې یقین کولې شی نو بیا د ،،والذی نفسی بیده،،د قسم صیغه نبی ﷺ ولې استعمال کړې ده؟ ددې یو جواب خو دا ورکړې شوې دې چه دا خبره اهمه ده او اهمه خبره د تاکید په طریقه ذکر کولې شی نوځکه نبی ﷺ د تاکید په طور ذکر کولودپاره د قسم صیغه استعمال کړله چه د قسم نه تاکید پیدا شی (۱)

دویم جواب دا دې چه په اصل کښې د محبت معامله لګه غوندې نازکه وی د سړی د خپل خان خپل اولاد او خپل مور پلار سره زیات محبت وی په دې محبتونو باندې د نبی ﷺ محبت غالب کول ګران کار دې نوځکه نبی ﷺ قسم اوخوړلو او وې فرمائیل چه تر څو پورې د مور پلار اولاد او ټولوپه مقابله کښې زما محبت زیات نه وی نو تر هغه وخته پورې ستاسو ایمان صحیح نه دې ددې اشکال لرې کولو دپاره چه د مور پلار اولاد او خان سره محبت غیراختیاری دې اوپه باقی ټولو محبتونو باندې غالب وی نود نبی ﷺ محبت به څنګه غالب شی؟ نو نبی ﷺ قسم اوکړلو او وې فرمائیل چه دا معمولی خبره مه ګڼئ دا ضروری ده زه قسم کوم او وایم چه ددې نه بغیر کار نه کیږی

د محبت معنی او ددې قسمونه دلته په عالمانو کښې خبرې شوی دی چه دلته محبت نه کوم محبت مراد دې؟ اول تاسو د محبت معنی اوددې قسمونه زده کړئ بیا به دې نه پس پوهه شئ چه دلته د محبت کوم قسم مراد دې

امام راغب رحمه الله نقل کړی دی چه محبت :،،إرادة ماتراه أوتظنه خيراً،،ته وائی (۲)
یعنی په کوم څیز چه ته د خیر ګمان کوې اودهغې ته اراده اوکړې نودا محبت دې
بیا د محبت څو قسمونه دی

① یو محبت طبعی دې لکه د اولاد .مور پلار اویا خپل خان سره محبت شو د دې محبت منشا قرب دې دخپل خان سره قرب خو معلومه دې دغه شان د خپل مور پلار سره .ځکه چه دې د هغوی جزء دې اود بعضیت او جزئیت د وجې د دوی سره ډیر زیات نزدیکت وی دغه شان په خپل اولاد کښې هم د جزئیت او بعضیت قرابت موجود دې نود دوی سره هم محبت زیات وی دې محبت ته محبت طبعی وائی اودا غیر اختیاری دې

② دې نه علاوه یوبل محبت ،،محبت احسان،، دې الإنسان عبدالإحسان،، چه یو کس مونږ سره احسان اوکړی مونږسره ښه سلوك اوکړی نو زمونږدهغه سره محبت پیدا شی چونکه احسان کوم چه د دې محبت سبب دې هغه اختیاری فعل دې نو څکه دا محبت هم اختیاری دې

③ یو محبت ..محبت جمالی.. دې په دې کښې د محبت سبب جمال وی او دا هم

---

(۱) فتح الباری (۱۱\۵۸) وعمدة القاری (۱۱\۱٤۳)۔
(۲) المفردات فی غریب القرآن (۱۰۵)۔

اختیاري وی.خکه چه ته په خپل اختیا باندې دغه بنکلی څیز ته ګورې.د هغې آواز طرف ته غوږ ایږدی.او په خپل اختیار باندې د هغه سره ګډون او ربط قائم ساتې. نو هرکله چه ته په خپل اختیار سره دا ټول کارونه کوې.نو وئیلی شی.چه دا محبت جمالی هم اختیاری دې.

④یومحبت دې ..محبت کمالی.. یعنی دچا د څه کمال د وجې د هغه سره محبت کول وی. لوې لوې د کمال خاوندان تیر شوی دی.اومونږ د هغوی واقعات.د هغوی د علومو او مهارتونوپه کتابونو کښې لوستنه کړې ده.دهغوی سره زمونږ محبت دې.چه دهغوی ذکر راشی.نود ادب خیال ساتو.په زړه کښې دننه هغوی ته میلان پیدا کیږی.اوچه څوك هغوی په بدئ سره یاد کړی.نود دفاع دپاره تیاریږو. اود هغوی په شان کښې ګستاخئ اوریدو ته بیخی تیارنه یو.نودهغوی دکمال د وجې مونږ ته دا محبت دهغوی سره پیدا شوې دې.دا هم اختیاری دې. خکه چه مونږ د هغوی کمالات اویدلو لوستلو او په هغې کښې مو غور او فکر کړی دی. اودا ټول کارونه اختیاری دی.نودا محبت هم اختیاری شو.

⑤ددې نه علاوه یو بل محبت دې...محبت عقلی،، په دې کښې دا وی.چه نفع او نقصان سړې وینی.او بیا هغه د فائدې په صورت کښې محبت کوی.لکه که زمونږ په لاس کښې یو غټ زخم راشی.او ددې خبرې ویره وی.چه دا به ښه نشی.ود بدن نورو حصو ته به سرایت اوکړی.اومونږ به هلاك شو.نو مونږ ډاکټر ته ورشو.او هغه ته درخواست کوو.چه آپریش اوکړئ.اوهغه ورته اووائی.چه دا اولیکه.چه په آپریشن کښې څه نقصان راشی.نو زه به د هغې ذمه وار نه یم.دې ورته دا هم اولیکی.خکه چه ده ته خپله فائده په نظر راځی.اګرچه طبعاً غوښې کټ کول اود هډوکې ماتول ئې خوښ نه وی.خو چونکه په دې کښې ورته فائده په نظر راځی. نو څکه دده د دې آپریشن او د دې څیری کولو سره عقلی محبت وی.

خلاصه دا چه د محبت پنځه قسمونه دی.

① حب طبعی② حب احسانی ③ حب کمالی④ حب جمالی⑤ حب عقلی ([1])

اوس به تاسو دلته پوهه شئ.چه دلته کوم محبت مراد دې؟

قاضی بیضاوی رحمہ اللہ فرمائی.،،المراد بالحب هنا الحب العقلی الذی هو ایثار ما یقتضی العقل السلیم رجحانه وإن کان علی خلاف هوی النفس، کالمریض یعاف الدواء بطبعه فینفر عنه،،([2])

یعنی دلته د محبت نه عقلی محبت مراد دې.په کوم کښې چه د عقل سلیم مقتضی ته ترجیح ورکولې شی.اګرچه د خپل خواهش خلاف وی.لکه مریض چه دوائی د خپل طبعیت په اعتبار سره نه خوښوی.اوددې نه تښتی.

امام خطابی رحمہ اللہ هم فرمائی.چه دلته طبعی نه بلکه اختیاری محبت مراد دې.([3]) یعنی دا سوچ کول پکار دی.که د نبی ﷺ مونږ تابعداری اوکړو.اود نبی ﷺ سره محبت اوساتو.نوپه دې کښې زمونږ نفع او فائده ده اوکه مونږ د نبی ﷺ تابعداری اونکړو.اود دوی سره محبت

---

[1]) فضل الباری (۱\۳۳۶)_

فتح الباری (۱\۶) باب حلاوة الإیمان)_

[2]) فتح الباری(۱\۵۹) باب حب الرسول من الإیمان)_

اونه ساتو.نوزمونږ نقصان دي.د دنيا فائده هم په دې کښې ده.چه د نبی ﷺ تابعداری اوکړې شی چه دا سوچ اوکړې.نوته به دنبی ﷺ سره محبت شروع کړې.دا محبت عقلی دې. دلته خلقوپه يوه غلط فهمئ کښې پريوخی.اوهغه غلط فهمی دا ده.چه کيدې شی د امام خطابی او امام بيضاوی رحمهماالله مقصد دا وی.چه حب عقلی دې حاصل کړې شی.او هم په دې دې قناعت او اکتفا اوکړې شی.خوا خبره صحيح نه ده.د هغوی منشا دا ده. چه د نبی ﷺ سره دا سوچ کول چه دوی سره محبت کول د الله تعالی سره محبت کول دی. او د نبی ﷺ سره محبت کول د دوی په تابعداریٔ باندې آماده کونکې او تيزونکې ده.او په ې باندې مونږ ته فائده رسی.نقصان نه رسی.نوچه دا سوچ اوکړی.محبت به ورسره کولې شی. بيا دې په دې کښې حب احسانی هم شامل کړې شی.چه د نبی ﷺ په مونږ باندې بې شميره احسانات دی.دوی مونږ د ظلمت د تيرو نه راويستې يو.اود هدايت په کهولاؤ لاره باندې ئې اودرولې يو.دوی مونږ دالله تعالی د حکمونو نه خبر کړی يو.دوی زمونږ د خير خيګړې دپاره ډير مشقتونه زغملی دی.بغير د څه لالچ نه.دخپل څه ذاتی مقصد نه بغير ئې زمونږ د کاميابیٔ او فلاح دپاره تکليفونه برداشت کړی دی.اوخپل خان ئې په امتحاناتو کښې اچولې دي.نودا حب احسانی دې ورسره هم شامل کړې شی.

بيا دې ورسره حب کمالی هم شامل کړې شی.چه نبی ﷺ ته الله تعالی کوم کمالات ورکړې دی. هغه د ,,بعد از خدا بزرگ توئی قصه مختصر،،مطابق په مخلوق کښې چه چاته هم دغه کمالات نه دی ورکړې شوی.

دغه شان د نبی ﷺ د جمال تصورکولې شی.اوحب جمالی دې ورسره هم شامل کړې شی.

نوهرکله چه ته ددې حب عقلی سره حب احسانی.حب کمالی او حب جمالی هم جمع کړې.نوبيا به دا محبت عقلی دومره ترقی اوکړی.چه محبت طبعی به هم ددې په مقابله کښې هيڅ نه وی.(۱)

دحضرت ابوبکرصديق رضی الله عنه واقعه اوګورئ حضرت ابوبکرصديق رضی الله عنه په غزوه بدر کښې موجود دې.او د دوئ خوئې عبدالرحمن د کافرانود لښکرد طرفه د مقابلې دپاره اعلان کوی.(چه څوک به زما مقابلې ته راوخی) نوحضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه د نبی ﷺ نه اجازت غواړی. خونبی ﷺ اجازت نه ورکوی.(۲) د دوی محبت عقلی ترقی کړې وه.او دې مقام ته رسيدلې وو.چه د محبت طبعی اقتضاء هلته باقی پاتې نه وو.

حضرت عبدالله بن عبدالله بن اُبی رضی الله عنه واقعه حضرت عبدالله يو صحابی دې.کوم چه د عبدالله بن ابی ابن سلول راس المنافقين خوئې وو.دوی مخلص او صادق الايمان صحابی وو.په يوه موقعه عبدالله بن ابی ابن سلول رئيس المنافقين اوونيل ﴿لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾

---

۱) نبی ﷺ سره د محبت داهميت په باره کښې داحقرمترجم په تاليف ..دمنبرګلونه.. کښې ..په امت باندې دخپل پيغمبر ﷺ سره د مينې وجوب.. په موضوع باندې ليکلې شوې تقريرد کتلو قابل دی.

۲) الإستيعاب فی معرفة الأصحاب بهامش الإصابة-(۲\۴۰۰.۳۹۹)

نو نبی ﷺ ته دا خبره اورسیدله چه کهل د قران کریم په ذریعه ددې خبرې تصدیق اوشو نو حضرت عمر رضی الله عنه نبی ﷺ نه د دې منافق د څټ وهلو اجازت اوغوښتلو خو نبی ﷺ ورته اجازت ورنکړلو.

حضرت عبدالله رضی الله عنه نبی ﷺ ته تشریف یوړلو او عرض ئې اوکړلو. یارسول الله! ماته معلوه شوې ده چه تاسو د عبدالله بن ابی (زما د پلار) قتل کول غواړئ که ستاسو دا اراده وی نوماته حکم اوکړئ چه زه تاسو ته دهغه سر راوړم. نبی ﷺ منع کړلو او ورته ئې اورمائیل مونږ به هغه سره د نرمئ معامله کوو.(۱)

دلته په خوئې کښې محبت طبعی باقی پاتې نه وو بلکه حب عقلی چه دایمان محبت دې هغه غالب شوې وو.

دحضرت عبدالله بن زیدبن عبد ربه واقعه دغه شان حضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه دې په خوب کښې هم دوی ته د اذان کیفیت خودلې شوې وو. دوی په خپل پتې کښې کار کولو چه خوئې ئې راغلو. نود رسول الله ﷺ د وفات خبر ئې ورته ورکړلو. چه دا ئې واوریدلو. نوسمدستی ئې دعا اوکړله. ای الله په کومو سترګو چه مې د رسول الله ﷺ لیدل کړی وو. اوس د هغوی ﷺ نه پس په دې سترګو بل څیز لیدل نه خوښوم. ته زما د سترګو نظر بوخه. نو د هغوی نظر لاړلو. ① دا هم هغه حب عقلی دې. کوم چه ترقی اوکړله. اوهم دې مقام ته راورسیدلو. کوم ته چه حب طبعی رسیږی.

دحضرت عبدالله بن حذافه سهمی رضی الله عنه واقعه حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه یوه موقع د رومیانو سره قید شو. اتیا کسان دوی سره وو. د روم بادشاه حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه ته اووئیل چه ته اسلام پریږده. اونصرانیت قبول کړه. زه به تا په خپل حکومت کښې شریك کړم. حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دې پیشکش ته لته ورکړله. هغوی د حضرت عبدالله رضی الله عنه په سولئ باندې د خیژولو اوپه غشو باندې د ویشتلوحکم اوکړلو. نوهغه د سولئ سره اوترلې شو. خودهغه په مخ باندې څه اثر نه وو. نودوی د هغه ځائې راکوز کړې شو. اوبیا ئې په یوکړی کښې د اوبو ګرمولوحکم اوکړلو. کله چه اوبه ښه په جوش شوې یو قیدی ئې په هغې کښې ورواچولو. سمدستی دهغه غوښه د بدن نه جدا شوه. اوهډوکې په کښې بکاره کیدل شروع شو. حضرت عبدالله ته اووئیلی شو. که اسلام نه پریږدې. اونصرانیت نه قبلوې. نوپه دې کښې به غورځولې شې. کله چه هغه د کړی طرف ته روان کړې شو. نودې په ژړا شو. هغوی دا اوګنړل. چه اوس دې اووریدلو. اوخپل دین به پریږدی. نو واپس ئې راوغوښتلو. اوتپوس ئې تري اوکړلو. چه ته ولې ژاړې. نوحضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه جواب ورکړلو. چه زه په دې خبره ژاړم. چه زما صرف یو روح د الله تعالی په لار کښې قربانی کیږی. افسوس چه زما سل روحونه وو. او یو یو دالله په لار کښې اخستې شو. نوهغه دیر حیران شو. او بیا ئې اووئیل. که زما تندې دې بنکل کړلو. نو زه به تا آزاد کړم. دوی ورته اوفرمائیل. صرف مابه نه آزادوئ. بلکه زما ټول ملګری به آزادوې. نو هغه ورسره وعده

---

(۱) سیرة ابن هشام بهامش الروض الأنف (۲\۲۱۸) غزوة بنی المصطلق۔

اوکړله.دوی د هغه د سر نه بوسه واخسته.اوتول آزاد شول.مدیني منوري ته راورسیدل.
حضرت عمر رضی الله عنه ته چه کله دا واقعه معلومه شوه.نوهغوی دحضرت عبدالله تندی نه بوسه واخسته.(۱)

دحضرت خبیب رضی الله عنه واقعه دحضرت عاصم بن ثابت رضی الله عنه امیرئ کښې نبی ﷺ یوه سریه لیږلې وه.چه په هغې کښې خبیب بن عدی رضی الله عنهم وو.تفصیلی واقعه به په مغازی کښې د غزوه رجیع په بیان کښې راشی.دلته کښې صرف دومره اوپیژنئ.چه حضرت خبیب کله کافرانودقتل دپاره بوتل.نو ابوسفیان چه تراوسه پورې مسلمان شوې نه وو. حضرت خبیب رضی الله عنه ته اووئیل.،،أتحب أن محمداً عندنا الآن مکانك تضرب عنقه وأنك فی أهلك،، یعنی ته دا خوښوې.چه هغه په خپل کور کښې وې.او په دې وخت کښې مونږ سره محمد (ﷺ) وو. اومونږ (معاذالله) هغه قتلولو.نوحضرت خبیب رضی الله عنه ورته فرمانی.،،والله ما أحب أن محمداً الآن فی مکانه الذی هو فیه تصیبه شوکة تؤذیه وأنا جالس فی أهلی،، یعنی په الله قسم چه زه دومره خبره هم نشم برداشت کولې.چه زه په خپل کور کښې ناست یم.او زما محبوب محمد ﷺ ته هلته په خپل مقام کښې د یوازغی تکلیف اورسی.په دې باندې ابوسفیان اووئیل.،،ما رأیت من الناس أحداً یحب أحداً کحب أصحاب محمد محمداً،، یعنی د نبی ﷺ ملګری چه څنګه د هغوی سره محبت کوی.داسې محبت اوتعظیم مادبل چا نه دې لیدلې.(۲)

دیوې صحابیه واقعه: د یوې انصاری میرمنې واقعه قاضی عیاض رضی الله عنه په .الشفاء.. کښې لیکلې ده.چه د احد په ورځ د دغې بنځې خاوند.پلار.او ورور شهیدان شوی وو.کله چه هغې ته د دې ټولو د شهادت خبر ملاؤ شو.نودې تپوس اوکړلو.چه رسول الله ﷺ څنګه دې؟نو ورته اوخودلی شو.چه الحمد لله نبی ﷺ صحیح سلامت دې.نو هغې اووئیل.چه ماته نبی ﷺ اوښائې.کله چه ئې نبی ﷺ اولیدلو.نوبې اختیاره ئې د خولې نه اووتل.،،کل مصیبة بعدك جلل،، یعنی چه تاسو روغ رمټ ئې.نوبیا هرمصیبت ورکوټ دې.(۳)

دا د صحابه کرام رضی الله عنهم هغه محبت عقلی وو.چه دې سره حب احسانی.حب کمالی. اوحب جمالی هم شامل شوې وو.دکومې په وجه چه دغه محبت داسې محبت جوړ شوې وو.چه حب طبعی ددې په مقابله کښې هیڅ نه وو.

علامه قسطلانی رحمه الله ددې محبت نوم حب ایمانی..کیخودې دې.(۴)بعضې حضرات دې ته ..حب عشقی.. وائی.(۵)..حب ایمانی.یا حب عشقی هغه عقلی محبت وو. کوم چه ترقی

---

۱) الإصابة (۲۹۶\۲. ۲۹۷) رقم الترجمة (۴۶۲۲)_
۲) سیرة ابن هشام علی هامش ..الروض الأنف .. (۱۶۸\۲. ۱۶۹)_ ذکر یوم الرجیع فی سنة ثلاث..)_
۳) فتح الباری (۶۴۳\۱) سیرة ابن هشام (۱۴۳\۲) غزوة أحد قبیل غزوة حمراء الأسد..)_
۴) ارشاد الساری (۹۷\۱)_
۵) درس بخاری.ازعلامه عثمانی رحمه الله (۱۶۶\۱)_

اوکړله اودې مقام ته راورسیدلو خکه په قرآن مجید کښې فرمانی ﴿قُلْ اِنْ کَانَ اٰبَآؤُکُمْ وَاَبْنَآؤُکُمْ وَاِخْوَانُکُمْ وَاَزْوَاجُکُمْ وَعَشِیْرَتُکُمْ وَاَمْوَالُ اقْتَرَفْتُمُوْهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ کَسَادَهَا وَمَسٰکِنُ تَرْضَوْنَهَآ اَحَبَّ اِلَیْکُمْ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَجِهَادٍ فِیْ سَبِیْلِهٖ فَتَرَبَّصُوْا حَتّٰی یَاْتِیَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ﴾(۱) دلته کښې هم ددې څیزونو ذکر دې چه کوم سره محبت طبعی کولې شی خوهغه دایمان محبت (که ته ورته حب ایمانی وائې اوکه حب عشقی، یاحب عقلی) په دې طبعی محبت باندې غالب شوې وو.

دلته په حدیث کښې ئې «لایؤمن أحدکم حتی أکون أحب إلیه من والده وولده والناس أجمعین» فرمائیلی دی.دلته په مقابله کښې د والد او ولد محبت دې.او اشاره دې خبرې ته ده.چه هغه حب عقلی حاصلول پکار دی. دکوم حب عقلی سره چه دا ټول محبتونه جمع کولې شی.او بیا هغه ترقی کوی.دحب طبعی نه هم پورته شی.اودحب طبعی ددې په مقابله کښې هیڅ حیثیت پاتې نشی.

بعضې حضراتوډا هم فرمائیلی دی.چه دلته محبت طبعی مراد دې.خکه چه مقابله د والد او ولد د محبت سره شوې دې.او دقران مجید په آیت کښې د آبا ،.ابناء،.اخوان .ازواج .عشیره،.اموال،.تجارت،.اوکورونوسره ورکړې شوې ده.اودا ټول محبتونه چونکه طبعی دی.نوخکه به دالله اود رسول د محبت نه هم طبعی مراد وی.(۲)

خوبیا به هغه اشکال راځی.چه محبت طبعی خو غیر اختیاری وی. او د غیراختیاری امورو انسان نشی مکلف کولې.نوخکه غوره خبره هغه ده.کومه چه تاته د محبت د تعریف اوددې دقسمونو نه پس اوخودلې شوه.چه دلته خطابی او بیضاوی ﷺ چه څنګه محبت عقلی او اختیاری مراد اخستې دې.هلته کښې ئې ترې ته مراد واخله.خودا کوتاهی اوستی مکوئ.چه په محبت عقلی باندې اکتفاء اوکړئ.نه بلکه منشاء او مقصد دا دې.چه د محبت عقلی سره نور محبتونه هم‌جمع وی.اوکله چه ورسره هغه جمع شی.نوبیا به دا محبت عقلی ترقی اوکړی.نوددې نه به محبت ایمانی اومحبت عشقی جوړ شی.اودا به په محبت طبعی باندې هم غالب شی.

د والد او ولد دتخصیص اوپه یوبل باندې دتقدیم وجه دلته په روایت کښې د والد او ولد ذکردې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه چه ددې وجه دا ده.چه د عاقل په نیزد دا دواړه د اهل اومال نه اوچت دی.بلکه بعضې دخپل ځان نه هم اوچت وی.خکه خو د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې د ..نفس.. ذکرنشته.(۳)

بیا په ذکرشوو روایاتوکښې د ..والد.. ذکر وراندې اود ولد روسته دې. او داسې روایات هم شته.چه په هغې کښې د ..ولد.. ذکر وراندې دې.او د ..ولد.. روسته دې.(۴) دهریو

---

۱) سورة توبه: ۲٤)_

۲) تقریر بخاری(۱۲۳\۱)_

۳) فتح الباری(۵۹\۱)_

۴) ملاحظه:صحیح مسلم،کتاب الإیمان باب وجوب محبة رسول الله ﷺ ...)_

توجيه كيدي شي په كوم خاني كښي چه د ..والد.. ذكر وراندي دي نودا ددي وجي چه والد په وجود كښي هم د ولد نه مقدم دي اوپه مرتبه كښي هم .اوپه كوم خاني كښي چه د ..ولد.. ذكر مقدم دي نوهلته به ونيلى شي چه د شفقت اومحبت په باره كښي چونكه ولد په والد باندي مقدم وى يعنى د والد محبت چه د ولد سره څومره زيات وى نود ولد محبت د والد سره دومره زيات نه وى.نوخكه د ولد ذكرپه دي روايت كښي مقدم راغلي دي.(۱)

دوالد په مفهوم كښي ام دخول بيا سوال دا پيدا كيږى.چه آيا د..والد.. په مفهوم كښي ..ام.. هم داخليږى كه نه؟ نوكه د ..والد.. نه ..من له الولد.. مراد وى.نوپه دي كښي ..ام.. هم داخله ده.بلكه ددي معنى په اعتبارسره په كښي اجداد.جدات اوددي نه د پورته سلسلة خلق هم داخليږى.خكه چه د ولادت تعلق ددي تولو سره دي.داسي هم ونيلى شي.چه په والدينوكښي صرف په پلارباندي اكتفاء اوكړي شوه.خوپه دي كښي مور هم داخله ده.(۲)

په حديث كښي د والد او ولد سره د خپل نفس ذكر ولي نشته؟ دلته كښي دا سوال هم كيږى.چه د والد اوولد سره سره د خپل نفس ذكر ولي اونكړي شو؟حالانكه د نبى ﷺ سره محبت د خپل نفس نه هم زيات ساتل ضرورى دي.

ددي جواب دا دي.چه د حضرت انس رضی الله عنه په حديث كښي د والد او ولد نه پس د،،والناس أجمعين،،الفاظ راغلى دى.ددي په عموم كښي نفس هم داخل دي.(۳)

ددي نه علاوه د حضرت عبدالله بن هشام رضی الله عنه په حديث كښي د ،،نفس،،ذكرهم شته.(۴)

ايا په حديث كښي دمحبت نه مراد تعظيم دي؟ قاضى عياض رحمه الله فرمائى.چه دلته په حديث كښي د،،لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين،،نه مراد دا دي.چه د نبى ﷺ تعظيم د والداو ولد نه زيات پكار دي.لكه چه دهغوى په نيزدا د ايمان دصحت شرط دي.

خوصاحب د،،المفهم.. دا خبره رد كړي ده.چه دتعظيم وجود دنفس ايمان دپاره ضرورى ده. بلكه دلته خبره دكمال ايمان كيږى.نوددي نه هم هغه حب ايمانى اوحب عشقى مراد ده.(۵)

دشيخ ابوالخراز رحمه الله واقعه شيخ ابوالقاسم قشيرى رحمه الله د شيخ ابوسعيد خراز رحمه الله نه نقل كړى دى.چه دوى يوځل نبى ﷺ په خوب كښي اوليدلو.اوعرض ئي اوكړلو،،يارسول الله شغلتنى محبة الله عن محبتك،،يعنى دالله تعالى محبت زه ستا د محبت نه بند كړي يم.نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل ،،يامبارك من أحب الله فقد أحبنى،،څوك چه د الله تعالى سره محبت

---

۱) فتح البارى(۵۹\۱)_

۲) المصدر السابق)_

۳) فتح البارى (۵۹\۱)_

۴)صحيح بخارى كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبى ﷺ رقم ۶۶۳۲)_

۵) فتح البارى(۵۹\۱)_

کوی نوهغه زما سره محبت کونکي دي.
یو مطلب خو ددي دا وو.چه کله ستا دالله تعالی سره محبت دي نوسنا زما سره هم محبت شته.د فکر ضرورت نشته.اود تشویش څه خبره نه ده.دالله تعالی د محبت په ضمن کښي زما محبت هم راځي.
اوددي یوبل مطلب دا هم دي.چه څوك د الله تعالی سره محبت کوی.هغه به زما سره خامخا محبت کوی.ته څنګه وائي.چه دالله تعالی محبت زه ستا د محبت نه ایسار کړي یم؟ چه دالله تعالی سره محبت کوی.هغه به زما سره څنګه محبت نه کوی.نوستا دپاره پکار دی.چه ته الله تعالی طرف ته متوجه ئي.اوددي کاراهتمام درله پکار دي.(۱)
بهرحال د عرض کولومقصد دادي.چه په اصل کښي د محبت مرکز خو دالله تعالی سبحانه وتعالی ذات دي.ځکه چه د محبت تول اسباب علی وجه الکمال په ده کښي موجود دی.اونبی ﷺ چونکه دالله تعالی په صفاتو موصوف دي.اودهغه دصفاتو مظهردي.دغه شان د نورتول مخلوق په مقابله کښي الله تعالی ته نزدي دي.نوځکه د نبی ﷺ سره محبت هم ضروری شو.بیا څوك چه د نبی ﷺ په اسوه حسنه باندي چلیږی.اودالله تعالی دصفاتو نقل کونکی دی.اود دوی په تعلیماتو او هداياتوعمل کونکی دی.نودهغوی سره علی قدرالمراتب هم هغه هومره محبت پکار دي.(۲)

دحضرت عمر رضی الله عنه واقعه په هغي اشکال اودهغي جواب دحضرت عمر رضی الله عنه واقعه ده.چه هغوی اووئیل.،،یا رسول الله لأنت أحب إلی من کل شئ إلا من نفسی،،یا رسول الله زما تاسو سره دهرځیز نه زیات محبت دي.سوادخپل ځان نه،نونبی ﷺ اوفرمائیل،،لا والذی نفسی بیده حتی أکون أحب إلیك من نفسك،،ترهغه وخته پوري خبره نه سمیږی.ترڅو پوري چه زه تاته دخپل ځان نه هم زیات محبوب نه شم.نوحضرت عمر رضی الله عنه عرض اوکړلو.اوس تاسوسره زمادخپل ځان نه هم زیات محبت شو.نونبی کریم ﷺ اوفرمائیل،،الآن یاعمر،،یعنی اوس یاعمره خبره ټیك شوه.(۳)
دلته عام طور شارحین او محدثین هم دا خبره کوی.چه په اصل کښي حضرت عمر ته د خپل ځان سره محبت د نبی ﷺ په مقابله کښي زیات نه محسوس کیدلو.کله چه ورته نبی ﷺ تنبیه ورکړله.نوهغوی سوچ اوکړلو.او د سوچ او فکر نه پس په هغوی باندي دا خبره څرګنده شوه.چه زه د نبی ﷺ د عزت دپاره خپل عزت قربانی کولي شم.په کوم ځائي کښي چه د نبی ﷺ د خولي یو څاڅکي غورځیږی. هلته زه خپل ځان قربانی کولي شم.نو زما یقیناً د نبی ﷺ سره د خپل ځان نه زیات محبت دي.وړاندي دوی ته ددي څرګندتیا او

---

(۱) داحقرمترجم په نیزکه ددي نه داسي تعبیراوشی.چه ته دالله تعالی سره محبت کوي.نودالله تعالی هریوحکم به مني.اودالله تعالی په حکمونوکښي یوحکم دا هم دي.چه تاسودخپل پیغمبر ﷺ سره محبت کوئ.نویقیني ده چه ته به زما سره محبت کوي)
(۲) فضل الباری(۱۱\۳٤۰، ۳٤۱)_
(۳) صحیح بخاری کتاب الأیمان و النذورباب کیف کانت یمین النبی ﷺ رقم (۶۶۳۲)_

انشراح نه وو شوي او كله چه نبي ﷺ دا خبره اوكړله نوهغوى سوچ اوكړلو او د سوچ نه پس ئې انشراح صدر اوشو.(١)

خودا توجيه چه كومو شارحينو كړې ده زړه پرې نه مطمئن كيږى خكه چه حضرت عمر رضي الله عنه د لوې مرتبې صحابى رضي الله عنه دي چه د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه نه پس د هغوى درجه ده په تول امت باندې هغوى ته فضيلت حاصل دي. آيا د دوى د نبي ﷺ د ذات سره د خپل خان نه زيات محبت نه وو يقيناً وو نوبيا ئې «إلامن نفسى» ولې اووئيل

دلته به تاسوته د احنافو اصول استعمالول پكار راخى په دې طريقه به مسئله آسانه اوسهل شى. داحنافو اصول دا دى چه په مستثنى كښې د مستثنى منه خلاف حكم نه وى بلكه مستثنى د مسكوت عنه په حكم كښې وى.(٢)

لكه چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چه تاسو زما په نيز د هرڅيز نه محبوب ئې. وړاندې وائى «إلامن نفسى» خو زه د خپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې په دې كښې زه خاموش يم. دا مطلب نه دي چه تاسو سره زما د خپل ذات نه زيات محبت نه دي. خپل ذات چه څومره محبوب دي. دومره راته ته محبوب نه ئې. بلكه مراد دا دي چه زه دخپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې.

په اصل كښې حضرت عمر رضي الله عنه د نبي ﷺ عاشق وو. اودمحبت دا خواهش وى چه د محبوب د ژبې نه دا واورې چه تالره زما سره د خپل خان نه هم زيات محبت كول پكار دي. حضرت عمر رضي الله عنه هم ددې آرزو لرله چه نبي ﷺ اوفرمائى چه تالره زما سره دخپل خان نه هم زيات محبت پكاردي. نو نبي ﷺ هم دغه شان اوفرمائيل. نو حضرت عمر رضي الله عنه سمدستى عرض اوكړلو چه حضرت تاسو سره زما د خپل خان نه هم زيات محبت دي. هغه وړاندې هم وو. خو هغوى د دې اظهار اونكړلو په دې باره كښې ئې سكوت اختيار كړلو چه د نبي ﷺ د ژبې نه ئې د محبت د زيادت مطالبه واوريدله. نوخوند ورته ملاؤ شو. نو دهغوى دا مقصد پوره شو. اوبيا ئې صراحت اوكړلو.(٣) والله سبحانه اعلم

كه د رسول الله ﷺ سره د محبت زيادت كه دنفس ايمان دپاره شرط وى اوكه د كمال ايمان دپاره ضرورى اوگرځولې شى. كه دمحبت نه عقلى محبت مراد وى او كه بل محبت. خوپه هرحال كښې د مرجئه تردید كيږى. چه محبت د رسول ﷺ كوم چه يوه نيكى ده. هغه د نفس ايمان يا د كمال ايمان فائده وركوى.(٤)

---

١) فتح البارى(١١\٥٢٨) كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبى ﷺ)_

٢) فضل البارى(١١\٣٤٢) دغه شان كشف الأسرارلعبدالعزيز البخارى (٣\١٢٢)_

٣) فضل البارى(١١\٣٤١-٣٤٢)_

٤) امام العصرحضرت كشميرى رحمه الله فرمائى وليعلم أن حب النبى ﷺ ينبغى أن يكون من حيث ذاته الشريفة لا من حيث أنه هدانى .والقصر عليه ليس بذاك.فهو محبوب لذاته المباركة الطيبة. و محبوب لأجل أوصافه الحسنة وملكاته الفاضلة وأخلاقه الكاملة أيضاً (فيض البارى ١١\٨٣، ٨٤)_

٨= بَاب حَلَاوَةِ الْإِيمَانِ

[٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ [٢١، ٥٦٩٤، ٧٥٣٢]

دترجمه مقصود اودماقبل سره ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ..حلاوت..دایمان د ثمراتو څخه دي.چونکه په ماقبل کښې ئې دا خودلی وو.چه دنبی ﷺ سره محبت دایمان جزء دي.اوس دا خودل غواړی.چه په دې محبت کښې په کوم څیزباندې خوښوالي او حلاوت پیدا کیږی؟(١)

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې د مرجئو ددې خیال تردید کوی.چه طاعات فائده مند نه دی.او معاصی مضر نه دی.نودا یې ثابته کړه.چه د اعمالو په ذریعه په ایمان کښې حلاوت او خوند پیدا کیږی.دغه شان په وړاندې باب کښې ،،وآية النفاق بغض الأنصار،، حدیث نه دا ښائی.چه معاصی مضر دی.(٢)

رجال الحديث

① **محمدبن المثنی:** دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دي. د ،،زمن،، په لقب سره هم مشهور دي.اصلی شهرت ددوی په نوم او کنیت سره دي.

دوی د سفیان بن عیینه.وکیع بن الجراح،اسماعیل بن علیه او قطان رحمهم الله نه احادیث اوریدلی دی.او د دوی نه علم زده کونکو کښې ابوزرعه ،ابوحاتم، محمد بن یحی ذهلی او محاملی رحمهم الله وغیره دی.

خطیب رحمه الله فرمائی.چه دوی ثقه او ثبت دی.ټول د حدیث امامان د دوی احادیث قابل احتجاج شماری.بغداد ته ئې تشریف یوړلو.اوهلته ئې د حدیث درس ورکړلو.او بیا بصرة ته واپس لاړلو.اوهلته په ٢٥٢ھ کښې وفات شو.

دوی او مشهور محدث محمد بن بشار المعروف په ،،بندار،، هم په یو کال یعنی ١٦٧ھ کښې پیدا شوی دی.اوهم په یوکال یعنی ٢٥٢ھ کښې وفات شوی دی.

داصول سته مصنفینو رحمهم الله ددوی احادیث په خپلو صحاحوکښې نقل کړی دی.(٣)

---

١) فتح الباری(١١\٦٠)_

٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری (ص.٣١) از حضرت شيخ الحديث قدس سره)_

٣) عمدة القاری (١٤٦\١) وتقريب (ص.٥٠٥) رقم ٦٢٦٤)_

② عبدالوهاب الثقفي: دوی عبدالوهاب بن عبدالحميد بن الصلت ثقفی بصری دي.
ابو محمد نې کنيت دي.
دوی د يحی انصاری،ايوب سختيانی او ددوی نه علاوه د نورو ډير عالمانو نه احاديث لوستی دی.ددوی نه داحاديثو په اوريدونکو کښې امام شافعی،امام احمد ،امام يحی بن معين او امام علی بن المدينی رحمهم الله غوندې دعلم ستنې دی
دوی ثقه دی.البته دخپل وفات نه څه دري څلورکاله وړاندې ددوی په حافظه کښې تغير راغلې وو.
اصحاب صحاح سته ددوی داحاديثو تخريج کړې دي.په کال ۱۰۸ھ کښې پيدا شوې وو.اوپه کال ۱۹۴ھ کښې وفات شو.(۱)

③ ايوب:دوی ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی بصری دي.ددوی کنيت ابوبکر دي.
دوی حضرت انس رضی الله عنه ليدلې وو.اود عمربن سلمه جزمی ،ابوعثمان نهدی، حسن بصری، محمد بن سيرين،ابوقلابه او امام مجاهد رحمهم الله اود ډيرو محدثينو نه ئې روايت کړې دي.
دې روايت کونکی کښې پخپله حضرت محمد بن سيرين،عمروبن دينار ، قتاده، اعمش، سفيان ثوری،سفيان بن عيينه،حماد بن سلمه بن دينار.او حماد بن زيد بن درهم رحمهم الله دی.دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله هم دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت حجة من كبار الفقهاء العباد،،تولو اصحاب صحاحو ددوی نه احاديث اخستی دی.
په کال ۶۶ھ کښې پيدا شوې وو.اوپه کال ۱۳۱ ھ کښې وفات شوې وو.(۲)

④ ابوقلابه:دا مشهورتابعی رحمه الله عبدالله بن زيدجرمی دي.په خپل کنيت باندې مشهور دي.د حضرت ثابت بن قيس بن ضحاك انصاری رضی الله عنه،حضرت انس بن مالك رضی الله عنه نه سوا د نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه هم روايت کوی.ددوی په توثيق باندې د امامانو اتفاق دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.ثقة فاضل كثير الإرسال،،عجلی رحمه الله فرمائی ،،فيه نصب يسير،،
په کال ۱۰۴ھ کښې د قضا په منصب نه اوتختيدلو اوپه شام کښې وفات شو (۳)

⑤ دحضرت انس بن مالك رضی الله عنه تذکره وړاندې تيره شوې ده.

---

(۱) عمدة القاری(۱۱\۱۴۶) وتقريب (ص.۵۰۵) رقم ۶۲۶۴)_
(۲) عمدة القاری (۱۱\۱۴۶. ۱۴۷) وتقريب (ص.۱۱۷) رقم ۶۰۵)_
(۳) عمدة القاری (۱۱\۱۴۷) وتقريب (ص.۳۰۴) رقم ۳۳۳۳)_

قوله ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ :(۱) دري څيزونه کوم چه په سړی کښې وی.نوهغه به دايمان خوند بيا مومی.

ثلاث د ،،ثلاث خصال،، يا ،،خصال ثلاث،، په تقديرکښې دی.ددې دواړو تقديرونو نه پس دا اشکال باقی نه پاتې کيږی.چه،،ثلاث،،نکره ده.دا مبتدا څنګه واقع شوې ده؟(۲)

فائده دا خبره دې معلومه وی.چه په هرځاني کښې دنکره کيدل ممنوع نه دی.بلکه نکره چونکه کاشفه نه وی.نوځکه ددې په مبتدا جوړولو کښې څه فائده نه وی. خوکه دنکره په مبتدا ګرځولوکښې څه فائده وی.نوبيا چه نکره مبتدا جوړه کړې شی.په دې کښې څه اشکال نشته.

علامه رضی رحمه الله ليکلی دی،،**إذا حصلت الفائدة فاخبرعن أی نكرة شئت وذلك لأن الغرض من الكلام إفادة المخاطب فإذا حصلت جاز الحكم سواء تخصص المحكوم عليه بشئ أولا**،،(۳) ،،حلاوة،، خوږوالی اوشيرين ته وائي.

دلته نبی کريم صلی الله عليه وسلم د ايمان دپاره حلاوت ثابت کړې دې.دمومن چه ايمان طرف ته کوم رغبت وی.د هغې ئې د خوږ څيزسره تشبيه ورکړې ده.اودا ئې ثابته کړې ده.چه څنګه د شهدود خوږوالی احساس هغه څوک کولې شی.چه هغه په صحت روغ وی.دغه شان د ايمان د حلاوت ادراک هم هغه څوک کولې شی.څوک چه صحيح وی.دشهدود حلاوت محسوسولو دپاره جسمانی صحت لازمی دې.اود ايمان دحلاوت معلومولو دپاره روحانی صحت ضروری دې.که په يوکس د صفراء غلبه وی.نوشهد هم هغه ته تراخه ښکاری.دغه شان که روحانی صفراء په چا کښې وی.نوهغه ته د ايمان حلاوت نه محسوسيږی.هغه ته په د اوامر شرعيه په تعميل کښې مشکلات وی.که ده کښې روحانی مرض موجود نه وی.او د احکامو پوره کول دده دپاره څه ګران نه وی.

دحلاوت نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟ دلته دا بحث شوې دې چه ددې نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟

امام نووی رحمه الله فرمائيلی دی.چه عالمانو رحمهم الله ددې نه معنوی اوباطنی حلاوت مراد اخستې

---

(۱) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فی الكفر كما يكره أن يلقى فی النار من الإيمان .رقم ۲۱) (وفی كتاب الأدب باب الحب فی الله رقم ٦٠٤١) وفی كتاب الإكراه باب من اختار الضرب والقتل والهوان على الكفر رقم ٦٩٤١) والنسائی فی كتاب الإيمان وشرائعه باب طعم الإيمان رقم (٤٩٩٤) وباب حلاوة الإيمان رقم ٤٩٩١) وباب حلاوة الإسلام رقم ٤٩٩٢) والترمذی فی جامعه فی كتاب الإيمان باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فی ترك الصلاة رقم ٢٦٢٤ وابن ماجه فی سننه فی كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ٤٠٣٣)_

(۲) فتح الباری(۱۱\٦٠)_

(۳) شرح رضی علی الكافية (۱\۸۸، ۸۹)_

دي اوددي نه په طاعاتو کولوسره خوند محسوسول.اودالله او د رسول ﷺ د راضی کولو دپاره قربانی کول.اودي ته د دنیا په تولوخیزونو ترجیح ورکول.دشریعت داحکامو په پوره کولوانشراح او انبساط موجود کیدل.(۱)

دحضرت گنگوهی رحمه الله دخپل مرشدپه نوم خط حضرت گنگوهی رحمه الله دخپل مرشد په نوم خط اولیکلو اوپه هغي کښي ني ورته اولیکل.چه الله تعالی په خپل فضل اورحم سره ماته دري نعمتونه راکړل.

① زما کیفیت دا دي.چه په ما باندي د مدح اومذمت څه اثرنه کیږی.که څوك مي تعریف کوی اوکه مذمت ماته ټول برابردی.

② دالله تعالی نه سوا د بل چانه د نفعي اونقصان رارسیدو ته مي څه خیال نه وی.

③ امورشرعیه ماته امور طبعیه گرځیدلی دی.(۲)

هم دادي((استلذاذبالطاعات اوانشراح صدراوانبساط)).چه بیاتنگی نه محسوسیږی . چه سړي اوگي شی.نودهغه خوراك ته زړه کیږی.دغه شان چه کله د مونځ وخت راځی.نوطبعیت مونځ طرف ته مائله کیږی.

دحلاوت نه حسی مراد اخستل زیاته غوره ده خوابن ابی حمزه رحمه الله چاچه د**بهجة النفوس**،،په نوم باندي دمنتخب بخاری شرح لیکلي ده. هغوی فرمائی.چه صوفیاء کرامو رحمهم الله دلته د حلاوت نه حسی حلاوت مراد اخستي دي. اوهم دا صحیح ده.ځکه چه دوی دحدیث ظاهر بغیردځه تاویل نه اخستي دي.هغوی فرمائی. ،،وهذا أمرلایدرکه إلا من وصل إلی ذلك المقام فلا یلیق إدعاء أنه غیرمراد،،

وإذالم ترالهلال قسلم لأناس رأوه بالأبصار(۳)

ترجمه: که تامیاشت اونه لیدله.نوچاچه لیدلي وی.دهغوی خبره اومنه.

تونه دیدی گے سلیمان را پس چه دانی زبان مرغان را

ترجمه: نوپه لفظ د حلاوت کښي د څه تاویل ضرورت نشته.

ذوق این باده ندانی بخدا تانه چشتی

دحضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد ابادی رحمه الله یوه واقعه دحضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادی رحمه الله واقعه وراندي هم تیره شوي ده.دحضرت شاه محمد اسحاق رحمه الله شاگرد وو ډیرلوني عالم .محدث. صوفی.او محقق وو.دوفات په وخت کښي ني دا تاکید کړي

) عزاه النووی رحمه الله إلی العماء انظر شرحه علی صحیح مسلم (۱۱۱/۴۹) کتاب الإیمان باب بیان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإیمان)_

) مکاتیب رشیدیه (ص.۱۰)_

) فتح المهلم (۱۱۱/۶۳)کتاب الإیمان باب بیان خصال من اتصف بهن وجه حلاوة الإیمان)_

وو چه ما سره د حدیثو لوستل کوئ نودوفات په وخت کښې ورته د صحیح مسلم وغیره کتابونو لوستل کولې شو.(۱)دوی فرمائی کله چه زه سجده کوم نوداسې معلومیږی.لکه چه الله تعالی راسره مینه اوکړله.(۲)

ښکاره خبره ده چه الله تعالی د ټولو محبتونو مرکزدې اودهغه د محبوبیت به څه وائې. اودهغه شان محبوبیت څنګه بیانولې شی.دا دانسان د طاقت خبره نه ده. که دهغه د طرفه سړې په سجده کښې داسې خبره محسوس کړی.نوبیا دهغې سجدې دکیفیت څه اندازه لګیدې شی.غالبا دوی هم په دې خبره کښې ددې بیان کړې دې چه دا حلاوت حسی دې. بهرحال کوم حضرات چه دحلاوت نه معنوی حلاوت مراد اخلی.هغوی فرمائی چه ایمان چونکه امر معنوی دې.نوددې حلاوت به هم معنوی وی.خودا حضرات فرمائی چه نه! دحلاوت لفظ چه کوم طرف ته اشاره کوی.اوددې نه چه کومه معنی متبادره ده.هغه حلاوت حسیه دې.نوهم دا به مراد اخستې شی.

قوله: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا: هغه درې خبرې چه دهغې نه پس د حلاوت ادراک کیږی.د هغې بیان کیږی.په هغې کښې یوه خبره دا ده.چه د انسان دالله اودهغه د رسول سره محبت د ما سوا نه زیات شی.یعنی د دنیا او ما فیها نه زیات محبت ئې الله او دهغه رسول سره وی.

وړاندې خودلې شوی دی.چه د محبت د اصل مرکز الله تعالی دې.دالله تعالی محبت اصل دې.اودهغه د رسول محبت د دې فرع ده.نوهغه هم شامل کړې شو. تاسو په دې کښې د نورو اولیاؤ او صالحانو محبت هم شاملولې شئ.

ما سواهما،، کښې ،،هما،، ضمیرالله او رسول طرف ته راجع دې.دلته دالله تعالی او رسول دواړو ضمائرجمع کړې شوی دی.په دې باندې یواشکال کیږی.چه امام مسلم (۳)ابوداود (۴)اوامام نسائی (۵) رضی الله عنه دحضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې.چه یوکس رسول الله ﷺ ته راغلو.هغه خطبه اووئیله.او وې وئیل.،،من یطع الله ورسوله فقد رشد ومن یعصهما فقد غوی،، نو نبی ﷺ اوفرمائیل.،،بئس الخطیب أنت قل ومن یعص الله ورسوله،، ددې روایت نه معلومیږی.چه الله اود الله درسول ضمیر یوځائې ذکرکول نه دی پکار.یعنی دواړه په یوضمیر کښې جمع کول نه دی پکار.اوس اشکال دا کیږی.چه دلته خو نبی ﷺ دواړه په

---

(۱) تذکره حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادی (ص.۶۰، ۹۱)۔

(۲) نیل المراد فی السفر إلی گنج مرادآباد شامل در ارواح ثلاثه تذکره..(ص.۱۲۰)۔

(۳) صحیح مسلم(۲۸۶\۱) کتاب الجمعة فصل فی إیجازالخطبة وإطالة الصلاة)۔

(۴) سنن أبی داود کتاب الصلاة تفریع أبواب الجمعة باب الرجل یخطب علی قوس رقم ۱۰۹۹ وکتاب الأدب باب بلا ترجمة (بعد باب لایقال خبثت نفسی رقم ۴۹۸۱)۔

(۵) سنن نسائی (۷۸\۲) کتاب النکاح باب ما یکره من الخطبة)۔

یوضمیر کښې جمع کړی دی.بلکه الله تعالی په قرآن پاک کښې په یوځانې کښې جمع کړی دی ﴿ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ۚ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾ (۱)

اودحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په حدیث کښې دی،، **من یطع الله و رسوله فقد رشد ومن یعصهما فانه لایضرالانفسه**،،(۲)

دحضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه دحدیث په بناء د بعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده.چه دممانعت روایت د جواز په روایاتو باندې مقدم دې.ځکه چه د ممانعت روایت قولی دې.اوداجازت روایات فعلی دی.اوقول ته په فعل باندې ترجیح وی. دغه شان دا روایت مانع دې.او نور روایات مجیز دی.اودممانعت روایات د اجازت په روایاتوباندې راجح وی. اوبله دا چه دا روایت ناقل عن الاصل دې.او نور روایات باقی علی الاصل دی ددې مطلب دا دې.چه اصل په اشیاؤ کښې اباحت دې.نوچه د کوم روایاتونه جمع فی الضمیر معلومیږی. هغه به په اصل باندې حمل کولی شی.اود ممانعت روایت چونکه ناقل عن الاصل وی.نوځکه به دا وئیلی شی.چه هم ممانعت دې.چه دې ته به په اجازت باندې ترجیح وی.بله داچه د ممانعت روایت یوه قاعده کلیه ده.چه داسې مه وائې.اود اباحت درویاتو نه قاعده کلیه نشی مستفاد کیدې.(۳)

په خطیب باندې دانکار وجه: دامام نووی رحمه الله رائې دا ده.چه په دې خطبه ورکونکی کس باندې د نبی علیه السلام دانکار وجه دا وه.چه هغه په ،،من یعصهما،، کښې داختصارنه کار واخستلو .حالانکه په خطبه کښې تطویل مطلوب وی.ځکه چه دذې مقصد وعظ او زجر وی. اوپه دې کښې تفصیل مفید وی.اونبی علیه السلام چه په کوم ځائې کښې جمع فی الضمیر کړې ده.نوهغه د تعلیم مقام دې.اوپه تعلیم کښې ایجاز او اختصارمفید وی.(۴)

په دې باندې اشکال کیږی.چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت ته اشاره تیره شوه. اوهغه دخطبې په باب کښې وارد شوې دې.

ددې جواب دادې.چه ددې تعلق دنکاح خطبۀ سره دې.اوپه نکاح کښې ایجازمطلوب وی.(۵)

شیخ عزالدین عبدالسلام رحمه الله یوجواب دا ورکړې دې.کوم چه په اصل کښې قاضی عیاض رحمه الله ذکر کړې دې.هغه دا چه جمع فی الضمیرد نبی علیه السلام دپاره جائز وه.اود نبی علیه السلام سره خاص وه.ځکه چه د نبی علیه السلام نه د تسویه بین الله والرسول امکان نه وو.په خلاف د

---

(۱) سورة الأحزاب (۵۶)_

(۲) سنن أبي داود كتاب الصلاة أبواب الجمعة باب الرجل يخطب على قوس رقم ۱۰۹۷. (۱۰۹۸)_

(۳) فتح الباری(۶۱\۱۱)_

(۴) شرح نووی علی صحیح مسلم (۲۸۶\۱) كتاب الجمعة فصل فی إيجاز الخطبة وإطالة الصلاة)_

(۵) المصدر السابق)_

نوروکسانوخکه چه دهغوی په حق کښې دا خطره شته.چه ددوی په زړونوکښې دواړه په ضمیرکښې دجمع کولو د وجې دتسویه خیال تیرنشی.(۱)

دریم جواب بعضې عالمانو ﷺ دې ته نزدې ورکړې دې.چه اصل کښې کیدې شی نبی ﷺ په هغه وخت کښې انکارکړې وو.چه په هغه خائې کښې څوک داسې کس موجود وو.چه دهغه متعلق دا خیال وو.چه دجمع فی الضمیر په وجه به هغه ته د تسویه خیال پیدا شی.(۲)

څلورم جواب دا ورکړې شوې دې.چه متکلم دخپل کلام دعموم نه خارج وی. نومماتعت دعامو خلقو دپاره دې.نبی ﷺ په دې کښې داخل نه دې.نوکه د نبی ﷺ نه جمع فی الضمیر منقول وی.نودغه روایات به د ممانعت د روایاتو سره معارض نشی ګنړلې.(۳)

پنځم جواب امام طحاوی رحمه الله کړې دې.هغوی فرمائی.چه په اصل کښې نبی کریم ﷺ ددې وجې انکار اوکړلو.چه خطیب بې موقع وقف اوکړلو.ځکه چه هغه ،،من یطع الله ورسوله فقد رشد ومن یعصهما،، اووئیل.ددې دا معنی جوړه شوه.چه اطاعت او نافرمانی کونکی دواړه راشد دی.(۴)

خودامام طحاوی رحمه الله دا جواب محل نظر دې.ځکه چه د ابن ابی دنیا په روایت کښې دی. ((قال ومن یعص الله ورسوله فقد غوی))(۵)دغه شان د مسلم په روایت کښې دی.((قل ومن یعص الله ورسوله)) ددې روایت نه متبادردا ده.چه دانکار وجه دواړه په یوضمیر د تثنیه کښې جمع کول وو.اګرچه دامام طحاوی رحمه الله د جواب هم احتمال شته.خو نبی ﷺ چه ،،قل ومن یعص الله ورسوله فقد غوی،، اوفرمائیل. کوم چه جدا جدا ذکر دی.ددې نه دا په پوهه کښې راځی.چه د نبی ﷺ انکارددې وجې وو.چه خطیب دواړه په ضمیر کښې جمع کړی وو.

شپږم جواب بعضې عالمانو ﷺ دا ورکړې دې.چه په اصل کښې نبی ﷺ چه ،،ما سواهما،، کښې د جمع ضمیر راوړې دې.هغه یوه جمله ده.اوپه یوه جمله کښې د ضمیرپه خائې ظاهرراوړل مناسب نه دی.خود خطیب په قصه کښې دوه جملې دی.چه په هغې کښې د ضمیر په خائې ظاهر راوړل مکروه او ناخوښه نه دی.(۱)

خو په دې جواب باندې اعتراض شوې دې.چه دضمیر په خائې اسم ظاهر راوړلو نه خودا نه

---

۱) المصدر السابق وفتح انباری(۱\۶۱)۔

۲) زهر الربی علی المجتبی للسیوطی (۲\۷۹)۔

۳) فتح الباری(۱\۶۲)۔

۴) فتح الملهم (۱/۶۳۶) کتاب الإیمان باب بیان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإیمان)۔

۵)پورته حواله)۔

۱) فتح الباری (۱/۶۱)۔

لازميږي.چه دضمير راوړل مکروه دی.بيا خاص کړچه دنبی ﷺ نه جمع ثابته وی.(۱)البته دا وئيلی شی.چه دخطيب واقعه يوه خاص واقعه ده. دکومې نه چه عمومی حکم نشی راويستې نو ممکن ده.چه په دغه مجلس کښې داسې خلق وو.چه د هغوی په باره کښې د تسويه ويره وه.ددې وجې په هغه باندې انکاراوکړې شو.(۲)

اووم جواب دا ورکړې شوی دی.چه نبی ﷺ دلته جمع فی الضمير اوکړله.اودې خبرې ته ئې اشاره اوکړله.چه کاميابی او فلاح دپاره هغه محبت ضروری او معتبر دی.کوم چه د دواړو محبتونو نه مرکب وی.دالله تعالی محبت هم ضروری دی.اود رسول ﷺ محبت هم ضروری دی هريومستقل نه دی.بلکه يوچه دبل سره مربوط وی نو دا معتبردی.

بلکه چه په خطيب باندې ئې اعتراض اوکړلو.نو نبی ﷺ دې خبرې ته اشاره اوکړله.چه «احدالعصيانين» دانسان دپاره مهلك او مضردی.که د الله تعالی نافرمانی وکړی.اوکه د رسول الله ﷺ نافرماني اوکړی.(۳)

بعضې حضراتوفرمائيلی دی.چه.په اصل کښې دالله تعالی او د رسول ﷺ د نومونو نه عدول مناسب نه دی.اګرچه د اختصارپيش نظرمقام د ضميرمقتضی وی.نبی ﷺ خطيب ته د الله او رسول مکرر راړلو دپاره تنبيه اوکړله.(۴)

حضرت علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله د امام غزالی رحمه الله نه نقل کړې دی. چه په کومه طريقه به رسول الله ﷺ تهذيب نفوس کولو.که په انسان کښې تکبريا نفاق وی.نودهغې د ويستلو او لرې کولو دپاره به ئې علاج خودلو.يا په مانځه کښې به کوتاهی وه.نودهغې د صحيح کولودوائی به ئې خودله.اودغه شان به نبی ﷺ د تهذيب الفاظ طرف ته هم توجه کوله.چه مناسب الفاظ استعمالول پکاردی.

نبی ﷺ په يوځائې کښې فرمائيلی دی.،،لايغلبنكم الأعراب على اسم صلاتكم العشاء وإنما يسمونها العتمة لأنهم يعتمون عن الإبل أو قال بالإبل،، (۵)باندې پچيانو به ،،عتمة،، وئيل.نو نبی ﷺ اوفرمائيل.چه تاسو ،،عتمة،،مه وائي.بلکه ..عشاء.. وائي.

دغه شان دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه منقول دی.چه يوکس رسول الله ﷺ ته خطاب کولو.او وئې وئيل.،،ماشاء الله وشئت،،نبی ﷺ ورته اوفرمائيل. ،،جعلتنی لله ندأبل ماشاء الله

---

۱) فتح الباری(۱\۶۱و ۶۲)_
۲) فتح الباری(۱\۶۱و ۶۲)_
۳) فتح الباری(۱\۶۱)_
۴) فتح الباری(۱\۶۴۶)_
۵) مسند الحميدی(۲\۲۸۵) أحاديث عبدالله بگن عمربن الخطاب رضی الله عنه رقم ۶۳۸ ومسند أحمد (۲\۱۰و۱۹) ومجمع الزوائد (۱\۳۱۴) كتاب الصلاة باب فی اسم العشاء)_

وحده،، (١)يعنی تاخو زه دالله تعالی سره شريك جوړ كړم بلكه ،،ماشاءالله وحده،،وايه دغه شان نې فرمائيلی دی.،،لاتقولوا ماشاءالله وشاء فلان،ولكن قولوا: ماشاءالله ثم شاء فلان،،(٢)

په دې طريقه په قرآن پاك كښې هم فرمائيلی شوی دی.﴿لَا تَقُوْلُوْا رَاعِنَا وَقُوْلُوا انْظُرْنَا﴾ (٣)،،راعنا،، مه وائی بلكه ،،انظرنا،، وائی.دصحابه كرامو رضی الله عنهم په ذهن كښې هغه غلطه معنی كومه چه يهودو اخستله. (٤)هغه هرگز مراد نه وه.خود داسې لفظ استعمال كوم چه د غلطې معنی موهم وی.خلاف ادب وو.ددغه غلطې معنی د وهم نه بچ كولودپاره الله تعالی صحابه كرامو رضی الله عنهم ته خبرداری ورکړلو.اووې فرمائيل.چه داسې لفظ مه استعمالوئ

دغه شان نبی كريم ﷺ فرمائيلی دی.،،ولايقولن أحدكم للعنب الكرم،فإن الكرم الرجل المسلم،، (٥)يوكس دې انگورته ،،كرم،، نه وائی.ځكه چه ،،كرم،، خوپه اصل كښې مسلمان سړی ته وئيلی شی.

دا تهذيب الفاظ دې.اودا ياد ساتئ.چه دتهذيب الفاظ په سلسله كښې چه كومه نهی راغلې.نودهغې نه نهی شرعی مراد نه وی.چه په هغې سره حرمت او مكروه تحريمی ثابت كړې شی.بلكه دا د آدابوتعليم وی.اوددې معنی دا وی.چه د تهذيب الفاظ په سلسله كښې چه د كوم څيز نه منع كولې شی.نودهغې استعمال خلاف اولی وی.

دلته هم چه نبی ﷺ خطيب ته ،،بئس الخطيب أنت،،فرمائيلی وو.ددې مطلب دا وو.چه تادواړه په يو ضمير كښې جمع كړل.اگرچه ددې استعمال جائز دې.ليكن خلاف اولی دې.ددې په مقابله كښې غوره دا دی.چه ته دواړه جدا جدا ذكر كړې.(٦)

قوله: وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ: دويم خصلت اودويم څيزدا دې.چه كه سړې دچا سره محبت كوی.چه صرف دالله تعالی د رضا دپاره كوی.يعنی دمال ومنال.حسن اوجمال وغيره دوجې محبت نه كوی. بلكه چه د څه دينی سبب په وجه وی.مثلاً چه د چا اطاعت او تابعداری دهغه دتقوی اود چا د علم او دين دوجې محبت وی.دا حب لله دې.

---

(١) درمنثور(٣٥\١)۔

(٢) سنن ابی داود.كتاب الأدب باب لايقال:خبثت نفسی،رقم ٤٩٨٠)۔

(٣) سورة البقرة: ١٠٤)۔

(٤) بعضې يهوديانويوشرارت پيدا كړې وو.چه د نبی ﷺ مجلس ته به راغلل.نوپه لفظ د،،راعنا،، به نې نبی ﷺ ته خطاب كولو.ددې معنی دهغوی په عبرانی ژبه كښې خيری وې.اوهغوی به دا هم په دې نيت باندې وئيل.په عربی كښې ددې ښه معنی وه.نوځكه به مسلمانانو نبی ﷺ ته د دغه ښه معنی په نيت باندې خطاب كولو.نو الله تعالی ددې نه منع كړل.(معارف القران (٣٨٠\١)۔

(٥) صحيح مسلم (٢٣٨،٢٣٧\٢) كتاب الألفاظ باب كراهة تسمية العنب كرماً)۔

(٦) فتح الملهم (٦٣٧\١)۔

یحی بن معاذ رازی رحمه الله فرمانی ،،حقیقة الحب لله أن لایزید بالبر ولاینقص بالجفاء،،(۱) یعنی حب فی الله دا دی چه نه د حسن سلوك دوجي په هغي کښي اضافه کیږی اونه د بې وفائي په وجه په هغي کښي کمي اونقصان نه راځی.

امام مالك رحمه الله فرمانی چه ،،المحبة لله من واجبات الإسلام وهو دأب أولیاء الله تعالی،، (د الله تعالی دپاره محبت کول دالله تعالی د احکام واجبونه څخه دي اوداولیاء کرامو رحمهم الله عمل دی. وراندي ئي دلته دالله اود رسول ﷺ محبت ذکر کړي دي.اوکله چه دالله تعالی اود رسول ﷺ محبت په تولو محبتونوباندي غالب وی.نوبنکاره خبره ده چه د اهل الله سره کوم محبت وی.هغه به هم په اخلاص باندي مبنی وی.،،أن یحب المرء لایحبه إلا لله،، په اصل کښي ،،أن یکون الله ورسوله أحب إلیه مما سواهما،، اثردي.بیا بنکاره ده چه کله دالله تعالی اود رسول محبت غالب شی. اود اهل الله سره محبت په اخلاص باندي مبنی وی.نوبیا بنکاره ده.چه ددي نتیجه به هم دا وی.چه دسړی به دکفر نه نفرت وی.ددي وجي ئي فرمانیلی دی.چه ﴿وَأَنْ یَکْرَهَ أَنْ یَعُودَ فِی الْکُفْرِ کَمَا یَکْرَهُ أَنْ یُقْذَفَ فِی النَّارِ﴾ یعنی کفرته واپس کیدل ورته داسي ناخوښه بنکاری.لکه چه څنګه دا نه خوښوی.چه په اورکښي اوغورځولي شی.

دا په هغه وخت کښي کیږی.چه کله د انسان په زړه کښي دالله تعالی اودهغه د رسول ﷺ محبت دومره زیات شی.چه دالله تعالی اودهغه د رسول ﷺ نه سوا هر یو څیزدهغي په مقابله کښي بې حقیقته اوهیڅ نه وی.

په حدیث الباب کښي د ،،عود فی الکفر،، ذکر دي.نودا دهغه زماني په لحاظ سره وئیلي شوي دي.چه خلقو به کفرپریخودل او په اسلام کښي به داخل شول. نو ځکه دهغوی په حق کښي داسي اوئیلی شو.چه ،،عود فی الکفر،، دهغوی دپاره دومره مکروه اوناخوښه کیدل پکار دی.چه لکه څنګه چه په اور کښي غورځیدل ناخوښه وی.

خوپه مونږ باندي د عود لفظ صادق نه راځی.ځکه چه مونږ خو وراندي په کفر کښي نه یو پاتي شوی.بلکه د اول نه مسلمانان راروان یو.نوپه دي صورت کښي به عود د صیرورت په معنی کښي اخستي شی اومعنی به دا وی چه ،،یکره أن یصیر فی الکفر کما یکره أن یقذف فی النار،، یعنی کافرجوړیدل سړی ته داسي ناخوښه شی لکه څنګه چه په اور کښي غورځیدل ناخوښه ګڼړی.او عود د صیرورت په معنی په قرآن کښي هم استعمال شوي دي.ارشاد دي.﴿أَوْ لَتَعُودُنَّ فِی مِلَّتِنَا﴾(۲) یعنی کافرانو دا خبره حضرت شعیب علیه السلام اوډیه هغه باندي ایمان راوړونکو کسانوته کړي وه.حالانکه حضرت شعیب علیه السلام کله هم دهغوی په دین باندي نه وو

---

(۱) شرح کرمانی (۱۰۱\۱)

(۲) پورته حواله)_

(۳) سورة أعراف:۸۸ قال القرطبی رحمه الله ..أی لتصیرن إلی ملتنا.. الجامع لأحکام القرآن (۲۵۰\۷)_

پاتي شوي.نودلته عود په معنی د صیرورت دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دحدیث په یو سند کښي د،،بعد أن أنقذه الله،، تصریح هم راغلي ده (۱) دوی فرمائی.چه د انقاذ یو صورت دا دي.چه د اول نه الله تعالی د کفر نه بچ ساتلي وی.چه دمسلمان په کور کښي پیدا شوی وی.اوبیا په اسلام باندي قائم وی.دویم صورت دا دي.چه دکفر دتیرو نه په حقیقت کښي الله تعالی راویستي وی.په اولنی صورت کښي ..عود..د ..صیرورت..په معنی کښي اخستي شی.اوپه دویم صورت کښي ..عود.. په خپله اصلی معنی باندي برقراروی.(۲)

د نبی کریم ﷺ محبوبیت حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله یوه خبره لیکلي ده.چه په قرآن کریم کښي په کوم کوم ځائي کښي دحضرت موسی علیه السلام ذکر راځي.نوهلته محاسبې چه د محبت سره دحضرت موسی علیه السلام ذکر کیږي.په یوځائي کښي خو بنکاره موجود دی ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي﴾ (۳)خود نبی کریم ﷺ په باره کښي داسي قسم مضمون ماته نه دي ملاؤ شوي.ددي وجي مي په زړه کښي یوخاص قسم تشویش او طلب وو.ځکه چه دنبی کریم ﷺ مقام یقیناً چه د حضرت موسی علیه السلام دمقام نه اوچت دي.

فرمائی چه کله راته د قرآن کریم آیت ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ﴾ (۴) مخي ته راغلو.اوما په دي کښي غور اوکړلو.نوزما زړه یخ شو. ځکه چه په دي کښي ونیلی شوی دی.که تاسو دالله تعالی سره دمحبت کولو دعوه کوئ.نوزما تابعداری اوکړئ.که زما تابعداری مو اوکړله.نو یواځي دا نه چه دالله تعالی سره به ستاسود محبت دعوی مقبول او معتبره وی.بلکه زما د تابعداریٔ نتیجه اوثمره به تاسو ته دا ملاؤ شی.چه تاسو به دالله تعالی محبوبوبین جوړشئ.اولږ غوراوکړئ.چه د چا په اقتداء کولو سره نور خلق دالله تعالی محبوب جوړیږی.نو بیا به د هغه د محبوبیت څه شان وی؟ (۵) والله سبحانه وتعالی اعلم.

۹ = بَابُ عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

دماقبل سره ربط ددي باب چه دماقبل سره کوم ربط دي.هغه وراندي بیان شوي دي.چه د رسول الله ﷺ سره محبت من باب الایثاردي.اودمساوات نه پس د ایثار درجه ده. اوبیا په دي کښي دترقئ صورت دا دي.چه د نبی ﷺ سره نه بلکه د دوی سره چه د چا تعلقات وی.نودهغوی سره هم محبت ساتل پکار دی.اوهم ددي دپاره امام بخاری رحمه الله د ،،علامة الإیمان حب الأنصار،،باب قائم کړلو.

---

(۱) صحیح البخاری کتاب الأدب باب الحب فی الله رقم ۶۰۴۱)_

(۲) فتح الباری (۱\۶۲)-

(۳) سورة طه (۳۹)_

(۴) سورة آل عمران ۳۱)_

(۵) فضل الباری(۱\۳۴۶، ۳۴۷)_

په ترجمة الباب باندې يواعتراض اودهغې جواب اود ترجمة مقصود ددې باب په ترجمه باندې اشکال دا دې چه علامت د دې علامت نه خارج وی نودا ترجمه د کتاب الایمان سره مناسب نه ده خکه چه امام بخاری رحمه الله خو دهغه څیزونوبیان کوی چه هغه د ایمان خصال.اعمال او شُعَب وی

علامه ابن المنیر رحمه الله (۱)ددې جواب ورکړې دې چه امام بخاری رحمه الله ددې ترجمې نه دا خودل غواړی چه صرف تصدیق کافی نه دې ترڅو پورې چه په اعمالو کښې دهغې نښه نه وی.دانصارو سره محبت چونکه دتصدیق نښه ده.خکه ئې دا ذکر کړله.بیا په دې باندې اشکال دا کیږی چه دلته خو د تصدیق وغیره ذکر هم نشته.نودا مقصد بعید معلومیږی.

مولانا محمد یونس صاحب فرمانی چه زما په خیال کښې داصل اشکال جواب دا دې چه په اصل کښې علامت د ذوالعلامة تابع وی.گورئ نه چه گرمی د اور نښه ده.نوچه څومره اور وی.هغه هومره به گرمی وی.نودگرمئ کمې زیاتې د اور د کمی زیاتی نښه ده.دغه شان اوگنړئ چه دانصارو سره محبت دایمان نښه ده.نوچه په حب انصار کښې څومره کمې زیاتې وی.هغه هومره به په ایمان کښې هم کمې زیاتې وی.نومصنف رحمه الله ډیر په لطیفه طریقه د ترجمة الباب نه دایمان کمی زیاتی ته اشاره اوکړله.والله سبحانه اعلم

[۱۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۲) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ [۳۵۷۳]

رجال الحديث

① **ابوالولید**:دوی ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی باهلی بصری رحمه الله دې دامام مالك. شعبه. حمادبن سفیان بن عیینه رحمهم الله وغیره نه ئې سماع کړې ده.د دوی نه ابوزرعه. ابوحاتم.اسحاق بن راهویه.محمد بن یحی او محمد بن مسلم رحمهم الله روایت کړې دې.

علماء د جرح اوتعدیل دوی لره ثقه گر خولی دی په کال ۱۳۶ھ کښې پیدا شوې وو.اوپه کال ۲۲۷ھ کښې وفات شوې وو

فائده طیالیسی طیالسه طرف ته منسوب دې کومه چه د طیلسان جمع ده.دوی به د طیلسان (توپی) خرڅولوکارکولو.(۳)

---

(۱) ارشاد الساری(۸۹۱۱)۔

(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب مناقب الأنصار باب حب الأنصار من الإیمان رقم ۳۷۸٤ ومسلم فی صحیحه فی کتاب الإیمان باب الدلیل علی أن حب الأنصار وعلی رضی الله عنهم من الإیمان وعلاماته وبغضهم من علامات النفاق والنسائی فی کتاب الإیمان وشرائعه باب علامة الإیمان)۔

(۳) عمدة القاری (۱۵۰۱۱) وتقریب (۵۷۳) ترجمه رقم ۷۳۰۱)۔

② **شعبه** دوی شعبه بن الحجاج دی.د دوی حالات وړاندې په ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، کښې تيرشوي دی.

③ **عبدالله بن عبدالله بن جبر** جبرد جيم په فتحه او د باء په سکون سره وئيلی شی.ددوی نوم اوددوی دپلار نوم يو دي.د نيکه نوم ني دمدينې خلق جابر بنائی.
او اهل عراق ورته جبر وائی.دوی د مدينې وو.دحضرت عمراوحضرت انس رضي الله عنهما نه ني احاديث اوريدلی دی.ددوی نه امام مالك.مسعر او شعبه رحمهم الله وغيره روايت کړې دي.
دوی ثقه دی.او ددوی احاديث په صحيح بخاری.مسلم.ترمذی.ابوداود اونسائی کښې دی.(۱) رحمهم الله

④ **حضرت انس** دحضرت انس رضي الله عنه حالات مونږ وړاندې ذکر کړی دی.

قوله آية الإيمان حب الأنصار: دايمان نښه دانصارو سره محبت دي.
د..آيت،.معنی په لغت کښې..نښه،..ده.(۲)

ابوالبقاء عکبری رحمه الله ،،إنه الإيمان حب الأنصار،، ليکلی دی.يعنی..ان.. حرف مشبه بالفعل دي.اوددي نه پس ضمير.ضميرشان دي.،،الإيمان،، مبتدء او،،حب الأنصار،،خبر دي.(۳)
خوشارحين رحمهم الله فرمائی.چه په ټولونسخوکښې دغه شان په ټولومانيدو او مستخرجاتوکښې ،،آية الإيمان،،دي.نود عکبری رحمه الله بيان تصحيف دي.(۴)
بيا په دي باندې اشکال هم کيږی.چه ددي صورت نه دا لازميږی.چه ايمان په حب الانصار کښې منحصر دي.حالانکه ايمان صرف د حب الانصارپه دائره کښې منحصر او محدود نه دي.خودا اشکال په مشهور روايت ،،آية الإيمان حب الأنصار،،باندې هم راځی.ځکه چه مسند او مسند اليه معرفه دی.اوددي نه هم د حصر فائده حاصليږی. اوبيا په بعضې روياتوکښې دحصر سره،،الأنصار لايحبهم إلا مؤمن(۵)باندې هم واردیږی.

ددي اشکال جواب دا دي.چه دا حصرادعائی دي.لکه چه اووائي.،،زيد الطالب،چه طالب علم خوښ زيد دي.ځکه چه دطلب علم وصف په ده کښې د نورو په نسبت ممتاز دي.ته به وائي. چه نور هډو طالبان نه دی.که دي خو زيد دي.يا وائی .،مالی الدار إلا زيد،،په کور کښې خوښ زيد دي.بل څوك نشته.حالانکه دهغه نښه اوبچی په کښې هم وی.خولکه چه د

---

(۱) عمدة(۱۵۰\۱۱) وتقريب (۳۰۹) ترجمه (۳٤۱۳)_
(۲) فتح الباری(۶۳\۱۱)_
(۳) فتح الباری(۶۳\۱۱)_
(۴) پورته حواله)_
(۵) صحيح بخاری كتاب مناقب الأنصار باب حب ا لأنصار من الإيمان رقم ۳۷۸۳)_

هغوی وجود د زید تابع دي مستقل وجود نې نشته.(۱)
دویم جواب دا دي چه دا حصر اضافی دي ددې کسانوپه اعتبارسره په حب انصار کښې ایمان منحصر دي کوم کسان چه دانصارو سره صرف درسول الله ﷺ سره دمدد کولوپه وجه بغض ساتی نوددې کسانوایمان په حب انصارکښې منحصردي ترڅو پورې چه دهغوی په زړونوکښې دانصارومحبت نه وی پیدا شوې .دوی مومنان نشی جوړیدې خکه په حقیقت کښې ددوې دا بغض ساتل د انصارو سره بغض ساتل نه دی. بلکه نبی کریم ﷺ سره بغض ساتل دی.(۲)
دریم جواب دا دي چه دا دعلامات خاصه په شان دی چه په کښې اطراد خو کیدې شی خوانعکاس نشی کیدې یعنی چه په کوم خائې کښې نښه موجود وی. نو ذوالعلامه به خامخا موجود وی خودا ضروری نه ده چه په کوم خائې کښې علامات مرتفع وی اوموجود نه وی نود ذوالعلامه به هم وجود نه وی.(۳)
کله چه نبی ﷺ مدینې منورې ته هجرت اوکړلو نو انصارو د دوی ﷺ سره په خپل مال اوجان سره دغمخواریٔ اومواسات معامله اوکړله هرڅیزئې نبی ﷺ او کومو صحابوﷺ چه د نبی ﷺ سره هجرت کړې وو پیش کړلو ددې نتیجه دا شوه چه دعربو دعلاقو خلق د انصارو دشمنان شول دا دشمنی چونکه د نبی ﷺ سره د مدد په وجه پیدا شوې وه نوخکه د نفاق یوه نښه اوګرخولې شوه خکه چه په حقیقت کښې دا دالله تعالی د رسول سره دشمنی ده اوددې سبب په وجه د دوی سره محبت کول چونکه د رسول الله ﷺ سره محبت دي نودا دایمان نښه اوګرخولې شوه.
انصار انصار،،یا خود ،،ناصر،، جمع ده لکه څنګه چه ،اصحاب، د ،صاحب، جمع ده. اویا د ،،نصیر،، جمع ده لکه څنګه چه ،اشراف، د ،،شریف،، جمع ده.(۴)
انصارد اوس او خزرج د قبیلو لقب دي اوبیا ددې اطلاق د دوی په اولاد ، خلفاؤاوموالیو باندې هم بالتبع کیږی نبی کریم ﷺ چه کله هجرت اوکړلو او مدینې منورې ته راغلو نو دې دواړو قبیلو په خپل مال او جان سره د نبی ﷺ مدد اوکړلو نوخکه نبی ﷺ دوی ته دا لقب ورکړلو اود نبی ﷺ د راتلو نه وړاندې دا خلق د ،بنو قیله، په نوم باندې مشهوراوپه دې لقب سره متعارف وو خکه چه قیله یوه ښځه وه چه د هغې نه اوس او خزرج خواره شوی وو خوکله چه نبی ﷺ ورته د انصارو لقب ورکړلو نودهغوی اولنې نوم او لقب ورک شو. نو اوس چه د انصارو اطلاق په کوم خائې کښې هم کیږی هم دا قبیلې به تری مراد وی.(۵)

---

۱) فتح الباری (۱\۶۳)۔
۲) فتح الباری (۱\۶۳)۔
۳) پورته حواله)۔
۴) فتح الباری(۱\۶۳)۔
۵) عمدة القاری (۱\۱۵۱)۔

ایا دمهاجرینو رضی الله عنهم محبت د ایمان ننبه نه ده؟ دلته یوسوال پیدا کیږی.چه د انصاروسره محبت ته ئې د ایمان ننبه اوونیله. او د مهاجرینوﷺ سره محبت ته ئې دایمان ننبه نه ده وئیلې.ولې د مهاجرینوﷺ سره محبت دایمان ننبه نه ده؟

نوددې جواب دا دې.چه په اصل کښې دمهاجرینوﷺ معامله بالکل بنکاره او واضحه وه.چه هغوی د نبیﷺ دخاندان سره تعلق ساتلو.اوهغوی داسلام د ترقئ دپاره هجرت کړې وو.اوتکلیفونه ئې زغملی وو.خپل بال بچ ئې پریخودې وو. او د اسلام په وجه درپه در شوی وو.نودهغوی سره دمحبت معامله خوبیخی بنکاره وه. البته دانصارو په باره کښې دا وه.چه دهغوی چونکه دنبیﷺ د خاندان سره تعلق نه وو.اوهغوی دهجرت وغیره تکلیفونه هم نه وو زغملی.نودا شبه کیدې شوه.چه کیدې شی.د ایمان ننبه دمهاجرینو سره محبت وی.او د انصارو سره محبت نه وی. نو په دې وجه نبیﷺ په خصوصیت سره د انصارو ذکر اوکړلو.

دویم جواب دا دې.چه هرکله د انصاروسره محبت دایمان ننبه اوګرځولې شوه.نود مهاجرینو ﷺ سره محبت خو به په طریق اولی دایمان ننبه وی.دانصارو سره محبت د دلیل په طور پیش کړې شو.چه هرکله دوی د نبیﷺ د خاندان سره تعلق هم نه ساتی.اود هجرت سختئ ئې هم نه دی برداشت کړې.نوچه دوی سره محبت د ایمان ننبه ده.نود مهاجرینوﷺ سره محبت خوبه په طریق اولی د ایمان ننبه ګرځولې شی.ددې وجې صرف دانصارو ذکر راغلې دې.دمهاجرینو نه دې راغلې.

دانصارو سره محبت دایمان اوبغض دنفاق ننبه ده.په دې باره کښې یوضروری وضاحت دلته یوه خبره د پوهیدو قابله ده.چه دلته دانصارو سره محبت دایمان ننبه اود دوی سره بغض دنفاق ننبه اوګرځولې شوه.چه دانصارو سره محبت ،،من حیث أنهم أنصار الله وأنصار رسوله،، دایمان ننبه ده.اوهم په دې حیثیت سره ددوی سره دشمنی کول د نفاق ننبه ده.

ددې نه معلومه شوه.که په څه بله وجه دانصارو سره اختلاف پیښ شی.نوهغه به دنفاق ننبه نه وی.

ګورئ هرکله چه په جنګ جمل کښې د حضرت علیؓد حضرت طلحه، حضرت زبیراو حضرت عائشیﷺ سره مقابله راغلې وه.یا په جنګ صفین کښې د حضرت معاویهؓسره مقابله اوشوه.نوپه هغه وخت کښې دانصارولﷺ اکثریت د حضرت علیؓسره وو.دلته هرګز دا نشی وئیلې.چه په حضرت طلحه،حضرت زبیر،حضرت عائشه اوپه حضرت معاویه ﷺ کښې دنفاق ننبه بیا موندې شوه.ځکه چه ددې حضراتو په زړونو کښې بغض نه وو. بلکه درائې اختلاف وو.په رونړوکښې بلکه د پلار او څوئی په مینځ کښې د رائې اختلاف وی.خوبغض نه وی.

دحضرت علیؓ اوحضرت معاویهؓ په مینځ کښې د اختلاف په نوعیت باندې دلالت کونکې یوه واقعه دروم بادشاه چه کله اوکتل.چه حضرت معاویهؓد حضرت علیؓسره په جنګ لګیا دې.نوهغه په بعضې علاقو باندې د قبضه کولو اراده اوکړله. نو حضرت معاویهؓهغه ته اولیکل.،،والله لإن لم تنته وترجع إلى بلادك لأصطلحن أنا وابن عمي عليك ولأخرجنك

من جميع بلادك ولأضيقن عليك الأرض بما رحبت،،(۱)يعنى كه تاسو منع نشوئى اوخپل ملك ته واپس لاړئ نوزه به دخپل تره خوئى سره صلح اوكړم اوبيا به تاسو دخپل ملك نه هم اوباسم اوپه هغه وخت كښې به تاسو باندې زمكه تنگه كړم سره ددې نه چه دا فراخه ده. دحضرت معاويه رضي الله عنه دا ليكل په دې خبره دلالت كوى چه دحضرت على رضي الله عنه سره د هغوى په زړه كښې بغض نه وو. والله سبحانه وتعالى اعلم.

باب (بلاترجمة)

دا بغيرترجمة باب دې اودا اولنئ موقعه ده چه بغيرترجمة باب په كښې راغلې دې. ددې متعلق تفصيل په مقدمه كښې تيرشوې دې. دلته چونكه په اول خل باندې دا راغلې دې نوخكه لږ په وضاحت سره ددې بيان كوم.

① بعضې علماء رحمهم الله فرمائى چه مصنف رحمه الله سهوه شوې دې.

② بعضې حضرات فرمائى. چه دمصنف رحمه الله سهو نه ده بلكه دكاتب سهو ده. مصنف رحمه الله چه كومه ترجمه قائمه كړې وه. دكاتب نه هغه پاتې شوې ده.

③ بعضې حضرات فرمائى چه دا د راوى تصرف دې.(۲)

④ حافظ بن حجر رحمه الله په بعضې مقاماتو كښې دا وئيلى دى چه مصنف رحمه الله قصداً بياض پريخودې دې. اود ترجمة قائمولو اراده ئې وه. خوروسته ورته موقع نه ده ملاؤ شوې.(۳)

⑤ عام شارحين رحمهم الله په داسې موقعه باندې فرمائى چه دا باب ،،كالفصل من الباب السابق،، يعنى د سابقه باب نه دا يوفصل دې. اودهغې سره دا مربوط دې. علامه كرمانى رحمه الله (۴) حافظ ابن حجر رحمه الله (۵) علامه عينى رحمه الله (۶) شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمه الله ،علامه قسطلانى رحمه الله (۷) شيخ نورالحق رحمه الله (۸) اوشاه ولى الله رحمه الله (۹) ددې قاعدې تصريح كړې ده. حافظ ابن حجر رحمه الله تقريباً

---

(۱) البداية والنهاية (۱۱۹\۸) ترجمة معاوية رضي الله عنه وذكرشئ من أيامه وما ورد فى مناقبه وفضائله)_

(۲) فتح البارى(۵۶۱\۶) باب بلاترجمة بعد باب كنية النبى صلى الله عليه وسلم)_

(۳) فتح البارى(۵۵۸\۱) كتاب الصلاة باب (بلا ترجمة بعد باب إدخال البعير فى المسجد للعلة.. دغه شان (۲۰\۸) كتاب المغازى باب بلا ترجمة بعد باب منزل النبى صلى الله عليه وسلم يوم الفتح (۲۲\۸) باب بلا ترجمة بعد باب مقام النبى صلى الله عليه وسلم بمكة زمن الفتح)_

(۴) شرح كرمانى رحمه الله (۶۴\۱)

(۵) فتح البارى(۶۴\۱)

(۶) عمدة القارى(۱۵۲\۱)-

(۷) ارشاد الساري(۹۹\۱)-

(۸) نيل القارى(۲۱.۲۰\۱)-

(۹) مقدمة لامع الدرارى (۳۲۱\۱) الأصل العشرون)_

په څلوینتو خایونوکښې ددې صراحت کړې دې خودا قاعده په هرخاني کښې نه چلیږی په بعضې مواقعو کښې دا قاعده ګرانه ده

⑤ حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمانی چه بعضې خایونوکښې امام بخاری رحمه الله د تشحیذ اذهان دپاره ترجمه حذف کوی (۱) دناظرینو د طبعیت تیزولو دپاره. د هغوی په ذهن کښې د جلا، پیدا کولو دپاره. دهغوی د متوجه کولو دپاره. چه تاسوسوچ اوکړئ اود مقام مناسب څه ترجمه اولګوئ خوشرط دا دې چه ترجمه مکررنه وی. اودمقام مناسب وی لکه په کتاب الطهارة کښې نې یوه ترجمه منعقد کړې ده.،،باب من الکبائران لایستترمن بوله،، په دې کښې ئې د ابن عباس رضی الله عنهما حدیث نقل کړې دې. چه په هغې کښې د دوو کسانوپه عذاب قبرکښې داخته کیدو ذکر دې په دې پسې امام بخاری رحمه الله یوه بله ترجمه منعقد کړې ده.،،باب ماجاء فی غسل البول،، ددې لاندې ئې هم دا حدیث تعلیقاً ذکرکړې دې. ددې نه پس نې یو باب بغیرترجمه منعقد کړې دې. اوپه هغې کښې ئې هم هغه دابن عباس رضی الله عنهما حدیث مطولاً بالسند نقل کړې دې. اوس دلته ،،کالفصل من الباب السابق،،قاعده نه جاری کیږی دلته کښې خو به «تشحیذالاذهان» هم ګنړلې شی. اوځه مناسب ترجمه به مقرر کول وی. مثلاً دا به وئیلی شی. چه ،،باب کون البول موجباًلعذاب القبر،،

په دې باندې اشکال کیږی. چه دا ترجمه خو مکرر شوه. ځکه چه امام بخاری رحمه الله په ابواب الجنائز کښې په دې باندې د عذاب قبرترجمه منعقد کړې ده.

د دې جواب دا دې. چه دلته بحیثیت مسائل غسل. اودس. او طهارت. ذکر دې. اوهلته په ابواب الجنائزکښې دجنازې د مسائلوپه حیثیت ذکر دې. اودا تکرار مضرنه دې. هم د یو عنوان لاندې راوړل به مضر وو.

⑥ شیخ الهند رحمه الله فرمائی. چه امام بخاری رحمه الله کله دتکثیرفوائد په غرض ترجمه حذف کوی (۲) په باب کښې چه کوم روایت ذکر وی. دهغې د تیرې شوې ترجمې سره ربط هم وی. اود هغې د لاندې نور تراجم هم منعقد کیدې شی. مثلاً هم دا باب راواخله. چه امام بخاری رحمه الله اول یوه ترجمه منعقده کړې ده.،،باب علامة الإیمان حب الأنصار،، ددې نه پس باب بلاترجمه راوړی. اوددې نه پس د حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه حدیث نقل کوی.،،بایعونی علی أن لا تشرکوا بالله شیأ ولا تسرقوا ولا تزنوا ولا تقتلوا أولادکم ولا تأتوا ببهتان تفترونه بین أیدیکم وأرجلکم ولا تعصوا فی معروف...،، ددې د ماقبل سره ربط هم دې. ځکه چه دا وئیلی شی. چه هرکله د انصارو سره محبت د ایمان نښه ده. نود معاصی اوګناهونو نه پرهیزبه په طریق اولی سره دایمان

---

(۱) مقدمة لامع الدراری (۳۲۸\۱) الأصل الخامس والعشرون)_

(۲) مقدمة لامع الدراری (۳۲۹\۱) الأصل السادس والعشرون)_

نښه وی.اودباب نه پس مستقله ترجمه هم قائمولې شی.مثلاً،،الإجتناب من الكبائرمن الإيمان،، يا ،،البيعة على ترك الكبائرمن الإيمان،، وغيره نوامام بخاری رحمه الله دتكثيرفوائد په غرض دلته ترجمه حذف كړې ده

⑧ يوه وجه دا بيان شوې ده چه بعضې وخت په سابقه بابونو كښې يا په باب سابق كښې يواشكال پيدا كيږی.نوامام بخاری رحمه الله بلا ترجمه باب راوړی.اوداسې يو روايت نقل كړی.چه په هغې سره دهغه اشكال خاتمه كيږی.(۱) لكه هم دې خاڼې كښې اوګورئ.چه امام بخاری رحمه الله تراوسه پورې كوم تراجم قائم كړل.دهغې نه دا معلوميږی.چه اعمال په ايمان كښې داخل دی.په دې باندې د مرجئو ترديدخو اوشو.خوكيدې شی.چه معتزله او خوارج ددې نه خپل مسلك ثابت كول شروع كړی.نوامام بخاری رحمه الله دهغوی دخيال د ترديد دپاره باب بلا ترجمه راوړل.اوپه دې كښې ئې د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حديث پيش كړلو په كوم كښې چه دا دی ،،ومن أصاب من ذلك شيأفعوقب في الدنيا فهو كفارة له ومن أصاب من ذلك شيأثم ستره الله فهوإلى الله: إن شاء عفا عنه وإن شاء عاقبه،،كه الله تعالى د چا معاصی او جرائم پټ كړل.نودالله تعالى اختيار دې.كه غواړی نو معاف به ئې كړی.اوكه غواړی نو عذاب به وركړی.نود معتزلو او خوارجو دا وينا چه مرتكب د كبيرۀ د ايمان د دائرۀ نه خارج دې غلطه ده.نودهغوی دمسلك ترديد ئې اوكړلو.

⑨ شاه ولی الله رحمه الله فرمانی.چه امام بخاری رحمه الله په بعضې خايونوكښې د ،،باب.. د محدثينود قول..ح.. په خاڼې استعمالوی.(۲) ددې په كتاب بدء الوحی كښې صرف يو مثال دې اوصرف د يوباب دپاره مستقله قاعده مقرر كول بعيده معلوميږی.اوهلته ددې قاعدې داستعمال نه بغيردباب صحيح توجيه كيدې شی.نوددې څه ضرورت نه معلوميږی

⑩بعضې عالمان رحمهم الله فرمانی.چه امام بخاری رحمه الله د رجوع الی الاصل دپاره باب بلا ترجمه راوړی.دا د مشائخو رحمهم الله په نيز مشهوره ده.اوددې وضاحت دا دې.چه امام بخاری رحمه الله يوه ترجمه قائمه كړی اوددې نه پس څه ابواب يا يو يا د يو نه زيات بابونه ضمنی طورتبعاً ذكر كړی.اوبيا اصل ته دعود دپاره امام بخاری رحمه الله باب بلا ترجمه راوړی.(۳) لكه ،،باب فضل اللهم ربنا لك الحمد،، نه پس چه كوم باب راخی كيدې شی چه په دې كښې هم دا توجيه اوكړې شی.

⑪ يوقول دا هم دې چه امام بخاری رحمه الله بعضې وخت كښې باب بلا ترجمه د تكثيرطرق دپاره هم ذكركوی لكه چه اوس په ،،باب ما جاء في غسل البول،، كښې چه ذكر شو.ددې نه پس

---

(۱) تقرير بخاری (۱۲۶\۱)_

(۲) مقدمة لامع (۳۰۸\۱) الأصل السابع)_

(۳) مقدمة لامع (۳۶۷\۱) الأصل السادس والخمسون)_

چه کوم باب بلا ترجمه راخی.علامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه اصل باب خو وراندینې دې.اودهغې په ذیل کښې چه کوم روایت دې هم هغه روایت په بل سند سره ذکر کوی.(۱)
په دې توجیهاتوکښې چه دسهو مصنف سهوکاتب.اوسهوراوی کوم توجیهات دی.هغه ډیرې کمزورې دې.البته د بیاض قول گذاره کوی.خکه چه دهغې دلیل موجود دې.چه قاضی ابوالولید باجی مالك رحمه الله د حافظ ابوذرعبدالرحیم بن احمد هروی رحمه الله نه اوهغه د ابواسحاق ابراهیم بن احمد مستملی نه نقل کوی.چه هغوی به فرمائیل.، إنتسخت کتاب البخاری من أصله الذی کان عند صاحبه محمد بن یوسف الفربری رحمه الله فرأیت فیه أشیاء لم تتم،وأشیاء مبیضة منها تراجم لم یثبت بعدها شیأ ومنها أحادیث لم یترجم لها فأضفنا بعض ذلك إلی بعض.(۲)پهه باقی توجیهاتوکښې د تولو نه زیاته رائجه او جاری د،،الباب کالفصل من الباب السابق،، توجیه ده.ددې نه پس د تشخیذ اذهان توجیه ده.والله سبحانه وتعالی اعلم.

په دې مقام کښې د بلا ترجمه باب ذکر کولو مقصد دلته کښې چه امام بخاری بلا ترجمه باب منعقد کړې دې.نوددې مقصد څه دې؟

دحضرت شیخ الهند رحمه الله رائې اوس د،.باب بلا ترجمه..د اسبابو لاندې ذکرشوه

شراح کرام رحمهم الله عام طور دې ته ،،کالفصل من الباب السابق،، وائی.اودماقبل ترجمه سره دا مربوط گرځوی.

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخاری رحمه الله په ماقبل کښې دا خودلی وو.چه دانصارو سره محبت دایمان نښه ده.او اوس په دې باب کښې د حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه حدیث کښې دې طرف ته اشاره کوی.چه حضراتو انصارو ته د انصارو لقب ورکولو ابتدائی وجه څه وه؟د حضرت عباده رضی الله عنه حدیث نه معلومیږی.چه ددې سبب د نبی علیه السلام په دست راست باندې د نصرت بیعت کول وو.(۳)

شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله نورالله مرقده فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله وراندې دا خودلی وو.چه حب انصار دایمان نښه ده.اوس په دې باب کښې په دې خبره تنبیه ورکول غواړی.چه د انصارو سره محبت د ایمان نښه ولې ده؟ نود باب د روایت نه معلومه شوه.چه ددې سبب د حضرات انصارو د نبی علیه السلام په لاس باندې د نصرت او اعانت په غرض سره بیعت کول وو.چونکه هغوی د نبی علیه السلام سره د نصرت او اعانت دپاره بیعت کړې وو.نودهغوی سره محبت کول په حقیقت کښې دالله تعالی سره محبت کول دی.(۴)

دحضرت شیخ الحدیث رحمه الله دا ارشاد د حضرت علامه کرمانی رحمه الله په کلام کښې هم موجود

---

۱) مقدمة لامع (۳۱۸\۱، ۳۱۹)_ الأصل السابع عشر)_
۲) هدی الساری مقدمة فتح الباری (ص.۸) الفصل الثانی فی بیان موضوعه والکشف عن مغزاه فیه)_
۳) فتح الباری (۶٤\۱) تقریر بخاری شریف (۱۲۵\۱)
۴) تقریر بخاری شریف(۱۲۵\۱)_

دي هغوی چه کوم کلام کړي دي اودهغي په آخرکښې نې کومه خبره کړې ده.هغه د حضرت شیخ رحمه الله مویده ده(۱)

[۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ

[۳۶۷۹، ۳۶۸۰، ۳۷۷۷، ۳۹۱۳، ۳۹۳۲، ۶۳۰۲، ۶۳۴۶، ۶۳۷۹، ۶۷۸۷، ۷۰۳۰](۲)

رجال الحديث

دابوالیمان او شعیب رحمهما الله حالات د باب بدء الوحی د شپږم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی.

دامام زهری رحمه الله مختصر ذکردباب بدء الوحی د دریم حدیث لاندې تیر شوي دي.

قوله: ابوادریس عائذالله بن عبدالله:دوی ابوادریس خولانی دمشقی دی.دنبی ﷺ په ژوند کښې د حنین د واقعه په ورځ باندې پیدا شوي وو.

دحضرت عبدالله بن مسعود.حضرت معاذ.حضرت ابودرداء.اوحضرت عباده بن صامت رضی الله عنهم غوندې جلیل القدرصحابه کرامو رضی الله عنهم نه ئې احادیث اوریدلی دی. دحضرت ابودراء رضی الله عنه نه پس دشام عالم هم دوی وو.عبدالملك دوی د دمشق قاضی هم مقرر کړي وو.په کال ۸۰ھ

---

(۱) شرح کرمانی رحمه الله (۱۰۲)۔

(۲) الحديث أخرجه البخاری فی كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبی ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم (۳۸۹۲) و (۳۸۹۳) وفی كتاب التفسير سورة الممتحنة باب إذا جاءك المؤمنات يبايعنك .. رقم (٤٨٩٤) وفی كتاب الحدود كفارة رقم (٦٧٨٤) وباب توبة السارق رقم (٦٨٠١) وفی كتاب الديات باب قول الله تعالى ..ومن أحياها .. رقم ٦٨٧٣) وفی كتاب الفتن باب قول النبی ﷺ سترون بعدی أموراً تنكرونها .. رقم ۷۰۵۵) وفی كتاب الأحكام باب كيف يباع الإمام الناس رقم ۷۱۹۹ وباب بيعة النساء رقم ۷۲۱۳ وفی كتاب التوحيد باب فی المشيئة والإرادة رقم ۷٤٦٨ ومسلم فی كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها والنسائی فی كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد وباب البيعة على فراق المشرك وباب ثواب من وفی بما بايع عليه .. والترمذی فی جامعه فی كتاب الحدود باب ما جاء أن الحدود كفاره لأهلها رقم ۱٤۳۹ وابن ماجه فی كتاب الحدود باب الحد كفارة رقم ۲٦۰۳)۔

کښې وفات شوی وو اصحاب صحاح ستهد دوی نه روایات نقل کړی دی.(۱)

قوله عبادة بن صامت رضي الله عنه: دا مشهور انصاری صحابی ابوالولید عباده بن صامت بن قیس بن اصرم انصاری خزرجی دي.
په بیعت عقبه اولی او ثانیه کښې شریك شوي وو.بیا په بدر .احد .خندق او نورو ټولو غزاکانو کښې د نبی ﷺ سره شریك وو.دوی د انصارو په دولسو نقیبانو کښې یو وو.رسول الله ﷺ دوی او حضرت ابو مرثد غنوی رضي الله عنه ورونړه جوړ کړی وو. نبی ﷺ دوی د صدقاتو ذمه وار هم جوړ کړي وو.اهل صفه ته به دوی قرآن کریم هم خودلو.
کله چه د شام علاقه فتح شوه.نو حضرت عمر رضي الله عنه دوی او حضرت معاذ او حضرت ابوالدرداء رضي الله عنهم هلته کښې اولیږل.چه خلقوته د دین تعلیم ورکړی.نو حضرت عباده په حمص کښې حضرت معالذ په فلسطین کښې اوحضرت ابودرداء رضي الله عنه په دمشق کښې دیره شول.
دحضرت عباده نه یو سل یو اتیا احادیث نقل دي.په دي کښې شپږ احادیث متفق علیه دی.اودوه احادیثوکښې امام بخاری متفرد دي.او په دو کښې امام مسلم.
د دوه اویا کالو په عمرکښې په کال ۳۴ه کښې په بیت المقدس یا رمله کښې دوی وفات شوی وو.(۲)

قوله وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ: حضرت عباده رضي الله عنه په جنګ بدر کښې شریك شوي وو.اودوی په لیلة العقبه کښې د انصارو د سردارانو نه یو وو.
دانصارو پخواني تاریخ: انصار په اصل کښې د یمن اوسیدونکی او د قحطان د خاندان نه وو.په یمن کښې چه کله مشهور سیلاب راغلو.چه سیل عرم ورته وائی.نودا خلق د یمن نه بهر شو.او مدینه کښې آباد شول.دا دوه ورونړه وو.اوس او خزرج،ټول انصار هم د دي دوو خاندانو څخه دی.دا خاندان چه کله یثرب ته راغلل.نودلته د.یهودیاتو زبردست اقتدار او اثر وو.خواړ شا مقامات ددوی په قبضه کښې وو.او دولت او مال ورسره وو.د آل او اولاد د کثرت د وجي شل یوویشت قبیلي جوړي شوي وي . ددي وجي ئي ترلري لري پوري کلی آباد کړی وو.انصارځه مودي پوري د یهودو نه جدا وو.خوچه د یهودو اثر او رسوخ ئي اولیدل.نوآخر دا چه ددوی حلیف جوړ شول .ترڅه وخته پوري دا حالت وو.خوبیا انصار هم زیات شو.ددوی خاندان خور شو.او اقتدار ورته حاصل شو.نویهودود آئنده حالاتو په تناظرکښې دا معاهده ماته کړه.
په یهودیانوکښې یوسردار فطیون په نوم پیدا شو.هغه د یرعیاش اوبدکاره وو.هغه دا حکم جاری کړي وو.چه کله پیغله جینۍ چاته واده کیږی.نو اول به دده سره شپه تیروی.یهودو دا خبره برداشت کړي وه.خوکله چه د انصارو نوبت راغلو . نو هغوی انکار اوکړلو.

---

(۱) عمدة القاری(۱۵۳\۱) وتقریب (ص.۳۸۹) رقم ۳۱۱۵)_
(۲) تهذیب الأسماء واللغات (۲۵۶\۱. ۲۵۷) وعمدة القاری (۱۵۳\۱) وتقریب (ص.۲۹۲) رقم ۳۱۷)_

په دغه زمانه کښې د انصارو سردار یوکس مالك بن عجلان وو. کله چه دهغه خور واده شوه نو هغه هم د وادۀ په ورځ د کور نه بهرته اووتله. اودخپل ورو مالك بن عجلان مخکښې بربنډه تیره شوه. مالك ته غیرت ورغلو. راپاسیدلو. اوخورنې ډیره ملامته کړه. هغې ورته اوونیل. تیك ده خو چه صبا ته به څه کیږی. هغه خوددې نه هم زیاته د شرم خبره ده. په دویمه ورځ د رواج مطابق د مالك خورناوې کړې شوه. اود فطیون خلوت ګاه ته لاړله. نومالك هم د زنانو جامې واغوستې اوپه ملګروکښې ورسره شو. اوفطیون نې قتل کړل. اوشام طرف ته اوتختیدلو. دلته د غسانیانوحکومت وو. او ابوجبله حکمران وو. هغه چه دا حالات واوریدل. نولونې لښکرنې راوستل. اود اوس او خزرج سرداران نې راوغوښتل. او هغوی ته نې انعامانونه ورکړل. اوبیا نې د یهودیانو سردارانو ته دعوت اوکړلو. او یو یو نې په دهوکه باندې قتل کړل. د یهودیانو زور اوس ختم شو. اوانصارو قوت حاصل کړلو.

انصاروپه مدینه کښې اوددې نه ګیرچاپیره ډیرې قلعه ګانې جوړې کړې وې. اوس او خزرج ترڅه وخته پورې په خپل مینځ کښې متفق وو. خوبیا دعربود فطرت مطابق په خپلوکښې جنګونه شروع شول. اوسخت خونړی جنګونه اوشول. دټولو نه په آخری جنګ کښې چه جنګ بعاث ورته وئیلې شی. داسې سخته جګړه اوشوه. چه د دواړو قبیلو نامتو کسان مړه شول. اوس انصار دومره کمزوری شو. چه دوی قریشو ته قاصد اولیږل. چه مونږ خپل حلیف جوړ کړئ. خوابوجهل خبره ختمه کړه.

انصاراګرچه بت پرست وو. خود یهودیانوسره یوځائې پاتې شوی وو. نوځکه د نبوت او آسمانی کتابونو نه څه ناڅه خبر وو. یهودو سره اګرچه انصارو یوقسم تربورولی ساتله. خود هغوی دعلمی فضل اوکمال قائلین وو. کله چه به په انصارو او یهودیانو کښې جګړه وه. نو یهودیانو به وئیل. نزدې چه آخری پیغمبر به راشی. مونږ به دهغه تابعداری اوکړو. اودهغه سره به ملګری شو. او تاسو به دعادیانو او ثمودیانو په شان هلاك کړو. دغه شان دمدینۀ انصار دنبوت اونبی د بعثت نه څه ناڅه واقف وو.(۱)

دانصارو داسلام راوړلو ابتداء دنبی کریم ﷺ دا معمول وو. چه د حج په ورځوکښې به د قبیلو سردارانو ته ورتلل. اود اسلام دعوت به نې ورکولو. په یوولسم کال د نبوت چه کله د حج موسم راغلو. نود انصارو څه خلق مکې مکرمې ته راغلل. نبی ﷺ هغوی ته تشریف یوړلو. اوداسلام دعوت نې ورته ورکړلو. اودقرآن پاك تلاوت نې ورته اوکړلو. هغوی په خپل مینځ کښې اوونیل. په الله قسم چه دا هغه پیغمبر ﷺ دې. دکوم چه به یهودیانو ذکرکولو. کورئ چه داسې اونشی. چه یهود تاسو نه په دې سعادت کښې وړاندې شی. نودې ټولو هم په دغه مجلس کښې ایمان راوړلو. دا شپږ حضرات وو.(۲)

کله چه دویم کال راغلو. کوم چه د نبوت دولسم کال وو. نونبی ﷺ سره دملاقات دپاره دولس کسان حاضرشول. دا دولس کسان د نبی په خدمت کښې حاضرشول. اود شپې په منی

---

۱) دتفصیل دپاره اوګورئ سیرة النبی ﷺ (۱\۱۵۵. ۱۵۶)۔

۲) سیرت ابن هشام (۱\۲۶۶. ۲۶۷) بدء اسلام الأنصار)۔

کښې د عقبه سره نې د نبی ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړلو دا دانصارو اولنې بیعت وو او دې ته ،،بیعة عقبه اولی،، وائی.(۱)

کله چه دا حضرات مدینې منورې ته واپس لاړل نونبی ﷺ دوی سره حضرت مصعب بن عمیر رضی الله عنه اولیږلو چه دوی ته د قرآن تعلیم ورکړی.(۲)

کله چه دریم کال راغلو کوم چه د نبوت دیارلسم کال وو نودانصارو کم او زیات اویا کسان مکې مکرمې ته راغلل.اود نبی ﷺ په لاس نې بیعت اوکړلو په دغه موقع حضرت عباس رضی الله عنهم وو هغوی په دې موقع باندې یوه خطبه اوونیله.او وې ونیل چه محمدتاسوته درتلل غواړی.اوپه دې باندې کلك دې.که تاسو خلق د دې ذمه واری اخلئ چه تاسو به دده پوره حفاظت کوئ.نو دربه شی.کنی دې هم دلته په مکه کښې پریږدئ.دده خپل خپلوان به دده حمایت او حفاظت کوی. انصارو وعده اوکړه.اوددې نه پس دوی بیعت اوکړو دې ته ،،بیعت عقبه ثانیه.. وائی.(۳)

کله چه ټولو بیعت اوکړلو.نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حضرت موسی علیه السلام په بنی اسرائیلوکښې دولس نقیبان مقرر کړی وو.دغه شان زه هم د جبرئیل علیه السلام په اشاره باندې په تاسو کښې دولس نقیبان مقرر کوم.اوهغه دولسو ته مخاطب شو.او وې فرمائیل تاسودخپل قوم کفیل او ذمه وار نې.(۴)

بهرحال دلته ،،وکان شهد بدراً وهو أحد النقباء لیلة العقبة،، کښې دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه منقبت بیان شوې دې.چه دوی په بدرکښې هم شریك شوی وو. اوددې نه علاوه په دولسو نقیبانو کښې یونقیب دې هم وو.(۵)

---

۱) سیرت ابن هشام (۲۷۹\۱)۔

۲) سیرت ابن هشام (۲۶۹\۱)۔

۳) سیرت ابن هشام (۲۷۳\۱)۔

۴) طبقات ابن سعد(۲۲۲\۱، ۲۲۳) ذکرالعقبة الآخرة وهم السبعون الذین بایعوا رسول الله ﷺ)۔

۵) یوه ضروری تنبیه:دمدینې منورې دا کسان چه اول اول نې اسلام راوړې وو.د سیرت بعضې مصنفینو رحمهم الله د دوی د قبول اسلام دا واقعه د بیعت عقبه اولی په عنوان سره کړې ده دا عنوان د سیرت کتونکودپاره په هغه وخت کښې د پریشانئ سبب جوړیږی کله چه دوی په نورو کتابونو کښې اوګوری چه په بیعت عقبه اولی کښې دولس کسان وو ددې اختلاف روایت په سبب بعضې مصنفین په بیعت عقبه ثانیه کښې دولس کسان او بعضې دری اویا کسان ښائی.حلانکه اصلی صورت دا دې چه کومو شپږو یا اته کسانوچه په شروع شروع کښې اسلام راوړې وو.د هغوی د اسلام قبلولو واقعه ته بیعت عقبه اولی عنوان نه بلکه ..په اول کښې دانصارو اسلام قبلول.عنوان ورکول پکار دی اوپه دویم کال چه یوولس یا دولس کسان په خدمت کښې حاضر شوی وو دا بیعت عقبه اولی ده کومو کسانوچه د انصارو په اول کښې دایمان راوړلو ته د بیعت عقبه نوم ورکړې دې ددې خل بیعت ته د بیعت عقبه عنوان ورکوی یعنی یو بیعت عقبه اولی.دویم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې دولس کسانو ایمان راوړې وو.او دریم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې دری اویا کسان په اسلام مشرف شوی وو او دا دری واړه واقعات د یوکال (بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ:

دلته د ،،أن رسول الله...،،نه وړاندې .قال. مقدر دي.اودا ..قال.. په،،أن عبادة بن الصامت رضي الله عنه،، کښې د ،،أن،،دپاره خبر دي.او،،وكان شهد بدراً وهو أحد النقباء ليلة العقبة،،جمله.جمله معترضه ده.لکه چه عبارت به داسې وی.،،أن عبادة بن صامت رضي الله عنه (وكان شهد بدراً وهو أحد النقباء ليلة العقبة) قال أن رسول الله ﷺ قال..،،اودا د محدثينو رحمهم الله عادت وی.چه په کوم خاني کښې ..قال.. مکرر راشي.نوهلته یو حذف کوی.البته د هغې تلفظ خامخا کوی.

قوله: ،،عصابة،،: ددې اطلاق دلسو نه ترځلوېښتو پورې کیږی.اوکله مجازاً د ځلوېښتو نه په زیاتو باندې هم ددې اطلاق کیږی.دبدر په موقع نبی ﷺ دعا کړې وه.اودا ني فرمائیلی وو.،،اللهم إنك إن تهلك هذه العصابة من أهل الإسلام لاتعبد في الأرض،،(۱) اې الله که دمسلمانانودا جماعت هلاك شی.نوبه زمکه به ستا عبادت کونکي څوك پاتې نشی.دلته نبی ﷺ د درې سوه اودیارلس کسانو په جماعت باندې د،،عصابة،،اطلاق کړې دي.

دنسائی شریف په یو روایت کښې دی.چه دلته د ،،عصابة،،په ځاني د .. رهط.. لفظ هم راغلې دي.اوددې اطلاق د دریو نه واخله ترلسو پورې کیږی.

قوله: بَايِعُونِي: د نبی ﷺ په لاس باندې په مختلفو طریقو بیعت شوې دي.بیعت په اصل کښې وعده او معاهده وی.چه دالله رسول یا هغه کس چه د الله د رسول تابعدار وی.دهغه پوره تابعداری اوکړې شی.

رسول الله ﷺ په مرګ باندې هم بیعت اخستې وو.(۲) ددې مطلب هم هغه بیعت علی الجهاد دي.چه مونږ به د الله تعالی د دین اوچتولو دپاره د کافرانو سره جنګ کوو.تردې چه مونږ ته مرګ راشي.یا دالله تعالی دین غالب شی.

دغه شان د صلاة او زکاة د پابندئ دپاره هم نبی ﷺ بیعت اخستې دي.(۳) د فواحشو او منکراتوپه ترك باندې ئې هم بیعت اخستې وو.(۴) دغه شان د هرمسلمان په خیګره باندې(۵)

....بقیه حاشیه د تیرمخ) د فاصلې په حساب سره په موسم حج کښې پیښې شوی دی. او کومو کسانو چه په اول کښې د انصارو داسلام قبلولو واقعه د..ابتداء اسلام انصار.. په عنوان سره ذکرکړې ده.هغوی د یوولسوکسانو بیعت ته بیعت عقبه اولی او د درې اویاکسانو بیعت ته بیعت عقبه ثانیه عنوان ورکړې دي حاشیه سیرت النبی ﷺ ازعلامه سید سلیمان ندوی رحمه الله (۱۵۷\۱)_

۱) سنن نسائی (۱۸۲\۲) کتاب البیعة باب البیعة علی فراق المشرك)_

۲) سنن نسائی (۱۱۸۰) کتاب البیعة باب البیعة علی النصح لکل مسلم)_

۳) سنن نسائی (۱۸۲\۲) کتاب البیعة باب البیعة علی فراق المشرك)_

۴)کما فی حدیث الباب)_

۵) سنن نسائی (۱۸۰\۲) کتاب البیعة باب البیعة علی النصح لکل مسلم)_

اوپه دې خبره چه کله موقع راشی.نوکلمه دحق به ادا کوو.او کتمان د حق به نه کوو.(۱)
خلاصه دا چه څومره بیعتونه دی.نوپه ټولوکښې دالله تعالی دحکم په پوره کولو باندې دعمل کولو وعده کولې شی.اودا معاهده وی.چه مونږ به دالله تعالی دحکمونو پابندی کوو.ددې وجې قرآن کریم فرمائیلی دی.﴿اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَكَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰهَ﴾ (۲) دا کوم بیعت چه د پیغمبر ﷺ سره کیږی.نوچونکه دالله تعالی داحکاماتو پوره کولودپاره کیږی.نولکه چه دا بیعت دالله تعالی سره کیږی. بیعت علی الجهاد. بیعت علی الاسلام.بیعت دپاره د پابندئ د شریعت کوم چه د صوفیاء کرامو ﷺ په نیزرائج دې په دې کښې د شریعت د پابندئ اود توبۀ الفاظ خو عام طور استعمالیږی.خود موقعه اومحل په مناسبت سره بعضې وخت د خاصو خبرو ذکر په کښې هم راځی.لکه د بیخونه دبیعت اختلو په وخت کښې دا لوظ اخستې شوې وو.چه دوی به په مړی باندې ویر(ژړا) نه کوی.ځکه چه په بیخوکښې عام طور د ویر عادت وی. او د حضرت جریر رضی اللہ عنہ د مسلمانانود خیرخواهئ وعده اخستې شوې وه.ځکه چه په هغه کښې ئې ددې خاص صلاحیت محسوس کړې وو.دې بیعت ته بیعت سلوك یا بیعت احسانی وائی.د دې مقصد د شریعت په تابعدارئ کښې دکمال په ذریعه ولایت خاصه او وصول الی الله مقام ته رسیدل دی.هم دا ذریعه ده دالله تعالی د نسبت حاصلولو،کوم خلق چه ددې نه انکارکوی.یا جاهلان دی.اویا ئې خان په زور جاهلان کړی دی.

دحضرت عباده رضی اللہ عنہ په حدیث کښې دی.چه نبی ﷺ صحابو رضی اللہ عنہم ته اوفرمائیل چه ،،بایعونی،، نو هغوی عرض اوکړلو.,,بایعناك یارسول الله،،چونکه بیعت علی الاسلام شوې وو.خونبی ﷺ بیا ،،بایعونی،، اوفرمائیل.اوبیعت ئې واخستل.حالانکه بیعت علی الاسلام اخستې شوې وو. اوهلته د جهاد موقع نه وه.نوځکه دې ته بیعت احسان وئیلی شی
یوبیعت د تبرك دپاره وی.لکه د وړوکی ماشوم .اویا دیو لوئې بزرګ نه د تبرك په قصد بیعت واخستې شی.دغه شان دالله تعالی د ولی په لاس د توبۀ په غرض هم په بیعت کولو کښې څه قباحت نشته.والله اعلم
کوم کسان چه د مال اوزر یا دخپل شهرت دپاره دبیعت سلسله جاری کوی اود سنت تابعدارئ سره دهغوی څه تعلق نه وی.ددوی نه بیعت کول د ګمراهئ او ضلالت نه سوا بل څه نه دی.ددې وجې هغه حضرات چه اهل الله وی.چه د بیعت کومه سلسله قائموی.هغوی د بیعت اجازت ورکولو ډیر زیات اهتمام کوی.هغوی هریوکس ته اجازت نه ورکوی.ځکه چه په دې سره ګمراهی او فساد خوریږی.

په حدیث الباب کښې د ذکرشوی بیعت واقعه کله پیښه شوې وه؟ رسول الله ﷺ چه د کوم

---

(۱) سنن نسائی (۱۸۰۱۲) کتاب البیعة باب البیعة علی النصح لکل مسلم)۔
(۲) سورة الفتح ⑩۔

بيعت په باره کښې فرمائيلی وو چه ،،بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيأ،،..دا په کوم وخت کښې واقع شوي وو په دې کښې اختلاف دي
د قاضي عياض رحمه الله اوددوی د متبعينو راني دا ده چه دا بيعت العقبة د هجرت نه وړاندې په ليلة العقبه کښې واقع شوي وو.(١)
دحافظ ابن حجر رحمه الله راني دا ده.چه دا بيعت د ليلة العقبه په شکل يوبل بيعت دي.کوم چه د هجرت بلکه د فتح مکه نه پس واقع شوي دي.(٢) حافظ رحمه الله دا خبره په مختلفو طريقو سره مبرهن او مدلل کړې ده.
ددوی اولني دليل دا دي.چه د بيعت العقبه الفاظ جدا دی.او ددې بيعت الفاظ جدا دی د بيعة العقبه الفاظ ابن اسحاق رحمه الله نقل کړی دی.،،أبايعكم على أن تمنعوني مما تمنعون منه نساءكم و أبناءكم،،(٣)
دغه شان د بخاری شريف په روايت کښې دی.،،دعانا النبي ﷺ فبايعناه فقال فيما أخذ علينا أن بايعنا على السمع والطاعة في منشطنا ومكرهنا وعسرنا ويسرنا..،،(٤)
دغه شان په مسند احمد اوطبرانی کښې دی.دحضرت عباده او ابوهريره رضي الله عنهما په مينځ کښې خبرې اوشوې.نوحضرت عباده رضي الله عنه اوفرمائيل.،،يا أباهريرة إنك لم تكن معنا إذ بايعنا رسول الله ﷺ على السمع والطاعة في النشاط والكسل، وعلى النفقة في العسر واليسر، وعلى الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، وعلى أن نقول في الله تبارك وتعالى، ولا نخاف لومة لائم فيه، وعلى أن تنصر رسول الله ﷺ إذا قدم علينا يثرب، فتمنعه مما تمنع منه أنفسنا وأزواجنا وأبناءنا، ولنا الجنة فهذه بيعة رسول الله ﷺ التي بايعنا عليها..،،(٥)
دويم دليل دا دي.چه ددې روايت په بعضې طرقو کښې واقع دی.،،لاتنتهب،،(٦) ددې نه نهبة العساكر مراد ده.په جهاد کښې چه کله مال غنيمت جمع شی.نوپه دغه وخت کښې بعضې مجاهدين تونګې لګول شروع کړی.اولوټ مارکوی.ددې نه منع کړې شوې ده اودجهاد مشروعيت دهجرت نه پس شوې دي.نومعلومه شوه.چه دا په ليلة العقبه کښې نه وه.بلکه دهجرت نه پس بيعت کښې شوې وو.

---

١) فتح الباری(١\٦٦)_
٢) پورته حواله)_
٣) سيرت ابن هشام (١\٢٧٥) البيعة الثانية الكبرى بالعقبة)_
٤) صحيح بخاری كتاب الفتن باب قول النبي ﷺ ..سترون بعدي أمورا تنكرونها..)_
٥) مسند أحمد (٥\٣٢٥) ومجمع الزوائد(٥\٢٢٦) كتاب الخلافة باب لا طاعة في معصية)_
٦) صحيح بخاری كتاب مناقب الأنصار.باب وفود الأنصار إلى النبي ﷺ بمكة: وبيعة العقبة رقم ٣٨٩٣)_

دريم دليل دا دي.چه د نبی ﷺ سره چه دلته د کوم بيعت تذکره ده.نوپه دي بيعت کښي د سورة ممتحنه د آيت ذکرپه بعضي طرقو کښي راغلي دي په بخاری کتاب الجهاد کښي دی ،،قرء هذه الأية كلها،،(۱)اوپه کتاب التفسيرکښي دی ،،وقرأ آية النساء(۲)اود صحيح مسلم په روايت کښي دی ،،فتلى علينا آية النساء أن لايشركن بالله شيأالخ،(۳)اودسنن نسائی په روايت کښي دی ،،ألاتبايعون على ما بايع عليه النساء أن لاتشركوا بالله شيأ،،(۴)اودطبرانی په روايت کښي دی ،،بايعنا رسول الله ﷺ على ما بايع عليه النساء يوم فتح مكة،،(۵)اودغه شان د مسلم په روايت کښي دی ،،أخذ علينا رسول الله ﷺ كما أخذ على النساء(۶)اوبنخو د حديبيه نه پس د فتح مکه په ورځ باندي بيعت کړي وو.اودا بيعت د بنخو دبيعت موافق واقع شوي وو.نوهرکله چه دبنخو بيعت د فتح مکي نه پس واقع شوي دي.نوبنکاره ده.چه دا بيعت روسته شوي دي

څلورم دليل دا دي.چه ابن ابی خيثمه په خپل تاريخ کښي د..عمروبن شعيب عن ابيه عن جده،، په سند سره نقل کړی دی.چه ،،قال رسول الله ﷺ أبايعكم على أن لا تشركوا بالله شيأ،،(۷)دي نه بنکاره معلومه شوه.چه حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه په دي بيعت کښي شريك وو.اودوی د حضرت ابوهريره رضی الله عنه داسلام قبولوسره نزدي مسلمان شوي وو.اوحضرت ابوهريره رضی الله عنه په اوومه هجرئ کښي مسلمان شوي وو.

دغه شان د طبرانی په يو روايت کښي دحضرت جرير رضی الله عنه نه نقل دی.چه ،،بايعنا رسول الله ﷺ على مثل ما بايع عليه النساء،،(۸) اودحضرت جرير رضی الله عنه اسلام ډير روسته راوړي ي. واقدی رحمه الله ليکلی دی.چه دي په ۱۰ه کښي مسلمان شوي وو.(۹)

بهرحال ددي ټولو دلائلو يوځاني کولو نه دا معلوميږی.چه په دي حديث کښي چه د کوم بيعت ذکردي.نوهغه دهجرت نه پس يا دفتح مکه نه پس شوي دي.اوپه اصل کښي حضرت عباده رضی الله عنه په بيعة عقبه کښي شريك وو.اودا يواهم بيعت وو.چونکه په دي سره د اسلام د ترقئ بنياد کيخودي شو.خکه ئي ددي تذکره کوله.(۱۰)

---

۱) صحيح بخاری كتاب الحدود باب الحدود كفارة رقم ٦٧٨٤)_

۲) صحيح بخاری كتاب التفسير.سورة الممتحنة باب إذا جاءك المومنات يبايعنك رقم ٤٨٩٤)_

۳) صحيح مسلم (۷۳\۲) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_

۴) سنن نسائی (۱۸۱\۲) كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد)_

۵) فتح الباری (۶۶\۱)_

۶) صحيح مسلم (۷۳\۲) كتاب الحدودباب الحدود كفارات لأهلها)_

۷) فتح الباری (۶۷\۱)_

۸) پورته حواله)_

۹) ابن سعد رحمه الله فرمانی...أسلم فی السنة التی قبض فيها النبی ﷺ. طبقات (۲۲\۶) ترجمة جريربن عبدالله)

۱۰) فتح الباری (۶۷\۱)_

علامه عینی رحمه الله د حافظ ابن حجر د دلائلو تردید کړې دې اوپه دې باندې نې دلیل پیش کړې دې چه دا بیعت .بیعت دلیلة العقبه وو چه په دې حدیث کښې د ،،وحوله عصابة،، الفاظ دی اود ،،عصابة،، تفسیرپه دوولسو نقیبانوسره شوې دې اودنسانی په روایت کښې د ،،رهط،، لفظ دې د کوم اطلاق چه په لسو یا ددې نه کمو باندې کیږی که دا بیعة العقبه نه ووبلکه بل بیعت وو نو په دې کښې به په زرګونو خلقو شرکت کړې وو صرف د عصابه یا رهط د شرکت څه سوال دې؟ (۱)

دغه شان علامه عینی رحمه الله یودلیل دا پیش کړې دې چه دنسائی په روایت کښې دی ،،بایعت رسول الله ﷺ لیلة العقبة فی رهط،، الفاظ راغلی دی.((بایعت رسول الله ﷺ لیلة العقبة فی رهط)) په دې کښې د ((لیلة العقبة)) تصریح شته.(۲) نومعلومه شوه.چه دا د اولنی بیعت ذکر دې.اوترکومې پورې چه د طبرانی په روایت کښې د ،،یوم فتح مکة،، تصریح ده.نوددې نه دا نه لازمیږی.چه دا بیعت اوهغه بیعت یو وي وی.بلکه کیدې شی.چه دواړه جدا جدا وی.اوحضرت عباده رضی الله عنه دویم بیعت کښې هم شریك وو.کوم چه د فتح مکه په موقع باندې شوې وو.(۳)

دریم دلیل علامه عینی رحمه الله دا پیش کړې دې.چه د صنابحی رضی الله عنه په روایت کښې ددې بیعت ذکر داسې راغلې دې.،،إنی من النقباء الذین بایعوا رسول الله ﷺ وقال: بایعناه علی أن لانشرك بالله شیأ.(۴)

په دې روایت کښې حضرت عباده رضی الله عنه تصریح کوی.چه زه په بیعت کونکو نقیبانو کښې ووم.او بیا فرمانی.،،بایعناه علی أن لانشرك بالله ..،، ددې نه معلومه شوه. چه دا بیعت په لیلة العقبه کښې شوی وو.(۵)

ترکومې پورې چه د حافظ رحمه الله په ،،لانتتهب،، باندې داستدلال تعلق دې.نودا حافظ رحمه الله د مال غنیمت سره خاص کړې دې.اوفرمانیلی نې دی.چه دجهاد مشروعیت روسته شوې وې.نو ددې تعلق د لیلة العقبه سره نه دې.بلکه د روستنی بیعت سره دې.

علامه عینی رحمهما الله فرمانی.چه دا د مال غنیمت سره خاص کول تحکم دې. اودلغت

---

(۱) عمدة القاری (۱۵۸\۱)_

(۲) علامه عینی اوحافظ قسطلانی رحمهما الله هم دا الفاظ نقل کړی دی.خود سنن نسائی په مطبوعه نسخوکښې د ..لیلة العقبة.. تصریح چرته نشی موندې.عمدة (۱۵۸\۱) وارشاد الساری (۱۰۱\۱)_

(۳) عمدة القاری(۱۵۹\۱)_

(۴) صحیح بخاری کتاب مناقب الأنصارباب وفود الأنصار رقم ۳۸۹۳ وصحیح مسلم (۷۳\۲) کتاب الحدود باب الحدود کفارات لأهلها)_

(۵) عمدة (۱۵۹\۱)_

مخالف دي بلكه په دي ((التهاب في المقانم وغيرها)) دواړه داخل دی.(۱)
ترکومې پورې چه دآیت د تلاوت تعلق دي.اوپه هغې باندې چه حافظ رحمه الله استدلال کړې دي.نوچه بیعت نساء په فتح مکه کښې شوې وو.نوعلامه عینی رحمه الله فرمانې چه د عقبه اولی د بیعت په موقع باندې د آیت تلاوت نه وو شوې.اوپه روایاتوکښې چه د آیت د تلاوت کوم ذکردي.نوپه دي کښې احتمال شته.چه حضرت عباده رضی الله عنه په روستنو بیعتونوکښې شریک شوې وو.اوپه هغې کښې د آیاتونو تلاوت شوې وو.دکوم ذکرچه حضرت عباده رضی الله عنه دخپل بیعت په واقعه کښې بیان کړې ده.(۲)والله سبحانه اعلم

قوله: عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا: یعنی زما په لاس باندې بیعت اوکړئ.په دي خبره چه دالله تعالی سره به څوك نه شریکوئ.
د شرك اطلاق ، شرك فی الذات شرك فی الافعال.شرك فی العبادات ټولوته شامل دي.اوکله ریاء ته هم شاملیږی.په حدیث کښې دي ته شرك اصغروئیلې شوې دي.په ظاهره ددې نه دلته هم شرك اکبر مراد دي.ځکه چه په کتاب اوسنت کښې کله د شرك لفظ واخستې شی.نوددې نه هم دا مراد وی.علامه طیبی رحمه الله دا په شرك اصغرباندې محمول کړې دي.(۳)

قوله: وَلَا تَسْرِقُوا: اوپه دي خبره باندې چه غلا به نه کوئ.د ګناه کبیره ده.ددې سزا په قرآن کښې لاس کټ کول بیان شوی دی.(۴)

قوله: وَلَا تَزْنُوا: زنا هم ګناه کبیره ده.که زانی غیرمحصن وی.نوددې سزا په قرآن کښې سل کوړې راغلی دی.(۵)اوکه محصن وی.نوپه حدیث کښې ددې سزا رجم راغلې دي.پخپله نبی کریم صلی الله علیه وسلم رجم کړې دي.(۶)

---

۱) پورته حواله)_
۲) پورته حواله)_
۳) فتح الباری (۱\۶۵)_
۴) قال الله تعالی: ﴿ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾(سورة المائدة \۳۸)_
۵) قال الله تعالی:﴿ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ﴾ (سورة نور\۲)_
۶) قال عمربن الخطاب رضی الله عنه وهو جالس على منبر رسول الله صلی الله علیه وسلم إن الله قد بعث محمداً صلی الله علیه وسلم بالحق.وأنزل عليه الكتاب.فكان مما أنزل عليه آية الرجم قرأناها ووعيناها وعقلناها فرجم رسول الله صلی الله علیه وسلم ورجمنا بعده.فأخشى إن طال بالناس زمان أن يقول قائل ما نجد الرجم فى كتاب الله فيضلوا بترك فريضة أنزلها الله وإن الرجم فى كتاب الله حق على من زنى إذا أحصن من الرجال والنساء إذا قامت البينة أو كان الحبل أو الإعتراف صحيح مسلم (۲\۶۵) كتاب الحدود باب حد الزناء) درجم سره متعلقه د تولوضروری اوتفصیلی مباحثودپاره اوګورئ (تكمله فتح الملهم (۲\۴۱۸- ۴۳۳)_

قوله وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ: خپل بچی مه قتلوئ.
په عربوکښې دبچو قتلولویو رواج وو. هغوی به خپل بچی ژوندي ښخول. نو نبی کریم ﷺ ددي نه منع اوکړله. خکه چه اول خوقتل جرم دي اوبیا خود ماشومانو قتل په څو وجوهو سره ډیر قبیح دي اول خوددي وجي چه ماشومان بې ګناه دی. دویم دا چه دا ډیرشنیع فعل دي چه ژوندي په قبرکښې دفن کولې شی. دریمه دا چه په دي کښې دقتل سره دصله رحمئ کټ کول دی. څلورمه وجه دا ده. چه ماشومان غریبانان کمزوری وی. هغوی داسې نه وی. چه مزاحمت او مقابله اوکړی. اوخپل خان بچ کړی. هسې هم د بې ګناه قتل په هرصورت کښې ناجائزدي که اولاد وی اوکه غیراولادوی. زما مطلب دا دي. چه د اولاد تخصیص د پورتنو وجوهو دوجي اوشو. ګنی هسې هم عام قتل ناجائز دي. که ورکوتې وی اوکه لونې. ماشوم وی اوکه بالغ وی.(۱)

داولاد دقتل وجه اودقران عجیبه طرزبیان ددي نه پس په دي پوهه شئ. چه عربو به د دې وجو ماشومان قتل کول. جینکئ خو به ئې د شرم د وجي قتل کولې. په قرآن پاک کښې دی. ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ۚ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ۖ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۗ﴾(۲)
اوبعضې وخت به هغوی ددي ویرې په وجي بچی قتل کول. چه د لونې د وجي به ورسره دخپل خان د هلاکت ویره وی. الله تعالی ددي نه منع اوکړله. ارشاد فرمائی. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِّنْ إِمْلَاقٍ ۖ﴾(۳)
اوبعضې وخت به ئې ددي وجي قتل کول. چه مونږ خو به په څه طریقه باندې ګذاره اوکړو. خو زمونږ بچی به څه کوی. د بچو د لونې ویره اواحساس به ددوی د قتل سبب ګرځیدلو. په دي دواړو صورتونوکښې د قتل فعل د جینکو پورې خاص نه وو. بلکه هلکان اوجینکئ ټول به ئې قتل کول. الله تعالی ددي نه منع اوفرمائیله. ارشاد دي. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِّنْ إِمْلَاقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۚ﴾(۴)

بیا دلته سوچ اوکړئ چه الله تعالی په اول خائې کښې ((نرزقکم وایاهم)) اوپه دویم خائې کښې ((نرزقهم وایاکم)) ددي وجي فرمائیلی دی. چه په اولنی صورت کښې خو ورسره خپل فکر وو. نو الله تعالی هغه فکرلرې کړلو. اووې فرمائیل چه تاسو د کومې خبرې فکر کوئ. مونږ تاسو ته هم روزی درکوو. اوځوک چه تاسو زیږولی دی. هغوی ته هم روزی ورکوو. اوپه دویم

---

(۱) فتح الباری (۱/۶۴، ۶۵) عمدة القاری (۱/۱۵۹)۔
(۲) سورة النحل (۵۸، ۵۹)۔
(۳) سورة الانعام/۱۵۱)
(۴) سورة اسراء: ۳۱)۔

صورت کښې خپل فکرخو نه وی بلکه دبچو فکروی چه ددوی په وجه به زمونږ روزی کمه شی اوهغوی به هم د لوږې اوفاقه ښکارشی نوځکه ئې اول د بچو د روزئ وعده اوکړله او ارشاد ئې اوکړلو ،،نحن نرزقهم وإیاکم،، چه مونږ دوی ته هم روزی ورکوو اوتاسو ته هم.(۱) دې نه د قرآن کریم په سیاق کښې د تبدیلئ عجیبه اندازه کیږي والله اعلم

قوله وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ: اوتاسو داسې بهتان مه لګوئ کوم چه تاسو دخپلو لاسونو اوپښوپه مینځ کښې جوړ کړې وی بهتان هغه دروغو ته وانی کوم چه اوریدونکي چپ کړی.(۲)

بیا دلته سوال کیږی چه صرف ،،لاتأتوا ببهتان،، وئیل کافی وو د ،،تفترونه،، اود ،،بین أیدیکم وأرجلکم،، راوړلو څه ضرورت وو؟

ددې جواب دا دې چه ددې فعل شنیع د مزید قباحت اوشناعت ښکاره کولو دپاره داطناب دا طریقه اختیار کړې شوه.(۳) بیا د ،،بین أیدیکم وأرجلکم،، مختلف معانی بیان شوی دی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه ددې مطلب دادې ،،لاتأتوا ببهتان من قبل أنفسکم،، او ،،أیدی،، او ،،أرجلکم،، د ذات نه کنایه ده.ځکه چه اکثرافعال هم ددې نه صادریږی.کله داسې کیږی چه سړی ته دقولی جنایت دوجې سزا ملاویږی. خووئیلی شی ،،هذا بما کسبت یداك،،(۴) یومطلب دا بیان شوې دې.چه د ،،ما بین الأیدی والأرجل،، جوړ شوې بهتان نه زړه مراد دې.اومطلب دادې.چه په خپل زړه کښې په چا باندې بهتان مه لګوئ.(۵)

امام خطابی رحمه الله فرمائی.چه ،،بین أیدیکم وأرجلکم،، نه مراد دا دې.چه ،،لاتبهتوا الناس بالمعایب کفاحا مواجهة،، یعنی په خلقو باندې مخامخ په مخامخ بهتان مه لګوئ.اودا داسې دی.لکه چه وئیلی شی ،،فعلت هذا بین یدیك،،(۶)

علامه تیمی رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.اوفرمائیلی ئې دی.چه دا صحیح نه ده. ځکه چه عربیان دا خووائی.چه ،،فعلته بین أیدی القوم،، خو دا نه وائی. چه ،،فعلته بین أرجلهم،، ددوی نه دا چرته منقول نه دی.(۷)

---

(۱) تفسیرابن کثیر(۱۸۸\۲) سورة انعام)_
(۲) شرح کرمانی(۱۰۶\۱۱)_
(۳) شرح کرمانی (۱۰۶\۱۱)_
(۴) شرح کرمانی(۱۰۶\۱۱)_
(۵) شرح کرمانی(۱۰۶\۱۱)_
(۶) شرح کرمانی(۱۰۶\۱۱)_
(۷) شرح کرمانی(۱۰۶\۱۱)_

علامه کرمانی رحمه الله فرمانی چه دعلامه خطابی رحمه الله قول ته غلط ونیل تیك نه دی.خکه چه دا خو صحیح دی چه ،،فعلته بین أرجلهم،، نه وانی.خوپه ،،فعلته بین أیدی القوم وأرجلهم،، ونیلو کښې څه قباحت نشته لکه چه مراد او مقصود خو د ،،أیدی،، ذکر دې.او،،ارجل،،د تاکید دپاره راوړلې شوې دې.(۱)

عارف ابن ابی جمره رحمه الله فرمانی.چه کیدې شی.د ،،بین أیدیکم،، نه مراد حال وی.اود ،،بین أرجلکم،،نه مراد مستقبل وی.دوی اشاره کړې ده په ،،بین أیدیکم،، سره دې خبرې ته چه فی الحال هم تاسو بهتان مه لګوئ.او په ،،أرجلکم،،کښې اشاره ده روانیدو ته.اومطلب دا دې چه ددې خائې نه بل خواه ته لاړ شئ.نوهم په مستقبل کښې په بل وخت کښې بهتان مه لګوئ.(۲)

بعضې حضراتو فرمائیلی دی.چه په اصل کښې دا د بیعة النساء په باره کښې بیان شوې وو.کیدل به دا چې بنځې به زنا اوکړله.بچې به ئې اوزیږلو.اوبچې به ئې بل چاته منسوب کړلو.نو ددې نه منع کړې شول.اودا زنا به ددوی د لاسونو او پښو په مینځ کښې کیدله.خوکله چه دا د سړو دپاره استعمال کړې شوه.نو ددې د تاویل ضرورت پیښ شو.(۳)

قوله: وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ: اوپه ښه کارکښې نافرمانی مه کوئ.

بعضوفرمائیلی دی.چه معروف دې ته وائی.،،ما عرف حسنه من الشارع أمراً اونهياً،،(۴)یعنی د کوم څیزحسن چه د شارع نه معلوم وی.برابره ده که د امرد قبلیې څنی وی اوکه دنهی څنی. اوبعضو فرمائیلی دی.چه دمعروف معنی مشهور ده.یعنی د شارع نه ددغه کار کول ثابت او مشهور وی.(۵)بعضې فرمائی.چه ددې نه مراد طاعات دی.(۶)

بعضوفرمائیلی دی.چه ددې نه مراد .بر. او تقوی ده.(۷)

بعضو فرمائیلی دی.چه ،،هومالم ینه الشارع فیه،، یعنی هغه څیزچه په هغې کښې د شارع د طرفه نهی نه وی راغلې.(۸)

---

۱) شرح کرمانی (۱۰۶\۱۱)_
۲) فتح الباری (۶۵\۱۱)_ وعمدة القاری (۱۶۰\۱۱)
۳) فتح الباری(۶۵\۱۱)-
۴) فتح الباری (۶۵\۱۱)_
۵) عمدة القاری (۱۵۵\۱۱)_
۶) عمدة القاری(۱۵۵\۱۱)_
۷) عمدة القاری(۱۵۵\۱۱)_
۸) عمدة القاری (۱۵۵\۱۱)_

صاحب د ،،النهایه،، ابن الاثیر رحمه الله فرمانی چه ،،وهو اسم جامع لکل ما عرف من طاعة الله والتقرب إليه والإحسان إلى الناس، وكل ما ندب إليه الشرع ونهى عنه من المحسنات والمقبحات،،(۱) یعنی معروف یوه جامع کلمه ده. کومه چه تولو امورو شرعیه ته شامل ده. برابره ده که هغه فرائض وی اوکه مندوبات وی. که اخلاق او آداب وی اوکه هغه امور وی. دکومو نه چه شریعت مطهره منع کړي ده

بیا پوهه شئ چه په دې کښې دې په دې خبره تنبیه ورکړي شوې ده چه په مخلوق کښې دچا په داسې څیزکښې تابعداری کول چه په هغې کښې دالله تعالی نافرمانی وی. جائز نه دی. ځکه چه نبی ﷺ فرمائیلی دی.،،لاتعصوا لمعروف،، دچا په ښه کار کښې مخالفت مه کوئ. نومعلومه شوه. چه په غیرمعروف کښې به نافرمانی کولې شی. ځکه چه په حدیث کښې راغلی دی.،،لاطاعة في معصية الله إنما الطاعة في المعروف،،(۲)

په بعضې روایاتو کښې راغلی دی. چه ،،لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق،،(۳)

ددې حدیث په بعضې طرقو کښې د ،،لاتعصوا في معروف،، الفاظ دی.(۴)

اشکال او جواب: دلته یواشکال کیږی. هغه دا چه رسول الله ﷺ صرف د معروف حکم کوی. نوبیا ئې دا څنګه اوفرمائیل. چه په نیکئ کښې زما نافرمانی مه کوی.

ددې جواب دا دې. چه په اصل کښې نبی کریم ﷺ دا دې پورتنئ قاعدې ته د اشاره کولو دپاره فرمائیلې دی. چه ،،لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق،،(۵)

امام نووی رحمه الله د ،،لاتعصوا في معروف،، معنی بیانوی. اوفرمائی. چه ددې معنی دا ده.،،لاتعصين ولا أحداً أولى الأمر عليكم في المعروف،،(۶) یعنی زما نافرمانی مکوئ. دغه شان چه ستاسو حاکمان چه دنیکئ کوم حکم کوی. نود هغوی نافرمانی مکوئ. لکه چه د معروف قید د نبی ﷺ دپاره

---

(۱) النهاية لابن الأثير رحمه الله (۲۱۶\۳) مادة (عرف)_

(۲) صحيح مسلم (۱۲۵\۲) كتاب الإمارة باب وجوب طاعة الأمراء في غير معصية وتحريمها في المعصية وسنن نسائي (۱۸۶\۲) كتاب البيعة باب جزاء من أمر بمعصية فأطاع وسنن أبي داود كتاب الجهاد باب في الطاعة رقم ۲۶۲۵) وصحيح بخاري كتاب أخبارالأحاد باب ما جاء في إجازة خبرالواحد الصدوق رقم ۷۲۵۷)

(۳) درمنثور (۱۷۷\۱) آيت ﴿يايهاالذين أطيعوا الله وأطيعوا الرسول واولى الامرمنكم﴾ ومجمع الزوائد (۲۲۶\۵) كتاب الخلافة باب لا طاعة في معصية)_

(۴) صحيح بخاري كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبي ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم ۳۸۹۲)_

(۵) فتح الباري(۶۵\۱)_

(۶) فتح الباري(۶۵\۱)-

نه دي بلکه د روستو راتلونکو امرانو او خليفه ګانو دپاره دي چه په نيکئ کښې دهغوی تابعداری لازم ده.

په دي باندي داسي پوهه شئ چه نبی ﷺ ،،لاتعصونی فی معروف،، ددي دپاره نه وو وئيلی چه د نبی ﷺ نه ددي خبري د صادريدو احتمال وو چه د غيرمعروف حکم اوکړی بلکه ددي دپاره ئې داسي وئيلی وو چه د دوی نه پس به خلفاء راخی او د هغوی نه پس به نور خلفاء راخی اوهغوی به هم بيعت کوی د نبی ﷺ نه خو ددي خبري احتمال نشته چه دخلاف معروف حکم به ورکړی خو نور خلق چه روسته به بيعت اخلی په هغوی کښې خو ددي امکان موجود دي نو دهغوی خيال ساتلو سره نبی ﷺ وفرمائيل ،،لاتعصونی فی معروف،، لکه څنګه چه په قرآن کريم کښې دی ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾(۱) د پيغمبر ﷺ نه د شرک د صدور څه امکان نه وی خونورو ته تنبيه ورکول مقصود دی که دوی د شرک ارتکاب اوکړلو نوددوی اعمال به ضائع او برباد شی نودغه شان دلته هم يوجواب دا ورکړې شوې دي چه ،،لاتعصونی فی معروف،، نبی ﷺ ددي وجې څکه اونه فرمائيل چه د نبی ﷺ نه د معصيت د امر څه امکان نه وو بلکه د سامعينو د تطييب قلوب دپاره نبی ﷺ داسي اوفرمائيل لکه چه ددي خبرې تنبيه ئې ورکړله چه ددوی زړونه خوشحاله کړل چه زه تاسو ته هم د نيکئ حکم کوم دکوم چه د شريعت نه حسن معلوم شوې وی اود شريعت نه د کوم ثبوت وی.(۲)

په حديث کښې د منهياتو په ذکرباندي اکتفاء ولې اوکړې شوه دلته دويم اشکال دا دي چه نبی ﷺ ،،لاتشرکوا بالله شيأ، ولاتسرقوا، ولاتزنوا، ولاتقتلوا أولادکم ولاتأتوا ببهتان تفترونه بين أيديکم وأرجلکم ولاتعصوا فی معروف،، ذکراوکړلو دا ټول منهيات دی د اوامرو فرائضو واجباتو نبی ﷺ ذکراونکړل دا خو نامکمله بيعت دي.

ددي جواب دا دي چه دغور کولوضرورت دي څکه چه نبی ﷺ ،،ولاتعصوا فی معروف،، فرمائيلی دی ددي معنی دا ده چه دکوم څيز زه حکم ورکوم هغه به معروف وی اودهغې کول به ضروری وی نوپه دي کښې مونځ روژه حج زکاة اوټول فرائض او واجبات راغلل.(۳)

قوله فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ: کوم کس چه په تاسوکښې د دي بيعت تقاضې پوره کړی اوپه خپلووعدو اومعاهدو باندي وفا اوکړی نودهغه اجرپه الله تعالی باندي دي.

ياد ساتئ چه دا وجوب استحسانی دي وجوب حتمی نه دي په الله تعالی باندي څه څيز

---

(۱) الزمر.(۶۵)

(۲) عمدة القاری(۱۱\۱۶۰)

(۳) فتح الباری(۱۱\۶۵) وعمدة القاری(۱۱\۱۶۰)

واجب نه دي (۱)هغه مختار کل دي ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴾ (۲)
دا بيله خبره ده چه هغه کومه خبره اوکړي نودهغي پوره کول يقيني خبره ده. په دي تيقن باندي دلالت دپاره د ،،هلي،،صيغه استعمال شوي ده لکه چه دا خودلی شی که تاسو وعده پوره کړئ اود بيعت په مقتضی باندي عمل اوکړئ نودالله تعالی د طرفه اجر اوثواب يقيني دي الله تعالی استحساناً په خپل خان باندي دا واجب کړي دي.

قوله وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ: کوم کس چه په دي ګناهونوکښي د يوي ارتکاب اوکړي.اوبيا هغه ته په دنيا کښي سزا ورکړي شی.نوهغه به دده دپاره کفاره شی.

ايا که د شرک په وجه چاته د قتل سزا ورکړي شی نودا دده دپاره کفاره کيدي شی؟ په دي باندي اشکال دا دي.چه د حديث په شروع کښي دی.،،بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيأ،، اود،،فهو كفارة له،،نه معلوميږی.چه که يوکس د شرک په وجه قتل کړي شی.نودا قتل به د مشرک دپاره معافی کونکي اودنجات ذريعه ثابته شی.حالانکه په قرآن پاک کښي دالله تعالی ارشاد دي. ﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ﴾ (۳)
امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دا حديث عام مخصوص البعض دي.او ،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب في الدنيا فهو كفارة له،، کښي ،ذلك، نه مراد ،،ما سوى الشرك،، دي.دشرک خو نه معافی شته.اونه ددي څه کفاره شته.ددي تخصيص هم په دي آيت ﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ﴾ (۴)
بعضي حضراتوفرمائيلی دی.چه د ،ذلك، ،اشاره د شرک نه علاوه نورو څيزونو ته ده.ځکه چه خطاب مسلمانانو ته دي.ددي تائيد دمسلم د روايت نه کيږی.په هغي کښي راځی.،،ومن أتى منكم حداً،،(۵)ښکاره ده که د شرک په وجه چيرته قتل کړي شی.نودي ته حدنشی وئيلي.(۶)
خوپه دي جواب باندي اعتراض دي.چه په حديث کښي ،،فمن وفى،،کښي .فاء،، دپاره دترتب د ما بعد على ما قبل باندي ده.په دي کښي تخصيص نه وی نوددي نتيجه به دا وی.چه کوم کس دا تقاضي پوره کړی.نوالله تعالی به هغه ته اجر ورکړی.اوځوک چه په دي کښي د

---

(۱) فتح الباری(۱\۶۵)_
(۲) سورة الأنبياء ﴿۲۳﴾_
(۳) سورة النساء(۴۸. ۱۱۶)-
(۴) شرح نووی على صحيح مسلم (۲\۷۳) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(۵) صحيح مسلم (۲\۷۲) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(۶) فتح الباری(۱\۶۵)_

کوم یو څیز ارتکاب هم اوکړی که هغه شرک ولې نه وی.اوپه هغه باندې په دنیا کښې سزا جاری شوه نودا به د هغه دپاره کفاره وی.
بیا چه مسلمانانوته خطاب شوې دې.نوددې نه دا نه لازمیږی.چه دوی دې د شرک نه اوته ویرولی شی.لکه چه مسلمانانوته ونیلی شی.چه تاسو شرک مکوئ.د مسلم په روایت کښې د..حد..لفظ راغلې دې.
نوددې جواب دا دې.چه دلته د حد نه اصطلاحی حد مراد نه دې.خکه چه دا خو یوعرفی حادث څیز دې.بلکه ددې نه مراد قابل سزا څیز دې.(۱)
دعلامه طیبی رحمه الله قول مونږ وړاندې ذکرکړې دې.چه دلته هغوی د شرک نه شرک اصغریعنی ریا مراد اخلی.خکه چه د شرک اکبر دپاره څه کفاره نشته. او هغوی فرمائی چه دلته ،،شیأ،،نکره راغلې ده.نوپه دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره موندې شی.چه خکه چه د ،،لاتشرکوابالله شیأ،،د دې معنی ده،،ای شرکاً أیاماکان،،(۲)
خوپه دې باندې اعتراض دې.چه دشارع په عرف کښې چه چیرته هم د مطلق شرک اطلاق کیږی.نوددې نه مراد مقابل د توحید یعنی شرک اکبر اخلی.په قرآن او احادیثو کښې په ډیرو خایونوکښې دا لفظ راغلې دې.په دې باندې د شرک اکبر نه علاوه بله معنی نه منطبق کیږی.(۳)
ددې جواب دا ورکولې شی.اګرچه عام طور ددې نه شرک اکبرمراد اخستې شی. خو د جمع او تطبیق دپاره که مونږ د مجاز ارتکاب اوکړو.اوددې نه مجازاً شرک اصغرمراد واخلو. نوددې ګنجائش هم شته.اوپه دې کښې څه حرج نشته.(۴)
دا جواب صحیح کیدې شو.خوپه حدیث الباب کښې دی.،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب في الدنيا،،چه کوم کس په دې څیزونوکښې دکوم څیزارتکاب اوکړی. او بیا ده ته په دې باندې په دنیا کښې سزا ملاؤ شی.نولکه چه په دې څیزونوباندې دنیاوی سزا مقرر ده.حالانکه په ریا باندې دنیاوی سزا مقرر نه ده.(۵)
ددې نه معلومه شوه.چه دلته د شرک نه هم شرک اکبر مراد دې.اودا مخصوص دې یا خوپه آیت قرآنی ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ سره اویا په اجماع سره.(۶)

---

۱) فتح الباری(۱\۶۵)_
۲) الکاشف عن حقائق السنن (۱\۱۴۱) رقم ۱۸)_
۳) فتح الباری(۱\۶۵)-
۴) فتح الباری(۱\۶۵)_
۵) فتح الباری (۱\۶۵)_
۶) قاله العینی رحمه الله فی العمدة(۱ج\۱۵۷)_

حدودكفارات دی اوکه صرف زواجر ددي نه پس پوهه شئ چه ددي حديث پاك نه معلوميږي. چه په شريعت کښې دکومو ګناهونو حدود واقع شوی دی که دهغې حدود په دغه مرتکب باندې قائم کړې شی نودا کفاره ،،ورپرې امام بخاری رحمه الله په کتاب الحدود کښې په دې حديث د ،،باب الحدود كفارة،، ترجمه منعقد کړې ده (۱)

امام شافعی رحمه الله په ((كتاب الأم)) کښې په دې حديث باندې د ((باب أن الحدود كفارة)) ترجمه منعقد کړې ده (۲)

چه دا مسئله مختلف فيها ده چه حدودکفارات دی اوکه نه.د مجاهد.زيدبن اسلم.سفيان ثوری.امام شافعی امام احمد.امام بخاری اودمحدثينو رحمهم الله رانې ده.چه حدود کفارات دی. دسعيدبن مسيب.صفوان بن سليم.ابومحمد البغوی او ابوعبدالله بن تيميه . رانې د اده چه کفارات نه دی (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله اوصاحب د عقيدة السفارينی رحمه الله هم دا د علامه ابن حزم رحمه الله نه هم نقل کړه دی (۴)خودا وهم دي.علامه موصوف په خپل کتاب ،،المحلی،، کښې تصريح کړې ده چه حدود کفارات دی.صرف حدمحاربه کفاره نه ده (۵)

د احنافو رحمهم الله څه مسلك دي.په دې کښې لږ غوندې اختلاف معلوميږی. اګرچه په متاخرينو کښې داختلاف تذکره نشته.علامه ابن الهمام.په فتح القدير کښې (۶)اوهم د دوی په اتباع کښې علامه زين بن نجيم رحمه الله په البحرالرائق کښې (۷)اوعلامه علاؤ الدين سبکی رحمه الله په درمختارکښې (۸)ليکلی دی.چه زمونږ په نيزحدود کفارات اوسواترنه دی.بلکه زواجردی. دصاحب هدايه رحمه الله دکلام نه معلوميږی.چه په حدودو کښې دوه فائدې دی. يودا چه حدود زواجر دی.اوبل داچه سواتردی.اولنی مقصد اصلی دي.اودويم مقصد ضمنی اوتبعی دي دوی فرمائی.،،والمقصدالأصلی من شرعه الإنزجارعما يتضرر به العباد، والطهارة ليست أصلية فيه،بدليل شرعه فی حق الكافر،، (۹)

---

۱) بخاری شريف (۲\۱۰۰۳)_

۲)كتاب الأم (۶\۱۳۸) كتاب الحدود وصفة النفی)_

۳) عقيدة السفارينی.(۱۱\۳۲۰) وفتح الباری(۱۲\۶۸)

۴) عقيدة السفارينی (۱۱\۳۲۰) وفتح الباری(۱۲\۶۸)

۵) المحلی لابن حزم رحمه الله (۱۱\۱۲٤) كتاب الحدود .مسألة :هل الحدود كفارة لمن أقيمت عليه أم لا مسألة (۲۱۶۶)

۶) ۵\۲) كتاب الحدود)_

۷) ۵\۲)-

۸) ۳\۱۵٤) فاتحة كتاب الحدود)_

۹) هدايه(۵\۳) مع شرح فتح القدير كتاب الحدود)_

صاحب دعنايه رحمه الله فرمائى چه ددې نه معلوميږى چه د حدودو دوه مقاصد دى يواصلى اوهغه ،،الإزجارعما يتضرر به العباد،، خكه چه ددې مشروعيت عام دې.اودويم مقصد غيراصلى دې.يعنى،طهارةعن الذنوب،، (۱)

علامه ابن الهمام رحمه الله په دې دويم مقصد باندې اعتراض كړې دې.اوليكلى ئې دى،،وهو خلاف المذهب فإن المذهب أن الحد لايعمل فى سقوط الإثم قبل سببه أصلاً،،(۲)يعنى داحنافو رحمهم الله مذهب دا دې چه دحددگناه په ساقطولوكښې څه كاركردگى نشته.دا صرف د زجردپاره دې.دستر دپاره نه دې.

خوحضرت كشميرى رحمه الله فرمائى.چه په بدائع باب التعزير(۳) كښې ئې حدودوته كفارات وئيلى دى.دغه شان په ردالمختاركښې ئې د ملتقط الفتاوى نه نقل كړى دى.كه په حج كښې يوكس جنايت اوكړى.اوجزاء وركړى.نوگناه ترې ساقطه شوه.خوپه دې شرط چه عادت ئې جوړ نكړى.(۴)گنى گناه نه ساقطيږى.

دغه شان نجم الدين نسفى رحمه الله په التيسير، كښې تصريح كړې ده.كه حدقائم كړې شواو ددې نه پس هغه كس ددې گناه د ارتكاب نه منع شو.نودا به دده دپاره كفاره شى(۵)

دغه شان يوحنفى عالم رحمه الله .قاضى ابوالحسن طالقانى رحمه الله دې د امام قدورى رحمه الله شاگرد او زبردست عالم دې.اود قاضى ابوالطيب طبرى شافعى رحمه الله سره ئې يوځل مناظره اوشوه.په دغه مناظره كښې علامه ابوالحسن طالقانى رحمه الله دا تصريح كړې ده.چه دحدودو مشروعيت د گناه د پټولواوستردپاره شوې دې.(۶)

---

(۱) العناية بهامش الهداية مع شرح فتح القدير(۳\۵) كتاب الحدود)_

(۲) فتح القدير(۲.۳\۵)_

(۳) بدائع الصنائع (۶٤\۷) كتاب الحدود فصل: وأما صفته أى صفة التعذير)_

(۴) كذا فى فيض البارى(۸۲\۱) بحث نفيس فى أن الحدود كفارات أم لا والذى فى ردالمحتارهو: قال صاحب الملتقط فى كتاب الأيمان إن الكفارة ترفع الإثم وإن لم توجد منه التوبة من تلك الجناية اه (انظر(۲۱۷\۲) كتاب الحج باب الجنايات)_

(۵) فيض البارى(۸۶\۱) بحث نفيس فى أن الحدود كفارات أم لا وفى ردالمحتار(۲۱۷\۲) ويؤيده (أى يويد ماقاله صاحب الملتقط ما ذكره الشيخ نجم الدين النسفى فى تفسيره ..التيسير.. عند قوله تعالى..فمن اعتدى بعد ذلک فله عذاب اليم.. أى اصطاد بعد هذا الإبتداء (لعل الصواب الإبتلاء كما فى الحاشية)قيل: هو العذاب فى الآخرة مع الكفارة فى الدنيا إذا لم يتب منه فإنها لا ترفع الذنب عن المصر.اه وهذا تفصيل حسن وتقييد مستحسن يجمع به بين الأدلة والروايات والله أعلم اهه أى فيحمل ما فى الملتقط على غيرالمصروما فى غيره على المصر..)_

(۶) طبقات الشافعية الكبرى لإبن السكبى(۱۸۳\۳. ۱۸٤) دامناظره دص.۱۸۳ نه تر۱۸۹ پورې خوره ده.

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه ،،ولم یتحقق عندی ما مذهب الحنفیة بعد،،(۱) زما په نیز تراوسه پورې دا خبره تحقیق ته نه ده رسیدلې چه داحنافو رحمهم الله په دې باره کښې څه مذهب دې وجه دا ده چه روسته متاخرین حضرات خودا لیکی چه حدودو سواترنه دی زواجردی خودامام ابوحنیفه رحمه الله اوصاحبینو رحمهما الله نه په دې باره کښې څه صراحت منقول نه دې امام طحاوی رحمه الله په مشکل الآثارکښې ددې حدیث متعلق بحث کړې دې خودیوعلمی انداز بحث ئې کړې دې اواختلاف وغیره ته ئې څه تعرض نه دې کړې (نوددې نه هم معلومیږی چه زمونږ د اسلافو نه په دې کښې اختلاف منقول نه دې)

دهغه چا دلائل چه حدود کفارات او سواتر کښې ددې حضراتویودلیل دقرآن کریم آیت دې چه ﴿فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ﴾(۲) ددې نه معلومیږی چه صیام شهرین توبه ده اودا د توبې په حیثیت مقرر شوی دی اوددې روژو نیول هم توبه ده.

دویم دلیل دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه دباب حدیث دې.

دریم دلیل دحضرت علی رضی الله عنه حدیث دې چه ،،من أصاب حداً فعجل عقوبته فی الدنیا فالله أعدل من أن یثنی علی عبده العقوبة فی الآخرة،، (۳)

څلورم دلیل د حضرت ابوتمیمه هجیمی رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی ((إن الله عزوجل إذا أراد بعبد خیراً عجل له عقوبة ذنبه فی الدنیا وربنا تبارك وتعالی أکرم من أن یعاقب علی ذنب مرتین)) (۴) پنځم دلیل دحضرت خزیمه بن ثابت رضی الله عنه حدیث دې ((من أصاب ذنباً أقیم علیه حد ذلك الذنب فهو کفارته)) (۵) شپږم دلیل دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی ((ماعوقب رجل علی ذنب إلا جعله الله کفارة لما أصاب من ذلك الذنب)) (۶)

---

(۱) فیض الباری (۸۶\۱)۔

(۲) سورة النساء (۹۲)۔

(۳) سنن ترمذی کتاب الإیمان باب ما جاء لا یزنی الزانی وهو مؤمن رقم ۲۶۲۶ وأخرجه الحاکم أیضا فی مستدرکه (۷\۱) کتاب الإیمان فائدة تعجیل العقوبة فی الحدود (۴۴۵\۲) کتاب التفسیر .تفسیر حم عسق (۲۶۲\۴) خاتمة کتاب التوبة والإنابة وصححه وأقره الذهبی رحمه الله)۔

(۴) مجمع الزوائد (۲۶۵\۶) کتاب الحدود والدیات باب هل تکفر الحدود الذنوب أم لا قال الهیثمی وفیه هشام بن لاحق ترک أحمد حدیثه وضعفه ابن حبان وقال الذهبی قواه النسائی ولهذا الحدیث طرق فی مواضعها مجمع الزوائد (۲۶۶\۶)۔

(۵) مسند أحمد (۲۱۵.۲۱۴\۵) وسنن دارمی (۲۲۷\۲) کتاب الحدود باب الحد کفارة لمن أقیم علیه)۔

(۶) مجمع الزوائد (۲۶۵\۶) قال الهیثمی رواه الطبرانی فی الأوسط وفیه یاسین الزیات وهو متروک) دا خبره دې ښکاره وی چه حافظ دې حدیث ته د عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما روایت ونیلی دی حالانکه په مجمع الزوائد کښې ابن عمر دې دغه شان دفتح الباری مصحح د فتح الباری په حاشیه کښې لیکلی دی چه د ریاض په مخطوطه نسخه کښې ..ابن عمر.. دې والله اعلم (فتح الباری (۶۸\۱)۔

اووم دليل دحضرت خزيمه بن معمر انصاري رضي الله عنه حديث دي. دوی فرمائی. «رجمت إمرأة في عهد رسول الله ﷺ فقال الناس حبط عملها، فبلغ ذلك النبي ﷺ فقال هو كفارة ذنوبها وتحشر على ما سوى ذلك»(١)

څوک چه حدودو ته زواجروائی دهغوی دلائل ددي حضراتو اولني دليل آيت محاربه دي. ﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ.....﴾(٢)
په دي آيت کښي د دقطع طريق اوډاکي د مختلفوحالاتو په اعتبار سره سزا متعين شوي ده. فقهاؤ ددي ترتيب دا خودلي دي. که دا خلق صرف د قتل مرتکب شوی وی. نو ددوی سزا دا ده. ﴿أَن يُقَتَّلُوٓا﴾ اوکه دوی د قتل سره د مالونو د لوټ کولو هم مرتکب شوی وی. نو د دوی سزا ﴿يُصَلَّبُوٓا﴾ ده. چه دوی په سولئ کړي شي. اوکه دوی صرف د مالونو لوټ کړي وی. اود قتل نوبت نه وی راغلي. نو ددوی سزا ﴿تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ﴾ ده. يعنی ددوی لاسونه اوپښي دي د مختلف طرفونو نه کټ کړي شي. اوکه دوی نه قتل کړي وی. اونه د مالونو لوټ کول. خوددي تياری ئې کړي وی. اوپه دي باندي ئې اقدام کړي وی. نوبت نه د قتل راغلی وی. اونه د مالونو لوټ کولو. نود داسي خلقو سزا ده. ﴿أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ﴾ چه دوی وطن نه اوشړلی شي.(٣)
وړاندي فرمائی. ﴿ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝﴾ يعنی دا سزا دوی دپاره د دنيا په اعتبار سره رسوائی ده. اوپه آخرت کښي د دوی دپاره عذاب عظيم دي.
ګورئ دلته دود ډلې خو هغه دی. څوک چه قتلولي او په سولئ کولی شی. او دوه ډلې هغه دی. کوم چه قتلولي نشی. البته پښي لاسونه ئې کټ کولې شی. او پريخودي شی. اوبله ډله هغه ده. چه د پښو لاسونو کټ کولو نه بغير د وطن نه اوشړلی شی. په دي طريقه په دوی باندي حد جاری کولې شی. که چيرته حدود کفارات وي. نو بيا د ﴿وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝﴾ وعيد ولي بيان شوي دي. دا وعيد په دي خبره دلالت کوی. چه د حد جاری کيدو نه پس ددوی ګناه نه ده معاف شوي. ددي وجي خو ني فرمانيلی دی ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ....﴾ يعنی که دوی توبه اوباسی نود آخرت ګناه به ورته معاف شی.
خوپه دي باندي اشکال دا دي. چه د آيت محاربه د نزول په بآره کښي اختلاف دي. چه دا د کفارو مرتدينو په باره کښي نازل شوي دي که د مطلق ډاکوانو په باره کښي. برابره ده که

---

(١) مجمع الزوائد (٦/٢٦٥) وفيه يحيى بن عبدالحميد الحماني وهو ضعيف قاله الهيثمي)_
(٢) سورة مائدة: ٣٣،٣٤)_
(٣) معارف القرآن (٣/١٢١)_

هغه مومن وی اوکه کافر وی (۱)

دامام بخاری رحمه الله رانې دا ده چه د مرتدینو کفارو په باره کښې دا آیت نازل شوې دې «باب المحاربین من أهل الکفر والإرادة» کښې امام بخاری ددې دپاهر حدیث درج کړې دې (۲)
اوکه دا عام اومنلې شی لکه څنګه چه د جمهورو عالمانو رانې ده نو بیا هم دا وئیلې شی چه بیادآیت عموم دحضرت عبادة رضي الله عنه وغیره په احادیثو سره مخصوص دې یا دا چه دا حدیث بیان او تفسیر دآیت دې.
بیا په دې آیت باندې استدلال کولوباندې اشکال دې هغه داسې چه ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ.....﴾ نه چه دکومې استثناء ذکر شوې دې دهغې تعلق د مرګ دنیوی سزا سره دې خکه چه وړاندې راځی ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾ یعنی چه کوم کسان ستاسوپه قید کښې د راتلو نه وړاندې توبه اوباسی نودهغوی په باره کښې دا ارشاد دې ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۳)
د دوی توبه به قبوله شی اود جرم سزا به په دوی باندې نشی قائمولې (۴)
بعضې حضراتو د آیت سرقه نه استدلال کړې دې ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ﴾ (۵)
په دې آیت کښې د جزاء او نکال دپاره د «قطع أیدی» حکم دې اونکال وئیلې شی داسې سزا ته کومه چه د عبرت دپاره ورکولې شی او د کومې نه چه زجر مقصود وی (۶)
معلومه شوه چه په حدودو کښې اصل زجر دې اوددې نه پس د توبة ذکر دې د فائې تعقیبیة سره ذ تائبین ذکرشوې دې ددې نه معلومیږی چه د سزا نه پس دبیا د توبې ضرورت باقی پاتې دې.
دغه شان د حد قذف په سلسله کښې د الله تعالی ارشاد دې ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ (۷)

---

۱) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي (۱۶\۱۵۰.۱۴۸) المسألة الأولى (فتح الباری (۱۲\۱۰۹. ۱۱۰) کتاب الحدومد باب المحاربین من أهل الکفر والردة)_
۲) صحیح بخاری کتاب الحدود باب المحاربین من أهل الکفر والردة رقم (۶۸۰۲)_
۳) سورة مائده: ۳٤)
۴) معارف القرآن (۳\۱۲۲)_
۵) سوره مائده:۳۸. ۳۹)_
۶) النهایة(۵\۱۱۷)
۷) النور: ٤)_

چه په حد قذف کښې چه کله اتيا کوړې لګولې شوی وی اوحدود کفارات دی نوبيا د ﴿إلا الَّذِينَ تَابُوا﴾ استثناء د څه دپاهر ده.

دغه شان په سورة نساء کښې دی ﴿وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ (١) دلته ایذاء کومه چه د حد قائم مقام ده هغه موجود شوې دې اود ګناه کفاره شوې ده نو بيا د ﴿فَإِنْ تَابَا﴾ څه مقصد دې؟

ددې حضرات دريم دليل د حضرت ابوامیه المخزومی ﷺ روايت دې دوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ته مخامخ يوکس راوستې شو هغه د غلا اقرار کولو خو هغه سره د غلا څه سامان نه وو ملاوځ شوې نبی ﷺ ورته اوفرمائيل کيدې شی تا غلا نه وی کړې هغه کس بيا اقرار اوکړلو دغه شان دری ځله د اقرار کولو نه پس نبی ﷺ د لاس کټ کولوحکم اوکړلو ددې نه پس هغه کس نبی ﷺ ته راوستې شو نو نبی ﷺ ورته اوفرمائيل «قل أستغفرالله وأتوب إليه» هغه کس اووئيل «أستغفرالله وأتوب إليه» ددې نه پس نبی ﷺ دعا اوکړله او وې فرمائيل «اللهم تب عليه» (٢)

ددې نه معلوميږی چه د سزا نه پس هم د توبې ضرورت باقی پاتې کيږی.

ددې حضراتو څلورم دليل د بنو مخزوم د ښځې واقعه ده د کومې سفارش چه حضرت اسامه بن زيد ﷺ کړې وو نو نبی ﷺ د خفګان اظهارکړې وو او فرمائيلې ئې وو په دې حديث کښې حضرت عائشه ﷺ فرمائی «فحسنت توبتها» (٣) معلومه شوه چه د حد د جاری کولو نه پس د توبې ضرورت وی.

دغه شان د حضرت ماعز ﷺ په باره کښې نبی ﷺ فرمائيلی وو «لقد تاب توبة لو قسمت بين

---

(١) النساء ١٦)_

(٢) سنن نسائی (٢٥٤\٢) كتاب قطع السارق باب تلقين السارق وسنن أبي داود كتاب الحدود باب في التلقين في الحد رقم (٤٣٩٨٠) وسنن ابن ماجه كتاب الحدود باب تلقين السارق رقم (٢٥٩٧) ومسند أحمد (٢٩٣\٥)_

(٣) صحيح بخاری كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزاني رقم (٢٦٤٨) وكتاب أحاديث الأنبياء باب (بلا ترجمة) رقم ٣٤٧٥) وكتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ باب ذكر أسامة بن زيد ﷺ رقم ٣٧٣٢) وكتاب المغازي باب (بلا ترجمة) رقم ٤٣٠٤) وكتاب الحدود باب إقامة الحدود على الشريف والوضيع رقم (٦٧٨٧) باب كراهية الشفاعة في الحد إذا رفع إلى السلطان رقم (٦٧٨٨) وكتاب الحدود باب توبة السارق رقم (٦٨٠٠) وصحيح مسلم كتاب الحدود باب قطع السارق الشريف ونحوه وسنن نسائي (٢٥٥\٢. ٢٥٦) كتاب قطع السارق باب ما يكون حرزاً وما لا يكون وسنن أبي داؤد كتاب الحدود باب في الحد يشفع فيه رقم (٤٣٧٣) وسنن ترمذی كتاب الحدود باب ما جآء في كراهية أن يشفع في الحدود رقم (١٤٣٠)_

امة لوسعتهم» [۱] دي کس داسي توبه اوويستله که چرته په ټول امت تقسيم کړي شي نو د ټولو دپاره به کافی شی دلته کښې نبی ﷺ ددوی د توبې باقاعده ذکر کړي دي حالانکه په هغه باندې حد جاری شوې وو که په حد سره ګناه معاف شوې وه نو بيا د «لقد تاب توبة» وئيلو څه ضرورت وو؟

د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثونه جوابونه اوس يوسوال دا دي چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثو نه دا معلوميږي چه حدود کفارات دی نوآخر د هغې نه به جواب څه وی؟

علامه ابن همام رحمه الله جواب ورکړي دي چه د حضرت عباده وغيره حديث به په دې حمل کولې شی چه دغه کس د عقوبت او سزا سره سره توبه هم کړې وه خکه چه ظاهری حالت هم دا دي چه سړی ته کله سزا ورکولې شی نو په هغه وخت کښې توبه اوباسی اودا توبه کفاره ګرځی دا د مسلمان د شان نه لرې خبره ده چه هغه دې وهلی شی اودهغه روح دې ووځی اوهغه دې د خپلې ګناه نه توبه نه اوباسی.[۲]

دويم جواب دامام طحاوی رحمه الله د کلام نه ماخوذ دي چه د بعضې جرمونو دوه سزا ګانې وی. دنيوی او اخروی نو کيدې شی چه په دنيا کښې د حدودو په قائميدو سره دنياوی سزا خو ختم شی خو اخروی سزا باقی وی او د توبې په وجه د هغې ازاله کيږی.[۳]

او دريم جواب بعضې عالمانو دا ورکړي دي چه په اصل کښې دا سزاګانې د «من باب المصائب» دی اودا خبره په احاديثو کښې بنکاره راغلې ده چه مصائب کفاره ده نوددې جرمونو سزاګانوته چه کفاره وئيلې شوې ده هغه په دې لحاظ سره ده چه په مسلمان باندې يو مصيبت راځی او مصيبت د ګناهونو رژونکې وی نودا کوږې ددې ګناهونو دپاره کفاره ده. خودا ضروری نه ده چه د کومې ګناه ده ارتکاب کړې وی دهغې کفاره شی.[۴] بلکه ممکن ده چه ددغه ګناه تکفير اوشی اوداهم ممکن ده چه دځه نورو ګناهونو تکفير اوشی.

خو حافظ رحمه الله فرمائی چه په حديث کښې «ومن أصاب من ذلك شيأ ثم ستره الله» الفاظ دی د مصائبوخو دګناهونو د سترسره څه تعلق نشته نو «ثم ستره الله» به څه معنی وی[۵]

حضرت کشميری رحمه الله فرمائی چه بعضې مصائب داسې وی چه دهغې سترمطلوب وی. لکه قبائحوته شهرت ورکول. نوپه داسې صورت کښې به د «ثم ستره الله» معنی صحيح شی.[۶]

---

[۱] صحيح مسلم كتاب الحدود باب من إعترف على نفسه بالزناء)_

[۲] فتح القدير (۳\۵) كتاب الحدود)_

[۳] شرح مشكل الآثار للطحاوی (۴۲۶\۵) باب بيان مشكل ما روی عن رسول الله ﷺ فيمن أصاب ذنباً فی الدنيا فعوقب به وفيمن أصاب ذنباً فی الدنيا فستره الله عزوجل عليه فی الدنيا وعفا عنه)_

[۴] فيض الباری (۸۸\۱)_

[۵] فتح الباری (۶۸\۱)_

[۶] فيض الباری (۸۸\۱)_

خو وړاندې مونږ د حضرت خزیمه بن ثابت رضي الله عنه حدیث ذکر کړې وو په هغې کښې دی «من أصاب ذنباً أقیم علیه حد ذلك الذنب فهو کفارته»(۱)
په دې کښې د حد تصریح موجود ده نو مصانب مراد اختیال معلومه شوه چه صحیح نه دی «کما صرح بذلك العلامة الکشمیری رحمه الله»(۲)
د حضرت عباده رضي الله عنه او حضرت ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې تعارض اودهغې ازاله یو سوال دا دې چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغیره د روایاتو نه معلومیږی چه حدود کفارات دی اود حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه یو روایت منقول دې چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «ما أدری الحدود کفارات أم لا» دا روایت د حضرت عباده رضي الله عنه د روایت سره معارض دې.
د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت امام بزار رحمه الله(۳) امام حاکم(۴) اوامام ابن حزم ظاهری موصولاً نقل کړې دې(۵) «عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبي ذئب عن سعید المقبری عن أبي هریرة رضي الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم»
امام بخاری رحمه الله په تاریخ کبیر کښې تعلیقاً ذکر کړی دی.او فرمائی «وقال عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبي ذئب عن سعید عن أبي هریرة رضي الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم»(۶)
قصه دا ده.چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې اختلاف دې.چه دا حدیث موصول دې اوکه مرسل..عبدالرزاق دا موصولاً نقل کړې دې.امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.چه ددې سند دې «هشام عن معمر عن ابن أبي ذئب عن الزهری أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: ما أدری عزیر کان نبیاً أم لا وتبع لعیناً کان أم لا، والحدود کفارات لأهلها أم لا کما أخرجه البخاری فی تاریخه»(۷)
امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه د هشام دا روایت اصح دې.او بیا فرمائی.چه دا حدیث د نبي صلی الله علیه وسلم نه ثابت نه دې.خکه چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «الحدود کفارة»(۸)
دارقطنی رحمه الله چه دامام عبدالرزاق د تفرد کومه دعوه کړې ده.په هغې باندې اشکال دا دې.

---

(۱) مسند أحمد (۵\۲۱۴، ۲۱۵) وسنن دارمی (۲\۲۳۷) کتاب الحدود الحد کفارة لمن أقیم علیه)_
(۲) فیض لاباری (۱\۸۸)_
(۳) کشف الأستار عن زوائد البزار للهیثمی (۲\۲۱۲، ۲۱۳) کتاب الحدود باب (بلا ترجمة قبل باب قتل الصبر کفارة لما قبله رقم ۱۵۴۲ و۱۵۴۳)
(۴) والحاکم فی المستدرک (۱\۳۶) کتاب الإیمان تبع و ذوالقرنین أکانا نبیین أم لا و(۲\۱۴) کتاب البیوع (۲\۴۵۰) کتاب التفسیر سورة الدخان)_
(۵) والمحلی (۱۱\۱۲۵) کتاب الحدود هل الحدود کفارة لمن أقیمت علیه أم لا؟)_
(۶) التاریخ الکبیر(۱\۱۵۳) ترجمة محمد بن عبدالرحمن بن أبی ذئب القرشی رقم ۴۵۵)_
(۷) تاریخ کبیر (۱\۱۵۳)_
(۸) المصدر السابق)_

چه آدم بن ابی ایاس رحمه الله ددوی متابعت کړې دي. امام حاکم رحمه الله د «آدم بن أبي إياس حدثنا ابن أبي ذئب عن المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه» په سند سره هم دا روایت ذکر کړې دي اودا ئې «صحيح على شرط الشيخين» ګرځولي دي. حافظ ذهبی رحمه الله هم دوی سره موافقت کړې دي.(۱)

دغه شان حافظ ابن حزم ظاهری رحمه الله هم ددې حدیث تصحیح کړې ده.(۲)

بهرحال که دا روایت صحیح نه وی.بلکه معلول وی.لکه څنګه چه د امام بخاری رحمه الله او دارقطنی رحمه الله رائې ده.نو بیا ددې جواب آسان دي.چه د عبدالرزاق روایت د حضرت عباده رضي الله عنه د روایت سره معارضه نشی کولې.

اوکه دا روایت صحیح اومنلې شی.لکه څنګه چه د امام حاکم رحمه الله او ابن حزم رحمه الله وغیره رائې ده.نوبیا په دې صورت کښې به د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت د ابوعباده رضي الله عنه د روایت سره معارض وی.

ددې جواب ابن حزم او قاضی عیاض رحمهما الله دا ورکړې دي.چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت مقدم دي.نبی ﷺ ته اول دا معلومه نه وه.چه حدود کفارات دی اوکه نه دی؟ خو ورسته ورته دا اوخودلې شوه.چه حود کفارات دی.(۳)

په دې باندې اشکال واردیږی.چه دا خلق وآئی.چه د حضرت عباده رضي الله عنه په روایت کښې چه د کوم بیعت ذکردي.هغه بیعة العقبه ده.نو دا حدیث د هجرت نه وړاندې شو.او حضرت ابوهریره رضي الله عنه په اووم کال د هجرت مسلمان شوې وو.نودا حدیث روستنې دي.

ابن حزم رحمه الله دا جواب ورکړې دي.چه کیدې شی.د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت د مراسیل صحابود زمرې نه وی.دوی په خپله د نبی ﷺ نه نه وی اوریدلې.بلکه د داسې صحابی نه ئې اوریدلې وی.چا چه د نبی ﷺ نه د هجرت نه وړاندې اوریدلې وی.(۴)

په دې باندې اشکال کیږی.چه د حدودو مشروعیت د هجرت نه پس شوې دي.نو بیا د مشروعیت نه وړاندې دنبی ﷺ دارشاد چه «ما أدري الحدود كفارات أم لا» څه مطلب کیدې شی.

ابن حزم رحمه الله ددې دا جواب ورکړې دي.چه نبی ﷺ ته د هجرت نه وړاندې دا خودلې شوې وه.چه د بعضې معاصی او جرائمو دپاره به حدود مقررکولی شی. لکه چه په دې حدیث کښې نبی ﷺ ته د وخت نه وړاندې د مشروعیت نه وړاندې د دې د وجود خبر ورکړې شوې وو.چه حدود به مقرر کیږی.خو ماته معلومه نه ده.چه دا به کفارات وی اوکه نه!(۵)

---

(۱) مستدرک حاکم (۱۲\٤٥٠) کتاب التفسير .تفسير سورة الدخان)_

(۲) المحلى (۱۱\۱۲۵)_

(۳) فتح الباری (۱۱\۶۶)_

(۴) المحلى(۱۱\۱۲۵)_

(۵) المصدالسابق)_

خودابن حزم رحمه الله په دې جواب کښې بنکاره تکلف دې.زړه ته په دې باندې اطمینان نه ملاویږی

حافظ ابن حجر رحمه الله د سره دا احتمال رد کړې دې چه دا روایت به د حضرت ابوهریره رضي الله عنه په مراسیلو کښې وی هغوی فرمائی.چه دوی د سماع تصریح کړې ده نو لکه چه د دوی په نیز حضرت ابوهریره رضي الله عنه دا روایت په خپله د نبی ﷺ نه اوریدلې دې.اود ۷ هجرئ نه پس یعنی داسلام راوړلو نه پس ئې اوریدلې دې.خو دوی فرمائی چه ددې باوجود د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت مقدم دې.اود حضرت عباده رضي الله عنه حدیث ددې نه پس دې.(۱) **کماسبق تفصیله**

خو علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د سماع تصریح خو اول په دې باندې محمول کیدې شی.چه اول دوی دا حدیث د یو صحابی نه اوریدلی وی.او بیا ئې روسته د نبی ﷺ نه هم اوریدلې وی.ددې نه علاوه دا هم ممکن ده.چه د نبی ﷺ نه ئې بیخی هډو اوریدلې نه وی.خو د سماع تصریح ئې په دې وجې کړې وی.چه د صحابی نه اوریدلې شوې خبره قطعی او یقینی وی.«(أن الصحابة کلهم عدول)»(۲)

دلته کښې دا خبره قابله د توجه ده.چه حافظ رحمه الله دا فرمائیلی دی.چه حضرت ابوهریره رضي الله عنه د نبی ﷺ نه د اوریدو صراحت کړې دې.حالانکه مونږ سره چه کوم مراجع دی.په هغې کښې په هیڅ یو کښې مونږ ته ددې تصریح نه ده ملاؤ شوې.امام حاکم دا حدیث په درې اسانیدو سره نقل کړې دې.امام بزارپه دوو سندونو سره نقل کړې دې.ابن حزم دا د عبدبن حمید په واسطه سره ذکر کړې دې.(۳)

دغه شان حافظ ابن کثیر رحمه الله دا حدیث د ابن عساکر په حواله سره نقل کړې دې.(۴)په دې کښې په یو مقام کښې هم د سماع صراحت موجود نه دې.

بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه «(وقد أخرجه أحمد عن عبدالرزاق عن معمر)»(۵)حالانکه په مسند احمد کښې هم دا روایت نشته.

بیاعلامه نورالدین هیثمی رحمه الله په مجمع الزوائد کښې (په کوم کښې چه ئې د مسند احمد احادیث زوائد هم راوړی دی) ددې روایت ذکرکړې کړې دی.او صرف د بزار حواله ئې ورکړې ده.د مسند احمد حواله ئې نه ده ورکړې.(۶)**والله سبحانه أعلم وعلمه أتم وأحكم.**

---

(۱) فتح الباری(۱\ج۶۶)۔

(۲) عمدة القاری(۱\۱۵۸)۔

(۳) دا ټولې حوالې مونږ وراندې په تفصیل سره ذکرکړی دی)۔

(۴) تفسیرابن کثیر(۴\۱۴۴) تفسیر سورة الدخان)۔

(۵) فتح الباری(۱\۶۶)۔

(۶) مجمع الزوائد(۶\۲۶۵) کتاب الحدود باب هل تکفرالحدود الذنوب أم لا)۔

د علامه عینی رحمه الله رجحان دي طرف ته دي چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه حدیث د صحت په هغه معیار باندي نه دي کوم چه د حضرت عباده رضي الله عنه د حدیث دي نو په دي دواړو کښي هدوتعارض نشته چه جمعي او تطبیق ته ضرورت پیښ شی.(۱)

حضرت مولانا بدر عالم صاحب میرټهی رحمه الله فرمائی چه په دواړو کښي په دي طریقه تطبیق ممکن دي چه د حضرت عباده رضي الله عنه په حدیث کښي چه کوم «فهو کفارة له» دي دا قطعی حکم نه دي بلکه یو امر مرجو دي او مطلب دا دي که چرته په ده باندي حد جاری شو نو دالله تعالی نه امید دي چه هغه به ددي کفاره شی د دي تائید د حضرت علی رضي الله عنه د حدیث نه کیږی «من أصاب حدا فعجل عقوبته فی الدنیا فالله أعدل من أن یثنی علی عبده العقوبة فی الآخرة ومن أصاب حداً فستره الله علیه وعفا عنه فالله أکرم من أن یعود إلی شئ قد عفا عنه»(۲) ددي حدیث نه معلومیږی چه حدود کفاره کیدل څه یقینی خبره نه ده بلکه چه د الله تعالی عدل ته کتلي شی نو دا امید کیدي شی چه دوباره به پري سزا نه وی لکه څنګه چه په دنیا کښي پري پرده اچوی دغه شان به پري په آخرت کښي هم پرده واچوی او سزا به ورته ورنکړی بنکاره خبره ده چه په حالت سترکښي هیڅ څوك هم ددي قائل نه دي چه دده کفاره به شی بلکه اختلاف خود حد جاری کیدو نه پس دي.(۳)

دغه شان دوی فرمائی چه په دي روایت کښي جزاء «فالله أعدل...الخ» ده دغه شان په دي حدیث کښي دویمه جزاء «فالله أکرم من أن یعود ...الخ» ده حالانکه د بخاری په روایت او په دي روایت کښي شرط متحد دي لکه چه د «فهو کفارة له» کومه چه په بخاری کښي د اولنی شرط جزاء ده معنی هغه ده کومه چه د «فالله أعدل من أن یثنی علی عبده العقوبة فی الآخرة» ده دغه شان په دویمه جمله کښي چه کومه مختلفه جزاء ده دهغي مفهوم هم یو مآل طرف ته راجع دي.(۴)

دحدود دکفاره کیدو او نه کیدو په باره کښي دحضرت کشمیری رحمه الله قول فیصل حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه د حد جاری کولونه پس دري حالات کیدي شی.

دحد جاری کید نه پس به یا خو محدود توبه کوی اویا به نه کوی که توبه اونکړی نو دوباره به یا ددي ګناه نه بچ کیږی او یا نه که دي توبه اوباسی نوبیا خو په اتفاق سره دا حد دده دپاره کفاره ده اوکه توبه اونه باسی خو ده ته عبرت حاصل شوي وی او دوباره د داسي ګناه اعاده نه کوی نوبیا هم دا حد کفاره ګرځی اوکه ده توبه هم نه وی کړي اود جرائمو د

---

(۱) عمده(۱۵۸\۱۱)_

(۲) سنن ترمذی کتاب الإیمان باب ما جآء لا یزنی الزانی وهو مؤمن رقم ۲۶۲۶)_

(۳) البدرالساری حاشیة فیض الباری (۸۹\۱۱ و ۹۰)_

(۴) المصدرالسابق)_

ارتکاب نه هم نه منع کیږی.نو د داسې کس دپاره حدود کفاره نه جوړیږی.(۱)والله أعلم

قوله وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ: اوکه څوک د جرائمو ارتکاب کوی.اوبیا الله تعالی په ده باندې پرده واچوی نو دې الله تعالی ته سپارلې شوې دې که خوښه ئې شی معاف به ئې کړی.اوکه خوښه ئې شی.نوسزا به ورکړی.

امام مازنی رحمه الله فرمانی.چه په دې سره د معتزلۀ او خوارجو دواړو ډلو تردید کیږی.ځکه چه دا دواړه فریقه وائی.چه مرتکب د کبیره د ایمان نه خارج دې.حالانکه دلته د مرتکب کبیره متعلق نبی ﷺ د معافئ امید ساتی.اودې «تحت المشیة» کښې داخلوی.

دغه شان په دې کښې مرجئه تردید هم دې.دوی وائی.چه ایمان وی نو ګناهونه څه ضرر نه رسوی.حالانکه نبی ﷺ دلته فرمائی.«وإن شاء عاقبه» الله ته اختیار دې.که غواړی نو سزا به ورکړی.(۲)والله سبحانه وتعالی أعلم وعلمه أتم وأحكم

۱۰ = بَابٌ مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

امام بخاری رحمه الله باب منعقد کړې دې.چه د فتنو نه تیښته دایمان یوه شعبه ده.

د ترجمة الباب مقصد اود ماقبل سره ربط امام بخاری رحمه الله چه تراوسه پورې د کومو امورو ذکر اوکړلو.اوهغه ایجابی او ثبوتی وو.اوس دلته دوی د یو سلبی امر ذکر کوی.چه د دین په شعبو او شاخونو کښې «فرار من الفتن» هم داخل دې.یعنی دخپل استوګنې ځائې پریخودل او د دین د حفاظت دپاره دشت او غر ته تلل.دا هم د دین یوه شعبه ده.(۳)

دغه شان په ماقبل کښې دا بیان شوې وو.چه انصارو د نبی ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړلو.او هغوی ته ئې د څو څیزونو د پریخودو حکم کړې وو.اوس دا وائی.چه صرف په دغه امورو باندې اکتفا نه ده.بلکه په وخت د ضرورت دوطن پریخودل هم په دین کښې داخل دی.اودا عبادت دې.(۴)

وړاندې مونږ څو خله بیان کړې دې.چه د بابونو مقصد د مرجئه تردید دې.دوی وائی.«لا تضر مع الإيمان معصية» چه ایمان وی.نوهیڅ ګناه نقصان نه رسوی.نو امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دا فرمانی.چه د مرجئو دا عقیده څنګه صحیح کیدې شی.ځکه که د معصیت څه اثر نه وو.نو بیا د فتنو نه دتختیدو څه ضرورت پیښیدلو.حالانکه په حدیث

---

(۱) فیض الباری (۹۳\۱)۔
(۲) فتح الباری (۶۸\۱۱)۔
(۳) تقریر بخاری شریف (۱۳۰\۱)۔
(۴) امداد الباری (۴۵۰\۴)۔

کښې په صراحت سره ذکر دی چه د فتنو نه تخنیدل اوداسې خاڼې ته تلل هم په دین کښې مطلوب دی په کوم خاڼې باندې چه فتنې اثر انداز نه وی.

دلته امام بخاری «من الإیمان» یا «من الإسلام» نه دی فرمائیلی بلکه «من الدین» نې فرمائیلی دی.ددې وجه دا ده چه د امام رحمه الله په نیز دین.ایمان او اسلام کښې ترادف دې قال الله تعالی: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ (۱) نو کوم څیز چه په دین کښې داخل وی هغه به په ایمان او اسلام کښې داخل وی.(۲) په ترجمه کښې نې د «من الإیمان» یا «من الإسلام» په خاڼې «من الدین» لفظ دحدیث پاك په اتباع کښې فرمائیلې دې.(۳)

[۱۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ [(۳۳۰۰،۳۳۰۵،۶۴۹۵)۷۰۸۸ وانظر:۵۸۳]

رجال الحديث

① عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلم بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دې. ددوی کنیت ابوعبدالرحمن دې.دامام مالك ،لیث بن سعد ،مخرمه بن بکیر ،ابن ابی ذئب رحمه الله نه روایت کوی.

ددوی په توثیق او جلالت شان باندې اتفاق دې.د موطاء په راویانو کښې یو راوی دې ابن المدینی او یحی بن معین رحمه الله د موطاد روایت په سلسله کښې په دوی باندې څوك مقدم کړی نه دی.مستجاب الدعوات وو.امام مالك رحمه الله ته اوخودلی شو.چه عبدالله بن مسلمه راغلو،نوامام مالك رحمه الله اوفرمائیل.«قوموا بنا إلى خير أهل الأرض»

امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله د دوی نه ډیر احادیث نقل کړی دی.په ۲۲۱ھ کښې په

---

(۱) آل عمران:۹۱)_

(۲) فتح الباری(۱\۶۹)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) الحدیث أخرجه البخاری فی مواضع اخری وانظر کتاب بدء الخلق باب خیرمال المسلم غنم یتبع بها شعف الجبال رقم ۳۳۰۰ وکتاب المناقب باب علامات النبوة فی الإسلام رقم ۳۶۰۰ وکتاب الرقاق باب العزلة راحة من خلاط السوء رقم ۶۴۹۵) وکتاب الفتن باب التعرب فی الفتنة رقم ۷۰۸۸ وأخرجه النسائی فی کتاب الإیمان وشرائعه باب الفراربالدین من الفتن (۱\۲۷۲) وأبوداود فی کتاب الفتن والملاحم باب ما یرخص فیه من البداوة فی الفتنه (۴۲۶۷) وابن ماجه فی کتاب الفتن باب العزلة رقم ۳۹۸۰)_

مكه مكرمه كښې وفات شوې وو.(١) رحمه الله رحمة واسعة

② مالك: دوى امام دارالهجرة عالم المدينه امام مالك بن انس بن مالك بن ابى عامربن عمروالاصبحى المدنى دې كنيت ئې ابوعبدالله دى.
اهل السنة والجماعة په ځلورو امامانومتبوعينوكښې يوامام دې.اودامام شافعى اوامام محمد رحمهماالله استاذ دې.
ددوى ولادت په مدينه كښې په ٩٣ه كښې شوې و.او هم هلته په ١٧٩ه كښې د دوى وفات شوې وو په دين كښې د لويو متصبينو او حاكمانو نه لرې اوسيدل. هارون الرشيد دوى نه دحديث اوريدو دپاره دوى راوبلل.نو دوى ورته اوفرمائيل «العلم يؤتى» چه علم ته خلق راځى. علم خلقو ته نه ورځى.هارون الرشيد دوى ته ورغلل.او ديوال سره ئې ډډه اولګوله. امام مالك رحمه الله اوفرمائيل «يا أميرالمومنين من إجلال رسول الله إجلال العلم» يعنى اې اميرالمومنين ! د رسول الله احترام دا دې.چه دحديث احترام اوكړې شى.نو هارون الرشيد دوى ته په ادب باندې كيناستلو.بيا ورته دوى حديث واورولو.
ددوى مناقب بيشماره دى.مختلفو حضراتو دوى باندې مستقل كتابونه ليكلى دى.علامه سيوطى رحمه الله پرې «تزيين الممالك بمناقب الإمام مالك» ليكلې دې.حافظ ابن عبدالبر په «الإنتقاء» كښې ددوى تفصيل ذكر ليكلې دې.(٢)

③ عبدالرحمن بن عبدالله: دوى عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصه دې.(٣)
دوى به د خپل والد عبدالله بن عبدالرحمن بن ابى صعصعه .عطاءبن يسار .عمروبن عبدالعزيز.او امام زهرى رحمهم الله نه روايت كولو.
او دوى نه سفيان بن عيينه. عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمه الماجشون . امام مالك. يحى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره د حديث روايت كړې دې.(٤)
امام ابوحاتم او امام نسائى رحمهماالله دوى ته ثقه وئيلى دى.ابن ابن حبان رحمه الله هم دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.(٥)
تنبيه سفيان بن عيينه رحمه الله ددوى نوم د عبدالرحمن په خائې عبدالله بن عبدالرحمن بن ابى

---

١) عمدة القارى (١٦١\١) وتقريب التهذيب (ص.٣٢٣) رقم الترجمة (٣٦٢٠)_
٢) تقريب التهذيب (٥١٦ رقم ٦٤٢٥٦ والأعلام للزركلى (٢٥٨\٥)_
٣) فتح البارى(٦٩\١)_
٤) تهذيب الكمال(٢١٦\١١٧)_
٥) تهذيب الكمال (٢١٧\١٧)_

صعصعه خودلې دي.(۱)ابن المدینی رحمه الله فرمائی چه دا د دوی وهم دي.(۲)امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ددوی د نوم په باره کښې دامام مالک رحمه الله نه څه اختلاف منقول نه دي.(۳)
خوابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی چه ((وخالفهم مالك فقال: عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی صعصعة))(۴)والله أعلم.
په ۱۳۹ه کښې دخلیفه ابوجعفر المنصور په دور خلافت کښې دوی وفات شوی دی.(۵)
رحمه الله رحمة واسعة.

④ **د ذکر شوی راوی والد** دوی عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن آبی صعصعه دی.
امام نسائی اوابن حبان ددوی توثیق کړې دي.ددوی قر نیکه' په جاهلیت کښې قتل شوې وو.اوددوی نیکه حارث په غزوه احد کښې شریك شوې وو.اوپه جنګ یمامه کښې دحضرت خالد رضی الله عنه په سرکردګۍ کښې جنګیدلو تردې چه شهید شو.(۶)
ابوسعیدالخدری رضی الله عنه مشهور صحابی دي.ددوی نوم او نسب دا دي.سعدبن مالك بن سنان بن عبید بن ثعلبه بن عبید بن الابجر انصاری خزرجی .ددوی په نیکونوکښې چه ابجردي.نو دهغوی نوم خدرۀ وو.دوی هغه طرف ته منسوب دی.
دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه پلار حضرت مالك بن سنان رضی الله عنه په غزوه احد کښې شهید شوې و.،پخپله دوی هم په دې غزا کښې د شرکت دپاره تلې و.خود کم عمرئ په وجه واپس شوې وو.ددې نه پس دوی تقریباً په دولس غزاګانوکښې د نبی صلی الله علیه وسلم سره شرکت کړې وو.
حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د څلورخلفاؤ او دخپل پلار نه حدیث اوریدلی وو .اوددوی نه چه چا روایت کړې دي.په هغوی کښې د حضرت ابن عمراو حضرت ابن عباس رضی الله عنهم نه علاوه دتابعینو رحمهم الله یو لوئي شمارهم شامل دي.
دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه ټول یوولس سوه اویا احادیث نقل دی.په دې کښې شپږ څلویښت احادیث متفق علیه دی.اوامام بخاری رحمه الله په شپاړس احادیثوکښې متفرد دي.
اوامام مسلم په دوه پنځوس احادیثوکښې متنفرد دي.
دحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه شمارپه فقهاؤ او فضلاؤ صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کیږی.حنظله بن ابی سفیان جمحی دخپلو استاذانو نه نقل کوی.چه په کم عمر صحابو کښې دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه زیات افقه او اعلم بل څوك نه وو.

---

۱) عمدة القاری(۱۶۱\۱)_
۲) المصدرالسابق)_
۳) عمدة القاری(۱۶۱\۱)_
۴) کتاب الثقات(۶٤\۷)_
۵) تهذیب الکمال (۲۱۷\۱۷) وعمدة القاری(۱۶۱\۱)_
۶) عمدة (۱۶۱\۱)_

ددوی مناقب او فضائل بې شمیره دی په ۶۴هـ یا ۷۴هـ کښې د جمعې په ورځ په مدینه منوره کښې دوی وفات شوی وو اوپه بقیع کښې ښخ شوی وو.(۱)

قوله قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: رسول الله ﷺ فرمانیلی دی هغه زمانه نزدې ده چه د مسلمان غوره مال به چیلۍ وی هغه به ورسره وی اود غرونو په درو اود باران په خایونوکښې به دې خپل دین د فتنو نه بچ کوی اوتښتی به.

دلته «خیرمال المسلم» منصوب دې کوم چه د «یکون» خبر واقع شوې دې. او «غنم...» اسم دې ددې وجې مرفوع دې د اصیلی په نسخه کښې ددې عکس دې. یعنی «خیر» د اسم په وجه مرفوع دې.او«غنماً»منصوب دې.ځکه چه د «یکون»دپاره خبر واقع شوې دې.

ابن مالك فرمائی چه دلته «خیر» او«غنم» دواړه مبتدا او خبر دی.او مرفوع هم وئیلی شی په دې صورت کښې به د «یکون»ضمیر.ضمیرشان وی.

حافظ رحمه الله فرمائی چه دا نحوی توجیه خو کیدې شی.خوداسې روایت منقول نه دی.(۲)

شعف: دا د شعفة جمع ده.ددې معنی د غر سوکه ده.(۳)

قوله مواقع القطر: یعنی هغه مقامات په کومو چه باران زیات کیږی.لکه خوړونه .میدانانونه.او څنګلونه وغیره.

دلته د «غنم»ذکر ددې وجې نه دې شوې.چه په دې باندې انحصار مقصود دې.چه مختصر غوندې سامان واخلی.اولاړ شی.(۴)

دغنم دتخصیص وجه. دچیلۍ تخصیص ددې وجې شوې دې.چه چیلۍ یو داسې څناور دې چه «سهل الإنقیاد»وی.په دې کښې عاجزی وی.چه دې سره تعلق ساتی. په ده کښې به عاجزی پیدا کیږی. اوچیلۍ په بوتلوکښې هم سپکه ده.اوانسان که دا اوچته کړی. نو غرته لاړ شی.اوخلوت نشینی اختیارولې شی.بیا په چیلۍ کښې خصوصی خبره دا ده.چه دا «کثیرالمنفعة»ده.او «قلیل المؤنة»ده.که دې دپاره ته د دانې او ګیاه انتظام اونکړې شی.نو هم دا اخواه دیخواه ګرځی.او ګذاره کوی.بیا ددې پرې د غذا او د مشروب دواړه کار

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۲۳۷/۲) وعمدة القاری(۱۶۱/۱)۔
(۲) المصدر السابق)۔
(۳) المصدر السابق)۔
(۴) درس بخاری (۱۸۱/۱)۔

ورکوی اوددي ویخته په جامو کښي په کار راخی ددي نه علاوه د چیلی نسل هم زیات وی.دغذا دپاره دیوي چیلی ذبح کول هم آسان دی.په خلاف د اوښ .خکه چه په دي کښي آسانی نشته.(۱)

قوله يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: «بدینه» کښي «باء» سببیه ده او «من الفتن» کښي «من» ابتدائیه دي.(۲)او مطلب دا دي.چه کوم کس د دین د حفاظت دپاره اوتختی
امام نووی رحمه الله فرمائی.چه په دي حدیث باندي دترجمة الباب دپاره استدلال محل د نظر دي.خکه چه د حدیث نه دا نه لازمیږی.چه فرار په دین کښي شامل دي.بلکه دا ثابتیږی. چه فرار د صیانة للدین دپاره دي.(۳)
بعضي عالمانو جواب ورکړي دي.چه دلته دا اشکال په هغه وخت کښي کیدي شی چه په ترجمه کښي «من الدین الفرار من الفتن» کښي «من» تبعیضیه یا جنسیه اومنلي شی.اوکه «من» ابتدائیه اومنلي شی.نو بیا په روایت او ترجمه کښي مطابقت شته.خکه چه ددي معنی به دا وی.«الفرار من الفتن منشؤه الدین»(۴)اوپه حدیث کښي هم دا ذکر دی.«یفر بدینه من الفتن أی بسبب دینه»
حضرت مولانا سید فخرالدین رحمه الله فرمائی.چه د امام بخاری رحمه الله د ذوق مطابق چه دا د تبعیض دپاره اوګڼلي شی.نودا مناسب دی.اوداسي به وئیلی شی. چه دین د دوو څیزونو نه عبارت دي.یو حقیقت ایمانیه یعنی تصدیق قلبی او بل اعمال .د فتنو اثر براه راست په تصدیق باندي نه پریوځی.بلکه دا اثر د اعمالو د پریخود په صورت کښي بنکاره کیږی.د دي وجي په «یفر بدینه» کښي د دین نه مراد اعمال دی. نومعلومه شوه.چه د اعمالو حفاظت د دین اهمه شعبه ده.اوس حاصل د ترجمۀ دا شو. چه «من شعب الدین: الفرار لأجل الدین من الفتن» یعنی «لا یکون ذلك الفرار لغرض من أغراض الدنیا بل یکون متمحضاً لأجل حفظ الدین وهو عبارة عن مجموع الأعمال الوجودیة والسلبیة والأفعال والترك والفرار من الترك» والله أعلم.

د فتنه نه څه مراد دی؟ دا خبره یاد ساتل پکار دی.چه د «فتن» نه مراد په عرف د شریعت کښي دادي.چه د دینی امورو مخالفت عام شی.اود دین حفاظت ګران شی. اوددي اسباب او ذرائع مفقود شی.نو کمزورو ته اجازت دي.چه هغوی د دین د

---

(۱) امداد الباری(٤\٤٥٢)_
(۲) فتح الباری(١\٦٩)_
(۳) المصدر السابق)_
(۴) فتح الباری(١\٦٩ ٧٠)_

حفاظت دپاره اوتختی ( )

د فتنو د زمانې سره متعلق ارشادات نبوی د فتنو په باره کښې د رسول الله ﷺ دیر ارشادات دی نبی ﷺ فرمائیلی دی.

«بادروا بالأعمال فتناً كقطع الليل المظلم يصبح الرجل مؤمناً ويمسي كافراً أويمسي مؤمناً ويصبح كافراً يبيع دينه بعرض من الدنيا» (۱)یعنی داسې فتنې راتلونکې دی.چه هغه به د تورې شپې د حصو پشان وی هم په یوه ورځ کښې به داسې انقلاب راشی.چه د صبا په وخت کښې به یو سړی مومن وی او د مابنام به هغه کافر وی.یا دمابنام به مومن وی.اود صبا به کافر شی.د دنیا د معمولی څیز دپاره به خپل دین خرڅوی.د داسې فتنو د راتلو نه وړاندې نیك اعمال کوئ

په یو روایت کښې دی.«إن بين يدي الساعة فتناً كقطع الليل المظلم ،يصبح الرجل فيها مؤمناً ويمسي كافراً ويمسي مؤمناً ويصبح كافراً القاعد فيها خير من القائم ،والماشي فيها خير من الساعي فكسروا قسيكم، وقطعوا أوتاركم،واضربوا سيوفكم بالحجارة فإن دخل يعني-على أحد منكم فليكن كخير ابني آدم» (۲)

یعنی د قیامت نه وړاندې به د تورې شپې د حصو پشان فتنې راشی.سړی به د صبا په وخت کښې مومن وی.اودمابنام به کافر وی.اود مابنام به مومن وی اود صبا په وخت کښې به کافر وی.په داسې موقع کښې به ناست د ولاړ په مقابله کښې ښه وی.او روان به منډه وهونکی په مقابله کښې غوره وی.نوتاسو په داسې موقع باندې خپلې لیندې ماتې کړئ.اوخپلې توري په ګټو اووهئ.(یعنی خپلې توري ګټوته راپریږدئ چه د استعمال قابلې پاتې نشی) اوکه په تاسوکښې په یوکس باندې فتنه راشی.نو د حضرت آدم ؑ په دوو ځامنوکښې د هابیل کردار ادا کړئ.

دغه شان کله چه د نبی ﷺ نه تپوس اوشوچه په داسې موقع به مونږ څه کوو؟ نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.«كونوا أحلاس بيوتكم» (۳)په خپلو کورنوکښې د ټاټ پشان پراته اوسئ.

په یوروایت کښې دی.چه نبی ﷺ فرمائیلی دی.چه داسې زمانه راتلونکې ده. چه په هغې کښې خپل دین باندې په استقامت سره صبر کونکي به داسې وی.لکه چه ده سکروټکه نیولې وی. (۴) په یو روایت کښې نبی ﷺ فرمائیلی دی.یوه زمانه به داسې راشی.چه کوم کس په دین باندې عمل کوی.نو هغه ته به د پنځوس کسانو برابر اجر ملاویږی. (۵)

---

(۱) درس بخاری از شیخ الاسالم علامه عثمانی ؒ (۱۸۱\۱)_
(۲) صحیح مسلم (۷۵\۱) کتاب الإیمان باب الحث علی المبادرة بالأعمال قبل تظاهر الفتن)_
(۳) سنن أبی داود کتاب الفتن باب فی النهی عن السعی فی الفتنة رقم ٤٢٥٩)_
(۴) سنن أبی داود کتاب الفتن باب فی النهی عن السعی فی الفتنة رقم ٤٢٦٢ .١٢٩)
(۵) سنن ترمذی کتاب الفتن باب (٧٣ رقم ٢٢٦٠. ١٣٠)
(۶) وسنن أبی داود کتاب الملاحم باب الأمر والنهی رقم ٤٣٤١ وجامع الترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة المائدة رقم ٣٠٥٨ وسنن ابن ماجه کتاب الفتن باب قول تعالی ((یاایها الذین آمنوا علیکم أنفسکم)) رقم ٤٠٤١)

دلته په حدیث باب کښې هم د داسې فتنو د مواقع ذکر دې چه په داسې مواقعو کښې سړی ته پکار دی چه دخپل دین د حفاظت دپاره د غر سوکو ته لاړ شی.اود باران د وریدو خایونوته لاړ شی اوهلته په سادګۍ سره ګذاره کوی او د خپل دین حفاظت کوی.

تنبیه دا خبره ضرور په ذهن کښې کینوئ چه دلته د رهبانیت تعلیم نشی ورکولې .خکه چه دا رهبانیت خو یو بدعت وو.کوم چه نصاراؤ پخپله ایجاد کړې وو.خو بیا ئې د هغې صحیح حق ادا نکړلو. اوهغه ئې پوره نکړې شو.

رهبانیت په حقیقت کښې د حضرات انبیاء علیهم السلام د اسوه حسنه نه خلاف دې. پیغمبرانو علیهم السلام به په آبادوکښې ژوند تیرول.اوپه آبادوکښې به اوسیدل.اودخلقو د اصلاح کوشش به ئې کول.هغوی نه دغنګل لار اختیار کړې وه .اونه ئې د غر سوکه خپل د استوګنې ځائې جوړ کړې وو.

بیا دا رهبانیت د تخلیق عالم د حکمت سره هم منافی دې.الله تعالی چه انسان پیدا کړې دې. نودې ئې د تجرد ژوند تیرولو اود مخلوق خدا نه د جدا اوسیدو دپاره نه دې پیدا کړې. خکه چه په دې کښې د نسل انقطاع ده.اونظام عالم درهم برهم کول دی.نو رهبانیت کوم چه نصاری د بدعت په صورت کښې ایجاد کړې وو.د اسلام په نیز خوښ نه دې.دلته چه څه ذکر کولې شی.نو دا وختی او د هنګامی صورت په مناسبت سره دی.که حالات داسې راشی.چه سړې په آبادئ کښې دخپل دین حفاظت نشی کولې.نو بیا ده ته دعذر او مجبورئ په وجه اجازت ورکړې شوې دې.چه هغه د دین د حفاظت دپاره «شعف الجبال» یا «مواقع القطر» طرف ته لاړ شی.

عزلت اوخلوت غوره دې؟ اوکه اختلاط او جلوت؟ ددې نه پس پوهه شئ.چه په حدیث باب کښې په دې خبره استدلال شوې دې. چه عزلت او خلوت نشتنی د جلوت او اختلاط نه غوره اوبهتره ده.

که فتنې واقع کیږی.اویوسړې د فتنو په لرې کولو قادر نه وی.نو دده په ذمه د حالاتو په مناسبت سره د فتنو مغلوبه کول او لرې کول فرض عین یا فرض کفایه ده.اوکه سړې د هغې په مغلوبه کولوباندې قادر نه وی.نودهغه دپاره تنهائی او خانلوائې اختیارول غوره او افضل دی.(۱)

اوکه د فتنو زمانه نه وی.نو بیا غوره څه دی؟ په دې کښې اختلاف دې.

امام شافعی اود نورو عالمانو رحمهم الله دا رائې ده.چه اختلاط غوره دی.ددې وجه دا ده.چه په دې طریقه به د مسلمانانو جمع ډیره وی.او د ډیرو فوائدو د حاصلولوموقع به ورته ملاؤ شی او ډیرداسې د نیکئ کارونه دی.کوم چه په تنهائې او خانلوالی کښې ګران وی.(۲)

---

(۱) عمدة القاری(۱۶۳\۱)_

(۲) المصدرالسابق)_

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دی «المؤمن الذی یخالط الناس ویصبر علی أذاهم أعظم أجراً من المؤمن الذی لا یخالط الناس ولایصبر علی آذاهم» (۱) یعنی چه په خلقو کښې اوسیدل اودهغوی تکلیف زغمل اودهغوی اصلاح کول.دا غوره دی ددې خبرې نه چه انسان تنهائی اختیار کړی. دویمه ډله په دې ده چه عزلت او خانلوالي غوره دې خکه چه انسان ځانله والي اختیار کړی نوددې په وجه دې د ډیرو ګناهونو نه نجات بیا مومی د غلط نظرنه بچ شی.د غیبت. الزام .اوغلطوخبرو کولونه ورته حفاظت ملاؤ شی.دغه شان د ګناه په مجلسونوکښې شرکت او ددې د زیاتولود ګناه نه بچ کیږی یعنی د ګناهګارانو د ډلې د زیادت سبب نه ګرځی (۲)

علامه نووی رحمه الله فرمائی «والمختار تفضیل الخلطة لمن لایغلب علی ظنه الوقوع فی المعاصی» (۳) یعنی چه په خپل دین کښې ورته دنقصان ویره نه وی.نو اختلاط غوره او افضل دې.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی «والمختار فی عهدنا تفضیل الإنعزال لندور خلو المحافل عن المعاصی» (۴) یعنی زمونږ په زمانه کښې عزلت اوخانلوالي غوره اوافضل دې. خکه چه عام مجالس ډیر شاذ او نادر د ګناهونو او معاصی نه خالی وی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی «أنا موافق له فیما قال فإن الإختلاط مع الناس فی هذا الزمان لا یجلب إلا الشرور» (۵) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۱۱ = بَاب قَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ (۶)

دعامو شارحینو رانې دا ده.چه دلته دوه ترجمې دی.یوه «أنا أعلمكم بالله» او دویمه «أن المعرفة فعل القلب» او آیت مبارکه د دویمې ترجمې دلیل دې.د اولنۍ ترجمې مطلب دا دې.چه زه په تاسو کښې د ټولو نه زیات عالم یم په الله تعالی باندې.اوپه دویمه ترمه کښې خودلې شوی دی.چه معرفت د زړه فعل دې.

---

(۱) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ٤٠٣٢ وجامع الترمذی كتاب صفة القيامة باب ٥٥ رقم ٢٥٠٧)_

(۲) عمدة القاری(١٦٣\١)_

(۳) فتح الباری(٤٣\١٣) كتاب الفتن باب التعرب فی الفتنة)_

(۴) شرح كرمانی (١١١\١)_

(۵) عمدة القاری (١٦٣\١)_

(۶) البقرة:٢٢٥)_

دلته دا اشکال دي چه دا ترجمه په کتاب الایمان کښې ولې راغله؟دلته خو د علم او معرفت ذکر دي اودا په کتاب العلم کښې ذکرکول پکار وو
ددي جواب ورکړي شوي د.چه په اصل کښې امام بخاري رحمه الله دا دلته ددي دپاره ذکر کړي دي چه دوی په اوله ترجمه کښې د مرجنو رد کوی اوپه دویمه ترجمه کښې د کرامیۀ.هغه په دي طریقه چه «أعلم»صیغه د اسم تفضیل ده.ددي نه ثابته شوه چه د علم مختلف درجې دی.او علم بالله ته ایمان وائی.اوهرکله چه د علم مختلفې درجې دی نو معلومه شوه.چه د ایمان به هم مختلفې درجې وی.اود ایمان مختلفې درجې به ددي وجې وی چه د اعمالو په وجه به فرق رځی.چه د چا اعمال زیات وی نودهغه ایمان به هم زیات وی اوچه د چا اعمال کم وی.د هغه ایمان به هم کم وی.نو د مرجیه رد اوشو خکه چه دوی وائی چه د اعمالو د ایمان سره څه تعلق نشته.ددي خاطر نه معلومیږی.چه د اعمالو په کمی زیاتی سره په ایمان کښې هم کمي زیاتي راځی.نو اوس دا ترجمه د کتاب الایمان سره مناسب شوه.

بیا «وأن المعرفة فعل القلب»په دي سره د کرامیۀ رد کوی.خکه چه د هغوی وینا ده.چه په ژبه باندي «لاإله إلا الله»وئیل کافی دی.امام بخاری رحمه الله فرمائی چه «لاإله إلا الله»په ژبې سره وئیل کافی نه دی.ځکه چه ایمان د معرفت نوم دي.او معرفت د زړه فعل دي.نو د زړه تصدیق ضروری شو.دا د عامو شارحینو خبره وه.کومه چه بیان شوه.[1]
ددي نه پس په دي پوهه شئ.چه په اصل کښې دلته یو بیان د علم دي.اوبل بیان د معرفت دي.علم او معرفت متقارب دی.اګرچه په دواړو کښې لفظاً او معنی فرق شته.خو یو دبل په ځائي استعمالیدي شی.

په دواړو کښې لفظی فرق دا دي.چه د «علم»دوه معفوله وی.«علمت زیداً فاضلاً»اود معرفت یو مفعول وی.«عرفت زیداً»
په دي دواړو کښې معنوی فرق دا دي.چه معرفت دي ته وائی.چه په قوت حافظه کښې څه صفت یا څه صورت محفوظ وی.کله چه ذی صفت یا ذی صورت مخامخ راشی.نوهغه صورت په ذی صورت باندي منطبق شی.دي انطباق ته معرفت وائی.اهل کتابوته د نبی ﷺ د صفاتود سابقه کتابونو په ذریعه علم وو.کله چه نبی ﷺ تشریف راوړلو.نو هغوی دغه صفات په نبی ﷺ باندي منطبق بیا موندل.نو هغوی ته د نبی ﷺ معرفت حاصل وو.«کما قال تعالی: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ﴾ [2]دغه شان د یهودو تقبیح او تشنیع کوی.اوقرآن پاك فرمائی ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِۦ﴾ [3]

---

[1] فضل الباری(۱\۳۶۸)_
[2] سورة البقرة:۱٤٦)_
[3] سورة البقرة:۸۹)_

دوی ته د رسول الله ﷺ د صفاتو علم وو. اوکله چه محمد ﷺ تشریف راوړلو. نو دوی دغه صفات په نبی ﷺ باندې منطبق اولیدل. خودې بدبختو ددې باوجود کفر اوکړلو.

بهرحال د علم تعلق د ((ثبوت الصفة للذات)) سره وی. نوا په منزله د تصدیق شو. ((علمت زیداً فاضلاً)) زید خو د وړاندې نه معلوم وو. اود زید دپاره د فاضل د صفت ثبوت معلوم شو. دلته په علم کښې د صفت ثبوت د ذات دپاره اوشو. اوهم دا په تصدیق کښې کیږی. چه هلته د محمول دموضوع دپاره ثبوت معلوم وی. اود موضوع او محمول په مینځ کښې د نسبت علم حاصل وی. حالانکه په معرفت کښې صرف د ذات علم وی. نو هغه په منزله د تصور دې خکه چه په دې کښې ((عرفت زیداً)) کله اووئیلی شی. نو زید چه یوکس دې. دهغه معرفت حاصل وی. اوښکاره خبره ده. چه د یوکس صرف معرفت تصور دې.(۱)

دلته امام بخاری رحمه الله خو اول دا نقل کړی وو. چه ((أنا أعلمكم بالله)) مطلب دا وو. چه ((أعلم)) صیغه د اسم تفضیل ده. او ((علم)) ایمان دې. اوهرکله چه په علم کښې درجات مختلف دی. نو په ایمان کښې به هم درجات مختلف وی. اودایمان په درجاتو کښې اختلاف په اعمالوکښې د تفاوت په وجه دې. نوپه ایمان کښې به زیادت اونقصان راځی. اودا هم ثابته شوه. چه اعمال د ایمان جزء دې. او قابل دپاره د زیادت او نقصان هم دې.

خوپه دې باندې اعتراض کیږی. چه چا وئیلی دی. چه علم ایمان دې. ددې اعتراض د لرې کولودپاره امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل. ((وأن المعرفة فعل القلب)) علم اختیاری هم وی او غیر اختیاری هم. اود ایمان دپاره معرفت بالقلب ضروری دې. یعنی هغه معرفت بالقلب کوم چه اختیاری وی. او دلته د علم نه هم دغه مراد دې. نو هرکله چه د علم نه هم معرفت بالقلب اختیاری مراد دې. نوبیا دې ته ایمان وئیلوکښې څه قباحت نشته. نو مونږ دا وئیلی شو. چه علم یعنی معرفت بالقلب اختیاری کښې چونکه درجات متفاوت وی. اوهغه ایمان دې. نود ایمان درجات به هم متفاوت وی. او هرکله چه د ایمان درجات متفاوت وی. نوددې وجه به هم دا وی. چه په اعمالو کښې تفاوت وی. نو معلومه شوه. چه اعمال په ایمان کښې داخل شو. بلکه د امام بخاری رحمه الله د قول مطابق اعمال د ایمان جزء دې. یا د احنافو د موقف مطابق به داسې وئیلی شی. چه اعمال دایمان اثر او ددې فرع ده. د ایمان سره ددې ژور تعلق دې. او داعمالو دکمی زیاتی په وجه په ایمان کښې د کمی زیاتی حکم لګولې شی.

قوله: لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾: دلته دعوی ده. ((أن المعرفة فعل القلب)) او دلیل دای. ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ دا آیت د ایمان (قسم) سره متعلق دې. ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾(۲) او پورته د ایمان

---

۱) فضل الباری (۱/۳۶۷)۔

۲) سورة البقرة: ۲۲۵)۔

خبره روانه وه.په دواړو کښې مطابقت نشته

حضرت شاه رحمه الله فرمائی.چه په اصل کښې په دې آیت سره امام بخاری رحمه الله «أن المعرفة فعل القلب»دا دعوی نه ثابتوی.بلکه ددې آیت نه صرف دا ثابتول غواړی.چه د «کسبت»اضافت «قلوبکم»ته شوې دي.اوهرکله چ د «کسبت» نسبت «قلوب»ته شوې دي.نو معلومه شوه.چه کسب د قلب کاردي.او کسب یو فعل دي.نوګویا چه د قلب دپاره فعل ثابت شو او هرکله چه د قلب دپاره فعل ثابت شو.نو بیا که معرفت د قلب فعل ثابت کړي شی.دا څه عجیبه خبره نه ده.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله غالباً د مشهور تابعی زید بن اسلم رحمه الله تفسیر طرف ته اشاره کوی.هغوی فرمائی.چه ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ ﴾ مطلب دا دي.چه که یو کس دا اوائی صلی الله علیه وسلم «إن فعلت كذا فأنا كافر» نوکه ده دا جمله هم دغه شان اووئیله.څه نیت ئې نه وو کړي.او بیا ئې هغه کار اوکړلو.نو په دې باندې په هغه مواخذه نشته.او که په زړه کښې ئې د کافر کیدو اراده او نیت هم وو.او دده عقیده وه.چه په داسې کولوسره انسان کافر کیږی .نو په دې صورت کښې ددغه کار په کولوسره دې کافر کیږی.

لکه چه حضرت زید بن اسلم رحمه الله د «کسبت قلوبکم»تفسیر په عقیدې سره کړې دي.او عقیده او معرفت بالقلب یوځیزدي.نو «کسبت قلوبکم» نه معرفت بالقلب ثابت کیدې شی.(۲) دا توجیه د اولئ توجیه نه وزنی ده.

حضرت شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی.چه ددې آیت په تفسیر کښې ددې نه هم زیات ښکاره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما او امام مجاهد رحمه الله وغیره اثر دي.«هوأن يحلف على الشئ وهو يعلم أنه كاذب»(۳)مطلب دا دي.که یوسړی د یوې خبرې په کیدو باندې قسم اوخورلو.حالانکه ده ته ددې خبرې علم اویقین وی.چه دې دروغژن دي.نو مواخذه به ئې کیږی.ګنی نه به کیږی.ګورئ دلته د کسب تفسیر په علم سره شوې دي.نوځکه د مواخذه دپاره «وهو يعلم أنه كاذب»ئې شرط اوګرځولو.نو معلومه شوه.چه علم او معرفت د زړه فعل دي.ځکه چه د کسب نسبت ئې قلب ته کړې دي.اود کسب نه مراد علم دي.او علم او معرفت دواړه یو څیز دي.(۴)

فائده دلته یوه ضمنی مسئله بیانوم په دې کښې اختلاف دي.چه د تولو نه وړاندې په

---

(۱) فیض الباری(۱\۹۵)-
(۲) فتح الباری(۱\۷)_
(۳) تفسیر ابن کثیر ۱\۲۶۷)_
(۴) فضل الباری(۱\۳۷۰)_

انسان باندې څه واجب شوی دی؟
آیا د ټولو نه وړاندې معرفت ضروری او واجب دی اوکه نظر او استدلال؟ یوه ډله ددې خبرې قائله ده چه معرفت ضروری دې او بله ډله ددې قائله ده چه نظر او استدلال اول واجب ښوې دې.(۱)
امام الحرمین رحمه الله فرمائی چه په دې دواړو کښې په حقیقت کښې څه اختلاف نشته خکه چه د مقصود په لحاظ سره په اول فرصت کښې معرفت د ټولونه اول واجب دې. او د اشتغال او ادا په اعتبارسره قصد الی النظر اول واجب دې سړې اول په نظر او استدلال کښې مشغول وی بیا ددې نه پس معرفت ته اورسی.(۲)
امام الحرمین دا هم لیکلی دی چه په دې خبره اجماع ده چه معرفت د دلیل او برهان په ذریعه حاصلول واجب دی.(۳)
خو حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې او فرمانیلی نې دی چه په اوله زمانه کښې چه به کوم کسان اسلام کښې داخلیدل نوبغیر د څه نظراواستدلال نه به په اسلام کښې داخلیدل ددې نه سوا که آیت قرآنی ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ حَنِيْفًا ۚ فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِيْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ﴾(۴)

اوکه حدیث شریف چه «کل مولود یولد علی الفطرة» که د نظر وړاندې کړې شی نو نظر اواستدلال دا بحث هډو پاتې کیږی نه لا پاتې د دې د اول واجب او آخر واجب بحث شو.(۵)
بیا عارف ابن ابی جمره رحمه الله د ابوالولید باجی مالکی رحمه الله په واسطه سره د ابوجعفر سمنانی (کوم چه د اشاعرو په اکابرینوکښې دی او مسلکاً حنفی دې) نه نقل کړی دی.(۶) دوی فرمائی چه دا مسئله د معتزلو د مسائلو څنی ده په غلطئ سره د اهل سنت په مسلك کښې نقل کولې شی.(۷)

---

۱) فتح الباری(۱۱/۷۰)۔
۲) المصدر السابق)۔
۳) المصدر السابق)۔
۴) الروم:۳۰)۔
۵) المصدر السابق)۔
۶) الفوائد البهیة(ص.۱۵۹)۔
۷) فتح الباری(۱۱/۱۷)۔

[٠]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (١)قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا

رجال الحديث

① محمدبن سلام: دوی ابوعبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی دی.د ابن عیینه او ابن المبارك رحمهماالله نه ئې احادیث اوریدلی دی.اود دوی نه لویو محدثینو دامام بخاری وغیره رحمهم الله غوندې د احادیثو سماع کړې ده.(٢)

د علم په طلب کښې ئې تقریباً څلویښت زره روپئ خرچ کړې وی.اودومره ئې بیا ددې په خورولوکښې خرچ کړی دی.(٣)

فرمائی چه ددوی مجالسو ته به پیریان هم حاضریدل.(٤)په خپله ددوی نه نقل دی.دوی فرمائی چه ماته د پنځه زرو نه زیات واړه احادیث یاد دی.(٥)په علم پسې ئې ډیر سفرونه کړی دی.او په مختلفو بابونوکښې ئې تصانیف هم پریخودی دی.(٦)

د وخت به ئې څومره قدر کولو.ددې اندازه ددې نه اولګوئ.چه یوځل ئې د یو استاذ نه حدیث اوریدل.د املاء په مجلس کښې د دوی قلم مات شو.چونکه د هغې په جوړولو او صحیح کولوباندې وخت لګیدلو،او حدیثونه پاتې کیدل.نو آواز ئې اولګولو.چه یو قلم به په یودینار(اشرفی) باندې څوك راکړی؟وئیلی شی.چه ډیر قلمونه دوی ته راغلل.(٧)

په کال ٢٢٥ھ کښې وفا شوې وو.(٨)

---

(١) لم یخرجه أصحاب الأصول الستة سوی البخاری رحمه الله)_

(٢) عمدة القاری(١\١٦٥)_

(٣) تهذیب الکمال (٢٥\٣٤٣)_

(٤) سیر أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٥) عمدة (١\١٦٥)_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) عمدة (١\١٦٥) وسیر أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٨) تاریخ کبیر بخاری (١\١١٠) وتهذیب الکمال (٢٥\٣٤٤) وسیر أعلام النبلاء (١٠\٦٣٠) وعمدة القاری(١\١٦٥) وتذکرة الحفاظ (٢\٤٢٢) وخلاصة الخزرجی (ص.٣٤٠) والأعلام للزرکشی (٦\١٤٦) یاد دی وی.چه په تهذیب التهذیب (٩\٣١٣) او تقریب التهذیب (ص.٤٨٢) کښې د وفات کال ٢٢٧ ذکردې کوم چه په ظاهره صحیح نه دی.

ددوی د پلار نوم «سلام» د لام په تخفیف سره وو. صاحب د مطالع لیکلی دی. چه د زیاتو عالمانو په نیزد لام په تشدید سره دي. خوامام نووی رحمه الله ددې تعقب کړې دي. اوفرمائیلی ئې دی چه د زیاتو عالمانو په نیزپه تخفیف د لام سره دي. بیا په خپله د محمد بن سلام نه ددوی د والد صاحب د نوم په باره کښې د تخفیف اللام تصریح موجوددده. اوامام منذری رحمه الله خو قاعده یو رساله لیکلې ده. او په هغې کښې دوی تشدید لام ته ترجیح ورکړې ده لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه «ولکن المعتمد خلافه» یعنی ددې مخالف قول معتمد دي.(۱)

② **عبدة:** دوی عبده بن سلیمان بن حاجب بن زراره کلابی کوفی دي. بعضې خلقو وئیلی دی. چه ددوی نوم عبدالرحمن دي. او عبده ئې لقب دي.
دهشام بن عروه او اعمش وغیره تابعینونه ئې سماع کړې ده. او ددوی نه امام احمد وغیره احادیث اوریدلی دی.

امام احمد رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی «ثقة ثقة وزیادة مع صلاح»

په کوفه کښې په کال ۱۸۷ھ یا ۱۸۸ھ کښې وفات شوې وو.(۲) رحمة الله علیه
د هشام ، عروه او حضرت عائشې رضي الله عنها مختصرحالات وړاندې په بدء الوحی کښې د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.

قوله: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: رسول الله ﷺ چه به کله صحابه کرام رضي الله عنهم ته د یو څیز حکم کولو. نو د داسې اعمالوحکم به ئې کولو. چه د کومو به هغوی طاقت لرل. صحابو به عرض کولو. یا رسول الله زمونږ حالت ستاسو پشان نه دي.

په اکثرو روایاتوکښې دلته «أمر» دوه ځله واقع شوې دي. او مطلب ددې هم هغه دي. کوم چه اوس وړاندې بیان شو. په دې صورت کښې به دویم «أمرهم» جواب وی.

خو په بعضې روایاتو کښې په د احادیثو په نورو کتابونوکښې «أمرهم» یو خل راغلی دی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی. چه چه کله به رسول الله ﷺ صحابو ته د داسې اعمالو حکم کولو. چه د کوم د کولوبه په هغوی کښې طاقت وو. نو هغوی به فرمائیل. یارسول الله مونږ ستاسو پشان نه یو. یعنی تاسو خو زمونږ د آسانتیا دپاره حکم کوئ. اود ګرانو اعمالو حکم نه راکوئ. مونږ ته خو ګرانو اعمالو ضرورت دي ستاسو په «مغفورله» خو نه یو.
بهرحال په اولنی صورت کښې «إذا أمرهم» شرط دي. او «أمرهم من الأعمال بما يطيقون» جواب

---

(۱) فتح الباری (۱۱/۷۱)۔
(۲) عمدة القاری (۱۱/۱۶۵) وتقریب (۲/۳۶۹) رقم الترجمة (۴۲۶۹)۔

اول دي او «قالوا: إنا لسنا...» جواب ثاني دي

اوپه دويم صورت کښې «إذا أمرهم من الأعمال بما يطيقون» شرط دي او «قالوا: إنا لسنا كهيئتك» جواب دي.

دلته د «بما يطيقون» نه داسې اعمال مراد دي کوم چه ټول عمر کولی شي. خکه په حديث کښې راځي «أحب الأعمال إلى الله أدومها وإن قل»(۱) دالله تعالى په نيز د ټولو نه زيات خوښ عمل هغه دي کوم ته چه دوام حاصل وي. اگرچه هغه کم وي. نو «بما يطيقون» معنى به وي چه کوم ټول عمر کولې شي. د نوافلو دومره اهتمام کول پکار دي چه هغه ټول عمر کولی شي.
دا فرائض کوم چه شريعت مقرر کړی دي. دا ټول هغه دي. کوم چه سړي ټول عمر کولی شي.

دا په «بما يطيقون» کښې داخل دي. که ددې په باره کښې څوک اووائي چه دا خو زمونږ په طاقت کښې نشته. اومونږ دومره نشو کولې. نو دا ددې سرکشي ده. اود نفس او شيطان گمراه کول اود غفلت په وجه دي داسې خبره کوي. گنې الله تعالى چه کوم فرائض په ذمه باندې لگولي دي. او د کوم چه ئې مکلف جوړ کړی دي. هغه د انسان په طاقت کښې داخل دي. اودې ئې ټول عمر کولی شي.

قوله: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د زيات عمل خواهش بنکاره کړلو. او وې فرمائيل. حضرت مونږ ستاسو پشان نه يو. الله تعالى خو تاسوته ټول وړانديني او روستنی ګناهونه معاف کړی دي.
په يو اوږد حديث کښې دي. چه څه خلق د نبي ﷺ ببيبانو ته راغلل. اودنبي ﷺ د عبادت په باره کښې ئې تپوس اوکړلو. کله چه هغوی ته د نبي ﷺ د عبادت کيفيت اوخودلې شو. نو «كأنهم تقالوها» هغوی دغه عبادت کم اوګڼړل. او وې وئيل. «فأين نحن من النبي ﷺ قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر» بيا په هغوی کښې يوکس اووئيل. «أما أنا فأنا أصلي الليل أبدا» او دويم اوئيل. «أنا أصوم الدهر أبدا» او دريم او ،ئيل. «أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبدا» کله چه نبي ﷺ تشريف راوړلو. نو دوی ته ټولې خبرې بيان کړې شوې. نو نبي ﷺ اوفرمائيل. «أنتم الذين قلتم كذا وكذا؟ أما والله إني لأخشاكم لله، وأتقاكم له، لكني أصوم وأفطر، وأصلي وأرقد، وأتزوج النساء، فمن رغب عن سنتي فليس مني»(۲)

---

(۱) صحيح مسلم (۱/۳۶۶) كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب فضيلة العمل الدائم من قيام الليل وغيره)۔
(۲) صحيح البخاري (۲/۷۵۷) كتاب النكاح باب الترغيب في النكاح رقم ۵۰۶۳ وصحيح مسلم (۱/۴۴۹) كتاب النكاح باب إستحباب النكاح وسنن النسائي (۲/۶۹) كتاب النكاح باب النهي عن التبتل)۔

بهرحال دي حضراتو چه څه ونيلی وو.نو په دي جذبه ئي ونيلی وو.چه د نبی ﷺ دپاره د مغفورالذنب او معصوميت ضمانت موجود دي.اود مغفرت د اعلان په وجه نبی ﷺ ته د زيات عبادت څه ضرورت نشته.او زمونږ سره څه ضمانت نشته. د دي وجې زمونږ دپاره په اعمالوکښې زيات کوشش کول پکاردي.هغوی ته احساس اوشو.چه زمونږ حصه په دين کښې ډيره کمه ده.کومه چه کيدي شی زمونږ د نجات دپاره کافی نه وی.والله اعلم

دعصمت انبياء مسئله: ددي حديث شريف نه دا معلوميږی.چه د نبيانوعليهم السلام نه د ګناهونواو عصيان صدور کيږی.

په دي خبره اجماع ده.چه پيغمبران عليهم السلام د نبوت نه وړاندې اود نبوت نه پس د کفر نه معصوم دی.د دوی نه کفر نشی کيدي.په دي خبره هم اجماع ده. چه پس د نبوت نه د دوی نه په قصد سره ګناه نشی کيدي.البته په سهو سره ترې واړه ګناهونه صادر کيدي شی که نه ،نوپه دي کښې اختلاف دي.

د اشاعرؤ په نيز د پيغمبرانو نه واړه ګناهونه په سهو سره څه چه په قصد سره هم صادريدي شی.د نبوت نه وړاندې هم او پس هم،حلانکه ماتريديه ددي نه مطلقاً انکار کړې دي.حافظ عراقی ،تقی الدين سبکی وابواسحاق اسفرائينی، او قاضی عياض ﷺ دا قول اختيار کړې دي.بيا چه څوک دا وائی.چه صغائرترې کيدي شی. هغوی دا هم وائی.چه د پيغمبرانو نه هغه صغائرنشی صادريدي.کوم چه په خست دلالت کوی.(۱)والله أعلم

قوله: إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:دلته سوال دا دي.چه ددي جملې څه مطلب دي؟ ځکه چه په دي کښې کښې د ذنب نسبت نبی ﷺ ته شوې دي.هم دا سوال د قراان کريم په آيت باندې هم واردږی.کوم کښې چه راغلی دی. ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (۲)په دي آيت کښې چه نبی ﷺ ته د ذنب کوم نسبت شوې دي.نو ددي نه يو جواب دا ورکړې شوې دي.چه دلته د امت ګناهونه مراد دی.(۳)

خودا جواب ډير زيات کمزوری دي.ځکه چه اګرچه بعضې مفسرينو يواحتمال داضرورذکر کړې دي.خو د احاديثو په رڼا کښې چه کوم تفسير جمهورو مفسرينو اختيارکړې دي.هغه صحيح دي.جمهورو مفسرينودلته د ذنب نسبت نبی ﷺ ته کړې دي.ددي وجه دا ده.چه د بخاری په حديث کښې دی.چه کله د صلح حديبيه په موقع دا آيت ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۝ لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (۴) نازل شو.نوصحابو ﷺ عرض اوکړلو.«هنيئاً مريئاً فما لنا» يارسول الله تاسوته دي مبارک شی.دا خو ستاسود د مغفرت خبره ده.زمونږ دپاره څه دی. نو

---

(۱) فيض الباری مع حاشيه البدرالساری(۱\۹۵، ۹۶) والنبراس شرح شرح العقائد(ص.۲۸۳، ۲۸٤)_

(۲) سورة الفتح (۲)_

(۳) التفسير القرطبی (۱۶\۲۶۳)_

(۴) الفتح:۱ \۲)

الله تعالى آيت نازل كړلو ﴿ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ﴾ (۱) نو معلومه شوه چه صحابه كرام رضي الله عنهم كوم چه د قرآن پاك اولنى مخاطبين وو هغوى د «ليغفرلك» معنى «ليغفرلأمتك» نه ده ګڼړلې دغه شان كه هغوى غلط پوهه شوى وو نو دهغوى د تپوس نه پس به نبى عليه السلام ورته تنبيه وركړې وه چه تاسو غلط پوهه شوې ئې ددې معنى خو ده. «ليغفرلأمتك» خونبى عليه السلام ورته څه تنبيه ورنكړله بكله د امت دپاره مستقل آيت نازل شو. (۲)

دويم جواب دقاضى عياض رحمه الله دې اوشاه صاحب رحمه الله هم دا اختيار كړې دې دوى فرمائى چه يو دې معصيت او يو دې خطاء او يو دې ذنب. معصيت شديد وى نافرمانى ته وائى ددې نه كمه درجه د خطاء ده. ددې معنى غلطى ده. اوددې نه كمه درجه د ذنب دهزددې معنى عيب دي. د معصيت او خطاء نه پيغمبران عليهم السلام معصوم موى. او ذنب چه كوم څيز ته وائى. هغه يو معمولى څيز دې. كوم چه د معصيت يا د خطا برابرنه دې البته دا د دوى دشان په اعتبارسره ددوى دپاره معيوب تصور كولې شى. دا دعصمت منافى نه دې. (۳)

په دې جواب باندې دا اعتراض كيږى. چه په قرآن مجيد كښې ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ﴾ (۴) راغلى دى. اوپه دې كښې ټول معاصى داخل دى؟

ددې جواب دا وركولې شى. چه د ذنب كومه معنى پورته بيان كړې شوه. هغه په هغه وخت كښې ده. كله چه دا د معصيت په مقابله كښې استعمال كړې شى. اگرچه د معصيت سره تقابل نه وى. نوپه دې كښې عموم هم پيدا كيږى.

دريم جواب دا وركړې شوې دې. چه يو اصول دى. «حسنات الأبرار سيئات المقربين»

ددې مثال باندې داسې پوهه شئ. چه د خلقو دوه طبقې دى. عوام او خواص. د عوامو دپاره قانون وى. اود هغه قانون د لاندې دفعات وى. په هغوى باندې دا ذمه وارى وى. چه هغوى به ددغه قانونى ددفعاتو مخالفت نه كوى. خو چه كوم خواص دى. نو دهغوى دپاره صرف د قانون نه بلكه د مزاج هم خيال ساتل پكاروى. كوم چه د حكومت او سلطنت خواص وى. د هغوى ذمه وارى صرف دا نه وى. چه د قانون خلاف ورزى نه كوى. بلكه د هغوى دپاره ددې پابندى هم ضرورى ده. چه هغوى د بادشاه د مزاج خلاف څه حركت هم نه كوى. اگرچه هغه په قانونى مواخذه كښې نه راځى.

اوګورئ حضرت يعقوب عليه السلام ﴿ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ ﴾ (۵) وئيلى وو. كوم چه په ظاهره د توكل خلاف وو. نوځومره كلونو پورې ورته د حضرت يوسف عليه السلام د جدائې غم

---

(۱) سورة الفتح (۲)_

(۲) سورة الفتح (۵) صحيح البخارى كتاب المغازى باب غزوة الحديبية رقم ۴۱۷۲)_

(۳) فيض البارى (۹۶/۱)_

(۴) الزمر (۵۳)_

(۵) سورة يوسف: ۱۳)_

زغم ورپه غاړه شو.

دحضرت موسی علیه السلام نه سوال شوې وو «أی الناس أعلم؟» دهغې په جواب کښې هغوی فرمائیلی وو «أنا»(۱) نو په هغوی باندې کوم خانې سفرونه اوکړې شول.اودحضرت خضر علیه السلام په خدمت کښې حاضر کړې شو.

دیونس علیه السلام په باره کښې په قرآن پاك ښې راځی. ﴿وَذَا النُّوْنِ إِذْ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ (۲) دحضرت یونس علیه السلام دا عقیده هرگز نه وه.چه دالله تعالی په هغه باندې قدرت نشته.کلا وحاشا .داسې خبره هیڅ کله نه وه.البتې د هغه د عمل نه داسې مترشح کیده.نو په هغوی باندې عتاب نازل شو.

دغه شان د حضرت عبدالله بن ام مکتوم واقعه ده.هغوی به د نبی خدمت کښې حاضریدلو د نبی علیه السلام خاص سړې وو.او نبی په هغه وخت کښې د قریشو د سردارانو سره د ایمان او اسلام په باره کښې خبرې کولې.نوپه دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن ام مکتوم راغلو نو نبی علیه السلام ته نامناسبه معلومه شوه.نو نبی علیه السلام ورته د خفګان اظهاراوکړلو.خو د الله شرك په مقابله کښې د یو مومن سره داسې سلوك کول دالله تعالی په نیز د مواخذه سبب اوګرځیدلو. اود سورة عبس اولنی آیاتونه «عبس وتولی...» نازل شو(۳) دلته په «ما تقدم من ذنبك وما تأخر» کښې مقصد هم دا دې.چه ستاسو نه چه ستاسود مقام او ستاسو د شان او ستاسو د مرتبې نه د کمې درجې کوم کارونه صادرشوی دی.اګرچه په هغې کښې څه قباحت یا غلطی او عیب نه وو.خوبیا هم الله تعالی اوفرمائیل.چه مونږ هغه تاسو ته معاف کړی دی.دهغې نه مراد ګناه نه ده.ددې وجې نه صحابه کرام رضی الله عنهم ددې آیت نه استدلال اوکړلو.چه ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (۴)

څلورم جواب دا ورکړې شوې دې چه کومو خلقو ته د مشاهده' حق کیفیت حاصل وی.د هغوی دپاره د پښوخورول هم ګران وی.د قضائې حاجت دپاره کیناستل ورته ګران وی.د بیبیانو سره اختلاط ورته هم مشکل وی.خکه چه هغوی ته هروخت دا خیال وی.چه الله تعالی ماته ګوری.دا کیفیات په عامو اولیاء کرامو رحمهم الله باندې هم راځی.ددې نه اندازه اولګوی.چه د نبی علیه السلام کیفیت به څنګه وو؟

په دې آیت کښې چه داسې کوم کیفیات به په نبی علیه السلام باندې د مشاهده حق په وجه راتلل.او په هغې کښې د امور طبعیه پوره کولو کښې به کومه تنګی راتله.د هغې دپاره ورته اوفرمائیلی شو.چه ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ ددې نه حقیقی ذنوب مراد نه دی.(۵)

---

(۱) الصحیح البخاری کتاب التفسیر سورة الکهف باب ((وإذا قال موسی لفتاه .. رقم ٤٧٢٥)_

(۲) الأنبیاء (۸۷)_

(۳) سنن ترمذی کتاب التفسیرباب ومن سورة عبس رقم ۳۳۳۱)_

(۴) روح المعانی (۹۶\۲۶)_

(۵) امداد الباری(٤٦٣\٤)_

پنځم جواب دا دي چه دا خطاب د تشریف اوتکریم دي چه د قیامت په ورځ کله په میدان حشرکښې د حساب کتاب په انتظارخلق په تکلیف کښې مبتلا وی. نو خلق به ددغه پریشانئ په حالت کښې حضرت آدم ﷺ ته ورشی آدم ﷺ به ورته د خپل قصور ذکر اوکړی. بیا به خلق حضرت نوح ﷺ ته ورشی هغه به هم د خپل قصر ذکر وکړی. دغه شان به نورو پیغمبرانو علیهم السلام ته ورشی او په آخر کښې به د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شی.(۱)

چونکه د مقام دا شفاعت د نبی ﷺ دپاره متعین دي چه چرته دوی هم داسې قسم عذر پیش نکړی نو ځکه نبی ﷺ ته د «ماتقدم وماتأخر» د مغفرت سند د وړاندې نه ورکړې شو لکه چه نبی ﷺ ته د وړاندې نه دا اطمینان ورکړې شو چه تاسو د هغه وخت د شفاعت دپاره تیار شئ اوخلقوته څه عذر مکوئ لکه څنګه چه به نور پیغمبران علیهم السلام کوی شپږم جواب دا دي چه دلته د «ذنب» نه مراد اجتهادی غلطی ده اومطلب دا دي چه ستاسو ټولې هغه خطاګانې کومې چه د اجتهاد په طور ستاسو نه شوی دی معاف دی.

اووم جواب استاذ محترم حضرت شیخ الاسلام ﷺ دا ورکړې دي دوی فرمائی چه د ستارمعنی د ستر ده او د غفار معنی هم د ستر ده نو د «لیغفرلك الله» معنی به دا وی چه الله تعالی ساتر یعنی مانع به وی «بین الذنب وبین النبی ﷺ» یعنی ذنب به نبی ﷺ ته نه پریږدی. چه څنګه چه د حضرت یوسف ﷺ په باره کښې په قرآن کښې دی. ﴿كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوٓءَ وَالْفَحْشَآءَ ۖ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ﴾ (۲)

د پیغمبرانو علیهم السلام دپاره الله تعالی دګناهونو او ددوی په مینځ کښې ساتر وی اود غیرنبی دپاره «بین الذنب والجزاء» دلته مراد دي چه ګناهونه به ستاسو درسیدونه نه پریږدی.

د «ما تقدم وما تاخر» نه څه مراد دي؟ ما د عموم دپاره ده او «متقدم اومتأخر» د کل د احاطه نه کنایه ده.

د «ماتقدم» نه مراد قبل ازنبوت اود «ماتأخر» نه مراد بعد ازنبوت مراد دي.

یا قبل ازهجرت او بعد ازهجرت مراد دي.

یا قبل ازفتح مکه او بعد ازفتح مکه مراد دي

ددي نه علاوه نور هم دیراقوال دی.(۳)

---

(۱) صحیح مسلم (۱/۱۰۸، ۱۰۹) _ کتاب الإیمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدین من النار) _

(۲) یوسف: ۲٤) _

(۳) ددي تولواقوالودپاره اوګورئ تفسیر قرطبی (۶/۳۶۲، ۳۶۳) _

يوسوال اودهغې جواب د ((ماتقدم))مغفرت خو په پوهه کښې راځي خود ((ماتأخر))مغفرت به څنګه وي؟

ددې جواب دا دي چه د مغفرت دپاره د ګناه وجود ضروري نه دي.ځکه چه د ((مغفرة))معنی ده پټول او پرده اچول. د((ما تقدم)) مغفرت خوښکاره دي.اود ((ماتاخر)) دمغفرت به دا مطلب وي.چه ستاسو او ګناهونو او ذنوب په مینځ کښې به پرده واچولې شی.دې دپاره چه ستاسو نه ګناه صادرنشی.(١)

يوجواب دا ورکړي شوې دي چه د مخلوق په لحاظ سره اګرچه بعضې څيزونه ((ما تقدم)) دی او بعضې څيزونه ((ما تاخر)) دی.خو دالله تعالی د علم په لحاظ سره ټول څيزونه په يووخت کښې موجود دی.((ماتقدم)) او ((ماتاخر)) نه دی.نوپه دې لحاظ سره د مغفرت وعده کړې شوې ده.(٢)

خودا جواب صحيح نه دي.ځکه چه د مواخذه او محاسبه تعلق او د مغفرت تعلق د الله تعالی د علم سره نه وی.بلکه د فعل د ظهور سره وی.والله اعلم

چه ټول پيغمبران عليهم السلام هرکله معصوم دی نو صرف د نبی ﷺ تخصيص ولې اوکړې شو؟ ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ.چه لکه څنګه د نبی ﷺ مغفرت شوې دي.

دغه شان د نورو پيغمبرانو عليهم السلام مغفرت هم شوې دي.نوپه قرآن پاک کښې الله تعالی د نبی ﷺ دمغفرت اعلان ولې کړې دي؟

ددې جواب دا دي.چه چونکه د قيامت په ورځ به د محشر سختئ نه د نجات دپاره نبی ﷺ سفارشی جوړيږی.نوځکه په دنيا کښې دا اعلان اوشو.چه ستاسو نه به څه تپوس نه کيږی.(٣)

قوله: فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ: نبی ﷺ به غصه شو.تردې چه د غضب او غصې آثاربه د نبی ﷺ په مخ مبارک کښې ښکاره شول.

دغضب وجه نبی به عام طور غصه نه کوله البته که د فطرت نه خلاف به چه څه خبره وه. نوبی ﷺ به په هغې باندې غصه کيدلو.هم دا صورت دلته پيش شوې دي.دلته د اعمالو کثرت اهتمام د فطرت نه خلاف وو.ځکه چه بنيادم هغه نشی پوره کولې .که يو کس لوظ اوکړی.چه زه به ټول عمر روژې نيسم.نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې قائم وی.يوکس دا لوظ اوکړی.چه زه به ټوله شپه نفلونه کوم.اواوده کيږم به نه نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې پابند وی.چه يوکس دا لوظ اوکړی چه زه به د لوند توب ژوند تيروم.اوهيڅ کله به واده

---

(١) ارشاد الساری(١٠٣\١)_

(٢) امداد الباری(٤٦٤\٤)_

(٣) فيض الباری(٩٦\١)_

نه کوم.نوهغه به ترکومې پورې د پاکدامنۍ ژوند تیروی.چونکه صحابه کرامو رضي الله عنهم داسې قسم خبرې کړې وې.اودا د فطرت انسانی خلاف وې.خکه نبی ﷺ خفه شو.(۱)

بعضې حضراتودا فرمائیلی دی.چه خفګان ددې وجې راغلې وو.چه هغوی د نبی ﷺ عمل کم ګڼلې وو.(۲)

بعضې حضراتودا فرمائیلی دی.چه نبی ﷺ ددې وجې خفه شوې وو.چه هغوی د نبی ﷺ د ګناهونو مغفرت زیرې سبب ګڼلې وو.خکه نبی ﷺ ته د زیات عبادت او عمل ضرورت نشته اوزمونږ دپاره خو د زیات عبادت او نوافلواهتمام پکار دې. حالانکه دزیری اوریدل دیو سلیم الفهم او شریف الطبع دپاره د زیادت فی العبادة سبب جوړیږی.هم دا وجه ده.کله چه حضرت عائشې رضي الله عنها نبی ته عرض اوکړلو.اې د الله رسوله! ستاسومغفرت خو شوې دې.تاسو ولې دومره محنت کوئ. اوخان په مشقت کښې اچوئ.نونبی ﷺ ورته په جواب کښې اوفرمائیل.«أفلا أكون عبداً شكوراً»(۳)

قوله: ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا: بیا نبی ﷺ اوفرمائیل.په تاسوکښې دټولونه زیات ویردونکې اوزیات عالم په الله تعالی باندې زه یم.

نبی ﷺ په «أعلمكم» باندې قوت علمیه اوپه «أتقاكم» سره قوت عملیه ته طرف اشاره اوکړله.اومطلب داوو.چه په اعمالوکښې دمجاهدې کولوسبب دوه قوتونه دی.یوقوت علمیه او بل قوت عملیه.په دې دواړوکښې زه ستاسو نه زیات یم.نوددې باوجود هرکله چه زه په مجاهده کښې مبالغه نه کوم.نوتاسو څوك ئې. چه دا لار اختیاروئ.(۴)والله سبحانه وتعالى أعلم

دحدیث باب نه مستفاد مسائل: ① ددې حدیث نه یوه فائده دا حاصله شوه.چه په اعمال صالحه سره په درجاتو کښې ترقی کیږی.اوګناهونه معاف کیږی.چونکه صحابه کرامو رضي الله عنهم چه دخپل ځان دپاره د درجود ترقئ کومه لاره اختیار کړې وه.هغه زیادت فی العبادة وو.نو نبی په هغې باندې انکار اونکړلو.بلکه په غلو فی العبادة باندې ئې انکاراوکړلو.

② دویمه فائده تړې دا حاصله شوه.چه بنده الله تعالی څومره موفق جوړ کړی.اوده ته د څومره عبادت او اورادو کولوتوفیق ورکړی.نودهغې د برقرارساتلودپاره هغه دپاره مواظبت او پابندی پکارده.

③ دریمه فائده دا معلومه شوه.چه شارع د عزیمت او رخصت کوم حدود مقرر کړی.اودا اعتقاد ساتل پکاردی.چه کوم جهت آسان او دشریعت موافق وی.هغه اختیارول د نورو

---

(۱) فیض الباری(۱\۹۷)_

(۲) امدادالباری(٤\٤٦١. ٤٦٢)_

(۳) فتح الباری(۱\۷۱)_

(۴) فتح الباری(۱\۷۱)_

جهتونو په مقابله کښې اولی دي کوم چه په مشقت کښې غورخول کوی اودشریعت ؛ منشاء نه خلاف وی

④ څلورمه خبره دا معلومه شوه چه په عبادت وغیره کښې میانه روی اختیارول پکاردی اوبیا په هغې باندې مداومت کول پکار دی داسې مبالغه نه چه وړاندې لاړ شی نود سړه هغه عمل پریخودلوته مجبورہ شی

⑤ پنځمه خبره دا معلومه شوه چه حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم به په عبادت کښې زیات رغبت کول.اود زیاتو نیکو طالبان وو

یوه فائده ددې حدیث نه دا معلومه شوه چه دشریعت خلاف ورزئ په صورت کښې خفګان کول مشروع دي.بله دا که پوهه سړې غلطی اوکړی نودهغه د خبردارکولو او هوښیارولو دپاره په هغه باندې انکار کول صحیح دی

بله فائده تري دا حاصله شوه چه سړې د ضرورت په اندازه خپل فضیلت بیانولې شی.خوپه دې شرط چه فخراومباهات اود تکبر ګډون په کښې نه وی

ددې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه نبی ﷺ ته د کمال انسانیت مرتبه حاصله وه.ځکه چه دا کمال په قوت علمیه اوقوت عملیه پورې منحصردي.اودې دواړو قوتونو ته نبی ﷺ په «أعلمکم»او«أتقاکم»سره اشاره اوکړله.(۱)واللہ أعلم

۱۲ = بَابُ مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنَ الْإِيمَانِ

وئیلې ده«من کره» نه وړاندې «کراهة» مصدرمحذوف دي.او«من الإیمان» خبر دي.تقدیر عبارت به دا وی«باب کراهة من کره العود فی الکفر ککراهة الإلقاء فی النار من شعب الإیمان»(۲)

د ماقبل سره ربط علامه عینی رحمه الله فرمائیلی دی.چه ددې باب د ماقبل سره مناسبت دا دي چه په ماقبل کښې صحابه کرامو رضی الله عنهم د نبی ﷺ نه د زیادت فی العبادة اجازت غوښتې وو اوددې وجه ښکاره ده.چه حلاوت ایمان وو.اوس په دې حدیث کښې هم دحلاوت اود حلاوت داسبابو بیان دي.(۳)

دا هم وئیلی شی.چه دا باب د ماقبل باب فائده او ثمره ده.ځکه چه په ما قبل کښې د الله تعالی د معرفت اوعلم بیان وو اوښکاره خبره ده.چه دچا په زړه کښې څومره دالله تعالی معرفت وی نو هم هغه هومره به دهغه ایمان قوی وی.اوهم هغه هومره به دهغه د کفرنه

---

(۱) فتح الباری(۱\۷۱)۔
(۲) عمدة القاری(۱\۱۶۷)۔
(۳) المصدرالسابق)۔

نفرت اوکراهت وی په دې باب کښې ددغه کراهت بیان دې.(۱)

دا هم وئیلی شی چه امام بخاری رحمه الله «فرارمن الفتن» ته دین وئیلی وو دلته «فرارمن الکفر» ته هم دین وائی نولکه څنګه چه یوکس ته «فرارمن الفتن» پکاردی نودغه شان هغه دپاره «فرارمن الکفر» هم ضروری دي.(۲)

د ترجمې مقصد دا ترجمه هم د سابقه تراجمو پشان ددې مقصد دپاره منعقد شوې ده.چه د مرجئو تردید اوشی.په دې طریقه چه ایمان دپاره د قوت اودحلاوت ضرورت دي.اوقوت اوحلاوت په ایمان کښې په اعمالو سره راځی.چه اعمال نه وی.نوایمان به بې خونده اوبې لذته وی.اوچه اعمال وی.نوپه ایمان کښې به حلاوت او طاقت وی نومعلومه شوه.چه اعمال دایمان جزء دي.(۳)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.چه دامام بخاری رحمه الله عادت دي.چه دوی اضداد ذکرکوی.ددغه عادت مطابق ئې دلته دا باب ذکرکړې دي.چه څومره چه چا کښې ایمان قوی وی.نوهم هغه هومره به په هغه کښې د ایمان د ضد نه نفرت وی لکه چه دامام بخاری رحمه الله مقصددا دي.چه طاعات په ایمان کښې زیادت کوی.نود کفرنه نفرت هم دایمان د زیادت سبب دي.اودا هم دایمان یوه شعبه ده.(۴)والله أعلم

[۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ(۵) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَمَنْ أَحَبَّ عَبْدًا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ[رقم۲۱]

رجال الحديث

① سلیمان بن حرب: دا ابوایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی واشحی بصری دي.د شعبه .حمادین وغیره نه ئې د حدیث سماع کړې ده.اوددوی نه امام احمد.امام ذهلی.امام حمیدی او امام بخاری احادیث اوریدلی دی.

ابوحاتم رحمه الله فرمائی چه دوی په امامانوکښې دي.تدلیس نه کوی.په رجالو باندې هم ددوی کلام شته.اود فقه سره هم مناسبت لری.د دوی تقریباً لس زره احادیث دی.ما ددوی په لاس

---

(۱) امدادالباری(٤\٤٦٨)_

(۲) تقریربخاری (ص.۱۳۱)_

(۳) ایضاح البخاری(۳\۲۸۱)_

(٤) تقریربخاری شریف (۱\۱۳۱)_

(۵) ددې حدیث تخریج مخکې د ((باب حلاوة الإیمان)) لاندې تیرشوې دي

کښې چرته کتاب نه دي لیدلي زه بغداد کښې د دوی درس حدیث ته حاضر شوې ووم چه دحاضرینود شمار اندازه مې اولګوله نو تقریباً څلویښت زره وو.
دمکې قاضی هم پاتې شوې دي په کال ۱۴۰ه کښې پیدا شوې وو اوپه ۲۲۴ ه کښې په بصره کښې وفات شوې وو.(۱) رحمة الله عليه.

② شعبه: ددې حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» په ضمن کښې لاندې تیرشوی دی.

③ قتادة: ددوی حالات په «باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» دلاندې تیر شوی دی.

④ حضرت انس رضي الله عنه: ددوی حالات هم د پورتنی باب دلاندې تیرشوی دی

په حدیث مکرر کیدو باندې اعتراض اوددې جواب دا حدیث په وړاندې «باب حلاوة الإيمان» کښې تیرشوې دي.اودلته ئې دا دوباره راوړلو. ددې په مکرر راوړلو باندې اعتراض شوې دي.

ددې جواب دا دي.اګرچه بنیادی طور دا حدیث هم هغه دي.خو ددې په سند او متن کښې فرق شته.په سند کښې دحضرت انس رضي الله عنه نه سوا باقی ټول راویان مختلف دی.ځکه چه دحدیث باب راویان دي. سلیمان بن حرب، شعبه، قتاده، او د سابقه حدیث راویان دی محمد بن مثنی ،عبدالوهاب ثقفی ،ایوب سختیانی، او ابوقلابه جرمی رحمهم الله.

بیا په متن کښې هم فرق دي.ځکه چه په حدیث الباب کښې چه کوم درې څیزونه بیان شوی دی.د دې په شروع کښې «من كان الله و رسوله ..» او «من أحب عبداً ..» او «من يكره أن يعود ..» اود سابقه باب په حدیث کښې په دې درې واړه ځایونوکښې د «إن» لفظ دي.دغه شان په سابقه حدیث کښې د «بعد أن أنقذه الله» جمله نشته.اوپه دې حدیث کښې شته.ددې نه علاوه په حدیث باب کښې د «يلقى» لفظ شته.اوپه سابقه حدیث کښې د «يقذف» لفظ دي.والله أعلم

دحدیث تفصیلی تشریح د «باب حلاوة الإيمان» لاندې تیره شوې ده.

۱۳- بَاب تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

په دې ترجمه کښې څو مباحث دی.

اولنی بحث د ترجمې غرض دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه مرجئو باندې رد دي.اودا ښائی چه مرجئه دا وائی.چه ایمان دپاره داعمالو څه ضرورت نشته.که اعمال نه وی. نوهم ایمان ته څه نقصان نه رسی.نودا ثابتوی.چه دا دعوی غلطه ده.بلکه اعمال فائده رسوی.ځکه چه داعمالو په وجه داهل ایمان په درجاتوکښې تفاضل راځی. هم دا وجه ده.چه د چا اعمال زیات وی.هغه به وړاندې جنت ته داخلیږی.اوکوم مسلمانان چه جهنم ته

---

(۱) عمدة القاري (۱۶۸\۱)۔

وړواچولی شی.نوپه هغوی کښې به هم هغه کسان وړاندې راویستې شی.دچا اعمال چه زیات وی.(۱)

دغه شان مرجئه وائی.چه داعمالو هډو څه اثرنشته.نه په طاعت باندې څه فائده رسی.اونه په گناه باندې څه نقصان،نوکه چرته داسې وه.نو بیا داخلق د اعمالو په وجه ولې جهنم ته اچولی شی؟ لکه څنگه چه د باب په روایت کښې ذکردی.

دمرجئو پشان په حدیث الباب سره په خوارجو او معتزلوٗ باندې هم رد کیږی.هغه داسې چه د کبائرو د ارتکاب باوجود دوی د دوزخ نه راویستې شی.

حالانکه د خوارجو او معتزلوٗ په نیزمرتکب د کبیرۀ به مخلد فی النار وی.(۲)

یا داوئیلی شی.چه امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی.چه داعمالوپه وجه د اهل ایمان په ایمان کښې تفاوت او تفاضل پیدا کیږی.په دې صورت کښې به «فی» سببیه وی.اومقصد به دا وی.چه په اعمالوکښې په زیادت اونقصان سره په ایمان کښې تفاضل زیادت او نقصان راځی.(۳)

دویم بحث دویم بحث دا دې.چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه کوم حدیث بیان کړې دې.په دې کښې د «تفاضل فی الإیمان» بیان دې.ددې نه ئې په «مثقال حبة من خردل من إیمان» سره تعبیر کړې دې.په دې کښې د «تفاضل فی الأعمال» ذکرنشته.نو روایت د ترجمة الباب سره مطابق نشو.

ددې جواب دا دې.چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب سره دا خودلی دی.چه په حدیث کښې د«من خردل من إیمان» کښې دایمان نه مراد اعمال دی.په دې باندې دایمان اطلاق ددې وجې کړې دې.چه په دې باندې دایمان تکمیل کیږی.اودایمان نه چه اعمال مراد اخستې شی.نوپه دې باندې هم ددې روایت دویم لفظ قرینه ده.په هغې کښې «من خردل من إیمان»په خائې «من خردل من خیر» راغلی دی.او«خیر» وائی.عمل ته.(۴)

دریم بحث دریم بحث دا دې.چه امام بخاری رحمه الله دکتاب الایمان په اول کښې دتولونه وړاندې چه کومه ترجمه منعقد کړې ده.په هغې کښې وو.«باب قول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الإسلام علی خمس وهو قول وفعل ویزید وینقص»نوهرکله چه امام بخاری رحمه الله دایمان د زیادت اونقصان مسئله بیان کړې ده.نودوباره ددې مسئلې بیانول خو تکراردی؟

---

۱) تقریربخاری (۱۳۲\۱)_

۲) تقریربخاری(ص.۱۳۲)_

۳) عمدة القاری(۱۶۸\۱)_

۴) فتح الباری (۷۳\۱)_

نوددي جواب دا دي چه اولنۍ ترجمه خو ترجمه جامعه ده اوراروان تراجم د هغې تفصيل اوتوضيح دی نوپه دې باندې دتکراراشکال نه واردیږی.

دويم جواب دا دې چه امام بخاری رحمه الله هلته «زيدوينقص» تبعاً ذکر کړې وو اودلته نې مستقلاً ذکر کوی هلته «بني الإسلام على خمس» حديث مقصود دي او ترجمة الباب نې هم د هغې دپاره راوړې وو اودلته زيادت او نقصان بيانول مقصود دی

بعضې دا هم وئيلی دی چه هلته د زيادت اونقصان تعلق داسلام سره وو. اودلته د زيادت او نقصان تعلق د ايمان سره دې نوتکرار نشته

څلورم بحث څلورم بحث دا دې چه امام بخاری رحمه الله وړاندې په صفحه ⑧ باندې يوه ترجمه منعقد کړې وه «باب زيادة الإيمان ونقصانه» اعتراض دا دې چه دهغه باب مقصد هم په ايمان کښې د زيادت او نقصان بيان وو اوکومه ترجمه چه نې دلته منعقد کړې ده نوددې مقصد هم دا دې نودا خو تکرارشو.

ددې يوجواب دا دې چه دلته په اعمالوکښې داهل ايمانو تفاوت بيانول مقصود دی اوهلته امام بخاری رحمه الله خو په ايمان کښې يعنې نفس تصديق کښې د کمی زياتی بيان کوی.(۱)

دويم جواب دا دې چه هلته امام بخاری رحمه الله په نفس ايمان کښې د کمی اوزيادت بيان کړې دې اوپه راروانه ترجمه کښې د مومن به په اعتبارسره د کمی اوزياتی ثبوت ورکوی.(۲)

خودا جواب صحيح نه معلوميږی ځکه امام بخاری رحمه الله ترجمه منعقد کړې ده د «زيادة في الإيمان ونقصانه» چه په ايمان کښې زيادت اونقصان راځی اودمومن به په اعتبارسره خو زيادت راځی خونقصان نه راځی بلکه په کمی سره خو ايمان مفقود کيږی.

چونکه د مومن به نه مراد هغه امور دی په کوموباندې ايمان راوړلو باندې چه سړې مکلف وی نود ايمان بالله نه پس مطالبه ده دايمان بالملائکه اوبيا ايمان بالرسل اوبيا ايمان بالکتب اوبيا ايمان باليوم الآخراو بيا ايمان بالقدر نوکه يوکس داسې وی چه هغه ته اول د ايمان بالله علم وی او بيا ورته د ايمان بالملائکه علم حاصل شی نودده په مومن به کښې زيادت راغلو اوچه بيا ورته د ايمان بالرسل علم اوشو نوبيا نې په ايمان نوره اضافه اوشوه اوچا بيا ورته د ايمان الکتب علم اوشو نوپه ايمان کښې ئې نوره اضافه اوشوه.خوکه يوکس په ذکرشوو څيزونوکښې په يوځيز باندې ايمان پريږدی نوپه ايمان کښې کمی نه راځی بلکه ايمان ختميږی ځکه چه په کومو څيزونو باندې ايمان راوړل ضروری دی په هغې کښې که په يوځيز باندې ايمان پريخودې شی نوبيا ايمان ختم شو ځکه چه د ايمان د تحقق دپاره التزام د طاعت ضروری دې يعنی دهغه تولوځيزونو تسليم کول اومنل په کومو چه ايمان راوړل ضروری وی داسې نه ده چه په بعضو ايمان راوړی اوپه بعضې رانوړی دا

---

(۱) فتح الباری (۱۰۳\۱۱) کتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه)_

(۲) لامع الدراری (۵۹۱\۱)_

خوعين كفردي ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾[1] نوخكه «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښي د مومن به په اعتبار سره په زيادت باندي حمل كول هډو صحيح نه دي اگرچه بعضي اكابرينو امامانو دا توجيه كړي ده[2]

دريم جواب دا دي چه چونكه دايمان د زيادت او نقصان مسئله مختلف فيها ده اودامام بخاری رحمه الله دا عادت دي چه په كومه مسئله كښي اختلاف وي اوسخت اومشهور وي اودامام بخاری رحمه الله رجحان يو طرف ته وي اوبل طرف خلق زور لگوي اودلائل پيش كوي نوبيا امام بخاری رحمه الله دخپلي مدعی ثابتولو دپاره مختلفي طريقي اختياروي اوپه مختلفو ارخونوباندي خپله مدعی ثابتوی دغه شان ئي دلته په كتاب الايمان كښي مصنف رحمه الله هم دا طريقه اختيار كړي ده اودا ئي په مختلف انداز سره ثابته كړي ده چه اعمال په ايمان كښي داخل دي لكه څنگه چه په كتاب التوحيد كښي دالله تعالی د صفاتو په اثبات كښي كړي دي اودصفت كلام دپاره ئي ډيرتراجم منعقد كړي دي په ابواب الخمس كښي امام بخاری رحمه الله د يوي مدعی د ثابتولو دپاره چه په خمس كښي دامام اختيار شته. څلور بابونه قائم كړي دي نودا دامام بخاری رحمه الله عادت دي چه كومه مسئله مختلف فيها وي او اختلاف په كښي شديد وي اود بل دطرف نه هم خپل زور خودلی شي نوامام بخاری رحمه الله هم خپل زور ښائي اوچه كوم طرف د دوی په نيز راجح وي هغه په مختلفوطريقو سره ثابتوی نوپه ايمان كښي د زيادت اونقصان په مختلف فيها مسئله كښي دامام بخاری رحمه الله رانې د زيادت اونقصان دثبوت په حق ده نوخكه ددي دثبوت دپاره مختلف ابواب ذكركوی والله أعلم.

پنځم بحث پنځم بحث دا دي چه امام بخاری رحمه الله ددي باب لاندي دحضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه حديث ذكركړي دي اوكوم باب چه په (ص.۱۱) باندي راخی يعنی «باب زيادة الإيمان ونقصانه» نوهلته ئي د حضرت انس رضی الله عنه روايت نقل كړي دي دواړه روايتونه په مضمون كښي مشترك دي.

اولني سوال دا دي چه امام بخاری رحمه الله په دواړو باندي جدا جدا ترجمه ولي منعقده كړه.

دويم سوال دا دي چه امام بخاری رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه حديث په دي باب كښي ذكركړي دي اوددي الفاظ دا دی «أخرجوا من كان في قلبه مثقال حبة من خردل من إيمان» اود حضرت انس رضی الله عنه كوم حديث چه په «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښي راخی نوپه هغي كښي د «وزن شعيرة من خير» او «وزن برة من خير» او «وزن ذرة من خير» الفاظ راغلی دی او «خير» عمل ته وائی نودحضرت انس رضی الله عنه حديث ددي ترجمي يعنی «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» سره

---

[1] سورة البقرة:(۸۵)۔

[2] كما جزم بذلك السندی رحمه الله في حاشيته على صحيح البخاری انظر(۱۱\۳۰) واختاره شيخ الهند في تراجمه أنظر تقرير بخاری شريف (۱۱\۱۴۶)۔

مناسب وو.خکه چه په دي کښي دخيريعنی دعمل ذکردي اوحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه حديث د هغه ترجمي سره مناسب وو.کومه چه وړاندي راځي.نوچونکه دحضرت ابو سعيد خدری رضی الله عنه په روايت کښي د ايمان ذکروو.اوپه دي ترجمه کښي هم د ايمان د زيادت او نقصان ذکرشوي دي.نوحضرت امام بخاری رحمه الله دحضرت انس رضی الله عنه حديث په «باب تفاضل أهل الأعمال» کښي اودحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه روايت په راروان «باب زيادة الإيمان ونقصانه» کښي ولي ذکرنکړل.

دريم سوال دا دي.چه مصنف رحمه الله په دواړو ځايونوکښي يولفظ اصالةً اوبل تعليقاً ذکرکړي دي.دحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه په حديث کښي ني د «خردل من خير» لفظ تعليقاً راوړي دي.او«من ايمان»ني په اصل روايت کښي ذکرکړي دي. اودحضرت انس رضی الله عنه په روايت کښي ني د «من ايمان»لفظ تعليقاً راوړي دي.او«من خير»ني اصالة ذکرکړي دي.

اوس سوال دا دي.چه امام بخاری رحمه الله لره پکار وو.چه دوی دحضرت ابو سعيدخدری رضی الله عنه حديث کښي د «من خير»لفظ اصالةً ذکرکړي وو.خکه چه دخير نه مراد عمل دي.اوپه ترجمه کښي د اعمالو په اعتبار سره تفاضل بيانولي شی.او «من ايمان»ني تعليقاً راوړي وي.دغه شان دحضرت انس رضی الله عنه په روايت کښي ني «من ايمان» اصالةً راوړي وي.خکه چه په نفس ايمان کښي زيادت اونقصان بيانول مقصود دی.او«من خير»ني تعليقاً ذکرکړي وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله د اولنو دواړوسوالونو دا جواب ورکړي دي.چه په اصل کښي دحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه اوحضرت انس رضی الله عنه په روايتونوکښي د دواړو خبرو احتمال شته.کيدي شی.چه تفاضل ايمان فی الاعمال مراد وی.اوکيدي شی.چه تصديق کښي زيادت اونقصان مراد وي.چونکه دواړه احتمالات وو.نومصنف رحمه الله په دواړو احتمالاتوباندي ترجمه قائمه کړه.چونکه دحضرت انس رضی الله عنه په روايت کښي د موزوناتو تفاوت په «شعيرة، برة، ذرة» سره بيان شوي دي.ددي وجي امام بخاری رحمه الله په ايمان قائم بالقلب کښي د کمی اوزيادت د اظهار دپاره «زيادة الإيمان ونقصانه» ترجمه منقعده کړه.اودا ني اوخودل چه په تصديق کښي کمي اوزيادت کيږی. اودحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه په حديث کښي تفاوت فی الموزونات نشته.نوځکه ني په دي باندي د «تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال» ترجمه قائمه کړه.(۱)

امام العصرعلامه انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی.چه ددي جواب نه خودا معلومه شوه.چه دحضرت انس رضی الله عنه په روايت باندي ني د ايمان د زيادت اونقصان ترجمه ولي قائمه کړه.خو ددي خبري جواب اونه شو.چه دحضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه په روايت باندي ني د «تفاضل

---

(۱) فتح الباری(۱۰۳\۱) کتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه).

أهل الإيمان في الأعمال» ترجمه ولې قائمه کړې شوه. (۱)

حضرت شاه صاحب رحمه الله دويم جواب کړې دې چه په اصل کښې دامام بخاري رحمه الله وراندې دحضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه تفصيلي روايت دې کوم چه امام بخاري رحمه الله په کتاب التوحيد کښې (۲) کړې دې. اوامام مسلم په کتاب الايمان کښې تخريج کړې دې. (۳) په دغه تفصيلي روايت کښې داعمالوتذکره ده. چه خلق به په موقف کښې جمع وي. بيا به الله تعالى تجلى اوکړي. خلق به په سجده پريوځي. پل صراط به اولګولې شي. خلق به د هغې نه تيريږي. بيا به جنتيان جنت او دوزخيان دوزخ ته داخل شي. بيا به جنتيان دخپلو جهنميانو وروڼو په حق کښې الله تعالى ته عرض اوکړي. «ربنا كانوا يصومون معنا ويصلون ويحجون فيقال لهم أخرجوا من عرفتم فتحرم صورهم على النار فيخرجون خلقا كثيرا قد أخذت النار إلى نصف ساقيه وإلى ركبتيه ثم يقولون ربنا ما بقي فيها أحد ممن أمرتنا به فيقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها أحدا ممن أمرتنا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال نصف دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها ممن أمرتنا أحدا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال ذرة من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها خيرا فيقول الله عز وجل شفعت الملائكة وشفع النبيون وشفع المؤمنون ولم يبق إلا أرحم الراحمين فيقبض قبضة من النار فيخرج منها قوما لم يعملوا خيرا قط قد عادوا حمما فيلقيهم في نهر في أفواه الجنة يقال له نهر الحياة فيخرجون كما تخرج الحبة في حميل السيل» (۴) چونکه په دې روايت کښې په اعمالوکښې دتفاوت بيان دې. نوځکه امام بخاري رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه په روايت مختصره باندې دتفاوت وتفاضل في الاعمال باب منعقد کړو. حقيقت دا دې. چه دشاه صاحب رحمه الله دا جواب د حافظ ابن حجر رحمه الله دجواب نه اقوى اوارجح دې. (۵)

بهرحال چه د دواړو حضراتو جوابونه ملاؤ کړې شي. نودا معلوميږي. چه دحضرت انس رضي الله عنه په روايت باندې ئې ددې وجې د زيادت ونقصان في الايمان ترجمه قائمه کړه. چه په دې کښې دتفاوت في الايمان ذکردې. اودحضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه په روايت باندې ئې د تفاضل في الاعمال ترجمه ځکه قائمه کړه. چه د هغوى په روايت مفصله کښې د اعمالو ذکردې.

---

(۱) فيض الباري (۱۰۰/۱۱)۔

(۲) صحيح بخاري (۱۱۰۷/۲، ۱۱۰۸) كتاب الرد على الجهمية وغيرهم باب قول الله تعالى ﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة ﴾ رقم ۷۴۳۹)۔

(۳) صحيح مسلم (۱۰۲/۱، ۱۰۳) كتاب الإيمان باب رؤية المؤمنين في الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)۔

(۴) مسلم كتاب الإيمان باب معرفة الرؤية)۔

(۵) فيض الباري (۱۰۰/۱۱)۔

اوس سوال دا پاتې کیږی.چه امام بخاری رحمه الله داسې ولې اوکړلو.چه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې ئې «من خردل من ایمان» اصل اوګرځولو .او«من خردل من خیر» ئې په متابعت سره ذکرکړلو.اودحضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې ئې ددې په عکس باندې ذکرکړل.

ددې جواب دا دي.چه په اصل کښې دحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه د تفصیلی روایت نه معلومه شوه.چه په دې کښې دکوم تفاوت ذکردي.دهغې نه تفاوت فی الاعمال مراد دي. نو امام بخاری رحمه الله د «من ایمان» روایت اصل اوګرځولو.اوپه «خردل من خیر» سره ئې د هغې شرح اوکړله.اودا ئې اوخودل.چه د «من ایمان» نه مراد «من خیر» دي.

یا داسې اووایه.چه داعمالوپه سلسله کښې ئې د «من خیر» په خائې «من ایمان» روایت اصل اوګرځولو.نوپه دې سره امام بخاری رحمه الله د ایمان اوعمل په مینځ کښې مضبوط تعلق ښکاره کول غواړی. اوپه دې کښې د مرجئو زبردست رد دي.ځکه چه دوی د اعمالو د ایمان سره هیڅ تعلق منی نه.اود نبی صلی الله علیه وسلم په نیزتعلق دومره قوی دي.چه نبی صلی الله علیه وسلم په اعمالوباندې د ایمان اطلاق کوی.(۱)

اودحضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې چونکه تفاوت فی الموزونات نه تفاوت فی نفس الایمان والتصدیق مراد دي.نوامام بخاری رحمه الله ورانده «من خیر» روایت ذکرکړلو.اوبیا ئې تعلیقاً د «من ایمان» لفظ راوړلو.اوددې شرح ئې اوکړه.(۲)واللہ سبحانه وتعالی أعلم.

[۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدْ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ [۶۱۹۲]

---

(۱) ایضاح البخاری(۳\۲۸٤. ۲۸۵)_

(۲) فیض الباری(۱\۱۰۰. ۱۰۱)_

(۳) هذا الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر .سورة النساء باب ﴿إن الله لا یظلم مثقال ذرة رقم ٤٥٨١ وسورة القلم باب یوم یکشف عن ساق رقم ٤٩١٩ وفی کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم ٦٥٦٠ و باب الصراط جسر جهنم رقم ٦٥٧٤ وفی کتاب التوحید باب قول الله ﴿وجوه یومئذ ناضرة إلی ربها ناظرة﴾ رقم٧٤٣٨. ٧٤٣٩ومسلم فی صحیحه فی کتاب الإیمان باب رؤیة المؤمنین فی الآخرة ربهم سبحانه وتعالی)

رجال الحديث

① اسماعيل: دوی عبدالله بن اسماعيل بن ابی اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالك بن ابی عامر اصبحی مدنی دی.
دا د امام مالك رحمه الله خورنې دي. دوی دخپل ماما يعنی امام مالك رحمه الله نه او د خپل پلار. او ورور عبدالمجيد، اوابراهيم بن سعد، سليمان بن بلال. اوددوی نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلی دی.
او دوی نه په روايت کونکوکښې امام بخاری، امام مسلم، امام دارمی رحمهم الله نه علاوه نور حافظان دی. د دوی احاديث امام بخاری، امام مسلم اوابن ماجه په خپلوخپلو کتابونوکښې نقل کړې دی. اوامام نسائی د دوی تضعيف کړې دې. نو ځکه هغوی ددوی نه حديث نه دی اخستې. امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «محله الصدق وكان مغفلاً»
دامام يحيی بن معين رحمه الله نه منقول دی. دوی فرمائی. چه اسماعيل او ددوی پلار دواړه ضعيفان دی. ددوی نه دا هم نقل دی. چه «اسماعيل صدوق ضعيف العقل ليس بذلك» مطلب دا دی. چه دوی په حديث کښې صحيح تصرف نشی کولې. اونه دخپل کتاب نه علاوه دبل کتاب قراءت اوادا صحيح کولې شی.
ابوالقاسم لالكائی رحمه الله فرمائی. امام نسائی. چه په دې باندې کلام کړې دې. نومبالغه ئې کړې ده. دهغه مبالغې دوجې دوی متروك گرځول لازميږی. کيدې شی. امام نسائی ته د دوی داسې حالات ښکاره شوی وی. چه هغه نورو ته نه وی ښکاره شوی. ځکه چه د نورو حضراتو د کلام نه صرف دومره معلوميږی. چه دوی ضعيف دی.
بيا دابن معين رحمه الله نه د دوی تعريف هم منقول دي. دغه شان به امام احمد اوامام بخاری رحمهما الله هم د دوی تعريف کولو.(۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله چه ددوی په باره کښې په تقريب کښې کوم فيصله کن قول ذکرکړې دي. هغه دا دي. «صدوق أخطأ في أحاديث من حفظه»(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی. چه اسماعيل بن ابی اويس امام بخاری رحمه الله ته خپل روايات ورکړل. اودوی ته ئې اووئيل. چه په دې احاديثوکښې چه کوم قابل احتجاج وی. په هغې باندې نښه اولګوه. چه هغه صرف دهغه احاديثو روايت کوی. او د نورو روايت پريږدی.
د دې واقعه نه معلوميږی. چه امام بخاری رحمه الله د دوی کوم احاديث په خپل صحيح کښې نقل کړی دی. هغه منتخب اوصحيح احاديث دی. دغه شان ددې واقعه نه دا خبره هم معلوميږی. چه د صحيح بخاری نه سوا په نورو کومو کتابونو کښې چه ددوی احاديث ذکر

---

(۱) عمدة القاری (۱۶۹/۱۱).
(۲) تقريب التهذيب (۱۰۸) رقم الترجمة ۴۶۰.

دی.هغه قابل احتجاج نه دی.ځکه چه امام نسائی او نورو امامانو ﷺ دې ضعیف ګرځولې دي.البته که ددوی متابعت موجود وی. نوقابل احتجاج کیدې شی.(۱)

④ مالك:ددوی حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن»په ضمن کښې تیرشوی دی.

④ عمروبن يحيى المازني:دوی عمروبن یحیی بن عماره بن ابی حسن المازنی المدنی رحمه الله دی.دخپل پلار نه علاوه د نورو محدثینو نه روایت کوی.اوددوی نه چه چا سماع کړې ده.په هغوی کښې دیحیی بن سعید انصاری نه علاوه نور تابعین دی.
امام ابوحاتم رازی اوامام نسائی رحمهما الله ددوی توثیق کړې دې.په کال ۱۴۰ھ کښې نې وفات شوی دی.(۲)

④ يحيى: دوی یحیی بن عماره بن ابی حسن المازنی المدنی دی.دحضرت ابوسعید خدری اوحضرت عبدالله بن زید انصاری رضي الله عنهما نه ئې احادیث اوریدلی دی. او د دوی نه ددوی خوی او امام زهری رحمه الله احادیث اوریدلی دی.
بعضې حضراتو ددوی پلارحضرت عماره صحابی ګرځولې دې.خو دا صحیح نه ده.بلکه ددوی نیکه حضرت ابوالحسن صحابی رضي الله عنه وو.(۳)

حضرت ابوسعیدخدری رضي الله عنه: ددوی حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن»په ضمن کښې تیرشوی دي.

قوله: يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ :جنتیان به جنت ته داخل شی.اوجهنمیان به جهنم ته داخل شی.بیا به الله تعالی ارشاد اوفرمائی.د چا په زړه کښې چه د اوری د دانې هومره ایمان هم وی. هغه د اور نه راوباسئ. ددې نه معلومیږی.چه اعمال به تللی شی.

داعمالو وزن: دلته داعمالو دوزن مسئله نشته.خوضمناً بیانولې شی.
په دې کښې اختلاف دې.چه اعمال به تللی شی اوکه صحائف؟
دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما (۴) وامام بخاری رحمه الله (۵) رائې دا ده.چه اعمال به تللی شی.حافظ ابن حجر رحمه الله دا د اهل سنت نه نقل کړی دی.(۶)

---

(۱) هدى الساري(۳۹۱)_
(۲) عمدة القاري(۱۶۹\۱) وتقريب (٤٢٨) رقم ٥١٣٩)_
(۳) عمدة القاري(۱۶۹\۱) وتقريب (٥٩٤) رقم ٧٦١٢) وتقريب (٤٠٨) رقم ٤٨٤٢)_
(٤) تفسير كبير(٢٥\١٤) وتفسيرقرطبي (١٦٦\٧)_
(٥) صحيح بخاري آخري باب)_
(٦) فتح الباري(٥٣٨\٣١٣)_

دحضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دی چه اعمال به تللی شی[1] علامه قرطبی رحمه الله دا قول اختیار کړي دي[2] اوامام فخرالدین رازی رحمه الله دا قول د عامو مفسرینو رحمهم الله نه نقل کړي دي[3] بلکه دوی یو روایت نقل کړي دي په کوم کښې چه د اعمالو د تللو صراحت موجود دي[4] دغه شان په سنن ترمذی او مسند احمد کښې یو روایت دي حضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهما فرمائی چه یوکس به د قیامت په ورځ راوستې شی. اوددې وړاندې به یوکم سل رجسټرې پرانستې شی هر رجسټر به د سترګو دنظر په اندازه لوئې وی بیا به ده ته اووئیلی شی چه زما فرشتوخو په تا باندې څه ظلم نه دي کړي آیا په دې کښې داسې څه څیز شته چه نه تړي انکار کوې هغه به اووائی نه. بیا به یوکاغذ راوویستې شی په هغې به کلمه شهادت وی هغه سړي به اووائی ددې رجسټرو په مقابله کښې به ددې څه وزن وی خوچه کله هغه کاغذ کیخودې شی نو په ټولو رجسټرو به درنه شی[5]

اشکال کیدې شی چه د اعمالوصحیفې چه تللی شی دا خو په ذهن کښې راځی خواعمال دا خود قبیلې د اعراضو نه دی ددې د تللو به څه صورت وی؟

په یوه زمانه کښې دا اشکال وو خونوو تحقیقاتو دا اشکال د جړې نه اوویستلو آواز په ټیپ کښې محفوظ کولې شی شمسی شعاګانې په آلاتوکښې محفوظ کولې شی ددې پیمائش کولې شی د حرارت او بردوت تول کولې شی دې ټولوتحقیقات دا اشکال دسرنه ختم کړلو خوچه په کومه زمانه کښې دا تحقیقات نه وو په هغه زمانه کښې خلقو دا جواب ورکړې وو چه دا اعراض به داجسامو په صورت کښې کړې شی اوددې نه به جسم جوړ کړې شی اوبیا به تللی شی[6]

دریم قول دا دي چه د اعمالو خاوندان به تللی شی[7]

اوددې دلیل په صحیحینو کښې دحضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت دي «إنه ليأتي الرجل العظيم السمين يوم القيامة لا يزن عند الله جناح بعوضة»[8]

---

[1] تفسیر قرطبی (١٦٥\٧)۔

[2] المصدر السابق)۔

[3] تفسیر کبیر (١٦٥\١٤)۔

[4] سئل رسول الله ﷺ عما يوزن يوم القيامة فقال الصحف . تفسیر کبیر (٢٥\١)۔

[5] جمع ترمذی كتاب الإيمان باب ما جاء فيمن يموت وهو يشهد أن لا إله إلا الله رقم ٢٣٩) ومسند أحمد (٢١٣\٢)۔

[6] فتح الباری (٥٣٩\١٣) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ونضع موازين القسط ليوم القيامة)۔

[7] تفسیر ابن كثير (٢٠٢\٢) سورة الأعراف آيت ﴿والوزن يومئذالحق﴾۔

[8] الصحيح البخاری كتاب التفسير سورة الكهف باب ﴿ أولئك الذين كفروا بآيات ربهم ولقائه فحبطت أعمالهم) رقم ٤٧٢٩) وصحيح مسلم (٣٧٠\٢) كتاب صفات المنافقين باب صفة القيامة والجنة والنار)۔

دغه شان د نبی ﷺ نه نقل دی «الرجل أثقل فی المیزان یوم القیامة من أحد»(۱)

دغه شان فرمائی «والذی نفسی بیده لهما (یعنی الساقین) أثقل فی المیزان من أحد»(۲)

خودا دواړه روایتونه په خپل ظاهر باندې نه دی محمول د صحیحینو د روایت نه بې قدره مراده اود دویم روایت نه دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په نیز قدراو منزلت بیان شوې دې حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائیلی دی کیدې شی چه د بعضو اعمال تللی شی اود بعضو عمل نامې. اوبعضې په خپله تللی شی(۳) والله أعلم.

قوله فَيَخْرُجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً: بیا به: خلق د جهنم نه راویستې شی.دوی به سوزیدلی او تور شوی وی.بیا به د باران یعنی ژوند په نهرکښې واچولی شی.(امام مالك ته شك دې) نو دوی به یا داسې راوتوکیږی. لکه څنګه چه تخم د خوړ په غاړه باندې راتوکیږی.ولې تاسو نه ګورئ.چه څنګه زیړ زیړ راتوکیږی.

«حیاً» بالقصر،ددې معنی باران دې.اود حیاة معنی ژوند دې.باران هم د ژوند سبب وی چه باران اوشی.نو په زمکه کښې ژوند پیدا شی.انسانانو ته روزی اوغله اوخوراك ملاؤ شی نو د زمکې د ژوند سبب هم دې.اود وونو باغونود ژوند سبب هم دې.نودغه شان به د انسانانو د ژوند سبب هم وی.ددې وجې که دلته د «حیاة» لفظ راغلی وی.نوخه باك نشته خکه چه دغه نهربه د دې جنهمیانود ژوند سبب اوګرځی.ددوی بدنونه کوم چه په جهنم کښې د کوئلې پشان سوزیدلی او تور شوی وی.په دې نهر کښې د غورځولو نه پس به په هغې باندې دغوښې اوخرمنې پیدا کیدل شروع شی.اودهغوی د بدنونو جالت به ښه شی(۴) راوی وائی.چه دا یا «نهرالحیاة» دې.او یا «نهرالحیا» دې.امام مالك څوك چه دا روایت د عمروبن یحیی مازنی رحمه الله نه نقل کوی.دوی ته شك شوې دې.چه «نهرالحیا» دې.اوکه «نهر الحیاة» دې.خو وړاندې امام بخاری رحمه الله د وهیب د روایت حواله ورکړې ده.هغوی په دغه روایت کښې د عمروبن یحیی مازنی نه د شك نه بغیر «نهرالحیاة» نقل کړې دې.

بیا په دې باندې پوهه شئ.چه یو «حبة» بفتح الحاء دې.ددې معنی د عامې دانې ده.ددې جمع «حبّ» او«حبوب» راځی اویو دې «حبة» بکسرالحاء(۵) ددې «حبة» خصوصیت دا دې.چه دې ته

---

(۱) مسند أحمد(۱\۱۱٤) مسند علی بن أبی طالب رضی الله عنه)_

(۲) مسند احمد(۱\۱۱٤) مسند عبدالله بن مسعود رضی الله عنه)_

(۳) تفسیر ابن کثیر(۲\۲۰۲) سورة الأعراف آیت «والوزن یومئذ الحق »)_

(۴) فتح الباری(۱\۷۲)_

(۵) عمدة القاری(۱\۱۷۰)_

لره غوندې موقع ملاؤ شي. اودا چرته اونخلي. اونمی ورته ملاؤ شي. نو سمدستی راتوکیږی. نو ددې جملې معنی دا شوه چه په روانو اوبوکښې په غاړه باندې چه څنګه دا څنګلی بوتې راخیژی چه سمدستی راخیژی. نودغه شان به دا خلق هم تروتازه شی او سمدستی به راوتوکیږی. (۵۷۷۱)

قوله قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ: وهیب دوی وهیب بن خالد بن عجلان باهلی بصری رحمه الله دی. د ایوبختیانی. ابوحازم. سلمه بن دینار. جعفر صادق. منصوربن معتمر. موسی بن عقبه. یحیی بن سعید انصاری رحمه الله غوندې حضراتو نه روایت کوی.

او دوی نه چه چا احادیث اوریدلی دی په هغوی کښې اسماعیل بن علیه. ابوداود طیالیسی. یحیی بن سیعدالقطان غوندې د علم ستنې دی.

امام یحیی بن معین دوی لره په دوی بصری مشائخوکښې اهم ترین شماری

ابوداود طیالیسی رحمه الله فرمائی. «حدثنا وهیب وکان ثقة»

امام عجلی رحمه الله دوی لره «ثقة ثبت» گرځوی.

ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «ما أتقن حدیثه إلا تکاد تجده یحدث عن الضعفاء» وئیلی شی. چه دامام شعبی رحمه الله نه پس په رجالوباندې دوی نه زیات بل څوک عالم نه وو.

په کال ۱۶۵ھ یا ۱۶۹ھ کښې وفات شوې دې. رحمه الله رحمة واسعة(۱)

دوهیب دتعلیقی روایت فائده. مؤلف رحمه الله د وهیب تعلیقی روایت ذکرکړو. اوپه دې کښې ئې په دوو خبرو باندې تنبیه ورکړه. یوه دا چه وهیب هم دا حدیث د عمروبن یحیی نه نقل کړې دې. لکه څنګه چه ئې امام مالك نه نقل کوی. خو مالك ئې په شك سره نقل کوی. اووهیب ئې بغیرد شك نه په «الحیاة» سره نقل کوی. اودا قاعده ده. چه د روایت مشکوکه په مقابله کښې روایت مجزومه راجح وی.

دویمه په دې خبره باندې تنبیه ده. چه د وهیب په روایت کښې «من خیر» دې. اود مالك په روایت کښې «من ایمان» دې. اومؤلف رحمه الله د ایمان شرح په خیر سره اوکړه. لکه وړاندې چه دې طرف ته اشاره تیره شوې ده.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی. چه د وهیب دا روایت امام بخاری په کتاب الرقاق کښې موصولا ذکرکړې دې.(۲) دا خبره خو صحیح ده. چه د وهیب روایت په کتاب الرقاق کښې موصولا راځی. خوهلته د وهیب په روایت کښې د «من خردل من ایمان» الفاظ دی. د «من خردل من خیر» الفاظ نه دی.

---

(۱) تهذیب الکمال (۳۱\۱۶۸) رقم الترجمة (۶۷۶۹)۔

(۲) ارشاد الساری (۱۰\۱۰۶)۔

حافظ رحمه الله فرمائی.چه مولف باندې اعتراض شوې دې.چه د وهیب روایت کو چه دلته تعلیقاً ذکرکړې دې.نودا ئې د «من خير» په الفاظو سره ذکرکړې دې.اوموصولاً چه ئې پخپله کوم روایت نقل کړې دې.په هغې کښې د «من ايمان» الفاظ دی.(۱)

حافظ رحمه الله فرمائی.چه داعتراض څه خبره نشته.ځکه چه ابن ابی شیبه په خپل منصف کښې د وهیب روایت نقل کړې دې.په هغې کښې د «من خردل من خير» الفاظ دی.اودلته مصنف رحمه الله تعلیقاً هم دغه روایت تهاشاره کړې ده.دکتاب الرقاق روایت ته ئې اشاره نه ده کړې.(۲)

[۴۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ (۳) [۳۲۸۸،۶۶۰۶،۶۶۰۷]

رجال الحديث

① محمدبن عبيدالله: دوی ابوثابت محمدبن عبیدالله بن محمد بن زیدمدنی دی.دوی د آل عثمان مولی وو.د لوبو محدثینو نه ئې داحادیثو سماع کړې ده.اود دوی دامام بخاری رحمه الله لویو محدثینو روایات اخستی دی.(۴)

حافظ رحمه الله دوی ثقه ګرځولی دی.(۵)

② ابراهیم بن سعد: دوی ابواسحاق ابراهیم بن سعدبن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زهری مدنی نزیل بالغداد دی.په ۱۱۰ه کښې پیدا شوی وو.دخپل پلار ،امام زهری.هشام بن عروه وغیره رحمهم الله نه ئې احادیث اوریدلی دی.اود دوی نه امام شعبه،عبدالرحمن بن

---

(۱) صحیح بخاری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۶۰)_

(۲) فتح الباری(۱۱\۷۳)_

(۳) هذا الحديث أخرجه البخاری ههن وفی كتاب فضائل الصحابة باب مناقب عمربن الخطاب رضي الله عنه رقم ۳۶۹۱ وفی كتاب التعبير باب القميص فی المنام رقم ۷۰۰۸ وباب جر القميص رقم ۷۰۰۹ ومسلم فی صحيحه (۲۷۴\۲) كتاب الفضائل باب من فضائل عمر رضي الله عنه والنسائی فی سننه (۲۶۹\۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب زيادة الإيمان ونقصانه والترمذی فی جامعه فی كتاب الرؤيا باب فی رؤيا النبی صلى الله عليه وسلم اللبن والقميص رقم ۲۲۸۵ . ۲۲۸۶)_

(۴) عمدة القاری(۱۱\۱۷۳.) وتقريب (۴۹۴) رقم الترجمة (۶۱۱۰)_

(۵) تقريب التهذيب (۴۹۴) رقم الترجمة (۶۱۱۰)_

مهدی وغیره رحمهم الله دیرومحدثینو رحمهم الله روایت کړي دي

امام احمد رحمه الله فرمانی «ثقة حجة تكلم فيه بلا قادح»

بغداد ته نې تشریف اوړي وو هلته د هارون الرشید دطرفه د بیت المال نګران پاتې شوي وو په کال ۱۸۳ھ یا ۱۸۵ھ کښې وفات شوي وو

د دوی پلار سعدبن ابراهیم د تابعینوخخنی وو اوپه مدینه کښې قاضی پاتې شوي وو رحمهما الله رحمة واسعة.(۱)

③ صالح: ندوی ابومحمد یا ابوالحارث صالح بن کیسان مدنی دی.(۲)

په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې ورته د حضرت عبدالله بن زبیر.حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهم د لیدلوسعادت حاصل دي.بلکه یحیی بن معین رحمه الله فرمانی چه ددې دواړو نه ورته سماع هم حاصله ده.(۳)

ددوی په ثقاهت او جلالت شان باندې اتفاق دي.(۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه دوی د طلب علم شروع د لس کم سل کالو په عمر کښې کړې وه.او د یو سل شپتو کالو په عمر کښې وفات شوی وی.(۵)

امام حاکم رحمه الله فرمائی.چه د اویا کالو په عمر کښې دوی د علم طلب شروع کړې وو د امام زهری رحمه الله نه ئې د نوی کالو په عمر کښې احادیث اوریدلی دی. او د یو سل شپتو کالو نه په زیات عمر کښې د دوی وفات شوي دي.(۶)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.که رته د امام حاکم خبره اومنلې شی.نو بیا دوی په خوانانو صحابو رضي الله عنهم کښې ګنړل پکار دی.ځکه چه دوی مدنی وو.اودا هم منل پکار دی.چه د نبی صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت کښې به د دوی عمر د دیرشو کالو نه زیات وو اود حاکم د قول مطابق که دوی د اویا الو په عمر کښې د علم طلب شروع کړې وی نودا منل به پکار وی.چه ددې نه پس دوی تقریباً د نوی کالو نه زیات ژوندې پاتې شوي دي.په دې صورت کښې خو به دوی د حضرت سعد بن ابی وقاص او حضرت عائشې رضي الله عنهم نه احادیثو اوریدونکو کښې وو.ځکه چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه وفات په ۵۵ھ کښې او د حضرت عائشې رضي الله عنها وفات په ۹۵ھ کښې شوي دي اود دوی وفات د ۱۴۰ھ نه پس د ۱۶۰ کالو نه په زیات عمر کښې شوي وو.که وفات په ۱۴۰ھ کښې او عمر ۱۶۰ کاله هم اومنلې

---

۱) عمدة القاري(۱۷۳\۱) وتقريب (۸۹) رقم ۱۷۷)_

۲) عمدة القاري(۱۷۳\۱) وتقريب (۲۷۳) رقم ۲۸۸٤)_

۳) تهذيب الكمال (۷۹\۱۳) رقم ۲۸۳٤)_

۴) عمدة القاري (۱۷۳\۱) وتهذيب الكمال (۸۱\۱۳ـ ۸۲)_

۵) عمدة (۱۷۳\۱)_

۶) تهذيب الكمال (۱۳ج۸۳) وسير أعلام النبلاء (٤٥٦\۵)_

شی نو سن هجری او عمر کښې د ۲۰ کالو فرق دې سن هجری کمه ده او عمر ددې نه ۲۰ کاله زیات دې ن که دوی د ۷۰ کالو په عمر کښې د علم طلب شروع کړې وی نو د شلو کالو د فرق په جه به دوی پکار ده چه په ۵۰ه کښې وو او وفات ئې چونکه د ۱۶۰ کالو په عمر کښې ۱۴۰ ه کښې شوې دې نو دا هم لازمیږی چه چه دوی به د ۱۵۰ هنه پس ۹۰ کاله ژوندی وو ددې ذکرشوی حساب مطابق به په ۱۰ه کښې چه دهغې نه څومیاشتې وړاندې نبی ﷺ وفات شوې وو به د دوی عمر ۳۰ کاله وو نو د حاکم خبره صحیح نه ده.(۱)

په ۱۴۰ه کښې وفات شوی وو.(۲)

⑷ ابن شهاب: دوی محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری (متوفی ۱۲۳ه) دی. ددوی

حالات په «بدالوحی» کښې د دریم حدیث په ضمن کښې تیرشوی دی.

⑸ ابوامامه بن سهل: دوی ابوامامه اسعدبن سهل بن حنیف دی. دوی د لیدلو په اعتبارسره صحابی وو. البته د نبی ﷺ نه د دوی براه راست روایت نه دې شوې. بلکه دوی د حضرات صحابه کرام ﷺ په واسطه سره روایت کوی. په کال ۱۰۰ه کښې د دوه پنځوس کالو په عمر کښې وفات شوې وو ﷺ.(۳)

⑹ حضرت ابوسعیدخدری رحمه الله: ددوی الات په «باب من الدین الفرر من الفتن» لاندې تیرشوی دی.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذٰلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَالَ الدِّينَ:

رسول الله ﷺ فرمانی چه یوځل زه اوده وو ما په خوب کښې خلقاولیدل چه هغی ماته مخامخ راوستې شی او دوی قمیصونه اچولی دی په دې کښې بعضې قمیصونه تر سینو پورې دی او بعضې د دې نه کم دی او عمربن الخطاب ﷺ ماته راوستې شو. دده داسې قمیص وو چه هغه ده په خان پسې رانښکل (یعنی دیرښکته وو) صحابو ﷺ تپوس اوکړو. یارسول الله تاسو د دې څه تعبیر کوئ نو نبی ﷺ اوفرمائیل دین.

(۱) سیر أعلام النبلاء (۵\۴۵۶).
(۲) المصدر السابق).
(۳) المصدر السابق).

نبی کریم ﷺ دلته په خوب کښې د قمیص لیدو تعبیر په دین سره بیان کړې دي. کیدې شی چه دا نبی ﷺ د قرآن کریم نه استنباط کړې وی. په قران پاک کښې دی. ﴿ وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ﴾(۱) لکه څنګه چه د ظاهری لباس په ذریعه انسان د بې شرمۍ او عریانۍ نه بچ کیږی. د یخنۍ او ګرمۍ نه محفوظ وی. دغه شان د دین لباس هم هر قسم حفاظت کوی. اولکه څنګه چه ظاهری لباس پټونکې دي. دغه شان تقوی او دین د ټولو بې حیاګانو. فحشاء او کمزوریانو دپاره پرده ده. خلاصه دا چه لکه څنګه انسان د قمیص په ذرعه بدن د ګرمۍ او یخنۍ نه محفوظ ساتی. دغه شان ددین په ذریعه ددنیا اود آخرت د مکروهاتو نه محفوظ اوسیږی.(۲) دلته د دین نه مراد اعمال دی. ددې معنی په اعتبار سره دا روایت د ترجمة الباب سره مطابق دي. چه د قمیص تعبیر دین دي. ناو د دین نه مراد اعمال دی نو په قمیصونوکښې خلق مختلف المراتب لیدل ددوی په اعمالوکښې په مختلف المراتب کیدو باندې دلیل دي.(۳) په اعمالو کښې د تفاوت په سبب د اهل ایمان په درجاتوکښې تفاوت ښائی. چه د اعمالو د ایمان سره ژور تعلق دي. نو د مرجئو خیال غلط شو. چه نه طاعت فائده رسوی. اونه معصیت نقصانی دي. والله سبحانه أعلم.

بیناً: دا لفظ په اصل کښې «بین» دي. په آخر کښې الف او کله «ما» زیاته شی. او «بینهما» ونیلې شی. اودا د ظروف زمان څنی دي.

په اصل کښې «بین» اوختونو طرف ته مضاف کیږی. دا مضاف حذف کړی. او ددې په عوض کښې «الف» یا «ما» راوړی. نوددې اعراب د ظرف زمان وی.(۴)

قمص: دا د قمیص جمع ده.

«ثدی» د ثاء په ضمه دال په کسره او یائې مشدده سره د «ثدی» جمع ده. «ثدی» بکسر الثاء المثلثة هم مع راځی. د «ثدی» لفظ مذکر هم استعمالیږی. او مونث هم.(۵)

بیا د «ثدی» لفظ صرف ښځو پورې خاص دي. او که په سړو باندې هم ددې اطلاق کیږی.

ﷺ په دې کښې اختلاف دي. د بعضې حضراتو دا وینا ده. چه د «ثدی» د ښځو پورې خاص دي. اود سړو دپاره د «ثندوة» لفظ استعمالیږی. او د نورو حضراتو وینا ده. چه د «ثدی» لفظ مشتر دي. په سړی او ښځه دواړو باندې د دې اطلاق کیږی. د حدیث باب نه په ظاهره هم

---

(۱) الأعراف (۲۶)_

(۲) درس بخاری (۱۹۶\۱)_

(۳) فتح الباری (۷٤\۱۱)_

(۴) معجم النحو (۹۱. ۹۲)_

(۵) مختار الصحاح)_

ددوی تائید کیږی اګرچه وئیلې شی چه دلته د سړو دپاره مجازاً د ((شدی)) د لفظ استعمال شوې دې (۱)

یوه شبه او د هغې جواب دلته چونکه په حدیث کښې د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت بیان شوې دې او د دوی دین کامل بلکه اکمل خودلې شوې دې په دې سره دې چاته دا شبه نه کیږی چه د دوی مقام او مرتبه د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نه هم اوچته شوه

ددې نه جواب دا دې چه دلته نبی ﷺ صرف د درې قسمه خلقو ذکرکړې دې یعنی ((منها ما یبلغ الثدی ومنها ما دون ذلك)) او د حضرت عمر رضی الله عنه کیفیت ئې په ((وعلیه قمیص یجرّه)) سره ذکرکړې دې دلته د نبی ﷺ مقصود حصر نه دې خکه چه بنکاره ده مسلمانان صرف په درې قسمه نه وی بلکه د اختصار په وجه نبی ﷺ د مثال په طور یا د څه بل مصلحت په وجه صرف د دریو ذکر اوکړو (۲)

بیا اعتراض خو به په هغه وخت کښې صحیح وو چه حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه هم خودلې شوې وو او د هغوی قمیص د حضرت عمر رضی الله عنه د قمیص نه کم وو

یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه حضرت عمر رضی الله عنه په کوم مقام او کومه مرتبه کښې خودلې شوې دې دغه مقام صرف د هغوی دپاره خاص شوې نه ده چه ګنې هغه سره به په دغه مرتبه کښې څوك شریك نه وی (۳)

یوجواب دا هم دې چه د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه په افضلیت باندې د اهل سنن والجماعت اجماع ده اودا دلیل قطعی دې (۴) نوپه خبر واحد باندې به اجماع ته ترجیح وی

دا هم وئیلی شوی دی چه حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته فضیلت کلی حاصل وو که د دې سره په جزئی فضائلوکښې چاته څه امتیاز حاصل وی نودا د حضرت ابوبکرد افضلیت سره څه منافی نه ده

دلته هم د حضرت عمر رضی الله عنه یو جزئی فضیلت بیان شوې دې بیشکه د حضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه دا فضیلت د پسخیدو لائق دې اوکه په دې کښې ورته حضرت ابوبکرصدیق هم اوپسخیږی نو څه قباحت په کښې نشته

ګورئ په حدیث کښې راغلی دی چه د قیامت په ورځ به درې قسمه خلق د مشکو په ډیرو باندې وی د دوی به دا حالت وی چه اولین او آخرین به هغوی ته پسخیږی یوبه په هغوی کښې مؤذن وی څوك چه په شپه او ورځ کښې پنځه وخته خلق مانځه طرف ته رابلی دویم هغه امام چه خلق تری خوشحاله وی او دریم هغه کس چه غلام وی د خپل رب حق هم ادا

---

(۱) مجمع بحار الأنوار (۱\۲۸۵) وفتح البارى (۱\۷٤)۔
(۲) مجمع بحار الأنوار (۱\۲۸۵)۔
(۳) المصدر السابق)۔
(۴) عمدة القارى (۱۷۵\۱)۔

کوی اود خپل مالك حق هم پورد کوی.[1]
په دې حدیث کښې اوګورئ چه چرته د موذن مرتبه او چرته د اولین او آخرین .چه ددې په عموم کښې انبیاء.صدیقین.او شهدا، هم داخل دی ټول به ورته پسخیږی آیا ددې معنی به دا وی چه موذنین د انبیاؤ اوصدیقینو نه هم افضل دی نه بکله دا د موذنینو یو جزئی فضیلت دې او حضرات انبیاؤ علیهم السلام ته کلی فضیلت حاصل دې دغه شان حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته کلی فضیلت حاصل دې.
چونکه حضرت عمر رضی الله عنه ته د خلافت د فرائضو پوره کولو یوه اوږده زمانه په لاس روغلې وه.ددې په وجه د حضرت عم رضی الله عنه په اعمالو کښې زیادت راغلو او د هغوی د کوششونو په نتیجه کښې اسالم ته ډیر عزت ملاؤ شو.اود کافارنو ملا ماته شوزد هغوی حوصلې اوبیللې.نوځکه د حضرت عمر رضی الله عنه دا فضیلت جزئی فضیلت دې په دې سره د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه مرتبه نه کمیږی.یوخو ددې وجې چه حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته کوم فضیلت حاصل دې.هغه په تواتر سره ثابت دې.اود حضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه دا فضیلت خبر واحد دې.د متواترمقابله خبر واحد چرته کولې شی![2]
دویمه خبره دا هم ده.چه کله نبی صلی الله علیه وسلم وفات شو.په هغه وخت کښې د حضرت اسامه د لښکر روانولوپه باره کښې اختلاف پیدا شو.ټولو دا وئیل.چه نبی صلی الله علیه وسلم اوس اوس وفات شوې دي.حالات ډیر نازك دی.په داسې موقع دومره لوئې لښکر لیږل خپل خان دپاره خطروته دعوت ورکول دی.دا لښکر دې روان نکړې شی.په دغه موقعه حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وو.چه دوی افرمائیل.دا نشی کیدي.چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپله یو لښکر روان کړې وی.او هغې ته ئې په خپله ترتیب ورکړې وی.اود هغې طرف نبی صلی الله علیه وسلم پخپله مقرر کړې وی.هغه دغه طرف ته روان نکړې شی.ددې مطلب خو به دا وی.چه زمونږ دشمنان به دا اوګڼی.چه د محمد رضی الله عنه نه پس د هغه ملګری کم همته شول.په دوی کښې بزدلی پیدا شوه.اوس دوی د خپل پیغمبر صلی الله علیه وسلم په فیصله باندې عمل کولوکښې شك کوی.دا خبره مونږ نشو برداشت کولې.چه دشمن ته د داسې سوچ موقع ورکړو.ددې وجې دا لښکر په هر صورت کښې روانول پکار دی.اوحضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه لښکر روان کړل.یقینی خبره وه.چه په دشمنانو ددې ډیر لوئې اثر اوشو.اوهغوی په دې پوهه شو.چه د مسلمانانود پیغمبر صلی الله علیه وسلم دوفات نه پس په دوی کښې څه کم همتی نه ده پیدا شوې.[3]
دغه شان کله چه نبی صلی الله علیه وسلم وفات شو.نو استقامت چا خودلې وو؟ د حضرت عمر رضی الله عنه غوندې بهادر شخصیت دا حال وو.چه هغوی توره په لاس ولاړ وو او دا ئې وئیل.چه چا ؤاووئیل.چه محمد صلی الله علیه وسلم وفات شو.نو د هغه څت به قلم کولې شی.خو حقیقت دادې.چه د کومو ثابت

---

[1] امع ترمذی کتاب صفة الجنة باب (بدون ترجمة) بعد باب ما جآء فی کلام الحور العین رقم ۲۵۶۶)_
[2] عمدة القاری(۱۱\۱۷۵)_
[3] البدایة والنهایة (۶\۳۰۴، ۳۰۵) فی تنفیذ جیش أسامة بن زید رضی الله عنهما)_

قدمي ثبوت حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ورکړو هغه بل چاته نه وو کړي. راغلو د نبی ﷺ د وفات اعلان ئې اوکړو او وې فرمانیل «من کان منکم یعبد محمداً فإن محمداً قد مات ومن کان منکم یعبد الله فإن الله حی لا یموت»(۱) په ټولو صحابو رضی الله عنهم کښې سکون پیدا شو او ددې مسئلې په باره کښې چه په هغوی کښې کومه پریشانی وه هغه پوره شوه(۲)

په کوم وخت کښې چه د منکرینو زکاة مسئله پیدا شو نو حضرت عمربن خطاب رضی الله عنه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته عرض اوکړو «یا خلیفة رسول الله ﷺ تألف الناس وارفق بهم» په دې باندې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه چه کوم جواب ورکړې دې «أجبار فی الجاهلیة وخوار فی الإسلام إنه قد إنقطع الوحی وتم الدین أینقص وأنا حی؟» د حضرت ابوبکر رضی الله عنه دا عزم اودا حوصله د دوی د کلی فضیلت دلیل دې. ددې وجې به حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکرصدیق «لیلة الغار» او «یوم الردة» یادوله. او دا آزو به ئې کوله. کاش چه زما د ټول عمر اعمال د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه د یوې ورځې او یوې شپې عمل ته اورسی.(۳)

دصلح حدیبیه په موقع حضرت عمر رضی الله عنه ته د صلحې په وجه څومره پریشانی وی. اونبی ﷺ څمره په څره سینه هغه صلح کړې وه. او نبی څورمه په وضاحت سره دا پیژندل. چه چه دا صلحه کومه چه په ظاهره ټیټیدل دی. هم دا به په حقیقت کښې د دین د ترقی او عروج سبب جوړیږی. حضرت عمر رضی الله عنه نبی کریم ﷺ ته ورغلو. اود خپلې پریشانۍ اظهار ئې ورته اوکړو. او بیا حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته ورغلو. او د خپلې پریشانۍ اظهار ئې ورته اوکړو. نو حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ورته هم هغه جوابونه ورکړل. کوم چه ورته نبی ﷺ ورکړی وو.(۴)

خلاصه دا چه دحضرت عمر رضی الله عنه د فضیلت کوم ذکر چه دلته راغلې دي. په دې سره د حضرت ا بوبکرصدیق رضی الله عنه فضیلت نه متاثره کیږی. دا فضیلت جزئی دي. اود حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت کلی دي. والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

١٤ = بَابُ الْحَيَاءِ مِنَ الْإِيمَانِ

دما قبل سره ربط ددې نه وړاندې باب کښې د «تفاضل الإیمان فی الأعمال» بیان وو. په دې باب کښې هم ددې څیز بیان کولې شی. په کوم سره چه په ایمان کښې زیادت پیدا کیږی. او هغه حیا ده.(۵)

---

(۱) صحیح بخاری (۲\۶۴۰) کتاب المغازی باب مرض النبی ﷺ ووفاته)_
(۲) المصدر السابق)_
(۳) مشکاة المصابیح (۲\۵۵۶) کتاب المناقب باب مناقب أبی بکر رضی الله عنه الفصل الثالث)_
(۴) صحیح بخاری (۱\۳۸۰) کتاب الشروط باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_
(۵) صحیح بخاری (۱\۳۸۰) کتاب الشروط باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_

د ترجمة مقصد امام بخاری رحمه الله دا بنانی چه اعمال د جوارحو خو د ایمان جزء دي چه دي خو حیا هم کوم چه د زړه فعل دي دا هم د ایمان جزء دي او هرکله چه دا دایمان جزء دي نو ثابته شوهرچه ایمان مرکب دي او چه دا مرکب شو نو قابل دپاره د زیادت او نقصان هم شو امام بخاری رحمه الله «من» تبعیضیه گرځولي دي.

مونږ چه دلته ایمان مرکب نه منو وایو چه «من» دلته ابتدائیه دي چه حیاء دایمان نه پیدا کیږی دا د ایمان ثمره او فرع ده دي ته جزء ونیل صحیح نه دی یا داسي ونیلي شو چه حیاء د کامل ایمان جزء دي اود ایمان کامل په ترکیب کښي زمونږ هم څه اختلاف نشته دغه شان په دواړو صورتونو کښي د مرجئو تردید بنکاره دي والله أعلم

[۲۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ (۱) [۵۷۶۷]

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دوی عبدالله بن یوسف تنیسی دی. د دوی حالات د «بدء الوحی» د دویم حدیث په ضمن کښي تیرشوی دی.

② مالك بكر انس: د امام مالك رحمه الله حالات د «باب من الدين الفرار من الفتن» د لاندي تیرشوی دی.

③ ابن شهاب: دوی محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی. د دوی حالات د «بدء الوحی» د دریم حدیث لاندي تیرشوی دی.

④ سالم بن عبدالله: دوی ابوعمریا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب قرشی عدوی مدنی دی. جلیل القدر تابعی او د مدیني منوري په اووه مشهورو فقهاو کښي یو دي.
دخپل پلار حضرت ابوایوب انصاری، حضرت رافع بن خدیج، حضرت ابوهریره، حضرت عائشې رضي الله عنهم نه ئي احادیث اوریدلی دی. ددوی نه علاوه د تابعینو رحمهم الله نه ئي هم احادیث

---

(۱) الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الدب أنضا باب الحياء رقم ۶۱۸۱ ومسلم فی صحيحه فی کتاب الإيمان باب بيان عدد شعب الإيمان والنسائی فی سننه فی کتاب الإيمان و شرائعه باب الحياء وأبوداود فی سننه فی کتاب الأدب باب فی الحياء رقم ٤٧٩٥ والترمذی فی جامعه فی کتاب الإيمان باب ما جآء أن الحياء من الإيمان رقم ۲۶۱۵ وابن ماجه فی المقدمة باب فی الإيمان رقم ۵۸)۔

اخستی دی اود دوی نه په رویات کونکو کښې هم ډیر تابعین دی. لکه عمروبن دینار. نافع مولی ابن عمر. زهری. موسی بن عقبه. حمیدالطویل. عبیدالله العمری. او صالحبن کیسان رحمهم الله وغیره

د دوی په جلالات شان. امامت. زهد او علومرتبه باندې اتفاق دې حضرت سعید بن المسیب رحمه الله فرمانی چه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سره د ټولو نه زیات مشابه د دوی خوئې حضرت سالم وو او د حضرت عمر رضی الله عنه سره مشابه د دوی خوئې حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وو

د امام اسحاق بن راهویه رحمه الله په نیز «الزهری عن سالم عن أبیه» اصح الاسناد دې. حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به د خپل خوئې سره ډیر محبت کولو تردې چه خلقو به دوی په دې باندې ملامته کولو چه په لاره کښې به ئې ورسره کله ملاقات اوشو نوحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به خپل خوئې ښکلولو. اوفرمائیل به ئې «ألا تعجبون من شیخ یقبل شیخاً»

د ۱۰۶ هـ په آخر کښې په مدینه منوره کښې وفات شو. رحمه الله رحمة واسعة(۱)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ: نبی کریم صلی الله علیه وسلم د انصارو نه د یوکس په خوا کښې تیر شو. هغه خپل ورور ته د حیا په وجه نصیحت کولو.

دا انصاری کس او د دوی ورور څوك وو. ددوی نوم معلوم نه دي. حافظ رحمه الله فرمائی «ولم أعرف اسم هذین لا رجلین الواعظ وأخیه»(۲)

انصاری صحابی رضی الله عنه خپل ورور ته نصیحت کولو. چه دومره زیاته حیا مکوه. خك چه ته داسې حیا کوې. نوپه دې کښې به تاته تاوان وی.

هم دا رویات وړاندې په کتاب الادب کښې په باب الحیاء کښې د احمد بن یونس په سند سره راغی. هلته د «وهو یعظ أخاه» په خاني «وهو یعاتب أخاه» الفاظ راغلی دی. کیدې شی چه عتاب ئې هم کړې وی. او نصحیت ئې ورته هم کړې وی. بعضې راویانو وعظ او نصیحت ذکرکړې دې. او بعضو عتاب ذکرکړې دې. خو چونکه د حدیث مخرج یو دې. ددې وجې اقرب هم دا معلومیږی. چه د د روایانو د تعبیر اختلاف دې څوك چه پرې څنګه پوهه شوې دی. نو هغه هم هغه شان تعبیر کړې دې. بعضو دا ګنړلی دی. چه وعظ او نصیحت مقصود وو. نوځك هغه د «یعظ» لفظ ذکر کړې دې. او بعضو دا ګنړلی دی. چه ملامته کوی ئې. نو هغه «یعاتب» نقل کړی دی.(۳)

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۱/۲۰۷، ۲۰۸) وعمدة القاری (۱/۱۷۵) وتقریب التهذیب (۲۲۶) رقم ۲۱۷۶).

(۲) فتح الباری (۱/۷٤).

(۳) المصدر السابق).

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ:

نبی کریم ﷺ اوفرمانیل دي پریږد. خکه چه حیا خو د ایمان یوه شعبه ده.
داسي معلومیږي چا چه نصیحت کول او ملامیتا کوله. هغه په حیاء باندي عالم نه وو. هغه ته په دینی اعتبارسره د حیاء علم نه وو. چ په حیاء کولوکښي صورة انسان خپل حق پریږدی خوپه حقیقت کښي دده په دي کښي ډیره فائده وی. خکه چه په دي سره د ایمان په شعبه کښي ترقی کیږی. دا یوهمسلمه قاعده ده. چه کوم انسانی جوهر زیات استعمالیږی. په هي کښي طاقت پیدا کیږی. گورئ که یوکس په خپل لاس سره د تولو نه زیات کار کوی نوپه دي جوهر کښي به قوت پیدا شی.

د حیاء په باره کښي تفصیلی کلام وراندي د «باب أمور الإيمان» لاندي تیر شوي دي دلته دومره خبره نوره هم زده کړه. چه په حدیث کښي دی. «إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستحي فافعل ما شئت» اوپه یو روایت کښي دی. «فاصنع ما شئت»(۱)
عالمان فرمائی چه ددي مطلب دا دي. چه د حیاء په استحسان باندي د تولو انبیاء علیهم السلام اجماع پاتي شوي ده. حیا یو داسي څیز دي. چه عقل هم ددي د حسن اقرار کړي دي. اوددي اهمیت دومره دي. چه کله هم ددي حکم نه دي منسوخ شوی.
زمونږ استاذ محترم شیخ الادب والفقه حضرت مولانا اعزاز علی ﷺ د چا چه زه ډیر ممنون او احسان مند یم اودخپلي کم پوهئ او غفلت باوجود چه د هغوی نه ما کوم خیر کثر حاصل کړي دي. د هغي اعتراف لازمی دی. هغوی به په دي حدیث کښي د نکتۀ په طور باندي فرمائیل. مولی صاب! دا امر د وجوب دپاره دي. کله چه په تاسو کښي بې حیائی راشی. نو بیا به تباهیاني شروع کیدل ضروری شی. دا خود حضرت مولانا د نکتي یوه خبره وه. او یقیی ن ده. چه حالات او واقعات ددي تائید کوی.
خو عالمانو لیکلی دی. چه دلته انشاء په معنی د خبر کښي ده. او معنی دا ده. که تاسو حیا نه کوئ. نو بیا به خپله خوښه کوئ.(۲)
یو شاعر دي معنی طرف ته اشاره کړي ده.

إذا لم تخش عاقبة الليالي ولم تستحي فاصنع ما تشاء

قال والله ما في العيش خير ولا الدنيا إذا ذهب الحياء

يعيش المرأ ما استحيا بخير و يبقى العود ما بقي اللحاء

یعنی که ته د شپو د انجام نه نه ویریږي. اوتاته شرم نه درځی. یعنی که د شپي په تیرو کښي

---

(۱) صحيح بخاری كتاب الأنبياء باب (بلا ترمة بعد باب حديث الغار) رقم ۳۴۸۳) و ۳۴۸۴) وكتاب الأدب باب إذا لم تستحي فاصنع ما شئت رقم ۶۱۲۰)۔
(۲) التمهيد لما في المؤطا من المعاني والأسانيد (۷۰\۲۰)۔

ته د غلطو کارونو د انجام نه نه ویریږي او او ستا نه حیا لاړه شی نو بیا چه دې څه خوښه وی هغه کوه په الله قسم په هغه ژوند کښې څه خیر نشته په کوم کښې چه حیا نه وی او په هغه دنیا کښې څه خیر نشته چه حیا تلی وی ترڅو چه سړې شرم کو نو هغه به د خیریت ژوند تیروی اودا یو حقیقت دې چه د خابښ ژوند تر هغه وخته پورې وی ترڅو چه په دې باندې پوستکې وی.

١٥ = بَاب فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه لفظ د ((باب)) روایة منون دې په دې صورت کښې به تقدیر دا وی ((باب فی تفسیر قوله تعالی..))او اضافت هم صحیح دې یعنی ((باب تفسیر قوله تالی..))(١)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په باب باندې څه اعراب نه وی بلکه دا به مبنی برسکن وی ((کتعدید الأسماء من غیر ترکیب)) هغوی خو اول ددې نه انکارکړې دې چه دا روایة منون دې دویم هغوی فرمائی که د روایت او درایت نه خلاف وی نوداسې روایت مقبول نه وی خو دومره ده که په کلام نبوت کښې داسې څه څیز واقع شی نود درایت مطابق به په کښې تاویل کولې شی.(٢)

علامه عینی رحمه الله په دې خبره هم اعتراض کوی چه حافظ رحمه الله تقدیر ((باب فی تفسیر قوله تعالی))یا ((باب تفسیر قوله تعالی)) راویستې دې علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث ددې آیت تفسیر نشی کیدې ځکه چه اول خو دا کتاب التفسیر نه دې چه امام بخاری رحمه الله د آیت تفسیر بیانول غواړی بلکه دلته خو امام بخاری رحمه الله په مرجوء باندې رد کول غواړی څوک چه اعمالو ته هیڅ اهمیت نه ورکوی دویمه دا چه ددې آیت په باره کښې د حضرت انس رضي الله عنه روایت دې رضي الله عنه چه دا آیت ((آخر ما نزل من القرآن)) دې اوبه دې کښې څه شك نشته چه حدیث مذکور فی الباب ((امرت أن أقاتل الناس..))متقدم دې او متقدم د متاخر تفسیر نشی کیدې.(٣)

خو حقیقت دا دې چه د علامه عینی رحمه الله دا خبره کمزوری ده ځکه چرته د تفسیر په ضمن کښې په مرجئو باندې رد کول وو نو نو په کتاب الایمان کښې ددې تفسیر په بیانولوباندې څه اعتراض نشی کیدې امام بخاری رحمه الله د مرجئو رد کوي او خائې په خائې نې کوی دغه شان د معتزلو. خوارجو. جهمیو. کرامیو رد کوی که د یو آیت تفسیر داسې وی چه په هغې کښې په مرجئو باندې رد وی نو په دې باندې ولې اعتراض کولې شی چه هغه په کتاب الیمان کښې بیان کړې شی

---

١) فتح الباری ١٧٥)_

٢) عمدة القاری (١١ ١٧٧. ١٧٨)_

٣) المصدر السابق)_

دغه شان عینی رحمه الله چه کومه دویمه خبره کړي ده.هغه هم صحیح نه ده.ولې دا څه ضروری ده چه د آیت د نزول نه پس چه نبی ﷺ د هغې په تفسیر کښې څه حدیث بیان کړی.نو هغې ته به تفسیر وئیلې شی.بلکه دا هم کیدې شی چه نبی ﷺ اول یوه خبره کړې وی.او روسته د هغې مطابق آیت نازل شوې وی.نو د نبی ﷺ دغه متقدم ارشاد ددې آیت دپاره په منزله د تفسیر کیدې شی.

د ترجمة الباب د حدیث سره مناسبت امام بخاری رحمه الله د ترجمة لاندې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حدیث «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ» تخریج کړې دې.په آیت مترجم بها او روایت مذکوره کښې مناسبت دا دې.چه په آیت کښې د توبې ذکر دې.او د توبې نه مراد «توبة عن الشرك والكفر» ده.دکوم نه چه په روایت کښې په شهادت توحید و رسالت سره تعبیر شوې دې.دغه شان په آیت کښې ئې ﴿فخلوا سبيلهم﴾ فرمائیلی دی.اود تخلية السبيل نه هم هغه مراد دې.کوم نه چه په حدیث کښې په «عصموا مني دماءهم وأموالهم» سره تعبیر کړې دې.یعنی د شرك او کفر نه توبه ویستلو او د توحید رسالت شهادت ورکولو او مونځ کولواو زکاة ورکولو سره د انسان جان او مال محفوظ کیږی.او ددې لاره پرانستې شی.یعنی ن ده ته به څوك تعرف نه کوی.

د ترجمې مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره په مرجوء باندې رد کړې دې.څوك چه د اعمالو د اهمیت نه انکار کوی.امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د اعمالو دومره زیات اهمیت دې.چه د توبه عن الشرك والكفر سره سره ئې اقامت صلاة او ایتاء الزكاة هم د تخلیه سبیل .عصمت مال و دم دپاره موقوف علیه اوګرځوله.(۱)

دغه شان دا هم وئیلی شی.چه امام بخاری رحمه الله بالاشاره د صلاة او زکاة په ایمان کښې د داخلیدو استدلال کړې دې.ځکه چه تخلیه سبیل یعنی عدم تعرض او عصمت د مال او دم ئې د توبه عن الکفر والشرك یعنی د توحید او رسالت د اقرار سره سره په اقامت صلاة او ایتاء الزکاة باندې مرتب کړې دی.اود انسان جان او مال محفوظ کیږی.په ایمان سره.نو معلومه شوه چه دا څیزونه په ایمان کښې داخل دې.(۲)

---

(۱) فتح الباری(۱ ۷۵) وعمدة القاری(۱۱۷۸)_

(۲) ارشاد الساری(۱۰۸)_

[٢٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ [٢٧٨٦]

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد المسندي: ددوی حالات د«باب أمور الدين»په ضمن کښې تيرشوی دی

② ابورح الحرمي بن عمارة: د دوی کنيت ابو روح دي.او «حرمي» د نسبت په وزن اسم علم دي.د پلار نوم ئي عماره او د نيکه نوم ئي «ثابت» وو.د يو قول مطابق «ثابت» وو : دوی کنيت ابوحفصه وو.نابوروح الحرمي بن عماره بن ابی حفصه ثابت يا ثابت العتکی البصری امام شعبه،شداد بن سعيد او قرة بن خالد سدوسی وغيره نه ئي احاديث روايت کړی دی او د دوی په شاګردانوکښې علی بن ابن المدينی.ابراهيم بن محمد بن عرعره .عبدالله بن محمد مسندی.عبيدالله بن عمر قواريری.محمدبن بشار بندار.عمروبن علی الفلاس او محمدّ بن ابی بکر مقدمی وغيره رحمهم الله دی.(١)

امام يحيی بن معين رحمه الله دوی «صدوق» ګرځولی دی.(٢)

امام ابوحاتم رحمه الله دوی د عبدالصمد بن عبدالوارث او وهيب بن جرير په درجه کښې ګرځولی دی.(٣) (ابوحاتم عبدالصمد بن عبدالوارث او وهب بن جرير دواړه «صدوق» او «صالح الحديث» ګرځولی دی.(٤) ابن حبان رحمه الله دوی په ثقاتو کښې ذکر کړی دی.(٥) دغه شان امام دارقطنی رحمه الله دوی ثقه ګرځولی دی.(٦)

د دوی احاديث د جامع ترمذی نه سوا په باقی ټولو امهات الکتب کښې موجود دی.(٧)

---

١) تهذيب لکمال (٥\٥٥٦. ٥٥٧) ترجمه (١١٦٩)_

٢) المصدر السابق)_

٣) المصدر السابق)_

٤) تهذيب الکمال (١٠٢\١١٨) (١٢٣\٣١)_

٥) کتاب الثقات لابن حبان (٨\٢١٦)_

٦) سنن دارقطنی (١\١٨١) باب التيمم رقم ٢٢)_

٧) عمدة القاری(١\١٧٩) وتقريب (٢.١٥٦) رقم الترجمة (١١٧٨)_

په کال ۲۰۱ه کښې دوی وفات شوی وو (۱)

تنبیه علامه کرمانی رحمه الله ته ددوی په ترجمه کښې یو عجیب و غریب وهم لاحق شوی دی دوی فرمانی چه «أبو روح.. کنیته واسمه ثابت و، الحرمی... نسبته وهو ابن عمارة..» (۲) لکه چه دوی فرمانی چه «الحرمی» د دوی حرم طرف ته نسبت دی او د دوی نوم ثابت «بالثاء المثلثة» دی تاو کنیت نې ابو روح دی حالانکه مونږ وړاندې بیان کړې دی چه ابو روح د دوی کنیت دی او «الحرمی» د نسبت په وزن باندې د دوی نوم دی اود دوی د نیکه نوم «ثابت» وو «بالنون بعدها ألف وبعدها باء موحدة ثم تاء مثناة» یا «ثابت» بالثاء المثلثة» دی د د نیکه کنیت نې ابوحفصه دی.

ددې وهم سبب دا معلومیږی چه په اصل کښې علامه کرمانی رحمه الله چرته دا لیکلې شوی کتلی دی «الحرمی بن عمارة بن أبی حفصة واسمه ثابت» نو علامه دا ګنړلی دی چه د «واسمه» ضمیر حرمی ته راجع دیې او دوی د ثابت په خانې ثابت لوستې دی او دا نې د دوی نوم ګرځولې دی او حرمی نې د نسبت په صورت کښې لیدلې دی او نسبت نې ګرځولې دی حالانکه ددوی حرم طرف ته نسبت کول ممکن نه دی ځکه چه د دوی ولادت پرورش او بیا استوګنه او ددې نه پس وفات په بصره کښې شوی دی.

ترڅو پورې چه د ثابت او ثابت اختلاف دی نو ثابت» بانون صحیح قول دی اګرچه د ثابت قول هم موجد دی (۳) والله أعلم.

① **شعبه:** د دوی حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» د لاندې تیر شوی دی

② **واقد بن محمد:** دوی واقد بن محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن خطاب العدوی المدنی دی. دوی د صفوان بن سلیم، عبدالله بن ابی ملیکه، محمد بن المنکدر .نافع مولی ابن عمر رضی الله عنهم او د خپل پلار محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن خطاب رحمه الله نه روایت کوی. د دوی په شاګردانو کښې امام شعبه. د دوی ورور عاصم بن محمد بن زید او ددوی خوئې عثمان بن واقد عمری دی.

امام احمد .امام یحیی بن معین او امام ابوحاتم رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.

③ **محمد بن زید:** دوی محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن خطاب عدوی مدنی دی. دوی د خپل نیکه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت کوی.

دوی د خپل نیکه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه علاوه د حضرت سعید بن زید بن عمرو بن نفیل،

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) شرح کرمانی (۱۲۱\۱)_

(۳) فتح الباری (۷۵\۱) وعمدة القاری (۱۷۹\۱)_

عبدالله بن زُبير ،عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهم نه احاديث اوريدلو دي بيا د دوی په شاګردانوکښې امام اعمش.بشاربن کدام او ددوی خوني دي.
امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.دوی ثقه وو.دغه شان ابوحاتم او ابن حبان رحمهما الله هم دوی لره ثقه ګرځولی دی.

ددوی احادیث د صحاح سته ټولو مصنفینو رحمهم الله نقل کړی دی.(۱)

⑫ **حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما** :ددوی حالات د کتاب الایمان په شروع کښې د «دعاؤکم ایمانکم»لاندې تیر شوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ:

«أمرت»مجهول صیغه ده.چونکه فاعل مشهور او معروف ي.ځکه نه دي ذکر شوي. وجه دا ده.چه نبی ﷺ ته حکم کونکي د الله تعالی نه سوا بل څوک نشی کیدې.نو تقدیریه دا وی «أمرني الله بأن أقاتل...» دغه شان که صحابی رضي الله عنه اووائی .«أمرنا»نوددي مطلب به دا وی چه نبی ﷺ مونږ ته حکم کړي دي.ځکه چه هم نبی ﷺ د هغوی دپاره مشرح او بیانونکي وو.البته که په تابعینوکښې څوک «أمرنا بکذا»اووائی.نوپه دي کښې د امر کونکی نه یقینی طور صحابی مراد نشی کیدې .بلکه یو احتمال دي.(۲)

بهر حال دلته نبی ﷺ فرمائی.چه ماته حکم شوي دي.چه زه خلقو سهر قتال کوم.تردي چه دا دي خبري ګواهی ورکړی.چه د الله تعالی نه سوا بل څوک معبود نشته.او محمد ﷺ د الله تعالی رسول دي.مونځ قائموی.او زکاة ورکوی.کله چه دا دري واړه کارونه اوکړی.نو زما نه ني خپله وینه او خپل مال محفوظ کړل.مګر د اسلام په کښې .او ددوی حساب په الله تعالی دي.

یو اشکال او د هغې جواب په دي باندې اشکال کیدې شی.چه دا حدیث څنګه صحیح کیدې شی حالانکه د حضرات شیخینو رضي الله عنهما د منکرینو زکة په باره کښې کله مناظره شوي وه.نو حضرت عمر رضي الله عنه فرمانیلی وو «كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ «وقد قال رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ» په دي باندې

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۵\۲۲۶. ۲۲۸).
(۲) تهذيب الكمال (۲۵\۲۲۶. ۲۲۸).

حضرت ابوبکر ﷺ فرمائیلی وو «والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة، فإن الزكاة حق المال»(۱)
سوال دا دي چه حضرت ابن عمر ﷺ سره چه دا حدیث موجد وو نو هغوی خپل پلار حضرت ابوبکر ﷺ سره مناظري ته ولي پریخودو اودا روایت ئي ورته ولي نه بیانولو او دا ئي ورته ولي نه بیانول چه نبی کریم ﷺ چه لکه څنګه د ترمقاتلة دپاره شهادت توحید او رسالت. ضروری ګرځولي دي نودغه شان ئي اقامت صلاة او ایتاء الزکاة هم ضروری ګرځولي دي. اوبیا هرکله چه حضرت ابوبکر ﷺ چه په قیاس باندي استدلال کولو اودا ئي اوفرمائیل. «والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال» فرمائیل نوحضرت ابن عمر ﷺ ددوی تائید ولي اونکړلو اودا ئي ولي بیان نکړل چه په حدیث پاک کښي په صراحت سره دا موجود دی چه عصمت د مال او دم د توحید او رسالت اقرار سره سره په اقامت صلاة او ایتاء الزکاة باندي هم موقوف دي.
حافظ ابن حجر رحمه الله ددي دا جواب ورکړي دي. کیدي شی چه حضرت ابن عمر ﷺ د مناظري په وخت کښي موجود نه وو. اوکه موجود وو. کیدي شی چه دا روایت ورته په دغه وخت کښي یاد نه وو. اودا هم ممکن ده. چه روسته ئي دا روایت د شیخینو ﷺ نه نقل کړي وی.(۲)
د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس د اهل عرب اود دوی د ارتداد صورتونه په دي کښي د لږ غوندي زیات وضاحت دپاره د مرتدینو متعلق څه تفصیل بیانوم. چه معلومه شی چه د نبی ﷺ دوفات نه پس د ارتداد څنګه صورت وو. اود شیخینو ﷺ د خبرو تعلق د کوم سره وو؟
د بخاری شریف په کتاب الزکاة کښي راځی. چه کله نبی ﷺ وفات شو. نو په عربو کښي ارتداد خور شو. په هغه وخت کښي صدیق اکبر ﷺ د مرتدینو خلاف لښکرلیږلو. نو حضرت عمر ﷺ منع کړو. او دا ئي اووئیل. ته دهغه کسانو سره قتال کوي. چه «لا إله إلا الله» وائی. او ددي په وج د حدیث په نص سره دوی محفوظ المال والدم دی. نو بیا دوی ته د تعرض څه ګنجائش نشته. حضرت ابوبکر ﷺ اوفرمائیل. «والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال» تردي چه د حضرت عمر ﷺ سینه پرانستي شوزاو هغوی د حضرت ابوبکرصدیق ﷺ سره موافقت اوکړو.(۳)
د علامه خطابی. ابن حزم او قاضی عیاض رحمهم الله وغیره د کلام کتلو نه معلومیږی. چه د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس خلق په پنځو قسمونو کښي تقسیم شوی وو.
د ټولي نه لنی جماعت خو په دین باندي قائم وو. دویم نمبر باندي هغه ډله وه. چه ټول شریعت ئي منل. خو صرف د زکاة نه ئي انکار کولو. ددي نه پس دریمه ډله هغه وه. کمه چه مرتده شوي وه. او د دین اسلام نه اوړیدلي وه. بیا ددوی لاندي دوه ډلي وي. یو خو هغه خلق

---

۱) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب وجوب الزکاة رقم ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)۔
۲) فتح الباری (۷۶/۱۱)۔
۳) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب وجوب الزکاة رقم ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)۔

وو چا چه د نبوت کاذبه تابعداری کړې وه لکه مسیلمه کذاب.اسعود عنسی.سجاح او طلیحه وغیر.او دویمه ډله هغه وه کومه چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوه او پنځم یو مختصره ډله وه.کومه چه نه یو خوا وه او نه بل خوا .بلکه د غالبې ډلې په انتظار کښې وه چه څوک غالب شی.د هغوی سره به شی.(۱)

علامه ابن حزم رحمه الله هغه خلق په یوه ډله کښې شمار کړی دی.چه مرتد شوی وو.نو په دې طریقه د هغوی په نیز څلور قسمونه جوړیږی.که د مرتدینو دواړه قسمونه دا جدا شمار کړې شی.و دا ټول پنځه قسمونه شول.(۲)

حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه چه د مرتدینو خلاف لښکر تیا کړلو.نو حضرت عمر رضی الله عنه پرې اعتراض اوکړلو.او دا ني اوونیل.«**کیف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ أمرت أن أقاتل الناس حتی یقولوا لا إله إلا الله فمن قالها فقد عصم منی ماله ونفسه إلا بحقه وحسابه علی الله**»او دا خلق «لا إله إلا الله» وائی.

په دې باندې خو اتفاق دې.چه دحضراشت شیخینو رحمهما الله مناظره د هغه کافرانو په باره کښې نه وه.څوک چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوی وو.او نه د هغه کافرانو په باره کښې وه.څوک چه د نبوت کاذبه د مدعیانو تابعدار شوی وو.بلکه دا مناظره د منکرین زکاة په باره کښې وه.

اوس دلته اشکال دا دې.چه زکٰ د اسلام په فرائضو کښې دې.که څوک ددې نه انکار اوکړی نو مرتد کیږی.ځکه چه د دین په ضروریاتو کښې د یو امر ضروری نه انکار کول ارتداد دې نو هرکله چه دا خلق مرتد شول.نو بیا حضرت عمر رضی الله عنه ته دا اشکال ولې راغلو.چه هغوی حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه سره مناظره شروع کړه.

حضرت مولانا گنگهوی رحمه الله ددې دا جواب کړې دې.او هم دا حضرت شیخ الحدیث غوره کړې دې.چه په اصل کښې د منکرین زکاة دوه ډلې وې.یوه ډله خو د فرضیت نه منکره وه چه د زکاة د فرضیت نه منکره شوې وه.او دویمه ډله د فرضیت قائله وه.خو د زکاة د ادا کوول نه ني انکار کولو.او دا ني ونیل.چه د زکاة ورکول د نبی ﷺ په زمنه پورې خاص وه.ځکه چه الله تعالی فرمائیلی دی ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ﴾(۳)نبی ﷺ ته په خصوصیت سره په دې آیت کښې د صدقې اخستلو.او بیا د تطهیر او د تزکیه حکم شوې دې د هغوی خیال وو چه مونږ به په خپله زکاة ورکوو.

---

(۱) فتح المهلم (۱۱۰۱۹۰. ۱۹۱) کتاب الإیمان باب الأمر بقتال الناس حتی یقولا لا إله إلا الله إلخ وشرح نووی علی صحیح مسلم (۱۱۳۸)۔

(۲) فتح المهلهم (۱۱۰۱۹۰)۔

(۳) سورة التوبة :۱۰۳)۔

ددي دواو قسمه ډلو ذکر علامه ابی په شرح د مسلم کښې کړې ده(۱)
حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائی چه د حضرات شیخینو رحمهما الله مناظره په اول قسم کښې نه وه چا چه مطلقاً د فرضیت زکاة نه انکار کړې وو بلکه په دویم قسم کښې وه حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه د هغوی د بغاوت په وجه په هغوی باندې د حملې کولود جواز قائل و.زاو حضرت عمر د کلمې وئیلو په وجه او د تاویل کوول په وجه هغوی معصوم المال والدم ګرځول(۲)
خو عام شراح کام خطّبی. قاضی عیاض. امام نووی او علامه عینی رحمهم الله وغیره دا وائی چه د مطلقاً منکرین زکاة په باره کښې مناظره شوې وه(۳)
په دې باندې اعتراض کیدې شی چه مطلقاً د منکرین زکاة په باره کښې څنګه مناظره کیدې شوه.که نن هم څوک د زکاة د فرضیت نه انکار اوکړی.نوهغه کافر.مرتد او مباح الدم ګرځی. **ددې جواب** امام خطابی او د دوی په اتباع کښې نورو حضراتو دا ورکړې دې چه زمونږ او د هغوی په زمانه کښې فرق و.چونکه د هغوی زمانه د نزول وحی او شریعت سره نزدې وه.او په هغې کښې د نسخې اوتبدیلئ احکام جاری و..اوبله دا چه هغوی چونکه قریب العهد بالاسلام وو.اود دین د امورو نه پوره خبر نه و..نو ددې وجې د هغوی عذر قبول کړې شو.اودهغوی تکفیر اونکړې شو.خو د هغې په عکس نن صبا معامهل مختلف ده.اوس دین خور شوې دې.په مسلمانانو کښې د زکاة د فرضیت علم هر خاص اوعام ته شوې دې.ددې فرضیت د مسلمانانو عالم هم پیژنی.او جاهل هم.نو که نن څوک ددې د فرضیت نه انکار اوکړی دهغه عذر به قبول نه وی.والله أعلم(۴)

ایا د ذمی او معاهد سره قتال کولې شی؟ ددې حدیث نه معلومه شوزچه څوک د «لا إله إلا الله محمد رسول الله» قائل وی.مونځ کوی.او زکاة ورکوی.نو هغه سره به قتال نشی کولې .او د باقی ټولو سره به قتال کولې شی.
په دې باهدې دا اشکال کیږی.که څوک جزیه ورکوی.نودهغه سره قتال نشی کولې دغه شان چا سره چه معاهده شوې وی.د هغه سره هم قتال نشی کولیې.او د دې حدیث تقاضا دا ده.چه د هرکس دې قتال کولې شی.مګر دا چه د توحید او رسالت قائل وی. موځ کوی.او زکاة ورکوی.

---

(۱) شرح أبي (۱۰٤\۱) كتاب الإيمان أحاديث أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله)_
(۲) لامع الراري (۱۱\۱۵. ۱۲) كتاب الزكاة)_
(۳) شرح نوى على صحيح مسلم (۳۸\۱. ۳۹) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس .. وأعلام الحديث للخطابى (۷٤۱\۱) وعمدة القارى (۲٤٤\۸) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)_
(۴) أعالم الحديث للخطابى (۷٤۲\۱) كتاب الزكاة باب وجوب الزكة وعمدة القارى (۲٤۷\۸) وشرح نوى على صحيح مسلم (۳۹\۱)_

ددې اشکال عالمانو شپږ جوابونه ورکړی دی ① یو جواب علامه طیبی دا ورکړې دې چه کیدې شی چه دا حدیث په ابتدا کښې وی اود جزیه اومعاهدې حکم روسته راغلی وی.(۱)
② دویم جواب دوی دا ورکړې دې چه ممکن ده چه دا حدیث عام مخصو منه البعض وی او («أمرت أن أقاتل انسا..») کښې د («ناس») نه ټول خلق مراد نه وی لکه څنګه چه په ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ کښې دی چه ټول جنات او ټول انسانان عبادت نه کوی.دغه شان دلته د («الناس») نه مودی الجزیه اومعاهد مخصوص مراد وی.(۲)
③ دریم جواب علامه طیبی رحمه الله دا ورکړې دې چه د جموعه شهادتین.اقامت صلاة او ایت.الزکاة نه اعلاء کلمة الله اود دین غلبه او د مخالفینو اظهارعجز مراد دې دا مقصود په بعضې خلقوکښې په قول اوفعل سره حاصلیږی.اوپه بعضوکښې د جزیه په ورکولوباندې حاصلیږی اوپه بعضوکښې په معاهدې سره حاصلیږی.(۳)
④یوجواب دا ورکړې شوې دې چه دا م دې خوددې نه خاص خلق مراد دی.په دې صورت کښې به د («الناس») نه مشرکان مراد وی.(۴)
په دې جواب کښې اودعلامه طیبی رحمه الله په دویم جواب کښې فرق دا دې چه هلته («الناس») عام مخصوص منه البعض دی.یعنی لفظ عام دې.اوددې نه بعضې یعنی مودی الجزیه او معاهد مخصوص مراد دې.اوپه دې جواب باندې به مطلب دا وی.چه لفظ د («ناس») خو عام دې.خو ددې نه مخصوص خلق مراد دی اوهغه مشرکن دی.نو اوس مطلب دا راووتل چه مشرکانو سره د قتل او قتال حکم شته.البته دا چه ایمان راوړی.مونځ کوی.او زکاة ورکوی.اود مودی الجزیه سره ددې تعلق نشته.ځکه چه جزیه د مشرك نه نشی اخستې.خو دا خبره دې معلومه وی.چه دا مسئله مختلف فیها ده.
امام شافعی اوامام احمد رحمهماالله خو ددې خبرې قائل دی چه جزیه د اهل کتابو نه اخستې شی برابره خبره ده که عربی وی اوکه عجمی.(۵)
امام مالک رحمه الله فرمانی چه په عجموکښې به د هر کافر نه جزیه اخستې شی که عربی وی اوکه عجمی.که تغلبی وی اوکه کتابی یا غیر کتابی وی البته ددوی په نیز د مرتد نه جزیه نشی اخستې.(۶)

---

۱) الکشاف عن حقائق السنن(۱۲۹\۱) کتاب الإیمان الفصل الأول)
۲) الکشاف (۱۲۸\۱)
۳) الکشاف عن حقائق السنن (۱۲۸\۱)
۴) شرح کرمانی (۱۲۲\۱)
۵) الجامع لأحکام القرآن للقرطبی (۱۱۰\۸)
۶) تفسیر قرطبی (۱۱۰\۸)

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه دهرکافر نه به جزیه اخستې شی برابره ده که مشرک وی اوکه اهل کتاب وی اوپه عربوکښې به صرف د اهل کتابو نه جزیه اخستې شی د مشرک نه به نشی اخستې (۱)لکه چه امام ابوحنیفه رحمه الله د عجمیانو په مسئله کښې د امام مالک رحمه الله سره دي او د عربو په مسئله کښې د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله سره دي

دا جواب په کوم کښې چه د «ناس»نه مشرکان مراد اخستې شوی دی صرف دامام شافعی او امام احمد رحمهما الله په مسلك باندې منطبق کیږی ددې نورو امامانود مسلك مطابق ددې جواب دا ورکولې شی چه جزیه ادا کونکې عارضی او وختی طور د جزیه په سبب محفوظ کیږی اوکه جزیه ورکول پریږدی نوددې لاندې هغه هم راځی نوهغه همیشه دپاره محفوظ نه شو بلکه د یو عارض په وجه محفوظ شو

یواعتراض دا کیږی چه معاهده خو هر کس سره کیږی لکه څنګه چه کتابی سره کیږی دغه شان مشرك سره هم کیږی اودا شرعی قاعده ده چه معاهد ته تعرض نشی کولې نو اوس که حدیث د مشرکانو سره خاص کړې شی نو مطلب به دا راوځی چه د هر مشرك سره دې قتال او قتال کولې شی البته دا چه هغه ایمان راوړی حالانکه که مشرك معاهد وی نو ده سره مطلقاً قتال نشی کولې

ددې جواب دا دې چه معاهده د تاخیر القتال دپاره وی د ترك القتال دپاره نه وی او د حدیث پاك نه دا معلومیږی چه قتال به ترك کولې نشی دا ترې نشی راوتلې چه قتال به مؤخر کولې نشی (۲)

⑤ پنځم جواب نې دا ورکړې دې چه «أمرت أن أقاتل الناس» کښې د قتال مراد عام دې که واقعة قتال وی اوکه ددې قائم مقام وی یعنی جزیه وغیره (۳)

⑥ شپږم جواب دا دې چه اصل مقصود دا دې چه په ټوله دنیا کښې اسلام خور شی ددې یو صورت خو دا دې چه ټول مسلمانان شی او دویم صورت دا دې چه جزیه ادا کوی ځکه چه د جزیې په ادا کولوکښې د ورکونکی ذلت وی او هیڅ یوکس د ذلت اختیارولو ته تیار نه وی نو جزیه ورکونکی ته به دا خیال راځی چه دا ټول مصیبت د کفر په وجه برداشت کوم نو هم دا کفر پریږده او ایمان راوړه لکه چه جزیه ادا کول د اسلام راوړلو سبب دې (۴) اوترڅو پورې چه د معاهد تعلق دې نو د هغه سره د تاخیر قتال معامله ده د ترك قتال نه ده (۵)کما مرسابقاً،حافظ ابن حجر رحمه الله دا آخری جواب د ټولو نه غوره ګرځولې دې

---

(۱) احکام القرآن للجصاص (۹۱\۳) باب أخذ الجزیة من أهل الکتاب)
(۲) فتح الباری(۷۷\۱)۔
(۳) شرح کرمانی(۱۲۲\۱)۔
(۴) الکاشف عن حقائق السنن)۱۲۸\۱۱. ۱۲۹)۔
(۵) فتح الباری(۷۷\۱)۔

زندیق او دده حکم ددې حدیث نه په دې باندې استدلال کړې شوې دې.چه د زندیق توبه مقبوله ده.

دزندیق تعریف بعضوخلقو کړې دې.چه «المبطن للکفر المظهرللإسلام کالمنافق»(۱)بعضو وئیلی دی.«من لادین له»(۲)

صاغانی رحمه الله نقل کړی دی.چه دا د،،زن دین،،نه معرب دې.(۳) یعنی د بنځو پشان مذهب او دین لرونکې. دا د بنځو عادت وی.چه په زړه کښې ئې یو څه وی.او په ژبه ئې بل څه وی.

د زندیق توبه قبلیږی او که نه؟ په دې کښې د عالمانو پنځه اقواله دی.

① یو قول دا دې.چه دده توبه مطلقاً قبول ده.هم دا د امام شافعی رحمه الله صحیح او منصوص قول دې.

② دویم قول دا دې.چه دده توبه او دده رجوع الی الاسلام معتبر نه ده.البته که دده رجوع ربنتیا وی.نو عندالله به دده دپاره نفع بخښ وی.دا د مالکیانو قول او د امام شافعی رحمه الله یوه (وجه) ده.د امام ابوحنیفه رحمه الله نه ددې دواړو اقوالو مطابق یو یو قول منقول دې.

③ که د داعیانو څنې وی.نو دده توبه مقبوله نه ده.البته د عوامو توبه به قبوله وی.دا هم د شوافعو یوه .. وجه.. ده.

④ څلورم قول دا دې.که زندیق د قتل دپاره گرفتار شو.او اوس توبه کوی.نو دده توبه قبوله نه ده.او که د مخکښې نه ئې توبه اوکړله.او بیا په ده باندې د صدق فی التوبه علامات هم ښکاره شو.نو دده توبه به معتبر وی.دا د امام مالک رحمه الله یو قول او د امام شافعی رحمه الله یوه .. وجه.. ده.

⑤ یو قول دا دې.چه یو ځل دده توبه قبول ده.که بار بار توبه کوی.نو مقبول نه ده. دا هم د شوافعو یوه ..وجه.. ده.

یاد ساتئ.چه د اقوالو دا اختلاف د هغه زندیق په باره کښې دې.کوم چه ښکاره مسلمان وی او په باطن کښې ئې کفر پټ کړې وی.او ددې علم په دې طریقه کیدې شی.چه دده په کفر باندې څه شواهد معلوم شی.یا پخپله دې اقرار اوکړی.(۴)والله اعلم.

د تارک صلات حکم اوس ددې نه پس په مسئله پوهه شئ.که یو سړې مونځ په دې وجه پریږدی.چه هغه ددې د فرضیت قائل نه دې.نو هغه په اتفاق د مسلمانانو کافر او مباح الدم دې.(۵)

---

۱) مجمع بحار الأنوار(۴۳۸\۲)_
۲) المصدر السابق)_
۳) تاج العروس (۳۷۳\۶)_
۴) عمدة القاری(۱۸۲\۱)_
۵) المغنی لابن قدامة (۱۵۶\۲) باب الحکم فیمن ترک الصلاة)_

خوکه د تکاسل او تهاون په وجه ئې پریږدی.د سستئ او کاهلئ په وجه ئې نه کوی.نو دده په باره کښې اختلاف دي.په دې کښې دعالمانو څلور اقوال دی:

امام احمد بن حنبل رحمهما الله . په شوافعو کښې د منصور فقیه نه علاوه نور ډیر حضرات. عبدالله بن المبارك او اسحاق بن راهویه وغیره فرمائی.چه دا سړې مرتد شو او د ردت په وجه به دې قتلولې شی.(١)

امام مالك او امام شافعی رحمهما الله فرمائی.چه دا سړې مرتد نشو.خو د کوم جرم ارتکاب ئې چه کړې دي.د هغې سزا دا ده.چه دې قتل کړې شی.(٢)

ابن شهاب زهری. امام ابوحنیفه. امام مزنی او داؤد ظاهری رحمهم الله فرمائی.چه دې به نشی قتلولې.بلکه په زبردست قید کښې به اچولې شی.او سزا به ورکولې شی.(٣)«یسجن فیضرب حتی یتوب أو یموت»

علامه ابومحمد ابن حزم ظاهری رحمه الله فرمائی.چه مونځ نه کول یو منکر امر دي.او د منکر ازاله د«من رأی منکم منکراً فلیغیره بیده، فإن لم یستطع فبلسانه، فإن لم یستطع فبقلبه»(٤) په وجه واجب ده.او ددې صورت دادي.چه د منکر مرتکب ته به تادیبی سزا ورکولې شی.او تادیبی کوړې په حدیث کښې لس وارد شوی دی.نو کله چه مونځ نه کوی.نو هغه ته به لس کوړې لګولې شی.که مونځ اوکړی.نو فبها . اوکه نه کوی.نو دا یو نوې منکر اوموندې شو.نو بیا به لس کوړې لګولې شی.دغه شان به مسلسل وهلې شی.او د مونځ تلقین به ورته کولې شی.یا به دې مونځ کوی.یا دې مړشی.خو د مړ کولو قصد به نشی کولې.بیا دا تادیبی سزا به تر هغه وخته پورې جاری وی.ترکومه پورې چه د مونځ وخت باقی وی.خو کله چه د مونځ وخت اوخی.نو چونکه ددوی په نیز چه کوم مونځ د وخت تیریدلو په وجه فوت شی.د هغې قضاء ممکن نه ده.(٥) په دې وجه اوس ددې مونځ دپاره تادیب نشته.البته دویم مونځ د کوم وخت چه اوس داخل شوې دي.د هغې دپاره به تادیبی سزا شروع کولې شی.او دا سزا به چونکه د مونځ په وختونو کښې وی.نو د نمر د زوال نه پس به د تارك صلاة وهل تکول شروع کولې شی.او تر نیمې شپې پورې به شروع

---

(١) المجموع شرح المهذب (١٦\٣)_

(٢) المصدر السابق)_

(٣)المغنی لابن قدامة (١٥٦\٢) والمجموع (١٦\٣) والمحلی(٣٧٦\١١)_

(٤) صحیح مسلم (٥١\١) کتاب الإیمان باب بیان کون النهی عن المنکر من الإیمان .. وسنن نسائی (٢٦٩\٢) کتاب الإیمان وشرائعه باب تفاضل أهل ا لإیمان .. وسنن أبی داود کتاب الصلاة باب الخطبة یوم العید رقم ١١٤٠) وسنن ترمذی کتاب الفتن باب ما جاء فی تغییر المنکربالید أوباللسان أو بالقلب رقم ٢١٧٢) وسنن ابن ماجه کتاب الفتن باب الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر.رقم (٤٠١٣)

(٥) المحلی(٢٣٥\٢) وأما من تعمد ترک الصلاة حتی خرج وقتها)_

وی.ددې نه پس چونکه ددوی په نیز د مونځ وخت نشته.(۱) نو تر صبا پورې به وهل موقوف کولې شی.او د صبا راختلو نه پس به بیا د سحر مونځ دپاره وهلی شی.که مونځ اوکړی.نو ډیره ښه ده.کنی وهلې به شی.تردې چه نمر راوخیژی.د نمر راختلو نه پس به وهل موقوف کولې شی.ځکه چه زوالې پورې د هیڅ فرض وخت نه دې.(۲)

د ارتداد د قائلینو دلیلونه امام احمد رحمه الله چه قصداً مونځ پریخودونکې کافر ګرځوی.او ارتداداً د قتل حکم لګوی.ددوی او ددوی د متبعینو استدلال د نبی کریم ﷺ د هغه ارشاداتو نه دې.په کومو کښې چه ترک صلاة باندې د ذمې د براءت او د کفر اطلاق شوې دې.لکه ارشاد دې.((إن بين الرجل وبين الشرك والكفر ترك الصلاة))(۳)

اودحضرت بریده رضی الله عنه مرفوع حدیث دې.((إن العهد الذي بيننا وبينهم الصلاة، فمن تركها فقد كفر))(۴)

حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی.((أوصاني خليلي ﷺ أن لا تشرك بالله شيئاً وإن قطعت و حرقت، ولا تترك صلاة مكتوبة متعمداً، فمن تركها متعمداً فقد برءت منه الذمة، ولا تشرب الخمر فإنها مفتاح كل شر))(۵)

کوم حضرات چه د تارک صلاة دنه کافر کیدو قائل دی.هغوی دا وائی.چه ترک صلاة معصیت دې.کفر نه دې.او په کومو احادیثو کښې چه د کفر اطلاق شوې دې.هغه خو یا په مستحل باندې محمول دې.یا دهغې نه مراد دا دې.چه دده فعل د کافرانو د فعل سره مشابه دې.یا دا مطلب دې.چه د مؤمن علامت خاصه مونځ دې.که یو مؤمن مونځ پریږدی.نو په ده کښې او کفر کښې به هیڅ څیز فارق نه وی.هم ددې ترک صلاة په وجه سړې د کافر مشابه کیږی.ددې فعل د کافرانو پشان کیږی.(۶)

د امام مالک او امام شافعی رحمهما الله استدلال: بیا امام مالك او امام شافعی رحمهما الله چه ددې خبرې قائل دی.چه تارك صلاة نه کافر کیږی.البته د ترك صلاة په وجه به دې حداً قتل کولې شی.ددوی رومبې استدلال خو د آیت قرآنی نه دې. ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

---

(۱) المحلى (۱۶۴\۳) أوقات الصلاة)_

(۲) المحلى (۳۷۹\۱۱ . ۳۸۰) مسئله تارک الصلاة عمداً)_

(۳) صحيح مسلم (۶۱\۱) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق الكفر على من ترك الصلاة .. وسنن نسائی (۸۱\۱) كتاب الصلاة باب الحكم فی تارک الصلاة.. وسنن أبی داود كتاب السنة باب رد الإرجاء رقم ۴۶۷۸ وسنن ترمذی كتاب الإيمان باب ما جآء فی ترك الصلاة رقم ۲۶۱۸ . ۲۶۲۰) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جاء فيمن ترك الصلاة رقم ۱۰۷۸)_

(۴) سنن نسائی (۸۱\۱) كتاب الصلاة باب الحكم فی تارک الصلوات وجامع ترمذی كتاب الإيمان باب ما جآء فی ترك الصلاة رقم ۲۶۲۱) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جآء فيمن ترك الصلاة رقم ۱۰۷۹)_

(۵) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ۴۰۳۴)_

(۶) شرح نووی على صحيح مسلم (۶۱\۱) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق إسم الكفرعلى من ترك الصلاة)_

وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾(۱) په دې آیت کښې د سبیل د تخلیې دپاره د شرك او کفر نه توبه. او اقامت د صلاة او ایتاء زکاة لازم ګرځولې شوې ده.نوکه څوك مونځ قائم نکړی نو د قتل نه به نه بچ کیږی.

دغه شان ددې حدیث باب نه هم ددوی استدلال دې چه په دې کښې دی چه «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتّٰى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

په دې حدیث کښې د عصمت دماء او اموال دپاره شهادت د توحید او رسالت. اقامت صلاة او ایتاء زکاة ضروری ګرځولی شوی دی.نوکه یوکس مونځ قائم نکړی نو هغه به محفوظ الدم او محفوظ المال نه وی.یعنی دې به بې دریغه قتلولې شی.

ترکومه پورې چه دده د نه کافر کیدو تعلق دې.نو دا حضرات د حضرت عباده بن الصامت رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی.هغوی فرمائی.چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل «خمس صلوات كتبهن الله عزوجل على العباد، فمن جاء بهن لم يضيع منهن شيئاً إستخفافاً بحقهن، كان له عندالله عهد أن يدخله الجنة، و من لم يأت بهن فليس له عندالله عهد، إن شاء عذبه و إن شاء أدخله الجنة»(۲) په دې حدیث کښې تارك صلاة تحت المشیئت داخل کړې شوې دې.که چرې الله تعالی اوغواړی نو دوی ته به سزا ورکوی.اوکه اوغواړی.نو په جنت کښې به داخل کړی.که دې کافر شو.نو جنت ته د داخلیدو به څه مطلب وی؟

د مذکوره دلائلو جواب. امام نووی رحمه الله طرف ته د تارك صلاة د قتل په سلسله کښې دا استدلال منسوب دې.(۳) چه په حدیث باب کښې دا وئیلی شوی دی.چه خلقو سره د قتال حکم دې. خو داچه د توحید او رسالت شهادت ورکړی.مونځ اوکړی.او زکاة ورکړی .ددې نه معلومه شوه.چه کوم کس مونځ نه کوی.هغه سره به قتال کولې شی.

خو دا استدلال ضعیف دې.چه دا علامه ابن دقیق العید ,,چه دا یو ډیر لوئې شافعی عالم دې.. ضعیف ګرځولی دې.هغه فرمائی.چه د داسې حدیثونو نه په قتل باندې استدلال غلط دې.ځکه چه قتال او قتل دوه جدا جدا څیزونه دی.د قتال معنی د جنګ کولو ده.د وژلو نه ده.او د قتل معنی د وژلو ده.او په حدیث کښې قتال راغلې دې.دا به د قتل په معنی کښې نشی اخستلې.(۴)

---

۱) التوبة:۵)_

۲) موطا امام مالک کتاب الصلاة اللیل باب الأمربالوتر رقم ١٤. وسنن نسائی (۱/۸۰) کتاب الصلاة باب المحافظة علی الصلوات الخمس وسنن إبن داود فی کتاب الوترباب فیمن لم یوتر رقم ١٤٢٠ وسنن ابن ماجه کتاب إقامة الصلاة والسنة فیها باب ما جآء فی فرض الصلوات الخمس والمحافظة علیها رقم (١٤٠١)

۳) عمدة القاری(۱/۱۸۱)_

۴) درس بخاری از شیخ الاسلام علامه شبیراحمد عثمانی (۱/۲۰۲)_

ددې بهترين شاهد د حديث هغه الفاظ دى كوم ئې چه د ستري په باب كښې فرمائيلى دى «إذا كان أحدكم يصلى فلا يدع أحداً يمر بين يديه وليدرأه ما استطاع فإن أبى فليقاتله فإنما هو شيطان»(١) يعنى كله چه په تاسو كښې څوك مونځ كوى نو څوك دې دخپلې مخې نه تيريدو نه پريږدى اوچه څومره كيدې شى هغه دې دفع كوى اومنع كوى كه بيا هم هغه نه منع كيږى بلكه د تيريدو قصد ئې كړې وى نو هغه سره دې قتال اوكړى خكه چه هغه شيطان دې صف ظاهره ده چه دلته د قتال نه قتل مراد نه دې دغه شان په «أمرت أن أقاتل» كښې د قتال نه هم قتال مراد دې قتل مراد نه دې لكه چه د تارك الصلاة قتل د حديث نه ثابت نه دې ددې وجې د تارك صلاة د قتل دپاره په دې حديث باندې استدلال كول صحيح نه دى.

دويم دليل د قرآن كريم آيت دې ﴿وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾(٢) په دې آيت كښې د مقاتله نه هر كز قتل مراد نه دې دغه شان به تارك صلاة سره قتال كولې شى خو قتلولې به نشى هم دا وجه ده امام بيهقى رحمه الله د امام شافعى رحمه الله قول نقل كړې دې «ليس القتال من القتل بسبيل قد يجوز أن يحل قتال المسلم ولا يحل قتله»(٣) يعنى قتال او قتل دواړه يو څيز نه دې د قتال د جواز نه د قتل جواز نه لازميږى خكه چه داسې كيدې شى چه قتال جائز وى او قتل نا جائز وى.

اوس حاصل دا شو چه د تارك صلاة سره جنگيږى قتال ورسره كوى كه د يو كلى خلقو په اتفاق سره مونځ پريخودلو نوامام به د هغوى سره قتال كوى ددې په باره كښې د امام ابوحنيفه رحمه الله نه څه صراحت نشته البته د امام محمد رحمه الله نه نقل دى كه د كلى خلق آذان پريږدى نو د وخت امام به د هغوى سره قتال كوى دغه شان تارك ختنه سره به هم امام د وخت قتال كوى(٤) نوهركله چه داذان او ختنه غوندې څيزونو په پريخودو سره دا حكم دې حالانكه دا د مونځ نه په كمه درجه كښې دى نود مونځ په پريخود خو به په طريق اولى سره ورسره قتال كولې شى خلاصه دا چه د تارك صلاة قتل ددې حديث نه نه ثابتيږى.

د علامه ابن دقيق العيد رحمه الله پشان علامه ابن حزم ظاهرى رحمه الله هم دا استدلال رد كړې دې(٥)

دا خبره دې معلومه وى چه امام نووى رحمه الله غوندې محقق كس ته ددې استدلال نسبت كول

---

(١) صحيح مسلم (١٩٦\١١) كتاب الصلاة باب سترة المصلى والندب إلى السترة والنهى عن المرور بين يدى المصلى ..)_

(٢) الحجرات:٩)_

(٣) سنن كبرى للبيهقى (١٨٨\٨) كتاب قتال أهل البغى باب الخلاف فى قتال أهل البغى)_

(٤) فتح الملهم (١٩٢\١) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا:لا إله إلا الله)_

(٥) المحلى لابن حزم (٣٧٨\١١) مسألة تارك الصلاة عمداً حتى يخرج وقتها)_

صحیح نه معلومیږی چه هغوی به د تارك صلاة د قتل دپاره په حدیث باب کښې په لفظ د «أقاتل» سره استدلال کړې وی خکه چه هغوی خو به دومره فرق پیژنی چه قتال یو څیز دې اوقتل بل څیزدې بیا د امام شافعی رحمه الله قول به هم د هغوی نه پټ نه وی نو هغوی طرف ته ددې استدلال نسبت کول صحیح نه معلومیږی البته ددې حدیث نه هغوی د تارك الصلاة سره په قتال کولو باندې استدلال ضرور کړې وی خو هغه استدلال په «أقاتل» سره نه دې بلکه په «فإذا فعلوا ذلك عصموا منی دماءهم وأموالهم» سره دې(۱) لکه چه د دوی په نیز د عصمت مال و جان دواړو ترتب به په هغه وخت کښې وی کله چه دا دری واړه امور متحقق شی یعنی عصمت دجان او مال به هله وی چه اقرار د شهادتینو اقامت صلاة اوایتاء الزکاة دری واړه وی نو چه یوجزء فوت شی نو عصمت به هم فوت کیږی.

وړاندې تفصیل دې که اولنې جزء فوت شی نو مجموعه د عصمت به فوت وی نه به دده جان محفوظ وی اونه به ئې مال محفوظ وی اوکه دویم جزء یعنی صلاة فوت شی نوبه دغه وخت کښې به د مال عصمت منتفی نه وی بلکه د دم عصمت به ختم شی اوکه دریم جزء یعنی ایتاء الزکاة فوت شی نوعصمت دمال به ختم شی د دم عصمت نه پورته کیږی کله چه دری واړه وی نوهرڅه به وی اوکه دری واړه نه وی نو څه به هم نه وی نه به عصمت د دم وی اونه به عصمت د مال وی اوکه یو جزء صلاة فوت شی نوعصمت د دم به پورته شی اوکه ایتاء الزکاة فوت شی نو عصمت د مال به ختم شی.(۲)

ددې تقریر په صورت کښې اگرچه د ابن دقیق العید اوابن حزم رحمهما الله تقریر څه فائده نه ورکوی البته احناف څنگه چه د تارك الصلاة دقتل منکر دی هغوی دا وئیلی شی چه دلته په حدیث کښې د تارك الصلاة د معصوم او محفوظ الدم مطلب دادې چه ده سره به مقاتله کولې شی.

دغه شان دا هم وئیلی شی چه احناف هم دده دغیرمعصوم الدم قائل دی خکه چه داحنافو په نیز دده حکم دا دې چه دې به په سخت قید کښې واچولې شی او سزا به ورکولې شی.

«حتی یتوب أو یموت»(۳) مراد دا دې چه تارك الصلاة زمونږ په نیز هم معصوم الدم نه دې فرق صرف دومره دی چه نور امامان مهلت نه ورکوی بلکه سمدستی د قتل حکم ورکوی او امام ابوحنیفه رحمه الله مهلت ورکوی او فرمائی چه سخت سخت ئې اووهئ د مرگ پرواه ئې مکوئ پریږدئ چه مړ شی خو تادی مکوئ په قید کښې ئې واچوئ وژئ ئې ساتئ دومره ئې

---

(۱) شرح نووی علی صحیح مسلم (۱\۶۱) کتاب الإیمان باب بیان إطلاق إسم الکفرعلی من ترک الصلاة والمجموع شرح المهذب (۳\۱۷) کتاب الصلاة فرع فی مذاهب العلماء فیمن ترک الصلاة تکاسلاً مع إعتقاده وجوبها)_

(۲) درس بخاری(۱\۲۰٤)_

(۳) ردالمحتار(۱\۲۵۹) کتاب الصلاة)_

اووهئ چه وينه تري روانه شي اوبيا ني هم جن محفوظ نه دي «حتى يتوب أو يموت»
ترڅوپوري چه دآيت قرآني ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ ۚ﴾[1] تعلق دي نو يقيناً چه ددي نه په ظاهره هم دا معلوميږي چه تارك الصلاة قتل كړئ خكه چه په دي بنكاره د «اقتلوا» لفظ دي هم دا وجه ده چه علامه ابن قيم رحمه الله هم په دي آيت باندي د تارك الصلاة په قتل باندي استدلال كړي دي[2]

ددي جواب دا دي چه په آيت كښي د «اقتلوا» نه مراد قتل نه دي بلكه قتال دي ددي اوښئ قرينه دا ده چه حديث باب مقتبس دي د سورة براءت ددي آيت نه اوپه آيت كښي دقتل ذكردي اوپه حديث كښي دقتال ذكردي نواوس دوه صورتونه دي يا خو په آيت كښي د قتل نه قتال مراد واخستي شي او حديث ددي تفسير اوګرخولي شي اويا چه په حديث كښي د قتال كوم لفظ راغلي دي د هغي نه د آيت په وجه قتل مراد واخستي شي عقلي قرائن دا بتائي چه په ايت كښي قتال مراد دي خكه چه حديث د آيت مفسر او شرح وي نولكه چه نبي ﷺ تنبيه وكړه چه په آيت كښي د قتل صبراً مراد نه دي بلكه قتال مراد دي اوداسي تجوزات په لغت كښي شائع دي.

دويمه قرينه دا ده چه د تارك الزكاة د قتل هيڅوك قائل نه دي البته كه تارك الزكاة يوه ډله وي نوبيا امام ته د هغوى سره د قتال او محاربي حكم دي اودا مسئله اجماعي ده اوهركله چه په تارك الزكاة باندي دعدم قتل اجماع ثابته شوه. نواوس به ګورو. چه په قرآن پاك كښي د تخليه سبيل كوم درې شرطونه مذكور دي په هغي كښي زكاة هم شته نوكه په آيت كښي لفظ دقتل هم په خپله معنى باندي واخستي شي نوتارك الزكاة قتل تري هم لازميږي حالانكه ټول په دي متفق دي چه دده د قتل حكم نشته نوخامخا به دا منل وي چه په آيت كښي هم قتال مراد دي او حديث به د آيت تفسير اوګرخولي شي ددي نه دامام بخاري رحمه الله دقت نظر معلوميږي چه په ترجمة الباب كښي ئي آيت راوړلو او ددي لاندئي ئي «أمرت أن أقاتل الناس» حديث راوړلو ددوى مطلب دا دي چه خپل اشكال لري كړئ او پوهه شئ چه په آيت كښي لكه چه لفظ د «قتل» دي خو مراد تري «قتال» دي لكه څنګه چه حديث باب ددي وضاحت اوكړلو[3]

داحنافو رحمهم الله استدلال احناف دتارك الصلاة په عدم قتل باندي د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث باندي استدلال كوى «قال رسول الله ﷺ لايحل دم امرئ مسلم يشهد أن لاإله إلا

---

[1] التوبة:(٥)۔
[2] فتح الملهم (١:١٩٥) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله)۔
[3] درس بخاري(١:٢٠٣، ٢٠٤)۔

الله وأن رسول الله إلا بإحدى ثلاث النفس بالنفس، والثيب الزاني والمفارق لدينه التارك للجماعة)[1] په دې حدیث شریف کښې دا خودلې شوی دی چه صرف په دري صورتونوکښې د یو مسلمان وژل جائزدی یا خوچه بل څوک قتل کړی نوبه قصاص کښې به دې قتل کولې شی یا محصن زن اوکړی نو رجم کولې به شی یاد دین نه مرتدشی نو د ارتداد په وجه به قتلولې شی.

وامام احمد او امام شافعی رحمهما الله خوندوره مناظره د تارك صلاة دتكفير اوعدم تكفير په باره کښې دامام احمد او امام شافعی رحمهماالله په مینځ کښې د یوې مناظرې ذکربه دلته د خوند نه خالی نه وی.

وائی چه امام احمد رحمه الله یوخل دامام شافعی رحمه الله سره د تارك صلاة په باره کښې مناظره اوکړه.امام شافعی رحمه الله د هغوی نه تپوس اوکړو.آیا د تارك صلاة تكفير به کولې شی؟نو امام احمد رحمه الله اوفرمائیل.آو.د ده تکفیر به کولې شی. امام شافعی رحمه الله ترې تپوس اوکړو نو بیا به دې څنګه مسلمانیږی؟ هغوی ورته جواب ورکړو.چه کلمه اووائی نو مسلمان به شی.امام شافعی رحمه الله ورته اوفرمائیل.هغه کس خو کلمه وائی.د کلمې نه خو منکر نه دې.نو امام احمد رحمه الله اوفرمائیل.چه مونځ اوکړی.نو مسلمان به شی.امام شافعی رحمه الله ورته اوفرمائیل .د کافر مونځ خو نه صحیح کیږی.او نه د مونځ په ذریعه هغه په اسلام کښې داخلیدې شی.په دې باندې امام احمد رحمه الله چپ شو.[2]

قوله: إلا بحق الإسلام: خوپه حق داسلام... یعنی دا خبره نه ده.چه چونکه ته کلمه وائې.مونځ کوې.او زکاة ورکوې.نو اوس ته بیخی معصوم شوې.داسې نه ده.بلکه ددې ټولو کارونو باوجود که تا غلا اوکړه.نو ستا لاس به کټ ککولې شی.که قتل عمد دې اوکړو.نو په قصاص کښې به قتل ته کولې شې.که په چا دې په دروغه د زنا تهمت اولګولو.نو اتیا کوړې به درته لګولې شی.دغه شان په بل څه جرم باندې په تا باندې تعزیری سزا جاری کولې شی.لکه چه د «إلا بحق الإسلام» مطلب دا شو.چه شهادت د توحید او رسالت .اقامت د صلاة او ایتاء الزکاة سره سړې معصوم الدم ګرځی.خودا ده.چه هم اسلام ددې د قتل حکم ورکړی.لکه قاتل د نفس .یا محصن زناکار.نو د اسلام باوجود به دې قتل کولې شی.[3]

---

[1] صحیح بخاری کتاب الدیات باب قول الله تعالی ﴿ أن النفس بالنفس والعین بالعین ﴾ رقم ۶۸۷۸ وصحیح مسلم (۵۹\۲) کتاب القسامة باب ما یباح به دم المسلم وسنن نسائی (۱۶۴\۲. ۱۶۵) کتاب المحاربة باب ذکر ما یحل به دم المسلم وسنن أبی داود کتاب الحدود باب الحکم فیمن إرتد رقم ۴۳۵۲ وسنن ترمذی کتاب الدیات باب ما جاء لا یحل دم إمرئ مسلم إلا بإحدی ثلاث رقم ۱۴۰۲ وسنن ابن ماجه کتاب الحدود باب لا یحل دم إمرئ مسلم إلا فی ثلاث رقم ۲۵۳۴)_

[2] طبقات الشافعیة الکبری(۲۲۰\۱) مناظرة بین الإمام الشافعی وأحمد رحمهما الله)_

[3] ارشاد الساری(۱۰۸\۱)_

قوله وحسابهم على الله: اود دوی حساب الله تعالی ته حواله دي.
یعنی مونږ خو د ظاهر مکلف یو نو که څوك په ظاهره مسلمان وی نو هغه سره به
مسلمانانو پشان سلوك او معامله کوو اوکه مسلمان نه وی نو د مسلمانانو پشان معامله
ورسره نه کوو اگرچه هغه په باطن کښې هرڅنګه وی ځکه چه مونږ د باطن مکلف نه
یو باطن الله تعالی ته حواله دي (۱)

فائده «علی» عموماً دوجوب دپاره راځی دلته د «علی» استعمال شوي دي حالانکه په الله
تعالی باندې خو د چا حساب واجب نه دي نه جزاء او سزا واجب ده اونه ثواب واجب دي په
الله تعالی باندې هیڅ څیز واجب نه دي نو ددې وجې مونږ وایو «وحسابهم موكول الى الله»
یعنی ددوی حساب کتاب الله تعالی ته حواله دي البته د «علی» د استعمال حکمت به
وی لکه چه اشاره شوې ده چه د دوی حساب کتاب متحقق الوقوع دي ددې د واقع کیدو
یقینیت په وجه ددې نه په لفظ د «علی» سره تعبیر اوکړې شو کوم چه د وجوب دپاره راځی

۱۲ = بَابُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (۲) وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۳) عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَقَالَ ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾ (۴)

دا باب د هغه کسانو د مسلك په بیان کښې دي څوك چه دا وائی چه ایمان خو بس عمل دي
دعمل نه څه مراد دي؟ په دي کښې د عالمانو درې اقوال دی.
① حضرت ګنګوهی او حضرت انورشاه کشمیری رحمهما الله فرمائی چه ددې نه عمل قلب
مراد دي (۵) ② علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه ددې نه اعمال جوارح مراد دی (۶)
③ اود شراح کرامو دا رایه ده چه ددې نه ټول اعمال د قلب او د جوارح مراد دی (۷)

---

(۱) ارشاد الساری (۱/۱۰۸)۔
(۲) الزخرف: ۷۲)۔
(۳) الحجر: ۹۲)۔
(۴) الصافات: ۶۱)۔
(۵) لامع الدراری (۱: ۵۶۱، ۵۵۲) وفیض الباری (۱: ۱۰۹)۔
(۶) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (۱: ۲۲)
(۷) عمدة القاری (۱: ۱۸۳، ۱۸۴)

د ترجمې مقصد حضرت کنګوهی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د سلفو نه بو اشکال لرې کړې دې او هغه دا دې چه د سلفو نه منقول دی «الإيمان قول وعمل» اشکال دا کیږی چه دا بیخی د بداهت نه خلاف خبره ده خکه چه ایمان خو د تصدیق قلبی نوم دې امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د هغې جواب طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې خودلی دی چه سلف خو دا وائی چه ایمان د عمل نوم دې خو ددې نه عمل قلبی یعنی تصدیق باطنی مراد دې نو د هغوی قول د بداهت نه خلاف نشو (۱)

خو د ترجمې نه دا غرض دمولف رحمه الله د مخکنو او روستنو بابونود تصریح نه خلاف دې امام بخاری رحمه الله په مختلفو بابونوکښې دا ثابته کړې ده چه اعمال صلاة، زکاة او جهاد وغیره په ایمان کښې داخل دی نو بیا دا وئیل چه مولف د عمل نه تصدیق قلبی او عمل قلب مراد اخلی او دا ښائی چه سلفو د عمل نه مراد عمل قلب یعنی تصدیق اخستې دې دا په خپله د خپلو تصریحاتو نه خلاف دې.

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه ایمان صرف د علم او معرفت نوم نه دې خکه چه دا معرفت خو د جحود سره هم جمع کیدې شی بلکه ایمان د عمل قلب نوم دې یعنی په زړه سره تسلیمول او په زړه سره منل ایمان دې (۲)

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې ګنړو خایونوکښې په ایمان باندې د عمل عطف شوې دې او عطف په مغایرت باندې دلالت کوی نو ددې نه دا شبه کیدې شوه چه اعمال د ایمان نه خارج دی نوامام بخاری رحمه الله دا شبه لرې کړه او دا ئې اوخودل چه اعمال په ایمان کښې داخل دی او داعمالو چه په ایمان باندې کوم عطف شوې دې نو دا د قبیلې د عطف الخاص علی العام ځنې دې چه مقصود ئې استیفاء او استقصاء دې د مغایرت په غرض باندې عطف نه دې شوې او ددې دلیل مولف دا پیش کړې دې چه الله تعالی د جنت حاصلول په عمل باندې مرتب کړې دې او دا بیخی ښکاره خبره ده چه جنت صرف په ظاهری عمل نه مرتب کیږی بلکه په ایمان باندې مرتب کیږی نواوس معنی دا راووته چه د جنت حصول لکه څنګه چه په ایمان قلبی باندې وی دغه شان په ظاهری اعمالو باندې هم وی نو لکه چه امام بخاری رحمه الله دا اوخودل چه په عطف سره په ایمان او عمل کښې مغایرت مقصود نه دې بلکه دا تخصیص بعدالتعمیم دې (۳)

دعامو شارحینو رحمهم الله رانې دا ده چه دلته عمل عام دې که عمل جوارح وی اوکه عمل قلب وی لکه چه د امام بخاری رحمه الله مقصد په دې ترجمې سره دا خودل دی چه عمل په ایمان کښې داخل دې هرڅنګه عمل چه وی دا خبره مولف د آیت مذکوره او روایت د مجموعې نه

---

۱) لامع الدراری (۱۱۱/۱، ۵۶۲).

۲) فیض الباری (۱۰۹/۱، ۱۱۰).

۳) حاشیة السندی (۲۲/۱، ۲۳).

ثابته کړه او د دوی مقصد په هغه خلقوباندې رد دې څوک چه وائی «الإيمان قول بلا عمل» هغوی د ایمان تعریف کوی چه دا دقول لسان نوم دې د قول قلب نوم نه دې عمل د ایمان خارجوی (۱)

دا هم وئیلی شی چه امام بخاری رحمه الله په جهمیو باندې رد هم کوی څوک چه صرف معرفت ته که اختیاری وی او که غیر اختیاری وی ایمان وائی نو هرکله چه امام بخاری رحمه الله اوخودله چه ایمان خو د عمل نوم دې نوددې نه معلومه شوه چه په ایمان کښې د کوم معرفت اعتبار شوې دې هغه اختیاری دې د معرفت اختیاری نه بغیر په دې باندې د عمل اطلاق نه صحیح کیږی نو د جمهیو خیال هم غلط شو (۲)

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دری آیاتونه پیش کړی دی.

اولنې ایت ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (۳) په دې آیت کښې دا وئیلې شوی دی چه دا جنت کوم چه تاسو ته ملاویږی دا د عمل په وجه دې او تولو ته علم دې چه جنت د ایمان په وجه ملاویږی او هرکله چه جنت د ایمان په وجه ملاویږی اودلته ئې د عمل په وجه وئیلی دی نو معلومه شوه چه د عمل نه مراد ایمان دې او ﴿بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ اود ﴿بما كنتم تؤمنون﴾ په معنی دی نوکه ایمان نه وی اواعمال ډیر وی هم جنت نه ملاویږی خو که دلته ایمان وی اویوعمل هم نه وی نو جنت ملاویږی که د اول نه وی اوکه په آخر کښې وی بهرحال د جنت د تلو دارومدار په اصل ایمان باندې دې او په ایمان باندې د عمل اطلاق ددې وجې شوې دې چه د ایمان تعلق ظاهر وی برابره ده که داسې وی چه «اطلاق الجزء على الكل» وی اوکه «اطلاق الفرع على الأصل» وی په دې سره به د مرجئو تردید اوشی.

جنت ته میراث ولې وئیلې شوې دې؟ دلته یو اشکال خو دا دې چه په دې آیت کښې جنت ته میراث وئیلې شوې دې چه جنت به تاسو ته په میراث کښې درکولې شی سوال دا دې چه میراث خو هغې ته وائی چه کله د چا خپل نزدې رشته دار وفات شی او ترکه پریږدی نو هغه ترکه د هغه خپلو خپلوانو ته په میراث کښې ملاویږی په جنت کښې خو دا خبره نشته هلته څوک وفات شوی دی؟ او د چا په ملك کښې وو؟ چه د هغه په وفات سره اوس اهل ایمان ته په میراث کښې ملاویږی؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه ورکړی دی.

① یو جواب دا ورکړې شوې دې چه دلته اصل کښې د عطاء جنت تشبیه د میراث سره ورکړې شوې ده (۴) اوپه دوو خبرو کښې تشبیه ورکړې شوې ده

---

(۱) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري (۳۳. ۳٤)
(۲) عمدة القاري (۱/۱۸۳. ۱۸٤)
(۳) الزخرف: ۷۲
(۴) الكشاف للزمخشري (٤/۲٦۳)

یوه دا چه میراث هغه وی چه په هغې کښې دوام وی یوکس ته چه کوم څیز په وراثت کښې ملاؤ شی نو هغه همیشه دپاره د هغه شی په هغې کښې فسخ. اقاله .ابطال او انکار نه وی.دغه شان چه کله جنت ملاؤ شی نو همیشه دپاره به وی ددې په عضء کښې فسخ. اقاله ابطال او انکار څه هم نه وی

دویمه خبره دا ده چه میراث کله وارث ته ملاویږی په دې کښې تصرف کولو کښې به جنتیان آزاد وی.چه څنګه تصرف غواړی په دوی به هیڅ قسم پابندی نه وی ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ﴾ (۱)

② علامه عینی رحمه الله فرمانی چه په حدیث کښې راغلی دی چه په جنت او جهنم دواړو خایونو کښې د هرمومن او کافر دپاره خانې وی.کوم خلق چه جنت ته لاړ شی نو هغوی ته به په جهنم کښې هغه خایونه اوخودلی شی.کوموکښې چه به کافران وی اوډا به ورته اوونیلی شی که ایمان نه وې.نو تاسو به دلته وئی.نو هغوی به دالله تعالی شکر ادا کړی چه هغه مونږ ته هدایت کړې وو.او د جهنم د عذاب نه ئې بچ کړو.دغه شان به کافرانو ته د هغوی د جنت خایونه اوخودلی شی. کوم چه مومنانو ته ملاؤ شوی وی.اوکله چه هغوی د جنت محلات اوګوری.نو افسوس به کوی.هغوی به پریشانه شی چه کاش مونږ ایمان راوړې وې.او مونږ ته د جنت دا خانې ملاؤ شوې وې اګرچه دلته مورث (بفتح الراء) کافر دې چه دده حصه په جنت کښې ود.خو د کفر په وجه هغه ده ته ملاؤ نشوه نو.هغه مومن ظرف ته منتقل شوه (۲)

③ دویمه خبره علامه عینی رحمه الله دا کړې ده.چه دلته مورث (بفتح الراء) الله تعالی دې دا جنت د الله تعالی ملك وو.هغه تاسو ته درکړلو.لکه چه تشبیها ئې د اعضاء خداوندی نه په میراث سره تعبیراوکړو.اوونیلی شوی دی.چه لکه څنګه میراث مورث ته نه واپس کیږی.دغه شان کله چه الله تعالی دا جنت ورکړی نوبیا به ئې واپس نه اخلی (۳)

④ قاضی بیضاوی رحمه الله فرمانی چه دلته ئې د میراث اطلاق په وجه کړې دې چه لکه څنګه مورث مړشی.خودهغه ترکه باقی وی دغه شان د اهل جنت عمل خو ختم شو خود هغې جزاء او ثواب دجنت په صورت کښې باقی دې نوځکه مجازا ئې تری په میراث سره تعبیر اوکړو.لکه چه میراث د مورث د وفات نه پس باقی وی.نودغه شان جنت کوم چه به د ثواب په صورت کښې وی.هغه به د عمل ختمیدو نه پس هم باقی وی (۴)

⑤ حضرت دغه عبدالقادر رحمه الله فرمانی چه ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ د

---

۱) سورة حم سجدة: ۳۱)

۲) درمنثور (۸۵\۳) آیت « ونودوا أن تلکم الجنة أورثتموها بما کنتم تعملون » وعمدة القاری (۱۸٤\۱۱)۔

۳) عمدة القاری (۱۸٤\۱۱)۔

۴) تفسیر بیضاوی مع حاشیة شیخ زاده (۳۰٤\٤)۔

حضرت آدم عليه السلام به اعتبار سره ونيلي شوی دی يعنی «المورث هو أبونا آدم عليه السلام» خکه چه په اول کښې جنت هغوی ته ملاوَ شوې وو بيا هغوی د جنت نه اوويستې شو او دنيا ته نې تشريف راوړلو اواوس به په آخره کښې د هغوی اولاد ته دا جنت ورکولې شی.(۱) دا بيله خبره ده چه حضرت آدم عليه السلام به هم په جنت کښې وی خو بهرصورت دهغوی اولاد ته ورکولې شی لکه څنګه چه ميراث د پلار اولاد ته ملاويږی نوخکه پرې د ميراث اطلاق اوشو

په ايت مذکوره او حديث کښې تعارض او ددې دفعيه دلته دويم اشکال دا کيږی چه په حديث کښې راغلی دی چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی «لن يدخل أحدا عمله الجنة قالوا ولا أنت يا رسول الله؟ قال: لا، ولا أنا إلا أن يتغمدني الله بفضل ورحمة»(۲)

نوپه حديث کښې خودا ونيلې شوی دی چه دعمل په بنياد څوک جنت ته نشی تلې اوپه آيت کښې دا دی چه د عمل په وجه باندې جنت ملاويږی.

ددې اشکال هم عالمانو رحمهم الله ډير جوابونه ورکړی دی.

① يو جواب دا ورکړې شوې دی چه دلته «باء» د سبب دپاره نه ده بلکه د مصاحبت او ملابست دپاره ده په سببيت کښې خو دا وی چه سبب د مسبب دپاره دليل جوړيږی او مسبب په سبب باندې موقوف وی دلته کښې دا صورت مراد نه دی چه ستاسو عمل د جنت تلو دپاره دليل او موقوف عليه دی اودعمل په وجه به جنت ته داخليږئ بلکه دا د مصاحبت او ملابست دپاره ده اومطلب دا دی چه ستاسود عمل سره به تاسو ته جنت ملاويږی دا جنت به ستاسو عمل سره مصاحب او ملابس وی تاسو ته دا جنت د عمل سره ورکولې شی ولې ورکولې شی نو دا د الله تعالی کار دی دهغه رحمت او احسان دی په عمل باندې ددې ملاويدل موقوف نه دی اونه عمل ددې د ملاويدو دليل دی اوس اشکال ختم شو خکه چه په حديث کښې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی «لن يدخل أحدا عمله الجنة» هلته د سببيت نفی ده او دلته په آيت ﴿وَتِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ کښې چه څه ونيلې شی دلته سببيت نه دی بلکه مصاحبت او ملابست دی.(۳)

② بعضې حضرات فرمائی چه په آيت کښې «باء» د مقابلې دپاره ده چه جنت د عمل په مقابله کښې خو دی خو په عمل باندې موقوف نه دی عمل ددې دپاره دليل نه دی مطلب دا شو چه ستاسو په عمل کښې دومره صلاحيت نشته چه دا د جنت دپاره حقيقی سبب جوړ شی ستاسو اعمال ددې قابل نه دی چه په دې باندې د جنت استحقاق پيدا شی دا خو د الله

---

(۱) موضح القرآن (تفسير آيت «ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون»).

(۲) صحيح بخاری كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ۵۶۷۳ وكتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ۶۴۶۳) و(۶۴۶۴) وصحيح مسلم (۲/۳۷۶، ۳۷۷) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى).

(۳) عمدة القاری(۱/۱۸۴).

تعالی رحمت او فضل دي چه هغه ستاسو عمل قبول کړو او تاسو ته ئې په انعام کښې جنت درکړو.(۱)

② یوجواب دا هم کیدې شی چه ته «باء» هم د سببیت دپاره واخلې او ﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ معنی لکه څنګه چه په اول کښې خودلې شوې ده ﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ شی او عمل په معنی د ایمان شی نوبیا څه اشکال نه راځی ځکه چه دا خو بنکاره ده چه د نفس ایمان نه بغیر جنت نشی ملاویدې اودا هم بنکاره ده چه نفس ایمان وی نو ضرور به ملاویږی دا نشی کیدې چه نفس ایمان موجود وی او جنت دې ملاؤ نشی که په اول کښې ملاؤ شی نوهم اوکه په اول کښې نه وی نو په آخر کښې به ملاویږی بهر حال د ایمان مقتضی جنت دې اودا د نفس ایمان په بنیاد ملاویږی نوکه دلته نفس ایمان مراد واخستې شی او باچه د سببیت دپاره اوګرخولې شی په دې کښې څه قباحت هم نشته والله أعلم.

قوله: وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: څه عالمانو ﷺ دالله تعالی د دې ارشاد ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسیر په «عن قول لا إله إلا الله» سره کړې دي.

ددې نه وراندې دی ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾(۲)

یعنی مونږ چه دې کافرانو ته مختلف نعمتونه ورکړی دی دې طرف ته مه ګوره اومه په دوی باندې غم کوه البته مومنانو دپاره خپل اړخ نرم ساته او وږته اووایه چه زه بنکاره ویریونکې یم اوتاسو ته ښایم چه عذاب به خامخا نازلیږی لکه څنګه چه مونږ په هغه خلقو باندې نازل کړې وو چاچه د الله تعالی احکام ئې حصې حصې کړل یعنی قرآن پاک ئې ټکړې ټکړې کړو نوستا په پروردګار قسم چه مونږ به ضرور ددوی نه ددوی داعمالو تپوس کوو. چونکه دلته د وراندې نه د کافرانو ذکر راروان وو نوځکه ډیرو سلفو ﷺ د ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسیر په «لا إله إلا الله» سره کړې دي.

بیا په دې قول «لا إله إلا الله» کښې عموم دې برابره ده که قول بالقلب مراد واخستې شی اوکه قول باللسان. که قول بالقلب مراد واخستې شی نو بیا د کرامیو تردید هم کیږی او که قول باللسان واخستې شی نوبیا به دا وئیلې شی چه د قول باللسان نه مراد هغه قول دې کوم چه مع التصدیق وی د تصدیق قلب نه بغیرصرف د ژبې ګواهئ لره څه اعتبارنشته.

---

(۱) عمدة القاري (۱/۱۸٤)_

(۲) الحجر: ۸۸، ۹۳)_

﴿لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعٰمِلُوْنَ﴾(١)

دلته د «مثل هذا» نه مراد «الفوز العظيم» دي کوم چه ماقبل ذکر شوي دي.او «الفوز عظيم» نه مراد جنت دي.نو مطلب دا شو.چه د جنت دپاره عمل کوئ دا خپل هدف جوړ کړئ.او مقصد اوګرخوئ ښکاره ده.چه د جنت دپاره ئي کوم عمل اصل ګرخولي دي.نو هغه دايمان عمل دي.نود ﴿فليعمل العاملون﴾ معنی دا شوه.«فليؤمن المؤمنون» اودلته د عمل اطلاق په ايمان باندي شوي دي. امام بخاری رحمه الله هم دا خودل غواړي.

[٣٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ[٣٤٧]

رجال الحديث

① احمدبن يونس: دوی احمد بن عبدالله بن يونس بن عبدالله بن قيس تميمی يربوعی کوفی دی.ابوعبدالله ئي کنيت دي.ددوی د پلار نوم عبدالله دي.خود نيکه په نسبت يعنی احمد بن يونس سره مشهور شوي دي.وئيلي شی.چه داد فضيل بن عياض رحمه الله مولی وو دوی دامام مالك.ابن ابی ذئب .ليث بن سعد او فضيل بن عياض رحمهم الله نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلی دی.

او د دوی په شاګردانوکښي ابوزرعه.ابوحاتم.ابراهيم حربی. بخاری مسلم او ابوداود رحمهم الله دی.ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«كان ثقة متقناً»

امام احمد رحمه الله دوی ته د شيخ الاسلام لقب ورکړي دي.د څلورنوی کالو په عمر کښي په ربيع الثانی کښي په کال ٢٢٧ھ کښي وفات شوي وو. رحمه الله رحمة واسعة.

② موسی بن اسماعيل: دوی ابوسلمه موسی بن اسماعيل منقری تبوذکی بصری دی. د دوی حالات په «هدی الوحی» کښي د څلورم حديث لاندي تيرشوی دی.

③ ابراهيم بن سعد: دوی د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه کروسي دي ددوی حالات د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» حديث لاندي تيرشوی دی.

④ ابن شهاب: دوی امام زهری رحمه الله دی.ددوی حالات وړاندي د «هدی الوحی» د دريم

---

(١) الصافات:٦١)_

(٢) عمدة القاری(١\١٨٦) وتقريب (ص.٨١) رقم ٦٣)_

حديث لاندې تير شوی دی.

⑥ سعید بن المسیب: دوی امام التابعین. فقیه الفقهاء. احد فقهاء السبعة حضرت سعید بن المسیب بن حزن بن ابی وهب بن عمروبن عائذ بن عمران بن مخزوم بن یقظه بن مره قرشی مخزومی رحمه الله دی. دده پلار او نیکه دواړه صحابیان رضی الله عنهما وو. د مکې د فتحې په موقع نې اسلام قبول کړې وو.

په مسیب کښې یا مفتوح هم وئیلې شی. او مکسور هم. فتحه مشهور ده. اګرچه په خپله د حضرت سعید بن المسیب رحمه الله نه نقل دی. چه دوی به د فتحې په وئیلو باندې خفه کیدلو.

سعید بن المسیب رحمه الله د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت نه دوه کاله پس پیدا شوې وو. یو قول دا دې چه څلور کاله پس پیدا شوې وو.

دوی د حضرت عمر. حضرت عثمان. حضرت علی. حضرت سعدبن ابی وقاص. حضرت ابن عباس. حضرت ابن عمر. حضرت جبیربن مطعم. حضرت عبدالله بن زید بن عاصم. حضرت حکیم بن حزام. حضرت معاویه. حضرت عبدالله بن عمروبن العاص. حضرت ابوموسی اشعری. حضرت صفوان بن امیه. حضرت مسور بن مخرمه. حضرت جابربن عبدالله. حضرت ابوسعید خدری. حضرت زید بن ثابت. حضرت عثمان بن ابی العاص. حضرت ابوهریره. حضرت عائشې او حضرت ام سلمې رضی الله عنهم نه علاوه د نورو ډیرو صحابو رضی الله عنهم نه احادیث اوریدلی دی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې ډیر لوئې لوئې عالمان تابعین دی. لکه عطاء بن ابی رباح. محمد الباقر. عمروبن دینار. یحیی الانصاری. امام زهری رحمهم الله وغیره.

ددوی په امامت. جلالت شان او علم او فضیلت او وجوه خیر کښې په تقدم باندې د ټولو عالمانو رحمهم الله اتفاق دې.

محمدبن یحیی بن حبان فرمائی. «کان رأس أهل المدینة فی دهره، المقدم علیهم فی الفتوی سعیدبن المسیب، ویقال له فقیه الفقهاء»

امام قتاده رحمه الله فرمائی. «ما رأیت أحداً أعلم بحلال الله وحرامه من سعید بن المسیب رحمه الله»

امام مکحول رحمه الله فرمائی. چه زه د علم په طلب کښې ټوله دنیا کښې ګرځیدلې یم. خود حضرت سعیدبن المسیب رحمه الله نه لوې عالم ما نه دې لیدلې.

علی بن المدینی رحمه الله فرمائی «لا أعلم أحداً فی التابعین أوسع علماً من سعید بن المسیب» دغه شان فرمائی «وهو عندی أجل التابعین»

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی. «أفضل التابعین سعیدبن المسیب رحمه الله»

حضرت سعید بن المسیب رحمه الله چه به کله هم څه فتوی ورکوله. نو فرمائیل به ئې. «اللهم سلمنی وسلم منی»

ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «لیس فی التابعین أنبل من سعیدبن المسیب رحمه الله» «وهو أثبتهم فی أبی هریرة رضی الله عنه»

حافظ فرمائی چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه داحادیثو د تولو نه لوئي عالم حضرت سعید بن المسیب و. اودوی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه خوم وو.
حضرت سعیدبن المسیب رحمه الله به سرکاری تنخواه نه اخستله بلکه د تیلو کاروبار به ئي کولو دوی ځلویښت حجونه کړی وو.
خلاصه دا چه د حضرت سعیدبن المسیب رحمه الله د دین .افضل اوشرف. امامت فی العلم او جلالت شان په باره کښي دسلفو اوخلفو تولواتفاق دي.(۱)

تنبیه امام نووی رحمه الله فرمائی.(۲) چه امام احمد بن حنبل وغیره دوی لره فضل التابعین کرخولي دی.نودا د علوم شریعت په اعتبار سره دی.کنی مطلق افضلیت حضرت اویس قرنی رحمه الله ته حاصل دي.د چا په باره کښي چه په مسلم شریف کښي مرفوع حدیث دي.چه حضرت عمر رضی الله عنه فرمائیل.«سمعت رسول الله ﷺ یقول: إن خیر التابعین رجل یقال له أویس، وله والدة وکان به بیاض، فمروه فلیستغفر لکم»(۳)
دحضرت سعیدبن المسیب رحمه الله وفات په کال ۹۳ه یا ۹۴ه کښي شوي دي.دغه کال ته «سنة الفقهاء» وئیلي شی.خکه چه په دي کښي ډیر فقهاء وفات شوی وو.والله أعلم(۴)
حضرت ابوهریره رضی الله عنه :د دوی تفصیلی حالات وړاندي په کتاب الایمان کښي د «باب أمور الایمان» لاندي تیرشوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ: د نبی کریم ﷺ نه دا تپوس څو خله کړوحضراتو کړي دي.او نبی ﷺ هریو ته مختلف جواب ورکړي دي.ددي تفصیل وړاندي په په «باب إطعام الطعام من الإسلام» لاندي تیرشوي دي.
په دي حدیث کښي تاسو گورئ.چه په دویمه درجه کښي جهاد ذکر شوي دي. او ددي نه پس حج.حالانکه ترتیب ددي په عکس پکار وو.خکه چه جهاد فرض کفایه دي.اوحج د اسلام رکن دي.او فرض عین دي.
ددي یو جواب قاضی عیاض رحمه الله ورکړي دي دوی فرمائی.چه دا د ابتدائی وخت قصه وه.دجهاد فرضیت وړاندي شوي وو.او دحج فرضیت ورسته شوي دي. نوخکه ئي جهاد

---

(۱) دا تول تفصیل د تهذیب الأسماء واللغات (۱/۲۱۹، ۲۲۱.) نه ماخوذ دی ـ
(۲) المصدر السابق) ـ
(۳) صحیح مسلم (۲/۳۱۱) کتاب الفضائل باب من فضائل أویس القرنی رحمه الله) ـ
(۴) تهذیب الأسماء واللغات (۱/۲۲۰) ـ

مقدم کړي دي.(۱)
دا هم کيدي شي چه دا د هغه وخت مسئله ده کله چه جهاد مستقل رکن وی.يعنی الله دي نکړی که کافران حمله اوکړی.نود هرکس په حق کښې جهاد فرض عين کړځی.اوبه حج باندي مقدم کيږی.(۲)

يا ددي وجې جهاد مقدم کړي شوي دي.چه د حج نفع لازمی ده.اودجهاد نفع متعدی ده.(۳)
حج مبرور بعضي حضرات فرمائی چه حج مبرور حج مقبول ته وائی.او بعضي عالمان ﷺ فرمائی. چه «المبرور الذی لايخالطه إثم»

بعضي حضرات وائی«المبرور الذی لا رياء فيه»(۴)والله أعلم.
د حديث شريف د ترجمة الباب سره مطابقت امام بخاری ﷺ په دي روايت سره صرف دا خودل غواړی.چه په حديث پاك کښې د نبی ﷺ نه تپوس اوشو.چه«أی العمل أفضل»نو نبی په جواب کښې فرمائی .«إيمان بالله»معلومه شوه.چه ايمان عمل دي.د عمل نه سوا بل څيز نه دي.او هم دا ترجمه ده.(۵)والله سبحانه وتعالى أعلم.

۱۷ = بَابٌ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾(۶) فَإِذَا كَانَ عَلَى الْحَقِيقَةِ فَهُوَ عَلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾(۷)

دلته امام بخاری ﷺ «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة »اوفرمائيل.دا جمله شرطيه ده.ددي جزاء ذکر نه ده.بيا په آخر کښې «فإذا كان على الحقيقة فهو على قوله جل ذكره» کښې جزاء موجود ده.سوال دا دي.چه د اولنۍ جملي جزا ولي نشته؟
اکثر شارحين ﷺ دلته يوتقرير کوی.خوپه هغه تقرير د پوهيدو دپاره د هغې نه وړاندي دوه خبرې د تمهيد په طور باندي زده کړئ.

---

(۱) شرح نووی (۱\۶۳) كتاب الإيمان باب بيان كون الإيمان بالله تعالى أفضل الأعمال)_
(۲) عمدة القاری(۱\۱۸۹)_
(۳) المصدر السابق)_
(۴) فتح الباری(۱\۷۸. ۷۹)_
(۵) عمدة القاری(۱\۱۸۶)_
(۶) الحجرات: ۱۴)_
(۷) آل عمران:۱۹)_

یو خودا چه دلته «إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة» کښې لفظ د «حقیقت» اکثرشارحین ﷺ د مجاز په مقابله کښې اخلی اودا فرمائی چه دلته د حقیقت نه مراد حقیقت شرعیه دې مجاز شرعی مراد نه دي.

دویمه خبره دا ده چه امام بخاری ﷺ دلته کومه ترجمه قائمه کړې ده په دې سره د دوی مقصد دیو اعتراض دفع کول دی هغه دا چه ته دا وائې چه ایمان او اسلام متحد دی او د قرآن مجید په دې آیت کښې دی ﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا ﴾ دې نه معلومیږی چه ایمان او اسلام متحد نه دی

ددې آیت شان نزول دا دې چه د بنو اسدځه خلق د قحط سالۍ په زمانه کښې خپلوځاروو اوبالۍ بچ سره مدینې منورې ته راغلل او د نبی ﷺ مخامخ ئې دا احسان کولو چه مونږ بغیرد قتال نه ایمان راوړې دي اوس مونږ پریشان یو مونږ سره امداد اوکړئ ددوی په باره کښې دا آیت نازل شو.(۱) ښکاره ده چه ددې اعرابو نه د ایمان نفی شوې ده خو ددې اسلام ثابت کړې شوې دي چه ایمان خو په تاسو کښې نشته البته تاسو داوئیلې شئ چه مونږ اسلام قبول کړې دي ددې نه معلومیږی چه ایمان او اسلام یو څیز نه دي.

د اکثروشارحینو ﷺ رائې دا ده چه دامام بخاری د دې ترجمة الباب نه مقصود ددې اعتراض لرې کول دی نو شارحینو ﷺ دا تقریر کړې دي چه اسلام په دوه قسمه وی یو هغه اسلام کوم چه په حقیقت شرعیه باندې مبنی وی او هم دا اسلام عندالشرع اوعندالله معتبردې یعنی چه په ربښتینې زړه ئې اسلام قبول کړې وی ناوانقیاد باطنی ئې اختیار کړې وی او یو اسلام هغه دي چه په هغې کښې صرف استسلام ظاهری او انقیاد صوری وی د مال په طمع کښې یا د قتل د ویرې په وجه سړې په ظاهره کلمه اووائی او مسلمان شی اود ایمان او اسلام حقیقت شرعیه په ده کښې موجود نه وی.

دې حضراتو دامام بخاری ﷺ د دې ترجمې تقدیر د عبارت دا بیان کړې دي. «إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة الشرعیة بل کان علی الإستسلام الظاهری والإنقیاد الصوری لأجل الخوف من القتل وطمع المال: فهو لیس بمتحد مع الإیمان بل هو مغایر له لقوله تعالی ﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا ﴾

وإذا کان علی الحقیقة الشرعیة المعتبرة عند الشرع فهو علی قوله جل ذکره ﴿ إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ﴾ أی فهو متحد مع الإیمان» دین او اسلام ﴿ إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ﴾ سره متحد دی اودامام بخاری ﷺ په نیز لکه څنګه چه وراندې تیر شو دین اوایمان متحد دی او قاعده ده چه «متحد المتحد متحد» نتیجه دا راووته چه اسلام او ایمان متحد دی هم دا دامام بخاری ﷺ

---

۱) درمنثور (۱۰۰/۶) الحجرات).

په دې خائې کښې مقصود دې (۱)

امام العصر حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله وائې حضرت علامه انورشاه کشمیری رحمه الله دلته یو بل تقریر کړې دې هغوی دلته حقیقت د مجاز په مقابله کښې نه دې اخستې بلکه حقیقت نې په معنی د نفس الامر او واقع اخستې دې دغه شان هغوی دا ترجمه د څه اعتراض یا سوال جواب نه دې کړخولې بلکه هغوی فرمائیلی دی چه امام بخاری رحمه الله ددې ترجمې نه دلته د یوې مستقلې مسئلې بیانول مقصود دی چه کوم اسلام معتبر نافع او منجی عندالله دې اوکوم غیر معتبر اوغیرنافع دې نوهغوی فرمائیلی دی چه کوم اسلام واقعی او نفس الامری نه وی یعنی په صدق دل او استسلام او دباطن په انقیاد سره نه وی بلکه د طمعې یا ویرې نه صرف رسمی او اسمی استسلام او صرف ظاهری او صوری انقیاد وی نوهغه عندالله غیرمعتبر او غیرنافع دې. ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ کښې هم دا اسلام مراد دې او کله چه اسلام واقعی اونفس الامری وی یعنی په صمیم قلب او صدق نیت سره استسلام او د باطن انقیاد وی نوهغه اسلام معتبر، مرضی عندالله او منجی اونافع دې او ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ کښې هم دا اسلام مراد دې په دې تقریر سره تقدیرد عبارت داسې شو «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أي في الواقع ونفس الأمر بل كان على الإستسلام الظاهري بسبب الخوف من القتل فلا ينفع لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ وإذا كان الإسلام على الحقيقة أي في الواقع ونفس الأمر فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ أي فهو المعتبر والمرضي عند الله والمنجي والنافع في الآخرة»(۲)

که غور اوکړې شی نود حضرت شاه صاحب او نوروعامو شارحینو په تقریر کښې لفظی فرق دې اصلی اومعنوی څه فرق نشته نتیجه د دواړو یوه ده.

د دواړو په تقریرونو کښې یو فرق دا دې چه حضرت شاه صاحب حقیقت په معنی د واقع او نفس الامر اخستې دې اوعامو شارحینوحقیقت په مقابله د مجاز کښې اخستې دې دویم فرق دا دې چه عامو شارحینودا باب د سوال مقدر جواب ګرځولې دې اوحضرت شاه صاحب رحمه الله دا یوه مستقله مسئله ګرځولې ده.

مآل او نتیجه د دواړو یوه ده ځکه چه واقعی او نفس الامری اسلام هم په هغه وخت کښې وی کله چه د اسلام حقیقت شرعیه متحقق وی ګنې نه به وی.

سوال دا دې چه حضرت شاه صاحب د عامو شارحینو دتقریر نه عدول ولې اوکړو حالانکه مآل اونتیجه د دواړو یوه ده.

ددې وجې داخودلې شوې ده چه دعامو شارحینو په تقریرباندې اشکال واردیږی چه هرکله داسلام حقیقت شرعیه متحقق نه دې نو بیا شارع علیه السلام دوی دپاره اسلام څنګه ثابت کړې

---

(۱) فضل الباری (۱/۳۹۶، ۳۹۷)۔

(۲) فیض الباری (۱/۱۱۰و ۱۱۱)۔

دي اودا ئي څنګه فرمائيلی دی ﴿وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾
خوهم دا اشکال دحضرت شاه صاحب په تقریرباندې هم واردیږی.چه هرکله ددغه اعرابو اسلام واقعی. معتبر.مرضی عندالله او منجی اونافع نه وو.نودهغوی دپاره څنګه الله تعالی ﴿وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾ اوفرمائیل.(١)

دریمه رائې دریمه رائې بعضې حضراتو پیش کړې ده.چه دلته امام بخاری رحمه الله داعتراض جواب نه ورکوی.بلکه داسلام دوه حیثیتونه بیانوی.
یوداسلام حیثیت صرف د دنیاوی احکامو په اعتبار سره دې.اوبل حیثیت ئې د دنیوی احکامو سره سره د اخرت داحکامو په اعتبار سره هم دې.
نو وائی.چه کله اسلام په حقیقت باندې نه وی.نوهغه اسلام به صرف په دنیوی احکامو کښې معتبراومعتدبه وی.اوکله چه اسلام په حقیقت باندې وی. نو هغه به عندالله اوپه آخرت کښې هم معتبر.مرضی اومعتد به وی.
په دې تقریر به تقدیری عبارت داسې وی.

«إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة بل كان على الإستسلام الظاهري أوالخوف من القتل فيعتد به في الأحكام الدنيوية لقول تعالى ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ فإذا كان على الحقيقة فهو على قوله جل ذكره ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ أي فهو مرضي ومعتدبه عندالله تعالى»

ددې حضراتو په تقریر برابره ده که د حقیقت نه حقیقت شرعیه مراد واخستې شی.لکه څنګه چه اکثرو شارحینو اخستې دې.اویا د حقیقت نه مراد نفس الامر واخستې شی.لکه څنګه چه حضرت شاه صاحب رحمه الله اخستې ده.نوپه سره څه فرق نه پریوځی.(٢)

دعلامه سندهی رائې دعلامه سندهی رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخاری رحمه الله د نافع اوغیرنافع بحث نه دې چې لې.بلکه دوی خو دا بنائی.چه د اسلام دوه اطلاقات دی.یو اطلاق حقیقي یعنی چه اسلام اووائی.او ددې نه حقیقت شرعیه مراد وی.دا خو دایمان مرادف دې.او ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ کښې هم دا ذکر دې.اودویم اطلاق ددې په استسلام او انقیاد باندې کیږی. برابره ده که دغه استسلام او انقیاد د طمع فی الغنیمة په وجه وی.یا د قتل د ویرې د وجې وی.اوهم دا اسلام په آیت کریمه ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ کښې وارد دې.
علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه دامام بخاری رحمه الله مطلب دا دې.که د اسلام نه ددې حقیقت شرعیه مرادفه للایمان مراد نه شی.بلکه اسلام د استسلام او انقیاد په معنی کښې واخستې شی.اوهغه استسلام اوانقیاد د طمع فی الغنیمة یا خوف من القتل نه ناشی وی.نو په باندې د اسلام اطلاق جائز دې.دلیل په دې آیت کریمه ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ دې.اعرابو د اسلام دعوه کړې وه.اوپه هغوی کښې د ایمان حقیقت نه وو.او دا اووئیلی شو.چه تاسو

---

(١) فضل الباری(١/٣٩٨)۔
(٢) فضل الباری(١/٣٩٩)۔

«أسلمنا» وائي يعنى په تاسو كښې ايمان نشته.
علامه موصوف فرمائى.چه داسلام ددې دواړو اطلاقاتو معلومېدونه پس په نصوصو كښې چه په ظاهره كوم تعارض په نظر راځى.هغه ختم شو.په دې طريقه چه چرته اسلام عين دين ګرځولې شوې دې.نو هلته اسلام حقيقى او ددې حقيقت شرعيه مراد دې.او چرته چه په اسلام او ايمان كښې فرق كړې شوې دې.هلته اسلام لغوى مراد دې.يعنى ظاهرى استسلام اوانقياد.كوم چه مجاز شرعى دې.

ددې نه پس په دې پوهه شئ.چه علامه سندهى رحمه الله فرمائى.«أوالخوف من القتل» دا په «استسلام» باندې معطوف نه دې.ځكه چه دا دهغې مقابل نه دې. بلكه ددې معطوف عليه محذوف دې.اوهغه د استسلام علت دې.تقدير د عبارت به دا وى.«وكان على الإستسلام لطمع في الغنيمة أوالخوف من القتل»(۱) والله اعلم.

دشيخ الاسلام شبيراحمد عثمانى رحمه الله رائې په تيرو شوو تولو تقريرونو كښې يوه خبره مشتركه ده.چه دغه اعرابيان كوم چه دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شوى وو.منافقان شماركړې شوى دى.

علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى.چه دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې نه مقصود هم هغه د ايمان او اسلام مراتب بيانول دى.او هغوى دا ښائى.چه دايمان او اسلام ډير مراتب دى.اوپه هغې كښې په خپل هينځ كښې تفاوت دې.

ددې خبرې زده كولو دپاره اول دوه خبرې زده كړئ.

① اولنئ خبره خو دا ده.چه په آيت كريمه ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ كښې د سلف مفسرينو اختلاف دې.چه په دې آيت كښې د اعرابو دپاره اسلام ثابت كړې شوې دې.او د دوى نه د ا يمان نفى شوې ده.اودوى بې ايمانه ګرځولى شوى دى.اوكه د دوى نه د مطلق ايمان نفى نه ده شوې.بلكه دايمان د يوخاص مقام نفى ترې شوې ده.كه اول مراد وى.نودا اسلام دهغوى دپاره غيرنافع دې.په دې به ورته اجر او ثواب نه ملاويږى.او كه دويم مراد وى.نو نافع به وى.اوپه دې به ورته اجراوثواب ملاويږى.

دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حسن بصرى، ابن سيرين.ابراهيم نخعى، محمد الباقر، حمادبن زيد.امام احمد بن حنبل، سهل بن عبدالله تسترى، اوابوطالب مكى رحمهم الله وغيره ډيرو مفسرينو هم دا رائې ده.چه اسلام دهغوى په حق كښې مفيد دې.اوپه هغې باندې به اجراو ثواب ملاويږى.هغوى ته منافقان نه دى وئيلى شوى.

② اودويم قول چه په دې آيت كښې د اسلام نه مراد ظاهرى اطاعت او انقياد دې.كوم چه په څه طمع باندې مبنى وى.ياد خان د ويرې د وجې هغه ښكاره كولې شى.علامه ابن تيميه رحمه الله ليكلى دى.چه هم دا دامام بخارى، محمدبن نصر مروزى رحمهما الله رائې ده.حافظ ابن

---

(۱) حاشية السندى على صحيح بخارى (۱\۲۳و ۲٤)۔

كثير رحمه الله هم په خپل تفسير كښې ليكلى دى.چه دامام بخارى په نيزدا اعراب منافقان وو.(۱)
علامه ابن تيمه اول قول اختيار كړى دي.اوپه دې باندې ئې تفصيلى كلام كړې دې.او هغوى د اسلام د معتبر كيدو دري دليلونه پيش كړى دى.

① اولنې دليل خو دا دې.چه الله تعالى ددې عرابيانو سره كوم انداز خطاب اختيار كړې دې.هغه د منافقانو د انداز خطاب نه بيخى جدا دې.دوى سره ډير د نرمئ انداز اختيار كړې شوې دې.ارشاد شوې دې. اعرابيان وائى «آمنا» ته ورته اووايه. «لم تؤمنوا» بلكه دا وائې ﴿اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ﴾ ددې په خلاف دمنافقانوپه باره كښې سخت انداز اختيار كړې شوې دې.ارشاد دې.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّقُوْلُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ ۝ يُخٰدِعُوْنَ اللّٰهَ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۚ وَمَا يَخْدَعُوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ۝ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ ۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۢ بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ۝﴾ (۲) دغه شان په بل ځائې كښې دى. ﴿اِذَا جَآءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ ۘ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ؕ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَكٰذِبُوْنَ ۝﴾ (۳)

② دويم دليل دا دې.چه الله تعالى داسې ارشاد كړې دې.﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ﴾ تراوسه پورې ايمان ستاسو په زړونوكښې نه خلط شوې.دلته «لما» استعمال شوې دې.او ددې استعمال د داسې امردپاره كيږى.كوم چه لا تراوسه پورې واقع شوې نه وى.خو ددې د واقع كيدو اميد وى.اوددې انتظار وى.لكه «قام الأمير ولما يركب» كښې وائى.چه امير اودريدلې دې.خو تراوسه پورې په سورلئ نه دې سورشوې.خودده د سوريدو انتظار كولې شى.او زر به سور شى.

ددې نه معلومه شوه.چه ايمان دهغوى په زړونو كښې نه وو داخل شوې.خودهغې د داخليدو توقع او اميد وو.الله تعالى چه اعرابو ته دا اوفرمائيل.چه تاسو ﴿اٰمَنَّا﴾ مه وائې. بلكه ﴿اَسْلَمْنَا﴾ وائې.دا صرف ددې وجې چه اعرابو د خپل خان دپاره داسې مرتبه ثابته كړې وه. كومه چه تر اوسه پورې هغوى ته نه وه حاصله .يعنى رسوخ فى الايمان.نو الله تعالى د هغې نفى اوكړه.چه تاسو ته دا مقام نه دې حاصل.البته تاسو پاس شوې ئې.او د اسلام په احاطه كښې راغلې ئې.

③ دريم دليل دا دې.چه الله تعالى وړاندې فرمائى ﴿وَاِنْ تُطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا ؕ﴾ كه تاسو د الله او د هغه د رسول اطاعت اوكړئ.نو ستاسو په اعمالو كښې به څه

---

(۱) تفسيرابن كثير(٤:٢١٩) سورة الحجرات)
(۲) سورة بقرة:٨-١٠)_
(۳) سورة منافقون:١)_

کمي اونکړي يعنی د تولو اجراو ثواب به تاسو ته ملاؤ شی.دا پخپله ددي خبري دليل دي. چه د هغوی اطاعت مقبول دي.حالانکه د منافق څه اطاعت مقبول نه وی.

دويمه خبره دا ده.چه امام بخاری رحمه الله دا کوم ارشاد فرمائيلي دي.چه «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة» دلته د حقيقت نه مراد د حقيقت هغه معنی مراد نه ده..کومه چه د مجاز په مقابل کښي وئيلي شی.بلکه ددي نه حقيقت په معنی د کمال مراد ده.لکه څنګه چه د ابن حبان په حديث کښي دی «لا يبلغ عبد حقيقة الإيمان حتى يحب للناس ما يحب لنفسه من الخير»(١)

دغه شان د يو صحابی رضي الله عنه حارثه نه نبی ﷺ تپوس اوکړو «كيف أصبحت يا حارثة؟» نو هغوی جواب ورکړ «أصبحت مؤمنا حقا» نبی ﷺ اوفرمائل.«أنظر ما تقول فإن لكل قول حقيقة فما حقيقة إيمانك» نو هغوی جواب ورکړو.«عزفت نفسي عن الدنيا فأسهرت ليلي وأظمأت نهاري وكأني أنظر عرش ربي بارزا وكأني أنظر إلى أهل الجنة يتزاورون فيها وكأني أنظر إلى أهل النار يتضاغون فيها»(٢) يعنی زما نفس د دنيا نه اوړيدلي دي.زما شپه په شوګيره کښي او زما ورځ په لوږه کښي تيريږی.صورت دا دي.چه لکه زه د خپل رب عرش ښکاره وينم.او زه اهل جنت وينم.چه د يو بل زيارت کوی.او اهل جهنم په چغو سورو کښي وينم.نبی ﷺ اوفرمائيل.«يا حارثة عرفت فالزم» اې حارثه ! يقينی تا د ايمان حقيقت پيژندلي دي.هم په دي باندي قائم اوسه.

په دي حديث باندي علامه نور الدين هيثمی رحمه الله د «باب في حقيقة الإيمان وكماله» ترجمه قائمه کړي ده.(٣)

دغه شان مخکښي د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما قول تيرشوی وو.«لا يبلغ العبد حقيقة التقوى حتى يدع ما حاك في الصدر»(٤) په دي درې واړه احاديثو کښي (په کومو کښي چه اولنی دوه مرفوع دی. او آخري يو حديث موقوف دي) د حقيقت معنی کمال دي.

---

(١) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (١\٤٠٠) كتاب الإيمان باب ما جاء في صفات المؤمنين .ذكر البيان بأن نفي الإيمان عمن لا يحب لأخيه ما يحب لنفسه إنما هو نفي حقيقة الإيمان لا الإيمان نفسه رقم ٢٣٥)_

(٢) المعجم الكبير للطبراني (٣\٢٦٦و ٢٦٧) رقم ٣٣٦٧) وكشف الأستار عن زوائد البزار (١\٢٦) رقم ٣٢ كتاب الإيمان باب حقيقة الإيمان وكماله)) ښکاره دي وی.چه په معجم طبرانی کښي دا حديث د حارث بن مالك نه مروی دي.او هم په حديث کښي ((كيف أصبحت يا حارث)) دی ((حارثة)) نه دی علامه هيثمی رحمه الله په مجمع الزوائد(١\٥٧)كتاب الإيمان باب في حقيقة الإيمان وكماله)) کښي ((عن الحارث بن مالك الأنصاري أنه مر بالنبي ﷺ فقال له كيف أصبحت يا حارثة)) نقل کړی دی.او د مسند بزار په روايت کښي دا حديث د حضرت انس رضي الله عنه نه مروی دي.((وقد نقله الهيثمي في المجمع أيضاً (١\٥٧) او په دي کښي ((أن النبي ﷺ لقي رجلاً يقال له حارثة...)) فتنبه..)_~

(٣) مجمع الزوائد (١\٥٧) كتاب الإيمان)_

(٤) ابتداء د كتاب الايمان باب قول النبي ﷺ بني الإسلام على خمس..)_

اوس ددي نه پس په دي پوهه شئ چه حافظ ابن کثير او علامه ابن تيميه رحمهما الله د امام بخاري رحمه الله طرف ته دا نسبت کړي دي چه د هغوی په نيز دا آيت د منافقانو په باره کښې دي ددې تصريح چرته هم مونږ ته ملاؤ نشوه خکه چه د بخاری په کتاب التفسير کښې د سورة حجرات لاندې ددې آيت تفسير نشته که دې حضراتو صرف د امام بخاری رحمه الله دا ترجمه کتلې وی او دا حکم نې لګولې وی نو دا يقيني نه ده چه آيت د ضعفاء المسلمين په حق کښې اومنلې شی لکه څنګه چه د محققينو او اکثرو مفسرينو رائې ده ددې ترجمې مطلب بيخی بيکاره دي

خلاصه دا چه د امام بخاری رحمه الله مسلك هم د جمهورو مفسرينو او محققينو عالمانو رحمهم الله مطابق دي او هغوی ددې ترجمې نه دا خودل غواړی چه ايمان کښې د زيات او نقصان په اعتبار سره مراتب متفاضله دی او بعضې مرتبې دومره کمزورې وی چه هغه وی نو هم د دې کس نه د ايمان نفی جائز ده يعنی دده ايمان دومره کمزورې وی چه هغه په تعبير کښې کالعدم ګرځولې شی اګرچه فی نفسه په ده کښې ايمان موجود وی لکه څنګه چه يو کس د سختې بيمارئ په وجه ډير کمزورې شوې او تپ شوې وی نو خلق وائی چه په ژوندونی مړ دي حالانکه په هغه کښې اوس هم ساه موجود وی د هغه په مال کښې ميراث نشی جاری کيدی او نه د هغه د ښځې سره نکاح جائز وی غرض په ډيرو احکامو کښې هغه ژوندی شمارلې شی او په واقع کښې هم فی نفسه تراوسه پورې په هغه کښې روح موجود وی خو د ډير ضعف او کمزورئ په وجه خلقو هغه کالعدم شمارلې وی او مړ ورته وائی تردې چه شريعت هم هغه ته په دې نظر کتل شروع کړی هم دا وجه ده چه په مرض الموت کښې د وصيت او اقرار وغيره مسائل فی الجمله کښې هم دا نظر معتبر دي د حديث الفاظ «وقد كان لفلان» په دې شاهد دی

دغه شان امام بخاری رحمه الله دلته هم دا ثابتول غواړی چه د ايمان بعضې مراتب دومره ناقص کمزورې او ضعيف وی چه هغه موجود وی بيا هم ترې د ايمان مطلق نفی کولې شی لکه څنګه چه په دې آيت ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ کښې ئې نفی شوې ده دا خلق فی نفسه مومنان وو خو ضعفاء المومنين وو د هغوی ايمان کمزورې او ضعيف وو لکه چه هډو کښې ايمان نه وی د هغوی نه ئې د مطلق ايمان نفی کړې ده چه ﴿قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا﴾ دی هم په دې آيت کښې ئې د ايمان د نفی علت ته هم اشاره کړې ده چه ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ يعنی تراوسه پورې ستاسو په زړونو کښې ايمان مضبوط شوې نه دي خکه دا کالعدم دي

ددې تقرير په بناء به د دې ترجمې مطلب دا وی «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أي على وجه الكمال وكان على الإستسلام أو الخوف من القاتل أي بل كان الإسلام على وجه الإستسلام الظاهري بسبب طبع أو على وجه الخوف من القتل يعني قبل الإسلام بسبب من الأسباب على وجه الخلوص ليس فيه رائحة النفاق لكن الإسلام بقي الآن على الظاهر و الجلود فقط ولم يدخل الإيمان في القلوب ولم تخالط قلبه بشاشة الإيمان فهو في أدنى مراتب الإيمان كأنه على شرف الموت وبه رمق حتى إنه يصح أن ينفى عنه إسم الإيمان لأنه لم

يبلغ حد المطلوب والمرضى عند الله لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا..﴾ الآية فإن هذه الأعراب كانوا مؤمنين عالمين لم تكن فيهم النفاق لكن إيمانهم الآن على الظاهر والجلود ولما يدخل الإيمان في قلوبهم ولم تخالط بشاشة القلوب فكان إيمانهم في أدنى مرتبة الإيمان حتى إن الله تعالى نفى عنهم إسم الإيمان وإن كانوا شاملين في مطلق الإيمان وإذا كان الإسلام على الحقيقة أي على وجه الكمال ورسوخه يعني وجاوز إسلامه الحاجز ورسخ في جذر القلوب وخالطت قلبه بشاشة الإيمان وفيه مراتب ومدارج لا تعد ولا تحصى فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ أي فهو على مرتبة الإيمان وهو لحري أن يطلق عليه إسم الإيمان والجدير بأن يسمى بالدين المرضى لأنه بلغ مبلغ المطلوب وامرضى عند الله فإن المراد بالإسلام في هذه الآية الاسلام الحقيقي الراسخ في جذر القلوب)،،

حاصل د كلام دا دا شو.چه مونږ دا خبره نه منو.چه دا آيت د منافقانو په باره كښې نازل شوې دي.اونه مونږ دا خبره منو.چه دلته امام بخاري د څه سوال جواب وركوى.چه د اسلام هغه درجه عندالله معتبر ه.كوه چه حقيقت شرعيه او نفسى الامرى او واقعى ده اود اسلام هغه درجه عندالله معتبر نه ده.كومه چه لفظى .اسمى صورى او ظاهرى وى.بلكه مولف رحمه الله ددې ترجمة الباب نه دا ثابتول غواړى.چه د اسلام مختلف مراتب دى.يو ددې ابتدائى درجه ده.په دې درجه كښې دې دومره كمزورې وى.چه دا موجود وى.هم ترې د ايمان نفى كولې شى. لكه چه هډو ايمان نشته.حالانكه ايمان موجودوى.خو د نشتوالى په درجه كښې وى.دا تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم ده.اودويم كمال ايمان دې.او ددې لاندې ډيرې مختلف درجات دى.حضرت امام بخارى رحمه الله د اسلام مختلف درجات ثابت كړل.دايمان مختلف نې اوخودل.خكه چه د هغوى په نيز ايمان او اسلام مترادف دى.(١) والله سبحانه وتعالى أعلم وأحكم.

[٢٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (٢) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (١١\٣٩٩و ٤٠٣).

(٢) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الزكاة أيضاً باب قول الله تعالى ﴿ لا يسألون الناس إلحافاً﴾ رقم ١٤٧٨ ومسلم فى صحيحه (١\٨٥) فى كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه لضعفه .. و (١\٣٣٧و ٣٣٨) كتاب الزكاة باب إعطاء المؤلفة ومن يخاف على إيمانه إن لم يعط .. والنسائى فى سننه (٢\٢٦٦) كتاب الإيمان وشرائعه باب تاويل قول الله عزو وجل ﴿ قالت الأعراب آمنا.. ﴾ وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٣ و ٤٦٨٥).

لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ [ر:٣٠٨]

رجال الحديث

① ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی دي.ددوی حالات په ((بدء الوحی)) کښې د شپږم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی.

② شعیب:دا شعیب بن ابی حمزه دي.دوی حالات هم په ((بدء الوحی)) کښې د شپږم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی.

③ زهري:د امام محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری مدنی رحمه الله مختصر تذکره د ((بدء الوحی))د دریم نمبر حدیث لاندې تیره شوې ده.

④ عامربن سعدبن ابی وقاص: دوی د مشهور صحابی حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه خوئې دي.په صحابو کښې ئې د خپل پلار نه علاوه د حضرت عثمان ،حضرت جابربن سمره او نورو صحابو رضی الله عنهم نه روایت کړې دي.او د دوی نه حضرت سعید بن المسیب،سعدبن ابراهیم او امام زهری وغیره د حدیث روایت کړې دي.

ثقه او کثیر الحدیث وو.په ۱۰۳ه یا ۱۰۴ه کښې په مدینه کښې وفات شوې وو. په اصول سته کښې د دوی د روایاتو تخریج شوې دي.(۱) رحمه الله تعالی.

⑤ سعد:دوی د نبی علیه السلام مشهور صحابی رضی الله عنه احد العشرة المبشرین بالجنة د ایران فاتح ،د عراق کورنرحضرت سعدبن ابی وقاص بن مالك بن وهیب بن عبد مناف بن زهره بن کلاب الزهری دی.ابواسحاق ددوی کنیت دي،.حضرت عمر رضی الله عنه چه په خپل مرض الوفات کښې دخلیفه منتخب کولودپاره دکومو شپږو صحابو رضی الله عنهم انتخاب کړې وو.په هغوی کښې یودي هم دي.قدیم الاسلام وو.د څلورو یا شپږو کسانو نه پس ئې د اوولس کالو په عمر کښې اسلام راوړې و،.دالله تعالی په لار کښې دتولو نه وړاندې تیر ویشتې او وینه بیونکې دوی وو.د فارس الاسلام په لقب سره مشهورو.د نبی علیه السلام سره ئې دجنګ بدر،احداوخندق نه علاوه په نورو تولو غزاګانو کښې هم شرکت کړې دي.

نبی علیه السلام د احد په ورځ دوی ته فرمائیلی وو.((ارم فداك أبي وأمي)) امام زهری رحمه الله به فرمائیل: حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه د احد په ورځ یوزر غشی ویشتی وو.دحضرت عثمان رضی الله عنه

(۱) عمدة القاری(۱۱/۱۹۲) رقم ۳۰۸۹)۔

د شهادت نه پس حضرت سعد ﷺ دمسلمانانو په خیل مینځ کښې چه څومره جنګونه شوی وو دهغې نه ئې ډډه کړې وه په یوکښې ئې هم شرکت نه وو کړې.

مستجاب الدعوات وو.ددوی د استجاب دعا واقعه په بخاری کښې موجود ده.(۱)

دحضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ نه دوه سوه اویا احادیث نقل دی.په دې کښې پنځلس متفق علیه دی په پنځو احادیشو کښې امام بخارؒی او په اتلسو کښې امام مسلم متفرد دې.

ددوی نه په روایت کونکو کښې حضرت ابن عمر.حضرت ابن عباس حضرت جابر بن سمره حضرت سائب بن یزید او حضرت عائشه ﷺ دی.

په تابعینوکښې د دوی خوئې محمد .ابراهیم.عامر.مصعب ددوی لور عائشه او ډیرو حضراتو ددوی نه د حدیشو روایت کړې دې.

د مشهور قول مطابق په کال ۵۵ه کښې د مدینه منوره نه اووه یا لس میله لرې په مقام عقیق کښې وفات شوی وو.اود مینې منورې په مقبره بقیع کښې دفن شوی وو.

د وفات په وخت کښې دوی یوه زړه د وړئ چغه راوویسته.اووې فرمائیل ما په دې کښې کفن کړئ.ځکه چه د بدر دجنګ په موقع ما دا چغه اغوستې وه.اود نن ورځې دپاره ما دا پته کړې وه.(۲) رضی الله عنه وأرضاه وجعلنا ممن یحبه

تنبیه په صحیح بخاری کښې دی.چه یو ځل د نبی ﷺ په خدمت کښې یوې میرمنې (بنځې) یو نقش دار څادر په خپله جوړ کړې وو پیش کړو.او عرض ئې اوکړو .چه دا ما خاص ستاسو دپاره جوړ کړې دي.نبی ﷺ ته ضرورت هم وو.نبی ﷺ کورته دننه تشریف یوړو.او هغه څادر ئې د لنګ په طور سره واچولو.یوصحابی ﷺهغې ته ګوتې وراوړې.هغه ئې خوښ شو.او عرض ئې اوکړو.یا رسول الله دا څادر څومره ښکلې دي.دا ماته راکړئ.نبی ﷺ هغه څادر هغه ته ورکړو.نورو صحابو ﷺ په هغه باندې انکاراوکړو.چه تاته معلومه ده.چه نبی ﷺسوال کونکې خالی لاس نه واپس کوی.نبی ﷺ ته ددې ضرورت هم وو.ځکه ئې واچولو.خو تا تړې بیا هم هغه څادر اوغوستلو؟هغوی اووئیل.په اصل کښې زه دا څادر په خپل کفن کښې استعمالول غواړم.ددې وجې ما د دوی نه اوغوستو.(۳)

دا څادر غوستونکې څوک وو؟ د دوی په باره کښې شارحینو ﷺ دري اقوال لیکلی دی.یوقول دا دي.چه دا حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ وو.دویم قول دا دي.چه دا حضرت

---

۱) یوکس دحضرت سعدبن ابی وقاص ﷺ په باره کښې شکایت کړې وو.چه دوی دجهاددپاره نه څې مال غنیمت په انصاف سره نه تقسیموی.اونه فیصله صحیح کوی.حضرت سعدبن ابی وقاص ﷺ چه دا واوریدو.نو وې فرمائیل.((اللهم إن کان عبدک هذا کاذباً قام ریاء وسمعة فأطل عمره وأطل فقره وعرضه بالفتن)) نودا دري واړه خیرې هغه کس ته اولګیدلي.اوګورئ.صحیح بخاری (۱۰٤\۱) کتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم فی الصلوات کلها فی الحضر والسفروما یجهرفیها وما یخافت)

۲) تهذیب الأسماء واللغات (۲۱۳\۱، ۲۱٤) وتقریب (۲۳۲) رقم ۲۲۵۹)_

۳) صحیح بخاری شریف (۱۷۰\۱) کتاب الجنائز باب من إستعد الکفن فی زمن النبی ﷺ فلم ینکر علیه)_

سعد بن ابی وقاص ﷺ وو.او دریم قول دا دي.چه دا اعرابی صحابی وو.خو دریم قول د سند په لحاظ سره ضعیف د.(۱)

اوس صرف دوه قوله باقی پاتي شو.که هغه کس حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ وی.نوبیا خو څه اشکال نشته.اوکه هغه کس حضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ وو .نودا اشکال کیدي شی.چه هغوی د کفن دپاره صرف د چغي ذکر کړي و.د ازار ذکر ئي نه دي کړي. خو وئیلی شی چه دلته صرف د وړئ د چغي ذکردي.څکه چه ددي معامله پټه وه.او د څادر معامله ممکن ده چه پټه نه وه.نوځکه ئي د هغي د ذکر باقاعده ضرورت اونه ګڼلو.والله أعلم.

قوله: أن رسول الله ﷺ أعطى رهطاً وسعد جالس: چه رسول الله ﷺ یوې ډلې ته تحفي ورکړي.اوحضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ ناست وو.

د«رهط»اطلاق د دریو نه واخله تر لسو کسانو باندي کیږی.قزاز رحمه الله فرمائی.چه کله ددي نه په زیاتو باندي هم ددي اطلاق کیږی.(۲)

قوله: فترك رسول الله ﷺ رجلاً هو أعجبهم إلي: نورسول الله ﷺ یو سړي پریخودو.هغه ماته د ایمان او اسلام او نیکئ په اعتبارسره د ټولونه زیات خوښ وو.

دا کس کوم چه نبی ﷺ پریخودو.اوهغه ته ئي څه ورنکړو.ددوی نوم حضرت جعیل بن سراقه ضمری وو.(۳)

قوله: فقلت يا رسول الله مالك عن فلان؟: ما عرض اوکړو یا رسول الله تاسو باندي څه اوشو.چه د فلانی نه تاسو اعراض کوئ.په کتاب الزکاة کښي هم دا روایت راروان دي.په هغي کښي دی. «فقمت إليه فسارر ته فقلت مالك عن فلان»چه زه اودریدم.او ما رسول الله ﷺ ته په پټه اووئیل.یارسول الله چه تاسو د فلانی نه ولي اعراض کوئ.ددي نه معلومه شوه.چه د مشر په خبره څه اعتراض وی.نو په پټه دي ورته وئیلي شی.څکه چه په مشرانو باندي په مجلس کښي اعتراض کولو سره انتظام خرابیږی.نظم او نسق بربادیږی.ددي نه دا هم معلوه شوه.چه چاته څه نصیحت کول وی.نوخانله دي ورته کولي شی.څکه چه دا خو هم دخیرخواهئ خبره وه.چه حضرت تاسو داسي کس پریږدئ.کوم چه ماته د ټولونه زیات مستحق ښکاری.(۴)

قوله: فوالله إني لأراه مؤمناً: په الله قسم چه ماته خو دي مومن ښکاری.یا زه ئي مؤمن ګڼرم.

---

(۱) فتح الباری(۱۳\۱۴۳، ۱۴۴) وعمدة القاری(۶۲\۸)_

(۲) فتح الباری(۷۹\۱۱)_

(۳) سماه الواقدی فی المغازی فتح الباری(۸۰\۱۱)_

(۴) فتح الباری(۸۰\۱۱)_

«أراه» کښې په همزه باندې ضمه یا فتحه ده.؟ علامه قرطبی رحمه الله فرمائی.چه همزه د ضمې سره ضبط شوې ده.نوپه دې صورت کښې به دا د «أظن»په معنی کښې وی.[1]

امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دا لفظ «أراه»بفتح الهمزة دې.او «أراه»د «أعلم»په معنی باندې دې.اوپه همزه باندې ضمه جائز نه ده.ځکه چه په دې صورت کښې به دا د «أظن»په معنی کښې وی.حالانکه په حدیث کښې وراندې راځی.«ثم فليفش ما أعلم منه»بیا صرف یو څل نه بلکه دوه درې خله دوی مسلسل ددې خبرې اعاده کړې ده.که هغوی ته په خپله خبره باندې یقین نه وو.نو اصراربه ئې ولې کولو.معلومه شوه.چه حضرت سعدبن ابی وقاص رضي الله عنه دخپل علم او یقین په وجه دا وئیل.چه زه دې مومن پیژنم.[2]

خوپه دې باندې اشکال کیدې شی.چه دلته د«ما أعلم»معنی د«ما أظن»وی .ځکه چه دعلم اطلاق په ظن غالب باندې هم کیږی.لکه چه په آیت کریمه کښې دی. ﴿ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَٰتٍ﴾[3]

بیا که دا اومنلې شی.چه دلته د علم او یقین کیفیت دې.خوممکن ده.چه ددې مقدمات ظنی وی.ځکه چه انسان په یقین سره دچا متعلق دانشی پیژندې .چه دې مومن دې.د ظن او ګمان درجه ورته حاصلیږی.نوپه دې صورت کښې به مسئله هم نظری پاتې کیږی.یقینی نه[4]

اګرچه په حدیث کښې لفظ د «إن»او لام تاکید په دې خبره دلالت کوی.چه دوی یقینی خبره کوی.لکه چه هغه دیقین درجې ته رسیدلې وی.

«أراه»بضم الهمزة د «أظن»په معنی اخستلونه بعضې عالمانودا استنباط کړې دې.چه په امرمظنون باندې قسم کیدې شی.

خودا استنباط صحیح نه دې.ځکه چه دلته په مظنون باندې قسم نه دې.بلکه د ظن په وجدان باندې قسم دې.مظنون یقینی نه دې.خود ظن وجود یقینی دې.په کوم چه هغوی قسم خوړلې وو.

قوله: فقال أومسلماً: تولو شارحینو رحمهم الله دا لفظ«أو»بسکون الواوضبط کړې دې.اوبعضې حضراتو دا «أو»بفتح الهمزه والواو ضبط کړې دې.او همزه ئې استفهامیه او واو ئې عاطفه ګرځولې دې.لکه چه په دې صورت کښې ددې معطوف علیه محذوف دې. اوتقدیر د عبارت دا دې.«أتقول هذا وكونه مسلماً أظهر يا أتقوله مومنا ولا تقوله مسلماً»

---

[1] فتح الباری(۸۰\۱۱)_

[2] شرح نووی (۸۵\۱۱) کتاب الإیمان باب تألف قلب من یخاف علی إیمانه)_

[3] سورة الممتحنة:۱۰)_

[4] فتح الباری(۸۰\۱۱)_

خوقاضی عیاض رحمه الله دا قول غلط ګرځولي دي.(١)

بیا «أو» بسکون الواو یا خو د تنویع دپاره دي.لکه چه دوی دا خودل غوښتل.چه ایمان یو باطنی څیز دي.او ددي محل زړه دي.د کوم چه انسان ته خبر نه وی.نوبه داسي څیز باندې قسم خوړل او جزم او یقین سره څنګه حکم لګوي؟ کیدې شی چه صرف مسلم وی.مومن نه وی که په جزم او یقین سره حکم لګول وی.نود مسلمان کیدو حکم اولګوه.مومن کیدو حکم مه لګوه.اوداسي وایه.«إن لأراه مسلماً» یا «أو» د تشریك دپاره دي یعنی په یقین سره د مومن کیدو حکم مه لګوه.خکه چه تاسو ته ددي څه خبر دي؟بلکه په تردد سره د «مومناً» سره د «أومسلماً»لفظ زیاتی کړه.اوداسي وایه.«إني لأراه مومناً أو مسلماً»(٢)

«أو» عاطفه دپاره د تنویع او «أو» عاطفه دپاره د تشریك په دي کښي فرق ښکاره دي د تنویع په صورت کښي به صرف یولفظ وی.یعنی د «مومناً» په ځائي به «مسلماً» وی.او د تشریك په صورت کښي به دواړه الفاظ د تردد په طور وی.د «مؤمناً» د لفظ سره به د «أومسلماً»اضافه وی.(٣)

خوددي دواړو احتمالاتو په یو حدیث سره تردید کیږی.کوم چه ابن الاعرابی په خپل معجم کښي روایت کړي دي.په هغي کښي د «أو»په ځائي د «بل»لفظ راغلي دي.په هغي کښي دی «لا تقل مؤمن بل مسلم»(٤)معلومه شوه.چه په حدیث باب کښي «أو»د بل په معنی د پاره د اضراب دي.(٥)

تنبیه په فیض الباری کښي د «أومسلماً»تشریح کوی.اولیکی «وقرأه الشیخ العینی رحمه الله بهمزة الإستفهام وواو العطف»(٦)

دغه شان په فضل الباری کښي دی.چه علامه حافظ بدرالدین عینی رحمه الله دا بفتح الواو ضبط کړي دي.او «أومسلماً» همزه د استفهام دپاره دي.او واود عطف دپاره .. (٧)خود دیر لتون باوجود په عمدة القاری کښي راته دا خبره ملاؤ نشوه. بلکه د حدیث الباب د تشریح د

---

(١) فتح الباری(١١\١٩٤)_

(٢) فتح الباری(١١\٨٠)_

(٣) فضل الباری(١١\٤٠٤. ٤٠٥)_

(٤) فتح الباری(١١\٨٠)_

(٥) المصدر السابق)_

(٦) فیض الباری(١١\١١٢)_

(٧) عمدة القاری(١١\١٩٤)_

لاندي د هغوی عبارت دا دي.«قال القاضي هو بسكون الواو على أنها،، أو،، الق للتقسيم والتنويع أو للشك والتشريك ومن فتحها أعطاً وأحال المعنى»(۱)بيا هم دا حديث په كتاب الزكاة كښي د «باب قول الله تعالى:لايسألون الناس الحافاً»لاندي هم راغلي دي.خوپه دي كښي هغوی داسي قسم څه تشريح نه ده كړي.فتنبه

ايا په دي حديث سره د حضرت جميل نه د ايمان نفی كيږی؟ بيا صاحب تحرير د«أو مسلما» نه دا استنباط كړي دي.چه نبی ﷺ ددي كس نه دايمان نفی كړي ده.(۲)

امام نووی رحمه الله فرمانی.په دي كښي داسي څه خبره نشته.چه نبی ﷺ د ده دايمان نفی كړي ده بلكه دايمان قطعی حكم لګولو نه نهی ده.اودا تاكيد دي.چه داسلام لفظ ونيل غوره دی.ځكه چه داسلام تعلق دظاهرسره وی.اودايمان تعلق دباطن سره وی.بيا هم په دي حديث كښي د نبی ﷺ دا مبارك الفاظ چه «وغيره أحب إلي منه»د دوی په ايمان باندي دلالت كوی.(۳)

علامه كرمانی رحمه الله په دي جواب باندي اوپه «أو مسلماً»ددي په تشريح باندي اعتراض كړي دي.كه د«أو مسلماً» هم دا تشريح وی.كومه چه امام نووی رحمه الله كړي ده.يعنی چه ايمان او اسلام جدا جدا څيزونه دی.دايمان تعلق باطن سره دي.اود اسلام تعلق ظاهرسره دي.نوبيا خو حديث دمؤلف دترجمي مطابق نه دي.ځكه چه په ترجمه كښي خو دا مقصود دي.چه اعمال ايمان دي.دغه شان بيا نبی ﷺ چه د حضرت سعد رضی الله عنه خبره رد كړه.نوددي څه فائده هم نه پاتي كيږی.(۴)

داولنی اشكال نه جواب دا دي.چه امام بخاری خپله ترجمه د «أو مسلماً»نه ثابته كړه.هغه داسي چه نبی ﷺ په ظاهره دايمان نفی كړي ده.خو د اسلام اثبات ئي كړي دي.اواسلام هم دعمل نوم دي.

اود دويم اشكال جواب دا دي.چه د نبی ﷺ د رد كولوفائده بنكاره ده.اوهغه فائده دا ده.چه كله دچا په باره كښي په يقين سره يوه خبره معلومه نه وی.نوقطعی حكم لګول نه دی پكار. بلكه داسي خبره كول پكار دی.چه دهغي علم ورته وی.تا ته دچا د باطنی ايمان په باره كښي څه علم دي؟ددي حكم لګول نه دی پكار.ظاهر داطاعت نوم دي.نوهم ددي حكم لګوه.

قوله. فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

(۱) عمدة القاری(۱۹٤\۱)_

(۲) شرح نووی)_

(۳) شرح نووی (۸۵\۱)_

(۴) شرح كرمانی (۱۳۰\۱)_

لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د لږ ساعت دپاره چپ پاتې شوم بيا په ما باندې دغه خيال غالب شو د کوم چه وړاندې نه ماته علم وو نو ما دوباره خپله خبره اوکړه او عرض مې اوکړو يارسول الله په تاسو باندې څه شوی دی چه تاسو د فلانی کس نه ډډه کوئ؟ په الله قسم چه زه خو دې مومن وينم نبی ﷺ اوفرمانيل «او مسلماً» بيا لږ وخت پس هغه خيال ماته بيا راغلو او هغې په ما باندې غلبه اوکړه ما هغه خبره دوباره اوکړه نبی ﷺ دا خل هم هغه خبره دوباره اوکړه.

په صحيح بخاری کښې د کتاب الزکاة په روايت کښې په بل سند سره ددې نه پس دا الفاظ دی «أقبل أی سعد» دا د «أقبل» صيغه هم کيدې شی چه د باب افعال نه د امر صيغه وی «أقبل» په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه اې سعد ما طرف ته متوجه شه څه چه زه وايم هغه واوره. اودا هم کيدې شی چه د «قبول» نه وی د امر صيغه «أقبل» او مطلب دا وی چه اې سعد څه چه زه وايم هغه قبول کړه.(۱)

د مسلم شريف په بعضې سندونوکښې د «أقبلا أی سعد» الفاظ راغلی دی.(۲) اې سعد ولې د جنګ اراده دې ده چه ته باربار دا خبره کوې. اوپه خپله خبره ټينګ ولاړ ئې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په مسلم شريف کښې «اقبلا أی سعد» الفاظ هم مروی دی.(۳) دا الفاظ زمونږ سره په مطبوعه د مسلم شريف په نسخوکښې نه دی. خو دا لفظ يا خو د باب افعال مصدر دې. اومفعول مطلق دې. تقديرد عبارت دا دې. «أقبل علی إقبالاً» يعنی اې سعد زما طرف ته ښه متوجه شه. اويا دا د «إقبالاً» نه دې. يعنی همزه داستفهام دې. او «قبالاً» د باب مفاعله نه مصدر دې. او مطلب دا دې. «أتقابلنی قبالاً بهذه المعارضة»(۴) آيا په دې معارضه سره زما مقابله کول غواړې. والله أعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللّٰهُ فِي النَّارِ: بيا نبی ﷺ اوفرمانيل. اې سعد بعضې وخت کښې زه يوکس ته څه ورکړم. حالانکه دده نه بغير بل کس دده په مقابله کښې زما زيات خوښ وی. مطلب دا چه دا مه ګڼره. چاته چه زه ورکوم. نوهغه به زما زيات خوښ او محبوب وی. اوچه څوک پريږدم. نوهغه به مې خوښ نه وی. بلکه کله ددې په عکس وی. چاته په ورکولو کښې مصلحت وی. اوهغه

---

(۱) فتح الباری ۳\۳۴۳) کتاب الزکاة باب قول الله تعالی ﴿ لا يسألون الناس إلحافا ﴾.

(۲) صحيح مسلم (۱\۸۵) کتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف علی إيمانه).

(۳) فتح الباری (۳\۳۴۳).

(۴) فتح الباری (۳\۳۴۳).

دا که ده ته ورنکړي شی.نو دي اسلام ته نزدي نه راځی. بلکه جهنم ته به غورځولي شی.اوزه دجهنم نه د بچ کولودپاره داسي کوم.اوپه هغه باندي خرچ کوم.چه د اسلام سره ئي تعلق پیدا شی.او په مزه مزه کلك مسلمان شی.

دحضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د اصرار وجه دلته اشکال دا کیږی.چه کله په اول خل نبی ﷺ دي منع کړ.نو حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په دویم خل او په دریم خل اصرار ولي کولو؟

ددي اشکال جواب دا دي.چه په اصل کښي په حضرت سعد رضی الله عنه باندي د هغوی د خیګړي جذبه غالبه وه.اود هغه دپاره دومره شفقت وو.چه د هغي د غلبي په وجه د خیګړي او شفقت په وجه ئي د نبی ﷺ خبرو طرف ته داسي توجه اونکړه. لکه څنګه چه پکار وه.په دي وجه هغوی خپله خبره بار بار اعاده کړه.

د نبی کریم ﷺ د «اومسلماً» وئیلوسره د تردید وجه دویم اشکال دا دي.چه حضرت جعیل رضی الله عنه یو ممتاز صحابی وو.د هغوی د ایمان په خپله نبی ﷺ تعریف اوکړو.محمد بن هارون رویانی رحمه الله په خپل مسند کښي په صحیح سند سره د ابوسالم جیشانی رحمه الله په واسطه د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه نقل کړی دی.چه رسول الله ﷺ د حضرت جعیل رضی الله عنه په باره کښي زما نه تپوس اوکړو.«کیف تری جعیلاً؟»ته جعیل رضی الله عنه باندي څنګه ګمان کوي.ما ورته عرض اوکړو.«کشکله من الناس یعنی المهاجرین»زه دي د نوور مهاجرینو په شان یو عام مهاجرګڼرم.بیا نبی ﷺ د یو بل کس په باره کښي تپوس اوکړو.«فکیف تری فلاناً؟»فلاني کس څنګه ګڼري؟ نو ما عرض اوکړو.«سید من سادات الناس»هغه خو په لویو او سردارانو خلقو کښي دي.نو نبی ﷺ اوفرمائیل.«فجعیل رضی الله عنه خیر من ملأ الأرض من فلان»(۱)که د داسي کسانو نه ټوله دنیا ډکه شی.نوهم حضرت جعیل رضی الله عنه ددي ټولو نه غوره دي.نوهرکله چه حضرت جعیل رضی الله عنه ته د نبی ﷺ په نیز دا مقام حاصل وو .نو دهغوی دپاره پکاردہ .چه په دي باندي څه اعتراض نه وو.چه حضرت سعد رضی الله عنه په ده باندي د مومن اطلاق اوکړو.

ددي نه جواب دا دي.چه د نبی ﷺ دا انکار د حضرت جعیل رضی الله عنه دپاره نه وو .بلکه څنګه چه وړاندي بیان اوشو.چه دا انکار د حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه په طرز کلام باندي وو. ښکاره ده.چه ایمان یو پټ څیز دي.زړه د هغي محل دي. هریوکس ته ددي علم نه وی.بیا د نبی ﷺ په موجودګی کښي دا زړه ورتیا کول چه په پوره یقین سره دا وئیل.چه «فوالله إني لأراه مومناً» مناسب نه وو.لکه چه نبی ﷺ حضرت سعد رضی الله عنه ته د خبرو کولوطریقه بنائی.چه په دي پټو څیزونوباندي داسي په یقین سره قسم کول او فیصله کول صحیح نه ده.

یوځل دیو انصاری ماشوم وفات شو.نوحضرت عائشي رضی الله عنها د نبی ﷺ وړاندي دا اووئیل.

---

(۱) عمدة القاری(۱۱\۱۹۵) وفتح الباری (۱۱\۸۰)۔

«طوبى لهذا عصفور من عصافير الجنة لم يعمل السوء ولم يدركه» نو نبی ﷺ په دې باندې زورنه ورکړه. او وې فرمائیل «او غير ذلك يا عائشة» (۱) دلته ګورئ د انصاری صحابی رضی الله عنه ماشوم وفات شوې دې. اود مسلمانانو ماشوم که وفات شی. نودده په جنتی کیدو باندې اجماع ده. (۲) خو ددې باوجود نبی ﷺ په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې انکار اوکړو. دلته کښې هم هغه اصلاح مقصود ده. چه خبره په سوچ اوفکرسره کول پکار دی. په داسې پتو خبرو کښې داسې حتمی او یقینی دعوه کول د ادب نه خلاف اونامناسب دی. والله أعلم.

دوه اصلاحات دلته نبی ﷺ د حضرت سعد رضی الله عنه د دوو غلطو اصلاح کړې ده. یوه خو هم دا لفظی غلطی کومه چه اوس ذکر شوه. دویمه غلطی دا وه. چه حضرت سعد رضی الله عنه دا ګنړل چه نبی ﷺ مال وغیره هغه چاته زیات ورکوی. څوک چه ددوی خوښ وی. او چاته چه نه ورکوی نو هغوی د نبی ﷺ نه وی خوښ او محبوب نه وی. د حضرت سعد رضی الله عنه ددې خیال اصلاح نبی ﷺ اوکړه. او وې فرمائیل. چه ګوره که زه چاته نه ورکوم. نو ددې وجه دا نه وی. چه هغه زما خوښ نه دې. او چاته چه ورکوم. نو هغه زما خوښ دې. بلکه چه چاته ورکوم. نوپه دې کښې د هغه خیګړه پټه وی. او چاته چه نه ورکوم. نو د هغه په ایمان باندې زه اعتماد کوم. (۳)

«یکب» د باب نصر نه دي. ددې معنی ده. پرمخې غورځول. دا متعدی دي. او کله چه د باب افعال نه راشی. نو لازمی وی. اودا د الفاظ غریبه څنی دي. چه د زیادت نه پس په معنی کښې کمې پیدا شی. اوچه ترڅوپورې لفظ کم وو. نو معنی ئې زیاته وه. چه د باب مجرد نه وو. نو متعدی وو. اوچه کله د مزید نه شو. نولازم شو. (۴)

قوله: وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ: دا روایت د یونس بن یزید ایلی. صالح بن کیسان. معمربن راشد او ابن اخی الزهری رحمهم الله نه مروی دي. او دا څلور واړه حضرات په خپل خپل سند سره دا حدیث د امام زهری رحمه الله نه روایت کوی. د یونس بن یزید ایلی روایت عبدالرحمن بن عمر الزهری الملقب به «رسته» په کتاب الایمان کښې موصولاً تخریج شوې دې. (۵) د یونس بن یزید حالات په بدء الوحی کښې د پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.

---

(۱) صحیح مسلم (۲۳۷\۲) کتاب القدر باب معنی : کل مولود یولد علی الفطرة وحکم موتی أطفال الکفار وأطفال المسلمین وسنن نسائی (۲۷۶\۱) کتاب الجنائز باب الصلاة علی الصبیان)_

(۲) شرح نووی علی صحیح مسلم (۳۳۷\۲)_

(۳) عمدة القاری(۱۹۵\۱) وفتح الباری (۸۰\۱)_

(۴) عمدة (۱۹۳\۱) وفتح الباری(۸۱\۱)_

(۵) فتح الباری (۸۱\۱) تغلیق التعلیق (۳۲\۲. ۳۳)_

د صالح بن کیسان ؒ روایت وراندې په بخاری کښې په کتاب الزکاة کښې موصولاً تخریج شوې دې[1] د صالح بن کیسان حالات په کتاب الایمان کښې د «باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال» لاندې تیرشوی دی.

د معمربن راشد ؒ حدیث امام احمد[2] او امام حمیدی ؒ[3] کښې تخریج کړې دې اودامام معمربن راشد ؒ حالات په بدء الوحی کښې دپنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.

دابن اخی الزهری روایت په مسلم شریف کښې موصولاً مروی دې.[4]

ابن اخی الزهری دوی دامام زهری وراره محمد بن عبدالله بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری مدنی ؒ دی.[5] دوی دخپل محترم تره امام زهری ؒ نه احادیث اوریدلی دی.اود دوی نه په روایت کونکو کښې یعقوب بن ابراهیم .دراوردی او قعنبی ؒ دی.[6] ابن ابی حاتم ؒ ددوی په باره کښې فرمائی.«لیس بالقوی یکتب حدیثه»[7]

ابن معین ؒ فرمائی چه دوی ضعیف دی.[8]

ابن معین ؒ دا هم فرمائی «لیس بذلك القوی»[9]

ددې اقوالو په وجه بعضې حضراتو په امام بخای او امام مسلم رحمهما الله باندې دا اعتراض کړې دې.چه دوی د داسې ضعیف راوی روایات په خپلو کتابونو کښې ولې نقل کړی دی؟ خو حقیقت دا ددې.چه دی معمولی غوندې کمزورې ضرور دې.خو د دوی په باره کښې د توثیق اقوال هم منقول دی.امام ابواود ؒ فرمائی «ثقة سمعت أحمد یثنی علیه»[10]

امام یحی بن میعن ؒ نه دا هم مروی دی.«هو أمثل من أبی اویس»[11]

امام ذهلی ؒ دامام زهری په شاګردانوکښې دوی په دویمه طبقه یعنی محمد بن اسحاق او فلیح په درجه کښې شمار کړی دی.اودا ئې ذکرکړی دی.چه د دوی دړې احادیث داسې

---

[1] صحیح بخاری کتاب الزکاة باب قول الله تعالی:﴿لایسألون الناس إلحافا﴾ رقم ۱٤۷۸)_

[2] مسند أحمد(۱\۱۷٦) مسند سعد بن ابی وقاص ؓ)_

[3] مسندالحمیدی (۱\۳۷) أحادیث سعدبن ابی وقاص ؓ رقم ۶۸و ۶۹)_

[4] مسلم شریف (۱\۳۷) کتاب الإیمان باب تألف قلب من یخاف علی إیمانه)_

[5] تقریب (٤۹۰) رقم ٦۰٤۹)_

[6] عمدة القاری (۱\۱۹٦)_

[7] هدی الساری (٤٤۰) الفصل التاسع فی سیاق أسما من طعن فیه من رجال البخاری)_

[8] المصدرالسابق)_

[9] المصدرالسابق)_

[10] المصدرالسابق)_

[11] عمدة (۱\۱۹٦) وهدی الساری(٤٤۰)_

دی. چه د هغې اصل نه ملاویږی.(۱)
دلته د غور خبره دا ده.چه امام زهلی رحمه الله امام زهری رحمه الله د احادیثو د تولو نه لوړ پیژندونکې وو.هغوی د دوی د تولو احادیثو خودنه کړې ده.په کومو باندې چه دمحدثینو رحمهم الله د طرفه انکار ثابت دي.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په ظاهره چه کومو حضراتو د دوی تضعیف کړې دي.نو هغوی هم ددې احادیثو په بنیاد باندې کړې دي.د کوم ذکر چه امام ذهلی رحمه الله کړې دي.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د دوی یو څو احادیث په صحیح بخاری کښې دی.او ددې متابعت موجود دي.(۴)
علامه عینی رحمه الله فرمائی.د دوی د څوی په لمسون باندې ددوی غلامانو دې قتل کړې وو.(۵) امام نووی رحمه الله ددوی د وفات کال ۲۵۸ھ خودلې دي.(۶) رحمه الله رحمة واسعة

۱۸ = بَابُ إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ))

د ترجمې مقصود امام بخاری رحمه الله لکه څنګه چه وړاندې ډیر اعمال کوم د فرائضو د قبیلې څخه وو.یا د واجباتو دقبیلې.د ایمان جزء خودلې دي.اودایمان ترکیب ئې ثابت کړې دي.اوددې قابل للزیادة والنقصان راروان دی.دغه شان دلته هم دا بتائی.چه افشاء السلام یو داسې عمل دي.کوم چه مسنون دي.فرض یا واجب نه دي.دا هم په اسلام کښې داخل دي.اودایمان یوجزء دي.اود مرجئو دا خبره چه داعمالو دایمان سره څه تعلق نشته.غلطه ده.بیا چونکه دامام بخاری رحمه الله په نیز اسلام دایمان سره یو یا متلازم دی.نوهرکله چه دا داسلام جزء ثابت شو.نوبنکاره ده.چه د ایمان دپاره به هم جزء وی.
د افشاء السلام مطلب دي.چه مطلقاً د سلام خورول چه په دې کښې د څه وخت یا د سړی قید نه وی.یعنی یوسړي برابره ده که خپل وی اوکه پردي او اجنبی وی.که د بل وطن وی.اوکه دخپل وطن.هریوته دې سلام کولې شی.دغه شان دوخت هم څه قید نشته.هروخت په هرځائي کښې سلام کولې شی.(د مستثنیانو وجوهات نور دی)

---

(۱) هدی الساری(ص.٤٤٠)_
(۲) هدی الساری(٤٤٠)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) المصدرالسابق)_
(۵) عمدة (۱۹۶\۱)_
(۶) المصدرالسابق)_

حضرت عماربن یاسر ﷺ دوی مشهور صحابی ابوالیقظان عماربن یاسربن عامربن مالك بن کنانه عنسی ﷺ دی.

ددوی پلارياسر دخپلو دوو وروڼو حارث او مالك سره د یمن نه مکې ته د خپل وروړ په لټون کښې راغلی وو. دواړه وروڼه حارث اومالك خو یمن ته واپس شول.خوياسرهم په مکه کښې پاتې شو.اود ابوحذیفه بن المغیره حلیف شو. ابو حذیفه دخپلې وینځې سمیه بنت خیاط نکاح هم دده سره اوکړه.دکومې نه چه حضرت عمار ﷺ په ۵۷ ق هـ کښې پیدا شو.اوابوحذیفه دې آزاد کړو.دا حضرات د ابوحذیفه د مرګه پورې یوځاې وو.ددې نه پس چه کله نبی ﷺ مبعوث شو.نو حضرت یاسر.حضرت سمیه او حضرت عمار ﷺ په اسلام مشرف شول.

چونکه په اول کښې نې اسلام راوړې وو.ددې وجې ورته د کافرانود طرفه ډیر تکلیفونه رسولی شول.اودوی په صبر اوشکرسره هرڅه زغمل.دې حضراتو ته چه به کله تکلیفونه ورکولی شول.اونبی ﷺ به ددوی په خواه کښې تیرشو.نو نبی ﷺ به ورته فرمائیل «صبراًیاآل یاسرفان موعدکم الجنة»(۱)

حضرت سمیه ﷺ ته د حق په لاره کښې د ټولو نه اول د شهادت شرافت ملاؤ شوې دي.دالله تعالی دشمن ابوجهل دوی په شرمګاه کښې په نیزه باندې اووهله.د هغې د وجې دا شهیده شوه.

حضرت عمار ﷺ حبشې طرف ته هم هجرت کړې وو.اود مدینې دهجرت سعادت ورته هم حاصل وو.د بدراواحد نه واخله په ټولو غزاګانو کښې شریك پاتې شوې دي.

په اسلام کښې د ټولو نه اول جمات جوړونکې هم دوی دی.

فضائل اومناقب د دوی په باره کښې نبی ﷺ فرمائیلی دی.«ان الجنة تشتاق الی ثلاثة علی وعمار وسلمان ﷺ»(۲)

یوځل دوی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضرشو.اود داخلیدو اجازت نې اوغوښتلو.نبی ﷺ نې آواز اوپیژندلو.نو وې فرمائیل.«مرحباً بالطیب المطیب»(۳)

دغه شان نبی ﷺ فرمائیلی دی.«ملئ عمار ایماناً الی مشاشه»(۴)همشاش په اصل کښې د نرم هډوکی سرته وائی.اومطلب دا دې.چه حضرت عمار ﷺ د سرنه واخله تر پښو پورې ټول ایمان دې.ایمان ددوی د بدن هریواندام ته رسیدلې دې.

---

(۱) مستدرک للحاکم (۳۸۳\۳) کتاب معرفة الصحابة باب ذکر مناقب عماربن یاسر ﷺ۔

(۲) جامع ترمذی کتاب المناقب باب مناقب سلمان الفارسی ﷺ رقم ۳۷۹۷)۔

(۳) جامع ترمذی کتاب المناقب باب مناقب عماربن یاسر ﷺ رقم (۳۷۹۸)۔

(۴) سنن ابن ماجه المقدمة باب فضل عماربن یاسر ﷺ رقم (۱٤۷)۔

نبی ﷺ فرمائیلی دی.«من أبغض عماراً أبغضه الله ومن عادى عماراً عاداه الله»(۱)
دحضرت عمار مناقب بې شمیره دی.د نبی ﷺ د پیشنګوئ مطابق (۲)
د جنګ صفین په موقع په ۳۷ه کښې دوی شهیدشوی وو.دې نوی کاله ددوی عمر
وو.ددوی نه تقریباً دوه شپیته احادیث مروی دی.(۳)«رضی الله عنه وأرضاه»

قوله: ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: حضرت عمار ﷺ فرمائی دې څیزونه
داسې دی چه کوم کس دا جمع کړی.نودې دایمان جمع کونکې دې.یعنی دا دې صفات چه
په کوم مومن کښې موجود وی.نوهغه به کامل الایمان وی.

قوله: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ: په دې کښې دا هم کیدې شی.چه «من»په معنی د«فی»
وی.لکه څنګه چه په قرآن پاك کښې دی.﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ (٤)
اوپه دې کښې «من»ابتدائیه هم ګرځولې شی.په دې صورت کښې به دلته «نفسك»د فاعل
په معنی وی.یعنی انصاف داسې پکاردې.چه هغه ستا دنفس نه پیدا شوې وی.ستا زړه تا
په هغې باندې اماده کونکې وی.بعضې وخت کښې داسې وی.چه سړې ددې وجې انصاف
کوی. که انصاف اونکړی.نوافسر به مې ملامته کړی.او اوبه نیوې شم.بدنامی به مې اوشی
او شهرت به مې خراب شی. دلته دا فرمائی چه د افسر ویره یا د بدنامئ ویره دې د انصاف
کولو باعث نشی. بلکه پکارده چه ستا نفس تا په انصاف کولوباندې اماده کړی.

اوکه د «فی»په معنی باندې وی.نو«نفسك»به د مفعول به په درجه کښې وی.او ددې مطلب
به دا وی.چه د خپل ذات په باره کښې تا دپاره دانصاف نه کار اخستل پکار دی.بعضې
وخت کښې داسې وی.چه سړې د نورو په حق کښې خو انصاف کوی.خوچه کله ئې خپله
خبره راشی.نوبیا انصاف نه کوی.بلکه خپل نفس سره دمحبت په وجه د ده خیال ساتی. نو
دلته وئیلې شی.چه تالره پکار دی.چه دخپل ذات په باره کښې هم دانصاف نه کار واخلې.
خپل نفس آزاد پریخودل نه دی پکار.بلکه پکارده چه دې ماموراتو باندې عمل کونکې او د
منهیاتو نه ځان ساتونکې وی.

قوله: وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ: سلام تولې دنیا دپاره استعمالول.
مطلب دا دې.چه د کشراومشر.مالداراوغریب تولوته سلام کوه.په دې کښې د دوست یاچه

---

(۱) تاریخ بغداد (۱۵۲\۱۱) ومسند أحمد (۹۰\٤) ومستدرک للحاکم (۳۸۹\۳).

(۲)نبی ﷺ د دوی په باره کښې فرمائیلی وو أبشرعمار تقتلک الفئة الباغية.. سنن ترمذی کتاب المناقب باب مناقب عماربن یاسر ﷺ رقم ۳۸۰۰).

(۳) دا ټول تفصل په تهذیب الکمال (۲۱\۲۱۵، ۲۲۷) اوالأعلام للزرکلی (۳۶\۵) نه اخستی شوی دی.

(٤) سورة الجمعة ۹.

دوست نه وی. که پیژنګلو وی. اوکه نه وی. څه فرق نه دی کول پکار.
شریعت دسلام اچول د سلام دجواب نه غوره ګرځولي دي. حالانکه ابتداء بالسلام سنت ده. او رد د سلام واجب دي. اوقاعده دا ده. چه فرض د واجبو نه غوره دی. او واجب د سنتو نه افضل دی. خودلته ابتداء بالسلام کوم چه سنت دی د رد السلام نه کوم چه واجب دی. غوره دی. د سلام جواب ورکول څکه واجب دی. چه د سلام جواب نه ورکولو باندې د سلام اچونکی زړه ماتېږی. اودسلام جواب نه ورکونکی تکبر بنکاره کیږی. اوتکبر او د زړه ماتول دواړه ناجائز دی.

قوله: وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ: اودغریبئ او فقیرئ باوجود خرچ کول

د «اقتار» معنی د «افتقار» ده. وئیلی شی. «اقتر الرجل إذا افتقر» بیا دلته «من» خو د «في» په معنی کښې دي. اومطلب دا دي. چه کله قحط سالی وی. اوخلق په فقرکښې اخته وی. په دغه صورت کښې د انفاق نه کار اخله.

دویم صورت دا هم کیدې شی. چه دا د «عند» په معنی وی. اود «إنفاق عند الإقتار» مطلب به دا وی. چه کله انسان په غریبئ کښې اخته وی. نوپه هغه وخت کښې هم انفاق کول پکار دی. څکه چه په دغه حالت کښې الله تعالی په رزق کښې برکت اوچوی. اوزیادت په کښې کوی. په قرآن مجید کښې ارشاد دي. ﴿ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللهُ ﴾ (۱) کوم کس چه غریب وی. هغه دپاره خرچ کول پکار دی. دهغه مال نه کوم چه لږ دیر الله تعالی ده ته ورکړي وی. دغه شان ارشاد دي. ﴿ لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا ﴾ (۲) ددي نه معلومه شوه. که یوکس غریب وی. اوبیا هم دالله تعالی په لارکښې خرچ کوی. نوالله تعالی به دده په رزق کښې برکت واچوی. او فقیری به ئې په مالدارئ بدله کړی.
علامه عینی رحمه الله فرمائی. چه د حضرت عمار رضي الله عنه دا اثر دایمان ټولونیکو ته شامل دي. څکه چه دا دایمان خصال یا خو بدنی دی. اویا مالی. په دي اثرکښې چه د انفاق کوم لفظ راغلي دي. دا مالی خصلتونوته اشاره ده. کوم چه په الله تعالی باندې بهروسه ده او زهد دی. اوکم اومیدنو لره متضمن دی.
یا د خصال بدنی تعلق به یا دالله تعالی سره وی. اویا به د بندګانوسره وی. نو د حقوق الله طرف ته اشاره کولودپاره اووئیلی شو. «الإنصاف من نفسك» اوحقوق العباد طرف ته د اشارې کولودپاره اووئیلی شو. «وبذل السلام للعالم» (۳)

دعماربن یاسر رضي الله عنه د اثر تخریج دحضرت عمار رضي الله عنه دا اثر امام احمد بن حنبل رحمه الله په کتاب

---

(۱) سورة الطلاق: ۷)_
(۲) المصدر السابق)_
(۳) عمدة القاری (۱۹۸\۱)_

الايمان كښې امام عبدالرزاق په خپل مصنف كښې (۱) ابن حبان په «روضة العقلاء» كښې او يعقوب بن شيبه په خپل مسند كښې موصولاً نقل كړې دي.(۲)

- بيا دا اثرپه مسند بزاركتاب العلل لابن ابى حاتم او شرح السنة للبغوى كښې دعبدالرزاق په حواله مرفوعاً نقل دي.(۳)

امام بزاردي واسطي ته غريب وئيلى دى.امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.چه دا اثرمرفوع روايت كول صحيح نه دى.(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.كه د فن حديث په اعتبارسره اوكتې شى. نو مرفوع روايت معلول دي.خكه چه امام عبدالرزاق په آخر عمركښې متغيرشوې وو.اود مسند بزار اوكتاب العلل راوى حسن بن عبدالله كوفى دغه شان د شرح السنة راوى احمد بن كعب واسطى دامام عبدالرزاق نه هم په آخرى عمر كښې استفاده كړې وه.البته دا خبره ده.چه دحضرت عمار رضي الله عنه دا قول اگرچه په دوى باندې موقوف دي.خو دا د مرفوع په حكم كښې دي.خكه چه دا خبره داسې ده.كومه چه رائې سره نشى وئيلې.(۵)

[۲۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ [ر:۱۲]

رجال الحديث

قوله: **قتيبه بن سعيد**: دوى شيخ الاسلام راوية الاسلام ابوزجاء قتيبه بن جميل بن طريف ثقفى دى. ابن عدى فرمائى.چه د دوى نوم يحيى دي.اوقتيبه ني لقب دي.حافظ ابن مندة رحمه الله فرمائى.چه د دوى اصلى نوم على دي.

دوى په ۱۴۸ه يا ۱۴۹ ه يا ۱۵۰ه كښې پيدا شوى وو.دوى دامام مالك. ليث بن سعد شريك .حماد بن زيد .اوبوعوانه .ابن لهيعه .اوعبدالله بن المبارك رحمهم الله وغيره نه استفاده كړې ده.اود دوى نه روايت كونكو كښې امام حميدى. نعيم بن بن حماد .امام احمد بن حنبل.يحيى بن معين .على بن المدينى.ابن نمير .اوبكربن ابى شيبه .امام بخارى. امام مسلم.امام ابوداود .امام نسائى.اوامام ترمذى رحمهم الله غوندې اساطين حديث شامل دى.

---

(۱) مصنف عبدالرزاق (۱۰\۳۸۶) كتاب الجامع باب إفشاء السلام رقم (۱۹۴۳۹)_

(۲) تغليق التعليق(۲\۳۶. ۳۷)_

(۳) فتح البارى(۱۱\۸۳)_

(۴) فتح البارى(۱۱\۸۳)

(۵) المصدر السابق)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دوی ثقه اوثبت دی

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «قتیبة ثقة»

امام نسائی رحمه الله فرمائی «ثقة صدوق»

دامام قتیبه دپلار صاحب بیان دی چه ما رسول الله ﷺ په خوب کښې اولیدلو چه ددوی په لاس مبارك کښې یوه صحیفه ده ما عرض اوکړو ای دالله رسوله په دې صحیفه کښې څه دی؟ نو هغوی راته اوفرمائیل په دې کښې دعالمانو نومونه دی ماورته عرض اوکړو ما ته ئې راکړئ چه زه په کښې دخپل خوی نوم اوګورم ماچه په هغې کښې اوکتل نوپه هغې کښې ددوی نوم وو

دوی په کال ۲۴۰ھ کښې وفات شوی وو (۱)

دلیث بن سعد ، یزید بن ابی حبیب ، ابوالخیر اوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما حالات وړاندې د «باب إطعام الطعام من الإسلام» لاندې تیرشوی دی.

قوله: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ: داحدیث باب بعینه وړاندې په باب «إطعام الطعام من الإسلام» کښې تیرشوې دی هلته دامام بخاری رحمه الله استاذ عمروبن خالد تمیمی وو اودلته قتیبه بن سعید دی امام بخاری رحمه الله د تکثیرطرق په غرض باندې خپل دواړه استاذان جدا جدا ذکرکړی دی اودا دامام بخاری رحمه الله عادت دی چه دوی یوحدیث مکرر نه راوړی چه چرته ضرورت پینښیږی نوهلته دتکثیر طرق په غرض په سند کښې تبدیلی راولی.

دلته دا اشکال کیدې شی چه هرکله صرف تکثیرد طرق مقصودوو نودا خو داسې هم ممکن وه چه یوځل ئې ترجمه منعقد کړې وه اودا ئې فرمائیلی وو «باب إطعام الطعام والسلام من الإسلام» اوددې لاندې ئې د خپلو دواړو شیوخو احادیث نقل کړی وو خوداسې ئې نه دی کړی علامه کرمانی رحمه الله دا جواب ورکړې دی چه ممکن ده چه عمروبن خالد دا حدیث د «إطعام الطعام» په ضمن کښې ذکرکړې وی اوقتیبه د ,,سلام،، لاندې ذکر کړې وی نو د خپلو استاذانو په تابعداری کښې امام بخاری رحمه الله په دې باندې جدا جدا ترجمه قائمه کړه ده (۲) خودا جواب صحیح نه معلومیږی خکه چه اول خو ددې نه دا لازمیږی چه د اول نه دا ثابته وی چه ددې دواو استاذانو مدون کتابونه موجود وی په کوموکښې چه دوی د اطعام الطعام او سلام بابونه قائم کړی وی اودهغې لاندې ئې دا حدیث ذکرکړی وی حالانکه چه کومو

---

(۱) سیر أعلام النبلاء (۱۱\۱۳. ۲٤) وتهذیب الکمال (۲۳\۵۲۳) وتقریب التهذیب (ص.٤٥٤) رقم ۵۵۲۲) وعمدة القاری(۱\۱۹۹)_

(۲) شرح کرمانی (۱\۱۳٤)_

کسانود دوی حالات لیکلی دی نو په هغوی کښې چا هم ددې ذکرنه دې کړې.
بیا د دې نه دا هم لازمیږی چه امام بخاری رحمه الله دتراجمو په وضع کښې د نورو تقلید کوی حالانکه دا خبره معلومه او مشهوره ده چه دوی د تراجمو په وضع کښې دچا تقلید نه کوی بلکه د احادیثو نه پخپله مسائل مستنبط کوی اوپه هغې تراجم منعقد کوی.
بیا که د علامه کرمانی رحمه الله خبره اومنلې شی اودا تسلیم کړې شی چه یقیناً ددې دواړو استاذانو په دې بابونو باندې تصنیفات شته نوبیا هم دمصنف رحمه الله دپاره دهغې جمع کول ممکن دی نوسوال بعینه برقرار پاتې کیږی.
بهرحال داوئیلې شی چه په ظاهره دامام بخاری رحمه الله د طریقې نه دا معلومیږی چه دوی شعب ایمان شمارل غواړی نوځکه دهرې شعبې دپاره جدا جدا باب قائموی.(۱) والله أعلم

۱۹ = بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِ وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

دکفرلغوی معنی دکفرلغوی معنی پټول دی وئیلی شی «كفر يكفر كفراً: ستر»
شپې ته کافر وائی «لأنه يستر بظلمته كل شئ» سمندر ته هم کافر وائی «لستره ما فيه» زمیندار ته هم کافر وائی «لستره البذر في الأرض»
«كفر يكفر كفراً وكفوراً وكفراناً» کفرکول دا دایمان ضد اونقیض دې په دې کښې هم د نعمت پټول اود هغې حق نه ادا کول دی کافرالله تعالی نعمت پټوی. اودهغې نه انکار کوی دهغه ربوبیت کوم چه د هغه خاص صفت دې هغه پټوی. او غیرته دهغې نسبت کوی لکه چه: وائی ربوبیت دالله تعالی خاص صفت نه دې. نور هم په دې شریک دی.(۲)
علامه راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی «والكفران في جحود النعمة أكثر استعمالاً والكفر في الدين أكثر والكفور فيهما جميعاً»(۳)
د کفراطلاقات ددې نه پس په دې پوهه شئ چه په شریعت کښې دکفردوه دوه اطلاقه دی یواطلاق خوپه کفرحقیقی کفراصلی اوکفربالله باندې کیږی ددې صورت دا دې چه انسان د هغه څیزونو قصداً عمداً انکار اوکړی کوم چه په ایمان کښې ضروری وی لکه دالله تعالی د ربوبیت نه انکار اوکړی یاد فرشتو یا دآخرت د ورځې نه انکار اوکړی
ددې دویم اطلاق ددې نه په ښکته درجه یعنی په معاصی اوګناهونو باندې کیږی دا کفر فرعی غیر اصلی دې د اولنی په وجه سړی دایمان د دائرې نه اوځی. اود دویم قسم په ارتکاب سره دایمان نه نه اوځی اودا هغه کفر دې دکوم چه په حادیثوکښې په معاصی

---

(۱) فتح الباری (۸۲\۱)_
(۲) لسان العرب (۱٤٤\۵. ۱٤۷)_
(۳) مفردات القرآن (٤۳٤)_

باندې اطلاق شوې دې رسول الله ﷺ فرمائيلى دى «سباب المسلم فسوق وقتاله كفر» (١) دلته قتال ته كفر وئيلې شوې دې

دغه شان ارشاد دې «بين الرجل وبين الشرك ترك الصلاة» (٢) په بعضې روايا تو كښې دى «من ترك الصلاة متعمداً فقد كفر جهاراً» (٣)

دغه شان نياحت ته كفر وئيلې شوې دې ارشاد دې «اثنتان فى الناس هما بهم الكفر: الطعن فى النسب والنياحة على الميت» (٤)

كه د يوسړى قدرت كيږى اوبيا هم دې حج اونكړى نود داسې كس په باره كښې د نبى ﷺ ارشاد دې «فلا عليه أن يموت يهودياً أو نصرانياً» (٥)

په دې ټولو روايا توكښې هم دا كفر غيراصلى مراد دې كوم ته چه كفر دون كفر هم وئيلى شى. دلته په دې ټولو روايا توكښې دا تاويل شوې دې چه دلته دكفراطلاق په هغه كس باندې شوې دې څوك چه دا څيزونه حلال گنړى يا دلته د كفراطلاق په دې معنى شوې دې چه «فعل فعل الكفر» يا «فإنه قد قارب الكفر»

ددې تاويلاتو اوس څه ضرورت پاتې نشو بلكه دا به وئيلى شى چه د كفر ډيرې مرتبې او درجې دى په دې كښې بعضې درجې د ايمان نه ويستونكى دى. اودا دكفردټولونه اوچته درجه ده. اونورې هغه مرتبې دى چه دايمان نه ويستونكې نه دى.

دغه شان په شرك كښې هم تفصيل دې يوشرك هغه دې چه هغه مخرج عن الملة دې هم ددې په باره كښې الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (٦) اود قرآن كريم په يوبل آيت كښې ارشاد دې. ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ (٧) په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده. دا شرك دون شرك دې. (٨) په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده. دا شرك دون شرك دې.

---

(١) صحيح بخارى كتاب الإيمان باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر رقم ٤٨)_
(٢) صحيح مسلم (٦١\١) كتاب الإيمان بب بيان إطلاق إسم الكفر على من ترك الصلاة)_
(٣) مجمع الزائد (٢٩٥\١) كتاب الصلاة باب فى تارك الصلاة وفيض القدير بشرح الجامع الصغير (١٠٢\٦)_
(٤) صحيح مسلم (٥٨\١) كتاب الإيمان باب إطلاق إسم الكفر على الطعن فى النسب والنياحة)-
(٥) جامع الترمذى كتاب الحج باب ما جاء فى التغليظ فى ترك الحج رقم ٨١٢)_
(٦) النساء: ٤٨، ١١٦)_
(٧) سورة الكهف: ١١٠)_
(٨) سورة الكهف: ١١٠)_

هم دغه حال د ظلم هم دي په دي کښې يوهغه دي کوم چه مخرج عن الملة دي. کوم چه د قرآن پاك په آيت ﴿وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ﴾[1] کښې بيان شوي دي حالانکه د ظلم يوه درجه هغه ده. کومه چه مخرج عن الملة نه ده. تردي چه د هغې نسبت پيغمبرانوعليهم السلام ته هم شوي دي لکه څنګه چه د حضرت آدم عليه السلام قول دي ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا﴾[2]

دغه شان د حضرت يونس عليه السلام دعا ده ﴿لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحٰنَكَ اِنِّيْ كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ﴾[3] په دې دواړو آياتونوکښې دظلم نه مراد ظلم دون ظلم دي. هغه ظلم مراد نه دي. کوم چه مخرج عن الملة دي.

دغه شان د نفاق په باره کښې هم تفصيل دي. يونفاق هغه دي کوم چه په ﴿اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾[4] کښې بيان شوي دي. اودا مخرج عن الملة دي. اوپه «أربع من كن فيه كان منافقاً خالصاً»[5] کښې د نفاق نه مراد ..نفاق دون نفاق مراد دي. مخرج عن الملة نفاق مراد نه دي.

خلاصه دا چه په کفرکښې هم اعلى درجه وى. کوم چه د اسلام د دائرې نه ويستونکي ده او نور درجات بنکته کوى. کوم چه داسلام نه خارجونکي نه وى. دغه شان شرك. ظلم. نفاق کښې هم اعلى درجې وى. کومې چه مخرج عن الملة وى. اوددې نه بنکته نورې ډيرې درجې وى. کومې چه د اسلام نه خارجونکي نه وى.

دايمان او کفرمثال دنور او ظلمت پشان دي. په قرآن مجيد کښې آيت دي ﴿اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ﴾[6] دلته د ظلمات نه مراد کفردي. اود نور نه مراد ايمان دي لکه څنګه چه په محسوساتوکښې ورځ صرف نور دي. اوشپه صرف تيارۀ ده. نودغه شان ايمان صرف نور دي. اوکفرصرف تيارۀ ده. بيا په دې محسوساتوکښې هم يوه درجه هغه ده. چه نه صرف نور وى. اونه صرف تيارۀ وى. لکه د صبا صادق د راختونه پس نه صرف تيارۀ باقى پاتې کيږى. اونه صرف نور. دصرف نور راتلل خود نمر راختوسره راځي. اود ظلمت محضه خاتمه د صبا په راختو سره کيږى. اوس په مينځ کښې چه دا يوه نيمه گټه ده. نودا د نور او ظلمت نه مخلوط ده. شريعت هم د صبا په مانځه کښې دجهرى قرائت حکم کړي دي. اودا وخت ئې د شپې حصه گرځولې ده. اود روژه دار دپاره ئې د صبا راختونه پس خوراك حرام کړي دي. حالانکه روژه د ورځې عبادت دي. او ورځ د نمر په راختو سره

---

[1] البقرة: ٢٥٤)_

[2] الأعراف :٢٣)_

[3] الأنبياء :٨٧)_

[4] النساء:١٤٥)_

[5] صحيح البخارى (١٠\١١) كتاب الإيمان باب علامة المنافق)_

[6] البقرة:٢٥٧)

شروع کیږی لکه چه من وجه په دې کښې شپه ده او من وجه په کښې ورځ ده.نودغه شان اوګنړه چه ایمان نور محض دې اوکفر ظلمت محض دې خولکه څنګه چه د ورځې او شپې په مثال کښې د نور محضه او ظلمت محضه په مینځ کښې یوه حصه هغه هم ده.کومه چه نه نور محضه ده.اونه ظلمت محضه.بلکه ددې حیثیت بین بین دې.دغه شان د ایمان او کفرپه مینځ کښې هم یوه بین بین درجه ده.

یوسړی د «لا إله إلا الله محمد رسول الله» اقرار ښه په اخلاص او د زړه په یقین سره کوی.خو ورسره ورسره د ګناه ارتکاب هم کوی.نود تصدیق او اقرار سره سره د ګناهونو په دې ارتکاب کښې ایمان کوم چه نور محضه دې.اوکفر کوم چه ظلمت محضه دې.د دواړه ګډون په وجود کښې راځی.

بیا دا اختلاط لکه څنګه چه په مومن کښې وی.دغه شان په کافر کښې هم وی.ګورئ حضرت اشج عبدالقیس رضی الله عنه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضرشو دمسلم په روایت کښې دی.چه نبی ﷺ اوفرمائیل.«إن فیك لخصلتین یحبهما الله الحلم والإناءة»[1] په یو روایت کښې دی.چه هغوی تپوس اوکړو.«أقدیماً کانا أم حدیثاً» چه دا خویونه په ما کښې دوړاندې نه موجود وو.که نه اوس پیدا شوی دی؟نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.«بل قدیما» چه دا خصلتونه د وړاندې نه موجود وو.نوهغه دالله تعالی شکرادا کړو.او وئې ویل.«الحمدلله الذی جبلك علی خلتین یحبهما»[2] ښکاره ده.چه حلم او انادة دواړه خوښ خصلتونه دی. دکوموچه اسلام ترغیب ورکړې دې.اودا په کافرکښې موجود دی.د وینا مطلب دا دې.چه دایمان او کفرپه مینځ کښې داسې ډیر درجات دی.چه په هغې کښې د ایمان سره دکفر درجات اوشاخونه هم موجود وی.اودکفرسره دایمان شاخونه هم موجود وی.

یواشکال اودهغې جواب دلته یوسوال دا دې.که په مومن کښې د کفرخصلت راشی نود«فقد کفر»حکم لګوی.اودا وائی.«کفر دون کفر»خوکه په کافرکښې د ایمان خصلت راشی نو هلته د «فقد آمن»حکم نه لګوی.؟

ددې یومعقول جواب دې.هغه دا چه ایمان نوم دې د روحانی صحت او تندرستئ.اوکفرنوم دې د روحانی مرض اوبیمارئ.چه په بدنی صحت اوبیمارئ باندې قیاس کړې شی.

ګورئ یوکس من کل الوجوه روغ دې.خوددې باوجود دسردچکرشکایت ورته پیدا شی.هغه دا وائی.چه زه بیمار یم.حالانکه دهغه لاس صحیح وی.زړه ئې صحیح سالم وی.معده ئې صحیح وی.په یواعتبارسره هم ده کښې مرض نه وی.صرف په یو اعتبارسره په ده کښې مرض پیدا شوې دې.اوخلق وائی.چه فلانې بیمار دې.نودغه شان چه په مومن کښې من

---

[1] صحیح مسلم (۱\۳۵) کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله تعالی ورسوله ﷺ.)۔

[2] مسند أحمد(٤\۲۰۶) ومجمع الزواند (۹\۳۸۷) کتاب المناقب باب ماجاء فی الأشج ورفقته رضی الله عنهم (٥\٦٤) کتاب الأشربة باب جواز الإنتباذ فی کل وعاء)۔

جمیع الجهات ایمان موجود دي.که د ترک صلاة په وجه په ده کښې بیماری پیدا شی.نو د «فقد کفر» اطلاق به پرې کیدې شی.
خوچه کله یوسړي بیمار وی.داسې چه دده په لاس باندې زخم وی.په غوږ ئې درد وی.د زړه حرکت ئې هم غیرمعتدل وی.اود سردچکرشکایت ورته هم وی.په ځواعتباراتو سره دې ناجوړه دي.خو متیازې ئې بیخی صحیح دی.اواجابت ئې بیخی صحیح دي.ددې په معده کښې څه فرق نشته.نو من جمیع الجهات د مرض نه پس که په ده کښې یوه جهت صحیح هم وی.نوآیاده ته څوک صحتمند وائی؟نه وائی.نودغه شان چه یوسړي کافروی.اومن جمیع الجهات روحانی بیماراو په روحانی مرض کښې اخته وی.نوکه په ده کښې دایمان یوخصلت یا روحانی صحت راشی.نوپه ده باندې د «فقد آمن» اطلاق نه کیږی.

دلته امام بخاری رحمه الله «کفران العشیر و کفر دون کفر» اووئیل.دوی دا ښائی.چه کفران العشیرهم په حقیقت کښې کفر دون کفرکښې داخل دي.خکه چه لکه څنګه وړاندې بیان شوې دي.چه کفرپه اصل کښې پټولو ته وائی.په الله تعالی باندې کفرکونکي دالله تعالی دنعمتونو پټولو مرتکب کیږی.لکه چه ښځه د خاوند نافرمانی کوی.نودا هم د خاوند د نعمتونو او احساناتو د پټولو مرتکبه کیږی.نوپه دې کښې هم ستر موجود دي.خوپه دواړوکښې د استعمال په اعتبارسره فرق کولې شی.چه د کفراطلاق په کفربالله باندې کیږی.اوددې نه لاندې مرتبې دی.په هغې باندې د کفردون کفر اطلاق کیږی.دکفران اطلاق په کفر بالله باندې نه کیږی.بلکه په کفردون کفرباندې کیږی.

عشیر: دفعیل په وزن د «معاشر» په معنی دي.لکه څنګه چه «أکیل» د مؤاکل په معنی دي. معاشرت ، مخالطت ته اوملازمت ته وائی.دلته مراد خاونددي.چا سره چه ښځه ژوند تیروی.(۱)

بیا په «کفر دون کفر» کښې کوم «دون» دي.نو ددې دوه معانی راځی.کله دغیر په معنی راځی. اوکله «أدنی من الشئ» په معنی کښې استعمالیږی.علامه راغب اصفهانی رحمه الله په مفردات القرآن کښې په دواړو معانیوکښې علی سبیل السواء د قرآنی آیاتونو لاندې راوړې دي.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله «دون» د اقرب په معنی کښې راجح ګرځولې دي.(۳)
اوعلامه کشمیری رحمه الله د «غیر» په معنی کښې راجح ګرځولې دي.(۴) لکه چه دحافظ رحمه الله په نیزدلته د کفر مختلف مراتب بیانول مقصود دی.اوعلامه کشمیری رحمه الله په نیز دکفرد مختلفو قسمونو په ګوته کول مقصود دی.

---

۱) عمدة القاری(۱۱\۲۰۰)_
۲) المفردات فی غریب القرآن(ت۱۷۶)_
۳) فتح الباری(۱۱\۸۷) کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم)_
۴) فیض الباری(۱۱٤\۱)_

حضرت شاه صاحب چه «دون» د «غير» په معنی اخستې دی نو ددې ډپاره ئې څو قرائن ذکر کړی دی.

اولنی قرینه .هغوی د باب روایت بیان کړې دې خکه چه په روایت کښې دی «أريت النار فإذا أكثر أهلها النساء يكفرن: قيل أيكفرن بالله ؟ قال يكفرن العشير ويكفرن الإحسان» نبی ﷺ چه کله زنانو ته د کفرنسبت اوکړو .نوصحابو رضی الله عنهم تپوس اوکړو چه ددې نه کفربالله مراد دې نو نبی ﷺ دا جواب ورنکړو چه کفربالله مراد دې اوکه نه دې البته دا ئې اوفرمائیل چه «يكفرن العشير» حضرت شاه رحمه الله فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه دا دکفربالله یو بل قسم دې دکوم په باره کښې چه صحابو رضی الله عنهم تپوس کړې وو نو نبی ﷺ «كفران العشير» اوفرمائیل اود «يكفرن بالله» تائید ئې اونکړو .نومعلومه شوه چه کفران العشیرد کفر جدا قسم دې نوکفربالله او کفران العشیرد یوبل نه جدا جدا دی.

بله قرینه حضرت شاه صاحب رحمه الله دا بیان کړې ده چه په بعضې نسخوکښې د«كفر دون كفر» په ځائې «كفر بعد كفر» راغلی دی.دا د «بعد» لفظ په دې دلالت کوی چه «دون» په معنی کښې د «غير» په معنی دې.یعنی بعدیت په غیریت باندې دلالت کوی.چونکه د «بعد» لفظ په یوه نسخه کښې راغلې دې.نوچه دواړه نسخې یوبل سره مطابق شی.نود «دون» نسخه به د «غير» په معنی کښې اخستې شی.

دریمه قرینه شاه صاحب رحمه الله دا بیان کړې ده.چه په آیت کریمه ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (۱) کښې په اتفاق سره دون په معنی دغیر کښې دې.نوهرکله چه په آیت کښې دون په معنی د..غیر.. دې.نو په «كفردون كفر» کښې به هم «دون» په معنی د «غير» کښې اخستې شی.

څلورمه قرینه ئې دا بیان کړې ده.چه وړاندې ترجمه راځی «باب المعاصي من أمر الجاهلية ولا يكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك» یعنی دمعاصی په ارتکاب سره سړی ته کافر نشی وئیلې.البته دا چه دې د شرك ارتکاب اوکړی.نوپه دې صورت کښې به ده ته کافر وئیلې شی.حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی.که په کفرکښې مختلف مراتب اوګرځولی شی.نودا کیدې شی.چه دکفر یوقسم هغه دې.چه د هغې په ارتکاب سره سړی ته کافر وئیلې شی. اوبل قسم هغه دې.دکوم په ارتکاب سره چه ورته کافر نشی وئیلې.حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی.که په کفرکښې دغه شان دوه قسمه اونشی ګرځولې.بلکه یوقسم په مختلفو مرتبو کښې اوګرځولې شی .نوپه عاصی باندې دکافرپه اطلاق کښې تحجر ولې دې؟حالانکه هم دیوې نوع مبداء داشتقاق په دې کښې موجود ده.اوپه کوم ځائې کښې چه مبتدا د اشتقاق

---

(۱) النساء:٤٨، ١١٦)_

موجود وی نوهلته پکارده چه د عمل مشق اوکړی.(۱)
خودحضرت شاه صاحب رحمه الله په دې ټول تقریر باندې اعتراض شوې دې. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه زما په نیزد حافظ رحمه الله مذهب مختار دې یعنی چه «دون» په معنی د «اقرب» او «أدون» په معنی د ښکته درجې اوپست اوکمتردې.
اولنۍ وجه دا ده چه ددې ترجمې نه دامام بخاری رحمه الله کوم اصل مقصود دې اود څه د وجې چه نې دا ترجمه په کتاب الایمان کښې ذکر کړې ده اوذکرکول نې مناسب وو هغه دا ده چه په کفرکښې مراتب بیان کړی اوددې په ضد یعنی ایمان کښې په مراتبو باندې استدلال اوکړی اودا مقصود په هغه وخت کښې حاصلیدې شی اوچه د «غیر» معنی واخستې شی نو دا مقصود نشی حاصلیدې. ځکه چه دغیر په صورت کښې مغایرت ثابتیدې شی خو مقصود نه حاصلیږی.بیا مصنف رحمه الله د کتاب الایمان په شروع کښې دایمان په بابونوکښې دایمان مختلفې مرتبې ثابتې کړې.نواوس په «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» او «باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة..» کښې هم دا ثابت کړل.نواوس مناسب دا معلومیږی.چه دلته په کفرکښې د مراتبو بیانول مقصود وی.مغایرت مقصودنه وی.
بله وجه دا ده.که چرته «دون» په معنی د «غیر» شی.نوبیا به د «کفردون کفر» معنی دا وی.چه یوکفر مغایر وی دبل کفر نه.اومغایرت په دواړو صورتونو کښې متحقق کیږی برابره ده که اول غټ وی او دویم ورکوتې.یا اول ورکوتې اودویم غټ.بهرصورت یودبل مغایر دې.ددې وجې د «کفردون کفر» اطلاق په ورکوتی اوغټ کفرباندې کیدې شی.خوچه «دون» په معنی د «غیر» واخستې شی.نوخلاف مقصودهم په دې کښې داخلیږی.ځکه چه کوموحضراتو د «کفردون کفر» جمله استعمال کړې ده.ځکه چه هغوی مقصود هم دا دې.چه د کفر اکبر لاندې دکفرنورې درجې هم دی.دا مقصود نه دې.چه یوکفرد بل کفربیخی مغایر دې.(کوم چه د ..دون» په معنی د ..غیر.. اخستلو حاصل دې)په خلاف دمعنی اقرب، یعنی ښکته. معمولی.اوادنی درجې والا.نوپه دې صورت کښې به دا معنی وی.چه یوکفر دبل کفر نه ادنی اوکمتردې.نوهم ددې اطلاق په وجه به صرف په ورکوتی کفرباندې کیږی. په لوئې کفرباندې به نه کیږی.
دریمه وجه دا ده.چه «اقرب» او «ادون» د دې اصلی معنی ده نوخلاف الاصل طرف ته دتګ څه ضرورت نشته.(۲)
ترڅو پورې چه دحضرت شاه صاحب رحمه الله د قراننو تعلق دې.نود اولنۍ قرینې نه جواب دا دې.چه کفران العشیرد کفرنه سوا یوبل مستقل نوع ګرځول دې ته څه ضرورت نشته.بلکه دا کفربالله طرف ته یوه پورۍ ده.اود یوې کمې درجې شعبه ده.هم دا وجه ده.چه کله

---

(۱) فیض الباری (۱۱۶\۱، ۱۱۷).
(۲) فضل الباری (۴۱۹\۱).

صحابو رضي الله عنهم «أيكفرن بالله» اووئيل اوتپوس نې اوكړو نو نبي ﷺ دهغې نفي نه ده كړې بلكه دهغې دنفي اواثبات نه نې سكوت اختيار كړو او«يكفرن العشير» نې اوفرمانيل يعنى په ظاهر كفر بالله نه كوى خوددې په مبادى او ددې په يوه شعبه كښې اخته دى.

په دويمه قرينه كښې حضرت شاه صاحب رحمه الله د «كفر بعد كفر» نسخه پيش كړې ده نودا قرينه زمونږ دپاره زياته فائده منده ده خكه چه «قبل» او«بعد» عام طور دمراتبو خودلو دپاره راځي.

په دريمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله د مفسرينو اجماع اواتفاق نقل كړې دې چه په ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ كښې «دون» په معنى د «غير» دې.

خوحقيقت دا دې چه ددې قول نسبت هم حضرت شاه رحمه الله ته مشكوك ښكاري خكه چه اجماع خو لويه خبره ده يومفسرهم په دې مقام كښې دون په معنى دغير كښې راجع نه دې گرخولې امام راغب ددې آيت په تفسير كښې دون په معنى د «اقل» خودلې ده اوبيا نې صيغه د «قيل» په تمريض سره د «غير» په معنى بيان كړې ده فرمائى «وقوله ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ أى ما كان أقل من ذلك وقيل ما سوى ذلك..»[1]

څلورمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله چه وړاندې كوم باب راځى «باب المعاصى من أمر الجاهلية ولا يكفر صاحبها بإرتكابها إلا بالشرك» پيش كړې ده چه دكفريو هغه قسم دې چه دهغې ارتكاب سره سړى ته كافر وئيلى شى اويوهغه قسم دې د كوم په ارتكاب سره چه سړى ته كافرنشى وئيلې نوددې جواب دا دې چه لكه څنگه دانواعويه اختلاف سره داطلاقاتو اختلاف وى اود احكامو هم مختلف مراتب وى نودغه شان په يوقسم څيزكښې د مراتبويه اختلاف سره هم د اطلاق اختلاف راتلې شى اومختلف احكام پرې مرتب كيدې شى.[2]

«كفر دون كفر» دچاقول دې؟ دلته دا بحث دې چه «كفر دون كفر» دچا الفاظ دى؟

حافظ ابن حجر رحمه الله دا دحضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله قول گرخولې دې دوى فرمائى «واما قول المصنف: وكفر دون كفر، فأشار إلى أثر رواه أحمد في كتاب الإيمان من طريق عطاء بن أبي رباح وغيره»[3]

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى چه ابن كثير رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما نه داقول نقل كړې دې كيدې شى چه حافظ صاحب رحمه الله ته ددې علم نه وى شوې ددې وجې هغوى ددې قول نسبت عطاء ته كړې دې.[4]

---

[1] المفردات فى غريب القرآن (ص. ۱۷۶)_

[2] فضل البارى (۱۱\ ۴۲۰، ۴۲۲)_

[3] فتح البارى (۱۱\ ۸۳)_

[4] فيض البارى (۱۱\ ۱۱۴)_

خوعلامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی چه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د «کفردون کفر» الفاظ بعینه مروی نه دی بلکه د هغوی نه د ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ۝﴾[1] په تفسیر کښې «أی کفر لاینقل عن الملة» منقول دی.ددې مطلب دا دې چه کفرورکوتې اوغټ وی نوغټ کفرد ملت نه ویستونکې دې.اوورکوتې د ملت نه ویستونکې نه دې.معلومه شوه.چه دکفرانواع اواقسام دی.اوهم ددې نه حضرت عطاء استنباط کړې دې.او«کفردون کفر» ئې فرمائیلی دی.دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم ددې مفهوم یوه بله جمله هم منقول ده.«هوبهم کفرلیس کالکفربالله وملائکته ورسله» یعنی دا عمل دکفریوه شعبه ده.ددې جملې نه هم «کفردون کفر» مستنبط کیږی.

ددې تقریرنه بنکاره ثابته شوه.چه د«کفردون کفر» ماخذخود حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه منقول دې.خوبیخی دا الفاظ د هغوی نه منقول نه دی.دا الفاظ هم دعطاء دی.کوم چه هغوی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دقول نه مستنبط کړې او اخذ کړې دی.نوځکه حافظ رحمه الله دا الفاظ هم عطاء ته منسوب کړی دی.حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته ئې نه دی منسوب کړی.

باقی چه کومه دا خبره اوشوه.چه حافظ رحمه الله ته به د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د کلام علم نه وو.زما په نیزصحیح نه ده.صرف توهم دې ځکه چه پخپله چه وړاندې لاړ شې نو په «باب ظلم دون ظلم» کښې حافظ دابن عباس رضی الله عنهما د قول حواله ورکړې ده.چه دا د ابن عباس رضی الله عنهما د قول نه ماخوذ دې.معلومه شوه.چه د ابن عباس رضی الله عنهما قول حضرت حافظ رحمه الله ته وریاد وو.اودحضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله نه صرف دا جمله منقول نه ده.بلکه داسې قسم درې جملې تری منقول دی.«کفردون کفر، ظلم دون ظلم، نفاق دون نفاق»[2]

خودواقعي حقیقت هم دا دې.چه د «کفردون کفر» قول هم د ابن عباس رضی الله عنهما نه منقول دې. اوصرف استنباط نه بلکه صراحة دهغوی نه منقول دی.لکه څنګه چه امام حاکم په مستدرک کښې روایت نقل کړې دې.«عن طاوس قال قال ابن عباس رضی الله عنهما إنه ليس بالكفر الذي يذهبون إليه، إنه ليس كفراينقل عن الملة ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ۝﴾ كفردون كفر»[3]

دغه شان علامه سیوطی رحمه الله په درمنثور کښې نقل کړی دی.«وأخرج سعيدبن منصور، والفريابي وابن المنذر وابن ابی حاتم والحاكم وصححه والبيهقي في سننه عن ابن عباس رضی الله عنهما في قوله ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ

---

[1] المائدة: ٤٤)_

[2] فضل الباری(١\٤١٢، ٤١٣)_

[3] مستدرک للحاکم (٢\٣١٣) کتاب التفسیر.تفسیرسورة المائدة قال الحاکم هذا حدیث صحیح الإسناد ولم یخرجاه قال الذهبی فی تلخیص المستدرک: صحیح)_

أَنْزَلَ اللهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَفِرُونَ﴾ ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّلِمُونَ﴾ ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَسِقُونَ﴾ (۱) «قال كفر دون كفر وظلم دون ظلم وفسق دون فسق»

معلومه شوه چه دا قول د حضرت عطاء استنباط نه دي بلکه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دي البته دا خبره ده چه حافظ ابن کثيردا قول ددي اياتونو په تفسيرکښي د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دي نقل کړي. والله أعلم.

د ترجمې مقصود امام بخاري رحمه الله په دي ترجمة الباب سره دا بيانوي چه د کفرمختلف درجات دي يوه په کښي د کفر د ټولو نه لويه درجه ده اوددي نه لاندي نوري ډيري درجې دي نوهرکله چه د کفر مختلف درجات دي نودغه شان به ددي د ضد يعنې ايمان هم مختلف درجات وي خکه چه دا قاعده ده چه کله د يو څيز مختلف درجات وي نودهغې د ضد به هم مختلف درجات وي نوکه کفرراشي نو اصلي ايمان چه «ايمان بالله والملائكة والكتب والرسل» به هم خي اوکه ايمان اصلي راشي نوکفر به هم خي دغه شان که «كفر دون كفر» راشي نوددي په مقابله کښي چه دايمان کوم خصلت وي هغه به ختم شي دخاوند ناشکرئ ته په حديث کښي کفران وئيلي شوی دی اودا کفرګرځولي شوي دي اودا «كفر دون كفر» دي نوکه ناشکری راشي نو دکفريوه شعبه به راشي اود ايمان يوه شعبه يعنې دخاوند د نعمت شکريه ختم شي نولکه څنګه چه دکفر مختلف درجات دي نودغه شان به د ايمان هم مختلف درجات وي.

لکه چه امام بخاري رحمه الله تراوسه پوري د ايمان اواسلام مختلف درجات ثابت کړل اود مختلفو مراتبو داثبات نه دامام بخاري رحمه الله مقصود دا وو چه ايمان مرکب دي اودا قابل للزيادت والنقصان دي اوس امام بخاري رحمه الله دايمان ضد بيانوي چه په کفرکښي مختلف درجات دي اوهرکله چه په کفرکښي مختلف درجات دي نودغه شان به ددي په ضد يعنې ايمان کښي هم مختلف درجات وي. اوچونکه په ايمان اوکفرکښي يا تقابل تضاد دي اويا تقابل عدم وملکه. که تقابل تضاد واخستي شي نو کفراو ايمان ضدين دي اوکه تقابل دعدم وملکه اومنلي شي نو ايمان اوکفر به متقابلين وي اود ضدينو او متقابلينو قانون دا دي چه ديو ضد او متقابل دپاره چه کوم حکم ثابتيږي هغه به د بل ضد اومتقابل دپاره هم ثابتيږي نوهرکله چه په کفرکښي مختلف درجات دي په ايمان کښي به هم مختلف مراتب او درجات وي اول په مثبت انداز کښي امام بخاري رحمه الله خپله مدعا پيش کوله او اوس په منفي انداز کښي خپله مدعا پيش کوي.

قوله: فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [ر:٢٩٨]

حضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه مشهور صحابي دي د دوی حالات وراندي د «باب من الدين

---

(۱) الدر المنثور في التفسير بالمأثور (۲\۲۸۶) سورة المائدة).

الفرار من الفتن»لاندي تيرشول.
دلته چه امام بخاری رحمه الله دحضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه کوم حدیث ته اشاره کړي ده.دا هغه حدیث دي.کوم چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الحیض کښي راوړي دي.«یامعشر النساء تصدقن فإني أریتکن أکثر أهل النار فقلن ولم یارسول الله قال تکثرن اللعن وتکفرن العشیر»(۱)
قاضی ابن العربی رحمه الله فرمانی.دا احتمال هم شته.چه ددي نه مراد د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه یوبل حدیث «من لم یشکر الناس لم یشکر الله»(۲)مراد وی.(۳)
خوحافظ ابن حجراو علامه عینی رحمهما الله ددي خبري تردید کړي دي.اوفرمائیلی ني دی.چه دا خبره لرې ده.اوظاهرهم دا دي.چه ددي نه د کتاب الحیض حدیث ته اشاره ده.دغه شان د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث الباب کښي د «یکفرن العشیر» د الفاظو نه هم ددي تائید کیږی.(۴)

[۲۹]: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ [۳۰۱،۳۰۳،۱۰۰۴،۶۵۱۵،۴۲۱۰،۲۹]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: دعبدالله بن مسلمه قعنبی رحمه الله حالات وړاندي د «باب من الدین الفرار من الفتن»لاندي تیرشوی دی.

قوله: عَنْ مَالِكٍ: دامام مالك بن انس رحمه الله حالات هم په وړاندینی باب کښي تیرشوی دی.

قوله: عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: دوی ابواسامه یا ابوعبدالله زیدبن اسلم قرشی عدوی مدنی دی.دحضرت عمر رضي الله عنه مولی او مشهور فقیه دي.دوی دخپل پلار، حضرت عمر،حضرت انس، حضرت جابر،حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنهم وغیره نه احادیث نقل کړی دی.اوددوی نه په روایت کونکو کښي د دوی خوئي اسامه بن زید،ایوب سختیانی،اسماعیل بن عیاش، امام زهری،امام مالك،اومعمر وغیره رحمهم الله دی.

---

(۱) صحیح بخاری (۱/۴۴۱) کتاب الحیض باب ترک الحائض الصوم رقم ۳۰۴)_
(۲) جامع ترمذی کتاب البروالصلة باب ما جاء فی الشکرلمن أحسن إلیک رقم ۱۹۵۵)_
(۳)فتح الباری (۱۱/۸۳)_
(۴) فتح الباری(۱ج۸۳)_

امام احمد بن حنبل رحمه الله ابوزرعه،ابوحاتم،محمد بن سعد،امام نسائی،او ابن خراش رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.

یوځل دوی حدیث اورول،نو یوکس تري تپوس اوکړو.«یاأباأسامة عمن هذا؟» نودوی ورته جواب ورکړو.«یاابن أخي ماکنا نجالس السفهاء ولانحمل عنهم الأحادیث»

د دوی شخصیت ډیر د رعب وو.چه ترڅو پوري به ئي حدیث بیانول.نوبه خپله خوښه به ئي بیانول.اوچه کله به چپ شو.نوبه چا کښي به دا همت نه وو.چه به ئي ورته د حدیث اورولو درخواست کړي وي.

ددوی په زړین اقوالوکښي دی.«اتق الله یحبك الناس وإن کرهوا»(۱)

د دوی به باقاعده په مسجد نبوی کښي حلقه وه.حضرت علی بن الحسین رحمه الله دنورو مجلسونو نه تیریدلو.اود دوی په حلقه کښي به کیناستلو.یوځل نافع بن جبیر رحمه الله دوی ته اووئیل.«تخطی مجالس قومك إلی عبدعمربن الخطاب رضي الله عنه» چه ته دخپل قوم د مجلسونو نه تیریږي.اود حضرت عمربن الخطاب دغلام مجلس کښي کیني.نو دوی ورته جواب ورکړو.«إنما یجلس الرجل إلی من ینفعه فی دینه»چه سړي دهغه چا سره کیني.چه د چانه ورته په دین کښي فائده رسي.(۲) دوی په کال ۱۳۶ھ کښي وفات شوی وو.(۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

قوله: عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ: دوی ابومحمد عطاء بن یسار هلالی مدنی اودام المومنین حضرت میموني رضي الله عنها مولی وو.

دوی دحضرت ابی بن کعب،اسامه بن زید،جابر بن عبدالله،عبدالله بن عمر،عبدالله بن عمروبن العاص،عبدالله بن عباس،عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم نه علاوه د نورو ډیرو صحابوو رضي الله عنهم اوتابعینو رحمهم الله نه دحدیثو روایت کړي دي.

اود دوی نه چه چا روایت کړي دي.په هغوی کښي حبیب بن ابی ثابت،زید بن اسلم،صفوان بن سلیم،او عمروبن دینار رحمهم الله وغیره دی.

امام یحیی بن معین،امام ابوزرعه،اوامام نسائی رحمهم الله د دوی په باره کښي فرمائی.«ثقة»

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.«کان ثقة کثیرالحدیث»

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی.«ثقة فاضل صاحب مواعظ وعبادة»

ددوی د وفات په باره کښي مختلف اقوال دی.راجح قول دا دي.چه ددوی وفات په کال ۹۴ھ کښي شوي دي.(۴)

---

(۱) ددوی تولو تفصیلاتو دپاره اود زیات تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۰\۱۲، ۱۸)_

(۲) التاریخ الکبیر للبخاری(۳\۳۸۷) رقم ۱۲۸۷)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) تهذیب الکمال(۲۰\۱۲۵، ۱۲۷) وتقریب التهذیب (ص،۳۹۲) رقم ۴۶۰۵)_

قوله: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی الله عنهما: ترجمان القرآن ،ابن عم رسول الله ﷺ ،حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ددوی مختصرحالات مونږ وړاندې ((بدء الوحی)) کښې د دریم حدیث لاندې ذکر کړی دی البته دلته په یوه اهمه فائده باندې خان پوهه کړئ.

یوه اهمه فائده دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما شمیرپه وړو صحابوکښې کیږی. خکه چه دوی دهجرت نه درې کاله وړاندې پیدا شوې وو.د نبی ﷺ د وفات په وخت کښې ددوی عمر صرف دیارلس کاله وو.زیات وخته پورې دنبی ﷺ د صحبت نه براه راست فیضیاب شوې نه دي.ددې وجې دوی زیات روایات د نورو صحابوﷺ نه اوریدلې شوی دی.اودا په مراسیلوکښې شمارلې شی.وړاندې مونږ په څو ځایونوکښې بیان کړې دي.چه مراسیل صحابهﷺ په اتفاق سره مقبول دی.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه څومره احادیث اوریدلی دی.په دې کښې اختلاف دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دغندر د روایت مطابق حضرت ا بن عباس رضي الله عنهما د نبی ﷺ نه براه راست صرف نهه احادیث اوریدلی دی.(۱)

امام یحیی القطان رحمه الله فرمائی.چه صرف دلسو احادیثو سماع ثابته ده.(۲)

امام غزالی رحمه الله په ((المستصفی)) کښې لیکلی دی.((قیل أنه لم یسمع من رسول الله ﷺ إلا أربعة أحادیث لصغرسنه))(۳)

حافظ رحمه الله فرمائی.چه دا خبره قابل دنظرده.خکه چه صرف په صحیحینو کښې داسې احادیث لس دی.په کوموکښې چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سماع تصریح کړې ده.دغه شان په دې مقدارباندې هغه احادیث دی.په کوموکښې چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نبی ﷺ د فعل د مشاهدې ذکرکړې دي.اوبیا ئې هغه بیان کړی دی.دغه شان په دې شمارباندې هغه احادیث دی.کوم چه دصریح په حکم کښې دی.بیا دا تفصیل صرف د صحیحینود روایاتو متعلق دي. خکه چه د صحیحینو نه علاوه د حدیثو په نورو کتابونوکښې داسې قسم احادیث راغلی دی.(۴)

ابن قیم رحمه الله فرمائی.چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه شلو ته نزدې احادیث اوریدلی دی.(۵)

---

(۱) تهذیب التهذیب (۵\۲۷۹) ترجمة عبدالله بن عباس رقم ٤٧٤)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) المستصفی (۱۱\۱۷۰) المرسل مقبول عندمالک وأبی حنیفة رحمهما الله)_

(۴) تهذیب ا لتهذیب(۵\۲۷۹)_

(۵) الوابل الوصیب و رافع الکلم الطیب (ص.۱۲۶) وتهذیب سنن أبی داود (۱۳\۲۵۰)کتاب الصیام باب الرخصة فی ذلک (أی فی الإحتجام للصائم)_

صاحب دخلاصه.علامه صفی الدین احمد خزرجی رحمه الله لیکی «سمع من النبی ﷺ خمسة وعشرین حدیثاً وباقی حدیثه عن الصحابة رضی الله عنهم»_(۱)

قوله قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ: (۲) نبی کریم ﷺ اوفرمائیل ماته جهنم اوخودلي شو.دا دجهنم دخودلو واقعه یاد معراج ده یا د خوب اویا د کسوف؟ والله اعلم ظاهره داده چه دکسوف واقعه ده.خکه چه امام بخاری رحمه الله دصلاة الکسوف په باب کښې هم دا حدیث نقل کړې دي.

قوله فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ: نوهلته زیات شمارد ښځو وو.

ددي نه معلومیږي چه په جهنم کښې به ښځې زیاتې وی.خوامام بخاری رحمه الله په بدء الخلق کښې نقل کړی دی.«لکل واحد منهم زوجتان»(۳)چه دهریوبه دوه بیبیانې وی ددي نه حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دي خبره باندي استدلال کړي دي.چه ښځې به په جنت کښې د سړو په نسبت زیاتې وی.(۴)

ددي تعارض په جواب کښې حضرت شاه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی.چه د «لکل واحد منهم زوجتان»نه مراد «من الحور العین»دی.(۵)لکه څنګه چه هم بخاری شریف کښې دا قید په بله واسطه کښې دي.(۶)نو دحورعین د کثرت نه دا نه لازمیږی.چه په جنت کښې به د دنیوی ښځو زیادت وی.

خوپه دي باندي اشکال دي.چه د طبرانی په روایت کښې دی.«إن أدنى أهل الجنة يسعى على

---

(۱)خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي (ص.۲۰۳)_

(۲)الحديث أخرجه البخاري في كتاب الصلاة باب من صلى وقدامه تنور أو نار أو شئ مما يعبد فأرا به الله رقم ٤٣١ وفي كتاب الأذان باب رفع البصر إلى الإمام في الصلاة رقم ٧٤٨ وفي كتاب الكسوف باب صلاة الكسوف جماعة رقم ١٠٥٢ وفي كتاب بدء الخلق باب صفة الشمس والقمر رقم ٣٢٠٢ وفي كتاب النكاح باب كفران العشير رقم٥١٩٧ ومسلم في صحيحه(١\٢٩٨و٢٩٩ كتاب الكسوف والنسائي في سننه (١\٢٢١) كتاب الكسوف باب قدر القراءة في صلاة الكسوف وأبوداود في سننه في كتاب الصلاة باب من قال أربع ركعات رقم ١١٨١و(١١٨٣)والترمذي في جامعه في كتاب الصلاة باب ما جاء في صلاة الكسوف رقم ٥٦٠)

(۳) صحيح بخاري(١\٤٦٠) كتاب بدء الخلق باب ما جآء في صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

(۴) په صحیح مسلم کښې دمحمد بن سیرین رحمه الله نه روایت دي.((إما تفاخروا وإما تذاكروا.الرجال في الجنة أكثرأم النساء فقال أبوهريرة رضی الله عنه أولم يقل أبوالقاسم ﷺ إن أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمرليلة البدروالتي تليها على صورة أضوء كوكب دري في السماء لكل إمرئ منهم زوجتان إثنتان يرى مخ سوقهما من وراءاللحم وما في الجنة غرب (٢\٣٧٩) كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها)_

(۵) فيض الباري(٤\٩) كتاب بدءالخلق باب ما جاء في صفة الجنة)_

(۶) صحيح بخاري(١\٤٦١) بدءالخلق باب ما جآء في صفة الجنة..)_

زوجتين من نساء الدنيا»[۱] دغه شان ابن عساکر رحمه الله د حضرت حاطب بن ابی بلتعه رضی الله عنه روایت نقل کړي دي «سمعت رسول الله ﷺ يقول: يزوج المؤمن في الجنة ثنتين وسبعين زوجة سبعين من نساء الآخرة وثنتين من نساء الدنيا»[۲] دغه شان حافظ رحمه الله د ابویعلی رحمه الله په حواله سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث نقل کړي دي. «فيدخل الرجل على ثنتين وسبعين زوجة ما ينشئ الله وزوجتين من ولد آدم»[۳]

په دي ټولو احادیثو کښي تصریح ده چه «زوجتين من نساء الدنيا» به وی دحور العین نه به نه وی. نو اشکال دوباره راغلو. چه هرکله دیوجنتی دوه ښځي وی. نو بیا خوبه دښځو شمار د سړو نه زیات وی. نو دا وینا څنګه ټیک شوه. چه په جهنم کښي به د ښځو شمار زیات وی.

ددي یوجواب دا ورکړي شوي دي. چه په حدیث کښي چه دا دی. چه «فإذا أكثر أهلها النساء» یا «فرأيت أكثر أهلها النساء» الفاظ راغلی دی. نودا دهغه وخت د شاهدي مطابق وو. چه تراوسه پورې د ښځو شمار زیات دي. په دي حدیث کښي دټولو ښځو ذکر نه دي. اونه دټولوزمانو په اعتبارسره ذکر شوي دي. نوددي حدیث د «لكل واحد منهم زوجتان» سره څه تعارض نشته[۴]

دویم جواب دادي. چه «أكثر أهل النار» دا د ابتداء په اعتبارسره. اود سزا خوړلو نه پس چه جنت ته لاړي شی. نوبیا «أكثر أهل الجنة» شی[۵] دریم جواب دا دي. چه ښځي «أكثر أهل النار» به بالقوة وی. خوالله تعالی به ئي معاف کړی. اودوی به «أكثر أهل الجنة» شی[۶]

خلاصه دا چه په جهنم کښي د ښځو اکثریت په وجه په جنت کښي ددوی د کثریت نه نفی نه لازمیږی. نودحضرت ابوهریره رضی الله عنه د «لكل واحد منهم زوجتان» نه دا استدلال بیخی صحیح دي. چه په جنت کښي به د ښځو اکثریت وی.

البته دلته دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په استدلال باندي دیوبل حدیث په وجه اشکال کیږی. دکوم الفاظ چه دا دی. «أن رسول الله ﷺ قال: إن أقل ساكني الجنة النساء»[۷] په حدیث کښي د ښځود «أكثر أهل الجنة» صراحة نفی ده. نودحضرت ابوهریره رضی الله عنه استدلال څنګه صحیح شو؟

---

[۱] مرقاة شرح مشكاة (۳۲۰\۱۳) باب صلاة الخوف)_

[۲] درمنثور (۳۹\۱)_

[۳] فتح الباری(۳۲۵\۶) كتاب بدء الخلق باب ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

[۴] فيض الباری(۹\٤)_

[۵] مرقاة المفاتيح(۳۲۰\۱۳)_

[۶] مرقاة المفاتيح (۳۲۰\۱۳)_

[۷] صحيح مسلم (۳۵۲\۲) كتاب الذكر والدعاء والتوبة والإستغفار باب أكثر أهل الجنة الفقراء وأكثر أهل النار النساء)_

ددي جواب دا دي چه محققينو عالمانو ﷺ دا حديث روايت بالمعنى ګرځولي دي او فرمانيلى نه دى چه په اصل كښې يو راوى چه هغه حديث كتلي دي په كوم كښې چه د ښځو «أكثر أهل النار» ذكر راغلي دي نودا استدلال نه ترې كړې دي چه ښځې به «أقل ساكني أهل الجنة» وى (١) والله أعلم.

يواشكال اودهغې جواب دبخارى په هغه روايت باندې اشكال دلته دا كيږى په كوم كښې چه «ولكل امرئ زوجتان من الحور العين» راغلى دى په دې باندې دا اشكال كيږى چه په جنت كښې به دهرجنتى صرف دوه حورې وى حالانكه په نورو رواياتوكښې دى چه د اويا نه به زياتې حورې ملاويږى بلكه په بعضې رواياتوكښې د پنځو سوو حورو ذكردي اوپه بعضې رواياتوكښې د سلو حورو تذكره ده. (٢) نودا تعارض به څنګه لرې كولې شى؟

ددې جواب دا دي چه د پنځو سوو حورو ذكر ابوالشيخ په كتاب العظمة كښې كړې دي حالانكه حافظ عراقى رحمه الله دهغوى نه د سلو حورو تذكره نقل كړې ده اوهم ددې سلو حورو ذكر ابونعيم په حليه كښې هم كړې دي. (٣) حقيقت دا دي چه دا احاديث قوى نه دى هم دا وجه ده چه حافظ ابن قيم رحمه الله فرمانى «ليس فى الأحاديث الصحيحة زيادة على زوجتين سوى ما فى حديث أبي موسى الأشعرى رضي الله عنه إن فى الجنة لخيمة من لؤلؤة له فيها أهلون يطوف عليهم» (٤)

اوكه دا احاديث صحيح اومنلى شى نوجواب دا دي چه زوجتين كم مقدار دي چه كم ازكم به ورته دوه حورې ملاويږى. (٥) يا د «زوجتين» نه تثنيه مراد نه ده بلكه تكثيراوتعظيم مراد دي لكه څنګه چه په «لبيك وسعديك» كښې تثنيه مراد نه ده. (٦)

د دې نه علاوه دا هم وئيلى شوى دى چه دوه حورې به ډير د اوچتې درجې وى لكه څنګه چه شهزادګئ وى اوباقى به عامې حورې وى اوبيا به په دې حوروكښې دجنتيانو په اعتبارسره كمې زياتې كيږى بعضې جنتيانو ته به اويا اويا دوه اويا حورې ملاويږى او بعضو ته به سل او بعضو ته به پنځه سوه. والله يضاعف لمن يشاء والله أعلم.

قوله: يَكْفُرْنَ: يعنى ښځې ناشكرى كوى.

---

(١) فتح البارى (٦\٣٢٥)_

(٢) ددې روايتو دپاره اوګورئ درمنثور (١\٣٩١، ٤٠) وإتحاف السادة المتقين (١٠\٥٤٥، ٥٤٧) صفة الحور العين والولدان)_

(٣) إتحاف السادة المتقين (١٠\٥٤٦)_

(٤) فتح البارى (٦\٣٢٥) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

(٥) فتح البارى (٦\٣٢٥)_

(٦) المصدر السابق)_

قوله قِيلَ أَيَكْفُرُنَ بِاللَّهِ؟: اووئيلی شو.يا رسول الله ايا دالله تعالی ناشکری کوی؟

قوله قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ: نبی ﷺ اوفرمائيل دخاوندناشکری کوی.ددې نه معلومه شوه چه(کفردون کفر)مراد دې.اودکفرمختلف درجات دی.

قاضی ابن عربی رحمه الله په دې مقام کښې يوه نکته ليکلې ده دوی فرمائی چه دلته نې کفران العشير د يوې دقيقې نکتې دوجې ذکرکړې دې.هغه دا ده.چه نبی ﷺ فرمائيلی دی ((لوأمرت أحداً أن يسجد لأحد لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها))(١)

لکه چه دخاوند حق نې دالله تعالی دحق سره ملاؤ کړلو.نوچه دچا حق دومره زيات وی.چه دده حق دالله تعالی دحق سره ذکرکولې شی.اوبيا دده په حق کښې ښځه کوتاهی کوی.نودداسې ښځې نه څه اميد کيدې شی.چه هغه به دالله تعالی په حق کښې کوتاهی نه کوی.نوځکه نې دخاوند په حق کښې دکوتاهی کولونه په کفرسره تعبير اوکړو.

قوله وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ: يعنی ښځې د احسان ناشکری کوی.که ته په دوی کښې دچا سره ټول عمراحسان کوې.اوبيا څه معمولی غوندې دناخوښئ خبره راشی.نووائی.چه ما تا سره چرته هم دخير ورځ نه ده ليدلې.ماته په دې کور کښې څه ملاؤ شو.چه دکوم وخت نه راغلې يم.نومصيبتونه دی.اوزه يم.وغيره وغيره.

په حديث کښې داختصارمسئله: حديث باب د يواوږد حديث ټوکړه ده.کوم چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الکسوف کښې په تفصيل سره ذکر کړې دې.ددې نه معلوميږی.چه مصنف رحمه الله د حديث داختصار د جواز قائل دې.(٢) دې ته ((خرم)) وائی.

په دې مسئله کښې اختلاف دې.چه په حديث کښې اختصار جائز دې اوکه نه دې.دعالمانو رحمهم الله په دې مسئله کښې څلور مذاهب دی.

① يومسلك خودا دې.چه دا مطلقاً جائز نه دې.ځکه چه دا د روايت بالمعنی د باب نه دې.کوموحضراتو چه روايت بالمعنی ناجائزګرځولې دې.هغوی اختصارفی الحديث هم ناجائز ګرځولې دې.

② دويم مسلك دا دې.چه مطلقاً جائز دې.که دې ته روايت بالمعنی وائې.اوکه نه وائې.خو دا جوازپه داسې صورت باندې مقيد دې.چه دمحذوف حصه دمذکور حصې سره داسې

---

(١) سنن ابن ماجه كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم ١٨٥٢) ورقم ١٨٥٣ وسنن أبي داود كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم ٢١٤٠ وسنن دارمی كتاب الصلاة باب النهى أن يسجد لأحد رقم ١٤٦٣ و١٤٦٤ ومستدرک حاكم (١٧٢\٤) كتاب البر والصلة باب حق الزوج على الزوجة)_

(٢) فتح البارى(٨٣\١١)_

(٣) فتح البارى(٨٤\١١)_

تعلق نه وی په کوم سره چه د حذف په وجه په معنی کښې خلل راځی لکه چه مستثنی منه ذکر کړی اومستثنی حذف کړې شی که داسې قسم خلل وی نو بیا په اتفاق سره اختصارفی الحدیث جائز نه دي.

② که هغه روایت یو خل مکمل روایت کړې شوې وی برابره ده که اختصارکونکی راوی مکمل روایت کړې وی یا بل چا نوبیا په دې روایت کښې اختصار جائز دي ګنی نه دي.

③ څلورم قول دا دي که دحدیث په ماقبل اومابعدکښې داسې تعلق وی چه د اختصار کولو په صورت کښې په معنی کښې خلل راځی نواختصارکول جائزنه دی ګنی دعالم کس دپاره چه دکلام د مدارجو نه خبر وی اختصارکول جائز دی

په دې کښې دا آخری قول یعنی څلورم قول یعنی جمهورومسلك دي.(۱)

امام نووی رحمه الله د قاضی عیاض رحمه الله نه نقل کړی دی چه امام مسلم رحمه الله مطلقاً د جواز قائل دي.(۲)

امام مسلم طرف ته ددې قول نسبت کول وهم دي بلکه دوی دجمهورو دقول پشان د عارف اوعالم دپاره دجواز قائل دي دي طرف ته هغوی اشاره کړې ده.«أو أن نفصل ذلك المعنى من جملة الحديث على اختصاره إذا أمكن»(۳) په دې کښې چه دامکان کوم قید لګولې شوې دي په دې کښې هم دي طرف ته اشاره ده. والله أعلم.

۲۰ = بَابُ الْمَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَلَا يُكَفَّرُ صَاحِبُهَا بِارْتِكَابِهَا إِلَّا بِالشِّرْكِ

لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ))(۴)

جاهلیت: امام نووی دجاهلیت تشریح کوی او فرمائی «والمراد من الجاهلية ما كان في الفترة قبل الإسلام»(۵)

خوبه دي باندې اشکال کیږی چه امام بخاری رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی.

---

۱) مقدمة فتح الملهم (۸۳) فروع لها تعلق بالرواية بالمعنى)_

۲) شرح نووی على صحيح مسلم(۳\۱۱)_

۳) مقدمة صحيح مسلم (۳\۱۱)_

۴) النساء: ۴۸)_

۵) شرح نووی على صحيح مسلم (۷۰\۱۱) كتاب الإيمان باب تحريم ضرب الخدود وشق الجيوب والدعاء بدعوى الجاهلية وتهذيب الأسماء واللغات (۵۷\۳) مادة (جبل)_

دوی فرمائی «سمعت أبي يقول لي الجاهلية أسقنا كاسا دهاقا»[1] او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دهجرت نه دري کاله وړاندې د نبوت په لسم کال پیدا شوې وو.

دغه شان امام بخاری رحمه الله دعمروبن میمون رحمه الله نه نقل کړی دی. «رأيت في الجاهلية قردة اجتمع عليها قردة قد زنت فرجموها فرجمتها معهم»[2] او عمروبن میمون تابعی رحمه الله دې.[3]

دغه شان امام مسلم دصحیح مسلم په مقدمه کښې لیکلی دی. «وهذا ابوعثمان النهدي وأبو رافع الصائغ وهما ممن أدرك الجاهلية»[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام نووی رحمه الله په یقین سره دا خبره کړې ده چه د جاهلیت نه په هرمقام کښې دبعثت نه وړاندې زمانه مراد وی. حافظ رحمه الله فرمائی چه په دې تعمیم کښې نظر دې خکه چه وړاندې کوم اقوال مونږ ذکرکړل په دې کښې یوقول دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې. اوهغوی دبعثت نه پس پیدا شوی وو. دغه شان عمروبن میمون. ابوعثمان نهدی اوابورافع تابعین دی. نودا یقین صحیح نه دې. چه دجاهلیت اطلاق صرف په ماقبل البعثت باندې کیږی.

حافظ رحمه الله فرمائی چه دجاهلیت اطلاق په څو زمانو باندې کیږی.

① یواطلاق په هغه زمانه کیږی. کومه چه «ما بين مولد النبي ﷺ الى مبعثه» نودا «باب أيام الجاهلية» نه هم دا مراد دې.

② یواطلاق هغه دې. په کوم باندې چه امام نووی رحمه الله جزم کړې دې. یعنی د ما قبل البعثت زمانې ته جاهلیت وائی.

③ کله ددې اطلاق په ماقبل فتح مکة باندې هم کیږی.

④ کله دجاهلیت نه مراد پخپله د مبتلی به د اسلام نه وړاندې زمانه مراد وی. او کله چه هغه مسلمان شی. نودهغې نه لرې شی.[5] والله أعلم

اوس ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ. چه دلته د امر نه مراد جاهلیت یعنی دکفر د زمانې څیزونه دی. دې ته جاهلیت خکه وائی. چه هغه خلق د جهالت په تیرو کښې وو. هغوی سره د علوم نبوت رنړا نه وه. اصل علم خوهغه دې. کوم چه دالله تعالی اودهغه د رسولانو نه حاصل شی. اوکوم چه ددې خلاف وی هغه سراسر جهل دې.

دترجمة الباب مقصود په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا بیانی. چه دکوم څیزنه چه مونږ په

---

[1] صحيح بخاری(١/٥٤١) كتاب بنيان الكعبة باب أيام الجاهلية)_

[2] صحيح بخاری(١/٥٤٣) بنيان الكعبة باب القسامة في الجاهلية)_

[3] تهذيب الكمال(٢٢/ ٢٦١و ٢٦٧)_

[4] مقدمة صحيح مسلم(١/٢٣)_

[5] فتح الباری(٧/١٤٩) كتاب مناقب الأنصار باب أيام الجاهلية)_

سابقه ترجمه کښې په «کفر دون کفر» سره تعبیر کړې وو کومه چه دکفرحقیقی نه ښکته درجه ده دا ټول معاصی دی اودجاهلیت داموروخنی دی خو «لایکفرصاحبها بارتکابها إلا بالشرك» یوسړي ددې په ارتکاب سره نه کافر کیږی ځکه چه معاصی په ارتکاب سره دکفرسوال نه پیدا کیږی الله تعالی فرمانی ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (۱) مادون الشرك الله تعالی د مشیت لاندې ګرځولې دې که الله تعالی اوغواړی نوهغه به معاف کړی معاصی ټول په مادون الشرك کښې داخل دی اودکفراوشرك دپاره د معاف کیدو ګنجائش نشته والله تعالی أعلم

دحضرت شیخ الهند رحمه الله رائې حضرت شیخ الهندفرمانی چه په دې باب کښې دوه ترجمې دی «المعاصی من أمرالجاهلیة» اوبله ترجمه «ولایکفرصاحبها بارتکابها إلا بالشرك» په دې مقام کښې مقصود اوله دې دویمه ترجمه ئې د تقدیری دخل د دفع کولو دپاره راوړې ده. مطلب دا دې چه لکه څنګه د ابواب سابقه نه معلومه شوه چه اعمال خیرد امور ایمانیه څخه دي اوپه ایمان کښې داخل دی نودغه شان معاصی دجاهلیت امر دي یعنی په امور شرکیه کښې شمارلی شی دابواب سابقه نه د نیکئ داعمالو حاجت او ضرورت ثابتیدلو اوس د دې باب نه د معاصی قباحت اومضرت ثابت شو اوپه دې سره په مرجئو باندې رد اوشو خودا ویره وه چه کیدې شی ددې ترجمې نه معتزله او خوارج فائده واخلی نوځکه مؤلف روسته «ولایکفرصاحبها بارتکابها» اوفرمائیل اوبطور دفع ئې د هغوی دروازه بنده کړه چه دخوارجو پشان به د معصیت په ارتکاب سره دهغه دکفرحکم نشی لګولې یا د معتزلؤ پشان به دې د ایمان نه خارج نشی ګرځولې

بیا «لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» د اولنئ ترجمې سره متعلق دې اوقول الله د دویمې ترجمې دلیل دې اوددې نه پس ئې دحضرت ابوذر رضي الله عنه حدیث ذکرکړې دې کوم چه ښکاره ترجمې سره مطابق اومربوط ښکاری بیا چه کله دا خیال اوکړی چه په دې واقعې سره دحضرت ابوذر رضي الله عنه په کمال ایمانی کښې د شك کولو ګنجائش نشته پخپله نبی ﷺ هغه ته دتجدید ایمان حکم نه وو کړې اونه ئې هغه ضعیف الایمان ګرځولې وو حالانکه د معصیت ارتکاب تړې شوې وو نومعلومه شوه چه خوارج او معتزله چه مرتکب د معصیت دایمان نه خارج ګرځوی په هیڅ صورت کښې صحیح نه دی اودغه شان د ابوذر رضي الله عنه د حدیث د ترجمې د دویم جزء سره هم مطابقت راځی ځکه چه په دې باب سره دمرجئو .خوارجواو معتزلؤ بطلان ثابت شوې دې

---

(۱) النساء.٤٨. ١١٦)_

بيا امام بخاری رحمه الله «يارتكابها» اووئيل اوداعتقاد صورت ني راوئيستلو خكه كه څوك دمعاصی اعتقاد كوی.نوهغه به داعتقاد معصيت يعنی دهغي د صحيح گنرلو دوجي كافر شی.خودا دهغه معاصی حكم دي دكوم معصيت كيدل چه په نص صريح اوقطعی سره ثابت شوي وی.اودكوم څيزپه معصيت كيدو كښي چه اختلاف وی.هغه په دي كښي داخل نه دي.

يواشكال اودهغي ازاله امام بخاری رحمه الله د «ولايكفرصاحبها بارتكابها إلا بالشرك» باندي د دليل په طور. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾[1] پيش كړي دي.په دي باندي اعتراض كيږی.چه په آيت كښي خودلی شوی دی.چه دشرك بښنه نه كيږی.اوددي نه سوا د نورو گناهونو بښنه كيږی. كوم چه دشرك نه كم وی. سوال دا دي.چه بخښش لكه څنگه چه دمشرك نه كيږی. دغه شان دكافرهم نه كيږی.حالانكه شرك اوكفريو نه دي.داسي كيدي شی.چه كافر دي وی.او مشرك دي نه وی.مثلاً دا چه څوك الله تعالی نه منی.نوهغه به شريك څه اومنی. نو بنكاره ده.چه دي كافرخو دي.خومشرك نه دي.حالانكه بخښنه دده هم نه كيږی.نوبيا ئي د «لايغفرأن يشرك به» سره «لايغفرأن يكفربه» ولي اونه وئيل؟

ددي يوجواب دا دي.چه په دي مقام كښي خو دشرك غيرمغفوركيدو ذكر دي.اوترڅوچه دكفر دغيرمغفور كيدو تعلق دي.نودهغي دلائل په نورو آياتونو كښي ذكردی.ديوآيت نه دټولومسائل ثابتيدل ضروری نه دی.[2]

دويم جواب دا دي.چه دلته د مادون الشرك د مغفرت امكان موجود دي.اوچه ما دون الكفرپه معنی د ادنی اوكم باندي واختي شی.نومعنی به دا شی.چه د شرك نه لاندي چه څومره گناهونه دی.هغه معاف كيدي شی.اودكفر بعضي صورتونه خو شرك دي.لكه عبادت دبتانو.سجده غيرالله ته.هغه خوپه آيت كښي داخل دی.اوكوم صورتونه چه شرك نه دي.نوهغه چونكه د شرك نه لوئي گناهونه دی.نوځكه دهغي غيرمغفوركيدل په دلالة النص سره ثابت شو.چه هركله شرك نه معاف كيږی.نوددي نه لويه گناه به څنگه معاف شی.[3]

دريم جواب دا دي.چه دشرك دوه معانی دی.يوه خوددي حقيقی معنی ده. او بل مطلق كفر ته وائی.كوم چه شرك اوكفردوارو ته شامل دي.په روح المعانی كښي دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم دا دريم احتمال نقل كړي شوي دي.[4]

څلورم او اصلی جواب دا دي.چه په شرك اوكفركښي اگرچه دعموم خصوص مطلق نسبت دي.خود مصداق په اعتبارسره د نبی عليه السلام په زمانه كښي په دي كښي فرق نه وو.څوك چه به

---

[1] النساء:٤٨، ١١٦)_

[2] بيان القرآن(١٢٢\١)_

[3] بيان القرآن (١٢٢\١)_

[4] المصدرالسابق)_

مشرک وو هغه به کافر وو.اوخوک چه به کافروو.هغه به مشرک وو په مصداق کښې داتحاد په وجه نې دلته کفر جدا ذکرنکړو.

ددې تفصیل دا دې.چه دنبی ﷺ په زمانه کښې به کافران یا عام مشرکان وو .یا به مجوس وو.اویا به یهود او نصاری وو.په دې کښې دیهودواو نصاری په باره کښې اشکال کیدې شی چه دوی ته مشرک څنګه وئیلی شی؟

نوپوهه شئ.چه نصاری اګرچه د دوی دعوی د توحید وه.خو قرآن کریم ددوی شرک پیش کړې دې.فرمائی. ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ﴾[1]

دوی په حقیقت کښې دتثلیث منونکی وو.اوپه دروغه او دهوکه باندې د توحید ثابتولو کوشش کوی.

دغه شان دیهودو په باره کښې قرآن کریم کښې صفا صفا وینا ده.چه ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾[2] یهودهم کافران وو.خکه چه هغوی به د نبی ﷺ د نبوت نه انکار کولو.اود نبی ﷺ د نبوت نه انکار کونکې بداهةً کافر دې.خو ورسره ورسره مشرک هم دې.خکه چه حضرت عزیر علیه السلام ئې دالله تعالی څوئې ګڼلو.

نن صبا یهودیان وائی.چه مونږ خو حضرت عزیر علیه السلام دالله تعالی څوئې نه ګڼړو.خو د دوی د انکار نه دا نه لازمیږی.چه د قران د نازلیدو په وخت کښې چه کوم یهود وو.هغوی هم د حضرت عزیر علیه السلام دالله تعالی څوئې نه ګڼلو.یقیناً هلته داسې یهود موجود وو.چا چه حضرت عزیر علیه السلام دالله تعالی څوئې ګڼلو.ګنی په کومه بې باکئ سره چه یهودواو نصارو په اسلام باندې اعتراضات کړې وو.چه هغې ته اوکتې شی.نودا خبره په عقل کښې نه راځی. چه قرآن کریم به څه غلطه دعوه کړې وی.اوهغوی به په هغې باندې اعتراض نه وی کړې. (نوهرکله چه د هغوی اعتراض نشته.معلومه شوه.چه په هغوی کښې به دا عقیده موجود وه.ازمترجم) [3]

بهرحال ثابته شوه.چه دهغه زمانې یهود اونصاری چه څنګه کافر وو.دغه شان مشرکان هم وو.حاصل دا چه د نبی ﷺ په زمانه کښې چه دمصداق په اعتبارسره په کفراوشرک کښې اتحاد وو.نوقرآن پاک صرف دشرک ذکراوکړو.د کفرد ذکر کولو نې څه ضرورت نه وو ګڼلې.

---

[1] المائدة:۷۳)_

[2] التوبة:۳۰)_

[3] د تفصیل دپاره اوګورئ فضل الباری (۱/۴۲۴، ۴۲۸)_

٢١ = باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ فَسَمَّاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ

دا آیت زمونږ په نسخوکښې خو «باب المعاصي من أمرالجاهلية» د لاندې ذکر دې دابوذرپه روایتونو کښې داسې دې اوابومحمداصیلی په خپل روایت کښې دا دمستقلې ترجمې سره ذکرکړې دې اودهغې نه پس نې دحضرت ابوبکره رضي الله عنه حدیث ذکرکړې دې(۱) که دې نه مستقله ترجمه اووئیلی شی.نودا به د سابقه ترجمې تکمله شی.

بهرحال مصنف رحمه الله اول دا بیان کړې وو.چه دمعاصی په ارتکاب سره څوك نه کافر کیږی.البته دشرك په ارتکاب سره کافر کیږی.اوس هم دا خبره په دلیل سره بیانوی.چه ګورئ دالله تعالی ارشاد دې. ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾(۲) که دمسلمانانو په دوو ډلوکښې جنګ اوجدال.قتل اوقتال اوشی.نو د دوی په مینځ کښې روغه راولئ.دوه ډلې چه په یوبل باندې تورې چلوی.الله تعالی دوی ته مومنان وئیلی دی.حالانکه د مومن سره قتال کفر دې.په حدیث کښې دی.«سباب المسلم فسوق وقتاله كفر»(۳) نومعلومه شوه.چه مومن دمعاصی په وجه نه کافرکیږی.هم دا خبره امام بخاری رحمه الله کوی. اوفرمائی. «فسماهم المؤمنين»الله تعالی دوی ته یعنی طائفتین متاتلتین ته مومنان وئیلی دی.ددې نه معلومه شوه.چه کوم کس د زړه نه تصدیق اوپه ژبه اقرار کوی.نوداسې کس ته علی الاطلاق مومن وئیلی شې.هم دا داحنافواومتکلمین رحمهم الله رائې ده.(۴)خوعام طورسلف وائی. چه داسې کس ته مطلقاً مومن خووئیلې شی.خومومن مطلق نشی وئیلې.داسې کس مومن خو دې.خوپه ده باندې د قید نه بغیر د مومن اطلاق صحیح نه دې.بلکه په قید سره به ده ته مومن ناقص الایمان وئیلې شی.(۵)

ترکومې پورې چه دمصنف رحمه الله علی الاطلاق د «فسماهم المؤمنين»وئیل دی کیدې شی.چه دا د فریق اول دپاره موید اوګنرلې شی.ځکه چه مصنف رحمه الله صرف ..المومنين.. ذکرکړی دی.خوسلفو دا وئیلی شی.چه دمصنف رحمه الله ټول ابواب کوم چه دوی په ټول کتاب کښې خواره کړی دی.هغه په دې خبره دلالت کوی.چه د معصیت مرتکب مومن خو دې.خوکامل مومن نه دې بلکه ناقص الایمان دې.ځکه چه په ایمان کښې کمال خود اعمالو په وجه

---

(۱) فتح الباری(۱۱\۸۵)_

(۲) الحجرات:۹)_

(۳) صحیح بخاری کتاب الإیمان باب خوف المؤمن أن یحبط عمله وهو لایشعر رقم ٤٨)_

(۴) شرح الفقه الاکبر(ص.۱۰۲. ۱۰۳) مطبوعه دارالکتب العلمیة بیروت ١٤٠٤ هـ ١٩٨٤)_

(۵) مجموع فتاوی شیخ الاسلام أحمد بن تیمیة (۳\۱۵۱)_

راخی نوحقیقی او مطلق مومن خو هغه دي چا سره چه د تصدیق اواقرار سره سره اعمال هم وی اوچا سره چه اعمال نه وی نوهغه مطلق مومن نه دي بلکه مومن ناقص الایمان دي والله أعلم بحقيقة الأمر.

[٣٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَيُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ قُلْتُ أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ [٦٦٧٢،٦٤٨١]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ: دوی ابوبکرعبدالرحمن بن المبارك بن عبدالله بن عیشی طفاوی رحمه الله دی. داسماعیل بن علیه.حماد بن زید او یحیی القطان رحمهم الله وغیره نه دحدیث روایت کوی.ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری.امام ابوداود او نور لوئي محدثین رحمهم الله دی.

امام ابوحاتم رحمه الله د دوی په باره کښې فرمائی.چه دوی ثقه دی.

امام ابن حبان رحمه الله هم دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.

په ۲۲۸ه یا ۲۲۹ه کښې وفات شوی وو.() رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دوی حماد بن زید بن درهم ازدی بصری دی.ددوی کنیت ابواسماعیل دي.اوددوی نیکه دسجستان نه په قید کښې راغلي وو.

په ۹۸ه کښې پیدا شوي وو.دایوب سختیانی.ثابت بنانی.عمروبن دینار .یحیی القطان .اوابن سیرین رحمهم الله نه علاوه د نورو ډیرو محدثینو رحمهم الله نه ئې علم حدیث حاصل کړي دي.او ددوی نه په روایت کونکوکښې سفیان ثوری .سفیان بن عیینه.عبدالله بن المبارك.یحیی القطان.اوامام وکیع رحمهم الله وغیره دی.

امام عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی.«الأئمة في الحديث أربعة، الأوزاعي، ومالك بن أنس وسفيان الثوري وحماد بن زيد»

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی.«حماد بن زيد أحب إلينا من عبدالوارث حماد بن زيد من أئمة المسلمين من أهل الدين والإسلام وهو أحب إلي من حماد بن سلمة»

() تهذيب الكمال(١٧\٣٨٢، ٣٨٤) وخلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي (ص.٢٣٤) وتقريب التهذيب (ص.٢٤٩) رقم الترجمة (٣٩٩٦) وعمدة القاري(١\٢١٠)۔

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي. «حماد بن زيد ان أيوب أكبر من كل من روى عن أيوب»
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي. «حماد بن زيد بن درهم ويكنى أبا إسماعيل وكان عثمانياً وكان ثقة ثبتاً حجة كثير الحديث»
امام حماد بن زيد ته بعضي كسانو ضرير ليكلى دى. چه داول نه دوى نابينا وو. نودوى به ټول احايث په يادو باندې اورول. البته بعضې حضراتودا ليكلى دى. چه په آخرى عمر كښې نابينا شوې وو.
حماد بن زيد رحمه الله ترشلوكالو پورې دايوب سختيانى رحمه الله سره وو. اوګد هغوى نه به ئې فيض حاصلول. خالد بن خداش رحمه الله فرمائي. «كان حماد بن زيد من عقلاء الناس وذوى الألباب»
حضرت حماد بن زيد فرمائي. «لئن قلت، إن علياً أفضل من عثمان لقد قلت إن أصحاب رسول الله ﷺ قد عاندوا»
دجمعې په ورځ په لسم رمضان ۱۷۹ھ كښې وفات شوى وو.(۱)

قوله: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ: دوى ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى دى. دوى حالات وړاندې په كتاب الايمان كښې د «باب حلاوة الإيمان» لاندې تيرشوى وو.

قوله: وَيُونُسُ: دوى ابوعبيد يونس بن عبيدالله بن دينار عبدى بصرى دى. دحضرت حسن بصرى، محمد بن سيرين، اوعطاء رحمهم الله وغيره به ئې دحديث روايت كولو. اود دوى نه هشيم. شعبه. يزيد بن زريع وغيره محدثينو رحمهم الله دحديث روايت كړې دي.
هشام بن حسان رحمه الله فرمائي. «ما رأيت أحداً يطلب العلم يريد به وجه الله تعالى إلا يونس بن عبيد»
امام احمد. ابوحاتم. اونورو عالمانو رحمهم الله ددوى توثيق كړې دي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. «ثقة ثبت فاضل ورع» په ۱۳۹ھ يا ۱۴۰ھ كښې وفات شوى وو.(۲) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: عَنِ الْحَسَنِ: دوى مشهور تابعى حسن بصرى رحمه الله دى. ددوى شجره نسب دا ده. ابوسعيد الحسن بن ابى الحسن يسار بصرى رحمه الله.
ددوى پلار يسار دحضرت زيد بن ثابت. يا دجابر بن عبدالله ياد جميل بن قطبه يا دابواليسر مولى وو. ددوى د مور نوم خيره وو. هغه د ام المومنين حضرت ام سلمه رضي الله عنها ازاده كړې وينځه

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۳۹\۷) وعمدة القارى (۲۱۰\۱۱) وتقريب التهذيب (ص.۱۷۸) رقم ۱۴۹۸) وخلاصة التهذيب للخزرجى (ص.۹۲).
(۲) ددوى د تفصيلى واقعاتو اوحالاتو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۵۱۷\۳۲ ـ ۵۳۴) وعمدة القارى (۲۱۰\۱۱) وخلاصة الخزرجى (ص.۴۴۱) وتقريب التهذيب (ص.۶۱۳) رقم ۷۹۰۹).

وه.(۱) حضرت حسن بصری رحمه الله چه کله پیدا شو.نودحضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کښې دوه کاله باقی وو.د پیښ رودولو په زمانه کښې به اکثرداسې کیدهٔ.چه ددوی مور به دځه کار دپاره بهرته تلې وه.اودوی به ژړل.نوحضرت ام سلمه رضی الله عنها به د لوبولو دپاره ددوی په خوله کښې خپل تې ورکړلو.نووئیلی شی.چه په هغې کښې به پیښ راوتل.اودوی به څکل.دحضرت حسن بصری رحمه الله د حکمت او فصاحت هم دا وجه خودلې شی.(۲)

حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی.چه مونږ په خراسان کښې جهاد کړې وو.په دې موقع مونږ سره دري سوه صحابه کرام رضی الله عنهم وو.دوی دحضرت عبدالله بن عمر .حضرت انس.حضرت قیس بن عاصم رضی الله عنهم وغیره صحابه کرامو نه احادیث اوریدلی دی.(۳)

هشام بن حسان رحمه الله فرمائی.چه حضرت حسن بصری رحمه الله یوسل دیرش صحابه کرام لیدلی وو.(۴)

دحضرت انس رضی الله عنه نه دیوې مسئلې په باره کښې تپوس اوشو.نوهغوی ورته اوفرمائیل.«سلوا مولانا الحسن» خلقو ورته اوونیل.«یا أباحمزة نسألك تقول: سلوا الحسن مولانا؟» مونږ ستاسونه تپوس کوو.اوتاسو راته دحسن بصری رحمه الله نه دتپوس کولو وائی.نوحضرت انس رضی الله عنه اوفرمائیل.«سلوا مولانا الحسن فإنه سمع وسمعنا فحفظ ونسینا»(۵)

امام محمدبن سعد رحمه الله فرمائی.«کان الحسن رحمه الله جامعاً عالماً رفیعاً فقیهاً ثقة حجة مامون ناسکاً کثیرالعلم فصیحاً جمیلاً وسیماً»(۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة فقیه فاضل مشهور»(۷)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«سیدالتابعین فی زمانه بالبصرة کان ثقة فی نفسه حجة رأساً فی العلم والعمل عظیم القدر وقد بدت منه هفوة فی القدر لم یقصدها لذاتها فتکلموا فیه فما إلتفت إلی کلامهم لأنه لما حوقق علیه تبرأ منها... نعم کان الحسن کثیرالتدلیس فإذا قال فی حدیث عن فلان ضعف لحاجة(۸) ولا سیما عن قیل

---

(۱) تهذیب الکمال (۶\۹۵-۹۷)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) تهذیب الکمال(۶\۱۲٤)_

(۴) عمدة القاری (۱\۲۱۰)_

(۵) تهذیب الکمال(۶\۱۰٤)_

(۶) طبقات ابن سعد(۷\۱۵۷)_

(۷) تقریب التهذیب(۱۶۰) رقم ۱۲۲۷)_

(۸)کذا فی میزان الإعتدال(۱\۵۲۷) قال محققه هذا فی هه وفی س وخ. غیر مقرومة ..قلت ولعل الکلمة ضعف أحتجاجه ..کذا فی هامش خلاصة الخزرجی (ص.۷۷) نقلاً عن المیزان)_

إنه لم يسمع منهم كأبي هريرة رضي الله عنه ونحوه، فعدوا ما كان له عن أبي هريرة رضي الله عنه جملة المنقطع» والله أعلم، (۱) يعنى حضرت حسن بصرى رحمه الله په بصره كښې دخپلې زمانې سيد التابعين وو. في نفسه ثقه .اودعلم اوعمل په اعتبارسره ډير داوچتې اولونې درجې خاوند وو. دتقديرپه باره كښې ددوى نه بغيرد قصد نه يوه غلطى شوې و. خكه څه حضراتو ددوى په باره كښې كلام كړې دې دكوم چه څه اعتبارنشته. خكه چه دوى ت د دې خبرې تحقيق شوې وو. نوهغوى نبكاره د براءت اظهار كړې وو. البته دا خبره ده. چه حضرت حسن رحمه الله به ډيرزيات تدليس كولو. نوچه په كوم حديث كښې دوى داسې اووائى. «عن فلان» نوپه هغې باندې استدلال كمزورې كيږى. بيا خاص كرچه كله عنعنه د داسې كس نه وى. دچا په باره كښې چه دحديث امامانو تصريح وى چه د دوى دهغه سره ملاقات نه دې شوې. لكه حضرت ابوهريره رضي الله عنه وغيره. نوددوى هغه روايات كوم چه «عن أبي هريرة رضي الله عنه» په عنوان سره مروى دى. هغه په منقطعاتو كښې شماردى.

محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ما أسند من حديثه و روى عمن سمع منه فحسن حجة وما أرسل من الحديث فليس بحجة» (۲)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى. «ومرسلات الحسن البصرى التى رواها عنه الثقات صحاح ما أقل ما يسقط منها» (۳) يعنى دحضرت حسن رحمه الله مرسلات كوم چه د ثقاتو نه مروى دى. هغه ټول صحيح دى. ډيركم په هغې كښې داسې دى. چه هغه ساقط اوناقابل احتجاج دى.

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى. «كل شئ قال الحسن: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وجدت له أصلاً ثابتاً ما خلا أربعة أحاديث» (۴)

يوخل دوى حديث اورول. اووې فرمائيل. «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» نوهيثم بن عبيد عرض اوكړو. «فلوكنت تسندها إلى من حدثك» كه تاسو دهغه كس ذكر هم كولو. چا چه تا ته حديث اورولى وى. نو څومره به ښه وه. نوحضرت حسن بصرى رحمه الله ورته اوفرمائيل. «أيها الرجل ما كنهنا ولا كُنهنا ولقد غزونا غزوة إلى خراسان ومعنا فيها ثلاث مائة من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم» (۵)

يونس بن عبيد رحمه الله فرمائى. چه ما دحضرت حسن بصرى رحمه الله نه تپوس اوكړو. «يا أبا سعيد، إنك تقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنك لم تدركه» (۶) نوحضرت حسن رحمه الله اوفرمائيل «يا ابن أخى، سألتنى عن

---

(۱) ميزان الإعتدال (۵۲۷\۱)_

(۲) طبقات ابن سعد (۱۵۷\۷، ۱۵۸)_

(۳) تهذيب الكمال (۱۲٤\۶) وتهذيب التهذيب (۲۶۶\۲)_

(۴) تهذيب الكمال (۱۲٤\۶)_

(۵) تهذيب الكمال (۱۲٤\۶)_

شئ ما سألني أحد قبلك ولولا منزلتك مني ما أعطيتك إني لي زمان كما ترى ، وكان لي حمل الحمام – كل شئ سمعتني أقول قال رسول الله ﷺ فهو عن علي بن أبي طالب ﷺ غير أني لي زمان لا أستطيع أن أذكر عليا»(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل كوي. «قال الهزارکان يروي عن جماعة لم يسمع منهم فيتجوز ويقول حدثنا وحدثنا يعني قومه الذين حدثوا وخطبوا بالبصرة»(۲)

په ۱۱۰ه کښې وفات شوې وو.لس کم سلو کالوته نزدې عمر ئې وو.په صحاح ستې کښې ددوی روایات مروی دی.(۳) رحمه الله رحمة واسعة(۴)

قوله عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ: دوی ابوبحرد احنف بن قيس بن معاويه بن حصين تميمي سعدي دی.احنف د دوی لقب دی.اصلی نوم ئې ضحاك يا صخر دی.

دنبی ﷺ زمانه ئې رالاندې کړې وه.خونبی ﷺ سره ئې صحبت نه دی شوی.البته د نبی ﷺ نه ددوی دپاره غائبانه دعا منقول ده.

ددې تفصيل دا دی.چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله د حضرت عثمان ﷺ په زمانه کښې طواف کولو،چه د بنوليث يوسړی ددوی لاس اونيولو.او ورته ئې اووئيل.«ألا أبشرك؟» آيا تاته زيرې نه درکوم.په دې باندې دوی اوفرمائيل. «بلى» نوهغه ورته اووئيل.تاته به ياد وی.کله چه نبی ﷺ زه ستاسو قوم بنو سعد ته د دعوت دپاره اوليږم.اوزه لاړم ستاسو قبيلې ته مې دعوت ورکړو.نوتا اووئيل. «إنه ليدعو إلى خير وما أسمع إلا حسناً» زه چه نبی ﷺ ته راغلم.نو تولې قصه مې ورته بيان کړه.نو نبی ﷺ اوفرمائيل.«اللهم اغفر للأحنف» احنف بن قيس رحمه الله فرمائی.«فما شئ عندي أرجى من ذلك»

حضرت احنف بن قيس رحمه الله په حلم کښې ډيرمشهور وو.کله چه دوی حضرت عمر ﷺ ته راغلو.نوتريوکال پورې هغوی په ده باندې بنه ازمينښتونه اوکړل .اوپه آخرکښې ئې ورته اووئيل.ما په تاباندې يوکال ازمينښتونه اوکړل. ستاسو ظاهرمې اوتلل.ماته په تاسوکښې صرف خيرپه نظرراغلو.اميددې چه ستاسوباطن به هم د ظاهرپشان وی.

حاکم رحمه الله فرمائی.چه دوی «مَروالروذ» فتح کړې وو.ددوی په لښکر کښې حضرت حسن بصری اومحمد بن سيرين رحمهما الله هم وو.

ددوی دوفات په موقعه حضرت مصعب بن زبير رحمه الله رامندې وهلې.اوتوره دهغوی په بدن

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) تقريب التهذيب(ص.۱۶۰) رقم ۱۲۲۷)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) دحضرت حسن بصری رحمه الله د تفصيلی حالاتو دپاره اوګورئ طبقات ابن سعد(۱۵۶\۷. ۱۷۸) وتهذيب الاسماء واللغات (۱۶۱\۱. ۱۶۲) وسير أعلام النبلاء (۵۶۳\۴. ۵۸۸) وتهذيب الكمال(۹۵\۶. ۱۲۶)_

پوري لګيدله.د هغوی په بدن باندې څه څادرهم نه وو اوبې اختياره به ئې ونيل.((ذهب اليوم الحزم والرأی))چه نن د احتياط او رائې خاتمه اوشوه
امام محمدبن سعد رحمه الله دوی د بصرې په طبقه اولی کښې شمار کړی دی. اوفرمائيلی ئې دی.((وكان ثقة مأموناً الحديث))دغه شان عجلی رحمه الله فرمائی. ((بصری تابعی،ثقة))
په کال ۶۷ه کښې وفات شوې وو.([1]) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ: احنف بن قيس رحمه الله فرمائی.زه ددې سړی د مدد دپاره لاړم.
ددې کس نه مراد حضرت علی رضي الله عنه دې.ځکه هم په صحيح بخاری کښې په کتاب الفتن کښې روايت دې.((أريد نصرة ابن عم رسول الله))([2]) اومسلم په روايت کښې دی.((أريد لنصر ابن عم رسول الله ﷺ يعني علياً))([3])
دا د جنګ جمل واقعه ده.کومه چه په ۳۶ه کښې شوې وه.([4])

قوله: فَلَقِيَنِي أَبُوبَكْرَةَ: ماته ابوبکره رضي الله عنه ملاؤ شو.

قوله: حضرت ابوبكره رضي الله عنه: دوی مشهور صحابی حضرت نفيع بن الحارث بن کلده رضي الله عنه دی.بعضې حضراتو نفيع بن مسروح رضي الله عنه خودلې دي.([5])
دطائف دغزوې په موقعه باندې کله چه نبی اکرم ﷺ اعلان اوکړو.چه دطائف کوم غلام چه مونږ ته راغلو.هغه به آزاد وی.نودوی د يوې چرخې (هغه څيزچه د کوهی نه پرې اوبه راويستې شی) په ذريعه د طائف د قلعې نه راکوزشو.چرخې ته په عربی کښې ((بكرة)) وانی.ددې وجې د ابوبکره په کنيت سره مشهور شو.([6])
امام احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی.((كان من خيار أصحاب النبي ﷺ))([7])
حافظ ابونعيم فرمائی.((كان رجلاً صالحاً ورعاً))([8])

([1]) تهذيب الكمال(۲\۲۸۲. ۲۷۸) وخلاصة الخزرجي (ص.٤٤٠) وعمدة القاری(۱\۲۱۱) وتقريب (ص.۹۶۰) رقم ۲۸۸)_
([2]) صحيح بخاری كتاب الفتن باب إذا التقى المسلمان بسيفيهما رقم ۷۰۸۳)_
([3]) صحيح مسلم كتاب الفتن وأشراط الساعة باب إذا توجه المسلمان بسيفهما رقم ۲۸۸۸)_
([4]) دتفصيل دپاره اوګورئ البداية والنهاية (۷\۲۳۰. ۲٤٥) إبتداء واقعة جمل)_
([5]) تهذيب الكمال(۳۰\٥) وسير أعلام النبلاء (٣\٥)_
([6]) المصدر السابق)_
([7]) تهذيب الكمال(۳۰\۶)_
([8]) المصدار السابق)_

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی «وکان من فضلاء الصحابة رضي الله عنهم»[1]

حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی «لم ينزل البصرة أفضل من أبي بكرة وعمران بن حصين رضي الله عنهما»[2]

حافظ ذهبی رحمه الله لیکی «سكن البصرة وكان من فقهاء الصحابة رضي الله عنهم»[3]

حضرت ابوبکره رضي الله عنه به هم د نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم پشان هر وخت د دین دپاره فکر مند وو.

ددوی قول دي «إني أخشى أن أدرك زمانا لا أستطيع أن آمر بمعروف ولا أنهى عن منكر وما عسيت مثنا»[4]

د ورع او احتیاط ني دا کیفیت وو.چه زیاد یوځل دیوکس نه دهغه لرګی اوغوستل .هغه کس دخرڅولو نه انکار اوکړو.زیاد په زور باندي واخستل.اود بصري دجمات په چبوتره کښي ني اولګول.حضرت ابوبکره رضي الله عنه په هغي کښي ترهغه وخته پوري مونځ اونکړو. ترڅو پوري چه ني هغه لرګی لري کړی نه وو.[5]

دوفات په وخت کښي ني وصیت لیکلي وو «هذا ما أوصى به نفيع الحبشي مولى رسول الله ﷺ وهو يشهد أن الله ربه، وأن محمداً نبيه، وأن الإسلام دينه، وأن الكعبة قبلته، وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده، المقرون بربوبيته الموقنون بوعده ووعيده، الخائفون لعذابه، المشفقون من عقابه، المؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين»[6]

په ۵۱ھ یا ۵۲ھ کښي وفات شوی وو.او ددوی د وصیت مطابق حضرت ابوبرزه اسلمی رضي الله عنه ددوی جنازه اوکړه.[7][8]

---

[1] الإصابة (۵۷۲\۳)_

[2] سير أعلام النبلاء(۱۰\۳)_

[3] سير أعلام النبلاء (۶\۳)_

[4] سير أعلام النبلاء (۷\۳)_

[5] سير أعلام النبلاء (۷\۳)_

[6] تهذيب الكمال(۸\۳۰)_

[7] تهذيب الكمال(۹\۳۰) وتقريب التهذيب(ص.۵۶۵) رقم ۷۱۸۰)_

[8] يوخبرداري: بعضي دنتيجي نه ناخبره خلقو دحضرت ابوبکره رضي الله عنه په يوحديث کوم چه په صحيح بخاری وغيره کښي مروی دي. باندي تحقيق کړي دي.((لن يفلح قوم ولو أمرهم إمرأة)) اودحضرت ابوبکره رضي الله عنه په حق کښي ني د ډيري زړورتيا نه کاراخستي دي.دوی ته ني غيرعادل او فاسق ونيلی دی

په اصل کښي ددي بنياد يوه واقعه ده.چه خلاصه ني دا ده.چه حضرت ابوبکره رضي الله عنه شبل بن معبد .اونافع بن الحارث د حضرت عمر رضي الله عنه مخامخ د مغيره بن شعبه رضي الله عنه خلاف گواهی ورکړه.چه دوی د يوني ښځي سره زنا کړي ده.دري کسانوصحيح گواهی ورکړه.البته چه زيادت گواهی ورکونه نودځه شکونو اظهارني اوکړو.په دي باندي حضرت عمر رضي الله عنه دحضرت زياد نه سوا په باقی

دري کس نو باندي حد قذف جاری کړو بیا حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمایل که تاسو توبه اوباسی نوآننده دپاره به زه ستاسوگواهی قبلوم کنی نه.نونافع او شبل بن معبد د توبې اظهاراوکړو او حضرت ابوبکره په خپل موقف باندي قائم وو اوهلته هغوی د توبې اظهار اونکړو

ددي واقعه په بنیاد باندي ((عورت کی حکمرانی اوابوبرده کی روایت)) د بخې حکمرانی او حضرت ابوبکره رضی الله عنه مصنف لیکی

قذف په شریعت کښې په یقین سره حرام دي په دي وجه دا گناه کبیره ده دقاذف سزا اتیا کوړي دی دده گواهی همیشه دپاره مردود شی اودي فاسق گرخولي شی دي په دنیا اوآخرت کښې د دردناکي سزا مستحق وی البته دا چه توبه اوباسی نودده گواهی قبلولې شی اودي فاسق نشی گنرلې.خوداامام ابوحنیفه رحمه الله مسلك دا دي چه دتوبې ویستلو نه پس هم دي مردود الشهادت دي البته دي به فاسق نشی گنرلې

بیا دځوآیاتونوذکر کولو نه پس لیکی حضرت عمر رضی الله عنه دشریعت اسلامی عین مطابق د تولوخلقو په وړاندي چه په هغوی کښې دحضرت علی رضی الله عنه غوندي دفقه ادراك کونکي صحابه هم موجود وو دمقدمې سماعت کړي وو کله چه گواهی پوره نشوه نود قرآن پاك د نص قطعی مطابق نې په دروغه تهمت لگونکوته سزا ورکړه اوپه هغوی نې توبه اوویستله چاچه توبه اوویسته دهغوی گواهی آننده دپاره مقبوله شوه.اوچاچه د توبې ویستلو نه انکار اوکړو نودهغوی گواهی مردوده شوه دقران احکام بنکاره دی په کوموکښې چه د تاویل څه گنجائش نشته

وړاندي لیکی دحضرت ابوبکره رضی الله عنه واقعه په تاریخ اسلام کښې منفرد حیثیت لری چونکه هغه د توبې ویستلو نه انکاراوکړو.نوپه هغه باندي دقرآن حکیم بیان کړي دري واړه سزاگانې نافذ کیږی.یعنی اتیه کوړي.دشهادت مردود کیدل.اوفاسق گرخول.دحدیث د راوی دپاره عدالت شرط دي اودمحدثینو رحمهم الله په نیز ټول صحابه کرام رضی الله عنهم عدول دی.خوفسوق د عدل ضد دي دحضرت عمر رضی الله عنه د فیصلې په موجودگی کښې.اود قرآن حکیم د نص قطعی مطابق حضرت ابوبکره عدول نه پاتې کیږی

بیا ..دبحث خلاصه.. په عنوان سره لیکی.

ددي حدیث اولنې راوی حضرت ابوبکره رضی الله عنه د قرآنی هدایاتو عین مطابق حضرت عمر رضی الله عنه مردودالشهادة گرخولي وو یعنی ددوی گواهی نې همیشه دپاره رد کړه اود قرآنی تعلیمات مطابق هغه عادل هم پاتې نشو

دلته دغورقابله خبره دا ده چه مصنف مذکور د ذکرشوي واقعه په بنیاد د نبی رحمه الله صحابی فاسق گرخولي دي اوبیا دهغوی دعدالت باقی نه پاتې کیدو چه کومه نظریه نې پیش کړي ده هغه ترکوم حده پوري صحیح ده؟

حقیقت دا دي چه عصمت خود حضرات انبیاء علیهم السلام سره خاص دي.حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم دپاره عصمت نشته ددوی نه گناه صادریدي شی اویقینی ده چه د بعضي صحابو رضی الله عنهم نه لوني گناهونه صادر شوی دی خو تر ټن ورځې پوري دهغه گناهونو د صادریدو په وجه نه خو چاد نبی رحمه الله په صحابی باندي د فاسق حکم لگولي دي.اونه دعلوم حدیث په امامانو کښې د کلیه نه دچا صحابی استثناء کړي ده

دحضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم عدالت اجماعی دي په دوی کښې دچا استثناء نشته.په دي پاکو نفسونوباندي یا په دوی کښې په یوصحابی رضی الله عنه باندي د فاسق حکم لگول یا دفسق تهمت

لکول خپل آخرت برباد ول دی

ددې وجه دا ده چه دحضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم تعدیل خودالله تعالی د طرفه دې حافظ سیوطی رحمه الله فرمانی ((الصحابة كلهم عدول من لابس الفتن وغيرهم بإجماع من يعتدبه قال تعالى ﴿ وكذلك جعلناكم أمة وسطة﴾ أى عدولاً وقال تعالى ﴿ كنتم خير أمة أخرجت للناس ..﴾ والخطاب فيها للموجودين حينئذ .. (تدريب الراوى (۲\۲۱٤)..

علامه ابن اثیرجزری رحمه الله فرمانی دغه شان په قرآن کریم کښې ارشاد دې ((الصحابة رضى الله عنهم أجمعين جميعهم عدول بتعديل الله تعالى ورسوله ﷺ لا يحتاجون إلى بحث عن عدالتهم وعلى هذا القول معظم المسلمين من الأئمة والعلماء من السلف والخلف (جامع الأصول (۱\۱۳۳)

امام نووی فرمانی ((ولهذا إتفق أهل الحق ومن يعتد به فى الإجماع على قبول شهاداتهم و رواياتهم وكمال عدالتهم رضى الله عنهم أجمعين (شرح نووى على صحيح مسلم (۲\۲۷۲)..

دغه شان په قرآن کریم کښې ارشاد دې ﴿ محمد رسول الله والذين معه أشداء على الكفار رحماء بينهم.. وعدالله الذين آمنو وعملوا الصالحات منهم مغفرة وأجراً عظيما﴾ (الفتح :۲۹)..

دغه شان ارشاد دې ﴿ والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار والذين اتبعوهم بإحسان رضى الله عنهم ورضوا عنه وأعد لهم جنات تجرى تحتها الأنهار خالدين فيها أبداً ذلک الفوز العظيم﴾ التوبة:۱۰۰)..

دغه شان ارشاد دې ﴿ لا يستوى منكم من أنفق قبل الفتح وقاتل أولئک أعظم درجة من الذين أنفقوا من بعد وقاتلوا. وكلاً وعدالله الحسنى ﴾ (الحديد:۱۰)..

په دې آیتونو کښې ټول صحابه کرام رضی الله عنهم جنتیان ګرځولی شوی دی خکه چه په یوبل آیت مبارکه کښې دی.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ*لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ*لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ (الأنبياء:۱۰۱و ۱۰۳).

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی. ((لاتسبوا أصحابى فوالذى نفسى بيده لو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما أدرک مد أحدهم ولا نصيفه صحيح بخارى (۱\۵۱۸) كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ .. باب قول النبى ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً رقم ۳۶۷۳)..

دنبی ﷺ ارشاد دې ((إذا رأيتم الرجل ينتقص أحدا من أصحابى فقولوا لعنة الله على شركم)) (جامع ترمذى كتاب المناقب باب بلا ترجمة قبل باب فضل فاطمة بنت محمد ﷺ (رقم ۳۸۶۶)..

بیا دامت په دې باندې هم اجماع ده چه چا ته د دې خبرې اجازت نشته چه دصحابه کرامو تنقیص یا په هغوی کښې نقص اولټوی بلکه دهغوی دمحاسنو ذکرکولو اوهغوی په خپل مینځ کښې د جنګونونه نظرانداز ول ضروری دی

امام ابوزرعه رحمه الله فرمانی ((إذا رأيت الرجل ينتقص أحداً من أصحاب النبى ﷺ فاعلم أنه زنديق وذلک أن الرسول ﷺ حق والقرآن الكريم حق وما جاء به حق وإنما أدى إلينا ذلک كله :الصحابة وهولاء الزنادقة يريدون أن يجرحهم ليبطلوا الكتاب والسنة فالجرح بهم أولى)..

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائی ((ثم أصحاب رسول الله ﷺ بعد هولاء الأربعة خيرالناس لا يجوز لأحدان يذكر شيأ من مساويهم ولا يطعن على أحد منهم بعيب ولا نقص فمن فعل ذلک قد وجب تاديبه وعقوبته ليس له أن يعفو عنه بل يعاقبه ويستتبه فمن تاب قبل منه وإن ثبت أعاد عليه العقوبة وخلده فى الحبس حتى يموت أو يراجع))

شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله ليکلی دی. ((وهذا مما لا نعلم فيه خلافاً بين أهل الفقه والعلم من أصحاب رسول الله ﷺ والتابعين لهم بإحسان وسائرأهل السنة والجماعة فإنهم مجمعون على أن الواجب الثناء عليهم والإستغفار لهم والترحم عليهم والترضى عنهم وإعتقاد محبتهم وموالاتهم وعقوبة من أساء فهيم القول _ الصارم المسلول على شاتم الرسول (ص. ٥٨٠) الأدلة من السنة على عدم جواز سب الصحابة رضي الله عنهم)).

امام تيميه رحمه الله دتول اهل سنت والجماعت عقيده بيانوی. اوليکی.

((ويقولون هذه الآثار المروية فى مساويهم منها ما هو كذب ومنها ما زيد فيها ونقص وغير وجهه والصحيح منه هم فيه معذورون إما مجتهدون مصيبون .وإما مجتهدون مخطئون وهم مع ذلک لا يعتقدون أن كل واحد من الصحابة معصوم من كبائر الإثم و صغائره بل يجوز عليهم الذنوب فى الجملة ولهم من الفضائل والسوابق ما يوجب مغفرة ما يصدر منهم حتى إنهم يغفر لهم من السيئات ما لا يغفر لمن بعدهم))

اوترکومي پوري چه د ګواهئ ورکولو واقعه تعلق دي.نوددي په باره کښې وئيلی شی.چه دحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه نه دا ګناه نه وه شوې.خوچه چا ليدلې وو.هغه غلط شوی وو.په هغوی کښې نافع اوشبل بن معبد خپله ګواهی دروغ کړه.خوحضرت ابوبکره رضي الله عنه ته په خپل موقف باندې دومره يقين وو.چه هغوی خپل ځان دروغژن نکړلو.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی.((لم يقبل منه أبوبكرة ما أمره به لعلمه بصدقه عند نفسه والله أعلم)) فتح البارى (٢٥٨\٥) كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزانى)) حدقذف د شهادت د نصاب نه پوره کيدو په وجه باندې جاری شو.هم دا وجه وه.چه حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه دحضرت عمر رضي الله عنه په خدمت کښې عرض اوکړو. ((إشفنى من الأعبد)) يعنى ددې غلامانو نه بدله واخله.اوزړه پرې يخ کړه.نوحضرت عمر رضي الله عنه ورته اوفرمائيل ((أسكت أسكت الله فاک. والله لو تمت الشهادة لرجمناک بأحجارک (البداية والنهاية (٨٢\٧)_

دکومې واقعه په بيان چه مصنف مذکور دوی لره مردود الشهادة ګرځولې وو ددې واقعه روايت کونکی روايات څه وائی.لږ خودا هم اوګورئ.

درواىت په آخری الفاظو باندې غوراوکړئ.حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله چه دا واقعه ذکرکوی.نود حضرت ابوبکره دانکار ذکرکولونه پس په آخر کښې فرمائی. دا په ظاهره هم په دې خبره باندې تنبيه ورکولودپاره ده.چه څوک ددې واقعه په وجه په هغوی باندې طعن اونکړی.

دې طرف ته د اشارې کولودپاره حافظ ابن کثير رحمه الله ددې واقعه نقل کولونه پس ليکی.

داخبره دې ښکاره وی.چه حضرت ابوبکره رضي الله عنه دلته دحضرت عمر رضي الله عنه په وراندې دخپل خان دروغژن کولونه انکارکړې وو.خوددې نه داچرته لازميږی.چه هغوی به توبه نه وی کړې.مهلب وائی. بيا دا چه کله مونږ د معزز ترين کس په باره کښې څه الزام واورو. نوبيا خواول دهغې د انکار کوشش کوو اوکه يقينی طور ثابته شی.نوبيا دبهتر نه بهتر تاويل کوو آيا د رسول الله ﷺ د دې

صحابی رضی الله عنه دومره حق هم نشته چه مونږ په هغوی باندې حسن ظن اوکړو اودهغوی د څه لغزش څه مناسب تاویل اوکړو حافظ ابن حجرهیثمی مکی رحمه الله فرمائی ((والواجب أيضاً على كل من سمع شيأ من ذلك أن يتثبت فيه ولا ينسبه إلى أحد منهم بمجرد رؤيته في كتاب أو سمعه من شخص بل لا بد أن يبحث عنه حتى يصح عنده نسبته إلى أحدهم فحينئذ الواجب أن يلتمس أحسن التاويلات (الصواعق المحرقة ص.۱۲۹)..

ددې نه علاوه محقق مذکور دې خبرې ته هم خیال نه دې کړې چه دا واقعه په ۱۷ه کښې واقع شوې وه اودحضرت ابوبکره وفات د صحیح قول مطابق په ۵۲ه کښې شوې وو آیه په دې دومره مودا کښې به هغوی ته د توبې توفیق نه وی ملاؤ شوې.چا څه ښه ونیلی دی

وعين الرضا عن كل عيب كليلة كما أن عين السخط تبدى المساويا **

افسوس چه محقق مذکور هغه وصیت دنظرونه اندې ساتلې وو کوم چه حضرت ابوبکره رضی الله عنه په آخری وخت کښې لیکلې وو.

((هذا ما أوصى به نفيع الحبشي مولى رسول الله ﷺ وهو يشهد أن الله ربه وأن محمدا نبيه وأن الإسلام دينه وأن الكعبة قبلته وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده والمقرون بربوبيته. الموقنون بوعده ووعيده .الخائفون لعذابه و السمفقون من عقابه والمؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين (تهذيب الكمال (۸\۳۰)..

په آخرکښې مونږ دحضرات صحابه کرامو د عدالت په باره کښې د مفتی اعظم پاکستان مولاناامفتی محمد شفیع قدس الله روحه یو جامع او قول فیصل ذکرکوو.دوی په معارف القرآن کښې ذکر کوی. (معارف القرآن (۱۰۶\۸و ۱۰۷) کښې فرمائی.

علامه آلوسی په روح المعانی کښې فرمانیلی دی.په دې باره کښې حق خبره هغه ده کوم طرف ته چه جمهور عالمان رحمهم الله تلی دی.چه صحابه کرام رضی الله عنهم معصوم نه دی ددوی نه گناه کبیره هم صادریدې شی.کوم چه فسق دې. اودهغه گناه په وخت کښې به دهغوی سره هم هغه معامله کولې شی.دکومې چه هغوی مستحق وی یعنی شرعی سزا به پرې جاری کولې شی اوکه کذب وی. نوددوی شهادت به رد کولې شی.خود اهل سنت والجماعت عقیده د قرآن اوسنت د نصوصو په وجه دا ده.چه دصحابی نه گناه کیږی.لیکن داسې صحابی رضی الله عنه نشته.چه د گناه نه د توبې ویستو په وجه پاك شوې نه وی قرآن کریم علی الاطلاق د دوی په باره کښې د رضی الله عنهم فیصله اورولې ده.فرمائی ((رضی الله عنهم ورضوا عنه))اودالله تعالی رضا د گناهونودمعافئ نه بغیرنشی راتلې. لکه چه قاضی ابویعلی رحمه الله فرمانیلی دی.چه رضا دالله تعالی یو صفت قدیمی دی.هغه ددې اعلان صرف دهغه چا دپاره کوی.دچا په باره کښې چه هغه پیژنی چه د دوی وفات به په موجبات رضا باندې وی (کذا فی الصارم المسلول لابن تیمیة)

خلاصه دا چه د صحابه کرامو رضی الله عنهم په عظیم الشانه ډله کښې د یوځو په شمیرکسانو نه گناه صادره شوې هم ده خوهغوی ته سمدستی د توبې توفیق هم نصیب شوې دې.الله تعالی دنبی ﷺ د صحبت په وجه هغوی داسې گرځولی وو چه شریعت دهغوی طبیعت جوړ شوې وو.خلاف شرع څه کارياگناه صادریدل به ډیرشاذ اونادر وو دهغوی نیك اعمال.په نبی کریم ﷺ او دین اسلام باندې ځپل خانونه قربانول اوپه هرکارکښې دالله تعالی اودهغه د رسول اتباع دهغوی د ژوند وظیفه وه

قوله فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ: حضرت ابوبکره رضي الله عنه تپوس اوکړو د کوم خانې اراده دې ده؟

قوله قُلْتُ أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ: ما ورته اوونيل ددې کس د مدد په اراده باندې راوتې يم

قوله قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا إلخ: هغوی راته اوفرمانيل واپس شه خکه چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلی دی چه فرمانيل نې چه کله دوه مسلمانان په خپل مينځ کښې توری راوباسی نوقاتل اومقتول د دواړو خانې جهنم دې.

دحديث باب نه استدلال په دې طريقه دې چه دوه مسلمانان چه په خپل مينځ کښې انځنی دی د گناه کبيرې ارتکاب کوی خوددې باوجود نبی کريم ﷺ ورته مسلمانان وانی نو: معتزلو خيال هم غلط شو چه سړې د گناه کبيرې په ارتکاب سره د ايمان نه خارجيږی او: خوارجو خيال هم غلط ثابت شو چه سړې کافر کيږی اودمرجئو تردیدخودې خکه چه دوی معصيت مضر نه گڼری نوپه حديث کښې داور وعيد ذکرشوې دې.

اودهغوی داسې عبادات کول چه دهغې نظيرپه پخوانو امتونوکښې نه ملاويږی ددې ښه ځيره نيکواعمالواوفضائلو کمالاتو په مقابله کښې که په ټول عمرکښې دهغوی نه يوه نيمه گنډه څرگنده شی هغه پخپله ختموی.

بله دالله تعالی او د هغه د رسول ﷺ محبت او عظمت لو د معمولی گناه په وخت کښې د هغوی خوف او خشيت او سمدستی توبه ويستل بلکه خپل خان سزا ته وړاندې کول کله خپل خان د مسجد نبوی په ستن پورې تړل.وغيره د حديثو په رواياتو کښې معروف او مشهور دی.اود حديث په حکم د گناه نه توبه ويستونکې داسې دې.چه ده هډو گناه کړې نه وی د قرآن پاک د ارشاد مطابق ((نيک اعمال او حسنات پخپله د گناهونو دپاره کفاره گرځی ﴿إن الحسنات يذهبن السيات﴾) بې خصوصا چه د هغوی نيکئ د عامو خلقو پشان نه وی بلکه د هغې دا حال وی کوم چه ابوداود او ترمذی د حضرت سعيد بن زيد نه نقل کړی دی ((والله لمشهد رجل منهم مع النبی ﷺ يغبر فيه وجهه خير من عمل أحدكم ولو عمر عمر نوح)) په الله قسم په دوی کښې د يو کس د نبی ﷺ سره په جهاد کښې شريکيدل.چه په هغې کښې د هغه په مخ باندې گرد غوږزيدلې وی ستاسو د ټول عمر دعبادت او طاعت نه غوره دې اگرچه ده ته دنوح عليه السلام عمر ملاؤ شی خکه چه دهغوی نه د گناه د صادريدو په وخت کښې هغوی سره هم د هغه سزا معامله کولې شوه کومه چه د دغه جرم دپاره وه خو ددې باوجود روسته چا دپاره دا جائز نه دی چه په هغوی کښې چاته منافق اووائی.خکه که د نبی ﷺ په زمانه کښې د يو صحابی نه يوه گناه موجب فسق هم شوې وی اوپه هغه وخت کښې هغه ته فاسق هم ونيلې شوی وی خو ددې نه دا جواز نه معلوميږی چه هغه فسق دهغه دپاره جاری اوگنرلې شی او معاذ الله فاسق ورته اوونيلی شی (كذا في الروح)

اللهم إهدنا الصراط المستقيم ،وارزقنا حب رسولك العظيم،عليه أفضل الصلوات والتسليم،وحب أصحابه خيرة الخلق بعد الأنبياء وأحشرنا معهم برحمتك يا أرحم الراحمين أمين.)

که په مسلمانانو کښې اختلاف پیدا شی نواعتزال اختیارول پکار دی اوکه یوې الې سره کیدل؟

ددې حدیث نه معلومه شوه چه دحضرت ابوبکره رضي الله عنه رانې دا وه چه کله مسلمانان په خپل مینځ کښې مختلف شی نودتولونه جدا کیدل پکار دی په دې مسئله کښې اختلاف دې.

دصحابه کرامو رضي الله عنهم یوه لویه ډله حضرت سعدبن ابی وقاص.حضرت عبدالله بن عمر. حضرت ابوبکره.حضرت محمد بن مسلمه.حضرت ابوسعید خدری. او حضرت عمران بن حصین رضي الله عنهم ددوی رانې دا ده چه مطلقاً خانله اوسیدل پکار دی.

بیا په دې کښې اختلاف دې چه مدافعت دې کولې شی که نه؟دحضرت ابوبکره رضي الله عنه دا رانې ده چه مدافعت دې هم نشی کولې.اودحضرت عمران بن حصین. اوحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما رانې دا ده.چه مدافعانه جواب دې ورکړې شی

دغه شان په دوی کښې د یوې ډلې رانې دا ده.چه په کورونوکښې دې کینی او بعضو رانې دا ده.چه په کوم ښارکښې فتنه وی.هغه دې پریږدی.اوبل خانې ته دې لاړ شی.()

خود جمهورصحابو رضي الله عنهم اوتابعینو رحمهم الله رانې دا ده.چه که محق اومبطل کښې امتیاز نه وی نوپه هغه وخت کښې هم دا طریقه اختیارول پکار دی.هیڅ چا سره ډله کیدل نه دی پکار. اوکه دحق اوباطل امتیاز وی.نواهل حق سره دې ملګرې شی.اواهل باطل سره دې قتال اوکړې شی.ځکه چه الله تعالی فرمائیلی دی.﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾()

اوترڅوپورې چه د منعې احادیث دی په کومو کښې چه دقتال نه منع شوې ده. نوهغه خویا دحق اوباطل په عدم امتیاز باندې محمول دی.اویا په دې خبره محمول دی چه په فریقینو کښې یوفریق هم د دینی مقصد دپاره نه جنګیږی.()

ایا د جمل په واقعه کښې صحابه کرام رضي الله عنهم د دنیوی مقصددپاره جنګیدل دلته اشکال دا دی.چه حضرت ابوبکره رضي الله عنه حضرت احنف بن قیس رحمه الله کوم چه دحضرت علی رضي الله عنه د مدد دپاره روان وو.حضرت ابوبکره رضي الله عنه ورته دنبی صلی الله علیه وسلم دغه ذکرشوې حدیث واورول.اوهغه نې منع کړلو. حالانکه هلته یوطرف ته حضرت علی رضي الله عنه او بل طرف ته حضرت عائشه حضرت طلحه. اوحضرت زبیر رضي الله عنهم وو.ښکاره ده.چه په حدیث باب کښې کوم وعید بیان شوې دې.دهغې نه هغه خلق مراد دی.څوک چه د نفسانی اغراضو دپاره قتال کوی.اودځه دنیاوی مقصد د حاصلولودپاره جنګیږی.ذکرشوی صحابه کرام رضي الله عنهم هرګز ددې حدیث مصداق نه دی.ځکه چه حضرت علی رضي الله عنه هم د انفع للاسلام او اصلح للدین دپاره جنګیدلو.اوددوی مقابل حضرت عائشه.حضرت طلحه او حضرت زبیر رضي الله عنهم هم مقلد د اسلام اصلاح او خیر

() عمدة القاری(١\٢١٢) وفتح الباری(١٣\٣١) کتاب الفتن باب تکون فتنة القاعد فیها خیرمن القائم (١٣\٣٣، ٣٤) کتاب الفتن باب إذا إلتقی المسلمان بسیفهما وشرح نووی علی صحیح مسلم (٢\٣٨٩) کتاب الفتن وأشراط الساعة)_

() الحجرات:٩)_

() عمدة القاری(١\٢١٢) وفتح الباری(١٣: ٣١، ٢٣، ٣٤)_

وو څه ذاتي غرض يا دنياوي فائده نه وه نوسوال دا دي چه بيا حضرت ابوبكره رضي الله عنه دوي نه ولي د واپس كيدو حكم كوي اوپه استدلال كښې حديث مذكور پيش كوي

ددې جواب دا دي چه وړاندې د حضرت ابوبكره رضي الله عنه مسلك خودلې شوې دي چه هغوي د فتنې په موقعه د پوره اعتزال قائل وو حضرت ابوبكره رضي الله عنه احنف بن قيس رحمه الله ته دا حديث ددې دپاره واورولو چه ددې د ظاهري الفاظو نه مرعوب شي اوپه دې جنګ كښې د شركت ارااده پريږدي

دحضرت ابوبكره رضي الله عنه مقصد هرګز دا نه وو چه دكوموكسانو په مينځ كښې دا جنګ كيږي هغوي ټول ددې حديث مصداق دي بلكه د هغوي مقصد دا وو چه په دې جنګ كښې څومره كسان شريكيږي نوهومره به ددې جنګ اور خوريږي اوپه نقصانتوكښې به زيادت كيږي نوزيات نه زيات كوشش دې د دې خبرې اوكړي شي چه خلق په دې كښې شريك نشي چونكه احنف بن قيس رحمه الله نې په دې جنګ كښې د شركت نه منع كول غوستل نوځكه نې ورته د نبي صلى الله عليه وسلم داسې الفاظ بيان كړل چه هغه واوري اودې سمدستي مرعوب شي اوپه جنګ كښې د شركت كولونه منع شي

اوترڅوپورې چه ددې خبرې تعلق دې چه دجنګ جمل شركاء ددې حديث مصداق وو اوكه نه؟ نودا بيخي بله خبره ده حضرت ابوبكره رضي الله عنه نه پيژندل چه دوی ددې حديث مصداق نه دي دغه شان هغوي ته ددې خبرې هم پوره علم وو چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله به هم دا غلطي نه كوي چه دا حضرات به ددې حديث مصداق اوګڼي اوحقيقت هم دا دي چه هغوي دغه حضرات ددې حديث مصداق نه وو ګڼلي ځكه چه په جنګ جمل كښې خوهغوي دهيڅ ډلې سره شريك نشو خوچه كله د جنګ صفين واقعه راغله نوحضرت احنف بن قيس رحمه الله په هغې كښې شريك شو اودحضرت علي رضي الله عنه سره ملګري شو اودحضرت معاويه رضي الله عنه سره نې قتال اوكړو نومعلومه شوه چه هغوي هم دا حضرات ددې حديث مصداق نه ګڼل.()

دصحابو رضي الله عنهم د مشاجراتو په باره كښې د امت موقف دحضرات صحابه كرام رضي الله عنهم په مينځ كښې چه كوم واقعات پيښ شوي وو د هغې په باره كښې د اهل السنت والجماعت موقف دا دي چه اول خودې دغه واقعات د طعن او تشنيع په حيثيت سره نشي بيانولې اوبيا دې د دغه حضراتو په باره كښې حسن ظن ساتلې شي اودهغوي نه چه كوم جنګ صادرشوې دي دهغې په باره كښې دې تاويل كولې شي چه هغوي دګناه په قصد يا د څه دنياوي مقصد دپاره جنګ نه وو كړې بلكه د تولو وړانديې د دين ترقي وه ددې وجې په هغوي باندې قتال لازم شوې وو په هغوي كښې يوفريق مصيب وي اوبل فريق مخطي معذور ځكه چه د اجتهاد نه پس داداسې خطاء شوه چه په هغې باندې ګناه خو لويه خبره

) فتح الباري(١٠٨٦) وارشاد الساري(١٠١١٧).

ده بلکه اجر ملاویږی.(۱)
بیا دامام طبری رحمه الله رائې خوداده چه په دوی کښې محق څوك وو اومخالف څوك وو په دې کښې توقف کول پکار دی دیوتعین نه دی کول پکار.
خودجمهور رحمهم الله رائې دا ده چه په تعین کښې څه حرج نشته دواړو ډلو اجتهاد کړې وو او حضرت علی رضی الله عنه په خپل اجتهاد کښې په حق وو اود دوی مخالفین په خطا، وو (۲)والله أعلم.

قوله فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ: قاتل اومقتول دواړه به جهنم نه خی
قاضی عیاض رحمه الله فرمانی چه داهل السنت والجماعت په نیزدې مطلب دا دې. که الله تعالی سزا ورکول غواړی.نو سزا ورکولې شی.ددې دواړو اصل بدله هم دا ده دا بیله خبره ده که الله تعالی دواړه معاف کوی.نومعاف کولې شی (۳)

بیا «فالقاتل والمقتول فی النار» په هغه صورت محمول دې چه دتاویل شانغ نه بغیرقتال وی.مثلاد څه ګناه په کار یا په داسې بله معامله باندې قتال وی نودا حکم دې (۴)

قوله فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ: ماعرض اوکړو ای رسول الله دقاتل جهنم ته تلل خو په ذهن کښې راځی.خو مقتول ولې جهنم ته غورخولې شی؟

قوله قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ)):(۵) نبی رحمه الله اوفرمانیل هغه دخپل ملګری دقتل کولو کلك قصد کړې وو.
ددې نه معلومه شوه چه لکه څنګه د معصیت ارتکاب د ګناه موجب دې. دغه شان کلکه اراده هم موجب د مواخذه ده.او آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾(۶)نه هم دا معلومیږی.

---

(۱) په دې کښې هغه حدیث ته اشاره ده چه مجتهد اجتهاد اوکړی اودې حق ته اورسیدلو نوده دپاره دوه اجرونه دی.اوکه په خپل اجتهاد کښې خطاء شو نوده د کوشش اوسعی یو ثواب ورته بیهم ملاویږی کما فی کتب أصول الفقه فی جواز الإجتهاد.ازمترجم شاه فیصل)_
(۲) عمدة القاری(۲۱۲\۱) وشرح نووی علی صحیح مسلم (۲۷۲\۲) کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم (۳۹۶\۲) کتاب الفتن وأشراط الساعة)_
(۳) عمدة القاری(۲۱۲\۱)_
(۴) عمدة القاری(۲۱۲\۱) وإرشاد الساری(۱۱۷\۱)_
(۵) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الدیات باب قول الله تعالی: «ومن أحیاها» رقم ۶۸۷۵) وفی کتاب الفتن باب إذا إلتقی المسلمان بسیفیهما رقم ۷۰۸۳ ومسلم فی صحیحه (۳۸۹\۲) کتاب الفتن وأشراط الساعة والنسائی فی سننه (۱۷۵\۲) کتاب المحاربة باب تحریم القتل وأبوداود فی کتاب الفتن باب النهی عن القتال فی الفتنة رقم ۴۲۶۸) وابن ماجه فی سننه فی کتاب الفتن باب إذا إلتقی المسلمان بسیفیهما رقم ۳۹۶۵)_
(۶) النور: ۱۹_

امام نووی رحمه الله دامام مازری رحمه الله نه نقل کړی دی هغوی فرمائی چه دقاضی ابوبکربن الطیب رحمه الله مذهب هم دا دي که د ګناه اراده په زړه کښې پخه وی نوبه دې باندې مواخذه شته اوترڅوپورې چه په حدیث کښې د «إن الله تجاوز لی عن أمتی ما وسوست به صدورها مالم تعمل أوتکلم»(۱) دغه شان بل حدیث «إذا هم عبدی بسیئة فلا تکتبوها علیه فإن عملها فاکتبوها سیئة وإذا هم بحسنة فلم یعملها فاکتبوها حسنة فإن عملها فاکتبوها عشراً»(۲) اودغه شان دنورو احادیثو تعلق دي نودا ټول احادیث په دې صورت باندې محمول دی چه قصد کلك نه وی دقصد نه بغیر نې خیال په زړه کښې تیرشی.(۳) امام مازری رحمه الله فرمانی چه دا د قاضی ابوبکر رحمه الله مسلك دي حالانکه ډیرفقهاء اومحدثین رحمهم الله د دوی مخالفت کړې دي اوهغوی د ذکرشوو احادیثو په ظاهرباندې استدلال کړې دي اودا مسلك نې اختیارکړې دي چه ترڅو پورې فعل صادر شوي نه وی نو صرف خیال او عزم باندې مواخذه نشته.(۴)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دعامة السلف. فقهاؤ. محدثینواواکثراهل علم مسلك هم هغه دي کوم چه قاضی ابوبکر رحمه الله بیان کړې دي البته عالمانو رحمهم الله ددې تصریح کړې ده چه په کوم عزم باندې مواخذه شته اوهغه د ګناه په طور لیکلی شی.هغه صرف عزم دي اوپه دې باندې مواخذه شته په هغه ګناه باندې مواخذه نشته چه په هغې باندې عزم نه وی خکه چه دمعصیت ارتکاب خو نه دي شوي.(۵)

امام نووی رحمه الله فرمائی چه په عزم د قلب باندې مواخذه په نصوصو د شریعت سره ثابته ده.لکه آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾(۶) دغه شان دالله تعالی ارشاد دي ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾(۷) ددې نه علاوه نور هم ډیر آیاتونه دی. یا حسد. احتقارالمسلمین. وغیره اعمال دکومو تعلق چه د زړه سره دي د هغې په حرمت باندې د شریعت نصوص ناطق دی.اوپه دې باندې په مواخذه باندې د عالمانو رحمهم الله اجماع هم ده.معلومه شوه.چه په عزم مصمم باندې مواخذه شته.(۸)

---

(۱) صحیح بخاری کتاب العتق باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ونحوه رقم ۲۵۲۸ کتاب الطلاق باب الطلاق فی الإغلاق.. رقم ۵۲۶۹ وکتاب الأیمان والنذور باب إذا حنث ناسیاً فی الأیمان رقم ۶۶۶۴ وصحیح مسلم (۷۸\۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوزالله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

(۲) صحیح مسلم (۷۸\۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

(۳) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸\۱)_

(۴) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸\۱)_

(۵) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸\۱. ۷۹)_

(۶) سورة النور:۱۹)_

(۷) سورة الحجرات:۱۲)_

(۸) شرح نووی (۷۹\۱)_

خوعلامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله فرمانی چه زما په نيزپه عزم باندې ترهغه وخته پورې مواخذه نشته.ترڅوچه په هغې باندې عمل نه وی شوې «حريص» کوم چه په حديث کښې ذکردې د دې په باره کښې زما په پوهه کښې راځی چه ددې مرتبه دعزم نه پورته ده اوپه دې باندې عذاب ضروز شته.دحريص مطلب دا دې چه دې کوشش اوکړی اسباب پوره کړی اوپه کوشش کښې لګيا وی.اودا دعزم نه پورته مرتبه ده په عزم کښې حب يا حسد وغيره داخلول صحيح نه دی.خکه چه هغه داخلاق رذيله دقبيلې خنی دی دهغې تعلق د باطن او قلب سره دې هغه د عزم معصيت د مشهورې معنی سره شاملولې نشی هم دا مفهوم دې ددې آيت ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ دا حب داشاعت فحش. د عذاب سبب دې دعزم نه دې.(۱)

دقصد مراتب بعضې عالمانو رحمهم الله دقصد پنځه مرتبې بيان کړی دی اودا ئې فرمائيلی دی.چه په دې کښې څلورمرتبې خو معفو عنهادی.البته آخری مرتبه قابل مواخذه ده لکه څنګه چه د جمهورو مذهب دې.دغه پنځه مرتبې يوشاعرداسې بيان کړی دی.

مراتب القصد خمس: هاجس ذكروا : فخاطر، فحديث النفس فاستمعا

يليه هم ، فعزم ، كلها رفعت : سوى الأخير ففيه الأخذ قد وقعا

يعنی دقصداوهاجس ارادی پنځه مراتب دی.① هاجس.② خاطر.③ حديث النفس④ هم ⑤ عزم.دا ټول معاف دی.په دې کښې مواخذه نشته.سوادآخری مرتبې يعنی عزم نه.خکه چه په دې کښې مواخذه شته.

① هاجس: دا د قصد اولنۍ درجه ده.چه يوځيز په زړه کښې راشی.اوسمدستی ختم شی

② خاطر:دا د قصددويمه درجه ده.چه يوځيز په زړه کښې راشی. او ايسار شی. خو زړه څه فيصله نه وی کړې.

③ حديث النفس:دا د قصد دريمه درجه ده.چه يوه خبره په زړه کښې راشی. او ايسار ه شی.اوزړه په فعل اوترك کښې متردد وی.يوطرف ته ميلان نه وی.

④ هم:دا څلورمه درجه ده.چه په دې کښې فعل يا ترك ته ميلان خو وی.خوپه دې کښې پوخوالي نه وی.

⑤ عزم:دا آخری درجه ده.چه په دې کښې صرف ميلان نه وی.بلکه پوخوالي هم وی.اوهم په دې باندې مواخذه ده.(۲)والله أعلم.

---

(۱) فتح الملهم (۲۷۸\۱) كتاب الإيمان باب بيان تجاوزالله تعالى عن حديث النفس والخواطر- درس بخاری (۲۲۲\۱) وفضل الباری(۴۲۸\۱)۔

(۲) په قصد او اراده باندې دمواخذې او عدم مواخذې باندې د تفصيل دپاره اوګورئ.(فتح الباری(۳۲۳\۱۱. ۳۲۹) كتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سيئة وفتح الملهم (۲۷۶\۱. ۲۷۹) كتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس والخواطر - والتعليق الصبيح (۵۹\۱) باب فی الوسوسة)۔

[٣٠] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ [٢٤٠٧، ٥٧٠٣]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دسلیمان بن حرب رحمه الله حالات د ((باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان)) لاندې تیرشوی دی.

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: دوی شعبه بن حجاج رحمه الله دی ددوی حالات وړاندې د ((باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تیرشوی دی.

حَدَّثَنَا واصل الأحدب: دوی واصل بن حیان احدب اسدی کوفی دی دابراهیم نخعی. زربن حبیش. قاضی شریح. شقیق بن سلمه. امام مجاهد. معروربن سوید. اوابوبرده رحمهم الله وغیره نه ځې: حدیث روایت کړې دي.

اود دوی نه په روایت کونکوکښې. سفیان ثوری. شعبه بن الحجاج. مسعربن کدام. زهیربن معاویه. عطاء بن مسلم اومهدی بن میمون رحمهم الله وغیره دی.

امام یحیی بن معین. ابوداود اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.

ابوحاتم رحمه الله فرمائی. ((صدوق صالح الحديث))

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. ((ثقة ثبت))

په کال ۱۲۰ھ کښې وفات شوې وو. اصحاب صحاح سته ددوی نه د احادیثو تخریج کړې دي.(۱)

عَنِ الْمَعْرُورِ: دوی ابوامیه معروربن سویداسدی کوفی دی. دوی د کوفې په ثقات تابعینو رحمهم الله کښې دی دحضرت خریم بن فاتك. حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت عمربن الخطاب. حضرت ابوذرغفاری. اوام المومنین حضرت ام سلمې رضي الله عنهم نه روایت کوی

د دوی نه روایت کونکی امام اعمش. عصام بن بهدله. واصل احدب. مغیره بن عبدالله یشکری رحمهم الله وغیره دی

---

(۱) تهذيب الكمال (۳۰\۴۰۰، ۴۰۱) وعمدة القاري (۱\۲۰۵) وخلاصة الخزرجي. (۴۱۴) وتقريب (ص. ۵۷۹) رقم ۷۳۸۲).

ابوحاتم رحمه الله فرمائی ما دوی په شپږ شلو کالوپه عمرکښې لیدلې وو په هغه وخت کښې هم ددوی دسراوږیرې وخته تور وو

یحیی بن معین او ابوحاتم رحمهما الله دوی لره ثقه ګرځولی دی ابن حبان هم دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی

دشپږ شلوکالو په عمرکښې وفات شوې وو اصحاب اصول سته ددوی نه روایات اخستی دی ( )

قَالَ لَقِيتُ أَبَاذَرٍ: () دوی مشهورصحابی ابوذرغفاری رضي الله عنه دی ددوی په نوم اوبیا ددوی د پلار په نوم کښې ډیر اختلاف دې.داصح قول مطابق د دوی نوم جندب بن جناده وو.

حضرت ابوذر رضي الله عنه په څلورم نمبر ایمان راوړې وو.دوی پخپله فرمائی «أنا رابع الإسلام» دیو قول مطابق پنځم سړې وو.چه ایمان نې راوړې وو په مکه معظمه کښې په اسلام باندې مشرف شوې وو.اوبیا دنبی صلی الله علیه وسلم په اجازت باندې خپلې ته واپس شو.اوهلته نې د دعوت کار کولو.روسته نې مدینې منورې ته هجرت اوکړو.قدیم الاسلام وو.خوپه هجرت کښې د تاخیرپه وجه په بدر.احد اوخندق کښې نه وو شریک شوې.

ددوی فضائل بې شمیره دی.نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی.«ما أظلت الخضراء ولا أقلت الغبراء أصدق من أبي ذر»( )

دحضرت بریده رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی.«أمرت أحب أربعة من أصحابي،وأخبرني الله أنه يحبهم» نوحضرت بریده رضي الله عنه تپوس اوکړو.یا رسول الله دغه څوک دی؟ نبی صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائیل.«علي،وأبوذر،وسلمان،والمقداد»( )

حضرت علی رضي الله عنه فرمائی.«سمعت النبي صلی الله علیه وسلم يقول: أعطي كل نبي سبعة نجباء ورفقاء وأعطيت أنا أربعة عشر نجيباً ورفيقاً»په دوی کښې د حضرت ابوذر رضي الله عنه ذکر هم کړې دې.( )

( ) تهذيب الكمال (٢٨\٢٦٢و ٢٦٣) وعمدة القاري (١\٢٠٥) وخلاصة الخزرجي. (ص.٣٩٧) وتقريب (ص.٥٤٠) رقم ٦٧٩٠)-

( ) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه ي كتاب العتق باب قول النبي صلی الله علیه وسلم العبيد إخوانكم فأطعموهم مما تأكلون رقم (٢٥٤٥) وفي كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعان رقم ٦٠٥٠) ومسلم (٥٢\٢) كتاب الإيمان باب صبة المماليك – وأبوداود في سننه في كتب الأدب باب في حق المملوك رقم ٥١٥٧) ٥١٥٨) والترمذي في جامعه في كتب البروالصلة باب ما جاء في الإحسان إلى الخدم رقم ١٩٤٥) وابن ماجه في سننه في كتاب الأدب باب الإحسان إلى المماليك رقم ٣٦٩٠)_

( ) سنن ترمذي كتاب المناقب باب مناقب أبي ذر رضي الله عنه رقم ٣٨٠١) و(٣٨٠٢)_

( ) مسند أحمد(٥\٣٥١)_

( ) جامع ترمذي كتاب المناقب باب مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما رقم ٣٧٨٥)_

حضرت علي رضي الله عنه فرمائي «أبوذر رضي الله عنه واه ملئ علماً»[1]

ابوداود فرمائي «كان يوازي ابن مسعود في العلم»[2]

دحضرت ابوذر رضي الله عنه داحاديثو پوره شمار دوه سوه اتيا (۲۸۰) دي په دي کښي دولس احاديث متفق عليه دي اوامام بخاري رحمه الله په دوو حديثو کښي اوامام مسلم په نورلس حديثوکښي متفرد دي[3] والله أعلم.

دوي په زهداو تقوى .صدق اوعفاف.علم اوعمل کښي ډيرلوړ مقام حاصل کړي وو بنکاره به ئي د حق اظهارکولو.په امربالمعروف اونهي عن المنکرکښي دوي چرته هم د ملامتيا کرد ملامتيا پوراه نه ده ساتلي.

دالله تعالى په لارکښي به ئي ډيرخرچ کولو اومال جمع کول ئي نه خوښولو

دوي اول په مدينه منوره کښي اوسيدلو.او بيا شام ته لاړو.اوبيادحضرت عثمان رضي الله عنه په مشوره ربذه ته لاړلو.نبي کريم صلى الله عليه وسلم هم دي طرف ته اشاره کړي وه. حضرت اسماء رضي الله عنها فرمائي.چه حضرت ابوذر رضي الله عنه په د نبي صلى الله عليه وسلم خدمت کولو .اوکله چه به د خدمت نه اوزګار شو جمات ته به لاړلو.اوهم جمات ئي خپل کور جوړ کړي وو.يوخل نبي صلى الله عليه وسلم جمات ته داخل شو.اودي ئي په زمکه باندي ملاست اوليدلو.نبي صلى الله عليه وسلم دوي په خپله پښه مبارکه باندي اوخوزولو.دوي راپاسيدل.نبي صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.دلته خوب کوي.نودوي ورته عرض اوکړو.زما کورخو هم دا ده.نور په کوم خائي کښي اوده شم.نبي صلى الله عليه وسلم دوي سره کيناستل اووي فرمائيل.«كيف أنت إذا أخرجوك منه؟» يعنى ستا به څه حال وي.کله چه ته د دي خائي نه ويستلي شي. دوي عرض اوکړو.زه به شام ته لاړ شم.نبي صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.چه د شام نه هم اوويستي شي.بيا به څه کوي.نودوي عرض اوکړو.دوباره به مسجد نبوى د خپلې استوګنې خائي جوړ کړم.نونبي صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.چه ددي خائي نه يوخل بيا اوويستي شي؟نو دوي عرض اوکړو.چه زه به بيا خپله توره راواخلم.اوترمرګه پوري به جنګيږم.

نو نبي ورته اوفرمائيل.«أدلك على خير من ذلك؟» دوي عرض اوکړو.«بلى بأبي أنت وأمي يا رسول الله» نبي صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.«تنقاد لهم حيث قادوك حتى تلقاني وأنت على ذلك» يعنى خلق چه تا کوم

---

[1] سيرأعلام النبلاء (۶۰\۲) وتهذيب الكمال (۲۹۷\۳۳)_

[2] تهذيب الكمال (۲۹۷\۳۳)

[3] امام نووى رحمه الله د مسلم د منفرد احاديثو شمار اوولس خودلي دي اوعلامه عينى رحمه الله هم د دوى اتباع کړي ده.اوګورئ تهذيب الأسماء واللغات (۲۲۹\۲) وعمدة القارى(۲۰۵\۱) اوصاحب د خلاصة الخزرجي په خلاصه کښي (ص.۴۴۹) اوحافظ ذهبى رحمه الله په سيرأعلام النبلاء (۷۵\۲) کښي نورلس ذکرکړى دى په کوموکښي چه امام مسلم منفرد دي اوپه (ذخائرالمواريث فى الدلالة على مواضع الحديث) (۱۶۲\۳. ۱۹) کښي دى اود شيخ محمد فواد عبدالباقى دتحقيق کرده مسلم د فهرست نه په تتبع او تلاش سره يوورويشت دورويشت احاديت راوخى.په کوموکښي چه امام مسلم منفرد دي.

خائي په تلو باندي مجبوره کوی. هلته لاړ شه. تردي چه هم په دغه حال کښې ته ماسره ملاؤ شې (۱)

حضرت ابوذر رضي الله عنه په غزوه تبوک کښې دخپلې څه مجبورئ د وجې د نبی ﷺ سره شرکت نشوکولې روسته چه کله ورته سورلی ملاؤ نشوه نوپه خپله شا باندې نې سامان بارکړل. اوپیدل روان شو. د نبی ﷺ په صحابوؓ کښې چا د لرې نه ددوی صورت اولیدلو نو عرض نې اوکړویارسول الله څوک سړي راروان دي. نبی ﷺ اوفرمائیل «کن أباذر» خلقوچه په شور سره اوکتل. نوواقعی هغه ابوذر رضي الله عنه وو. په دغه موقع باندې نبی ﷺ اوفرمائیل «رحم الله أباذر یمشی وحده ویموت وحده ویبعث وحده» (۲)

څه موده پس څه وخت چه دوی په ربذه کښې وو. اود وفات وخت نې راغلو نو دوی خپلې بی بی اوخادم ته اوفرمائیل. زما دمرګ نه پس چه زما دغسل او تکفین نه فارغ شئ نو ما په لاره باندې کیږدئ. کومه اوله قافله چه په دې خائي باندې تیریږی. نوهغوی ته اووائي چه دا ابوذر رضي الله عنه دي.

هم داسې اوشوه. چه د هلته نه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د اهل کوفې د یوې قافلې سره تیریدل، هغوی ته اوخودلی شو. چه دا د حضرت ابوذر رضي الله عنه جنازه ده. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په ژړا شو. اودائي اوفرمائیل. «رحم الله أباذر یمشی وحده ویموت وحده ویبعث وحده» نوهغوی د دوی جنازه اوکړه. اودفن نې کړو. (۳)

دحضرت ابوذر رضي الله عنه شمارپه عالمانوصحابه کرامورضي الله عنهم کښې کیږی. حضرت عمر رضي الله عنه دوی د قراء په درجه کښې ګرځولي وو. په علم کښې دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د درجې وو. په ۳۲ھ کښې وفات شوي وو. رضي الله عنه وأرضاه. (۴)

قوله: بِالرَّبَذَةِ: د راء اوباء موحده په فتحې سره. اوددې نه پس ذال معجمه مفتوحه. د مدینې منورې نه دري میله لرې داهل عراق دمیقات ذات عرق سره نزدې دیوخائي نوم دي. (۵)

قوله: وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ: اویوه حله دشوی اویوه حله ددوی غلام اغوستې وه.

---

(۱) مسند أحمد (٦\٤٥٧).

(۲) السيرة النبوية لابن هشام (٢\٣١٩) غزوة تبوک).

(۳) المصدر السابق).

(۴) د تفصیلی حالاتودپاره اوګورئ ((سیر أعلام النبلاء (٢\٤٦. ٧٨) وطبقات ابن سعد (٤\٢١٩. ٢٣٧) وحلية الأولياء (١\١٥٦. ١٧٠) وتهذيب الكمال (٣٣\٢٩٤. ٢٩٨) وخلاصة الخزرجي (ص.٤٤٩) وعمدة القاري (١\٢٠٥) وتقريب (ص.٦٣٨) رقم ٨٠٨٧).

(۵) عمدة القاري (١\٢٠٦).

حُله وانی لنګ او څادر ته.چه دواړه د یوجنس څخی وی (۱)

امام بخاری رحمه الله په کتاب الادب کښې هم دا روایت نقل کړې دې.دهغې الفاظ دا دی «رایته علیه بردا وعلی غلامه بردا فقلت له لو أخذت هذا فلبسته کانت حلة وأعطیته ثوبا آخر»(۲)

دامسماعیلی په روایت کښې دی «أتیت أباذر فإذا حلة علیه منها ثوب وعلی عبده منها ثوب»(۳)

دمسلم په روایت کښې دی «فقلنا یا أباذر لو جمعت بینهما کانت حلة»(۴)

دابوداود روایت کښې دی «یا أباذر: لو أخذت الذی علی غلامك فجعلته مع الذی علیك لکانت حلة»(۵)

لکه چه په حدیث الباب اونورو روایاتوکښې یوقسم تعارض دې خکه چه د حدیث بب مطابق په دوی کښې هریوباندې پوره حله وه.او د نورو روایاتونه معلومیږی چه دهریو حه نه وه.بلکه صورت دا وو.چه دحضرت ابوذر رضی الله عنه په بدن باندې یوه جامه وه.اوهم دهغه جنس نه یوه جامه ددده دغلام سره وه.لکه چه پوره حله دچا سره هم نه وه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په دواړه قسم روایاتوکښې د تطبیق صورت دا کیدې شی چه دحضرت ابوذر رضی الله عنه په بدن باندې یوه جامه وه.کومه چه ښه قیمتی وه.اوبله کپړه هغوی: لنګ په طور لاندې اغوستې وه.کومه چه هم دهغې دجنس څخی وه.خوزړه او ورسته وه.هم: صورتحال ددده د غلام هم وو.نواوس به د «لو أخذت هذا فلبسته کانت حلة» یا ددې پشان دنورو الفاظو مطلب به دا وی.چه «لو أخذت البرد الجید فأضفته إلی البرد الجید الذی علیك وأعطیت الغلام البرد الخلق بدله، لکانت حلة جیدة» لکه چه دامام بخاری د کتاب الادب په روایت کښې چه کوم «لو کانت حلة» راغلی دی.نوپه هغې کښې تنوین دتعظیم دپاره دې.اومطلب دا دې چه «کانت حلة کاملة الجودة» والله أعلم.(۶)

قوله: فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ: ماد دې سبب معلوم کړو چه تاسو دخپل غلام سره مساوات فی اللباس ولې اختیارکړې دې؟

قوله: فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا: وې فرمائیل.ما یوسړی ته بد رد ونیلی وو.

---

(۱) النهایة (۱/۴۳۲)۔

(۲) صحیح بخاری کتاب الأدب باب ما ینهی عن السباب واللعن رقم ۶۰۵۰)۔

(۳) فتح الباری(۱۰/۸۶)۔

(۴) صحیح مسلم (۲/۵۲) کتاب الأیمان باب صحبة المالیک)۔

(۵) سنن أبی داود کتاب الأدب باب فی حق المملوک رقم ۵۱۵۷)۔

(۶) فتح الباری(۱۰/۸۶)۔

«سابت» دباب مفاعله نه دي په دي کښې چه د مشارکت خاصيت وی مطلب دا دي چه هغه ماته څه وئيلی وو اوما هغه ته څه وئيلی وو اويه دغه وئيلو کښې ما هغه ته دهغه د مور ذکر کړي وو

قوله فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ: ماهغه ته دهغه دمور پيغور ورکړي وو اوهغه ته مي دهغه دمور په حبشيت باندي پيغور ورکړي وو په يو روايت کښې دی چه ما هغه ته «يا ابن السوداء» وئيلی وو (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل کړی دی چه دغه کس چاته چه پيغور شوي وو حضرت بلال رضي الله عنه د وليد بن مسلم په روايت کښې منقطعا هم دا مروي دی (۲)

قوله فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ: ماته نبی صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل اې ابوذره! تا ده ته دده د مور په حبشيت باندي پيغور ورکړو ته خو داسې کس ئې چه په تا کښې جاهليت دي.

علامه کرمانی رحمه الله ليکلی دی چه حضرت ابوذر رضي الله عنه حضرت بلال رضي الله عنه ته د هغه دمور په حبشيت باندي پيغور ورکړو نوحضرت بلال رضي الله عنه نبی صلی الله عليه وسلم ته په ګيله لاړلو نبی صلی الله عليه وسلم حضرت ابوذر رضي الله عنه راغوښتلو او ورته ئې اوفرمائيل «شتمت بلالاً وعيرته بسواد أمه» نوحضرت ابوذر رضي الله عنه جواب ورکړو «نعم» نبی صلی الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل «ما كنت أحسب أنه بقي في صدرك من كبر الجاهلية شئ» يعنی زما دا ګمان نه وو چه ستاسو په زړه کښې به د جاهليت د تکبر نه تراوسه پورې څه څيز پاتې شوي وی حضرت ابوذر رضي الله عنه سمدستی په زمکه پريوتلو او خپل مخ ئې په زمکه کيخودو اووې ونيل «والله لا أرفع خدي منها حتى يطأ بلال خدي بقدميه» يعنی په الله قسم چه زه به ترهغه وخته پورې د زمکې نه خپل مخ اوچت نکړم ترڅوچه حضرت بلال زما په مخ باندي خپل قدمونه نه وی کيخودي نودحضرت بلال رضي الله عنه د قدم کيخود نه پس دوی خپل مخ اوچت کړو (۳)

دمسلم شريف په روايت کښې دی (۴) چه کله نبی صلی الله عليه وسلم دوی ته اوفرمائيل «إنك امرؤ فيك جاهلية؟» نوهغوی عرض اوکړو «على حال ساءتني من الكبر» مطلب دا دي چه ددي باوجود چه زه د دومره عمر شوم اود اسلام قبلولو نه پس څومره زياته موده تيره شوه ددي باوجود په

---

(۱) كما في فتح الباري (۱۱\۸۶)۔

(۲) فتح الباري (۱۱\۸۶)۔

(۳) شرح كرماني (۱۱\۱۴۰، ۱۴۱)۔

(۴) (مسلم (۲\۵۲) كتاب الإيمان باب صحبة المماليك)۔

مکښې د جاهلیت خوئې بوئې شته؟ نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل «نعم» تراوسه پورې په ډ
کښې د جاهلیت خوئې بوئې شته. اوهم ددې اثردې چه تا ده ته د مور د حبشیت پیغور وکړو
معلومه شوه چه دمخفی مرضونولکه کبر ددې علم سړی ته په خپله نه کیږی. بلکه د کامل
شیخ اومربی د ګوته کولوضرورت وی. دشیخ په اصلاح سره ددې مرضونوازاله کیږی. والله أعلم.
بهرحال په حدیث کښې «إنك إمرؤ فيك جاهلية» نه امام بخاری رحمه الله په دې استدلال کوی چه
معاصی دامورجاهلیت څخه دی. اوجاهلیت «كفردون كفر» دې په حضرت ابوذر رضي الله عنه کښې
ددې باوجود چه دا خوئې موجود وو. هم نبی ﷺ هغه د ایمان نه خارج نکړو. نومعلومه شوه
چه د کبیرې په ارتکاب سره سړې د ایمان نه خارجیږی نه.(۱)
علامه کرمانی رحمه الله فرمانی. چه ددې حدیث نه د مصنف رحمه الله استدلال مشکل دې. ځکه چه
تعییر ګناه کبیره نه ده. خوارج په صغائرو سره تکفیر نه کوی.(۲)
د دې جواب دا دې. چه نورو حضراتو ددې تصریح کړې ده. چه دخوارجو په نیز ټول ګناهونه
کبائر دی. د صغائر اوکبائرو فرق داهل سنت والجماعت دې.
اوکه اومنلې شی. چه خوارج د صغیرې اوکبیرې فرق کوی. نود مصنف رحمه الله د طرفه دا جواب
دې چه د روایت نه دومره ضرور معلومیږی. چه معاصی د امور جاهلیت څخه دی. اوهم دا د
منصف رحمه الله دعوه ده. البته ددوی دویمه دعوه چه «ولايكفرصاحبها بإرتكابها» ده. ددې ثبوت د
حضرت ابوبکره رضي الله عنه د حدیث نه کیږی. والله أعلم.

قوله إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ: ستاسو وروڼه ستاسوخادمان دی.
خول .. خادمانوته وائی. دا دواحد په طور هم استعمالیږی. اوددې اطلاق په مذکر اومونث
دواړو باندې کیږی. په دې صورت کښې ددې واحد «خائل» راځی.
دا خو یا د تخویل نه ماخوذ دی. چه معنی ئې تملیك ده. لکه چه د خول معنی مملوك شوه
اویا د «تخوّل» نه ماخوذ دې. دکوم معنی چه اصلاح کول دی. لکه چه «خول» خادمانو او
غلامانو ته ددې وجې وائی. چه دوی په صحیح طریقه باندې کار کوی.(۳)
بیا د «إخوانكم خولكم» ترکیب کښې دا احتمال هم شته. چه «إخوانكم» خبر مقدم دې. او «خولكم»
مبتدا موخره ده. په دې صورت کښې دخبر تقدیم د اخوت داهمیت داظهار دپاره دې. اودا هم
احتمال دې. چه دا دواړه لفظونه خبر وی. او د هریودپاره مبتدا محذوف وی. لکه چه تقدیربه
دا وی «إخوانكم هم خولكم»

---

(۱) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری(ص.۳۵)۔
(۲) شرح الكرمانی(۱۱\۱٤۰)
(۳) النهاية :۲۸۸) ومجمع بحار الأنوار(۲\۱۲٤)۔

علامه زرکشی رحمه الله دا دواړه لفظونه منصوب ګرځولی دی اوتقدیر نې راویستې دي. «احفظوا إخوانكم خولكم» ابوالبقاء دا د ټولو نه غوره توجیه ګرځولې ده خودبخاری په یو روایت کښې «إخوانكم هم خولكم» راغلی دی دکوم نه چه د رفع تقدیر راجح کیږی (۱)
خلاصه دا چه ستاسودا خادمان ستاسو ورونړه دی اوهرکله چه دوی ستاسو ورنړه دی نو دوی سره د ورورولۍ سلوك کول پکار دي.هم ددې ورورولۍ د اهمیت بیکاره کولودپاره «إخوانكم» په «خولكم» مقدم کړې شوې دي (۲)

قوله جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ: الله تعالی دوی ستاسودلاسونو اوتصرف لاندې ګرځولی دی

قوله فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ: دکوم کس لاندې چه دده وروړ وی نوهغه ته دهغه څه نه خوراك ورکول پکار دی دڅه نه چه هغه په خپله خوراك کوی.اودهغه څه نه اغوستل .پکار دی.کومې جامې چه په خپله اغوندی.
ددې حدیث په بنیاد د ابن حزم رحمه الله دا رائې ده.چه خپل غلام دهغه څه نه خوراك ورکول واجب دی.کوم چه سړې پخپله خوری اګرکه یوه نونمړۍ وی.دغه شان دهغه جامو نه غلام ته اغوستول هم واجب دی کومې چه سړې په خپله اغوندی.اګرچه داختریه موقع باندې وی (۳)
خوامام نووی رحمه الله فرمائی «والأمر بإطعامهم مما يأكل والبسهم مما يلبس محمول على الإستحباب لا على الإيجاب وهذا بإجماع المسلمين» (۴) یعنی غلام ته چه دهغه خوراك نه د خوراك حکم دې.کوم چه مولی په خپله خوری.دڅه شان د هغه پوشاك اغوستولوحکم دې.کوم چه مولی په خپله استعمالوی.نودا حکم په استحباب باندې محمول دې.اوایجاب باندې نه دې.اوپه دې باندې د ټولومسلمانانو اجماع ده
اوترڅوپورې چه حضرت ابوذر رضي الله عنه د عمل اودحدیث باب تعلق دې.نوپوهه شئ.چه دحضرت ابوذر رضي الله عنه نه چه کوم لغزش شوې وو.چه هغوی د «ابن السوداء» پیغور ورکړې وو نو هغې متعلق کله چه هغه د نبی صلی الله علیه وسلم نه حدیث واوریدو.نونه یواځې دا چه دهغه نه ئې خپله غلطی معاف کړه.بلکه ددې سره سره هغوی دخپل کمال تقوی اوپرهیزګارئ د وجه دغلامانوسره د پوره مساوات عمل هم کولو.کوم چه انفرادی طوریو افضل عمل دې.ګنی دحدیث باب

---

(۱) ارشاد الساری (۱۱۶\۱)_
(۲) فتح الباری (۱۷٤\۵)-
(۳) المحلی لابن حزم رحمه الله (۹۲۵۰) مسألة :وفرض على السيد أن يكسو مملوكه ومملوكته مما يلبس.. (۱۰۹۷، ۹۸) مسألة وينفق الرجل والمرأة على مماليكهما ...)_
(۴) شرح نووی علی صحیح مسلم (۵۲\۲) کتاب الإیمان باب صحبة المماليك)_

مفهوم خو دا دي چه د خپلو ماتحتو سره د مواسات عمل وي مساوات لازم نه دي()
په يوبل حديث کښي دی «إذا صنع لأحدكم خادمه طعامه ثم جاء به وقد ولي حره ودخانه فليقعده معه فليأكل فإن كان الطعام مشفوها قليلاً فليضع في يده منه أكلة أو أكلتين»()
دغه شان په يوبل حديث کښي راغلی دی «للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف»()
معلومه شوه چه دعرف مطابق دغلام دپاره طعام اوکسوة واجب ده البته که دعرف نه پوزه يوکس خپل غلام ته خوراك څکاك اواغوستول کوی نودا تطوع ده واجب نه دی()والله أعلم.
خلاصه دا چه د جمهوروعالمان رحمهم الله په نيزدماتحتو سره دمواسات حکم ضروری دي او: مساوات حکم عمومی حکم نه دي خکه چه ددي په وجه به بيا ټول نظام گډوډ شي به مواسات کښي نظام هم ښه پاتي کيږی اوتطييب قلب هم وی د نورودخيال ساتلوسره سره نظم هم برقرار پاتي کيږی اوکه دمساوات عمومی طور حکم ورکړي شی نوددي په وجه نه په نظم کښي فرق راشی البته که يوکس انفرادی طور په مساوات باندي عمل کوی نوښه ښه عمل دي اوپه هغه باندي انکار نشته اونه په دي سره عام فساد پيدا کيږی

والله سبحانه وتعالى أعلم

٢٢ = بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

د ترجمة الباب مقصد اودماقبل سره ربط امام بخاری رحمه الله په وړاندي باب کښي د «کفردون کفر» ذکرکړي وو اودا ني خودلی وو چه په کفرکښي درجات اومراتب مختلف دی نودغه شان به د دي په نقيض يعنی ايمان کښي هم مراتب اودرجات مختلف وی اوکله چه په ايمان کښي درجات او مراتب مختلف وی نودي ته به مرکب وئيلی شی اوزائد اوناقص به ورته هم وئيلی شی.دغه شان دلته په «ظلم دون ظلم» کښي هم دا بنائی چه دا ظلم هم دايمان نقيض دي اوپه ظلم کښي هم مختلف مراتب دی.نوظلم دون ظلم ثابت شو.اوايمان چونکه ددي نقيض دي.نودغه به په ايمان کښي هم دمراتبو اودرجاتو تفاوت ثابت شی.

دا خبره په نورو الفاظو کښي داسي زده کړئ چه دلته «دون» په معنی د ادنی او اسفل دي اوددي مطلب دا دي چه ظلم يوکلی څيزدي اوددي لاندي ډير افراددی بعضي اعلی دی اوبعضي ادنی دی هم دا دامام بخاری رحمه الله د طرز موافق هم دي خکه چه دهغوی رائي دا ده چه ايمان کوم چه اصل دي هغه خو تصديق اواقراربااللسان دي اويو ددي فرع ده.په کوم

() المصدر السابق)_
() صحيح مسلم (٥٢\٢) كتاب الأيمان باب صحبة المماليك)_
() موطا امام مالك كتاب الإستيذان باب الأمر بالرفق بالمملوك رقم ٤٠)_
() فتح الباری(١٧٤\٥) كتاب العتق باب قول النبي ﷺ العبيد إخوانكم فأطعموهم مما تأكلون)_

سره چه دایمان تکمیل کیږی هغه فرع اعمال دی دغه شان د امام بخاری رحمه الله رانې دا هم ده چه د کفر شرک او ظلم یو اصل دې اوهغه دې کفر بالله کوم چه د ایمان بالله ضد دې. اویو ددې فرع ده کوم چه معاصی دی یه کوم سره چه په کفرکښې قوت اوزیادت راځی دا ټول خو کفردې خویواصل دې اویوفرع ده داصل په ارتکاب سره سړې به دایمان نه خارجیږی اودفرع په ارتکاب سره دکفر په یوه شعبه کښې داخلیږی کافرنه ګرځی لکه چه امام بخاری رحمه الله دلسه دا بیانی چه دظلم مراتب مختلف دی ددې د ټولو نه اوچسه مرتبه خوشرک دې دکوم په وجه چه سړې مومن نه پاتې کیږی او ددې لاندې دیږې مرتبې دی چه دهغې په ارتکاب سره سړې دایمان نه نه خارجیږی البته په ده کښې دکفرشخونه اوشعبې راځی.(۱)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمانی چه دامام بخاری رحمه الله دترجمې د انعقاد نه مقصود دا دې چه د ایمان تکمیل په اعمالو سره کیږی اویه ایمان کښې دګډوهونو په ارتکاب سره نقصان پیدا کیږی په هغې سره سړې په کفرکښې نه داخلیږی اود معاصی د صغراوکبر په اعتبار سره په خلقوکښې تفاوت او اختلاف پیدا کیږی.(۲)

[۴۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ح قَالَ وحَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[٣١٨١، ٣٢٤٥، ٣٢٤، ٤٣٥٣، ٤٤٩٨، ٦٥٢٠، ٦٥٣٨]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ: دوی ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی باهلی بصری رحمه الله دی دوی مختصرحالات مخکښې د «باب علامة الإيمان حب الأنصار» لاندې تیرشوی دی.

قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: د امام شعبه بن الحجاج رحمه الله تذکره وراندې په «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تیره شوې ده.

ح قَالَ وحَدَّثَنِي بِشْرُ: دا «حاء» دلته چه واقع شوې ده که دا حاء دتصنیف جزء وی نودا حائې تحویل ده دکوم تفصیل چه تیرشوې دې اوکه ورسته چا زیاتی کړې وی نوحافظ ابن حجراوعلامه عینی رحمهما الله فرمانی چه دوه احتماله دی کیدې شی حائې د تحویل وی اودا هم کیدې شی چه خاء معجمه وی کوم چه دامام بخاری رحمه الله رمز دې خوپه دې باندې اشکال کیږی چه دحاء تحویل د اصل کتاب په یوراوی کښې د داخلولو څه ضرورت

---

(۱) اوګورئ فتح الباری (۸۷/۱۱) وعمدة القاری (۲۱۳/۱)۔

(۲) عمدة القاری (۲۱۳/۱)۔

دي راوی دمؤلف په کتاب کښي دخپل طرف نه د څه څيز داخلول نشی کولې اوچه کوم څيزداخلوی نوهغه بنکاره کوی.

دوه اهمي فائدي ① بهرحال دلته امام بخاری رحمه الله حديث باب په دوو سندونو سره نقل کوی.په يوسند کښي ددوی استاذ ابوالوليد دي.کوم چه دامام شعبه شاګردي.اوپه بل سند کښي ددوی استاذ بشربن خالد عسکری دي.دوی دمحمد بن جعفرغندرپه واسطه سره د امام شعبه نه روايت کوی.کله چه اولني سند عالی دي.اودويم سند د هغې په مقابله کښي نازل دي. چونکه محمد بن جعفرالمعروف بغندر.دامام شعبه نه په روايت کولوکښي اثبت دي.ددي وجي امام بخاری د سندعالی باوجود سندنازل هم ذکرکړلو.

② دويمه اهمه فائده دا ده.چه دامام بخاری تقريباً عادت مطرده دي.چه کله دوی تحويل کوی.نود دويم سند الفاظ ذکرکوی.اود اول سند الفاظ په بل خائي کښي راوړی.دلته ني هم داسي کړی دی.چه دحديث الفاظ دسند ثانی دی.اوداول سند الفاظ په کتاب الانبياء کښي راځی.البته بعضي وخت کښي داسي هم کيږی.چه تحويل کوی.اود اول سند الفاظ نقل کوی.اود سند ثاني الفاظ په کتاب کښي په بل خائي ذکرکوی.داسي مثالونه ډير کم دی

بِشْرُبْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ: دوی ابومحمدبشربن خالد عسکری فرائضی دی.دوی د شبابه بن سوار . محمدبن جعفرغندر.وليدبن عقبه.شيبانی.يحی بن آدم.اويزيد بن هارون رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.اوددوی په شاګرانوکښي امام بخاری.امام مسلم .امام ابوداود .نسائی اوامام محمد بن اسحاق بن خزيمه رحمهم الله وغيره دی.

امام نسائی رحمه الله دوی ثقه ګرځوی.

امام ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښي ذکرکړي دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة يغرب»

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«وكان ثقة مأموناً»

په بخاری مسلم ابوداو اونسائی کښي ددوی روايات دی.

په کال ٢٥٣هـ يا ٢٥٥هـ کښي وفات شوی وو.رحمه الله تعالى(١)

قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دوی ابوعبدالله محمد بن جعفر هذلی دی.د غندر په لقب سره مشهور دی.

د حسين معلم.سعيدبن ابی عروبه.سفيانين.شعبه.ابن جريج.اومعمربن راشد رحمهم الله وغيره نه ني دحديث روايت کړي دي.

---

١) تهذيب الكمال(١١٧\٤. ١١٨) وعمدة القاری(٢١٣\١) وتقريب التهذيب (١٢٣) رقم ٦٨٤) وخلاصة الخزرجي(ص.٤٨)_

ددوی په شاګردانوکښې امام احمدبن حنبل.امام ابن المدینی.امام ابن معین.امام اسحاق بن راهویه.اوامام قتیبه رحمه الله غوندې جبال حدیث دی

ابوحاتم رحمه الله فرمائی «کان صدوقاً وکان مؤدباً وفی حدیث شعبة ثقة» ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی اولیکلې نې دی «کان من خیارعباداللہ علی غفلة فیه»

محمد بن جعفرغندرداامام شعبه بن الحجاج رببب (پرکتې) وو هغوی ددوی نه شلوکالو پورې مسلسل استفاده کوله دهغوی په احادیثوکښې دوی د ټولونه اثبت وو عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی «غندر فی شعبة أثبت منی»

امام عبدالله بن مبارک رحمه الله فرمائی «إذا إختلف الناس فی حدیث شعبة فکتاب غندر حکم بینهم»

امام ابن معین رحمه الله فرمائی «کان من أصح الناس کتاباً وأراد بعضهم أن یخطئه فلم یقدر علیه»

امام علی بن مدینی رحمه الله فرمائی «هو أحب إلی من عبدالرحمن فی شعبة»

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی «کنا نستفید من کتب غندر فی حیاة شعبة»

محمد بن جعفر رحمه الله به دعبادت خاص ذوق لرلو.امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی دوی د پنځوس کالو راسې په صوم داوډی باندې عمل کونکې وو.یوه ورځ به نې روژه نیوله اوبله ورځ به نې کوژه کوله.

امام ابن معین رحمه الله فرمائی.چه امام محمد بن جعفرغندر به د میناړې دپاسه کینستلو اود فقیرانوکښې به نې د زکاة پیسې تقسیمولې.کله چه به د دوی تپوس اوشو نو فرمائیل به نې.«أرغب الناس فی إخراج الزکاة»

دغندرلقب ورته امام ابن جریج رحمه الله ورکړې دې.په اصل کښې واقعه دا وه چه حضرت ابن جریج رحمه الله بصرې ته تشریف یوړلو.اوهلته نې دحضرت حسن بصری رحمه الله یوحدیث بیان کړو نو خلقو پرې انکاراوکړو.چه مونږ خودا حدیث نه دې اوریدلې.هغوی ورته اوونیل په دې کښې دانکارڅه وجه ده.زه د عطاء بن ابی رباح رحمه الله سره شل کاله پاتې شوې یم.ددې باوجود به یوکس دهغوی یوداسې حدیث واورولو.چه هغه به مانه وو اوریدلې په دغه موقع باندې د ابن جریج په مخکښې محمد بن جعفر رحمه الله ډیرشور جوړ کړې وو.نوابن جریج رحمه الله دوی ته خطاب اوکړو.او ورته نې اوونیل «أسکت یاغندر» دهغه وخت نه دوی د غندر په لقب سره مشهور شو.

غندر د غین په ضمې اونون په سکون او دال په فتحه او ضمې سره دې.اوددې نه پس راء مهمله .اهل حجاز هغه چاته غندروانی.چه زیات شور کوی

په کال ۱۹۳ھ یا ۱۹۴ھ کښې وفات شوی وو.(۱)

---

(۱) تهذیب الکمال(۵\۱۲۵-۹) وعمدة القاری(۲۱۳. ۲۱٤) وتقریب (٤۷۲) رقم ۵۷۸۷) وخلاصة الخزرجی (ص.۳۳۰. ۳۳۱)_

عَنْ سُلَيْمَانَ: دوی ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دی. چه د اعمش په لقب سره مشهور دی.
دوی د حضرت انس رضی الله عنه زیارت کړي وو. البته د هغوی نه د دوی سماع ثابته نه ده.
دزید بن وهب. ابووائل. ابراهیم تیمی. او شعبی رحمه الله وغیره نه د حدیثو روایت کوی.
اود دوی نه روایت کونکو کښي شعبه. سفیان ب. زائده او وکیع وغیره دی
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی. امت محمدی ته په محفوظ طریقه د علم رسونکی څلور حضرات دی. په هغوی کښي یوسلیمان بن مهران اعمش رحمه الله دي.
قاسم بن عبدالرحمن رحمه الله فرمائی. «هذا الشیخ أعلم الناس بقول عبدالله بن مسعود رضی الله عنه»
سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی. «سبق أعمش أصحابه بأربع خصال، کان أقرئهم للقرآن وأحفظهم للحدیث وأعلمهم بالفرائض وذکر خصلة أخری»
زهیربن معاویه رحمه الله فرمائی. «ما رأیت أحدا أعقل من الأعمش ومغیرة»
امام احمد رحمه الله فرمائی. «أبواسحاق وأعمش رجلا أهل الکوفة»
امام شعبه رحمه الله فرمائی. «ما شفان أحد ما شفان الأعمش» یعنی په حدیثو کښي دامام اعمش رحمه الله په شان بل چا زما تشفی نه ده کړي.
امام شعبه رحمه الله چه به کله د امام اعمش رحمه الله ذکرکولو. نودهغوی د صدق اودیانت په وجه به ئي «المصحف، المصحف» وئیلو.
احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی. «کان ثقة ثبتاً فی الحدیث»
دامام یحیی القطان رحمه الله په وړاندي چه به کله دامام اعمش رحمه الله ذکراوشو. نو فرمائیل به ئي. «کان من النساك وکان محافظاً علی الصلاة فی جماعة، وعلی الصف الأول» دغسي دوی به فرمائیل «هوعلامة الإسلام»
امام وکیع رحمه الله فرمائی. چه امام اعمش د اویا کالوعمر ته نزدي شوي وو. خودهغوی نه تکبیر اولی چرته فوت شوي نه وو.
عبدالله بن داود خریبی فرمائی. په کومه ورځ چه امام اعمش وفات شو. په هغه ورځ ددوی نه زیات عبادتګذار څوك نه وو.
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی. «الأعمش ثقة»
امام نسائی رحمه الله فرمائی. «ثقة ثبت»
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «ثقة حافظ، عارف بالقراءات ورع لکنه یدلس»
امام ذهبی رحمه الله فرمائی. «أحد الأئمة الثقات عداده فی صغار التابعین، ما نقموا علیه إلا التدلیس»
مغیره رحمه الله فرمائی. «أهلك أهل الکوفة أبواسحاق وأعیشکم هذا»

حافظ ذهبی رحمه الله په دوی باندې تبصره کوی اوفرمائی «كأنه عفى الرواية عمن جاء وإلا فالأعمش عدل صادق ثبت صاحب قرآن وسنة يحسن الظن بمن يحدثه ويروى عنه ولا يمكننا أن نقطع عليه بأنه علم ضعف ذلك الذي يدلسه فإن هذا حرام»

دغه شان دوی فرمائی «وهو يدلس وربما دلس عن ضعيف ولا يدري به فمتى قال حدثنا فلا كلام ومتى قال عن تطرق إليه إحتمال التدليس إلا في شيوخ له أكثرعنهم كإبراهيم وابن أبي وائل وأبي صالح السمان، فإن روايته عن هذا الصنف محمولة على الإتصال» يعنی دوی به تدلیس کولو اوتدلیس به نې هم کله د ضعیف راوی نه کولو. خودوی به خبر نه وو نوکه دوی په «حدثنا» سره حدیث روایت کړی نو ددې په قبولیت کښې څه کلام نشته. اوکه په عنعنه سره روایت اوکړی نوپه دې کښې دتدلیس احتمال شته. البته دا چه دهغه شیوخو استاذانو چه دې دهغوی نه زیات احادیث بیانوی. نو ددوی نه د عنعنه کولوباوجود به دا په سماع باندې محمول وی والله أعلم، امام اعمش رحمه الله د ۶۱ھ په اوائلوکښې پیدا شوې وو. اوپه ۱۴۷ھ یا ۱۴۸ھ کښې وفات شوی وو. رحمه الله تعالى رحمة واسعة(۱)

عَنْ إِبْرَاهِيمَ: دوی دکوفې مشهور تابعی فقیه. ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رحمه الله دی. ددوی مورملیکه بنت یزید ده. اودعبدالرحمن بن یزید خور وه(۲). دخپلو دوارو ماماګانو نه علاوه نې دحضرت عبیده سلمانی. اوهمام بن الحارث. علقمه بن قیس نخعی. اومسروق بن الاجدع رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیثو کړې دي(۳). ددوی نه په روایت کونکوکښې حکم بن عتبه. حماد بن ابی سلیمان. بیدالیامی اوامام اعمش رحمهم الله وغیره دی(۴). امام اعمش رحمه الله فرمائی «كان إبراهيم صيرفي الحديث»(۵)

امام شعبی رحمه الله فرمائی «أما أنه ما ترك أحداً أعلم منه أو أفقه منه قلت: القائل هو شعيب بن الحجاب ولا الحسن ولا ابن سيرين؟ قال: ولا الحسن ولا ابن سيرين، ولا من أهل البصرة ولا من أهل الكوفة ولا من أهل الحجاز، وفي رواية ولا بالشام»(۶)

---

(۱) تهذيب الكمال(۱۲\۷۶، ۹۲) وعمدة القاري(۱\۲۱٤) وميزان الإعتدال(۲\۲۲٤) رقم ۳۵۱۷) و تقريب(ص. ۲۵٤) رقم ۲۶۱۵) وخلاصة الخزرجي(ص.۱۵۵)۔

(۲) تهذيب الكمال(۲\۲۳۳، ۲۳٤)۔

(۳) تهذيب الكمال(۲\۲۳٤) وخلاصة الخزرجي(۲۳.) وعمدة القاري(۱\۲۱٤)۔

(۴) المصادر السابقة)۔

(۵) تهذيب الكمال(۲\۲۳۸) وسير أعلام النبلاء (٤\۵۲۱)۔

(۶) تهذيب الكمال(۲\۲۳۸) وسير أعلام النبلاء(٤\۵۲۷)۔

مغیره بن مقسم رحمه الله فرمائی «کنا نهاب من إبراهیم کما یهاب من الأمیر»(۱)
امام اعمش رحمه الله فرمائی چه امام نخعی رحمه الله به همشیه دپاره د شهرت او نام نمود نه خان بیع ساتل تردي چه دستني وغیره سره به ئي د درس حلقه نه جوړوله.(۲)
احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی «لم یحدث عن أحد من أصحاب النبی ﷺ وقد أدرك جماعة ورأی عائشة رؤیا وکان مفتی أهل الکوفة هو والشعبی فی زمانهما وکان رجلا صالحاً فقیهاً متوقیاً قلیل التکلف»(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة إلا أنه کان یرسل کثیراً»(۴)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «إبراهیم بن یزید النخعی أحد الأعلام یرسل عن جماعة»(۵)
دغه شان فرمائی «استقر الأمر علی أن إبراهیم حجة وأنه إذا أرسل عن ابن مسعود وغیره فلیس ذلك بحجة»(۶)
(۱) یعنی ابراهیم نخعی فی نفسه حجت دي. البته چه کله مرسل روایت اوکړی نو دده مرسل روایت حجت نه دي. برابره ده که دابن مسعود رضی الله عنه نه ارسال اوکړی اوکه د بل چا نه.
خودحافظ ابن حجر رحمه الله دا قول محل داشکال دي. خکه چه یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «مراسیل نخعی أحب إلی من مراسیل شعبی»(۷) اودامام شعبی رحمه الله د مراسیلو په باره کښي احمد عجلی رحمه الله فرمائی. «ومرسل الشعبی صحیح لایکاد یرسل إلا صحیحاً»(۸)
بیا امام ترمذی رحمه الله په کتاب العلل کښي دامام اعمش رحمه الله نه نقل کوی. «قلت لإبراهیم النخعی أسند لی عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فقال إبراهیم إذا حدثتك عن رجل عن عبدالله فهو الذی سمیت، وإذا قلت قال عبدالله فهو عن غیر واحد عن عبدالله»(۹) مطلب دا دي. که ابراهیم نخعی رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه مسنداً روایت کوی. نو د دي مطلب به دا وی. چه صرف په دي یو سند سره دغه مروی دي. اوکه مرسلاً روایت کوی. نوددي مطلب به دا وی چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه دا حدیث څو کسانو روایت کړي دي.
په دي بنیاد باندي حافظ ابن رجب رحمه الله فرمائی «وهذا یقتضی ترجیح المرسل علی المسند لکن عن

---

(۱) خلاصة الخزرجي (ص.۲۳) وسیر أعلام النبلاء (۵۲۲\۴)_
(۲) خلاصة الخزرجي (ص.۲۳)_
(۳) تهذیب الکمال (۲۳۷\۲) وتهذیب التهذیب (۱۷۷\۱)_
(۴) تقریب التهذیب (ص.۹۵) رقم ۲۷۰)_
(۵) میزان الإعتدال (۷۵\۱)_
(۶) میزان الإعتدال (۷۴\۱)_
(۷) تهذیب الکمال (۲۳۸\۲) وتهذیب التهذیب (۱۷۷\۱) وسیر أعلام النبلاء (۵۲۲\۴)_
(۸) تهذیب الکمال (۳۵\۱۴) ترجمة عامر بن شراحیل الشعبی وخلاصة الخزرجي (ص.۱۸۴)_
(۹) کتاب العلل للترمذی فی آخر کتابه الجامع (۲۳۷\۲)_

النخعي خاصة فيما أرسله عن ابن مسعود خاصة وقد قال أحمد في مراسيل النخعي لا بأس بها وقال ابن معين مرسلات ابراهيم صحيحة إلا حديث تاجر البحرين وحديث الضحك في الصلاة وقال أيضاً إبراهيم أحب إلي مرسلات من سالم والقاسم وسعيد بن المسيب»(١)

دغه شان حافظ ابوسعيد علائي فرمائي «هو مكثر من الإرسال وجماعة من الأئمة صححوا مراسيله ونص البيهقي بما أرسله عن ابن مسعود رضي الله عنه»(٢)

دي عبارتونو او نصوصونه معلومه شوه چه دابراهيم نخعي مراسيل مطلقاً رد كول صحيح نه دي بلكه خاص كركله چه هغوي د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه ارسال كوي خكه چه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي «وكان بصيراً بعلم ابن مسعود رضي الله عنه واسع الرواية فقيه النفس كبير الشأن كثير المحاسن رحمه الله تعالى»(٣)

په آخري عمر كښي دحجاج بن يوسف دطرفه ددوي لپاره جاري وو اودوي پټ شوي وو هم په دغه حالت كښي اول دحجاج بن يوسف اوبيا وريسي څه وخت پس ددوي وفات اوشو(٤)

په آخري وخت كښي ډيرپريشانه وو خلقو تري تپوس اوكړو چه ولي څه خطره درته پيښه شوي ده ددوي ورته اوفرمائيل په دي وخت كښي چه زه كومي لوني خطري سره مخامخ يم ددي نه لويه خطره بله كومه كيدي شي اوس به زما د رب قاصد راشي اوزما خاني خوبه يا جنت شي اويا به جهنم شي په الله قسم زما خواهش دا دي چه زما روح ترقيامته پوري په حلق كښي وي(٥)

په كال ٩٦هـ كښي وفات شوي وو. رحمه الله رحمة واسعة(٦)

عَنْ عَلْقَمَةَ: دوي د كوفي مشهور تابعي فقيه .امام ابوشبل علقمه بن قيس بن عبدالله بن مالك نخعي دي.دوي دابراهيم نخعي رحمه الله د مور اود ماما اسود بن يزيداو عبدالرحمن بن يزيد ترڼ وو.

دنبي اكرم صلى الله عليه وسلم په ژوند كښي پيدا شوي وو.خونبي صلى الله عليه وسلم ني نه وو ليدلى.ددي وجي ددوي شمار په مخضرمينو كښي كيږي.

دعلم دپاره ني سفرونه كړي وو د حضرات خلفاء راشدينو نه علاوه دحضرت سلمان.حضرت ابوالدرداء حضرت خالد بن وليد.حضرت حذيفه.حضرت خباب. حضرت عائشي.حضرت

---

(١) انظر تعليقات محقق كتاب تهذيب الكمال(٢\٢٣٩. ٢٤٠)_

(٢) تهذيب الكمال(١\١٧٨. ١٧٩)_

(٣) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢١)_

(٤) تهذيب الكمال(٢\٢٣٧) وحاشية تهذيب الكمال(٢\٢٤٠)_

(٥) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢٨)_

(٦) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢٧) وتهذيب الكمال(٢\٢٤٠) وتقريب (ص.٩٥) وخلاصة الخزرجي (ص.٢٣٠)_

سعد. حضرت عمار. اوحضرت ابومسعود بدري رضي الله عنهم وغيره نه ئې نه د حديث روايت کړې دي په کوفه کښې مقيم شوې وو. اودحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه سره ئې صحبت اختيار کړې وو. تردې چه دعلم او عمل روښانه منار ه تړې جوړه شوه. لويو لويو عالمانو ددوی نه علم فقه حاصل کړه. او ددوی نوم لرې لرې پورې خور شو.

د دوی نه چا چا استفاده کړې ده. په هغوی کښې حضرت امام ابراهيم نخعي. امام شعبي. سلمه بن کهيل. ابووائل شقيق بن سلمه او ابواسحاق سبيعي. رحمهم الله وغيره ډيرحضرات دي.

ددوی اولاد وغيره نه وو. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ددوی کنيت «ابوشمل» کيخودې وو حضرت علقمه د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دټولو نه خاص ترين شاګرد وو. تردې چه په اخلاقو اوعاداتوکښې هم دهغوی سره مشابه وو.

هم دا وجه ده چه رباح ليثي رحمه الله فرمائی. «فإذا رأيت علقمة فلا تضرك أن لا ترى عبدالله فإنه أشبه الناس به هدياً وسمتاً»

دنوم نهاد اوشهرت نه به لرې لرې اوسيدو. عبدالرحمن بن يزيد رحمه الله فرمائی. چه مونږ حضرت علقمه ته عرض اوکړو. که تاسو په جمات کښې کينئ. اومونږ ستاسونه هلته استفاده کوو نودا به ښه وی. نودوی اوفرمائيل. زما دا نه ده خوښه. چه خلق ماطرف ته اشاره کوی. اووائی چه دا علقمه دي. خلقو ورته اووئيل. که تاسو اميرانو اوحاکمانو ته تلئ راتلئ. نوستاسو به ډير قدر وو. دوی ورته اوفرمائيل. «أخاف أن ينتقصوا مني أكثر مما انتقص منهم»

قرآن کريم به ئې ډير په خوږ آواز لوستل. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دوی نه دقرآن پاک د لوستلو مطالبه کوله. اوهغوی به اوريدلو. اوفرمائيل به ئې. «زدنا فداك أبي وأمي فإني سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن حسن الصوت زينة القرآن»

قابوس بن ابوظبيان دخپل پلار نه تپوس اوکړو. چه ته دنبي ﷺ دصحابو رضي الله عنهم مجلسونه پريږدي. اودحضرت علقمه په مجلس کښې کينې. نوابوظبيان ورته جواب ورکړو. چه ما په خپله د نبي ﷺ صحابه کرام رضي الله عنهم ليدلی دی. چه دده نه به ې تپوس کولو. اواستفاده به ئې تري کوله. امام احمد بن حنبل رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی. «ثقة من أهل الخير»

امام يحيى بن معين رحمه الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی. «ثقة ثبت فقيه عابد»

حضرت علقمه رحمه الله وصيت کړې وو چه کله زما د زنکدن وخت شی. نوداسې کس ماسره کينوئ چه ما ته د «لا إله إلا الله» تلقين کوی. اودوفات نه پس ما زر دفن کړئ. خلقوکښې اعلان مکوئ. هسې نه چه د جاهليت طريقه شی.(۱)

---

(۱) سير أعلام النبلاء (٤\٥٣. ٦١) وتهذيب الكمال (٢٠\٣٠٠. ٣٠٨) وتقريب التهذيب (ص.٣٩٧) رقم ٤٦٨١) وخلاصة الخزرجي (ص.٢٧١).

د دوی وفات د ۶۰ هـ ب ۷۰ هـ نه پس شوی وو رحمه الله تعالی رضی عنه وأرضاه،

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: (دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی رضی الله عنه دی ابو عبدالرحمن ددوی کنیت دی

په سبقین اولینو کښې ددوی شمار کیږی په بدر وغیره غزاګانو کښې شریك شوی وو. حبشې او مدینې دواړه هجرتونه ئې کړی دی په علمانو صحابو رضی الله عنهم کښې وو ددوی نه په صحابو رضی الله عنهم اوته بعینو رحمهم الله کښې یوجم غفیر علم حاصل کړې دی

په حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې حضرت ابوموسی اشعری. حضرت ابوهریره حضرت ابن عباس. حضرت ابن عمر. حضرت عمران بن حصین. حضرت جابر. حضرت انس. حضرت ابوامامه رضی الله عنهم وغیره ددوی نه روایت کړې دی

په حضرات تابعینو رحمهم الله کښې چه کومو حضراتو ددوی نه استفاده کړې ده. هغوی کښې دا حضرات مشهور دی. حضرت علقمه. اسود. مسروق. عبیده. ابووائله. قیس بن ابی حازم رحمهم الله وغیره.(۱)

د حضرت عمر رضی الله عنه نه ئې وړاندې اسلام راوړې وو. په خپله فرمائی «لقد رأیتنی سادس ستة وما علی ظهر الأرض مسلم غیرنا»(۲)

ددوی موزبی بی هم صحابیه رضی الله عنها وه. هغوی نه به ام عبد وئیلی شی. هم په دې نسبت سره دوی ته هم ابن ام عبد رضی الله عنه وئیلی شی.(۳)

دوی دواړو موراوخوی د نبی رحمه الله سره خصوصی تعلق ساتل. حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائی «قدمت أنا وأخی من الیمن فمکثنا حیناً ما نری ابن مسعود رضی الله عنه وأمه إلا من أهل البیت من کثرة دخولهم ولزومهم له»(۴)

---

(۱) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب ا لأنبیاء أیضاً باب قول الله تعالی:﴿ واتخذالله إبراهیم خلیلاً رقم ۴۳۶۰ وباب قول الله تعالی:﴿ ولقد آتینا لقمان الحکمة .. رقم ۳۴۲۸) و(۳۴۲۹) وفی کتاب التفسیر تفسیر سورة الأنعام باب قوله: ﴿ ولم یلبسوا إیمانهم بظلم﴾ رقم ۴۶۲۹ وسورة لقمان باب قوله: ﴿ لاتشرک بالله إن الشرک لظلم عظیم﴾ رقم ۴۷۷۶ وفی کتاب إستتابة المرتدین والمعاندین وقتالهم باب إثم من أشرک بالله وعقوبته فی الدنیا والآخرة رقم ۶۹۱۸ وباب ما جاء فی المتأولین رقم ۶۹۳۷ ومسلم فی صحیحه (۷۷\۱) کتاب الإیمان باب صدق الإیمان وإخلاصه والترمذی فی جامعه فی کتاب تفسیر القرآن ومن سورة الأنعام رقم ۳۰۶۷)-

(۲) سیر أعلام النبلاء (۴۱۶\۱. ۴۶۲) وتهذیب الأسماء واللغات (۲۸۹\۱) وتهذیب الکمال(۱۲۱\۱۶. ۱۲۶)_

(۳) المستدرک للحاکم(۳۱۳\۳)_

(۴) سیر أعلام النبلاء(۴۶۲\۱) وتهذیب الأسماء واللغات(ت۲۸۸\۱)-

(۵) صحیح بخاری(۵۳۱\۱) کتاب المناقب باب مناقب عبدالله بن مسعود (۶۲۹\۲) کتاب المغازی باب قدوم الأشعریین وأهل الیمن وصحیح مسلم(۲۹۲\۲) کتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود وأمه رضی الله عنهما)

په سفرکښې به د نبی ﷺ پنړۍ مبارکې ،مسواک ،بستره .د اودس سامان د دوی سره وو په عامو ورځو کښې به هم دوی نبی ﷺ ته پنړۍ اچولې اوکله چه به نبی ﷺ پنړۍ اوویستلې نو دوی به هغه دخپلو لستونړو په جیب کښې اچولې.(۱)

دبدرپه ورځ چه کله ابوجهل دوو وړو ماشومانو زخمی کړو .نونبی ﷺ هم دوی دهغه د قتل کولودپاره اولیږل.دوی ددې امت فرعون قتل کړلو.نبی ﷺ دوی ته دجنت زیرې وزکړو.

د نبی ﷺ سره د ربط اوتعلق اندازه ددې نه اولګوئ.چه پخپله فرمائی «علمنی رسول الله ﷺ وکفی بین کفیه، التشهد کما یعلمنی السورة من القرآن»(۲)

حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ فرمائی.چه نبی ﷺ ماته حکم اوکړو.چه زه هغوی ته قرآن کریم واورووم ماورته عرض اوکړو.یارسول الله زه تاسو ته قرآن پاک اولولم.حالانکه په تاسوباندې خو قرآن نازل شوې دې.نو نبی ﷺ راته اوفرمائیل.زه دبل د خولې نه قرآن اوریدل خوښوم.نوما سورة نساء شروع کړه کله چه دې خائې ته راورسیدم ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴾ نو نبی ﷺ زه اودرولم.اوراته ني اوفرمائیل.پس دومره کافی دې.چه هغوی ته مې اوکتل.نودهغوی د سترګو نه اوښکې جاری وې.(۳)

دوی پخپله فرمائی «والذی لاإله غیره، ما من کتاب الله سورة إلا أنا أعلم حیث نزلت وما من آیة إلا أنا أعلم فیما نزلت ولو أعلم أحداً هو أعلم بکتاب الله منی تبلغه الإبل لرکبت إلیه»(۴)

یوخل نبی ﷺ دحضرت ابوبکراوحضرت عمر ﷺ په خواه کښې تیرشو. اوحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ قرآن لوستلو.نبی ﷺ اوفرمائیل.«من أحب أن یقرأ القرآن غضاً کما أنزل فلیقرأ قراءة ابن ام عبد» بیاحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په دعا کښې مشغول شو.«اللهم إنی أسألک إیماناً لا یرتد ونعیماً لا ینفد ومرافقة نبیک محمد ﷺ فی أعلی جنان الخلد» نبی ﷺ ددوی په دعا باندې فرمائیل.«سل تعط»(۵)

حضرت حذیفه ﷺ فرمائی.چه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په اخلاقو. عاداتو .قضاء او

---

(۱) طبقات ابن سعد(۱۵۲\۳)_

(۲) صحیح بخاری کتاب الإستیذان باب الأخذ بالیدرقم ۶۲۶۵ وصحیح مسلم (۱۷٤\۱) کتاب الصلاة باب التشهد فی الصلاة)_

(۳) صحیح بخاری (۷۵۵\۲) کتاب فضائل القرآن باب من أحب أن یسمع القرآن من غیره وباب قول المقری للقاری حسبک و(۷۵۶\۲) باب البکاء عند قراءة القرآن بوصحیح مسلم (۲۷۰\۱) کتاب فضائل القرآن باب فضل إستماع القرآن ..)__

(۴) صحیح مسلم (۲۹۳\۲) کتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود ﷺ وأمه ﷺ)_

(۵) مسند أحمد(۴۵۴ .٤٤٥\۱)_

خطبه وغیره کښې نبی ﷺ مشابه وو دغه شان فرمانی «ولقد علم المتهجدون من أصحاب محمد ﷺ أن عبدالله من أقربهم عندالله وسيلة يوم القيامة (قال النهبي رحمه الله) كذا قال المتهجدون ولعله المجتهدون»(۱)

حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه دوی کوفې ته اولیږلو اودکوفې خلقو ته لیکلی وو «بعثت إليكم عماراً أميراً وعبدالله بن مسعود معلماً و وزيراً وهما من النجباء من أصحاب رسول الله ﷺ ومن أهل بدر فاقتدوا بهما وقد آثرتكم بعبدالله على نفسي»(۲)

حضرت عمر رضي الله عنه دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه په باره کښې فرمانی.«كنيف(۳) ملئ علماً»(۴) چه دوی یو لوی لوښی دی.چه د لبالب (دسرنه ویخه پوری د) علم نه ترسره پوری ډک دی.

یوخل حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه بیمارشو.نوحضرت عثمان ذوالنورین رضي الله عنه نې بیماړپرسی ته تشریف یوړلو.

تپوس نې تری اوکړو.«ماتشتكي؟»تاسوته څه تکلیف دی؟

وې فرمائیل.«ذنوبي»ماته زما دګناهونود احساس تکلیف دی

تپوس نې تری اوکړو«فماتشتهي؟»تاسوڅه خواهش دی؟

وې فرمائیل.«رحمة ربي»زه دخپل پروردګارد رحمت طلبګاریم.

تپوس نې تراوکړو.«ألا آمرلك بطبيب؟»آیا زه ستا دپاره د طبیب انتظام اوکړم

وې فرمائیل.«الطبيب أمرضني» زما دپاره به د طبیب څه انتظام اوکړئ.اصل طبیب خوزه بیمار کړې یم.

تپوس نې اوکړو.«ألا آمرلك بعطاء؟»آیا ستاسودپاره د څه پیسو بندوبست اوکړم

وې فرمائیل.«لاحاجة لي فيه»ماته ددې څه ضرورت نشته.

حضرت عثمان رضي الله عنه اوفرمائیل.که تاسوته ضرورت نه وی.نوستاسو نه پس به ستاسود لونړو دپاره پکار راشی.

حضرت ابن مسعود رضي الله عنه اوفرمائیل.تاسوته زما د لونړو په باره کښې د فقیرئ ویره ده.داسې خبره نه ده.ځکه چه ماهغوی ته روزانه د شپې د سورة واقعه د لوستلو تلقین کړې دی.اوما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی.چه هغوی فرمانیلی دی.

---

(۱) سیرأعلام النبلاء(۱/۴۷۰)-

(۲) تهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۹۰)_

(۳) وهو تصغير تعظيم للكنف بمعنى الوعاء انظرالنهاية لابن الأثير(۴/۱۰۵)_

(۴) تهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۹۰) وسيرأعلام النبلاء (۱/۴۹۱)_

«من قرأ سورة الواقعة كل ليلة لم تصبه فاقة أبدا»(١)
دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه ټول اته سوه اته څلويښت احاديث مروى دى په دې کښې څلور شپيته متفق عليه دى اوامام بخارى رحمه الله په يوويشت احاديثو کښې متفرد دې اوامام مسلم په پنځه ديرش احاديث کښې متفرد دې.
په ٣٢ه يا ٣٣ه کښې دوى وفات شوى وو.(٢) رضي الله عنه وأرضاه(٣)
فائده دا خبره دې يادە وى.چه دحديث صحت او ضعف په اصل اسناد باندې وى.کوم سند چه څومره شرائطو لره جامع وى.نوهم هغه هومره به په هغې کښې قوت راځى اوپه کوم سندکښې چه د شروط دصحت نه څومره کمې راځى.نوهم هغه هومره به هغه حديث ضعيف وى.ددې وجې په يوخاص سند باندې د اصح الاسانيد اطلاق کول نه دى پکار. خوبيا هم بعضې اکابرينو رحمهم الله په بعضې اسنادو باندې د اصح الاسانيد اطلاق کړى دې.(٤) په داسې اسانيدوکښې يوسند دا هم دې.په کوم سره چه حديث باب مروى دى «عن الأعمش عن ابراهيم،عن علقمة،عن عبدالله» امام يحيى بن معين رحمه الله دې سند لره اصح الاسانيد گرخولې دې.(٥)

قوله قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى.چه کله دا آيت نازل شو ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نو د رسول الله ﷺ صحابو رضي الله عنهم عرض اوکړو.په مونږ کښې به څوک وى.چه هغه به ظلم نه وى کړې؟
مطلب دا چه آيت ظاهرى معنى ئې اوکتله.نوصحابه کرام رضي الله عنهم اوويريدل.چه په دې کښې امن او اهتداء صرف دهغه کسانودپاره ده.چه دخپل ايمان سره ظلم ملاوٹ نکړى اوپه مونږ کښې به څوک داسې وى.چه دهغه نه به څه ناڅه ظلم نه وى شوې.نوددې آيت مطابق مونږ دامن او هدايت نه محروم شو.

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (١١\٢٩٠) وحديث من قرأ ... أخرجه أبوعبيد فى فضائله وابن الضريس والحارث بن أبى أسامة وأبويعلى.وابن مردويه.والبيهقى فى شعب الإيمان عن ابن مسعود رضي الله عنه قاله السيوطى فى الدرالمنثور (٦\١٥٣) فاتحة سورة الواقعة).
(٢) تهذيب الأسماء واللغات (١١\٢٨٨) وخلاصة الخزرجى (٢١٤) وقال الذهبى رحمه الله فى سيرأعلاء النبلاء(١١\٤٦٢) وله عند بقى بالمكرر ثمانى مائة وأربعون حديثاً والله أعلم).
(٣) د تفصيلى حالاتو دپاره اوگورئ.طبقات ابن سعد.(٢ ٢٤٢. ٣٤٤) و(٣ ١٥٠. ١٦١) و(٦ ١٣و ١٤) وتهذيب الأسماء واللغات (١١\٢٨٨. ٢٩٠) وسيرأعلام النبلاء(٣٦١٣)
(٤) مقدمة ابن الصلاح (ص.٨) النوع الأول معرفة الصحيح).
(٥) تقريب مع (١ ٧٧. ٧٨) ومقدمة ابن الصلاح (ص.٨)

دحضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د ویرې سبب صحابه کرام رضي الله عنهم ولې اوویږدل.ددې وجه مونږ اوس اوخودله البته مختلفو حضراتو ددې مختلف تعبیرات کړی دی

① امام خطابی رحمه الله فرمائی«إنما قالت الصحابة هذا القول لأنهم التمسوا من الظلم ظاهره الذي هو الإفتيات بحقوق الناس أو الظلم الذي ظلموا به أنفسهم من ركوب معصية أوإتيان محرم كقوله عزوجل ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ الآية وذلك حق الظاهر فيما كان يصلح له هذا الإسم ويحتمله المعنى عندهم ولم تكن الآية نزلت بتسمية الشرك ظلماً وكان الشرك عندهم أعظم من أن يلقب بهذا الإسم فسألوا رسول الله ﷺ عن ذلك...»(١)

یعنی حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم دظلم هغه مطلب واخستلو کوم چه عام دي. یعنی دخلقو حق اخستل،یا دمعاصی اوحرامو ارتکاب کول اوپه خپل ځان ظلم کول.ددې حضراتو په نیز دا لفظ هم ددې معنی دپاره ظاهر وو.اوصرف ددې معنی په دې کښې احتمال وو.په هغه وخت کښې داسې آیت نه وو نازل شوې.چه شرك ته ئې د ظلم نوم ورکړې وو.بیا دهغوی په نیز دشرك مقام ددې نه اوچت وو. چه هغې ته د ظلم نوم ورکړې شی.ددې وجې هغوی ویریدل.اود نبی ﷺ نه ئې د تفصیل تپوس اوکړو.

② حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ظاهره خبره داده.چه صحابه کرامو رضي الله عنهم ..ظلم.. عام ګنړلې وو.ځکه چه دا نکره ده.چه د نفی لاندې واقع شوې ده.اوکومه نکره چه د نفی لاندې راشی.هغه د عموم فائده ورکوی.نوهغوی دا اوګنړله.چه د ظلم هرفرد به مراد وی.اودا ناممکن ده.ځکه چه پیغمبران علیهم السلام نه سوا یوکس هم د ظلم دهرفرد نه بچ کیدل ناممکن دی.اوهرکله چه هرکس نه د ظلم تحقق کیږی.نود آیت دتصریح مطابق بیا به نه هغه ته امن ملاویږی.اونه به ده ته هدایت حاصلیږی. ددې وجې حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم اوویریدل.نو نبی ﷺ هغوی ته اوخودل.چه دلته د ظلم نه دټولونه اعلی فرد مراد دي.او ..ظلم.. کښې تنوین دپاره د تعظیم دي.اوددې قرینه د سورة لقمان آیت دي.په کوم کښې چه الله تعالی فرمائی.

﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ په دې آیت کښې شرك ته ظلم عظیم وئیلې شوې دي.(٢)

په ایت کښې د ظلم نه د شرك مراد اخستلو قرینه څه ده؟ دعالمانو رحمهم الله په مینځ کښې په دې باندې بحث شوې دي.چه آیا په دې تفسیرباندې چه د ظلم نه مراد شرك دي.څه قرینه دلالت کوی.اوکه نبی ﷺ دخپل طرف نه تفسیر کړې دي؟

بعضې حضرات فرمائی.چه دا سوال کول نامعقول دي.ځکه چه پخپله نبی ﷺ صاحب وحی وو.پخپله دمتکلم دطرفه په هغوی باندې وحی راتله.دوی اولنې مخاطب وو.هغوی ته هرڅه ښکاره وو.هغوی ته دقرینې څه ضرورت وو؟.قرینه خو د رونډ د همدا پشان ده.کومه چه

---

(١) أعلام الحديث للخطابي (١٦٢\١، ١٦٣)_

(٢) فتح الباري(٨٨\١)_

دضرورت په وجه اخستي شی ښيا ته د همسا څه ضرورت دي؟
خومحققين حضرات ﷺ فرمائی چه دا خبره ټيک ده چه نبی ﷺ ته د څه قريني ضرورت نه وو خوکه څه قرينه هم موجود شی نوپه دي کښي څه قباحت دي؟

حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی اوحضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمهما الله فرمائی چه په دي آيت کښي چه د ظلم نه مراد شرک مراد اخستي شی په دي باندي لفظ د ..لبس.. دي کوم چه په دي خبره دال دي چه دلته د ظلم نه مراد عام معاصی نه دی بلکه شرک مراد دي ځکه چه د ،،لبس،،معنی ده دوه څيزونه په خپل مينځ کښي داسي خلط کول چه دهغي په منيځ کښي امتياز باقی پاتي نشی دي ته وائی اودا په هغه وخت کښي کيدي شی چه د دواړو محل يو وی او دمحل اتحاد په ايمان او شرک کښي کيدي شی ځکه چه قلب لکه څنګه چه د ايمان محل دي دغه شان د شرک محل هم دي حالانکه د نورو معاصی محل اکثراندامونه وی قلب دهغي محل نه وی ځکه نبی ﷺ دالله تعالی د مراد تعين په شرک سره اوکړو مثلاً د شربت جوړيدو دپاره ضروری دی چه چينی او اوبه دواړه په يومحل کښي وی که دواړه په دوو ګلاسونوکښي جدا جدا وی نوهلته خلط نه وی کوم چه د شربت جوړيدو دپاره ضروری وی

دا حضرات فرمائی هرکله چه ني دلته لفظ د «لبس» اووئيل نومعلومه شوه چه ايمان او ظلم دواړه به دواړه په يومحل کښي وی اودا خبره ثابته شوي ده چه محل دايمان قلب دي لکه څنګه چه نصوص په دي باندي ناطق دی ځکه به د ظلم نه مراد هم هغه ظلم وی دکوم محل چه زړه دي اودکوم ظلم محل چه زړه دي هغه شرک دي دمعاصی تعلق اکثرد جوارحو سره وی نولکه چه دا لفظ د «لبس» په دي باندي قرينه ده چه دلته د ظلم نه مراد شرک دي خوچونکه قرينه قطعی الدلالت څيز نه وی بلکه ددي خلاف څيز ته هم ذهنونه متوجه کيدي شی نوپه دي مقام کښي لکه چه جوارح او قلب دواړه جدا جدا محلونه دی خوچه دا دواړه جدا جدا محل شمارل دا يوه دقيقه مسئله ده که يوکس دا دواړه مجازاً او توسعاً په يوکس کښي محل واحد شمارکړی نوپه دي صورت کښي هم خلط متحقق کيږی صحابه کرامو ﷺ هم دا اوګنړل اوهغوی په شبه کښي پريوتل خونبی ﷺ داصل حقيقت خيال اوساتلو اووي خودل چه شرک مراددي (۱)

دايت د تفسيرپه سلسله کښي د معتزلو موقف اودهغي ترديد علامه زمخشری ددي آيت لاندي ليکلی دی ﴿اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يَلْبِسُوْٓا اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ دی لم يخلطوا ايمانهم بمعصية تفقهم وأبى تفسيرالظلم بالكفر لفظ اللبس»(۲) مطلب دا دي چه په آيت کښي کوم ظلم راغلي دي ددي نه مراد معاصی دی شرک اوکفر ترې مراد نه دي ځکه چه دلته لفظ د ..لبس.. استعمال شوي

---

(۱) لامع الدراری (۱/۵۷۲، ۵۷۳) وفضل الباری (۱/۴۳۳)
(۲) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل (۲/۴۳) سورة الأنعام)

دي دکوم معنی چه ګډ ودې کول دی چونکه ایمان اوکفردواړه ضدین دی په دواړوکښې اجتماع ممکن نه ده نود اختلاط سوال نه پیدا کیږی اوهرکله چه اختلاط ممکن نه دي نود ظلم نه د شرك اوکفر معنی اخستلو په خاني به معاصی مراد اخستې شی چونکه په دې آیت کښې داسې خلق چه دخپل ایمان سره ظلم خلط کوی غیرمامون او غیرمهتدی ګرځولی شوی دی نووئیلي به شی چه مرتکب د کبیرې به خارج عن الایمان اومخلد فی النار وی

بیا چونکه په حدیث کښې د ظلم تفسیر په صراحت سره په شرك سره شوې دي ددې دپاره معتزلو دا وئیلی دی اوحدیث نې رد کړې دي چه دا خبرواحد دي اودعقل نه خلاف دي د هغوی په خیال کښې لکه څنګه چه دا حدیث د عقل نه خلاف دي دغه شان د قرآن کریم ددې آیت نه هم خلاف دي خکه چه دایمان اوکفر خلط اولبس محال دي خکه چه لبس اوخلط په هغه وخت کښې متحقق کیږی چه د دواړو محل یو وی اوایمان اوشرك چونکه ضدین دی اودضدینو اجتماع په محل واحد کښې په یووخت کښې ناممکن ده نوهرکله چه فی نفسه دایمان او شرك لبس محال شو نودظلم تفسیر په شرك سره څنګه کیدې شی؟

اهل سنت والجماعت یو الزامی جواب ورکړې دي اووئیلي نې دی چه تاسو وانې چه دایمان او شرك اجتماع محال ده اودا اجتماع د نقیضینو ده نومونږ ستاسو نه دا تپوس کوو که ایمان اوشرك نقیضین دی نوبیا ستاسو په نیز خو معصیت هم د ایمان نقیض دي دارتکاب معصیت په وجه سړې دایمان نه خارجیږی نوبیا دایمان اومعصیت اجتماع څنګه ممکن ده؟ اوبیا ددې چه په قرآن کریم کښې د ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ نفی شوې ده ددې فائده څه ده؟کله چه اجتماع ممکن نه ده نوددې نفی به عبث ګرځولې شی

دغه شان که حدیث ته خبر واحد اووئیلی شی نودهغه نص قرآنی به څه جواب وی په کوم کښې چه په صراحت سره ایمان او شرك جمع کړې شوې دي فرمائی ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾(۱)

که معتزله دا جواب ورکړی چه دلته د ایمان نه د دې لغوی معنی یعنی تصدیق بالقلب مراد ده چه محل ئې قلب دي اودا د معصیت سره جمع کیدې شی خکه چه ددې محل جوارح دی.

نوهم دا جواب مونږ هم ورکولې شو چه ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ کښې دایمان نه ددې لغوی معنی یعنی صرف تصدیق مراد دي اوشرك دایمان شرعی ضد دي ددې سره نشی جمع کیدې دایمان لغوی سره جمع کیدې شی نواوس به د آیت مطلب دا شی چه کوموخلقو یقین کړې دي چه الله تعالی موجود دي هغه خالق اومالك دي هغه د ټولونه لوئې دي په دي طریقه چه دهغه د یقین سره د شرك ملاوټ نه وی مثلاً داسې قسم عقیده نه لری چه الله تعالی خو د ټولونه لوئې دي اود هغه سره واړه واړه معبودان هم شته چاته چه

---

۱) سورة یوسف:۱۰۶)_

په تکوینیاتوکښې په څه درجه د مستقل نفاذ اختیار شته حالانکه د مشرکین مکه عقیده هم دا وه یا دالله تعالی متعلق نې عقیده توله صحیح وی خوپه تشریع کښې دچا دپاره مستقل اختیار ثابت کړی لکه یهود او نصاری چه د احبارواو رهبانیانو دپاره ثابتوی نو کوم کس چه ایمان راوړی اوهغه په هغه طریقه اومنی اوبیا دې تسلیم سره دداسې قسم شرک بیخی ملاوټ اونکړی نوصرف هغه خلق مامون او مهتدی کیدې شی اوکه په الله تعالی باندې د یقین کولوباوجود شرک نه پریږدی لکه څنګه چه دمشرکانو حالت وو وځنګه چه یهودواو نصاراؤ کولو نوهغه یقین نه ایمان شرعی دې اونه دهغې په ذریعه امن او هدایت نصیب کیدې شی.

معلومه شوه چه د ظلم معنی شرک واخستې شی دا خبره نه د عقل نه خلاف ده اونه د قرآن کریم خلاف لازمیږی بلکه چه دشرک معنی واخستې شی نو د آیت معنی بیخی ښانسته او بې اعتراضه سمون خوری.

ددې نه علاوه که چرته د دې حدیث نه قطع نظراوکړې شی نوبیا هم چه سیاق اوسباق نه نظراوکړې شی نودا متعین کیږی چه دلته د ظلم نه مراد شرک دې.

ددې تفصیل دا دې چه ددې آیت نه د وړاندې رکوع په شروع کښې د شرک د رد بیان دې ﴿ قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا ﴾

(۱) بیا هم ددې مضمون په تائید کښې دحضرت ابراهیم ﷺ واقعه ذکرشوې ده ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً ﴾ (۲) ددې لاندې دهغوی دخپل پلار سره مکالمه ذکرشوې ده اوبیا دتوحید په موثرانداز کښې اظهاربیان دې وړاندې دحضرت ابراهیم ﷺ په خپل قوم باندې انکار ذکرشوې دې چاچه دوی سره حجت بازی کوله ﴿ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ ﴾ (۳) ددې نه پس حضرت ابراهیم ﷺ د استعجاب په طور فرمائی ﴿ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا ﴾ (۴) ددې نه پس بطور تبکیت فرمائی ﴿ فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ ﴾ (۵)

حضرت ابراهیم ﷺ اووفرمائیل ما ولې ویروئ غور اوکړئ چه چاته ویره پکار ده هغه چاته چه دالله تعالی سره شرک کوی؟ یا څوک چه هغه د توحید علمبردار دې اوس اوښائې چه امن د چا دپاره پکار دې هغه ویرې څوک مستحق دې؟ دلته د فریقنو مصداق ښکاره دې چه یو حضرت ابراهیم ﷺ دې اوبل دهغوی قوم دې څوک چه په شرک کښې اخته وو اوحضرت

---

(۱) سورة الأنعام: ۷۱)
(۲) سورة الأنعام: ۷٤)
(۳) سورة الأنعام: ۸۰)
(٤) سورة الأنعام: ۸۱)
(٥) سورة الأنعام: ۸۱)

ابراهیم علیه السلام نې هم هغه طرف ته رابللو خکه چه خبره دلته هم ددغه خلقو سره کیږی.اود پورتنو تولو آیاتونو مخاطبین هم دغه خلق دی.نود فریقینو مصداق دلته یقینی طورمتعین دي چه بوحضرت ابراهیم علیه السلام دي چه توحید طرف نې رابلل کولو اودویمه ډله دهغوی قوم وو چه په شرک کښې اخته وو.ددغه فریقینو په باره کښې استفسارکولې شی.چه ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ﴾ هم ددې استفسارپه جواب کښې الله تعالی فرمائی ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ اوس پخپله په غورسره اوګورئ چه دلته د ظلم نه څه مراد اخستل پکار دی.نوښکاره ده.چه ټوله رکوع د شرک په بیان کښې ده اوهم په دې باره کښې سوال اوجواب ذکرکولې شی.ددې نه بیخی ښکاره کیږی چه دلته د ظلم نه مراد شرک دي.ګنی دسوال د جواب سره مطابقت نه راځی.

بیا که چیرته مونږ د لږ وخت دپاره دا خبره اومنو چه دلته دظلم نه مراد معصیت دي شرک نه دي.نوبیا هم د معتزلۍ دا دعوه نه ثابتیږی چه مرتکب د کبیره مخلدفی النار دي

ددې وجه دا ده.چه په «وَهُمْ مُهْتَدُونَ» کښې دوه احتماله دی.یو «أمن من الدخول فی العذاب» یعنی دنفس عذاب نه په امن کیدل.اوبل «أمن من الخلود فی العذاب» یعنی د همیشه عذاب نه په امن کیدل.معتزله دخپل مسلك دپاره په دې آیت باندې په هغه وخت کښې استدلال کولې شی.چه په ﴿أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ﴾ کښې په یقین سره دا متعین کړی.چه دلته د ..امن.. نه «أمن من الخلود» مراد دي.اومعتزله دا په یقین سره نشی ثابتولې.خکه چه دلته دویم احتمال «أمن من الدخول» هم دي.کوم چه په دې خبره باندې دلالت کوی.چه مرتکب د کبیرې مونږ د «دخول فی النار» مستحق ګنړو.حالانکه د معتزلۍ دعوه د خلود فی النار ده. دکوم چه په یقین سره اثبات دلته نشی کیدې.(۱) والله أعلم بالصواب.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ: (۲) یعنی کله چه حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم اوویریدل.اوهغوی سره فکرشو.نوتپوس نې اوکړو. چه په مونږ کښې به څوك داسې وی. چه هغه به ظلم نه وی کړې.نوالله تعالی آیت نازل کړو.﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾

ددې سیاق نه معلومیږی.چه د آیت د نزول سبب د صحابه کرامو رضی الله عنهم تپوس اواستفسار وو.حالانکه ددې حدیث د نورو طرقو نه معلومیږی.چه د ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ آیت ددې نه وړاندې نازل شوې وو.خکه چه په صحیح بخاری کتاب التفسیر د روایت الفاظ دا دی. «إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان لإبنه ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾» (۳)

---

(۱) دا ټول تفصیل د فضل الباری(۱\۴۳۴و ۴۳۶) نه ماخوذ دي.

(۲) سورة لقمان:۱۳).

(۳) صحیح بخاری(۲\۷۰۴)کتاب التفسیر تفسیرسورة لقمان باب قوله ﴿لاتشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم﴾

دغه شان د دواړو په سیاق کښې تعارض راځی.
په دې دواړوسیاقونوکښې د جمع اوتطبیق صورت دا دې چه کله صحابه کرامو رضي الله عنهم اشکال اوکړو.نوهم په هغه وخت کښې سمدستی دسورة لقمان آیت نازل شو.نو نبی ﷺ صحابه کرامو رضي الله عنهم ته جواب ورکړواودا تعبیر ئې اختیارکړو.«إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان..»(۱)
والله أعلم.

علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله د دې دواړو په مینځ کښې داسې تطبیق کړې دې.چه په حدیث مبارک کښې د«فأنزل الله» اطلاق توسعاً شوې دې.لکه څنګه چه مونږ یو زناکار ته وایو.چه ستاسو په حق کښې الله تعالی دا آیت نازل کړې دې.﴿ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ﴾
یا یوغل ته اووئیلی شی.چه ستا په حق کښې دا حد الله تعالی نازل کړې دې﴿ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْٓا اَيْدِيَهُمَا ﴾ هرسړې په دې پوهیږی.چه ددې نه مراد دا دې.چه ته هم ددې آیت مصداق ئې.اوستاد معاملې فیصله اوحکم ددې آیت نه معلومیږی.حالانکه آیت د زنا او غلا د نن نه تقریباً څوارلس سوه کاله وړاندې نازل شوی دی.په دې څائې کښې هم د«فأنزل الله»نه هم دا مراد دې.چه تاسوته کومه شبه یا اشکال راغلو.نو ددې اشکال فیصله ددې آیت نه معلومیږی.(۲) والله أعلم.

وحديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت. دحدیث دترجمة الباب سره څنګه مطابقت دې؟ نوحضرت علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه صحابه کرامو رضي الله عنهم معاصی ظلم اوکنړل.اونبی ﷺ کفراوشرک ظلم اوګرځولو .نومعلومه شوه.چه بعضې ظلم کفر دې اوبعضې ظلم کفر نه دې.په دې سره د مراتبو فرق په پوهه کښې راځی.او«ظلم دون ظلم»ثابتیږی.(۳)
شیخ الاسلام علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی.چه د مطابقت د اثبات دپاره دومره لړې تلو ته ضرورت نشته.په ﴿ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ﴾ کښې د«عظيم» لفظ په مراتبو باندې صراحة دلالت کوی.ددې نه معلومیږی.چه ورکوتې ظلم هم شته.کوم چه«مادون الشرك» دې.(۴) والله أعلم.

---

(۱) فتح الباری(۱۱\۸۸)_
(۲) فضل الباری(۱۱\۴۳۲)_
(۳) عمدة القاری(۱۱\۲۱۳)_
(۴) فضل الباری(۱۱\۴۳۳)_

۲۳ = بَابُ عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

منافق د نفاق نه اسم فاعل دي نفاق وائی دباطن د ظاهر نه مخالفت ته. دشرع په اصطلاح کښي نفاق دا دي چه سړي په ظاهره مسلمان وی اوپه باطن کښي کافر وی (۱)
ددي دوه مآخذ خودلی شوی دی
① یاخودا د ..نفق.. نه ماخوذ دي اونفق سورنګ ته وائی لکه څنګه چه سړي په سورنګ کښي ورننوخی اوبل طرف ته اوخی دغه شان منافق هم په ظاهره خان مسلمان بنکاره کوی اوپه باطن کښي کفرپټوی اوپه دننه لاره کښي د ایمان نه اوخی (۲)
②یادا د..نافقاء.. نه ماخوذ دي اونافقاء دصحرا د مړي سوړي ته وائی په اصل کښي صحرائی مړه چه کومه سوړه جوړوی نود هغي دوه سرونه وی په یوطرف په سوړه کښي ورننوخی اوددي بلي سوړي خوله لړه غوندي پټه وی اوبیخی چه دواړو طرفونو ته سوړی وی د دي په څائي داسي وی چه دپاسه پري د خاورې لړه غوندي حصه باقی وی نوبنکاره خولي ته ئي قاصعاء وائی اوکومه چه پټه وی هغي ته ..نافقاء.. وائی کله چه بنکاری راشی نو مړه د قاصعاء په ذریعه دننه ورځی اونافقاء په خپله خوله په زوره سره اووهی په هغي باندي چه کومه لړه غوندي خاوره وی هغه لرې شی اوهغه د دننه نه رابهرشی دغه شان منافق په ظاهری لاره په ایمان کښي داخلیږی اوپه باطني لاره د ایمان نه اوخی (۳)
دترجمي مقصود امام نووی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله ددي ترجمي نه مقصود دا خودل دی چه په معاصی سره په ایمان کښي کمي راځی لکه څنګه چه په طاعاتو سره په ایمان کښي زیادت راځی (۴)
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه د نفاق ډیري نښي دی اوس چه په چا کښي څومره نښي وی هغه هومره به هغه منافق وی نود نفاق مختلفي مرتبي دی لکه څنګه چه د کفر اوظلم مختلف مراتب دی بعضي مرتبي خوداسي دی چه دهغي په ارتکاب سره سړي دایمان نه بهرته اوخی لکه چه د زړه نه په الله تعالی باندي ایمان نه ساتی اګرچه په ظاهره باندي خپل ځان مومن بنکاره کوی اوبعضي مرتبي داسي دی چه دهغي په ارتکاب سره سړي دایمان نه نه خارجیږی البته دا ده چه په هغي کښي دمنافقانو بعضي صفات راځی لکه «کذب فی الحدیث ،أخلاف فی الوعد،خیانت فی الأمانة، غدر فی المعاهدة، فجور فی الخصومة»دا اوصاف په احادیثو کښي ذکرشوی دی (۵)

---

۱) فتح الباری(۱\۸۹)_
۲) النهایة فی غریب الحدیث (۵\۹۸) ومعجم مقاییس اللغة (۵\٤٥٥)_
۳) المصدر السابق)_
۴) فتح الباری(۱\۸۹)_
۵) شرح کرمانی(۱\۱۵۲)_

دا هم ممکن ده چه د باب نه دامام بخاری رحمه الله د مرجئو تردید وی هغه داسي چه کوزن ناسو وائي چه معصیت مضر نه دي اودلته بعضي ګناهونه د نفاق نښي خودلی شوی دی نبی ﷺ د داسي صفاتوبه حاملینوباندي دمنافق حکم لګولي دي نودا خبره چه معصیت مضرنه دي غلطه ده که چیرته معصیت مضر نه وو نو په دوی به د منافق حکم نشو لګولي.(۱)

[۳۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ [۲۵۳۶، ۲۵۹۸، ۵۷۴۴]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ: دوی ابوالربیع سلیمان بن داوډ عتکی زهرانی بصری نزیل بغداد دی.د امام مالک.فلیح بن سلیمان.حماد بن زید.ابوعوانه. اواسماعیل بن جندب رحمهم الله وغیره نه ئي روایت کوی.

امام بخاری.امام مسلم.امام ابوداوډ .امام احمد اوامام اسحاق رحمهم الله ددوی نه احادیث نقل کړی دی.

امام یحیی بن معین.ابوزرعه.ابوحاتم. اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولي دي

عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله فرمائی.«تکلم الناس فیه وهو صدوق» یعنی محدثینو رحمهم الله په ده باندي کلام کړي دي.خودي صدوق دي.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة لم یتکلم فیه أحد بحجة» یعنی دوی ثقه دی.په دوی باندي په دلیل سره چا هم کلام نه دي کړي.

په ۲۳۴ه کښي وفات شوی وو.(۲)

قوله: قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ: دوی ابواسحاق بن جعفربن ابی کثیرانصاری زرقی مدنی دی.د اهل مدینې قاری وو.

دوی د سهیل بن ابی صالح.علاء بن عبدالرحمن بن یعقوب.عبدالله بن دینا. نافع بن مالك بن ابی عامر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.اوددوی نه روایت کونکوکښي قتیبه بن علی بن حجر.یحیی بن یحیی رحمهم الله وغیره دی.

امام احمد .ابوزرعه.اونسائی رحمهم الله فرمائی،،ثقة،،

---

(۱) فضل الباری(۱\۴۳۷)-

(۲) تهذیب الکمال(۱۱\۴۲۳، ۴۲۵) وعمدة القاری(۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجی (۱۵۱) وتقریب التهذیب (۲۵۱) رقم ۲۵۵۶)_

محمدبن سعد رحمه الله فرمائی «ثقة وهو من أهل المدينة قدم بغداد فلم يزل بها حتى مات وهو صاحب الخمس مائة حديث التي سمعها منه الناس»
اصحاب اصول ستة ددوی نه احادیث نقل کړی دی.

دوی په بغداد کښې په کال ۱۸۰ھ کښې وفات شوې وو (۱)

قوله قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ: دوی ابوسهیل نافع بن مالک بن ابی عامر اصبحی تیمی مدنی رحمه الله دی. کوم چه د بنو تیم حلیف اودامام مالک رحمه الله ترهٔ وو.
دحضرت انس بن مالك.حضرت سهل بن سعد الساعدی.حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهم نه دغه شان دحضرت سعیدبن المسیب.حضرت علی بن الحسین. حضرت عمربن عبدالعزیز. حضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق اودخپل پلار مالك بن ابی عامر اوابوبرده بن ابی موسی الاشعری رضی الله عنهم نه ئې دحدیثو روایت کړې دي.
ددوی نه اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیرسلیمان بن بلال.عبدالعزیزدراوردی .امام مالك او امام زهری رحمهم الله وغیره محدثین روایت کړې دي.
امام احمد .ابوحاتم.اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.ابن حبان رحمه الله دوی په خپل کتاب کښې ثقه ګرځولی دی.اصحاب اصول سته ددوی نه روایات نقل کړی دی.

د ۱۴۰ھ نه پس ددوی وفات شوې دي.(۲) رحمه الله تعالی.

عَنْ أَبِيهِ: دوی ابوانس مالك بن ابی عامر اصبحی مدنی دی.ابومحمد هم ددوی کنیت دي.دوی دامام مالك رحمه الله نیکه وو.
دحضرت عمر.حضرت عثمان.حضرت طلحه بن عبیدالله .حضرت ابوهریره. او حضرت عائشې رضی الله عنهم نه ئې دحدیثو روایت کړې دي.
ددوی نه ددوی خوی انس بن مالك بن ابی عامر.ربیع او ابوسهیل. نه علاوه سالم ابو النضر.سلیمان بن یسار.اومحمد بن ابراهیم تیمی رحمهم الله روایت کړې دي
محمدبن سعد رحمه الله فرمائی.«كان ثقة وله أحاديث صالحة» عجلی رحمه الله فرمائی.«مدنی تابعی ثقة» امام نسائی هم ددوی توثیق کړې دي.
د صحیح قول مطابق ددوی وفات په ۷۴ھ کښې شوې دي.اوواقدی رحمه الله فرمائی.چه ددوی وفات په ۱۱۲ھ کښې د اویا یا دوه اویا کالو په عمرکښې شوې دي.

---

(۱) تهذيب الكمال(۳\۵۶- ۶۰) وعمدة القاری(۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجی (ص.۳۳) وتقريب التهذيب (۱۰۶) رقم ۴۳۱)_
(۲) تهذيب الكمال(۲۹\۲۹۰. ۲۹۱) وعمدة القاری (۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجی(ص.۳۹۰) وتقريب (ص.۵۵۸) رقم ۷۰۸۱)_

خوحافظ منذری رحمه الله فرمانی چه دا خبره بیخی غلطه ده ددې په غلطئ کښې څه ځای نشته ځکه چه دوی دحضرت عمر رضي الله عنه اودهغوی نه روسته حضراتو نه د حدیث روایت کړی دي که په ۱۱۲ه کښې د دوه اویا کالو په عمرکښې ددوی وفات اومنلې شی نوددوی پیدائش به په ۴۰ه کښې منل پکاروی حالانکه دحضرت عمر رضي الله عنه شهادت په ۲۳ه کښې شوې دي اودحضرت عثمان رضي الله عنه شهادت په ۳۵ه کښې شوې دي اودحضرت طلحه بن عبیدالله رضي الله عنه شهادت د جنګ جمل ۳۶ه په موقع شوې دي اوددوی سماع ددې ټولو حضراتو ثابته ده.

علامه عینی رحمه الله د واقدی رحمه الله دقول د صحت دپاره دا تاویل کړې دي چه واقدی چه څه ونیلی دی چه «توفی ثنتی عشرة ومائة وهو ابن سبعین أو اثنتین وسبعین سنة» په دې کښې ..سبعین.. په اصل کښې د..تسعین.. تصحیف دي اوپه اصل کښې ..تسعین .. دي که د دوی پیدائش نوی یا دوه نوی کالو په عمر کښې اومنلې شی نو د دوی د پیدائش کال به ۲۰ه وی. (۱) خوبنکاره ده چه په دې صورت کښې دحضرت عمر رضي الله عنه مطلق رؤیت ثابتیږی د روایت ثبوت مشکل دي. والله أعلم.

قوله: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: (۲) دحضرت ابوهریره رضي الله عنه تفصیلی حالات وړاندې د «باب أمورالإیمان» لاندې تیر شوی دی.

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: حضرت ابوهریره رضي الله عنه د نبی صلی الله علیه وسلم نه نقل کوی چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی د منافق نښې درې دی.

دلته «آیة» مفرد دي اومبتدء ده او «ثلاث» خبر دي په ده کښې تعدد دي. اودا قاعد ده چه په مفرد او جمع کښې او په مبتدا او خبر کښې مطابقت ضروری وی. دلته په مبتدا او خبر په مینځ کښې د افراد او جمعې په اعتبارسره مطابقت نشته.

ددې یو جواب دا دي چه دلته د «آیة» نه مراد جنس دي نو د «ثلاث» حمل په «آیة» باندې صحیح دي. ابوعوانه رحمه الله په خپل صحیح کښې د «علامات المنافق» په الفاظو سره روایت نقل

---

(۱) تهذیب الکمال (۲۷ \ ۱۴۸، ۱۵۰) وعمدة القاری (۱\۲۱۸، ۲۱۹) وخلاصة الخزرجی (ص ۳۶۷) وتقریب (۵۱۷) رقم ۶۴۴۳) دا خبره دي یاده وی چه په خلاصة الخزرجی کښې ددوی د وفات په باره کښې لیکلی دی. قیل توفی سنة أربع وتسعین.. کیدې شی چه دا د سبعین نه تصحیف وی، والله أعلم)

(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب الشهادات باب من أمر بإنجاز الوعد رقم ۲۶۸۲ وفی کتاب الوصایا باب قول الله عزوجل ﴿ من بعد وصیة یوصی بها أو دین ﴾ رقم ۲۷۴۹ وفی کتاب الأدب باب قول الله تعالی ﴿ یاایهاالذین آمنو اتقوا الله وکونوا مع الصادقین ﴾ رقم ۶۰۹۵ ومسلم فی صحیحه (۱\۵۶) کتاب الإیمان باب خصال المنافق والنسائی فی سننه (۲\۲۷۰) فی کتاب الإیمان وشرائعه باب علامة المنافق والترمذی فی جامعه فی کتاب الإیمان باب ما جاء فی علامة المنافق رقم ۲۶۳۱)_

كړي دي (۱)

بعضي حضراتو دا جواب وركړي دي چه د «ثلاث» مطلب دا دي چه دا دري واړه يو خاني شى نو يوه نښه ده (۲) خودا جواب لري دي ظاهره دا ده چه دري واړه جدا جدا مستقل طور د نفاق نښې دي والله أعلم.

قوله إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ: كله چه خبرې كوى نو دروغ وانى

قوله وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ: اوكله چه وعده اوكړى نو وعده ماتوى.

كه د «وعد» لفظ كه مفعول ذكركړي شى نوخيراوشردواړه كښې استعماليږى اوكه مفعول حذف كړي شى نو «وعد» د خير دپاره او «إيعاد» او «وعيد» د شر دپاره استعماليږى (۳)

البته ابن الاعرابي رحمه الله وائى چه د «إيعاد» استعمال دخيردپاره هم كيږى خودا كله كله وى (۴) بيا دلته په يوه بله خبره باندې پوهه شئ: چه وعده خلافى په هغه وخت كښې مذموم او د نفاق نښه ده. كله چه د وعدې كولو په وخت كښې د وعدې د مخالفت اراده وى. كه د وعدې په وخت كښې ئې د پوره كولو نيت وى او روسته د څه مجبورئ په وجه ئې پوره نكړي شى نودا نقصان نه دي. په سنن ابى داوُد او جامع ترمذى كښې د حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه نه روايت دي. «إذا وعد الرجل أخاه ومن نيته أن يفي له فلم يف ولم يجئ للميعاد فلا إثم عليه» (۵) اللفظ لأبي داود.

دغه شان د حضرت سلمان فارسى رضي الله عنه نه مرفوعاً مروى دى. «وإذا وعد وهو يحدث نفسه أنه يخلف» (۶)

---

(۱) فتح البارى (۸۹\۱۱) وشرح كرمانى (۱٤۷\۱۱)-

(۲) المصدر السابق)_

(۳) قال الفراء: يقال وعدته خيراً ووعدته شراً فإذا أسقطو ا الخير والشر قالوا فى الخير والوعد. والعدة- وفى الشر الإيعاد والوعيد كذا فى مختار الصحاح (۷۲۸) وعمدة القارى (۲۲۰\۱۱)_

(۴) عمدة القارى (۲۲۰\۱۱)_

(۵) سنن أبى داود كتاب الأدب باب فى العدة رقم ٤۹۹٥ وجامع ترمذى كتاب الإيمان باب ما جاء فى علامة المناق رقم ۲٦۳۳) ددې حديث په سند كښې ابوالنعمان او ابو وقاص دى. دې دواړو په باره كښې امام ترمذى فرمانى. ((ولا يعرف أبوالنعمان ولا أبو وقاص وهما مجهولان))-

(۶) معجم طبرانى كبير (۲۷۰\۶) رقم ۶۱۸۶) ومجمع الزواند (۱۰۸\۱۱) كتاب الإيمان باب فى النفاق وعلاماته وذكر المنافقين) ددې حديث په سند كښې هم ابوالنعمان او ابو وقاص دى. كوم چه مجهول دى. تعجب دي چه حافظ ابن حجر رحمه الله دا دواړه په تقريب التهذيب (۶۷۹ و ۶۸۲) كښې مجهول گرخولى دى اوددې باوجود په فتح البارى كښې ليكى (۹۰\۱۱) وإسناده لا بأس به ليس فيهم من أجمع على تركه))_

قوله: وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ: اوکله چه ده سره امانت کیخودې شی نوخیانت کوی.
بعضې عالمانودا دری واړه علامات د نفاق نبنه ګرځولو دپاره یوه نکته بیان کړې ده چه د دین انحصار په دری څیزونو باندې دې قول فعل او نیت.نو په فساد قول باندې ..کذب.. سره او په فساد فعل باندې نې په ..خیانت.. سره او په فساد نیت باندې نې په ..اخلاق وعده.. تنبیه وزکړه (۱)
ددې حدیث سره متعلقه څه ابحاث د راروان حدیث په تشریح کښې راځی.

[۳۴]حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ [۲۳۲۷،۳۰۰۷]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ: دوی قبیصه بن عقبه بن محمد بن سفیان السوائی کوفی دی.ابوعامر نې کنیت دې.(۲)
د اسرائیل بن یونس،حماد بن سلمه ،سفیان ثوری.شعبه.فطربن خلیفه.مالك بن مغول او د ابو رجاء ﷺ وغیره نه روایت کوی.(۳)
دوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری.اما احمد بن حنبل.محمود بن غیلان. او عباس دوری ﷺ وغیره محدثین عظام دی.
دوی په زهد او ورع. صلاح او استغناء باندې موصوف وو.حفص بن عمر ﷺ فرمائی.«ما رأیت مثل قبیصة بن عقبة ما رأیته مبتسماً قط من عباد الله الصالحین»(۴)
دهناد بن السری ﷺ وراندې چه به کله ددوی ذکر اوشو.نو په ژړا به شو.او فرمائیل به نې.«الرجل الصالح»(۵)
جعفربن حمدویه ﷺ بیان کوی.چه مونږ د قبیصه د دروازې سره ولاړ وو. زمونږ سره دلف

---

(۱) فتح الباری (۹۰۱۱)۔
(۲) تهذیب الکمال(۲۳\۴۸۱)و ۴۸۳) وخلاصة الخزرجي(۳۱۴)۔
(۳) المصدر السابق)۔
(۴) تهذیب الکمال(۲۳\۴۸۷)۔
(۵) المصدر السابق)۔

بن ابی دلف هم وو اودهغه سړه ډیر خادمان هم وو هغه دروازه اوتکوله قبیصه په راووتلو کښې وخت اولګولو نو خادمانو دوباره آواز ورکړو او وې ونیل «ابن ملك الجهل على الباب وأنت لا تخرج إليه» چه دا ئې واوریدو نو قبیصه راووتلو په داسې حالت کښې چه د هغوی د خادم په پلوسکی پورې د روتنې تکړې وې چه راغلو نو وې فرمانیل «رجل قد رضي من الدنيا بهذا ما يصنع بابن ملك الجهل؟» یعنی کوم کس چه قناعت اختیارکړی وی دچا ګذاره چه په دې تکړو باندې کیږی هغه به د شهزاده نه څه واخلی؟ ددې نه پس ئې اوفرمانیل «والله لا حدثته» په الله قسم زه ده ته احادیث نه اوروم اوبیا ئې ورته واونه ویل. ()

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمانی «كثير الغلط وكان ثقة صالحاً لا بأس به»(۱)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمانی «هو ثقة إلا في حديث الثوري»(۲)

دغه شان دوی فرمائی «ليس بذاك القوي وقال ثقة في كل شئ إلا في سفيان»(۳)

ابن القطان رحمه الله فرمانی «يروي عبد الحق في أحكامه لقبيصة ولا يعرض له وهو عندهم كثير الخطأ»(۴)

امام احمد رحمه الله فرمانی «كان صغيراً لا يضبط وكان صالحاً ثقة»(۵)

ددې اقوالوخلاصه دا ده چه عالمانود رجالو رحمهم الله ده لره «كثير الغلط، كثير الخطأ، ضعيف في حديث الثوري» ګرځولې دي.

ترکومې پورې چه د سفیان ثوری رحمه الله په حدیث کښې دضعف خبره ده نودا ددې وجې قابل تسلیم نه ده چه ددوی عمرپه هغه وخت کښې شپاړس کاله وو کله چه دوی د سفیان ثوری رحمه الله نه سماع کوله اومسلسل دري کاله ئې د هغوی نه سماع کړې وه(۶) اوښکاره خبره ده چه دشپاړس کالو عمرد تحصیل حدیث دپاره کم نه دي.

اوبیاکومو کسانو چه دوی لره د سفیان ثوری رحمه الله په حدیث کښې ضعیف ګرځولې دي نو ورسره بعضې نورو محدثینو رحمهم الله ددوی توثیق هم کړې دي. او دسفیان ثوری رحمه الله نه ئې روایت کول معتبر ګرځولی دی. ابوحاتم رحمه الله فرمائی «لم أر من المحدثين من يحفظ ويأتي بالحديث

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۳\۴۸۸)۔

(۲) ميزان الإعتدال (۳\۳۸۳)۔

(۳) المصدر السابق)۔

(۴) المصدر السابق)۔

(۵) ميزان الإعتدال (۳\۳۸۴)۔

(۶) المصدر السابق)۔

(۱) تهذيب الكمال (۲۳\۴۸۸) وميزان الإعتدال (۳\۴۸۴)۔

على لفظه لا يغيره سوى قبيصة وأبي نعيم في حديث سفيان...»(١)

دفريابي رحمه الله نه تپوس اوشو «رأيت قبيصة عند سفيان؟» نوهغوى اوونيل «نعم رأيته صغيرا» مطلب دا دي كله چه هغوى د سفيان ثورى رحمه الله نه سماع كوله نو وركوتې وو. ددې وجې به ددوى روايت قبول نه وى. ابوزرعه رحمه الله فرمائى. چه ما دا خبره محمدبن عبدالله بن نمير رحمه الله ته ذكركړه نو هغوى اوفرمائيل. «لو حدثنا قبيصة عن النخعي لقبلنا منه» يعنى د سفيان ثورى رحمه الله نه خو ددوى سماع ثابته ده. ددوى نه لوئې عالم چه حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دي كه قبيصه دهغه نه هم روايت اوكړى. مونږ به ئې قبلوو.(٢)

امام ابوداود فرمائى. «كان قبيصة لا يحفظ ثم حفظ بعد»(٣)

د فضل بن سهل رحمه الله بيان دي. «كان قبيصة يحدث بحديث سفيان على الولاء درساً درساً حفظاً»(٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ليس به بأس»(٥)

امام اسحاق بن سيار نصيبى رحمه الله فرمائى(٦)

تركومې چه دكثيرالغلط والخطاء تعلق دي نوحافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «بل هو محتج به عندهم موثق مع وجود غلطه»(٧)

بيا كه دسفيان ثورى رحمه الله په احاديثوكښې دوى لره ضعيف هم ګڼلې شى. نودا څه نقصان نه دي. ځكه چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «من كبار شيوخ البخاري أخرج عنه أحاديث عن سفيان الثوري، وافقه عليها غيره»(٨) يعنى ددوى دكوموا حاديثو تخريج چه امام بخارى رحمه الله كړې دي. نودهغې احاديثو موافقت او متابعت نورو كړې دي. په دې مقام كښې امام شعبه رحمه الله د دوى متابع دي. «كما سيأتي»

دصحيح قول مطابق په ١١٥ هـ كښې دوى وفات شوى دى.(٩) رحمه الله رحمة واسعة

---

(١) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٣) وتهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

(٢) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٥) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

(٣) هدى الساري(ص.٤٣٦) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

(٤) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧) وهدى الساري(٤٣٦)_

(٥) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وهدى الساري(ص.٤٣٦)_

(٦) ما رأيت من الشيوخ أحفظ من قبصية بن عقبة)) () ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال ٢٣\٤٨٦)_

(٧) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

(٨) هدى الساري(ص.٤٣٦)-

(٩) عمدة القاري(١\٢٢٣) وتقريب التهذيب(٤٥٣) رقم ٥٥١٣)_

قوله قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ: دوی مشهور امام حدیث تبع تابعی ابوعبدالله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمه الله دی
دزیادبن علاقه.حبیب بن ابی ثابت.اسود بن قیس.حمادبن ابی سلیمان او زید بن اسلم رحمهم الله غوندي په سوونو اساطین علم نه ني حدیث حاصل کړی دی
پخپله ددوی نه د روایت کونکو شمار زرګونو ته رسی دوی مستقل د یو فقهی مکتب فکرامام وو.د مذاهب اربعه پشان ددوی په مذهب باندي هم عمل کولي شو خو روسته ددوی متبعین ختم شول.اومذاهب اربعه ته الله تعالی دوام نصیب کړو
ددوی په جلالت قدر.کثرت علوم.صلابت دین.توثق وامانت.زهد وصلاح او حفظ واتقان باندي د ټولوعالمانو رحمهم الله اتفاق دي.
امام شعبه.سفیان بن عیینه.اما عاصم النبیل.یحیی بن معین رحمهم الله نه علاوه نورو حضراتو هم دوی لره «أمیرالمؤمنین فی الحدیث» ګرځولی دی

امام عبدالله بن المبارک رحمه الله فرمائی.«کتبت عن ألف ومئة شیخ ماکتبت عن أفضل من سفیان».
حافظه ني ډیره مضبوطه وه.کومه خبره چه به ني یوځل واوریده هغه به ورته همیشه ډیره یاده وه.پخپله فرمائی.«ماستودعت قلبی شیأقط فخانتنی»

امام شعبه رحمه الله فرمائی.«إن سفیان ساد الناس بالورع والعلم»

قبیصه بن عقبه رحمه الله فرمائی.«ما جلست مع سفیان مجلساً إلا ذکرت الموت وما رأیت أحداً کان أکثر ذکراً للموت منه»
یوسف بن اسباط رحمه الله فرمائی چه سفیان ثوری رحمه الله دماخستون دمنځه نه پس مونږ اوفرمائیل.چه ماته د اودس دپاره لوټه راکړه.ماورته لوټه ورکړه هغوی د خپل ښی لاس باندي لوټه اونیوله.اوخپل ګس لاس ني په خپله سینه باندي کیښودو زه خولاړ اودا شوم.اود صبا راختو نه پس چه ما اوکتل.نوهغوی هم په دهغه حالت کښي وو مونږ نه عرض اوکړو.حضرت صبا راختلي دي.نو وي فرمائیل مدهغه وخت نه تراوسه پورې د آخرت په باره کښي سوچ کولو.
سفیان ثوری رحمه الله به د امراء او حاکمانونه همیشه دپاره اجتناب کولو اوعلمی وقارني همیشه دپاره حفاظت کولو.
یوکس دوی سره څه اشرفۍ اولیدي.نو وي ونیل «تمسك هذه الدنانیر».نو دوی اوفرمائیل «أسکت فلولا هذه الدنانیر لتمندل بنا هولاء الملوك»

ددوی په زرینو اقوالو کښي دی.«أحب أن یکون صاحب العلم فی کفایة فإن الآفات إلیه أسرع والألسنة إلیه أسرع» یعنی پکاردی چه صاحب علم اسوده حال وی ځکه چه مصیبتونه ده طرف په تیزی سره راځی اوپه ده باندي اعتراضونه هم زر شروع کیږی.

بهرحال ددوی فضائل اومناقب بیشمیره دی خطیب بغدادی رحمه الله بیخی صحیح ونبلر
دی «کان إماماً من أئمة المسلمین وعلماً من أعلام الدین مجمعاً علی أمانته بحیث یستغنی عن تزکیته مع
الإتقان والحفظ والمعرفة والضبط والورع والزهد»
ابوجعفرمنصورچه کله د حج دپاره مکې ته روان شو نوهغه خپل نوکرانوته اوونیل چه
سفیان ثوری رحمه الله بندیوان کړئ اوپه سولئ نې کړئ نود پهانسئ تخته تیاره کړې شوه اود
دوی د نیولودپاره اعلان اوشو په هغه وخت کښې د دوی سر د فضیل بن عیاض رحمه الله په غیر
کښې وو اودواړه پښې نې د سفیان بن عیینه رحمه الله په غیر کښې وې دغه دواړه حضراتو دوی
ته عرض اوکړو ابوعبدالله دالله دپاره تاسو پټ شئ الله دې نکړی چه په تاسو مصیبت
راشی. نوپه مونږ تولوپورې به دشمنان خندا کوی چه دا نې واوریدل نوحضرت سفیان ثوری
رحمه الله پاسیدلو د بیت الله غلاف نې اونیولو اوقسم نې اوخوړلو چه ابوجعفربه مکې ته نه
داخلیږی. نو بیا څه وو «رب أشعث مدفوع بالأبواب لو أقسم علی الله لأبره» (۱) مصداق جوړ شو
ابوجعفر منصورمکې ته ورننوتې شوې وو لاداخل شوې نه وو چه مړ شو.
ددوی پیدائش په ۹۷ھ کښې شوې وو او وفات نې په ۱۶۱ھ کښې شوې وو.
سعیربن خمس. فرمائی چه د وفات نه پس ما سفیان ثوری رحمه الله په خوب کښې اولیدو چه:
یوې وونې نه بلې وونې ته الوزی. اودا آیت وائی. ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ
مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴾ (سورة الزمر:۷۴)_ رحمه الله تعالی رحمة واسعة (۲)

قوله: عَنِ الْأَعْمَشِ: دامام اعمش حالات وړاندې د «باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی

قوله: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ: دوی عبدالله بن مره همدانی. خارفی. کوفی دی دوی
تابعی دی. د حضرت عبدالله بن عمر. حضرت براء بن عازب رضي الله عنهم نه یې روایت کولو او
ددوی نه د حدیث اوریدونکو کښې امام اعمش. اومنصوربن المعتمر رحمهما الله وغیره دی
امام یحیی بن معین. ابوزرعه. اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی
ابن سعد رحمه الله فرمائی «کان ثقة وله أحادیث صالحة» عجلی رحمه الله فرمائی «تابعی ثقة»
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی.
په ۱۰۰ھ کښې وفات شوی وو (۳) رحمه الله تعالی.

---

(۱) صحیح مسلم (۲/۳۲۹) کتاب البر والصلة باب فضل الضعفاء والخاملین)_
(۲) د ذکرشووحالاتودغه شان دنورو زیاتی تفصیل دپاره اوګورئ سیرأعلام النبلاء (۷/۲۲۹. ۲۷۹)
وتهذیب الکمال(۱۱/۱۵٤و ۱۶۹) وعمدة القاری(۱/۲۲۳) وخلاصة الخزرجی(۱٤۵) وتقریب التهذیب
(۲٤٤) رقم ۲٤٤۵) والأعلام للزرکلی(۳/۱۰٤. ۱۰۵)
(۳) طبقات ابن سعد(۶/۲۹۰) وتهذیب الکمال(۱۶/۱۱٤) وخلاصة الخزرجی(۲۱٤) وعمدة القاری(۱/۲۲۳)
وتقریب التهذیب(۳۲۲) رقم ۳۶۰۷)_

عَنْ مَسْرُوق: دوی مشهور مخضرم تابعی رحمه الله ،امام ابوعائشه.مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه وداعی همدانی كوفی دی.
دوی دنبی ﷺ په زمانه كښې په اسلام مشرف شوی وو خونبی ﷺ سره د ملاقات سعادت ورته نه وو نصيب شوې عمروبن معديكرب ددوی ماما وو ددوی پلار د يمن په مشهورو شهسوارانوكښې وو
ونيلی شی چه په وركوتوالی كښې چا دې غلا كړې وو اوبيا ملاؤ شو او بوتلې وو.ددې وجې ددوی نوم مسروق كيخودې شو.
حضرت عمر رضی الله عنه ددوی د پلار نوم د ..اجدع.. په خانې ..عبدالرحمن.. كيخودې وو نود مسروق نوم په سركاری ديوان كښې ..مسروق بن عبدالرحمن،،وو.
دوی د كبارصحابه كرامو رضی الله عنهم ليدل كړی دی.اودهغوی نه ئې احاديث اوريدلی دی دحضرت ابوبكرصديق.حضرت عمرفاروق.حضرت عثمان.حضرت علی. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عبدالله بن عمرو.حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ابی بن كعب.حضرت خباب بن ارت.حضرت معاذ بن جبل.حضرت مغيره بن شعبه، حضرت معقل بن سنان اشجعی.حضرت عائشې.حضرت ام رومان او دحضرت ام سلمې رضی الله عنهم نه روايت حاصل كړی دی.
البته علی بن المدينی رحمه الله فرمائی دی.چه په حضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه پسې دوی مونځ كړې دې.اودحضرت عثمان رضی الله عنه نه د دوی څه روايت نشته.
او د دوی نه چه چا روايت كړې دې.په هغوی كښې ابراهيم نخعی.انس بن سيرين.ابووائل شقيق بن سلمه.عبدالرحمن بن عبدالله بن مسعود.عبيدبن فضله .مكحول شامی. اودهغوی اهليه قميربنت عمرو. رحمهم الله دی.

مره رحمه الله فرمائی.((ماولدت همدانية مثل مسروق))

امام شعبی رحمه الله فرمائی.((ماعلمت أن أحداكان أطلب للعلم في أفق من الآفاق من مسروق))
ددوی شميردحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په هغه قابلوشاګردانوكښې دې.چاچه به خلقو ته علم وركولو.اوحديث اورول.
ډيرزيات عبادت ګزاراود شپې تهجدګزار وو.ددوی بی بی فرمائی.چه دومره زيات عبادت به ئې كولو.چه پښې به ئې اوپرسيدې.كله كله به چه ما د دوی حالت ته كتل.نو د رحم په وجه به پرې ژړا راتله.
دوی داسې حج كړې وو.چه د ټول حج په دوران كښې په ملاسته خوب نه وو كړې.بس په سجده كښې ئې چه به ئې څومره خوب كولې شو.هغه هومره به ئې كولو.
حضرت عائشې رضی الله عنها دوی لره خپل خوئې ګرځولې وو.نودام المومنين رضی الله عنها په نوم باندې دوی د خپلې لور نوم هم عائشه كيخودې وو.دخپلې دې لورهره خبره به ئې منله.اوخواهش به ئې وزله پوره كولو.يوه ورځ په ډيرو سختو ګرمو ورځوكښې دوی روژه وو.ددوی لور راغله.او وې ونيل.باباجانه تاسو اوځكئ.اوروژه ماته كړئ.دوی تری تپوس اوكړو.لوری ته داسې ولې

کول غواړي نوهغې ورته اووئيل بابا جانه په تاسو باندې مانه رحم راځي غواړم چه تاسو ته څه آرام ملاؤ شي نو دوی ورته اووئيل لوڑي زه ددې ورځې دا تکليف د هغه ورځې د آرام دپاره برداشت کوم چه په هغې کښې به يوه ورځ د پنځوس زره کالوبرابر وی.

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائی «ثقة لايسأل عنه مثله»

امام علی بن المدينی رحمه الله فرمائی «ما أقدم على مسروق أحداً من أصحاب عبدالله»

امام عجلی رحمه الله فرمائی «کوفی تابعی ثقة»

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی «کان ثقة وله أحاديث صالحة»

په کال ۶۲ھ يا ۶۳ھ کښې دوی وفات شوی وو (رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

قوله: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: (دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنهما حدان وړاندې په کتاب الايمان «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوی دی

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ..إلخ: نبی کريم صلی الله عليه وسلم فرمائيلی دی څلور خصلتونه داسې دی چه په کوم کس کښې موجود شی هغه به خالص منافق وی.

يواشکال اودهغې جواب دباب اولنې حديث کوم چه دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دې په هغې کښې دنفاق دړې نښې ذکرشوی دی.اودحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنهما په دې حديث کښې څلورخصلتونه ذکرشوی دی.لکه چه د دريو اوځلورو په مينځ کښې تعارض دې

علامه قرطبی رحمه الله ددې نه دا جواب کړې دې.چه دا «من باب التجدد فی العلم» د قبيلې څخه دې. يعنی نبی صلی الله عليه وسلم ته اول د دريو علم ورکړې شوې وو.اوبيا د څلورو.(

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په دواړو احاديثوکښې تعارض نشته.ځکه چه په دې کښې يو زياتی مذموم خصلت کوم چه په کمال نفاق باندې دلالت کوی.ددې نه دا نه لازميږی.چه دا هم د نفاق نښه ده.ځکه چه ممکن ده.چه اصلی نښې دړې وی.اودزياتی خصلت په وجه

) تهذيب الكمال(٢٧\٤٥١. ٤٥٧) وطبقات ابن سعد(٦\٧٦. ٨٤) وسيرأعلام النبلاء(٤\٦٣ و٦٩) وعمدة القاری(١\٢٢٣) وخلاصة الخزرجی(ت ٣٧٤) وتقريب التهذيب(٥٢٨) رقم ٦٦٠١)_

) الحديث أخرجه البخاری فی كتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ٢٤٥٩ وفی كتاب الجزية والموادعة باب إثم من عاهد د ثم غدر رقم ٣١٧٨ ومسلم فی صحيحه (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق والنسائی فی سننه (٢\٢٧٠) كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة المنافق وأبوداود فی سننه فی كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٨ والترمذی فی جامعه فی كتاب الإيمان باب ما جاء فی علامة المنافق رقم ٢٦٣٢)_

) فتح الباری(١\٨٩)_

باندې په دې نفاق کښې خلوص پیدا کیږی مطلب دا دې چه دې خو دنفس نفاق نښې دی اوچه څلورمه ورسره ملاؤ شی نو دخلوص نفاق نښه ترې جوړه شی (۱)

یوجواب دا هم ورکولې شی چه مفهوم دعدد معتبر نه دې خکه چه عدد اقل دعدد اکثر نفی نه کوی (۲)

یوجواب داهم ورکولې شی چه په مسلم شریف کښې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې په یوطریق کښې د «من علامات المنافق» الفاظ راغلی دی (۳) ددې نه معلومیږی چه په دې یا څلورو کښې انحصار مقصود نه دې بلکه دموقع اومحل په مناسبت سره کله نبی ﷺ د دې نښو بیانولوضرورت محسوس کړې دې اودې نښې نې بیان کړی دی اوکله نې د څلورو خصلتونو ضرورت محسوس کړې دې او څلور نې بیان کړی دی (۴)

په دواړوحدیثونوکښې د ذکرشوی مجموعی نښو شمار ددې نه پس پوهه شئ چه امام قرطبی اوامام نووی رحمهما الله فرمانی چه ددې دواړو احادیثو د جمع کولونه مجموعی طور دنفاق پنځه نښې جوړیږی دوه نښې په دواړو حدیثونو کښې مشترک دی یو «کذب فی الحدیث» اودویم «خیانت فی الأمانة» اودابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې «إخلاف فی الوعد» زیاتی دې اودحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما په حدیث کښې «غدر فی المعاهدة» او «فجور فی الخصومة» زیاتی دی (۵)

بیا دلته په دې باندې هم پوهه شئ چه امام بخاری رحمه الله کله دا حدیث په «کتاب المظالم» (۶) اوپه «کتاب الجزیة» (۷) کښې ذکرکړی دی نوهلته نې د «إذا أؤتمن خان» په خائې «إذا وعد أخلف» ذکرکړې دې دغه شان امام مسلم هم په خپل صحیح کښې د «أمانت» په خائې «إخلاف وعد» ذکرکړې دې (۸)

په دې صورت کښې به مجموعی نښې پنځه وی خکه چه دواړه حدیثونه «کذب فی الحدیث»

---

(۱) فتح الباری (۱/۸۹ و ۹۰)۔

(۲) شرح کرمانی (۱/۱۵۱)۔

(۳) صحیح مسلم (۱/۵۶) کتاب الإیمان باب خصال المنافق)۔

(۴) فتح الباری (۱/۹۰)۔

(۵) فتح الباری (۱/۹۰)۔

(۶) باب إذا خاصم فجر.رقم ۲۴۵۹) –

(۷) باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ۳۱۷۸)-

(۸) صحیح مسلم (۱/۵۶)۔

او «أخلاف وعد» کښې دی اودحضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې «خیانة فی الأمانة» زیاتی دي اود حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما روایت کښې دواړه یعنی «غدر فی المعاهدة» او «فجور فی الخصومة» زیاتی دي

امام نووی رحمه الله فرمائی چه «واذا عاهد غدر» په «واذا أؤتمن خان» کښې داخل دی(۱) په دي طریقه تولي خلورنبي شوي

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی که چیرته داسې ادخال وی نوبیا تولي هم دري نبي پکار دی ځکه چه «کذب فی الحدیث، إخلاف وعد، غدر فی المعاهدة» دا دري واړه د قول سره تعلق ساتی نواصلی نبي «کذب فی الحدیث، إخلاف وعد، او غدر فی المعاهدة» دا دري واړه دقول سره تعلق ساتی نواصلی نبي «کذب فی الحدیث، خیانة فی الأمانة، فجور فی الخصومة» دی(۲)

بلکه «فجور فی الخصومة» هم په «کذب فی الحدیث» کښې داخل دي نوپه دي طریقه دوه نبي پاتي شوي یو «کذب فی الحدیث» اوبل «خیانة فی الأمانة».

خوچونکه په دي کښې د هریومستقل حیثیت دي اودهر یو قباحت هم ډیر زیات دي ددي وجې په عرف کښې دا جدا جدا ګڼلې شی(۳) نومناسب دا دی چه دا په یوبل کښې داخل نکړي شی.

البته چه دا په یوبل کښې مدغم کړي شی نوبیا هم هغه صورت مناسب معلومیږی کومه چه وړاندي تیر شو چه اعمال یاخود قول سره تعلق ساتی اویا د فعل سره. اویا نیت سره. په فساد قول کښې «کذب فی الحدیث» او «فجور فی الخصومة» داخل دی اوپه «فساد فعل» کښې «خیانة فی الأمانة» او «غدر فی المعاهدة» اوپه فساد نیت کښې «فساد نیت. اخلاف فی الوعد» والله سبحانه أعلم.

ایا چه ذکرشوي نبي په مومن کښې موجود شی نوهغه به په حقیقت کښې منافق وی؟ دلته یوغټ سوال دا دي چه ذکرشوی خصلتونه کله په مون کښې هم موجود وی. دخوارجو او معتزلو خو به څه نه وائي ځکه چه دا خلق خو د معصیت په ارتکاب سره سړي سمدستی د ایمان نه اوباسی. خواشکال په اهل سنت والجماعت باندي دي. ځکه چه ددي دواړو حدیثونو ظاهر دا وائی چه داسې کس منافق دي. ځکه چه په ده کښې دنفاق خویونه اوخصلتونه موجود دی. حالانکه په اتفاق سره دغه کس دایمان نه خارج نه دي. اوده ته منافق نشی وئیلي؟ ددي اشکال مختلف جوابونه ورکړي شوی دی

---

(۱) شرح نووی علی صحیح مسلم (۵۶\۱) کتاب الإیمان باب خصال المنافق)_

(۲) شرح کرمانی (۱۵۱\۱)_

(۳) المصدر السابق)_

① امام العصر حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله خودا فرمانی چه دعلامت په موجودوالی سره د صاحب علامت وجود نه لازمیږی گوری حرارت د بدن د تبې علامت وی خودا ضروری نه ده چه کله بدن گرم وی نوتبه به وی بعضې وخت په ټمر کښې زیات وخت کیناستو سره هم بدن گرمیږی حالانکه هغه تبه نه وی (۱)

② د شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه رحمه الله دتحقیق مطابق چه دنفاق خصلتونه په مومن کښې موجود شی ددې نه منافق کیدل نه لازمیږی لکه څنګه چه دکفربعضې افراد کله په مومن کښې موجود شی نوددې نه دهغه کافرکیدل نه لازمیږی نودغه شان د نفاق هم مختلف درجې دی لکه چه دلته د «نفاق دون نفاق» بیان دې دایمان سره ددې اجتماع ممکن ده په دواړو کښې تضاد نشته چه جمع نې ممکن نه ده (۲)

③ امام نووی رحمه الله فرمائی چه داکثرومحققینوعالمانو رحمهم الله په رانې کښې ددې معنی دا ده چه دا خصلتونه دنفاق خصلتونه دی اوکوم کس چه په دې متصف وی هغه د منافقانو سره مشابه دې اودهغوی اخلاق خپلونکې به ګټلې شی ددې نه دکافرانوهغه نفاق مراد نه دې کوم چه به په «فی الدرك الأسفل من النار» وی په دې صورت کښې به د نفاق نه حقیقی نفاق مراد وی خوکلام به په تشبیه باندې محمول وی اود نبی ﷺ د ارشاد مطلب چه «کان منافقاً خالصاً» مطلب به دا وی چه «کان شدید التشبیه بالمنافقین» (۳)

④ امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه «معنی هذا عند أهل العلم نفاق العمل وإنما کان نفاق التکذیب علی عهد رسول الله ﷺ» (۴) یعنی دلته د نفاق نه. نفاق عملی مراد دې نفاق تکذیب یعنی «نفاق فی العقیدة» مراد نه دې

دا جواب امام قرطبی اوحافظ ابن حجر رحمهما الله خوښ کړې دې (۵)

⑤ امام خطابی رحمه الله فرمائی چه ددې نه مقصود انذاراوتحذیردې یعنی دمسلمانانو ویرول مقصود دی چه ددې خصلتونه عادیان جوړ نشی دامطلب نه دې که په دې خصلتونو کښې یوخصلت اتفاقی طور څرګندشی نوددې په وجه پرې دنفاق حکم لګولې شی (۶)

⑥ بعضې عالمان رحمهم الله فرمائی چه ددې نه مراد اعتیاد دې یعنی که یوکس ددې خصلتونه

---

۱) فیض الباری (۱۲٤\۱)۔
۲) فیض الباری (۱ ۱۲٤)۔
۳) شرح نووی علی صحیح مسلم (۵۶\۱) کتاب الإیمان باب خصال المنافق)۔
۴) جامع ترمذی کتاب الإیمان باب ماجاء فی علامة المنافق رقم ۲۶۳۲)۔
۵) فتح الباری (۹۰\۱، ۹۱)۔
۶) أعلام الحدیث للخطابی (۱۶۵\۱)۔

عادي شي نوهغه منافق دي خكه چه هميشه دپاره په دي خصلتونوعمل كول دمنو
كاردي دمومن د شان نه دا خبره دلري ده چه هميشه دپاره دروغ وائي هميشه دپاره وعده
ماتوي هميشه دپاره خيانت كوي اوكنخلي كوي (۱)

د اعتياد اوعموم دا معنى دكوم خاني نه راوخي

علامه طيبي رحمه الله فرمائي چه دلته ني جمله شرطيه د «إذا» سره مقترنه راوړي ده كوم چه «تحقق وقوع عادة» باندي دلالت كوي نومطلب دا شو چه ددي خصلتونو وقوع يعنى ظهور بطور عادت كيږي (۲)

امام خطابي رحمه الله فرمائي چه د «إذا» لفظ دتكرار فعل مقتضى دي اوكله چه دفعل صدور بار بار كيږي نوهغه دده عادت جوړ شي د عادت جوړيدونه پس په ده باندي د منافق اطلاق كيدي شي البته داعتياد نه بغير د نفاق صفت ممكن نه وي نوخكه منافق نشي گرخولي (۳)

علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه د اعتياد اوعموم دپاره د «إذا» په لفظ اړانه اخستل تطويل دي مناسب دا دي چه داسي اوونيلي شي چه دحذف مفعول نه دعموم معنى راوخي لكه چه د «إذا حدث كذب» مطلب دا دي چه «إذا حدث في كل شئ كذب فيه» يا «إذا وجد ماهية التحديث كذب» (۴)

⑥ علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه ددي نه نفاق شرعي مراد نه دي بلكه نفاق عرفي مراد دي يوشرعي نفاق دي يعنى چه دپورته نه اسلام ظاهروي اودننه ني كفر پټ كړي وي او يو نفاق عرفي دي چه په ظاهراوباطن كښي ني عمل برابر نه وي بلكه بعضي وخت د ايمان قلبي عملاً مخالفت كيږي نودلته هم دغه عرفي نفاق مراد دي ايمان شرعي مراد نه دي (۵)

⑤ بعضي حضرات فرمائي دحديث په الفاظوكښي اگرچه عموم دي خوددي خاص اومعين شخص مراد وو (۶)

تركومي پوري چه دعمومي تعبيرتعلق دي نوددي وجه دا ده چه د نبي رحمه الله دا عادت مبارك وو چه كله به ني څوك په غلطئ باندي اوليدلو نودخصوصي خطاب په خاني به ني عمومي

---

(۱) أعلام الحديث (۱۶۵\۱) وفتح الباري (۹۰\۱)_

(۲) الكاشف عن حقائق السنن (۱۹۱\۱) كتاب الإيمان باب الكبائروعلامات النفاق الفصل الأول رقم الحديث (۵۵)_

(۳) أعلام الحديث للخطابي (۱۶۸\۱)_

(۴) شرح كرماني (۱۴۸\۱)_

(۵) شرح كرماني (۱۴۹\۱)_

(۶) أعلام الحديث للخطابي (۱۶۶\۱) وفتح الباري (۹۱\۱) وعمدة القاري (۲۲۲\۱)_

خطاب کولو مثلا داسې به نې فرمائيل «ما بال أقوام يفعلون كذا»(۱)
ددې عمومی تعبيرپه اختيارولوکښې حکمت اومصلحت دا وو چه په خصوصی خطاب سره صرف دمخصوص کس اصلاح کيږی اوپه عمومی خطاب سره د نورو خلقو د ويرولو سره سره په خصوصيت سره ددغه کس داصلاح فائده حاصليږی
⑥ عطاء بن ابی رباح او سعيد بن جبير رحمهما الله نه منقول دی چه د دې نه دعهد نبوت منافقان مراد دی حضرت حسن بصری رحمه الله هم دې قول ته رجوع کړې ده (۲)
ونيلی شی چه يوکس دحج دپاره د بصرې نه مکې ته لاړلو هلته نې دحضرت حسن بصری رحمه الله قول دعطا رحمه الله په وړاندې نقل کړو چه هغوی فرمائی «من كان فيه ثلاث خصال لم أتحرج أن أقول إنه منافق» يعنی چه په چا کښې دا درې خويونه موجود وی دهغه په باره کښې زه دمنافق کيدو حکم لګوم اوپه دې حکم لګولوکښې زه څه حرج يا ويره نه کوم حضرت عطاء رحمه الله چه کله دا خبره واوريده نودهغه کس په ذريعه نې حضرت حسن بصری رحمه الله ته دا اوليږلو. «إن عطاء يقرئك السلام ويقول لك ما تقول في بني يعقوب عليه السلام إخوة يوسف عليه السلام إذ حدثوا فكذبوا، ووعدوا فأخلفوا، وأؤتمنوا فخانوا، أفكانوا منافقين؟» يعنی چه په چا کښې دا خصلتونه وی نوهغه به منافق وی.نوبيا دحضرت يعقوب عليه السلام د ځامنو په باره کښې به څه حکم وی هغوی دروغ ونيلی وو.وعده خلافی نې کړې وه.اوپه امانت کښې نې خيانت کړې وو آيا په هغوی به د منافقت حکم لګولې شی؟
کله چه دا خبره حضرت حسن بصری رحمه الله ته اورسيده.نوهغوی دخپلې خبرې نه رجوع اوکړه او وې فرمائيل.«جزاك الله خيراً» بيا نې اوفرمائيل.«إذا سمعتم مني حديثاً فاصنعوا مثل ما صنع أخوكم حدثوا به العلماء فما كان منه صواباً فحسن وما كان غير ذلك ردوا على جوابه»(۳)
بيا دا قول چه ددې حديث تعلق دعهد نبوت دمنافقانوسره دې.دحضرت عبدالله بن عمر اوحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه هم منقول دې.(۴)
مقاتل بن حيان رحمه الله فرمائی چه ما حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ته اوونيل.دې حديث زما آرام او اطمينان برباد کړې دې.خکه چه دا ټول خصلتونه يا بعضې خصلتونه په ما کښې دی.حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ورته اوفرمائيل.هم دا اشکال ماته هم وو.نوزه حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهم ته ورغلم اوخپله مدعا مې ورته عرض کړه.چه دا نې واوريده.نوهغوی په خندا شول او وې فرمائيل هم دا فکرمونږ سره هم شوې وو.نومونږ

---

(۱) عمدة القاری(۲۲۲\۱)۔
(۲) شرح نووی علی صحيح مسلم (۵۶\۱)۔
(۳) شرح کرمانی(۱۴۹\۱)۔
(۴) شرح نووی علی صحيح مسلم (۵۶\۱)۔

نبی ﷺ نه خپل انکار پیش کړلو نبی ﷺ چه زمونږ خبره واوریده نومسکې شو اووې فرمانیل په دې حدیث کښې ستاسوځه ذکر نشته خکه چه ما کوم «إذا حدث كذب» ونیلی دی په دې کښې هغه آیت نه اشاره ده په کوم کښې چه ونیلی شوی دی ﴿ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴾ (۱) دغه شان د «وإذا وعد أخلف» مصداق تاسوخلق نه نې بلکه هغه کس دې دچا په باره کښې چه دا آیت نازل شوې دې ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ ﴾ (۲) په اصل کښې ثعلبه به حاطب یوکس وو هغه نبی ﷺ ته راغلو اوعرض نې اوکړو چه یارسول الله زما دپاره دعا اوکړه چه الله تعالی ماته مال راکړی نبی ﷺ دهغه د باربار ونیلو نه پس دعا اوکړه نوالله تعالی هغه ته ښه مال ورکړو څه موده پس نبی ﷺ دوه کسان هغه ته اولیږل چه زکاة تری واخلی نوهغه ددې نه انکار اوکړو اودا نې اوونیل چه ماته خودا جزیه معلومیږی زه پخپله د رسول الله ﷺ سره خبره کوم کله چه نبی ﷺ ته دا خبره معلومه شوه نو وې فرمانیل «ويح ثعلبة بن حاطب» په دې باندې دا آیت نازل شو ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ۝ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ۝ ﴾ (۳)

کله چه دا آیاتونه نازل شول نودهغه خپلوانوهغه ملامته کړو اودا نې ورته اووئیل چه ستا په باره کښې دقرآن پاك دا آیاتونه نازل شوی دی هغه اوویریدلو او په منډه منډه نبی ﷺ ته راغلو اودزکاة مال نې پیش کړل نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل زه الله تعالی ددې د قبلولو نه منع کړې یم اوس هغه ښه ژړا اوفریاد شروع کړو اوپه خپل سر نې خاورې اچولې نبی ﷺ اوفرمائیل په دې کښې دچا څه قصوردې ټول هرڅه ستا خپل عمل دې تا زما خبره اونه منله چه سزا ئې دا شوه.

بیا هغه دحضرت ابوبکرصدیق ؓ په زمانه کښې زکاة پیش کړلو خودرسول الله ﷺ خلیفه هغه رد کړو اودهغې د قبلولو نه نې انکار اوکړو دحضرت عمر ؓ په زمانه کښې نې هم د زکاة مال پیش کړو خوحضرت عمر ؓ هم دهغې د قبلولونه انکار اوکړو تردې چه دحضرت عثمان ؓ په زمانه کښې هغه مړ شو (۴)

لکه په «وإذا وعد أخلف» سره اشاره هغه کس ته ده بیا نبی ﷺ اوفرمائیل .اوما چه کوم «وإذا أؤتمن خان» ونیلی وو نودهغې کښې ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ

---

(۱) سورة المنافقون:۱)_

(۲) سورة التوبة:۷۷)_

(۳) سورة التوبة:۷۵و ۷۷)_

(۴) الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور(۳\۲۶۰و ۲۶۱)-

﴿تَحِيَّتُهُمْ﴾[1] ته اشاره ده. تاسو خلق ددې ټولوخصلتونو نه خلاص نې.[2]
خوحافظ بن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې سلسله کښې کوم احادیث پیش کولی شی. هغه ټول ضعیف دی که په دې کښې یوحدیث هم صحیح ثابت شی نوبیا به د حدیث محمل متعین شی.[3] والله سبحانه وتعالیٰ أعلم.

قوله تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ: دامام شعبه رحمه الله روایت کوم چه دامام اعمش رحمه الله نه مروی دې. امام بخاری رحمه الله موصولا په کتاب المظالم کښې ذکرکړې دې.[4]

ترکومې پورې چه د حدیث الباب تعلق دې. نوچونکه دا د «قبیصة بن عقبه عن سفیان» په طریق سره مروی دې. ددې وجې امام یحیی بن معین رحمه الله دا سند ضعیف ګرځولې دې. خکه چه دهغوی وینا دا ده. چه قبیصه د سفیان ثوری رحمه الله نه په ماشوموالی کښې سماع کړې ده ددې وجې دوی غلطی کوی.[5]

امام نووی رحمه الله فرمائی. چه امام بخاری رحمه الله دلته د قبیصه په وساطت سره کوم روایت نقل کړې دې. دا اصالة نه دې. بلکه د متابعت او استشهاد دپاره ئې نقل کړې دې.[6]

په دې باندې علامه کرمانی رحمه الله اشکال کړې دې. چه دا د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د حدیث «آیة المنافق ثلاث» دپاره متابع ګرځول صحیح نه دی. خکه چه په دواړو حدیثونوکښې لفظاً اومعناً مخالفت دې. لکه دحضرت ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې د «ثلاث» ذکردې. اود حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما په روایت کښې د «أربع» ذکردې. دغه شان د «أربع» په حدیث کښې د «خالصاً» زیادت دې. نودا متابع ګرځول صحیح نه دی. بلکه اصالةً امام بخاری رحمه الله دا درج کړې دې.[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه علامه کرمانی رحمه الله ته دلته غلط فهمی شوې ده. چه دوی دحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روایت دحضرت ابوهریره رضي الله عنه د روایت دپاره متابع ګرځوی. حالانکه داسې نه ده. خکه که چیرته داسې وه. نودې ته بیا شاهدوئیل پکار وو. متابع نه. بلکه امام نووی رحمه الله چه دې ته متابع وئیلې دې. دهغې منشا دا ده. چه دا حدیث د حضرت قبیصه

---

[1] سورة الأحزاب: ۷۲)_
[2] شرح کرمانی (۱۴۹\۱)_
[3] فتح الباری (۹۱\۱)_
[4] کتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ۲۴۵۹)_
[5] فتح الباری (۹۱\۱) مخکښې د قبیصه بن عقبه رحمه الله حالات په تفصیل سره تیرشوی دی.)_
[6] فتح الباری (۹۱\۱)_
[7] شرح کرمانی (۱۴۹\۱)_

رحمه الله نه علاوه د سفيان ثوري رحمه الله نه نورو حضراتو هم نقل کړي دي په مسلم شريف کښې وکيع رحمه الله د سفيان ثوري رحمه الله نه ددې روايت کړي دي اودقبيصه نې متابعت تامه کړي دي(۱)

دغه شان دامام اعمش نه امام شعبه اوجرير رحمهما الله نقل کړي دي(۲)په دې طريقه د قبيصه متابعت ناقص کيږي خکه چه دا حديث د قبيصه د طريق نه په نورو قوی سندونو سره ثابت دي ددې وجې که د قبيصه رحمه الله په طريق کښې بالفرض که ضعف هم وی نوبيا هم دا متابع کرخولې شی اوبه دې کښې څه حرج نشته(۳)

خوداخبره دې بنکاره وی چه د قبيصه رحمه الله دا حديث ضعيف کرخول صحيح نه دی خکه چه وړاندې مونږ دوی په حالاتوکښې په تفصيل سره ذکر کړل چه دوی ثقه او محتج به راوی دي بله دا چه په بخاری کښې ددوی د ټولو رواياتو موافقت نورو حضراتوکړي دي والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۲۴ = بَابُ قِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ

د ابواب سابقه سره ربط اومناسبت علامه عينی رحمه الله فرمانی چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الايمان کښې دامور الايمان بيان کولو چه په کښې «باب إفشاء السلام من الإسلام» نه پس نې د کفرمراتب بيانول شروع کړل خکه چه کفردايمان ضددي اويوځيز په خپل ضد سره نه بنکاره کيږی نوپه مينځ کښې نې څو ابواب استطراداً دکفرذکرکړل اواوس دوباره امورالايمان ته واپس کيږی.

دغه دوی فرمانی چه «باب إفشاء السلام من الإسلام» او «باب قيام ليلة القدر من الإيمان» کښې په دې اعتبارسره مناسبت شته چه «باب إفشاء السلام من الإسلام» کښې إفشاء وسلام دامور الايمان نه کرخولې شوې ده اوبه ليلة القدرکښې هم افشاء السلام وی فرشتې مومنانوته سلام کوی.دالله تعالى ارشاد دي ﴿سَلٰمٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾(۴)

دماقبل سره داسې هم مناسبت بنکاره کولې شی چه ددې نه وړاندې د منافقانو ذکر راغلې وو.دهغوی صفت دي ﴿وَإِذَا قَامُوٓا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى يُرَآءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾(۵)

---

(۱) صحيح مسلم (۵۶\۱) كتاب الإيمان باب خصال المنافق)_

(۲) شعبة عن أعمش د روايت دپاره ا وګورئ ((صحيح بخاری كتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ۲۴۵۹) اود (جرير عن الأعمش)) د روايت دپاره اوګورئ- صحيح بخاری كتاب الجزية والموادعة باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ۳۱۷۸)_

(۳) فتح الباری(۹۱\۱)_

(۴) سورة القدر:۵) وعمدة القاری(۲۲۵\۱)_

(۵) النساء:۱۴۲)_

اوپه دي باب کښې په ليلة القدر کښې هم دقيام ذکردي کوم چه يو گران کاردي اودمنافق دوس کارنه دي خکه چه په ليلة القدر کښې دقيام شوق داهل ايمان وی منافقين ددي شوق نه ساتی دا هم ونيلی شی چه په ماقبل کښې دنفاق دعلاماتو ذکر وو اودلته دايمان د علامتُ يعنی قيام ليلة القدربيان دي

[۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [۱۹۰۱،۱۸۰۲]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: دابوالیمان الحکم بن نافع بهرانی حمصی تذکره په ..بدء الوحی.. کښې د شپږم حدیث لاندې ذکرشوې ده

قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: دابوبشرشعیب بن ابی حمزه قرشی اموی رحمه الله حالات هم د ..بدء الوحی.. شپږم نمبر حدیث لاندې تیرشوی دی

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: دوی عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دی ددوی تذکره مونږ په کتاب الایمان کښې د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې ذکرکړې ده

عَنِ الْأَعْرَجِ: دوی عبدالرحمن بن هرمز اعرج مدنی قرشی دی ددوی ذکرهم د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې تیرشوې دي

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: (۱) دحضرت ابوهریره رضي الله عنه تفصیلی حالات په «باب أمور الإيمان» کښې د «شعب الإيمان» لاندې تیر شوی دی.

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى فى هذا الكتاب باب تطوع قيام رمضان من الإيمان رقم ۳۷ وباب صوم رمضان إحتساباً من الإيمان رقم ۳۸ وفى كتاب الصوم باب من صام رمضان إيماناً وإحتساباً ونية رقم ۱۹۰۱ وفى كتاب صلاة التراويح باب فضل من قام رمضان رقم ۲۰۰۸ و۲۰۰۹ وفى كتاب فضل ليلة القدرباب فضل ليلة القدر رقم ۲۰۱٤ ومسلم فى صحيحه(۱\۲۵۹) كتاب صلاة المسافرين باب الترغيب فى قيام رمضان وهو التراويح والنسائى فى سننه (۱\۳۰۷) كتاب الصيام باب ثواب من قام رمضان وصامه إيماناً وإحتساباً وأبوداودفى سننه فى كتاب الصلاة باب تفريع أبواب شهر رمضان باب فى قيام شهر رمضان رقم ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲) والترمذى فى جامعه فى كتاب الصوم باب الترغيب فى قيام رمضان وما جاء فيه من الفضل رقم ۸۰۸) وابن ماجه فى سننه كتاب إقامة الصلاة باب ما جاء فى قيام شهر رمضان ر٤م ۱۳۲۶) وفى كتاب الصيام باب ما جآء فى فضل شهر رمضان رقم ۱٦٤۱).

قوله قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: رسول الله ﷺ فرمائيلی دی. کوم کس چه په ليلة القدر کښې په ايمان او احتساب سره قيام اوکړی. نوددې مخکنی ګناهونه به معاف شی.

دقيام نه مراد دلته دعبادت دپاره مستعد اوتياريدل دی. لکه څنګه چه په ﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ کښې هم دا معنی ده.

دليلة القدروجه تسميه قدرکه دتقدير نه وی. نوددې شپې په «قدر» سره د نامدارکولو وجه به دا وی. چه په دې شپه کښې فرشتوته ددې کال سره متعلق د تقديراتو علم ورکولې شی يعنی په دغه کال کښې چه کوم حوادث پيښيږی. يعنی مرګ او ژوند. عروج او زوال. مالداری اوفقيری وغيره وغيره. دا ټولې خبرې په دې شپه کښې فرشتو ته خودلی شی. ددې وجې دې ته «ليلة القدر» وئيلی شی.

دقدرمعنی دعزت هم ده. لکه چه د «ليلة القدر» معنی شوه د عزت شپه.

دا عزت د شپې سره هم متعلق کيدې شی. په دغه وخت کښې به مفهوم دا وی. چه دا شپه دټولو شپو نه ممتاز ده. اود ټولو شپونه زيات وزن لری. اودا عزت دعبادتګذارسره هم متعلق کيدې شی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی. چه په دې شپه کښې د عبادت ګذار ډير عزت کولې شی. دغه شان ددې عزت تعلق دنفس عبادت سره هم کيدې شی. يعنی په دې شپه کښې چه کوم عبادت کيږی. هغه د نورو ټولوشپود عبادت په مقابله کښې دعزت او قدر وړدې.(۱)

بيا دليلة القدر په باره کښې دعالمانو ﷺ ډيراختلاف دې. کوم چه به انشاء الله مونږ په کتاب الصوم په آخره کښې چرته چه امام بخاری ﷺ د ليلة القدربابونه ذکرکړی دی. هلته په تفصيل سره بيان کړو.

د «ايمَانًا وَاحْتِسَابًا» **مطلب** عامو شارحينو ﷺ دايمان او احتساب مطلب دا بيان کړې دې. چه دايمان نه خو متعارفه معنی مراد ده. يعنی في نفسه دغه کس مومن وی. په الله او دهغه په رسول ايمان راوړی. اوددوی په وعدو يقين ساتی. اوداحتساب د شرط مطلب دا دې. چه کوم طاعت کوی. په هغې کښې مقصود دالله تعالی رضا اودهغه ثواب وی. دنيوی مال اومتاع يا جاه اوجلال مقصود نه وی. اونه ريا اوسمعت وی.(۲)

خوشيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانی ﷺ فرمائی. چه زما په نيزه دې کښې صرف دومره خبره مقصود نه ده. چه دې مومن وی. اودهغه عقائدصحيح وی. اوپه دې کښې ريا وغيره نه وی. بلکه ددې نه وړاندې يوه مرتبه مقصود ده.

---

(۱) فضل الباری(۱\٤٤٥)_

(۲) شرح کرمانی(۱\۱۵۳، ۱۵٤)_

هغه دا چه ایمان او احتساب دعین عمل په وخت کښې محرك اوباعث وی یعنی هغه کس چه په کوم محنت اومشقت فعل کوی نوهغه کوم محرك اوداعی دې چه هغه ددې فعل سبب جوړ شو بالفعل دغه دواړه څیزونه دده په ذهن کښې مستحضروی اودهغې استحضارد فعل دپاره منشاء او باعث جوړ شوې وی اوهم دا خیال دعین فعل په وخت کښې دې دغه طرف ته راکاږی دا نه چه صرف د رسم اورواج او عادت په طور سره صرف د ذمه واړئ پوره کولودپاره فعل کوی

اوس دا څیز داولنی مطلب نه یوزیاتی څیزدې ځکه چه کیدې شی یوکس فی نفسه مومن وی دده عقائد صحیح وی اونیت ئې هم صحیح وی خود عین فعل په وخت کښې ده ته دغه څیزونه مستحضر نه وی چه په دې عمل باندې دالله تعالی اودهغه د رسول حکم دې او دهغه دطرفه د اجراوثواب وعده ده اودغه څیزونه ددې فعل دپاره باعث اومنشا جوړه نشی اونه دا څیزونه د دغه فعل کولوطرف ته راښکل کوی بلکه چه وخت کله راشی نود ډیوټئ ادا کولو په طور باندې کارکوی اگرچه په دغه کښې ئې هم نیت صحیح وی فاسد نه وی

مثلاً یوهلك دې هغه رنځور وی اودده پلار ډاکټر وی اوپه هغه باندې ډیرمهربان اوشفیق وی اوپلارخپل خوښ بیماراووینی نود شفقت اومهربانئ نه ورته اووائی بچیه ته په فلانی وخت کښې دا دوائی استعمالوه نوته به صحتمند شې اوزه به تاته انعام هم درکړم نوپه شروع کښې چه کله هغه دوائی استعمالوی نودعین شروع په وخت کښې به هغه ته ددې خبرې استحضار وی چه د دوائی په خوراك کښې زما ډپلاردحکم منل دی اودهغه خوشحالی ده اودانعام امید هم وی دې وجې وائی راوړئ چه دوائی اوخورم خوانانی فطرت دې چه کله څو ورځې داسې اوکړی نواوس یوځیزعادت جوړ شی د وخت په راتلو د ډیوټئ په طور هغه عادت پوره کوی

هم دغه حال زمونږ دمونځ روژې وغیره دې مونږ دمونځ کولوپه وخت کښې دا سوچ نه کوو چه دا دالله تعالی حکم پوره کول دی ددې په کولوبه مونږ ته دالله تعالی رضا اوخوشحالی حاصله شی اومونږ ته به روحانی صحت ملاؤ شی مونږ خو بس یوعادت پوره کوو اومونځ کوو دغه شان روژه هم زمونږ عادت جوړ شوې دې چه کله رمضان راشی نو مونږ دخپل عادت مطابق روژې نیسو

حضرت شیخ الاسلام رحمه الله فرمائی چه دلته د «ایماناً واحتساباً» قید مطلب دا دې چه «قیام لیلة القدر» د عادت په بناء باندې نه وی بلکه ددې عمل دپاره ایمان اواحتساب محرك او داعی وی اودعمل په وخت کښې دا څیزونه مستحضر وی نوپه دې سره به یقیناً په ثواب کښې زیادت کیږی (۱) والله أعلم.

په شرط اوجزا کښې د صیغو اختلاف وجه بیا دلته د «من یقم لیلة القدر ایماناً واحتساباً غفرله ماتقدم من ذنبه» کښې د شرط په خانې «یقم» د مضارع صیغه ده اوجزا «غفرله» د ماضی

---

(۱) فضل الباری (۱\۴۴۵ و ۴۴۶)۔

صيغه ده اودا مختلف فيه مسئله ده چه شرط د مضارع صيغه وي اوجزا د ماضي صيغه وي فراء رحمه الله ددي اجازت وركړي دي اوابن مالك رحمه الله ددوی متابعت كړي دي او جمهورو نحاتود ضرورت په وجه ددي اجازت وركړي دي عام اجازت نې نه دي وركړي (۱)

كوم حضرات چه دا جائزگرخوی هغوی په آيت كريمه ﴿إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ (۲) اوحديث باب باندې استدلال كوی

په آيت باندې داسې استدلال دي اگرچه «إن نشأ» شرط دي اوددي جزاء «نتنزل» دي كوم چه مضارع ده اوچه دواړه مضارع وی نوپه دي كښې څه كلام نشته خو وړاندې «فظلت» كښې ماضی صيغه ده د دي عطف په «نتنزل» باندې دي لكه چه دا دهغې تابع دي اود جزاء تابع هم جزاء وی (۳)

اوترکومې پورې چه دحديث باب تعلق دي نوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه په دې باندې استدلال زما په نيز كمزورې دي خكه چه زه گنړم چه په دې كښې د راويانودطرفه تصرف شوې دي خكه چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه كوم روايات په دې باره كښې مشهور دي په هغې ټولوكښې شرط اوجزاء په دواړو مقدماتوكښې دمضارع صيغې دی امام نسائی رحمه الله دخپل استاذ محمد بن علی بن ميمون رحمه الله په واسطه .امام بخاری رحمه الله د شيخ ابواليمان رحمه الله په دې سند سره روايت نقل كړي دي په هغې كښې په شرط اوجزاء كښې څه تغايرنشته بلكه په دواړو ځايونوكښې د مضارع صيغې دی او «من يقم ليلة القدر يغفرله» الفاظ مروی دی (۴) معلومه شوه چه دحديث مخرج يودي د راوی د تصرف په وجه تبديلی راغلې ده (۵) كه د راوی تصرف اونه منلې شی نودحديث تخريج د فراء اوابن مالك رحمهما الله په قول باندې منل دی اوپه دي صورت كښې به مقام شرط كښې مضارع اوپه مقام د جزاء دماضی صيغه راوړلو نكته هغه وی كومه چه علامه كرمانی رحمه الله ليكلې ده.

علامه كرمانی رحمه الله فرمانی چه په دې حديث كښې نې «من يقم» فرمانيلی دی اوددې نه پس چه كوم احاديث راځی نوپه هغې كښې د ماضی په صيغو سره «من قام رمضان» او «من صام رمضان ..» ذكردی په دې كښې نكته دا ده چه قيام رمضان اوصيام رمضان متحقق الوقوع دی نوددې دپاره هغه صيغې استعمال كړې شوې كومې چه په تحقق الوقوع باندې

---

(۱) همع الهوامع شرح جمع الجوامع للسيوطی (۵۸\۲)_

(۲) الشعراء: ٤)_

(۳) فتح الباری (۹۱\۱)_

(۴) فتح الباری (۹۱\۱) وتحفة الأشراف (۱۰\۱۷٤) رقم ۱۳۷۳۰)_

(۵) فتح الباری (۹۱\۱. ۹۲)-

ولئت کوی اود لیلة القدر قیام غیر متیقن دي ددي وجې نې ددي نه د مضارع په صیغې سره تعبیر اوکړو اوبیا په جزاء کښې دماضی دصیغې استعمال کښې دي طرف ته اشاره ده چه جزاء متحقق الوقوع ده (۱)

د «ما تقدم من ذنبه» نه کوم ګناهونه مراد دی؟ د ماتقدم نه صغائرمراد دی اوکه کبائرهم په دي کښې داخل دی؟ په دي کښې اختلاف دي

امام الحرمین امام نووی اونور فقهاء رحمهم الله فرمانی چه ددي نه صرف صغائرمراد دی (۲) حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا قول اختیارکړي دي (۳) قاضی عیاض رحمه الله دا قول اهل سنت طرف ته منسوب کړي دي (۴) وجه دا ده چه د کبائرو دمعاف کیدو دپاره اصل قاعده توبه ده اګرچه ممکن ده چه الله تعالی په خپل فضل او کرم سره بغیرد توبې نه ني معاف کړی خودابن المنذر رحمه الله رائي دا ده چه کیدي شی صغائراوکبائرتول معاف شی (۵)

ابن عبدالبر رحمه الله دخپلو بعضې معاصرینو نه هم دا نقل کړی اوبیا ني په هغوی باندې رد کړي دي فرمائی «وهذا جهل بین، ومواقفة للمرجئة فیما ذهبوا إلیه من ذلك وکیف یجوز لذی لب أن یحمل هذه الآثار علی عمومها وهو یسمع قول الله تعالی ﴿یَاأَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾ وقوله تبارك وتعالی ﴿وَتُوبُوا إِلَی اللهِ جَمِیعًا أَیُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ فی آی کثیرة من کتابه» (۶)

مطلب دا دي چه داحادیثود عموم په وجه ددي خبرې قائل کیدل چه په دي سره به کبائر معاف شی بنکاره جهالت دي اودا دمرجئو مسلك دي دغه شان دوی فرمائی «ولوکانت الطهارة والصلاة وأعمال البر مکفرة للکبائر، والمتطهر المصلی غیر ذاکر لذنبه السوبق، ولا قاصد إلیه، ولا حاضره فی حینه ذلك أنه نادم علیه، ولا خطرت خطیئة المحیطة به بباله، لما کان لأمر الله عزوجل بالتوبة معنی، ولکان کل من توضأ وصلی یشهد له بالجنة بإثر سلامه من الصلاة وإن إرتکب قبلها ماشاء من الموبقات الکبائر، وهذا لا یقوله حد ممن له فهم صحیح وقد أجمع المسلمون أن التوبة علی الذنب فرض والفروض لا یصح أداء شئ منها إلا بقصد ونیة وإعتقاد أن لا عودة فأما أن یصلی وهو غیر ذاکر لما إرتکب من الکبائر ولا نادم

---

(۱) شرح کرمانی (۱۵۳\۱)۔
(۲) أوجز المسالک (۲۹۰\۲) الترغیب فی الصلاة فی رمضان)۔
(۳) التمهید لما فی المؤطاء من المعانی والأسانید (۴۴\۴-۴۹) حدیث تاسع لزیدبن أسلم (۱۰۶\۷) حدیث رابع لابن شهاب عن أبی سلمة)۔
(۴) شرح نووی علی صحیح مسلم (۱۲۱\۱) کتاب الطهارة باب فضل الوضوء والصلاة عقبه)۔
(۵) أوجز المسالک (۲۹۰\۲)۔
(۶) التمهید (۴۴\۴)۔

على ذلك، فمحال وقد قال رسول الله ﷺ الندم توبة وقال ﷺ الصلوات الخمس والجمعة إلى الجمعة كفارات لما بينهن ما اجتنبت الكبائر»(۱)

بعضي عالمان ﷺ فرمائی چه په اصل کښې خو صغائرمراد دی خوکیدې شی چه دچا صغائر نه وی یا ډیرې کمې وی نوممکن ده چه په کبائروکښې تخفیف اوشی.(۲)

خوحقیقت دا دې چه قاعده جدا څیزدې اوعدل اواحسان جدا څیزدې قاعده خو هم دغه ده چه کله سړې توبه اوباسی نومعافی کیږی ګنی نه کیږی خودخسرود مهربانواو د شاهی احساناتو معامله جدا خبره ده که الله تعالی سبحانه وتعالی دچا په قیام لیلة القدرباندې دهغه د کبائرومعافی اوکړی نوڅوک تپوس کولووالا شته؟ البته دا خبره شته چه قیام خو هم قیام وی داسې قیام وی چه په هغې باندې الله تعالی خوشحاله شی ګناهونه پرې معاف کیږی خوپه دې اعتماد باندې داسې هرګز نه دی کول پکار چه ګناه کوی یا ګناه کوی اوتوبه نه اوباسی دا څومره د بې حیائې خبره ده چه د رب کریم نافرمانی کوی اوهغه ته دپښیمانتیا څټ نه ښکته کوی!!

د ترجمة الباب اثبات دحدیث نه ترجمة الباب داسې ثابتیږی چه دځیز کوم اثروی هغه د هغې څیز سره ملحق وی چونکه دلته قیام دایمان اثردې اوپه دې باندې مرتب دې نوځکه دا دایمان سره ملحق کولې شی اوددې جزء ګنړلې شی په دې طریقه چه «قیام لیلة القدر» ثابته شی چه دا د امورالایمان څنی دې.(۳)

علامه کرمانی ﷺ فرمائی چه «ایماناً واحتساباً» یا مفعول له دې اویا تمییز دې که تمیز اومنلې شی نومطلب به دا وی چه کوم کس «علی وجه الایمان والإحتساب» قیام اوکړی دده مغفرت به کیږی اوښکاره ده چه کوم قیام علی وجه الایمان وی نوهغه پخپله ایمان وی اوکه مفعول له اومنلې شی نومطلب به دا وی چه «من قام للحصول علی الإیمان» ظاهره ده چه کوم کاردایمان دحصول دپاره کیږی هغه ایمان وی یعنی دایمان شعبه وی.(۴)

علامه عینی ﷺ فرمائی چه دا تمییز یا مفعول له ګرځول صحیح نه دی البته چه حال اوګرځولې شی نوبیا ټیک دې اود ترجمې اثبات داسې کیږی چه ترجمه یعنی «قیام لیلة القدر» د «غفران الذنوب» سبب دې اوکوم عمل چه د غفران الذنوب سبب وی هغه دایمان د شعبوڅنی وی.(۵)

---

(۱) التمهید (٤\٤٤، ٤٥).

(۲) أوجز المسالک (۲\۲۹۰).

(۳) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری (ص.۳۶).

(۴) شرح کرمانی (۱\۱۵٤).

(۵) عمدة القاری (۱\۲۲۶، ۲۲۷).

حضرت شه ولی الله رحمه الله فرمائی چه دا مفعول مطلق دی او «من یقم لیلة القدر ایمانا» دی مطلب دا دی چه «من یقم لیلة القدر قیاما ایمانا» بیکاره ده چه قیام په ایمان سره موصوف کولی شی نوقیام د امور الایمان څخه دی (واللهاعلم.

۲۵ = بَابُ الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

ذکرشوی باب دماقبل اومابعد بابونوسره تعلق دی باب نه دامام بخاری رحمه الله مقصد خوبیکاره دی چه دوی د امورالایمان تذکره کوی اوجهاد هم د ایمان په شعبوکښی یوه شعبه ده ددی وجې ددی باب د ماقبل بابونوسره مناسبت بیکاره دی

خودلته سوال دا دی چه امام بخاری رحمه الله وړاندی «باب قیام لیلة القدرمن الایمان» قائم کړلو اوددی نه پس نی دا باب قائم کړلو او روسته مسلسل «باب تطوع قیام رمضان من الایمان» او «باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان» قائم کړی دی په «قیام لیلة القدر» او «قیام رمضان وصیام رمضان» کښی خومناسبت بیکاره دی په مینځ کښی نی د «الجهاد من الایمان» ترجمه ولی قائمه کړه؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دی سره امام بخاری رحمه الله دی طرف ته اشاره کوی چه سړی لره پکاردی چه دلیلة القدر په تحصیل کښی مجاهده اوکړی لکه څنګه چه مجاهده فی سبیل الله مجاهده کوی. دغه شان دی طرف ته هم اشاره ده چه ضروری نه ده چه په مجاهده سره لیلة القدر حاصل شی لکه څنګه چه مسلمان په جهاد کښی شرکت کوی ددی مطلوب شهادت وی خوبعضې وخت شهادت حاصل شی اوبعضې وخت حاصل نشی

بهرحال د «قیام لیلة القدر» اوجهاد کښی مناسبت دا دی چه په دواړوکښی مجاهده ده په دواړو کښی دمقصود لټون دی کله مقصود حاصل شی اوکله حاصل نشی بیا دا سی هم مناسبت دی چه په لیلة القدرکښی قیام کونکی په هرحال کښی مأجوردی اوکه موفقت لیلة القدرهم اوشی نوپه اجرکښی نورزیادت کیږی دغه شان مجاهدهم په هرصورت کښی ماجوردی اوکه مقصود یعنی شهادت ورته هم حاصل شی نوبیه ورته نورزیادت اجر ملاویږی بهرحال امام بخاری رحمه الله د ذکرشوی مناسبت په وجه ..جهاد.. ضمنا واستطرادا ذکر کړو اوبیا قیام رمضان او صیام رمضان طرف نی عود اوکړو دقیام رمضان ذکرلکه چه عموم بعد الخصوص دی اوبیا چونکه د صیام تعلق د تروک سره دی اوقیام دافعالو سره تعلق لری نوځکه نی قیام په صیام باندی مقدم کړو اوددی وجې هم چه قیام په شپه کښی وی اوصیام په ورځ کښی. اولیل په نهاریاندی مقدمه ده (۱)

---

(۱) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح بخاری مطبوعة مع صحيح بخاری ۱٤ باب تطوع قيام رمضان من الإيمان)
(۲) فتح الباری (۹۲\۱)_

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله چه د «قیام لیلة القدر» د باب نه پس د «جهاد» باب قائم کړې دي نو په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه په قیام لیلة القدر کښې مجاهده مع النفس ده او په جهاد کښې جهاد مع الکفار دي لکه چه جهاد مع الکفار دارومدار په جهاد مع النفس سره دي که نفس د مرضیات الهیه تابع وي نو د کافرو سره به جهاد هم کولې شي کوم چه حقیقي جهاد دي په قرآن پاک کښې نې جهاد حقیقي د جهاد مع النفس نه پس ذکر کړې دي. ارشاد خداوندي دي ﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ قِيْلَ لَهُمْ كُفُّوْا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ﴾[1]

په مکه معظمه کښې به کافرانو مسلمانانوته ډیر تکلیفونه ورکول او په دوی به نې ظلمونه کول. مسلمانان به د نبی رحمه الله په خدمت کښې حاضریدل او اجازت به نې غوښتل چه موږ د کافرو سره اوجنګیږو او دهغوی نه د ظلم بدله واخلو. نبی رحمه الله به مسلمانان د جنګ نه منع کول چه اوس لا د جهاد حکم نه دي شوي صبر کوئ او د معافي نه کار اخلئ. او فرمانیل به نې چه د مونځ اوزکاة کوم حکم تاسو ته شوي دي. د دې پابندی کوئ. ځکه چه ترڅوپورې سړی د الله تعالی په اطاعت کښې دخپل نفس سره د مجاهدې کولو. او بدنی تکلیفونو برداشت کولو چل نه وي ورغلي. او دخپل مال د خرچ کولو عادت نې نه وي جوړ شوي. نو دهغه د پاره جهاد کول او دخپل ځان قربانول ډیر ګران وي. د تعلیم دا حصه په جهاد مع النفس باندې مشتمل وه. د کومې چه د جهاد مع الکفار نه وړاندې تلقین شوې وو.

دلته هم امام بخاری رحمه الله دغه قرآنی ترتیب طرف ته اشاره کړې ده. چه وړاندې د قیام لیلة القدر په ذریعه دخپل نفس سره جهاد اوکړئ. او خپل ځان د جهاد مع الکفار د پاره تیار کړئ او بیا به د جهاد مع الکفار نمبر راشي.[2]

دا هم ممکن ده. چه امام بخاری رحمه الله د قیام لیلة القدر. او صوم رمضان او قیام رمضان بابونو په مینځ کښې د «جهاد» باب قائم کړلو. دې طرف ته نې اشاره اوکړه چه که په رمضان کښې جهاد واقع شي. نو دا به د زیات اجر او ثواب موجب وي. والله اعلم.

[۳۶] حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ انْتَدَبَ اللّٰهُ عز وجل لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي أَنْ أَرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ

[۲۶۳۵ و ۲۷۴۱ و ۲۹۵۵ و ۷۰۱۹ و ۷۰۲۵ و انظر ۲۳۵ و ۲۶۴۴]

---

[1] سورة النساء: ۷۷).

[2] فضل الباری (۱/۴۴۷، ۴۴۸).

رجال الحديث

حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ: دوی ابوعلی حرمی بن حفص بن عمر عتکی بصری دی دابان بن یزید عطار. حماد بن سلمه. اوعبدالواحد بن زیاد ﷺ وغیره نه نې احادیث اوریدلی دی

ددوی نه امام بخاری. ابراهیم بن اسحاق حربی. ابوبکر احمد بن محمد اثرم. عباس دوری. اوعمرو بن علی فلاس ﷺ وغیره ډیروحضراتو روایت کړې دي

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی

حافظ ذهبی اوحافظ ابن حجر رحمهما الله دوی لره ثقه ګرځولی دی

په ۲۲۳ھ یا ۲۲۶ھ کښې وفات شوی وو. (رحمه الله رحمة واسعة.

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ: دوی عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری دی کنیت نې ابوبشر یا ابوعبیده دي.

د لیث بن ابی سلیم. عاصم بن کلیب. او یونس بن عبید ﷺ وغیره نه نې روایت کړې دي.

اود دوی نه ابوداؤد طیالسی. عبدالرحمن بن مهدی. عفان بن مسلم. قتیبه بن سعید. مسدد بن مسرهد. اویونس مودب ﷺ نه علاوه نورو ډیرو کسانو روایت کړې دي (

په دوی باندې بعضې حضراتو کلام کړې دي امام یحیی بن سعید القطان رحمه الله فرمائی «ما رأیته یطلب حدیثاً بالبصرة ولابالکوفة قط وکنت أجلس علی بابه یوم الجمعة بعدالصلاة أذاکره حدیث الأعمش لایعرف منه حرفاً»(

ابوداود رحمه الله فرمائی. «عمد عبدالواحد إلی أحادیث کان یرسلها الأعمش فوصلها بقول حدثنا الأعمش حدثنا مجاهد فی کذا وکذا»(عثمان بن سعید رحمه الله دامام یحیی بن معین رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی فرمائیل. «لیس بشئ»(

خوحقیقت دا دي. چه دا ثقه راوی دي. محمد بن سعد رحمه الله فرمائی. «وکان ثقة کثیرالحدیث»(

) تهذیب الکمال(۵\۵۵۳و ۵۵۵) والکاشف (۱\۲۱۳) وعمدة القاری(۱\۲۲۹) وتقریب التهذیب(۱۵۶) رقم الترجمة (۱۱۷۷) وخلاصة الخزرجی(ص.۵۵) _

) تهذب الکمال(۱۸\۴۵۰. ۴۵۲)_

)میزان الإعتدال(۲\۶۷۲)_

) المصدر السابق)_

) المصدر السابق)_

) طبقات ابن سعد(۷\۲۸۹)

امام ابوزرعه.اما ابوحاتم.امام نسائی.امام ابوداود.امام عجلی.اوامام دراقطنی رحمهم الله ددوی توثیق کړي دي (۱)

تردي چه امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی «لا خلاف بينهم أنه ثقة ثبت» (۲)

حافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی «وعبدالواحد من أجلة أهل البصرة وقد حدث عنه الثقات المعروفون بأحاديث مستقيمة عن الأعمش وغيره وهو ممن يصدق في الرويات» (۳)

ابن القطان فاسی رحمه الله فرمائی «ثقة لم يعتل عليه بقادح» (۴) یعنی ثقه وو.په دوی کښي څه علت قادحه نه وو.

ترکومي پوري چه دامام یحی بن معین رحمه الله فرمان دي «ليس بشئ» نود هغوی مقصود دهغوی ضعیف ګرځول نه دی.بلکه دوی د اعمش په نورو شاګردانوکښي کمزوري ګرځولي دی.اګرچه فی نفسه دوی ثقه دی هم دا وجه ده چه کله دامام یحیی بن معین رحمه الله نه تپوس اوشو «من أثبت أصحاب الأعمش؟» نوهغوی جواب ورکړو «بعد سفيان وشعبة أبومعاوية الضرير، وبعده عبدالواحد بن زياد» (۵)

دغه شان عثمان بن سعید درامی رحمه الله دامام یحی بن معین رحمه الله نه تپوس کړي وو «أبوعوانة أحب إليك أوعبدالواحد بن زياد؟» نوهغوی ورته جواب ورکړي وو «أبوعوانة أحب إلي وعبدالواحد ثقة» (۶)

بیا دحدیث اعمش په باره کښي چه کوم اعتراضات دی.نودهغي په باره کښي دا وئیلی شی.چه دغه اعتراضات قابل قبول نه دی.ځکه چه ددي تقاضا دا ده.چه دوی ته دامام اعمش رحمه الله روایات یاد نه وو.خوچونکه دوی صاحب کتاب وو.اوهم دکتاب نه به ئي دامام اعمش رحمه الله داحادیثو روایت کولو.نوځکه دا علت قادحه نه دي.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«وهذا غير قادح لأنه كان صاحب كتاب وقد احتج به الجماعة» (۷)

البته ددوی په باره کښي دائمه جرح وتعدیل توثیق اوکلام ته چه اوکتلي شی.نود محتاط اوداعتدال خبره هم هغه معلومیږی.کومه چه حافظ رحمه الله په «تقريب التهذيب» کښي کړې

---

(۱) تهذيب الكمال(۱۸\۴۵۳و ۴۵۴) وهدی الساری(۴۲۲)_

(۲) هدی الساری(۴۲۲)_

(۳) الكامل لابن عدی(۵\۱۰۰)_

(۴) تهذيب التهذيب(۶\۴۳۵) وفتح الباری(۱\۹۳)_

(۵) تهذيب الكمال(۱۸\۴۵۳)_

(۶) المصدر السابق)_

(۷) هدی الساری(۴۲۲)_

ده چه «ثقة لی حدیثه عن الأعمش وحده مقال»(۱) دوی ثقه دی البته داعمش نه په روایت کولو کښې که دې متفرد وی نوپه دې کښې کلام کولې شی والله أعلم.

په کال ۱۷۰هه کښې یا ددې نه پس ددوی وفات شوې وو (۲) رحمه الله تعالی.

قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ: دوی عماره بن القعقاع بن شبرمه ضبی کوفی دی دعبدالله بن شبرمه وراره وو خودخپل تره نه په عمرکښې دغه شان په مرتبه کښې هم اوچت وو
دوی داخنس بن خلیفه ضبی.حارث عکلی.عبدالرحمن بن ابی نعیم بجلی.اوابوزرعه بن عمروبن جریرنه روایت کوی
ددوی نه په روایت کونکوکښې هم ددوی شیخ حارث عکلی دې ددوی نه علاوه سفیانین. اعمش.شریك بن عبدالله.عبدالواحد بن زیاد اوجریربن عبدالحمید رحمهم الله وغیره دی
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی چه ددوی تقریبا دیرش احادیث دی
امام یحی بن معین اوامام نسائی دوی لره ثقه گرځولی دی.
ابوحاتم رحمه الله فرمائی «صالح الحدیث»
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة أرسل عن ابن مسعود»(۳)

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُوزُرْعَةَ بْنُ عَمْرِوبْنِ جَرِيرٍ: دې دحضرت جریربن عبدالله بجلی رضی الله عنه نمسې دي.ددوی دنوم په باره کښې دیراقوال دی.هرم.عبدالله .عبدالرحمن.عمرو.جریر. دا ټول نومونه خودلی شوی دی.دوی په خپل کنیت سره مشهور وو.
دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص.حضرت معاویه.حضرت ابوهریره. اودخپل نیکه حضرت عبدالله بجلی رضی الله عنهم نه د حدیثو روایت کوی.
اودوی نه روایت کونکوکښې ددوی تره ابراهیم بن جریربن عبدالله بجلی. حارث عکلی. طلق بن معاویه.ابراهیم نخعی.عبدالله بن شبرمه ضبی.عمارة بن القعقاع .اوفضیل بن غزوان ضبی رحمهم الله دی.
واقدی رحمه الله فرمائی چه دوی حضرت علی رضی الله عنه لیدلې وو.حضرت ابوهریره رضی الله عنه سره به هروخت وو اودخپل نیکه نه ئې احادیث اوریدلی دی.دوی په تابعینو عالمانوکښې دی.
ابراهیم نخعی رحمه الله یوځل حضرت عمارة بن القعقاع رحمه الله ته اوونیل «إذا حدثتني فحدثني عن أبي زرعة فإن سألته عن حدیث ثم سألته بعد ذلك بسنة وفي روایة سنتین فما أخرم منه حرفاً»

---

(۱) تقریب(۳۶۷) رقم ۴۲۴۰).
(۲) المصدر السابق)
(۳) دتفصیل دپاره اوگورئ تهذیب الکمال(۲۱\۲۶۴) وعمدة القاری(۱\۲۲۹) والکاشف(۲\۳۰۴) وتقریب(۴۰۹) رقم ۴۸۵۹) وخلاصة الخزرجی(۲۸۰و ۲۸۱).

امام يحيى بن معين رحمه الله اوابن خراش رحمهما الله دوى لره ثقه گرخولى دى دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم ددوى توثيق كړې دي (۱) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله سَمِعْتُ أَبَاهُرَيْرَةَ رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال: (۲) دحضرت ابوهريره تذكره په «باب أمور الإيمان» كښې د «الإيمان بضع وستون شعبة» لاندې تيره شوې ده.

قوله انْتَدَبَ اللّٰهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ: الله تعالى د هغه كس ذمه وارى اخستې ده چه د هغه په لار كښې اوخى

«انتدب» د باب افتعال نه دي په دي كښې د مطاوعت خاصيت دي ونيلى شى «ندبت فلانا لكذا فانتدب» يعنى ما فلاني راوبلل نو هغه دعوت قبول كړلو (۳) اوس به د «انتدب الله» معنى به وى «أجاب الله إلى غفرانه» (۴)

ددې معنى تعبيرشارحين ددې د تفسير «سارع بثوابه وحسن جزائه» نه كوى (۵)

اوكيدې شى چه «انتدب» د «تكفل» په معنى كښې وى دبخارى په يو روايت كښې: «انتدب» په خائې «تكفل» راغلى دى (۶)

اودمسلم شريف په روايت كښې د «تضمن» لفظ هم راغلې دي (۷)

---

(۱) تهذيب الكمال (۳۲۳\۳۳، ۳۲۶) والكاشف (۳۳۷\۳) رقم ۸۱۰۳) وعمدة القارى (۲۲۹\۱) وتقريب (ص.۶۴۱) رقم (۸۱۰۳) وخلاصة الخزرجى(۴۵۰)_

(۲) الحديث قد أخرجه البخارى فى كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله رقم ۲۷۸۷ وباب تمنى الشهادة رقم ۲۷۹۷ وباب الجعائل والحملان فى السبيل رقم ۲۹۷۲ وفى كتاب فرض الخمس باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ۳۱۲۳ وفى فاتحة كتاب التمنى باب ما جآء فى التمنى ومن تمنى الشهادة رقم ۷۲۲۶و۷۲۲۷ وكتاب التوحيد باب قوله تعالى : ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين رقم ۷۴۵۷ وباب قول الله تعالى((قل لوكان البحر مداداً لكمات ربى لنفد البحر قبل أن تنفد كلمات ربى ولو جئنا بمثله مدداً رقم ۷۴۶۳ وأخرجه مسلم (۱۳۳\۲. ۱۳۴) فى كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله والنسائى فى سننه (۵۵\۲) كتاب الجهاد باب ما تكفل الله عزو جل لمن جاهد فى سبيله وفى (۲۷۱\۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب الجهاد وابن ماجه فى سننه فى كتاب الجهاد باب فضل الجهاد فى سبيل الله رقم ۵۷۲۳)_

(۳) مختار الصحاح (۶۵۱.)_

(۴) النهاية (۳۴۵\۵)_

(۵) فتح البارى(۹۳\۱۱)_

(۶) صحيح بخارى (۴۴۰\۱۱) كتاب الجهاد باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ۳۱۲۳)_

(۷) صحيح مسلم (۱۳۳\۲) كتاب الإمارة باب فضل ا لجهاد والخروج فى سبيل ا لله)-

قوله لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي: دې په ما باندې ايمان او په رسولانو باندې تصديق راوباسي

مطلب دا دې چه مجاهد کوم چه دالله تعالى په لار کښې اوخې نوهغه باندې بل څه وجه بعث نه وي بلکه په الله تعالى باندې ايمان او د رسولانود تصديق د وجې راوخې.

دلته ايمان مرفوع دې اود «لايخرجه» فاعل دې ددې حديث په بل سند کښې «إيماناً» په نصب سره دې په دې صورت کښې به «إيماناً» مفعول له ګرځولې شي اوتقدير د عبارت به دا وي «لايخرجه مخرجا الاالإيمان بي» يعنى ده لره د ايمان په وجه څوك راويستونكې راوباسي[1]

بې غلامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه وړاندې په بعضې نسخوكښې د «وتصديق برسلي» په څائې «أوتصديق برسلي» دى[2] د «او» په صورت كښې اشكال كيدې شى چه دايمان بالله دپاره تصديق بالرسل لازمى دې اود دواړو كيدل ضرورى دي.نوبيا ئې «أو» ولې اوفرمائيلى شو علامه كرمانى رحمه الله جواب وركړى چه دا «او» دمانعة الخلو دپاره دې كوم چه دجمع نه مانع نه دې[3]

خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په اصل كښې د «أو» روايت ثابت نه دې.نودجواب وركولو تكلف ته ضرورت نشته[4] بيا خاص كرچه كله «أو» دمانعة الخلو دپاره اوګرځولې شى نود دواړو په مينځ كښې لزوم نه ثابتيږى.

البته دا ممكن ده.چه دا «أو» د شك دپاره وى.يعنى په دې كښې شك دې.چه راوى «الإيمان بي» يا «الاتصديق برسلي» وئيلى دى.

بهرحال د ايمان بالله دپاره تصديق بالرسل لازم دې.د تصديق بالرسل نه بغيرپه الله تعالى باندې صحيح ايمان نشى حاصليدې.اودتصديق بالرسل دپاره ايمان بالله ضرورى دې.څكه هغوى په الله تعالى باندې د ايمان راوړلو دعوت وركوى.

قوله أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ: يعنى الله تعالى دهغه كس كفالت كړې دې.څوك چه دهغه په لاركښې اووتلو.چه دې به داجر سره راواپس كوى.اويا به ئې د غنيمت سره راواپس كوى.يا به دې جنت ته داخلوى.

---

[1] فتح البارى(۱۱\۹۳) وشرح نووى على صحيح مسلم (۲\۱۳۳) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله)_

[2] شرح الكرمانى (۱\۱۵۵)_

[3] المصدرالسابق)_

[4] فتح البارى(۱۱\۹۳)_

«أرجع» مجرد دي د باب ضرب نه استعمالیږی کله چه ددي مصدر یعنی رجوع وی نودا لازم وی اوکله چه ددي مصدر رجع وی نودا متعدی وی.(۱) دلته متعدی دي.

ددي جملي حاصل دا دي چه کوم کس صرف دالله تعالی د رضا دپاره دایمان بالله او تصدیق بالرسل سره میدان جهاد ته لاړشی نویاخو به شهید شی اوجنت ته به لاړ شی اویا به ژوندي پاتي شی او واپس به راشی په دي صورت کښي به وړسره یا اجر وی اویا به مال غنیمت وی.

یو اشکال ددي خو مطلب دا شو که مجاهد ژوندي راواپس شو نوده سره به په دوو څیزونو کښي صرف یو څیز وی یا به ورته اجر ملاویږی اویا به مال غنیمت ورته ملاویږی. حالانکه داسي کیږی چه مجاهد صرف اجر سره واپس کیږی. مال غنیمت ورته نه وی حاصل شوي اوکله داسي کیږی چه غنیمت سره واپس شی اواجر وړسره هم وی. ځکه چه کله مجاهد دالله تعالی د رضا دپاره د اعلاء کلمة الله په غرض جنګیږی. نوبهرحال هغه ته به دده په جهاد باندي اجر ملاویږی.

نوددي دري جوابونه ورکړي شوی دی.

دعلامه کرمانی رحمه الله **جواب** علامه کرمانی رحمه الله دا ارشاد فرمائیلي دي چه دا «أو» د مانعة الخلو دپاره دي. یعنی په دواړو کښي به یو خامخا وی. اودواړه جمع کیدي شی.(۲)

د ابن عبدالبر، قرطبی اوتورپشتی رحمهم الله رائي حافظ ابن عبدالبر، اوعلامه قرطبی رحمهما الله رائي دا دي چه دا «أو» په معنی د «واو» دي. هم دي قول ته حافظ فضل الله تورپشتی رحمه الله ترجیح ورکړي ده.(۳) اوددي قرینه دا ده چه د مسلم شریف په یو سند کښي «یحیی بن یحیی عن مغیرة بن عبدالرحمن عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هریرة» په واو سره یعنی «أجر وغنیمة» نقل دی.(۴) دغه شان په نسائی کښي «الزهری عن سعید بن المسیب عن أبي هریرة رضي الله عنه» په سند کښي او «عطاء بن میناء عن أبي هریرة رضي الله عنه» په روایت کښي په «واو» سره راغلی دی.(۵) بیا په ابوداود کښي دحضرت ابوامامه رضي الله عنه د روایت الفاظ دا دی «.. رجل خرج غازیاً في سبیل الله فهو ضامن علی الله حتی یتوفاه فیدخله الجنة أو یرده بما نال من أجر وغنیمة»(۶)

---

۱) تاج العروس (۳٤۸\۵)_

۲) شرح کرمانی (۱۵۶\۱)_

۳) فتح الباری (۸\۶) کتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فی سبیل الله)_

۴) صحیح مسلم (۱۳۳\۲) کتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فی سبیل الله)_

۵) سنن نسائی (۵۵\۲) کتاب الجهاد باب ما تکفل الله عزوجل لمن جاهد فی سبیله)_

۶) سنن سنن أبی داود فی کتاب الجهاد باب فضل ا لغزو فی البحر رقم ۲٤۹٤)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی که دا روایات ثابت شی نوبیابه دا متیعن شی چه «أو» په معنی د «واو» کښې دي (۱)
خوحافظ ابن حجر رحمه الله په دي جواب باندې دا اشکال کړي دي چه کوم مجاهد ژوندي واپس راشی نوهغه به داجر اوغنیمت دواړو سره واپس راشی حالانکه په بعضي وخت کښې سړي بغیرد غنیمت نه واپس راشی (۲)
ددي دا جواب ورکړي شوي دي چه د اجر اوغنیمت دواړو په یو خائي راوړلو مطلب دا دي چه فی الجمله دواړه په یوخائي راشی اوس ددي دوه صورتونه دی یو صورت خو دا دي چه دواړو سره واپس راشی اودویم صورت دا دي چه په دي دواړو کښې په یوسره واپس راشی یعنی اجر سره راشی (۳)
دحافظ ابن حجر رحمه الله جواب دحافظ ابن حجر رحمه الله رائي دا ده چه په اصل کښې د غنیمت سره کوم اجر وی هغه لږ وی ددي وجې ددي تذکره نه ده شوي امام مسلم د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوعاً یو روایت دا نقل کړي دي «ما من غازية تغزو في سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثي أجرهم من الآخرة ويبقى لهم الثلث، وإن لم يصيبوا غنيمة تم لهم أجرهم» (۴)
یعنی که د مجاهدینویو لښکر د جهاد دپاره لاړ شی اودغنیمت سره واپس راشی نودوی ته دوه حصې اجرپه دنیا کښې ملاویږی اویوه حصه ئې آخرت ته باقی پاتې شی اوکه جهاد اوکړی د غنیمت نه بغیر راواپس شی نود دوی ټول اجر آخرت دپاره ذخیره شی (۵)
خو په دي دا اشکال دي چه ددي مطلب خو دا دي چه غنیمت ملاویدل د ثواب د نقصان سبب دي حالانکه نبی ﷺ د غنیمت حلالوالي په ځائي د احسان کښې ذکرکړی دی (چه دا په دي امت باندې دالله تعالی احسان دي ازمترجم) اوخپل خصوصیت ئې بیان کړي دي نبی ﷺ فرمائیلی دی «وأحلت لي الغنائم ولم تحل لأحد من قبلي» (۶)
دویم اشکال دا دي چه بیا خو ددي حدیث په رنړا کښې د اهل احد درجه د اهل بدر نه اوچته ده ځکه چه اهل بدرته غنیمت ملاؤ شوي وو اواهل احد ته نه وو ملاؤ شوي

---

(۱) فتح الباری (۸\۶) کتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فی سبیل الله)۔
(۲) المصدر السابق)۔
(۳) أنظر شرح نووی علی صحیح مسلم (۱۳۳\۲) کتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فی سبیل الله)۔
(۴) صحیح مسلم (۱۴۰\۲) کتاب الإمارة باب بیان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم یغنم وسنن النسائی (۵۶\۲) کتاب الجهاد باب ثواب السریة التی تخفق وسنن أبی داود کتاب الجهاد باب فی السریة تخفق رقم ۲۴۹۷ وسنن ابن ماجه کتاب الجهاد باب النیة فی القتال رقم ۲۷۸۵ وأحمد فی مسنده (۱۶۹\۱)۔
(۵) فتح الباری (۱۶۹\۶)۔
(۶) صحیح بخاری (۴۷\۱) کتاب التیمم)۔

بعضي خلق د اشکالاتو نه ویریدلی دی اودا ني ونیلی دی.چه «ما من غازية تغزوالی سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثی أجرهم من الآخرة» دا حدیث ضعیف دي.ځکه چه په دي کښي بو راوی ابوهانی حمید بن هانی مجهول دي.(۱)

خودا خبره صحیح نه ده.هم دا وجه ده.چه امام نووی رحمه الله فرمائیلی دی.دوی مجهول کرځول غټه غلطی ده بلکه دوی مشهور ثقه راوی دي ددوی نه لیث بن سعد ،حیوه بن شریح او ابن وهب نه علاوه نورو ډیرو خلقو روایت کړي دي.ددوی د توثیق دپاره دا خبره کافی ده چه امام مسلم په خپل صحیح کښي ددوی په حدیث باندي استدلال کوی.(۲)

بیا ابوحاتم رحمه الله دوی په باره کښي فرمائی.«صالح»(۳)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.«ليس به بأس»(۴)

امام دراقطنی رحمه الله فرمائی.«لابأس به»بیا فرمائی.«ثقة»(۵)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی.«هوعندهم صالح الحديث لابأس به»(۶)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی«ثقة»(۷)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښي ذکرکړی دی.(۸)

بعضي خلق دا وائی.چه ددي نه هغه غنمیت مراد دي.کوم چه په ناجائزه طریقه باندي اخستي شوي وی.خودا خبره ددي وجي غلطه ده.چه بیا خو به ورته ثلث اجر هم نه ملاویږی. بلکه هیڅ اجر به ورته نه ملاویږی.(۹)

بعضي خلق وائی.چه ددي نه دجهاد هغه سفر مراد دي.چه په هغي کښي د ابتداء نه د اعلاء کلمة الله نیت نه وی.اوبیا روسته په کښي اخلاص پیدا شوي وی.

خو دا جواب هم صحیح نه دي.ځکه که نیت صحیح نه وی.نواجر به مطلقاً نه ملاویږی.اوکه نیت ئي صحیح شی.نوبیا به ورته پوره اجر ملاویږی.په اول کښي د نیت د فساد اوپه آخر

---

۱) حكاه قاضی عياض رحمه الله عن بعضهم كما فی شرح النووی على صحيح مسلم (۱۴۰\۲) كتاب الإمارة باب بيان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم يغنم)_

۲) شرح النووی على صحيح مسلم (۱۴۰\۲)_

۳) تهذيب الكمال (۴۰۲\۷) وتهذيب التهذيب (۵۱\۳)_

۴) المصدر السابق)_

۵) المصدر السابق)_

۶) تهذيب التهذيب (۵۱\۳)_

۷) الكاشف(۲۵۸\۱)_

۸) الثقات لابن حبان (۱۴۹\۴)_

۹) فتح الباری (۹\۶) كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فی سبيل الله)_

کښې د نیت د صحت دوجې نه د ثلثین او ثلث تقسیم صحیح نه دې.بیا خاص کر په غزواتو کښې د اجردارومدار په «لایخرجه إلا إیمان بی وتصدیق برسلی» باندې دې.ددې نه دا معلومیږی. چه د سفر د شروع نه د نیت اخلاص ضروری دې. (۱)

داولنی اشکال صحیح جواب داولنی اشکال صحیح جواب دا دې چه «حل الغنائم» یقیناً د نبی ﷺ خصوصیت دې.اونبی ﷺ دا خبره د مدح په مقام کښې ذکرکړې ده خودا امر مباح دې.اودا ضروری نه ده.چه امرمباح دې د ثواب د حاصلولو سبب وی دا صحیح ده.چه الله تعالی زمونږ عجز اوضعف ته کتلی دی.اوغنیمتونه نې زمونږ دپاره حلال کړی دی.(لکه څنګه چه په حدیث کښې راغلی دی(۲) خوددې نه دا چرته معلومیږی چه ددې په وجه به اجر اوثواب هم زیات وی.اوکمې به په کښې نه راځی.د دنیا د حاصلیدو نه پس د اجر کمیدل یوه معقوله خبره معلومیږی.(۳)

د دویم اشکال جواب اوترڅو پورې چه د اهل بدراواهل احد اشکال دې.نوددې جواب دا دې. چه د اهل احد او اهل بدر په مینځ کښې د تقابل په خاطر د اهل بدر په خپل مینځ کښې تقابل پکار دې.مطلب دا دې.چه خود د اهل بدر د دوو حالتونو په مینځ کښې موازنه کول پکار دی.اوکتل پکار دی.که هغوی ته غنیمت نه وو ملاؤ شوې.نوبیا به دهغوی اجر څومره وو؟

مثال په طورداسې پوهه شه.چه د غنیمت نه بغیرد بدری اجر شپږ سوه دې.اود احدی اجر بغیرد غنیمت نه سل دې.نوبدری ته چونکه غنیمت ملاؤ شوې دې.ددې وجې دده اجر د شپږو سوو ثلث یعنی دوه سوه به وی.نوښکاره ده.چه دا دوه سوه کومه چه د بدری اجر دې.هغه د احدی دهغه اجر په دوچند دې.کوم چه د غنیمت نه بغیرهغه ته ملاؤ شوې وو.(۴)

وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ: که ما سره دا ویره نه وه.چه زما امت به په مشقت کښې اخته شی.نوزه به د یولښکرنه هم بغیرګډونه نه ووم پاتې شوې.په هره سریه کښې به مې شرکت کولو.خود مشقت د ویرې د وجې زه په هره سریه کښې شرکت نه کوم.

د مشقت وجوه ①یومشقت خو دا دې.که نبی ﷺ د جهاد دپاره تلو.نود مدینې منورې په انتظامی امورو اومعاملاتوکښې به تعطل پیدا شوې وو.ځکه چه نبی ﷺ په خپله موجود نه وو.نو روسته چه کوم واقعات راتلل.اوکوم حالات واقع کیدل.دهغې فیصله اوتصفیه به

---

(۱) المصدرالسابق)۔

(۲) قال رسول الله ﷺ فلم تحل الغنائم لأحد من قبلنا ذلک بأن الله رأی ضعفنا وعجزنا فطیبها لنا أخرجه مسلم فی صحیحه (۲\۸۵) کتاب الجهاد والسیرباب تحلیل الغنائم لهذه الأمة خاصة)۔

(۳) فتح الباری(۶\۹)۔

(۴) المصدرالسابق)۔

څنګه کیده؟نود معاملاتوددي تعطل په وجه به خلق په مشکل اوپریشانۍ کښې وو.

②دویمه وجه دا کیدې شی که نبی ﷺ په خپله جهاد ته تشریف اوړلو.نوددي مطلب به دا وو چه د امیر دپاره په جهاد کښې شرکت ضروری دي.نو روسته چه کوم خلفاء راتلل دهغوی دپاره به ګرانه وه.چه هغوی به په هرجهاد کښې وتل.اوښکاره خبره ده.چه په دې کښې مشقت دي.

③دریمه وجه دا کیدې شی.چه نبی ﷺ به کله جهاد ته تشریف اوړلو.نوپه اهل ایمان کښې به څوک هم په مدینه منوره کښې ایساریدو باندې راضی نه وو.په هغوی کښې به د هریو دا خواهش وو.چه هغه د نبی ﷺ سره په جهاد کښې شریك شی.اوچه ټولو د تلو خواهش کولو.نو د ټولو دپاره به په سورلۍ انتظام کول ګران وو.اوتکلیف اومشقت به پیش کیدلو.قرآن مجید دي ذکرکړي دي﴿وَّلَا عَلَى الَّذِيْنَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ ۖ تَوَلَّوْا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيْضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوْا مَا يُنْفِقُوْنَ﴾(١)

دي حضراتو به د نبی ﷺ سره په مدینه منوره کښې شرکت غوستل.خود دوی دپاره به انتظام کول ګران وو.ددي خیال ئې ا وساتلو اویه بعضو مواقعوکښې نبی ﷺ لښکر سره تشریف یونړلو.چه دوی ته څه اطمینان اوتسلی اوشی.که مونږ لانړلو.نو نبی ﷺ خو هم نه دي تلې. اوکه نبی ﷺ په هره موقع باندې تشریف اوړلو.نو د دوی د بې چینۍ.خفګان او پریشانۍ څه اندازه باقی نه وه.نوځکه نبی ﷺ اوفرمائیل.

«لولا أن أشق على أمتي ما قعدت خلف سرية»(٢)

سریه هغه لښکرته وائی.چه په هغې کښې زیات نه زیات څلور سوه کسان وی.(٣)د سریه وجه تسمیه دا ده.چه دا د «سرى» نه ماخوذ ده.ددي معنی ده.، ښه څیز.، چونکه په سریه کښې هم چانړشوی کسان لیږلی شی.نوځکه ورته .،سریه.، وائی. (٤)

بیا په اصطلاح کښې په غزوه او سریه کښې فرق مشهور دي.چه غزوه هغه جنګ ته وائی چه په هغې کښې نبی ﷺ پخپله موجود وی.اوسریه هغه لښکر ته وائی.چه هغوی سره نبی ﷺ پخپله تشریف فرما نه وی.(٥)والله أعلم.

قوله: وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ:

زما ارمان دي.چه زه د الله تعالی په لارکښې قتل کړې شم.اوبیا راژوندي کړې شم.بیا قتل کړې شم.او بیا راژوندي کړې شم.ا.بیا زه دالله تعالی په لارکښې شهید کړې شم.

---

(١) التوبة:٩٢)_

(٢) د دې ټولوتوجیهاتو دپاره اوګورئ (فضل الباری (١\٤٤٩، ٤٥٠)_

(٣) النهایه لابن الأثیر(٢\٣٦٣)_

(٤)المصدرالسابق)_

(٥) کشاف إصطلاحات الفنون (٢\١٠٩٩) مادة الغزو)_

دلته کښې اشکال دې هغه دا چه د نبی ﷺ مرتبه خو د شهیدانو د مرتبې نه زیاته اوچته ده. نو بیا نبی ﷺ د شهادت ارمان ولې کولو

خودا څه عجیبه خبره نه ده خکه چه په بعضې وختونوکښې لوڼې سړی ته د معمولی معمولی څیزونو خواهش هم وی کورئ یوکس ته مخامخ بریانی اپه روژو کښې مالکه مصالحه مرچکئ وغیره واچوی اوګډ وډ نې کړی) قورمه اومتنجن (یوقسم خوږ پولاؤ) اونبه نبه څیزونه موجود وی ددې باوجود هغه وانی اچار اوچتنی راوړئ نوددې نبه قسم خوراکونو په مقابله کښې د اچار اوچتنئ څه حیثیت دې؟ خوهغه بیه هم د اچار اوچتنئ مطالبه کوی.

نبی ﷺ ته چه الله تعالی کوم مقام اومرتبه ورکړې ده هغه په څوځوچنده د شهدت د مرتبې نه اعلی او اوچت دې خوشهادت هم اګرچه ددوی دمقام نه کم دې هم د فضیلت یوڅیز ضرور دې نوڅکه نبی ﷺ ددې تمنا کړې ده.(۱)

ددې نه علاوه د نبی ﷺ ددې تمنا کولو مقصود د شهداؤ اجر اوثواب حاصلول نه دی خکه چه اجراوثواب خو نبی ﷺ ته د شهادت نه بغیرهم ددې نه زیات ملاؤ شوې ده بلکه حقیقت حال دا دې چه نبی ﷺ د شهادت تمنا ددې دپاره اوکړله چه په دې کښې یوخاص لذت دې

وہ کم ہیں تڑپنے میں جنہیں ملتی ہے لذت
یوں آپ کی شمشیر کے بسمل تو بہت ہیں

که د شهادت مرتبه حاصلول ئې مقصود وو نویوخل شهید کیدل به کافی وو خونبی ﷺ چه باربار د شهادت تمنا کوی نودا په دې خبره دال دې چه په شهادت کښې یوخاص خوند دې کوم چه نبی ﷺ یوڅل نه بلکه باربارحاصلول غواړی.(۲)

بیا د نبی ﷺ ددې تمنا یوه وجه دا هم کیدې شی چه بیشکه د نبوت مقام او مرتبه اوددې اجر او ثواب ډیر زیات دې خود شهادت هم ډیرلوئې مقام او فضیلت دې د نبی ﷺ ارشاد دې چه د شهید د وینې نه زمکه وچه شوې هم نه وی چه حورې دې اوچت کړی.(۳)

د شهیدانو روحونه ټوله ورځ په جنت کښې چرته چه ئې خوښه وی ګرځی راګرځی او د شپې د عرش سره زوړندو قنادیلو سره هغوی ته خائې ملاویږی.(۴)

دغه شان بې شمیره فضیلتونه الله تعالی د شهادت اوشهید دپاره مختص کړی دی.(۵)

---

(۱) فضل الباری (۱۱\۴۵۰)۔

(۲) المصدرالسابق)۔

(۳) عن أبی هریرة ﷺ عن النبی ﷺ قال ذکر الشهداء عندالنبی ﷺ فقال لاتجف الأرض من دم الشهید حتی تبتدره زوجتاه ..أخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الجهاد باب فضل الشهادة فی سبیل الله (۲۷۹۸)۔

(۴) انظرالصحیح لمسلم (۱۲\۱۳۵) کتاب الإمارة باب فی بیان أرواح الشهداء فی الجنة ...)۔

(۵) الدرالمنثور(ص۱۲\۹۴تا ۱۰۰) د ﴿ولاتحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله أمواتا﴾ کښې.

نوکه نبی ﷺ ددې فضیلتونو اومناقبوپه وجه د شهادت تمنا کړې وی نوپه دې کښې څه قباحت یا تعجب نشته

ایا د نبی ﷺ د شهادت تمنا کولوسره د کفر غلبه لازمیږی دلته یوسوال دا دې چه په دې حدیث کښې نبی ﷺ باربار د شهادت تمنا کوی اوشهادت ملاویږی کافرانوسره په جنګ کولو نولکه چه نبی ﷺ دا تمنا کوله چه کفر دې همیشه دپاره باقی وی؟

دا سوال ډیرسطحی دې خکه چه د حدیث مقصد دجهاد اوشهادت عظمت،مزیت اوفضیلت اظهار دې دا عنوان د جهاد عظمت بیانول اودشهادت فضیلت بنکاره کولودپاره اختیار کړې شوې دې ددې نه دا تمنا کول چه نبی ﷺ د کفرد بقاء تمنا هم کوله ډیرلغو اوباطل اعتراض دې

بیا تکوینی طور دا معلومه ده چه کفربه په ترقیامته پورې باقی وی نوکه ددې په وجه نبی ﷺ د شهادت فی سبیل الله تمنا کړې وی نوبیا نبی ﷺ ته د کفرد تمنا نسبت څنګه صحیح کیدې شی خکه چه نبی ﷺ خو ددې وجې تمنا کړې ده چه کفربه هسې هم ترقیامته پورې باقی وی

دغه شان دا هم وئیلی شوی دی چه نبی ﷺ د کفرد بقاء دپاره نه بلکه دامت په خلقو کښې د شهادت شوق پیدا کولو دپاره دا فرمائیلی دی.(۱)واللهأعلم،

۲۶ = بَاب تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

د ترجمې مقصد امام بخاری رحمه الله فرمائی چه قیام رمضان خو تطوع ده دا دایمان یوه شعبه ده په دې سره امام بخاری رحمه الله دوو خبرو طرف ته اشاره اوکړله یوه دا چه قیام رمضان سنت دې واجب نه دې دویمه دا چه لکه څنګه طاعات مفروضه په ایمان کښې داخل دی دغه شان عبادات مندوبه هم داخل دی

عبادات مندوبه په ایمان کښې داخل دی که نه؟ دا مسئله مختلف فیها ده اهل سنت والجماعت طاعات مفروضه ومندوبه تول په ایمان کښې داخل ګڼری اود معتزلو یوه ډله دا وائی چه طاعات مفروضه په ایمان کښې داخل دی خوطاعات مندوبه نه دی داخل.(۲)

امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه کښې د «تطوع» لفظ زیاتی کړلو اودې اختلاف طرف ته نې اشاره اوکړه اود اهل سنت تائید نې کړې دې

[۳۷]حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [۳۸۰۳و۴۰۰۸]

---

(۱) فضل الباری(۱/۴۵۲)۔

(۲) الأبواب والتراجم (۳۶) از حضرت شیخ الحدیث قدس سره)۔

رجال الحديث

حدثنا اسماعيل: دوی اسماعیل بن ابی اویس مدنی دي ددوی حالات وړاندې په باب «تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» کښې تیرشوی دی.

قال حدثني مالك: دامام مالک رحمه الله حالات په «باب من الدين الفرار من الفتن» کښې تیرشوی دی.

عن ابن شهاب: دوی امام زهری رحمه الله دی.ددوی حالات په بدء الوحی کښې د دریم حدیث لاندې تیرشوی دی.

عن حميد بن عبدالرحمن: دوی د مشهور صحابی احدالعشرة المبشرة حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خوئې دي.د دوی کنیت ابوابراهیم دي.بعضو ابوعبدالرحمن خودلې دي. او بعضوابوعثمان ذکرکړې دي.ددوی مور ام کلثوم بنت عقبه بن ابی معیط ده.دا د حضرت عثمان مورشریکه خور وه.اوبیخی په اول کښې ئې د مکې مکرمې نه مدینې منورې ته هجرت کړې زنانوکښې ده.(۱)

دوی د خپل پلارحضرت عبدالرحمن بن عوف. اوخپلې مور حضرت ام کلثوم نه علاوه د حضرت ابن عباس،حضرت عبدالله بن عمر.حضرت عبدالله بن عمرو.حضرت ابوهریره. حضرت ابوسعیدخدری رضي الله عنهم وغیره نه احادیث اوریدلی دی.

اوددوی نه چه چا روایت کړې دي.نوپه هغوی کښې سعدبن ابراهیم.صفوان بن سلیم. اسماعیل بن محمد بن سعدبی ابی وقاص.عبدالرحمن بن هرمزالاعرج اوامام زهری رحمه الله وغیره حضرات دی.(۲)

احمدبن عبدالله عجلی.اب. زرعه . او ابن خراش رحمهم الله ددوی په باره کښې فرمائی «ثقة»(۳)

محمدبن سعد دامام واقدی رحمه الله نه نقل کړی دی.چه «وكان ثقة عالما كثير الحديث»(۴)

واقدی رحمه الله فرمائی.چه ددوی وفات په مدینه منوره کښې په کال ۹۵ھ کښې شوې دي.(۵)

ابن سعد رحمه الله فرمائی.چه بعضې عالمانو ددوی د وفات کال ۱۰۵ھ نقل کړې دي.خودا غلط دي.(۶)

---

۱) تهذیب الکمال(۷\۳۷۸.. ۳۷۹)_

۲) المصدرالسابق)_

۳) تهذیب الکمال(۷\۳۸۰)

۴) طبقات ابن سعد(۵\۱۵٤)_

۵)طبقات ابن سعد (۵\۱۵۵) دغه شان اوګورئ (حاشیة تهذیب الکمال (۷\۳۸۱)_

۶) المصدرالسابق)_

عن أبي هريرة رضي الله عنه: (۱) دحضرت ابوهريره تفصيلي حالات په «باب أمور الإيمان» کښې تيرشوی دی

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: يعنى نبى ﷺ فرمانيلى دى. كوم كس چه په رمضان كښې په ايمان اودثواب په نيت سره قيام اوكړى. نوددې ټول مخكنى ګناهونه به معاف كړې شى

ددې حديث سره د متعلقه مباحثو تشريح وړاندې په «من يقم ليلة القدر إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه» لاندې تيره شوې ده.

٢٧ = بَابُ صَوْمِ رَمَضَانَ احْتِسَابًا مِنَ الإِيمَانِ

د قيام رمضان په صوم رمضان باندې د تقديم څو وجوه امام بخارى رحمه الله فرمائى. چه احتساب يعنى دالله تعالى نه د اجر اوثواب طلبولو دپاره د رمضان روژه نيول دايمان شعبه ده.

دلته سوال دا دې. چه امام بخارى رحمه الله د «صوم رمضان» ترجمه د «قيام رمضان» نه پس ذكر كړه. حالانكه صوم فرض دې. اوقيام رمضان سنت دې. دصوم فرضت ددې خبرې متقاضى دې. چه وړاندې ئې د دې ترجمه راوړې وې. او ورسته ئې د قيام رمضان ترجمه منعقد كړې وې.

ددې سوال جواب مونږ وړاندې د باب «الجهاد من الإيمان» په شروع كښې ذكر كړې دې. خودلته لږ په تفصيل سره ذكر كولې شى.

① د دې يوجواب دا دې. چه قيام رمضان فعلى عبادت دې. اوصوم رمضان تركى عبادت دې اود ترك نمبر د فعل نه پس وى. نوځكه ئې اول فعلى عبادت ذكر كړلو. اوبيا ئې تركى عبادت ذكر كړو. (۲)

② دويم جواب دا دې. چه قيام رمضان په شپه كښې وى. او صوم رمضان په ورځ كښې وى. اول قيام كيږى. اوبيا صوم. ګورئ نه چه كله د رمضان مياشت اوليدې شى. نواول تراويح كولى شى ځكه چه اول شپه وى. نوځكه ددې عبادت ادا كولې شى. اوبيا روژه نيولې شى ځكه چه د شپې نه پس د رمضان اولنې تاريخ وى. اودهغې عبادت ادا كولې شى. نو چونكه د زمانې په لحاظ سره قيام رمضان په صوم رمضان باندې مقدم دې. نوځكه منصف رحمه الله په ذكر كښې هم مقدم كړلو. (۳)

③ دريم جوا دا دې. چه قيام رمضان سنت دې. اوصوم رمضان فرض دې. اوپه فرائضو كښې

---

۱) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان) فارجع إليه إن شئت)_

۲) فتح البارى(۹۲\۱)_

۳) المصدر السابق)_

عام طور داخليدل په سنتو سره كيږي لكه چه قيام رمضان په منزله د سنت قبليه دي خكه مصنف رحمه الله دا وړاندې ذكر كړلو (١)

⑤ خلورم جواب دا دي چه قيام رمضان د روژې تمهيد دي خكه چه د روژې يوه حصه ترايح دي اوپه دې كښې تهجد .ذكر .نوافل دعا وغيره هم داخل دي بكاره خبره ده چه كله څوك قيام كوي نود پيشمنې وخت به راځي نوپه دې طريقه به دا قيام د روژې تمهيد شي اوتمهيد وړاندې وي خكه امام بخاري رحمه الله قيام رمضان وړاندې او صوم رمضان روسته ذكر كړه (٢)والله أعلم

[٣٨]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [٢٠٠٨،١٩٠١]

رجال الحديث

ابن سلام: دوى محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دى.ددوى حالات وړاندې دكتاب الايمان كښې د «باب قول النبى ﷺ أنا أعلمكم بالله وأن المعرفة فعل القلب»لاندې تيرشوى دى

محمدبن فضيل: دوى ابوعبدالرحمن محمدبن فضيل بن غزوان بن جريرضبى كوفى دي.دوى دمغيره بن مقسم ضبى.مختاربن فلفل .بيان بن بشر احمسى رحمهم الله اوددوى نه علاوه د نورو حضراتونه احاديث اوريدلى دى.

اودوى نه چه چا روايت كړي دي.په هغوى كښې امام سفيان ثورى رحمه الله هم دي.چه د دوى نه لوئي دي.د ده نه علاوه امام احمد .امام اسحاق بن راهويه اوعمروبن على الفلاس رحمهم الله غوندې حضرات دى.(٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.«ليس به بأس»(٤)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.«صدوق من أهل العلم»(٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى«شيخ»(٦)

---

(١) امدادالبارى(٤\٥٩٥)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) تهذيب الكمال (٢٦\٢٩٣. ٢٩٦) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦) وعمدة القارى(١١\٢٣٤)_

(٤) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٧) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦)_

(٥) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٧)_

(٦) المصدرالسابق)_

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی ((ثقة))(۱)

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی ((وكان من علماء هذا الشأن))(۲)

امام احمد رحمہ اللہ فرمائی ((كان يتشيع وكان حسن الحديث))(۳)

امام محمد بن سعد رحمہ اللہ فرمائی ((وكان ثقة كثير الحديث متشيعاً وبعضهم لا يحتج به))(۴)

امام ابوداود فرمائی ((كان شيعياً محترقاً))(۵)

حافظ صفی الدین خزرجی رحمہ اللہ فرمائی ((شيعي غال باطنه لا يسب))(۶)

علامه سمعانی رحمہ اللہ فرمائی ((وكان يغلو في التشيع))(۷)

د محمد بن فضیل رحمہ اللہ په باره کښې چه کوم اقوال ذکر شول ددې خلاصه دا ده چه دوی په حدیثو کښې امام اوحافظ وو د دوی په احادیثو باندې لویو لویو عالمانو رحمہم اللہ اعتماد کړې دې البته ددوی په باره کښې چه کومه جرح ده هغه دا ده چه دوی شیعه وو اوبیا بعضې حضراتو دوی لره کټر شیعه ګرځولې دې.

خوحقیقت دا دې چه دوی غالی شیعه نه وو بلکه صرف حضرت علی رضی اللہ عنہ به ئې غوره ګڼلو اودحضراتو شیخینو رضی اللہ عنہما به ئې تعظیم کولو اوحضرت عثمان رضی اللہ عنہ به ئې په ترحم سره ذکرکولو هم دا وجه ده چه د حضرت امام احمد رحمہ اللہ په قول ((وكان يتشيع)) باندې چه امام ذهبی رحمہ اللہ تبصره کوی نو فرمائی ((قلت كان متوالياً فقط))(۸)

دغه شان دامام ابوداود رحمہ اللہ په قول ((كان شيعياً محترقاً)) باندې حافظ ذهبی رحمہ اللہ تبصره کوی اوفرمائی ((قلت تحرقه على من حارب أو نازع الأمر علياً رضی اللہ عنہ وهو معظم للشيخين رضی اللہ عنہما))(۹)

دامام محمد بن سعد رحمہ اللہ په قول ((وبعضهم لا يحتج به)) باندې تبصره کوی حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ((إنما توقف فيه من توقف لتشيعه))(۱۰) یعنی په دوی باندې چه چا د عدم اعتماد اظهار

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) تذكرة الحفاظ (۳۱۵\۱)-

(۳) تهذيب الكمال(۲۹۷\۲۶) وتذكرة الحفاظ (۳۱۵\۱) وسير أعلام النبلاء (۱۷٤\۹)_

(۴) طبقات ابن سعد(۳۸۹\۶)_

(۵) تهذيب الكمال(۲۹۷\۲۶) وتذكرة الحفاظ (۳۱۵\۱) وسير أعلام النبلاء (۱۷٤\۹)_

(۶) خلاصة الخزرجي(۳۵۶)_

(۷) الأنساب للسمعاني (۱۱\٤)_

(۸) تذكرة الحفاظ(۳۱۵\۱)_

(۹) سير أعلام النبلاء(۱۷٤\۹)_

(۱۰) هدى الساري(٤٤۱)_

کړي دي.نو هغه ددوی د تشیع د وجې دي.خوددوی تشیع د غلو حد ته نه وو رسیدلي.اونه دوی د تشیع داعی وو.نوځکه دا طعن نشی قبلولې.

دا خبره دې یاده وی.چه بعضې حضراتو د یحیی حمانی نه نقل کړې ده.چه محمدبن منکدر پلار وائی.ما خپل خونې محمدبن فضیل رحمه الله ته دشپې نه واخله تر صبا پورې په دې خبره باندې زورنه ورکړه.چه ته په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې ترحم اوکړه.خو ده انکار کولو (۱)

خودا واقعه صحیح نه معلومیږی.ځکه چه امام یحیی بن معین رحمه الله نقل کوی.چه زه د محمد بن فضیل رحمه الله سره ناست ووم.چه یوکس راغلو.اواوونیل.چه مروان فزاری دا وائی.چه ستاسو پلار تولې شپه دا کوشش اوکړلو.چه تاسو د حضرت عثمان رضي الله عنه په حق کښې د استغفار کلمات اووائې.خوتاسو برابر انکار کولو.په دې باندې حضرت محمد بن فضیل رحمه الله اوفرمائیل.«لا والله ما علم الله هذا مني قط، وما ذكرت عثمان رضي الله عنه قط إلا بخير»(۲)

دغه شان ابوهاشم د محمد بن فضیل رحمه الله نه نقل کوی.چه دوی فرمائیلی دی «رحم الله عثمان رضي الله عنه ولا رحم الله من لا يترحم عليه»(۳)

دغه شان فرمائی.«ورأيت عليه آثار أهل السنة والجماعة رحمه الله تعالى»(۴)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی«وقد احتج به أرباب الصحاح»(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی د شاګردانو یو فهرس ذکرکړې دي.اوددې نه پس ئې په دوی باندې یوه جامع تبصره کړې ده.فرمائی.«حدث عنه أحمد وأبوعبيد، وعدد كثير وهم غير، على تشيع كان فيه، إلا أنه كان من علماء الحديث والكمال عزيز»(۶)

خلاصه دا شوه.چه محمدبن فضیل ثقه راوی دي.ددوی د روایاتوپه قبلولو کښې توقف نه دي پکار.اوترڅو پورې چه د دوی د تشیع خبره ده.نو اول خودا چه دوی داعی نه وو.اوبیا شیعیت هم ددوی معمولی وو.په دوی کښې غلو نه وه.بلکه د ابوهاشم د قول مطابق په دوی باندې د اهل سنت والجماعت آثار ښکاره وو.والله أعلم

امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه د دوی وفات په کال ۱۹۵ھ کښې شوې وو (۷)

---

(۱) سیر أعلام النبلاء (۹\۱۷۴)_

(۲) حاشیة تهذیب الکمال (۲۶\۲۹۷)_

(۳) هدی الساری (۴۴۱)_

(۴) المصدر السابق)_

(۵) سیر أعلام النبلاء (۹\۱۷۵)_

(۶) سیر أعلاء النبلاء (۹\۱۷۳)_

(۷) التاریخ الکبیر للبخاری (۱\۲۰۸) رقم الترجمة (۶۵۲)_

③ يحيى بن سعيد: دوى مشهور تابعى محدث يحيى بن سعيد بن قيس بن عمرو الانصارى المدنى دى ددوى تذكره اگرچه د وړاندينى حديث په ضمن كښې راغلې ده خو هلته چونكه ډير اختصار وو نوځكه دلته لږ غوندې په تفصيل سره ددوى بيان كوو يحيى بن سعيدانصارى رحمه الله په خپله زمانه كښې عالم او قاضى او دفقهاء سبعه څخه شاگرد وو ددوى ولادت د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په زمانه كښې شوې وو.(١)

دوى دحضرت انس بن مالك. سائب يزيد. او ابوامامه بن سهل رضي الله عنهم نه علاوه حضرت سعيد بن المسيب. قاسم بن محمد. عراك بن مالك رحمهم الله نور ډيرو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.(٢)

ددوى نه چه كومو حضراتو احاديث اوريدلى دى. دهغوى فهرس هم ډير اوږد دى. د دوى: خپل شيخ حضرت امام زهرى رحمه الله نه علاوه د هشام بن عروه. حميد الطويل. ايوب سختيانى. عبيدالله بن عمر. امام شعبه. امام مالك. امام سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. حمادبن زيد. حمادبن سلمه. جريربن حازم. جريربن عبد الحميد. عبدالله بن المبارك او يحيى القطان رحمهم الله دى.(٣)

محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ثقة كثير الحديث حجة ثبتاً»(٤)

امام احمد رحمه الله فرمائى. «يحيى بن سعيد الانصارى أثبت الناس»(٥)

سعيدبن عبدالرحمن جمحى رحمه الله فرمائى «ما رأيت أحداً أقرب شبها بابن شهاب من يحيى بن سعيد الأنصارى ولولاهما لذهب كثير من السنن»(٦)

على بن مدينى رحمه الله فرمائى «لم يكن بالمدينة بعد كبار التابعين أعلم من ابن شهاب ويحيى بن سعيد الأنصارى وأبى الزناد وبكيربن عبدالله بن الأشج»(٧)

دغه شان دوى فرمائى. «أصحاب صحة الحديث وثقاته ومن ليس فى النفس من حديثهم شئ أيوب بالبصرة ومنصور بالكوفة ويحيى بن سعيد بالمدينة وعمروبن دينار بمكة»(٨)

---

(١) سير أعلام النبلاء (٥\٤٦٨)_

(٢) تهذيب الكمال (٣١\٣٤٧، ٣٤٩) وخلاصة الخزرجى (٤٢٤)_

(٣) تهذيب الكمال (٣١\٣٤٩-٣٥١) وسير أعلام النبلاء (٥\٤٧٠) وتذكرة الحفاظ (١\١٣٧) وخلاصة الخزرجى (٤٢٤)_

(٤) تهذيب الكمال (٣١\٣٥١)_

(٥) تذكرة الحفاظ (١\١٣٨) وسير أعلام النبلاء (٥\٤٧١) وتهذيب الكمال (٣١\٣٥٦)_

(٦) تهذيب الكمال (٣١\٣٥٢)_

(٧) تهذيب الكمال (٣١\٣٥٣)_

(٨) تهذيب الكمال (٣١\٣٥٥)_

محمدبن عبدالله عمار موصلی رحمه الله فرمانی((موازين أصحاب الحديث من الكوفيين والمدنيين عبدالملك بن أبي سليمان، وحاصم الأحول وعبيدالله بن عمر، ويحيى بن سعيد الأنصاري))x[1]

امام يحيى القطان رحمه الله په اهل حجازكښې يحيى بن سعيدانصاری رحمه الله باندې چاته هم فوقيت نه ورکوی کله چه د هغوی نه تپوس اوشو چه امام زهری رحمه الله ته هم فوقيت نه دې حاصل؟ نو هغوی اوفرمانيل ((الزهري يختلف عنه ويحيى بن سعيد لم يختلف عنه))x[2]

امام احمدابوخيثمه، يحيى بن معين، ابوزرعه، اوابوحاتم رازی رحمهم الله فرمانی ((ثقة))x[3]

امام عجلی رحمه الله فرمانی((مدني تابعي ثقة، وكان له فقه وكان رجلاً صالحاً))x[4]

امام نسائی فرمانی((ثقة ثبت))x[5]

دغه شان فرمانی((ثقة مأمون))x[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمانی ((يحيى يوازي الزهري))x[7]

سفيان ثوری رحمه الله فرمانی((كان يحيى بن سعيد الأنصاري، أجل عند أهل المدينة من الزهري))x[8]

جرير بن عبدالحميد رحمه الله فرمانی((لم أر من المحدثين إنساناً كان أنبل عندي من يحيى بن سعيد الأنصاري))x[9]

د دوی ژوند په اول کښې ډير په سختۍ کښې تيريدو. خو خليفه ابوجعفر منصور دوی عراق ته راوغوښتلو. اوهلته ئې قاضی مقرر کړلو. ددې نه پس سختی ختمه شوه. خو ددوی په حالاتو کښې څه تبديلی رانغله. هم دا وجه ده. چه محمد بن القاسم هاشمی رحمه الله فرمانی((كان يحيى بن سعيد خفيف الحال، فاستقضاه ابوجعفر وارتفع شأنه فلم يتغير حاله فقيل له في ذلك فقال من كانت نفسه واحدة لم يغيره المال))x[10]

---

[1] المصدر السابق)_

[2] المصدر السابق)_

[3] تهذيب الكمال (٣١\٣٥٦)_

[4] المصدر السابق)_

[5] المصدر السابق)_

[6] المصدر السابق)_

[7] تهذيب الكمال (٣١\٣٥٣)_

[8] المصدر السابق)_

[9] تهذيب المال (٣١\٣٥٢)_

[10] تهذيب الكمال(٣١\٣٥٧)_

دغه شان امام مالك رحمه الله فرمانی ((ما خرج منا أحد إلى العراق إلا تفور علیه یحیی بن سعید، ولم یرجع على ماکان علیه إلا یحیی بن سعید))(۱)

تولو اصحاب سته ددوی احادیث نقل کړی دی.(۲)

په کال ۱۴۳ھ یا ۱۴۴ھ یا ددې نه پس وفات شوې دې.(۳) رحمه الله تعالی.

ابوسلمه: دوی د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خوئې دې. اود مدینې منورې په اووه فقهاو کښې یو دې. اومشهور تابعی محدث دې.(۴)

امام مالك رحمه الله فرمائی. ددوی دا کنیت هم ددوی نوم دې.(۵) حالانکه بعضې نورو فقهاو ددوی نوم عبدالله خودلې دې. اوبعضې نورو حضراتو ددوی نوم اسماعیل بیان کړې دې.(۶)

په ۲۰ھ نه روستو پیدا شوی وو.(۷)

دخپل پلار حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه نه ئې روایت کړې دې. خو کم دی. خکه چه دوی وارې وو. چه پلار ئې وفات شوې وو.(۸)

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) تهذیب الکمال(۳۱\۵۳۹)_

(۳) تهذیب الکمال(۳۱\۳۵۸) وخلاصة الخزرجی (٤٢٤) وتقریب (٥٩١) رقم ٧٥٥٩)_

(۴) تهذیب الأسماء واللغات (۲\۲٤۰)_

(۵) تذکرة الحفاظ (۱\۶۳) وتهذیب الکمال(۳۳\۳۷۵)_

(۶) تهذیب الکمال (۳۳\۳۷۱) وسیرأعلام النبلاء (٤\۲۸۷) قال النووی والصحیح المشهور هو الأول انظر تهذیب الأسماء واللغات (۲\۲٤۰)_

(۷) ولد سنة بضع وعشرین قاله الذهبی فی السیر(٤\۲۸۷) وانظرالتقریب (٦٤٥) رقم الترجمة (٨١٤٢)_

(۸) سیرأعلام النبلاء (٤\۲۸۷) وقال سبط ابن العجمی الحلبی ((قال ابن معین والبخاری لم یسمع من أبیه شیأ انظر حاشیته علی الکاشف للذهبی (۲\٤۳۱)..

دغه شان امام علی بن المدینی. امام احمد. یحیی بن معین. ابوحاتم. یعقوب بن شیبه. اوابوداود رحمهم الله فرمانی. چه دوی د خپل پلار نه کوم روایت کوی. نوهغه مرسل وی. خکه چه دوی د خپل پلار نه سماع نه ده کړې. (تهذیب التهذیب (۱۲\۱۱۷)..

خوپه دې باندې اشکال کیږی. چه امام نسائی د نضربن شیبان په سند سره ددوی نه نقل کړی دی. په کوم کښې چه دوی د خپل پلار نه روایت کوی. اوپه هغې کښې صیغه د تحدیث ده. ((سنن نسائی. (۱\۳۰۸) کتاب الصیام باب ثواب من قام رمضان وصامه إیماناً وإحتساباً ذکر إختلاف یحیی بن ابی کثیر والنضربن شیبان فیه)) د دې نه معلومیږی. چه ددوی د خپل پلار نه سماع ثابته ده)..

ددې جواب دا دې. چه دې حدیث ته امام نسائی خطا ونیلې ده. فرمانی. ((قال ابوعبدالرحمن هذا خطأ والصواب أبوسلمة عن أبی هریرة رضي الله عنه.)) هم دا وجه ده. چه حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمانی. ((لم یسمع من أبیه وحدیث النضربن شیبان فی سماع أبی سلمة عن أبیه لایصححونه)) تهذیب التهذیب (۱۲\۱۱۷)_

د دوی نه علاوه دحضرت عبدالله بن سلام.حضرت عبدالله بن عمر.حضرت عبدالله بن عباس.حضرت عبدالله بن عمروبن العاص. حضرت جابر.حضرت ابوسعید خدری.حضرت ابواسید. حضرت معاویه بن الحکم حضرت ربیعه بن کعب حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې ﷺ نه علاوه نورو صحابو ﷺ نه نې سماع کړې ده.(۱)

په تابعینو ﷺ کښې حضرت عطاء بن ابی رباح.عروه بن زبیر.بشیربن سعید.اوحضرت عمربن عبدالعزیز ﷺ نه روایت کوی.(۲)

ددوی نه چه چا روایت کړې دې په هغوی کښې امام شعبی.عبدالرحمن الاعرج.عراك بن مالك.عمروبن دینار.ابوحازم. زهری.یحی الانصاری اویحیی بن ابی کثیر ﷺ نه علاوه نورو دیرو حضراتو احادیث روایت کړې دی.(۳)

ابن سعد ﷺ فرمائی.«کان ثقة فقیهاً کثیرالحدیث»(۴)

ابواسحاق ﷺ فرمائی.«أبوسلمة فی زمانه خیر من ابن عمر فی زمانه»(۵)

ابوزرعه ﷺ فرمائی.«ثقة إمام»(۶)

ابراهیم بن عبدالله بن قارظ ﷺ دامام زهری ﷺ نه نقل کوی.«لقد ترکت رجلین من قومك لا أعلم أکثر حدیثاً منهما عروة بن الزبیر وأبوسلمة بن عبدالرحمن»(۷)

امام زهری ﷺ فرمائی.«أربعة من قریش وجدتهم بحوراً :عروة بن الزبیر،وابن المسیب، وابوسلمة وعبیدالله بن عبدالله»(۸) حافظ ذهبی ﷺ فرمائی.«وکان من کبار أئمة التابعین غزیر العلم ثقة عالماً»(۹)

دغه شان دوی فرمائی.«کان طلابة للعلم فقیهاً مجتهداً کبیرالقدر حجة»(۱۰)

هیثم بن عدی ﷺ فرمائی.چه دوی په کال ۹۴ھ کښې وفات شوی وو.(۱۱)

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۲\۲٤۱) وتهذیب الکمال (۳۳\۳۷۱، ۳۷۲) وسیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۷)_

(۲) المصدر السابق)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) تهذیب الأسماء (۲\۲٤۱) وتهذیب الکمال (۳۳\۳۷٤) وسیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۷)_

(۵) سیر أعلام النبلاء (ق\ص۸۸)-

(۶) تهذیب الکمال(۳۳\۳۷۵) وسیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۹)_

(۷) تهذیب الکمال (۳۳\۳۷۵) وسیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۹)_

(۸) تهذیب الکمال (۳۳\۳۷۵) وسیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۹) وتذکرة الحفاظ (۱\۶۳)_

(۹) تذکرة الحفاظ (۱\۶۳)_

(۱۰) سیر أعلام النبلاء (۱٤\۲۸۷)_

(۱۱) تهذیب الکمال (۳۳\۳۷۶) وسیر أعلام النبلاء(۱٤\۲۹۰)_

ابن سعد رحمه الله فرمانی چه ددوی وفات د دوه اویا کالویه عمرکښې په مدینه منوره کښې په کال ۹۴ه کښې شوې وو (۱)

اوامام واقدی رحمه الله فرمائیلی دی «مات سنة أربع ومائة وهو ابن اثنتين وسبعين سنة» (۲)

حافظ ذهبی رحمه الله د واقدی قول ضعیف کړې دې. (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

دحضرت ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات د «باب أمور الإيمان» په ضمن کښې تیر شوی دی.

قوله قال رسول الله ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: (۴) رسول الله ﷺ فرمائیلی دی کوم کس چه په رمضان کښې په ایمان او احتساب سره روژه اونیسی نودده مخکنی ټول ګناهونه به معاف شی.

دلته تاسو د حدیث په الفاظوکښې ګورئ چه د «من صام رمضان» سره «إيماناً واحتساباً» قید لګولې شوې دې. دغه شان د تیرشوی باب په حدیث کښې هم «من قام رمضان..» سره «إيماناً واحتساباً» قیدموجود دې. حالانکه په ترجمه کښې امام بخاری رحمه الله صرف د «من صام رمضان» حدیث سره د «احتساباً» قید لګولې دې. اود «من قام رمضان ..» په حدیث کښې دا قید نشته. ددې تفریق څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې چه خود د قیام رمضان هیئت مذکردې کوم چه طلب اواحتساب یادوی اوپه روژه کښې چونکه پریخودل وی. د خوراك څکاك او جماع، نوځکه دا په هیئت مذکره باندې نه دې. نوچه په کوم ځائې کښې نې د تراویح او قیام رمضان ذکرکړې وی. نوهلته نې د احتساباً قید نې په ترجمه کښې نه دې لګولې. ځکه چه دغه عمل په خپله د احتساب دپاره مذکر دې. او کوم ځائې کښې چه نې د صوم رمضان ترجمه قائمه کړې ده. نو د احتساباً قید نې په ترجمه کښې ذکرکړې دې. (۵)

....

---

(۱) تهذيب الأسماء (۲\۲٤۱) وتهذيب الكمال (۳۳\۳۷٦).

(۲) تهذيب الكمال (۳۳\۳۷٦) وسير أعلام النبلاء (۱٤\۲۹۰).

(۳) سير أعلام النبلاء (۱٤\۳۹۰).

(۴) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان.

(۵) إمداد الباري (۱٤\۵۹۵).

۲۸ = بَاب الدِّينُ يُسْرٌ وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللّٰهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ

ما قبل سره ربط امام بخاری رحمه الله په «تطوع قیام رمضان من الإیمان» او «صوم رمضان إحتساباً من الإیمان» نه پس د «الدین یسر» ترجمه قائمه کړه په دې کښې نې د قرآن مجید د اسلوب اتباع کړې ده. دالله تعالی ارشاد دی. ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيْ أُنْزِلَ فِيْهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنٰتٍ مِّنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيْضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ اَيَّامٍ اُخَرَ ۗ يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾[1] چونکه د رمضان د روزو د ذکر نه پس وړاندې نې ﴿يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ فرمانیلی دی. ددې وجې امام بخاری رحمه الله ددې خیال ساتلې دې. او دا ترجمه نې د «صوم رمضان إحتساباً من الإیمان» نه پس دلته قائمه کړې ده.[2]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ماقبل او دې باب کښې مناسبت په دې طریقه دې چه چه په صوم رمضان کښې د «یسر» معنی موجود ده. خکه چه مسافر اومریض ته د رمضان روژې روستو کولو اجازت شته. په خلاف د مونځ. دغه شان د شیخ فانی په حق کښې خو صوم بیخی ساقط شوې ده. اوددې په خائې په ده باندې فدیه لازمیږی. په خلاف د مانخه خکه چه دا نه معاف کیږی. نبکاره ده. چه دا «یسر» دې. بیا صوم په دوولسو میاشتو کښې صرف یوه میاشت وی. او مونځونه په شپه او ورځ کښې پنځه وخته کولې شی. دا هم «یسر» دې. د صوم دې یسر طرف ته متوجه کولو دپاره امام بخاری رحمه الله دلته د «الدین یسر» باب قائم کړو.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه ماقبل کښې امام بخاری رحمه الله کوم احادیث ذکر کړل. په هغې کښې د ..قیام.، صیام. او ..جهاد.. ذکر وو. دا ټول دمشقت کارونه دی. او نبکاره ده چه د مشقت کار کول او دهغې پابندی کول عام طور گران وی. داسې اعمال پابندئ سره کولونه طبیعت کښې سستی او فتور پیدا کیږی. او سړې عمل پریږدی. بیا نتیجه دا راویستې شی. چه داسې مشکل او گران اعمال کول خو دیر گران دی. چونکه دا د دین اعمال دی. ددې وجې وئیلی شی. چه دین گران دې. نو امام بخاری رحمه الله د «الدین یسر» باب قائم کړو. اوددې لاندې نې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث چه «الدین یسر» دې. ذکر کړو. اوددې غلط فهمئ ازاله نې اوکړه. اودا ئې اوفرمائیل چه شریعت ددې اعمالو ترغیب خو ورکړې دې. او ددې

---

[1] سورة البقرة:۱۸۵)۔

[2] درس بخاری از شبیر احمد عثمانی رحمه الله (۲۴۲ وفضل الباری (۱\۴۵۶، ۴۵۹) والأبواب والتراجم از علامه محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله (۱۰۷)۔

[3] عمدة القاری(۱\۲۳۴، ۲۳۵)۔

حکم خو نې ورکړې دي.خوپه دې باندې په اعتدال او ميانه روئ سره عمل کول مقصود دي.مشکل اوګرانوالي په هغه وخت کښې وي.چه کله سړې ميانه روی او اعتدال پريږدی.شريعت خو د اعتدال او ميانه روئ اختيارولو حکم ورکړې دي.نو سړی لره د خپل قوت مناسب کوشش کول پکار دی.دومره زياته مجاهده دې نه کوی.چه کوم لږاو مختصرعمل نې کولو.دهغې نه هم پاتې شی.په دين کښې يسر دي عسر نه دي.(١)

حضرت شيخ الهندﷺ فرمائی چه په دې باب کښې د معتزلوٴ او خوارجو تشدداتو طرف نه تعريض دي.خکه چه دوی دين دومره سخت کړې وو.تردې که د يو وخت مونځ نې پريخود.نو د ايمان نه خارج شو .يا کافر شو.نو امام بخاری ﷺ فرمائی چه دين دومره سخت نه دي.لکه څومره چه دوی سخت کړې دي.بلکه دين آسمان دي.(٢)

کتاب الايمان سره ددې باب مناسبت امام بخاری ﷺ ددې نه وړاندې شعب ايمانيه بيان کړې.او اوس دلته فرمائی.چه دين آسان دي.په ظاهره دا د ايمان شعبه نه ده.نو بيا د کتاب الايمان سره ددې څه مناسبت دي؟

ددې جواب دا دي.چه «الدين يسر» اګرچه شعب ايمانيه څنی نه ده.خو ددې د کتاب الايمان سره تعلق خامخا شته.خکه چه په «الدين» کښې الف لام د عهد دپاره دی.اوددې نه مراد دين اسلام دي.لکه چه دلته د دين اسلام نه په يسر سره تعبير شوي دي.اود دين اسلام يسر يقيناً د اعمالو په يسر باندې مبنی دي.خکه چه اعمال سهل او آسان دی.خکه به دين اسلام هم آسان وی.او دا ثابته شوې ده.چه د اعمالو د ايمان سره ژور تعلق دي.ددې په عسر سره په دين کښې عسر راځی.او ددې په يسر سره په دين کښې يسر راځی.

د امام بخاریﷺ د نقطه نظر نه دا معلوميږی.چه دا اعمال د دين جزء دي. اوهر کله چه اعمال د دين جزء دي.اوپه اعمالوکښې يسر دي.نو په دين کښې به هم يسر وی.

قوله: وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ: يعنی د نبی کريم ﷺ فرمان دي.چه د الله تعالی په نيز د تهوول نه غوه دين هغه دي.کوم چه نيغ او آسان وی.مطلب دا دي.چه د الله تعالی په نيز د دين تهول اعمال اواحکام خو محبوب دی.البته چه په دې کښې کوم آسان وی.هغه ورته زيات خوښ دي.يا دا مطلب دي.چه الله تعالی ته تهول دينونه محبوب دی.خوپه دې کښې هغه دين زيات خوښ دي.کوم چه د حنيفيت او آسانتيا په صفتونو موصوف وی.(٣)

---

(١) فتح الباری (١\٩٥)_

(٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری (٣٦ وإمداد الباری (١\٥٩٨) وتقرير بخاری شريف (١\١٤١، ١٤٢)_

(٣) فتح الباری(١\٩٣، ٩٤)_

قوله حنيفية: دا د «حنيف» طرف ته منسوب دي اوحنيف هغي ته وانی چه د تولو نه ختم شی الله تعالی طرف ته متوجه شی اوصرف الله تعالی طرف ته مائله شی.(۱)

د حنيف لفظ په قرآن پاك كښې د حضرت ابراهيم عليه السلام دپاره استعمال شوې دي.(۲)

حضرت ابراهيم عليه السلام ته د حنيف ونيلو وجه هم دا ده چه دوی په خپله زمانه كښې د تولونه اولني توحيد پرست وو. كورنې پريخودې وو. پلار نې پريخودې وو. وطن او قوم نې پريخودې وو. صرف حضرت لوط عليه السلام نې خان سره كړې وو. اوهجرت نې كړې وو ددې نه پس ورته د حضرت هاجره بی بی دخپل خوی سره په يوه دشت بيابان ميدان كښې د پريخودو حكم شوې وو. نو سمدستی نې حكم اومنل په حديث كښې دی. چه حضرت ابراهيم عليه السلام كله بی بی هاجره پريخوده. نو هغې ورته اووئيل. دا تاسو چه مونږ دلته خانله پريږدئ. نو دا دالله تعالی په حكم سره دی. اوكه په خپلې رائې سره؟ نو ابراهيم عليه السلام ورته اوفرمانيل. د الله تعالی په حكم سره. نو هغې ورته اووئيل. خه اوس تاسو تلې شئ. خه پرواه نشته.(۳)

بيا د ذبحې معامله راپيښه شوه. نوځنګه ثابت قدم په كښې اوختلو په څومره سوالونو باندې ئې حضرت اسماعيل عليه السلام غوستې وو. خوچه كله دالله تعالیٰ حكم راغلو. نوبغير د خه سوچ نه ئې هغه پوره كړو.(۴)

كله چه نمرود په اور كښې واچولو. نوجبرئيل عليه السلام ورته اووئيل. مونږ درسره مدد اوكړو دوی ورته جواب وركړو. «أما إليك فلا وأما إلى الله فهلى»(۵) دغه شان په بخاری كښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دی. «كان آخر قول إبراهيم عليه السلام حين ألقي في النار حسبي الله ونعم الوكيل»(۶)

---

(۱) الحنيف :هو المائل إلى الإسلام الثابت عليه والحنيف عند العرب من كان على دين إبراهيم عليه السلام وأصل الحنف الميل كذا في النهاية(۱\۴۵۱)_

(۲) قال الله تعالى:(ما كان إبراهيم يهودياً ولا نصرانياً ولكن كان حنيفاً مسلماً (آل عمران:۶۷) وقال الله تعالى:(إن إبراهيم كان أمة قانتاً لله حنيفاً ولم يكن من المشركين) (النحل\۱۲۰)_

(۳) صحيح بخاری شريف (۱\۴۷۴) كتاب الأنبياء باب بلا ترجمة بعد باب قول الله عزو جل (واتخذالله إبراهيم خليلاً) كښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه يو اوږد حديث كښې دی ((ثم جاء بها إبراهيم وبإبنها إسماعيل وهي ترضعه حتى وضعها عندالبيت عند دوحة فوق زمزم في أعلى المسجد وليس بمكة يومئذ أحد وليس بها ماء فوضعهما هنالك ووضع عندهما جراباً فيه تمر وسقاء فيه ماء ثم قفى إبراهيم عليه السلام منطلقاً فتبعته أم إسماعيل عليها السلام فقالت يا إبراهيم أين تذهب وتتركنا في هذا الوادى الذى ليس فيه أنيس ولا شئ ؟ فقالت له ذلك مراراً وجعل لا يلتفت إليها فقالت له آلله أمرك بهذا ؟ قال نعم قالت إذن لا يضيعنا..))_

(۴) د واقعه د تفصيل دپاره اوګورئ قصص القرآن (۱\۲۳۵. ۲۴۰) حضرت اسماعيل عليه السلام)_

(۵) ذكره بعض السلف كما حكاه الحافظ ابن كثير رحمه الله في تفسيره (۳\۱۸۴)_

(۶) صحيح البخاری (۲\۶۵۵) كتاب التفسير سورة آل عمران باب إن الناس قد جمعوا لكم ..الآية)_

دحضرت ابراهیم ﷺ هرقسمه امتحان اوشو او دوی په هر امتحان کښې کامیاب شو دی ته ئې فرمائیلی دی ﴿ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَٰهِيمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ﴾(١) اوفرمائیلی ئې دی ﴿ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾(٢)

شیخ فریدالدین عطار رحمه الله دا واقعه څومره په ښه انداز کښې بیان کړې ده.

از یکے و وز همه یکسونے باش یک دل وبک قبله ویک رونے باش (٣)

هم د یو ذات نه سوال کوه.اودباقی ټولونه پرېږده اوکړه صرف یو ذات طرف ته متوجه شه.د نوجه قبله هم هغه دې چه زړه دې چرته خطا نشی.

بهرحال حضرت ابراهیم ﷺ ټولې دنیا ته لته ورکړه.او الله تعالی طرف ته متوجه شو خکه ورته حنیف وئیلې شی.د هغوی د اتباع نبی ﷺ ته حکم شوې دې ﴿ ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ ﴾(٤) دغه شان دالله ئې فرمائیلی دی. ﴿ قُلْ صَدَقَ ٱللَّهُ ۗ فَٱتَّبِعُوا۟ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ ﴾(٥) تعالی ارشاد دې. ﴿ وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ ﴾(٦) دغه شان نبی ﷺ فرمائیلی دی. «إني لم أبعث باليهودية ولا بالنصرانية ولكني بعثت بحنفية سمحة»(٧)

دغه شان ئې فرمائیلی دی. «إني أرسلت بحنيفة السمحة»(٨)

قوله: السمحة: ددې معنی «سهلة» ده.(٩) دې ته «سهلة» او «سمحة» خکه وائی چه په دې کښې د بنی اسرائیلو د دین پشان تشدیدات نشته.حضرات مفسرینو ﷺ لیکلی دی چه په بنی اسرائیلو باندې پنځوس مونځونه فرض شوی وو.په زکاة کښې دهغوی نه د څلورمې حصې مطالبه وه.که په جامه به ئې پلیتی اولګیده.هغه به ئې کټ کوله.په هیره به په دنیه کښې سزا ورکولې شوه.دګناه کولو په صورت کښې به ورباندې بعضې حلال خوراکونه حرامیدل.هغوی به د خنزیر او شادو په شکل کښې مسخ کولی شول.(١٠)

---

(١) البقرة :١٢٤)_

(٢) البقرة :١٣١)_

(٣) درس بخاری از شیخ الاسلام علام شبیر احمد عثمانی رحمه الله (٢٤٣)_

(٤) النحل:١٢٣)_

(٥) آل عمران:٩٥)_

(٦)البقرة:١٣٥)_

(٧) مسند أحمد (٥\٢٦٦) من حديث أبي أمامة)_

(٨) مسند أحمد (٦\١١٦. ٢٣٣) من حديث عائشة #)_

(٩)فتح الباری (١\٩٤)_

(١٠) التفسير الكبير للرازی (٧\١٥٦و ١٥٧)_

اودهغوی توبه به ترهغه وخته پورې نه قبلیده ترڅوچه به ني خپل خان قتل کړې نه وو (۱)
شریعت محمدیه د افراط او تفریط په مینځ مینځ کښې دې دلته نه بیخې آزادی ده اونه بیخې مواخذه.اومطالبه ده اوپه دې کښې چه کوم احکام تکلیفیه دی هغه داسې دی چه انسان په کښې آسانی برداشت کولې شی په هغه باندې بوج نه غورزیږی
په بخاری شریف کښې د معلقاتو نوعیت دا حدیث د هغه احادیثوڅخې دې کوم چه امام بخاری په خپل صحیح کښې تعلیقاً درج کړی دی داسې قسم احادیث په دوه قسمه دی بعضې خو هغه احادیث دی کوم چه نې صرف تعلیقاً راوړی دی په خپل صحیح کښې نې چرته هم موصولاً نه دی ذکر کړی اودویم قسم هغه احادیث دی کوم چه امام بخاری په یوڅائې کښې تعلیقاً ذکرکړی دی خوپه بل خائې کښې نې موصولاً ذکر کړی دی
دا دویم قسم احادیث د بخاری د شرط موافق دی اوددې تعلیقاً راوړلو غرض نې دا وی چه امام بخاری رحمه الله باربار هم په یوصورت کښې د یوحدیث د نقل کولونه احتراز کوی اوبله دا چه بعضې وخت کښې نې اختصاراوتخفیف مقصود وی نوغواړی چه په مختصره طریقه تولې خبرې اوکړی.نوددې په ځائې چه پوره حدیث سنداًومتناً ذکرکړی هغه مختصر ذکر کوی اوکوم احادیث چه صرف تعلیقاً ذکرکوی اود خپل کتاب په بل خائې کښې هغه موصولاً نه ذکر کوی.نوهغه دامام بخاری رحمه الله د شرط مطابق نه وی (۲) داسې احادیث لکه څنګه چه مونږ د کشف الباری په مقدمه کښې ذکر کړی دی تول یوسل یوکم شپیته (۱۵۹) دی او هغه تعلیقات کوم چه په بل خائې کښې ذکر شوی دی د هغې شمار یوزر درې سوه یوڅلویښت دی (۳)
دذکرشوی تعلیق تخریج دا حدیث اگرچه امام بخاری رحمه الله په خپل صحیح کښې چرته موصولاً نه دې ذکر کړې .خوپه خپل بل کتاب «الأدب المفرد» (۴) کښې او دغه شان امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې هم دا حدیث د محمدبن اسحاق عن داودبن الحصین عن عکرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما کښې موصولاً تخریج کړې دې.«قیل لرسول الله ﷺ أی الأدیان أحب إلی الله ﷻ قال الحنیفیة السمحة»(۵)

---

(۱) الدرالمنثور(۱\۳۷۷)_
(۲) هدی الساری مقدمة فتح الباری (۱۵. ۱۶) الفصل الثالث (ص.۱۷) الفصل الرابع)_
(۳) فتح الباری(۱\۹٤) وتغلیق التعلیق (۲\٤۱)_
(٤) فتح الباری(۱\۸٤) وتغلیق التعلیق (۲\٤۱)
(۵) قال الحافظ رحمه الله فی فتح الباری (۱\۹٤) وإسناده حسن)..
وقال أیضاً وهکذا رواه عبدالأعلی وعبدالرحمن بن مغراء وعلی بن مجاهد وغیرهم عن محمد بن اسحاق ولم أره من حدیثه إلا معنعناً وله شاهد من مرسل صحیح الإسناد قال ابن سعد فی الطبقات أنا عارم بن الفضل ثنا حماد بن زید .ثنا معاویة بن عباش الجرمی .عن أبی قلابة .فذکره فی قصة.(بقیه حاشیه په راروان مخ..

[٣٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (١) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ

يعنى نبى ﷺ فرمانيلى دى بيشكه دين آسان دي په دين كښې كه څوك سخته لار پيدا كړى نو دين به هغه مغلوب كړى نو څكه د افراط او تفريط نه بغير صحيح او د اعتدال لار اختيار كړئ كه په پوره افضل باندې نشئ تلې نو د هغې سره نزدې نزدې اوسئ د ثواب په اميد باندې خوشحاله اوسئ او نورو ته هم خوشخبرى اوروئ چه دالله تعالى دپاره په اخلاص سره د عمل كولو مقام ډير اوچت دي اگرچه هغه عمل لږ ولې نه وى د صبا دوخت نه اود مانبام د وخت نه او د شپې د آخرى څه حصې نه مدد واخلئ يعنى په دې وختونو: خوشحالئ كښې دالله تعالى عبادت كوى.

رجال الحديث

① عبدالسلام بن مطهر: مطهر د تطهير نه د اسم مفعول په وزن دي (٢) دوى ابوظفر بفتح الظاء المعجمة والفاء (٣) عبدالسلام بن مطهر بن حسام بن مصك بكسرالميم وفتح الصاد المهملة وتشديد الكاف الأزدى البصرى دى (٤)

دوى دامام شعبه،جريربن حازم، مبارك بن فضاله،موسى بن خلف العمى اوسليمان بن المغيره ﷺ نه دحديثو روايت كوى (٥)

...د تيرمخ بقيه حاشيه) وله شاهد آخر صحيح مرسل أيضاً .. عن عمربن عبدالعزيزعن أبيه ..عن النبى ﷺ رواه أحمد فى الزهد ورواه عبدالله بن احمد فى زيادات الزهد .. و رواه البزار فى مسنده من حديث عمربن عبدالعزيز عن أبيه جده وفى إسناده عبدالعزيز بن أبان وهو متروك ولم يخرج الحديث عن كونه مرسلاً لأن مروان جد عمربن عبدالعزيز لا يصح له صحبة ولا سماع

وله شاهد آخرمرسل عند عبدالرزاق وفى الباب عن عائشة وابى بن كعب و جابر وابن عمر وأبى أمامة وأبى هريرة وأسعد بن عبدالله الخزاعى ﷺ وغيرهم انظر تغليق التعليق (٢\٤١، ٤٣)_

(١) قوله :عن أبي هريرة ﷺ الحديث أخرجه البخارى أيضا فى كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ٥٦٧٣ وفى كتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ٦٤٦٣ وأخرجه النسائى فى سننه (٢\٢٧٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب الدين يسر وانظر الصحيح لمسلم (٢\٣٧٦، ٣٧٧) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى)_

(٢) عمدة القارى (١\٢٣٦)_

(٣) فتح البارى(١\٩٤)_

(٤) فتح البارى (١\٩٤) وتهذيب الكمال (١٨\٩١) والكاشف (١\٦٥٣) وسيرأعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_

(٥) تهذيب الكمال(١٨\٩٢) وخلاصة الخزرجى (ص٢٣٨) وسيرأعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_

د دوی نه امام بخاری،امام ابوداود ،ابوحاتم ،ابراهیم حربی او ابوخلیفه مکی ﷺ وغیره د حدیث روایت کړې دي.(۱)

امام ابوحاتم ﷺ د دوی په باره کښې فرمائی «صدوق»(۲)

ابن حبان ﷺ دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی.(۳)

حافظ ذهبی ﷺ فرمائی «عبدالسلام بن مهطر بن مصك بن ظالم بن شيطان ،الإمام الثقة أبوظفر الأزدی البصری..»(۴)

دغه شان دوی په ..الکاشف.. کښې هم دوی ته ثقه وئیلی دی.(۵)

په رجب ۲۲۴ھ کښې وفات شوی وو.حالانکه د دوی عمرلس کم سلو کالو ته رسیدلې وو.(۶)

② عمربن علی : دوی عمربن علی بن عطاء بن مقدم بروزن محمد (۷)المقدمی بضم الميم وفتح القاف وتشديد الدال المهملة المفتوحة وبعدها ميم (۸)البصری دي.ددوی کنیت ابوحفص وو.(۹)

دوی دهشام بن عروه.ابوحازم. خالد الحزاء ،اسماعیل بن ابی خالد . اعمش. سفیان ثوری ﷺ وغیره نه روایت د حدیث کوی.

ددوی په شاګردانوکښې حضرت امام احمد .عمروبن علی.ابن المدینی. خلیفه بن خیاط او محمد بن بشاربندار ﷺ وغیره حضرات دی.(۱۰)

امام ابوحاتم ﷺ فرمائی.«لایحتج به»(۱۱)

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۸\۹۲) وسير أعلام النبلاء (۱۰\٤۳٦) وخلاصة الخزرجي (ص.۲۳۸)_

(۲) تهذيب الكمال(۱۸\۹۳) وخلاصة الخزرجي (۲۳۸) وسيرأعلام النبلاء (۱۰\٤۳٦)_

(۳) كتاب الثقات لابن حبان (۸\٤۲۸)_

(۴) سيرأعلام النبلاء (۱۰\٤۳٦)_

(۵) الكاشف (۱\۶۵۳) رقم ۳۳۷۳)_

(۶) تهذيب الكمال(۱۸\۹۳) وتقريب التهذيب (۳۵۵) رقم ٤۰۷۵) والكاشف (۱\۶۵۳) رقم ۳۳۷۳ وسيرأعلام النبلاء (۱۰\٤۳۷)_

(۷) المغني (ص.۷٤) وشرح الكرماني(۱\۱۶۰)_

(۸) المغني (ص.۷۷)_

(۹) تهذيب الكمال(۲۱\٤۷۰. ٤۷۱)_

(۱۰) تهذيب الكمال(۲۱\٤۷۱. ٤۷۲) وسيرأعلام النبلاء (۸\۵۱۳) وتهذيب التهذيب(۷\٤۸۵. ٤۸۶)_

(۱۱) سيرأعلام النبلاء ((۸\۵۱۳). وميزان الإعتدال (۳\۲۱٤)_

امام ابن معین رحمہ اللہ فرمانی «لم أكتب عنه شيأ وأصله واسطي نزل البصرة وكان يدلس وما كان به بأس»(۱)
امام ابن عدی رحمہ اللہ فرمانی «ولعمرين على أحاديث حسان وأرجو أنه لا بأس به»(۲)
امام ابن سعد رحمہ اللہ فرمانی «وكان ثقة وكان يدلس تدليساً شديداً وكان يقول سمعت وحدثنا ثم يسكت ثم يقول هشام بن عروة والأعمش»(۳)
امام عفان بن مسلم رحمہ اللہ فرمانی «كان عمرين على رجلاً صالحاً ولم يكونوا ينقمون عليه شيأ غير أنه كان مدلساً وأما غير ذلك فلا، ولم أكن أقبل منه حتى يقول حدثنا»(۴)
امام عبداللہ بن احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمانی «سمعت أبي وذكر عمرين على فأثنى عليه خيراً وقال كان يدلس»(۵)
امام دارقطنی رحمہ اللہ دوی لره «من الرفعاء الثقات» گرخولی دی.(۶)
حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی. «ثقة وكان يدلس شديداً»(۷)
حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی. «رجل صالح موثق يدلس»(۸)
دغه شان حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی. «ثقة شهير لكنه رجل مدلس»(۹)
دغه شان دوی فرمائی... «الإمام الحافظ الحجة المدلس»(۱۰)
د دې ټولو اقوالو خلاصه دا ده.چه دا راوی ثقه اوقابل احتجاج دي.البته صرف امام ابوحاتم دوی «لايحتج به» گرخولي دي.
امام ابوحاتم رحمہ اللہ چه دوی رد کړي دي.نو ددې وجه هم دا ده.چه دوی به تدليس کولو او تدليس هم دومره زيات چه د «سمعت» او «حدثنا» الفاظ به ئې استعمالول.اوبيا به چې شو او بيا ئې براه راست د مروی عنه شيخ په خائې پورته څوک ثقه راوی ذکر کولو.(۱۱)که د دوی

---

۱) تهذيب الكمال(۲۱\۴۷۳) والكامل لابن عدی (۵\۴۵) والضعفاء الكبير للعقيلی (۳\۱۷۹)_
۲) الكامل (۵\۴۶)_
۳) الطبقات الكبرى لابن سعد (۷\۲۹۱)_
۴) طبقات ابن سعد(۷\۲۹۱) وتهذيب الكمال (۲۱\۴۷۳) _
۵) الضعفاء الكبير للعقيلی (۳\۱۷۹) وتهذيب الكمال (۲۱\۴۷۲) والكامل لابن عدی (۵\۴۵)_
۶) سنن دارقطنی (۱\۱۷۲) كتاب الطهارة باب أحاديث الفقهية فی الصلاة وعللها)_
۷) تقريب التهذيب (۴۱۶) رقم ۴۹۵۲)_
۸) الكاشف (۲\۶۷) رقم ۴۰۸۹)_
۹) ميزان الإعتدلال(۳\۲۱۴)_
۱۰) سير أعلام النبلاء (۸\۵۱۳)_
۱۱) طبقات (۷\۲۹۱)_

تدلیس نه وو د دی په نیز به هم دې ثقه او قابل استدلال وو خپله ییې کوی «معنه الصدق، ولولا تدلیسه لحکمنا له إذا جاء بزیادة غیر أنا نخاف أن یکون أخذه من غیر ثقة»(۱) یعنی په حقیقت کښې خود دوی مقام صدق دې که تدلیس نه وو نود دوی ..زیادت.. به قابل قبول وو چونکه تدلیس به نې کولو خکه ددوی په څه زیادت باندې اعتماد نشی کولې ییې چه کله د چا ضعیف نه نقل وی.

ددې نه معلومه شوه چه دامام ابوحاتم رحمه الله په نیزباندې هم ددوی هغه روایت قابل قبول او استدلال قابل دی په کوموکښې چه د نورو متابعت موجود وی

هم دا وجه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی «قد احتمل أهل الصحاح تدلیسه ورضوا به»(۲)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی «ولم أر له فی الصحیح إلا ما توبع علیه واحتج به الباقون»(۳)

په کال ۱۹۰ھ یا ۱۹۲ھ کښې دوی وفات شوی وو (۴) رحمه الله رحمة واسعة.

④ **معن بن محمد الغفاری:** دوی معن بن محمد بن معن بن نضله بن عمرو غفاری دی.(۵)

دسعید مقبری او حنظله بن علی اسلمی نه دوی روایت کوی.(۶)

ددوی نه چه چا روایت کړې دی په هغوی کښې عبدالله بن عبدالله اموی. عبدالملک بن جریج. عمروبن علی مقدمی او ددوی خوئې محمد بن معن غفاری رحمه الله دی.(۷)

امام بخاری ددوی تذکره په تاریخ کبیر کښې کړې ده.(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «مقبول»(۹)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ثقاتوکښې ذکرکړی دی.(۱۰)

⑤ **سعیدبن ابی سعید المقبری:** دوی ابوسعد سعید بن ابی سعید کیسان مقبری مدنی

---

(۱) تهذیب الکمال(۲۱\۴۷۳) ومیزان الإعتدال (۳\۲۱۴)۔

(۲) سیر أعلام النبلاء (۸\۵۱۴)۔

(۳) هدی الساری(۴۳۱)۔

(۴) تهذیب الکمال(۲۱\۴۷۴)۔

(۵) تهذیب الکمال (۲۸\۳۴۱) وتقریب التهذیب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲ والکاشف (۲: ۲۸۴)۔

(۶) تهذیب الکمال(۲۸\۳۴۱) وخلاصة الخزرجی (۳۸۴)۔

(۷) تهذیب الکمال(۲۸\۳۴۱)۔

(۸) التاریخ الکبیر(۷\۳۹۰) رقم ۱۶۹۹)۔

(۹) تقریب التهذیب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲)۔

(۱۰) الثقات لابن حبان (۷\۴۹۰)۔

دى ددوى د پلار ابوسعيد نوم كيسان وو.اودوى په مدنيه منوره كښې د بنو ليث بن بكر

يوې بنځې مكاتب وو.(١)

ددوى نسبت مقبرى د ميم فتحه .اوقاف سكون .اوباء ضمه ده ددې نه پس راء مهمله او په آخر كښې يائې نسبتى ده.بعضې حضراتو په باء باندې فتحه لوستې ده.(٢) كوم چه مقبرې طرف ته منسوب دي.دا نسبت په اصل كښې دوى د والد ابوسعيد دې.(٣) دوى نه مقبرې ولې وئيلى شى.په دې كښې څو اقوال دى.

① بعضې حضرات فرمائى.چه دوى به په مدينه منوره كښې د ((مقبرة بنى دينار)) نگرانى اوحفاظت كولو.دوى ته دا خبر رسيدلې وو.چه ددې مقبرې نه به شپيته زره جنتيان كس پاسيرى.(٤)

② بعضې حضرات فرمائى.چه دوى د قبرستان منجور وو.خكه ورته مقبرى وائى.(٥)

③ بعضې حضرات فرمائى.چه د دوى كور د مقبرې سره نزدې وو.ددې وجې دنسبت په وجه مقبرى شو.(٦)

④ بعضې حضراتو فرمائيلى دى.چه حضرت عمر رضي الله عنه دوى ته د قبر كنولو كار حواله كړې وو.ددې وجې روته مقبرى وائى.(٧)

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه څه لرې نه ده.چه دا ټولې خبرې جمع شوى وى.چه منجور هم وو.اود دوى كور د مقبرې سره نزدې هم وو.اودوى د قبر كنولو په كار باندې مامور هم وو ددې ټولووجوهو نه ده ته مقبرى وائى.(٨)

حضرت سعيدبن ابى سعيد مقبرى رحمه الله په صحابو رضي الله عنهم كښې دحضرت انس.حضرت جابربن عبدالله حضرت سعدبن ابى وقاص،حضرت عبدالله بن عمر،حضرت معاويه بن ابى سفيان.حضرت ابوسعيدالخدرى ،حضرت ابوهريره.حضرت حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې رضي الله عنهم نه

---

١) تهذيب الكمال (١٠\٤٦٧) وتهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩)_

٢) الأنساب للسمعانى (٥\٣٦١و ٣٦٢) وتهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩) وعمدة القارى(١\٣٢٦)_

٣) عمدة القارى(١\٢٣٦)_

٤) الأنساب للسمعانى (٥\٣٦٢)_

٥) عمدة القارى(١\٢٣٦)_

٦) تهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩) وعمدة القارى(١\٢٣٦)_

٧) المصدرالسابق)_

٨) عمدة(١\٢٣٦) البته حافظ ذهبى رحمه الله د سعيدبن ابى سعيد المقبرى تذكره ليكى. او فرمائى.((كان يسكن بمقبرة البقيع)) لكه چه يوه پنځمه وجه دا وه.چه د بقيع سره ددوى استوګنه وه.خكه ورته مقبرى وائى.والله أعلم.سيرأعلام النبلاء (٥\٢١٦)_

احادیث روایت کړی دی.(۱)
البته دحضرت عائشې رضی الله عنها او ام سلمې رضی الله عنها نه د دوی روایات مرسل دی.خکه چه د دوی سره دده ملاقات ثابت نه دي.(۲)
بیا په تابعینو رحمهم الله کښې دخپل پلارحضرت ابوسعیدمقبری،عوره بن زبیر .ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله نه علاوه د نورو حضراتو نه دوی روایت کړې دي.(۳)
د دوی نه چه چا روایت کړې دي.په هغوی کښې امام مالك.لیث.بن سعد. شعبه بن الحجاج،محمد بن اسحاق.یحیی بن سعیدانصاری.اومحمدبن عبد الرحمن بن ابی ذئب رحمهم الله غوندې دیرحضرات دی.(۴)
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی.«لیس به بأس»(۵)
امام علی بن مدینی،محمد بن سعد.عجلی.ابوزرعه.نسائی.عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمهم الله فرمائی..«ثقة»(۶)
ابن خراش زیاتی دا فرمائی.«ثقة جلیل أثبت الناس فیه اللیث بن سعد»(۷)
ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی.«صدوق»(۸)
واقدی رحمه الله فرمائی.«کان قد کبرحتی اختلط قبل موته بأربع سنین»(۹)
یعقوب بن شیبه فرمائی«قد کان تغیر وکبر واختلط قبل موته یقال بأربع سنین حتی استثنی بعض المحدثین عنه ماکتب عنه فی کبره مما کتب قبله فکان شعبة یقول حدثنا سعید المقبری بعد ماکبر»(۱۰)
ددې تولواقوالوخلاصه دا شوه.چه د حدیث د دې تولوامامانو رحمهم الله په نیزدوی ثقه اوقابل احتجاج راوی دي.البته په آخری عمرکښې کله چه ددوی وفات ته څلورکاله پاتې شو.ددوی په حافظه کښې فرق راغلو.نود تغیرنه پس چه کوم احادیث دی.هغه به قبول نه وی.

---

(۱) تهذیب الکمال(۱۰\۴۶۷. ۴۶۸)_
(۲) تهذیب الکمال(۱۴\۴۰) وتقریب ا لتهذیب (۲۳۶) رقم ۲۳۲۱)_
(۳) تهذیب الکمال(۱۰\۴۶۸۹. ۴۶۹)_
(۴) المصدرالسابق)_
(۵) الکاشف (۱\۴۳۷) رقم ۱۸۹۶) وتهذیب الکمال(۱۰\۴۶۹)_
(۶) تهذیب التهذیب (۱۴\۳۸۰ وتهذیب الکمال(۱۰\۴۷۰) وسیرأعلام النبلاء(۵\۲۱۶)_
(۷) تهذیب الکمال(۱۰\۴۷۰) وتهذیب الکمال(۱۴\۳۸۴)_
(۸) تهذیب التهذیب(۱۴\۳۸) وتهذیب الکمال(۱۰\۴۷۰) وسیرأعلام النبلاء (۵\۲۱۶)_
(۹) تهذیب الکمال(۱۰\۴۷۰)_
(۱۰) المصدرالسابق)_

خوحقیقت دا دي چه د دوی په جلالت شان او ثقاهت باندي باندي اتفاق دي «کما قاله النووی وابن حجر»[1]

اوترڅو پورې چه د دوی د اختلاط تعلق دي نود اختلاط ذکرصرف واقدی کړې دي اوابن سعد .یعقوب بن شیبه اوابن حبان د واقدی اتباع کړې ده.اوباقی چه څومره دحدیث ناقدین دی.هغوی ددوی د مختلط کیدو او متغیرکیدونه انکار کوی.[2]

بیا د دوی د تحدیث بعدالاختلاط والکبر ذکر صرف امام شعبه کړې دي. هغوی فرمائی «أخبرنا سعید بن أبی سعید المقبری وکان قد کبر»[3]

خوحافظ ابن عدی رحمه الله دوی په خپل کتاب «الکامل فی ضعفاء الرجال» کښې د دوی د ذکرکولونه پس فرمائی.«وإنما ذکرت سعید المقبری فی جملة من إسمه سعید، لأن شعبة یقول: ثنا سعید بعد ما کبر وأرجو أن سعید (کذا فی الأصل سعید وهو خطأ والصواب سعیداً) من أهل الصدق وقد قبله الناس وری عنه الأئمة الثقات من الناس وما تکلم فیه أحد إلا بخیر»[4] یعنی ما د دوی ذکر په دې کتاب کښې چه (ضعیفو راویانو سره خاص دي) کړې دي.نو ددوی وجه دامام شعبه قول دي چه «حدثنا سعید بعد ما کبر» کښې زما رائي دا ده.چه سعید مقبری داهل صدق څښې دي.خلقو دې قبول کړې دي.ائمه ثقات محدثین د دوی نه روایت کوی.چا هم د خیرنه سوا د دوی ذکر نه دې کړې.

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله ته هم په دي خبره باندي یقین دي.چه دوی د اختلاط نه پس د حدیث څه روایت نه دې کړې.دوی فرمائی.«ما أعلمه روی شیأ فی مدة إختلاطه وکذلك لا یوجد له شئ منکر»[5]

یعنی نه خو دوی په مدۀ د اختلاط کښې څه روایت کړې دي.اونه د دوی په احادیثو کښې څه منکر روایت موجود دي.

دغه شان دوی فرمائی.«ما أحسب أن أحداً أخذ عنه فی الإختلاط فإن ابن عیینة أتاه فرأی لعابه یسیل، فلم یحمل عنه»[6]

---

[1] قال النووی رحمه الله فی تهذیب الأسماء (١/٢١٩) واتفقوا علی توثیقه وقال ابن حجر رحمه الله فی هدی الساری (ص.٤٠٥) مجمع علی ثقته)_

[2] هدی الساری(٤٠٥)_

[3] الکامل لابن عدی(٣/٣٩١)_

[4] الکمال (٣/٣٩١، ٣٩٢)_

[5] سیر أعلام النبلاء (٥/٢١٧)_

[6] میزان الإعتدال(٢/١٤٠)_

حافظ ذهبی رحمه الله هم په دې وجه مطلقا توثیق کوی اوفرمائی «ثقة حجة شاخ وقع فی الهرم ولم یختلط»[1] بیا دامام یحیی بن معین رحمه الله نه مروی دی «أثبت الناس فیه ابن أبی ذئب»[2] اودابن خراش رحمه الله قول دې «أثبت الناس فیه اللیث بن سعد»[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «اکثر ما أخرج له البخاری من حدیث هذین عنه وأخرجه أیضاً من حدیث مالك وإسماعیل بن أمیة وعبیدالله بن عمر العمری وغیرهم من الکبار وروی له الباقون ولم یخرجوا من حدیث شعبة عنه شیأ»[4] یعنی امام بخاری رحمه الله چه په خپل صحیح کښې د دوی کوم روایات تخریج کړی دی.نوپه دې کښې اکثرهم د دې دواړو په واسطه سره دی.کوم چه په ددوی په روایاتوکښې «أثبت الناس» دی.ددوی نه علامه امام مالك.اسماعیل بن امیه.عبیدالله بن عمر عمری. وغیره دحدیث د لویو راویانو په واسطه سره هم روایات شته.بیا باقی حضرات یعنی سنن اربعه کښې هم د دوی روایات شته.په دوی کښې په چا کښې هم د شعبه رحمه الله واسطه نشته.چه دهغوی په روایاتوکښې بعد الاختلاط د روایت کونکوصراحت موجود وی.

اوترکومې پورې چه دامام شعبه رحمه الله د روایاتو تعلق دي.نوپه هغې کښې دوه احادیث داسې دی.په کومو کښې چه دوی بعدالاختلاط د روایت کونکو تصریح کړې ده.یو «حدیث الإزار» دي.«ما أسفل من الکعبین من الإزار فهو فی النار» او دویم حدیث «لأن یطأ أحدکم علی جمر خیر له من أن یطأ علی قبر» دي.

نوحافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی.چه «ولیس لشعبة عن سعید المقبری غیر هذین الحدیثین ،الأول حدیث الإزار مشهور والحدیث الثانی ،یأتی به الجارود عنه»[5] یعنی شعبه د سعیدالمقبری رحمه الله نه صرف دوه حدیثونه روایت کوی.یوحدیث الازاردي .کوم چه مشهور دي.نوپه دې کښې د اختلاط څه اثر نشته.اوبل حدیث «لأن یطأ ...الخ» دي.اودا د شعبه رحمه الله نه صرف جارود بن یزید روایت کوی.اوجارود بن یزیدضعیف بلکه کذاب راوی دي.[6]

نوخلاصه دا شوه.چه سعید مقبری کبیر السن اوضعیف شوې ضرور وو. خو مختلط شوې نه وو.اوکه اختلاط پرې راغلې هم وی.خود تغیر نه پس د هغوی نه څوك روایت کونکې

---

[1] میزان الإعتدال(۲\۱۳۹)_

[2] هدی الساری(۴۰۵)_

[3] هدی الساری(۴۰۵) وقد سبق نقله عن تهذیب الکمال وتهذیب التهذیب وسیر أعلام النبلاء)_

[4] هدی الساری(۴۰۵)_

[5] الکامل لابن عدی(۳\۳۹۱)_

[6] قال الذهبی رحمه الله فی المیزان(۱\۳۷۴) کذبه أبوأسامة وضعفه علی وقال یحیی لیس بشئ .وقال أبوداود غیر ثقة .وقال النسائی والدارقطنی متروك وقال ابوحاتم کذاب ...)_

نشته بې په صحيحينو بلکه په صحاح سته کښې د شعبه د واسطې نه بغير بل چا ددوی نه حديث نه دی نقل کړې والله أعلم.

ددوی وفات په مدينه منوره کښې شوې وو د وفات په کال کښې نې ډير اقوال منقول دی خو راجح دا دی چه به ۱۲۳ھ ب ۱۲۵ھ کښې وفات شوی دی (۱)

⑤ د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان کښې د «باب أمور الإيمان» لاندې تيرشوی دی (۲)

قوله إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ: په «الدين» کښې الف لام د پاره د عهد دی مراد ترې اسلام دی او «يسر» مصدر دی اودد ې حمل په «الدين» باندې کيږی نويا خو دا حمل په مبالغه باندې محمول دی لکه څنګه چه «زيدعدل» کښې مبالغه ده په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه دين ټول بس آسان دی او يا «يسر» د «ذويسر» په معنی کښې دی نو د «الدين يسر» مطلب به دا وی چه دين اسلام د آسانتيا دين دی (۳)

دين په کوم حيثيت سره اسان دی؟ په دين کښې چه کوم يسر بيان شوی دی نو دا يسر خو د نورو دينونو په مقابله کښې دی چه په نورو دينونو کښې تشديدات او افراد او تفريط دی او اسلام دهغې په مقابله کښې آسان دی او د افراد او تفريط نه هم دا دين خالی دی. «كما سبق تفصيل ذلك قريباً»

دغه شان يسر په خپله د دين اسلام د اعمالو په اعتبار سره هم دی چه د دين په احکامو کښې عزائم هم دی او رخصتونه هم. يعنی څه اعمال هغه دی. کوم چه د عزيمت په درجه کښې دی اوڅه اعمال هغه دی. کوم چه د رخصت په مرتبه کښې دی. چه کوم اعمال د رخصت په درجه کښې راځی نوپه هغې کښې خو بس آسانی ده. ځکه چه رخصت په يسر باندې مبنی وی. اوکوم اعمال چه د عزيمت په درجه کښې راځی. نوپه هغې کښې هم چونکه د ميانه روی او اعتدال خيال ساتلې شوی دی نوددې وجې وئيلې شی چه دين اسلام دخپلو احکامو په اعتبار سره د آسانتيا دين دی.

د اسلام د اعمالو د آسانتيا څه تفصيل او وضاحت باندې داسې پوهه شئ:

چه يوه سلسله د الله تعالی د نعمتونو ده. اويوه د عباداتو سلسله ده. الله تعالی انعام کوی اوبنده عبادت کوی. که د الله تعالی په نعمتونو باندې نظر واچولې شی. نو دا بيحده او بې حسابه دی (وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا) (۴)

---

۱) تهذيب الكمال (۱۰/۴۷۲) والكاشف (۱/۴۳۷) رقم ۱۸۹۶).

۲) كشف الباري (۱/۶۵۹ ـ ۶۶۳).

۳) فتح الباري (۱/۹۳).

۴) ابراهيم: ۳۴ والنحل: ۱۸).

کورئ کله چه ماشوم د مور په خیټه کښې په درېو تیرو کښې وی() نوالله تعالی هلته هم دده د تربیت اهتمام کوی اوکله چه بیا دنیا ته راشی نودده د خسمانې او تربیت ټول انتظامات پوره کړی په هغه وخت کښې هغه نه خبرې کولې شی اونه اشاره کولې شی اونه دخپلو ضروریاتو اظهارکولې شی خوالله تعالی د مور په صورت کښې ده ته یوه داسې هستی ورکړی څوک چه دده دپاره د رحمت مجسمه وی چه دده معمولی تکلیف هم نشی برداشت کولې الله تعالی دهغې په سینوکښې پئ پیدا کړی اوددې په زړه کښې مهربانی پیدا کړی هغه د ګرمئ یخنئ.لوږې تندې.بیمارئ اوپریشانئ. د هرڅیزنه د حفاظت دپاره خپل ځان په خطره کښې اچوی دا ټول دالله تعالی احسانات دی.

بیا دده د ژوند دپاره د هوا ضرورت وی د اوبو ضرورت وی دجامو او خوراک ضرورت وی دعلاج معالجې ضرورت وی دا ټول څیزونه ورته ملاویږی.

بیا دې د تربیت څومره مرحلو نه تیر شی اودالله تعالی د بې حسابه اوبې شمیره نعمتونونه په هره ګهړئ کښې فائده اخلی تردې چه خوان.طاقتورا و مضبوط سړې ترې جوړ شی بیا په دغه وخت کښې هم دالله تعالی نعمتونه مسلسل ده سره وی دا ټول دالله تعالی هغه انعامات او احسانات دی چه ددې شمارنشی کیدې.

ددې نعمتونو تقاضا خو دا وه چه په هروخت کښې بغیرد څه فترت او انقطاع نه دالله تعالی شکر ادا کولې شو اود عباداتو سلسله قائمه ولې خوکومه د عباداتو سلسله چه ده هغه څومره معمولی او آسانه ده دهغې اندازه په آسانتیا سره لګولې شی

نوکوم ذات چه مونږ ته وجود راکړې دې رزق نې راکړې دې اود تربیت ذمه واری نې اخستې ده چه هغه وحده لاشریك اوګټرلې شی بس هم د هغه د خالقیت اومالکیت منلو حکم دې اوپه نورو ایمانیاتو باندې یقین ساتلو.اوهغه په زړه کښې د کینولوحکم ورکړې شوې دې.

بیا مونځ راواخلی.ددې په ځانې چه په هر وخت کښې نې عبادت کول فرض کړې وو نوصرف پنځه مونځونه نې فررض کړی دی.اوپه دې کښې نې هم د هغه وختونوانتخاب کړې دې.چه دسړی طبیعت په کښې پریشانه نه وی.په څلورویشت ګهنټونه د مونځونو وختونه نفی کړې شی.نوپه مشکله سره یوه ګنټه یوه نیمه ګنټه جوړیږی.لکه چه الله رب العزت د څلورویشت ګنټوعبادت فرض کولو په ځانې صرف یوه نیمه ګنټه په خپل دربار کښې دحاضرئ دپاره مقررکړې ده.اوپه نور ټول وخت کښې نې د کاروبار.آرام او راحت کولواجازت ورکړې دې. ښکاره خبره ده.چه دا یسر دې.

بیا که څوک رنځور وی نودهغه دپاره اودس کول ضروری نه دی.بلکه د تیمم کولواجازت ورته شته.() اوکه رنځو وی په ولاړه مونځ نشی کولې.نوپه ناسته د مونځ کولو اجازت

) إشارة إلى قوله تعالى. يخلقكم في بطون أمهاتكم خلقاً بعد خلق في ظلمات ثلاث﴿الزمر:۶﴾_

) قال الله تعالى:﴿ وإن كنتم مرضى أو على سفر أوجآء أحدمنكم من الغائط اولامستم ا لنساء فلم تجدوا ماءً فتيمموا صعيداً طيباً فامسحوا بوجوهكم وأيديكم﴾ النساء:۴۳﴾_

ورکړي شوي دي.اوکه په ناسته باندې هم د مونځ کولوقدرت نه وی.نو په ملاسته دې کوی.(۱)

دجمات د پابندئ نه هم دي مستثنی دي.او دجماعت پابندی هم په ده باندې لازم نه ده.(۲)

بیا که یوکس په سفرکښې وی.نوهم ددې دپاره خاص رعایتونه دی.سنن مؤکده ددې دپاره غیرمؤکده شی.(۳)څلور رکعته مونځ ددې په حق کښې دوه رکعته شی.(۴)

که یوکس په سورلئ سور دي.اوهغه نفل کول غواړی.نودهغه دپاره د استقبال قبلې شرط ختم کړي شوي دي.(۵)

دغه شان د زکاة معامله هم ټوله په آسانتیا باندې مبنی ده.چه په هریوکس باندې دا فرض نه دي.بلکه ضروری ده.چه دي د نصاب مالك وی.اودمال یو خاص مقدار دده په ملکیت کښې وی.اوپه هرقسم مال باندې هم نه دي واجب ،بلکه ددې دپاره د نامی کیدو شرط دي.دغه شان د وجوب په کال کښې یو ځل وی.چه په مال پوره یوکال تیرشی.نو زکاة فرض شی.ګنی نه به وی.بیا نوره آسانتیا دا شوي ده.چه ټول اخراجات اوقرضې چه اوویستې شی.نودهغې نه پس که نصاب باقی پاتې شی.زکاة به فرض وی.ګنی نه به وی.بیا چه کوم زکاة ورکولې شی.هغه هم ټول مال نه دي.بلکه ددې صرف ځلویښتمه حصه ده.(۶) بیا اجراوثواب ئې په هغه صورت کښې زیات مقرر کړي دي.چه د زکاة په مال باندې سړي د خپلو خپلوانو سره مدد اوکړی.یعنی چه د چا خیال ساتل په ده باندې لازم وو.هم په هغوی باندې د استعمال اجازت ئې ورکړي دي.(۷)

د رمضان المبارك روژې دی.نوپه دې کښې هم څومره رعایتونه دی.اوځومره یسردې.په ټول

---

۱) بدائع الصنائع (۱۰۵\۱، ۱۰۶)_ فصل أركان الإصلاة)_

۲) بدائع الصنائع (۱۵۵\۱) فصل وأما بيان من تجب عليه الجماعة)_

۳) قال ابن نجيم رحمه الله واختلفوا فی ترک السنن فی السفر،فقيل الأفضل هوالترک ترخيصاً وقيل الفعل تقرباً وقال الهندوانی الفعل حال النزول والترک حال السير،وقيل يصلی سنة الفجرخاصة وقيل سنة المغرب أيضاً وفی التجنيس والمختار أنه إن كان حال أمن وقرار يأتی بها لأنها شرعت مكملات والمسافر إليه محتاج وإن كان حال خوف لا يأتی بها لأنه ترک بعذر البحر الرائق (۱۳۰\۲) باب المسافر)_

۴) البحرالرائق (۱۲۸\۲) وغيره)_

۵) كنزالدقائق وشرحه البحرالرائق (۱۶۴\۲) باب الوترالنوافل)_

۶) بدائع الصنائع (۴\۲، ۳۲، ۵۰، ۵۱)_

۷) قال فی الدرالمختار:ولا إلى من بينهما ولاد قال الشامی وقيد بالولاد لجوازه لبقية الأقارب كالإخوة والأعمام والأخوال الفقراء بل هم أولى لأنه صلة وصدقة وفی الظهيرية ويبدأ فی الصدقات بالأقارب ثم الموالی ثم الجيران ولودفع زكاته إلى من نفقته واجبة عليه من الأقارب جاز إذا لم يحسبها من النفقة انظرالدرالمحتار مع ردالمختار(۶۹\۲) كتاب الزكاة باب المصرف)_

کال کښې صرف یوه میاشت روژې فرض دی.[1] او هغه هم صرف په وړځ کښې فرض دی.په شپه کښې دخوراک څکاک پوره آزادی شته.[2] اوحکم دې چه پیشمنې اوکړئ.او روژه اونیسئ.[3] که یوسړې بیمار وی.نود جوړیدونه پس هغه ته د روژې نیولواجازت شته.دغه شان د مسافر دپاره هم دا ګنجائش شته.چه درمضان نه پس قضا راوړی.[4]

حج راواخله.په ټول ژوند کښې صرف یوځل فرض شوې دې.[5] اودا هم په هغه خلقوچه هغوی سره ډیر مال وی.چه دکور خرچه تړې لرې کړی.اوهغه دپاره تګ راتګ ممکن وی.لاره د امن وی.سختئ اومشکلات نه وی.نوپه ده باندې حج فرض.دې ګنی نه دې.[6]

معلومه شوه.چه دالله تعالی د طرفه د نعمتونو کومه سلسله ده.هغه بې حسابه ده اودهغې په مقابله کښې عبادات ډیرکم دی.اوبیاپه دې عباداتوکښې خوبس آسانتیا اوآسانتیا ده.[7]

قوله: وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ: څوك چه په دین کښې شدت اختیارکړی.اوپه دې باندې غلبه کول غواړی.نو دین به په ده باندې غلبه کوی.«یشاد» عامل نصب «لن» په وجه منصوب دی.دا د باب مفاعله څنې دی.ددې معنی د مقابلې ده.[8]

«أحد» دا لفظ د «یشاد» فاعل دی.دابن سکن په روایت کښې او د اصیلی په بعضې روایاتو کښې دا لفظ راغلې دی.اسماعیلی او ابونعیم او ابن حبان رحمهم الله هم ددې حدیث په طرقو

---

[1] قال الله تعالى ﴿ فمن شهد منكم الشهر فليصمه﴾البقرة:١٨٥)_

[2] قال الله تعالى ﴿ وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر ثم أتموا الصيام إلى الليل﴾ (البقرة:١٨٧)_

[3] عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال النبي ﷺ تسحروا فإن فى السحور بركة صحيح البخارى(١\٢٥٧) كتاب الصوم باب بركة السحور من غير إيجاب)_

[4] قال الله تعالى:﴿فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر﴾ البقرة: ١٨٤)_

[5] عن ابن عباس رضي الله عنهما أن الأقرع بن حابس سأل النبى فقال يا رسول الله الحج فى كل سنة أو مرة واحدة؟ قال بل مرة واحدة فمن زاد فهو تطوع رواه أبوداود فاتحة كتاب المناسك باب فرض الحج رقم ١٧٢١)_

[6] عن أنس رضي الله عنه عن النبى ﷺ فى قوله تعال﴿ولله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلاً ﴾ قال قيل: يا رسول الله مالسبيل؟ قال الزاد والراحلة وراه الحاكم فى المستدرک (١\٤٤٢) فى كتاب المناسک باب السبيل: الزاد والراحلة وقال هذا حديث صحيح عى شرط الشيخين ولم يخرجاه وقد تابع حمادبن سلمة سعيداً على روايته عن قتادة وأقره الذهبى وقال الكاسانى رحمه الله وأما تفسير الزاد والراحلة فهو أن يملک من المال مقدار ما يبلغه إلى مكة ذاهباً وجانياً راكبا لا ماشياً بنفقة وسط لاإسراف فيها ولا تقتير فاضلاً عن مسكنه وخادمه وفرسه وسلاحه وثيابه وأثاثه ونفقة عياله وخدمه وركوبهم وقضاء ديونه .. بدائع (٢\١٢٢)_

[7] فضل البارى (١\٤٥٩- ٤٦٠)_

[8] والمشادة بالتشديد- المغالبة ياقل :شاده إذا قاواه كذا فى فتح البارى(١\٩٤)_

کښې د «أحد» لفظ ذکرکړې دې اوپه بعضې نسخوکښې دلته د «أحد» لفظ موجود نه دې نولکه چه په دې صورت کښې به د «يشاء» فاعل مذکور نه وی اوداسې به ګڼلې شی چه چونکه فاعل معلوم دې نوځکه دا حذف کړې شو (۱)

بيا ددې نه پس په «الدين» کښې اختلاف دې بعضې حضرات خودا مرفوع لولی او «لن يشاد» فعل مجهول ګرځوی اودا مفعول مالم يسم فاعله ګرځوی او بعضې دا منصوب لولی او «لن يشاد» فعل معروف ګرځوی او «الدين» مفعول ګرځوی (۲)

صاحب د مطالع رحمه الله ليکلی دی (۳) چه په اکثرو رواياتوکښې «الدين» مرفوع دې ددې په مقابله کښې امام نووی رحمه الله فرمائی چه په اکثرو رواياتوکښې الدين منصوب دې (۴) په دواړو اقوالوکښې دجمعې اوتطبيق صورت دا دې چه صاحب د مطالع د خپلې علاقې د خلقو يعنی د مغاربو روايت نقل کړې دې اوامام نووی رحمه الله د خپلې علاقې د خلقو يعنی مشرقو روايت نقل کړې دې «فلاتعارض بين النقلين» (۵) البته د مسند احمد حديث «فإنه من يشاد هذا الدين يغلبه» (۶) نه د نصب تائيد کيږی والله أعلم.

نبی کريم صلی الله عليه وسلم فرمائی کوم کس چه په دين کښې شدت اختيارکړی اوپه دين باندې غلبه کوی غواړی نواودا غواړی چه د دين ټول اعمال من کل الوجوه پوره ادا کړی اوهميشه دپاره په عزيمت عمل کوی نودين به په دې باندې غالب کيږی. يعنی داسې کس به مغلوبه شی اوپه لږو ورځو کښې به بيا په اعمالوکښې کوتاهی شروع کړی ځکه چه قاعده دا ده کله چه په نفس باندې زيات بوج واچولې شی نوځو ورځو پورې خو اوچليږی اوددې نه پس يودم متنفر شی او سرکشی اختيارکړی نواعتدال او ميانه روی اختيارول ضروری دی

ګورئ که څوک دا سوچ اوکړی چه زه صائم الدهراوقائم الليل جوړيږم او د تجرد ژوند اختيارم نوهغه به ترکومې پورې داسې کوی دمسلسل قيام او صيام په وجه به په ده کښې کمزوری زياتيږی اوعمل به نشی پوره کولې نوميانه روی اختيارول پکار دی ځکه چه هغه عمل غوره دې کوم باندې چه مداومت اوکړې شی. اګرچه په مقدار کښې کم ولې نه وی

---

(۱) فتح الباری (۱/۹۴)۔

(۲) فتح الباری (۱/۹۴)۔

(۳) هوابراهيم بن يوسف بن أدهم الوهراني الحمزي أبواسحاق بن فرقول عالم بالحديث من أدباء الأندلس انظر الرسالة المستطرفة (ص.۱۲۹) والأعلام للزركلي (۱/۸۱، ۸۲)۔

(۴) فتح الباری (۱/۹۴)۔

(۵) عمدة القاری (۱/۲۳۸) وفتح الباری (۱/۹۴)۔

(۶) مسند أحمد (۵/۳۵۰) من حديث بريدة الأسلمی رضی الله عنه)۔

دالله تعالى ارشاد دي ﴿ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ﴾ (١)

په دي آيت مبارکه کښي د رسول الله ﷺ صفت بيان شوي دي چه د دوی حال په تورات اوانجيل کښي مکتوب دي ددوی شان دا وو چه امر بالمعروف اونهی عن المنکر ني کولو دطيباتو حلالونکي او خبائثو حرامونکي وو اوهغه بوج کوم چه زمونږ نه په وړاندينی امتونو باندي باروو دهغي اوچتونکي او پورته کونکي وو اودغه شان د هغه بيړو خلاصونکي هم وو کومي چه په دوی باندي وي

د يهوديانو د نافرمانو اوشرارت په وجه بعضي هغه طيبات هم په هغوی حرام شول کوم چه دوی دپاره حلال وو اودوی دخپل شرارت په وجه دخپل خان دپاره بعضي خبائث حلال کړی وو الله تعالى فرمائی ﴿ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ ﴾ (٢) حالانکه نبی ﷺ د طيباتو دحلت اعلان کړي دي.

معلومه شوه چه په شريعت محمدی کښي عسر بيخی نشته بس يسر او يسر دي دا خبره الله تعالى بيان کړي ده ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾ (٣) يعنی ستاسوپه دين کښي څه تنګی نشته.

نولازم ده چه په دين کښي د تشديداتو اختيارول نه دی پکار چه دي خبره دي نوبت ته اورسی چه سړي د اصلی عمل نه هم پاتي شی نود ميانه روی او اعتدال اختيارول ضروری دی کنی چه د دين په معاملاتواواحکاماتو کښي سختی اختيارکړي شی نوپه خپله به مغلوب شی.

خوددي دا مطلب نه دي چه سړي اعلی او اکمل پريږدی اوپه دي باندي عمل نه کوی بلکه ددي مطلب دا دي چه د افراط نه دي احتراز کوی افراط يو څيز دي (٤) اود اولی او اکمل اختيارول بل څيز دي.

دمثال په توګه که يوکس بيمار وی اوس ده دپاره د تيمم کولوشرعاً اجازت شته خوکه دي غواړی چه زه د تيمم په خاني غسل کوم نوکيدي شی چه د غسل په وجه د ده بيماری نوره زياته شی نوکوم لږ غوندي اعمال چه د تيمم په ادا کولوباندي ده هغه ادا کولی شو دهغي نه به هم عاجز شی چونکه شريعت ده ته د تيمم اجازت ورکړي دي اوغسل دده دپاره نقصانی دي نوکه دي تيمم پريږدی اوغسل اوکړی نودي ته افراط وئيلی شی اودا مذموم دي.

---

(١) سورة الأعراف:١٥٧)_

(٢) سورة النساء:١٦٠)_

(٣) سورة الحج:٧٨)_

(٤) فتح البارى(١\٩٤)_

اوکه یوسړي داسي وی.چه دي په اعلی او اکمل باندي عمل کول غواړی. اوشریعت په ده باندي څه پابندی نه وی لګولي.لکه مسح علی الخفین مباح ده.که کول غواړی نو مسح دي اوکړی.اوکه کول نه غواړی.نونه دي کوی. خوغسل الرجلین افضل اوغوره دی.نوکه صحتمند سړي وی.اود اوبو استعمال ده ته تکلیف نه رسوی.اواوبه هم په آسانتیا سره ملاویږی.اوهغه ددي خبرې اهتمام کوی.چه د مسح علی الخفین په خاطر غسل الرجلین کوی. نوپه دي کښي څه حرج نشته.والله أعلم.

په مسند احمد کښي یو روایت دي.«إن هذا الدين متين فأوغلوا فيه برفق»(١) «ایغال» معنی ده «دخول في الشيء» یعنی دا داین دیر مضبوط دي.په دي کښي په نرمۍ او آسانتیا سره وړداخلیدل پکار دی.مطلب دا دي.چه سړي لره پکار دی چه دخپل نفس سورلۍ سره ښه سلوك اود نرمۍ معامله کوی.اوکه یوکس په دي باندي دیر زیات بوج واچوی.نوبیا به دهغه مسافر پشان شی.چه هغه سورلۍ ته د هغې د طاقت نه زیاته منډه ورکړی.نو نه منزل مقصود ته اورسی.اونه سورلی پاتې شی.ځکه چه کیدي شی.سورلی عاجزه شی.اوناجوړه یا مړه شی.نوځکه سړی ته پکار دی.چه داعتدال او میانه روۍ لار اختیارکړی.

قوله: فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا: یعنی نیغه لاراختیارکړئ.اونزدي نزدي ځئ.

د «سددوا» مطلب دا دي.چه نیغه او صحیح طریقه اختیارکړئ.چه نه په کښي افراط وی اونه په کښي تفریط وی.(٢)

«قاربوا» حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ددي معنی دا ده.که تاسو په اکمل باندي عمل نشی کولي.یا داعتدال په طریقه پوره نه چلیږئ.نوکم ازکم دا کوشش کوئ.چه هغې سره نزدي نزدئ ئي.(٣) علامه تیمی رحمه الله فرمائی.چه د «قاربوا» دوه معانی کیدي شی.

یوه معنی دا ده.چه «قاربوا في العبادة ولا تباعدوا فيها فإنكم إن باعدتم في ذلك لم تبلغوه» یعنی په عباداتوکښي میانه روی اختیارکړئ.په دي کښي مبالغه مکوئ. ځکه که مبالغه مو اوکړه.نومنزل ته به اونه رسئ. اوپه صحیح طریقه به ئي پوره نکړي شئ.

دویمه معنی د «قاربوا» ده «ساعدوا» یعنی معاونت او مدد کول.وئیلی شی.«قاربت فلانًا» ای ساعدته» یعنی ما دهغه سره مدد اوکړو.اوس مطلب دا شو .چه د دین په معاملاتوکښي د یوبل سره مدد کوئ.په دي کښي اولنۍ معنی ددي مقام سره زیاته مناسب ده.(٤)

---

(١) مسند احمد(١٩٩/٣) من أحاديث سيدنا أنس بن مالك رضي الله عنه.

(٢) فتح الباري(٩٥/١).

(٣) فتح الباري(٩٥/١) وعمدة القاري(٢٣٧/١).

(٤) شرح الكرماني(١٦٢/١).

قوله: وَأَبْشِرُوا: زيري قبول کړئ.اوخوشحاله شئ.
دا لفظ یاخو دباب افعال نه د امر صیغه ده.اوهمزه قطعی دي.اویا دا د باب نصر نه د امر صیغه ده.په دي صورت کښې به ددې همزه وصلی وی.قطعی به نه وی.معنی په دواړو صورتو کښې یوه ده.[1]خواولئ معنی زیاته راجحه ده.ځکه چه کثیرالاستعمال هم دا ده.

د حدیث ددې جملې مطلب دا دي.چه «أبشروا بالثواب على العمل الدائم وإن قل» یعنی تاسو ته زیري دي.په دوام سره عبادت کولوکښې ثواب زیات دي. اګرچه عمل کم وی.لکه چه نبی ﷺ هغه کس ته زیري ورکوی.څوک چه په اکمل باندې د عمل کولونه عاجز وی.اګرچه هغه عاجز کیدل قصداً نه وی.نوبیا به هم ده ته پوره اجر ملاویږی.دده په ثواب کښې به څه کمې نشی کیدې.[2]

قوله: وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ: اودصبا اومابنام او د شپې په آخری حصه کښې په خپل طاعت،عبادت او نوورکارونوکښې مدد حاصل کړئ.

«غدوة»دغین په فتحه د «غدو» نه اسم مره،دي.ددې معنی د ورځې په اوله حصه کښې تلو ته وائی.او دغین په ضمې سره «ما بين صلاة الغداة إلى طلوع الشمس»وخت ته وئیلې شی.[3]

«روحة»دا د «رواح»نه اسم مره،دي.د زوال نه پس تلو ته وائی.[4]

«دلجة» بضم الدال وفتحها وإسكان اللام،، دا د «إدلاج»باب افعال نه هم اسم دي.اود «إدلاج»باب افتعال نه هم اسم دي.که د «أدلج»باب افعال نه وی. نوددې معنی د شپې په اوله حصه کښې تلل دی.اوکه د «أدلج» باب افتعال نه وی.نود دې معنی د شپې په آخری حصه کښې تلل دی.اوبعضې حضراتو وئیلی دی.چه «دلجة»په ټوله شپه کښې تلو ته وائی.[5]
شیخ الاسلام علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی.په دې جملوباندې انسان په پابندئ سره عمل اوکړو.نو ولې تري جوړیدې شی.خبره ئې خلاصه کړې ده.چه دا دري وختونه بس دی.
مولانا ګنګوهی رحمه الله فرمائی.د دیرشو کالوتجربې نه پس معلومه شوې ده. چه کوم څیز څومره ګران وی.دیرپه آسانتیا سره حاصلیدې شی.اوبیا ئې دا حدیث واورول، «واستعينوا بالغدوة والروحة وشيء من الدلجة»څوک چه غواړی.نوددې تجربه دې اوکړی.بیا دې اوګوری.چه

---

[1] شرح کرمانی(١٦٢\١)_
[2] فتح الباری(٩٥\١)_
[3] النهایة (٣٤٦\٣)_
[4] مختارالصحاح (ص.٢٦٢)_
[5] النهایة فی غریب الحدیث والأثر(١٢٩\٢) وشرح الکرمانی(١٦٢\١)_

څه کیفیت دي (۱)
علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمانی چه زړه د ټولو اندامونو بادشاه دي که دي مضبوط وي نوټول اندامونه به په خپلو کارونوکښې چست او چابك وي اوکه دا بادشاه کمزوري شي نوبه قی اندامونه څه هم نشی کولې هرکارد زړه په طاقت سره کیږی اودزړه ته طاقت په صانخه او د الله تعالی په ذکرسره ملاویږی د نبی ﷺ په دي ارشاد کښې د مونخونو وختونو ته اشاره ده نبی ﷺ د تقویت قلب دا عمل په مختلفو وختونو باندې تقسیم کړې دي کوم چه په ټوله شپه او ورځ کښې د فرح او نشاط وختونه دی دټولونه اول د صبا وخت دي: خوشحالئ په وختونوکښې د ټولونه زیات هم دا وخت دي.د شپې په آرام کولو سره د ټولې ورځې ستومانتیا او ستړي والې ختم شی اوانسان په هرحیثیت سره تروتازه شی.دویم وخت «ډوحة» د زوال نه پس دي په قیلولهٔ کولو سره په دې کښې هم د ستړی والی بوج کم شی.دریم وخت د دلجة دي کوم چه د خوشحالئ په ټولو وختونوکښې خپل خصوصیت لری.په اولنی وخت کښې د صبا مونځ په دویم وخت کښې د ماسپخین اومازیګرمونځ او په دریم وخت کښې د مابنام او ماخستن مونځ دي.نبی ﷺ دا د استعانت طریقه په مقصد کښې دکامیابئ دپاره خودلې ده (۲)
علامه کرمانی رحمه الله وغیره لیکلی دی.چه نبی ﷺ لکه چه یومسافر ته خطاب کولو.چه هغه دخپل نشاط(خوشحالئ) د وختونو خیال دې ساتی.او سفر دې کوی.دصبا په وخت کښې انسان تازه وی.اودهغه وخت هم یخ وی.دغه شان د زوال نه پس هم ګرمی کمه شی.او د تازګئ وخت په مزه مزه زیاتیږی.اودې سره سره تازګی هم زیاتیږی.دغه شان د شپې په آخری حصه کښې تازګی وی.ځکه چه انسان تر دهغه وخته پورې څه خوب کړې وی.نفس ته دهغه حق ملاؤ شوې وی. نولکه چه رسول الله ﷺ انسان د ژوند مسافرګرځوی.اودا ورته بنائی چه لکه څنګه د دنیا مسافرد خپل نشاط د وختونو خیال ساتی.اوپه هغې کښې سفر کوی.دغه شان اې د دین مسافروتاسوهم د نشاط د وختونو خیال ساتئ.اوخپل دینی اعمال هم په دې وختونو کښې کوئ (۳)واللہ سبحانه وتعالی أعلم وعلمه أتم وأحكم.
یواشکال اودهغې جواب په دې حدیث باندې یواشکال دا کیدې شی.چه دا حدیث د عمربن علی مقدمی په واسطه سره نقل شوې دي.اود ده په باره کښې د ائمه اورجال حدیث اتفاق دي.چه سخت مدلس دي (۴)اوبیا دلته دې عنعنه کوی.نوددې تقاضا دا ده.چه دا روایت دې صحیح نه وی

) فضل الباری(۱:۴۶۳)_
) فضل الباری(۱:۴۶۴)_
) شرح کرمانی(۱:۱۶۲)_
) ددې باب په شروع کښې مونږ دده په حالاتوکښې دده د تدلیس کیفیت بیان کړې دي.فارجع إليه إن شئت)_

د دي جواب دا دي چه اول خو چه په صحيحينوكښي څومره مدلسين عنعنه كوي هغه په سماع باندي محمول دي.(١)

بيا عمربن علي مقدمي په دي روايت كښي د سماع تصريح هم كړي ده كومه چه ابن حبان روايت كړي ده.(٢) هم دا وجه ده چه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي «قد إحتمل أهل الصحاح تدليسه ،ورضوابه»(٣) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي «ولم أرله في الصحيح إلا ماتوبع عليه»(٤)

يوبل اشكال اودهغي جواب دلته يواشكال دا هم شوي دي چه دا روايت د «معن بن محمد عن سعيد المقبري» په سند سره مروي دي اوسعيد په آخري عمر كښي مختلط شوي وو علامه عيني رحمه الله فرمائي «سماع معن عن سعيد كان قبل إختلاطه ولو لم يصح ذلك عند البخاري لما أودعه في كتابه الذي سماه صحيحاً»(٥)

خو وراندي مونږ د سعيدمقبري په حالاتوكښي تفصيلاً او تحقيقاً بيان كړی دی چه سعيدمقبری معمر او كبيرالسن ضرور كړخيدلي وو خومختلط شوي نه وو اوكه اختلاط راغلي هم وو نودتغير نه پس د دوی نه چا روايت نه دي كړي .والله أعلم.

٢٩ = بَابُ الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ (٦) يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ

لفظ د «باب» مرفوع دي اودمبتدا محذوف «هذا» دپاره خبردي اوپه لفظ د باب باندي تنوين وئيل هم جائز دی اوبغيرتنوين نه مضاف كړخول هم صحيح دی.

«الصلاة» مرفوع دي خكه چه دا مبتدا ده «من الإيمان» د دي دپاره خبر دي كه باب مضاف اوكنړلي شی نو هم به «الصلاة» مرفوع وئيلی شی خكه چه د ..باب.. مضاف اليه صرف لفظ د ،،الصلاة،، نه دي بلكه د ،،الصلاة من الإيمان،، پوره جمله ددي دپاره مضاف اليه ده.

بيا د «قول الله تعالى» عطف په «الصلاة» باندي دي خكه مرفوع دي خودا په هغه صورت كښي دي چه په «باب» باندي تنوين اووئيلی شی اودا مضاف اونشی كړخولي اود تنوين نه

---

(١) عمدة القاری(١\٢٣٦)_

(٢) فتح الباری(١\٩٤) وعمدة القاری(١\٢٣٦)_

(٣) سيرأعلام النبلاء(٨\٥١٤)_

(٤) هدی الساری(٤٣١)_

(٥) عمدة القاری(١\٢٣٦)_

(٦) البقرة:١٤٣)_

بغیر وئیلو په صورت کښې به «قول الله..» د مضاف الیه په کیدو باندې مجرور وی.(۱)

د ترجمة الباب دماقبل بابونو سره ربط د ذکرشوی باب دماقبل سره ربط په دې طریقه دې چه وړاندې د استعانت بالاوقات ذکر راغلې وو چه په دې درې وختونوسره په عبادت کښې مدد حاصل کړئ اوپه دې وختونوکښې دتولونه افضل بدنی عبادت چه کوم ادا کیږی پنځه مونځونه دی دکومو په ادا کولوکښې په دې وختونوسره مدد حاصلیدې شی نوځکه په دواړو بابونوکښې مناسبت او ربط بیخی ښکاره دې.(۲)

د دې نه علاوه داسې هم وئیلی شی چه دماقبل باب «باب الدین یسر» ضمناً او استطراداً راوړې وو اوامام بخاری رحمه الله د شروع نه شعب ایمانیه بیانوی نو د دې ضمنی باب نه پس دوباره شعب ایمانیه بیانوی.نوپه «باب الصلاة من الإیمان» او«صام رمضان إحتساباً من الإیمان» کښې مناسب لټول پکاردی.دا مناسبت بیخی ښکاره دې.چه دواړه دعظیم بدنی عبادتو څخه دی.(۳)

دترجمة الباب مقصد:د ترجمة الباب مقصد وړاندې ضمناً بیان شو.چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله شعب ایمانیه شماری.چونکه ددې نه وړاندې باب ئې تبعاً د خاص مصلحت دپاره ذکرکړې وو.نواوس بیا شعب ایمانیه طرف ته رجوع کوی.اودا خبره چه مونځ دایمان شعبه ده.بیخی ښکاره خبره ده.بلکه مونځ ددې اهم ترینه شعبه ده.دتوحید او رسالت داقرار نه پس د مونځ درجه ده.امام بخاری رحمه الله چه لکه څنګه د نورو تراجمو په ذریعه تنبیه ورکړې وه.چه هغه دایمان په شعبو کښې دی.دغه شان دلته هم د «صلاة» په باره کښې هم تنبیه ورکوی.(۴)

دا هم ممکن ده.چه دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه په امام ابوحنیفه رحمه الله باندې رد کول مقصود وی.ځکه چه هغوی اعمال په ایمان کښې داخل نه ګڼی.نوامام بخاری رحمه الله دلته «الصلاة من الإیمان» اووئیل.اودا ئې ثابته کړه.چه مونځ د ایمان یوجزء دې.ځکه چه په دې کښې «من» د تبعیض دپاره دې. اوددې نه دا هم معلومه شوه.چه ایمان مرکب دې.اعمال په دې کښې داخل دی.بیا چونکه د مونځ ادا کولوکیفیات دهرکس په باره کښې مختلف وی نو ځکه په دې سره په ایمان کښې د کمی او زیادت ثبوت هم اوشو.

وړاندې ئې د قرآن کریم آیت ذکرکړې دې چه ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ په دې باندې د ټولو محدثینو رحمهم الله اتفاق دې.چه د ایمان نه مراد صلاة دې. او شان نزول هم په دې باندې دلالت

---

(۱) عمدة القاری(۱۱\۲۳۹)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) فتح الباری(۱۱\۹۵) کتاب الإیمان باب الدین یسر، وعمدة القاری(۱۱\۲۳۹)_

(۴) عمدة القاری(۱۱\۲۳۹)_

کوی.(زربه مونږ شان نزول ذکر کړو.) نوپه مونځ باندې دایمان اطلاق د((اطلاق الکل علی الجزء)) د قبیل نه دي.( )

خومونږ په جواب کښې وئیلی شو.چه په ((الصلاة من الإیمان)) کښې من تبعیضیه نه دي.بلکه ابتدائیه دي.اومطلب دا دي.چه مونځ دایمان د متعلقاتو او ثمراتو څخه دي.
اوترڅو پورې چه په آیت کښې په مانځه باندې دایمان د اطلاق تعلق دي. نو ددې په باره کښې وئیلی شی.چه د ((اطلاق الکل علی الجزء)) د قبیلې څخه نه دي.د ((اطلاق الأصل علی الفرع)) قبیلې څخه دي.
بیا وړاندې مونږ د کتاب الایمان په مباحثوکښې په تفصیل سره هغه ټولې خبرې بیان کړی دی.په کوموکښې چه داهل حق اهل سنت والجماعت اختلاف دي. حقیقت دا دي.چه د اهل حق په مینځ کښې کوم اختلاف دي.چه هغه د لفظی اختلاف سره مشابه دي.ځکه چه جمهوردرې وراړه امامان چه دا فرمائی.چه اعمال په ایمان کښې داخل دی.هغوی ددې سره دا هم وائی.چه د اعمالو تارك د ایمان نه خاجیږی نه.البته د ترك اعمالو په وجه هغه مستحق د مواخذه دي.حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله چه دا فرمائی.چه اعمال په ایمان کښې داخل نه دی.هغوی هم دا فرمائی.چه تارك د اعمالو مستحق د مواخذه دي.اوکه دده په تقدیرکښې وی.ده ته به عذاب ملاویږی.
البته دلته دا وئیلی شی.چه امام بخاری رحمه الله دلته د مرجئو تردید کوی. څوك چه د اعمالو داهمیت نه بیخی منکر دی.والله أعلم.
دایت کریمه شان نزول: آیت کریمه ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه دا مروی دي.چه کعبه قبله کړې شوه.اوبیت المقدس ته به مونځ کولې شو ددې نه وړاندې څه کسان وفات شوی وو.په کوموکښې چه ابوامامه اسعدبن زراره.اوبراء بن معرور رضی الله عنهما وو.(۱) کله چه کعبه دوباره قبله اوګرځولې شوه.نوددې حضراتو خپلوان د نبی علیه السلام په خدمت کښې حاضرشول. اوعرض ئې اوکړو.

---

(۱) تقریربخاری (۱۴۲\۱)۔
(۲) وفی العمدة (۲۴۰\۱) منهم سعدبن زراره.وأبوامامة أحد بنی النجار والبراء بن معرور أحد بنی سلمة ففیه تحریفان :الأول: أنه أسعد بن زراره.لا سعد بن زراره.فإنه هوالذی مات قبل تحویل القبلة من بیت المقدس إلی الکعبة.والتحریف الثانی:أنه زاد ههنا واو العطف قبل أبوامامة ویعلم من ذکل أن الذین ماتوا هم ثلاثةرجال. والحق أنه اثنان .ابوامامة کنیته اسعد بن زرارة .فلذلک أتی بقوله ((أحد بنی النجار)) توضیحاً فالصواب.منهم أسعد بن زرارة وأمامامة أحد بنی النجار والبراء بن معرور أحد بنی سلمة)..
قال الحافظ فی الفتح (۹۸\۱) والذین ماتوا بعد فرض الصلاة وقبل تحویل القبلة من المسلمین عشرة أنفس فبمکة .. وبأرض الحبشة .. ومن الأنصار بالمدینة : البراء بن معرور- بمهملات- وأسعد بن زرارة و هو الذی ذکره أصحاب السیر أنه توفی فی شوال علی رأس تسعة أشهر (بقیه حاشیه په راروان مخ....

چه «يارسول الله تولى إخواننا وهم يصلون إلى القبلة الأولى وقد صرفك الله تعالى إلى قبلة إبراهيم عليه السلام فكيف بإخواننا فى ذلك» يعنى يارسول الله زمونږ ډيرو رونړو اولنيو قبلې بيت المقدس ته مونځونه كړى وو اوس الله تعالى تاسو ته د حضرت ابراهيم عليه السلام قبلې ته د مخ كولوحكم اوكړو نو زمونږ ددغه ورونړو د مونځونو به څه حكم وى. يا دهغوى په ثواب كښې خوبه څه كمې نه كيږى نويه دې باندې دا آيت نازل شو چه كله تاسو بيت المقدس طرف ته مونځونه صرف دالله تعالى د رضا دپاره اود ايمان په تقاضا باندې دعمل كولودپاره كړى دى نوستاسوهغه مونځونو په اجراوثواب كښې به څه كمې نشى راوستې.(١)

يواشكال اودهغې جواب دلته يواشكال دې.هغه دا چه آخر صحابه كرامو رضي الله عنهم ته د تحويل قبلې په وجه په مونځوكښې اشكال ولې پيښ شوې وو.اود تردد اصلى بنياد څه وو. دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دى.چه په اسلام كښې د ټولونه اولنى نسخ د قبلې شوې وه.(٢)

صحابه كرام رضي الله عنهم د نسخې نه واقف نه وو.د نسخې په اول خل پيښ شوې وو. نو پكاردە چه هغوى ته اشكال پيښ شوې وو.چه دكومو نوروحضراتو په ژوند كښې دا حكم نه وو راغلې.نودهغوى به څه حال وى؟

خوصحيح دا ده.چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا ارشاد دهغوى دخپل علم مطابق وو.خكه چه دنسخې صورت ددې نه وړاندې هم پيښ شوې وو.(٣)

اوس اشكال نور هم قوى كيږى.چه هركله ددې نه وړاندې هم د نسخې صورت پيښ شوى وو.اوپه دې كښې څه قسم تردد نه وو.نويه دې كښې دا صورت ولې راپيښ شو؟

.....د تيرمخ بقيه) من الهجرة ومسجد رسول الله ﷺ يومئذ يبنى وذلک قبل بدر كما فى الطبقات الكبرى لابن سعد (٦١١\٣) والإصابة فى تمييز الصحابة (٣٥\١) والإستيعاب بهامش الإصابة (٨٣\١) وقدنقل فيه ما نقلناه آنفاً من أنه توفى فى شوال على رأس تسعة أشهر .. إلا أن فى الإستيعاب .. على رأس ستة أشهر..فليحرر)...

وأما سعد بن زرارة فهو أخو أسعد بن زرارة المذكور فقد ذكره أبوحاتم والباوردى وابن شاهين فى الصحابة كما فى الإصابة (٢٧\٢) ولم يذكر الحافظ ابن حجر رحمه الله تاريخ وفاته وإنه لو كان صحابيا فهو غير مشهور حتى قالابن عبدالبر فى الإستيعاب (٤٢\٢) وأخشى أن لا يكون أدرک الإسلام لأن أكثرهم لم يذكره)_

(١) عمدة القارى(٢٤٠\١١) وجامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى(١١\٢) والدرالمنثور(١٤٦\١١) وتفسير عثمانى(ص.٢٨)_

(٢) قال على بن طلحة عن ابن عباس رضي الله عنهما كان أول ما نسخ من القرآن القبلة:تفسيرالقرآن العظيم لابن كثير(١٩٢\١) وأخرجه البيهقى فى سننه الكبرى (١٢\١) كتاب الصلاة باب إستبيان الخطأ بعد الأجتهاد)_

(٣) قال الشيخ هبة الله بن سلامة فى رسالته الناسخ والمنسوخ.اعلم ان اول النسخ فى الشريعة أمر الصلاة ثم أمرالقبلة ثم الصيام الأول ثم الإعراض عن المشركين .. إنظرروائع البيان فى تفسيرآيات الأحكام للشيخ محمد على الصابونى (١٠٤\١١)_

وحضرت شيخ الهند رحمه الله جواب حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمانى چه داحاديثو په توله ذخيره كښې داسې د دوو موقعو ذكر دي يوخودا دتحويل قبلې موقع وه اوبله د حرمت خمر په موقع باندې دا سوال پيدا شوې وو صحابو رضي الله عنهم عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ بعضې كسان په جنګ بدراوجنګ احد كښې شهيدان شوى وو دهغوى په خيټوكښې شراب موجود وو اګرچه شراب روسته حرام شوى وو خوبيا هم دا سوال شوې وو دهغې په جواب كښې دا آيت نازل شو ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا... الخ﴾(١)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمانى چه دا دواړه خيزونه داسې وو چه ددې نسخ دترقب اوانتظار نه پس وه مسلمانانوته اندازه وه چه اوس صبا يې مانيم حكم راتلونكې دي نو د خمر په باره كښې د ټولو نه اول دا آيت نازل شوې وو ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾(٢) كله چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دا آيت واوريدلو نو وې ويل «اللهم بين لنا في الخمر بياناً شافياً» ددې نه پس دا آيت نازل شو ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾(٣) ددې نه پس حضرت عمر رضي الله عنه هم هغه خبره اوكړه چه «اللهم بين لنا في الخمر بياناً شافياً» ددې نه دا معلومه شوه چه خلقو ته انتظار وو چه حرمت به خامخا راځي اود حرمت آخرى حكم راتلونكې دي نوبت په دريم ځل دا آيت نازل شو ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ۝﴾(٤) كله چه دا آيت نازل شو نو هله حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل «انتهينا انتهينا»(٥) اوس انتظار ختم شو.

بلكه په شعب الايمان دبيهقى كښې يو روايت كښې يخپله د نبى ﷺ نه دې خبرې طرف ته اشاره منقول ده.چه شراب به روسته حرام شى حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمانى

---

(١) سورة المائدة \٩٣) والحديث أخرجه النسائي في سننه الكبرى (٦:٣٣٧) كتاب التفسير.سورة المائدة باب قوله تعالى « إنما الخمر والميسر... » طولاً عن ابن عباس رضي الله عنهما وفيه فقا ناس هى رجس فى بطن فلان قتل يوم بدر وفلان قتل يوم أحد فأنزالله عزوجل ﴿ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا إذا ما إتقوا وآمنو وعملوالصالحات ﴾) وانظرالدرالمنثور (٢:٣١٥)_

(٢) البقرة:٢١٩)_

(٣) النساء:٤٣)_

(٤) المائدة:٩٠. ٩١)_

(٥)سنن النسائى (٢\٣٢٢) كتاب الأشربة باب تحريم الخمر وانظر السنن لابى داؤد كتاب الأشربة باب فى تحريم الخمر رقم ٣٦٧٠ والجامع للإمام الترمذى كتاب التفسير باب ومن سورة المائدة رقم ٤٩و ٣٠) والدرالمنثور فى التفسير بالمائور (١\٢٥٢)_

«قام رسول الله ﷺ فقال: يا أهل المدينة إن الله يعرض على الخمر تعريضاً لا أدري لعله سينزل فيها أمر...»(۱)
دغه شان په تحويل قبله کښې هم شوی وو. دلته هم قرائن موجود وو. ددې وجې هر کس هر وخت کښې په انتظار وو. چه دا دې د تحويل قبلې حکم راغلو. امام طبری رحمه الله روايت کړې دي. «عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ لما هاجر إلى المدينة وكان أكثر أهلها اليهود أمره الله عزوجل أن يستقبل بيت المقدس ففرحت اليهود فاستقبلها رسول الله ﷺ ستة عشر شهراً فكان رسول الله ﷺ يحب قبلة إبراهيم عليه السلام فكان يدعو وينظر إلى السماء فأنزل الله عزوجل: ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ الآية(۲)
په دې پوره واقعه په اختصارسره داسې پوهه شئ. چه اول دمسلمانانو قبله خانه کعبه وه. ددې نه پس د امتحان دپاره څو ورځې (شپارس يا اوولس مياشتې) بيت المقدس قبله اوګرځولې شوه. اوبنکاره ده. چه امتحان په هغه څيزکښې وی. کوم چه په نفس باندې ګران وی. الله تعالی فرمائی. ﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾(۳) يعنی دا خبره ګرانه ده مګر په هغه کسانو نه ده. چاته چه الله تعالی هدايت کړې وی. په عامو مسلمانانو باندې خو دا خبره څکه ګرانه شوه. چه په هغوی کښې زيات قريش وو. اودقريشو د کعبې په فضيلت باندې اعتماد وو. نو هرکله چه دهغې په خلاف حکم ورته اوشونو ګران وو ورته. خوپه زړه کښې ئې خيال پاتې وو. اوخواصو ته څکه ګران وو. چه دا حکم د ملت ابراهيمی خلاف دې. اودوی په ملت ابراهيمی مامور وو. الله تعالی فرمائيلی دی. ﴿مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾(۴) اواخص الخواص چه چا ذوق سليم لرلو. اوچاته چه د مراتبوپه پيژندګلو کښې امتياز کولوصلاحيت ورکړې شوې وو. هغوی دا ترقی معکوس ګڼله. خو دهغوی نه پورته چاته چه الله تعالی د حکمتونو اواسرارو ته د رسيدو علم ورکړې وو. او چا چه حقيقت بيت المقدس او حقيقت خانه کعبې ته دخپل فراست په نور کښې کتل. کوم چه الله تعالی دوی ته ورکړې وو. هغوی دا جدا جدا ګڼل. هغوی ته ددې علم وو. چه نبی ﷺ دټولو پيغمبرانوعليهم السلام جامع دې. او ددوی رسالت ټول جهان او ټولو امتونو ته شامل دې. نوځکه په حکمت الهی کښې دا ضروری ده. چه بيت المقدس ته استقبال هم د څو ورځو دپاره ضرور اوکړې شی. ددې وجې هغوی څه پريشانه نه وو. کله چه امتحان اوشو. اوالله تعالی حکمت پوره شو. نوحکم اوشو چه اوس کعبې طرف ته مخ کوئ. نوچونکه د وړاندې نه انتظار وو. اوخلقوګڼل. چه قبله به بدليږی. اود نبی کريم ﷺ آرزو هم دا وه. کومه چه پوره شوه. اوالله تعالی د حکمت تقاضا هم وه. څکه چه څنګه ورته حکم ملاؤ شو. نو سمدستی ئې تعميل اوکړو.
خلاصه دا چه د بيت الله قبله ګرځولو ګڼ وجوهات دی.

---

(۱) شعب الإيمان باب (٤\٥) رقم ٥٥٦٩) باب فی المطاعم والمشارب)۔
(۲) جامع البيان للطبری(١٣\٢)۔
(۳) البقرة:١٤٣)۔
(۴) سورة الحج:٧٨)۔

اولنی وجه دا چه ددي خبري نه قطع نظر چه مکه معظمه د نبی ﷺ وطن وو. اود وطن سره اود وطن د هرځیز سره طبعاً محبت وی.نبی ﷺ دټولو پیغمبرانوعلیهم السلام سردار جوړ کړي شوي وو.اوددوی دا سرداری په عالم بالار کښي مقرر شوي وه.د دوی ددي شان په لحاظ سره قبله هم هغه پکار وه.چه په هغي کښي د اولیت او سیادت شان وی.په قرآن کرآن کریم کښي د بیت الله د واولیت په باره کښي ارشاد دي ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾(۱)

② دویمه وجه دا ده.چه بیت الله ته (د جعرافي په لحاظ سره) مرکزیت حاصل دي.په بعضي روایاتوکښي راغلی دی.چه بیت الله د زمکي په نوم باندي قائم دي (۲) چونکه بیت الله د زمکي په وسط باندي واقع دي.اوهرځیزخپل مرکز طرف ته بالطبع مائل وی ددي وجي بیت الله ته د نبی ﷺ د زړه رجحان د طبعیت عین مطابق او د عقل سلیم عین موافق دي.
بیا یواځي دا نه چه بیت الله ته د اولیت او مرکزیت حاصل دي.بلکه د مبدا عالم کیدو سره سره دا مداردعالم هم دي.په قرآ کریم کښي دي ته ﴿قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾(۳)
وئیلی شوی دی.یعنی بیت الله د دنیا دپاره د قیام او ثبات وه ده.د نبی ﷺ ذات په ټول جهان کښي د اولیت او دکمالاتو د مرکزیت شان لری.دغه شان د نبی ﷺ وجود د دنیا د بقاء دپاره سامان هم دي.اود مرکز د مرکز سره مناسبت ښکاره دي.بیت الله د ظاهر مرکز دي.اونبی ﷺ د باطن مرکز دي.

③ دریمه وجه دا ده.چه ددوی ملت ابراهیمی دي.اودحضرت ابراهیم ؑ قبله خانه کعبه وه.دملت په اعتبارسره هم مناسبت دا وو.چه بیت الله د نبی ﷺ قبله وی.

④ څلورمه وجه دا ده.چه د بیت الله په قبله جوړولوکښي د عربو تالیف وو.خکه چه داهل عرب قبله بیت الله وه.او د نبی ﷺ د ټولونه وړاندي دعوت رسول هم دوی ته وو.
صحابه کرام ؓ ته دا ټوله نقشه د سترګو وړاندي وه.اوهغوی ته دا خبره ښه معلومه وه.چه دځو مصلحتونو په وجه عارضی طور بیت المقدس ته د مخ کولوحکم شوي دي.ګنی اصلی قبله خو خانه کعبه ده.هغسي هم د ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾(۴)نه پس پوره یقین پیدا شو. که نن نه وی صبا ته به مخامخ بیت الله قبله ګرځی.
هم دا وجه وه.چه کله بیت الله ته د استقبال حکم راغلو اودا عارضی قبله منسوخ کړي شوه. نواشکال پیښ شو.چه زمونږ دهغه مونځونو به څه حکم وی کوم چه عارضی قبلي طرف ته ادا شوی دی.هغه به د مفضول قبلي طرف ته د ادا کولو په وجه مفضول وی؟بیا چه کوم کسان ژوندی دی.نوهغه خو چه استقبال دقبلي اوکړی.نوتدارك او تلافی کولي شی.خوچه

---

(۱) سورة آل عمران:۹۶)_
(۲) قال الرازی فی التفسیر الکبیر(۱۰۶\٤) قالو:الکعبة سرة الأرض ووسطها)_
(۳) قال الله تعالی(جعل الله الکعبة البیت الحرام قیاماً للناس .. المائدة (۹۷)_
(۴) البقرة:۱٤٤)_

کوم کسان وفات شوی دی دهغوی به څه انجام وی؟ نو آیت نازل شو چه الله تعالی دایمان ضائع کونکي نه دي.
غرض دا چه د نسخي په وجه اشکال نه وو راغلي بلکه چونکه د ناسخ ترقب او انتظار وو او دا خبره هغوی ته معلومه وه چه بیت المقدس عارضی اومفضوله قبله ده ددي وجي د معاملي نوعیت هم دا وو چه دهغي نه اشکال پیدا شو. والله أعلم.(۱)

قوله يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ: دلته امام بخاری رحمه الله د ((ایمانکم)) تفسیر په ((صلاتکم)) سره اوکړو او وړسره ئي د ((عندالبیت)) اضافه هم اوکړه. ددي وجي دلته لوي اشکال پیدا شوي دي. خکه چه د روایاتو نه معلومیږي چه نبي ﷺ کله مدیني منوري ته هجرت اوکړو نو شپاړس یا اوولس میاشتي ئي بیت المقدس ته استقبال کړي وو (۲) بیا ئي خانه کعبي ته استقبال اوکړو په دغه دوران کښي څه صحابه کرام رضي الله عنهم وفات شوی وو په دي باره کښي بعضي یهودو په مسلمانانو باندي اعتراض اوکړو اود بعضي مسلمانانو په زړونوکښي شبه پیدا شوه چه داستقبال قبلي نه وړاندي زمونږ کوم مسلمانان وړنړه وفات شوی دی. دهغوی د مونځونو به څه حال وی یعنی بیت المقدس ته چه کوم مونځونه شوی وو په هغوی کښي هغوی ته تردد پیښ شو. نوالله تعالی د تسلي دپاره دا آیت نازل کړو. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ چه حاصل ئي دا دي چه په مدینه منوره کښي بیت المقدس ته کوم مونځونه شوی دی. الله تعالی به هغه ضائع نکړی.
په دي صورت کښي په ظاهره دامام بخاری رحمه الله تفسیر صحیح نه معلومیږي. خکه چه کله د بیت لفظ مطلقاً اووئیلی شی. نو مراد ترې بیت الله یعنی خانه کعبه وی. په قرآن پاک کښي دی. ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾ (۳)
خوچه بیت الله مراد واخستي شی. نو په دي صورت کښي به دترجمة الباب حاصل دا وی چه تاسو کوم مونځونه خانه کعبي ته کړی دی. هغه به ضائع نشی. په دي صورت کښي په سوال او جواب کښي څه مناسبت نه پاتي کیږی.

بیا دا چه دا تفسیر دهغه روایت نه هم خلاف دي. په کوم کښي چه ددي تفسیر په ((صلاتکم الی بیت المقدس)) سره شوي دي. (۴)

---

۱) درس بخاری (۱/۱۱، ۲۵۱، ۲۵۳) وإیضاح البخاری (۴/۱۴، ۳۵۶، ۳۶۲).
۲) کما فی حدیث الباب.
۳) سورة الأنفال: ۳۵.
۴) کما أخرج الطیالسی عن طریق شریک، وجریج عن أبی إسحاق عن البراء قال مات قوم کانوا یصلون نحو بیت المقدس فأنزل الله عزوجل ﴿وما کان الله لیضیع إیمانکم﴾ أی صلاتکم إلی بیت المقدس (مسند أبی داود الطیالسی ص. ۹۸ رقم ۷۲۲ وانظر السنن الکبری للنسائی (۶/۲۹۱) کتاب التفسیر باب قوله تعالی: ﴿قد نری تقلب وجهک فی السماء فلنولینک قبلة ترضاها﴾ رقم ۱۱۰۰۳).

ددي اشکال څو جوابونه ددي اشکال څو جوابونه ورکړي شوی دی.

① بعضي حضراتو دا ونيلی دی چه دلته تصحيف شوي دي په اصل کښي «لغيرالبيت» وو په کتابت کښي دغلطئ په وجه «عندالبيت» شوي دي.(۱)

په دي تاويل سره څو به عبارت صحيح شی څوچه ترکومي پوري دتصحيف دعوه ده نوهغه بغيردليل نه ده څکه چه دبخاری شريف په ټولونسخوکښي دا لفظ هم داسي دي.(۲) که په يوه نسخه کښي هم دا لفظ وو نو مونږ به منلی وو چه په نورو نسخوکښي غلطی شوي ده

② دويم جواب دا ورکړي شوي دي چه «عند» د «الی» په معنی دي اود «بيت» نه مراد «بيت المقدس» دي اوس دعبارت مطلب دا شو «صلاتكم إلى بيت المقدس».(۳)

③ امام نووی رحمه الله فرمائی چه دا عبارت مشکل دي څکه «صلاتكم إلى بيت المقدس» ونيل پکار وو څکه چه هم دا دامام بخاری رحمه الله مراد دي څکه به دوی په دي کلام کښي تاويل کولي شی چه دامام بخاری رحمه الله په قول «عندالبيت» کښي خود بيت نه مراد بيت الله دي اود «عندالبيت» نه مراد دبيت الله د ګاونډ علاقه ده يعنی مکه مکرمه اومطلب دا دي چه کوم مونځونه تاسو دبيت الله په جوار کښي يعنی بيت المقدس ته ادا کړی دی الله تعالی به هغه ضائع نکړی.(۴)

خوپه دي توجيه سره هم اشکال نه ختميږی څکه چه سوال څو په مونځونو کښي دي کوم چه په مدينه منوره کښي بيت المقدس طرف ته شوی وو نوپه «صلاة بمكة» سره به اشکال څنګه ختم شی.

④ علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه دا ټول اشکال څکه راغلو چه «عندالبيت» د «صلاتكم» متعلق ګرځولي شوي دي حالانکه دا د «ليضيع» سره متعلق دي او تقدير دکلام دا دي «وماكان الله ليضيع صلاتكم قبل إستقبال البيت أي عند إستقبال البيت لايبطل صلاتكم حين إستقبلتم البيت فإن إستقبال البيت خير فلا يترتب عليه فساد الأعمال السابقة والله تعالى أعلم».(۵)

مطلب دا دي چه د بيت الله د استقبال دحکم نه وراندي چه تاسو کوم مونځونه کړی دی د بيت الله داستقبال حکم راتلونه پس الله تعالی هغه مونځونه نه ضائع کوی څکه چه استقبال بيت يو امر خير وو نودا به د سابقه اعمال خيرد ضياع دپاره څنګه سبب اوګرځی؟.

خودعلامه سندهی رحمه الله دا توجيه دتکلف نه خالی نه ده اونه په دي توجيه باندي څه قرينه شته.

---

۱) نقله فی الفتح (۱\۹۶)۔

۲) فتح الباری (۱\۹۶)۔

۳) إمداد الباری (۱\٤۰۹)۔

٤) شرح کرمانی (۱\۱۶۳)۔

۵) حاشية السندي على صحيح البخاری (۱\۲۸، ۲۹)۔

⑤ حافظ ابن حجر رحمه الله دامام نووی رحمه الله دتوجیه سره نزدې نزدې توجیه بیان کړې ده البته هغوی ددې تقریر په بل انداز کښې کړې دې فرمانی چه دامام بخاری رحمه الله نظر ډیر عمیق اودهغوی مقاصد ډیر ژور وی

هغه دا چه لکه څنګه دامام بخاری رحمه الله د «لیضیع ایمانکم» تفسیر مقصود دې دغه شان دهغوی د نظر وړاندې په یوه بله اختلافی مسئله کښې داصح قول په ګوته کول هم مقصود دی په دې خبره کښې اختلاف دې چه دهجرت نه وړاندې کوم طرف ته په مانځه کښې استقبال کولې شو.

① نوبعضې حضرات فرمانی چه نبی ﷺ بیت المقدس ته استقبال کړې وو (۱)

بعضې آثارهم داسې وارد دی دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه منقول دی «أول ما نسخ من القرآن فیما ذکرنا والله أعلم شأن القبلة تبارك وتعالى: ﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ فاستقبل رسول الله فصلى نحو بیت المقدس وترك البیت العتیق فقال الله تعالى: ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾ یعنون بیت المقدس فنسخها فصرفه الله تعالى إلى البیت العتیق فقال الله تعالى ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾» (۲)

ددې اثرنه معلومه شوه.چه اول به نبی ﷺ خانه کعبې ته مخ کول اومونځ به ئې کولو.روسته بیت المقدس ته د استقبال حکم راغلوخکه چه په دې کښې دی. «فصلى نحو بیت المقدس وترك البیت العتیق» دا دې خبرې لره مستلزم ده.چه اول دوی بیت الله ته مخ کولو اوبیا ئې هغه پریخوده.اوبیت المقدس ته ئې مخ کول شروع کړو.

② دویم قول دا دې.چه نبی ﷺ به د هجرت نه وړاندې بیت المقدس ته استقبال کولو (۳) بیا په دې کښې اختلاف دې.چه نبی ﷺ به بیت المقدس ته مخ کولو.نوبیت الله ته به ئې هم استقبال کولو.اوکه بیت الله ته به ئې استدبارکولو؟ (۴)

که چرته نبی ﷺ استدبارکولو.نوپه ظاهره معلومیږی.چه دوی به میزاب طرف ته شا کړې اودریدلو.ځکه چه میزاب رحمت د شمال طرف ته دې.اوهم دې طرف ته بیت المقدس دې. اوکه دوی بیت الله ته استدبار نه کولو.نوبیا به د رکنین یمانیین مینځ کښې اودریدلو.ځکه

---

(۱) قال ابن عبدالبر رحمه الله :وقال آخرون :إنما صلى رسول الله ﷺ أول ما إفترضت علیه الصلاة إلى الكعبة ولم یزل یصلي إلى الكعبة طول مقامه بمكة ثم لما قدم المدینة صلى إلى بیت المقدس ثمنیة عشر شهراً (وفي الأصل ثانیة عشر وهو تحریف) أ. ستة عشر شهراً ثم صرفه الله إلى الكعبة) التمهید لما في الموطا من المعاني والأسانید(۱۷\۴۹. ۵۰)_

(۲) المستدرك على الصحیحین للحاكم (۲\۲۶۷. ۲۶۸) كتاب التفسیر والسنن الكبرى للبیهقي (۲\۱۲) كتاب الصلاة باب إستبیان الخطاء بعد الإجتهاد)_

(۳) التمهید لابن عبدالبر(۱۷\۴۹) وفتح الباري(۱\۹۶)_

(۴) فتح الباري(۱\۹۶)_

چه دا طرف جنوب ته واقع دي په دي صورت کښې به خانه کعبه ددوی او بیت المقدس په مینځ کښې واقع وه (۱)

امام محمدبن سعد رحمه الله هم دا صورت د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړي دي (۲) اوهم دا حافظ ابن حجر رحمه الله اختیارکړي دي خکه که اولني صورت اومنلي شي نو حافظ رحمه الله فرمائي چه په دي صورت کښې به نسخ القبله مرتین لازمیږي خکه چه وړاندي د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر تیرشوي وو چه د هجرت نه وړاندي دوی خانه کعبې ته مونځ کولو اوبیا ورته بیت المقدس ته د مونځ کولوحکم اوشو اودبیت الله قبله منسوخه شوه اوبیا چه کله نبي ﷺ مدینې منورې ته هجرت اوکړو نودوباره بیت المقدس قبله منسوخه شوه اوبیت الله قبله جوړه کړي شوه نومعلومه شوه چه نسخ څو خله واقع شوي ده اوهرکله چه د نسخې دتعدد نه خان ساتل ممکن وی نود نسخ تکرارثابتولوته څه ضرورت نشته (۳)

هرکله چه په دي خبره باندې پوهه شوئ نواوس په دي باندې پوهه شئ چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله ((عندالبیت)) اووئیل نودي خبرې ته ئې اشاره اوکړه ((ان الصلاة لما کانت عندالبیت کانت إلی بیت المقدس)) یعنی په مکه مکرمه کښې چه کله نبي ﷺ د کعبې په ګاونډ کښې ووپه هغه وخت کښې به بیت المقدس ته مونځ کولې شو اګرچه کعبې ته استدبارپه هغه وخت کښې هم نه وو.

خوپه دي باندې بیا هم هغه اشکال واپس راځی.کوم چه دامام نووی رحمه الله په ذکرکړي توجیه باندې کیدل.چه په اصل کښې سوال اوجواب خو دهغه مونځونو په باره کښې وه.کوم چه په مدینه منوره کښې بیت المقدس طرف ته شوی وو.دمکې معظمې د مونځونوپه باره کښې نه وو.نوچه ((عندالبیت)) ئې اووئیل.ددي د دغه متعلقه شبهې سره د تعلق څه مطلب دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله ددي جواب ورکوی.((واختصر علی ذلك إکتفاءً بالأولیة لأن صلاتهم إلی غیر جهة البیت وهم عندالبیت إذا کانت لاتضیع فأحری أن لا تضیع إذا بعدوا عنه)) (۴) یعنی امام بخاری رحمه الله چه عندالبیت اووئیل. نوپه دي سره صرف دمکې دمونځونوپه ذکر باندې اکتفا اوکړه.خکه چه دمکې معظمې مونځونه په دي اعتبارسره چه د بیت الله په ګاونډ کښې ادا کیږی.د مدینې منورې د مونځونو نه غوره دی.نوددي ادنی په ذکرسره هغوی اکتفاء اوکړه.یعنی پکار دا وه.چه د بیت الله په جوارکښې چه اوسیږی.اودي ته مخ کړي شی.ددي په خاني دا مقصود جوړه کړي شی.اوبل طرف ته مخ کولې شی.چه داسې اونشی.خوچونکه دالله تعالی حکم دي.چه بیت المقدس طرف ته مخ کړي شی.اومونځونه ادا کړي شی.ددي وجې د بیت الله په جوار کښې د کیدو باوجود دي په خاني په استقبال کښې بالذات د بیت المقدس قصد

---

۱) شرح الزرقانی علی موطا الإمام المالک(۱\۳۹۷) کتاب القبلة باب ما جاء فی القبلة)_

۲) طبقات ابن سعد(۱\۲۴۳) ذکر صرف القبلة عن بیت المقدس إی الکعبة والتمهید (۱۷\۴۹)_

۳) فتح الباری(۱\۹۶)_

۴) فتح الباری(۱\۹۶)-

اوكړي شو.لكه چه د بيت الله هم خيال ساتلى شى. خو ضمنا اوتبعا د داسې مونځونو په باره كښې امام بخارى رحمه الله فرمانى.چه دا مونځونه ضائع نه دى اوكله چه بيت الله سره ددې طرف ته دمخ كولو په خانې بل طرف مقصود جوړ كړې شى.او مونځونه ورته ادا كولې شى.اوهغه نه ضائع كيږى. نو دكعبې نه لرې د مدينې منورې مونځونه به ولې ضائع كيږى. والله اعلم.

خلاصه دا چه امام بخارى رحمه الله ((عندالبيت)) اووئيل.دوو فائدو ته ئې اشاره كړې ده

①يوه فائده دا چه په ابتدائى زمانه د تحويل كښې ارجح الاقوال ته اشاره اوكړې شوه چه: هجرت نه وړاندې په مكه معظمه كښې بيت المقدس طرف ته تحويل شوې وو.اوهغه هم په دې طريقه چه دوى به مونځ خو بيت المقدس ته كولو.خوبيت الله به ئې په مينځ كښې ساتلو.چه بيت الله ته مواجه هم فوت نشى.

②دويمه فائده دا اوشوه.چه مدينې منورې ته د راتلونه پس چه بيت المقدس ته كوم مونځونه شوى دى.په هغې په طريق اولى سره حكم ثابت دې.چه هركله په مكه معظمه كښې اوسيږى.اوبيت الله كومه چه اصلى قبله ده.دهغې په گاونډ كښې بيت المقدس ته شوى مونځونه نه ضائع كيږى.نود بيت الله نه لرې په مدينه منورې كښې چه كوم مونځونه بيت المقدس ته ادا شوى دى.هغه به ولې ضائع شى.

لكه چه د حافظ په نيز تقديردكلام دا دې.((يعنى صلاتكم التى صليتموها عند البيت إلى بيت المقدس))(١)

دحافظ د تحقيق حاصل دا شو.چه نبى عليه السلام په مكه معظمه كښې بيت المقدس ته په استقبال باندې مامور وو.خودوى د بيت الله د استقبال هم خيال ساتلو.اوس چه كله ئې مدينې منورې ته تشريف يوړلو.نو بيت الله ته د استقبال امكان باقى پاتې نشو.خكه چه د مدينې منورې نه بيت ا لمقدس شمال طرف ته دې.اود مكه معظمه جنوب طرف ته.نوخكه به ئې هلته صرف استقبال د بيت المقدس كولو.

دحافظ رحمه الله په دې تحقيق سره داحاديثو په مينځ كښې تطبيق هم كيدې شى.اونسخ القبلة مرتين منل هم نه لازميږى.

خودلته يواشكال دا كيږى.چه حديث د امامت جبرئيل عليه السلام (٢)كوم چه د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه مروى دې.په بعضې طرقوكښې راغلى دى.((أمنى جبرئيل عند باب البيت))(٣)چه

---

(١) المصدر السابق)-

(٢)انظر السنن لأبى داود كتاب الصلاة باب فى المواقيت رقم ٣٩٣ و ٣٩٤ والجامع للترمذى كتاب الصلاة باب ما جاء فى مواقيت الصلاة رقم ١٤٩ وانظر أيضاً نصب الراية (١\٢٢١و ٢٢٦) كتاب الصلاة باب المواقيت والتلخيص الحبير (١\١٧٣و ١٧٤) كتاب الصلاة باب أوقات الصلاة رقم ٢٤٢)_

(٣) قال الحافظ فى التلخيص الحبير(١\١٧٣) رواه الشافعى هكذا .. وهكذا رواه البيهقى والطحاوى فى مشكل الآثار بهذا اللفظ)-

حضرت جبرئیل علیه السلام د بیت الله د دروازې سره مونځ کړې وو په دې صورت کښې صرف کعبې ته استقبال کیدې شی

ددې حدیث په رڼا کښې دا خبره فیصله کیږی چه اول کعبه قبله گرځولې شوې وه بیا دا منسوخ کړې شوې وه اوبیت المقدس قبله جوړه کړې شوه روسته چه مدینې منورې ته لاړل نودوباره بیت الله قبله مقررکړې شوه په دې لحاظ سره دوه خله نسخ منل لازمی دی.

ترکومې پورې چه د نسخې د تکرارتعلق دې نودا په هرځانې معیوبه خبره نه ده دا په هغه وخت کښې معیوبه گنړلې شی چه څه حکمت په کښې نه وی اوکه حکمت وی نودنسخې په تکرار کښې څه عیب نشته.هم دا وجه ده چه صرف د قبلې په باره کښې نه بلکه په څو نورو مسئلو کښې هم بعضې حضرات د نسخې قائل دی قاضی ابن العربی رحمه الله فرمانی «نسخ الله القبلة مرتين ونكاح المتعة مرتين وتحريم الحمر الأهلية مرتين ولا أحفظ رابعاً وهو سبحانه يمحو ما يشاء ويثبت وينسخ الله ما أراد ويبدل ولا يبدل القول لديه»(۱)

علامه زرقانی رحمه الله فرمانی «وزاد غيره والوضوء مما مست النار» یعنی دابن العربی رحمه الله نه علاوه نوروحضراتو په «وضوء مما مست النار» کښې هم تکرار د نسخې منلې دې (۲)

بعضې حضراتو د «كلام في الصلاة» مسئله هم په دې مسائلوکښې شمار کړې ده په کوموکښې چه نسخ مکرر شوې ده.

البته کوم حضرات چه دتکرار نسخ فی القبله ددې قائل نه دی دهغوی د طرفه «أمن جبريل عليه السلام عند باب البيت» هغه توجیه مناسب معلومیږی.کومه چه علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله کړې ده.دوی فرمائی.زما په ذهن کښې یوه بله خبره راځی.چه په اول کښې نبی ﷺ څه خاص قبلې ته په مخ کولوباندې مامور نه وو.نه د بیت الله په استقبال اونه د بیت المقدس په استقبال.بلکه دوی ته اختیار وو.لکه څنگه چه د ډیر احکام داسې دی.چه په ابتداء داسلام کښې دهغې څه تحدید او تعین نه وو.روسته تحدید او تعین اوشو.خوپه هغه وخت کښې نبی ﷺ د فطرت د تقاضې مطابق بیت الله ته مونځونه کول.چونکه قریشو د پخوا زمانې راسې د خانه کعبې احترام کولو.او د تولو نه لویه خبره دا وه.چه پخپله دحضرت ابراهیم علیه السلام او روسته په ملت ابراهیمی کښې همیشه دپاره خانه کعبه قبله پاتې شوې ده.اوچونکه نبی ﷺ هم په ملت ابراهیم باندې وو.ددې وجې نبی ﷺ فطرتی طور دې طرف ته مائل وو.او دوی به هم دې طرف ته مونځ کولو.اوس چونکه نبی ﷺ د خپلې فطرتی تقاضې مطابق خانه کعبه قبله گرځولې وه.او دوی هم دې طرف ته مونځ کولو لکه چه دالله تعالی د طرف نه خاص دې طرف ته په استقبال باندې مامور نه وو نوکله چه ورته حضرت جبریل علیه السلام امامتی وکړه نو هم دې طرف ته مونځ اوکړو کوم طرف ته چه نبی ﷺ همیشه دپاره مونځونه

---

۱) عارضة الأحوذي (۱۳۹\۲) أبواب الصلاة باب ما جاء في إبتداء القبلة)_

۲) شرح الزرقاني على الموطاء(۳۹۷\۱) كتاب القبلة باب ما جاء في القبلة)-

کول.خکه چه دالله تعالی د طرفه خو متعین قبله نه وه.د مودي راسي هم دا حال وو چه نبی ﷺ به خانه کعبي ته استقبال کولو.خودالله تعالی د طرفه مامور نه وو.بلکه د فطرت دتقاضا مطابق به دا عمل کیدلو.د هجرت نه دري کاله وړاندي نبی ﷺ بیت المقدس ته په استقبال باندي مامور شو.(۱) په تعین د قبله کښي هم دا د تولو نه اولني دالله تعالی حکم وو.نوبیا نبی ﷺ هغه صورت اختیارکړلو.چه دواړو طرفونو ته به ني استقبال کولو.لکه څنګه چه د حضرت ابن عباس ؓ په روایت کښي تیرشو.اودا صورت په مکه معظمه کښي بغیر د څه تکلف نه ممکن وو.بیا چه کله نبی ﷺ مدیني منوري ته تشریف یوړو.نودلته د جمعي صورت ممکن پاتي نشو.خکه چه اهل مدینه په اعتبارسره د کعبي او بیت المقدس طرفونه یو بل ته مخامخ دی.نواوس دالله تعالی په حکم باندي عمل پاتي شو.یعنی استقبال بیت المقدس.خودفطرتی د تقاضي په وجه ني په زړه کښي شوق وو.بیت الله قبله مقرر کړې شی.نوددي نه پس تحویل د قبلي اوشو.

دالله په فضل په دي تقریر سره ټول اشکالات لرې شول.نه په دي د تکرار نسخ ضرورت پیښیږی.خکه چه ما اووئیل.چه په ابتداء کښي به نبی ﷺ استقبال د کعبي کولو.نوهغه دالله تعالی حکم نه وو.بلکه د نبی ﷺ فطری جذبه وه.اونه دحضرت ابن عباس ؓ په حدیث «أمني جبريل عليه السلام عند باب البيت» سره څه اشکال راځی.خکه چه روایت د ابن عباس ؓ کښي د نبی ﷺ دهغه عمل ذکر دي. کوم چه نبی ﷺ د مکي د اوسیدو په ژوند کښي نبی د استقبال بیت المقدس دحکم نه پس اختیار کړي وو.اوامام جبریل ؑ واقعه د دي نه څو کاله وړاندي ده.(۲)

علامه انورشاه کشمیری ؒ فرمائی.چه بیت الله او بیت المقدس ته د مونځونو ادا کولو عمل د تقسیم بلاد په اصولو باندي مبنی دي.کله چه نبی ﷺ مکه معظمه کښي اوسیدل نوخانه کعبي ته ئي مخ کولو.خکه چه د مکي خلق دحضرت اسماعیل ؑ اولاد وو.او د هغوی قبله بیت الله وه.اوکله چه نبی ﷺ مدیني منوري ته تشریف یوړلو.نو دوی بیت المقدس ته استقبال اوکړو.خکه چه په مدینه کښي اهل کتاب یهود آباد وو.اودهغوی قبله بیت المقدس وو.دا دواړه د پخوا زمانې راسي قبلي راروانې وي.مکه دحضرت اسماعیل ؑ قربانګاه وه.اوبیت المقدس دحضرت اسحاق ؑ قربانګاه وه.اودواړه مقدس خایونه دی.بیا دتقسیم بلاد د عمل د نبی ﷺ اختیاری هم کیدي شی.اوپه امر خداوندی هم کیدي.

په دي صورت کښي نه تکرارد نسخي لازمیږی.اونه داصرف اجتهادی معامله جوړیږی.(۳)

---

۱) داستقبال قبلي حکم د الله تعالی په حکم سره شوي وو.اوکه د نبی ﷺ په اجتهاد سره،ددي تفصیل وړاندي راتلونکي دي)۔

۲) فضل الباری(۱\۴۷۵) و درس بخاری(۱\۲۵۴، ۲۵۶)۔

۳) فیض الباری(۱\۱۳۲، ۱۳۳)۔

[٠٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ (١) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ

[٣٩٠، ٤٢١٦، ٤٤٢٢، ٦٨٢٥]

رجال الحديث

① عمرو بن خالد: روى ابوالحسن عمرو بن خالد بن فروخ بن سعيد تميمى حنظلى جزرى حرانى مصرى دي.(٢)

روى دحماد بن سلمه. لث بن سعد. ابن لهيعه. ﷺ وغيره ديرولويو محدثينونه ر وايت كوى.(٣)

اوددوى نه سماع كونكو كښې امام بخارى ﷺ محمد بن يحيى ذهلى. او ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى ﷺ غوندې محدثين دى.(٤)

---

(١) قوله عن البراء ﷺ: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الصلاة باب قول الله تعالى: ﴿ واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى ﴾ رقم ٣٩٩) وفى كتاب التفسير. سورة البقرة باب سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم التى كانوا عليها رقم ٤٤٨٦ وباب ﴿ولكل وجهة هو موليها فاستبقوا الخيرات﴾ رقم ٤٤٩٢ وفى كتاب أخبارالآحاد بّب ما جاء فى إجازة خبرالواحد الصدوق فى الأذان والصلاة والصوم والفرائض والأحكام رقم ٧٢٥٢ ومسلم فى صحيحه فى (١\٢٠٠) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة والنسائى فى سننه (١\٨٤و ٨٥) كتاب الصلاة باب فرض القبلة (١\١٢١و ١٢٢) كتاب القبلة باب إستقبال القبلة والترمذى فى جامعه فى كتاب الصلاة باب ما جاء فى إبتداء القبلة رقم ٣٤٠ وفى كتاب التفسير باب ومن سورة البقرة رقم ٢٩٦٢ وابن ماجه فى سننه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة باب القبلة رقم ١٠١٠)_

(٢) فتح البارى (١\٩٦) وعمدة القارى (١\٢٤١) وتهذيب الكمال ت(٢١\٦٠١)_

(٣) تهذيب الكمال (٢١\٦٠١ ـ ٦٠٢) وخلاصة الخزرجى (٢٨٨) والكاشف (٢\٧٥) رقم ٤١٤٩)_

(٤) المصادرالسابقة)_

اما ابوحاتم رحمه الله فرمانی ((صدوق))(۱)

عجلی رحمه الله فرمانی ((مصری ثبت ثقة))(۲)

امام بخاری رحمه الله فرمانی ((مات بمصر سنة تسع وعشرين ومائتين))(۳)

تنبیه دا خبره دي معلومه وی چه د بخاری په بعضي نسخوکښي په دي خاني کښي د عمروبن خالد (مع الواو) په خاني عمربن خالد (بدون الواو) راغلي دي دا تصحیف دي په قدماؤ کښي ابوعلی غسانی رحمه الله په دي باندي تنبیه کړي ده دعمربن خالد په نوم راوی دامام بخاری په شیوخو یا رجالوکښي خولرې خبره ده د صحاح سته په رجالوکښي هم د چه راوی نوم عمربن خالد نشته(۴)

البته دعمروبن خالد په نوم باندي دوه راویان نور دی

یو عمروبن خالد قرشی کوفی نزیل واسط دي کوم چه متروك دي بلکه بعضي حضراتو کذاب ګرخولي دي او دي د ابن ماجه په رجالوکښي دي(۵)

دویم عمروبن خالد ابوحفص اعشی دي منکر الحدیث دي اودده هیڅ روایت د اصول سته په یوکتاب کښي هم نشته(۶)

② زهیر: دوی زهیر- بالتصغیر-(۷) بن معاویه بن حدیج (بضم الحاء المهملة وفتح الدال المهملة وبالجیم)(۸) بن الرحیل (بضم الراء المهملة وفتح الحاء المهملة)(۹) بن زهیربن خیثمه جعفی کوفی دی ددوی کنیت ابوخیثمه دي(۱۰)

دوی دحمید الطویل. زیاد بن علاقه. ابوحازم سلمه بن دینار. اعمش. سلیمان تیمی.

---

(۱) تهذیب الکمال (۲۱\۶۰۳)_

(۲) تهذیب الکمال (۲۱\۶۰۳) والکاشف (۲\۷۶) رقم ٤١٤٩ وخلاصة الخزرجی (ص.۲۸۸)_

(۳) التاریخ الکبیر (۶\۳۲۷) رقم ۲۵٤۲)_

(۴) فتح الباری (۱\۹۶) وعمدة القاری (۱\۲٤۱)_

(۵) تهذیب الکمال (۲۱\۶۰۳، ۶۰۶) وتقریب التهذیب (ص.٤۲۱)_

(۶) تهذیب الکمال (۲۱\۶۰۷، ۶۰۶) وتقریب (ص.٤۲۱)_

(۷) عمدة القاری (۱\۲٤۱)_

(۸) عمدة القاری (۱\۲٤۱) وخلاصة الخزرجی (ص.۱۲۳)_

(۹) عمدة القاری (۲٤۱) وتوضیح المشتبه لابن ناصرالدین الدمشقی (٤\۲۹) والمغنی للفتنی (ص.۳۳) دا خبره دي معلومه وه چه صاحب د ((خلاصة تذهیب تهذیب الکمال)) د ..الرحیل.. په ضبط سره لیکلي دي ..بجیم مصغر.. یعنی لفظ ..رجیل.. دي د جیم سره نه چه د حاء مهملة سره.خودا خبره د تولومراجع او مصادرو نه خلاف ده فتنبه

(۱۰) تهذیب الکمال (۹\٤۲۰، ٤۲۱) وعمدة القاری (۱\۲٤۱) وسیر أعلام النبلاء (۸\۱۸۱)_

سماك بن حرب. سهيل ابى صالح. ابواسحاق سبيعى. منصور بن المعتمر. او موسى بن عقبه ﷺ وغيره حضراتو نه د حديثو روايت كړي دي
او ددوى نه دحديثو اوريدونكو په نومونوكښې امام يحيى القطان. يحيى بن آدم. عمروبن خالد شعيب بن حرب مدائنى او ابونعيم ﷺ وغيره ډيرحضرات دى (١)
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى «كان من معادن الصدق» (٢)
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «ثقة» (٣)
امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى «ثقة مأمون» (٤)
امام نسائى فرمائى «ثقة ثبت» (٥)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «كان من أوعية العلم صاحب حفظ واتقان» (٦)
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «زهير أحفظ من إسرائيل وهما ثقتان» (٧)
يوخل شعيب بن حرب د زهير او شعبه په طريق سره يو حديث واورلو. اوبه سند كښې نې زهيرمقدم كړو. ددوى نه خلقوتپوس اوكړو. چه تاسو زهيرپه امام شعبه باندې مقدم كوئ په دې باندې شعيب بن حرب رحمه الله اوفرمائيل «كان زهير أحفظ من عشرين مثل شعبة» يعنى امام زهير د شعبه په مقابله كښې يوپه شل چنده زيات حافظ دي (٨)
معاذبن معاذ رحمه الله فرمائى «إذا سمعت الحديث من زهير لا أبالى أن لا أسمعه من سفيان الثورى» (٩)
دوى به د حديث د تثبت دومره خيال ساتلو. چه عام طور به نې يوحديث د استاذ نه دوه خله اوريدل. حميد الراؤسى فرمائى «كان زهير إذا سمع الحديث من المحدث مرتين كتب عليه فرغت» يعنى كله چه به ئې د استاذ نه حديث دوه خله واوريدلو. نو په هغه حديث به نې د نښې په طور سره اوليكل. چه ددې حديث د يادولو او تثبت نه زه فارغ شوم (١٠)

---

(١) داستاذانو اوشاگردانود تفصيل دپاره اوگورنى تهذيب الكمال (٩\٤٢١. ٤٢٣) وسيرأعلام النبلاء (٨\١٨١) -
(٢) تهذيب الكمال (٩٤٢٤) وسيرأعلام النبلاء (٨\١٨٣)_
(٣) تهذيب الكمال (٩\٤٢٤) وسيرأعلام النبلاء (٨\١٨١)_
(٤) المصدرالسابق)_
(٥) المصدرالسابق)-
(٦) سيرأعلام النبلاء (٨\١٨١)_
(٧) سيرأعلام النبلاء (٨\١٨٢)_
(٨) تهذيب الكمال (٩\٤٢٣. ٤٢٤) وسيرأعلام النبلاء (٨\١٨٢)_
(٩) سيرأعلام النبلاء (٨\١٨٢) وتهذيب الكمال (٩\٤٢٣)_
(١٠) سيرأعلام النبلاء (٨\١٨٢)_

سفيان بن عيينه رحمه الله خپل يوشاگرد ته فرمانی «عليك بزهير بن معاوية فانما بالكوفة مثله»(۱)
خوکوم روایات چه زهیربن معاویه د ابواسحاق سبیعی رحمه الله نه روایت کوی نو په هغې باندې محدثین اظهار د اعتماد نه کوی ترڅوپورې چه بل ثقه راوی دده متابعت نه وی کړي هم دا وجه ده چه امام احمد رحمه الله فرمانی «هو فيما روى من الشاذ ثبت بأخرة، فأما حديثه عن أبي إسحاق الذين سمع منه بأخرة»(۲)
امام ابوزرعه رحمه الله فرمانی «ثقة إلا أنه سمع من أبي إسحاق بعد الإختلاط»(۳)
امام ابوحاتم رحمه الله فرمانی «هو أحب إلي من إسرائيل في كل شئ إلا في حديث أبي إسحاق .. وزهير ثقة متقن صاحب سنة تأخر سماعه من أبي إسحاق»(۴)
د دوی پیدائش په ۹۵ھ کښې شوې وو. اود وفات په باره کښې ۱۷۲ھ ۱۷۳ھ ۱۷۴ھ او ۱۷۷ھ مختلف اقوال ملاویږی.(۵) حافظ ذهبی رحمه الله ۱۷۳ھ ته ترجیح ورکړې ده.(۶) رحمه الله
تنبیه: دزهیربن معاویه مبحوث عنه روایت هم د ابواسحاق په طریق سره مروی دي. اواوس نو وړاندې مونږ ذکر اوکړو. چه چونکه د زهیر سماع د ابواسحاق نه دهغوی د اختلاط نه پس شوې وه. ددې وجې محدثین رحمهم الله ددوی داسې روایات ضعیف ګرځوی.
خودا خبره دې معلومه شوه. چه هم په بخاری کښې ددې متابعت سفیان ثوری او د ابواسحاق نمسی اسرائیل کړې دي.(۷) نو روایت باب بې غباره دي. څه قسم اشکال پرې نشته. والله أعلم.

④ ابواسحاق: دوی ابواسحاق عمروبن عبدالله بن عبید سبیعی (بفتح السين المهملة وكسر الهاء المنقوطة بواحدة وسكون الياء المنقوطة من تحتها باثنتين وفي آخرها العين المهملة)(۸) کوفی دي. ددوی د نیکه نوم بعضې حضراتو عبید په خاني علی اوبعضې حضراتو ابوشعیرة

---

(۱) سير أعلام النبلاء (۸\۱۸٤) وتهذيب الكمال (۹\٤۲٤).
(۲) تهذيب الكمال (۹\٤۲٤).
(۳) تهذيب الكمال (۹\٤۲٤) وسير أعلام النبلاء (۸\۲۸٤).
(۴) تهذيب الكمال (۹\٤۲٤ و ٤۲٥).
(۵) تهذيب الكمال (۹\٤۲٥) وتقريب التهذيب (۲۱۸.) رقم ۲۰۵۱).
(۶) الكاشف (۱\٤۰۸) رقم ۱۶۶۸) وسير أعلام النبلاء (۸\۱۸٤).
(۷) أنظر لما تابعه عليه سفيان كتاب التفسير سورة البقرة باب ﴿ ولكل وجهة هو موليها ﴾ رقم ٤٤۹۲) وانظر لما تابعه عليه إسرائيل كتاب الصلاة باب قول الله تعالى ﴿ واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى ﴾ رقم ۳۹۹) وكتاب أخبار الآحاد باب ما جاء في إجازة خبر الواحد رقم ۷۲۵۲).
(۸) كتاب الأنساب للسمعاني (۳\۲۱۸).

خودلې دي.اود ابوشعيرة نوم ..ذوالخمد همدانی.. دي.(۱)

سبيعي، سبع بن صعب بن معاويه طرف ته منسوب دي.(۲) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«لم اقف له بنسب متصل الى السبيع وهو من ذرية سبيع بن صعب بن معاوية...»دي.(۳) يعنی ابواسحاق بن سبيعی رحمه الله اگرچه د سبيع بن صعب په اولاد کښې دي.خوماته د سبيع پورې دده متصل نسب نامه ملاؤ نشوه.

بيا دي کوفي په يوه محله کښې دا قبيله استوګنه شوه.خکه ددغه محلې نوم ..سبيع.. شو.(۴)

دحضرت عثمان رضي الله عنه په دور خلاف کښې دوه کاله باقی وو.په هغه وخت کښې دوی پيدا شو.(۵)

دوی د حضرت علی بن ابی طالب،حضرت اسامه بن زيد.اوحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنهم زيارت کړې دي.خوددې حضراتو نه ددوی سماع ثابته نه ده.(۶)

البته په حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم کښې د حضرت ابن عباس.حضرت ابن عمر.حضرت عبدالله بن زبير،حضرت معاويه،حضرت عمروبن يزيد خطمی . حضرت نعمان بن بشير، حضرت عمروبن الحارث،حضرت عموربن حريث،حضرت زيدبن ارقم.حضرت براء بن عازب،حضرت سلمان بن صرد .حضرت حارثه بن وهب.حضرت عدی بن حاتم.حضرت جابربن سمره،حضرت رافع بن خديج .حضرت عروه بارقی .حضرت ابوجحيفه.حضرت عماربن روميه .حضرت خالد بن عرفطه.حضرت جريربن عبدالله.حضرت اشعث بن قيس .حضرت حبشی بن جناده،حضرت سلمه بن قيس.حضرت مسور بن مخرمه.حضرت ذوالجوشن .حضرت عبدالرحمن بن ابزی رضي الله عنهم اوددې نه علاوه د نورو ډيرو صحابه کرام رضي الله عنهم نه روايت کوی.(۷)

په حضرات تابعينو رحمهم الله کښې د ډيرو حضراتو نه دوی سماع کړې ده. چه په هغوی کښې حضرت عمروبن ميمون،اسود بن يزيد،عوف بن مالك، مسروق،عبدالرحمن بن يزيد، عبدالرحمن بن الاسود .سعيد بن جبير اوامام شعبی رحمهم الله وغيره دی.(۸)

---

۱) تهذيب الكمال(۲۲\۱۰۲و ۱۰۳)_

۲) تهذيب الكمال(۲۲\۱۰۳)_

۳) سيرأعلام النبلاء(۵\۳۹۲، ۳۹۳)_

۴) الأنساب للسمعانی(۳\۲۱۸)_

۵) سيرأعلام النبلاء(ت۵\۳۹۳)_

۶) تهذيب الأسماء واللغات (۲\۱۷۱) وتهذيب الكمال(۲۲\۱۰۳، ۱۰۸)_

۷) المصادرالسابقة)_

۸) المصادرالسابقة)_

د دوی نه په روایت کونکو کښې سلیمان تیمی. اعمش. اسماعیل بن ابی خالد. قتاده شریك بن عبدالله منصوربن المعتمر. سفیان ثوری. یوسف بن ابی اسحاق سبیعی. یونس بن ابی اسحاق سبیعی. اسرائیل بن یونس. زهیربن معاویه. ابوبکربن عیاش. اوزانده رحمهم الله وغیره دی ()

امام احمدبن حنبل. یحیی بن معین اوامام نسائی رحمهم الله فرمانی «ثقة» ()

امام احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمانی «کوفی تابعی، ثقة سمع ثمانیة وثلاثین من أصحاب النبی ﷺ» ()

ابوحاتم رحمه الله فرمائی «ثقة وهو أحفظ من أبی اسحاق الشیبانی، ویشبه الزهری، فی کثرة الروایة واتساعه فی الرجال» ()

دامام شعبه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو آیا د ابواسحاق سبیعی رحمه الله د امام مجاهد نه سماع حاصله ده؟ نو هغوی جواب ورکړو «ما کان یصنع بمجاهد؟ کان هو أحسن حدیثاً من مجاهد رحمه الله، ومن الحسن وابن سیرین» ()

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وکان رحمه الله من العلماء العاملین ومن جلة التابعین» ()

دغه شان فرمائی «وکان طلابة للعلم کبیر القدر» ()

علی بن مدینی رحمه الله فرمائی «حفظ العلم علی الأمة ستة فلأهل الکوفة: أبواسحاق والأعمش ولأهل البصرة قتادة ویحیی بن أبی کثیر، ولأهل المدینة الزهری، () ولأهل مکة عمروبن دینار» ()

علی بن المدینی رحمه الله فرمائی «روی أبواسحاق عن سمعین رجلاً أو ثمانین رجلاً لم یرو عنهم غیره، وأحصیت مشیخته نحواً من ثلاثمائة شیخ، وقال علی فی موضع آخر: أربع مائة شیخ» ()

) تهذیب الأسماء واللغات (١٧١\٢ و ١٧٢) وتهذیب الکمال (١٠٨\٢٢ و ١١٠)_

) تهذیب الکمال (١١٠\٢٢) وسیر أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_

) تهذیب الکمال (١١١\٢٢)_

) تهذیب الکمال (١١١\٢٢)_

) تهذیب الکمال (١١١\٢٢ و ١١٢) وسیر أعلام النبلاء (٣٩٨\٥)_

) سیر أعلام النبلاء (٣٩٣\٥)_

) المصدر السابق)_

) سیر أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_

) ذکره الذهبی فی التاریخ کما فی هامش سیر أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_

) تهذیب الکمال (١١١\٢٢) وسیر أعلام النبلاء (٣٩٤\٥)_

دعبادت خاص کرد تلاوت ئې زیات ذوق لرلو فضیل رحمه الله فرمائی «كان أبو اسحاق يقرأ القرآن في كل ثلاث»(۱) هم پخپله فرمائی «ما أقلت عيني غمضاً منذ أربعين سنة»(۲)

هم ددوی د سروزرو په اوبودلیکلو قابل قول دي «يا معشر الشباب اغتنموا يعني قوتكم وشبابكم فلما مرت بي ليلة إلا وأنا أقرأ فيها ألف آية وإني لأقرء البقرة في ركعة وإني لأصوم الأشهر الحرم، وثلاثة أيام من كل شهر، والإثنين والخميس»(۳)

دغه شان دوی فرمائی «ذهبت الصلاة مني وضعفت وإني لأصلي فما أقرأ وأنا قائم إلا بالبقرة وآل عمران»(۴)

علاء بن سالم عبدی فرمائی چه ابواسحق سبیعی دخپل وفات نه دوه کاله ورانده پیر کمزوري شوي وو تردي چه بغیرد سهاري نه به اودریدي نشو خوچه کله به اودریدو سو یوزره (۱۰۰۰) آیاتونه به ئې وئیل.(۵)

بیا دوی د زهد او عبادت .علم او پرهیزګاري سره سره په جهاد کښې هم حصه اخستله. پخپله فرمائی «غزوت في زمن زياد يعني ابن أبيه — ست غزوات أو سبع غزوات»(۶)

غرض دا چه ابواسحاق سبیعی رحمه الله یو جلیل القدر ثقه تابعی عالم وو په اصول سته کښې ددوی روایات موجود دی.(۷) امام نووی رحمه الله فرمائی «وأجمعوا على توثيقه وجلالته»(۸)

البته د مغیره قول دي «ما أفسد حديث أهل الكوفة غير أبي أسحاق والأعمش»(۹)

اول خودا جرح مبهمه ده اوچه تعدیل وی نودجرحي مبهمي څه حیثیت نه وی.(۱۰)

بیا دویمه خبره داده چه حافظ ذهبی رحمه الله د مغیره رحمه الله دا قول نقل کوی اولیکی «قلت لا يسمع قول الأقران بعضهم في بعض وحديث أبي إسحاق محتج به في دواوين الإسلام ويقع لنا من عواليه»(۱۱)

---

(۱) سیر أعلام النبلاء (۵\۳۹٤)_

(۲) سیر أعلام النبلاء (۵\۳۹۶)_

(۳) سیر أعلام النبلاء (۵\۳۹۷)_

(۴) المصدر السابق)_

(۵) المصدر السابق)_

(۶) سیر أعلام النبلاء (۵\۳۹۵)_

(۷) تهذیب الکمال (۲۲\۱۱۳)_

(۸) تهذیب الأسماء واللغات (۲\۱۷۲)_

(۹) میزان الإعتدال (۳\۲۷۰) وسیر أعلام النبلاء (۵\۳۹۹)_

(۱۰) قال الحافظ في نزهة النظر (ص.۱۳۶) والجرح مقدم على التعديل وأطلق ذلك جماعة ولكن محله إن صدر مبنياً من عارف بأسبابه لأنه إن كان غير مفسر لم يقدح في من ثبتت عدالته)_

(۱۱) سیر أعلام النبلاء (۵\۳۹۹)

يعنى داقرانواو د يوې زمانې دخلقو قول به دخپلې زمانې دخلقو خلاف نشى اوريدې اوپه ابواسحاق باندې په معتمدو كتابونوكښې اعتماد دليل نيولې شوې دې. او مونږ ته ددوى عالى سند احاديث هم ملاوُ شوى دى.

په دوى باندې دويم اعتراض دا شوې دې.چه دوى په آخرى عمركښې مختلط شوى وو() نوددوى نقل كړى احاديث قابل داحتجاج نه دى پكار.

نوددې جواب دا دى.چه اول خود مختلط داحاديثو په باره كښې تفصيل دا دې.كه دماقبل الاختلاط اومابعدالاختلاط په احاديثوكښې تميز نشو كيدې.نوپه هغې كښې به توقف كولې شى.اوكه امتياز په كښې كيدې شى.نوكوم احاديث چه د قبل الاختلاط وى.هغه به مقبول وى.(٢)

دابواسحاق د روياتوپه باره كښې فيصله ده.چه كومو راويانو تړې بعد الاختلاط احاديث اوريدلى دى.اوكومو راويانو قبل الاختلاط.(٣)

بيا حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«وهوثقة حجة بلانزاع وقد كبر وتغيرحفظه تغيرالسن ولم يختلط»(٤) يعنى دې ثقه دې.اوبغيردخه نزاع او جګړې نه حجت دې. د بوډاتوپ عمرته رسيدلې وو.اود دوى په حافظه كښې د عمردتقاضا مطابق لږ ډير فرق راغلې وو.خوپه احاديثوكښې اختلاط ترې نه ووشوې.

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«إلا أنه شاخ ونسى ولم يختلط»(٥) يعنى دوى بوډا شوى وو.اوخه هيره ترې شروع شوې وه.خوداختلاط مرتبې ته نه وو رسيدلې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«أحد الأعلام الأثبات قبل إختلاطه ولم أرلى البخارى من الرواية عنه إلاعن القدماء من أصحابه كالثورى وشعبة لا عن المتأخرين كابن عيينه وغيره، احتج به الجماعة»(٦) يعنى ابواسحاق سبيعى رحمه الله د لويو عالمانو رحمهم الله خنى وو.داختلاط نه وړاندې ،،ثبت،،وو.په بخارى شريف كښې ماته ددوى د زړو شاګردانو روايات ملاويږى.لكه سفيان ثورى او امام شعبه رحمهما الله وغيره.اود دوى د متاخرينو شاګردانو مثلاً ابن عيينه وغيره روايات په

---

(١) قال الحافظ فى التقريب (ص.٤٢٣) ثقة مكثر عابد من الثالثة إختلط باخره)_

(٢) قال الحافظ فى النزهة (ص.٩١) والحكم فيه أن ما حدث به قبل الإختلاط إذا تميز قبل وإذا لم يتميز توقف فيه)_

(٣) نوكومويه شمارځوكسانوچه ددوى نه بعد الاختلاط روياتونه اخستى دى. محدثينو رحمهم الله دهغوى تعين اوتصريح كړې ده.اوګورئ تهذيب الكمال (١١٠\٢٢) وتهذيب التهذيب(٦٤\٨ ٦٥) وميزان الإعتدال(٢٧٠\٣)_

(٤) سيرأعلام النبلاء(٣٩٤\٥)_

(٥) ميزان الإعتدال(٢٧٠\٥)_

(٦) هدى الساري(ص.٤٣١)_

بخاری شریف کښې نشته.
ذکرشوې حدیث باب اګرچه د زهیربن معاویه عن ابی اسحاق په طریق سره مروی دې.او زهیرددوی د روستنو شاګردانوکښې دې خومونږ وړاندې تنبیه ورکړې ده.چه ددوی د روایت متابعت شوې دې

دویم اعتراض په دوی باندې شوې دې.چه دا مدلس دې (۱) بیا په حدیث باب کښې د سماع تصریح هم نشته
ددې جواب دا دې.چه دسفیان په طریق کښې د ابواسحاق د حضرت براء بن عازب نه د سماع تصریح موجود ده (۲) دابواسحاق سبیعی رحمه الله وفات په ۱۲۶ه یا ۱۲۷ه یا ۱۲۸ه یا ۱۲۹ه کښې شوې وو (۳) والله أعلم.

④ البراء رضی الله عنه: دا مشهور صحابی براء - بفتح الباء الموحدة والراء المهملة المخففة وبعدها ألف ممدودة (۴) بن عازب (۵) بن الحارث بن عدی انصاری حارثی اوسی دی کنیت ئې ابوعماره دې. اوبعضې حضراتو ابوعمرو ونیلې دې اوبعضو ابوالطفیل.. (۶)
دوی د نبی کریم ﷺ نه علاوه دحضرت ابوبکرصدیق.حضرت عمرفاروق. حضرت علی بن ابی طالب.حضرت بلال.حضرت ثابت بن ودیعه انصاری.حضرت حسان بن ثابت.اود حضرت ابوایوب رضی الله عنهم نه روایت کړې دې (۷)

---

(۱) قال ابن حبان فی کتاب الثقات (۱۷۷\۵) وکان مدلساً وقال الحافظ فی تهذیب التهذیب(۶۶\۸) وکذا ذکره فی المدلسین حسین الکرابیسی وأبوجعفرالطبری.وقال علی بن المدینی رحمه الله فی العلل قال شعبة سمعت أبا إسحاق یحدث عن الحارث بن الأزمع بحدیث فقلت له سمعته منه؟ فقال حدثنی به مجالد عن الشعبی قال شعبة وکان أبوإسحاق إذا أخبرنی عن رجل قلت له هذا أکبر منک فإن قال نعم.علمت أنه لقی وإن قال أنا أکبر منه ترکته)_
(۲) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب ﴿ ولکل وجهة هو مولیها﴾ رقم ٤٤٩٢) وعمدة القاری(۲٤۲\۱)_
(۳) تهذیب الأسماء (۱۷۲\۲) وتهذیب الکمال(۱۱۲\۲۲) وسیرأعلام النبلاء(٤۰۰\۵) وخلاصة الخزرجی (ص.۲۹۱) وتقریب التهذیب(ص.٤۲۳) رقم ۵۰۶۵) والکاشف (۸۲\۲) رقم (٤۱۸۵)_
(۴) المغنی (ص.۹) وقال العینی رحمه الله فی العمدة علی المشهور وقال النووی فی تهذیب الأسماء واللغات (۱۳۲\۱)وحکی فیه القصر)_
(۵) بالعین المهملة والزای کما فی المغنی (ص.۵۰) وشرح ا لکرمانی(۱۶۳\۱) صحابی .ذکره ابن سعد فی الطبقات (۳۶۵\٤) قال العینی رحمه الله فی العمدة (۲٤۲\۱) ولیس فی الصحابة عازب غیره ولا فیهم البراء بن عازب سوی ولده)_
(۶) تهذیب الأسماء واللغات (۱۳۲\۱) وتهذیب الکمال(۳٤\٤و ۳۵)_
(۷) تهذیب الکمال(۳۵\٤و ۳۶)_

د دوی نه په روایت کونکوکښې حضرت عبدالله بن یزید خطمی.اب.جحیفه وهب بن عبدالله السوائی رضی الله عنه نه علاوه ډیرتابعین رحمهم الله دی چه په هغوی کښې امام شعبی.ابن ابی لیلی.اوابواسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره مشهور دي.(۱)

دوی دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما همزولي وو.(۲) د بدر په موقع د کم عمرۍ په وجه شریك شوي نه وو.(۳) البته ددي نه پس ئي په تولوغزاګانوکښې شرکت کړي دي.(۴)

دابوعمروشیبانی رحمه الله د قول مطابق هم دوی د «ری» فاتح دي.دحضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه سره د «تستر» په غزا کښې شریك وو.د صفین.جمل اوقتال خوارج په موقع باندي دحضرت علی رضی الله عنه سره ملګري وو.(۵) په آخره کښې ئي په کوفه کښې استوګنه اختیار کړي وه.(۶)

د دوی نه درې سوه پنځه احادیث مروی دی.په کوم کښې چه متفق علیه دوه ویشت احادیث دی.اوبخاری انفرادی احادیث پنځلس اود مسلم انفرادی احادیث شپږ دی.(۷) دوی د مصعب بن زبیر په زمانه کښې د ۷۱ هـ یا ۷۲هـ کښې وفات شوی وو.(۸) رضی الله عنه وارضاه

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ: یعنی نبی کریم صلی الله علیه وسلم چه د تولونه وړاندي کله مدیني منورې ته تشریف یوړلو.نودتولونه وړاندي دخپلونیکونو(دموردطرفه) ب ماماګانوکره ډیره شو.کوم چه د انصارونه وو.

په دي جمله کښې د«کان أول ماقدم..»پوره جمله د لفظ«أن»خپاره خبر دي.اوپه محل د رفع کښې دي.بیا «أول» بنا برظرفیت منصوب دي.اوپه «ماقدم» کښې ..ما.. مصدریه

---

(۱) تهذیب الکمال(۳۶\۴و ۳۷)_

(۲) أخرجه ابن سعد فی طبقاته (۳۶۸\۴) بسنده عن البراء رضی الله عنه .. وأنا وعبدالله بن عمر رضی الله عنهما لدة.. وانظرتقریب التهذیب(۱۲۱) رقم ۶۴۸)_

(۳) عن البراء رضی الله عنه قال إستصغرت أنا وابن عمر یوم بدر. رواه البخاری فی صحیحه فی کتاب المغازی باب عدة أصحاب بدر رقم ۳۹۵۵ و۳۹۵۶ وابن سعد فی طبقاته (۳۶۷\۴و ۳۶۸)_

(۴) عمدة القاری (۲۴۷\۱) وتهذیب الأسماء (۱۳۲\۱) وأخرج البخاری فی صحیحه (۶۴۲\۲) فی خاتمة کتاب المغازی باب کم غزالنبی صلی الله علیه وسلم عن أبی إسحاق قال حدثنا البراء قال غزوت مع النبی صلی الله علیه وسلم خمس عشرة وانظرالمسند لأبی داود الطیالسی رحمه الله (ص.۹۸) رقم ۷۲ وطبقات ابن سعد(۳۶۸ ٤) والإصابة (۱۴۲\۱)_

(۵) الإصابة (۱۴۲\۱) وعمدة القاری(۲۴۲\۱) وتهذیب الأسماء (۱۳۳\۱)_

(۶) طبقات ابن سعد(۳۶۸\۴) والإصابة (۱۴۲\۱) وتهذیب الأسماء (۱۳۲\۱)_

(۷) خلاصة الخزرجی (ص.۴۶) وعمدة القاری(۲۴۱\۱. ۲۴۲) وتهذیب الأسماء (۱۳۲\۱)_

(۸)طبقات ابن سعد (۳۶۸\۴) وخلاصة الخزرجی (ص.۴۶) وتهذیب الأسماء (۱۳۲\۱) وتقریب التهذیب (ص.۱۲۱) رقم ۶۴۸) وتعلیقات تهذیب الکمال (۳۵\۴)_

دي «المدينة» د «قدم» فعل دپاره مفعول فيه دي اود «نزل على أخواله» جمله د «كان» دپاره خبر دي اوددي اسم «ضمير» دي کوم چه نبی ﷺ ته راجع کيږي اوپه «من الأنصار» کښي «من» بيانيه دي.نوتقدير دعبارت داسي شو.«أن النبي ﷺ كان أول قدومه المدينة نزل..»(۱)

قوله نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ: دوی دخپلونيکونو(دمورد طرفه) يا ماماګانوکره ډيره شو. کوم چه د انصارو نه وو.

دلته «أو» دشك دپاره دي.اودا شك ابواسحاق ته شوي دي.(۲)

دلته د «أجداد» او«أخوال» نه براه راست د نبی ﷺ نيکونه (دمورد طرفه) يا ماماګان مراد نه دی.ځکه چه ددوی موربی بی آمنه بنت وهب قريشيه وه بلکه دلته ددوی د نيکه عبدالمطلب نيکونه او ماماګان مراد دی.(۳)ځکه چه د دوی پلار هاشم په مدينه منوره کښي د بنی عدی بن نجارکښي واده کړي وو.(۴)

د نبی کريم د قرنيکه هاشم د نکاح واقعه د نبی کريم ﷺ قرنيکه هاشم مدينې منورې ته تلی وو.هلته ئې د د بنوعدی بن نجاردیوې ښځې سره (چه دهغې نوم سلمی بنت عمرو وو) د نکاح اراده پيدا شوه.هغه اول د أحيحه بن الجلاح په نکاح کښي وه.دوی د ممتاز اومنفردو صفاتومالکه ميرمن وه.په خپل خاندان اوخپل قوم کښي ورته سيادت اوشرافت حاصل وو.ددي وجي هغې دنکاح دپاره شرط کيخودو.چه د ناخوښئ اوخفګان په صورت کښي به دي ته دخپل خاوندنه دجدا کيدو اختيار وی.

بهرحال دهاشم بن عبدمناف سره ددوی نکاح اوشوه.اوهلته عبدالمطلب پيدا شو.

عبدالمطلب د نبی ﷺ د نيکۀ اصلی نوم نه وو.بلکه ددوی اصلی نوم شيبة الحمد وو.هاشم د شام دسفرپه دوران کښي وفات شو.دهغوی نه پس «سقايه» او«رفاده» يعنی حاجيانوته اوبه ورکول اودهغوی ملمستيا کول.ددي ذمه واری دهغوی وروړ مطلب بن عبدمناف باندي راغله.

مطلب دخپل ورارۀ د راوستلو دپاره مدينې منورې ته لاړو.نوسلمی بنت عمرو ورسره د خوی د پريخود نه انکار اوکړو.هغوی پوهه کړه.چه زما وراره په يوپردی قوم کښي تربيت حاصلوی.اوبالغ کيږی.مونږ دعزت شرافت اوسيادت خاوندان يو.دخلقوذمه ورايانې په مونږ باندي دی.دده دپاره دده قوم.خاندان او ښار ددي ځائي نه غوره دي.

---

(۱) عمدة القاری(۱\۲٤۳)_

(۲) فتح الباری(۱\۹۶)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) المصدرالسابق وسيرت ابن هشام مع الروض الأنف (۱\۹۵)_

یوطرف ته شیبه(مطلب) خپل ترهٔ ته اوونیل چه زه دخپلې موردا اجازت نه بغیرنشم تلې ددې نه پس ورته مور اجازت ورکړو اودوی خپل وارهٔ په خپله سورلې باندې خان سره روسته سور کړو او روان شو کله چه د قریشوخلقو شیبه په داسې حال کښې اولیدو نووې ونیل مطلب دا غلام اخستې دې نوخلقو شیبه دعبدالمطلب په نوم باندې یادول شروع کړل او مطلب به ونیل «ویحکم إنما هو ابن أخي هاشم» یعنی دې زما د وروهاشم خوئ دې.(۱)

خلاصه دا شوه چه دلته د اجداد یا اخوال نسبت کوم نبی ﷺ ته شوې دې نو دا مجازاً دې حقیقة نه دې.

په دې مقام کښې دویم مجاز دا هم دې چه د اجداد اواخوال نه مراد بنومالك بن نجاردی او ددوی د نیکهٔ ماماخیل بنوعدی بن النجار وو کوم چه دمالك عدی ورو وو ددې وجې هغه ته هم نیکونه یا ماماخیل اوونیلی شو یا ورته ددې وجې اوونیلی شو چه د دواړوکورونه نزدې نزدې وو.(۲)

بیا دلته دې دا خبره هم ښکاره وی چه د اجداد یا اخوال په لفظ کښې د راوی شك دې خوپه دواړه کښې ښکاره ده چه څه تعارض نشته ځکه چه دنکیه کور هم دماماګانوکور وی.(۳)

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا: یعنی نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته شپاړس یا اوولس میاشتو پورې مونخونه کول.

«بیت المقدس»په «المقدس» کښې دوه لغته مشهور دی.

یودا چه دا د «مَفْعِل»په وزن مصدرمیمی یا ظرف مکان دې.دویم لغت دا دې چه دا د باب تفعیل نه داسم مفعول صیغه ده.(۴)

بیا دا په اضافت سره هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به دا د «إضافة الموصوف إلى الصفة» دقبیلې څنی وی.لکه څنګه چه په «مسجد الجامع» کښې هم دا صورت دې.دغه شان «البیت المقدس»هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به موصوف اوصفت وی.بهرحال ددې مفهوم هغه څانې دې.چرته چه دګناهونونه تطهیراوپاکی حاصلیږی.(۵)

علامه کرمانی رحمه الله «المقدس»په صیغه د اسم فاعل ازباب تفعیل احتمال هم ذکرکړې دې.

---

۱) دتفصیل دپاره اوګورئ السیرة النبویة لابن هشام مع الروض الأنف للسهیلی(۱\۹۵)_

۲) فتح الباری(۱\۹۶) وعمدة القاری(۲۴۳)_

۳) تقریر بخاری شریف(۱\۱۴۳)_

۴) شرح کرمانی(۱\۱۶۴) والنهایة (۴\۲۳و ۲۴) وعمدة القاری(۱\۲۴۲) وتهذیب التهذیب الأسماء واللغات(۳\۱۰۹) حرف القاف فصل فی أسماء المواضع)_

۵) المصادر السابقة)_

دكوم مفهوم چه هم ښكاره دي.(١)

بيت المقدس ته د استقبال موده په رواياتوكښې په دي خبره كښې اختلاف دي چه نبي ﷺ دهجرت نه پس څومره موده بيت المقدس ته استقبال كړي وو

دبخاري شريف په تولو رواياتوكښې په تردد سره «ستة عشر شهراً او سبعة عشرشهراً» راغلى دى.(٢) دمسلم شريف يو روايت د بخاري پشان په تردد سره راغلي دي اوبل روايت په جزم سره «ستة عشرشهراً» راغلي دي.(٣)

په سنن نسائى كښې هم يو روايت په تردد سره (٤)

اوبل روايت كښې «ستة عشرشهراً» په جزم سره د الفاظ راغلى دى.(٥)

په جامع ترمذى كښې هم د بخارى شريف پشان په تردد سره الفاظ راغلى دى.(٦) اوپه مسند احمد، معجم كبيرطبرانى او بزاركښې هم په يو روايت كښې په جزم سره «ستة عشرشهراً» الفاظ راغلى دى.(٧)

اومعجم طبرانى اوبزارپه دويم روايت كښې په جزم سره «سبعة عشرشهراً» الفاظ راغلى دى.(٨) ددي رواياتونه علاوه څه بعضي نور روايات هم دى چه په هغې كښې په بعضو كښې د اتلس مياشتو (٩) په بعضو كښې د دوو كالو (١٠) اوپه بعضو كښې د ديارلسو مياشتو (١١) په

---

(١) شرح كرمانى(١\١٦٤) وعمدة القارى(١\٢٤٢)_

(٢) روايت دباب اوكتاب الصلاة باب قول الله تعالى:﴿ واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى﴾ رقم ٣٩٩) وكتاب التفسيرسورة البقرة باب ﴿ سيقول السفهاء من الناس..﴾ رقم ٤٤٨٦) وباب ﴿ ولكل وجهة هو موليها﴾ رقم ٤٤٩٢) وكتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فى إجازة خبرالواحد الصدوق ..) رقم ٧٢٥٢)_

(٣) صحيح مسلم (١\٢٠٠) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_

(٤) سنن نسائى.(١\٨٥) كتاب الصلاة باب فرض القبلة)_

(٥) سنن نسائى(١\١٢١، ١٢٢) كتاب القبلة باب إستقبال القبلة)_

(٦) جامع ترمذى كتاب الصلاة باب ما جاء فى إبتداء القبلة رقم ٣٤٠) وكتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ٢٩٦٢)_

(٧) مسندأحمد(١\٣٥٠و ٣٥٧) أحاديث سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وكشف الأستارعن زوائد البزار (١\٢١٠ و ٢١١) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ٤١٨) ومجمع الزوائد (٢\١٢) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة)

(٨) كشف الأستار (١\٢١٠) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ٤١٧) ومجمع الزوائد(٢\١٣و ١٤) كتاب الصلاة باب ماجاء فى القبلة)_

(٩) أخرجه ابن ماجه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ١٠١٠)_

(١٠) حكاه الحافظ فى الفتح (١\٩٧) والعينى فى العمدة (١\٢٤٥)_

(١١) رواه ابن جريرفى جامع البيان(٢\٤)_

بعضو کښې په تردد سره دنهو یا لسو میاشتو (۱)اوپه بعضوکښې صرف د دوو میاشتو (۲) تصریحات ملاویږی.
په دې کښې د شپاړسو میاشتو یا د اوولسو میاشتو یا په تردد سره شپاړس یا اوولس میاشتو روایات صحیح دی.اوباقی روایات ضعیف دی.(۳)
ترکومې پورې چه د شپاړسو یا د اوولسواوشپاړسو میاشتودتردد او شك د روایاتوتعلق دي.نوپه هغې کښې جمع ممکن ده.
حافظ ابن حجرؒ په دې کښې د تطبیق دا صورت اختیار کړې دې.چه «من جزم بستة عشر لفق من شهر القدوم وشهرالتحویل شهراً وألغی الزائد ومن جزم بسبعة عشر عدهما معاً ومن شك تردد ذلك»(۴)
مطلب دا دې.چه چونکه نبی ﷺ په دولسم ربیع الاول مدینې منورې ته هجرت کړې وو او رسیدلې وو.بیا په بل کال دصحیح قول مطابق د رجب په نصف کښې دتحویل قبلې حکم راغلې وو.(۵)د دولسم ربیع الاول نه ترپنځلسم رجب پورې د شمارولو یوصورت دا دی.چه: دولس ربیع الاول نه پس څومره ورځې دی.هغه هم واخستې شی.اود رجب پنځلس ورځې هم واخستې شی.چه جمع کړې شی.اوکسر تري حذف کړې شی.نوچه حساب اولګولې شی.دا تولې شپاړس میاشتې جوړیږی
اوکه د ربیع الاول روځې پوره میاشت حساب کړې شی.اود رجب پنځلس ورځې هم پوره میاشت حساب کړې شی.نوبیا تولې اوولس میاشتې جوړیږی.
نواوس دحافظؒ وغیره حضراتود توجیه مطلب دا دې.چه په کومو روایاتوکښې د شپاړس میاشتوذکر راغلې دې.نوپه هغې کښې دهجرت د میاشتې د ورځو او د تحویل قبلیې د میاشتې د ورځو حساب لګولې شوې دې. او چه څومره ورځې دمیاشتې نه زیاتې جوړیدې هغه ئې تري حذف کړی دی.لکه چه د ربیع الاول اورجب دواړه میاشتې ئې ملاؤ کړی دی.یوه میاشت ئې شمارکړې ده.اوباقی د ربیع الثانی نه واخله تر جمادی الثانی دا تولې پنځلس میاشتې جوړیږی.په دې طریقه ددې روایاتو مطابق مدینې منورې ته د رسیدو نه پس د استقبال قبلې تولې مودۀ شپاړس میاشتې جوړیږی.
اوپه کومو روایاتوکښې چه داوولس میاشتو ذکردې.په هغې کښې د قدوم مدینې میاشت اود تحویل قبلې میاشت جداجدا میاشتې شمارلی شوی دی.په دې طریقه د ربیع الاول نه

---

(۱) کما فی الفتح (۱۱\۹۷) والعینی فی العمدة (۱\۲٤٥)_
(۲) انظرفتح الباری(۱\۹۷)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) فتح الباری(۱۱\۹۶)_
(۵) فتح الباری(۱۱\۹۶و۹۷)_

واخله تر رجب پورې تولې اوولس میاشتې جوړیږی
اوبیا چه په کومو روایاتوکښې په شك اوتردد سره شپاړس یا اوولس میاشتې خودلې شوی دی په حقیقت کښې دهغې راویانوچه کله کتلی دی چه په یو اعتبارسره دې مودې ته شپاړس میاشتې ونیلې شی اوپه بل اعتبارسره ورته اوولس میاشتې ونیلې شی نوهغوی په «او» سره تعبیرکړې دې
د تحویل قبلې حکم په کومه میاشت کښې راغلې وو؟ بیا ددې روایاتوپه بنیاد په عالمانو رحمهم الله کښې هم اختلاف پیدا شوې دې. چه د تحویل قبلې حکم په کومه میاشت کښې شوې وو؟
جمهورعالمان رحمهم الله فرمائی چه د رجب په نیمه ۲ه کښې تحویل قبله شوې وه (۱) هم دا امام حاکم رحمه الله دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه په صحیح سند سره نقل کړی دی (۲) ددې قول مطابق تحویل د قبلې په اوولس میاشتوکښې شوې وو لکه چه دوی د قدوم او د تحویل میاشتې جدا جدا شمارلی دی.
موسی بن عقبه رحمه الله فرمائی چه د تحویل قبلې حکم په جمادی الثانیه کښې راغلې وو (۳) ددې قول مطابق استقبال دبیت المقدس شپاړس میاشتې بیان شوې دې (۴) خکه چه د قدوم او تحویل میاشتې جدا جدا شمار کړې شی نو ددې نه شپاړس میاشتې جوړیږی.
اود محمد بن حبیب د قول مطابق تحویل د قبلې په نصف شعبان کښې شوې وو (۵) ددې قول تائید دهغه روایت نه کیږی چه کوم کښې چه د استقبال بیت المقدس مودهٔ اتلس میاشتې بیان شوی دی (۶) خکه چه شهرقدوم او شهر تحویل جدا جدا شمار کړې شی نو د دې نه اتلس میاشتې جوړیږی. ابن حبان رحمه الله فرمائی چه دتحویل قبلې حکم اوولس میاشتې او دری ورځې پس راغلې وو (۷)
حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن حبان رحمه الله دقول توجیه کړې ده چه ددې نه شپاړس میاشتې او دری ورځې جوړیږی. اوولس میاشتې اودری ورځې نه جوړیږی. خکه چه دوی دجمهورو دقول (چه تحویل دقبلې درجب نیمې ته شوې وو. اوددوی قدوم په ربیع الاول کښې شوې وو) ذکرکولو نه پس فرمائی «وقال ابن حبان سبعة عشر شهراً وثلاثة أيام وهو مبني على أن القدوم في ثاني عشر شهر ربيع الأول» (۸) اود ربیع الاول د دولس تاریخ نه د دویم کال رجب پنځلسم تاریخ پورې شپاړس

---

(۱) فتح الباری (۱\۹۷) وعمدة القاری (۱\۲٤٥)۔
(۲) المصادر السابقة)۔
(۳) المصادر السابقة)۔
(۴) أخرجه ابن ماجه في كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)۔
(۵) المصادر السابقة)۔
(۶) خرجه ابن ماجه في سننه في كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)
(۷) فتح الباری (۱\۹۷) وعمدة القاری (۱\۲٤٥)۔
(۸) فتح الباری (۱\۹۷)۔

میاشتي اودري ورځي جوړیږی.
البته علامی عینی رحمه الله فرمانی چه دابن حبان رحمه الله قول په هغه قول باندي مبنی دي دکړه مطابق چه تحویل په نصف شعبان کښي شوي وو په دي صورت کښي ښکاره ده چه تحویل مودة اوولس میاشتي او دري ورځي جوړیږی.(۱) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

نبی کریم ﷺ بیت المقدس ته استقبال په قرانی حکم باندي کړي ووکه په خپل اجتهاد سره؟

نبی کریم ﷺ چه بیت المقدس ته کوم مونخونه کول هغه نې په خپلې رانې سره کړي وو اوکه دقرآن په حکم سره.

دشوافع حضراتو رحمهم الله دواړه قولونه دی لکه څنګه چه ماوردی رحمه الله په «الحاوی» کښي نقل کړی دی.(۲)

قاضی عیاض رحمه الله فرمانی چه داکثرو عالمانو رحمهم الله رانې دا ده چه نبی ﷺ په خپل اجتهاد او رانې سره داسې کړی وو.(۳) د نبی ﷺ مقصود دیهودو تالیف قلب وو نبی ﷺ به دا سوچ کړې وی که زه ددوی قبلې طرف ته استقبال اوکړم نودوی به زما دین طرف ته مائل شی خو یهودیان ډیرسخت مزاجه اوتنګ نظروو هغوی نبی ﷺ ته چرته مائل کیدل کله چه نبی ﷺ ته دا اندازه اوشوه چه ددې تالیف په وجه هغوی اسلام طرف ته نه مائل کیږی نودنبی ﷺ زړه دا غوښتل شروع کړل چه دخپل پلار (حضرت ابراهیم علیه السلام) قبلې طرف ته متوجه شی خوچونکه د نبی ﷺ اجتهاد باقی پریخودې شوې وو نودالله تعالی دطرفه حکم راغلو ددې وجې نبی ﷺ په خپلې ارادې سره بیت المقدس نه وو پریخودې بلکه دالله تعالی دحکم انتظار ئې کولو په دې انتظارکښي به نبی ﷺ آسمان طرف ته نظرپورته کول هم دا الله تعالی په آیت کریمه ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ ﴾(۴) کښي ذکرکړه اوددې نه پس الله تعالی بیا د بیت المقدس قبله منسوخ کړه. اوکعبه نې قبله اوګرځوله.(۵)

ددې تقریر نه معلومه شوه چه بیت المقدس الله تعالی قبله مقررکړې وه. او بیت المقدس کومه چه نبی کریم ﷺ دخپل طرف نه قبله جوړه کړې وه هغه منسوخ کړه په دې سره دا لازمه شوه چه په قرآن سره د سنت نسخ کیږی.

بیا دلته دوه بحثونه دی.

① اول دا چه په احکام شرعیه کښي نسخ کیدې شی که نه؟

---

(۱) عمدة القاری (۱/۲٤٥).

(۲) حكاه النووی فی شرح مسلم (۱/۲۰۰) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة).

(۳) المصدر السابق).

(۴) البقرة: ۱٤٤).

(۵) جامع البيان فی تفسير القرآن (۲/۱۳) القول فی تأويل قوله تعالى ﴿ قد نرى تقلب وجهك..﴾).

② دویم دا چه نسخ السنة بالقرآن جائزده که نه؟

اولني بحث د نسخ د واقع کیدو امکان په دي مسئله کښي داهل حق په مینځ کښي خو هډو اختلاف نشته.البته یهود دا وائی چه دالله تعالی په احکاموکښي.اودالله تعالی په کلام کښي نسخ نشی کیدي.ځکه چه دنسخ منلو مطلب دا دي.چه الله تعالی ته د وړاندي نه د دویم حکم پته نه وه.ځکه که چیرته الله تعالی ته د دویم حکم علم وو.نو داول نه به ئي دویم حکم نازل کړي وو.اودي څیزته «بداء» وائی.یعنی چه د یوڅیز په باره کښي د وړاندي نه علم نه وی.روسته ورته دهغي علم اودهغي په مصلحتونو باندي علم اوشی.او.بداء» دالله تعالی په حق کښي محال ده.ځکه چه دا خو نعوذ بالله دالله تعالی جهل لره مستلزم ده.(۱)

خوحقیقت دا دي.چه په قرآن اوحدیث کښي په احکام خداوندی کښي د نسخي واقع کیدل ثابت دی.الله تعالی فرمائیلی دی.﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾(۲)

بیا دنسخ په امکان او وقوع باندي دا ډیر لوئي دلیل دي.چه دنبی ﷺ په نبوت باندي یقینی دلائل قائم دی.اوچه ترڅو پوري شرائع سابقه منسوخ اونه ګنړلی شی.نود نبی ﷺ نبوت نشی ثابت کیدي.نومعلومه شوه.چه د نسخ قائل کیدل لازمی اوضروری څیزدي.(۳)

ددي نه علاوه په شرائع سابقه کښي هم نسخ واقع شوي ده.هم په تورات کښي دی.چه حضرت آدم ﷺ ته حکم شوي وو.چه هغوی دخپلو لونړو نکاح دخپلو خامنو سره اوکړی او روسته دا حکم په اتفاق سره منسوخ شوي دي.(۴)

دغه شان دحدیث مبحوث عنه نه هم بنکاره معلومیږی.چه د هجرت نه وړاندي بیت المقدس قبله وه.بیا هغه منسوخ شوه.اوکعبه قبله اوګرځولي شوه.

ترکومي پوري چه د یهودیانود اعتراض تعلق دي.چه دنسخ نه دا معلومیږی. چه الله تعالی وړاندي کوم حکم مناسب ګنړلي وو.روسته ورته (معاذالله) دخپلي غلطئ احساس اوشو. اوهغه ئي واپس کړو.نودا ډیرسطحی قسم اعتراض دي.اولږ غورکولونه پس ددي غلطی بنکاره کیږی.

ځکه چه نسخ مطلب د رائي بدلیدل نه دی.بلکه په هرزمانه کښي دهغه دور مناسب احکامات ورکول دی.دناسخ کاردانه وی.چه هغه منسوخ غلط اوګرځوی .بلکه دهغه کار دا وی.چه دحکم د مودي نفاذ متعین کړی.دا اوښائی . چه اولني حکم ترڅومره مودي پوري نافذ وو.ترهغه مودي پوري هغه مناسب وو. خواوس دحالاتود تبدیلئ په وجه د نوی حکم

---

(۱) التفسیرالکبیرللرازی(۲۲۷\۳) تفسیرآیت ﴿ مانسخ من آیة أونسها﴾ المسألة الخامسة وعلوم القرآن (۱۵۹و ۱۶۰) باب چهارم ناسخ ومنسوخ ـ

(۲) البقرة:۱۰۶)_

(۳) تفسیرکبیر(۲۲۷\۳)-

(۴) المصدرالسابق)_

ضرورت دي.کوم کس چه هم په مناسب فکرسره غور اوکړی.نوهغه دي نتيجې ته د رسيدو نه بغيرنشی پاتې کيدي.چه دا تبديلی دحکمت الهی عين مطابق ده.اودي ته په هيڅ اعتبارسره عيب نشی ونيلې.حکيم هغه نه وی.چه په هرقسم حالاتوکښې يوقسم نسخه ورکوی.بلکه حکيم هغه وی.چه د مريض اومرض د حالت په بدليدو باندې ژورسوچ کوی او د هغې مناسب سره سره په نسخه کښې تبديلی راولی.

گورئ په مخلوقات کښې داسې وی.چه يوحکم اوقانون چه جاری کړی.نوکله خو هغه ددې وجې بيا منسوخ کوی.چه ددې قانون په تولوارځونو باندې غورنه وو شوې.اوس دځه وخت تيريدو نه پس غلطی بنکاره شوه.ددې وجې د دغه قانون منسوخ کولوته خبره اورسيده اوس دا وجه وی.چه داسې قسم حالات راتلونکی وی.کوم چه دقانون جوړونکو اوجاری کونکو په علم کښې نه وو.ځه وخت تيريدو نه پس په حالاتوکښې داسې تبديلی راغله.چه هغه قانون نشی چليدې.ځکه په قانون کښې تبديلی کوی.

بل طرف ته الله تعالی خو عليم اوخبيرذات دي.دهيڅ څيز هيڅ يوارڅ دهغه نه پټه نه وی اونه د راروانو حالاتونه هغه بې خبره دي.ددې وجې دا ممکن نه ده.چه نسخ د څه لاعلمئ په بنياد باندې يا د غلطئ بنکاره کيدو په وجه اوشی.

البته دنسخ مثال باندې داسې پوهيدې شئ.چه يوهوښيارطبيب اوقابل حکيم د مريض معائنه اوکړه.اودمرض تشخيص وکړو.اوس حکيم صاحب ته معلومه شوه. چه دده دپاره په اولنو پنځلسو ورځو کښې فلانئ نسخه فائده منده ده.اود روستو دپاره فلانئ نسخه فائده منده ده.اوس هغه هوښيارطبيب يوصورت خودا اختياروله شی.چه پنځلس ورځې دا نسخه استعمال کړه.اوددې نه پس دومره ورځې دا بله نسخه استعمال کړه.خوحکيم اوحاذق طبيب په خپل مريض باندې ذهنی دباؤ اچولوپه ځائې دا اوکړی.چه هغه ته يوه دارو ورکړی.اودا ورته اووائی.چه پنځلس ورځو پورې دا دوائی استعمال کړه.اوددې نه پس مانه څنګه اوښايه.اوپنځلس ورځې پس هغه مريض ته دويمه دوائی ورکړی.نودنسخې دا تبديلئ دهرچا په نيز هم عيب نه بلکه هوښيارتيا اوپه مصلحت حکمت باندې مبنی ګڼلې شی.

دغه شان دالله تعالی په علم کښې هم يو حکم تريوې مودې پورې مقرر وی. د هغې په بارہ کښې د وراندې نشی خودلې.ددغه مودې تيريدو نه پس د مصلحت او حکمت په مقتضا باندې الله تعالی دويم حکم ورکوی.دا ديوحکم منسوخ کول اوبل حکم ورکول دالله تعالی په کمال علم اوکمال حکمت باندې مبنی وی.

اودا خبره صرف شرعی احکامو پورې مخصوص نه ده.دکائنات توله کارخانه هم په دې اصولوباندې روانه ده.الله تعالی خپل حکمت بالغه سره په موسمونو کښې تبديلی راولی. کله يخنی کله ګرمی.کله پسرلې کله خزان.کله باران کله خشک سالی.دا ټول تغيرات دالله تعالی دحکمت بالغه عين مطابق دی.اوکه يوکس دې ته ..بداء.. وائی.اودا اعتراض کوی.چه په دې سره معاذالله دالله تعالی په رائې کښې تبديلی راتلل لازميږی.چه هغوی په يووخت کښې يخنی خوښه کړې وه.او ورسته ورته دخپلې غلطئ احساس اوشو.اودهغې په

خانې نې ګرمی کړه نوهغه ته به په د احمق نه سوا بل څه ونیلی شی.هم دغه معامله د شرعی احکامو د نسخ هم ده چه دې ته ((بداء)) ونیل اودا عیب ګنړل ډیره لویه کوتاه نظری اودحقائقونه ناواقفیت دې.

بیا دې دلته یوه خبره دا هم معلومه وی چه مونږ مخکښې ذکرکړی دی.چه د نسخ په امکان کښې دا هل اسلام څه اختلاف نشته.نودغه شان په وقوع کښې هم څه اختلاف نشته.البته په معتزلو کښې صرف د ابومسلم اصفهانی رائې دا ده.چه د نسخ امکان شته.خوپه قرآن کریم کښې چرته هم نسخ نه ده واقع شوې.

خوحقیقت دا دې چه دا موقف د دلائلو په لحاظ سره ډیرکمزورې دې.اوکه دا رائې اختیار کړې شی.نوددې نه پس د قرآن کریم په بعضې آیاتونوکښې د داسې تاویلاتوضرورت پیښیږی.کوم چه د اصول تفسیرنه بیخی خلاف دی.

په اصل کښې چه کوم کسان په قرآن کریم کښې د نسخ قائل نه دی.نودهغوی په زړونوکښې دا خبره ناسته ده.چه نسخ یوقسم عیب دې.دکوم نه چه قرآن کریم خالی ساتل پکار دی. حالانکه نسخ عیب ګنړل دعقل کمزوری ده.

بیاعجیبه دا ده.چه ابومسلم اصفهانی اودده متبعین عام طور د یهودیانو پشان ددې خبرې نه انکار نه کوی.چه دالله تعالی په ډیرواحکاموکښې نسخ واقع شوې ده.بلکه هغوی صرف دا وائی.چه په قرآن کریم کښې نسخ نشته.اوس که نسخ عیب وی.نوپه غیرقرآنی احکامو کښې دا عیب ولې پیدا شوې دې؟حالانکه هغه هم دالله تعالی احکام دی.اوکه دا عیب نه وی.نو کوم څیز چه د قرآنی احکامو نه سوا په نورو کښې عیب نه وی.نوپه قرآنی احکامو کښې ولې عیب ګرځولې شی؟

حاصل د کلام دا دې.چه دجمهورو اهل اسلام په نیز احکام شرعیه برابره ده که قرآنی احکام وی. اوکه غیرقرآنی.په دې کښې یواځې دنسخ امکان نه بلکه واقع شوې هم ده.اوپه یهودو کښې بعضې خو بیخی دامکان نه انکارکوی. او بعضې صرف د واقع کیدو نه انکار کوی. او جمهوراهل اسلام په دې خبره متفق دی.چه دنسخ صرف امکان نه بلکه وقوع هم شته. البته په معتزلو کښې صرف ابومسلم اصفهانی اودهغه متبعینوکښې د یو څو اهل تجدد رائې دا ده.چه دنسخ وقوع په نورشرعی احکاموکښې شته.البته په قرآن کریم کښې د نسخ وقوع نشته.والله أعلم.

دویم بحث نسخ السنت بالقران جائز ده که نه؟ په دې بحث باندې د پوهیدلو نه وړاندې په دې پوهه شئ.چه دنسخې څلورصورتونه دی.

① نسخ الکتاب بالکتاب.② نسخ السنة بالسنة.

③ نسخ الکتاب بالسنة.④ نسخ السنة بالکتاب.

په دې کښې اولنې صورت یعنی نسخ الکتاب بالکتاب متفق علیه دی.(۱) البته لکه څنګه چه مونږ وړاندې بیان کړې دې په دې کښې اختلاف ضرور شته چه په قرآن کریم کښې نسخ واقع شوې ده که نه ده نوجمهور اهل سنت ددې قائل دی اوابومسلم اصفهانی معتزلی اودهغه څه متبعین ددې نه انکارکوی.

دویم قسم نسخ السنة بالسنة دی ددې څلور صورتونه دی.

① نسخ المتواتربالمتواتر ② نسخ الآحادبالآحاد ③ نسخ الآحادبالمتواتر ④ نسخ المتواتربالآحاد.

ظاهریه اوطوفی حنبلی خود هر صورت د جواز قائل دی.اوجمهور ﷺ داولنو درې صورتونو د جواز قائل دی.البته د څلورم صورت یعنی نسخ المتواتربالآحاد ددې نه انکار کوی.(۲) خکه چه متواترقطعی وی.اوخبرواحد ظنی.اوظنی دقطعی دپاره ناسخ نشی جوړیدې.خکه چه ناسخ دپاره پکاردې.چه کم ازکم د منسوخ سره برابر وی.الله تعالی فرمائیلی دی ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا﴾(۳)

په دې باندې اشکال کیږی.چه احناف بعضې وخت حدیث صحیح په حدیث حسن باندې منسوخ کوی.حالانکه د صحیح درجه د حسن نه پورته ده.

ددې جواب دا دې.چه دخبرواحد او په ظنیت کښې دواړه سره برابر دی.(که حدیث حسن دی اوکه حدیث صحیح دواړه ظنی اواخبار آحاد دی)اوکیدې شی.چه حدیث حسن په بعضې قرائنو سره د حدیث صحیح دپاره ناسخ شی.والله أعلم.

---

(۱) أصول البزدوی مع کشف الأسرار(۳\۱۷۵و ۱۷۶)..

وقال الکلوذانی الحنبلی یجوز نسخ القرآن بالقرآن والسنة المتواترة بمثلها والآحاد بالآحاد التمهید فی أصول الفقه ۲\۳۶۸) وقال محققه فی تعلیقاته کل هذا بالإتفاق بین القائلین بالنسخ کما قال الآمدی فی الأحکام (۳\۱٤٦)..

دغه شان اوګورئ الإعتبارفی الناسخ والمنسوخ من الآثارللحازمی (ص.۹۹) مسائل النسخ)_

(۲) قال ابن النجارالحنبلی فی شرح الکوکب المنیر(۳\۵۵۹و ۳۶۱و ۵۶۲) ویجوز نسخ قران ونسخ سنة متواتر بمثلهما ونسخ سنة بقرآن ونسخ آحادمن السنة وهی الحدیث غیر المتواتربمثله أی بحدیث غیرمتواتر. ونسخ آحاد بمتواترویجوز عقلاً لا شرعاً نسخ سنة متواترة بآحاد عند الجمهور وحکاه بعضهم إجماعاً وقال الطوفی من أصحابه والظاهریة یجوز واختارهذا القول الباجی ولکن فی زمن النبی ﷺ وقال لایجوز بعده إجماعاً لأنه ﷺ کان یبعث الآحاد بالنسخ إلی أطراف البلاد قال ابن قاضی الجبل: واختاره أیضاً القرطبی المالکی.

وقال ابن الحاجب فی مختصر المنتهی مع شرحه بیان المختصر (۲\۵۳۵) یجوز نسخ القرآن بالقرآن کالعدتین والمتواتر بالمتواتر والآحاد بالآحاد والآحاد بالمتواتر.وأما نسخ المتواتر بالآحاد فنفاه الأکثرون. واحتج المصنف علی عدم جواز نسخ الخبر المتواتر بالآحاد بأن الخبر المتواتر مقطوع والآحاد مظنون والمظنون لا یقابل المقطوع بل یطرح المظنون ویعمل بالمقطوع)_

(۳) البقرة:۱۰۶)_

دريم قسم نسخ الكتاب بالسنة ده په دې کښې اختلاف دې.
جمهورو فقهاؤ اومتکلمينو ﷺ په نيز دا جائز دې دامام شافعی ﷺ محققينو ملګروهم دا مذهب دې.
امام شافعی ﷺ په خپلو عاموکتابونوکښې ليکلی دی چه دا صحيح نه ده.هم دا داکثرو محدثينو ﷺ قول دې.
بيا دمانعينواختلاف دې بعضې وائی.چه عقلاً هم دا صحيح نه ده دامام شافعی ﷺ ظاهر مذهب هم دا دې اوهم دا د حارث محاسبی.عبدالله بن سعيد اوقلانسی ﷺ رائې ده. اود امام احمد بن حنبل ﷺ نه يو روايت هم دا دې.
بعضې نورحضرات فرمائی.چه عقلاً خوجائزده.البته په شريعت کښې واقع شوې نه ده.که په شريعت کښې ددې څه مثال موندې شو.نوبيا به جائز وه.دابن شريح په دوو روايتونوکښې يو روايت دا دې.
څلورم قسم نسخ السنة بالكتاب دې.په دې کښې هم اختلاف دې جمهورخو قائل دی.نوکوم حضرات چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل دی.نودهغوی نه علاوه هغه حضرات هم د نسخ السنة بالكتاب قائل دی.کوم چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل نه دی.په دوی کښې عبدالقادر بغدادی اوابوالمظفرسمعانی هم دی.اوامام شافعی ﷺ د اولنۍ مسلې پشان دلته هم د جواز نه انکار کړې دې.
دا خبره دې يادە وی.چه امام شافعی ﷺ په بعضې مقاماتوکښې داسې کلام کړې دې. چه دهغې نه عدم جوازمعلوميږی.اودبعضې خايونو د کلام نه جواز مفهوم کيږی.هم ددې وجې نه دهغوی ملګرودهغوی نه دواړه اقوال نقل کړی دی.(۱) والله أعلم.

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ: نبی ﷺ دتولونه وړاندې دمازيګرمونځ کړې وو.
تحويل دقبلې په کوم جمات کښې اوپه کوم مونځ کښې شوې وو؟ تحويل دقبلې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.يا د مازيګرپه مانځه کښې.دغه شان په مسجد نبوی کښې شوې وو.که په مسجدالقبلتين کښې؟په دې کښې اختلاف دې.
د واقدی.ابن سعد.اوابن الجوزی ﷺ رائې دا ده.چه تحويل په مسجد القبلتين کښې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.واقعه داسې پيښه شوه.چه نبی کريم ﷺ د بشرين براء بن معرور د مورد زيارت دپاره دهغوی قبيلې بنوسلمه ته تشريف اوړې وو.هغوی ددوی دپاره روټی تيارە کړه.اوهلته دماسپخين دمانځه وخت شو.نبی ﷺ دوه رکعته مونځ ورکړې وو.چه

---

(۱) د نسخ په دې څلوروصورتونوکښې دتفصيل اود مبسوط دلائلودپاره أصول البزدوی مع شرح كشف الأسرار(۱۷۵\۳و ۱۸۶) باب تقسيم الناسخ والتمهيد فی أصول الفقه (۳۶۸\۲و ۸۷) والإعتبارفی الناسخ والمنسوخ من الآثار(۹۹و۱۰۹) وبيان المختصرشرح مختصر المنتهی لإبن الحاجب (۵۳۵\۲و۵۵۱) والرسالة للإمام الشافعی (۱۰۶-۱۱۳) إبتداء الناسخ والمنسوخ وشرح الكواكب المنير(۵۵۹\۳ و۵۶۳)۔

دتحویل حکم راغلو نونبی ﷺ کعبې طرف ته مخ کړو.(۱)

دحضرت عماره بن روبیه رضی الله عنه نه مروی دی چه «کنا مع النبی ﷺ فی احدی صلاتی العشی حین صرفت القبلة فدار وه ورنا معه فی رکعتین»(۲)

امام بزار رحمه الله دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دي «انصرف رسول الله نحو بیت المقدس وهو یصلی الظهر وانصرف بوجهه إلی الکعبة»(۳)

امام طبرانی هم دا مفهوم په خپل سند سره دحضرت انس رضی الله عنه نه نقل کړې دي.(۴)

ددې تولوروایاتونه معلومیږی چه تحویل د قبلې دماسپخین په مانخه کښې شوې وو خو په دې روایاتوکښې یوروایت هم د ضعف نه خالی نه دي.(۵)

دبعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده چه تحویل خودماسپخین په مانخه کښې شوې وو البته: حضرات دا وائی چه په مسجدالقبلتین کښې نه بلکه په مسجد نبوی کښې دتحویل قبلې حکم راغلې وو.اونبی ﷺ خپل مخ کعبې طرف ته کړو.هم دا دعلامه سیوطی اوعلامه آلوسی رحمهما الله رائې ده.(۶)

ددې حضراتودلیل دحضرت ابوسعید بن المعلی رضی الله عنه روایت دي.دوی فرمانی. «کنا نغدو للسوق علی عهد رسول الله ﷺ فنمر علی المسجد فنصلی فیه، فمرنا یوماً ورسول الله ﷺ قاعد علی المنبر فقلت لقد حدث أمر فجلست فقرأ رسول الله ﷺ ﴿قد نری تقلب وجهك فی السماء﴾ حتی فرغ من الآیة قلت لصاحبی تعال ندرکه رکعتین قبل أن ینزل رسول الله ﷺ لنکون أول من صلی فتوارینا فصلینا ثم نزل رسول الله ﷺ فصلی للناس الظهر»(۷)

---

(۱) طبقات ابن سعد(۱\۲٤۱و۲٤۲) ذکر صرف القبلة عن بیت المقدس إلی الکعبة وأوجز المسالک (٤ ۹۵)

(۲) أخرجه ابن أبی داود بسند ضعیف قاله الحافظ فی الفتح (۱\۵۰۳) کتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حیث کان وأخرجه ابن سعد فی طبقاته (۱\۲٤۳) عن عمارة بن أوس)_

(۳) کشف الأستارعن زوائدالبزار(۱\۲۱۲) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة رقم ٤۲۰) ومجمع الزوائد (۲\۱۳) باب ما جاء فی القبلة قال الهیثمی وفیه عثمان بن سعید ضعفه یحیی القطان وابن معین وأبوزرعه ووثقه أبونعیم الحافظ وقال أبوحاتم شیخ)_

(۴) فتح الباری(۱\۵۰۳ کتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حیث کان)_

(۵) قاله الحافظ فی الفتح (۱\۵۰۳)_

(۶) روح المعانی (۲\۱۰۱) وأوجز المسالک (٤\۹۵) ما جاء فی القبلة)_

(۷) السنن الکبری للنسائی (۶\۲۹۱) کتاب التفسیرسورة البقرة باب قوله تعالی:(قدنری تقلب وجهک فی السماء فلنولینک قبلة ترضاها) رقم ۱۱۰۰٤۰)_

حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی «والمشهور أن أول صلاة صلاها إلى الكعبة صلاة العصر» یعنی مشهوره دا ده چه اولنی مونځ کوم چه نبی ﷺ دتحویل قبلې نه پس کعبې ته کړې وو هغه د مازیګر مونځ وو فرمائی هم دا وجه ده چه اهل قبا ته په دغه ورځ دتحویل قبلې علم اونشو بلکه په رارسیدونه ورځ دصبا په مانځه کښې اوشو.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی تحقیق دا دې چه تحویل قبلې نه پس چه نبی ﷺ کوم اولنی مونځ کعبې ته کړې وو هغه دماسپښین مونځ وو اودا مونځ نبی ﷺ د بنو سلمه په جمات کښې کړې وو کوم ته چه نن هم مسجدالقبلتین وائی دوی هلته د براء بن معرور دوفات په باره کښې تشریف اوړې وو.(۲)

دا مونځ نبی ﷺ دوه رکعته بیت المقدس طرف مخ کړې ادا کړی وو او باقی دوه رکعته ئې بیت الله ته مخ کړې ادا کړی وو اوبه مسجد نبی ﷺ کښې چه نبی ﷺ د ټولونه اولنی کوم مونځ ادا کړې وو هغه د مازیګر وو.(۳)

دحافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقریرسره د واقدی وغیره په بیاناتو اومختلفو روایاتوبه مینځ کښې تطبیق کیږی.

قوله: وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ: دنبی ﷺ سره څه کسانو مونځ ادا کړو بیا دوی سره چه چا مونځ کړې وو په هغوی کښې کښې یوکس اووتل اودجمات دخلقو په خواه کښې تیرشو هغه خلق په رکوع کښې وو یعنی په مانځه کښې مشغول وو.

نوروخلقو ته دتحویل قبلې خبرورکونکې څوک وو؟ دنبی ﷺ سره چه څې مونځ کړې وو اوبیا وتلې وو دا څوک وو؟بعضې عالمان رحمهم الله فرمائی چه دا عبادبن بشربن قیظی رضی الله عنه وو.(۴)

اوبعضې عالمان رحمهم الله فرمائی دا دوی عبادبن نهیك (بفتح النون وکسرالهاء)وو.(۵)

---

۱) تفسیرالقرآن العظیم(۱۹۳\۱)۔

۲) فتح الباری(۹۷\۱) کښې دحضرت براء بن معرور د خوی بشردوفات ذکردې حالانکه دا صحیح نه ده خکه چه د قبلې دتبدیلې نه وړاندې چه څوك وفات شوی وو هغه براءبن معرور وو دهغه څوئې نه وو هم په دې باب کښې دایت کریمه د نزول لاندې ذکر راغلې دې چه دتحویل قبلې نه وړاندې په انصاروکښې د دوو حضراتو وفات واقع شوې وو یواسعد بن زراره.اوبل هم دا حضرت براء بن معرور وو رضی الله عنهما اوحضرت براء بن معرور رضی الله عنه څوئې دحضرت بشروفات د غزوه خیبر نه پس شوې وو.فتنبه الإصابة (۱۵۰\۱)۔

۳) فتح الباری (۹۷\۱)۔

۴) کما رواه ابن منده من حدیث تویلة بنت أسلم کذا فی فتح الباری(۹۷\۱) والأصابة (۲۶۳\۲)۔

۵) فتح الباری(۹۷\۱) والإصابة (۲۶۶\۲) والسعایة (۹۲\۲)۔

داولنی نوم تصریح تویله (۱) بنت اسلم یا مسلم انصاریه حارثیه رضی الله عنها په روایت کښې راغلی دی. هغوی فرمائی. «جاء رجل من بنی حارثة یقال له عباد بن بشر بن قیظی فقال إن النبی ﷺ قد استقبل البیت الحرام فتحولوا إلیه»(۲)

د دویم جمات نه کوم جمات مراد دي؟ بیا په دې روایت کښې چه کوم روایت وارد شوې دې چه هغه دیوجمات په خلقو تیرشو. ددې جمات نه کوم جمات مراد دي؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه دا واقعه دبنومسلمه دجمات وه.(۳)

خوپه دې جواب باندې دا اعتراض دې. چه کله نبی ﷺ پخپله مسجد بنوسلمه کښې یعنی ذوالقبلتین کښې موجود وو. نوبیا یوکس ته دبنومسلمه دجمات خلقو ته د خبر ورکولوځه ضرورت وو؟

حقیقت دا دې. چه حافظ رحمه الله د بنوسلمه دکوم جمات نوم لیکلې دې. دا دهغوی خپل ګمان دې. کوم چه ئې په ..قیل.. سره وئیلی دی. اوددې ئې څه سند هم نه دې ذکر کړې. صحیح دا ده. چه د بنوحارثه دجمات واقعه ده. لکه څنګه چه تولیه بنت د اسلم رضی الله عنها په روایت کښې تصریح موجود ده. هغه فرمائی. «صلینا الظهر أو العصر فی مسجد بنی حارثة فاستقبلنا مسجد إیلیاء فصلینا رکعتین»(۴)

یواشکال اودهغې جواب دلته یواشکال بل کیږی. هغه دا چه په کتاب الصلاة کښې دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت راځی. په هغې کښې دی. «بینا الناس بقباء فی صلاة الصبح إذ جاءهم آت..»

(۵) ددې روایت نه معلومیږی. چه راتلونکی کس بنوعمروبن عوف ته خبر ورکړې وو. کوم چه په قباء کښې آباد وو. اوهغوی دصبا مونځ کولو.

دلته د حافظ ابوالفضل بن طاهر رحمه الله دنقل مطابق خبر ورکونکې کس عبادبن بشر رضی الله عنه وو.(۶) اوس په دې روایاتوکښې تعارض راځی. چه آیا د بنوحارثه جمات ته خبر ورکونکې کس

---

(۱) ددې نوم تویله (نون سره مصغراً) هم راغلې دي. او تویله (تانے مثناة فوقانیه) سره هم راغلې دي فتح الباری (۱\۹۷) کښې ((طویلة)) واقع دي. او (۱\۵۰۳) کښې ((ثویلة)) (بالثاء المثلثة) واقع دي دا دواړه غلط دی. اوګورئ (الإصابة (۴\۲۵۶و ۲۵۷) و(۴\۴۲۰) حافظ په ((الإصابة)) کښې ((نویلة)) (بالنون) راجح ګرځولې دي)۔

(۲) الإصابة (۲\۲۶۳) والتمهید(۱۷\۴۶)۔

(۳) قال الحافظ رحمه الله فی الفتح (۱\۹۷)وأهل المسجد الذین مر بهم قیل هم من بنی سلمة..)۔

(۴) رواه الحافظ أبوبکربن مردویه کما فی تفسیرابن کثیر(۱\۱۹۳) وأبوحاتم فی تفسیره کما فی الفتح (۱\۵۰۳)۔

(۵) صحیح بخاری کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة رقم ۴۰۳)۔

(۶) فتح الباری(۱\۵۰۶) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة)۔

عباد بن بشر رضي الله عنه وو اوکه دمسجد قباء مخبر وو؟بیا دا چه دا د مازیګردمونځ واقعه وه اوکه دصبا دمونځ.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د حضرت براء په حدیث باب کښې چه دجمات دخلقو ذکردي هغه بنوحارثه وو.چونکه هغوی په مدینه منوره کښې دننه اوسیدل.خکه هغوی ته د مازیګرپه مانځه کښې خبر ملاؤ شو.اوهغوی ته خبر ورکونکي عبادبن بشریا عبادن بن نهیك رضي الله عنهما وو دحضرت براء رضي الله عنه په حدیث باب کښې هم ددي ذکردي.

دقباء خلق چونکه د مدینې منورې نه بهراوسیدل.ددي وجې هغوی ته به خبر رسیدو کښې روستوالي اوشو.په دویمه ورځ دصبا په مونځ کښې هغوی ته خبر اوشو.هغوی ته دخبر رسونکی نوم معلوم نه دي.په ظاهره دعبادبن بشر رضي الله عنه نه علاوه بل صحابی رضي الله عنه معلومیږی. خکه چه عباد بن بشر رضي الله عنه د بنوحارثه سره تعلق ساتلو.اود مسلم په روایت کښې اهل قباء ته د خبر ورنکونکی کس ذکر «رجل من بني سلمة» په الفاظوسره راغلي دي.دحضرت انس رضي الله عنه په روایت کښې دی.«فمر رجل من بني سلمة وهم رکوع في صلاة الفجر وقد صلوا رکعة..»(۱)اودا خبره یقینی ده.چه بنو حارثه اوبنو مسلمه دواړه جدا جدا قبیلې دی.(۲)

خلاصه دا شوه.چه دتحویل قبلې حکم دټولو نه وړاندې دماسپخین په مانځه کښې راغلي وو.په دغه وخت کښې نبی علیه السلام په مسجد ذوالقبلتین کښې وو.چه دمانځه په حالت کښې نبی علیه السلام اوټولومونځګذارو کعبې طرف ته مخ کړل.(۳)

ترکومې پورې چه دحضرت ابوسعیدبن المعلی رضي الله عنه د روایت تعلق دي.دکوم نه چه معلومیږی. چه دتحویل حکم دماسپخین په مانځه کښې په مسجد نبوی کښې راغلي وو. نوداحدیث مونږ د دویمې ورځې په واقعه باندې حمل کولې شو.یعنی مطلب دا دي.چه حضرت ابوسعیدبن المعلی رضي الله عنه ته د تحویل قبلې داول نه علم نه وو.په دویمه ورځ کله چه نبی علیه السلام د څه ضرورت دپاره د ماسپخین نه وړاندې خطبه ورکوله.په هغې کښې د تحویل قبلې ذکر هم راغلو.اوآیت مذکوره ئې هم واورولو.په دغه وخت کښې دوی مسجد نبوی ته راورسیدل.اودا ئې اوګنړل .چه دا حکم اوس نازل شو.نود «أول من صلى» جوړیدو دپاره ئې خپل ملګری سره یوځائې مونځ اوکړو.ددې نه پس نبی علیه السلام دماسپخین دمونځ امامتی ورکړه.کومه چه بنکاره خبره ده.خانه کعبې طرف ته ئې مخ کړې وو.اومونځ ئې کړې وو.

چه دا احتمال موجود وی.نوددې باوجود دا حدیث ددې خبرې دپاره د دلیل په طور پیش کول صحیح نه دی.چه اولنې مونځ په مسجد نبوی کښې دماسپخین شوې وو.حالانکه د صحیح بخاری په روایت کښې اولنې مونځ د مازیګرخودلې شوې دي.

---

(۱) صحیح مسلم (۲۰۰/۱) کتاب المساجد باب تحویل القبلة من القدس إلی الکعبة)۔

(۲) فتح الباری(۵۰۶/۱) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة)۔

(۳) کما حکاه ذلک ابن سعد فی الطبقات (۲۴۱/۱و ۲۴۲) ذکر صرف القبلة عن بیت المقدس إلی الکعبة)۔

ددي نه پس په مسجد نبوی کښي پوره مونځ دمازیګرخانه کعبې طرف ته شوي دي(۱) په دې مونځ کښي د بنوحارثه امام (۲)عبادبن بشر رضي الله عنه وو. دوی چه د مانځه نه فارغ شونو زر راووتلو. اودځپل قوم جمات ته اورسیدلو. هغه وخت هلته مونځ کیدو. هغوی مونځګذار وته خبر ورکړو چه قبله بدله شوي ده. نوخلقو هم په هغه وخت کښي خپل طرف بدل کړل.(۳) چونکه مسجد بنی عمروبن عوف د مدیني منورې نه بهر په قبا کښي وو. دغه حضراتو ته په دغه ورځ خبر اونه رسیدل په دویمه ورځ د بنو سلمه یو سړي دصبا په مانځه کښي قبا ته اورسیدل. اوهغه خلقو ته ئې د قبلې بدلیدو خبر اورسولو(۴) په دې طریقه په ټولو روایتو کښي تطبیق راځي. والعلم عندالله سبحانه.

تنبیه: حافظ ابن حجر رحمه الله دلته اوپه کتاب الصلاة کښي دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه د حدیث په تحقیق کښي هم دا ذکرکړی دی. چه دا کس حضرت عبادبن بشر رضي الله عنه یا عباد بن نهیك رضي الله عنه وو.(۵) خوچه کله د بخاری په آخر کښي «کتاب أخبارالآحاد» ته رسیدلې دې نو لیکی. «وقد تقدم شرحه فی کتاب العلم وفی أبواب إستقبال القبلة أیضاً وبینت هناك أن الراجح أن الذی أبهم فی حدیث البراء رضي الله عنه بالتحویل لم یعرف إسمه»(۶) یعنی روسته بیانیږی. چه دحدیث براء رضي الله عنه د مخبر نوم معلوم نه دي. حالانکه پخپله دحافظ رحمه الله دتحقیق مطابق هلته عبادبن بشر رضي الله عنه مراد دي. البته دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما په روایت کښي چه دکوم مخبر ذکردي. حافظ رحمه الله دهغوی په باره کښي دلاعلمئ اظهار کړي دي.(۷) فانتبه والله سبحانه أعلم.

داهل قباء د منسوخ قبلې طرف ته د مونځ د ادا کولوحکم: د وړاندینی تقریرنه تاسو ته معلومه شوه. چه تحویل دماسپخین په مانځه کښي شوي وو. اهل قباء په دغه ورځ د مازیګر. مانځه اوماخسوتن مونځ بیت المقدس طرف ته کړی وو. تردي چه په دویمه ورځ د صبا په مانځه کښي ورته خبر کیږی.

اوس سوال دا دي. چه دهغوی دهغه مونځونو به څه حکم وی. کوم چه هغوی منسوخ قبلې ته کړی وو آیا دهغې د راګرځولې حکم به ورته شوي وو. اوکه دهغوی دپاره به اعاده لازم نه وه.

---

(۱) کما فی حدیث الباب)_

(۲) وکان یوم بنی حارثة کذا فی الإصابة(۲۶۳\۲)_

(۳) کما فی حدیث تویلة بنت أسلم عند ابن مردویه وابن أبی حاتم انظرتفسیر ابن کثیر(۱۹۳\۱) وفتح الباری (۵۰۳\۱)_

(۴) یدل علی ذلک ما رواه مسلم فی صحیحه (۲۰۰\۱) کتاب المساجد باب تحویل القبلة من القدس إلی الکعبة)_

(۵) فتح الباری(۹۷\۱) و(۵۰۶\۱)_

(۶) فتح الباری(۲۳۸\۱۳) کتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فی إجازة خبرالواحد الصدوق..)_

(۷) فتح الباری(۵۰۶\۱)_

په دې مسئله کښې دواړه قولونه دی البته په دې کښې اختلاف نشته چه د منسوخ کیدو نه پس اودحضرت جبریل علیه السلام د تبلیغ نه وړاندې حکم نه لازمیږی

امام طحاوی رحمه الله فرمائی چاته چه دعوت نه وی رسیدلې اوهغه ته د فرضیت خداوندی علم نه وی اونه دا ممکن وی چه دچا نه علم حاصل کړی په داسې صورت کښې دهغه په ذمه فرض نه لازمیږی (۱)

په دارالحرب کښې داسلام قبلونکی حکم ددې خانې دعالمانو رحمهم الله په مینځ کښې دا اختلاف پیدا شوې دې چه کوم کس په دارالکفر کښې یا د دارالاسلام په اطرافواومضافاتوکښې مسلمان شوې وی اوپه هغه خانې کښې داسې بل څوك موجود نه وی دچا نه چه دشریعت علم حاصلیدې شی اونه هغه ته دا معلومه وی چه الله تعالی کوم څیزونه فرض کړی دی دڅه مودې نه پس هغه ته د هغې د فرضیت علم اوشی نودهغه په ذمه به د مونځونو قضا وی که نه؟

دامام مالك ، شافعی اوڅو نورو حضراتو رحمهم الله رانې دا ده چه دده روژو او مونځونو قضا به دده په ذمه لازم وی ځکه چه هغه دمعلومولودپاره په وتلو اوپه کوښش کولو قادر وو

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه دده په ذمه به دغه عبادات اوفرائض په هغه وخت کښې لازم وی کله چه هغه ددې باوجود چه دعلم حاصلول ممکن وو خوده کوښش نه وی کړې او کوتاهی ئې کړې وی اوکه ده ته داسې کس نه وی رسیدلې دچا نه چه ده د شریعت علوم حاصلولی شول نود هغه په ذمه څه لازم نه دی (۲) والله أعلم

قوله: فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ: هغوی اووئیل زه الله تعالی ګواه جوړوم او وایم چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره مکې مکرمې ته مخ کړې مونځ کړې دې هغوی ټول هم په دغه حالت کښې بیت الله طرف ته تاؤ شول

ددې تاویدو صورت د تویله بنت اسلم رضی الله عنها په حدیث کښې راغلې دې «فتحول النساء مكان الرجال والرجال مكان النساء» (۳)

په ظاهره دا صورت شوې وو چه کله د بیت المقدس په خانې بیت الله شریف قبله جوړه کړې شوه نونبی صلی الله علیه وسلم دخپل خانې نه اخوا شوه اودجمات آخری حصې ته راغلو اوسړی دښځو خایونو ته لاړل اوښځې دسړو خایونوته ځکه چه بیت المقدس شمال کښې دې اومکه معظمه جنوب کښې په مینځ کښې مدینه منوره وه نوکله چه به نې بیت المقدس طرف ته مخ کولو نونبی صلی الله علیه وسلم به دجمات شمالی دیوال ته مخ په لورمونځ ورکولو اوکله چه کعبه ددوی

---

(۱) عمدة القاری (۱/۲٤۷ و ۲٤۸)۔

(۲) عمدة القاری (۱/۲٤۸)۔

(۳) تفسیرابن کثیر (۱/۱۹۳) والإصابة (٤/۲۵۷)۔

قبله مقرر کړي شوه نو خواه مخواه نبی ﷺ دخپل خانې نه اخوا شو اودهغې مخالف طرف جنوبی دیوال طرف ته لاړلو اوهغې طرف ته ئې مخ کړو اواودریدلو اوښخې دسړو خانې نه اوسړی دښخو خانې ته لاړل.(۱)

ایا په مانځه کښې په مخ کړځولوسره عمل کثیرنه راځی؟ تاسوګورئ چه په دې صورت کښې امام دخپل خانې نه خی.اومخامخ دیوال طرف ته منتقل کیږی دغه شان په مقتدیانو کښې سړی دښخو خانې ته اوښخې د سړو خانې منتقل کیږی. اګرچه سړی مقتدیان په خپل خنې ولاړ وی.نوترڅه حده پورې خپل مخ بدلولې شی خوڅه نه څه عمل هغوی هم ضرور کوی.اودامام اوښخودپاره خودخپل خانې په بدلولوکښې د ډیرعمل ضرورت وی نوآیا عمل مفسد د مانځه نه دې؟

ددې څوجوابات ورکړې شوی دی.

① یوجواب دا ورکړې شوې دې.چه دا دهغه وخت واقعه ده.چه عمل کثیرمفسد د صلاة وو.② دویم جواب دا دې.چه هغه مشی اوعمل مفسد دصلاة وی چه هغه متوالی اوپرله پسې وی.حالانکه دلته مشی متوالی نه وه.بلکه په توقف سره وه.

③دریم جواب چه زړه پرې مطمئن ګیږی.هغه دا دې.چه عمل کثیراګرچه مفسد د صلاة دې. خوددې نه د ضرورت مواضع مستثنی دی.ګورئ د محدث دپاره ..بناء.. جنازه ترهغه وخته پورې چه په مینځ کښې کلام نه وی شوې حالانکه د بناء دپاره هغه د مشی اودس وغیره اعمال کوی.دغه شان دلته هم دا د مواضع ضرورت څنی دې.نواجازت به وی ځکه چه قاعده ده.«الضرورات تبیح المحظورات»بیا خاص کړپه داسې موقع خوددې اعتراض هډو ضرورت نشته.چه دا عمل د نبی ﷺ اوصحابه نه صادرشوې دې.(۲)

دیوکس په خبر باندې قطعی قبله پریخودل څنګه جائز شو؟ دلته په حدیث باب کښې تاسوګورئ.چه یوکس دجمات خلقو په خواه کښې تیریږی. اودا خبر ورکوی چه قبله بدله شوه.اوددغه یوکس په خبر باندې یقین کوی .اوټول مونځګذار خپل مخ بل طرف ته اړوی اوس سوال دا دې.چه دبیت المقدس قبله خوپه یقینی دلیل سره ثابته وه صحابه کرامو ﷺ نبی اکرم ﷺ په خپلو سترګوباندې بیت المقدس طرف ته په استقبال کولوباندې لیدلې وو.نوصرف دیوکس په خبرباندې دې حضراتوقطعی قبله څنګه پریخوده.اوکعبې طرف ته ئې مخ کړل؟

ددې جواب دا دې.چه خبر واحدکه محتف بالقرائن وی.یعنی هغې سره قرائن شامل شی نوهغه د قطعیت فائده ورکوی.(۳)

---

۱) فتح الباری(۵۰۷\۱) کتاب الصلاة باب ماجاء فی القبلة).

۲) فتح الباری(۵۰۷\۱) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة او السعایة فی کشف ما فی شرح الوقایة (۹۳\۲)

۳) نزهة النظرفی توضیح نخبة الفکر(۲۷\۲٤)_

دلته اوګورئ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا معلومه وه چه د نبی کریم ﷺ خواهش اوآرزو بلکه ډیرخواهش اوآرزو دا ده چه بیت الله قبله جوړه کړي شی اوبیا دهغه مناسبتونو هم هغوی ته علم وو کوم چه د نبی ﷺ د خانه کعبې سره وو ددي وجې هغوی ته دا معلومه شوه چه دا حکم خامخا راتلونکي دي ددي وجې دا محتف بالقرائن وو اوپه دي سره د قطعیت فائده حاصله شوه ددي وجې صحابه کرامو رضی الله عنهم دیوکس په خبر باندي عمل اوکړو والله أعلم)

آیاچه د خارج نه دیوځیزتلقین اوشی اوپه هغې باندي عمل اوشی په دي مونځ نه فاسدیږی؟

دلته یوه خبره دا ده چه دخارج نه یوکس مونځګذارته تلقین اوکړی اوهغه پرې عمل اوکړی نوپه دي سره مونځ فاسدیږی حالانکه دلته دخارج نه یوکس د بنو عمروبن عوف په جمات کښې یعنی مسجد قباء کښې اومسجد بنی حارثه کښې مونګذارته دا بتانی چه قبله بدله شوې ده خپل مخ واړوئ اوخلقوهغه دهغه کس تلقین قبلول کړو اوخپل مخونه ئې بیت الله ته واړول آیا په دي باندي مونځ فاسد نشو؟

ددي جواب دا دي که یوکس دخارج نه مونځګذار ته څه هدایت ورکړی او مونځګذاردهغه په هدایت باندي بغیردځه چون چراء اوبغیرد سوچ غورنه عمل اوکړی نومونځ فاسدیږی اوکه دهغه په هدایت باندي مونځګداریخپله عمل اوکړی اودغورکولونه هغه ته خپله غلطی معلومه شی اوبیا هغه ددي اصلاح اوکړی نوپه داسي صورت کښې مونځ نه فاسدیږی.( )

دلته به هم دا صورت راپیښ شوې وی چه چونکه د داسي حکم د راتلو امید وو ددي وجې دخبر ملاویدونه پس به هغوی سوچ کړې وی چه دخبرپه صحت باندي ئې یقین راغلې وی نوبیا به ئې خپل مخونه اړولی وی والله أعلم بالصواب.

قوله: وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ: یهودوته نبی ﷺ په هغه وخت کښې خوښ وو په کوم وخت کښې چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مخ کولو اواهل کتاب هم خوشحاله وو.

یعنی دیهودو دا خبره خوښه وه چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مونځ کوی ځکه چه بیت المقدس دهغوی قبله وه.

دلته په «وأهل الکتاب» کښې «أهل» مرفوع دي اوددي عطف په «الیهود» باندي دي سوال دا

) فتح الباری(۱\۵۰۷) کتاب الصلاة باب ماجاء فی القبلة)۔

) قال ابن العابدین رحمه الله فی ردالمحتار(۱\۴۲۲) وفی القنیة قیل لمصل منفرد تقدم فتقدم بأمره أو دخل فرجة الصف فتقدم المصلی حتی وسع المکان علیه فسدت صلاته وینبغی أن یمکث ساعة ثم یتقدم برأی نفسه وعلله فی شرح القدوری بأنه إمتثال لغیرأمرالله تعالی)..

وقال فی الدرالمختار(۱\۴۵۹و۴۶۰) .. لوإمتثل أمرغیره .فقیل له تقدم فتقدم أو دخل فرجة الصف أحد فوسع له فسدت بل یمکث ساعة ثم یتقدم برأیه قهستانی معزیاً للزاهدی)۔

دي چه داهل کتابونه کوم خلق مراد دی؟قرین قیاس دا دی.چه داهل کتاب نه نصاری مراد دی خواشکال دا دي که انصاری مراد وی.نود یهودو د خوشحالیدو یوه جائزه وجه دا وه چه دهغوی دقبلي استقبال کولي شو خو د نصاری دخوشحالئ دپاره په دي کښي څه سامان نه وو خکه چه دهغوی قبله بیت المقدس نه وو.بلکه بیت اللحم وو.کوم چه دهغه خائ نه جنوبی طرف ته واقع وو.

خوونیلی شی.چه نبی ﷺ بیت المقدس ته مخ کولو.نوپه دي کښي نصارو ته په دوو وجوهو خوشحالی کیدي شوه.

یوه وجه خودا چه کوم کس په مدینه کښي بیت المقدس ته مخ کوی.نودهغه مخ تبعاً بین اللحم ته هم راځی.خکه چه دمدیني منورې نه دواړه په یوطرف وو.

دویمه وجه دا ده.چه نصاری هم د دین موسوی اودتورات د احکامو مامور وو خکه چه په انجیل کښي احکام ډیر کم وو.زیاتي قصي اومواعظ وو.نوځکه د قوانینواواحکامو اصل مجموعه د نصارو دپاره تورات وو.چونکه د اهل تورات قبله هم بیت المقدس وو.نوځکه نصاری ورسره هم خوشحاله شول.

دنصارو دخوشحالئ یوه وجه دا هم کیدي شی.چه داسلام په مقابله کښي ټول امتونه یو دی.نصاری دا سوچ کولو.چه زمونږ قبله دي متعین نه وی.خوچه کومه قبله دمسلمانانو دپاره د سکون باعث وه.چه هغه خو هم جوړه نشی.

اوکه د«أهل کتاب»نه نصاری مراد نه وی.نوبیا به بیا عطف الخاص علی العام وی.اوپه دي صورت کښي به د ..یهود.. نه مراد عوام اوداهل کتاب نه مراد دیهودوعالمان وی.اوداهل کتاب نه هغه یهود هم مراد کیدي شی.کومو چه اسلام قبول کړي وو.یا داسلام قبلونکی جوړیدل.دهغوی دخوشحالئ یوه وجه دا هم کیدي شوه.چه هغوی ته دخپل ایمان دپاره یوه نښه ملاؤ شوه.خکه چه د نبی ﷺ د نبوت په نښوکښي یوه نښه دا هم وه.چه دځه ورځودپاره به د بیت المقدس استقبال هم کوی.(۱)

علامه کرمانی رحمه الله ونیلی دی.چه دا هم کیدي شی.چه په «وأهل الكتاب» کښي واو د ..مع.. په معنی وی.اوددي نه روسته دمفعول معه په وجه منصوب وی.اوس به تقدیرد عبارت دا وی.«كان يصلي نحو بيت المقدس مع أهل الكتاب» یعنی یهودو ته به دا نبه معلومیده. چه نبی ﷺ د اهل کتاب یعنی یهودیانوسره بیت المقدس ته مونځ کوی علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.

«وهذا هو الأظهر لو صح رواية النصب»(۲)

---

۱) ددي تولوتفصیلاتو دپاره اوګورئ شرح کرمانی(۱۶۵\۱) وفتح الباری(۹۷\۱) وعمدة القاری (۲٤٤\۱) وفضل الباری(٤۷۶\۱) وإیضاح البخاری(۳٦۳\٤).

۲) شرح کرمانی(۱۶۵\۱) وعمدة القاری(۲٤٤\۱).

قوله فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ: بیا کله چه نبی ﷺ بیت الله طرف ته مخ کړو نویهودو اعتراض کول شروع کړو دانکار دا صورت هم کیدې شی چه د دوی تراوسه پورې کوم عمل وو یا به هغه صحیح وو اویا چه اوس څه کوی دا به صحیح وی نوکه د ماضی عمل ئې صحیح وو نواوس چه کوم عمل کوی دا غلط دې اوکه دا عمل صحیح وی نوبیا د ماضی عمل به غلط وو.

ددې جواب دا دې چه تراوسه پورې نبی ﷺ دالله تعالی په حکم باندې بیت المقدس ته مخ کولو اوپه دې استقبال کښې ستاسوتالیف مقصود وو خوددې نه پس الله تعالی بیت الله قبله اوګرځوله خکه چه ستاسودپاره تالیف مفید نشو. اوکعبه چونکه د نبی ﷺ د جدامجد حضرت ابراهیم ؑ قبله ده او د هغوی قبله پاتې شوې ده نونبی ﷺ دخپل مورث اعلی قبلې طرف ته واړولې شو.

د انکاردا صورت هم کیدې شی چه هغوی وئیلی وی دوی بیت المقدس ولې پریخودو او خانه کعبه ئې قبله جوړه کړه حالانکه بیت المقدس خودانبیاء سابقینوعلیهم السلام قبله وه

ددې جواب دا دې چه بیت المقدس اګرچه دانبیاء بنی اسرائیل علیهم السلام قبله وه خو خانه کعبه دحضرت ابراهیم او حضرت اسماعیل علیهما السلام قبله ده نودواړه د پیغمبرانوعلیهم السلام قبلې شوې اوکعبې ته ددې وجې هم ترجیح حاصل ده چه دا د محمد ﷺ جدامجد حضرت اسماعیل اوحضرت ابراهیم علیهما السلام قبله پاتې شوې ده. والله أعلم.

قوله قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا: علامه کرمانی ؒ فرمائی چه په دې کښې یواحتمال خو دا دې چه امام بخاری ؒ دا دتعلیق په طورذکرکړې وی اودا احتمال هم شته چه د حدیث سابق د لاندې دا داخل وی بیا خاص کرکله چه حرف عطف مقدرمنل هم جائز اوګرځولې شی ((کما هومذهب بعض النحاة)) (۱)

حافظ ابن حجر ؒ په جزم سره فرمائیلی دی چه دا دحدیث سابق د لاندې دې امام بخاری ؒ دخپل عادت مطابق حرف عطف حذف کړې دې اودا ئې ذکرکړې دې کومو حضراتوچه دا تعلیق ګرځولې دې دهغوی نه غلطی شوې ده خکه چه امام بخاری ؒ په کتاب التفسیرکښې دا ټکړه د پورتنی حدیث سره «عن أبي نعيم عن زهير» په طریق سره مکمل نقل کړې دې. (۲)

علامه عینی ؒ اول خو په علامه کرمانی ؒ باندې رد کړې دې چه هغوی تقدیرحرف عطف منلې دې اودا ئې مسند ګرځولې دې حالانکه دصحیح مذهب مطابق د حرف عطف تقدیر صحیح نه دې.

---

(۱) شرح الکرمانی (۱۶۵\۱)۔

(۲) فتح الباری (۹۸\۱)۔

اوبيښي په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې په دې طريقه رد کړې دې چه هغوی دتعليق احتمال بيخې رد کړې دې علامه عيني رحمه الله فرمائي چه په دې کښې هيڅ شک نشته چه ددې صورت هم د تعليق دې اودمعلق کيدو احتمال هم موجود دې خکه چه په دې تکړه کښې اوپه ماقبل حديث کښې داسې څه څيز نشته کوم چه لازمي طور دواړه يوګرځول ضروري وی اوترکومې پورې چه په تفسيرکښې هم په يوسياق سره د ذکرکولوتعلق دې نودهغې نه دا نه لازميږی چه په دې مقام کښې تعليق نه دې.

زهيربن معاويه چه دلته دحضرت براء رضي الله عنه حديث ذکرکړې دې ددې تخريج امام ترمذی او ابوداود د ابن عباس رضي الله عنهما نه کړې دې (۱) «قال لما وجه النبي ﷺ إلى الكعبة قالوا: يارسول الله ﷺ كيف بإخواننا الذين ماتوا وهم يصلون إلى بيت المقدس فأنزل الله تعالى ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ (اللفظ للترمذی) ددې تخريج ابن حبان هم په خپل صحيح کښې کړې دې (۲) اوامام حاکم رحمه الله په مستدرک (۳) کښې کړې دې (۴)

قوله أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا: يعنی د بيت المقدس نه بيت الله طرف ته دقبلې بدليدو نه وړاندې څه حضرات وفات شوی وو اوقتل کړې شوی وو د «إنه» ضمير شان دې اود «مات» فعل ،فاعل «رجال» دې په مبنځ کښې «قبل أن تحول» دفعل اوفاعل په مبنځ کښې دجمله معترضه په طور سره ده. اود «قتلوا» عطف په «مات» باندې دې اود «القبلة» نه مراد «القبلة المنسوخة» يعنی بيت المقدس مراد ده (۵)

دفرضيت صلاة نه پس اوتحويل قبلې نه مخکښې چه کوم حضرات وفات شوی وو هغه ټول لس کسان وو په هغوی کښې د دريوکسانو وفات ،عبدالله بن شهاب زهری،مطلب بن ازهر زهری. او سکران بن عمروعامری رضي الله عنهم په مکه کښې شوې وو اودپنځوحضراتو،حطاب سحاې مهملې سره- بن حارث جمحی.عمروبن اميه اسدی،عبدالله بن حارث سهمی،عروه بن عبدالعزی عدوی.اوعدی بن نضله عدوی رضي الله عنهم وفات په حبشه کښې شوې وو.اود دوو حضراتو حضرت براء بن معرور اواسعدبن زراره رضي الله عنهما وفات دچا تعلق چه د مدينې د انصارو سره وو په مدينه کښې شوې وو.

په دغه موده کښې يوکس اياس بن معاذ شهلی رضي الله عنه هم وفا شوې وو. خو دهغوی اسلام

---

(۱) سنن أبي داود كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٠) وجامع ترمذی كتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ٢٩٦٤)_

(۲) موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان(ص.٤٢٥) كتاب التفسير.سورة البقرة رقم ١٧١٨)_

(۳) مستدرک للحاكم(٢\٢٦٩) كتاب التفسير)_

(۴) عمدة القاری(١\٢٤٨و٢٤٩)_

(۵) عمدة القاری(١\٢٤٩)_

مختلف فيه دي.(۱)

یاد ساتئ: چه دلته د «مات رجال» سره «وقتلوا» هم ونیلی شوی دی د «قتلوا» دا لفظ دزهیرد طریق نه سوا په بل طریق کښې نشته بلکه په ټولو روایتونوکښې د «موت» ذکر راغلي دي.(۲)

ددي وجې علامه عینی رحمه الله فرمائی. «فیحتمل أن تکون هذه اللفظة محفوظة»(۳) یعنی ددي خبرې احتمال شته چه دا لفظ غیرمحفوظ وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ماته چرته هم داخبر نه دي ملاؤ شوي چه دتحویل قبلې نه وړاندې یومسلمان هم قتل شوي وی. خودعدم ذکرنه عدم وقوع نه لازمیږی ددي وجې که دا لفظ د «قتلوا» محفوظ وی. نوپه دي به محمول وی. چه په دغه مودا کښې څه غیرمعروف مسلمانان قتل شوی وو. دهغوی د نومونو اهتمام خکه نه دي کړې شوي. چه په هغه زمانه کښې د تاریخ زیات اهتمام نه وو.

حافظ رحمه الله فرمائی. چه ماته په مغازی ابن اسحاق کښې د یوکس سویدبن الصامت ذکرملاؤ شوي دي. ابن اسحاق رحمه الله فرمائی. چه دا کس نبی ﷺ سره دهغه وخت نه وړاندې ملاؤ شوي وو. کله چه انصارد نبی ﷺ سره په عقبه اولی کښې ملاؤ شوی وو. نبی ﷺ هغه ته داسلام دعوت ورکړو. په دي باندې هغه اووئیل. «إن هذا القول حسن» ددي نه پس هغه مدینې منورې ته واپس شو. اوهلته د .بعاث. (په باء ضمه اوعین مهمله مفتوحه اوددي نه پس الف اوپه آخرکښې ثائي مثلثه) (۴) کښې قتل شوي وو. دا دهجرت نه وړاندې واقعه ده. دده قوم به وئیل. «لقد قتل وهو مسلم»(۵) کیدي شی. چه د «قتلوا» دا کس مراد وی.(۶)

خوعلامه عینی رحمه الله فرمائی. چه اول خودا ټول کلام په هغه وخت کښې دي. چه دا لفظ محفوظ وی. اوددي محفوظ کیدل یواحتمالی امردي. اوپه احتمال باندې حکم لګول صحیح نه دی.

اوبیا ترکومې پورې چه دحافظ رحمه الله ددي قول تعلق دي. چه په هغه وخت کښې تاریخ زیات اهتمام نه وو. نودا نشی منلې. کورئ نه د فرضیت صلاة نه پس اود تحویل قبلې نه وړاندې په کوم ملك کښې اوپه کوم ښارکښې څوك په خپل مرګ مړه شوی وو. دهغې هم څومره اهتمام سره ذکرشوي دي. نوکه څوك په دغه وخت کښې قتل شوی وو. نویقیناً دهغې ذکریه هم په یقین سره زیات په اهتمام سره وي. خکه چه خپل مرګ د قتل نه یقیناً غیرمعمولی دي.

---

(۱) فتح الباری(۱\۹۸) وعمدة القاری(۱\۲٤۹)_

(۲) المصادر السابقة)_

(۳) عمدة القاری(۱\۲٤۹)_

(٤) معجم البلدان(۱\٤٥۱)_

(۵) السیرة النبویة لابن هشام (۱\۲۶۵و ۲۶۶)_

(۶) فتح الباری(۱\۹۸)_

اوترکومي پوري چه د سويدبن الصامت دواقعه تعلق دي.نوهغه دليل جوړول ددې وجې صحيح نه دی.چه ددغه کس اسلام متفق عليه نه دي.بيا بله دغور خبره دا ده.چه دلته: «قتلوا»صيغه د جمعي ده.اوهغه صرف يوکس دي.ديوکس دپاره دجمعي دصيغي استعمال څنګه صحيح کيدي شي؟

بيا دلته دا خبره هم دغور قابله ده.چه دصفاني وغيره د تصريح مطابق ..بعاث.. د مدينې منورې نه د دوو ورځو په مسافت باندې يوځائي دي.چرته چه په جاهليت په زمانه کښې اوس اوخزرج جنګ شوي وو.په هغه وخت کښې اسلام نه وو.په داسې زمانه کښې ديوکس په قتل باندې څنګه استدلال کولې شي.چه دهغه قتل په هغه وخت کښې شوې وو کله چه بيت المقدس قبله وه.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله دخپلې زمانې دبعضې فضلاؤ په حوالې سره ليکي.چه ممکن ده: «قتلوا»نه مراد په مکه معظمه کښې ضعيفه مسلمانان مراد وي.لکه دعمار رضي الله عنه مورپلار. حافظ رحمه الله فرمائي.چه دا مراد اوګرځولې شي.نوددې دپاره ددې ثبوت ضروری دي.چه دهغوی شهادت داسراء نه پس يعني د فرضيت صلاة نه پس شوې وو.(٢)واللهأعلم

قوله: فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ:

مونږ ته نه معلوميده.چه مونږ د داسې خلقوپه باره کښې څه اووايو.آيا دهغوی په ثواب کښې خوبه څه کمي نه وی راغلي.نوالله تعالی دا آيت نازل کړو.

دذکرشوی آيت شان نزول اوددې سره متعلقه تولوتفصيلاتوباندې په ترجمة الباب کښې وراندې کلام شوې دي.

٣٠ = بَابُ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

دماقبل سره ربط: حافظ ابن حجر رحمه الله دماقبل باب «الصلاة من الإيمان» او باب «حسن إسلام المرأ» په مينځ کښې دامناسبت بيان کړې دي.چه په ماقبل باب کښې دصحابه کرامو رضي الله عنهم ددينې حرص دهغوی دشغف ذکروو.چه هغوی سره دا فکرپيدا شوې وو. چه قبله خو بدله شوه.زمونږ دهغه ورونړو په څه کيږی.چاچه اولنۍ قبلې ته مونځونه کول.آيا دهغوی په ثواب کښې خوبه کمي نه وی راغلي.دامام بخاری رحمه الله ذهن ددې خائې نه دتحريم خمر واقعه ته

---

(١) عمدة القاری(١\٢٤٩)..

معلومه دي وی.چه علامه عينی رحمه الله په حافظ باندې رد په دې طريقه کړې دي.چه د ((بعاث)) واقعه دجاهليت په زمانه کښې راغلې وه.اودسويدبن الصامت قتل د بعاث په موقع شوې وو.اوپه سيرت ابن هشام (١\٢٦٦) کښې دی.((وكان قتله قبل يوم بعاث)) چه د سويد قتل د يوم بعاث نه وراندې شوې وو په دې طريقه دعلامه عينی رحمه الله اشکال نور هم سختيږی.والله أعلم.)_

(٢) فتح الباری(١\٩٨)_

منتقل شو چه هم داسي قسم اشكال دتحريم خمريه واقعه كښي هم پيښ شوي وو چه دشراب څكلواول اجازت وو او روسته دهغي حرمت نازل شو.خوپه دغه دوران كښي بعضي صحابه كرام رضي الله عنهم وفات شوى وو اوبعضي شهيدان شوى وو اودهغوى په خيتوكښي شراب موجود وو.دهغوى حال به څه وى؟ په هغي باندي آيت نازل شوي وو ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾(۱) په هغي كښي ذكرراغلي وو چه دمحسنينودپاره د ويري څه خبره نشته دغه شان دالله تعالى ارشاد دي﴿ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾(۲) يعنى الله تعالى د نيكانو خلقودعمل ثواب نه ضائع كوى.صحابه كرام رضي الله عنهم خو نيك عمل كونكى وو دهغوى عمل به ولي ضائع كيږى. نوددي احسان نه انتقال د ذهن اوشو.اوترجمه ئي قائمه كړه «باب حسن إسلام المرء»(۳)

حافظ رحمه الله چه كوم مناسبت بيان كړي دي.دا ډير لري مناسبت دي.ددي نه غوره توجيه هغه ده.كومه چه علامه عيني رحمه الله بيان كړي ده.هغوى فرمائى چه وړاندي د «الصلاة من الإيمان» ذكروو.اوپه دي باب كښي «من حسن إسلام المرء» ذكردي.اودا معلومه ده. چه «لايحسن إسلام المرء إلا بإقامة الصلاة» چه په مانځه سره د سړى په اسلام كښي حسن راځى.نوپه دي طريقه په دواړو بابونوكښي مناسبت موجود شو.(۴)

د ترجمة الباب مقصد: دترجمة الباب مقصد دمعمول مطابق په ايمان كښي دزيادت اونقصان اثبات دي. او ورسره ورسره په مرجئو،معتزلواوخوارجوباندي رد هم دي

تركومي چه په ايمان كښي زيادت اونقصان تعلق دي.نوپه دي باندي داسي پوهه شئ چه يودي اسلام اويو دي په ددي حسن.داسلام معنى ده.اطاعت.نوكه د ظاهرسره په باطن كښي هم اطاعت وى.نوپه اسلام كښي يوقسم حسن پيدا شو. اوكه دي سره مزيدانشراح پيدا شى.نوپه اسلام كښي دحسن نوره اضافه هم اوشى .اوكه دطاعاتواواعمال صالحه په ذريعه په ايمان كښي نورنورانيت اوورحانيت پيدا شى.نوددي حسن به نورهم زيات شى.غرض دا چه اسلام حسن قبلوى. او دحسن مختلف مراتب دى.ددي نه معلومه شوه.چه په اسلام كښي كمي اوزياتي كيږى.اواسلام او ايمان يوځيزدي.نوهركله چه په اسلام كښي تفاوت ثابت شو.نوپه ايمان كښي هم ثابت شو.والله أعلم.

دمرجئوتردید په دي طريقه كيږى.چه چونكه داسلام حسن په اعمالو سره راځى.اوپه دي

---

(۱) المائدة:۹۳)_

(۲) الكهف:۳۰)_

(۳) فتح الباري(۱\۹۸)قبيل باب حسن إسلام المرء)_

(۴) عمدة القاري(۱\۲۴۹)_

حسن کښې په اعمالوکښې دتفاوت په وجه کمې زیاتې راځی.نودا ثابته شوه.چه اعمال دایمان او اسلام دپاره جزء دي.نوپه دې طریقه د مرجئو هم تردیداوشو.ځکه چه دهغوی په نیزداعمال په وجود اونه وجود کښې څه فرق نشته.

دمعتزلؤ اوخوارجوتردید داسې دې.چه په اعمالوکښې د زیادت په صورت کښې به د اسلام او ایمان په حسن کښې زیادت کیږی.او په اعمالو کښې به کمی راځی.دایمان اواسلام نفی نه کیږی.واللہ أعلم بالصواب.

[٣١] قَالَ مَالِكٌ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَ .

رجال الحديث

① مالك: دوی امام مالك بن انس رحمه الله دی.ددوی حالات د((باب من الدين الفرار من الفتن)) لاندې تیرشوی دی.

② زيد بن اسلم: ددوی حالات د((باب كفران العشير وكفر دون كفر)) لاندې تیرشوی دی.

③ عطاء بن يسار: دوی حالات وړاندې ((باب كفران العشير وكفر دون كفر)) لاندې تیرشوی دی.

④ حضرت ابوسعيد الخدري رضي الله عنه: ددوی حالات وړاندې ((من الدين الفرار من الفتن)) لاندې تیرشوی دی.

قَالَ مَالِكٌ: دا تعلیق دې.ځکه چه دبخاری رحمه الله دامام مالك رحمه الله نه سماع ثابته نه ده.امام بخاری رحمه الله دلته دا تعلیقاً ذکرکړې دې.اوبیا ئې دا په خپل کتاب کښې موصولاً چرته هم نه دې ذکرکړې.د داسې روایاتوشماریوسل یوکم شپیته دی.لکه څنګه چه مونږ دکشف الباری په مقدمه کښې ذکرکړی دی.(٢)

علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی.چه دا چونکه معلق روایت دي.اوپه تعلیق کښې انقطاع وی. نودا انقطاع به قادح وی.اودا به صحیح نشئ کرځولې.(٣)

خوعلامه عینی رحمه الله فرمائی.چه دعلامه ابن حزم رحمه الله خبره صحیح نه ده. ځکه چه دا اګرچه دلته تعلیقاً مروی دي.لیکن په ګنړو طرقو سره دا موصولاً مروی دي.امام بخاری رحمه الله

---

(١) الحديث أخرجه النسائي في سننه (٢٦٦\٢و ٢٦٧) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المرء)_

(٢) كشف الباري(١٥٨\١) مقدمة الكتاب تعداد روايات بخاري)_

(٣) عمدة القاري(٢٥٠\١)_

دشهرت د وجې هغه طرق ذکرنکړل.بله دا چه دامام بخاری رحمه الله عادت اوطریقه معلومه ده. چه دوی بغیرد ثبوت اود تثبت نه په جزم سره روایت نه نقل کوی.اوبیا دلته دوی «قال مالك» فرمائیلی دی.په جزم سره روایت کوی.بیا هرمنقطع قادح فی الصحة خو نه وی.نوپه ذکرشوی روایت باندې اگرچه اصطلاحاً د انقطاع اطلاق کولې شی.خوپه حقیقت کښې متصل په حکم کښې دی.خکه چه دا روایت صحیح دی.(۱)

دا تعلیق ابوذرهروی رحمه الله په بعضونسخوکښې (۲)امام نسائی په خپل سنن کښې(۳) امام اسماعیلی رحمه الله په خپل مستخرج کښې (۴)امام بزارپه خپله مسندکښې (۵)امام بیهقی په شعب الایمان کښې (۶)امام دارقطنی رحمه الله په غرائب مالك کښې (۷) حسن بن سفیان رحمه الله په خپل مسند کښې(۸) اوامام اسماعیل بن عبدالله سمویه رحمه الله په خپلو..فوائد.. کښې (۹) نقل کړې دی.

دوه اشکالات اوهغې جوابونه په دې سند باندې یواشکال خودا کیږی.چه دا روایت معن بن عیسی رحمه الله د«مالك عن زید عن عطاء عن أبی هریرة رضی الله عنه»په طریق سره نقل کوی.لکه چه په دې خبره کښې شك دی.چه دا روایت د حضرت ابوسعید رضی الله عنه نه مروی دی.اوکه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه؟ (۱۰)

دویم اشکال دا دی.چه سفیان بن عیینه رحمه الله دا روایت د «زیدبن أسلم عن عطاء»په طریق سره مرسلاً نقل کوی.په هغې کښې نه دحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه ذکرشته. اونه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه(۱۱) امام بزار رحمه الله فرمائی.«لانعلم رواه عن زیدبن أسلم عن عطاء عن أبی سعید إلا مالك»(۱۲)

---

(۱) المصدرالسابق)_
(۲) کما فی الفتح (۹۸\۱۱) والعمدة (۲۵۰\۱۱) وتغلیق التعلیق(۴۴\۲) وهدی الساری(ص.۲۰)_
(۳) سنن نسائی (۲۶۶\۲و ۲۶۷) کتاب الإیمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم)_
(۴) فتح الباری(۹۸\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱) وهدی الساری(۲۰.) وتغلیق التعلیق(۴۴\۲و ۴۵)-
(۵) المصادرالسابقة)_
(۶) شعب الإیمان للبیهقی (۵۸\۱و ۵۹) باب الدلیل علی أن الإیمان والإسلام علی الإطلاق وعبارتان عن دین واحد رقم ۲۴)_
(۷) فتح الباری(۹۹\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱) وهدی الساری (ص.۲۰) وتغلیق التعلیق(۴۵\۲و ۴۸)_
(۸) المصادرالسابقة)_
(۹) تغلیق التعلیق (۴۶\۲) وهدی الساری(ص.۲۰)-
(۱۰) فتح الباری(۹۹\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱) وتغلیق التعلیق(۴۸\۲)_
(۱۱) المصادالسابقة)_
(۱۲) تغلیق التعلیق(۴۶\۲)_

ترکومي پوري چه داوښي اشکال تعلق دي نوهغه ددي وجې قابل اعتناء نه دي چه امام دارقطني رحمه الله فرمائيلي دي معن بن عيسى کوم چه دا روايت د حضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه نه خو د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل کوي دا د نورو ټولوطرقو نه خلاف دي خکه چه کم سه کم نهه حضرات ،ابن وهب،وليدبن مسلم، طلحه بن يحيى،زيدبن شعيب،اسحاق بن فروى، سعيد زبيري،عبدالله بن نافع،ابراهيم المختار،اوعبدالعزيزبن يحيى رحمهم الله د ((مالك عن زيد،عن عطاء عن ابي سعيد))په طريق باندې اتفاق کوي نو د معن بن عيسى طريق شاذ دي دکوم چه څه اعتبار نشته (۱) ددي نه علاوه چه د معن بن عيسى نه روايت کونکي راوي هم ضعيف دي (۲)

بب ترکومي پوري چه دوصل اوارسال تعلق دي نودا هم قادح نه دي خکه چه سفيان بن عيينه رحمه الله اگرچه ثقه دي خوامام مالک رحمه الله د اهل مدينې داحاديثوپه معامله کښې اتقن و احفظ دي نود نورو په مقابله کښې به ددوی قول ته ترجيح وی اوددوی تفرد دکوم طرف نه چه امام بزار رحمه الله اشاره کړې ده هغه به هيڅ مضر نه وی (۳)

هم دا وجه ده چه خطيب بغدادی رحمه الله ((الرواة عن مالك)) کښې ليکی ((هذا الحديث ثابت من حديث مالك))(۴)اوابن بطال رحمه الله فرمائی ((هوحديث مشهور من رواية مالك في غير الموطا))(۵)

قوله إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا: بنده چه کله مسلمان وی اودده اسلام حسن وی يعنی هغه بنه مسلمان جوړ شی نوالله تعالی ډهغه هرهغه ګناه معاف کړی کومه چه هغه کړې وی.

قوله زَلَفَهَا: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه ((زلف))(ازباب تفعيل)او((أزلف))(ازباب افعال) دواړه يوه معنی لری يعنی ((أسلفها وقدمها))(۶)

صاحب محکم ابن سيده رحمه الله ليکلی دی ((زلفه))(مخففاً ازباب نصر)او((زلفه))(مشدداً ازباب تفعيل)ددې معنی ده ((قدمه))،اود((ازلفه))(ازباب افعال)معنی((قربه))راځی (۷)

ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ چه زمونږ په نسخوکښې ((زلفها)) دي په دې کښې اختلاف دي چه دا بالتخفيف دي اوکه بالتشديد؟

---

(۱) تغليق التعليق(۴۸\۲) وفتح الباری(۹۹\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱)۔
(۲) تغليق التعليق(۴۸\۲)۔
(۳) فتح الباری(۹۹\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱) وتغليق التعليق(۴۹\۲)۔
(۴) تغليق التعليق(۴۷\۲) وفتح الباری(۹۹\۱۱) وعمدة القاری(۲۵۰\۱۱)۔
(۵) عمدة القاری(۲۵۰\۱۱)۔
(۶) عمدة القاری(۲۵۱\۱۱)۔
(۷) المصدر السابق)۔

صاحب دمشارق بالتخيف ضبط کړي دي اوامام نووی ﷺ بالتشديد.[1] والله أعلم.

په حديث باب کښې دامام بخاری ﷺ تصرف ددې حديث دوه حصې دی يوه حصه خودا ده کومه چه ستاسو وړاندې ده. اوبله حصه امام بخاری ﷺ حذف کړې ده پوره حديث داسې دي «إذا أسلم العبد فحسن إسلامه كفر الله عنه كل سيئة كان زلفها وكتب له كل حسنة كان زلفها..»[2] لکه چه امام بخاری ﷺ ددې دويم جزء يعنی «وكتب له كل حسنة كان زلفها» کومه چه کتابت حسنه سره متعلق ده. حذف کړې ده.

دکتابت حسنه سره د متعلقه حصې حذف کولووجه بعضې عالمانو ﷺ فرمانيلی دی چه امام بخاری ﷺ د کتابت حسنه سره متعلقه حصه څکه حذف کړې ده چه هغه د قواعدخلاف وه يعنی داسلام راوړلو نه پس د سيئاتو معاف کيدل خو ښکاره خبره ده. اويه نصوص کښې مصرحه ده.[3] ودمسلمانيدو په صورت کښې دکفر دزماني اعمال حسنه باندې د اجر او ثواب ترتب دا د قواعدو خلاف خبره ده.[4]

په طاعاتو، قرباتو، اوعباداتو د اجراوثواب ترتب دا خبره چه دا د قواعدو نه خلاف ده په دې باندې د پوهيدو دپاره اول په يوه مقدمه باندې خان پوهه کړئ. گورئ دري څيزونه دی طاعات. قربات او عبادات .په طاعاتوکښې دثواب حصول په موافقة الامرباندې موقوف وی.څکه چه د طاعاتوحقيقت هم دا موافقة الامردي.[5] په قرباتوکښې ثواب په هغه وخت کښې حاصليږی.چه متقرب ته د «من يتقرب إليه» معرفت حاصل وی.اويه عباداتوکښې ثواب په هغه وخت کښې وی.چه دمعرفت سره نيت هم وی.[6]

دطاعت مثال دالله تعالی دمعرفت حصول دي.اوکافردالله تعالی دمعرفت حصلولو مامور دي.نوکه ده د الله تعالی معرفت حاصل کړو.ده ته به اجراوثواب ملاويږی

دقربت مثال صدقات نافله دی.دلته صرف د متقرب اليه معرفت کافی دي.

دعباداتومثال صلاة .زکاة. صوم اوحج وغيره دی.په دې اموروکښې د متقرب اليه د معرفت سره سره نيت هم ضروری دي

اوس په دې باندې پوهه شئ.چه کافرته نه معرفت حاصل دي اونه دده د نيت څه اعتبار شته.که ده ته دالله تعالی معرفت حاصل وو.ده به کفر ولې کولو بيا هرکله چه هغه د معرفت

---

[1] المصدر السابق)-

[2] تغليق التعليق (٤٥\٢) وسنن نسائی (٢٦٦\٢و ٢٦٧) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم)ـ

[3] كما سيأتی تفصيله قريباً إن شاء الله تعالى)ـ

[4] فتح الباری(٩٩\١) وعمدة القاری(٢٥٢\١)ـ

[5] شرح نووی على صحيح مسلم (٧٦\١) كتاب الإيمان باب بيان حكم عمل الكافرإذا أسلم بعده)ـ

[6] شرح نووی (٧٦\١) وفتح الباری(٩٩\١) وعمدة القاری(٢٥٢\١) وكشف الباری(٢٦٦\١)ـ

نه خالی دي.کوم چه د قربت دپاره موقوف علیه ده. نو عبادت ته به څنګه رسی کوم څیز کښي چه یوه درجه پورته بله ده.یعنی د معرفت نه پس د نیت وجود هم شرط دي.معلومه شوه.چه دکافرد قرباتو او عباداتو څه اعتبار نشته.

د کفر په زمانه کښي په اعمال حسنه باندي داجراوثواب ترتب خلاف قواعد نه دی

زیاتومحققینوپه دي خبره باندي کلام کړي دي.د کفر په زمانه کښي په اعمال حسنه باندي ترتب دثواب خلاف قواعد دي.دا حضرات فرمائی.چه دا خبره صحیح نه ده.ځکه چه خلاف قاعده خودا خبره ده.چه په زمانه دکفرکښي کوم نیك اعمال اوشی.په هغه وخت کښي هغه لیکلی شی.حالانکه دحدیث نه دا نه ثابتیږی.بلکه د حدیث نه دا ثابتیږی که په زمانه دکفرکښي بعضي اعمال صالحه اوکړی.اوبیا مسلمان شی.نواوس به دغه اعمال مضبه شمارلی شی.اوپه زمانه داسلام کښي هغه اعمال صالحه لیکل کوم چه په زمانه دکفرکښي شوی وو.د قواعدو خلاف نه دی.دغه شان دا هم کیدي شی.چه دا اعمال غیرمعتبر وو خو داسلام په برکت الله تعالی هغه قبول کړی.اوپه هغي باندي داجراوثواب ترتب اوکړی.دیوې دلیل رایه ده.که کافرپه حالت دکفرکښي نیك اعمال کړی وی.اوبیا هغه مسلمان شی نوهغه ته به په دغه اعمال صالحه باندي اجراوثواب ملاویږی. (۱)

امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دمحققینو رحمهم الله په دي باندي اجماع ده.که کافرد تقرب الی الله دپاره بنه اعمال کړی وی.لکه صدقات.صله رحمی.اواعتاق وغیره.اوبیا هغه اسلام راوړی.نودا ټول اعمال به لیکلی شی.اوکه داسلام په حالت کښي ورته مرګ راشی نوپه دې به ورته اجراوثواب هم ملاویږی.نودا خبره خلاف عقل هم نه ده.اوپه شریعت کښي دا خبره راغلي هم ده.(لکه چه مونږ به ټي وړاندي ذکراوکړو) نوددي خبري قبولو ضروری دی اودې ته دقواعدنه خلاف وئیل دمنلو خبره نه ده.(۲)

ترکومي پوري چه دهغه فقهاؤ دقول تعلق دی.څوك چه دا وانی.چه دکافرهیڅ عبادت صحیح نه دي.اوکه هغه اسلام راوړی.نوهم دهغي شمارنه کیږی.نودهغوی مراد دا دي چه: دنیاوی احکامو په اعتبارسره دهغي څه اعتبارنشته.باقی پاتي شوه دا خبره چه په دې به په آخرت کښي ثواب وی اوکه نه؟ دفقهاؤ په قول کښي دي سره څه تعرض نشته.(۳)بیا دا هم یوحقیقت دي.چه دکافرد بعضي اعمالوپه دنیا کښي هم اعتبارشته.که دکافره په ذمه کفاره ظهار لازمه شی.اوهغه هم په حالت دکفرکښي کفاره ادا کړی.نودا به دهغه دپاره کافی وی.داسلام راوړلونه پس په ده باندي دهغي اعاده لازم نه ده.(۴)

---

(۱) عمدة القاری(۱/۲۵۳)-

(۲) عمدة القاری(۱/۲۵۳) وفتح الباری(۱/۹۹)_

(۳) شرح نووی علی صحیح مسلم(۱/۷۷) وعمدة القاری(۱/۲۵۳)_

(۴) المصادرالسابقة)_

ابراهيم حربي، ابن بطال، قرطبي، اوابن منير رحمهم الله هم ددي قائل دی.(۱)
ابن المنير رحمه الله فرمائی چه دقواعدوخلاف خودا خبره ده چه په زمانه د کفرکښې هغه اوليکلی شی اوترکومې پورې چه ددې صورت تعلق دې چه الله تعالی دهغه د اسلام راوړلو نه پس په نيکوکښې دهغه نيکواعمالو د ثواب زيادت اوکړی کوم چه ده په حالت دکفر کښې کړې وی نوددې دپاره څه مانع موجود نشته لکه څنګه چه دالله تعالی دپاره په دې خبره کښې څه مانع نشته چه په يوبنده باندې بغيردځه عمل نه فضل اوکړی کوری هغه کس ته پوره ثواب ملاويږی کوم کس چه د بيمارئ يا دځه عذر په وجه خپل معمولات ادا نکړې شی. هرکله چه الله تعالی دمعدوم عمل ثواب ليکلی شی نود موجود عمل ثواب به ولې نشی ليکلې؟ اګرچه په هغې کښې شروط نه وی.(۲)
ابن بطال رحمه الله فرمائی چه الله تعالی ته هرقسم اختيارشته چه په خپلو بندګانو باندې څه قسم فضل اوکړی چاته داعتراض کولوځه حق نشته.(۳)
دکفردزمانې په نيکو اعمالو داسلام راوړلو نه پس د اجراوثواب دترتب دلائل په زمانه دکفر کښې چه کوم اعمال حسنه شوی وی په هغې باندې داجراوثواب دحصول دلائل لاندې دی
① اولنې دليل خوهم دا د ابوسعيد خدری رضي الله عنه حديث باب دې کوم چه په دې مسئله کښې صريح دې.(۴)

② دويم دليل دحضرت حکيم بن حزام رضي الله عنه روايت دې هغوی فرمائی «يارسول الله أرأيت أشياء كنت أتحنث بها في الجاهلية من صدقة أوعتاقة ومن صلة رحم فهل فيها من أجر؟ فقال النبي ﷺ أسلمت على ما سلف من خير» اودمسلم په روايت کښې دی «أسلمت على ما أسلفت من خير»(۵) يعنی په ماضی کښې چه تاسوکوم نيک اعمال کړی دی تاسودهغې سره مسلمانان شوی ئې يعنی هغه اعمال عبث نه ځی.
خوکوم حضرات چه دکفرد زمانې اعمال غيرمعتبرګڼړی هغوی ددې روايت په باره کښې فرمائی چه ددې حديث مطلب دا کيدې شی چه تاسو دکفرپه زمانه کښې کوم ښه خصلتونه اوخويونه اختيارکړی وو اوښه ښه اعمال موکړی وو د هغې په وجه تاسو ته ملکه حاصله

---

(۱) عمدة القاری (۲۵۳\۱۱) وفتح الباری (۹۹\۱۱ و ۱۰۰)۔
(۲) عمدة القاری (۲۵۳\۱۱) وفتح الباری (۱۰۰\۱۱)۔
(۳) شرح نووی علی صحيح مسلم (۷۷\۱۱) وفتح الباری (۱۰۰\۱۱) وعمدة القاری (۲۵۳\۱۱)۔
(۴) وقد سبق تخريج الحديث سابقاً مفصلاً۔
(۵) انظر الصحيح البخاری كتاب الزكاة باب من تصدق في الشرك ثم أسلم رقم (۱۴۳۶) وكتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربي وهبته وعتقه رقم ۲۲۲۰) كتاب العتاق باب عتق المشرك رقم ۲۵۳۸) وكتاب الأدب باب من وصل رحمه في الشرك ثم أسلم رقم ۵۹۹۲) والصحيح لمسلم (۷۶\۱۱) كتاب الإيمان باب بيان حكم عمل الكافر إذا أسلم بعده)۔

شوې ده اوس دهغه ملکۍ په وجه تاسو په اسلام کښې هم نفع اخلئ نوکه دکفرپه زمانه کښې مو صدقات کول نواوس دهغې ملکه پيدا شوې ده چه داسلام په زمانه کښې به هم هغه ملکه تاسو صدقه کولوته اماده کوی یا غلامان مو آزادول نواوس په اسلام کښې به هم دهغې تقاضا وی.(۱)

بعضې حضراتوددې دويم مطلب بيان کړې دی.هغوی فرمائی.چه ددې حديث مطلب دا دې چه تاسودکفرپه زمانه کښې کوم نيک اعمال کړی دی.په هغې باندې ستاسوتعريف کيږی تاسودهغې په وجه ثناء جميل حاصله کړې ده. خلقو ستاسو مدح اوتعريفونه کړی دی هغه نبه تعريفونه به تاسوته اوس په اسلام کښې هم حاصل وی.(۲)

بعضې حضراتوددې دا تاويل کړې دی.چه «أسلمت بېرکة ما أسلفت» يعنی دهغه نيکواونه اعمالوپه وجه تاته د مسلمانيدو توفيق ملاؤ شو.«لأن المبادئ عنوان الغايات» خکه چه ابتدائی آثار د عاقبت دليل اوعنوان وی.مشهوره ده.چه نيکی. نيکی راکاږی.نودښه اعمالوپه وجه طبعيت ايمان طرف ته خی.(۳)

بعضې حضرات فرمائی.چه ددې مطلب دا دې.دهغه اعمالوپه برکت تاسوته په اسلام کښې رزق واسع ملاويږی.(۴)

خودا ټول معانی اوتاويلات دتبادر نه خلاف دی.که يوکس خالی الذهن وی. اودا حديث اووائی.يا ئې واوری.نوسمدستی به هغه په ذهن کښې هم دا راځی.چه دکفرپه زمانه کښې کوم نيک اعمال شوی وی.دمسلمانيدونه پس به دهغې اعتبار وی.په دې صورت کښې به ددې معنی دا وی.چه «أسلمت مع ما أسلفت» تادهغه نيکو اعمالو سره مسلمان شوې ئې.کوم چه دې په تيره شوې زمانه کښې کړی دی. يعنی هغه به عبث اوضائع کيږی نه.

③ دريم دليل دمسلم شريف يوحديث دې.حضرت عائشې رضي الله عنها نبی کريم ﷺ ته عرض اوکړو. «يارسول الله إبن جدعان كان في الجاهلية يصل الرحم ويطعم المسكين فهل ذاك نافعه؟ قال ﷺ لا ينفعه إنه لم يقل يوماً رب اغفرلي خطيئتي يوم الدين»(۵) يعنی ابن جدعان به د جاهليت په زمانه کښې صله رحمی هم کوله.مسکينانوته به ئې روټی هم ورکوله.آيا دا اعمال به دهغوی دپاره نافع وی. نبی ﷺ اوفرمانيل.دا به نافع نه وی.خکه چه هغه يوه ورځ هم دا نه وو ونيلی.چه «رب اغفرلي خطيئتي يوم الدين» ددې مطلب حضرات محدثين دا بيانوی چه چونکه هغه په بعث

---

(۱) شرح النووی على صحيح مسلم(۷۶\۱) وفتح الباری (۳۰۲\۳) كتاب الزكاة باب من تصدق في الشرك ثم أسلم (۲) المصادر السابقة)_

(۳) شرح نووی(۷۷\۱) وفتح الباری(۳۰۲\۳) وعمدة القاری(۲۵۳\۱)_

(۴) فتح الباری(۳۰۲\۳)-

(۵) صحيح مسلم(۱۱۵\۱)كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على الكفر لاينفعه عمل)_

بعدالموت باندې ايمان نه ساتلو ددې وجې هغه کافر وو اودکفرپه حالت کښې مړ شوې وو اودکفرپه حالت کښې په مرګ سره دا اعمال فائده نه ورکوی.(۱)

معلومه شوه.که هغه «رب اغفرلی خطیئتی یوم الدین» ونیلی وو یعنی که هغه په آخرت باندې ایمان راوړلو.نودهغه نیک اعمال به دهغه په حق کښې لیکلی شول اودهغې ثواب به ورته ملاویدل.والله سبحانه وتعالی أعلم.

دکفردزمانې په معاصی او جرائمو به داسلام راوړلونه پس مواخذه وی بیا په زمانه دکفرکښې چه نې کوم ګناهونه اومعاصی کړی وی.آیا د اسلام قبلولونه پس به په هغې باندې مواخذه وی اوکه کهاته به ختمه وی؟

جمهورعالمان رحمهم الله چه په هغوی کښې ائمه ثلاثه یعنی امام ابوحنیفه.امام مالك اوامام شافعی رحمهم الله هم داخل دی.ددوی رائې دا ده.که کافرد زړه په اخلاص سره مسلمان شی نود کفرسره معاصی هم ختمیږی.(۲)

اوامام احمدبن حنبل رحمه الله (۳) په شوافعوکښې ابوعبدالله حلیمی رحمه الله (۴) او ابوبکربیهقی رحمه الله (۵)اوپه ظاهریه کښې ابومحمدبن حزم رحمه الله (۶)واحنافورحمهم الله په متاخرینوکښې علامه انورشاه کشمیری رحمه الله (۷)رائې دا ده.چه په دې کښې تفصیل دې.که داسلام نه پس لکه څنګه چه ده د کفر نه توبه اوویستله.دغه شان نې د ګناهونو نه هم توبه اوویستله.نواسلام لکه څنګه چه دکفرهادم دې.دغه شان به دګناهونو جرائموهم هادم وی.اوکه صرف دکفر نه نې توبه اوویستله.اوپه معاصی اوجرائموکښې اوس هم مشغول وو.نوبیا به وړاندینی ګناهونه نه معاف کیږی.اود روستنو جرائموسره به تړې د وړاندینو ګناهونو هم تپوس کیږی.

---

(۱) شرح نووی علی صحیح مسلم(۱۱۵\۱)_

(۲) أنظرفتح الملهم (۲۷۲\۱) کتاب الإیمان باب کون الإسلام یهدم ما قبله وکذا الحج والهجرة وفیه تفصیل حسن فراجعه لزاماً)_

(۳) فتح الباری(۲۶۶\۱۲و ۲۶۷) کتاب إستتابة المرتدین باب إثم من أشرک بالله وعقوبته فی الدنیا والآخرة)

(۴) المصدرالسابق وشعب الإیمان للبیهقی(۵۸\۱) باب الدلیل علی أن الإیمان والإسلام علی الإطلاق عبارتان عن دین واحد)_

(۵) قال البیهقی فی سننه الکبری (۱۲۳\۹) کتاب السیر.باب ترک أخذ المشرکین لما أصابوا) بعد ذکر حدیث ابن مسعود رضی الله عنه وکأنه جعل الإیمان کفارة لما مضی من کفره وجعل العمل الصالح بعدکفارة لما مضی من ذنوبه سوی کفره)_

(۶) قال ابن حزم فی ..المحلی.. (۳۹\۱) مسألة :ومن عمل فی کفره عملا سیئاً ثم أسلم فإن تمادی علی تلک الإساءة حوسب وجوزی فی الآخرة بما عمل من ذلک فی شرکه وإسلامه)-

(۷) فیض الباری(۱۳۵\۱و۱۳۶)_

امام احمد رحمه الله اود دوی د متبعینو رحمهم الله. دلائل امام احمد اوددوی هم خیال عالمانو رحمهم الله په صحیحینو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په یو روایت باندې استدلال کړې دي «قال قال رجل یا رسول الله ﷺ أنواخذ بما عملنا فی الجاهلیة قال: من أحسن فی الإسلام لم یواخذ بما عمل فی الجاهلیة ومن أساء فی الإسلام أخذ بالأول والآخر»(۱)

دمسلم شریف په یوروایت کښې دی «ومن أساء أخذ بعمله فی الجاهلیة والإسلام»(۲)

ددې حدیث نه معلومه شوه چه کوم کس په زمانه داسلام کښې ګناهونه اختیارکړی هغه به د کفرد زمانې په معاصی اوجرائمو باندې هم نیولې شی

ابن حزم ظاهری رحمه الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث باندې استدلال کړې دي «إن ناساً من أهل الشرك قتلوا فأكثروا، وزنوا فأكثروا، ثم أتوا محمداً ﷺ فقالوا: إن الذی تقول وتدعو إلیه لحسن، ولو تخبرنا أن لما عملنا كفارة، فنزلت ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ۝ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾»(۳)

ابن حزم رحمه الله فرمائی چه په دې آیت کښې الله تعالی داعمال سیئه اسقاط په ایمان. عمل توبه اوعمل صالح باندې مرتب کړې دي نوکه د مسلمانیدو نه پس عمل صالح نه کوی بلکه د کفرد زمانې پشان په ګناهونوکښې اخته وی نودهغه زمانې په ګناهونوبه هم مواخذه وی(۴)

دجمهورود طرفه دذکرشوو دلائلوجواب. جمهورعالمان رحمهم الله دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د روایت په جواب کښې فرمائی چه دا حدیث محتمل دي د یو محتمل روایت په وجه نورتول روایات مقید کول صحیح نه دی.

① په دې کښې اولنې احتمال هغه دي کوم چه امام طحاوی رحمه الله بیان کړې دي. دکوم خلاصه چه دا ده چه د «إحسان فی الإسلام» معنی دا ده چه داسلام زمانه لاندې کړی اومسلمان شی اود «إساءت فی الإسلام» معنی دا ده چه داسلام زمانه لاندې کړی اواسلام قبول نکړی(۵)

---

(۱) صحیح البخاری کتاب إستتابة المرتدین والمعاندین وقتالهم باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فی الدنیا والآخرة رقم ۶۹۲۱) وصحیح مسلم (۷۵\۱) کتاب الإیمان باب هل یؤاخذبأعمال الجاهلیة)_

(۲) صحیح مسلم و المصدرالسابق)_

(۳) صحیح البخاری (۷۱۰\۲و ۷۱۱) کتاب التفسیر.سورة الزمراء باب قوله ﴿یاعبادی الذین أسرفوا علی أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله..﴾ وصحیح مسلم (۷۶\۱) کتاب الإیمان باب کون الإسلام یهدم ما قبله وکذا الحج والهجرة وسنن النسائی الصغری(۱۶۳\۲) کتاب المحاربة باب تعظیم الدم وسنن النسائی الکبری (۴۴۶\۶) کتاب التفسیر.سورة الزمر.باب قوله تعالی:﴿یاعبادی الذین أسرفوا علی أنفسهم﴾ رقم ۱۱۴۴) وسنن أبی داود کتاب الفتن والملاحم باب فی تعظیم قتل المؤمن رقم ۴۲۷۳و ۴۲۷۴)_

(۴) المحلی لابن حزم(۳۹\۱)_

(۵) شرح مشکل الآثار للطحاوی(۴۴۲\۱و۴۴۳)_

② دویم احتمال ابوحاتم بن حبان بستی(۱) عبدالملك بونی (۲)قرطبی(۳)اوامام نووی رحمه الله (۴) بیان کړی دی.دا حضرات فرمائی چه «إحسان فی الإسلام» دا دي چه د زړه په اخلاص سره اسلام کښې داخل شی او«إساءت فی الإسلام»دا دي چه په ظاهره مسلمان وی اوپه باطن کښې منافق وی

③ مهلب.اوامام طبری رحمهما الله دا احتمال بیان کړې دي چه «إحسان فی الإسلام» دا دي چه دمسلمانیدو نه پس په اسلام قائم پاتې شی او«إساءت فی الإسلام»دا دي چه د مسلمانیدو نه پس بیرته مرتد شی.(۵)

دامام بخاری رحمه الله رجحان هم دي طرف ته معلومیږی خکه چه دوی دا حدیث په «کتاب إستتابة المرتدين» کښې راوړې دي.والله أعلم.

④ ددي حدیث څلورم مطلب امام خطابی رحمه الله بیان کړې دي چه دلته د مواخذه نه مراد تعذیب نه دي.بلکه د جاهلیت جرائم ئې ورته وریاد کړی دی.اویوقسم زجراوزورنه وړکول مقصود دی.(۶)مطلب دا دي.چه ده ته به دا وئیل شی.چه اې بې غیرته داسلام نه وړاندې هم تا دا جرائم کول.اودمسلمانیدونه پس هم ته دا جرائم کوې.اسلام ته ددي جرائمونه منع نکړې تاته حیا اوشرم نه راځی.!!

ترکومې پورې چه د ابن حزم رحمه الله په آیت قرآنی ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ په مفهوم باندې د استدلال تعلق دي.نواول خودا وئیلی شی.چه ددي مفهوم هم هغه دي کوم چه د

---

۱) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (۱۰۵\۲) باب الإخلاص وأعمال السر وقد بوب على هذا الحديث بقوله ..ذكرالأخباربأن المرء المسلم ينفعه إخلاصه حتى يحبط ماكان قبل الإسلام من السيئة وأن نفاقه لا تنفعه معه الأعمال الصالحة)_

۲) فتح الباری(۲۶۶\۱۲) كتاب إستتابة المرتدين .. باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فی الدنيا والآخرة)_

۳) المصدرالسابق)_

۴) شرح نووی على صحيح مسلم(۷۵\۱) كتاب الإيمان باب هل يؤاخذبأعمال الجاهلية)_

۵) فتح الباری(۲۶۶\۱۲)_

۶) قال الخطابی رحمه الله فی أعلام الحديث(۲۳۱۱\٤و ۲۳۱۲) ظاهر هذا الحكم خلاف ما أجمعت عليه الأمة من أن الإسلام يجب ما قبله قال الله تعالى:﴿ قل للذين كفرو إن ينتهوا يغفرلهم ما قد سلف﴾ ووجه هذا الحديث وتاويله أنه إذا أسلم مرة لم يواخذ بما كان سلف من كفره ولم يعاقب عليه وإن أساء فی الإسلام غاية الإساءة وركب أشد ما يكون من المعاصی ما دام ثابتاً على إسلامه وإنما يوخذ بما جناه فی الإسلام من المعصية ويعير بما كان منه فی الكفر ويبكت به كأنه يقال له أليس قد فعلت كيت وكيت وأنت كافر؟ فهلا منعك إسلامك من معاودة مثله.إذا أسلمت؟ ثم يعاقب على قدر ما يستحقه من المعصية التی إكتسبها فی الإسلام ولايجوز أن يعاقب عقوبة الكفارلأن المسلم لا يخلدفی النارو الكافرمخلد فيها أبداً)_

حدیث «ومن أساء أخذ بعمله في الجاهلية والإسلام» دي اوپه دي کښې هغه ټول تاویلات کیدې شی کوم چه وړاندې تیرشول

دویمه خبره دا ده چه ابوحیان «الا من تاب..» استثناء منقطع ګرځولې ده.(۱) نو «الا» د «لکن» په معنی کښې دي او ﴿ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا ﴾ مبتدا ده.او ﴿ فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ﴾ دهغې خبردي.(۲) د دې تاویل نه پس دابن حزم رحمه الله ټول استدلال ختمیږی خکه چه دهغوی د استدلال بنیاد د استثنا په اتصال باندې دي. اوکله چه استثناء منقطع شوه او ماقبل سره متعلق نه ده.بلکه مستقل کلام دي. نود سیئات داسقاط دپاره د ایمان او اسلام نه سوا توبه او عمل صالح ددې دپاره موقوف علیه نشی ګرځولې. والله أعلم.

د جمهورو دلائل ① دجمهورو یودلیل خود قرآن پاك دا آیت دي ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (۳) ددې آیت نه معلومه شوه.که دکفرنه منع شو اواسلام نې قبول کړو نومخکنی ټول ګناهونه اوجرائم به ورته معاف شی.

بعضې حنابلو په آیت کښې تاویل کړې دي.چه دسابقه نصوص په رڼا کښې ددې نه مراد «ماقد سلف مما إنتهوا عنه» دي.یعنی هغه سابقه ګناهونه به نې معاف شی.دکومونه چه دې منع شوې دي.اوتوبه ئې ویستې ده.خکه چه توبه وائی. «ندامت على الذنب إقلاع عن الذنب» او «عزم على عدم العود»ته.اوس که یوکس مسلمان شی.اودعدم عود الی الفاحشه عزم نه لری نو دده توبه مکمل نه ده.نوپه سابقه فواحش اومعاصی باندې به دده مواخذه کولې شی.

خوددې جواب دا دي.چه آیت د محتمل روایاتوپه بناء باندې مقید کول صحیح نه دی.

ترکومې پورې چه دده د توبې نه قبلیدو تعلق دي.نودا خبره خکه صحیح نه ده.چه د توبې دا ټول شرائط دمسلمان دپاره دی.دکافر صرف مسلمانیدل د ټولو ګناهونه معاف کیدو دپاره کافی دی.هغه چه اسلام راوړی.نوداسې معصوم شی. لکه چه نن پیدا شوې دي.د نصوص نه هم دا مستفاد کیږی.«کما سیأتی»

② دویم دلیل دحضرت عمروبن العاص رضي الله عنه حدیث دي.چه نبی ﷺ فرمائیلی دی «أما علمت يا عمرو أن الإسلام يهدم ما كان قبله» (۴) په دې روایت کښې مطلقاً دماقبل ټولو ګناهونو د منهدم کیدو ذکر راغلې دي.

---

(۱) كما في روح المعاني(۱۱۹/٤۹)_

(۲) وقرنت الجملة بالفاء لوقوعها خبراً عن الموصول كما في قولك الذي يأتيني فله درهم انظرروح المعاني (۱۱۹/٤۹) وانظر أيضاً بيان القرآن (۱٤/٥۸)_

(۳) سورة الأنفال:۳۸)_

(۴) صحيح مسلم (۱۱/۷۶) كتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة)_

③دريم دليل دحضرت اسامه رضي الله عنه قصه ده (۱) په كوم كښې چه دا راغلى دى چه دوى يوكس د «لااله إلا الله» ونيلو نه پس قتل كړې وو نونبى عليه السلام دخفګان اظهار اوكړو اووې فرمانيل. «أقتلته بعد ما قال لااله إلا الله» دوى به معذرت پيش كولو خو نبى عليه السلام به هم دا ارشاد كولو. «أقتلته بعدما قال لااله الا الله» حضرت اسامه رضي الله عنه فرمانى «حتى تمنيت أني لم أكن أسلمت قبل ذلك اليوم» زما دا تمنا پيدا شو چه كاش ددې نه وړاندې زه مسلمان شوې نه ووم ددې نه معلوميږى چه دصحابه كرام رضي الله عنهم په ذهنونوكښې دا خبره پريوتې وه چه اسلام سابقه ګناهونه ختموى. والله أعلم.

قوله وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ: ددې نه پس به برابر په برابر معامله كيږى. اوددې صورت به دا وى چه د يوې نيكۍ په بدله كښې به لس نيكۍ ملاويږى. دا خو اولنۍ درجه ده. اوچه اوچتيږى نواووه سوو ته رسى ګورئ دا داسلام حسن او دسړى اخلاص دې. چه يوه نيكى د يونه متجاوز شى اولس بلكه اووه سوو ته رسى.

ايا په نيكۍ كښې صرف د اووه سوو پورې زيادت كيږى؟ دلته يوسوال دا پيدا كيږى چه ددې حديث نه معلوميږى. چه زيادت تراووه سوو پورې كيږى. حالانكه په آيت قرآنى كښې دى. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ ۗ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ ۗ﴾ (۲) ددې نه معلوميږى. چه د اووه سوونه هم زياتيدې شى.

دحديث باب په رنړاكښې د بعضې عالمانو رحمهم الله دا رائې ده. چه زيادت صرف اووه سوو پورې كيږى. ددې نه زيات نه كيږى. اوتركومې چه د آيت قرآنى تعلق دې. نودهغې مفهوم د دوى په نيز دا دې. چه د «يضاعف» نه د اووه سوو زيادت مراد دې. خكه چه اګرچه دالله تعالى په مشيت اواختيار كښې دى. چه ددې نه زياته اضافه اوزيادت اوكړى. خوچه كومه اضافه كولې شى. هغه به د اووه سوو پورې وى.

حالانكه دجمهورو عالمانو رحمهم الله دا رائې ده. چه ديوې نيكۍ په اووه سوو پورې تحديدلازمى نه دې. ددې نه زياته اضافه هم كيدې شى. (۳) دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې دى.

---

(۱) انظرصحيح بخارى (۶۱۲\۲) كتاب المغازى باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم أسامة بن زيدإلى الخرقات من جهينة (۱۰۱۵\۲) كتاب الديات باب قول الله ﴿ومن أحياها..﴾ وصحيح مسلم (۶۷\۱ و ۶۸) كتاب الإيمان باب تحريم قتل الكافر بعد قوله ((لاإله إلا الله))وسنن أبى داود كتاب الجهاد باب على ما يقاتل المشركون رقم ۲۶۴۳)_

(۲) سورة البقرة:۲۶۱)_

(۳) فتح البارى(۱۰۰\۱) وعمدة القارى(۲۵۲\۱)_

رکتبها الله له بها عنده عشر حسنات الی سبعمائة ضعف الی أضعاف کثیرة)(۱)
دغه ټول بن ابی عاصم النبیل رحمه الله په ... کتاب العلم ... کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه
نقل کړې دي چې ((ان الله تعالی یعطي بالحسنة ألف ألف حسنة))(۲) یعنی الله تعالی د یوې نیکۍ په
بدله کښې شل لاکهه نیکۍ ورکوی
په یوحدیث کښې دی ((من تصدق بعدل تمرة من کسب طیب ... ولا یقبل الله إلا الطیب .. فإن الله
یتقبلها بیمینه ثم یربیها لصاحبه کما یربي أحدکم فلوه حتی تکون مثل الجبل))(۳)
یعنی کوم کس چه خپلې پاکې حلالې ګټې نه دقجورې یوه حصه صدقه کړی نو الله تعالی
هغه په خپل لاس سره قبلوی اوبیا د هغې تربیت کوی اوبیا هغه زیاتوی او د هغې
خصلته کوی لکه څنګه چه په تاسوکښې یوکس د اسپې د بچی خصلته کوی تردې هغه
قجوره یا د هغې برابر څیزد غرهومره شی ښکاره ده که قجوره د غرهومره زیاتیدې شی نوبه
هغې کښې به صرف داووه سوواضافه نه کیږی بلکه د دې نه به زیاته اضافه کیږی والله اعلم
قوله وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ: اوګناه به صرف یوه ګناه ګڼلې شی په
هغې کښې به اضافه نه کیږی البته دالله تعالی په اختیار کښې دی چه هغه معاف کړی په
دې صورت کښې به هغه یوه ګناه هم نه پاتې کیږی
الله تعالی ډیرزحیم اوکریم دي د مومن سره دالله تعالی خاص رعایت وی تردې چه د قیامت
په ورځ به داسې هم وی چه د سړی ګناهونه به معاف کړی اود هغې په څنې به ورله نیکۍ
اونیکلی شی
د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه مروی دی چه رسول الله ﷺ فرمایلی دی ((عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا رَجُلٌ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
فَيُقَالُ اعْرِضُوا عَلَيْهِ صِغَارَ ذُنُوبِهِ فَيُقَالُ عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا؟ فَيَقُولُ نَعَمْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْكِرَ، وَهُوَ
مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِ ذُنُوبِهِ أَنْ تُعْرَضَ عَلَيْهِ فَيُقَالُ لَهُ فَإِنَّ لَكَ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً فَيَقُولُ رَبِّ قَدْ عَمِلْتُ أَشْيَاءَ لَا
أَرَاهَا هَهُنَا فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ))

---

(۱) والحدیث بتمامه :عن ابن عباس رضی الله عنهما عن النبی صلی الله علیه وسلم فیما یروی عن ربه قال إن الله تعالی کتب الحسنات والسیئات ثم بین ذلک فمن هم بحسنة فلم یعملها کتبها الله له عنده حسنة کاملة فإن هو هم بها فعملها کتبها الله له بها عنده عشر حسنات إلی سبع مائة ضعف إلی أضعاف کثیرة ومن هم بسیئة فلم یعملها کتبها الله له عنده حسنة کاملة فإن هو هم بها فعملها کتبها الله له سیئة واحدة)) صحیح البخاری (۹۶۰\۲و ۹۶۱)کتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سیئة وانظر الصحیح لمسلم (۷۸\۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس ..)_
(۲) عمدة القاری(۲۵۲\۱۱)_
(۳) صحیح البخاری(۱۸۹\۱۱) کتاب الزکاة باب صدقة من کسب طیب)_
(۴) صحیح مسلم (۱۰۶\۱۱) کتاب الإیمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدین من النار وجامع الترمذی کتاب صفة جهنم باب منه بعد باب ما جاء أن للنار نفسین وما ذکر من یخرج من النار من أهل التوحید رقم ۲۵۹۶)

یعنی کله چه الله تعالی دهغه واړه ګناهونه د هغه وړاندې پیش کړی نوهغه به ویره محسوس کړی چه دا خو زما واړه ګناهونه دی کوم چه یوپه یومحفوظ دی اولوی ګناهونه به وړپسې شمارلې شی.معلومه نه ده چه دهغې نه پس به زما څه حشر وی.خوالله تعالی به له خپل فضل اوکرم سره دهغه ګناهونه په نیکو بدل کړی.اوس به دهغه حوصله زیاته شی اوعرض به اوکړی چه یا الله ما خو نور لوړ لوړ ګناهونه کړی وو.زه هغه دلته نه وینم.هغه ته به دا امید وی چه دهغې په بدله کښې به هم نیکی راکړې شی

[٣٢] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ(١) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا

رجال الحديث

① اسحاق بن منصور: دوی ابویعقوب اسحاق بن منصور بن بهرام (٢) کوسج تمیمی مروزی نیشاپوری دی.

حاکم رحمه الله فرمائی.چه دوی په مرو کښې پیدا شوی وو.اوددوی خپله نیشاپور کښې شوی وه.هم هلته ددوی اولاد خوارۀ شوی وو.اووفات شوی وو. د حدیث په امامانوکښې یوامام اوپه زاهدانوکښې یوزاهد وو.دسنتو سخت پابند وو.(٣)

دعلم دتثبیت به ټې ډیر زیات اهتمام کولو.وئیلی شی.چه دوی د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه څه مسائل لیکلې وی.چا ورته اووئیل.چه امام احمد رحمه الله په دې مسائلوکښې د بعضو نه رجوع کړې ده.دوی سمدستی هغه ټول مسائل په یوه تیله کښې واچول.اوپه خپل شا باندې بارکړل.اوبغداد ته پیدل روان شو.چه هلته اورسیدل.نودوباره ټې امام احمد رحمه الله ته هغه مسائل وړاندې کړل.هغوی دهغې بیا تائید اوکړو.امام احمد رحمه الله ته ددوی دا عمل ډیر زیات خوښ شو.(٤)

دوی دامام احمد.اسحاق بن راهویه.ابوالیمان الحکم بن نافع.سفیان بن عیینه.ابوداود طیالسی.عبدالرزاق بن همام.عفان بن مسلم.یحیی بن سعید القطان.او یزیدبن هارون رحمهم الله نه داحادیثو روایت کړې دي.(٥)

---

(١) الحديث أخرجه مسلم فی صحيحه (١١٧٨) فی كتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس)

(٢) قال النووی : بكسر الباء الموحدة .والمشهور فتح باء بهرام انظ شرح الكرمانی (١١٧٠) وعمدة القاری (١١٢٥٣) والمغنی (ص.١٢)

(٣) تهذيب الكمال(١٢٤٧٧)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) تهذيب الكمال(١٢٤٧٤و ٤٧٦)_

اوددوی نه په روایت کونکوکښې دابوداود رحمه الله نه سوا داصول سته ټولو مصنفینو. ابراهیم بن حربی. عبدالله بن احمدبن حنبل. ابوزرعه. اوابوحاتم رازی رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۱)

امام مسلم رحمه الله فرمانی «ثقة مأمون أحد الأئمة من أصحاب الحديث»(۲)

امام نسائی رحمه الله فرمانی «ثقة ثبت»(۳)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمانی «صدوق»(۴)

خطیب بغدادی رحمه الله لیکی «كان فقيهاً عالماً وهوالذی دون عن أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه: المسائل»(۵)

امام بخاری رحمه الله فرمانی په جمادلی الاولی ۲۵۱ھ کښې د ګل په ورځ دوی وفات شوی وو او په ژاروانه د نښې په ورځ دفن شوی وو (۶) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

② عبدالرزاق: دوی ابوبکرعبدالرزاق بن همام بن نافع صنعانی یمانی دی. په ۱۲۶ھ دوی پیدا شوی وو.(۷)

دوی د اسرائیل بن یونس. ثوربن یزید. سفیان ثوری. سفیان بن عیینه. عبدالله بن المبارك. امام اوزاعی. فضیل بن عیاض. مالك بن انس. مثنی بن الصباح. معمربن راشد. ابومعشر نجیح بن عبدالرحمن اوهشیم بن بشیر رحمهم الله وغیره نه سماع دحدیث کړې ده.(۸)

اوددوی نه په سماع کونکوکښې امام احمد. امام اسحاق بن راهویه. اسحاق بن منصور. ابوخیثمه. زهیربن حرب. سفیان بن عیینه (دا ددوی په شیوخوکښې هم دی) سلیمان بن داود الشاذ کونی وعباس بن عبدالعظیم عنبری. علی بن المدینی. محمدبن یحی ذهلی. معتمربن سلیمان (دې ددوی په شیوخوکښې دی) وکیع بن الجراح (دا دوی په اقرانوکښې دی) اویحیی بن معین رحمهم الله وغیره ډیرمحدثین دی.(۹)

---

۱) تهذیب الکمال(۱۲\۴۷۶)_

۲) تهذیب الکمال(۱۲\۴۷۶)_

۳) المصدرالسابق)_

۴) المصدرالسابق)_

۵) تهذیب الکمال(۱۲\۴۷۷)-

۶) التاریخ الصغیر(ص.۲۳۸) والتاریخ الکبیر(۱\۴۰۴) رقم ۱۲۹۱) وتهذیب الکمال(۱۲\۴۷۷) وعمدة القاری(۱\۲۵۳) والکاشف للذهبی(۱\۲۳۹) رقم ۳۲۲) وتقریب التهذیب(۱۰۳) وخلاصة الخزرجی(۳۰)

۷) تهذیب الکمال (۱۸\۶۱) وسیرأعلام النبلاء(۹\۵۶۵)_

۸ تهذیب الکمال (۱۸\۵۲و ۵۴)_

۹) تهذیب الکمال (۱۸\۵۴و ۵۶)_

دامام احمدبن حنبل رحمه الله نه احمدبن صالح مصری رحمه الله تپوس اوکړو «رأيت أحدا أحسن حديثا من عبدالرزاق؟» نوهغوی جواب ورکړو «لا»[1]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمانی «عبدالرزاق أحدمن ثبت حديثه»[2]

ددوی استاذ معمربن راشد رحمه الله فرمانی «وأما ابن همام فإن عاش فخليق أن تضرب إليه آكباد الإبل»[3] یعنی ددوی استاذ ددوی د طالبعلمی په زمانه کښې پیشګوی کړې وه که دې ژوندې پاتې شو نوددې قابل دې چه دلرې لرې نه به خلق ده ته راوسیږی

هشام بن یوسف رحمه الله فرمانی «كان عبدالرزاق أعلمنا وأحفظنا»[4]

امام ذهلی رحمه الله فرمانی «وكان أيقظهم في الحديث وكان يحفظ»[5]

د ائمه رجال اومحدثین عظام رحمهم الله ددې نقولونه معلومه شوه چه حافظ عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله په محدثینو رحمهم الله کښې یوډیر لوړ امام د حدیث په حافظ نوکښې ډیرلوړ حافظ وو. د احادیثو د روایت په سلسله کښې په دوی باندې د محدثینو رحمهم الله اعتماد وو.

البته بعضې حضراتوددوی دحافظې په باره کښې کلام کړې دې دغه شان خه حضراتو په دوی باندې د تشیع الزام هم لګولې دې.دغه شان ددوی نه د اهل بیتو په فضائلوکښې اودخه نورو حضراتوپه مناقبوکښې منکر روایات هم مروی دی.

ابن حبان رحمه الله فرمانی «وكان ممن جمع وصنف وحفظ وكان ممن يخطئ إذا حدث من حفظه على تشيع فيه»[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة حافظ منصف شهير عمي في آخر عمره فتغير وكان يتشيع»[7]

امام نسائی رحمه الله فرمائی «فيه نظر لمن كتب عنه بأخرة وروى عنه أحاديث مناكير»[8]

ترکومې پورې چه د حافظې د تغیرتعلق دې.نودا یوحقیقت دې.چه ددوی حافظه په آخری عمرکښې متغیره شوې وه.په آخری عمرکښې چه به کله دوی حدیث بیانولو نوپه هغې کښې به ئې غلطی کوله.ددې وجې دهغه حضراتو د روایت اعتبارنه دی کول پکار.چه ددوی نه په آخری عمر کښې روایت کړې دې.

---

[1] تهذيب الكمال(١١٨\٥٧) وسير أعلام النبلاء(٩\٥٦٩)_

[2] تهذيب الكمال(١١٨\٥٧) وتهذيب التهذيب(٦\٣١١)_

[3] المصدر السابق وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

[4] سير أعلام النبلاء(٩\٥٦٦- ٥٨٠) وتهذيب الكمال(١١٨\٥٨) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)-

[5] تهذيب التهذيب(٦\٣١٤) وهدى الساري(٤١٩)_

[6] الثقات لابن حبان(٨\٤١٢)_

[7] تقريب التهذيب(ص.٣٥٤) رقم ٤٠٦٤)_

[8] ميزان الإعتدال(٢\٦١٠)_

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی. «أتينا عبدالرزاق قبل المائتين وهو صحيح البصر ومن سمع منه بعدما ذهب بصره فهو ضعيف السماع»(۱)

دغه شان د یحیی بن معین رحمه الله نه چه کله عبدالله بن احمد رحمه الله تپوس اوکړو «تخلّط عبدالرزاق؟» نو هغوی جواب ورکړو. «أما حيث رأيناه فما كان بدئ الشأنين نحو من سمعين»(۲) یعنی څه وخت چه مونږ دهغوی نه احادیث اوریدل. هغه وخت کښې هغوی اتیا کالوته نه وو رسیدلی بلکه اویا سره نزدې نزدې وو.

بیا دمختلط د روایاتو په باره کښې محدثینو رحمهم الله اصول بیان کړی دی. چه کوم حضرات تو قبل الاختلاط روایتونه نقل کړی دی. هغه مقبول دی. اوچا چه بعدالاختلاط روایات نقل کړی دی. هغه مردود دی. دامام عبدالرزاق رحمه الله احادیث هم ممیز دی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «احتج به الشيخان في جملة من حديث من سمع منه قبل الإختلاط، وضابط ذلك من سمع منه قبل المائتين وأما بعدها فكان قد تغير»(۳)

دلته دا خبره هم په ذهن کښې اچول پکار دی. چه امام عبدالرزاق رحمه الله د «المصنف» سره: نوروکتابونو تصنیف د اختلاط نه وړاندې کړې دي. نوداختلاط په وجه په دې کتابونوکښې د یوکتاب روایت رد کول ټیک نه دی. هم دا وجه ده. چه امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی «من سمع من الكتب فهو أصح»(۴)

دامام احمد رحمه الله قول دي. «من سمع منه بعد ما عمي فليس بشئ وما كان في كتبه فهو صحيح وما ليس في كتبه فإنه كان يلقن فيتلقن»(۵)

هم امام احمد رحمه الله فرمائی. «كان يتعاهد كتبه»(۶)

دامام بخاری رحمه الله قول هم دي. «ما حدث من كتابه فهو أصح»(۷)

ترکومي پورې چه د تشیع تعلق دي. نودا حقیقت دي. که په امام عبدالرزاق کښې که څه تشیع وو. نوهغه داسي نه وو. چه دطعن سبب جوړشوي وو. ځکه چه هغه بدعت سبب د ضعف

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۸\۵۸) وسير أعلام النبلاء (۹\۵۶۵) وتهذيب التهذيب (۶\۳۱۲)۔
(۲) كتاب الضعفاء الكبير للعقيلي (۳\۱۰۸) وسير أعلام النبلاء (۹\۵۷۰)۔
(۳) هدى الساري (۴۰۹ و ۴۲۰)۔
(۴) تهذيب الكمال (۱۸\۵۸) وتهذيب التهذيب (۶\۳۱۲)۔
(۵) هدى الساري (۴۱۹)۔
(۶) تهذيب الكمال (۱۸\۵۷) وتهذيب التهذيب (۶\۳۱۲)۔
(۷) التاريخ الكبير (۶\۱۳۰) وسير أعلام النبلاء (۹\۵۷۱) وميزان الإعتدال (۲\۶۱۰)۔

دې چه دهغې متصف داعی هم وی اوبیا که اومنلې شی چه هغه متشیع وو نودهغوی ددې نه رجوع هم ثابته ده

دامام احمدؒ نه دهغوی خوئې عبدالله بن احمدؒ تپوس اوکړو «عبدالرزاق کان یتشیع ویفرط فی التشیع؟» نوهغوی جواب ورکړو «أما أنا فلم أسمع منه فی هذا شیأ ولکن کان رجلاً تعجبه أخبارالناس أوالأخبار»(۱) یعنی ماته دهغوی د شیعیت په باره کښې څه علم نشته البته دا ده چه هغوی د خلقو دواقعاتو سره شوق زیات ساتل.اوهغه به ئې نقل کولې کیدې شی.په داسې واقعاتوکښې داسې څه خبره راغلې وی.په کومو باندې چه دهغوی په تشیع باندې استدلال کړې شوې وی.

پخپله دامام عبدالرزاقؒ نه منقول دی.«والله ما إنشرح صدری قط أن أفضل علیاً علی أبی بکر وعمر، رحم الله أبابکر، ورحم الله عمر، ورحم الله عثمان، ورحم الله علیاً، من لم یحبهم فما هو مؤمن وقال أوثق علی حبهم إیاهم»(۲)

دغه شان دهغوی نه دا هم منقول دی «أفضل الشیخین بتفضیل علیؓ إیاهما علی نفسه ولولم یفضلهما لم أفضلهما کفی بی إزراء أن أحب علیاً ثم أخالف قوله»(۳)

بیا امام احمدؒ نقل کړی دی.چه امام عبدالرزاق د شیعیت نه رجوع کړې وه.حافظ ابن حجرؒ د عبیدالله بن موسی ؒ په حالاتوکښې لیکلی دی.«ترکه أحمد لتشیعه وقد عوتب أحمد علی روایته عن عبدالرزاق فذکر أن عبدالرزاق رجع»(۴) یعنی امام احمدؒ چه کله عبیدالله بن موسی دتشیع په وجه باندې پریخودو.نوپه هغوی باندې اعتراض اوشو.چه تاسو د عبدالرزاق نه ولې روایتونه کړی دی.په دې باندې هغوی اووئیل.چه امام عبدالرزاق د شیعیت نه رجوع کړې وه.(۵)

دا خبره دې معلومه وی.چه دامام عبدالرزاق په باره کښې د بعضې نورو حضراتو نه کلام منقول دي.

---

(۱) تهذیب الکمال(۶۰۱۱۸) وتهذیب التهذیب(۳۱۳۱۶) وميزان الإعتدال(۶۱۰۱۲) وسيرأعلام النبلاء (۵۷۰۱۹)-

(۲) تهذیب الکمال(۶۰۱۱۸) وتهذیب التهذیب(۳۱۳۱۶) وسيرأعلام النبلاء(۵۷۴۱۹)_

(۳) المصادر السابقة والكامل لابن عدی(۳۱۲۱۵)_

(۴) تهذیب التهذیب(۵۳۱۷)-

(۵) قال الشيخ محمد عوامة حفظه الله تعال:والتشيع فی عرفهم محبة علی ؓ وتقديمه علی الصحابة إلا أبا بكروعمر.فإن قدمه عليهما رضی الله عنهم جميعاً كان غالياً فی تشيعه وعلی ؓ مقدم عند أهل السنة علی الصحابة جميعاً إلا أبابكروعمر وعثمان ؓ حسبما تقرر رأيهم عليه فيكون خلاف عبدالرزاق مع غيره فی تقديمه علی ؓ علی عثمان أولاً كذا فی تعليقاته علی الكاشف للذهبی(۶۵۲۱۱)_

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمانى «أخاف أن يكون من الذين ضل سعيهم فى الحياة الدنيا»[1]

دغه شان عباس بن عبدالعظيم عنبرى رحمه الله فرمانى «والله الذى لا إله إلا هو إن عبدالرزاق كذاب والواقدى أصدق منه»[2]

هم دي عباس بن عبدالعظيم د زيدبن المبارك نه نقل كړى دى «كان عبدالرزاق كذاباً يسرق الحديث»[3]

تركومي پوري چه د سفيان بن عيينه رحمه الله دقول تعلق دي نولكه څنګه چه بنكاره ده چه دا جرح مبهم وى هغوى ددي څه وجه نه ده ذكركړي دي اوكومه جرح چه مبهم وه اودهغي په مقابله كښي دائمه جرح والتعديل نه دهغه راوى په باره كښي تعديل اوتوثيق منقول وى نوداسي جرح مقبول نه وى

بيا ممكن ده چه ددوى د قول اعتماد هم هغه تشيع وو كوم چه مونږ اوس رد كړو نوځكه دا قول دهغوى په حق كښي جارح نه دي

عباس بن عبدالعظيم چه په قسم سره دوى ته كذاب ونيلى دى نوحفاظو دحديث دا قول رد كړي دي

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «هذا ما وافق العباس عليه مسلم بل سائر الحفاظ وأئمة العلم يحتجون به إلا فى تلك المناكير المعدودة فى سعة ما روى»[4]

دغه شان دوى فرمانى «بل والله ما برع عباس فى يمنه ولبئس ما قال يعمد إلى شيخ الإسلام ومحدث الوقت ومن إحتج به كل أرباب الصحاح وإن كان له أوهام مغمورة وغيره أبرع فى الحديث منه فيرميه بالكذب ويقدم عليه الواقدى الذى أجمعت الحفاظ على تركه؟ فهو فى مقالته هذه خارق للإجماع بيقين»[5]

هم دالزام زيدبن المبارك هم لګولي وو نودهغي جواب هم په دي كښي راغلو په اصل كښي داسي معلوميږي چه زيدبن المبارك. ته امام عبدالرزاق د يوي جملي په وجه نه ناخوښه شوي وو په هغي باندي دوى دهغوى كتابونه اوشلول اودهغه خائي نه لاړل. دهغي نه پس هغوى دامام عبدالرزاق په حق كښي خپله دغه ذكرشوي رائي قائمه كړه.

پوره واقعه امام عقيلى رحمه الله په كتاب الضعفاء كښي ذكركړي دي «كان زيد بن المبارك قد لزم عبدالرزاق فأكثر عنه ثم خرق كتبه ولزم محمدبن ثور، فقيل له فى ذلك فقال كنا عند عبدالرزاق فحدثنا

---

[1] الضعفاء الكبير للعقيلى (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١٠/٢) وسير أعلام النبلاء (ت ٥٧١/٩)-

[2] الضعفاء للعقيلى (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١١/٢) وتهذيب التهذيب (٣١٤/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧١/٩) والكامل لابن عدى (٣١١/٥)_

[3] تهذيب التهذيب (٣١٥/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧٤/٩)_

[4] ميزان الإعتدال (٦١١/٢)_

[5] سير أعلام النبلاء (٥٧١/٩ و ٥٧٢)_

بحديث معمر عن الزهري عن مالك بن أوس بن الحدثان.. الحديث الطويل فلما قرأ قول عمر لعلي والعباس نشدت أنت تطلب ميراثك من ابن أخيك وجاء هذا يطلب ميراث امرأته حيث قال عبدالرزاق انظروا إلى الأنوك (١) يقول تطلب ميراثك من ابن أخيك ويطلب هذا ميراث زوجته من أبيها لايقول رسول الله ﷺ قال زيد بن المبارك فلم أعد إليه ولا أروي عنه(٢)

يعنې عبدالرزاق د امیرالمومنین سید حضرت عمرالفاروق رضي الله عنه په باره کښې د «أنوك» شنیع لفظ استعمال کړو اوګستاخی ئې اوکړه ددې وجې ئې دهغوی نه روایتونه اخستل پریخودل.

حافظ ذهبی رحمه الله په دې واقعه باندې تبصره کوی اوفرمائی عبدالرزاق چه دحضرت عمر رضي الله عنه په حق کښې داسې شنیع لفظ استعمال کړو نوډیره بده ئې کړې ده حالانکه که هغه تبصره کوله نوپکاردہ چه داسې ئې ونیلې وو «قال أمیرالمؤمنین عمرالفاروق» اګرچه هغوی ته ددې تبصرې کولوحق هم نه وو خکه چه اول خو دحضرت عمر رضي الله عنه مقام اودهغوی عزت اوعظمت منلې شوې دې بیا دا چه حضرت عمر رضي الله عنه دشان مصطفی ﷺ نه زیات خبر وو روسته راتلونکی دهغوی پشان څنګه کیدې شی بیا حضرت عمر رضي الله عنه دلته مقام عنوت اوښوت (یعنی دمیراث احکام) بیانول په دې مقام باندې «رسول الله ﷺ» ونیل مناسب نه وو خکه چه د میراث استحقاق دحضرت عباس رضي الله عنه دهغوی دترهٔ ولیٔ اودحضرت فاطمې رضي الله عنها د لورتوب په وجه ظاهرولې شو د رسالت په وجه نه.ددې وجې حضرت عمر رضي الله عنه د میراث په مسئله کښې د میراث اصطلاح استعمال کړه.په کوم کښې چه څه قباحت نه وو.ددې وجې د عبدالرزاق دا رائې بیخی غلطه وه.

خوددې باوجود ددې واقعه په بنیاد هغه بیخی مجروح ګرځول او «کذاب یسرق الحدیث» ونیل ورته صحیح نه دی.دوی فرمائی «وبکل حال فنستغفرالله لنا ولعبدالرزاق فإنه مأمون علی حدیث رسول الله ﷺ صادق»(٣)

دامام عبدالرزاق رحمه الله په احادیثوباندې دمحدثینو رحمهم الله ځومره اعتماد وو.ددې اندازه ددې واقعه نه لګولې شی.

ابوصالح محمدبن اسماعیل ضراری رحمه الله فرمائی کله چه مونږ امام عبدالرزاق رحمه الله ته دهغوی نه دحدیث اوریدو دپاره صنعاء ته اورسیدو نوهلته راته دچا نه معلومه شوه چه

---

(١) الأنوك الأحمق والجمع النوكى كذا فى لسان العرب (١٠\١١٠٥)۔

(٢) الضعفاء الكبير للعقيلى(١٣\١١٠)۔

(٣) سيرأعلام النبلاء(٩\٥٧٢و ٥٧٣) قال الذهبى فى ميزان الإعتدال(٢\٦١١) فى هذه الحكاية إرسال والله أعلم بصحتها ولا أعترض على الفاروق رضي الله عنه فيها فإنه تكلم بلسان قسة التركات)-

زمونږ لويو محدثينو. يحيى بن معين اواحمد بن حنبل رحمهما الله دهغوى نه احاديث اوريدل پريخى دى. اودا چه دا حضرات هغه نه خوښوى. كله چه مونږ دا واوريدل. نومونږ ډيرزيات خفه شو. نوهسې مو دومره خرچه اوكړه. سفر مو اوكړو اومشقت مو برداشت كړو. هم په دغه وخت كښې دحج زمانه راغله. زه مكې مكرمې ته اورسيدم. هلته مې دامام يحيى بن معين رحمه الله سره ملاقات اوشو. ما ورته اووئيل. اې ابوزكريا! مونږ اوريدلى دى. چه تاسو د عبدالرزاق احاديث پريخى دى. اودهغه نه مو اعراض كړې دې. نوهغوى اووئيل ((يا أبا صالح لو ارتد عبدالرزاق عن الإسلام ماتركنا حديثه))(١) يعنى كه عبدالرزاق والعياذ بالله مرتد شى. نوبيا هم دهغوى احاديث دومره قوى دى. چه مونږ هغه نه پريږدو.

خلاصه دا چه امام عبدالرزاق بن همام رحمه الله په ائمه حديث كښې يوجليل القدر ثقه امام دې. البته دهغوى په حافظه كښې په آخرى عمر كښې تغيرراغلې وو. ددې وجې دهغوى هغه روايات قابل قبول نه دى. كوم چه هغوى د ٢٠٠ھ نه پس كړى دى. دغه شان دهغوى نه څه منكر احاديث هم مروى دى. كوم چه حفاظ حديث په ګوته كړى دى.

تركومې پورې چه دهغوى د شيعيت تعلق دې. نواول خو هغه ثابت نه دى. اوكه ثابت هم شى. نومضرنه دى.

حافظ ابن عدى رحمه الله دهغوى په باره كښې خپله كومه رائې ليكى. هغه ډير معتدل او قول فيصل دې. هغوى فرمائى. ((ولعبدالرزاق أصناف وحديث كثير، وقد رحل إليه ثقات المسلمين وأئمتهم وكتبوا عنه ولم يروا بحديثه بأساً إلا أنهم نسبوه إلى التشيع، وقد روى أحاديث فى الفضائل مما لايوافقه عليها أحد من الثقات فهذا أعظم ما رموه به من روايته لهذه الأحاديث ولما رواه فى مثالب غيرهم مما لم أذكره فى كتابى هذا وأما فى باب الصدق فأرجوا أنه لابأس به إلا أنه قد سبق منه أحاديث فى فضائل أهل البيت ومثالب آخرين مناكير))(٢)

په شوال ٢١١ھ كښې وفات شوى وو.(٣) رحمه الله رحمة واسعة

④ **معمر**: دوى معمربن راشد ازدى دى. ددوى مختصرحالات د((بدء الوحى)) كښې دشپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.(٤)

④ **همام**: دوى همام بن منبه [اسم فاعل از تفعيل](٥) بن كامل بن سيبح [بكسرالسين المهملة

---

(١) الضعفاء الكبير للعقيلى (١١٠/٣) وميزان الإعتدال (٦١٢/٢) وسيرأعلام النبلاء (٥٧٣/٩) وتهذيب التهذيب (٣١٤/٦) والكامل لابن عدى (٣١١/٥).

(٢) الكامل فى ضعفاء الرجال لابن عدى (٣١٥/٥).

(٣) تهذيب الكمال (٦١١/١٨) والتاريخ الكبير (١٣٠/٦) والثقات لابن حبان (٤١٢/٨) وطبقات ابن سعد (٥٤٨/٥).

(٤) كشف البارى (٤٦٥/١ و ٤٠٠/٢).

(٥) المغنى فى ضبط أسماء الرجال (ص ٢٧٥).

وسكون التحتية وبجيم وقيل بفتح السين] (١)يماني صنعاني (٢)ابناوي (٣) دي د دوی کنیت بوعقبه دي وهب بن منبه.معقل بن منبه.اوغیلان بن منبه د دوی ورنړه دی.
همام بن منبه دحضرت عبدالله بن زبیر.حضرت عبدالله بن عباس.حضرت عبدالله بن عمربن الخطاب.حضرت معاویه بن ابی سفیان.اوحضرت ابوهریرهؓ وغیره نه روایت کړي دي.
ددوی نه ددوی ورو وهب بن منبه.اووراوه عقیل بن معقل منبه.علی بن الحسن اومعمربن راشد رحمه الله روایت کوی.(٤)
ابن حبان رحمه الله دوی په ..ثقات ..کښي ذکرکړی دی.(٥)
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمانی ((ثقة))(٦)
امام عجلی رحمه الله فرمانی ((یمانی تابعی ثقة))(٧)
دا هغه همام بن منبه رحمه الله دي.دچا حدیثوکتابچه د ،،صحیفه همام بن منبه،، په نوم سره مشهوره وه.دا صحیفه دوی براه راست د حضرت ابوهریرهؓ نه اوریدلي اولیکلي وه.
د دي احادیثو د ضبط واقعه امام احمدرحمه الله بیان کړي ده.چه همام بن منبه به همیشه دپاره په جهاد کښي شرکت کولو.اودخپل ورور وهب بن منبه رحمه الله دپاره به ئي کتابونه اخستل. هغوی په مدینه منوره کښي دحضرت ابوهریرهؓ په مجلسونوکښي ناسته اختیارکړه. اوهلته ئي دا احادیث واوریدل.اودا ئي ضبط کړل.دا یوسل څلویښتو ته نزدي احادیث وو.د معمربن راشد ملاقات ددوی سره په یمن کښي په هغه وخت کښي اوشو.کوم وخت چه هغوی ډیرکمزوری شوی وو. تردي چه دهغوی وریځي دهغوی په ستر ګوباندي راغلي وي.په داسي وخت کښي معمر رحمه الله دهغوی نه دا صحیفه واوریده.کیفیت ئي دا وو.چه کله به په اورولو اورولوهمام رحمه الله سترې شو.نومعمرباقی احادیث هغوی ته واورول.(٨)

---

(١) المغني(ص.٤١)_
(٢) الصنعاني:نسبة إلى صنعاء مدينة باليمن بزيادة النون في آخره والقياس أن يقال صنعاوي ومن العرب من يقوله .فأبدلوا من الهمزةالنون كذا في العمدة (١١\٢٥٤)_
(٣) الأبناوي بفتح الهمزة وسكون الباء الموحدة وفتح النون نسبة إلى الأبناء وهم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم كسرى مع سيف بن ذي يزن إلى ملك الحبشة فغلبوا الحبشة وأقاموا باليمن وقال أبوحاتم بن حبان كل من ولد باليمن من أولادالفرس وليس من العرب يقال أبناوي وهم الأبناوبون كذا في العمدة(١١\٢٥٤)
(٤) تهذيب الكمال(٣٠\٢٩٨و ٢٩٩)_
(٥) كتاب الثقات لإبن حبان(٥\٥١٠)_
(٦) تهذيب الكمال(٣٠\٢٩٩)-
(٧) تهذيب التهذيب(١١\٦٧)_
(٨) تهذيب الكمال(٣٠\٢٩٩) وسيرأعلام النبلاء(٥\٣١٢)_

دا صحیفه امام عبدالرزاق د معمرنه روایت کوله اومعمربن دهمام بن منبه اوهغه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کوله

امام احمد رحمه الله (دوی دامام عبدالرزاق بن همام رحمه الله خاص شاګرد وو) دا ټوله صحیفه په خپل مسند کښې نقل کړې ده په مسند احمد کښې ددې ټولو احادیثو تعداد یوسل شپږدیرش دی ددې صحیفه یوه مخطوطه نسخه کومه چه حافظ احمد بن یوسف سلمی نیشاپوری متوفی (۲۶۴ھ) روایت دې په مکتبه ظاهریه دمشق کښې شته. مشهور محقق ډاکټر محمد حمیدالله حیدرآبادی ددې مخطوطه تحقیق کړې دې. اوپه ۱۳۷۲ھ مطابق ۱۹۵۳م کښې نې په دمشق کښې شائع کړې وه. جزاه الله تعالى خيراً.

محمدبن سعد رحمه الله فرمائی چه ددوی وفات په ۱۳۱ھ کښې شوې وو(۱)

امام بخاری رحمه الله دعلی بن المدینی رحمه الله په واسطه سره نقل کړی دی چه دهمام بن منبه وفات په ۱۳۲ھ کښې شوې وو.(۲) والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ دحضرت ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات کتاب الایمان د «باب أمور الإيمان» لاندې تیرشوی دی.(۳)

قوله: إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا: کله چه په تاسوکښې یوکس په خپل اسلام کښې ښه والې اوخوبیانې پیدا کړی. اواطاعت اختیارکړی. نوهرهغه نیک کار کوم چه هغه کوی. دلس چند نه واخله تراووه سوو پورې لیکلی شی. اوهربد عمل چه هغه کوی. نوهغه صرف یو لیکلی شی.

ددې حدیث سره متعلق ټول تفصیلات په مخکنی حدیث کښې تیرشوی دی.

۳۱ = بَاب أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

د مخکنی باب سره ددې باب ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ددې باب د مخکنی باب سره مناسبت داسې دې. چه په ماقبل کښې داسلام دحسن بیان وو. او اوس دلته حدبندی کولې شی. چه په اسلام کښې دحسن تصورکولونه پس دې داسې نه وی. چه یوکس په اعمالوکښې دغلو اوتجاوز عن الحدود ارتکاب شروع کړی. خکه که تجاوزعن الحدود اوغلواختیار کړې شی. نوپه آخرکښې به دستړی والی د وجې عمل بیخی پریږدی. ددې وجې

---

(۱) تهذيب الكمال (۳۰۰/۳۰) وطبقات ابن سعد (۵۴۱۵) خودطبقات په مطبوعه نسخه کښې ((مات سنة إحدى أواثنتين ومائة)) دا الفاظ ډاکټربشار عواد معروف محقق تهذيب الكمال نقل کوی. او لیکی (وهو تحريف).

(۲) التاريخ الكبير (۲۳۶/۸) رقم ۲۸۴۷).

(۳) کشف الباری (۶۵۹/۱۱ و ۶۶۳).

دلته دا اوخودلي شوه چه بيشكه داعمالو په ذريعه په اسلام كښي حسن راغي خوميانه روى اختيار كړئ اومداومت اختيار كړئ نوهله به هغه حسن قائم پاتي شى (١)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په ماقبل كښي داسلام دپاره دحسن يعنى «امتثال اوامر، اجتناب عن النواهى اوشفقة على خلق الله» بيان وو او اوس په هغي باندي د مداومت اومواظبت بيانول مطلوب دى خكه چه كله بنده مداومت اومواظبت اختيار كړى نوداالله تعالى په محبت كښي زيادت كيږى اوداسلام حسن دانمى وى (٢) دا مناسبت زيات بنكاره دي

وترجمة الباب مقصد حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله ددي ترجمي نه مقصد دا دي چه دايمان اطلاق په عمل باندي صحيح دي خكه چه ترجمه ني قائمه كړي ده «أحب الدين إلى الله أدومه» دين دعمل په معنى دي اومطلب دا دي چه دالله تعالى په نيزتهغه محبوب عمل هغه دي په كوم باندي چه مداومت اوشى ددي نه معلومه شوه چه اعمال په دين كښي داخل دى اودمصنف رحمه الله په نيزدايمان اسلام اودين اطلاق په يوحقيقت باندي كيږى نوهركله چه دا ثابته شوه چه اعمال په دين كښي دى نوپه ايمان او اسلام كښي داخليدل ئي هم ثابت شو (٣)

ابن بطال رحمه الله فرمائى چه د ترجمة د انعقاد نه دامام بخارى رحمه الله مقصود په مرجئو باندي رد دي چه تاسو وائي چه داعمالو د ايمان او دين سره څه تعلق نشته حالانكه دلته عمل ته دين وئيلي شوي دي اوپه دي باندي د مداومت ترغيب وركړي شوي دي (٤)

[٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ (٥) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ [١١٠٠ وانظر: ١٨٦٩]

---

(١) فتح البارى (١٠١/١١)ـ

(٢) عمدة القارى (٢٥٥/١١)ـ

(٣) فتح البارى (١٠١/١١)ـ

(٤) شرح كرمانى (١٧٣/١١)ـ

(٥) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب التهجد باب ما يكره من التشديد فى العبادة رقم ١١٥١) ومسلم فى صحيحه (٢٦٧/١١) كتاب صلاة المسافرين باب فضيلة العمل الدائم من قيام الليل وغيره .. والنسائى فى سننه (١٤٣/١١) كتاب قيام الليل وتطوع النهار باب الإختلاف على عائشة رضى الله عنها فى إحياء الليل وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب المداومة على العمل رقم ٤٢٣٨)ـ

رجال الحديث

① محمدبن مثنى: دوى ابوموسى محمدبن المثنى بن عبيد عنزى بصرى دى ددوى حالات مخكښې د «كتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان» لاندې تيرشوى دى

② يحيى: دوى مشهور محدث امام يحيى بن سعيدالقطان تميمى رحمه الله دى ددوى حالات د «كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى

③ هشام: ددوى حالات په كشف البارى (١/٢٩١ اردو) كښې مختصرراغلى دى. خو چونكه دوى دصحاح سته په اهم ترينو راويانوكښې دي. ددې وجې لږ په تفصيل سره ددوى حالات دوباره ذكركولى شى. دوى هشام بن عروه بن الزبيربن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دى. ددوى كنيت ابوالمنذر دي. بعضې حضراتو ئې كنيت ابوعبدالله ذكركړي دي.[1]
دحضرت انس، حضرت جابربن عبدالله، حضرت سهل بن سعد، حضرت ابن عمر رضي الله عنهم زيارت ئې كړي دي. خوروايت ئې ترې نه دي كړي. دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په باره كښې خودا هم منقول دى. چه هغوى دهشام په سر باندې لاس رابنكلي وو. اودعا ئې ورته كړي وه.[2]
په صغارتابعينوكښې ددوى شمار كيږى.[3] دخپل پلارعروه نه علاوه ئې دخپل تره عبدالله بن زبير رضي الله عنه دخپلې بى بى فاطمه بنت المنذر، عبدالله بن عروه بن الزبير، ابن شهاب زهرى، يزيدبن رومان، عبدالرحمن بن القاسم بن محمدبن ابى بكرالصديق، ابوالزبير محمدبن مسلم مكى، اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله نه روايت كړى دى.[4]
ددوى نه روايت كونكوكښې امام شعبه، امام مالك، سفيان ثورى، اسرائيل بن يونس، اسماعيل بن عليه، ايوب سختيانى، حمادبن زيد، حمادبن سلمه، داود بن نصيرطائى، عبدالله بن المبارك، وكيع بن الجراح اويحيى بن سيعدالقطان رحمهم الله وغيره مشهور محدثين دى.[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى «كان ثقة»[6]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى «وكان ثقة ثبتاً كثيرالحديث حجة»[7]

---

[1] تهذيب الكمال (٣٠\٢٣٢ و ٢٣٣)_
[2] المصدرالسابق وسيرأعلام النبلاء (٦\٣٥)_
[3] هدى السارى (ص ٤٤٨)-
[4] تهذيب الكمال (٣٠\٢٣٣ و ٢٣٤)_
[5] تهذيب الكمال (٣٠\٢٣٤ و ٢٣٧)-
[6] تهذيب الكمال (٣٠\٢٣٨)_
[7] طبقات ابن سعد (ج ٧، ص ٣٢١)-

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی «ثقة إمام الحديث»[1]

ابن حبان فرمائی «كان حافظا متقنا ورعا فاضلا»[2]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «الإمام الثقة شيخ الإسلام....»[3]

او هم دوی فرمائی «أحد الأعلام حجة إمام»[4]

دغه شان دوی فرمائی «الإمام الحافظ الحجة...»[5]

په هشام بن عروه باندې امام مالك. يعقوب بن شيبه او ابوالحسن بن القطان رحمه الله كلام كړې دي ابوالحسن بن القطان رحمه الله فرمائيلی دی «هو وسهيل بن أبي صالح إختلطا وتغيرا»[6]

يعنی ددوی په حافظه كښې دومره تغير راغلې وو چه هغه مختلط (گډ وډ) شوې وو.

دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائی «ثبت، ثقة، لم ينكر عليه شئ إلا بعد ما صار إلى العراق، فإنه إنبسط في الرواية عن أبيه، فأنكر ذالك عليه أهل بلده، والذي يرى أن هشاما يسهل لأهل العراق أنه كان لا يحدث عن أبيه إلا بما سمعه منه، فكان تسهله أنه أرسل عن أبيه ما كان يسمعه من غير أبيه عن أبيه»[7]

يعنی د هشام اصل عادت دا وو چه هغه به د خپل پلار نه براه راسته بې واسطې اوريدلی شوی احاديث روايت كول. خو كله چه هغه عراق ته لاړو نو هلته ني د عراق خلقو دپاره څه داسې آسانی اوكړله. چه بعضې هغه احاديث كوم چه دوی د خپل پلار نه براه راست نه وو اوريدلی. خو دچا په واسطې سره ني اوريدلی وو اسې احاديثو كښې به دوی واسطه حذف كوله. او براه راست به ني د خپل پلار نه روايت كول.

دغه شان عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائی «كان مالك لا يرضاه... بلغني أن مالكا تكلم عليه حديثه لأهل العراق، قدم الكوفة ثلاث مرات، قدمة كان يقول: ،،حدثني أبي قال: سمعت عائشة رضي الله عنها،، وقدم الثانية فكان يقول: ،،أخبرني أبي عن عائشة،، وقدم الثالثة فكان يقول: ،،أبي عن عائشة رضي الله عنها،، يعني يرسل عن أبيه»[8]

---

[1] تذكرة الحفاظ للذهبي (١٤٤/١١) وتهذيب الكمال (٣٠٢٣٨) وسير أعلام النبلاء (٣٥/٦).

[2] الثقات لابن حبان (ج٥.ص٥٠٢).

[3] سير أعلام النبلاء (ج٦.ص٣٤).

[4] ميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠١).

[5] تذكرة الحفاظ (ج١.ص١٤٤)

[6] ميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠١) وسير أعلام النبلاء (ج٦.ص٣٥).

[7] تهذيب الكمال (ج٣٠.ص٢٣٨).

[8] اوگورئ. سير أعلام النبلاء (ج٦.ص٣٥). وتهذيب الكمال (ج٣٠.ص٢٣٩). وميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠٢). وهدى الساري (ص٤٤٨).

ترکومي پوري چه د ابوالحسن بن القطان رحمه الله د کلام تعلق دي چه هغه مختلط شوي وو او حافظ ذهبي رحمه الله ددوی زبردست رد کړي دي دوی په میزان الاعتدال کښي فرمائی «أحد الأعلام حجة إمام لكن في الكبر ناقص حفظه، ولم يختلط أبداً، ولا عبرة بما قاله أبوالحسن ابن القطان من أنه وسهيل بن أبي صالح اختلطا و تغيرا، نعم، الرجل تغير قليلاً، ولم يبق حفظه فهو في حال الشيبة، فنسي بعض محفوظه أو وهم، فكان ماذا؟ أهو معصوم من النسيان؟ ولما قدم العراق في آخر عمره حدث بجملة كثيرة من العلم، في غضون ذلك يسير أحاديث لم يجودها، ومثل هذا يقع لمالك، ولشعبة، ولوكيع، ولكبار الثقات، فدع عنك الخبط، وذر خلط الأئمة الأثبات بالضعفاء و المخلطين، فهشام شيخ الإسلام، ولكن أحسن الله عزاء نافيك يا ابن القطان»(۱)

د حافظ ذهبي رحمه الله د کلام خلاصه دا ده چه د هشام په حافظه کښي بالکل آخری عمر کښي لږ ډير تغير ضرور راغلي وو خو هغه د ..مختلط.. درجي ته نه وو رسيدلي دا تغيرهم د بوډاتوب په وجه لازميږی خکه دا خبره بالکل بيکاره ده. چه د خوانئ په زمانه کښي کومه زبردسته حافظه وی هغه د بوډاتوب په زمانه کښي نه وی ترکومي پوري چه آخری عمر کښي په عراق کښي د بعضو داسي حديثونو تعلق دي چه هغي کښي څه خاميانې او خرابياني وی نو د داسي خاميانو نه خو لوني لوني ثقات ائمه هم خالی نه وی. لکه چه داسي وهمونه د امام مالك. امام شعبه او امام وكيع بن الجراح رحمهم الله پشان د علم حديث بادشاهانو ته هم لاحق شوی وو نو د داسي معمولی وهمونو په وجه ثقات ضعيفانو او مختلطينو سره ملاوول هيڅ کله هم مناسب نه دی.

هم دا خبره دوی په ..سيراعلام النبلاء.. کښي هم ليکلي ده بلکه په دي کښي دا زيادت هم شته چه «وما هذا التغير بضار أصلاً، وإنما الذي يضر الإختلاط، وهشام فلم يختلط قط، هذا أمر مقطوع به، و حديثه محتج به في الموطأ، والصحاح، و السنن، فقول ابن القطان: «إنه اختلط»، قول مردود مرذول، فأين إماماً من الكبار سلم من الخطأ و الوهم، فهذا شعبة، وهو في الذروة، له أوهام، وكذلك معمر، والأوزاعي، ومالك رحمهم الله»(۲)

يعنی مطلق تغير مضر او قادح نه دي بلکه مضر او قادح ..اختلاط.. دي او د هشام په باره کښي دا امر فيصله شوي او يقيني دي چه هغه د ژوند په هيڅ مرحله کښي ,,مختلط.. شوي نه وو هم دا وجه ده چه ددوی د حديثونو نه په موطا. کتب صحاح. او په سنن کښي استدلال او احتجاج شوي دي نو د ابن القطان رحمه الله قول چه هغه مختلط شوي وو نا قابل قبول دي ترکومي پوري چه د معمولی وهم تعلق دي نو ددي نه د شعبه .معمر. اوزاعی او مالك رحمهم الله پشان امامان هم محفوظ نه دی

---

(۱) ميزان الإعتدال (ج ٤،ص ٣٠١. ٣٠٢)).

(۲) سير أعلام النبلاء (ج ٦،ص ٣٥. ٣٦)).

ترکومي پوري چه د يعقوب بن شيبه رحمه الله دا وينا ده چه دوی به واسطه حذف کوله او د خپل پلار نه به ئي ارسالاً روايت کولو نو دا تدليس دي (۱) خو ياد ساتئ: چه دوی هميشه تدليس نه کولو. ددوی عادت مستقل د تدليس نه وو: بلکه کله کله به ئي داسي کول. لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه ربما دلس» يعنی دي ثقه دي. اوفقيه دي. کله کله به ئي تدليس کولو.

حافظ ذهبی رحمه الله د يعقوب بن شيبه ددي قول نقل کولو نه پس فرمائی «إلى حديث العراقيين عن هشام أوهام تحتمل، كما وقع في حديثهم عن معمر أوهام» يعنی د عراق خلق چه د هشام نه کوم روايات نقل کوی. هغي کښي معمولی اوهام دی. چه دا برداشت کيدي شی. هم دغه شان اوهام د معمر په روايتونو کښي هم دی. کوم چه د عراق خلق ددوی نه روايت کوی.

بيا ترکومي پوري چه د عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله د قول تعلق دي چه امام مالک رحمه الله به دا نه خوښول. او دوی به د هغوی په حديثونو تنقيد کولو کوم چه به د عراق خلقو روايت کول. نو دا تنقيد هم د هغه وهمونو او نا آشنا تدليس په وجه وو. کوم چه به هغوی کولو. داسي وهمونه هم قادح (او قابل د جرحي) نه دی. او داسي تدليس هم قابل د برداشت دي.

هم دا وجه ده. چه حافظ رحمه الله ددوی ذکر هغه مدلسينو کښي کړي دي. کومو چه به کله کله تدليس کولو. او ددوی تدليس برداشت کولي شی. (۲)

د مذکوره ټول تقرير او اقوالو خلاصه دا شوه. چه د هشام بن عروه رحمه الله ثقاهت. ثبت. او فقاهت مجمع عليه دي. په آخری عمر کښي ددوی په حافظه کښي معمولی تغير ضرور پيدا شوي وو. خوهغه د اختلاط په درجه کښي نه وو. البته هغه به کله کله تدليس کولو. خو دا تدليس داسي نه دي. چه ددوی روايات دپاره قادح جوړ شی. هم دا وجه ده. چه سره د امام مالک رحمه الله. ټولو مشهورو د حديثو مصنفينو ددوی روايات د احتجاج او استدلال په طور پخپلو کتابونو کښي ليکلی دی. والله اعلم.

په عامو حالاتو کښي هم په قول او فعل کښي ددوی د صدق عادت وو. ددي اندازه دهغه واقعي نه کيږی. کومه چه ددوی په حالاتو کښي اصحاب د سير او تراجمو رانقل کړي ده. چه: خليفه منصور هشام بن عروه ته اوونيل. چه ای ابو المنذر! تاسو ته هغه ورځ ياده ده. په کومه ورځ چه زه سره د خپلو رونړو تاسو ته راغلي ووم. تاسو د يو لرګی په پيالئ کښي ستوان اوبو کښي ګډ کړی وو. او تاسو څکل؟ مونږ چه کله ستاسو نه اووتلو. نو زمونږ پلار مونږ ته اووئيل. چه ددي لوئي حضرت د حقوقو خيال ساتئ. ځکه چه ترکومي پوري دي

---

(۱) قاله الحافظ في هدى الساري (ص٤٤٨)-

(۲) تقريب التهذيب (ص٥٧٣ رقم: ٧٣٠٢)-

(۳) سير أعلام النبلاء (ج٦ ص٤٦)-

(۴) تعريف أهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص١٨) او اوګورئ: تعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبي (ج٢. ص٣٣٧)-

ژوندي دي ستاسو په قوم کښي به څه نا څه خير وي هشام اوفرمائيل چه اميرالمؤمنين ماته دا واقعه بالکل يادنه ده.

کله چه دوی د منصور د دربار نه اووتل نو چا دوی ملامته کړل او وي ونيل چه تاسو هم عجيبه يئ! اميرالمؤمنين تاسو ته داسي واقعه يادوی چه ددي په حواله سره تاسو نور قرين حاصلولي شو خو تاسو صفا انکار کوئ هشام بن عروه اوفرمائيل چه هرکله ماته دا واقعه يادنه ده نو زه ولي ووايم چه ماته يادده ده. د الله تعالی خو زما سره دا معامله ده چه صرف صدق سره ئي خير ايخودي دي.(۱)

ابوجعفر منصور به ددوی ډير زيات اکرام کولو يو خل هشام بن عروه د خليفه منصور لاسونه ښکلول اوغوښتل نو خليفه اوونيل «يا ابن عروة! إنا نكره ذالك، إنا نكرهك عنها ونكرهها عن غيرك»(۲) يعنی ای ابن عروه! مونږ ته دا خوښه نه ده چه زمونږ لاسونه ښکل کړي شی په اصل کښي مونږ خپل لاسونه ددي قابل نه ګڼرو چه تاسو دا ښکل کړئ او نور خلق ددي قابل نه ګڼرو چه هغوی دا لاسونه ښکل کړی په دي وجه مونږ تاسو ددي نه بچ کوو او دا ستاسو نه سوا د نورو خلقو نه بچ کوو.

په ۱۴۵ هـ يا ۱۴۶ هـ يا ۱۴۷ هـ کښي ددوی وفات په بغداد کښي اوشو. رحمه الله رحمة واسعة(۳)

ⓐ عروة: د حضرت عروه رضی الله عنه حالات هم په ..کشف الباری رومبی جلد..(۲۹۱۱۱ اردو) کښي په ډير مختصر انداز کښي مونږ ذکرکړی دی. خو چونکه دا د حديث په راويانو کښي اساطين (پشان د ستنو) دی. په دي وجه ددوی حالات لږ تفصيل سره دلته ذکرکولي شی.

دا مشهور تابعی د مدينې منورې په فقهاء سبعه (۴) کښي يو فقيه. حضرت عروه بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد بن عبدالعزی بن قصی قرشی اسدی مدنی دي. ابوعبدالله ددوی کنيت دي.(۵)

---

۱) تاريخ بغداد(ج ۱۴.ص ۳۹) و وفيات الأعيان لابن خلكان (ج ۶.ص ۸۱) و سيرأعلام النبلاء (ج ۶.ص ۴۴. ۴۵) و تهذيب الكمال(ج ۳۰.ص ۲۳۹))-

۲) تاريخ بغداد(ج ۱۴.ص ۳۹)وتهذيب الكمال(ج ۳۰.ص ۲۳۹. ۲۴۰) و سيرأعلام النبلاء(ج ۶.ص ۴۹)) ووفيات الأعيان(ج ۶.ص ۸۱. ۸۲))-

۳) تاريخ بغداد(ج ۱۴.ص ۴۱. ۴۲) وتهذيب الكمال(ج ۳۰.ص ۲۴۰. ۲۴۱)و سيرأعلام النبلاء (ج ۶.ص ۴۶)و وفيات الأعيان(ج ۶.ص ۸۰))-

۴) وهم سعيد بن المسيب. وعروه بن الزبير. والقاسم بن محمد. وعبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود. وخارجة بن زيد. وسليمان بن يسار. وفی السابع ثلاثة أقوال. فقيل: سالم بن عبدالله بن عمر. وقيل: أبوسلمة بن عبدالرحمن. وقيل: أبوبكر بن عبدالرحمن بن الحارث بن هشام. كذا فی تهذيب الأسماء واللغات للنووی(ج ۱ ص ۱۷۲) ترجمة خارجة بن زيد)-

۵) تهذيب الأسماء(ج ۱.ص ۳۳۱) وتهذيب الكمال(ج ۲۰.ص ۱۱. ۱۲) وغيره كتب تراجم)-

الله تعالی دوی ته لونی نسبی او خاندانی شرف ورکړي وو د نبی کریم ﷺ په ..حواری.. عشره مبشره کښې یو جلیل القدر صحابی حضرت زبیربن العوام رضی الله عنه ددوی پلار محترم.د رسول کریم ﷺ خلیفه صدیق اکبر رضی الله عنه ددوی نیکه (د مور پلار) وو.او ذات النطاقین حضرت اسماء بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنها ددوی مور محترمه.او حضوراکرم ﷺ ددوی ماماږد ترورخاوند) او حضرت عائشه رضی الله عنها ددوی ترور ده.(۱)

دوی د خپل پلار حضرت زبیر بن العوام. د خپلې مور اسماء بنت ابی بکر الصدیق.د خپلې ترور حضرت عائشه. حضرت سعید بن زید. حضرت علی بن ابی طالب. سهل بن ابی حثمه. سفیان بن عبدالله الثقفی. حضرت جابر.حضرت حسن. حضرت حسین.محمد بن مسلمه. حضرت ابوهریره. حضرت ابن عباس. حضرت زید بن ثابت. حضرت ابوایوب انصاری. حضرت مغیره بن شعبه. حضرت اسامه بن زید.حضرت معاویه. حضرت عمرو بن العاص. حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص. حضرت ام هانی بنت ابی طالب. او د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهم نه علاوه د نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم نه هم روایت کوی.(۲)

ددوی نه په روایت کونکو خلقو کښې ددوی د خامنو یحی. عثمان. هشام. او د محمد نه علاوه سلیمان بن یسار. ابوسلمه بن عبدالرحمن. ابن شهاب زهری . صفوان بن سلیم. ابوالزناد. صالح بن کیسان. او محمد بن المنکدر رحمهم الله وغیره ډیر محدثین دی.(۳)

د اصح قول مطابق په ۲۳ه کښې ددوی ولادت شوې دې.(۴)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی:«کان ثقة کثیرالحدیث فقیهاً عالماً(۵) مأموناً ثبتاً»(۶)

امام احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی.«مدنی تابعی ثقة وکان رجلاً صالحاً، لم یدخل فی شیء من الفتن»(۷) امام زهری رحمه الله فرمائی.«عروة بحر لاینزف»(۸)

هشام بن عروه رحمهما الله فرمائی.«والله ما تعلمنا حرفاً من ألف حرف، وفی روایة: من ألفی حرف من أحادیثه]ـ(۹)

---

۱) اوګورئ عمده القاری(ج۱.ص۳۸) بدء الوحی)ـ

۲) سیر اعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢١، ٤٢٢) وتهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٢، ١٤))-

۳) سیر اعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٢)وتهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٤، ١٥))-

۴) سیر أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٢))-

۵) کذا فی السیر(ج٤.ص٤٢٢) وتهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٥) والکاشف(ج٢.ص١٨، رقم:٣٧٧٥)وتهذیب الأسماء واللغات(ج١.ص٣٣٢) وخلاصة الخزرجی(ص٢٦٥))-

۶) (الطبقات لابن سعد(ج٥.ص١٧٩) وفی المطبوع من کتاب الطبقات:.. عالیاً..(بالیاء بعد اللام) ولعله تصحیف من .. عالماً.. کما فی المراجع الأخری التی سبقت آنفاً.والله أعلم)-

۷) تهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٥، ١٦) و سیر أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٣، ٤٣٦))-

۸) تهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٦) وسیر أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٦) والتاریخ الکبیر(ج٧.ص٣١))-

۹) و تهذیب الکمال(ج٢٠.ص١٦)وسیر أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٥)و التاریخ الکبیر(ج٧.ص٣٢))-

پخپله حضرت عروه بن الزبير رحمه الله فرمائی «ما ماتت عائشة حتى تركتها قبل ذالك بثلاث سنين»[1]
يعنی د حضرت عائشې رضي الله عنها د وفات نه دری کاله وړاندې پورې ما ددوی ټول حديثونه اوريدلی وو

حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله فرمائی «ما أحد أعلم من عروة إبن الزبير، وما أعلمه يعلم شيئاً أجهله»[2]

امام زهری رحمه الله فرمائی «كان عروة بحراً لا تكدره الدلاء»[3] يعنی حضرت عروه رحمه الله يو لوی سمندر وو په ډولچو سره هغه ګنده کيدونکې نه وو

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائی «كان أعلم الناس بحديث عائشة ثلاثة: ألقاسم بن محمد، وعروة بن الزبير، وعمرة بنت عبدالرحمان»[4]

عبدالرحمن بن حميد بن عبدالرحمن بن عوف فرمائی چه زه خپل پلار سره جمعات ته داخل شوم اومې کتل چه ډير زيات خلق د يو سړی ګيرچاپيره راجمع دی زما پلار ماته اووئيل چه خويه! اوګوره دا څوک دی؟ ما اوکتل نو هغه عروه بن الزبير وو. ما خپل پلار ته په ونيلو کښې تعجب ښکاره کړو. نو هغوی اوفرمائيل «يا بني لا تعجب، فوالله لقد رأيت أصحاب رسول الله ﷺ وإنهم ليسألونه»[5]

هشام بن عروه رحمه الله فرمائی «ما سمعت أحداً من أهل الأهواء يذكر عروة إلا بخير»[6]

حضرت عروه بن الزبير رحمه الله چه څنګه د فقهې او حديث بحرزخار (لوی سمندر) وو. نو ددې سره سره د زهد او تقوی، عبادت او طاعت، او د صبر او تحمل هم يو لوی مثال وو. ددوی په يوه خپه کښې داسې تکليف پيدا شو. چه د هغې کټ کول او جدا کول لازمی شو په دغه موقعه باندې دوی د صبر او تحمل، د ذکروانابت، اود رضا بالقضاء يوه لويه مظاهره اوکړله. ټولو اصحاب سير د دوی واقعه ذکرکړې ده. مونږ دلته اختصار سره دا ذکرکوو

حضرت عروه بن الزبير رحمه الله خپل خوئی محمد بن عروه خان سره کړو. او وليد بن عبدالملك ته لاړل. محمد بن عروه دغه کار دپاره غوجل (دځاروو ټرلو خانې) ته لاړو. هلته يو ځاروی دوی اووهلو ددوی هم په دغه وخت وفات اوشو. د حضرت عروه رحمه الله پخپله خپه باندې يوه دانه راوختله. ددې تکليف زيات شو. د طبيبانو (داکټرانو) سره مشوره اوکړې شوه. نو ټولو

---

[1] وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٤) و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٧)).
[2] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٧) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥)).
[3] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥) وتهذيب الأسماء (ج ١، ص ٣٣٢)).
[4] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨) وتهذيب الأسماء (ج ١، ص ٣٣٢)).
[5] تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨، ١٩) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥)).
[6] تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ٢١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٣٣)).

په اتفاق سره راني ورکړله چه د خپې کټ کولو نه بغیر خلاصي نشته کله چه طبیبان راجمع شو اوکار شروع شو نو طبیبانو اوونیل چه مونږ تاته لږ شان شراب څکول غواړو دوی جواب ورکړو چه زه د صحت حاصلولو دپاره حرام څیز نه استعمالوم دوی اوونیل چه بنه ده مونږ ته د خوب راوستلو دوائی درکوو نو دوی اوفرمائیل «ما أحب أن أسقط عضواً من أعضائي وأنا لا أجد ألم ذالك فأحتسبه» دغه شان ئې د خوب راوستلو دوایئ نه هم انکار اوکړو بیا څه اجنبی قسمه خلق ئې اوکتل نو دوی تپوس اوکړو چه دا څوك دی؟ اوونیلی شو چه دا خلق ددې عمل په دوران ستاسو د نیولو دپاره راغلی دی خکه ممکن ده چه تکلیف د نا قابل برداشت شی دوی اوفرمائیل ما ته امید دې چه ددې ضرورت به نه راپیښیږی بیا دوی په تسبیح و تهلیل کښې مشغوله شو او طبیبانو خپل کار شروع کړو مخکښې ئې څه حصه په چقو سره کټ کړله بیا ئې هډوکي د آرې په ذریعه کټ کړو په دې دوران کښې دوی په تکبیراو تهلیل کښې مشغوله وو هیڅ جزع فزع (او فریاد) ئې اونکړو تردې چه ددې عمل په دوران خلیفه ولید بن عبدالملك هلته چا سره خبرې کولې طبیبان د خپل عمل نه فارغ شو او خلیفه ته خبر هم اونشو بیا گرم تیل راوړلی شو او د وینې بندولو دپاره په دې کښې خپه کیخودې شوه په دې موقعه دوی باندې بې هوشی راغله په هوش کښې راتلو سره ئې د مخ نه خولې اوچې کړې او وې فرمائیل «لقد لقینا من سفرنا هذا نصباً» کله چه دوی خپل کټ کړې شوی قدم ته اوکتل نو پخپلو لاسونو کښې ئې الته پلته کړو او وې فرمائیل «أما والذی حملنی علیك، إنه لیعلم أنی ما مشیتُ بك إلی حرام، أو قال معصیة»

په داسې موقعه دوی ته د خپل خوښی د حادثاتی مرګ اطلاع ملاو شوه خو هغوی په قضاء راضی پاتی شو د جزع فزع هیڅ کلمه ئې د ژبې نه اونښکله کله چه مدینې منورې ته اورسیدو نو د الله تعالی شکر ئې ادا کړو وې فرمائیل «اللهم کان لی بنون سبعة، فأخذت واحداً، وأبقیت لی ستة، وکان لی أطراف أربعة، فأخذت طرفاً وأبقیت ثلاثة، ولئن ابتلیت لقد عافیت، ولئن أخذت لقد أبقیت»[1]

د عبادت داسې ذوق وو چه روزانه به ئې مصحف ته په کتلو څلورمه حصه قرآن تلاوت کولو بیا ئې د شپې دا په مانځه کښې لوستلو البته په کومه شپه چه ددوی خپه کټ کړې شوه په دغه شپه ئې دا معمول پوره نکړې شو حالانکه نور معمولات ئې په دغه ورځ هم پرې نخودل.

هشام بن عروه فرمائی «کان یصوم الدهر کله إلا یوم الفطر، ویوم النحر، ومات وهو صائم»[2]

---

[1] اوګورئ وفیات الأعیان (ج۳.ص۲۵۵. ۲۵۷) وتهذیب الکمال) ج۲۰.ص۲۰. ۲۱) و سیر أعلام النبلاء (ج٤ ٤٢٩-٤٣١)).

[2] تهذیب الکمال (ج۲۰.ص۲۱)).

قاضی ابن خلکان رحمه الله لیکی چه دحضرت معاویه رضی الله عنه په عهد خلافت کښې په مسجد حرام کښې د عبدالملك بن مروان، عبدالله بن الزبیر، مصعب بن الزبیر او د عروه بن الزبیر رضی الله عنهم اجتماع اوشوه.هر یو د خپلې تمنا او آرزو اظهار اوکړو
حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه اوفرمائیل.. زما آرزو دا ده.چه په حرمین شریفین باندې زما حکومت وی او ماته خلافت ملاو شی..
مصعب بن الزبیر اوفرمائیل.. زما آرزو دا ده.چه د عراقینو حکومت ماته ملاو شی او د قریشو دوه د ټولو نه شریفې او عقلمندې ښځې سکینه بنت الحسین او عائشه بنت طلحه پخپله نکاح کښې راولم..
عبدالملك بن مروان اووئیل.زما آرزو دا ده.چه زه د ټولې زمکې مالك جوړ شم او د معاویه رضی الله عنه خلیفه زه جوړ شم..
حضرت عروه بن الزبیر رحمه الله اوفرمائیل.«لست فی شئ مما أنتم فیه، منیتی الزهد فی الدنیا، والفوز بالجنة فی الآخرة، و أن أکون ممن یروی عنه هذا العلم»،یعنی ما ته د هغه څیزونو هیڅ تمنا نشته دکومو چه تاسو تمنا کوئ.زما آرزو خو دا ده.چه د دنیانه بې رغبته اوسیږم.په آخرت کښې د جنت کامیابی ملاو شی.او ددې علم یعنی د حدیثو روایت زما نه اوکړې شی.
د خدائې کول هم داسې اوشو.چه هر یو ته د هغه آرزو ملاو شوه.عبدالملك بن مروان به وئیل. «من سره أن ینظر إلی رجل من أهل الجنة فلینظر إلی عروة بن الزبیر»
ددوی د وفات په باره کښې مختلف اقوال دی.چه په هغې کښې اصح قول ۹۳ھ او ۹۴ھ دې.(۱)والله اعلم. رحمه الله تعالی و رضی عنه و جزاه عن العلم و أهله خیراً.

⑤ **عائشه رضی الله عنها**: دا ام المؤمنین حضرت عائشه الصدیقه بنت حضرت ابوبکر الصدیق رضی الله عنهما ده.ددوی مختصر حالات د«بدء الوحی»د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۲)

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ:
یعنی حضور اکرم صلی الله علیه وسلم حضرت عائشه رضی الله عنها خواته تشریف راوړو.دوی سره په دغه وخت یوه ښځه وه..

---

(۱) اوګورئ:وفیات الأعیان(ج۳.ص۲۵۸) وسیر أعلام النبلاء(ج٤.ص١٤١)ترجمة مصعب بن الزبیر (ج٤.ص٤٣١) ترجمة عروه بن الزبیر. وفیه ذکر ابن عمر. وقد تمنی المغفرة)-
(۲) اوګورئ: الکاشف للذهبی(ج۲.ص۱۸) رقم(۳۷۷۵)وسیر أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٤)و تهذیب الکمال(ج۲۰.ص۲۳. ٢٤)وطبقات إبن سعد(ج۵.ص۱۸۲)و وفیات الأعیان(ج۳.ص۲۵۸))-
(۳) اوګورئ: کشف الباری(ج۱.ص۲۹۵.۲۹۱) د حضرت عائشې رضی الله عنها تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ: طبقات إبن سعد(ج۸ص۵۸. ۸۱)وحلیة الأولیاء(ج۲.ص۴۳)و تاریخ الإسلام للذهبی (ج۲.ص۲۹٤)والبدایه والنهایة(ج۸ص۹۱. ۹٤)و تهذیب التهذیب(ج۱۲.ص۴۳۳. ۴۳۶)و شذرات الذهب (ج۱.ص۶۱. ۶۳) وسیر أعلام النبلاء(ج۲.ص۱۳۵. ۲۰۱))-

امام بخاری رحمه الله په کتاب التهجد کښې هم دا روایت نقل کړې دې په هغې کښې «کانت عندی امرأة من بنی أسد» راغلی دی (حالانکه مسلم شریف کښې د امام زهری رحمه الله په طریق سره روایت رانقل دې هغې کښې دی «أن الحولاء بنت تُویت بن حبیب بن أسد بن عبد العزی مرت بها وعندها رسول الله ﷺ فقلت: هذه الحولاء بنت تویت....»[1] معلومه شوه چه دا نبخه حولاء بنت تویت ده ددوی تعلق د حضرت خدیجه رضی الله عنها قبیلې سره دی.[2]

دلته یو اشکال دا کیږی چه د حدیث باب نه معلومیږی چه دا حولاء بنت تویت د حضرت عائشې رضی الله عنها سره ناسته وه په دې حال کښې حضور اکرم ﷺ تشریف راوړو حالانکه د زهری روایت کوم چه امام مسلم نقل کړې دې هغې کښې دی «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» په بنکاره دواړو حدیثونو کښې تعارض دی. لکه چه ددې احتمال اظهار هم شوې دې چه دا دوه مختلف قصې وی.او د کومې نبخې ذکر چه په دې دواړو حدیثونو کښې راغلې دې دا یوه نبخه نه وی.بلکه دوه جدا جدا نبخې وی.[3] او دا احتمال هم بنکاره کړې شوې دې چه قصې دواړه جدا جدا دی.خو نبخه هم هغه یوه ده.گویا ددې سره واقعه دوه خله راپیښه شوې ده.[4]

خو علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله فرمائی.چه نه خو قصې جدا جدا دی او نه نبخې جدا جدا دی.خو دا روایت بالمعنی دې.اصل روایت محمد بن نصرپه.. قیام اللیل..کښې د..محمد بن اسحاق عن هشام.. طریق سره نقل کړې دې.هغې کښې دی «مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تویت»[5]

یعنی.. حولاء بنت تویت رضی الله عنها د حضور ﷺ په خواکښې تیره شوه..د تطبیق صورت دا دې چه دا حولاء بنت تویت رضی الله عنها مخکښې د حضرت عائشه رضی الله عنها سره وه.کله چه حضور اکرم ﷺ حضرت عائشې رضی الله عنها خواته تشریف یوړو.نو هغه پاسیدله.او لاړه.کله چه تللې نو د حضور ﷺ په خواکښې تیره شوه.په دې طریقه د حدیث باب «أن النبی ﷺ دخل علیها وعندها امرأة» مفهوم هم صحیح کیږی.چه په شروع کښې دا نبخه د حضرت عائشې رضی الله عنها سره ناسته وه.او د مسلم د روایت «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» معنی هم صحیح کیږی.خکه چه دا د

---

[1] صحیح بخاری..کتاب التهجد.. باب ما یکره من التشدید فی العبادة(رقم:۱۱۵۱))-
[2] صحیح مسلم(ج۱.ص۲۶۷) کتاب صلاة المسافرین. باب فضیلة العمل الدائم)-
[3] فتح الباری(ج۱.ص۱۰۱))-
[4] فتح الباری(ج۱.ص۱۰۱) و عمدة القاری(ج۱.ص۲۵۶))-
[5] پورتنی حواله جات)-
[6] پورتنی حواله جات)-

هغه وخت ذکردي کله چه حضور ﷺ راغي. اودحضرت عائشي رضي الله عنها سره کيناستلو او هغه د حضرت عائشي رضي الله عنها د خوانه پاسيدله او لاړله. کله چه تللهنو د حضور ﷺ په خواکښي تيره شوه چه دا محمد بن نصر مروزی په ((مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تويت)) الفاظو سره ذکر کړي ده (۱) والله اعلم.

قوله قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا: دوی (ﷺ) تپوس اوکړو چه: ښځه څوك ده؟ حضرت عائشي رضي الله عنها جواب ورکړو. چه دا فلانۍ ښځه ده. بيا دوی د هغوی مونځ سره د شوق ذکر اوکړو.

د ((فلانة)) لفظ چونکه د علم مونث نه کنايه دي په دي وجه غير منصرف دي (۲)

((تذکر)) د مضارع معروف نه د واحد مونث غائب صيغه ده. او ددي ضمير حضرت عائشي رضي الله عنها طرف ته راجع دي (۳) مطلب دا دي. چه حضرت عائشي رضي الله عنها ددوی د مونځ کيفيت. ددی اوګدوالي وغيره ئي ذکرکړو. ځکه چه دا مونځ سره په ډير زيات شوق سره موصوفه وه مونځونه به ئي ډير کول. تردي چه ددي شناخت به د مونځ په ذريعه کيدلو.

په بعضو نسخو کښي ((يذکر)) (د واحد مذکر غائب مضارع مجهول) روايت راغلي دي (۴) اوس به ددي مطلب دا وی. چه دا ښځه داسي وه. چه ددوی مونځ ډير مشهور وو. خلقو به ددوی د مونځ ډير ذکرکولو.

د دويمي نسخي مطابق ددوی په باره کښي د تعريفی کلماتو صدور به د خلقو طرفه ګنړلي شی. او په رومبی صورت کښي به ددوی د تعريفی کلماتو صدور د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ګنړلي شی.

دحضرت عائشي رضي الله عنها نه د تعريفی کلماتو د صدور منلو په صورت کښي اشکال کيږی دوی دهغوی په مخکښي څنګه تعريف اوکړو. حالانکه ددي ممانعت په حديث کښي وارد شوي دي! (۵)

ابن التين رحمه الله فرمانی. ممکن ده. چه حضرت عائشي رضي الله عنها ته ددوی په باره کښي مکمل

---

(۱) اوګورئ: عمدة القاری (ج۱.ص۲۵۶) و فتح الباری (ج۱ص.۱۰۱)).

(۲) فتح الباری (ج۱.ص۱۰۱) وعمدة القاری (ج۱.ص۲۵۶))

(۳) فتح الباری (ج۱.ص۱۰۱) وعمدة القاری (ج۱.ص۲۵۷))

(۴) پورتنی حواله جات)

(۵) عن أبی بكرة رضي الله عنه قال: مدح رجل رجلاً عند النبی ﷺ فال ويحک! قطعت عنق صاحبک! قطعت عنق صاحبک! مراراً. إذا كان أحدكم مادحاً صاحبه لا محالة فليقل: أحسب فلاناً. والله حسيبه. ولا أزكی على الله أحداً. احسبه. إن كان يعلم ذاک. كذا وكذا.. صحيح مسلم (ج۲.ص٤١٤) كتاب الزهد. باب النهی عن المدح إذاكان فيه إفراط و خيف منه فتنة على الممدوح. و راجعه لأحاديث أخر فی هذا الموضوع)-

اطمینان وی چه د تعریف په وجه به په دوی کښې هیڅ اثر نه کیږی په دې وجه نې د هغوی په وړاندې تعریف اوکړو (۱)

خو حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله د حسن بن سفیان د مسند په حواله د.. حماد بن سلمه عن هشام.. طریق سره روایت نقل کړې دې «كانت عندي إمرأة، فلما قامت قال رسول الله ﷺ :من هذه يا عائشة؟ قلت يا رسول الله،هذه فلانة، وهي أعبد أهل المدينة» (۲) ددې نه معلومیږی چه دا تعریف دهغوی په وړاندې نه وو شوې والله اعلم

قوله قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ : ..نبی کریم ﷺ اوفرمانیل بس کړه په کومو اعمالو چه د همیشوالی طاقت وی هغه لازم اونیسی..

«مه» اسم فعل دې چه د «اكفف» په معنی کښې دې او دا په یو خبره باندې د زجر دپاره استعمالیږی.دلته دا هم ممکن ده.چه خطاب حضرت عائشې رضی الله عنها ته وی اومقصود دا وی چه ددې ښځې تعریف مه کوه.او دا هم ممکن ده چه د عمل بما لا یطاق (د وس نه د بهر عمل) زجر مقصود وی.(۳)

بیا دلته اګرچه مقام ښځو ته د خطاب دې نو «عليكن بما تطقن» ونیل پکار وو خو چونکه حکم د پوره امت دپاره عام کول مقصود وو په دې وجه نې سړی غالب کړل.او ښځې نې په دې کښې شاملې کړلې.او وې فرمانیل «عليكم بما تطيقون»(۴)

بیا د «عليكم بما تطيقون» وئیلو تقاضا خو ښکاره ده.چه په هغه اعمالو باندې د اقتصار حکم دې د کوم چه طاقت وی.او ددې مفهوم دا دې.چه هغه اعمال اونکړې شی کوم چه د طاقت نه بهر وی.قاضی عیاض رحمه الله فرمانی ممکن ده چه دا حکم صرف ،،صلاة الليل،، سره مخصوص وی.یعنی د ،،صلاة الليل،، په سلسله کښې داسې انداز اختیار نکړې شی چه دهغې روستو طاقت نه وی.او دا احتمال هم شته چه دا حکم صرف د ،،صلاة الليل،، نه وی بلکه ټولو احکام شرعیه ته عام وی.(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه اګرچه د حدیث باب د ورود سبب مونږ دې خکه چه د حولاء بنت تویت رضی الله عنها د مانخه کیفیت مخې ته د راتللو نه پس حضور ﷺ دا ارشاد فرمانیلې وو. خو د حدیث شریف الفاظ عام دی.او اعتبار د الفاظو دعموم وی خصوصاً هم ددې تعمیم

---

۱) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۱) وعمدة القاری(ج۱.ص۲۵۷)-
۲) پورتنی حواله جات)-
۳) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲) وعمدة القاری(ج۱.ص۲۵۶)-
۴) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲)و عمدة القاری(ج۱.ص۲۵۷)-
۵) پورتنی حواله جات)_

په لحاظ سره د ،،علیکن...،، ونیلو په خائي د،،علیکم...،، تعبیر اختیار کړي شوي دي(۱) والله اعلم

قوله فَوَاللَّهِ: ..په خدائي..

ددي نه عالمانو دا استنباط کړي دي چه د استحلاف نه بغیر حلف اخستل جائز دی خصوصا کله چه په دینی امورو کښي د یو امر فخامت شان (او عظمت) بیانول مقصود وی یاددي ترغیب ورکول مقصود وي یا د یو محزور(ممنوع) نه متنفره کول مقصود وی(۲)

قوله لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا: ..الله تعالی ثواب تر هغه وخته پوري نه قطع کوی ترکومي پوري چه تاسو ناراسته نه شئ او عمل پري نږدئ.

،،ملّ یملّ،، د باب ..سمع.. خني دي...ملال.. وائی.د یو څیز د خوښولو او رغبت کولو نه پس د نفس ددي نه متنفر کیدل. او دا گران گنړل(۳)دا خو په انسانانو کښي کیږی خکه چه دا یو انفعالی کیفیت دي.خو بالاتفاق الله تعالی دپاره دا کیفیت یا صفت محال دي خکه چه الله تعالی د انفعالاتو نه پاك دي(۴)

اوس چه دلته الله تعالی دپاره د .. ملال.. لفظ استعمال کړي شوي دي. د دي په باره کښي د امام اسماعیلی. امام ابن عبدالبر. او د محققینو وینا دا ده. چه د مشاکلت او ازدواج په طور باندي دلته الله تعالی دپاره د .. ملال.. لفظ استعمال شوي دي.لکه څنګه چه د الله تعالی ارشاد دي ﴿وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا﴾(۵)یعنی د بدئ بدله هم ددي پشان بدی ده.دلته د .. سیئة.. اطلاق حقیقتا نه دي.بلکه مشاکلت کړي شوي دي.خکه چه د سیئه بدله سیئه نه ده خکه چه د بدلي په طور چه کومه بدی اوکړي شی.هغه حقیقتا نه وی.صرف صورت بدی وی.دغه شان د الله تعالی ارشاد دي ﴿فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡۚ﴾(۶)یعنی ..چه چه په تاسو زیاتي اوکړو.نو تاسو هم په هغوی زیاتي اوکړئ لکه څنګه چه هغوی کړي دي.. مطلب دا دي که کافران د مکي په حرم کښي. د حرمت په میاشت کښي. او ستاسو د احرام په حالت کښي په جنګ رضامند شی نو تاسو هم د هیڅ حرمت خیال مه ساتئ.دلته د اسلام د منکرینو د .. اعتداء.. په جواب کښي کومه د حق کاروائی ده هغي ته هم .. اعتداء.. ونیلي شوي ده حالانکه دا په حقیقت کښي اعتداء نه ده محض صورتا اعتداء ده

(۱) فتح الباری(۱۰۲\۱)_
(۲) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲))
(۳) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲))
(۴) پورتنی حواله)
(۵) الشوری.۴۰)
(۶) البقرة.۱۹۴)

دلته د الله تعالى د ..ملال.. نه ثواب قطع کول مراد دی ثواب قطع کول د الله تعالى .. ملال.. سره تعبیر کړي شو چه بنده د ملال په وجه عمل قطع کوی په دې باندې د ثواب انقطاع مرتب کیږی ځکه چه ملال د عمل قطع کولو سبب دې او عمل قطع کول د ثواب قطع کولو سبب دې په دې وجه ثواب قطع کولو باندې د ملال اطلاق اوکړې شو (۱)

علامه هروی رحمه الله فرمانی چه د «لایمل الله حتی تملوا» مطلب دې «لا یقطع عنکم فضله حتی تملوا سؤاله فترهدوا الی الرغبة إلیه»(۲)

بعضې حضرات فرمائی چه ددې معنی ده «لا یتناهی حقه علیکم فی الطاعة حتی یتناهی جهدکم»(۳) یعنی ترکومې پورې چه ستاسو طاقت باقی دې تر هغه وخته پورې به د هغه حق په تاسو باندې وی

دا ټول تاویلات په دې صورت کښې دی کله چه .. حتی.. ددې په اصل معنی یعنی د غایت انتهاء دپاره واخستلې شی حالانکه بعضو حضراتو دا د انتهائي غایت په معنی کښې نه دې اخستې.

لکه چه بعضو حضراتو د «لایمل الله حتی تملوا» معنی کړې ده «لایمل الله إذا مللتم» یعنی که ستړی شئ نو بیا هم الله تعالى ته ..ملال.. نه راځی.(۴) په کلام دعرب کښې ددې ډیر مثالونه ملاویږی. لکه وئیلې شی «لا أفعل کذا حتی یبیض القار» یا وئیلې شی «لا أفعل کذا حتی یشیب الغراب» یعنی که قار (تارکول\ تور تیل) سپین شی نو بیا به هم اونکړم. دغه شان که کارغه سپین شی بیا به هم دا کار اونکړم.

دغه شان د بلیغ سړی په باره کښې وئیلې کیږی «لا ینقطع حتی ینقطع خصومه»(۵) یعنی که دده په مقابله کښې خلق خاموش شی بیا هم دې نه خاموشه کیږی. دا مطلب نه دې چه کله دده مقابل خاموش شی نو دې هم خاموش کیږی. ځکه چه په دې صورت کښې به ده له په هغوی باندې هیڅ فضیلت نه حاصلیږی.

---

(۱) اوګورئ: ألتمهید(ج۱.ص۱۹٤. ۱۹۵) و أعلام الحدیث للخطابی(ج۱.ص۱۷۳) و فتح الباری (ج۱.ص۱۰۲)وعمدة القاری(ج۱.ص۲۵۷))-

(۲) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲))-

(۳) نقله الخطابی فی أعلام الحدیث(ج۱.ص۱۷٤) و إبن حجر فی الفتح(ج۱.ص۱۰۲) والعینی فی العمدة(ج۱.ص۲۵۷))-

(۴) اوګورئ:أعلام الحدیث للخطابی(ج۱.ص۱۷۳. ۱۷٤) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲)و عمدة القاری (ج۱.ص۲۵۷))-

(۵) قال الحافظ:و هذا المثال أشبه من الذی قبله. لأن شیب الغراب لیس ممکناً عادةً. بخلاف الملل من العابد.. فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲))-

علامه مازری رحمه الله فرمانی چه ،،حق،، دلته د .. واو.. په معنی کښې دې نو د «لایمل الله حق تملوا» معنی به دا وی چه «لایمل الله وتملون» گویا چه د الله تعالی نه د ملال نفی اوکړې شوه او خلقو ډیره دا ثابت کړې شوې دې (۱)

بعضو خلقو ونیلی دی چه ..حتی.. د ..حین.. په معنی کښې دې او مطلب دا دې «لایمل الله حین تملون» (۲)

ابن حبان رحمه الله پخپل .. صحیح.. کښې فرمانی «لایسأم الله حتی تسأموا من ألفاظ التعارض لا یتهیأ للمخاطب أن یعرف القصد فیما یخاطب به إلا بهذه الألفاظ» (۳) یعنی دا د هغه قسم متعارض الفاظو خبر دی چه ددې مراد هم ددې الفاظو نه بغیر پیژندل زمونږ دپاره ممکن نه ده وجه دا ده چه د عقائد الهیه دتعبیر دپاره زمونږ سره متعین بالکل متعین الفاظ نشته خکه چه زمونږ د الفاظو لمنه ډیره تنګه ده په دې وجه چه مونږ کله ددې عقائدو تعبیر کوو نو ددې دپاره هم هغه الفاظو استعمالوو کوم چه مونږ پخپل عرف کښې استعمالوو

ابن حبان رحمه الله په ټولو متشابهاتو کښې هم دا مذهب اختیار کړې دې (۴) والله اعلم

قوله: وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ: ..د الله تعالی په نیز هغه عمل زیات محبوب دې په کوم چه عمل کونکې مداومت او همیشوالې اوکړی..

د ،،إليه،، ضمیر لکه څنګه چه دترجمې نه ښکاره دې الله ﷻ طرف ته راګرځی هم دې خبره کښې دمستملی په روایت کښې د ،،إلى الله،، تصریح موجود ده (۵) ددې نه علاوه اسحق بن راهویه پخپل مسند کښې د ،،عبدة عن هشام،، په طریق سره. امام بخاری او مسلم د ،،أبو سلمه عن عائشة،، طریق سره. اومسلم د .. قاسم عن عائشة.. طریق سره دغه شان روایت نقل کړې دې ترجمة الباب هم ددې روایتونو مطابق قائم دې (۶)

حالانکه د هشام نه روایت کونکو نورو راویانو د ،،إليه،، ضمیر حضور اکرم ﷺ طرف ته راګرځولې ې لکه څنګه چه امام بخاری رحمه الله په .. کتاب الرقاق.. کښې د .. مالك عن

---

(۱) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲)-

(۲) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲) قال العینی رحمه الله فی العمدة(ج۱.ص۲۵۷) و حکی الماوردی أن ..حتی.. ههنا بمعنی ..حین.. أو بمعنی الواو. وهذا ضعیف جدا..)-

(۳) أنظر: ..الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان(ج۲.ص۶۴). ذکر الإخبار عما یحب علی المرء من الرفق فی الطاعات و ترک الحمل علی النفس ما لا تطیق..)-

(۴) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲)-

(۵) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲)-

(۶) فتح الباری(ج۱.ص۱۰۲.۱۰۳)-

هشام.. په طریق کښې ددې تصریح کړې ده (۱)
خو یاد ساتئ چه په دواړو روایتونو کښې هیڅ تعارض نشته خکه چه کوم څیز د الله تعالی په نیز خوښ وی هغه به د الله تعالی د رسول په نیز لازما محبوب وی (۲)
ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چه د دائمی عمل خوښیدو دوه وجې دی ① یوه داچه کوم سړې عمل شروع کولو نه پس بیا پریږدی نو هغه ګویا د وصال حاصلیدو نه پس اعراض کوی په دې وجه هغه د مذمت مستحق کیږی هم دا وجه ده چه دهغه سړی په باره کښې وعید وارد شوې دې کوم چه د یو آیت یادولو نه پس بیا هیروی حالانکه ددې د یادولو نه وړاندې هغه د وعید او مذمت مستحق نه وو.
② دویمه وجه دا ده چه په خیر باندې همیشوالې کونکې ګویا داسې دې لکه چه یوکس هر وخت خدمت دپاره حاضر او تیار ولاړ وی ښکاره ده یو هغه سړې دې چه هغه روزانه په یو متعین وخت کښې حاضریږی او یو هغه سړې دې چه هغه یوه ورځ مکمل حاضری ورکوی بیا مستقل غائب وی یقینا چه په دواړو کښې به لوڼې فرق وی (۳)
امام نووی رحمه الله فرمائی چه په قلیل عمل کښې د دوام فائده دا ده چه د ذکر .مراقبې. اخلاص. او اقبال علی الله پشان د طاعاتو سلسله همیشه جاری وی په خلاف دهغه عمل کوم چه ګران وی چه د هغې سلسله ډیره پورې نه چلیږی بیا نتیجه دا راوخی چه هغه لږ چه همیشه وی زیاتیږی او د هغه ډیر نه چه منقطع شی ډیر زیاتیږی (۴) والله اعلم

۳۲ = بَابُ زِيَادَةِ الْإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿وَزِدْنٰهُمْ هُدًى﴾ (الکهف:۱۳) ﴿وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِيْمَانًا﴾ (المدثر:۳۱) ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ (المائدة:۳) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))
د وړاندې سره ربط او مناسبت وړاندې امام بخاری رحمه الله په اعمالو کښې دوام .. احب الی الله .. کیدل بیان کړی وو او اوس ئې باب قائم کړې دې د .. ایمان د نقصان او د زیادت.. او په دې کښې هیڅ شك نشته چه د اعمالو په دوام سره ایمان کښې زیاتوالې کیږی او په همیشوالی پریخودو سره ایمان کښې کمې راځی وړاندې د مداومت او همیشوالی ترغیب او تلقین وو او د هغې په نتیجه کښې چونکه ایمان کښې زیاتوالې کیږی او په همیشوالی پریخودو سره ایمان کښې نقصان راځی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا ترجمه قائم کړې ده.

---

۱) پورتنی حواله)-
۲) مخکنی حواله)-
۳) تیره حواله)-
۴) شرح النووی علی صحیح مسلم(ج ۱.ص ۲۶۶) کتاب صلاة المسافرین. باب فضیلة العمل الدائم)-

بيا زياتي او کمي د امام بخاری او د محدثينو د جماعت په نيز واضح دي. کوم حضرات چه د زيادت او نقصان قائل نه دی.د هغوی د رائي مطابق هم دلته په ايمان کښې زيادت او نقصان منلې کيدې شی.البته ددوی په نيز نفس ايمان کښې د زيادت او نقصان په ځائې به صفت ايمان کښې زيادت او نقصان مراد وی.يعنی په انشراح او بشاشت کښې زياتي او کمي. يا به د ايمان د نور زياتي او کمي مراد وی.(۱)و الله اعلم.

د ترجمې مکرر کيدو اشکال او د هغې جواب امام بخاری رحمه الله د کتاب الايمان ابتدا، په «**باب قول النبی ﷺ: بني الإسلام علی خمس وهو قول وفعل، ويزيد وينقص**» سره کړې ده.گويا په زيادت او نقصان باندې وړاندې باب قائم شوې دي.اوس دلته «**باب زيادة الإيمان ونقصانه**» ونيل عين تکرار دي.

هم دا اشکال په «**باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال**» کښې راپيښ شوې وو. هلته ددې جواب ورکړې شوی دی.د هغې خلاصه دا ده.چه ① د «**بني الإسلام علی خمس الخ**» ترجمه. ترجمة جامعه ده.او راروان تراجم ددې تفصيل او توضيح دي.

② دويم جواب دا دي.چه په شروع د .. کتاب الايمان.. کښې د زيادت او نقصان بحث تبعاً او ضمناً ذکر کړې شوې وو.او په «**باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال**» او په دې باب کښې استقلالاً ذکرکړې شوې دي.(د«**باب تفاضل أهل الإيمان**» او د«**باب زيادة الإيمان ونقصانه**» په مينځ کښې د تکرار اشکال روستو ختمولې شی)

خکه چه په شروع د .. کتاب الايمان.. کښې اصل مقصود د ايمان ترکيب ثابتول وو.لکه چه امام بخاری رحمه الله په «**وهو قول وفعل**» وئيلو سره دترکيب دعوه کړې وه.بيا ئې «**يزيد وينقص**» ضمناً او تبعاً ذکرکړل.هم دا وجه ده.چه امام بخاری رحمه الله کوم روايت د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما پيش کړې دي.هغه په ترکيب دلالت کوی.خو په زيادت او نقصان نه کوی.

خو دا جواب څه کمزورې شان دي.خکه چه ښکاره هم دا ده.چه هلته امام بخاری رحمه الله دری دعوې کړې وې:

① «**بني الإسلام علی خمس.....**» ② «**وهو قول وفعل**» ③«**ويزيد وينقص**» په دې کښې هره يوه دعوه روستو راتلونکې دعوې دپاره علت دي.چه «**بني الإسلام.....**» د«**وهو قول وفعل**» دپاره، او «**وهو قول وفعل**» د «**يزيد وينقص**» دپاره علت دي.يا داسې اووئيلې شی.چه هره روستو راتلونکې دعوه په وړاندينۍ دعوې باندې متفرع او د هغې نتيجه جوړيږی.لکه کله ئې چه «**بني الإسلام...**» اووئيل.نو په دې باندې «**وهو قول وفعل**» مرتب او متفرع شو.او کله ئې چه «**وهو قول وفعل**» اووئيل.نو په دې باندې «**يزيد وينقص**»مرتب او متفرع شو.

---

(۱) عمدة القاری(ج ۱،ص۲۵۸))-

ددي تقرير نه معلومه شوه چه «يزيد وينقص» تبعاً او ضمناً نه دي بلكه اصلا او استقلالاً ذكر كړي شوي دي نو بهتره دا ده چه داسي اوونيلي شي چه ② په اصل كښي امام بخاري رحمه الله هلته د اسلام متعلق دري دعوي كړي وي ① «بني الإسلام على خمس.....» ② «وهو قول وفعل» ③ «يزيد وينقص» په دي كښي..هو..ضمير او د «يزيد وينقص» ضميرونه اسلام طرف ته راګرځي اګرچه د امام بخاري رحمه الله په نيز ايمان او اسلام متحد يا متلازم دي خو مرجنه نه ددي ونيلو موقعه ملاويدله چه هلته تاسو تركيب او زيادت او نقصان تاسو په اسلام كښي ثابت كړي دي او مونږه تركيب او زيادت او نقصان انكار د ايمان په باره كښي كوو د ايمان په باره كښي تاسو زيادت او نقصان نه دي ثابت كړي امام بخاري رحمه الله ددي دپاره دا عنوان كيخودو «باب زيادة الإيمان ونقصانه» چه مونږ په ايمان كښي هم زيادت او نقصان ثابتوو كله چه په ايمان كښي زيادت او نقصان راشي نو بنكاره ده چه تركيب به هم راځي والله اعلم.

بيا اشكال كيږي چه وراندي امام بخاري رحمه الله د زيادت او نقصان د بحث دپاره مستقلاً د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» ترجمه منعقد كړي ده او اوس دلته «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښي بعينه هم هغه مسئله مستقلاً ذكر كوي نو دا تكرار دي؟

ددي اشكال جواب هم د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» د شرح لاندي مونږ وركړي دي د هغې خلاصه دا ده: ① يو جواب دا دي چه په دي باب كښي اعمالو كښي د اهل ايمان تفاوت بيانول مقصود دي او دلته پخپله ايمان يعنى په نفس تصديق كښي كمي او زياتي بيان كړي شوي دي.(۱)

② دويم جواب دا وركړي شوي دي چه هغه باب كښي د نفس ايمان كمي او زياتي بيان كړي شوي دي او دلته ئي د مؤمن به په اعتبار سره كمي او زياتي ثابت كړي دي.(۲)

③ دريم جواب دا دي چه چونكه دايمان كمى زياتى مسئله مختلف فيها ده او د امام بخاري رحمه الله عادت دي چه په كومه مسئله كښي اختلاف وي او سخت او مشهور وي او د امام بخاري رحمه الله رجحان يو طرف ته وي او د بل طرف خلق دلائل پيش كوي نو امام بخاري رحمه الله د خپلي دعوي ثابتولو دپاره د تعبير مختلفي طريقي اختياروي او ددي يوي مسئلي ثابتولو دپاره مختلف انداز سره. مختلف بابونه قائموي دلته هم دوى دغه شان كړى دي والله اعلم.

---

(۱) فتح الباري(ج ۱.ص ۱۰۳)).

(۲) لامع الدراري(ج ۱.ص ۵۹۱) والأبواب والتراجم لصحيح البخاري(۳۷). ددي جواب سره متعلق تفصيل دپاره شاته د ..باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال..تشريح ته رجوع اوكړئ.)-

د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان په دې کښې ړومبنی جواب طرف ته دې چه دلته په نفس تصديق کښې کمې او زياتې بيانول مقصود دی (۱)

اوس که دا اومنلې شی نو مسئله به اختلافی وی ددې تفصيل وړاندې د.. کتاب الايمان.. په ابتداء کښې تير شوې دې چه جمهور محدثين په دې کښې د کمی زياتی قائل دی خکه چه تصديق د باطنی عقيدې نوم دې او عقيده د زړه غوټې ته وائی او غوټه کله سسته وی او کله مضبوطه وی او دا ممکن ده چه تصديق کښې کمې او زياتې دعلم د زياتوالی او مشاهدې په اعتبار سره اوشی په قرآن کريم کښې الله تعالی فرمائی ﴿أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِ إِيمَانًا﴾ (۲) ددې نه هم زياتوالي په اعتبار د معانئ او مشاهدې ثابتيږی حالانکه د امام ابوحنيفه رحمه الله او د عامو متکلمينو رائې دا ده چه په ايمان يعنی نفس تصديق کښې کمې او زياتې نه کيږی.

دا حضرات فرمائی چه په نصوصو کښې چه تصديق کښې کوم کمې زياتې معلوميږی هغه په ذاتياتو کښې د کمی او زياتی په لحاظ سره نه دې بلکه د خارجی امورو په اعتبار سره دې د اعمال صالحه په ذريعه ايمان کښې جلاء (رڼا) اوقلب کښې نورانيت پيدا کيږی زړه کښې انشراح (فراخی) حاصليږی ددې انشراح رڼا او نورانيت په وجه سړی ته د معلوميږی چه ايمان کښې اضافه اوشوه. حالانکه ايمان خو نفس تصديق دې هغه خو پخپل حال دې البته په دې کښې څه رڼا او نورانيت پيدا شوې دې.

شيخ الحديث مولانا محمد يونس صاحب رحمه الله فرمائی چه .. د انصاف خبره دا ده چه نکه څنګه د اعمالو په اعتبار سره ايمان کښې کمې او زياتې کيږی پخپله تصديق کښې هم کمې او زياتې کيږی خکه چه تصديق د زړه د غوټې نوم دې او د غوټې مضبوطه او کمزورې کيدل ښکاره خبره ده يوه غوټه خو داسې وی چه دا خو بچې هم کلاوولې شی او بله غوټه داسې وی چه دا يو پهلوان هم نشی کلاوولې.

دغه شان کافر پخپله عقيده کښې دومره کمزورې وی چه دا په معمولی خبرې سره متزلزل (خويولې) کيدې شی او هغه د خپلې نظرنې او خيالاتو نه اړولې کيدې شی او دويم دده په مقابل کښې دومره پوخ وی چه هغه په هيڅ شان سره د خپلې رائې نه اوړيدو ته تيار نه وی هم دا حال د مسلمان دې چه يو مسلمان د دومره کمزورې عقيدې والا وی چه هغه په معمولی خبره د خپل خائې نه اخوا کيږی دمال په لالچ سره دين بدلوی او په بعضو وختونو کښې د تورې د ويرې نه دين بدلوی لکه څنګه چه عام طور دفتنو په موقعو کښې کيږی او بعضې دومره پاخه او سخت وی چه نه د مال لالچ هغوی د دين نه اړولې شی اونه د تورې يره هغه د خپل خائې نه خوزولې شی والعلم عندالله سبحانه

خو حقيقت دا دې چه په نفس تصديق کښې کمې زياتې ممکن دې ترکومې پورې چه

---

(۱) اوګورئ: فتح الباری (ج۱،ص۱۰۳، ۱۰٤).

(۲) سورة التوبة: ۱۲٤)

تصدیق د غوټې او د زړه د عقد په معنی کښې د کیدو او ددې د مضبوط او کمزور کیدو تعلق دې نو دا د زړه د عقد د مضبوطئ او کمزورئ د اوصافو څخه دي دا ددې عقد په ذات او نفس کښې تبدیلی او کمې زیاتې نه دي کله کله داسې مواقع او حالات راپیښیږی چه د زړه د عقد په اوصافو کښې کمې اوکمزوری راځی او کله ددې په اوصافو کښې مضبوطی پیدا کیږی

البته ددې خبرې نه انکار نشته چه دا غوټه او د زړه عقد بالکل کلاویږی اوکله نه کلاویږی کله چه دمسلمان د زړه عقد کلاویږی نو کفر طرف ته منتقل کیږی او کله چه د کافر د زړه عقد کلاویږی نو دا بل ملت طرف ته منتقل کیږی نو د اوصافو د کمی زیاتی په وجه په نفس تصدیق کښې د کمی زیاتی قائل کیدل صحیح نه معلومیږی والله اعلم

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ﴾ (الکهف:۱۳) ﴿ وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِيْمَانًا ﴾ (المدثر:۳۱) ﴿ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ ﴾ (المائدة:۳) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))

امام بخاری رحمه الله دلته دري آیتونه ذکر کړی دی رومبی دواړه آیتونه د کتاب الایمان په شروع کښې تیر شوی دی خو دلته دوی دغه دواړه آیتونه د تمهید په طور ذکر کړی دی په اصل کښې امام بخاری رحمه الله په ﴿ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ ﴾ (۱) سره د خپلې مدعا یعنی د ایمان زیادت او نقصان ثابتول غواړی خو په دې سره د ایمان زیادت او نقصان نصاً نه ثابتیږی نو امام بخاری رحمه الله د تمهید په طور رومبی دواړه آیتونه ذکرکړی دی چه په دې کښې د ایمان او هدایت زیادت صراحتاً او نصاً مذکور دي او کوم څیز چه قابل د زیادت وی هغه قابل د نقصان هم وی خکه چه زیادت او نقصان د اضافی امورو څخه دي هرکله چه په رومبی دوو آیتونو سره دا معلومه شوه چه په ایمان او هدایت کښې زیاتوالي کیدې شی نو استلزاماً دا هم معلومه شوه چه په دې کښې کمی هم کیږی بیا په دریم آیت کښې د کمال ذکر دي او د کمال مقابل نقص دي معلومه شوه چه کمال په معنی د .. الزیادة.. دي هم دا د امام بخاری رحمه الله د ارشاد «فإذا ترك شيئاً من الكمال فهو ناقص» مطلب دي

حاصل دا دي چه په رومبی دوو آیتونو سره نصاً د ایمان او هدایت زیاتوالي معلومیږی او استلزاماً نقص (هم ثابتیږی) او په دریم آیت کښې هم دا زیاتوالي کمال سره تعبیر کړې شوي دي خکه چه د کمال مقابل نقص دي خکه که کمال پریخودلې شی نو نقص به پیدا کیږی نو معلومه شوه چه د کمال نه مراد زیاتوالي دي والله اعلم

هم دا مضمون حافظ رحمه الله په دې طریقه بیان کړي دي چه چونکه په رومبی دواړه آیتونه د توطئه او تمهید په طور راوړلی شوي دی او ددې نه زیاتوالی نصاً مستفاد کیږی چه دا نقص ته مستلزم دي حالانکه په دریم آیت کښې چه د ..کمال.. کوم ذکر دي هغه د زیادت په معنی کښې صریح نه دي بلکه صرف د نقص معنی ته مستلزم دي او د نقص دا استلزام

---

۱) المائدة-۳)_

د زیادت قبلولو مستدعی دي.په دې وجه امام بخاری رحمه الله په «فإذا ترك شيئاً من الكمال لهو ناقص» وئیلو سره ددې تشریح فرمائیلې ده.او هم ددې نکتې په وجه نې د دریم آیت او رومبی دواړو آیتونو ذکر کولو په انداز کښې تفاوت کړې دي چه د رومبی دواړو په شروع کښې نې ،، وقول الله تعالی،، اوفرمائیل.او د دریم آیت په شروع کښې نې ،، وقال، اوفرمائیل.(۱)

یو اشکال او دهغې جواب بعضو عالمانو دلته اشکال کړې دي.چه په ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ د ایمان په کمی او زیاتی باندې استدلال کول صحیح نه دي.په دې وجه چه دا یو محتمل آیت دي.ځکه کیدې شی.چه په دې آیت کښې د ..اکمال.. نه «إظهار الحجة على المخالفين» مراد وی.یعنی د مخالفینو په مقابله کښې حجت اسلام غالب کول.اودا هم کیدې شی.چه داد«إظهار أهل الدين على المشركين» په معنی کښې وی.یعنی مسلمانان دغیرمسلمو په مقابله کښې غالب کول.په دې دواړو صورتونو کښې د امام بخاری رحمه الله مدعا نه ثابتیږی.ځکه چه په دې کښې د ایمان د کمی او زیاتی معنی نشته.

البته د.. اکمال.. په معنی کښې یو دا احتمال هم شته.چه ددې نه اکمال د فرائضو مقصود وی.په دې صورت کښې ددوی مدعا ثابتیږی.خو ددې معنی د اختیارولو په صورت کښې دا لازمیږی.چه تر اوسه پورې دین ناقص وو.او څومره صحابه کرام رضي الله عنهم هم چه ددې آیت د نزول نه مخکښې مخکښې وفات شوی دی.تول ..العیاذ بالله..ناقص الایمان وو.حالانکه دا خبره صحیح نه ده.ایمان په هره موقعه کامل پاتې شوې دي؟

ددې اشکال جواب دا دي.چه قرآن کریم د الله ﷻ یو جامع کلام دي.نو کیدې شی.چه دا تولې معانې مراد وی.

په دریمه معنی چه کوم اشکال کیږی.د هغې جواب دا دي.چه نقص یو اضافی څیز دي.د نقص یو صورت هغه دي.کوم چه قابل د مذمت دي.او یو صورت هغه دي.کوم چه قابل د مدح وی.

قابل د مذمت نقص هغه دي.کوم چه اختیاری وی.لکه یوکس ته دا علم شته. چه زما په ذمه ددې فرائضو او واجباتو ادا کول دی.بیا هغه په قصد سره دا پریږدی.

او ددې په مقابله کښې دویم قسم کوم چه قابل د مدح او تعریف دي.هغه نقص دي.کوم چه غیر اختیاری دي.لکه یوکس ته د فرائضو او ذمه داریٔ علم نه وې شوې.یا علم شوې وی.خو هغه غیر مکلف وی.د نقص دا صورت قابل د مذمت خو څه جوړیږی.چه په دې جهت سره قابل د مدح هم دي.چه ددې سړی زړه مطمئن کیږی.او ددې خبرې منتظر وی.چه روستو به کوم احکام راځی.مونږ به هغه منو.د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم شان هم دا وو.چه دوی په حضوراکرم ﷺ باندې ایمان راوړو.او ورسره نې دا عزم هم کړې وو.چه روستو به

---

۱) اوګورئ: فتح الباری(ج۱،ص ۱۰۴)-

کوم څه په تاسو نازلیږی هغه به منو او دکومو اعمالو چه مونږه مکلف کولې شو په هغې باندې به مونږه عمل کوو «لوزيدلقمل ولوكلف لعمل» ددوی شان وو
بهرحال دلته د..اکمال.. نه مراد اکمال د فرائضو دې خو ددې نه نه لازمیږی چه کله شریعت ناقص پاتې شوې وی بلکه شریعت محکمې هم کامل وو اوس اکمل شو دا داسې ده لکه ونیلې شی چه دین محمدی د دین عیسوی او دین موسوی نه اکمل دې حالانکه هغه شریعتونه هم پخپله زمانه کښې هم کامل وو خو شریعت محمدیه پخپله زمانه کښې د هغې نه اکمل دې خکه چه کومه د خوبۍ (خصلت) خبره هغه شریعتونو کښې وه د هغې سره زیاتی نوری د خوبیانو (او خصلتونو) خبرې په دې کښې جمع کړې شوی دی (۱)

٣٠- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ (٢) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ [أنظر: ٧٠٠٩، ٧٠٠٨، ٧٠٠٧]

رجال الحديث

① مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدی فراهیدی بصری دې ابوعمرو د دوی کنیت دې (٢) شحام نوم سړه هم مشهور دې (٣)
د عبدالله بن عون. قره بن خالد. مالك بن مغول. سعيد بن ابی عروبه. هشام دستوائی. شعبة بن الحجاج او د مبارك بن فضاله رحمهم الله وغیره نه ئې روایت کړې دې (٤)

---

(١) اوګورئ: فتح الباری (ج١.ص١٠٤)-
(٢) الحديث اخرجه البخاری فی صحيحه أيضاً. فی كتاب التفسير.سورة البقرة. باب قول الله تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ رقم(٤٤٧٦) وفی كتاب الرقاق. باب صفة الجنة والنار.رقم(٦٥٦٥) وفی كتاب التوحيد. باب قول الله تعالى ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم(٧٤١٠)و باب قول الله تعالى ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ﴾ رقم(٧٤٤٠)و باب كلام الرب عزوجلّ يوم القيامة مع الأنبياء وغيرهم .رقم(٧٥٠٩)و(٧٥١٠) وباب ماجاء فی قوله عزوجلّ: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ رقم(٧٥١٦) ومسلم فی صحيحه(ج١.ص١٠٨. ١٠٩) كتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.و الترمذی فی جامعه فی كتاب صفة جهنم. باب ما جاء أن للنار نفسين. وما ذكر من يخرج من النار من أهل التوحيد. و ابن ماجه فی سننه. فی كتاب الزهد. باب ذكر الشفاعة. رقم(٤٣١٢))-
(٣) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧))-
(٤) طبقات ابن سعد(٣٠٤١٧)_
(٥) اوګورئ: تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧. ٤٨٩) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥))-

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری. امام ابوداؤد. یحی بن معین. نصر بن علی. امام عبدالله بن عبدالرحمن دارمی. ابوزرعه. ابوحاتم. او ابومسلم کجی ﷺ وغیره ډیر آئمه محدثین دی (۱)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی ،،ثقة مأمون،،(۲)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ،،ثقة صدوق،،(۳)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،کان ثقة کثیر الحدیث،،(۴)

امام حبان رحمه الله فرمائی ،،وکان من المتقنین،،(۵)

علامه سمعانی رحمه الله فرمائی ،،من الثقات المتقنین،،(۶)

امام عجلی رحمه الله فرمائی ،،کان ثقة عسی بأخرة،،(۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،ثقة مأمون مکثر عسی بأخرة،،(۸)

دا مسلم بن ابراهیم بصری دي د طلب حدیث په سلسله کښې د بصري نه کله هم او نه وتلو (۹) ددي باوجود محدثینو دوی په .. مکثرینو.. کښې شمار کړي دي لکه څنګه چه د شاته نقلونو نه معلومیږی.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی ((ما رحل مسلم إلی أحد، وکتب عن قریب من ألف شیخ....))(۱۰)

پخپله فرمائی ((کتبت عن ثمان مائة شیخ، ما جرت الجمر))(۱۱) یعنی ما د اتو سوو شیوخو نه حدیثونه روایت کړی دی.ما ته د بصري د پل نه اوړیدل لازمی شو.

د علم حرص ئي دومره زیات وو.چه په کثرت سره ئي د نښځو نه هم روایتونه اوکړل.لکه امام عجلی رحمه الله فرمائی چه.،،وروی عن سبعین امرأة،،(۱۲)

---

(۱) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۸۹. ۴۹۰) وسیر أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵))-

(۲) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۹۰)وسیر أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵)والکاشف)_

(۳) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۹۱) وسیر أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)وتهذیب التهذیب(ج۱۰.ص۱۲۲))-

(۴) الطبقات لابن سعد(ج۷.ص۳۰۴))-

(۵) الثقات لابن حبان(ج۹.ص۱۵۷))-

(۶) الأنساب للسمعانی(ج۴.ص۳۵۷) نسبت ..فراهیدی..)-

(۷) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۹۰. ۴۹۱)وتهذیب التهذیب(ج۱۰.ص۱۲۲) وسیر أعلام النبلاء (ج۱۰.ص۳۱۶))-

(۸) تقریب التهذیب(ص۵۲۹)رقم(۶۶۱۶))-

(۹) الکاشف(ج۲.ص۲۵۷)رقم(۵۴۰۵))-

(۱۰) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۹۱) وسیر أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵))-

(۱۱) پورتنی حواله جات)-

(۱۲) تهذیب الکمال(ج۲۷.ص۴۹۱)وسیر أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)والخلاصة للخزرجی(ص۳۷۴))-

د حديث په نشر و اشاعت کښې دومره مصروف وو چه د واده حاجت هم .انغلو پخپله فرمائی «ماأتيتُ حلالاً ولا حراماً قط»[1]

ابوحاتم رحمه الله فرمائی «كان لا يحتاج إليه، يعني الجماع»[2] يعنی دوی دعلم نه داسې خپل مشغله جوړه کړې وه چه د سړو د فطری خواهش تقاضا نې ختمه شوې وه

دوی په ۱۳۳ھ کښې پیداشوی وو او په ۲۲۲ھ کښې وفات شو[3] رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً.

② هشام: دا ابوبکر هشام بن ابوعبدالله سنبر بصری دستوانی دی[4]

«دستوا، بفتح الدال و سكون السين المهملتين، وضم التاء ثالث الحروف، وفتح الواو، وفي آخره الألف

[5]وقيل: بفتح التاء المثناة من فوق[6]په اهواز کښې د یو وړوکی ښار کلی نوم دی[7]چونکه هشام بن ابی عبدالله به د هغه ځانې نه درآمد شوې کپړې خرڅولې په دې وجه هغه ته ..دستوائی.. وئیلې شی[8]

دوی د یحیی بن ابی کثیر. قتاده.ایوب سختیانی. حماد بن ابی سلیمان فقیه .ابوالزبیر. عبدالله بن ابی نجیح او د عاصم بن بهدله رحمهم الله وغیره نه د حدیثو علم حاصل کړې دی[9] ددوی په شاګردانو کښې ددوی د دوو خامنو معاذ بن هشام او د عبدالله بن هشام نه علاوه امام شعبه.ابن المبارك. يزيد بن زريع. اسماعيل بن عليه يحيى القطان.وكيع بن الجراح. عبدالرحمن بن مهدی. يزيد بن هارون. ابوداود طيالسی. او ابونعيم الفضل بن دكين رحمهم الله وغیره ډیر اساطین (د دین د ستنو پشان عالمان) د علم حدیث شامل دی[10]

امام شعبه بن الحجاج رحمه الله فرمائی «كان هشام الدستوائي أحفظ مني عن قتادة»[11] او فرمائی «هشام الدستوائي أعلم بحديث قتادة مني وأكثر مجالسةً له مني»[12]

---

[1] تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۱)وتهذيب التهذيب(ج۱۰.ص۱۲۲)وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)).

[2] سير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)و تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۱)).

[3] طبقات ابن سعد(۳۰۴\۷) والثقات لابن حبان(۱۵۷\۹)).

[4] تهذيب الكمال(ج۳.ص۲۱۵. ۲۱۶)).

[5] الأنساب للسمعاني(ج۲.ص۴۷۶)).

[6] تقريب التهذيب(ص۵۷۳)رقم(۷۲۹۹)).

[7] الأنساب للسمعاني(ج۲.ص۴۷۶)و تهذيب الكمال(۲۱۶\۳۰) والكاشف(ج۲.ص۳۳۷)رقم(۵۹۶۹)

[8] پوزتنی حواله جات).

[9] تهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۱۶)وسير أعلام النبلاء(ج۷.ص۱۴۹. ۱۵۰)).

[10] تهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۱۶. ۲۱۷)وسير أعلام النبلاء(ج۷.ص۱۵۰)).

[11] تهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۱۸)وسير أعلام النبلاء(ج۷.ص۱۵۰)وهدى الساري(ص۴۴۸)).

[12] تهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۱۸)وسير أعلام النبلاء(ج۷.ص۱۵۰)).

د ابن علیه رحمه الله نه معلی بن منصور رحمه الله د بصري د حفاظو په باره کښې تپوس وکړو
دوی د بصري په حفاظو کښې د هشام دستوائی رحمه الله ذکر هم اوکړو (۱)
امام وکیع رحمه الله فرمائی. «حدثنا هشام الدستوائی،، وکان ثبتاً،،» (۲)
یحي بن سعید القطان رحمه الله چه به کله د هشام نه حدیث اوریدل نو بیا به دوی نه دوی
حدیث د بل چا نه د اوریدو پرواه نه وه (۳)
ابوداؤد طیالسی رحمه الله فرمائی. «کان هشام الدستوائی أمیر المؤمنین فی الحدیث» (۴)
د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه چه کله د امام اوزاعی رحمه الله او د هشام رحمه الله په باره کښې تپوس
اوکړې شو. «أیهما أثبت فی یحی بن أبی کثیر» چه د یحي بن ابی کثیر په حدیثونو کښې په دوی
دواړو کښې کوم یو زیات مضبوط دي؟ نو دوی جواب ورکړو «الدستوائی لا تسأل عنه أحداً. ما
أری الناس یروون عن أحد أثبت منه مثله عن، وأما أثبت منه فلا» (۵) یعنی دوی جواب ورکړو چه
دستوائی زیات مضبوط دي. ددوی په باره کښې دچا نه دتپوس ضرورت نشته زه نه پیژنم
چه د دوی نه زیات د یو مضبوط راوی نه خلق روایت کوی ددې شی خو
وی. خو ددوی نه څوک زیات شی. هیڅ څوک داسې نشته
او امام احمد رحمه الله فرمائی. «أکبر من فی یحی بن أبی کثیر من أهل البصرة هشام الدستوائی» (۶)
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی. «هشام الدستوائی ثبت» (۷)
امام عجلی رحمه الله فرمائی. «هشام الدستوائی بصری، ثقة ثبت فی الحدیث» (۸)
خلاصه دا چه هشام دستوائی رحمه الله د صحاح سته د ثقه ترین راویانو کښې دي ددوی په
ثقاهت او تثبت باندې هیڅ چا کلام نه دي کړې. خصوصاً د یحي بن ابی کثیر او قتادة
رحمهما الله په حدیثونو کښې خو دوی ته ددې حضراتو په ټولو شاګردانو باندې فوقیت
حاصل دي. البته بعضو خلقو ده لره .. قدری .. ګرځولې دي. لکه څنګه چه
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی «وکان ثقة ثبتاً فی الحدیث حجة، إلا أنه یری بالقدر» (۹)

---

(۱) پورتنی حواله جات)-
(۲) تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۱۹)وسیر أعلام النبلاء(ج ۷.ص ۱۵۱))-
(۳) پورتنی حواله جات)-
(۴) تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۲۰)وسیر أعلام النبلاء(ج ۷.ص ۱۵۱) والکاشف(ج ۲.ص ۳۳۷) رقم (۵۹۶۹)
وخلاصة الخزرجی(ص ۴۱۰))-
(۵) تهذیب الکمال(ج ۳۰. ۲۲۰)وسیر أعلام النبلاء(ج ۷.ص ۱۵۱)او اوګورئ هدی الساری(ص ۴۴۸))-
(۶) تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۲۰) وسیر أعلام النبلاء(ج ۷.ص ۱۵۱))-
(۷) تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۲۰))-
(۸) تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۲۱)وسیر أعلام النبلاء(ج ۷.ص ۱۵۱)وهدی الساری(ص ۴۴۸))-
(۹) الطبقات لابن سعد(ج ۷.ص ۲۷۹))-

دغه شان امام عجلی رحمه الله فرمائی «كان يقول بالقدر، ولم يكن يدعو اليه»[1]

دغه شان د امام يحي بن معين رحمه الله نه هم دا خبره نقل کړی[2]

خو اول د هشام دستوائی رحمه الله په باره کښې حافظ رحمه الله دا یو قول نقل کړې دې چه هغوی د خپلې فاسدې عقیدې نه رجوع کړې وه[3]

دویمه خبره دا ده چه مونږه بار بار ذکرکړی دی چه .. بدعت.. مطلقاً د روایت قبلولو دپاره قادح نه دې بلکه دهغه مبتدع روایت رد کولې شی چه هغه داعی هم وی[4] حالانکه هشام رحمه الله ته چه کومو حضراتو ..قدری.. ونیلی دی هغوی ددې خبرې اقرار کوی چه هغه داعی نه وو.

لکه چه د امام عجلی رحمه الله قول تیر شوې دې «ولم يكن يدعو اليه».

دغه شان د امام يحي بن معين رحمه الله نه حافظ محمد بن البرقی رحمه الله تپوس اوکړو «أرأيت من يرى بالقدر يكتب حديثه؟» نو امام يحي بن معين رحمه الله جواب ورکړو «نعم، قد كان قتادة، وهشام الدستوائي، سعيد بن أبي عروبة، وعبدالوارث، وذكر جماعة، يقولون بالقدر، وهم ثقات، يكتب حديثهم، مالم يدعوا إلى شئ»[5]

هم دا وجه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددوی تصدیق کړې دې او فرمانیلې ئې دی «أحدث الأثبات، مجمع على ثقة وإتقانه....»[6] ددې نه پس چه ابن سعد او عجلی رحمهما الله کوم ددوی په باره کښې کلام کړې دې هغه ئې نقل کړې دې او ددې الزام غیر معتبر کیدل ئې په دې طریقه بنکاره کړی دی. فرمائی: «قلت: إحتج به الأئمة»[7] یعنی په دوی چه د .. بدعت.. کوم الزام دې هغه قادح او د روایت قبلولو نه مانع نه دې په دې وجه ټولو ائمه حدیث ددوی

---

[1] تهذيب الكمال (ج ٣٠، ص ٢٢١) وسير أعلام النبلاء (ج ٧، ص ١٥١)).

[2] قاله الذهبي في الميزان (ج ٤، ص ٣٠٠) رقم (٩٢٢٩)).

[3] ميزان الإعتدال (ج ٤، ص ٣٠٠) رقم (٩٢٢٩)).

[4] قال الذهبي رحمه الله في السير (ج ٧، ص ١٥٤):.....فيجمع تصرفات أئمة الحديث تؤذن بأن المبتدع إذا لم تبح بدعته خروجه من دائرة الإسلام، ولم تبح دمه، فإن قبول ما رواه سائغ، وهذه المسألة لم تتبرهن لي كما ينبغي، والذي اتضح لي منها أن من دخل في بدعة، ولم يعد من رؤوسها ولا أمعن فيها: يقبل حديثه، كما مثل الحافظ أبو زكريا، أي يحي بن معين، بأولئك المذكورين، وسيأتي في المتن قريباً، وحديثهم في كتب الإسلام لصدقهم وحفظهم..)).

[5] وسير أعلام النبلاء (ج ٧، ص ١٥٣، ١٥٤)).

[6] هدى الساري (ص ٤٤٨)).

[7] يوتنې: چه الخ.

روایات قبول کړي دی او دهغې نه نې استدلال کړې دې والله اعلم

هشام دستوانی رحمه الله ډیر زیات نرم زړه او د اخلاص مالك وو د خپل نفس به نې همیشه محاسبه کوله

امام محمد بن سعد رحمه الله لیکلی دی چه کله به د شپې فورا ډیوه مړه شوه نو هشام رحمه الله به بستره باندې ږیدو ددوی کور والا چه به کله ډیوه اولګوله نو دوی ته به آرام کیدو یو خلې ددوی بی بی به دې باره کښې ددوی نه تپوس اوکړو نو وې فرمائیل «إني إذا ذكرت ظلمة القبر» یعنی چه ډیوه مړه شی او تیاره جوړه شی نو ماته د قبر تیاره رایاد ږیږی بیا ماته آرام نه راځی

دومره زیات به نې ژړل چه ددې په وجه نې نظر ختم شوې وو بس ستړګې به نې کلاوې خو څه به نې نه لیدل (۱)

پخپله به نې ونیل «ليتنا نتجو لا علينا ولا لنا» (۲) کاش معامله برابر سرابر شوې وه او په څه طریقه خلاص شوې وې!!

امام شعبه رحمه الله به فرمائیل «ما من الناس أحد أقول: إنه طلب الحديث يريد به الله، إلا هشام صاحب الدستوائي....» (۳)

د دومره زیات اخلاص باوجود به نې د خپل نفس احتساب په دې طریقه کولو چه پخپله به نې فرمائیل «والله ما أستطيع أن أقول: إني ذهبت يوما قط أطلب الحديث أريد به وجه الله عز وجل» (۴)

دهشام دستوانی رحمه الله د وفات په باره کښې مختلف اقوال منقول دی راجح دا دې چه به ۱۵۴ھ کښې ددوی وفات شوې دې (۵) رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

④ قتادة: دا مشهور تابعی محدث حضرت قتاده بن دعامه سدوسی رحمه الله دې د دوی مختصر حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تیر شوی دی

⑤ أنس: دا د حضور اکرم ﷺ خادم خاص حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې ددوی مختصر حالات هم شاته د ،،باب الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې ذکر شوی دی

---

(۱) الطبقات (ج۷.ص۲۷۹) و تهذيب الكمال (ج۳۰.ص۲۲۲) وسير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۲)).

(۲) تهذيب الكمال (ج۳۰.ص۲۲۲) وسير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۲)).

(۳) تهذيب الكمال (ج۳۰.ص۲۱۸) وسير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۲)).

(۴) سير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۰) و تهذيب الكمال (ج۳۰.ص۲۱۸)).

(۵) وسير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۲))

(۶) اوګورئ تهذيب الكمال مع حاشيه (ج۳۰.ص۲۲۲، ۲۲۳) والأنساب للسمعاني (ج۲.ص۴۷۶) و طبقات ابن سعد (ج۷.ص۲۸۰) وسير أعلام النبلاء (ج۷.ص۱۵۵) والكاشف مع التعليق (ج۲.ص۳۳۷) رقم (۵۹۶۹) و تقريب التهذيب (ص۵۷۳) رقم (۷۲۹۹) وخلاصة الخزرجي (ص۴۱۰)).

قوله قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ: کوم کس چه لا اله الا الله وئيلي وی او دده په زړه کښې د اوربشې برابر خير (ايمان) وی نو يوه نه يوه ورځ به ضرور د جهنم نه راوځی او کوم کس چه کلمه وئيلي وی او دده په زړه کښې د غنمو برابر خير يعنی ايمان وی نوهغه به ضرور دجهنم نه راوځی دغه شان چه کوم کس کلمه وئيلي وی او دهغه په زړه کښې د ذرې برابر خير يعنی ايمان وی نو هغه به د جهنم نه ضرور راوځی

..يخرج.. د مجرد نه د معروف صيغه ده دا .. يخرج.. (د باب افعال نه مجهول) هم وئيلي شوي دي ددې تائيد دهغه روايت نه کيږی په کوم کښې چه ،،أخرجوا،، صيغه راغلي ده (۱)

په دې حديث کښې چه د ..خير.. کومې مختلف درجې ،،شعيرة، برة،، او ،،ذرة،، سره تعبير کړې شوی دی. ددې نه د عمل مختلفې درجې مراد دی او که د تصديق؟ په دې کښې اختلاف دی.

د علامه مهلب بن ابی صفره رحمه الله رائې دا ده چه په دې سره د اعمالو مختلفې درجې بيان کړې شوی دی او ددې نسبت قلب طرف ته کړې شوې دی. خکه چه عمل په نيت باندې موقوف دی او دا د قلب فعل دی (۲)

د بعضو نورو حضراتو رائې دا ده ممکن ده چه ددې نه د تصديق مختلفې درجې مراد وی ددې قرينه داده چه د تولو درجو اضافت قلب طرف ته شوی دی او په تصديق کښې په زيادت د علم او مشاهدې سره اضافه کيږی (۳) والله اعلم.

ذرة: دا لفظ د ذال معجمه فتحې او په راء مشدده سره دی حالانکه د شعبه په روايت کښې کوم چه امام مسلم رحمه الله نقل کړې دی (۴) هغوی دا ،، ذرة،، (بضم الذال المعجمة و تخفيف الراء المهمله) وئيلي دی کوم چه تصحيف دی (۵)

بيا د ،،ذرة،، مختلفې معانې بيان کړې شوی دی يو قول دا دی چه په موزونی څيزونو کښې د تولو نه کمتر څيز ته وائی.

دويم قول دادی چه ذره هغې بوسری (ريزې) ته وئيلې شی کوم چه په شعاع کښې په نظر راځی.

---

(۱) فتح الباری (ج ۱. ص ۱۰٤) عمدة القاری (ج ۱. ص ۲٦۰) وشرح الکرمانی (ج ۱. ص ۱۷٤)).

(۲) فتح الباری (ج ۱. ص ۱۰٤) وعمدة القاری (ج ۱. ص ۲٦۱) و شرح الکرمانی (ج ۱. ص ۱۷۵)).

(۳) بورتنی حواله جات)

(۴) صحيح مسلم (ج ۱. ص ۱۰۹) کتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.)

(۵) فتح الباری (ج ۱. ص ۱۰٤))

دريم قول دا دي چه ورکوتی میږی ته وائی.
د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دی چه که ته په خاورو کښې لاس اولګې او خپل لاس اوخنډې نو د لاسونو نه چه کوم دوړې پرې هغه به ذره وی.
یو قول دا هم دي چه د څلورو ذرو ملاویدو نه پس یو .. خردل .. جوړیږی.(۱)
بیا په دي حدیث کښې د ،،لاإله إلا الله،، نه مراد پوره کلمه ده لکه وئیلې شی چه «قرأ: قل هو الله أحد» اوددي نه پوره سورت مراد وی.نو دا اشکال کیدل پکار نه دی چه په ،،لاإله إلا الله،، کښې صرف توحید دي د رسالت اقرار نشته په دي وجه به دده نجات د ایمان بالرسالة نه بغیر څنګه کیږی؟ چونکه ،،لاإله إلا الله،، د کلمې عنوان دي نو پوره کلمه مراد ده چه په دي کښې رسالت او رسول سره د ملاو شوو ټولو عقائدو بیان داخل دي.(۲) والله أعلم.

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ: د ابو عبدالله نه مراد پخپله امام بخاری رحمه الله دي په بعضو نسخو کښې ،،قال أبوعبدالله،، موجود نه دي بلکه په ،،وقال أبان.....،، وئیلو سره ددي تعلیق ذکرکړي شوي دي.(۳)
دا حدیث د امام بخاری رحمه الله د تعلیقاتو څخه دي چه دا امام حاکم رحمه الله پخپل کتاب .. کتاب الاربعین.. کښې د ،،أبوسلمة موسى بن إسماعيل قال حدثنا أبان.....،، طریق سره موصولاً روایت کړي دي.(۴) دغه شان امام بیهقی رحمه الله هم د حاکم رحمه الله طریق سره پخپل .. کتاب الاعتقاد.. کښې موصولاً نقل کړي دي.(۵)
د مذکوره تعلیق مقصد ددي تعلیق ذکرکولو سره د امام بخاری رحمه الله دوه بنیادی مقصدونه دی
① یو مقصد خو دا دي چه د حضرت انس رضي الله عنه دا حدیث کوم چه دهشام طریق سره نقل دي هغې کښې قتاده د حضرت انس رضي الله عنه نه عنعنه سره روایت کوی.او قتاده مدلس دي.ددوی عنعنه مقبول نه ده.تر هغه وخته پورې چه د تحدیث صراحت ملاو نشی.دلته چه امام بخاری رحمه الله د ابان کوم طریق نقل کړي دي په دي کښې قتاده د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت کولو

---

(۱) ددي ټولو اقوالو دپاره اوګورئ: فتح الباری(ج۱.ص۱۰٤) و عمدة القاری(ج۱.ص۲٦۰)).
(۲) فتح الباری(ج۱.ص۱۰٤) وعمدة القاری(ج۱.ص۲٦۰)).
(۳) عمدة القاری(ج۱.ص۲٦۱)).
(۴) عمدة القاری(ج۱.ص۲٦۱)و فتح الباری(ج۱.ص۱۰٤) وهدی الساری(ص۲۰) و تغلیق التعلیق (ج۲.ص٤۹)).
(۵) هدی الساری(ص۲۰) وتغلیق التعلیق(ج۲.ص۵۰)).

سره د تحديث صراحت کړي دي نو د حضرت انس رضي الله عنه دا حديث بې غباره (او محفوظ) دي.
ددې مقصد دپاره ئې دويم طريق سره ددې متابعت ذکر کړي دي.(۱)

② دويم مقصد دا دي چه د هشام دستوانئ رحمه الله په طريق کښې ،،من عين،، دي.
او د ابان رحمه الله په طريق کښې ،، من ايمان،، دي. مؤلف رحمه الله دا اوښودل چه دهشام په روايت کښې د ،،عين،، نه مراد ،،ايمان،، دي. لکه څنګه چه د ابان په روايت کښې واقع شوي دي.(۲)
ددې دواړو مقصدونو نه علاوه د متابعت يوه عمومي فائده تقويت هم وي نو دلته دا متابعت تقويت دپاره هم ګرځولې شي.(۳)

يو اشکال او دهغې جواب دلته دا اشکال کيږي چه امام بخاري رحمه الله مخکښې د عنعنې روايت ذکرکړو بيا ئې تحديث والا طريق نقل کړو. دغه شان ئې مخکښې د ،،من عين،، والا روايت نقل کړو. ددې نه پس ئې د ،،من ايمان،، تفسير والا روايت ذکر کړو. دومره اوږده طريقه ئې ولې اختيار کړله؟ حالانکه دا ممکنه وه چه اصلاً ئې د ابان طريق سره موصولاً حديث نقل کړې وې چه هغې کښې دتحديث تصريح هم شته او د ..ايمان تصريح هم؟!
ددې جواب دا دي چه اصل کښې د هشام په روايت کښې اګرچه عنعنه ده خو هغه د ابان په مقابله کښې اوثق او احفظ دي په دې وجه امام بخاري رحمه الله دهشام روايت وړاندې نقل کړو. او د ابان روايت ئې متابعة ذکرکړو. په دې طريقه اصلاً د اتقن او اضبط راوی روايت راغلو. او استشهاداً هغه روايت ذکر کړې شو. په کوم کښې چه د تحديث صراحت او د مخکنی حديث تفسير دي.(۴) والله أعلم.

رجال الحديث

① ابان: دا ابو يزيد ابان بن يزيد عطار بصری دي.(۵)
دا دحضرت حسن بصری، عاصم بن بهدله، عبيدالله بن عمر القواريری، عمرو بن دينار، قتاده بن دعامه، مالك بن دينار، هشام بن عروه، يحي بن سعيد انصاری او يحي بن ابی كثير رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.(۶)
ددوی نه ابوداؤد طيالسی، سهل بن بكار، عبدالله بن المبارك، عبيدالله بن موسی، عفان

---

(۱) فتح الباری (ج۱،ص۱۰۵) وعمدة القاری(ج۱،ص۲۶۱))-
(۲) پورتنی حواله جات.)-
(۳) عمدة القاری(ج۱،ص۲۶۱))-
(۴) فتح الباری(ج۱،ص۱۰۵) وعمدة القاری(ج۱،ص۲۶۱))-
(۵) تهذيب الكمال(۲٤۱۲)وسير أعلام النبلاء(ج۷\٤۳۱) وغيره كتب رجال))-
(۶) تهذيب الكمال(۲٤۱۲)وسير أعلام النبلاء(ج۷\٤۳۲) وتهذيب التهذيب(ج۱۱\۱۰۱))-

بن مسلم. مسلم بن ابراهيم. ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى. وكيع بن الجراح. يحيى القطان. او يزيد بن هارون رحمهم الله روايت كوى (١)

امام احمد رحمه الله فرمانى «ثبت فى كل المشايخ» (٢)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمانى «ثقة» (٣)

امام نسائى رحمه الله فرمانى «ثقة» (٤)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمانى «كان عندنا ثقة» (٥)

امام عجلى رحمه الله فرمانى «بصرى ثقة، وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه» (٦)

ابن شاهين ددوى توثيق كړې دي. (٧)

ابن حبان رحمه الله دي په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دي. (٨)

ابوحاتم رحمه الله فرمائى «صالح الحديث» (٩)

ددې اقوالو نه معلومه شوه. چه ابان بن يزيد عطار ثقه راوى دي. البته په دوى باندې بعضو محدثينو كلام هم كړې دي لكه:

د امام عجلى رحمه الله قول اوس تير شو. «وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه».

خو ددې جواب بالكل واضح دي. خكه چه دوى پخپله تصريح هم اوكړله. چه هغوى به په دې سلسله كښې هيڅ بحث نه كولو. او وړاندې بار بار مونږ ذكر كړى دى. چه .. بدعت.. په هغه صورت كښې قادح وى. كله چه صاحب د بدعت داعى هم وى.

دغه شان ابن عدى رحمه الله دوى پخپل كتاب .. الكامل.. كښې ذكر كړى دى. او ددوى يو خو غريب حديثونه ئې نقل كړى دى. ددې نه پس هغوى فرمائيلى دى: «و أبان بن يزيد العطار، له

---

(١) تهذيب الكمال (٢٥\١٢) و تهذيب التهذيب (ج ١٠١\١١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤٣٢\٧)).

(٢) تهذيب الكمال (٢٥\١٢) و تهذيب التهذيب (ج ١٠١\١١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤٣٢\٧) والكاشف (ج ٢٠٧\١) رقم (١١١) وخلاصة الخزرجى (ص ١٥) وهدى الساري (ص ٣٨٧)).

(٣) تهذيب الكمال (٢٥\١٢) و تهذيب التهذيب (ج ١٠١\١١) وهدى الساري (ص ٣٨٧) وسير أعلام النبلاء (ج ٤٣٢\٧)).

(٤) تهذيب الكمال و تهذيب التهذيب وسير أعلام النبلاء .. پورتنى حواله جات..).

(١٠١\١١)).

(١٠٢) وسير أعلام النبلاء (ج ٤٣٢\٧)).

).

رُوايات غير ما ذكرت، وهو حسن الحديث، متماسك، يكتب حديثه، وله أحاديث صالحة من القبيل الذي ذكرته، وعامتها مستقيمة، وأرجو أنه من أهل الصدق»(١)

د ابن عدي رحمه الله دا مذكوره عبارت اګرچه په توثيق باندې دلالت کوي خو چونکه د دې زيات توثيق الفاظ نه دي د کوم چه هغه يقيناً چه مستحق وو په دې وجه حافظ ذهبي رحمه الله ددې عبارت نقل کولو نه پس ليکلي دي: «قلتُ: بل هو ثقة حجة، ذاهيك أن أحمد بن حنبل ذكره، فقال: كان ثبتاً على كل المشايخ، وقال ابن معين والنسائي: ثقة»(٢)

بيا ابن الجوزي رحمه الله هم دوی په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دي او د کديمي په طريق نې نقل کړی دی چه يحي بن سعيد القطان به ددوی نه روايت نه کولو.(٣)

خو دا جرح بالکل مردود ده. ځکه چه اول خو دا جرح مبهم ده. ځکه دا معلومه نه ده چه يحي القطان رحمه الله به ولې روايت نه کولو؟ ددې هيڅ وجه نه ده بيان کړې شوې.

دويمه خبره دا چه کديمي پخپله ضعيف(٤) او غير معتمد دي.(٥)

دريمه خبره دا ده چه د کديمي بالکل خلاف امام يحي بن معين رحمه الله ددوی توثيق کړې دي. فرمائي. «ثقة كان يحي بن سعيد يروي عنه»(٦)

حافظ ذهبي رحمه الله په ابن الجوزي رحمه الله باندې د خپل خفګان اظهار کړې دي. ددوی تردید نې کړې دي. او فرمائيلی نې دی. «وقد أورده أيضاً العلامة أبو الفرج ابن الجوزي في الضعفاء، ولم يذكر فيه أقوال من وثقه وهذا من عيوب كتابه: يسرد الجرح ويسكت عن التوثيق»(٧)

---

(١) الكامل في ضعفاء الرجال(ج١،ص٣٩٠، ٣٩١))-

(٢) ميزان الإعتدال(ج١،ص١٦))-

(٣) اوګورئ: ميزان الإعتدال (ج١\١٦) وتهذيب التهذيب(ج١\١٠٢) وسير أعلام النبلاء(ج٧\٤٣٢))-

(٤) قال الحافظ في هدى الساري(ص٣٨٧): وهذا مردود، لأن الكديمي ضعيف..وانظر تقريب التهذيب (٥١٥)رقم(٦٤١٩))-

(٥) قال الذهبي في الميزان(ج١،ص١٦):.. روى الكديمي، وليس بمعتمد: سمعت علياً يقول سمعت يحي بن سعيد قول: لا أروي عن أبا العطار..وقال ابن حجر في تهذيب التهذيب(١\١٠٢) والكديمي ليس بمعتمد.. وقد أسلفنا قول ابن معين، أن القطان كان يروي عنه، فهو المعتمد،والله أعلم))-

(٦) تهذيب الكمال(٢\٢٥)وتهذيب التهذيب(ج١١\١٠١) وهدى الساري(ص٣٨٧) وقال الذهبي في سير أعلام النبلاء (ج٧،ص٤٣٢) بعد ما نقل عن طريق الكديمي عن ابن المديني عن القطان أن ليس أبانا،و قال لا أحدث عنه فإن صح هذا فقد كان لا يروي عنه،ثم روى عنه، وتغير اجتهاده،فقد رو ى عباس الدوري عن يحي بن معين قال: مات يحي بن سعيد، وهو يروي عن أبان بن يزيد))-

(٧) ميزان الإعتدال(ج١،ص١٦)،هذا وقد نقل الحافظ ابن حجر قول الذهبي هذا في تهذيب التهذيب(١١\١٠٢) من غير عزو إليه ولا إشارة له، وكأنه من كلامه، وقد نبّه على ذالک الدكتور بشار عواد معروف في تعليقاته على تهذيب الكمال(٢\٢٥))-

بيا دلته دا وضاحت هم ضروری دي چه امام بخاری رحمه الله ددوی نه ډير کم روايتونه نقل کړی دی او هر څائي کښي ئي ددوی روايتونه استشهاداً نقل کړی دی.(۱) البته صرف په يو مقام باندي ددوی يو روايت موصولاً راغلي دي چه په هغي کښي هغوی فرمائی «قال لنا مسلم بن إبراهيم: حدثنا أبان.....»(۲) والله أعلم.

ددوی وفات د ۱۶۰ھ نه پس ؤ يعنی په دويمه صدئ کښي د شپيتو او اويا د لسو په مينځ کښي) شوي دي (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

فائده ,,ابان،، منصرف دي او که غير منصرف؟ په دي کښي اختلاف دي

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه ددي وزن ،، فعال،، دي پس دا منصرف دي او د دي په شروع کښي چه کومه همزه ده هغه اصلی ده هم دا صحيح او مشهور قول دي اکثر حضرات هم ددي قائل دی حالانکه ابن مالك نحوی رحمه الله فرمائی چه دا غيرمنصرف دي خکه چه د ,,افعل،، په وزن دي گويا په دي کښي د غير منصرف دوه سببونه وزن فعل او علميت موجود دی.(۴)

تنبيه دي باب سره متعلق ضروری تفصيلات په ،،باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال،، کښي تير شوی دی ددي باب ،،پنځم بحث،، ته ضرور مراجعت کول پکار دی

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْعُمَيْسِ أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (۵) أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ

---

(۱) هدی الساری(ص۳۸۷) وفتح الباری(ج۵،ص۳) کتاب الحرث والمزارعة باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه.)-

(۲) صحيح بخاری. كتاب الحرث والمزارعة. باب فضل الزرع و الغرس إذا أكل منه.)-

(۳) اوگورئ حاشيه د الكاشف لسبط ابن العجمی(ج۱،ص۲۰۷). تقريب التهذيب(ج وخلاصة الخزرجي (ص۱۵)

(۴) عمدة القاری(ج۱،ص۲۶۱). وقال الزبيدی في تاج العروس(ج۹،ص۱۱۷ مادة: أبن): و أبان كسحاب. مصروفة. اسم رجل. وهو ،،فعال،، والهمزة أصلية كماجری عليه المصنف (أی الفيروز آبادی صاحب القاموس) وحققه الدمليني. و ابن مالك. وجزم به ابن شيب الحرانی في جامع الفنون.. وأكثر النحاة والمحدثين على منعه من الصرف للعملية والوزن. وبحث المحققون في الوزن. لأنه إذا كان ماضياً فلا يكون خاصاً. أو اسم تفضيل فالقياس في مثله..أبين.. وقال بعض ائمة اللغة: من لم يعرف صرف..أبان..فهو أتان. نقله الشهاب رحمه الله في شرح الشفا))-

(۵) الحديث أخرجه البخاری أيضاً في صحيحه في كتاب المغازی. باب حجة الوداع. رقم(۴۴۰۷)وفی كتاب التفسير. سورة المائدة. باب ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ.....الخ﴾ رقم(۴۶۰۶) وفی فاتحة كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة. رقم(۷۲۶۸)و مسلم في صحيحه(ج۲. ص۴۱۹. ۴۲۰) فواتح كتاب التفسير. والنسائی في سننه(ج۲،ص۴۳) كتاب مناسك الحج. باب ماذكر في يوم عرفة. وفی (۲۶۹\۲) كتاب الإيمان وشرائعه. باب زيادة الإيمان. والترمذی في جامعه. في كتاب التفسير. باب ومن سورة المائدة. رقم(۳۰۴۳))-

الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ [٤٥، ٤٣٣٠، ٦٨٤٠]

حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه ته د يهودو يو سړی اووئيل چه ای امیرالمؤمنين! ستاسو په کتاب کښې يو داسې آيت دي که هغه په مونږ يهوديانو باندې نازل شوې وي نو په دغه ورځ به مونږ اختر کولو. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل هغه کوم يو آيت دي؟ وې ونيل چه هغه ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ.....الخ﴾ والا آيت دي يعنی ما نن ورځ ستاسو دپاره ستاسو دين مکمل کړو. او خپل نعمت مې په تاسو باندې تمام کړو. او ستاسو دپاره ما دين اسلام خوښ کړو. حضرت عمر رضي الله عنه جواب ورکړو چه مونږ ته هغه ورځ هم معلومه ده. او هغه ځائې هم معلوم دي. کوم ځائې چه دا آيت په حضوراکرم صلى الله عليه وسلم باندې نازل شوې وو هغوی صلى الله عليه وسلم په عرفات کښې ولاړ وو. او هغه د جمعې ورځ وه.

رجال الحديث

① الحسن بن الصباح: دا ابوعلی الحسن بن الصباح ،، بتشديد الباء الموحدة،[1] بن محمد البزار ،، برای بعدها راء[2] الواسطی ثم البغدادی دي.[3]

دا دامام احمد بن حنبل، جعفر بن عون، سفيان بن عيينه، علی بن المدينی او وکيع بن الجراح رحمهم الله وغيره د ډيرو لويو محدثينو نه روايت کوی.[4]

ددوی نه په روايت کونکو کښې امام بخاری، امام ابوداؤد، امام ترمذی، ابراهيم حربی، ابويعلی موصلی، او حسن بن سفيان رحمهم الله وغيره ائمه حديث دی.[5]

امام احمد رحمه الله فرمائی.«ثقة، صاحب سنة»[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«صدوق، وكانت له جلالة عجيبة ببغداد، كان أحمد بن حنبل يرفع من قدره ويجله»[7]

---

[1] عمدة القاری(ج١،ص٢٦٢))-

[2] پورتنۍ حواله)-

[3] تهذيب الكمال(٦\١٩١)-

[4] تهذيب الكمال(ج٦،ص١٩٢،١٩١) وسير أعلام النبلاء(١٢\١٩٢)وغيره)-

[5] تهذيب الكمال(٦\١٩٢و١٩٣) وسير أعلام النبلاء(١٢\١٩٣))-

[6] تهذيب الكمال(٦\١٩٣) والكاشف(١١\٣٢٦) رقم(١٠٣٨)وسير أعلام النبلاء(١٢\١٩٤) وتهذيب التهذيب (١٢\٢٩٠) ميزان الإعتدال (١١\٤٩٩) والخلاصة(ص٧٩))-

[7] تهذيب الكمال(٦\١٩٤) والكاشف(١١\٣٢٦) رقم ١٠٣٨) وتذكرة الحفاظ(١٢\٤٧٦) ميزان الإعتدال (١١\٤٩٩)

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي.(۱)
دحسن بن الصباح تقریباً ټولو ائمه محدثینو توثیق کړې دي.البته امام نسائی رحمه الله پخپل کتاب الکنی کښې ددې په باره کښې لیکلی دی.،، لیس بالقوی،، حالانکه د خپلو شیوخو نمونه ئې شمار کړی.او فرمائیلی ئې دی.«بغدادی صالح»(۲)(۸۰)
حافظ ابن حجر رحمه الله د امام نسائی رحمه الله قول ،، لیس بالقوی،، نقل کړې دي. او فرمائیلی ئې دی.«هذا تلیین هین، وقد روی عنه البخاری و أصحاب السنن إلا ابن ماجه، ولم یکثر عنه البخاری»(۳)
مطلب دا دي.چه امام نسائی رحمه الله کوم تضعیف کړې دي.دا معمولی تضعیف دي.چه ددې تحمل (برداشت) کیدې شی.خصوصاً کله چه په استثناء د ابن ماجه. د امام بخاری رحمه الله سره نورو اصحاب سنن ددوی د روایاتو نه استدلال کړې دي.بیا امام بخاری رحمه الله چه ددوی نه کوم روایات اخستي دی.هغه ډیر کم دی.
حسن بن الصباح په عبادت او صلاح او تقوی کښې مشهور وو.لکه چه حافظ ابن قریش محمد بن جمعه رحمه الله فرمائی.«وکان أحد الصالحین»(۴)
ابو العباس سراج رحمه الله فرمائی.«کان من خیار الناس ببغداد»(۵)
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.«مایأتی علی ابن البزار یوم إلا وهو یعمل فیه خیراً، ولقد کنا نختلف إلی فلان المحدث، وسماه، قال: وکنا نقعد نتذاکر الحدیث إلی خروج الشیخ، و ابن البزار قائم یصلی إلی خروج الشیخ، ومایأتی علیه یوم إلا وهو یعمل فیه الخیر»(۶)
په ۲۴۹ھ کښې ددوی وفات شوي دي.(۷) رحمة الله علیه_

② جعفر بن عون: دا جعفر بن عون عمرو بن حریث قرشی مخزومی کوفی دي.ابو عون ددوی کنیت دي.(۸)

---

۱) کتاب الثقات(۱۷۶\۸))-
۲) تهذیب الکمال(۱۹٤\٦)وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۱۲) میزان الإعتدال (٤۹۹\۱))-
۳) هدی الساری(ص۳۹۷) وقال فیه(ص٤٦۱):..الحسن بن الصباح البزار: تعنت فیه النسائی..)-
٤) تهذیب الکمال(۱۹٤\٦) وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۱۲)-
۵) وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۱۲) وسیر أعلام النبلاء(۱۹٤\۱۲) و میزان الإعتدال (٤۹۹\۱)-
٦) تهذیب الکمال(٦\۱۹۳-۱۹٤وتذکرة الحفاظ(٤۷٦\۲وسیر أعلام النبلاء(۱۹۳\۱۲)_
۷) کتاب الثقات لابن حبان (۱۷۳\۸)تهذیب الکمال(۱۹٤\٦و ۱۹۵)وتذکرة الحفاظ(٤۷٦\۲) وسیر أعلام النبلاء(۱۹۵\۱۲)-
۸) تهذیب الکمال(۷۰\۱۵و ۷۱) وسیرأعلام النبلاء(٤۳۹\۱و ٤٤۰)وغیره)-

د امام ابو حنيفه، سفيان ثوري، اعمش، مسعر بن كدام، يحي بن سعيد انصاري او دهشام بن عروه ﷺ وغيره نه روايت كوى.(١)

ددوى نه اسحاق بن راهويه، اسحاق كوسج، حسن بن الصباح البزار، ابوخيثمه زهير بن حرب او احمد بن الفرات ﷺ وغيره ډيرو د اهل علمو حديثونه روايت كړى دى.(٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى.«رجل صالح ليس به بأس»(٣)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.«ثقة»(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«صدوق»(٥)

ابن حبان(٦) او ابن شاهين(٧) ﷺ دوى لره په ،ثقاتو، كښې ذكر كړې دي.

ابن قانع رحمه الله فرمائى.«كان ثقة»(٨)

حافظ ذهبى رحمه الله هم دوى لره .. ثقه.. گرخولي دي.(٩)

محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة كثير الحديث»(١٠)

دغه شان ابن خلفون او عجلى رحمهما الله هم دوى لره ثقه گرخولي دي.(١١)

په ٢٠٦هـ يا ٢٠٧هـ كښې تقريباً ٩٧ كالو په عمر كښې ددوى وفات اوشو.(١٢) رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

---

(١) تهذيب الكمال(٧١\١٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١)).

(٢) تهذيب الكمال٧١\١٥و٧٢)وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١٩)_

(٣) تهذيب الكمال(٧٢\١٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١) وتهذيب التهذيب(١٠١\١٢)_

(٤) تهذيب الكمال(٧٣\١٥) وتهذيب التهذيب(١٠١\١٢) وخلاصة الخزرجى(٦٣)_

(٥) تهذيب الكمال(٧٣\١٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١) وتهذيب التهذيب(١٠١\١٢)_

(٦) كتاب الثقات(١٤١\٦)_

(٧) وتهذيب التهذيب(تهذيب التهذيب(١٠١\١٢)_

(٨) پورتنئ حواله.)-

(٩) الكاشف للذهبى(١٢٩٥\١)رقم(٧٩٦))-

(١٠) طبقات إبن سعد (٣٩٦\٦)-

(١١) تعليقات على تهذيب الكمال(٧٣\١٥)_

(١٢) تهذيب الكمال(٧٣\١٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١، ٤٤١) وتهذيب التهذيب(١٠١\١٢) والكاشف للذهبى(٢٩٥\١١)كتاب الثقات لإبن حبان (١٤١\٦) تقريب التهذيب(ص،١٤١) رقم(٩٤٨) والخلاصة(ص٦٣))-

⑦ابوالعميس: دا ابوالعميس عتبه بن عبدالله بن عتبه بن عبدالله بن مسعود الهذلي المسعودي الكوفي دي.(١)
د امام عامر بن شراحيل شعبي، عبدالله بن عبدالله بن جبر انصاري، ابن ابي مليكه، قيس بن مسلم جدلي او د ابو اسحاق سبيعي رحمهم الله وغيره نه ئې حديث حاصل كړو.(٢)
ددوی نه جعفر بن عون، حفص بن غياث، ابو اسامه، سفيان بن عيينه، شعبه، ابو نعيم او وكيع بن الجراح رحمهم الله روايت كړې دي.(٣)
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي «ثقة».(٤)
امام يحيى بن معين رحمه الله هم دوی لره .. ثقه.. ګرځولې دي.(٥)
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي «صالح الحديث».(٦)
ابن سعد رحمه الله فرمائي «وكان ثقة».(٧)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي «ثقة».(٨)
امام عجلي رحمه الله فرمائي «كوفي ثقة».(٩)
ابن حبان رحمه الله هم دوی لره په .، كتاب الثقات، كښې ذكر كړې دي.(١٠)
حافظ ذهبي رحمه الله په .، تهذيب، كښې ليكلي دي «موته قريب من موت الأعمش» او د امام اعمش رحمه الله وفات په ١٤٨هـ كښې شوې دي.او علامه سراج الدين ابن الملقن رحمه الله فرمائيلي دي چه ددوی وفات په ١٢٠هـ كښې شوې دي.(١١)والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً_

⑧ قيس بن مسلم: دا ابو عمرو قيس بن مسلم جدلي(١٢)عدواني كوفي دي.(١٣)

---

١) تهذيب الكمال(٣٠٩\١٩)_
٢) تهذيب الكمال(٣٠٩\١٩و٣١٠) سيرأعلام النبلاء(٢٠\٧)_
٣) تهذيب الكمال(٣١٠\١٩) سيرأعلام النبلاء(٢٠\٧)_
٤) تهذيب الكمال(٣١٠\١٩) سيرأعلام النبلاء(٢٠\٧)_
٥) پورتنۍ حواله.)-
٦) پورتنۍ حواله.)-
٧) الطبقات لابن سعد(٦\٣٦٦)-
٨) تقريب التهذيب(ص.٣٨١) رقم ٤٤٣٢)_
٩) تعليقات على تهذيب الكمال(٣١٠\١٩)_
١٠) كتاب الثقات(٢٦٩\٧))-
١١) اوګورئ حاشيه دالكاشف لسبط ابن العجمي رحمه الله (١١ ٦٩٦)رقم(٣٦٦٤))-
١٢) دا جديله قبيلي طرف ته نسبت دي.اوګورئ الأنساب للسمعاني(٣٠١٢. ٣١))-
١٣) تهذيب الكمال(٨١\٢٤))-

دا د حضرت طارق بن شهاب رضي الله عنه علاوه د سعيد بن جبير. مجاهد. عبدالرحمن بن ابى ليلى. حسن بن محمد الحنفيه او د ابراهيم بن جرير بن عبدالله بجلى رحمه الله نه د حديثو روايت كوى (١)

ددوى نه په احاديثو اوريدونكو كښې سفيان ثورى. امام ابوحنيفه. مسعر بن كدام. ابوالعميس. امام اعمش او ابراهيم بن محمد بن المنتشر رحمهم الله وغيره دى (٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى «ثقة فى الحديث» (٣)

امام يحيى بن معين او ابو حاتم رحمهما الله فرمائيلى دى «ثقة» (٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى «ثقة وكان يرى الإرجاء» (٥)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى «وكان ثقة ثبتاً له حديث صالح» (٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «ثبت» (٧)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ..كتاب الثقات.. كښې ذكر كړې دې (٨)

امام عجلى رحمه الله فرمائى «كوفى ثقة» (٩)

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى «ثقة ثقة وكان مرجئاً» (١٠)

امام ابوداود رحمه الله فرمائى «كان مرجئاً» (١١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ثقة رمى بالإرجاء» (١٢)

ددوى وفات په ١٢٠ھ كښې اوشو (١٣) رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً_

---

(١) تهذيب الكمال (٨٢\٢٤))-

(٢) پورتنى حوالې.)-

(٣) تهذيب المكمال (٨٢\٢٤) وتهذيب التهذيب (٤٠٣\٨)_

(٤) تهذيب الكمال (٨٣\٢٤) وتهذيب التهذيب (٤٠٤\٨))-

(٥) پورتنى حواله.)-

(٦) طبقات ابن سعد (ج٦\٣١٧))-

(٧) الكاشف (١٤١\٢) رقم (٤٦١٦))-

(٨) كتاب الثقات لابن حبان (ج٧\٣٢٦))-

(٩) وتهذيب التهذيب (ج٨\٤٠٤))-

(١٠) پورتنى حواله.)-

(١١) تهذيب الكمال (٨٢\٢٤) وتهذيب التهذيب (٤٠٤\٨) وسير أعلام النبلاء (١٦٥\٥))-

(١٢) تقريب التهذيب (٤٥٨) رقم (٥٥٩١))-

(١٣) الطبقات لابن سعد (٣١٧\٦) وكتاب الثقات لابن حبان (٣٢٦\٧) و تهذيب الكمال (٨٣\٢٤) وغيره)-

تنبیه دا خبره په ذهن کښې کینول پکار دی.چه د صاحب بدعت روایت هغه مردود وی.کله چه هغه داعي وی.دلته د قیس بن مسلم په باره کښې تقریباً دټولو ائمه رجال اتفاق دي.چه هغه ثقه وو.البته بعضو حضراتو دوی براه راست ،، مرجی،، ګرځولي دي.او بعضو حضراتو د،، رمی بالإحجار،، تعبیر اختیار کړي دي.خو یوکس هم دوی لره په «دعاة الی البدعة» کښې نه دي شمار کړي.والله اعلم.

⑥ طارق بن شهاب: دا حضرت طارق بن شهاب بن عبد شمس کوفی بجلی احمسی رضی الله عنه دي.ابو عبدالله ددوی کنیت دي.(۱)

دوی د خلفاءِ اربعه نه علاوه د حضرت بلال، حضرت حذیفه، حضرت خالد بن الولید، حضرت رافع بن عمرو طائی، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت سلمان فارسی، حضرت کعب بن عجره، حضرت مقداد بن الاسود، حضرت ابو سعید خدری، او د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنهم نه روایت حدیث کړي دي.(۲)

ددوی نه روایت کونکوکښې ابراهیم بن مهاجر، اسماعیل بن ابی خالد، سلیمان احول، سماك بن حرب او قیس بن مسلم جدلی رحمهم الله وغیره حضرات تابعین دی.(۳)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«لیست له صحبة»(۴)

حالانکه حقیقت دا دي.چه دوی د جاهلیت زمانه هم موندلي ده.او د اسلام زمانه هم. د حضوراکرم صلی الله علیه وسلم زیارت ئې کړي دي.خو د هغوی(رضی الله عنهم) نه هیڅ حدیث نه دي اوریدلي.نو کوم روایتونه چه ددوی د حضوراکرم صلی الله علیه وسلم نه براه راست رانقل دی.هغه د صحابو د مراسیلو د قبیل څخه دي.(۵)چه دا بالاتفاق مقبول دی.(کما مر غیر مرة)

پخپله فرمائی.«رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم وغزوت فی خلافة أبی بکر فی السرایا وغیرها»(۶)

په یو بل طریق کښې دی.«وغزوت فی خلافة أبی بکر وعمر، بضعاً وأربعین، بین غزوة وسریة»(۷)

دغه شان ددوی نه نقل دی.«قدم وفد بجیلة علی النبی صلی الله علیه وسلم فقال: ابدأ بالأحمسیین، ودعانا»(۸)

---

۱) تهذیب الکمال(۱۳\۳٤۱)وغیره.)-

۲) تهذیب الکمال(۱۳\۳٤۲) وتهذیب الأسماء واللغات للنوی(۱\ ۲۵۱) طبقات إبن سعد (۶\۶۶))-

۳) تهذیب الکمال(۱۳\۳٤۲) وتهذیب التهذیب(۵\۳))-

۴) الاصابة(۱\۲.۲۲۰) وتهذیب التهذیب(۵\٤))-

۵) اوګورئ: تهذیب الکمال(۱۳\۳٤۱) والإصابة(ج۲.ص۲۲۰) وتهذیب التهذیب(۵\٤)وتهذیب الأسماء واللغات(۱\۱۲۵) وخلاصة الخزرجی(ص۱۷۸))-

۶) مسند أبی داؤد الطیالسی(ص۱۸۰)رقم(۱۲۸۰))-

۷) طبقات إبن سعد (ج۶\۶۶))-

۸) مسند أبی داؤد الطیالسی(ص۱۸۱))-

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی. «قد رأى النبي ﷺ ولم يسمع منه شيئاً»(۱)

امام یحیی بن معین او عجلی رحمهما الله دوی .. ثقه.. ګرخولي دي.(۲)
ددوی وفات په ۸۲هـ یا ۸۳هـ یا ۸۴هـ کښي شوي دي.بعضو حضراتو ۱۲۳هـ سن وفات نقل کړي دي.چه دا صحیح نه دي.(۳)

تنبیه دا وضاحت ضروری دي.چه کوم سړی ته د صحابی کیدو شرف حاصل شی. هغه ته رڅا دتعدیل ضرورت نه وی.ځکه چه الله تعالی پخپله هغه عادل ګرخولي دي.(۴)

دلته د ابن معین او عجلی رحمهما الله قول د هغه مفروضي په صورت کښي نقل کړي شوي دي.کوم چه ابو حاتم رحمه الله فرمائی. چه دوی ته د.. صحبت.. شرف حاصل نه دي.اګرچه حقیقت دا دي.چه پخپله ابوحاتم رحمه الله دا خبره منی.چه د حضرت طارق بن شهاب رضي الله عنه نه صراحت سره نقل دی.چه دوی د حضوراکرم ﷺ زیارت کړي دي.(۵)والله أعلم.

⑨ **عمر بن الخطاب:** دا حضرت عمر بن الخطاب بن نفیل بن عبدالعزی عدوی دي. ابوحفص ددوی کنیت دي.
دوی په فقهاو صحابو کښي یو فقیه. ثانی الخلفاء الراشدین. او د عشره مبشره ځني دي.په خلفاو کښي دټولو نه مخکښي دوی ته د .. امیرالمؤمنین.. لقب ورکړي شو.
دوی د څلویښتو کسانو نه روستو په اسلام مشرف شو.(۶)ددوی په اسلام راوړلو سره اسلام او اهل اسلام ته تقویت حاصل شو.د بدر نه واخله په ټولو غزواتو او مشاهدو کښي شریك پاتي شوي دي.د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه پس دوی خلیفه منتخب شو.ددوی په عهد (زمانه خلافت) کښي ډیر ملکونه فتح شو.
د ذوالحجه۲۳هـ په آخر آخر کښي دوی باندي ابولؤلؤه مجوسی وار اوکړو.چه ددي په نتیجه کښي دوی شهید شو.او په محرم۲۴هـ کښي ددوی تدفین په حجره مبارکه کښي د حضوراکرم ﷺ او د خپل پیشوا حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه په اړخ کښي عمل کښي راغي.

---

(۱) تهذيب الكمال(۳٤۲\۱۱۳)وتهذيب التهذيب(ج٤\٥) والإصابة(ج۲،ص۲۲۰))-
(۲) تهذيب الكمال(۳٤۲\۱۱)وتهذيب التهذيب(ج٤\٥))-
(۳) اوګورئ: الثقات لابن حبان (ج۲\۲۰۱) تهذيب الكمال(۳٤۲\۱۱۳)وتهذيب التهذيب(ج٤\٥) تقريب التهذيب(ص۲۸۱)، وخلاصة الخزرجي(ص۱۷۸) وعمدة القاري(ج۱ص۲٦۲))-
(٤) انظر الفصل الثالث في بيان حال الصحابة من العدالة. من مقدمة الإصابة(ج۱،ص۹، ۱۲))-
(٥) اوګورئ: الإصابة (ج۲،ص۲۲۰) تهذيب الكمال(٤\٥))-
(٦) كذا في خلاصة الخزرجي(ص۲۸۲)و قيل: بعد أربعين رجلاً وعشر نسوة. وقيل بعد خمسة وأربعين رجلاً و إحدى عشرة إمرأة. كذا في صفة الصفوة لابن الجوزي(ج۱،ص۷۲۳، ۲۷٤))-

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی «كان إسلام عمر فتحاً، وكانت هجرته نصراً، وكانت إمارته رحمة»(۱)

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چه د تدفين نه فارغ شو نو وي فرمائيل «ذهب اليوم بتسعة أعشار العلم» يعنې حضرت عمر رضي الله عنه دعلم په لسو حصو کښې نهه حصې خپل خان سره يوړې ددوی نه تقريباً پنځه سوه او يوکم څلويښت حديثونه نقل دی چه په دې کښې لس متفق عليه دی بيې په نهه حديثونو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دې او په پنځلسو احاديثو کښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې (۲)

ددوی فضائل او مناقب بې شماره دی (۳) رضي الله عنه وأرضاه_

سَمِعَ جَعْفَرَبْنَ عَوْنٍ: دا هم دغه شان يعنی ،، سمع جعفر بن عون ،، ليکلې کيږی خو په وئيلو کښې ،، أنه سمع .... ،، وئيلې کيږی د محدثينو عادت دې چه په داسې موقعه باندې کتبتُ ،، أنه ،، حذف کوی البته نطقاً او قراءةً په وئيلو کښې دا نکاره کوی لکه څنګه چه عام طور د ،، حدثنا ،، او ،، أخبرنا ،، نه وړاندې ،، قال ،، کتابتاً حذف کوی خو نطقاً ددې قراءت ضرور کوی (۴)

أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ: يعنی په يهودو کښې يو سړی حضرت عمر رضي الله عنه ته اووئيل.

مسدد رحمه الله پخپل مسند کښې. امام طبرانی رحمه الله په معجم اوسط کښې او ابن جرير طبری رحمه الله پخپل تفسير (۵) کښې دا روايت نقل کړې دې ددوی په طريق کښې ددې سړی د نوم تصريح موجود ده چه دا کعب احبار وو (۶)

خو بيا اشکال کيږی چه امام بخاری رحمه الله هم دا روايت په کتاب المغازی کښې نقل کړې دې په هغې کښې ذکر دی «أن أناساً من اليهود ....» (۷) دغه شان دوی چه په کتاب التفسير کښې کوم روايت نقل کړې دې هغې کښې ،، قالت اليهود ،، الفاظ دی (۸) نو د حديث باب او د

---

(۱) طبقات ابن سعد (ج۳\۲۷۰) -

(۲) دا ټول تفصيلات د خلاصة الخزرجی (ج۱.ص۲۸۲) نه ماخوذ دی) -

(۳) ددوی تفصيلی حالاتو دپاره اوګورئ: طبقات ابن سعد (ج۳\۲۶۵-۳۷۶) وحلية الأولياء (۱\۳۸-۵۵) وصفة الصفوة (۱\۲۶۸-۲۹۳) و تهذيب الأسماء واللغات (ج۲.ص۳-۱۵) تهذيب الكمال (۲۱\۳۱۶-۳۲۶) وتهذيب التهذيب (ج۷\۴۳۸-۴۴۱) وخلاصة الخزرجی (ص۲۸۲)) -

(۴) فتح الباری (۱\۱۰۵) و عمدة القاری (۱\۲۶۳)) -

(۵) جامع البيان فی تفسير القرآن (۶\۵۳-۵۴)

(۶) فتح الباری (۱\۱۰۵) و عمدة القاری (۱\۲۹۳)) _

(۷) صحيح البخاری. كتاب المغازی. باب حجة الوداع. رقم (۴۴۰۷)) _

(۸) صحيح البخاری. كتاب التفسير. سورة المائدة. باب ﴿اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ .... الخ﴾ رقم: (۴۶۰۹)) -

مغازی او تفسیر روایت په مینځ کښې تعارض راځی.
نو جواب دا دي چه ددې روایتونو په مینځ کښې هیڅ تعارض نشته.خکه چه تطبیق ممکن دي.ددې صورت دا دي.چه سوال کونکي خو په حقیقت کښې کعب احبار وو.البته ددې سوال کولو په وخت دغه وخت د یهودو یو جماعت وو.چه د هغوی په نمائندګۍ کولو سره دوی دا خبره کړې وه.په حدیث کښې چه «أن رجلا من اليهود» وئیلی شوی دی.په دې کښې حقیقی نسبت قائل طرف ته دي.او په باقی دواړو روایتونو کښې چه د قول نسبت .. یهودو.. طرف ته کوم شوي دي.هغه په دې وجه چه هم دغه خلقو خبره کول غوښتل.او دهغوی نمائندګی کعب احبار کوله.(۱)والله أعلم۔

قوله: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾: یعنی اې امیرالمؤمنین! ستاسو په کتاب (قرآن کریم) کښې یو داسې آیت دي.که دا آیت په مونږه یهودو باندې نازل شوي وي.نو دغه ورځ به مونږه اختر جوړ کړي وو.حضرت عمر رضي الله عنه تپوس اوکړو.هغه کوم یو آیت دي؟ نو وي وئیل. ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ....﴾

مطلب دا دي.چه په دې آیت کښې الله ﷻ دي امت ته ډیر لوئې اعزاز ورکړو.او په ده باندې ئې د خپل خاص انعام ذکر اوفرمائیلو.یو خو دا چه ستاسو دین ئې مکمل کړو.په دې طریقه ئې د دین اسلام د کمال زیري ورکړو.دویم ئې د نعمت د اتمام ذکر اوکړو.چه په تاسو باندې مونږه خپل نعمت مکمل کړو.او بیا ئې دټولو نه آخر کښې دا اوفرمائیل. ﴿وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ یعنی ستا په دین اسلام سره زه راضی یم.دا زما خوښ دین دي.کوبا په ټولو آسمانی دینونو کښې د ین اسلامی الله تعالی منتخب کړي دي.دا دومره لوئې بشارت چه په کومه ورځ ملاو شوي دي.که مونږ ته داسې بشارت ملاو شوي وي.نو مونږه به د دغه ورځې دومره تعظیم کولو.چه ددې ورځې نه به مو اختر جوړ کړي وي.

قوله: قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ: حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل.مونږ ددغه ورځې او دهغه مقام نه ښه خبر یو.چه په کومه ورځ او په کوم مقام باندې به نبی کریم ﷺ باندې دا آیت نازل شو.په دغه وخت هغوی په عرفات کښې ولاړ وو.او د جمعې ورځ وه.

ایا د حضرت عمر رضي الله عنه جواب، سوال سره مطابقت لري په ښکاره د حضرت عمر رضي الله عنه جواب د سائل سوال سره مطابقت نه لري.خکه چه سائل پخپل سوال کښې ووئیلی وو.چه مونږ به دا ورځ اختر جوړه کړي وه.حالانکه حضرت عمر رضي الله عنه په جواب کښې د زمان او مکان

---

(۱) فتح الباری(۱۰۵\۱)و عمدة القاری(۲۶۳\۱)۔

معلومیدو خبره.ذکرکړي ده.په جواب کښې دا وئیل پکار وو.چه مونږ ته هغه وخت او هغه مقام معلوم دي.او زمونږ دپاره هغه ورځ د اختر ورځ ده؟

ددي جواب دا دي.چه په اصل کښې د حضرت عمر رضي الله عنه د جواب مطلب دا دي.چه دجمعې ورځ او د عرفې ورځ زمونږ په نیز اختر شمارلې کیږی.په دې وجه مونږ هم په دې آیت باندې د خوشحالئ اظهار کوو.په حدیث باب کښې چه د حضرت عمر رضي الله عنه کوم جواب منقول دي هغه مختصر دي.حالانکه د ،،اسحق عن قبیصه،، په طریق سره چه کوم روایت منقول دي.هغې کښې تفصیلی جواب موجود دي.چه حضرت عمر رضي الله عنه جواب ورکړو.« قَدْ عَلِمْتُ الْيَوْمَ الَّذِي أُنْزِلَتْ فِيهِ، وَالْمَكَانَ الَّذِي أُنْزِلَتْ فِيهِ يَوْمَ جُمُعَةٍ وَيَوْمَ عَرَفَةَ بِحَمْدِ اللهِ لَنَا عِيدٌ» (١) دغه شان په دې طریق کښې حافظ ابن حجر رحمه الله د طبری او طبرانی په حوالې سره الفاظ نقل کړی دی.« وهما لنا عیدان»(٢) دغه شان امام ترمذی رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت نقل کړې دي.«قال ابن عباس: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ وعنده یهودی فقال: لو أنزلت هذه الآیة علینا لاتخذنا یومها عیداً، فقال ابن عباس: فإنها نزلت فی یوم عیدین: فی یوم الجمعة ویوم عرفة»(٣) یعنی حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جواب ورکړو.چه دا آیت خو په هغه ورځ نازل شوې دي.چه زمونږ یو خو څه چه دوه اخترونه وو. جمعه هم وه.او عرفه هم وه.چه دا تفصیلی روایات مخې ته وی.نو په سوال او جواب کښې د عدم مطابقت اشکال ختمیږی.

ورځ د عرفې ئې څنګه اختر اوګرځوله؟ بیا دلته اشکال کیږی.چه ورځ د جمعې اختر ګرځول صحیح دی.خکه چه دا د هفتې په ورځو کښې د اختر ورځ ده.خو ورځ د عرفې خو د اختر ورځ نه ده.بلکه د اختر ورځ خو یوم النحر (د قربانئ ورځ) ده؟

ددي جواب دا دي.چه د عرفې د ورځې نه پس چه کومه ورځ راځی.هغې نه پس متصلاً ورځ د قربانئ راځی.نو ورځ د قربانئ د عرفې ورځې سره متصل او ملاو ده.او څه څیز سره چه نزدې او متصل کوم څیز وی.هغې ته هم ددغه څیز حکم ورکولې شی.لکه څنګه چه حدیث کښې وارد شوی دی.« شهرا عید لا ینقصان: رمضان و ذوالحجة»(٤) ذوالحجه خو ،،میاشت د اختر،، ده.خو رمضان خو،، میاشت د اختر،، نه ده.د ،،اختر میاشت،، خو د شوال میاشت

---

(١) تفسیر طبری(٦\٥٣ و ٥٤)

(٢) فتح الباری(١١\١٠٥)

(٣) جامع ترمذی(٢\١٣٤). کتاب التفسیر.باب ومن سورة المائدة.رقم(٣٠٦٤)

(٤) صحیح البخاری.کتاب الصوم باب: شهرا عید لاینقصان.رقم(١٩١٢)والصحیح لمسلم(١١\٣٤٩) کتاب الصیام. باب معنی قوله ﷺ شهراعید لا ینقصان. وسنن ابوداؤد. کتاب الصوم. باب الشهر یکون تسعاً وعشرین. رقم(٢٣٢٣). وجامع الترمذی. کتاب الصوم. باب ماجاء: شهرا عید لا ینقصان.رقم(٦٩٢) و سنن ابن ماجه. کتاب الصیام. باب ماجاء فی شهری العید. رقم(١٦٥٩)

ده په دي حديث کښې نبي کريم ﷺ رمضان .. داختر مياشت.. خکه ګرخولې ده.خکه چه اختر ددې سره متصل دي دغه شان ورځ د عرفې چونکه ورځ د نحر سره متصل ده. نو هم دا ورځ د اختر ګرخولې شوې ده (١)

يا چونکه د آيت نزول د صحيح روايت مطابق د مازيګر نه پس شوې وو.په دې وجه پخپله ورځ د عرفې اختر جوړه نکړې شوه خکه چه د اختر تحقق د اول د ورځې نه کيږي.د آخر د ورځې نه نه کيږي.په دې وجه فقهاء وائي.چه «رؤية الهلال بالنهار لليلة المستقبلة» يعنى د اختر په ورځ (د زوال نه روستو) که د سپوږمئ رؤيت متحقق شي.نو دا به د راروانې ورځې سپوږمئ ګڼلې شي. (٢)

د عرفې ورځ .د اختر ورځ ګرخولو وجه دا هم کيدې شي.چه ورځ د قربانئ ورځ د اختر ده.خو د عرفې ورځ هم د خلقو دپاره خصوصاً د حاجيانو دپاره ورځ د اختر ده.خکه چه په دې ورځ د حج اصل رکن .. وقوف عرفه.. اداکيږي.د حاجيانو د دعاګانو په برکت سره د خلقو ګناهونه معاف کيږي.د حاجيانو مراتب او درجې اوچتيږي.په دې وجه دا ورځ هم په حقيقت کښې د اختر ورځ ده.(٣)والله اعلم.

٣٣ = بَابُ الزَّكَاةُ مِنَ الإِسْلَام

وَقَوْلُهُ عزوجل ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ البينه:٥)

تيرو شوو بابونو سره ربط لکه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په مخکنو نورو ايمانى شعبو باندې مستقل تراجم قائم کړى دى.او د «الصلاة من الإيمان» او د «الجهاد من الإيمان» تراجم ئې راوړلى دى.هم دغه شان ئې دا ترجمه هم قائم کړې ده. (٤)

ددې نه وړاندې ئې بدنى عبادات ذکرکړى وو.او اوس مالى عبادات ذکر کوى. (٥) بيا د مذکوره ترجمې نه وړاندې امام بخارى رحمه الله «الصلاة من الإيمان» ذکر کړو.او،، صلاة،، سره متعلق ابواب ئې ذکرکړى دى.او ددې نه پس اوس «الزكاة من الإسلام» ذکرکوى.خکه چه ،،صلاة وزكاة،، توامين دى.او په قران او حديث کښې ددې ذکرعام طورباندې يوځائې کيږي. بيا خاص طور باندې ددې باب ما قبل باب «زيادة الإيمان ونقصانه» سره خاص مناسبت دي.

---

(١) فتح البارى(١١\١٠٥)

(٢) أنظر عمدة القارى(١١\٢٦٤)

(٣) أنظرشرح النووى على صحيح مسلم(١٢\٤٢٠) كتاب التفسير . وعمدة القارى(١٢٦٤)

(٤) اوګورئ: فتح البارى(١١\١٠٦)

(٥) فضل البارى(١١\٤٩٨)و إيضاح البخارى(١٤\٣٨١) ـ

چه وراندي ښودلی شوی وو چه اعمالو سره ایمان کښې زیادت متحقق کیږی او د اعمالو ترک سره نقصان لازمیږی اوس په مذکوره باب کښې دا بیان کړې شوی دی چه زکاة ادا کول د اسلام جزء دي نوکله چه زکاة اداکیږی نو اسلام به کامل وی او که ددې ادانیګی نه کیږی نو ناقص به وی (۱)والله اعلم

د ترجمة الباب مقصود د مذکوره ترجمة الباب مقصود هم اعمال د ایمان جزء ګرځول. او د ایمان ترکیب ثابتول دی. ګویا امام بخاری رحمه الله په ،،الزكاة من الإسلام،، ونیلو سره دا ښودلي ده چه زکاة په اسلام کښې داخل دي او اسلام او ایمان یو دي نو زکاة په ایمان کښې داخل او ددې شعبه شوه (۲)

دغه شان د مرجئه تردید هم مقصود کیدې شی چه هغوی اعمالو ته هیڅ وقعت (او حیثیت) نه ورکوی امام بخاری رحمه الله ثابته کړله چه اعمال د دین شعبې او اجزاء دی ددې نه بغیر دین او ایمان ناقص کیږی. (۳)والله أعلم۔

قوله: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾: دوی ته دا حکم ورکړې شوې وو چه دوی یکسویه او اخلاص سره صرف د الله تعالی عبادت اوکړی. او د مونځ پابندی اوکړی. او زکاة ادا کړی هم دا سیدها او مستحکم دین دي.

﴿وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ کښې ﴿الْقَيِّمَةِ﴾ د ،،المستقيمة،، په معنی کښې دي. (۴)او دا د ..الملة.. صفت دي.،،أي دين الملة المستقيمة،، (۵)او د ،،ذالك،، اشاره عبادت خالص د الله ډپاره. اقامت صلاة. او زکاة ورکولو طرف ته ده. (۶)معلومه شوه چه دا ټول څیزونه په دین اسلام کښې داخل دی. نو د مصنف ترجمه ثابته شوه.

بیا چونکه امام بخاری رحمه الله وراندي د صلاة مسئله ذکرکړې وه. په دي وجه ئې دي آیت کښې صرف ،،زكاة،، باندي ترجمه قائم کړې ده. (۷)والله أعلم۔

---

(۱) عمدة القاري(۱۱\۲۶٤) _

(۲) اوګورئ ایضاح البخاري(۱٤\۳۸۱)و تقریر بخاري شریف(۱\۱٤۷) _

(۳) فضل الباري(۱\٤۹۸) و إیضاح البخاري(۱٤\۳۸۱) _

(٤) فتح الباري(۱\۱۰۶) وعمدة القاري(۱۱\۲۶٤) _

(۵) عمدة القاري(۱۱\۲۶٤) _

(۶) پورتنۍ حواله_

(۷) فتح الباري(۱\۱۰۶) وعمدة القاري(۱۱\۲۶٤) _

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ (١) يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ [٤٦، ٢٦٧٨، ٦٩٥٦]

رجال الحديث

① اسماعيل: دا ابوعبدالله اسمعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دي.دا د امام مالك رحمه الله خورني دي.ددوى حلات وراندي د ،، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال،، لاندي تير شوى دى.

② مالك بن انس: دا امام دارالهجرة مالك ابن انس بن مالك بن ابى عامر بن عمرو اصبحى مدنى دي. ددوى حالات ،، باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندي تير شوى دى

③ ابوسهيل بن مالك: دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامر اصبحى تيمى مدنى دي.د امام مالك رحمه الله تره دي.ددوى حالات هم وراندي د،، باب علامة المنافق،، لاندي تير شوى دى.

④ ابيه،،: دا ابو انس او ابو محمد مالك بن ابى عامر بن عمرو اصبحى مدنى دي. دا د امام مالك رحمه الله نيكه (د پلار پلار) دي.ددوى حالات هم د،، باب علامة المنافق،، لاندي تير شوى دى.

---

(١) الحديث اخرجه البخارى ايضاً فى فاتحة كتاب الصوم. باب وجوب صوم رمضان. رقم(١٨٩١) وفى كتاب الشهادات. باب كيف يستخلف؟ رقم(٢٦٧٨) وفى كتاب الحيل. باب فى الزكاة و أن لا يفرق بين مجتمع ولا يجمع بين متفرق خشية الصدقة. رقم(٦٩٥٦) و مسلم فى صحيحه (٣٠١١) فى كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام. رقم(١٠٩ . ١١٠) و النسائى فى سننه (٧٩١١) فى كتاب الصلاة باب كم فرضت فى اليوم والليلة (٢٩٧١١) و فى كتاب الصيام. باب وجوب الصيام. (٢٧١١٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه. باب الزكاة و أبوداؤد فى سننه. فى كتاب الصلاة باب فرض الصلاة. رقم(٣٩١، ٣٩٢) ـ

⑥ **طلحه بن عبيدالله**: دا مشهور صحابی حضرت طلحه بن عبيدالله بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مره بن كعب بن لوئ بن غالب قرشی تيمی مدنی دي.ابومحمد ددوی كنيت دي.(۱)

دوی د هغه لسو خوش نصيبو صحابه كرامو رضی الله عنهم خني دي.كومو ته چه نبی كريم ﷺ د جنت خوشخبری ورکړي وه.د هغه اتو حضراتو خني دي.چاته چه په اسلام كښې د وړاندې والی سعادت ملاو دي.په هغه پنځو كسانو كښې دي.چاچه د حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه په لاسونو اسلام قبول كړي دي.او د شورى په هغه شپږو كسانو كښې دي.دچا نه چه د رضامندئ په حالت كښې حضوراكرم ﷺ ددي دنيا نه رخصت شو.(۲)

دوی د حضوراكرم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبكر صديق او د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنهما نه روايت كوی.(۳)

ددوی نه په روايت كونكو كښې ددوی د خامنو يحی، موسی، او عيسی نه علاوه سائب بن يزيد، مالك بن اوس بن الحدثان، ابوعثمان نهدی، قيس بن ابی حازم، مالك بن ابی عامر اصبحی، عامر بن شراحيل شعبی، احنف بن قيس، ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنهم وغيره حضرات دی.(۴)

دوی په غزوهٔ بدر كښې عملاً نه وو شريك شوی.خو حضوراكرم ﷺ دوی ته هم په غنيمت كښې حصه ورکړي وه.او د اجر خوشخبری ئې هم ورکړي وه.او د غزوهٔ احد نه واخله په باقی ټولو غزواتو او مشاهدو كښې شريك شوي دي.(۵)

د غزوهٔ احد چه به كله هم ذكر راتلو.نو حضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه به ددوی جان نثاری او قربانياني يادولې.او فرمائيل به ئې چه«ذاك كله يوم طلحة»(۶)

سخاوت ددوی فطرت جوړ شوي وو.حضوراكرم ﷺ دوی په ،،طلحة الخير طلحة الجود،، او ،،طلحة الفياض،، نوم سره ياد كړی دی.(۷)

---

۱) تهذيب الأسماء واللغات(۱/۱۱، ۲۵۱، ۲۵۲) وتهذيب الكمال(۱۳، ۴۱۲) وغيره۔

۲) حواله بالا۔

۳) تهذيب الكمال(۱۳/۴۱۳) ۔

۴) تهذيب الكمال(۱۳/۴۱۳) و تهذيب الأسماء واللغات(۱/۲۵۲) و سيراعلام النبلاء(۱/۲۴) ۔

۵) تهذيب الأسماء واللغات(۱/۲۵۲) ۔

۶) مسند أبی داؤد الطيالسی(ص۳) أحاديث أبی بكر الصديق رضی الله عنه)۔

۷) عن موسی بن طلحة عن أبيه قال:لما كان يوم أحد سماه النبی ﷺ طلحة الخير. وفی غزوة ذی العشيرة، طلحة الفياض. ويوم خيبر: طلحة الجود. سيراعلام النبلاء(ص ۳۰) ۔

قصه ده چه حضرت رسول ﷺ فرمانی «صحبت طلحة، فما رأيت أعطى لجزيل مال من غير مسألة منه»(۱) یعنی ما د حضرت ضحه رضي الله عنه به صحبت کښې پاتې شوې یم ما بغیر د سوال نه ددوی نه زیات خوب ورکونکی نه دی کتلی.

حضور اکرم ﷺ فرمانیلی دی «أوجب طلحة»(۲) او هم دوی فرمانیلی دی «طلحة ممن قضى نحبه»(۳)

یوځل حضور اکرم ﷺ حضرت ابوبکر. حضرت عمر. حضرت عثمان. حضرت علی. حضرت ضحه او حضرت زبیر رضي الله عنهم په حراء غر باندې اوختل هلته یو ګټ حرکت شروع کړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «اهدأ، إنما عليك نبي أو صديق أو شهيد»(۴)

د حضرت ضحه بن عبیدالله رضي الله عنه نه اته دیرش حدیثونه نقل دی چه په دې کښې دوه حدیثونه متفق علیه دی او په دوو حدیثونو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دې او په درې حدیثونو کښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې(۵)

د جمل واقعې په موقعه باندې په لسم د جمادی الاولی ۳۶ھ کښې دوی شهید شو(۶) ددوی د تدفین نه څه دیرش کاله پس ددوی لور خپل پلار په خوب کښې اوکتلو چه هغه د زمکې د نوندوالی شکایت کوی دغه وخت قبر اوکتلې شو او د هغه خاني نه بل خاني نه منتقل کړې شو او دفن کړې شو ددوی د سر د ویښتو هغه حصه کومې سره چه د زمکې نوندوالي نکیدلې وو معمولی شان متاثر شوې وه باقی هیڅ قسمه تغیر نې په پوره بدن کښې نه وو راغلی(۷) رضي الله عنه وأرضاه۔

قوله جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنْ الْإِسْلَامِ: د هل نجد نه یو سړی ګډ وډ ویښتو والا. د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو ددوی د وز ښکته خو اوریدې شو خو دغه سړی څه وئیل هیڅ پوهه کښې نه راتلل تردې چه هغه نږدې شو نو هغه د اسلام په بارہ کښې د نبی کریم ﷺ نه څه تپوس کولو

---

(۱) سير أعلام النبلاء(۱/۳۰) ـ
(۲) جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه. رقم(۳۷۳۸) ـ
(۳) جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه رقم(۳۷٤۰) ـ
(۴) جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه رقم(۳۶۹۶) ـ
(۵) تهذيب الأسماء واللغات(۱/۲۵۲) وخلاصة الخزرجي(ص ۱۸۰) ـ
(۶) تهذيب الأسماء(۱/۲۵۲) خلاصة الخزرجي(ص ۱۸۰) ـ
(۷) تهذيب الأسماء(۱/۲۵۲)و قيل إن الذي رأى في المنام رجل أتى ابنته عائشة. و أخبرها بما رأى. والله أعلم. انظر تهذيب الكمال(۱۳/٤۲۳) ـ

د «رجل» نه څوک مراد دي؟ په حديث باب کښې چه د کوم .. رجل مبهم.. ذکر راغلې دي د هغه په باره کښې ابن عبدالبر. ابن بطال. قاضی عياض. ابن العربی او منذری رحمهم الله فرمائی چه دا ضمام بن ثعلبه دي (۱). علامه سهيلی رحمه الله هم ددې تصريح کړې ده (۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ددې حضراتو د قول بنياد په دې خبره دي چه امام مسلم رحمه الله د حضرت طلحه رضي الله عنه د مذکوره حديث نه فوراً پس د حضرت انس رضي الله عنه حديث نقل کړې دي چه په دې کښې د ضمام بن ثعلبه قصه مذکور ده په دواړو حديثونو کښې يو څو څيزونه مشترک دی دواړو خايونو کښې سائل باندې يچی دي دغه شان په آخر کښې «لا أزيد على هذا ولا أنقص» هم دواړو خايونو کښې وارد شوي دي (۳)
خو امام قرطبی. شيخ الاسلام سراج الدين بلقينی. امام نووی. حافظ ابن حجر. او علامه عينی رحمهم الله وغيره شارحينو په نيز دا دواړه واقعي جدا جدا دی د دوی وينا دا ده چه د دواړو حديثونو سياق هم مختلف دي او د دواړو سائلينو سوالات هم متباين دی (۴) والله اعلم

قوله مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ: .. نجد .. اوچتي زمکي ته وائی د نجد په مقابله کښې .. غور .. دي بنکته زمکي ته وائی دي ته .. تهامه .. وائی دلته د نجد نه د حجاز او عراق په مينځ کښې اوچته حصه مراد ده (۵)

قوله ثَائِرَ الرَّأْسِ: د .. ثائر .. لفظ مرفوع هم وئيلې شی او منصوب هم. که مرفوع وی نو د .. رجل .. صفت به ګرځولې شی ځکه چه اضافت لفظيه دي په دې وجه دا نکره دي او د .. رجل .. صفت جوړيدو کښې هيڅ مانع نشته اوکه منصوب وی نو دا به د .. رجل .. نه حال ګرځولې شی ځکه چه ذوالحال نکره مخصصه ده په دې وجه دا حال جوړول صحيح دی (۶) بيا په .. ثائر الراس .. کښې د .. راس .. نه يا خو د مبالغې په طور .. شعر .. مراد دي او يا .. محل .. وئيلو سره حال مراد اخستې شوې دي ځکه چه .. راس .. د ويښتو راختلو محل دي (۷)

---

۱) اوګورئ شرح الزرقانی علی مؤطا الإمام مالک (۳۵۷\۱) جامع الترغيب فی الصلاة. و هدی الساری (ص ۲۵۰) و أوجز المسالک (۳۲٤\۳) ـ
۲) الروض الأنف (۳۳۹\۲) قدوم ضمام بن ثعلبة وافدا عن بنی سعد بن بکر) ـ
۳) فتح الباری (۱۰۶\۱) ـ
۴) اوګورئ هدی الساری (ص ۲۵۰) وشرح الزرقانی (۳۵۷\۱) و أوجز المسالک (۳۲٤\۳ و ۳۲۵) وفتح الباری (۱۰۶\۱) وعمدة القاری (۲۶۷\۱) ـ
۵) عمدة القاری (۲۶۶\۱) ـ
۶) عمدة القاری (۲۶۶\۱ و ۲۶۷) وفتح الباری (۱۰۶\۱)
۷) فتح الباری (۱۰۶\۱) ـ

قوله يُسْمِعُ دَوِيَّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: ..يسمع.. او.. يفقه.. کښې دوه روايتونه دي يو په واحد مذکر غائب مجهول صيغې سره. په دې صورت کښې د..يسمع.. نائب فاعل ..دوی صوته.. وی او د..يفقه..نائب فاعل به .. مايقول.. وی دويم روايت د جمع متکلم معروف صيغې سره دي په دې صورت کښې به ،،دوی صوته،،د،،نسمع،، مفعول وی او ،،مايقول،،به د،،نفقه،، مفعول وی په دې دواړو روايتونو کښې د جمع متکلم روايت زيات مشهور دي (١)

،،دَوِيَّ،،(بفتح الدال، وكسر الواو، وتشديد الياء التحتانية) ضبط کړې شوې دي البته بعضو حضراتو په ضمې د دال سره هم ضبط کړې دي (٢)

علامه خطابی رحمه الله د ..دوی.. تشريح کولو کښې فرمائی ((صوت مرتفع متكرر لا يفهم)) (٣) يعنی دا ،،دوی،، هغه اوچت آواز دي چه هغې کښې تکرار وی او په پوهه کښې نه راځی

قوله وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: يعنی بنبناهټ خو اوريدې شو خو هغه څه وائی هغه خبره په پوهه کښې نه راتلله دا باندې يچې سړې وو د خپل قوم د طرفه نماينده جوړ شوې وو او راغلې وو په ظاهر کښې دا سړې د مخصوصو سوالونو تپوسونو دپاره راليږلې شوې وو چه ددې ړته (گوته) نې لګولې او راروان وو چه کوم يو سوال هيرنشی چه د کومو تپوس کول پکار دي د هغې ټولو تپوس اوکړی

قوله حَتَّى دَنَا: تردې چه هغه نزدې راغې دا د ،،لايفقه،، غايت دي يعنی دده خبره په پوهه کښې نه راتله تردې چه هغه نزدې راغې نو دده خبره په پوهه کښې راغله

قوله فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ: نوهغه د اسلام متعلق سوال کولو

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د اسلام نه مراد شرائع او احکام دا سلام دی نو د ..شهادتين،، ذکر نې خکه اونکړو چه هغوی ته معلومه وه چه دا سړې د شرائع اسلام په باره کښې تپوس کول غوښتل (٤)

او فرمانی دا احتمال هم شته چه ددې سړی سوال حقيقت داسلام سره متعلق وی په دې صورت کښې د..شهادتين.. ذکرکول پکار وو نو ددې تاويل دا کيدې شی چه ممکن ده د ..شهادتينو.. دوی ذکر کړې وی خو حضرت طلحه رضي الله عنه چونکه لرې وو خکه نې اوريدلې نه

---

(١) فتح الباری(١١\١٠٦). وعمدة القاری(١١\٢٦٧) ـ
(٢) عمدة القاری(١١\٢٦٦)وفتح الباری(١١\١٠٦) ـ
(٣) عمدة القاری(١١\٢٦٦)وفتح الباری(١١\١٠٦)
(٤) شرح الكرمانی(١١\١٨١) ـ

وی حالانکه دا هم ممکن ده چه د .. شهادتینو.. د شهرت په وجه ئې د نقل کولو ضرورت نه وی کنړلې (۱)

خو علامه عینی رحمه الله په دې باندې اشکال کړې دې او فرمائیلی ئې دی که د حقیقت داسلام په باره کښې سوال وې نو د .. شهادتینو.. ذکر به خامخا وو ترڅومې پورې چه د حضرت طلحه رضی الله عنه ددې جزء د نه اوریدو یا د ضروری نه ګنړلو تعلق دې نو دا ډیره لرې (خبره) ده او د رسول ﷺ یو صحابی طرف ته بې دڅه وجې د تقصیر (کوتاهی) نسبت کول دی حالانکه دوی ټولو حضراتو دا معلومه ده چه د رسول کریم ﷺ د حدیث رسولو ځومره اهمیت دې او په ځومره قدرې په دې باندې اجر و ثواب مرتب کیږی (۲)

حقیقت دا دې چه علامه کرمانی رحمه الله کوم احتمال ذکر کړی دی ددې امکان ضرور شته خو اقرب هغه خبره ده کومه چه علامه عینی رحمه الله فرمائی چه اصل سوال د اسلام د شرائعو او احکامو متعلق وه والله اعلم.

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ: نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه په شپه او ورځ کښې پنځه مونځونه د شرائع اسلام ځنې دی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ،، خمس صلوات،، باندې رفع، نصب، جر درې واړه اعراب وئیلې کیدې شی.

رفع ځکه چه دا د مبتداء محذوف دپاره خبر واقع دې یعنی ،،هی خمس صلوات،، یا ،،شرائع الإسلام خمس صلوات،، دا هم ممکن ده چه دخبر مخذوف دپاره مبتداء اوګرځولې شی یعنی ،،من شرائع الإسلام خمس صلوات،،.

دنصب وئیلو وجه دا کیدې شی چه د ،،خذ،، یا ،،هات،، یا ددې پشان د یو فعل دپاره مفعول اوګرځولې شی.

او دجر وئیلو صورت به دا وی چه په ،، فإذا هو یسأل عن الإسلام،، کښې کوم ،،الإسلام،، ذې ددې نه بدل اوګرځولې شی هسې هم دلته د ،،خمس صلوات،، نه وړاندې د ،،إقامة،، لفظ محذوف دې چه ددې په وجه حقیقت کښې ټولو صورتونو کښې ،،خمس صلوات،، د مضاف الیه کیدو په وجه حالت جری کښې دې (۳)

---

(۱) پورتنی حواله.

(۲) عمدة القاری (۱/۲۶۷) ـ

(۳) عمدة القاری (۱/۲۶۷) ـ

خو د بدل جوړولو صورت صحیح نه معلومیږی خکه چه ملا علی قاری رحمه الله فرمانی چه ① ړومبی خو روایت سره ددې تائید نه کیږی لکه څومره چه هم تصحیح شده نسخې دی په هغې کښې یوه کښې هم د جر روایت نشته ② دویمه خبره دا ده چه بدل او مبدل منه دواړه د یو سړی په کلام کښې وی په جدا جدا کلام کښې نه وی حالانکه دلته ،، فإذا هو یسأل عن الإسلام،، د راوی کلام دې او ،، خمس صلوات،، د نبی کریم ﷺ کلام دې، (۱) والله اعلم۔

قوله فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: دغه سړی اوونیل چه ما باندې ددې پنځو مونځو نه علاوه نور هم څه فرض شته؟ نبی کریم ﷺ اوفرمانیل نشته خو که ته نفل کول غواړې نو کولې شې

دلته به د دوو مسئلو تحقیق کیږی یو دا چه وتر واجب دی او که نه؟ دویمه مسئله دا ده چه د نفل مونځ شروع کولو نه پس ددې پوره کول واجب دی اوکه نه؟

د وتر د وجوب بحث حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی د حدیث باب نه معلومیږی چه په شپه ورځ کښې صرف پنځه مونځونه فرض دی نو دا حدیث د هغه حضراتو خلاف دې څوک چه وتر. یا د فجر دوه رکعتونه یا صلاة الضحی یا د اختر مونځ یا د ماښام نه روسته دوو رکعتونو نه واجب وائی. (۲)

احناف د وتر د وجوب قائل دی.

د شوافعو استدلال د حدیث باب نه دې چه په دې کښې صرف پنځه مونځونه فرض کړخولی شوی دی. که وتر ته واجب اووئیلې شی نو شپږ مونځونه به شی.

احناف ددې جواب ورکوی چه ① ممکن ده چه دا حدیث د وتر د وجوب د حکم نه وړاندې وی نو ددې نه په عدم وجوب باندې استدلال صحیح نه دې. (۳)

هم دا وجه ده چه علامه شوکانی رحمه الله فرمائی چه «وفي جعل هذا الحديث دليلاً على عدم وجوب ما ذكر، نظر عندي، لأن ما وقع في مبادئ التعليم لا يصح التعلق به في صرف ما ورد بعده، وإلا لزم قصر واجبات الشريعة بأسرها على الخمس المذكورة، وإنه خرق للإجماع، وإبطال لجمهور الشريعة، فالحق أنه يؤخذ بالدليل المتأخر إذا ورد مورداً صحيحاً، ويعمل بما يقتضيه من وجوب أو ندب أو نحوهما» (۴)

یعنی ددې حدیث نه د ذکر شوو مونځونو په عدم وجوب باندې استدلال کول زما په نیز محل نظر(او قابل اعتراض) دی خکه چه دا حدیث ابتدائی حکم سره متعلق دې او د روستو واردیدونکو احادیثو په مقابله کښې د ابتدائی حکم والا حدیث نه استدلال صحیح

---

(۱) اوګورئ: مرقاة المفاتیح (۸۶/۱۱) ۔

(۲) فتح الباری (۱۰۷/۱۱) ۔

(۳) مرقاة المفاتیح (۸۶/۱۱) ۔

(۴) نیل الأوطار (۳۳۶/۱۱) کتاب الصلاة. باب افتراضها ومتی کان؟

نه دي کنې پوره شریعت به په دي پنځو مونځونو کښې منحصر کول لازمي شي ښکاره ده چه دا خرق اجماع ده او د اکثرو شریعتونو باطلونکي خبره ده حقه دا ده چه کله صحیح طور باندي یو دلیل وارد شوي وي نو هغه اختیارول پکار دی او ددي نه چه د وجوب یا ندب یا کوم حکم هم مستفاد سی هغې باندي عمل کول پکار دی

② دا هم ممکن ده چه په حدیث باب کښې د وتر ذکر په دي وجه اونکړي شو چه دا د ماسخوتن دنوابعو څخه دی لکه څنګه چه ملا علی قاری رحمه الله تصریح کړي ده (۱). خکه چه ددي دپاره مستقل وخت نشته بلکه د ماسخوتن وخت ددي دپاره وخت دي ددي دپاره اذان او اقامت هم نشته بلکه د ماسخوتن اذان او اقامت ددي دپاره کافی کیږي

③ یو جواب دا هم ورکیدي شی چه حدیث باب د حنفیانو خلاف نه دي خکه چه حنفیان وتر شپږم فرض نه ګرځوی بلکه ددي د وجوب قائل دی که دا ني فرض ګرځولي نو په ،،خمس صلوات...،، سره اعتراض کیدي شو او په فرض او واجب کښې ډیر فرق دي (۲)

د وتر د وجوب متعلق په امام اعظم رحمه الله باندي اعتراض او د هغې جواب امام محمد بن نصر مروزی رحمه الله پخپل کتاب ،،قیام اللیل،، کښې یو حکایت نقل کړي دي چه یو سړي د امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله په خدمت کښې حاضر شو او تپوس ني اوکړو چه په شپه او ورځ کښې څومره مونځونه فرض دی؟ نو دوی جواب ورکړو چه پنځه مونځونه فرض دی بیا ني تپوس اوکړو چه د وترو په باره کښې ستاسو څه رانې ده؟ آیا دا فرض دی اوکه نه دی؟ وي فرمائیل فرض دی (یعنی عملاً فرض دی) بیا ني تپوس اوکړو چه د فرض مونځونو تعداد څومره دي دوی اوفرمائیل پنځه دی وي ونیل چه په شمار ني راته اوښایي دوی په شمار وراوخودل چه سحر، ماسپښین، مازیګر، مابنام، ماسخوتن، تپوس ني اوکړو وتر فرض دی او که سنت دی؟ وي فرمائیل چه فرض دی بیا ني تپوس اوکړو چه څومره مونځونه فرض دی وي فرمائیل پنځه دی هغه آخر کښې عاجزه شو او وي ونیل ،،فأنت لاتحسن الحساب،، یعنی تا له ښه حساب نه درخي دا ني اوونیل او لاړلو (۳)

په اصل کښې دا مسکین د امام اعظم رحمه الله په خبره پوهه نشو دوی په اصل کښې دا نبودل غوښتل چه وتر د ماسخوتن د توابعو څخه دي او ضروری دي دوی فرمائیل چه د فرضو دوه قسمونه دی یو اعتقادی او دویم عملی. کوم خاني چه امام اعظم رحمه الله پنځه فرض اونبودل ددي مقصد اعتقادی وو او کوم خاني نې چه شپږ اوفرمائیل د هغې مراد عملی وو

د یوسف بن خالد سمتی رحمه الله واقعه هم داسې قسم واقعه د یوسف بن خالد سمتی (د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد) هم ده دا هم د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد نه وو جوړ شوي چه د امام

---

۱) اوګورئ: مرقاة المفاتیح (۸۶/۱۱) ـ

۲) اوګورئ: أوجز المسالک (۳۴۶/۱۲) ـ

۳) اوګورئ: فتح الملهم (۵۰۰/۱۱) کتاب الإیمان، باب الصلوات التی هی احد أرکان الإسلام ـ

ابوحنیفه رحمه الله نه ئې د وتر په باره کښې تپوس اوکړو دوی اوفرمانیل واجب دی یوسف بن خالد سمتی اوونیل ،، کفرت یا أبی حنیفة،، ای ابوحنیفه تا کفر اوکړو هغه دا اوګنړله چه امام ابوحنیفه رحمه الله وتر فرض ګنړی او ګویا چه د فرائضو د پنځو نه د زیات کیدو دعوه کوی.

خو امام ابوحنیفه رحمه الله فرمانی «أیهولنی إکفارك إیای، وأنا أعرف الفرق بین الواجب والفرض، کفرق ما بین السماء والأرض» یعنی ته زما تکفیر کوې ما یرول غواړې؟ حالانکه ماته د فرض او واجب په مینځ کښې داسې فرق معلوم دی لکه څنګه چه په د آسمان او زمکې په مینځ کښې فرق دی. ددې نه پس امام ابوحنیفه رحمه الله فرق بیان کړو او هغه مطمئن شو روستو هغه د امام ابوحنیفه رحمه الله د شاګردانو په حلقه کښې شامل شو او د بصرې په اعیان فقهاو کښې دده شمار اوشو.(۱)

په ظاهره به امام ابوحنیفه رحمه الله دا فرق بیان کړې وی چه شرعی دلائل څلور قسمه دی

① قطعی الثبوت. قطعی الدلالة ② ظنی الثبوت ظی الدلالة ③ قطعی الثبوت. ظنی الدلالة ④ ظنی الثبوت قطعی الدلالة

کوم څانې چه دواړو طرفو ته قطعیت وی د هغې نه به د امر په طرف کښې ..فرضیت.. او د نهی په طرف کښې ..حرمت.. لازم وی او کوم څانې چه دواړو طرفو ته ظنیت وی هلته به ددښه استحباب او سنیت ثابتیږی. او چرته چه یو طرف کښې قطعیت او دویم طرف کښې ظنیت وی نو هلته په طرف د امر کښې د وجوب یا د سنت مؤکده ثبوت کیږی او په طرف د نهی کښې د کراهت تحریمی ثبوت کیږی.

غالباً امام ابوحنیفه رحمه الله به دا فرق بیان کړې وی چه د وترو ثبوت دلیل ظنی سره دې په دې وجه دا واجب دی او ددې درجه د فرض نه کمه ده والله اعلم.

④ دا هم ممکن ده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دلته د هغه مونځونو ذکر کړې وی کوم چه قطعی الثبوت دلیلونو سره ثابت دی یعنی د مطلقه کامله مونځونو ذکر ئې کړې دی د وترو ذکر ئې څکه اونکړو څکه چه ددې ثبوت ظنی دلائلو سره دی چونکه دا په مطلقه مونځونو کښې داخل نه دی او ددې دلائل قطعی نه دی په دې وجه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې ذکر اونکړو.

⑤ بیا دلته دا خبره هم د غور قابله ده چه د وتر د وجوب په قول کښې صرف امام ابوحنیفه رحمه الله متفرد نه دی بلکه نور امامان هم ددې قائل دی البته دومره فرق دی چه امام اعظم رحمه الله په ..وجوب.. سره تعبیر کړو حالانکه بعضو حضراتو هم د ..وجوب.. تعبیر اختیار کړې دی او څه نورو حضراتو ددې د مؤکد کیدو په بل یو عنوان سره ذکر کړل.

لکه چه د حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت حذیفه رحمهما الله. ابراهیم نخعی. یوسف بن خالد سمتی (شیخ الشافعی). امام مجاهد. سحنون. اصبغ بن الفرج. او قاضی ابوبکر بن العربی رحمهم الله نه د ..وجوب.. قول نقل دی.(۲)

---

(۱) اوګورئ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع(۲۷۱/۱) کتاب الصلاة. فصل فی الصلاة الواجبة.

(۲) عمدة القاری(۱۱/۱۷) کتاب الوتر. باب لیجعل آخر صلاته وتراً.

دغه شان د سعید بن المسیب. ابو عبیده بن عبدالله بن مسعود. اوضحاك رحمه الله نه هم د وجوب قول منقول دي (۱)

د امام مالك رحمه الله نه منقول دی چه «من ترکه أدب وکانت جرحة فی شهادته» (۲)

امام احمد رحمه الله فرمائی «من ترك الوتر عمداً فهو رجل سوء ولاینبغی أن تقبل له شهادة» (۳)

امام شافعی رحمه الله د سحر د سنتو او د وترو په باره کښي فرمائی «ولا أرخص لمسلم فی ترك واحدة منهما وإن لم أوجبهما» (۴)

معلومه شوه چه وتر ضروری گرځولو کښي ټول حضرات د امام ابوحنیفه رحمه الله سره شریك دی نوکه حدیث باب سره د وترو د وجوب او ضروری کیدو نفی کیږی نو د ټولو په ذمه ددي جواب لازم دي.

⑥ بیا روستو په دي حدیث کښي د زکاة په سلسله کښي صرف د ..زکاة.. ذکر دي د صدقة الفطر ذکر نشته. حالانکه صدقة الفطر امام شافعی رحمه الله فرض گرځوی (۵) بیا به په دي حدیث کښي د تاویل کولو ضرورت راپیښیږی. چه دا د زکاة د توابعو څخه دي. حالانکه د غور کولو خبره ده. چه وتر د ماسخوتن د مونځ تابع گرځول بالکل واضح دی. حالانکه صدقة الفطر د زکاة د توابعو څخه گرځول بالکل د تبادر او اصولو خلاف دي. بیا څه وجه ده. چه وتر د ماسخوتن د توابعو څخه نشی گرځولي کیدي او صدقة الفطر د زکاة د توابعو څخه گرځیدي شی؟

اوکه داسي اووئیلی شی. چه د صدقة الفطر فرضیت روستو شوي دي. نو بعینه هم دا جواب مونږ د وترو د وجوب په باره کښي هم ورکولي شو. چه ددي وجوب روستو شوي دي. پاتي شو د وترو د وجوب د دلائلو وغیره تعلق. نو ددي ذکر به انشاءالله مونږه د .. وترو.. په بحث کښي کوو.

د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددي پوره کول واجب دی اوکه نه؟ او که فاسد ئي کړی نو قضاء به لازم وی اوکه نه؟ دي مقام سره متعلق دویمه اهمه مسئله دا ده. چه د یو نفل عبادت شروع کولو نه پس ددي ماتول جائز دی. اوکه ددي پوره کول لازم او ضروری دی بیا د فاسد کولو په صورت کښي به دده په ذمه ددي عبادت قضاء لازم وی اوکه نه؟

د امام مالك رحمه الله رائي دا ده. چه د نفل عبادت شروع کولو نه پس. د عذر نه بغیر ددي ماتول جائز نه دی. که څوك ئي عمداً فاسد کړی نو دده په ذمه به قضاء لازم وی البته که د څه عذر

---

(۱) پورتنۍ حواله۔

(۲) حواله بالا۔

(۳) اوګورئ: المغنی لابن قدامة (۱/۴۵۲) حکم صلاة الوتر ووقتها۔

(۴) کتاب الأم (۱/۱۴۲) باب فی الوتر۔

(۵) اوګورئ: فتح الباری (۱/۳۶۷ و ۳۶۸)۔

په وجه مجبوره شي نو ددې نفل عبادت ماتول هم اجازت شته او ددې قضاء لازم ده.(۱)
د امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز د عذر نه بغیر د ماتولو اجازت نشته البته که دعذر په وجه وی.
او که بغیر د عذر نه. که مات ئې کړي نو په دواړو صورتونو کښې به قضاء لازم وی.(۲)
د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله په نیز د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازم نه دی. د ماتولو نه پس بیا ددې قضاء لازم نه ده.(۳)
البته دامام احمد رحمه الله په نیز د عالمانو د اختلاف نه د وتلو دپاره قضاء راوړل مسنون دی.(۴)
تنبیه دلته ددې خبرې لحاظ پکار دي چه د نفلی حج او نفلی عمرې په باره کښې دتولو اتفاق دي چه د شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازمیږی او د فساد په صورت کښې ددې قضاء هم د تولو په نیز لازمیږی.(۵)
تنبیه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دلته د مسئلې مدار د «الإلا أن تطوع» د استثناء په نوعیت کښې دي. که دا مستثنی متصل اوګرځولې شی نو دا د حنفیانودلیل دي او که مستثنی منقطع اوګرځولې شی نو د حنفیانو دلیل نه جوړیږی. د شوافعو رائې هم دا ده چه دلته استثناء متصل نه ده بلکه منقطع ده. په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه «لایجب علیك شیء إلا إن أردت أن تطوع، فذالك لك» یعنی ددې پنځو مونځونو نه علاوه بل هیڅ شیز واجب نه دي. البته که ته تطوع کول غواړې نو ددې تاته اختیار دي.
معلومه شوه چه ددې حدیث نه د نفل پوره کول واجبیدل. یا د فاسد کولو په صورت کښې ددې قضاء لازمیدل نه ثابتیږی. نو ددې دپاره د مستقل دلائلو ضرورت دي چه هغه دا دی:
په سنن نسائی کښې دی. «أن النبی ﷺ کان أحیاناً ینوی صوم التطوع، ثم یفطر»(۶)

---

۱) اوګورئ: أوجز المسالک(۳۲۷\۳). جامع الترغیب فی الصلاة. و مؤطا امام مالک(۳۰۶\۱۱و۳۰۷) کتاب الصیام، باب الصیام التطوع.ـ
۲) أوجز المسالک(۳۲۷\۳) ـ
۳) حواله سابقه.ـ
۴) حواله بالا.ـ
۵) پورتنئ حواله.ـ
۶) الحدیث لم أجده بهذا اللفظ فی سنن النسائی. ولعل الحافظ ذکر معنی الحدیث الذی فی سننه. (۳۱۹\۱۱)فی کتاب الصیام. باب النیة فی الصیام. والإختلاف علی طلحة بن یحی بن طلحة. فی خبرعائشة فیه :..عن عائشة قالت:دخل علیّ رسول الله ﷺ یوماً. فقال:هل عندکم من شئ؟ فقلت لا. قال: فإنی صائم. ثم مر بی بعد ذالک الیوم. وقد أهدی الیّ حیس. فخبأت له منه. وکان یحب الحیس. قالت: یا رسول الله. إنه أهدی لنا حیس. فخبأت لک منه. قال: أدنیه. أما إنی قد أصبحت و أنا صائم. فأکل منه.. وفیه طریق أخری لهذا الحدیث. ولکن لیس فی ظاهره ما یستدل به الشافعیة فإن قوله ﷺ.. إنی قد أصبحت و أنا صائم..... معناه: إنی قد أصبحت و أنا أرید الصوم. ولم یشرع فی الصوم. ویستأنس علی ذالک بقوله ﷺ.. فإنی صائم.. لما لم یجد عندها شیئاً یتناوله. والله اعلم.ـ

دغه شان په بخاری کښې دی چه حضرت جویریه بنت الحارث رضی الله عنها ته نبی کریم ﷺ د روژې ماتولو حکم فرمانیلې وو حالانکه هغې د جمعې په ورځ روژه شروع کړې وه. (۱)معلومه شوه چه د نفل عبادت شروع کولو سره ددې اتمام نه لازمیږی دا خبره خو د روژو په بارە کښې د نص نه معلومه شوه او په باقی نفلی عباداتو کښې به دا حکم قیاس سره ثابتولې شی (۲)والله اعلم

خو د حافظ رحمه الله استدلال ډیر زیات کمزوری دی ① خکه چه دوی ددې مسئلې مدار د استثناء په نوعیت باندې ګرځولې دی حالانکه د مسئلې مدار په دې استثناء باندې نه دی بلکه په نورو دلائلو باندې دی چه ددې ذکر به ان شاء الله مونږه ډیر زر اوکړو البته دا استثناء د یو تائید حیثیت لری.

② حافظ رحمه الله چه کوم دوه روایتونه ذکرکړی دی په هغې کښې د قضاء راوړلو نفی نشته بلکه سکوت دی د هغوی دا خبره د دلیل په طور پیش کول چه .. قضاء نه لازمیږی.. صحیح نه ده.

③ په دې دواړو روایتونو کښې ډومبی روایت کښې خو دومره تصریح هم نشته چه هغوی به روژه نیولو نه پس ماتوله بلکه د «کان أحیاناً ینوی صوم التطوع ثم یفطر» ظاهری الفاظو په لحاظ سره ددې معنی قوی امکان شته چه دوی به د روژې نیولو اراده کوله خو بیا به ئې نه شروع کوله.

④ په دې روایاتو کښې که دا اومنلې شی چه دوی به روژه ماتوله او حضرت جویریه رضی الله عنها ته ئې د روژې ماتولو حکم ورکړې وو نو په دې سره دا نه لازمیږی چه دا عمل د عذر نه بغیر شوې وی.

خکه چه علامه عینی او علامه زرقانی رحمهما الله لیکلی دی چه عین ممکن ده. چه ددوی روژه ماتول د څه عذر په وجه وی. (۳)دغه شان ئې چه حضرت جویریه رضی الله عنها ته د روژې ماتولو کوم حکم ورکړې وو هغه په دې وجه وی چه هغوی د نبی کریم ﷺ د اجازت نه بغیر روژه نیولې وی او نبی کریم ﷺ د خپل څه ضرورت په وجه هغوی ته د روژې ماتولو حکم ورکړې وی. (۴)او دا هم ممکن ده چه نبی کریم ﷺ چونکه د جمعې په ورځ د منفرداً روژې ساتلو نه منع فرمائیلې وه او هغوی دغه شان د جمعې په ورځ روژه ساتلې وه چه نه ئې خو ددې نه

---

(۱) عن جویرة بنت الحارث رضی الله عنها أن النبی ﷺ دخل علیها یوم الجمعة. وهی صائمة فقال: أصمت أمس؟ قالت لا. قال: تریدین أن تصومی غداً؟ قالت لا. قال: فأفطرنی. أخرجه البخاری فی کتاب الصوم، باب صوم یوم الجمعة، و إذا أصبح صائماً یوم الجمعة فعلیه أن یفطر.

(۲) اوګورئ فتح الباری (۱۱/۱۰۷).

(۳) عمدة القاری (۱۱/۲۶۸). شرح الزرقانی علی المؤطا (۱۱/۳۵۸). جامع الترغیب فی الصلاة.

(۴) شرح الزرقانی (۱۱/۳۵۸).

مخکښې یعنی د زیارت په وخ روژه ساتلې وه او نه نې ددې نه روستو د خالی په وخ د روژې نیولو اراده وه په دې وجه نبی کریم ﷺ حکم ورکړو چه روژه ماته کړه (۱)

⑥ علامه زرقانی رحمه الله فرمانی چه دا دواړه واقعې کومې چه حافظ رحمه الله ذکر کړی دی جزئی واقعات دی چه ددې نه عمومی حکم نه مستنبط کیږی حالانکه ددې په خلاف هغه دلائل هم موجوددی دکومونه چه کلی قوانین مستنبط کیږی (۲) لکه څنګه چه به اوس مونږه ذکر کوو د شوافعو یو دلیل د حضرت ام هانی رضی الله عنها حدیث دې چه په هغې کښې دوی د نبی کریم ﷺ څکلو شوو اوبو څکلو دپاره روژه ماته کړې وه. روستو چه کله نبی کریم ﷺ ته اطلاع اوشوه نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «الصائم المتطوع أمیر نفسه، إن شاء صام، وإن شاء أفطر» (۳)

خودا حدیث قابل د استدلال نه دې لکه چه صاحب د «الجواهر النقی»، ثابت کړی دی چه دا حدیث اسناداً او متناً مضطرب دې (۴) حافظ زیلعی رحمه الله فرمائی. «وفی سنده إختلاف وفی لفظه إختلاف»، (۵) دغه شان امام نسائی رحمه الله په سنن کبری کښې په دې باندې تفصیل سره کلام کړې دې او ثابت کړې ئې دی چه ددې حدیث نه استدلال صحیح نه دې (۶) اوکه بالفرض دا حدیث صحیح هم وی نو ددې مطلب دا دې چه نفلی روژې نیونکی ته اختیار وی چه روژه نیسی اوکه نه نیسی. ترکومې پورې چه د روژې نیولو او د عذر نه بغیر د ماتولو خبره ده نو ددې نه دا خبره نه ثابتیږی. او نه په دې حدیث کښې د قضاء نفی شته. (۷) واللہ اعلم.

د حنفیانو دلائل: ① په قرآن کریم کښې د الله تعالی ارشاد دې. ﴿وَلَا تُبْطِلُوٓا أَعْمَٰلَكُمْ ۝﴾ (۸)

---

(۱) کما ورد فی حدیث البخاری الذی سبق تخریجه قریباً. ـ

(۲) أنظر شرح الزرقانی (۳۵۸\۱). ـ

(۳) أخرجه الترمذی فی سننه. فی کتاب الصوم. باب ماجاء فی إفطار الصائم المتطوع. رقم (۷۳۱ و ۷۳۲) و أبوداؤد فی سننه. فی کتاب الصوم. باب فی الرخصة فی ذالک. رقم (۲۴۵۶). وأبوداؤد الطیالسی فی مسنده (ص ۲۲۵) رقم (۱۶۱۸) و أحمد فی مسنده (۳۴۳) والحاکم فی المستدرک (۴۳۹\۱) صوم التطوع. والبیهقی فی سننه الکبری (۲۷۶\۴) کتاب الصیام. باب صیام التطوع والخروج منه قبل تمامه و النسائی فی سننه الکبری (۲۴۹\۲ و ۲۵۲) کتاب الصیام. باب الرخصة للصائم المتطوع أن یفطر. وذکر اختلاف الناقلین لحدیث أم هانی فی ذالک) رقم (۳۳۰۲، ۳۳۰۹)

(۴) حاشیة نصب الرایه (۴۶۹\۲) أحادیث الفطر فی التطوع) ـ

(۵) نصب الرایه (۴۶۹\۲) ـ

(۶) اوګورئ السنن الکبری للنسائی (۲۵۱\۲ و ۲۵۲) ـ

(۷) ددې حدیث سره متعلق زیاتی تفصیل دپاره اوګورئ: إعلاء السنن (۱۴۱\۱ و ۱۴۲) کتاب الصوم. باب وجوب قضاء صوم التطوع إذا أفسده) ـ

(۸) سورة محمد: ۳۳

ددې مطلب دا دې چه کوم عمل تا شروع کړې دې هغه مه باطلوه دلته د یو نفل عبادت شروع کولو نه د وړاندې حکم بیان نکړې شو بلکه ددې د شروع کولو نه د روستو حکم دې چه هرکله دې شروع کړو نو اوس نې مه باطلوه نوکه یو سړې نفل شروع کړی نو ددې د باطلولو ممانعت دې او ددې پوره کول واجب دی که باطل نې کړی نو د وجوب ترک کولو په وجه به ددې قضاء لازم وی.(۱)

② صاحب د بدائع د ملك العلماء علامه کاسانی رحمه الله د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې حیثیت بیان کړې دې چه دا د نذر پشان دې ګویا چه د نذر دوه قسمونه دی یو نذر قولی . او بل نذر فعلی یو کس ژبې سره وائی ،، لله علی کذا،، نو د الله تعالی د حرمت فی ساتلو دپاره نې چه کوم نفل عبادت پخپل ځان باندې لازم کړلو هغه به واجب وی هغه فرمائی چه لکه څنګه ددې قولی نذر په وجه نفلی عبادت لازمیږی دغه شان که یوکس عملاً او فعلاً یو نفلی عبادت شروع کړو نو دا نفل شروع کول هم د الله تعالی دپاره دی نو د الله تعالی دنوم حرمت به دلته هم باقی ساتل ضروری وی او ددې عبارت پوره کول به واجب وی او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء لازم وی.(۲) حضرت علامه انورشاه کشمیری رحمه الله د صاحب بدائع استدلال د ټولو نه غوره ګرځولې دې.(۳)

③ د حنفیانو د مسلك تائید ددې خبرې نه هم کیږی چه د ټولو امامانو اجماع ده چه د نفلی حج او نفلی عمرې شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازمیږی او د فاسدکولو په صورت کښې قضاء لازمیږی نو د مونځ او روژې شروع کولو نه پس به هم پوره کول واجب وی او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء راوړل لازم ګرځولې شی.(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې چه په حج باندې قیاس کول صحیح نه دی ځکه چه د حج دا خصوصیت دې چه که دا فاسد شی نو باقی اعمال او مناسك نشی پریخودې بلکه دا پوره کوی حالانکه د نورو عبادتونو د فاسد کیدو په صورت کښې ددې د مکمل کولو حکم نشته او نفلی حج په دې اعتبار سره هم ممتاز دې چه د فرض حج پشان په دې کښې هم کفاره لازمیږی.(۵)

خو حقیقت دا دې چه د فاسد حج باقی اعمال ادا کولو باندې چونکه نص وارد دې.(۶) په دې وجه ددې په پوره کولو او بیا په قضاء راوړلو باندې خو اجماع ده خو د نورو عبادتونو په

---

۱) بدائع الصنائع (۲۹۰\۱۱) فصل فی صلاة التطوع) _

۲) المصدرالسابق) _

۳) فیض الباری(۱۳۸\۱ وأنوار الباری(۱۵۲\۱۲) _

۴) عمدة القاری(۲۶۸\۱۱) _

۵) فتح الباری (۱۰۷\۱۱) _

۶) نصب الرأیة (۱۲۵\۳ . ۱۲۷) کتاب الحج باب الجنایات فصل فی حکم من جامع قبل الوقوف) _

دي باندي قياس كولو نه هيڅ مانع موجود نه دي خكه چه ددي حج د تطوع او نفل كيدو په وجه نور عبادات په دي باندي قياس كيدي شي خصوصاً خكه چه د نورو دلائلو په رنړا كښي د نفلي عبادتونو د پوره كولو وجوب معلوميږي او د فساد په صورت كښي د قضاء لزوم هم معلوميږي. البته د فاسد حج پوره كول چه لازم دي باقي عبادات په دي باندي خكه نشي قياس كيدي خكه چه ددي د پوره كولو وجوب نص سره ثابت شوي دي او دا غير مدرك بالقياس دي په دي وجه د باقي عبادتونو فاسد كيدو په صورت كښي ددي پوره كول مونږ لازم نه ګرځوو. صرف قضاء ضروري ګرځوو والله اعلم.

④ امام احمد، امام مالك، ابوداؤد، ترمذي، نسائي او ابن حبان رحمهم الله د حضرت عائشي رضي الله عنها نه روايت نقل كړي دي «أن عائشة وحفصة (وهي النبي ﷺ أصبحتا صائمتين متطوعتين، فأهدي لهما طعام، فأفطرتا عليه، فدخل عليهما رسول الله ﷺ قالت عائشة: فقالت حفصة، وبدرتني بالكلام، وكانت بنت أبيها، يا رسول الله إنا أصبحت أنا وعائشة صائمتين متطوعتين، فأهدي إلينا طعام، فأفطرنا عليه، فقال رسول الله ﷺ، اقضيا مكانه يوماً آخر»[1] (اللفظ لمالك رحمه الله)

⑤ دغه شان دارقطني د حضرت ام سلمه رضي الله عنها په باره كښي نقل كړي دي «أنها صامت يوماً تطوعاً، فأفطرت، فأمرها رسول الله ﷺ أن يقضي يوماً مكانه»[2]

خو ابن الجوزي رحمه الله دا حديث ذكر كړي دي. او نا قابل احتجاج ئي ګرځولي دي.[3]

⑥ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي «يقضي يوماً مكانه»[4]

⑦ د حضرت انس بن سيرين رحمه الله نه نقل دي «أنه صام يوم عرفة فعطش عطشاً شديداً، فأفطر فسأل عدة من أصحاب النبي ﷺ فأمروه أن يقضي يوماً مكانه»[5]

---

[1] الموطا للمالك (٣٠٦\١) كتاب الصيام باب قضاء التطوع وأبوداود في سننه في كتاب الصوم با من رأى عليه القضاء رقم ٢٤٥٧ والترمذي في جامعه في كتاب الصوم باب ما جاء في إيجاب القضاء عليه رقم ٧٣٥ والنسائي في سننه الكبرى (٢٤٧\٢، ٢٤٩) رقم ٣٢٩٠، ٣٣٠١) والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (٢١١\٦) كتاب الصوم باب ذكر الأمر بالقضاء لمن نوى صيام التطوع ثم أفطر رقم ٣٥٠٨) وموردالظمآن (٢٣٦) كتاب الصيام باب في الصائم المتطوع يفطر رقم (٥١) ـ

[2] ذكره الزيلعي رحمه الله في نصب الراية (٤٦٧\٢) كتاب الصوم أحاديث الفطر في التطوع ولم أجد في سنن الدارقطني رغم بحثي الطويل والله أعلم) ـ

[3] انظر العلل المتناهية في الأحاديث الواهية (٥٤٤\٢) كتاب الصيام باب حديث فيمن أفطر من تطوع رقم(٨٩٤)ـ

[4] رواه ابن أبي شيبة (٢٩\٣) كتاب الصيام باب في الرجل يصوم تطوعاً ثم يفطر قال المارديني رحمه الله في الجوهر النقي (٢٧٧\٤) وهذا سند صحيح) ـ

[5] أخرجه ابن ابي شيبة في مصنفه (٢٩\٣) قال المارديني في الجهر (٢٧٧\٤) وهذا سند على شرط الشيخين ما خلا التيمي فإنه أخرج له أصحاب الأربعة ووثقه أبن سعد وابن سفيان والدارقطني) ـ

⑧ په حدیث باب کښې د ،،إلا أن تطوع،، الفاظو نه هم د حنفیان تائید کیږی

علامه قرطبی رحمه الله فرمانی چه په دې جمله کښې د ،،ما تطوع به،، نه علاوه د بل څه څیز د وجوب نفی شوې ده او د نفی نه استثنا، د اثبات فائده ورکوی نو چونکه د شروع فی التطوع د وجوب څوک هم قائل نه دی نو دلته دا متعین ده چه ددې نه مراد «إلا أن تشرع فی التطوع» وی او دا معلومیږی چه کوم سړی نفل شروع کړی وی د هغه په ذمه لازم دی چه دا مکمل کړی (۱)

علامه طیبی رحمه الله د علامه قرطبی رحمه الله دا استدلال رد کړې دې او فرمائیلی ئې دی «هذا مغالطة لأن هذا الإستثناء من وادی قول الله تعالی ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ وقوله تعالی: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ﴾

یعنی دلته استثناء منقطع ده.او مطلب دا دی چه «لا یجب علیك شئ قط إلا أن تطوع، وقد علم أن التطوع لیس بواجب، فیلزم أن لا یجب علیه شئ قط»(۲)

د حنفیانو د استدلال حاصل دا دی.چه دوی ،،إلا أن تطوع،، کښې استثناء متصل ګرځوی او فرمائی.چه تطوع اګرچه ابتداء کښې واجب نه دی.خو د شروع کولو نه پس ددې پوره کول واجبیږی.حالانکه شافعیه دا استثناء منقطع ګرځوی.اوفرمائی.چه تطوع نه ابتداء واجبیږی او نه بقاء واجبیږی.

خو حقیقت دادی.چه د علامه طیبی رحمه الله اعتراض صحیح نه دی.ځکه چه دا خبره د مسلماتو څخه ده.چه په استثناء کښې اصل اتصال دی.انقطاع اصل نه ده.(۳)ترکومې پورې چه دا په استثناء باندې محمول کیدې شی.انقطاع باندې به محمول کول صحیح نه وی ددې داسې کیدو اقرار حافظ ابن حجر رحمه الله پخپله فرمائی.لکه چه هغوی لیکی «فمن قال: إنه متصل، تمسك بالأصل»(۴)

البته حافظ ابن حجر رحمه الله ددې د متصل منلو په صورت کښې دا اعتراض کړې دی.چه ددې متصل ګرځول ځکه صحیح نه دی.چه مستثنی د متصل کیدو په صورت کښې. مستثنی په مستثنی منه کښې داخلیږی.او ددې د جنس څخه کیږی.حالانکه دلته داسې نه ده.ځکه چه مستثنی منه خو فرانض دی.او مستثنی منه واجب دی.د دواړو جنس یو نه دی.نو د

---

(۱) فتح الباری (۱۰۷\۱۱)-

(۲) الکاشف عن حقائق السنن (۱۳۶\۱۱) کتاب الإیمان) _

(۳) أصول البزدوی مع شرح کشف الأسرار (۱۳۱\۳) باب بیان التغیر) _

(۴) فتح الباری (۱۰۷\۱۱) _

واجبو استثناء به د فرض نه منقطعه گرخولي شی متصل به نه وی (۱)
ددي جواب ملا علی قاری رحمه الله ورکړي دي چه په اصل کښي دواړه فرض دی البته په دي کښي يو فرض عملی کيدو سره سره اعتقادی هم دي او دويم فرض اعتقادی نه دي بلکه صرف عملی دي نو د فرض کيدو په اعتبار سره د دواړو جنس يو شو په دي وجه دلته استثناء متصل منل پکار دی (۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله په دي مقام باندي يو اعتراض بل کړي دي هغه دا چه د حنفيانو استدلال په «إلا أن تطوع» سره صحيح نه دي خکه چه دا استدلال هغه وخت صحيح کيدي شی کله چه دا اومنلي شی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده حاصليږی حالانکه د حنفيانو په نيز د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصليږی بلکه د مسنتی حکم مسکوت عنه وی (۳)
شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصليدل. دا د بعضو حنفيانو مسلك ضرور دي خو د جمهور حنفيانو په نيز چه په دوی کښي امام فخرالاسلام بزدوی رحمه الله او ددوی متبعين دی چه د «إلا» نه روستو کښي د نقيض حکم لګی. که اثباتاً وی او که نفياً وی هم دا زائي زياته قوی او معقوله ده علامه ابن الهمام رحمه الله ددي خبري تصريح هم کړي ده او ددي دلائل ئي هم په بيان کړی دی (۴)
بيا ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی که اومنلي شی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصليږی او دا چه دلته استثناء منقطع ده بيا هم د حنفيانو استدلال په دي جمله باندي موقوف نه دي خکه چه ددوی استدلال خو اصل د آيت او بيا د اجماع نه دي چه حديث باب ئي د آيت او اجماع مطابق معنی باندي محمول کړي دي او د استثناء من النفی نه چه د اثبات دفائدي حاصليدو کومه خبره ده هغه خو مخالفينو ته د الزام ورکولو دپاره ده چه اوګوری! ستاسو په نيز خو د استثناء من النفی نه د اثبات فائده حاصليږی بيا ولي تاسو دا مستثنی متصل نه ګرخوئ؟! (۵)

يو سوال او د هغي جواب دلته يو سوال دا کيدي شی چه که دلته «إلا أن تطوع» مستثنی متصل اوګرخولي شی نو بيا روستو د زکاة د بيان نه پس کوم «لا إلا أن تطوع» راروان دي هغي کښي هم متصل ګرخول پکار دی حالانکه هلته بالاتفاق منقطع دي؟

---

(۱) المصدر السابق) ـ
(۲) مرقاة المفاتيح (۸۷\۱۱)ـ
(۳) فتح الباری ۱۰۷\۱۹۱) ـ
(۴) فتح الملهم (۵۰۲\۱۱، ۵۰۳) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التی هی أحد أركان الإسلام بحث إتمام العبادة بعد الشروع فيها ولو كانت نفلاً) ـ
(۵) مرقاة المفتابح (۸۷\۱۱) ـ

ددې جواب دا دې چه مونځ او روژه په زکاة باندې قیاس کول صحیح نه دی ځکه چه په زکاة کښې د ابتداء او انتهاء هیڅ صورت نشته ترکومې پورې چه زکاة مستحق پورې اونه رسولې شی نه ادا کیږی کله چه اورسیږی نو ادا کیږی په دې کښې چونکه امتداد نشته په دې وجه د زکاة په معامله کښې مستثنی متصل کیدې نشی ددې مجبورئ په وجه مستثنی منقطع منلې شوې ده ځکه چه دا مجاز دې چه دا د ضرورت په وخت منلې کیږی او په مونځ روژه کښې هیڅ مجبوری نه وی په دې وجه به هلته مستثنی متصل منلې کیږی بیا دویمه خبره داده چه په زکاة کښې هیڅ نظم او ترتیب نه وی بلکه ورکونکی ته اختیار وی چه څه ټن ورکړی او څه صباله ورکړی په خلاف د مونځ او روژې. چه په دې کښې اختیار نه وی چه ټن یو رکعت اوکړې شی او صباله دویم رکعت ادا کړې شی یا ټن د نیمې ورځې روژه اونیولې شی او صباله د نیمې ورځې. نو په مونځ او روژه کښې چونکه اتصال او ترتیب دې په دې وجه به په دې کښې مستثنی متصل منلې کیږی او په زکاة کښې انفصال کیدې شی په دې وجه به په دې کښې مستثنی منقطع ګرځولې کیږی.(۱)

د حنفیانو دمذهب وجوه ترجیح علامه عینی رحمه الله فرمائی. ((ولووقع التعارض بین الأخبار فالترجیح معنا لثلاثة أوجه: أحدها اجماع الصحابة، والثانی أن أحادیثنا مثبتة وأحادیثهم نافیة، والمثبت مقدم، والثالث أنه احتیاط فی العبادة فافهم))(۲)

یعنی د حنفیانو د مسلك د تعارض منلو په صورت کښې درې وجوه ترجیح دی. ① زمونږ خبره د صحابو رضی الله عنهم اجماع ده. ② دویمه خبره دا ده چه زمونږ مستدل روایات مثبت دی او دهغوی روایات یا خو نافی دی یا ساکت دی او مثبت ته په نافی او ساکت باندې ترجیح حاصل وی. ③ دریمه خبره دا ده چه دا د عبادت معامله ده او په دې کښې په قضاء راوړلو کښې احتیاط دې. والله اعلم.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل. د رمضان المبارك روژې هم په فرائضو کښې داخل دی. دغه سړی تپوس اوکړو چه آیا په ما باندې ددې روژو نه علاوه هم څه فرض دی؟ وې فرمائیل چه نه. خو که دا نفلی ساتل غواړې نو ساتلې شې. ابتداء کښې اختیار دې خو په شروع کولو سره به دا واجب کیږی.

ایا د ،،رمضان،، لفظ سره د ،،شهر،، لفظ استعمالول ضروری دی؟ په حدیث باب کښې ،،رمضان،، سره لفظ د ،،شهر،، استعمال نکړې شو. ددې نه دا خبره معلومه شوه چه دا د ،،شهر،، لفظ استعمالولونه بغیر جائز دی.(۳)

---

(۱) إمداد الباری (٦٦٩/١٤) ـ

(۲) عمدة القاری (٢٦٨/١١) ـ

(۳) عمدة القاری (٢٦٩/١١) ـ

اصل کښې په دې کښې د عالمانو درې اقواله دی.

① د جمهورو محققینو په نیز ،، رمضان،، د،، شهر،، لفظ نه بغیر استعمالول بغیر د کراهته جائز دی (۱) هم دا د اکثرو حنفیانو رائې ده.(۲)

② مالکیان د کراهت قائل دی.هم دا د امام مجاهد او حسن رحمهما الله نه ضعیف سند سره او د امام عطاء نه نقل دی.(۳)

③ د قاضی ابوبکربن الطیب باقلانی او د ډیرو شوافعو مذهب دا دې.که دې لفظ سره څه قرینه داسې وی چه دهغې نه دامعلومه شی.چه ،،رمضان،، ونیلو سره میاشت مراد اخستلې شوې ده بیاخو لفظ د،،رمضان،، بغیر د کراهت نه د،،شهر،، لفظ نه بغیر استعمالولې شی گنی مکروه دې.(۴) والله اعلم.

قوله: قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: رسول الله ﷺ هغه ته د زکاة ذکر اوفرمائیلو.چه زکاة هم د اسلام د فرائضو څخه دې.نو دغه سړی اووئیل.چه د زکاة نه علاوه هم په ما باندې څه فرض شته؟ نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه نا. سوا ددې نه چه څه نفلی د الله په لاره کښې وزکړې.

دلته د ،،قال،، فاعل ،،الراوی،، دې.بیا د «وذکر له رسول الله ﷺ الزکاة» تعبیر اختیار کړې شوې دې.ددې وجه په ښکاره د راوی احتیاط دې.څکه ممکن ده.چه راوی ته د نبی کریم ﷺ الفاظ بعینه یاد نه وی پاتې شوې.په دې وجه ئې دې الفاظو سره تعبیر اوکړو.(۵)

امام نووی رحمه الله فرمائی.چه د،، لاإلا أن تطوع،، الفاظو نه د زکاة نه سوا د هرقسمه مالی حق د وجوب نفی کیږی.(۶)

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی.که دا خبره اومنلې شی.نو د صدقة الفطر د وجوب هم نفی کیږی.حالانکه شوافع ددې د فرضیت قائل دی.نو ددوی دپاره ددې اشکال نه خلاصونکې هم هغه دې.کوم چه حنفیانو د وتر و د وجوب په سلسله کښې پیش کړې دې. والله اعلم.(۷)

---

(۱) عمدة القاری (۱۰\۲۶۵) وفتح الباری (۴\۱۱۳) کتاب الصیوم باب هل یقال رمضان أو شهر رمضان ومن رأی کله واسعاً)

(۲) أوجز المسالک (۷\۱۵) کتاب الصیام باب ما جاء فی رؤیة الهلال للصیام والفطر فی رمضان) ـ

(۳) فتح الباری (۴\۱۱۳) عمدة القاری ۱۰\۲۶۵) ـ

(۴) حواله جات بالا) وأجز المسالک (۷\۱۵ ـ ۷) ـ

(۵) أوجزالمسالک (۱۳\۳۲۹) جامع الترغیب فی الصلاة) ـ

(۶) شرح النووی علی صحیح مسلم (۱\۳۰) کتاب الإیمان باب بیان الصلوات التی هی أحد أرکان الإسلام) ـ

(۷) فتح الملهم (۱\۵۰۳) ـ

په دوو حدیثونو کښې تعارض او ددې دفعیه لکه څنګه چه مونږه وړاندې بیان کړی دی چه

امام طحاوی رحمه الله د ،،لاإلا أن تطوع،، نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه په مال باندې سوا د زکاة نه بل څه واجب نه دی.هم په دې مفهوم باندې د حضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها مرفوع حدیث. امام ابن ماجه رحمه الله پخپل سنن کښې نقل کړې دې ((لیس فی المال حق سوی الزکاة))(۱)

ددې بالکل په عکس امام ترمذی رحمه الله د حضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها نه روایت نقل کړې دې ((إن فی المال لحقاً سوی الزکاة))(۲)

دحضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها دا روایت محدثینو په متعارضو احادیثو کښې شمار کړې دې.لکه چه بعضوددې نه دیو روایت صحت انکارکړې دې اوبعضوحضراتوتطبیق کړې دې امام بیهقی رحمه الله فرمائی.چه زمونږ اصحاب یعنی شوافعو پخپلو کتابونو کښې تعلیقاً ،، لیس فی المال حق سوی الزکاة،،والا روایت ذکر کړې دې.خو ماته د دې هیڅ سند یاد نه دې.(۳)

په اصل کښې امام بیهقی رحمه الله د سنن ابن ماجه روایت مطالعه نکړې شو.په دې وجه دوی دهغې د صحت انکار کړې دې.

کومو حضراتو چه دې دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکړې دې.هغوی فرمائی.چه په ،،لیس فی المال حق سوی الزکاة،، کښې چه د کوم حق انکار دې.د هغې نه دائمی حق مراد دې.او پاتې شو د نورو حقوقو تعلق کوم چه وختی طور باندې واجبیږی.هغه په نورو نصوصو سره ثابتیږی.لکه چه علامه منادی رحمه الله د ،،لیس فی المال حق سوی الزکاة،، په شرح کښې فرمائی:« کفکاك الأسیر، وإطعام المضطر، وسائل الظمان، وعدم منع الماء و الملح والنار، وإنقاذ محترم أشرف علی الهلاك، ونحو ذالك. قال عبدالحق: فهذه حقوق قام الإجماع علی وجوبها وإجبار الأغنیاء علیها»(۴)

مطلب دا دې.چه دا ټول حقوق د زکاة نه علاوه دی.حالانکه ددې په وجوب باندې اجماع ده.خو ښکاره ده.چه دا څیزونه دائمی او متعین نه دی.او زکاة دائمی او متعین څیز دې.نو په دواړو نصوصو کښې تعارض او تدافع نشته.والله اعلم.

په حدیث باب کښې ئې فریضه د حج ولې ذکر نکړله؟ تاسوګورئ.چه په روایت د باب کښې د ،،حج.ذکر نشته.حالانکه دا بالاتفاق د ارکان اسلام او د دین د فرائضو څخه دې؟ ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

---

(۱) سنن ابن ماجه (۱۲۸) کتاب الزکاة باب ما أدی زکاته لیس بکنز رقم ۱۷۸۹) _

(۲) جامع الترمذی (۱۴۳\۱) کتاب الزکاة باب ما جآء أن فی المال حقاً سوی الزکاة) _

(۳) السنن الکبری للبیهقی (۸۴\۴) کتاب الزکاة باب الدلیل علی أن من أدی فرض الله فی الزکاة فلیس علیه أکثر منه إلا أن یتطوع سوی ما مضی فی الباب قبله) _

(۴) فیض القدیر شرح الجامع الصغیر (۴۷۲\۲) _

① یو جواب دا دي چه په دي طریق کښي اختصار دي کړی نبی کریم ﷺ د حج ذکر هم فرمائیلي وو ددي دلیل دادي چه ددي حدیث په دویم طریق کښي راغلی دی «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام»[1] گویا نبی کریم ﷺ داسلام دتولو شرائعواو احکام ذکر اوفرمائیلو.[2]

② دویم جواب دا دي چه دا په اصل کښي د راویانو تصرف دي بعضو راویانو بعضي څیزونه ذکرکړل او نورو راویانو دا پریخودل او نور څیزونه ني ذکرکړل گویا کوم کس ته چه کومه حصه یاده شوه د هغي ذکر ني اوکړو او په دي طریقه دي روایت کښي د حج ذکر رانغلو. کنی نبی کریم ﷺ دا هم ذکر فرمائیلي وو.[3]

③ بعضي عالمان حضرات فرمائی چه داسي بي بنیاد طور باندي راویانو طرف ته نسبت کول صحیح نه معلومیږی بلکه دلته به دا وئیلي شی چه تر اوسه پوري چونکه حج فرض شوي نه وو په دي وجه دي روایت کښي د حج ذکر رانغلو.[4]

په دي خبره داسي پوهه شئ چه نبی کریم ﷺ پخپلو مختلفو ارشاداتو کښي ارکان د اسلام بیان کړل بیا ئي په دي کښي په بعضو ارشاداتو کښي څه ارکان ذکرکړل او په بعضو کښي ئي د نورو ارکانو. دا اختلاف د راویانو د تصرف او ددوی په حفظ او ضبط کښي د کمی زیاتی په بنیاد سره نه دي بلکه پخپله په دي احادیثو کښي دا اختلاف موجود دي او ددي نه د ارکانو د فرضیت په تاریخ باندي دلالت مقصود دي.

مثلاً د تولو نه وړاندي د کلمي دعوت ورکړي شو بیا په مکه مکرمه کښي د لیلة الاسراء په موقعه باندي مونځونه فرض شو بیا د هجرت نه روستو زکاة او روژه فرض شوه بیا په آخر کښي د مشهور قول مطابق ۶ه کښي او د تحقیقی قول مطابق ۹ه کښي د حج فرضیت نازل شو.

اوس چه کله د نبی کریم ﷺ په بعضو ارشاداتو کښي د بعضو ارکانو ذکر کولي شی او د بعضو ارکانو ذکر نه کیږی ددي وجه هم دا وی چه د ذکر شوو ارکانو حکم راغلي دي او د متروکه ارکانو اوسه پوري حکم نه دي نازل شوي عادت مبارك هم دا وو که د ارکانو بیان مقصود وو نو د تولو ارکانو ذکر به ئي فرمائیلي وو کوم چه فرض شوی دی حج تر اوسه پوري نه وو فرض شوي په دي وجه دا ذکر نکړي شو او د دعوت په موقعه به ئي د شهادتینو نه پس د مونځ او زکاة ذکر فرمائیلو.

دلته هم دا صورت دي چه دي سړی ته ئي د اسلام په ارکانو کښي د مونځ او د زکاة او د روژي حکم ورکړو خو د حج فرضیت چونکه تر اوسه پوري نه وو نازل شوي په دي وجه ئي ددي ذکر اونه فرمائیلو. والله اعلم.

---

[1] صحیح بخاری کتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم ۱۸۹۱) ـ

[2] فتح الباری (۱۰۷/۱۱) ـ

[3] شرح النووی علی صحیح مسلم (۳۰/۱۱) وعمدة القاری(۲۶۹/۱۱) ـ

[4] عمدة القاری (۲۶۹/۱۱) وفتح الباری(۱۰۷/۱۱) ـ

④ دا هم ممکن ده چه چونکه دغه سړی د خپل خان په باره کښې تپوس کولو او دده دحال نه نبی کریم ﷺ ته علم شوې وو چه په ده باندې حج واجب نه دې په دې وجه نبی کریم ﷺ دسره دحج ذکر اونه فرمائیلو.(۱)

قوله: قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللّٰهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هٰذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: راوی فرمائی چه بیا دغه سړی دا وئیل او شاته شو چه په خدائې قسم! زه به نه په دې باندې اضافه کوم او نه به کمی کوم نبی کریم ﷺ اوفرمائیل که دې سړی رښتیا وئیلی دی نو دا کامیاب دې.

ایا د مذکوره فرائضو نه علاوه نور واجبات ادا کول ضروری نه دی؟ دلته یو سوال دا دې چه دې سړی ددې کارونو نه د زیاتی د بل کار کولو نه انکار کړې دې او په دې باندې نبی کریم ﷺ د .. فلاح.. بشارت ورکړې دې نو آیا نور واجبات اداکول فلاح دپاره ضروری نه دی؟

ددې جواب دا دې چه ممکن ده اوسه پورې بل څه څیز واجب شوې نه وی په دې وجه نې د بل څه څیز ذکر اونکړو او دا هم ممکن ده چه نبی کریم ﷺ د سائل او د حاضرینو رعایت ساتلې وی والله اعلم.

ایا ،،فلاح،، دپاره د منهیاتو پریخودل ضروری نه دی؟ دغه شان یو اشکال دلته دا هم کیږی چه نبی کریم ﷺ دلته د منهیاتو نه د بچ کیدو حکم اونه فرمائیلو او دې سړی سوا د مذکوره احکامو نه د نورو کارونو د کولو نه انکار کړې دې ددې مطلب دا شو چه دده په ذمه د منهیاتو نه بچ کیدل هم لازم نه دی ددې جواب ابن بطال رحمه الله دا ورکړې دې چه ممکن ده چه دغه وخت فرائض د نهی نه وی نازل شوې.(۲)

په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله د تعجب اظهار کوی لیکی چه دا څنګه ممکن ده؟ حالانکه ددوی په نیز دا سائل ضمام بن ثعلبه رضی الله عنه دې او ددوی په باره کښې دا فیصله ده. چه په ۵ه کښې یا ددې نه روستو راغلې وو حالانکه د اکثرو منهیاتو احکام ددې نه وړاندې نازل شوی وو.(۳)

حافظ رحمه الله فرمائی صحیح جواب دا دې چه په حقیقت کښې نبی کریم ﷺ د منهیاتو ذکر هم فرمائیلې وو چه هغه دلته ذکر نه دې دا اجمالاً د اسماعیل بن جعفر په روایت کښې په « فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام » الفاظو سره بیان کړې شوی دی.

---

(۱) عمدة القاری(۲۶۹/۱۱)۔
(۲) فتح الباری(۱۰۸/۱۱) وفت الباری(۱۰۸/۱۱)۔
(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان)۔
(۴) إکمال المعلم شرح صحیح مسلم (۸۰/۱)۔

خو علامه أبی رحمه الله د حافظ رحمه الله جواب رد کړي دي او فرمانيلی نې دی چه «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام» يو اجمالی روايت دي چه ددې تفصيل هم هغه دي کوم چه د ،، خمس صلوات،، او ،، زکاة،، او د ،، صيام،، عنواناتو سره ذکر شوي دي نو د ،، شرائع الإسلام،، نه ټول اوامر او نواهی په دي حديث کښې مراد اخستل صحيح نه دی (۱) والله اعلم

حافظ رحمه الله حه کوم جواب ورکړي دي هغه پخپل خاني مناسب دي خو علامه أبی رحمه الله چه په دي کښې کومه خطره ښکاره کړي ده هغه هم لري نه ده په دي وجه صحيح جواب هم هغه معلوميږی کوم چه ابن بطال رحمه الله ورکړي دي چه دا روايت هغه زماني سره متعلق دي کله چه د نهی د فرائضو نزول نه وو شوي البته په دي صورت کښې به سائل لره ضمام بن ثعلبه گرځول صحيح نه وی بلکه بل څوك سړي به وی او دا واقعه به بالکل د شروع وی والله أعلم وعلمه أتم وأحكم_

ايا د سنن رواتب پريخودو ګنجائش شته؟ په حديث باب کښې تاسو ګورئ چه نبی کريم ﷺ صرف په فرائضو باندي د فلاح حکم مرتب کړي دي حالانکه فرائضو سره سره سنن هم مطلوب دی؟

په نورو الفاظو کښې داسې پوهه شئ چه دغه سړی «لا أزيد على هذا ولا أنقص» ونيلی دی چه په دي باندي نبی کريم ﷺ ،، أفلح إن صدق،، اوفرمانيل چه په ،، لا أنقص،، باندي د فلاح ترتب په پوهه کښې راځی خو په ،، لا أزيد،، باندي د فلاح مرتب کولو بالکل په پوهه کښې نه راځی بلکه په دي باندي به د فلاح مرتب کولو دا مطلب وی چه د سنتو پريخودو ترغيب ورکولې کيږی؟

① بعضو عالمانو خو ددې جواب ورکړي دي چه د «أفلح إن صدق» تعلق د «لا أنقص» سره دي «لا أزيد» سره نه دي (۲) خو د عبارت د سياق نه ددې جواب تائيد نه کيږی

② امام نووی رحمه الله فرمائی چه نبی کريم ﷺ ددې سړی دپاره په دي وجه د .. فلاح .. حکم مرتب کړي دي چه ده فرائض ادا کړی دی په دي کښې داخبره نشته چه که اضافه اوکړی نو فلاح به نه حاصليږی خکه چه دا خبره معلومه ده چه هرکله صرف په واجباتو ادا کولو سره فلاح حاصليدل يقينی دی نو واجباتو سره سره که څوك په مندوباتو باندي هم عمل اوکړی نو يقيناً په درجه اولی به ددې دپاره فلاح ثابتيږی (۳)

امام نووی رحمه الله فرمائی چه که يو کس صرف فرائض مکمل طور باندي ادا کړی نو هغه

---

(۱) نقله النووی فی شرحه لصحيح مسلم (۳۰۱۱) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التی هی أحد أركان الإسلام)

(۲) شرح نووی علی صحيح مسلم (۳۰۱۱) _

(۳) المصدر السابق) _

دپاره فلاح يقيني ده.د فلاح دپاره د سنتو او مندوباتو پخپله ضرورت نشته.(۱) البته انسان چونکه د سرنه تر خپو پوري تولي خامياني دي.دده نه فرائض کمال درجې سره نشي ادا کيدې په دې وجه ددې دتکميل دپاره مخکښې او روستنې سنت مشروع شوی دي.

خلاصه دا چه د نبي کريم ﷺ ددې سړي دپاره صرف په فرائضو او واجباتو ادا کولو باندې د .. فلاح.. خوشخبري ورکول بالکل په حقه وو.کوم سړي چه فرائض او واجبات مکمل طور باندې ادا کوي.د فلاح د حصول دپاره په ده باندې د سنتو او مندوباتو ادا کول لازم نه وي.او د سنتو وغيره د پريخودو په وجه به دې ګنهګار نه وي.اګرچه هغه سړي به د زياتې فلاح مالك وي.ځوك چه ددې سنتواو مستحباتو هم التزام کوي.

علامه أبي رحمه الله فرمائي.چه د امام نووي رحمه الله د جواب نه دا معلوميږي.چه د سنتو د پريخودو باوجود به ده ته فلاح حاصليږي.ځکه چه د فرائضو پوره کولو په وجه هغه ګنهګار پاتې نشو.خو اصل اشکال دا نه دي.بلکه اشکال خو دا دي.چه د فرائضو نه کوم زياتې سنت او مستحبات دي.د هغې په پريخودو باندې فلاح مرتب کولو سره د سنتو پريخودو ترغيب او تشويق لازميږي.(۲)

② علامه قرطبي رحمه الله فرمائي.چه نبي کريم ﷺ ددې سړي دپاره د هميشوالي په طور سنت پريخودل جائز او نه ګرځول.البته چونکه هغه د اسلام زمانې سره ډير نزدې وو.په دې وجه ئې د واجباتو په بيان او هم په دې باندې د فلاح مرتب کولو باندې اکتفاء کړې ده.او د سنتو او مندوباتو ذکر ئې مؤخر کړې دې.چه هغه مطمئن شي.او په کلاو زړه سره د خير کارونو طرفته رغبت پيدا شي.بيا به دغه وخت د سنتو او مندوباتو ادا کول دده دپاره آسان شي.(۳)

③ علامه طيبي رحمه الله فرمائي.ممکن ده چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» نه په تصديق او قبول کښې غلبه مراد وي.«أي قبلت كلامك قبولاً لا مزيد عليه من جهة السؤال، ولا نقصان فيه من جهة القبول» يعنې زه ستا خبره مکمل طور باندې قبلوم.په يو سوال کښې به هم اضافه نه کوم.او نه به په عمل کولو کښې کمی کوم.(۴)

④ علامه ابن المنير رحمه الله فرمائي.ممکن ده.چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» تعلق تبليغ سره وي. ځکه چه هغه د يو قوم د طرفه ددې کار دپاره راليږلې شوې وو.چه د اسلام د شرائعو علم حاصل کړي.او د خپل قوم خلقو ته ئې اوښائي.نو اوس به ددې جملې مطلب دا وي.چه زه به په تبليغ کښې کمې زياتې نه کوم.تاسو چه څنګه بيان کړی دی.او څومره دې بيان کړی

---

(۱) إكمال إكمال المعلم شرح مسلم (۸۰/۱۱) ـ
(۲) شرح الزرقاني على المؤطا (۲۵۹/۱۱) ـ
(۳) شرح الطيبي (۱۳۳/۱۱) تحت شرح حديث أبي هريرة رضي الله عنه رقم ۱٤ ـ
(٤) شرح الطيبي (۱۳۲/۱۱) رقم ۱٤ وفتح الباري (۱۰۸/۱۱) ـ

دی بغیر د څه کمی زیاتی نه. دغه شان چه لاړ شم نو خلقوته به ئې بیانوم.(۱)

⑨ بعضو عالمانو فرمائیلی دی چه د«لا أزید علی هذا ولا أنقص» مطلب دا دی چه زه به د فرائضو په صفاتو کښې هیڅ تبدیلی نه کوم مثلاً دا چه د ماسپښین په مونځ کښې به د یو رکعت کمی اوکړې شی یا د مابنام په مانځه کښې د یو رکعت کمی اضافه اوکړې شی داسې به نه کوم.(۲)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله مذکوره دریې واړه احتمالات رد کړی دی.ددې وجه دا ده.چه د اسمعیل بن جعفر په روایت کښې د «لا أتطوع شیئاً ولا أنقص مما فرض الله علیّ» الفاظ وارد شوی دی.(۳)

ددې نه معلومه شوه.چه نه خو دا د تصدیق او قبول نه کنایه ده.او نه بغیر د کمی زیاتی نه د تبلیغ او ابلاغ نه کنایه ده.او نه ددې فرائضو تعداد زیاتول یا کمول مراد دی.بلکه ددې صفا معنی دا ده.چه زه به صرف په فرائضو باندې اکتفاء کوم.نوافل به نه ادا کوم.(۴)

علامه باجی مالکی رحمه الله د امام مالك او اسمعیل بن جعفر رحمهما الله ددې دواړو طرقو په مینځ کښې موازنه کړې ده.او د امام مالك رحمه الله طریق ته ئې ترجیح ورکړې ده.هغه فرمائی.چه د امام مالك رحمه الله روایت اصح دی.خکه چه هغه د اسمعیل په مقابله کښې احفظ دی.او نورو راویانو ددوی متابعت هم کړې دی.او ممکن ده.چه اسمعیل روایت بالمعنی کړې وی.(۵)

خو په دې طریقه ترجیح اختیارول صحیح نه معلومیږی.خکه چه ترجیح هغه څائې کښې اختیارولې شی.کوم څائې چه جمع او تطبیق ممکن نه وی.حالانکه دلته جمع ممکن ده.لکه چه علامه باجی رحمه الله پخپله فرمائی.«ولو صح إحتمل المعنی لا أتطوع بشیء ألتزمه واجباً»(۶) یعنی که د اسمعیل روایت ثابت شی.نو ددې معنی به دا وی.چه زه به د کوم څیز د واجب په طور التزام کوم.نو هغه به تطوع نه جوړوم.مطلقاً د تطوع نه انکار نه دی.

⑩دا توجیه هم ممکن ده.چه نوافل او مستحبات او سنن رواتب په حقیقت کښې فرائضو دپاره د مکملاتو حیثیت لری.دا څه مستقل جدا څیز نه دی.نو د «لا أزید علی هذا» سره هیڅ تعارض نه دی.خکه چه نوافل او سنت خو په فرائضو کښې داخل دی.څه زیاتی څیز نه دی.

---

(۱) فتح الباری (۱۰۸\۱۱) _
(۲) شرح الطیبی (۱۳۲\۱۱) رقم الحدیث ۱٤) وفتح الباری (۱۰۸\۱۱) _
(۳) صحیح بخاری کتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم ۱۸۹۱) _
(۴) فتح الباری (۱۰۸\۱۱) وأوجز المسالک (۳۳۱\۳)_
(۵) شرح الزرقانی (۳۵۹\۱) وأوجز المسالک (۳۳۱\۳) _
(۶) المصادر السابقة) _

په دې وجه چه کله دې سړی «لا أزيد على هذا ولا أنقص» اووئيل نو نبی کريم ﷺ نکير اونه فرمائيلو بلکه اجازت ئې ورکړو او د فلاح خوشخبری ئې واورولە.(١)

⑧ امام العصر علامه کشميری رحمه الله فرمائی ممکن ده چه نبی کريم ﷺ د تولو فرائضو او شرائعو په باره کښې هدايت فرمائيلی وو ددې نه پس سنن مؤکدات وغيره پاتې کيږی چه د هغې مقرر کول او متعين کول د نبی کريم ﷺ د آخری لمحاتو پورې شوی دی هم دهغې په باره کښې نبی کريم ﷺ دغه سړې مستثنی اوګرځولو اودا د شارع عليه السلام منصب وو ددې په ثبوت کښې ډير واقعات ملاويږی:

لکه چه نبی کريم ﷺ د ٔيو سړی دپاره په قربانئ کښې د يوکال نه د کم عمر چيلئ اجازت ورکړو او وې فرمائيل چه ستا نه پس به بل سړی دپاره اجازت نه وی.(٢)

دغه شان يو سړی د رمضان روژه د جماع په وجه ماته کړله نبی کريم ﷺ د غلام آزادولو. بيا د شپيتو روژو نيولو، بيا شپيتو مسکينانو ته د خوراک خورلو حکم ورکړو خو هغه به عذر کولو بيا نبی کريم ﷺ د کفارې کجورې ورکړلې چه دا صدقه کړه هغه اووئيل حضور زما نه زيات مسکين په مدينه طيبه کښې نشته نبی کريم ﷺ اوفرمائيل هم ته ئې خرچ کړه خو دغه شان به بل چا دپاره جائز نه وی.(٣)

غرض دا چه ددې واقعاتو پشان دلته هم دا ممکن ده چه نبی کريم ﷺ دا سړې د سنتو نه مستثنی ګرځولې وی.(٤)

علامه کشميری رحمه الله فرمائی چه ددې توجيه په وجه دا ونه ګنړئ چه نبی کريم ﷺ به په فرائضو او واجباتو کښې هم څوک مستثنی کولی شو لکه څنګه چه علامه سيوطی رحمه الله ګنړلی دی.

امام ابوداؤد رحمه الله پخپل سنن کښې د حضرت فضاله رضی الله عنه حديث نقل کړې دې هغه فرمائی

---

١) أوجز المسالک (٣٣١\١١) ـ

٢) قال ابن ابی عدی خطبنا رسول الله ﷺ فقال لا يذبحن أحد قبل أن نصلی فقام إليه خالی وقال يارسول الله هذا يوم اللحم وفيه كثير قال ابن أبی عدی مكروه وإنی ذبحت نسكی قبل ليأكل أهلی وجيرانی وعندی عناق لبن خيرمن شاتی لحم فاذبحها؟ قال نعم ولا تجزیٔ جذعة عن أحد بعدك وهی خير نسكتك أخرجه أحمد فی مسنده (٤\٢٩٧، ٢٩٨) ـ مسند البراء بن عازب رضی الله عنه) ـ

٣) انظر سنن أبی داود كتاب الصوم باب كفارة من أتی أهله فی رمضان (رقم(٢٣٩٠ ، ٢٣٩٥) وزاد الزهری فی رواية وإنما كان هذا رخصة له خاصة فلو أن رجالاً فعل ذالك اليوم لم يكن له بد من التكفير أخرجها أبوداود فی كتاب الصوم باب كفارة من أتی أهله فی رمضان رقم(٢٣٩١) . تنبيه: قال الزيلعی رحمه الله فی نصب الرأية (٢\٤٥٣) وقوله فی الكتاب (أی فی الهداية) تجزنک لا تجزیٔ احداً بعدك لم أجده فی شیٔ من طرق الحديث) ـ

٤) فيض الباری (١\١٣٧) وأنوارالباری (١٢\١٥٣) ـ

«علمني رسول الله فكان فيما علمني وحافظ على الصلوات الخمس، قال: قلت إن هذه ساعات، لي فيها أشغال، فمرني بأمر جامع إذا أنا فعلته أجزأ عني، فقال: حافظ على العصرين، وما كانت من لغتنا، فقلت وما العصران؟ قال: صلاة قبل طلوع الشمس وصلاة قبل غروبها»(١)

علامه سيوطي رحمه الله ددي حديث لاندي فرمائيلي دي.چه كيدي شي.سائل دپاره نبي كريم ﷺ د سائل دپاره دري فرض مونځونه معاف كړي وي.او د عام حكم نه ئې مستثنى كړخولې وو دا خبره صحيح نه ده.خكه چه نبي كريم ﷺ د خپل خصوصي امتياز په وجه دا كولى شو.چه دچا دپاره د نجات او فلاح مدار صرف ادا كول اوښائي.او هم دا حديث د فضاله رضي الله عنه محمل دي.خو د فرائضو نه مستثنى كولو اختيار ثابتول مشكل دى.(٢)

لكه چه امام بيهقي رحمه الله ددي تاويل كوى.فرمائى.«كأنه أراد، والله أعلم، حافظ عليهن في أوائل أوقاتهن، فاعتذر بالأشغال المفضية إلى تأخيرها عن أوائل أوقاتهن، فأمره بالمحافظة على هاتين الصلاتين بتعجيلهما في أوائل وقتيهما، وبالله التوفيق»(٣)

يعنى نبي كريم ﷺ چه كله د تولو نه مخكښې دوى ته «حافظ على الصلوات الخمس» اوفرمائيل.او د مونځونو د پابندئ حكم ئې وركړو.نو ددي مطلب دا وو. چه ددي مونځونو پخپلو مستحب وختونو كښې په شروع كښې د ادا كولو اهتمام كوه.خو كله چه دوى عذر پيش كړو.چه زما بعضي مصروفيات داسې دي.چه د اول وختونو التزام به زما دپاره مشكل وي.تاسو زما دپاره د خصوصي رعايت صورت راوباسئ.نو نبي كريم ﷺ د «عصرين» يعنى د سحر او د مازيگر په باره كښې هم دا تاكيدپخپل حال اوساتلو.البته د باقي مونځونو په باره كښې ئې رعايت اوفرمائيلو.چه په دې كښې څه تاخير اوشي.نو هيڅ باك نشته.خو مطلقاً معاف نه دى.

⑨ حضرت مولانا محمد ادريس صاحب كاندهلوى رحمه الله فرمائى.چه بعضو عالمانو د «لا أزيد ولا أنقص» مطلب بيان كړې دي.چه «لا أزيد على هذا السؤال، ولم يبق لي فيما سألت: إشكال وشك، حتى أحتاج إلى زيادة السؤال، ولا أنقص منه، أي لا أترك شيئاً مما أمرتني به، بل آتي بجميعه»(٤) مطلب دا دي.چه زما سوالونه ختم شو.هيڅ شك او شبه پاتې نشوه. په دې وجه به زياتى سوالونه نه كوم.او كوم څه چه تاسو حكم فرمائيلي دي.په هغې به مكمل عمل كوم.د خپل طرفه به هيڅ قسمه تبديلى نه كوم.دا هم دغه شان ده.لكه څنګه چه قرآن كريم كښې ارشاد دي.

---

(١) سنن أبي داود (١/١١٦) كتاب الصلاة باب المحافظة على الصلوات رقم ٤٢٨) ـ
(٢) انظر فيض الباري (١/٣٨) وأنوار الباري (١٢/١٥٣) ـ
(٣) السنن الكبرى للبيهقي (١/٤٦٦) كتاب الصلاة باب من قال هي (الصلاة الوسطى) الصبح) ـ
(٤) التعليق الصبيح (١/٣١) ـ

﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآئِ نَفْسِيٓ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾ (١)

⑮ بعضي حضرات فرمائي چه اصل کښي ددي قول تعلق اعتقاد سره دي چه کوم څيزونه تاسو فرض ګرځولی دی هغي دپاره به زه د فرض عقيده ساتم او کوم څيزونه چه تاسو نفل ګرځولی دی هغه به عقيدتا نفل ګنړم په دي عقيده کښي به هيڅ تبديلی ، زياتي يا کمي نه کوم (٢)

⑯ او حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه کله کله مقصود د يو څيز نفي وی خو ورسره ورسره ددي د ضد نفی هم کولي شی داسي صرف د کلام د تحسين يا د تاکيد او مبالغي دپاره کولي شی لکه چه د اخستلو او خرڅولو په وخت بائع يو نرخ بيانی نو اخستونکي تپوس کوی چه په دي کښي به څه کمي زياتي نه کيږی ښکاره ده چه دلته کمي مقصود دي زياتي مقصود نه دي دغه شان بائع ددي په جواب کښي وائی کمي او زياتي هيڅ به نه کيږی دغه شان د يوڅيز د تللو په وخت اخستونکي بائع ته وائی په نښه شان نې اوتله چه کمي زياتي درنه اونشی دلته هم د کمولو نفی کول مقصود وی که څه زياتی ورکړی نو مشتری به نې هيڅ چرې منع نکړی دغه شان دلته کښي مقصود ،،لاأنقص،، دي د ،،لاأزيد،، ذکر صرف د کلام دتحسين يا د ،،لاأنقص،، د تاکيد دپاره دي چه پوره پوره به نې ادا کوم ذره برابر به هم کمي نه کوم (٣)

په قرآن کريم کښي د الله تعالی ارشاد دي ﴿إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ (٤) يعنی کله چه ددوی مقرر وخت راشی نو نه به يو ساعت شاته کيدي شی او نه به وړاندي کيدي شی.

دلته مشهور اشکال دي چه نيته راشی نو دغه وخت .. استيخار .. خو عقلاً ممکن دي نو ددي نفی کول صحيح ده او مفيد هم ده مګر .. استقدام .. خو عقلاً دسره ممکن نه دي خکه چه دا محال دي چه يو سړي د نن نه دوه کاله يا څلور کاله وړاندي مړ شی ددي نفی هيڅ فائده نشته خکه چه ددي عقلاً تصور هم نشی کيدي؟

حضرات مفسرينو ددي مختلف جوابونه ورکړی دی خو د ټولو نه غوره جواب هم دا دي چه اصل مقصود د ﴿فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ﴾ والا نفی ده او ﴿وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ د کلام د تحسين يا تاکيد دپاره راوړلي شوي دي (٥) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم ـ

---

(١) يونس:١٥) ـ

(٢) قاله الباجی .كذا فی شرح الزرقانی على الموطا (٣٥٩\١) ـ

(٣) فضل الباری (٥٠٥\١) ـ

(٤) يونس: ٤٩) ـ

(٥) فضل الباری(٥٥\١) ـ

ایا د امر خیر په پریخودو باندې قسم خوړل صحیح دی؟ دلته یو اشکال دا کیږی چه ده ،،لا ازید ولا انقص،، ونیلو سره حلف (قسم) هم قسم خوړلې دې ګویا مطلب دا شو چه په خدائې قسم چه زه به زیاتی تطوع وغیره نه کوم سوال دا دې چه مدار د نجات او فلاح اګرچه فرائض دی خو تطوع یود خیر امر دې ددې په پریخودو باندې نې ولې قسم او خوړلو؟ ددې جواب دا دې چه د امر خیر په پریخودو باندې حلف اوچتول هغه وخت ممنوع دی کله چه د امر خیر پریخودل. او ددې نه بچ کیدل د کراهت په وجه. یا د سنت نه بې رغبتۍ په وجه سره وی که د فرصت نه کیدو په وجه یا د مشغولتیا په وجه وی نو ممنوع نه دې.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه «ذالك مختلف باختلاف الأحوال والأشخاص» یعنی دا ممانعت مطلقاً نه دې بلکه د مختلف احوالو په اعتبار سره دې دغه شان دمختلفو اشخاصو(او افرادو) په اعتبار سره ددې ممانعت ختمیدې هم شي.(۲) والله اعلم

قوله قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل که دا سړي رښتیا وائی نو کامیاب دې.ددې حدیث په بعضو طرقو کښې د ،،أفلح وأبیه إن صدق،، الفاظ راغلی دی.(۳)

ایا د غیر الله قسم خوړل صحیح دی؟ په دې باندې اشکال دا دې چه نبی کریم ﷺ د غیرالله د قسم خوړلو نه منع فرمائیلې ده.ارشاد ئې فرمائیلې دې چه «ألا إن الله ینهاکم أن تحلفوا بآبائکم، فمن کان حالفاً فلیحلف بالله، وإلا فلیصمت» دغه شان د نبی کریم ﷺ ارشاد دې «من حلف بغیر الله فقد کفر أو أشرك»(۴) نو بیا ئې ،،وأبیه،، څنګه ارشاد اوفرمائیلو؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه ورکړی دی:① بعضې حضرات فرمائی چه دا الفاظ د هغه کلماتو څخه دی.د کومو نه چه ظاهری معنی مقصود نه وی.لکه چه یوه ښځه تکلیف رسونکې یا منحوسه وی.نو اهل عرب وائی «،،عقری،، أی عقرها الله» (الله تعالی دې ددې ګونتې (خپې) ماتې کړی).دغه شان «،،حلقی،، أی حلقها الله» (یعنی الله تعالی دې دا ګنجۍ کړی).یا «تربت یمینك» (ستا لاس دې په خاورو کښې ککړ شی) وئیلې شی.دلته هم دغه شان د ،،وأبیه،، نه حلف مقصود نه دې.(۵)

---

۱) حواله جات بالا)۔
۲) فتح الباری (۱۱\۱۰۸) ۔
۳) صحیح مسلم (۱۱\۳۰) کتاب الإیمان باب بیان الصلوات التی هی أحد أرکان الإسلام) ۔
۴) صحیح البخاری (۱۲\۹۸۳) کتاب الأیمان والنذور باب لاتحلفوا بآبائکم) ۔
۵) فتح الباری (۱۱\۱۰۷\۱۹۱) عمدة القاری (۱۱\۲۶۹) ۔

② بعضي عالمان فرمائی.چه دلته مضاف محذوف دي.تقدير د عبارت داسي دي.،،ورپه أبيه،، نو دا د غيرالله حلف نه دي.(۱)

③ بعضي حضرات فرمائی.چه دا د نبی کريم ﷺ خصوصيت دي.يعنی هغوی دپاره جائز دی.بل چا دپاره اجازت نشته.(۲)

علامه زرقانی رحمه الله فرمائی. چه په پلارانو سره د قسم خوړلو ممانعت د غيرالله د تعظيم د پاره نه شوي دي.او د نبی کريم ﷺ په باره کښي د غيرالله د تعظيم توهم او تصور هم ممکن نه دي.په دي وجه هغوی دپاره د ممانعت حکم پاتي نشو.(۳)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله د خصوصيت والا قول باندي اعتراض کوی. فرمائی.،، ويحتاج الی دليل،،(۴)يعنی د خصوصيت منلو دپاره د خصوصی دليل ضرورت دي.

④ حافظ ابوالقاسم سهيلی رحمه الله د خپلو بعضو مشائخو رحمهم الله نه نقل کړی دی.چه په ،، أبيه،، کښي اصل کښي تصحيف دي.په دي طريقه چه په اصل کښي ،، والله،، وو.کاتب د دواړو لامونو سرونه واړه کړل.د نقطو چونکه خاص اهتمام نه وو.په دي وجه دا ،، وأبيه،، اووئيلي شو.(۵)

خو علامه قرطبی رحمه الله دا توجيه منکر ګرځولي ده.فرمائی.چه ((انه يغرم الثقة بالروايات الصحيحة))(۶)يعنی داسي احتمالات د صحيح رواياتو د ثقاهت دپاره نقصان ده دی.

⑤ علامه قرافی رحمه الله ددي اشکال نه د خلاصی دپاره د.،، وأبيه،، د ورود د سره انکار کړي دي.لکه فرمائی.چه په موطا کښي چونکه دا لفظ نشته.په دي وجه دا لفظ د سره ثابت نه دي.(۷)

خو ددوی قول باطل دي.ځکه چه د يو لفظ په مؤطاکښي نه کيدل، ددي نه د نه ثابتيدو دليل نه دي. حالانکه دا لفظ په معتبر طرقو سره ثابت دي.(۸)

---

۱) فتح الباری(۱۱\۱۰۷) وعمدة القاری (۱۱\۲۷۰) _
۲) المصادرالسابقة) _
۳) شرح الزرقانی(۱۱\۳۵۹)-
۴) فتح الباری(۱۱\۱۰۷) وعمدة القاری(۱۱\۲۷۰) _
۵) فتح الباری(۱۱\۱۰۷. ۱۰۸) _
۶) المصدرالسابق) _
۷) المصدرالسابق) _
۸) المصدرالسابق) _

⑤ بعضي حضرات فرمائی.چه د داسي قسمه حلف وړاندي ممانعت نه وو.روستو دا حلف منسوخ شو.د نبی کریم ﷺ د حلف واقعه وړاندي ده د ممانعت نه روستو نه ده.(۱)
خو دا جواب حافظ فضل الله توربشتی رحمه الله رد کړي دي.علامه انورشاه کشمیری رحمه الله دوی کلام نقل کړي دي.فرمائی.چه هغوی فرمائیلی دی.چه بعضو حضراتو دلته د نبی کریم ﷺ او د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم نه کوم قسمونه منقول دی.په دي کښي او د ممانعت والا حدیثونو کښي د تطبیق ورکولو دپاره د نسخ دعوه کړي ده.خو دا ددي عالمانو خطاء ده خکه چه نسخ په داسي څیزونو کښي کیږی.کوم چه په حد د جواز کښي وی.او په روایت کښي حلف د غیر الله شرک ګرځولي شوي دي.شرک په هرحالت کښي او همیشه دپاره حرام پاتي شوي دي.او کومي خبري چه په دین کښي اخلاص پیدا کونکی دی.او توحید د شرک جلي او خفی د شبهاتو نه لرې کونکی دی.هغه په ټولو دینونو کښي ضروری او واجب پاتي شوی دی.نو د نسخ والا جواب بالکل صحیح نه دي.(۲)
علامه توربشتی رحمه الله فرمائی.چه ددي بهتر جواب دا دي.چه دا ،، وأبیه،، دسره حلف نه دي.بلکه دوی دا لفظ صرف د کلام د مضبوطوالی دپاره استعمال کړي دي.(۳)
پاتي شوه دا خبره چه نبی کریم ﷺ ته د نورو خلقو په نسبت د نور هم زیات احتیاط ضرورت وو.چه د داسي کلماتو تلفظ هم اونه فرمائی.بیا هم دوی څو څو خله داسي کلمات ارشاد فرمائیلی دی.نو بنکاره دا ده.چه دا کلمات به هغوی د ممانعت نه وړاندي فرمائیلی وی.او ددي نه پس به ئي بالکلیه ددي نه هم احتراز فرمائیلي وی.چه نور ناخبره خلق ددي نه په څه غلط فهمئ کښي مبتلا نشی.(۴) والله اعلم.
⑥ امام العصر حضرت علامه کشمیری رحمه الله فرمائی.چه دټولو نه غوره جواب د روم فاضل حسن چلپی رحمه الله د مطول په حاشیه کښي ورکړي دي.(۵) او علامه ابن عابدین شامی رحمه الله هم دا د ،،رد المحتار،، په شروع کښي نقل کړي دي.(۶)ددي جواب خلاصه دا ده چه:
،،لعمری،، وغیره پشان د قسم الفاظو نه ممکن ده.چه د قسم صورت مراد وی.او ددي نه صرف د کلام تاکید مقصود وی.خکه چه دا صوری قسم د کلام د تاکید دپاره د ټولو نه زیات موثر دي.او د شرعی قسم د تاکید په مقابله کښي په دي کښي احتیاط هم دي.خکه

---

(۱) فتح الباری(۱۱\۱۰۷) وعمدة القاری(۱۱\۲۶۹) ـ
(۲) البدرالساری إلی فیض الباری(۱۱\۱۳۹) وأنوارالباری(۱۲\۱۵۷) ـ
(۳) المصادرالسابقة)ـ
(۴) أنوارالباری (۱۲\۱۵۷) والبدرالساری حاشیه فیض الباری(۱۱\۱۴۰) ـ
(۵) حاشیة المطول لحسن الچلپی (۳۶) منشورات الرضی .قم، ایران) ـ
(۶) ردالمحتار علی الدرالمحتار.فواتح الکتاب(۱۱\۱۳. ۱۴) ـ

چه شرعی قسم پوره کول ضروری او واجب وی.دلته شرعی قسم مراد نه دي.او نه غیرالله نه په عظمت او لوئي شان کښي الله تعالی سره تشبیه ورکول مقصود دی.چه د «من حلف بغیر الله فقد أشرك» ممانعت. مخالفت لازم شی.

حاصل دا چه په ،، وأبیه،، کښي لغوی او صوری قسم دي.شرعی قسم نه دي.د رومبی نه مقصود کلام ښائسته کول. او مؤکد کول وی.د محلوف به هیڅ تعظیم مقصود نه وی او په دویم قسم سره د کلام تاکید سره سره د محلوف به تعظیم هم مقصود وی.ممانعت په دي دویم قسم کښي دي.رومبی کښي نه دي.(۱)

امام العصر علامه کشمیری رحمه الله فرمائی.چه ددي لغوی قسم ممانعت اګرچه نشته خو زما په نیز ددي نه هم د منع کیدو ضرورت دي.چه خلق په دي معامله کښي د کوتاهئ نه ګ. وانخلی.(۲)

تر کومه پوري چه ددي خبري د ثبوت تعلق دي.چه لغوی قسم سره صرف دکلام تاکید. او ښائست مقصود وی.د محلوف به تعظیم ملحوظ نه وی.نو ددي دلیل دا دي.چه د ډیرو شاعرانو په کلام کښي د دشمنانو او مذمومو خلقو دپاره هم ددوی د پلارانو سره د حلف طریقه مستعمل شوي ده.ښکاره ده.چه د چا هجو (ذم بیانول) مقصود وی.یا د هغوی د بدو ذکر وی.نو په داسي مقام باندي د ،، وأبیه،، یا،، وأبیهم،، پشان الفاظو نه ددوی تعظیم هیڅ کله مقصود نشی کیدي. البته د کلام تزئین (او ښائست) ملحوظ کیدي شی.لکه چه د ابن میاده شعر دي:

أظنت سفاهاً من سفاهة رأیها لأهجوها لما هجتني محارب

فلا و أبیها ، إنني بعشیرتي ونفسي عن ذاك المقام لراغب (۳)

(یعنی محارب چه کله زما هجو اوکړه.(زما بد ئي اوونیل).نو هغه د خپلي ناپوهتیا او جهالت په وجه باندي دا اوګنړل.چه زه به دهغه هجو کوم.نه نه! زه خپل خان او خپل خاندان ددي حرکت نه ډیر اوچت ګنړم).

په قران کریم کښي د وارد شوو قسمونو په باره کښي د قاضی بیضاوی m تحقیق. حضرت علامه کشمیری رحمه الله د قاضی بیضاوی رحمه الله نه په قرآن کریم کښي د وارد شوو قسمونو په سلسله کښي یو تحقیق رانقل کړي دي.د هغي حاصل دا دي چه: قرآن کریم کښي الله تعالی څومره قسمونه هم ذکر کړی دی.ښکاره ده.چه په هغي کښي الله تعالی ته د هغي تعظیم مقصود نه دي.بلکه هلته مقصد دغه څیزونه د شهادت په طور پیش کول دی.چه د روستو

---

(۱) البدر الساری (۱۳۹\۱۱) وأنوار الباری(۱۵۷\۱۲) _

(۲) أنوار الباری(۱۵۸\۱۲) _

(۳) البدری الساری(۱۴۰\۱۱) وأنوار الباری(۱۵۸\۱۲) _

ذکر کیدونکی څیز ثبوت او وضاحت ددې په رنړا کښې اوشی هلته چه د فقهاو په نیز چه د معروف حلف کوم صورت دې هغه مقصود نه دې.(۱)

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه د قاضی بیضاوی رحمه الله دا تحقیق ډیر ښه دې.ددې د مثلو په صورت کښې به دا مثل ضروری وی چه غلطی د نحویانو نه کیږی.چه هغوی دا ،، واو،، هم د قسم په واو کښې داخل کړې دې.چه په دې سره معهود .. واو.. طرف ته ذهن ګرځیږی.که ددې په څائې نې دا .. واو.. ..واو د شهادت.. ګرځولې وې نو هیڅ اعتراض به نه کیدو.او نه به داصل حقیقت په پیژندلو کښې هیڅ مشکل راپیښیدو.(۲)،، والله أعلم و علمه أتم وأحكم،،۔

۳۴ = بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ

د ذکر شوی باب د ماقبل سره مناسبت ددې نه وړاندې د،، باب الزكاة من الإسلام،، ذکر وو.ددې نه پس ،،اتباع الجنائز،، ذکر کولو کښې دې طرف ته اشاره کیدې شی.چه لکه څنګه چه زکاة سره د مسلمانانو فقیرانو حقوق ادا کولې شی.دغه شان .. اتباع الجنائز.. سره هم د مسلمانانو حق ادا کولې شی.(۳)

یا دا اووایی:چه دواړو بابونو کښې دا قدر مشترک دې.چه زکاة هغه مسلمان ته ورکولې شی.چه هغه معذور او مجبور وی.او د احتیاج په وجه د مړی پشان دې.او عام طور باندې مړې هم مجبور او لاچار وی.(۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه په دواړو بابونو کښې مناسبت په دې طریقه دې.چه د انسان دوه حالتونه وی.حالت د ژوند او حالت د مرګ، په مخکنی باب کښې د دین دهغه ارکانو ذکر دې.کوم چه بغیر د واسطې نه په عمل کښې راوستلې شی.او ثواب حاصلولې شی.او په دې باب کښې هغه ثواب ذکر کړې شوې دې.کوم چه په واسطې د مړو ژوندو ته ملاویږی.(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله د ایمانی شعبو ذکر فرمائی.تقریباً د اکثرو تراجمونه فارغ شو.اوس دوی په آخرکښې هم په دې سلسله کښې ،،بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ،، قائم کړې دې.ځکه چه دا دټولونه آخری عمل دې.کوم چه مومن سره په دنیا کښې راپیښیږی.(۶)

---

(۱) أنوار الباری(۱۵۸\۲) والبدر الساری(۱۴۱\۱) ۔
(۲) المصار السابقة)
(۳) إمداد الباری(۶۷۹\۴) ۔
(۴) المصدر السابق) وفضل الباری(۵۰۸\۱) ۔
(۵) عمدة القاری(۲۷۰\۱) ۔
(۶) فتح الباری(۱۰۸\۱)

حافظ رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله ،،باب أداء الخمس من الإيمان،، ددې نه هم مؤخر کړې دي چه ددې وجه به زه روستو بیان کړم.(۱) خو حافظ رحمه الله ددې وجه چرته هم نه ده ذکر کړې شیخ الحدیث مولانا محمد یونس صاحب مظاهری رحمه الله فرمائی چه ددې توجیه زما په ذهن کښې دا راځی چه اصل کښې جهاد کښې غنیمت راځی او ددې نه خمس اوښکلې کیږی او قاعده دا ده چه د جهاد ختمیدو نه پس دټولو نه وړاندې شهیدان دفن کولې شی او ددې نه پس غنیمتونه تقسیمیږی او خمس وغیره اوښکلې کیږی چونکه د خمس اداکول په میدان جهاد کښې د شهیدانو د دفن کولو نه پس کیږی په دې وجه امام بخاری رحمه الله د ،،اتهام الجنائز،، د ترجمې نه پس د ،،أداء الخمس،، ترجمه قائم کړې ده. والله تعالی اعلم.

٣٧_ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْمَنْجُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ(۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ. [١٣٦٠، ١٣٦١]

رجال الحديث

① احمد بن عبدالله بن علي المنجوفي :دا ابوبکر احمد بن عبدالله بن علی بن سوید بن منجوف سدوسی منجوفی بصری دي. کله اختصار کولو سره علی بن عبدالله بن منجوف هم وئیلي کیږی.(۳)

دوی د روح بن عباده، سعید بن عامر ضُبعی، ابوداؤد طیالسی، ابو عاصم ضحاك بن

---

۱) المصدر السابق) _

۲) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه فی كتاب الجنائز. باب فضل إتباع الجنائز رقم ۱۳۲۳ وباب من انتظر حتی تدفن رقم ۱۳۲۵ ومسلم فی صحيحه (۳۰۷\۱۱) كتاب الجنائز باب فی حصول ثواب القيراط بالصلاة علی الميت والقيراطين بالرجوع بعد دفنه والنسائی فی سننه (۲۷۵\۱۱) كتاب الجنائز باب فضل من تبع جنازة وفی (۲۷۱\۲) وكتاب الإيمان وشرائعه باب شهود الجائز وأبوداود فی سننه فی كتاب الجنائز باب فضل الصلاة علی الجنائز وتشييعها رقم(۳۱۶۸ و۳۱۶۹)والترمذی فی جامعه فی كتاب الجنائز باب ما جآء فی فضل الصلاة علی الجنازة رقم(۱۰۴۰) وابن ماجه فی سننه فی كتاب الجنائز باب ما جاء فی ثواب من صلی علی جنازة ومن انتظردفنها رقم ۱۵۳۹) _

۳) تهذيب الكمال(۳۶۵\۱۹) وتهذيب التهذيب(۴۸\۱۱) _

مخلد. عبدالرحمن بن مهدى. عبدالملك قريب اصمعى. او يحي بن سعيد القطان ﷺ وغير نه روايت د حديث كوى.(١)

ددوى نه امام بخارى. امام ابوداؤد. امام نسائى. محمد بن اسحاق بن خزيمه. او يحي بن محمد صاعد ﷺ وغيره روايت كوى.(٢)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړې دي.(٣)

ابن اسحاق الحبال رحمه الله فرمائى.،،بصرى ثقة،،(٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،صالح،،(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى.،،صدوق،،(٦)

په ٢٥٢ھ كښې ددوى وفات شوې دي.(٧) رحمة الله عليه.

② روح: دا ابومحمد روح (بفتح الراء المهملة) بن عباده (بضم العين المهملة) بن العلاء بن حسان بن عمرو بن مرثد قيسى بصرى دي.(٨)

دوى د اسامه بن زيد مدنى. حسين معلم. عوف اعرابى. على بن سويد بن منجوف. سعيد بن ابى عروبه. حجاج الصواف. حماد بن سلمه. حماد بن زيد. سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. شعبه بن الحجاج. محمد بن عبدالرحمن بن ابى ذئب. مالك بن انس. امام اوزاعى. او ابن جريج ﷺ وغيره نه حديث حاصل كړى دى.(٩)

ددوى نه د مدحدثينو يو لوئې جماعت فيض حاصل كړې دي چه په دې كښې ابراهيم بن دينار. ابراهيم بن سعيد جوهرى. ابراهيم بن يعقوب جوزجانى. احمد بن عبدالله منجوفى. اسحاق بن راهويه. اسحاق بن منصور الكوسج. حسن بن الصباح البزار. حجاج بن الشاعر. حسن بن على الحلوانى. ابو خيثمه زهير بن حرب. عبدالله بن محمد المسندى. ابو قلابه عبدالملك بن محمد الرقاشى. عبد بن حميد. على بن المدينى. او يعقوب بن

---

١) المصدر السابق) ـ

٢) المصادر السابقة)

٣) الثقات لابن حبان(٨/٣٠١) ـ

٤) تهذيب التهذيب(١١/٤٨) ـ

٥) تهذيب الكمال (١١/٣٦٦) وتهذيب التهذيب (١١/٤٨) والكاشف (١١/١٩٧) رقم ٤٩ وخلاصة الخزرجى (ص.٨)

٦) تقريب التهذيب (ص.٨١) رقم ٥٨) ـ

٧) تهذيب الكمال (١١/٣٦٦) وغيره كتب رجال) ـ

٨) تهذيب الكمال(٨/٢٣٨) وغيره)-

٩) تهذيب الكمال(٨/٢٣٩) وسيرأعلام النبلاء (٨/٤٠٢، ٤٠٣) ـ

شیبه سدوسی رحمه الله وغیره دی.(۱)

محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.،، وکان ثقة إن شاء الله،،(۲)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،، الحافظ الصدوق الإمام.....»(۳)

ذهبی رحمه الله لیکلی دی.،، ثقة مشهور، حافظ من علماء أهل البصرة،،(۴)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،، ثقة فاضل له تصانیف،،(۶)

حافظ خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی.«وکان کثیر الحدیث، وصنف الکتب فی السنن والأحکام، وفی التفسیر، وکان ثقة»(۷)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی.«صدوق ولیس به بأس، حدیثه یدل علی صدقه.....»(۸) دغه شی ددوی نه نقل دی.،، روح بن عبادة صدوق ثقة،،(۹)

امام احمد رحمه الله فرمائی.«لم یکن به بأس، لم یکن متهما بشیء من هذا، یعنی الکذب»(۱۰)

امام ابن المدینی رحمه الله فرمائی.«من المحدثین قوم لم یرالوا فی الحدیث، لم یشغلوا عنه نشأوا، فطلبوا، ثم صنفوا، ثم حدثوا، منهم: روح بن عبادة»(۱۱)

خلاصه دا چه روح بن عباده رحمه الله د جمهورو محدثینو او د جرح او تعدیل امامانو په نیز ثقه او فاضل محدث دی.

البته بعضو حضراتو په دوی باندې کلام کړې دی.خو عام طور باندې محدثینو داسې کلام رد کړې دی.لکه چه د امام یحیی القطان رحمه الله په باره کښې وئیلې شی.چه دوی د روح په بارہ کښې کلام کړې دی.

---

(۱) تهذیب الکمال (۱ ۲٤۰، ۲٤۱) وسیر أعلام النبلاء (٤۰۳/۱) _

(۲) طبقات ابن سعد(۲۶۹/۷) _

(۳) سیر أعلام النبلاء(٤۰۲/۱) _

(۴) میزان الإعتدال (۵۸/۲) _

(۵) الثقات لابن حبان(۲٤۳/۱) _

(۶) تقریب التهذیب(۲۱۱) رقم ۱۹۶۲) _

(۷) تاریخ بغداد(٤۰۱/۱) رقم ٤۵۰۳) _

(۸) سیر أعلام النبلاء (٤۰٤/۹) وتاریخ بغداد(٤۰٤/۸) _

(۹) تاریخ بغداد(٤۰۶/۸) _

(۱۰) تاریخ بغداد(٤۰۵/۸) _

(۱۱) تاریخ بغداد (٤۰۳/۸، ٤۰٤)وتهذیب الکمال(۲٤۲/۹) _

خو يحي بن معين رحمه الله ددوی تردید کړي دي.او فرمائيلي نې دی.«باطل، ما تكلم يحي القطان لهذا بشئ هو صدوق»(۱)

دغه شان د عبدالله قواريری نه منقول دی.چه دوی به د روح بن عباده نه روايت نه کولو.

امام يحي بن معين رحمه الله ددوی تردید کوی.فرمانی چه «القواريری يعني عبيدالله يحدث من عشرين شيخاً من الكذابين، ثم يقول، لا أحدث عن روح بن عبادة»(۲)

مطلب دا دي.چه د عبيدالله قواريری دا وئيل جرح نه ده.چه زه د روح بن عباده نه روايت نه کوم خکه چه ددوی مقام داسې نه دي.چه ددوی قول قبول کړي شی.خکه چه دي خو د شلو دروغجنو شيخانو نه روايت کوی.دوی دپاره په روح باندې د جرح کولو څه جواز جوړيږی؟

دغه شان عفان بن مسلم هم په دوی باندې جرح کړي ده.فرمائيلی نې دی.«هو أحسن حديثاً عندی من خالد بن الحارث، و أحسن حديثاً من يزيد بن زريع، فلم تركناه يعني كلّه يطعن عليه»(۳) مطلب دا دي.چه عفان بن مسلم په دوی باندې جرح کولو کښې فرمائيلی دی.چه دوی د خالد بن الحارث او يزد بن زريع نه غوره دی.ددې باوجود مونږ هغه پريخودو.آخر څه خبره خو به وی!!

دا کلام ابو خيثمه رحمه الله رد کړي ده.فرمائيلی نې دی.«ليس هذا بحجة كل من تركته أنت ينبغي أن يترك؟» يعنی دا خو څه حجت او دليل نه دي.چه کوم کس تاسو پريږدئ.هغه دي نا قابل اعتبار جوړ شی.

يعقوب بن شيبه رحمه الله ددې واقعي نقل کولو نه پس فرمائيلی دی.«و أحسب أن عفان لو كان عنده حجة ما يسقط بها روح بن عبادة لاحتج بها في ذالك الوقت»(۴) يعنی که په دې موقعه باندې عفان بن مسلم سره څه يقينی او خاص دليل وې.نو ضرور به نې ذکرکړې وې.خو چونکه څه داسې خبره نه وه.په دې وجه نې پيش نکړې شوه.

بيا دلته دا وضاحت هم ضروری دي.چه يعقوب بن شيبه د عفان بن مسلم په باره کښې نقل کړی دی.چه دوی روح بن عباده روستو قوی کړخولي دي.(۵)

دغه شان د عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله نه په يو سند کښې د وهم په بنياد باندې ددوی نه جرح منقول ده.حافظ ذهبی رحمه الله په دې باندې تبصره کولو کښې فرمائی: «و هذا تعنت و قلة انصاف في حق حافظ قد روى ألوفاً كثيرة من الحديث، فوهم في إسناد، فروح لو أخطأ في عدة أحاديث في سعة علمه:

---

(۱) تاريخ بغداد (۴۰۴۱۸) و تهذيب الكمال (۲۴۲۱۹) و سير أعلام النبلاء (۴۰۴۱۹) ـ

(۲) تاريخ بغداد (۴۰۳۱۸) و تهذيب الكمال (۲۴۳۱) و سير أعلام النبلاء (۴۰۴، ۴۰۵) و ميزان الإعتدال (۵۹۱۲)

(۳) تاريخ بغداد (۴۰۳۱۸) و تهذيب الكمال (۲۴۳۱۹، ۲۴۴) و سير أعلام النبلاء (۴۰۵۱۹) ـ

(۴) ميزان الإعتدال (۵۹۱۲) ـ

لاختل له ذالك، أسوة نظرائه ولسنا نقول: إن رتبة روح في الحفظ و الإتقان كرتبة يحي القطان، بل ما هو بدون عبدالرزاق ولا أبي النضر»(١)

حاصل د مطلب دا دي چه روح بن عباده صرف د يو حديث په سند کښې د وهم په وجه مجروح ګرځول د تشدد انتهاء ده او ددوی په حق کښې سخته نا انصافي ده چه هغه په زرګاو حديثونه نقل کوی ددوی نه صرف په يو کښې نه. که په ګڼو احاديثو کښې هم غلطي شوې وه نو ددوی په مثل د نورو محدثينو پشان به دا هم قبلولې شو خو زمونږ ددې دفاع مطلب دا نه دي چه دا د يحي القطان د مرتبې دي بلکه مونږ خو صرف دا وايو چه د امام عبدالرزاق او د ابو النضر نه کمتر هم نه دي.

دغه شان ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی.،،لايحتج به،،(٢)

خو بنکاره ده چه دا قول د جرح او تعديل هغه ټولو امامانو په مقابله کښې حجت نشی جوړيدې. کومو چه ددوی توثيق او تعديل کړې دي او دا ئې مقبول ګرځولې دي.

دغه شان امام نسائی رحمه الله فرمائی.،، روح ليس بالقوی،،(٣)

خو اول خو د نورو محدثينو په مقابله کښې ددې هم څه خاص اهميت نشته. بيا ددې خبرې لحاظ ساتل هم پکار دی. چه ممکن ده. چه امام نسائی رحمه الله دوی ته،،ليس بالقوی،،ونيلو سره د قوت او وثاقت اعلی درجه کښې کيدو نه انکار کړې وی. او ددې خبرې نه هيڅ څوک انکار نه کوی. هم دا وجه ده. چه حافظ ذهبی رحمه الله د امام نسائی رحمه الله قول نقل کوی او فرمائی چه «قلت نعم، عبدالرحمن بن مهدي أقوى منه، وأماهو، فصدوق صاحب حديث»(٤)

په آخر کښې مونږ د خلاصې په طور د حافظ ابن حجر رحمه الله کلام نقل کوو. چه په دې سره به واضحه شی. چه روح بن عباده د محتج به راويانو څخې دي. هغه فرمائی. «وكان أحد الأئمة وثقه علي بن المديني، ويحي بن معين، ويعقوب بن شيبة، وأبوعاصم، وابن سعد، والبزار، وأثنى عليه أحمد وغيره، وكان عفان يطعن عليه، فرد ذالك عليه ابوخيثمة فسكت عنه، وقال أبو مسعود: طعن عليه إثناعشر رجلاً فلم ينفذ قولهم فيه قلت، القائل ابن حجر، احتج به الأئمة كلهم»(٥)

د روح بن عباده رحمه الله وفات په ٢٠٥ھ يا ٢٠٧ھ کښې اوشو. رومبې قول اصح دي.(٦) والله اعلم. رحمه الله تعالى رحمة واسعة۔

---

١) سير أعلام النبلاء (٤٠٩\٩) ۔
٢) ميزان الإعتدال (٥٩\٢) ۔ وسير أعلام النبلاء (٤٠٦\٩)
٣) المصادر السابقة) ۔
٤) ميزان الإعتدال (٥٩\٢) ۔
٥) هدى الساري (ص: ٤٠٢) ۔
٦) تهذيب اكمال (٢٤٥\١) وتاريخ بغداد (٤٠٦\١) وغيره كتب رجال) ۔

④ عوف: دا عوف بن ابی جمیلة العبدی الهجری البصری دي. ابوسهل ددوی کنیت دي. د عوف اعرابی په نوم سره مشهور دي دي د اعرابو خني نه وو.(١) ددوی د فصاحت په وجه(٢) یا په اعرابو کښې دتللو په وجه دوی ته اعرابي وئیلي شی.(٣)
ددوی د پلار ابوجمیله نوم بعضو حضراتو رزینه خودلي دي. او بعضو حضراتو بندویه یاد کړي دي. او د بعضو حضراتو وینا ده چه ددوی د پلار نوم خو رزینه ده. او بندویه ددوی د پلار نوم دي.(٤)
دوی حدیثونه د اسحاق بن سوید عدوی. انس بن سیرین. محمد بن سیرین. حسن بصری. ابو رجاء العطاردی. ابوالعالیه. ابو عثمان نهدی. ابو نضره عبدی. علقمه بن وائل بن حجر او د سعید بن ابی الحسن بصری رحمهم الله وغیره نه اوریدلی دی.(٥)
ددوی نه د حدیثو علم حاصلونکو کښې اسحاق بن یوسف الازرق. اسماعیل بن علیه. بشربن المفضل. روح بن عباده. شعبه بن الحجاج. ابو عاصم ضحاك بن مخلد. عبدالله بن المبارك. عثمان بن الهیثم المؤذن. فضیل بن عیاض. محمد به جعفر بن غندر. محمد بن عبدالله انصاری. معتمر بن سلیمان. نضر بن شمیل. هوذه بن خلیفه. یحي بن سعید القطان. یزید بن زریع. ابوزید انصاری نحوی او ابوسفیان حمیری رحمهم الله وغیره دی.(٦)
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.. «ثقة صالح الحدیث»..(٧)
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.. «ثقة»..(٨)
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.. «صدوق صالح»..(٩)
امام نسائی رحمه الله فرمائی.. «ثقة ثبت»..(١٠)
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.. «وکان ثقة کثیر الحدیث وقال بعضهم یرفع أمره ویقول: إنه لیحیٰ عن

---

(١) تهذیب اکمال(٢٢\٤٣٧) _
(٢) فتح الباری(١\١٠٩) وعمدة القاری(١\٢٧١) _
(٣) قال الإمام برهان الدین سبط ابن العجمی: إنما قیل له الأعرابی لدخوله درب الأعراب قاله ابن دقیق العید حاشیة الکاشف (١٠١\٢) _
(٤) تهذیب الکمال(٢٢\٤٣٧، ٤٣٨)
(٥) تهذیب الکمال(٢٢\٤٣٨ والکاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩)
(٦) تهذیب الکمال(٢٢\٤٣٩)
(٧) تهذیب اکمال(٢٢\٤٤٠) وتهذیب التهذیب(٨\١٦٧)
(٨) المصادر السابقة)
(٩) المصادر السابقة)-
(١٠) المصادر السابقة) والکاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩) _

الحسن بشيء مايحتج به أحد»(١)

مروان بن معاويه رحمه الله فرمائي.، كان يسمى الصدوق،،(٢)

محمد بن عبدالله انصاري رحمه الله فرمائي.،وكان يقال له: عوف الصدوق»(٣)

امام ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دي.(٤)

عوف اعرابى باوجود د ثقه او صالح كيدو قدرى وو.او په دوى كښې څه معمولى تشيع هم وه.لكه محمد بن سعد رحمه الله فرمائي.،وكان يتشيع،،(٥)

محمد بن عبدالله انصاري رحمه الله فرمائي.«رأيت داؤد بن أبي هند يضرب عوفاً الأعرابي ويقول: ويلك يا قدرى، ويلك ياقدرى»(٦)

بندار رحمه الله فرمائي.«والله لقد كان عوف قدرياً رافضياً شيطاناً»(٧)

د حضرت عبدالله بن المبارك رحمه الله نه نقل دى.«والله ما رمى عوف ببدعة، حتى كانت فيه بدعتان: كان قدرياً وكان شيعياً»(٨)

خو چونكه په دې خپل بدعت كښې غلو كونكې او داعى نه وو.(٩)

او ددوى په صدق و امانت باندې اتفاق وو.په دې وجه اصحابو د اصول سته اونوره محدثينو ددوى روايات قبول كړى دى.او قابل د استدلال او احتجاج ئې شمار كړى دى.

لكه چه امام مسلم رحمه الله د خپل صحيح په مقدمه كښې قول فيصل ذكر كړې دي.هغه فرمائي: «إذا وازنت بين الأقران كابن عون و أيوب السختيان، مع عوف بن أبي جميلة و أشعث الحمراني، وهما صاحبا الحسن وابن سيرين، كما أن ابن عون و أيوب صاحباهما، إلا أن اللون بينهما و بين هذين بعيد في كمال الفضل و صحة النقل، وإن كان عوف و أشعث غير مدفوعين، عن صدق و أمانة عند أهل العلم...»(١٠)

---

(١) طبقات ابن سعد(٢٥٨\٧)

(٢) تهذيب الكمال(٤٤٠\٢٢) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)

(٣) المصادر السابقة) ـ

(٤) الثقات لإبن حبان (٢٩٦\٧) ـ

(٥) الطبقات لإبن سعد(٢٥٨\٧) ـ

(٦) ميزان الإعتدال(٣٠٥\٣) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)

(٧) ميزان الإعتدال(٣٠٥\٣) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)

(٨) ميزان الاعتدال(٣٠٥\٣) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)

(٩) قال العباس الدورى سمعت رجلاً سأل روح بن عبادة فقال أبا محمد عوف الأعرابى كان يتشيع ؟ فسكت روح هنيهة ثم قال والله لقد كان يذكر فضائل عثمان كثيراً (تاريخ الدورى(٤٦٠\٢) كذا فى تعليقات تهذيب الكمال(٤٤٠\٢٢)

(١٠) مقدمة صحيح مسلم (٤\١)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،احتج به الجماعة،،(۱)

په ۱۴۶ھ یا ۱۴۷ھ کښې ددوی وفات اوشو (۲)

② الحسن: دا مشهور تابعی حضرت ابو سعید الحسن بن ابی الحسن یسار بصری دي. ددوی تفصیلی حالات په ،،باب المعاصي من أمر الجاهلية،، کښې تیر شوی دی.

③ محمد: دا مشهور تابعی عالم. امام. شیخ الاسلام ابوبکر محمد بن سیرین انصاری بصری دي. ددوی پلار سیرین دعین التمر نه قیدی راغلي وو. حضرت انس رضي الله عنه دوی مکاتب جوړ کړل په بدل کتابت ادا کولو سره دا آزاد شو. د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه آزادي شوي وینځي سره ددوی نکاح اوشوه. (۳)

ددي نکاح خصوصیت دا وو. چه صفیه رخصتئ په وخت دریو ازواج مطهراتو تیاره کړله. خوشبو ئي اولګوله. او دعاګاني ورته اوکړي. او په دي کښې نکاح کښې اتلس بدری صحابه کرام رضي الله عنهم شریك شو. حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه دعا اوکړله. او باقی حضراتو به آمین وئیلي. (۴)

د امام محمد بن سیرین رحمه الله ولادت د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په آخر کښې اوشو. کله چه ددوی د خلافت دوه کاله باقی وو. (۵) او دوی تقریباً د دیرشو صحابه کرامو زیارت کړي دي. (۶)

امام محمد بن سیرین رحمه الله د حضرت انس. حضرت جندب بن عبدالله بجلی. حضرت حذیفه بن الیمان. حضرت حسن بن علی بن ابی طالب. حضرت رافع بن خدیج. حضرت زید بن ثابت، حضرت ثمره بن جندب. حضرت عبدالله بن الزبیر. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عدی بن حاتم. حضرت معاویه بن ابی سفیان. حضرت ابوبکره. حضرت ابوهریره. او د حضرت عمران بن حصین رضي الله عنهم نه علاوه په تابعینو کښې د عبیده سلمانی. قاضی شریح. عکرمه مولی ابن عباس. علقمه بن قیس نخعی. د خپل ورور معبد بن سیرین او د خپلې خور حفصه بنت سیرین رحمهم الله نه حدیثونه روایت کړی دی. (۷)

ددوی نه خالد حذاء. اشعث بن سوار. ایوب سختیانی. ثابت بنانی. جریر بن حازم. داؤد بن ابی هند. ربیع بن صبیح. سلیمان تیمی. عاصم احول. امام شعبی. عبدالله بن شبرمه.

---

(۱) هدی الساری (۴۳۳)

(۲) طبقات ابن سعد (۲۵۸\۷) وتهذیب الکمال (۴۴۱\۲۲) وغیره)

(۳) تهذیب الأسماء واللغات (۸۳\۱) ووفیات الأعیان (۱۸۱\۴) وطبقات ابن سعد (۱۹۳\۷)

(۴) المصادر السابقة)

(۵) تذکرة الحافظ (۷۸\۱) وسیر أعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذیب الأسماء (۸۳\۱) ووفیات الأعیان (۱۸۲\۴) والثقات لابن حبان (۳۴۹\۵)

(۶) تهذیب الکمال (۳۴۸\۲۵) سیر أعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذیب الأسماء (۸۳\۱)

(۷) تهذیب الکمال (۳۴۵\۲۵، ۳۴۷) وسر أعلاء النبلاء (۶۰۶\۴) وتذکرة الحفاظ (۷۸\۱) وتهذیب الأسماء (۸۳\۱)

عبدالله بن عون. امام اوزاعی. عمران القطان. عوف اعرابی. قتاده بن دعامه. مالك بن دينار. هشام بن حسان. يونس بن عبيد. او ابوهلال راسبی ﷺ نه علاوه ډير حضراتو علم حديث حاصل كړي دي.(١)

دوی چه د حضرت عبدالله بن عباس ﷺ نه كوم روايتونه كوی په هغي كښي عام طور باندي ،،نبئت عن ابن عباس،، وائی. د حضرت ابن عباس ﷺ نه چونكه ددوی سماع نشته په دي وجه داسي ټول روايتونه غير موصوله دی. او په مينځ كښي د عكرمه مولی ابن عباس واسطه ده.(٢)

بعضو حضراتو ددوی د حضرت عمران بن حصين ﷺ نه د سماع انكار كړي دي. خو ددوی دا انكار صحيح نه دي.(٣)

د امامحمد بن سيرين رحمه الله په ثقاهت او جلالت او امامت باندي اتفاق دي. دوی د احاديث بالمعنی روايت كولو هم قائل نه وو. بلكه بلفظه به ئي روايت كولو.(٤)

هشام بن حسان رحمه الله به فرمائيل. ((حدثني أصدق من أدركت من البشر: محمد بن سيرين))(٥)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی. ((محمد بن سيرين من الثقات))(٦)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی. ،،ثقة،،(٧)

امام عجلی رحمه الله فرمائی. ((بصری، تابعی، ثقة وهو من أروى الناس عن شريح وعبيدة))(٨)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی. ((وكان ثقة، مامونا، عاليا، رفيعا، فقيها، اماما، كثير العلم، ورعا))(٩)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. ((ثقة، حجة كبير العلم، ورع، بعيد الصيت))(١٠)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. ((وكان فقيها، اماما، غزير العلم، ثقة، ثبتا، علامة في التعبير، وأما في الورع))(١١)

---

١) المصادر السابقة)
٢) تهذيب الكمال(٣٤٩\٢٥) وتهذيب الأسماء (٨٣\١١) وطبقات ابن سعد(١٩٤\٧)
٣) حاشية ابن العجمی وتعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبی(١٧٨\٢. ١٨٠)
٤) طبقات ابن سعد(١٩٤\٧) وتهذيب الكمال(٣٤٩\٢٥. ٣٥٠)
٥) تهذيب الكمال(١٢٥\ ٣٥٠) وسير أعلام النبلاء (٦٠٨\٤)
٦) تهذيب الكمال(٣٥٠\٢)
٧) المصادر السابقة)
٨) المصادر السابقه)_
٩) طبقات ابن سعد(١٩٣\٧)
١٠) الكاشف (١٧٨\٢) رقم ٤٨٩٨)
١١) تذكرة الحفاظ (٧٨\١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی «ثقة، ثبت، عابد، کبیر القدر، کان لایری الروایة بالمعنی»(۱)
امام محمد بن سیرین رحمه الله چه لکه څنګه په حدیث کښې د جبال علم(لویو عالمانو) څخه وو دغه شان په زهد او تقوی. خشیت الهی. خوف آخرت. کثرت عبادت او احتیاط فی الدین کښې د لوړې شان مالك وو
امام محمد بن جریر طبری رحمه الله بالکل صحیح فرمانیلی دی «کان ابن سیرین فیهاً، عالماً، ورعاً، أدیباً، کثیر الحدیث، صدوقاً، شهد له أهل العلم، والفضل، بذالك، وهو حجة»(۲)
امام ابن سیرین رحمه الله ته الله تعالی د خوبونو د تعبیر خاص ملکه ورکړې وه په دې سلسله کښې ددوی ډیر واقعات مشهور دی.(۳) ددوی یو کتاب هم د .. تعبیر منام.. په موضوع سره چاپ شوی دی.چه ددې نوم ابن الندیم .. تعبیر الرؤیا.. لیکلې دی.(۴) او صاحب د کشف الظنون او صاحب د هدیة العارفین په .. جوامع التعبیر.. کښې لیکلی دی(۵) دلته ددې وضاحت هم ضروری دی. چه د خوبونو د تعبیر په موضوع باندې دوی طرف ته منسوب د ،، منتخب الکلام فی تفسیر الأحکام،، نوم سره هم یو کتاب چاپ شوې ملاویږی چه دا په حقیقت کښې ددوی نه دی.(۶)
په شوال ۱۱۰ه کښې ددوی وفات اوشو.(۷).. رحمه الله تعالی رحمة واسعة۔
⑥ د حضرت ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات د ،، باب أمور الإیمان،، لاندې تیر شوی دی.(۸)
قوله: حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عوف اعرابی د حسن بصری او محمد بن سیرین نه روایت کوی.او حسن بصری او محمد بن سیرین دواړه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کوی.
وړاندې په ،، باب المعاصی من أمر الجاهلیة،، کښې د حضرت حسن بصری رحمه الله د حالاتو لاندې دا خبره تیره شوې ده.چه د حضرت حسن بصری رحمه الله سماع د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه ثابت نه ده.
البته محمد بن سیرین رحمه الله ته ددوی نه د سماع شرف حاصل دی.دلته د امام بخاری رحمه الله

---

(۱) تقریب التهذیب(۴۸۳) رقم ۵۹۴۷)
(۲) سیر أعلام النبلاء (۶۱۱/۴)
(۳) د یو څو واقعاتو دپاره اوګورئ سیر أعلام النبلاء (۶۱۷/۴ ـ ۶۱۸)
(۴) کتاب الفهرست لابن الندیم (ص.۳۷۸)
(۵) کشف الظنون (۶۱۱/۱) وهدیة العارفین(۷۱۶)
(۶) سیر أعلام النبلاء للزرکلی (۱۵۴/۶)
(۷) وفیات الأعیان (۱۸۲/۴) وطبقات ابن سعد(۲۰۶/۷) وغیره کتب رجال)
(۸) کشف الباری(ج ۵۹/۱ ـ ۶۶۳)

اعتماد د محمد بن سیرین رحمه الله په روایت باندې دي. خو چونکه عوف اعرابی رحمه الله په دې روایت نقل کولو کښې د دواړو ذکر کوی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله هم دواړه ذکر کړل

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ: یعنی رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کوم سړي ایمان او احتساب، یعنی د ثواب په امید او یقین سره د یو مسلمان جنازې پسې شاته لاړ شی. هغه سړه د مونځ کولو او دفن نه د فارغ کیدو پورې پاتې شی. نو هغه به دوه قیراطه ثواب اخلی. او واپس کیږی به ..اتباع.. په عرف کښې شاته تللو ته وائی. هم ددې نه بعضو عالمانو استدلال کړې دې او فرمائیلی ئې دی. چه په جنازو کښې مړی پسې شاته تلل افضل دی. اوهم دادحنفیانومسلک دې.

جنازې پسې شاته تلل افضل دی اوکه وړاندې په دې مسئله کښې اختلاف دې. چه په جنازو کښې مړی پسې شاته تلل افضل دی. اوکه وړاندې تلل افضل دی: ① د سفیان ثوری رحمه الله په نیز دواړو صورتونو کښې اختیار دې. هیڅ صورت ته په بل باندې افضلیت حاصل نه دې.

امام بخاری رحمه الله هم دې رائې طرف ته مائل دې. ② امام احمد او امام مالک رحمهما الله فرمائی. چه پیدل تلونکې به وړاندې خی. او سور به شاته خی. ③ د امام شافعی رحمه الله په نیز که سور وی او که پیدل وی. مطلقاً وړاندې تلل افضل دی. ④ د امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز مطلقاً شاته تلل افضل دی. (۱)

د فقهاو دلائل دامام سفیان ثوری رحمه الله استدلال د حضرت انس رضي الله عنه د اثر نه دې. هغه فرمائی «إنما أنت مشيّع، فامش إن شئت أمامها، وإن شئت خلفها، وإن شئت عن يمينها، وإن شئت عن يسارها»(۲)

د امام احمد او امام مالک رحمهما الله دلیل غالباً د حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه روایت دې. «أن النبي ﷺ قال: الراكب يسير خلف الجنازة، والماشي خلفها، وأمامها، وعن يمينها، وعن يسارها قريبا منها....»(۳)

د حضرت امام شافعی رحمه الله او ددوی د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت نه دې. «رأيت النبي ﷺ وأبا بكر وعمر يمشون أمام الجنازة»(۴)

---

۱) دمذاهبو د تفصیل دپاره اوګورئ (التعليق الممجد على مؤطاء الإمام حمد (ص.۱۶۸) أبواب الجنائز باب المشي بالجنائز ولامشى معها وأوجز السالک (۱٤\۲۰۸. ۲۰۹) المشى أمام الجناة)

۲) مصنف عبدالرزاق (۳\٤٤٥) كتاب الجنائز. باب المشى أمام الجنازة)

۳) سنن أبي داود كتاب الجنائز. باب امشى أمام الجنازة رقم ۳۱۸۰)

٤) سنن النسائی (۱۱\۲۷۵) كتاب الجنائز مكان امشاى من الجنازة وسن أبي داود كتاب الجنائز باب المشى أمام الجنازة رقم ۳۱۷۹) وجامع الترمذی كتاب الجنائز باب ما جاء فی المشى أمام الجنازة رقم ۱۰۰۷ (و۱۰۰۸. ۱۰۰۹) وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ما جاء فی المشى أمام الجنازة رقم ۱٤۸۲)

حضرات شوافع دا هم فرمائی چه جنازه اوړونکی په اصل کښې شفعاء دی او شفعاء د مشفوع له وړاندې څې نو د جنازې نه وړاندې تلل به افضل وی.(۱)

د حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله او ددوی د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت نه دې «الجنازة متبوعة ولا تتبع وليس منا من تقدمها»(۲)

په یو طریق کښې ددوی الفاظ دا دی «إنما هي متبوعة وليست بتابعة وليس معها من تقدمها»(۳)

دغه شان د طاؤس رحمه الله نه نقل دی «ما مشى رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة حتى مات، إلا خلف الجنازة وبه نأخذ»(۴)

د حضرت علی رضی الله عنه نه نقل دی «إن فضل الماشي خلفها على الذي يمشي أمامها كفضل صلاة الجماعة على الفذ....»(۵)

ترکومې پورې چه د حضرت انس رضی الله عنه د اثر تعلق دې چه په دې کښې هر طرف ته د تللو اختیار ورکړې شوې دې نو دا د جواز د بیان دپاره دې چه ددې ټول قائل دی پاتې شو د افضلیت تعلق نو ددې دپاره چونکه نور روایات وارد شوی دی په دې وجه به دا روایات فیصل کړځولې شی.

دغه شان د مغیره بن شعبه رضی الله عنه روایت هم په بیان جواز باندې محمول دې ددې نه هم د افضلیت ثبوت نه کیږی.

د حضرت امام شافعی رحمه الله مستدل روایت کوم چه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعاً نقل دې په دې باره کښې کلام دې څکه چه امام ترمذی رحمه الله تصریح کړې ده چه دا حدیث مرفوع نه دې بلکه د امام زهری رحمه الله نه مرسلاً نقل دې او هم دا اصح دې.(۶) او شوافع عام طور باندې مراسیل حجت نه منی.

او که قابل د استدلال اومنلې شی نو ددې نه د افضلیت اثبات نشی کیدې بلکه په بیان جواز باندې محمول کیدې شی دغه شان په دې کښې تاویل هم کیدې شی چه دغه عذر په وجه ئې داسې کړې وی لکه څنګه چه د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی عبدالرحمن بن ابزاء فرمائی: «كنت مع علي في جنازة قال: وعلي آخذ بيدي، ونحن خلفها، وأبوبكر وعمر بين أيدينا أمامها، فقال،

---

(۱) بدائع الصنائع (۳۱۰\۱۱) فصل في حمله على الجنازة)

(۲) جامع الترمذي كتاب الجنائز باب ما جاء في المشي خالف الجنازة رقم(۱۰۱۱)

(۳) مصنف عبدالرزاق (٤٤٦\٣) باب المشي أمام الجنازة رقم ۶۲۶۵) وسنن أبي داود كتاب الجنائز. باب إسراع الجنازة)وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ماجاء في المشي امام الجنازة رقم(١٤٨٤)

(۴) مصنف عبدالرزاق (٤٤٥\٣) باب المشي أمام الجنازة رقم (۶۲۶۲)

(۵) مصنف عبدالرزاق (٤٤٦\٣)رقم ۶۲۶۳)

(۶) قال الترمذي في جامعه في كتاب الجنائزباب ما جاء في السعي أمام الجنازة وأهل الحديث كلهم يرون أن الحديث المرسل في ذالك أصح وقال النسائي تفي سننه (۲۷۵\۱) هذا خطأ والصواب مرسل)

إن فضل الماشي خلفها على الذي يمشي أمامها، كفضل صلاة الجماعة على صلاة الفذ، وإنهما ليعلمان من ذالك ما أعلم، ولكنهما لا يحبان أن يشقا على الناس»(١)

بيا دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پکار دی.چه حضرات شوافعو جنازې سره تلونکی خلق کوم شفعاء، ګرځولی دی.دا خبره په پوهه کښې نه راځی.ځکه ددې مطلب خو دا دې.چه مړې د مجرم په طور پیش کولې شی.په دې صورت کښې خو مناسب دا وه چه ده لره نې په زړو شلیدلو کپړو کښې په خراب حالت کښې. خیرن (ګډ وډ) ویخته بوتللې.بیا په مونځ کولو کښې هم نې ده لره شاته ایخودو.مخې ته نې نه ایخودو. حالانکه د شریعت حکم دې.چه په ښه طریقه اولامبوئ.صفا ستره ئې کړئ.ښائسته او نوې کپړې ورته واغوستوئ.خوشبو ورته اولګوئ.او د کور نه نې ښه په تعظیم او عزت او احترام سره یوسئ.بیا نې دمونځ په وخت هم مخې ته ایږدی.او د مغفرت په دعاګانو وغیره کښې هغه سره خپل خان هم شاملوی.په دې طریقه ئې د آخرت په سفر باندې رخصتوی.د خپلو خلقو نه یو ایماندار بنده د الله تعالی په دربار کښې خپل خان دپاره هم د آخرت توښه ګټړی.او وړاندې نې لیګی.او هغه ته وداع (توښه) وائی.نو ښکاره ده.چه په داسې موقعه باندې شاته کیدل مناسب دی.هغه لره د شاته ایخودو خبره خو قلب موضوع ده!!

ددې نه علاوه د جنازې وړونکو په شاته کیدو کښې د نورو شرعی مصلحتونو هم لحاظ ساتلې کیږی. مثلاً دا چه په داسې صورت کښې به جنازه د خلقو مخې ته وی.چه ددې نه به قدم په قدم عبرت حاصلیږی.چه دې پرون څومره د اختیار خاوند وو.نن دې څنګه مجبوره او لاچاره دې.چه د نورو په سهارا(او مدد) د الله تعالی په دربار کښې حاضریږی.صباله به زمونږه هم دا حال وی.په دې موقعه به د تقوی او د آخرت د یاد حصول زیات نه زیات وی.د قیامت حالات. او په مړی باندې د راتلونکو کیفیاتو تصور به هم کیږی.او دده د سختو منزلونو د آسانتیا او د ګناهونو د معافئ به مسلسل دعاګانې کوی.بیا د شاته تللو په صورت کښې که ضرورت راپیښ شی.نو امداد هم سهولت سره کولې شی.ښکاره خبره ده.چه جنازه شاته کیخودې شی.نو په دې اندازه استحضار. احساس او ددې فوائد نشی حاصلیدی.(٢) والله اعلم.

د حدیث باب نه په مذکوره مسئلې باندې استدلال احنافو حضراتو پخپل مسلک باندې د حدیث باب د جملې ،،من أتبع،، نه هم استدلال کړې دې.ځکه چه د ،،اتبع،، یوه معنی د شاته تللو هم ده.(٣)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ددې نه استدلال صحیح نه دې.ځکه چه د ،،تبع،،او د ،،اتبع،، یوه معنی خو ،،مشی خلفه،،ده.خو دویمه معنی ئې دده سره تلل دی.که وړاندې څی.او

---

(١) مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٦) رقم ٦٢٦٣)

(٢) أنوار الباری(١٢\١٦١، ١٦٢)

(٣) :عمدة القاری(١١\٢٧٣)-

که روستو څخی لکه چه د ،،تبعه،، معنی دا هم بیان کړي شوي ده چه ،،مربه فلش معه،، معلومه شوه چه ،،تبع،،او ،،اتبع،، د دواړو معانو دپاره مشترك دي بیا د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما کوم روایت چه ابن حبان رحمه الله تخریج کړي دي په هغي کښي د وړاندي تللو تصریح ده.نو د ،،اتبع،، نه د روستو تلو معنی مراد اخستل. او ددي نه د حنفیانو استدلال کول صحیح نه دی ()

خو دا د حافظ رحمه الله مغالطه ده حقیقت هم دا دي.چه ،،تبع،،او ،،اتبع،، د دواړو معانو دپاره بالاشتراك مستعمل دي.اوس که دلته په رومبنۍ معنی یعنی د شاته تللو په معنی کښي وی نو زمونږ استدلال خو صحیح دي.او که دویمه معنی وی.نو هغوی دپاره خو حجت نه دي خو د حنفیانو خلاف هم نه دي.خکه چه په دي کښي د ورسرې (یو خاني) تللو معنی ده.او یو خاني والي شاته تللو سره هم ممکن دي.او وړاندي تللو سره هم. او ورسره ورسره تللو سره هم.نو دا معنی به مونږ په شاته تللو باندي محمول کوو.()خصوص د حضرت علی رضي الله عنه د صریح قول او مرفوع روایت په وجه.چه په دي کښي شاته تللو ته افضل وئیلی شوی دی

پاتي شو د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د روایت نه استدلال او ددي په زړا کښي د ،،اتبع،،معنی .. وړاندي تللو.. سره کول. نو ددي روایت په باره کښي مونږه وړاندي وئیلی دی.چه اول خو دا روایت مرفوعاً ثابت نه دي.بله دا چه په دي کښي د افضلیت تصریح نشته.او دریمه دا چه دا په څه عذر باندي محمول کیدي شی.والله اعلم.

قوله: إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا:ایمان. الله باندي یقین. د هغه په وعدو باندي یقین. او احتساب یعنی کوم کار چه اوکړي شی.صرف د الله تعالی د رضا دپاره اوکړي شی د ثواب د حصول دپاره اوکړي شی.ریاء او ښودنه (نمائش) مقصود نه وی.

د ایمان او احتساب تشریح وړاندي د ،،ومن قام لیلة القدر إیماناً واحتساباً» لاندي تیره شوي ده.،،فارجع إلیه إن شئت،،

د ترجمة الباب اثبات.هم ددي نه امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب اثبات کړي دي په دي طریقه چه : ① اتباع جنائز(جنازي پسي تلل) د ایمان اثر دي.او دا په ایمان باندي مرتب کیږی. په دي وجه به دا ایمان سره ملحق او ددي جزء ګرځولي شی په دي طریقه به جنازي پسي تلل د ایمان د امورو څخي کیدل ثابتیږی.② یا داسي وئیلي شی.چه ،،ایماناً،،مفعول مطلق دي.او تقدیر د عبارت داسي دي.«من اتبع جنازة مسلم اتباعاً إیماناً....» دلته اتباع ایمان

() فتح الباری(١٠٩\١١)
() عمدة القاری(٢٧٣\١١)

سره مصنف کولې شی نو ..اتباع جنائز.. به د ایمان د امورو او د ایمانی شعو څخه کرخولې شی والله اعلم

قوله وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا: ..یصلی،، او ..یفرغ،، معروف هم وئیلی شوی دی او مجهول هم د معروف وئیلو په صورت کښې به د دواړو افعالوضمیرونه په ..من اتبع،، کښې ..من،، طرف ته راجع کیږی اودمجهول وئیلو په صورت کښې به ..علیها،، د ..یصلی،، نائب فاعل او ..من دفنها،، به د ..یفرغ،، نائب فاعل وی (۱)

قوله فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ: دوه اجرونه به په دې طریقه حاصلیږی چه یو اجر به د ..اتباع،، نه واخله تر د ..صلوة،، پورې وی او دویم اجر به په دفن کښې په شرکت کولو باندې وی (۲)

بعضو حضراتو د یو روایت الفاظو ته اوکتل (۳) او دا ئې اوګنړل چه په مونځ باندې یو قیراط او په دفن کښې په شرکت کولو باندې به مستقل دوه قیراطه ملاویږی خو حدیث باب په دې سلسله کښې صریح دې چه ټول به دوه قیراطه ملاویږی دري قیراطه به نه ملاویږی (۴)

د قیراط تحقیق قیراط په اصل کښې ..قراط،، (په تشدید د راء سره) وو ځکه چه ددې جمع ..قراریط.. راځی لکه د ..دینار،، اصل چه ..دنّار،، (په تشدید د نون سره) دي په دې وجه ددې جمع دنانیر راځی (۵)

بیا ..قیراط،، په اکثرو ښارونو کښې د یو دینار شلمې حصې ته وئیلې شی او په بعضو ښارونو کښې څلیریشتمې حصې ته وائی (۶) خو دلته دا مخصوص مقدار مراد نه دي په دې وجه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «کل قیراط مثل أحد» (۷)

بیادلته داوضاحت هم ضروری دي چه «کل قیراط مثل أحد» ئې چه اوفرمائیل دا کلام تمثیلی دي ځکه الله تعالی چه به مؤمنانو ته په قولی او فعلی طاعاتو باندې کوم ثواب ورکوی هغه

---

(۱) عمدة القاری(۲۷۲\۱۱)

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم (۳۰۷\۱۱)

(۳) أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب الجنائز باب من انتظرحتی دفن رقم ۱۳۲۵ عن أبی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من شهد الجنازة حتی یصلی فله قیراط ومن شهد حتی تدفن کان له قیراطان)

(۴) شرح النووی(۳۰۷\۱۱) وفتح الباری(۱۰۹\۱۱) و(۱۹۷\۳) وعمدة القاری(۲۷۳\۱۱)

(۵) عمدة القاری(۲۷۲\۱۱)

(۶) وفیه أقوال أخری راجع عمدة القاری(۲۷۲\۱۱)

(۷) شرح النووی (۳۰۷\۱۱)

به ډير زيات وی.لکه په حديث شريف کښې راځی «الطهور شطر الإيمان، والحمد لله تملأ الميزان، وسبحان الله و الحمدلله تملآن أو تملأ ما بين السماوات والأرض»[1] دغه شان په روايت کښې دی «القيراط أعظم من أحد»[2] د مستدرک په يو روايت کښې دی «والذی نفسی بيده، لهما فی الميزان أثقل من أحد»[3]

خلاصه دا چه دلته قيراط د احد برابر ګرځولې شوې دي.دا تمثيلا دي. تحقيقی مقدار بيانول مقصود نه دي.

دلته دا خبره هم يادول پکار دی.چه د .. قيراط.. ذکر لکه څنګه چه د جنائز په بيان کښې راغلې دي.دغه شان په .. اقتناء کلب..(د سپی ساتلو) په سلسله کښې هم راغلې دي.لکه د نبی کريم ﷺ ارشاد دي.چه «من اقتنى كلباً ، إلا كلب صيد، أو ماشية، فإنه ينقص من أجره كل يوم قيراطان»[4] په يو بل روايت کښې د .. يو قيراط.. ذکر دي.[5]

دلته د يادولو خبره دا ده.چه د جنازې په باره کښې کوم .. قيراط.. وارد شوې دي.ددې نه په نص د حديث د ثواب يوه لويه حصه مراد ده.چه ددې نې د احد غر سره تشبيه ورکړې ده. خو د سپی پاللو په سلسله کښې چه د .. قيراط.. کوم ذکر راغلې دي.د هغې نه ډيره کمه درجه مراد ده.ځکه چه د جنازې د روايت تعلق د ثواب باب سره دي.او په ثواب کښې د الله تعالی فضل ملحوظ وی.او د سپی پاللو د روايت تعلق د عقاب باب سره دي.او په ګرفتارولو کښې الله تعالی ډيره زياته کرم او بخښنه وړاندې ساتی.او کم نه کم عذاب ورکوی. ﴿مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا﴾[6] بيا که الله تعالی هم دغه شان بغير د څه ګرفتارئ نه معاف کړی.نو هيڅ څوك تپوس کولو والا نشته.

قوله: تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ: د ,,تابعه.. ضمير مفعول روح طرف ته واپس کيږی.او مطلب دا دي.چه ددې روايت د عوف نه په نقل کولو کښې عثمان مؤذن د روح متابعت کړې دي.[7]

---

[1] صحيح مسلم (١١٨\١) فاتحة كتاب الطهارة باب فضل الوضوء)

[2] تاريخ بغداد للخطيب(٣٨٥\١٤) ترجمة أبی بكر بن مروان الأسيدی رقم ٧٧٩٩)

[3] المستدرک على الصحيحين (٣١٧\٣) كتاب معرفة الصحابة رضي الله عنهم)

[4] صحيح بخاری كتاب الذبائح والصيد باب من أقتنى كلباً ليس بكل صيد او ماشية رقم ٥٤٨٠، ٥٤٨٢)

[5] صحيح البخاری كتاب الحرث والمزارعة باب إقتناء الكلب للحرث رقم ٢٣٢٣)

[6] الأنعام : ١٦٠)

[7] عمدة القاری(١١ ٢٧٤) وفتح الباری(١٠٩\١١)

بیا د عثمان مؤذن رحمه الله نه امام بخاری رحمه الله براه راست هم نقل کړې دي او په واسطې سره هم. که امام بخاری رحمه الله د عثمان مؤذن رحمه الله نه په واسطې سره اوریدلې وی نو دا طریق به یوه اعلی درجه شی خکه چه د منجوفی طریق خماسی دي او دا رباعی دي دلته د عثمان مؤذن د طریق اعلی کیدو باوجود مخکښې د منجوفی د طریق ذکر کولو وجه دا ده چه منجوفی په ثقاهت او اتقان کښې د مؤذن نه د اوچتې درجې دي په دې وجه نې اصلاً ددوی روایت ذکرکړو او بیا چونکه د منجوفی په طریق کښې ،،حسن و محمد عن أبي هريرة،، دي کوی چه په دي طریق کښې حسن بصری رحمه الله د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت کوی خو چونکه حسن بصری رحمه الله سماع . راجح دا ده چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه نه ده په دي وجه نې دعثمان مؤذن متابعت ذکر کړو چه په دي کښې د حسن ذکر نشته دغه شان امام بخاری رحمه الله دا اوښودل چه زمونږ اعتماد په دي دویم طریق باندې دي.(١)

بیا دلته په آخر کښې امام بخاری رحمه الله د ..نحوه.. لفظ ذکرکړې دي دغه شان یو لفظ .. مثله.. هم استعمالیږی خو لکه څنګه چه مونږه وړاندې ذکرکړی دی چه د دواړو په مفهوم کښې معمولی شان فرق دي. ..مثله.. هغه خائي کښې استعمالوی چرته چه د حدیث په الفاظو کښې هیڅ فرق نه وی او د ..نحوه..لفظ په داسې موقعه باندې استعمالوی چرته چه چه الفاظو کښې څه تفاوت (فرق) وی.

دلته هم د دواړو طریق په الفاظو کښې تفاوت دي د عثمان مؤذن په طریق کښې چه : ابونعیم په مستخرج کښې ذکرکړې دي چه د ،،وكان معه،، په خائي ،،فلزمها،، اود ،،حق يفرغ من دفنها،، په خائي ،،حتى تدفن،، او د ،،فإنه يرجع بقيراط،، په خائي ،،فله قيراط،، الفاظ دی : باقی الفاظ هم دغه دی.(٢)

قوله: عثمان المؤذن: دا عثمان بن الهيثم بن جهم بن عيسى العصری العبدی البصری دي.

د بصري د جامع جمات مؤذن وو په دي وجه ورته عثمان مؤذن وئیلې شی. ابو عمرو ددوی کنیت دي.(٣)

دخپل پلار هیثم بن جهم. جعفر بن الزبیر. عبدالملك بن جریج. روبة بن العجاج. مبارك بن فضاله. عوف اعرابی او د محبوب بن هلال مزنی رحمه الله وغیره نه روایت کوی.(٤)

ددوی نه امام بخاری.ابراهیم بن صالح شیرازی. محمد بن یحي ذهلی. ابراهیم بن یعقوب جوزجانی. خلیفه بن خیاط. محمد بن الاشعث سجستانی. عبدالله بن الصباح العطار. او

---

١) عمدة القاری(٢٧٤) وفتح الباری(١٠٩\١)
٢) المصادر السابقة)
٣) تهذیب الکمال(٢\١١٩. ٥. ٥٠٣)
٤) المصدر السابق)

د ابراهيم بن مرزوق رحمه الله نه علاوه ډيرو محدثينو د احاديثو سماع کړې ده.(١)

امام ابن حبان رحمه الله دوی په ..کتاب الثقات.. کښې ذکر کړی دی.(٢).

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«کان صدوقاً غیر انه بأخرة کان یتلقن مایلقن»(٣)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.«کان صدوقاً کثیر الخطأ»(٤)

امام احمد رحمه الله ددوی نه روایت نه دي کړی.او دا رائي ني بنکاره کړې ده.چه هغه ثبت نه وو.(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة تغیر فصار یتلقن»(٦)

خو حافظ رحمه الله دوی لره ..ثقه.. ګرځولي دي.دا صحیح نه معلومیږی خکه چه باقی د رجالو امامانو دوی لره زیات نه زیات صدوق ګرځولي دي.البته صرف ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړي دي. ددي نه لازمیږی.چه د .. ثقه.. ګرځولو مستحق شی.(٧) پاتې شوه دا خبره چه په صحیح بخاری شریف کښې ددوی روایت منقول دی.نو دا خو یو څو د شمیر روایات دی.په دې کښې هم عام طور باندې متابعات موجود دی.(٨) والله اعلم.

په ٢٢٠هـ کښې ددوی وفات اوشو.(٩) رحمه الله تعالی رحمةً واسعةً۔

٣٥ = بَابُ خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

---

(١) تهذيب الكمال(١٩\٥٠٣، ٥٠٤)-

(٢) الثقات لابن حبان (٨\٤٥٣، ٤٥٤)

(٣) تهذيب الكمال(١٩\٥٠٤) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢١٠)

(٤) هدى الساری(٤٢٤) وميزان الإعتدال(٣\٥٩)

(٥) هدى الساری(ص.٤٢٤)

(٦) تقريب التهذيب (٢.٣٨٧) رقم ٤٥٢٥)

(٧) تعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبی(٢\١٤)

(٨) هدى الساری(ص.٤٢٤)

(٩) تهذيب الكمال(١٩\٥٠٤)

ددې باب ماقبل باب سره مناسبت امام بخاری رحمه الله ددې باب نه وړاندې ،، **باب اتهام المنافق من الإيمان**،، منعقد کړې وو. د هغې نه پس نې دا باب راوړلې دې. ددې د تیرشوی باب سره مناسبت دا دې. چه د جنازې اتباع مختلفو اغراضو لاندې کیږی. کله د رشته دارو د رضا لحاظ ساتلې شی. کله د مړی د خپلوانو د رضا خیال ساتلې کیږی. او کله د دوارو خبرو لحاظ ساتلې شی. او په بعضو وختونو کښې صرف د الله تعالی رضا مقصود وی. او هم دا مطلوب دې. لکه څنګه چه حدیث کښې په،، ایماناً واحتساباً،، سره دې طرف ته اشاره کړې شوې ده. خو کله کله داسې کیږی. چه سړې د الله تعالی د رضا دپاره کار کوی. خو بعضې داسې څیزونه او خرابیانې ورسره شاملې شی. چه هغه د انسان عمل بربادوی.

امام بخاری رحمه الله دا مذکوره باب په دې خبره خبرداری ورکړې دې. چه سړې کله هم څه عمل کوی. نو د نفس د دهوکې نه دې ځان ساتی. هسې نه چه څه داسې څیز شامل شی. چه هغې سره عمل عبث شی.(۱)

امام بخاری رحمه الله چه تر اوسه پورې څومره تراجم منعقد کړل. په هغې کښې ئې مرجئو باندې رد کړې دې. او ددې سره سره ئې په نورو فرقو، مثلاً د خوارجو او معتزله ئې هم تردید کړې دې. دا باب امام بخاری رحمه الله خاص طوَر باندې د مرجئیه د تردید دپاره منعقد کړې دې. هغه خلق دا وائی. چه مؤمن دپاره معصیت مضر نه دې. امام بخاری رحمه الله په روایاتو او آثارو سره ثابتوی. چه معصیت مضر دې. بعضې وختونو کښې د معصیت په وجه د انسان عمل بربادیږی. او ده ته پته هم نه لګی. په دې وجه معصیت باندې اصرار(کلکیدل) سخت مضر دی. او خطره ده چه داسې سړې فلاح او نه مومی.

په ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله دوه جزء ایخودی دی. یو «خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ» او دویم جزء دې. «وَمَا يُحَذَّرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ» د دوارو اجزاو مقصود په مرجئه باندې رد کول دی. په رومبی جزء سره ئې دا اوښودل. چه مؤمن له همیشه یریدل پکار دی. او د مرجئه خلقو دا خیال دې. چه بس ،، لا إله إلا الله محمد رسول الله،، وئیلو سره سړې معصوم شو. دا غلطه ده. او په دویم جزء سره ئې دا اوښودل. چه په معاصیو باندې بغیر د توبې نه اصرار کول مضر دی. او د مرجئه خلقو دا وینا چه د ایمان موجود کیدو سره ګناهونه مضر نه دی.(۲)

آیا د امام بخاری رحمه الله مقصد د احباطیه تاکید دې؟

بعضې خلقو دا اوګنړل. چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د احباطیه یعنی د معتزله تائید کوی. چه دا وائی. چه معصیت کولو سره د انسان عمل بربادیږی. او د همیشه

---

(۱) عمدة القاری (۲۷۴/۱) وفتح الباری (۱۱۰/۱)

(۲) فتح الباری (۱۱۰/۱)

عذاب مستحق جوړیږی.خکه چه امام بخاری رحمه الله دلته فرمائی.((خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ)) یعنی سړی له یریدل پکار دی.چه چرته دده عمل برباد شی.او ده ته پته هم اونه لګی.(۱)

خو دا خبره صحیح نه ده.امام بخاری رحمه الله دلته د مرجئه تردید کړې دې.د معتزله تائید نې نه دې کړې.او دلته ددوی په کلام کښې د ,,احباط،، نه مراد احباط د ثواب دې.کفر نه دې.

لکه قاضی ابن العربی رحمه الله فرمائی.چه د ,,احباط،، دوه قسمونه دی.یو ,,احباطِ ابطال،، دې.

لکه څنګه چه ایمان کفر باطلوی.او کفر ایمان باطلوی.او دویم ,,احباطِ موازنه،، ده.یعنی کله چه د قیامت په ورځ نیکئ او بدئ تللې کیږی.که د نیکو تله درنه شوه.نو د نیکو خاوند به مفلح وی.اوکه د بدو تله درنه شوه.نو که په دې صورت کښې الله تعالی معاف نکړی.نو دې به په تاوان کښې وی.اوکه معاف کړی.بیا هم د لږ وخت دپاره ..احباط.. او موندې شو.خکه چه څومره وخت توقف اوشو.تر دومره وخته پورې دې سړی ته د خپل عمل نه هیڅ فائده اونشوه.او که خدائې مکړه معافی اونشوه.بلکه عذاب ورکول مقرر شو.نو تر کوم وخته پورې چه په جهنم کښې پروت وی.تر هغومره ورځو پورې به هغه ته د خپل عمل نه فائده نه رسیږی.خو کله چه راوخی.نو هغه ته به د خپلو نیکو عملونو اجر او ثواب ملاویږی .بهرحال احباط اوموندې شو.لکه څنګه چه د مکمل احباط په صورت کښې انسان ته د خپل عمل هیڅ فائده نه رسیږی.دغه شان دکوم کس په حق کښې چه مکمل احباط وی.هغه ته فی الجمله فائده حاصل نشوه.(۲) والله اعلم.

ایا په بې علمئ کښې د کفر د کلمې اطلاق موجب د کفر دې؟ امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دلته د,,احباط،، نه مراد د ایمان نقصان او د بعضو عبادتونو باطلیدل دی.کفر مراد نه دې.خکه که په بې علمئ کښې یوکس داسې عمل اوکړی.چه هغه د کفر وی.نو هغه به کافر نه وی(۳) خو علامه کرمانی رحمه الله دا رد کړې دی.او وئیلی نې دی.چه د جمهورو په نیز که بې علمی کښې څه داسې عمل اوکړی.یا څه داسې خبره اوکړی.چه هغه موجب د کفر وی.نو کافر کیږی.(۴)

صاحب د بحر نقل کړی دی.که یو سړې په قصد سره د کفر کلمه ووائی.چه په مزاح (توقو) کښې ولې نه وی.نو کافر کیږی.او که په خطاء یا زبردستئ سره اووئیلې شی.نو د هیڅ چا په نیز به کافر نه وی.او که پخپل اختیار سره ئې کلمه د کفر اووئیله.خو هغه ددې خبرې نه

---

۱) فتح الباری(۱۱۰/۱۱)
۲) المصدر السابق)
۳) شرح الکرمانی(۱۸۷/۱۱) وعمدة القاری (۱۲٤)
۴) المصادر السابقة)

جاهل دي چه دا کلمه د کفر ده نو په دې کښې د مشائخو اختلاف دې چه کافر کیږي به اوکه نه؟(۱)

د ترجمة الباب ماخذ دا ترجمه امام بخاری رحمه الله د قرآن کریم د آیت ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ (نه اخذ کړي ده په دې آیت کښې د ..رفع صوت فوق صوت النبی.. او د..جهر بالقول.. نه منع کړي شوې ده چه په دې حرکت سره عین ممکن ده چه ستاسو عملونه برباد شی هم ددې نه امام بخاری رحمه الله د ﴿خَوْفِ الْمُؤْمِنِ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ﴾ ترجمه قائم کړله او دا نې واضحه کړله چه ..د نبی علیه السلام په آواز باندې خپل اواز پورته کول.. بنکاره ده چه یو معصیت دې او معصیت سره د عملونو ضائع کیدو خطره متعلق کیږی په داسې صورت کښې دا وئیل چه معصیت ایمان دپاره مضر نه دې دا به څنګه صحیح وی؟(۲)

د مذکوره ایت نه د علامه زمخشری غلط استدلال علامه زمخشری د اعتزال مسلك ته تقویت ورکولو دپاره د مذکوره آیت د ظاهری سطحې نه استدلال کړې دې وئیلې نې دی چه معاصی مطلقاً که هغه کفر ته متعدی وی او که د کفر نه کم وی د اعمالو بربادونکی او د ایمان نه خارجونکی دی.(۳) حالانکه د اهل سنت والجماعت په دې خبره اتفاق دې چه ..مادون الکفر.. هیڅ یوه ګناه د اعمالو بربادونکی نه ده.

عالمانو د علامه زمخشری د استدلال ډیر جوابونه ورکړی دی خو د ټولو نه غوره جواب علامه احمد بن المنیر مالکی اسکندری رحمه الله ورکړې دې ددوی جواب په دوو مقدمتو باندې مبنی دې.

① یو دا چه رفع د صوت کله کله د ایذا سبب جوړیږی او دا د مشاهدې نه ثابته ده لکه د استاد په وړاندې د شاګرد. د مرشد په وړاندې د مرید. او د مشر په موجودګۍ کښې د کشر آواز پورته کول او شور شغب کول او بنکاره ده چه د استاد. پیر. او د لوئې نه د لوئې وجاهت (او مرتبه) هم د نبی کریم ﷺ د وجاهت په وړاندې هیڅ او خاورې دی.

② دویمه دا چه د اهل السنة والجماعة په نیز دا متفق علیه ده چه نبی کریم ﷺ ته ایذاء ور رسول کفر دې.

ددې دواړو مقدماتو ملاوولو نه نتیجه دا راووتله چه د رفع صوت (آواز پورته کولو) دوه قسمونه دی یو قسم هغه دې کوم چه کفر ته متعدی دې او دا هغه آواز دې په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ ته ایذاء رسول ثابتول نو دا کفر دې او کفر بالاتفاق عملونه بربادوی دویم

---

(۱) البحر الرائق (۱۲۵/۵) کتاب السیر باب أحکام المرتدین)

(۲) سورة الحجرات:۲)

(۳) فضل الباری(۵۱۰/۱۱)

(۴) الکشاف (۳۵۴/۴، ۳۵۵)

قسم هغه دي.کوم چه کفر ته متعدی نه دي. یعنی په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ ته ایذاء رسول نه ثابتیږی.

سوال. دلته دا سوال پیدا کیږی.چه هرکله هر رفع صوت کفر ته متعدی او عملونه بربادونکي نه دي.نو مطلقاً د ﴿لَا تَرْفَعُوٓا﴾حکم څنګه ورکړي شو؟

جواب. ددې دا دي.چه هر رفع صوت اګرچه مفضی الی الکفر او د اعمالو بربادونکي نه دي. خو دا متعین نه ده.چه کوم یو رفع د صوت به ایذاء ورکونکي وی.او کوم یو به نه وی.او که په واقع کښې متمیز او متعین کړي شی.بیا هم د بې خیالئ په وجه تمیز نه پاتې کیږی.او د حد نه تجاوز کیږی.په دي وجه عین ممکن ده.چه یو صورت مونږه موذی او نه ګڼرو.او هغه په واقع کښې موذی شي.او د کفر حده پورې اورسیږی.او د ایذاء ددې صورت نه بچکیدو دپاره ئې مطلقًا ﴿لَا تَرْفَعُوٓا﴾ او فرمائیل.او د مطلق رفع صوت نه منع کړي شوې ده.او ددې ممانعت علت بیان کړي شوې دي. ﴿وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾چه په لا علمئ کښې ستاسو ټول اعمال برباد شی.یعنی په بې خبرئ کښې هغه صورت متحقق شی.په کوم کښې چه ایذاء وی.چه دا کفر دي.او په دي سره به ټول عملونه برباد شی.

هم ددې شبهې په وجه چه کوم یو صورت موذی او محبط دي.ددې پته نه لګی.ددې نه د بچ کیدو دپاره د مظنه ایذاء یعنی د هر رفع صوت نه ممانعت اوکړي شو.چه په بې خیالئ او بې علمئ سره په هغې رفع صوت کښې مبتلا شی. کوم چه کفر او د عملونو بربادونکي دي.دا بعینه هم دغه شان ده.لکه چه په یو بل آیت کښې وئیلی شوی دی.

﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ (۱) دلته د,,کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم دي.او ددې علت بیان کړي شوې دي.چه ،، بعضې ګمان ګناه وی،، په ظاهره دلته تقریب تام نه دي. ځکه چه هرکله ,,بعضې ګمان،، ګناه ده.نو هم ددې نه د بچ کیدو ضرورت دي.د هغه ګمانونو نه بچکیدل ضروری نه دی.کوم چه ګمانونه نه دی.خو دلته هم دا وئیلې کیږی.چه په کومو بعضو ګمانونو کښې اثم او ګناه ده.چونکه دغه بعض متمیز او متعین نه دی.نو ممکن ده.چه څه بعضو لره مونږه ګناه اونه ګڼرو.او هغه په واقع کښې ګناه وی.په داسې صورت کښې به بې علمئ کښې ګناه کښې مبتلا کیدل وی.په دي وجه د ،،کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم ورکړي شو.چه په دي کښې د واقع کیدو نوبت رانشی.

بیادلته دا خبره هم ه غور قابله ده.چه علامه زمخشری پخپلې باطلې مدعا باندې د استدلال کولو دپاره د آیت کوم مطلب اخلی.چه علی الاطلاق هر رفع د صوت محبط دي.ددې مطلب په بناء د ﴿وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ لطافت بلکه افادیت هم ختمیږی.ځکه چه هرکله هر قسمه رفع صوت محبط شو.نو کله چه یوکس ددې ارتکاب اوکړو.نو دده د عملونو حبط کیدل متعین او معلوم دی.او رفع صوت هم څه مخفی امر نه دي.چه ددې شعور نه کیږی.نو بیا به د ﴿لَا تَشْعُرُونَ﴾ څه مطلب وی؟ او د اهل سنت والجماعة د موقف

---

(۱) سورة الحجرات:۱۲)

مطابق چه د آیت کوم تقریر اوکړي شو په دې بنیاد باندې د ﴿لَا تَشْعُرُونَ﴾ لطافت ښکاره دي او د محاورې بالکل موافق دي. (١) والله اعلم.

د حافظ ابن القیم رحمه الله په دې مسئله کښې د معتزله تائید او ددوی رد حافظ ابن القیم رحمه الله په دې مسئله کښې د اهل السنة والجماعة سره اختلاف کړې دي. او د معتزله موافقت ئې کړې دي. او ډیر په کلکو الفاظو سره دوی لیکلی دی. چه دا څه ضروری ده. چه په هره خبره کښې د معتزله خلاف اوکړي شی. که ددوی یوه مسئله د قرآن او سنت موافق وی. نو هسې بیسه په تاویلاتو پسې کیدل، او ددوی د خلاف کولو ضرورت نشته.

بیا دوی په دې مسئله کښې د معتزله تائید کولو دپاره لاندینی دلیلونه پیش کړی دی:

① آیت د قرآن ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقَٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ﴾ (٢) یعنی ,,د خپلو صدقاتو په احسان کولو او په ایذاء رسولوسره ابطال مه کوئ،، معلومه شوه. چه په ,,من او اذی،، سره صدقه باطلیږی.

② د حضرت بریده رضي الله عنه مرفوع حدیث دي. «من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» (٣) معلومه شوه. چه د مازیګر مونځ پریخودل چه دا یو معصیت دي. ددې په وجه عمل ضائع کیږی.

③ دوی ,,حدیث الموازنه،، هم پیش کړې دي. چه په هغې کښې دی. چه د قیامت په ورځ به د نیکئ او ګناه موازنه کیږی. که نیکی غالب شوه. نو جنت ته به ځی. او که ګناه غالبه شوه. نو جهنم ته به ځی. (٤) معلومه شوه. چه دده نیکی به ضائع کیږی. ګنې جهنم ته به ولې داخلیدو؟

خو حافظ ابن القیم رحمه الله چه کوم دلیلونه پیش کړی دی. هغه صحیح نه دی. رومبې دلیل ئې د ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقَٰتِكُم...الخ﴾ پیش کړې دي. ددې نه دلته استدلال صحیح نه دي. ځکه چه دلته خبره او بحث په دې کښې دي. چه کومه یوه ګناه علی الاطلاق ټول نیک اعمال ضائع کولې شی او که نه؟ باقی پاتې شو دا صورت چه یو خاص نیک عمل کوم سره چه ددې ګناه تعلق وی. بیا دغه ګناه سره دا هم ښکاره شی. چه دا نیک عمل په اصل کښې حسنه نه وه. بلکه د حسنه یو صورت وو. په دې کښې د حسنه روح او حقیقت نه وو. په داسې صورت کښې ددې ګناه ددې خاص نیکئ دپاره محبط کیدل منو. او ددې آیت نه هم دا صورت ثابتیږی. چه ,,من،، او ,,اذی،، چه کوم خاص حسنه سره متعلق دی. یعنی صدقات، هغه به

---

(١) الإنتصاف بهامش الكشاف (١٤/٣٥٤، ٣٥٥)

(٢) سورة البقرة: ٢٦٤)

(٣) صحيح البخاري(١/٧٨) كتاب مواقيت الصلاة باب إثم من ترك صلاة العصروسنن النسائي (١/٨٣) كتاب الصلاة باب من ترك صلاة العصر)

(٤) أخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: يحاسب الناس يوم القيامة فمن كانت حسناته أكثر من سيئاته بواحدة دخل الجنة ومن كانت سيئاته أكثر من حسناته بواحدة دخل النار.. وأخرجه ابوالشيخ عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوضع الميزان يوم القيامة فيوزن الحسنات والسيئات فمن رجحت حسناته على سيئاته دخل الجنة ومن رجحت سيئاته على حسناته دخل النار(الدرالمنثر (٣/٦٩، ٧٠) سورة الأعراف)

دې سره باطل او بربادیږی.او دا حبط او باطلیدل بالکل په خانې دی.خکه چه ..من او اذی،، اوښودل.چه دا صدقه په اصل کښې هډو صدقه نه وه.صرف د صدقې یو صورت وو. په دې کښې روح او حقیقت نه وو.

بیا ددوی دحدیث الموازنه نه استدلال هم بې فائدې دې.خکه چه ددې نه دا نه ثابتیږی. چه ټول نیک عملونه به باطلیږی.زیات نه زیات دومره خبره ثابتیدې شی.چه د ګناهونو د غلبې په وجه به فی الحال دده نیک عملونه نفع نه رسوی.او په فی الحال نفع نه رسولو سره حبط نه لازمیږی.بلکه فی الحال به دا محفوظ ساتلې کیږی.کله چه دې د خپلو ګناهونو سزا اوزغمی.او پاک صفا شی.بیا به هم ددې حسناتو په وجه ده ته جنت او اوچتې مرتبې نصیب کیږی.که د ګناهونو په وجه ټول نیک عملونه برباد شی.نو بیا به ګناهګارو مؤمنانو ته په جنت کښې مختلفې مرتبې به څنګه ملاویږی؟

ترکومې پورې چه د «من ترک صلاة العصر فقد حبط عمله» تعلق دې.نو ددې نه په ظاهره ددوی دموقف تائید کیږی.خو جمهور دا په زجر او توبیخ او زورنې باندې محمول کوی.

په دې داسې پوهه شئ.چه د ..حبط.. لغوی معنی دا ده.چه څاروی ته ښه چراګاه (ورښو) ملاوشی.او په هغې کښې هغه ښه اوخریږی.تردې چه هغه هضم نکړې شی.ددې خیټه او کلمې اوپرسیږی.دغه شان د خیټې او کلمو پرسیدو ته ,,حبط،، وئیلې شی.(۱)

اوګورئ! په دې غرض سره ګیاه کښې څرن کوی.چه ددې ژوند باقی پاتې شی.او صحت او طاقت ئې بحال پاتې شی.اوس د یو عارض او بې قاعدګئ په وجه هغه نفع حاصله نشوه. بلکه دیر کرته خو ددې نه مرګ هم واقع کیږی.او کله کله مړه کیږی نه. خو د ګیاه خوړلو چه کومه نفع حاصلیدل پکار وو.هغه نفع نه حاصلیږی.د ..حبط،، اصل معنی خو دا ده.

اوس ددې نه ..حبط د اعمالو،، مراد واخستلې شو.خکه چه په دې کښې هم دا کیږی.چه د اعمالو نه چه کوم اصلی مقصود دې.یعنی ثواب او اجر او د الله تعالی رضامندی، هغه د څه عارض په وجه نه حاصلیږی.په دې کښې هم دوه وجې دی.کله خو داسې عارض راپیښیږی.چه په دې ټول عملونه واقعی بالکل بې کاره او عبث کیږی.لکه مثلاً یوکس د کفر ارتکاب اوکړو.او کله دا صورت کیږی. چه داسې عارض راپیښیږی.چه په دې سره عملونه بالکل برباد او بې کاره کیږی نه، خو ددې نه څه خاص فائده نه حاصلیږی.یا کوم برکت چه ددې نه حاصلیدل پکار دی.هغه نه حاصلیږی.دې ته هم په یوه درجه کښې ..حبط.. وئیلې شی.په عرف کښې هم کله چه د یو سړی په کار کښې خرابی پیدا شی.او ددې په وجه دده خاص نفع ختمه شی.یا په څومره اندازه فائده چه مطلوب وه.هغه حاصله نشی.نو وئیلې شی.چه د .. فلانی ټول کړه اوړه برباد شو،،نو په نصوصو کښې چه کله د یوې ګناه په وجه د .. حبط،، ذکر راشی.هلته هم دا دویم صورت مراد دی.

---

(۱) النهایة فی غریب الحدیث(۳۳۱/۱)

هم په دي بنياد د«من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» مطلب دا دي.چه د مازيگر د مونځ پريخودل دومره لوئي جرم دي.چه ددي په وجه دده د عملونو کومه مطلوب خاص نفع حاصلول وو.هغه به نه حاصليږی.او ده ته به سخت نقصان رسيږی.لکه څنګه چه دويم روايت کښې دی.«من فاتته صلاة العصر فكأنما وُتر أهله وماله»(۱)

بعينه هم دغه شان د﴿لَا تَرْفَعُوٓا أَصْوَاتَكُمْ.....إلخ﴾ مطلب دا دي.چه د نبی کريم ﷺ په صحبت مبارک کښې چه به صحابه کرامو رضی الله عنهم ته کوم خاص برکت حاصليدو.چه په دي سره به په معمولی عمل کښې دوی ته عظيم اجر او کثيره نفع حاصليدله.هغه به فوت کيږی.کوم چه ډير لوی تاوان او نقصان دي.

په حديث شريف کښې راځی.چه .. که زما يو صحابی نصف مد صدقه اوکړی.نو په تاسو کښې د يوکس د غر برابر سره زر صدقه کول هم ددي برابر نشی کيدي..(۲)

وجه ددي هم دا ده.چه د نبی کريم ﷺ د برکته او د صحبت د فيض نه به دوی ته په اکمله درجه اخلاص حاصليدو.کوم چه د عمل روح دي.اوس که څوک سړي داسې څه کار اوکړی کوم چه د دربار رسالت تهذيب او د ادب خلاف وی.نو ډيره ممکن ده.چه ددي نحوست سره ددي فيوضو او برکاتو راتلل بند شی.او دي محروم پاتې شی.نو کوم سړي چه د مذکوره فيوضو او برکاتو نه مستفيض کيدلو. اوس که هغه ددي نه محروم پاتې شی.نو عرفاً ده ته داسې وئيلې شی.چه ،،دده کړه اوړه ټول بې کاره شو،، ځکه چه هرکله هغه فيض او برکت پاتې نشو.نو ګويا ده ته هيڅ نفع اونشوه.

ددي تشريح نه دا خبره واضحه شوه.چه په دي مواقعو کښې د .. حبط،، نه بالکل بيکاره کيدل مراد نه دی.ځکه چه داسې ارتکاب د کفر په وجه کيږی.بلکه د زياتې نفعې او برکاتو حبط کيدل مراد دی. (۳) والله اعلم.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ: ابراهيم تيمی رحمه الله اوفرمائيل:

دا ابو اسماء ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمی کوفی دي.عابد، زاهد، اود شپې بيدارو او واعظانو بزرګانو کښې وو.(۴)

د حضرت انس، حضرت حارث بن سويد، عمرو بن ميمون، عبدالرحمن بن ابی ليلی او يزيد بن شريك رضی الله عنهم نه روايت کوی.د حضرت عائشې رضی الله عنها نه هم مرسلاً روايت کوی.(۵)

---

۱) رواه النسائی فی سننه (۸۳\۱) کتاب الصلاة باب صلاة العصر فی السفر)

۲) عن ابی سعيدالخدری رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لاتسبوا أصحابی فلو أن احدكم انفق مثل احد ذهباً ما بلغ مد أحدهم ولا نصيفه أخرجه البخاری فی صحيحه(۵۱۸\۱) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ باب بلاترجمة بعد باب قول النبی ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً)

۳) دا ټول بحث د فضل الباری(ج۱\۵۱۲، ۵۱۳) نه ماخوذ دي.

۴) تهذيب الكمال(۲۳۲\۲)

۵) المصدرالسابق)

ددوی نه په روایت کونکو کښې بیان بن بشر احمسی. حسن بن عبیدالله نخعی. حکم بن عتیبه. زبید بن الحارث الیامی. سالم بن ابی حفصه. سلمه بن کهیل. سلیمان الاعمش او یونس بن عبید رحمهم الله وغیره دی.(۱)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۲)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.«ثقة مرجئ»(۳)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی.،،صالح الحدیث،،(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة إلا أنه یرسل ویدلس»(۵)

حجاج بن یوسف دوی لره قید کړې وو.ددوی واقعه هم د ایثار په تاریخ کښې یوه خاص نمونه ده.واقعه دا وه.حجاج بن یوسف د حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله گرفتارولو دپاره پولیس راولیګل.دا پولیس ابراهیم تیمی رحمه الله ته اورسیدل.او وې ونیل چه..ابراهیم مطلوب دی.. دوی ددې علم باوجود چه ددوی مطلوب حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله دی.وې ونیل چه هم زه ابراهیم یم.ددوی تقوی او ایثاراجازت ورنکړو.چه دوی د ابراهیم نخعی رحمه الله د گرفتارولو په باره کښې معمولی مدد هم اوکړی.نو دوی نې گرفتار کړل.او د حجاج د زمانې په بدنام جیل کښې ئې واچولو.دا جیل خانه حجاج جوړه کړې وه.چه په دې کښې نه د گرمئ نه د بچ کیدو څه سامان وو.او نه د یخنئ د بچ کیدو څه څائې وو.د کلاؤ اسمان لاندې به ئې دوه سړی په یو یو زنځیر کښې تړلی گیرول.د ابراهیم تیمی رحمه الله په یو څو ورځو کښې شکل وصورت متغیر شو.تردې چه ددوی مور ددوی د کتلو دپاره راغلله.نو وې نه پیژندلو.کله چه دوی پخپله خبره اوکړله.نو وې پیژندلو.هم په دې حال کښې ددوی وفات اوشو.

په کومه شپه ئې چه وفات اوشو.حجاج بن یوسف په خوب کښې اوکتل.چه یو سړې وائی.چه نن شپه په دې ښار کښې د یو جنتی سړی وفات شوې دې.حجاج چه د سحر پاسیدو.نو تپوس ئې اوکړو.چه آیا نن په واسط ښار کښې دچا وفات شوې دې؟ خلقواووئیل.چه آو! نن په جیل کښې د ابراهیم تیمی رحمه الله وفات شوې دې.حجاج فوراً دا اووئیل.چه دا خوب د شیطان په وسوسو کښې یوه وسوسه ده.او خبره ئې ټال کړله. ددې نه پس دده په حکم سره دوی په ډیران کښې اوغورځولی شو.(۶)

---

(۱) المصدر السابق)

(۲) المصدر السابق) وخلاصة الخزرجی(ص.۲۳۰)

(۳) المصادر السابقة)

(۴) تهذیب الکمال(۲۳۳\۱۲)

(۵) تقریب التهذیب رقم ۲۶۹) (ص۹۵)۔

(۶) طبقات ابن سعد(۲۸۵\۶)

په ۹۲ه کښې ددوی وفات اوشو.ددوی د عمر د څلویښتو کالو هم پوره شوې نه وو.(۱) رحمة واسعة۔

قوله: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا: چه کله هم ما خپل قول پخپل عمل باندې پیش کړو.یعنی د دواړو موازنه مې اوکړله.نو ماته دا یره شوه.چه هسې نه دروغژن اوګنړلې شم.

ابراهیم تیمی رحمه الله د قول تخریج: د ابراهیم تیمی رحمه الله دا اثر ابن سعد رحمه الله په ..طبقات.. کښې(۲)امام احمد رحمه الله په ..کتاب الزهد.. کښې(۳) ابونعیم رحمه الله پخپل ..تاریخ.. کښې(۴) ابن ابی شیبه رحمه الله پخپل ..مصنف.. کښې(۵)ابوالقاسم لالکائی رحمه الله پخپل ..سنن.. کښې(۶)او امام بخاری رحمه الله پخپل ..تاریخ کبیر.. کښې(۷) موصولاً نقل کړې دي.

ددې قول مطلب: د ابراهیم تیمی رحمه الله په دې قول کښې ،،مکذّباً،، په صیغې د اسم فاعل او په صیغې د اسم مفعول دواړه شان نقل کړې شوې دي.(۸)

که د اسم فاعل صیغه واخستلې شي.نو مطلب به دا وي.چه کله هم د خپل قول او فعل موازنه کوم.نو زه یریږم.چه زه پخپله خپل عمل سره د خپل قول تکذیب کونکی جوړ نشم. علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی.دا داسې ده.لکه څنګه چه امام غزالی رحمه الله یو مثال بیان کړې دي.چه یو سړې د لوخی نه حلوه اوچتوی.او مزې سره ئې خوری.او خلقو ته وائی.چه کورئ! دا مه خورئ.دې کښې زهر ملاو شوی دی.نو ښکاره ده.چه خلق به دده تکذیب کوی.او دې پخپله هم خپل عمل سره د خپل ځان تکذیب کوی.لکه حافظ شیرازی رحمه الله فرمائی:

واعظاں کیں جلوه بر محراب ومنبر می کنند
چون بخلوت می روند آں کار دیگر می کنند
مشکلے دارم ز دانشمندِ مجلس باز پرس

---

۱) الکشاف(۲۲۷\۱) رقم ۲۲۰)
۲) طبقات ابن سعد(۲۸۵\۶)
۳) فتح الباری۱۱۰\۹۱) وعمدة القاری(۲۷۵\۱۱)
۴) المصادر السابقة)
۵) تغلیق التعلیق(۵۲\۲)
۶) عمدة القاری(۲۷۵\۱۱)
۷) تاریخ کبیر(۳۳۵\۱۱) رقم ۱۰۵۳)
۸) عمدة القاری (۲۷۵\۱۱) وفتح الباری(۱۱۰\۱۱)

توبه فرمایان چرا توبه کمتر می کنند
گویا باور نمی دارند روز داوری
کاین همه قلب و دغل در کار داور می کنند

یعنی دا واعظان خلق کوم چه په محراب او منبر باندې کینی وعظ کوی او د زهد او دنیا نه د بې رغبتئ خبرې کوی کله چه په خلوت کښې شی نو ددوی عمل څه بل شان وی ماته خو اشکال دې لرې شان د مجلس د هوښیارانونه تپوس اوکړه چه د توبې تلقین کونکی پخپله توبه ولې کمه اویاسی؟ گویا دوی ته په ورځ د جزاء باندې یقین نشته چه سره د دلیلونو او د حجتونو د الله ﷻ د عدل په کارونو کښې گوتې وهی او د دخل اندازئ کوشش کوی.

ابراهیم تیمی رحمه الله ډیر زیات متقی او ډیر محتاط انسان وو خو د یرې او خشیت او تواضع نه ،،خشیت أن أكون مكذبا،، وائی معلومه شوه چه د کامل ایمان باوجود یریدل او ویرېدل پکار دی ددوی اشاره دې آیت طرف ته ده. ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝﴾ (۱) یعنی پخپلې خولې د قانون د اطاعت اعلان کول. او بیا عمل نه کول. په دې سره د الله تعالی غضب په جوش کښې راځی

،،مكذبا،، د اسم فاعل په صیغې سره د وئیلو په صورت کښې دا معنی هم کیدې شی چه د عمل په اعتبار سره د دین تکذیب کونکو سره د مشابهت په وجه زما شمیر هم د شریعت په دروغژن کونکو کښې اوشی. خکه چه په کافرانو کښې د منافقانو په ژبه کښې خو ډیر زیات طاقت وی. خو د عمل په میدان کښې هغوی صفر وی.

او که ،،مكذبا،، اسم مفعول اووئیلې شی نو مطلب به دا وی چه زه یریږم د الله تعالی نه. چه هغه زما تکذیب اونکړی. خکه چه هرکله عمل د قول مخالف دې نو عمل کتلو سره به خلق دروغژن وائی. ابراهیم تیمی رحمه الله چونکه ډیر عابد. زاهد او متقی وو وعظ به نې کولو ددوی مقصد دا دې. چه هرکله زه د خپلو اقوالو په زړه کښې د خپل عمل جائزه اخلم نو ماته یره کیږی. چه زما تکذیب اونکړې شی. (۲) والله اعلم

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: او ابن ابی ملیکه اووئیل

دا ابوبکر عبدالله بن عبیدالله بن ابی ملیکه زهیر بن عبدالله بن جدعان تیمی قرشی دې ابومحمد هم ددوی کنیت دې. (۳)

د حضرت عائشې، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن

---

۱) سورة الصف: ۲، ۳)

۲) فضل الباری (۱/۵۱۳ ـ ۵۱۴) وعمدة القاری (۱/۲۷۵) وفتح الباری (۱/۱۱۰)

۳) تهذیب الکمال (۱۵/۲۵۶) وتقریب التهذیب (ص: ۳۱۲) اوپه طبقات ابن سعد (۵/۴۷۲) کښې ددوی نسب نامه لږه غوندې مختلف ده حالانکه په عامو مراجعو کښې هم هغه شان ده لکه څنګه چه په تهذیب الکمال کښې نقل شوې ده،

عمرو بن العاص، حضرت عبدالله بن الزبير، حضرت ابو محذوره، حضرت ام سلمه او د حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنهم نه روایت کوی (۱)

ددوی نه علاوه نور ډیر حضرات کتلی دی خو دهغوی نه نې روایت نه دې کړې. مثلاً علی بن ابی طالب، اوحضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه نې کتلی دي. خوددوی نه نې روایت نه دې کړې. ددوی نه ایوب سختیانی، جریر بن حازم، حمید الطویل، عبدالعزیز بن جریج، عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج، عطاء ابن رباح، لیث بن سعد، لیث بن ابی سلیم او یزید بن ابراهیم تستری رحمهم الله وغیره روایت د حدیث کوی (۲)

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائی،، ثقة (۳)

ابن سعد رحمه الله فرمائی،، وکان ثقة کثیر الحدیث،، (۴)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وکان عالماً مفتیاً صاحب حدیث وإتقان، معدود فی طبقة عطاء، وقد دل القضاء لابن الزبیر، والأذان أیضاً» (۵)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي (۶)

امام عجلی رحمه الله فرمائی،، تابعی ثقة،، (۷)

ابن خلفون رحمه الله فرمائی «رجل صالح جلیل ثقة» (۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،، ثقة فقیه،، (۹)

په ۱۱۷ھ کښې ددوی وفات اوشو (۱۰)

قوله: أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د نبی کریم ﷺ په اصحابو کښې دیرشو حضراتو سره ملاو شوې یم.

د ابن ابی ملیکه رحمه الله ددې اثر تخریج دابن ابی ملیکه رحمه الله دا اثر ابوخیثمه رحمه الله پخپل ،،تاریخ،، کښې (۱۱) محمدبن نصر مروزی رحمه الله پخپل ،،کتاب الایمان،، کښې (۱۲)، ابو زرعه

---

(۱) تهذیب الکمال (۱۵\۲۵۶)
(۲) المرجع السابق)
(۳) تهذیب الکمال (۱۵\۲۵۸)
(۴) طبقات ابن سعد (۱۵\۴۷۳)
(۵) سیر أعلام النبلاء (۱۵\۸۹)
(۶) الثقات لابن حبان (۱۵\۲)
(۷) تعلیقات تهذیب الکمال (۱۵\۲۵۹)
(۸) المرجع السابق)
(۹) تقریب التهذیب (ص. ۳۱۲) رقم ۳۴۵۴)
(۱۰) سیر أعلام النبلاء (۵\۹۰)
(۱۱) فتح الباری (۱۱\۱۰) وعمدة القاری (۱۱\۲۷۵)
(۱۲) المراجع السابقة)-

دمشقي رحمه الله پخپل ..تاريخ.. کښې. (۱) او امام بخاری رحمه الله پخپل ..تاريخ کبير.. کښې (۲) موصولاً نقل کړې دي.

په دې طرق کښې په يو طريق کښې هم ددی اصحابو کرامو رضي الله عنهم نوم نه دي اخستلي شوي.د کومو په باره کښې چه دلته ذکر دي البته ابن ابی ملکيه چه کومو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم سره زيات ملاقات کړې دي هغوی کښې حضرت عائشه، حضرت اسماء، عبادله اربعهٔ، حضرت ابوهريره، حضرت عقبه بن الحارث، او حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنهم دی او ددوی نه ئې روايت هم کړې دي. (۳)

قوله: كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ: دوی ټول به د خپل خان په باره کښې د نفاق نه يريدل. ددې يرې منشاء زياته ورع (تقوی) وه.خکه چه دا حضرات ډير زيات متقی او پرهيزګاران وو.په دې وجه به هر څيز کښې دوی ته خطره کيدله.يريدل به چه چرته ددوی يو قول او عمل د منافقانو د قول او عمل مشابه نشی.حضرت عمر رضي الله عنه سره ددې چه ډيره لويه مرتبه ئې وه.د رسول الله صلى الله عليه وسلم رازدار حضرت حذيفه رضي الله عنه له به ورتلو او وئيل به يې:چه په ما کښې خو څه د نفاق عمل نشته؟ (۴)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی.چه په اصل کښې حضرات صحابهٔ کرام رضي الله عنهم اوږد عمر موندلي دي.او خپل مخې ته په شريعت کښې د تغير مشاهده کړې ده.خو د قدرت نه کيدو په وجه ئې انکار نه دي کړي.په دې وجه به دوی ته دا خطره وه.چه چرته دا خاموشی په مداهنت (يعنی د حق پټولو) کښې داخل نه وی.او ددوی په دې طريقه خاموش پاتې کيدل د نفاق څه څيز نه وی. (۵)

قوله: مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ: په هوی کښې به چا هم نه وئيل.چه دده ايمان د جبرئيل او ميکائيل عليهما السلام د ايمان په شان دي. يعنی لکه څنګه چه د جبرئيل او ميکائيل عليهما السلام ايمان مکمل دي.خکه چه ددوی ايمان شهودی دي.په دوی کښې به يو سړی هم د خان په باره کښې داسې ګمان نه کولو.بلکه هر يو ته به دا ويره وه.چه دده په ايمان کښې چرته د يو طرفه کمی نه وی راغلي.دده د نفاق څه عمل نه وی صادر شوي.د نفاق څه خبره ئې د ژبې نه نه وی وتلې.

---

(۱) فتح الباری (۱۱۰/۱۱) وتغليق التعليق (۵۲/۲)

(۲) التاريخ الكبير(۱۳۷/۵) رقم الترجمة (٤١٢)

(۳) فتح الباری (۱۱۰/۱۱، ۱۱۱)

(۴) عن زيد بن وهب قال مات رجل من المنافقين فلم يصل عليه حذيفة فقال له عمرأمن القوم هذا ؟ قال نعم.قال بالله أمنهم أنا؟ قال لا ولن أخبربه بعدك أحداً (رواه ستة فی الإيمان) كذا فی كنزالعمال (۳٤٤/۱۳) رقم ۳۶۹۶۲ ورقم ۳۶۹۶۱)

(۵) عمدة القاری(۲۷۵/۱) وفتح الباری(۱۱۱/۱)-

بعضي حضرات ارشاد فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مقصود ددي جملي نقل کولو سره امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله باندي تعریض دي خکه د امام ابوحنیفه رحمه الله نه منقول دی. ,,ایمان کایمان جبرئیل،، خو دا خبره په مشهورو شارحینو نووی، کرمان، عینی، عسقلانی، قسطلانی وغیره کښي چا هم نه ده ذکرکړي نو دا وئیل چه په دي سره امام ابوحنیفه رحمه الله باندي تعریض مقصود دي صحیح نه معلومیږی.(١)

ددي یوه قرینه دا هم د ه چه دلته د امام بخاری رحمه الله الفاظ دی ,,....علی ایمان جبرئیل و میکائیل،، حالانکه دامام ابوحنیفه رحمه الله نه چرته هم د .. میکائیل.. لفظ منقول نه دي. په دي وجه څه لري نه ده چه د امام بخاری رحمه الله مقصود د خپل یو معاصر تردید وی چه هغه مرجی صاحب بدعت وی چه د هغه نه دا قول منقول وی.(٢)

ایا ,,ایمانی کایمان جبرئیل،، جمله د امام ابوحنیفه رحمه الله نه ثابت ده؟ دلته دا خبره هم قابل غور ده چه دا جمله د امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله نه ثابته هم ده اوکه نه؟

ملا علی قاری رحمه الله په ,,شرح الفقه الاکبر،، کښي او علامه ابن عابدین شامی رحمه الله په ,,ردالمختار،، کښي د ,,خلاصة،، په حوالي سره، د امام محمد رحمه الله په طریق سره د امام ابوحنیفه رحمه الله قول نقل کړي دي. «أکره أن یقول الرجل: إیمان کإیمان جبرئیل، ولکن یقول: آمنت بـ آمن به جبریل»(٣)

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله د امام ابویوسف رحمه الله قول نقل کړي دي. «من قال إیمان کإیمان جبریل فهو صاحب بدعة»(٤)

نو هرکله چه د امام اعظم رحمه الله نه صاحبین رحمهما الله (چه دوی د هغوی د علومو حافظان او ناشر دی) نقل کوی چه ,,ایمان کایمان جبریل،، وئیل خوښ نه دی. نو امام صاحب رحمه الله به دا څنګه خوښولو؟

ملا علی قاری رحمه الله فرمائی. «وکذا لا یجوز أن یقول أحد: إیمان کإیمان الأنبیاء علیهم السلام، بل ولا ینبغي أن یقول: إیمان کإیمان أبي بکر وعمر رضي الله عنهما وأمثالهما»(٥)

او که اومنلي شی چه د امام اعظم رحمه الله نه دا جمله منقول ده نو دا تفصیل پیژندل پکار دی چه د امام صاحب رحمه الله نه په دي مقام درې قسمه جملي نقل کړي شوی دی.

---

١) انظر تعلیقات لامع الدراری (٥٩٩\١١)-

٢) امدادالباری (٦٩٩\٤)-

٣) شرح الفقه الأکبر علی القاری (ص.٨٧، ٨٨) وردالمحتار (٤٨٥\٢)-

٤) تذکرة الحفاظ (٢٩٣\١١) ترجمة القاضی أبی یوسف الإمام العلامة)

٥) شرح الفقه الأکبر للقاری (ص.٨٨)

① يو لفظ صاحب د بحر نقل كړي دي «ايمان كإيمان جبريل، ولا تقول: إيماني مثل إيمان جبريل عليه السلام» (١)

② دويم لفظ صاحب د خلاصې نقل كړي دي «أكره أن يقول الرجل إيماني كإيمان جبريل، ولكن يقول: آمنت بما آمن به جبريل» (٢)

③ دريم لفظ پدې «كتاب العالم والمتعلم» كښې منقول دي «إيماننا مثل إيمان الملائكة، لأنا آمنا بحقانية الله تعالى وقدرته وما جاء من عند الله عزوجل بمثل ما أقرت به الملائكة وصدقت به الأنبياء والمرسل، فمن ههنا إيماننا مثل إيمانهم، لأنا آمنا، بكل شئ آمنت به الملائكة مما عاينته من عجائب الله تعالى، ونعاينه نحن، ولهم بعد ذالك علينا فضائل، في الثواب على الإيمان وجميع العبادات.....» (٣)

وس دلته دري عبارتونه شول او په دريو واړو كښې په ظاهره تعارض دي. علامه ابن كمال پاشا رحمه الله يوه مستقله رساله كښې دا مسئله ښه واضحه كړي ده او د ټولو عبارتونو محملونه (مقامات) ئې متعين كړي دي. علامه شامي رحمه الله ددې خلاصه رانقل كړي ده چه د هغې حاصل دا دي چه په دې كښې زومبي عبارت د علمانو په حق كښې دي چه دوى په ..كاف.. او ..مثل.. كښې فرق كوى خكه چه ..كاف.. خو مطلق د تشبيه دپاره راځي يا داسې اووايئ چه د تشبيه في الذات دپاره استعماليږي او ..مثل.. د تشبيه في الذات سره سره د تشبيه في الصفات دپاره هم راځي نو گويا په زومبى عبارت كښې امام ابوحنيفه رحمه الله د تشبيه في الذات اجازت وركړي دي خو تشبيه في الصفات ئې مكروه گرځولي دي. او ددې اجازت ئې نه دي وركړي خكه دا ډيره لرې ده چه د انسانانو ايمان د ملائكو د ايمان من كل الوجوه په ټولو صفاتو كښې مشابه شى. خكه چه ملائكو ته خو حضور او شهود حاصل دي. او انسان ته دا خبره حاصل نه ده.

دويم عبارت دعوامو په اعتبار سره دي چه په دې كښې د «كاف» استعمالولو نه هم منع كړي شوي ده. خكه چه دوى په «كاف» او «مثل» كښې د فرق نه ناخبره وى.

دريم عبارت په كوم كښې چه د «مثل» استعمال دي په دې كښې دا واضحه كړي شوي ده چه د جبريل او ملائكو ايمان سره د مشابهت او تشبيه څه وجه ده. او هغه وجه دا ده چه د دواړو مؤمن به يو دي په كومو څيزونو چه ملائك ايمان لرى. هم هغه څيزونو باندې انسانان او پيريان هم ايمان ساتى. چونكه وجه د تشبيه ذكركړي شوي ده په دې وجه من كل الوجوه مشابهت كيدل نه لازميږى په دې وجه ئې ددې تصريح هم اوكړله چه «ولهم بعد ذالك علينا فضائل في الثواب....» يعنى ددوى او زمونږه ايمان برابر نشى كيدې. هغوى ته فضيلت زيات

---

(١) البحر الرائق (٢٨٧\٣) باب الطلاق فصل فى إضافة الطلاق إلى الزمان)
(٢) ردالمحتار (٤٨٥\٢)
(٣) المصدر السابق)

حاصل دي.خکه چه ددوی ایمان شهودی او حضوری دي. (١) والله اعلم.

حضرت ګنګوهی رحمه الله په ..لامع.. کښي په دي سلسله کښي ډير جوابونه ورکړی دی.،،من شاء التفصيل فليراجع إليه،،(٢)

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ: د حضرت حسن بصری رحمه الله نه منقول دی.چه د نفاق نه مؤمن یریږی.او منافق خوددي نه هروخت مطمئن اوسیږی.

،،خافه،،او،،أمنه،، کښي ضمیر مرفوع کوم طرف ته راجع دي؟ امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دا ضمیر لفظ الجلاله ..الله.. طرف ته راګرځي.او مطلب دا دي.چه د الله تعالی نه خو مؤمن یریږی.او منافق بې یري وی.د ابن التین رحمه الله او د متاخرینو د یو جماعت رائي هم دا ده.(٣) ، علامه کرمانی رحمه الله هم دا راجح ګرځولي ده.فرمائیلی ئي دی.چه د ،،ما خافه إلا مؤمن،،مطلب دي.چه ،،ما خاف من الله إلا مؤمن،، ګویا په دي کښي حرف جار ..من.. حذف کړي شوي دي.او فعل ئي مفعول سره ملاو شوي دي.یعنی هم دا تفصیل په .. امنه.. کښي هم دي.(٤)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه مطلب په دي صورت کښي اګرچه صحیح دي.خو دا نه د حضرت حسن بصری رحمه الله مقصود دي.او نه د امام بخاری رحمه الله مراد دي.خکه چه دلته کښي اختصار دي.چه ددي په وجه غلط فهمی کیږی.ګنی کومو حضراتو چه دا اثر موصولاً نقل کړي دي.ددوی ټولو چه د دي اثر کوم الفاظ نقل کړی دی.د هغي نه معلومیږی.چه دا ضمیر لفظ ..الله.. طرف ته نه راجع کیږی.بلکه نفاق طرف ته راګرځی.(٥) لکه چه روسته به مونږ ددي الفاظ ذکر کړو.

د حضرت حسن بصری رحمه الله د فرمان مطلب دا دي.چه مؤمن ته د نفاق یره وی.چه چرې دده په عمل کښي نفاق نه وي داخل شوي.البته منافق د نفاق نه بې یري وی.

د حضرت حسن بصری رحمه الله د اثر تخریج د حضرت حسن بصری رحمه الله دا اثر امام جعفر بن محمد فریابی رحمه الله پخپل کتاب ،،صفة المنافق،، موصولاً تخریج کړي دي.معلی بن زیاد رحمه الله فرمائی: ((سمعت الحسن يحلف في هذا المسجد: بالله الذي لا إله إلا هو، ما خاف مؤمن قط ولا بأس، إلا وهو

---

(١) ردالمحتار على الدر المختار (٤٨٥\٢) كتاب الطلاق مطلب في قول الإمام إيماني كإيمان جبريل عليه السلام)

(٢) لامع الدراري (٦٠٠\١١ ـ ٦٠٥)

(٣) فتح الباري (١١١\١١)

(٤) شرح كرماني (١٨٨\١١) علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله خبره رد کړي ده.اولیکلی ئي دی.((إذا كان الفعل متعديا بنفسه فلا يحتاج إلى تقدير حرف يوصل به الفعل إلا في موضع يحتاج فيه إلى تضمين معنى فعل بمعنى فعل آخر وههنا ليس كذلك عمدة القاري (٢٧٦\١١)

(٥) فتح الباري (١١١\١١)

من النفاق مشفق، ولا معنى منافق قط ولا يأمن إلا وهو من النفاق آمن» دغه شان دا الفاظ هم منقول دی.«من لم يخلف النفاق على نفسه فهو منافق»(۱)

دغه شان جعفر فریابی رحمه الله پخپل سند سره د حضرت حسن بصری رحمه الله نه نقل کړی دی.«لا والله ما أصبح ولا أمسى مؤمن إلا وهو يخاف النفاق على نفسه»(۲)

امام احمد رحمه الله پخپل ،،کتاب الایمان،، کښې د حضرت حسن رحمه الله نه نقل کړی دی.«والله ما معنى مؤمن ولا يأمن، إلا يخاف النفاق، وما أمنه إلا منافق»(۳)

علامه عینی رحمه الله په دې سلسله کښې ددوی نه نور الفاظ هم نقل کړی دی.(۴)

په دې ټولو طرقو کښې د ،،نفاق،، صراحت ذکر دې.امام بخاری رحمه الله چه کوم الفاظ ذکر کړی دی.هغې کښې روایت بالمعنی دې.او اختصار دې.نو ضمیر ،، نفاق،،طرف ته ګرځول پکار دی.ددې نه وړاندې د ابن ابی ملیکه رحمه الله قول تیرشوې دې.«كلهم يخاف النفاق على نفسه» ددې سره به هم مطابقت هغه وخت وی .کله چه ضمیر ،،نفاق،، طرف ته اوګرځولې شی.دغه شان د «خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر» سره به هم مطابقت هغه وخت وی.کله چه نفاق طرف ته ضمیر اوګرځولې شی.والله اعلم.

د حضرت حسن بصری رحمه الله قول ئې په صیغې د تمریض سره ولې ذکر کړې دې؟ دلته یو اشکال دا دې.چه دا خبره مشهوره ده.چه امام بخاری رحمه الله کله صیغه د معروف استعمالوی. او په الفاظو د جزم سره یو روایت ذکر کوی.نو دا د دې د ،،صحت،، دلیل وی.(۵)

دلته چه کله امام بخاری رحمه الله د ابراهیم تیمی او د ابن ابی ملیکه رحمهما الله آثار نقل کړل.نو د ،،قال،، صیغه ئې استعمال کړله.چه دا د جزم دپاره ده.په دې سره ددې د ،،اثارو،، صحیح کیدو طرف ته اشاره اوشوه.خو کله ئې چه د حضرت حسن بصری رحمه الله اثر نقل کړې دې.نو دا ئې په صیغې د تمریض ،،یذکر،، سره نقل کړې دې.ددې څه وجه ده؟

ددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په ،، تغلیق التعلیق،، کښې دا ورکړې دې.چه ددې په سند کښې جعفر بن سلیمان دې.دا چونکه مضبوط راوی نه دې.په دې وجه ئې د جزم صیغه استعمال نکړله.(۶)

---

(۱) فتح الباری(۱۱۱\۱) وعمدة القاری(۲۷۶\۱۱) وتغلیق التعلیق(۵۳\۲)
(۲) عمدة القاری(۲۷۶\۱۱) وتغلیق التعلیق(۵۴\۲)
(۳) فتح الباری(۱۱۱\۱) وعمدة القاری(۲۷۶\۱۱) وتغلیق التعلیق(۵۴\۲)
(۴) عمدة القاری (۲۷۶\۱۱)
(۵) تقریب النواوی بشرح تدریب الراوی(۱۱۷\۱. ۱۱۸)
(۶) تغلیق التعلیق(۵۳\۲)-

حافظ رحمه الله فرمائی که جعفر بن سلیمان زیات مضبوط نه وی نو بیا به هم ددې اثر په صحت باندې څه نقصان نه راځی خکه چه دا متفرد نه دې (۱)

ددې نه هم ښه جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې ورکړې دې. هغه فرمائی چه لکه څنګه د امام بخاری رحمه الله د جزم او د تمریض صیغې استعمالولو معمول. د ضعف او قوت په بنیاد باندې دې دغه شان کله کله دا صیغې د یوې بلې قاعدې لاندې هم استعمالیږی لکه چه حافظ د خپل استاد حافظ ابوالفضل بن الحسین عراقی رحمه الله په حواله سره قاعده لیکلې ده «إن البخاری لا یخص صیغة التمریض بضعف الإسناد، بل إذا ذکر المتن بالمعنی أو اختصره، أتی بها أیضاً، کما علم من الخلاف فی ذالك فهنا کذالك» (۲) یعنی امام بخاری رحمه الله صیغه دتمریض صرف د اسناد د ضعف په موقعه باندې نه استعمالوی بلکه په دې موقعه ټې هم راولی. کله ټې چه روایت بلفظه نه وی راوړلې بالمعنی ټې راوړلې وی یا ټې اختصار سره د روایت ذکرکړې وی. نو دلته هم بالمعنی او اختصار سره دا اثر ذکرکړې شوې دې په دې وجه ټې «یذکر» د مجهول صیغه استعمال کړې ده. والله اعلم.

قوله: وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى التَّقَاتُلِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ: او د هغه څیزونو بیان د کوم نه چه مؤمن له بچ کیدل پکار دی. مثلاً خپل مینځ کښې جنګ جګړې. او په ګناهونو باندې د توبې نه بغیر اصرار (او همیشوالې) کول. د الله ﷻ ارشاد دې چه (د مؤمنانو شان دا دې چه: دا خلق په قصد سره ګناهونو باندې همیشوالې نه کوی.

دا د «ترجمې» دویم جزء دې په دې کښې «یحذر» مجهول صیغه ده. او ذال بالتشدید او بالتخفیف دواړه شان وئیلې شی. (۳) په اکثرو روایاتو کښې دلته «التقاتل» دې. حدیث باب سره هم دا مناسب دې. حالانکه په بعضو روایاتو کښې د «التقاتل» په ځائې د «النفاق» لفظ دې. حافظ رحمه الله فرمائی چه دلته د «النفاق» لفظ اګرچه روایتاً ثابت نه دې خو معنیً صحیح دې. (۴)

ددې ترجمې د اثبات دپاره امام بخاری رحمه الله ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ آیت نقل کړې دې. چه په دې کښې ګناهونو باندې د اصرار نه کونکو مدح (تعریف) فرمائیلې شوې دې.

---

(۱) المصدر السابق. دا خبره دې یاده وی چه جعفربن سلیمان اګرچه فی نفسه ثقه وو. هم ددې وجې امام مسلم او اصحاب سنن اربعه ددوی روایات نقل کړی دی. خودوی شیعه وو. ددې وجې حافظ ذهبی رحمه الله لیکلی دی ثقة فیه شئ مع کثرة علمه قیل کان أمیاً وهو من زهاد الشیعة) وګوری الکاشف (۳۹٤۱۱) رقم ۷۹۲) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دوی لره صدوق ګرځولی دی. تقریب التهذیب (ص. ۱۴۰) رقم ۹۴۲)

(۲) فتح الباری (۱۱۱۱۱)

(۳) فتح الباری (۱۱۱۱۱) وعمدة القاری (۲۷۷۱۱)

(۴) فتح الباری (۱۱۲۱۱) وعمدة القاری (۲۷۷۱۱)

په ګناهونو باندې د اصرار نقصانات په ګناهونو باندې اصرار ډير خطرناک څيز دي.که په ګناه صغيره باندې اصرار کيږي.نو دا کبيره جوړيږي.او که په ګناه کبيره باندې اصرار کيږي.نو ډير ځله کفر پورې نوبت رسيږي. په دې اصرار سره زړه کښې ظلمت راځي.او په ده کښې د نيکئ قبلولو استعداد (او طاقت) باقی نه پاتې کيږي.او طاعاتو طرف ته د دوباره رجوع کولو امید ختميږي. الله ﷻ د بنی اسرائيلو متعلق فرمائيلی دی. ﴿فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ (١) يعنی کله چه دوی په کوږ چال تلل،او په معاصيو باندې ددوی اصرار باقی پاتې شو.نو الله ﷻ ددوی زړونه کاږه کړل.

دغه شان ارشاد دي. ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ (٢) په زړه او نظر کښې داسې انقلاب راځی.لکه چه ګويا وړاندې د ايمان د سره توفيق نه وو ملاو شوې

د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما مرفوع حديث دي.«ويل للمصرين الذين يصرون على ما فعلوا وهم يعلمون»X (٣)

او کله چه يو سړي ګناه کوی.خو په دې باندې اصرار نه کوی.بلکه توبه اوباسی.نو دده دغه شان خراب حالت نه وی.د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دی.«ما أصر من استغفر و إن عاد في اليوم سبعين مرة»X (٤) يعنی که يو سړي يوه ګناه په ورځ کښې اويا ځله کوی.او د اويا ځله کولو باوجود په مينځ کښې توبه اوباسی.نو هغه لره به معصيت باندې اصرار کونکې نشی وئيلې.

د ترجمې مقصود سره انطباق: وړاندې مونږ بيان کړی دی.چه د ترجمة الباب دواړو اجزاو سره د مرجئه تردید مقصود دي.په دې جزء سره د مرجئه تردید په دې طريقه کيږي.چه هغه وائی. چه معصيت مضر نه دي.او دلته په معصيت باندې د اصرار نه يره ورکولې شی.هرکله چه يو څيز مضر نه دي.نو که په هغې باندې هر څنګه اصرار وی.په هغې کښې د يريدو هيڅ خبره نشته.خو دلته يره ورکړې شوې ده.معلومه شوه.چه معصيت مضر وی.(٥)

والله اعلم بالصواب.

---

(١) سورة الصف:٥)

(٢) سورة الأنعام:١١٠)

(٣) مسند احمد (٢\١٦٥. ٢١٩) مسند عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما)

(٤) السنن لأبي داود كتاب الصلاة باب في الإستغفار رقم ١٥١٤ والجامع للترمذي كتاب الدعوات باب رقم ١٠٧ رقم ٣٥٥٩)

(٥) عمدة القاري(١١\٢٧٧)

٣٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ زُبَيْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ(١) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ [٦٦٦٥،٥٦٩٧]

رجال الحديث

① محمد بن عرعرة: دا محمد بن عرعره (بالعين و الراء المهملتين فى كلا الموضعين، على وزن فعللة) بن البرند (بكسر الباء الموحدة والراء المكسورة ويقال بفتحهما، وسكون النون وفى آخره دال مهملة) القرشى السامى (بالسين المهملة) البصرى دي. ددوى كنيت ابو عبدالله. يا ابو ابراهيم. يا ابو عمرو دي.(٢)

دا اسماعيل بن مسلم عبدى. جرير بن حازم. عبدالله بن عون. عمر بن ابى زائده. او مبارك بن فضاله ﷺ وغيره نه روايت كوى.(٣)

ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى. محمد بن بشار بندار. محمد بن المثنى. ابراهيم بن عبدالله كُجى او پخپله ددوى خوئې ابراهيم بن محمد بن عرعره ﷺ وغيره حضرات دى.(٤)

امام ابوحاتم ﷺ فرمائى.. «ثقة صدوق».(٥)

امام نسائى ﷺ فرمائى.. «ليس به بأس».(٦)

ابن حبان ﷺ دوى لره په .. كتاب الثقات.. كښې ذكر كړې دي.(٧)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٤ وفى كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ لا ترجعوا بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض رقم ٧٠٧٦) وأخرجه مسلم فى صحيحه (٥٨\١١) كتاب الإيمان باب بيان قول النبى ﷺ سباب المسلم فسوق وقتاله كفر والنسائى فى سننه (١٧٤\١٢) كتاب المحاربة باب قتل المسلم والترمذى فى جامعه فى كتاب البر والصلة باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فى الشتم) رقم ١٩٨٣ وفى كتاب الإيمان باب ما جاء سباب المؤمن فسوق رقم (٢٦٣٤، ٢٦٣٥) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٩ وفى كتاب الفتن باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر رقم (٣٩٣٩)

(٢) تهذيب الكمال (١٠٨\٢٦، ١٠٩) وعمدة القارى (٢٧٧\١١)

(٣) تهذيب الكمال (١٠٩\٢٦)

(٤) تهذيب الكمال (١٠٩\٢٦)

(٥) المصدر السابق)-

(٦) المصدر السابق)-

(٧) الثقات لابن حبان (٦٩\٩)

امام حاكم او ابن قانع رحمه الله فرمانى ،،ثقة،،(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانى ،،ثقة،،(٢)

په ٢١٣ھ كښې ددوى وفات اوشو (٣) رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،

⑥ شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى بصرى دي. ددوى مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى (٤)

⑦ زبيد: دا زبيد (بالباء الموحدة مصغراً) بن الحارث بن عبدالكريم بن عمرو بن كعب اليامى (بالياء المثناة من تحت) الكوفى دي. ددوى كنيت ابو عبدالرحمن يا ابو عبدالله دي. ددوى په نسبت كښې د ..يامى.. په خاني ..ايامى.. هم وئيلي كيږى (٥)

دا د ابراهيم بن سويد نخعى. ابراهيم بن يزيد نخعى. ابراهيم تيمى. سعيد بن جبير. ابو وائل شقيق بن سلمه. امام شعبى. عبدالرحمن بن ابى ليلى او مجاهد بن جبر رحمهم الله وغيره نه روايت كوى. (٦)

ددوى نه په روايت كونكو كښې جرير بن حازم. حسن بن عبيدالله. زهير بن معاويه. سفيان ثورى. سليمان الاعمش. مالك بن مغول. مسعر بن كدام. او منصور بن المعتمر رحمهم الله وغيره حضرات دى. (٧)

امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمانى ،،ثبت،،(٨)

امم يحي بن معين. ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله فرمانى ،،ثقة،،(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمانى ،،حجة قانت لله،،(١٠)

حافظ بن حجر رحمه الله فرمانى ،،ثقة ثبت عابد،،(١١)

---

(١) تهذيب التهذيب (٣٤٣/٩)

(٢) تقريب التهذيب (ص.٤٩٦) رقم (٦١٣٧)

(٣) طبقات ابن سعد(٣٠٥/٧) والثقات لابن حبان (٦٩/٩) والكاشف (٢٠١/٢) رقم ٥٠٤٧)

(٤) كشف البارى(٦٧٨/١١)

(٥) تقريب التهذيب (٢١٣) رقم ١٩٨٩) وتهذيب الكمال(٢٨٩/٩، ٢٩٠)

(٦) تهذيب الكمال(٢٩٠/٩)

(٧) تهذيب الكمال(٢٩١/٩)-

(٨) تهذيب الكمال(٢٩٢/٩) وسير اعلام النبلاء(٢٩٧/٥)-

(٩) المصادر السابقة)

(١٠) الشكاف للذهبى(٤٠١/١) رقم ١٦١٤)-

(١١) تقريب التهذيب(ص.٢١٣) رقم ١٩٨٩)-

امام مجاهد رحمه الله فرمائی. «أصحب أهل الكوفة إلى أربعة: محمد بن عبدالرحمن بن يزيد، وأبو هريرة يعني ابن حماد، وطلحة، وزيد»(۱)

دوی خپله شپه په دریو حصو کښې تقسیم کړې وه.په دې طریقه چه ټوله شپه عبادت اوکړې شی چه په یوه حصه کښې به ئې پخپله عبادت کولو.په دویمه حصه کښې به ددوی خوئې عبدالرحمن پاسیدو.او په دریمه حصه کښې به ددوی دویم خوئې پاسیدو. بیا دیر کرته به داسې کیدل.چه دوی به خپله حصه مکمل کړله.او خپل خوئې عبدالرحمن به ئې پاسولو.نو هغه به څه سستی کوله.نو د هغوی په خائې به پخپله عبادت کښې مشغولیدو.او بیا به ئې عبدالرحمن پاسولو.که هغه به هم سستی کوله.نو ددوی په خائې به هم پخپله عبادت کښې لګیا کیدو.دغه شان به کله کله ټوله شپه په ولاړه تیریدله.(۲)

په ۱۲۲ھ یا ۱۲۴ھ کښې ددوی وفات شوې دې.(۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة،

⑥ ابووائل: دا مشهور مخضرم تابعی حضرت ابو وائل شقیق بن سلمه اسدی کوفی دې. دوی د نبی کریم ﷺ زمانه موندلې ده.خو ددوی د زیارت سعادت (او شرف) نه دې حاصل شوې.(۴)

دا د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه روایت کوی.خو دا روایات مرسل دی.او دوی ته د حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عمار بن یاسر، حضرت خباب بن الارت، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت ابو موسی اشعری، حضرت اسامه بن زید، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت ابو الدرداء، حضرت ابو مسعود بدری، حضرت براء بن عازب، حضرت مغیره بن شعبه، حضرت جریر بن عبدالله بجلی، حضرت کعب بن عجره، حضرت ابوهریره، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت معاذ بن جبل، او حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنهم نه علاوه نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه هم د حدیث اوریدو سعادت حاصل شوې دې.(۵)

ددوی نه په روایت کونکو کښې د جامع بن ابی راشد، حبیب بن ابی ثابت، حماد بن ابی سلیمان الفقیه، زبید الیامی، سعید بن مسروق ثوری، سلیمان الاعمش، سلمة بن کهیل، عاصم بن بهدله، عامر بن شراحیل شعبی، منصور بن المعتمر، ابو اسحاق سبیعی، او مغیره بن مقسم ضبی رحمهم الله پشان دیر عالمان او اساطین حدیث څخه دی.(۶)

---

۱) تهذیب الکمال (۲۹۱\۹) وسیر أعلام النبلاء (۲۹۶\۵)۔
۲) تهذیب الکمال (۲۹۲\۹) وسیر أعلام النبلاء (۲۹۶\۵)۔
۳) تهذیب الکمال (۲۹۲\۹)۔
۴) تهذیب الکمال (۵۴۸\۱۲) وتهذیب النووی (۲۴۷\۱) وسیر أعلام النبلاء (۱۶۱\۴)
۵) المصادر السابقة)
۶) المصادر السابقة)۔

امام وكيع بن الجراح رحمه الله فرمائي ،،كان ثقة،،(١)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي ،،ثقة لايسأل من مثله،،(٢)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي ،،كان ثقة كثير الحديث،،(٣)

عمرو بن مره رحمه الله فرمائي «قلت لأبي عبيدة، من أعلم أهل الكوفة بحديث عبدالله؟ قال: ابووائل»(٤)

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمائي «عليك بشقيق، فإن أدركت الناس وهم متوافرون، وإنهم ليعدونه من خيارهم»(٥)

دوی د ډيرو اوچتو شريفانه اخلاقو مالك وو. عاصم بن بهدله رحمه الله فرمائي «ما سمعت أبا وائل سب إنساناً قط ولا بهيمة»(٦)

ددوی د زرينو اقوالو څخه دا دي چه «نعم الرب ربنا، لو أطعناه ما عصانا»(٧)

دغه شان ددوی ارشاد دي «مالي أمر أنا هؤلاء، واحداً من اثنتين ما فيهم تكرى أهل الإسلام، ولا طول أهل الجاهلية»(٨)

په ٨٢ه کښي ددوی وفات اوشو.(٩)، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،

⑥ عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود هذلی رضي الله عنه دي. ددوی حالت وراندي په ،،باب قلم دون قلم،، کښي تير شوی دی.

قوله: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ: زبيد وائی. چه ما د ابو وائل نه د ،، مرجئه،، په باره کښي تپوس اوکړو. مطلب دا دي. چه د مرجئه چه کوم دا خيال دي. چه د ايمان په موجودګئ کښي معاصی کول، او عمل پريخودل مضر نه دي. صحيح دي او که نه؟ نو ابو وائل رحمه الله په خاني ددي چه د خپل طرفه ئي څه جواب ورکړي وي. د حضرت عبدالله بن

---

(١) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٣)

(٢) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٣) وسير أعلام النبلاء (٤\١٦٤)

(٣) طبقات ابن سعد (٦\١٠٢)

(٤) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٢) وسير أعلام النبلاء (٤\١٦٣) وتهذيب النووی (١\٢٤٧)

(٥) تهذيب النووی (١\٢٤٧) وتهذيب الكمال (١١٢\٥٥٢) وسير أعلام النبلاء (٤\١٦٣) وطبقات ابن سعد (٦\٩٩)

(٦) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٢)

(٧) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٣) وسير أعلام النبلاء (٤\١٦٤)

(٨) المصادر السابقة)-

(٩) تهذيب الكمال (١١٢\٥٥٤) والكاشف (١\٤٨٩) رقم ٤٢٠٣)٠

مسعود رضي الله عنه په حوالې سره ني د نبی کریم ﷺ یو حدیث نقل کړو چه دا په یو وخت کښې دعوه هم ده او دلیل هم دي یعنی د مرجئه مذهب باطل دي خکه چه نبی کریم ﷺ .. سباب.. فسق او .. قتال.. کفر ګرځوی.

د ارجاء نه څه مراد دي؟ د ..ارجاء.. معنی په لغت کښې د مؤخر کولو راځی او په اصطلاح کښې .. ارجاء.. د اعمالو مؤخر کولو ته وائی. مرجئه دا وائی چه د ایمان حقیقت صرف تصدیق دي او په دوی کښې بعضې د تصدیق او اقرار مجموعې ته ایمان وائی خو عمل ټول د ایمان نه خارج ګرځوی. د مطلق ارجاء نه هم دا ،،ارجاء في الإيمان،، مراد اخلی.

ضروری تنبیه بعضې حضراتو نقل کړی دی. چه د ټولو نه وړاندې د ارجاء قول اختیارونکې حسن بن محمد بن الحنفیه وو. لکه ابن سعد رحمه الله لیکلی دی. چه «وهو أول من تكلم في الإرجاء»[1] دغه شان ایوب سختیانی رحمه الله نه نقل دی. «إن أول من تكلم في الإرجاء رجل من أهل المدينة يقال له: الحسن بن محمد»[2]

د مغیره رحمه الله نه منقول دی. «أول من تكلم في الإرجاء الحسن بن محمد بن الحنفية»[3]

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله لیکلی دی. ،، وهو أول المرجئة ،،[4]

خو حقیقت دا دي. چه دوی د ،،مرجئه،، بانی مقرر ول بالکل صحیح نه دی. خکه چه دوی د ،،ارجاء في الإيمان،، قول نه دي اختیار کړي. بلکه دوی لره په ،،مرجئه،، کښې د شمار لو وجه دا وه. چه دوی دا رائي بنکاره کړي وه. چه مونږ د حضرت ابوبکر صدیق او حضرت عمر رضي الله عنهما سره محبت لرو. خکه چه ددوی په وجه امت کښې د قتال نوبت رانغی. او ددوی په باره کښې هیڅ چاته کله هم شك نه وو. حالانکه ددوی نه روستو چه کوم حضرات راغلی دی. د هغوی په زمانه کښې د مسلمانانو په مینځ کښې قتال اوشو. او فتنې پیدا شوې. په دي وجه مونږ ددوی معامله ..مؤخر.. کوو. او الله تعالی ته ني حواله کوو. نه دوی سره د دوستۍ اظهار کوو. او نه اعلان د براءت کوو.

حافظ مزی رحمه الله د عثمان بن ابراهیم بن محمد بن حاطب نه نقل کړی دی. «أول من تكلم في الإرجاء الأول الحسن بن محمد بن الحنفية، كنت حاضراً يوم تكلم و كنت في حلقته مع عمي، وكان في الحلقة جخدب و قوم معه، فتكلموا في علي و عثمان و طلحة و الزبير، فأكثروا و الحسن ساكت، ثم تكلم، فقال: قد سمعت مقالتكم، ولم أر شيئاً أمثل من أن يرجأ علي، وعثمان، وطلحة و الزبير، فلا يتولوا ولا يتبرأ منهم...»[5]

---

[1] طبقات ابن سعد (٣٢٨/٥)-
[2] تهذيب الكمال (٣٢١/٦)
[3] المصدر السابق)
[4] الكاشف (٣٣٠/١١) رقم ١٠٦٥)
[5] تهذيب الكمال (٣٢١/٦)

دغه شان دوی چه کومه رساله لیکلې ده د هغې په آخر کښې دی «وتوالى أبابكر وعمر رضي الله عنهما وجاهد فيهما، ولأنهما لم تقتتل عليهما الأمة، ولم تشك في أمرهما، ودرجن من بعدهما ممن دخل في الفتنة، فنكل أمرهم إلى الله.....»[1]

تردې چه کله ددوی دا خبره حضرت محمد بن الحنفیه رحمه الله ته اورسیدله نو هغه ئې ملامته کړو او زخمی ئې کړو. او وې وئیل.، «لاتولى أباك عليا؟»، (آیا ته خپل نیکه حضرت علی رضي الله عنه سره محبت نه کوې؟ ددې نه پس دوی دغه رساله اولیکله. چه په دې کښې دوی خپلې رایې بیکاره کړله.

محمد بن سعد رحمه الله نقل کړی دی. چه دوی ته پخپل دې تصنیف باندې افسوس وو. او کله چه زاذان او میسره دوی ته راغلل. او دوی ئې په ذکر شوې رائې باندې ملامته کړل. نو وې وئیل: «لوددت أني كنت مت ولم أكتبه»[2]

خلاصه دا چه حسن بن الحنفیه لره مرجئه په معنی د «الإرجاء في الإيمان» باندې ګرځول صحیح نه دی. لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «المراد بالإرجاء الذي تكلم الحسن بن محمد فيه غير الإرجاء الذي يعيبه أهل السنة المتعلق بالإيمان.....» وړسې لیکلی. «فالمعنى الذي تكلم فيه الحسن أنه كان يرى عدم القطع على إحدى الطائفتين المقتتلتين في الفتنة بكونه مخطئاً أو مصيباً، وكان يرى أنه يرجئ الأمر فيهما، وأما الإرجاء الذي يتعلق بالإيمان، فلم يعرج عليه، فلا يلحقه بذلك عاب، والله اعلم»[3]

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله لیکلی دی. «الإرجاء الذي تكلم به معناه أنه يرجئ أمرعثمان وعلي إلى الله، ليفعل فيهم ما يشاء»[4] والله أعلم وعلمه أتم وأحكم»

قوله: فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ: ابو وائل رحمه الله وائی. چه ماته حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حدیث واورولو. چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائیل: مسلمان ته کنځلې کول (بدې ردې وئیل) فسق دي. او جنګ جګړې کول کفر دي.

سباب: دا خو یا د «سبّ یسبّ» نه اسم مصدر دي. یا د باب مفاعله نه مصدر دي. چه دا مشارکت غواړی.[5]

---

[1] تهذيب التهذيب (٣٢١/٢)
[2] تهذيب الكمال (٣٢٢/٦)
[3] طبقات ابن سعد (٣٢٨/٥)
[4] تهذيب التهذيب (٣٢١/٢)-
[5] حاشية تهذيب الكمال (٣٢٣/٦) نقلاً عن تاريخ الإسلام للذهبي)
[6] عمدة القاري (٢٧٨/١)

د ،،سبّ،، معنی په لغت کښې د ،،قطع،، یعنی د ،،کټ کولو،، راځی.او کنځلې کول چونکه د تعلق کټ کولو سبب جوړیږی.په دې وجه دې ته ،، سب ،، وائی.(۱)
بعضو عالمانو وئیلی دی.چه دا د ،،سبة،، نه ماخوذ دې.چه ددې معنی ،،حلقة الدبر،، ده چونکه کنځلې کونکې د مسبوب (چاته چه کنځلې کوی دهغه) عورات (پټ اندامونه) او عیبونه ښکاره کوی.په دې وجه دې ته ،،سب،، وائی.(۲)
،،المسلم،،په اکثرو روایاتو کښې دلته د ،،المسلم،، لفظ دې.البته امام احمد رحمه الله د ،،فتنة من شهة،، په طریق یو روایت نقل کړې دې.چه په هغې کښې ،، المؤمن،، راغلې دې.په ظاهره درست روایت د ،، المسلم،، دې.چه دا د اکثرو راویانو روایت دې.او د ،،المؤمن،، روایت بالمعنی نقل کړې شوې دې.(۳)والله اعلم.
،،فسوق،،دفسق معنی په لغت کښې ،،خروج،، راځی.او د شریعت په اصطلاح کښې د ،،خروج عن الطاعة،، په معنی کښې راځی.گویا نافرمان سړې د شریعت د حدودو نه بهر اووتلو.(۴)
د فسق درجه د ،،عصیان،، نه اوچته ده.قال الله تعالی: ﴿وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ﴾ (۵) فسوق ئې د کفر او عصیان په مینځ کښې ذکر کړو. یعنی ددې درجه د کفر نه روسته ده. او د عصیان نه وړاندې ده.(۶)
،، وقتاله کفر،، او مسلمانانو سره قتال کول د کفر عمل دې.دلته حقیقتاً قتال هم ممکن دې.او دا امکان هم شته.چه د قتال نه ،، مخاصمت،، مراد وی.(۷)
د مرجئه تردید: دې حدیث سره د مرجئه تردید اوشو.په دې طریقه چه کنځلې کول گناه ده.چه دا ،،فسوق،، سره تعبیر کړې شوې دې.او ،،فسوق،، مضر دې.دغه شان ،، قتال ،،هم یوه گناه ده.چه دا د ،،سباب،، نه زیاته ده.او دا نبی کریم ﷺ،کفر،سره تعبیر کړې ده.او کفر هم مضر دې.معلومه شوه.چه معاصی د ایمان دپاره مضر دی. نو د مرجئه دا وینا چه ایمان سره معاصی مضر نه دی.غلط او بې اصل دی.

---

۱) تاج العروس (۲۹۲\۱۱) وعمدة القاری(۲۷۸\۱۱)
۲) تاج العروس (۲۹۲\۱۱) وعمدة القاری(۲۷۸\۱۱)-
۳) فتح الباری(۱۱۲\۱)
۴) فتح البار(۱۱۲\۱) وعمدة القاری(۲۷۸\۱۱)
۵) سورة الحجرات:۷)
۶) فتح الباری(۱۱۲\۱)
۷) عمدة القاری(۲۷۸\۱۱)-

ایا دې حدیث سره د خوارجو تائید کیږی؟ ددې حدیث د ظاهر نه خوارجو استدلال کړې دې چه د ګناه کبیره یعنی د ،، قتال مسلم،، په ارتکاب باندې حدیث کښې د ،،کفر،، اطلاق کړې شوې دې.نو معلومه شوه.چه د ګناه کبیره په ارتکاب سره سړې د ایمان نه خارجیږی.او په کفر کښې داخلیږی.

د خوارجو د استدلال الزامی جواب: خو مونږه الزاماً دوی ته وایو.چه که د کبیره ګناه ارتکاب موجب د تکفیر دې.نو نبی کریم ﷺ په دې حدیث کښې ،،سباب المسلم فسوق،،ولې اوفرمائیل؟ حالانکه ،،سب د مسلم،، هم ګناه کبیره ده.دې ته ئې کفر ولې اونه فرمائیل؟ حالانګه ستاسو د قانون مطابق دواړو باندې د کفر اطلاق ګیدل پکار دی.

تحقیقی جواب د ،،وقتاله کفر،، جواب دا دې.چه دا پخپل ظاهر باندې محمول نه دې.نو په دې کښې به تاویل کولې شی.

① د تولو نه غوره تاویل دا دې.چه داسې اوونیلې شی.چه ددې نه کفر اصلی یعنی داسې کفر مراد نه دې.چه د دین نه خارجونکې وی.بلکه کفر فرعی عملی مراد دې.(۱)

په دې داسې پوهه شئ:چه د ایمان یو اصل دې.چه هغه تصدیق قلبی دې.او اعمال ددې فرع دی.دغه شان د کفر هم یو اصل دې.چه هغه کفر بالله دې.او اعمال کفریه او معاصی ددې فرع دی.سړې به په کفر کښې هغه وخت داخلیږی.کله چه کفر اصلی اوموندې شی.لکه څنګه چه په ایمان کښې به هغه وخت داخلیږی.کله چه تصدیق قلبی اوموندې شی.که د فرعی امورو نه څه څیز اوموندې شو.خو د اصلی ایمان وجود نشته.نو دا به مؤمن نه وی.مثلاً یو سړې په الله تعالی باندې ایمان نه لری.خو په ده کښې د توکل صفت شته.یا په ده کښې جود او سخاوت دې.حیا، حلم او بردباری ده.دا تول ایمانی اعمال په ده کښې موجود دی.چونکه دا تول فرع دی.اصل ایمان نه دې.په دې وجه به دې اوصافو والا سړی ته ،،مؤمن،، نه وئیلې کیږی.

دغه شان که د یو ایمان او تصدیق والا انسان کښې داسې اوصاف اوموندې شی.کوم چه ایمانی اوصاف نه دی.بلکه د کافرانو اوصاف دی.لکه کنځلې، مؤمن سره قتال، په نسبونو کښې طعن لګول، او نوحه کول (په مړو کښې په چغو ژړل) وغیره.ددې اوصافو د موجود کیدو په وجه به مؤمن د ایمان نه نه خارجیږی.دې به د دین د دائرې نه خارج نشی ګرځولې.بلکه مؤمن به وی.البته داسې به وئیلې شی .چه په ده کښې بعضې اوصاف د کافرانو راغلی دی.

اوس په دې حدیث پاک پوهه شئ:چه دلته د کفر نه، کفر فرعی مراد دې.یعنی د کفر عمل او د معصیت کفر مراد دې.او معاصی د کافرانو د اعمالو څنې دی. هم دا توجیه به په هغه تولو مواقعو کښې چلیږی.کوم ځائې چه یو عمل ته شارع علیه السلام کفر وئیلې دې.امام بخاری رحمه الله وراندې په ،،باب کفران العشیر و کفر دون کفر،، کښې هم دا بیان فرمائیلې دې.

---

(۱) فتح الباری(۱۱۲\۱) وعمدة القاری(۲۷۹\۱)

② بعضي عالمانو وئيلی دی چه ..قتال.. لره د ..کفر.. گرخولو وجه دا ده چه دا عمل د ..کفر.. مشابه دي خکه چه مؤمن سره قتال کول د کافر کار نه دي.(۱) ددي تاويل حاصل هم د رومبی تاويل پشان دي

③ بعضي عالمان فرمائی چه دلته د کفر نه. کفر لغوی مراد دي په لغت کښي د ،کفر. معنی ستر، راځی کافر ته کافر خکه وئيلي شی چه دي د الله تعالی ربوبيت مستور کوی(پټوی) د هغه وحدانيت، رزاقيت، خالقيت، او مخصوص صفات مستور کوی او د غيرو خلقو دپاره ئي ثابتوی.

دلته مسلمان سره قتال کولو ته کفر وئيلي شوي دي دا خکه چه دا سړي نعمت د اسلام مستور کوی اسلام خو د ..سلم.. نه ماخوذ دي چه ددي معنی صلح ،امن او سلامتيا ده د اسلام تقاضه خودا وه چه مسلمانانو سره مصالحت او سلامتيا سره اوسيدو دا نه چه ددوی په مقابله کښي توره راوباسی گويا قتال کولوسره ده دمسلمان اوداسلام حق مستور کړو.(۲)

④ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه ،،إنه يؤول إلى الكفر لشؤمه،، يعنی قتال د خپل نحوست په وجه بالآخر کفر ته رسوی.(۳)

⑤ امام خطابی رحمه الله دا په استحلال (حلال گنړلو) باندي محمول کړي دي يعنی مطلب دا دي چه مسلمان سره قتال کول کفر دي او قتال کونکي به کافر کيږی په دي شرط چه دده عقيده دا وی چه مسلمان مباح الدم دي او دا خبره نه منی چه اسلام دده وينه معصوم گرخولي ده او دده وينه بهيول حرام دی.(۴)

خوپه دي باندي اشکال کيږی چه بيا په دي کښي د يو معصيت تخصيص ولي دي؟ لکه څنګه چه قتال د استحلال په وجه د تکفير سبب دي دغه شان کنځلي (بدي ردي) هم د استحلال په وجه باعث د تکفير دي حالانکه شارع عليه السلام ..سباب.. فسق او ..قتال.. کفر گرځوی معلومه شوه چه شارع عليه السلام د استحلال صورت مراد نه دي اخستي.(۵)

يو اشکال او د هغي جواب دلته دا اشکال کيږی چه هرکله په دي حديث کښي په ،،وقتاله کفر،، کښي د ،،کفر،، نه مراد کفر فرعی دي اصلی کفر مراد نه دي او د اهل السنة والجماعة په نيز د کبيره معصيت ارتکاب سره انسان د ايمان نه، نه خارجيږی نو بيا چه لکه څنګه رسول الله صلى الله عليه وسلم د ..سباب.. دپاره د ..کفر.. عنوان اختيار او نه فرمائيلو نو قتال دپاره به هم نبی کريم صلى الله عليه وسلم د ..کفر.. عنوان نه اختيارولو نبی کريم صلى الله عليه وسلم د کفر عنوان ولي تجويز کړو؟

---

۱) المصادر السابقة)

۲) فتح الباری(۱۱۲\۱) وعمدة القاری(۲۷۹\۱)

۳) شرح الكرمانی(۱۹۰\۱)

۴) أعالم الحديث للخطابی(۱۷۸\۱) وفتح الباری(۱۱۲\۱) وعمدة القاری(۲۷۹\۱)

۵) فتح الباری(ج۱\۱۱۳)۔

ددي جواب دا دي چه چونکه ..قتال..د..سباب..په مقابله کښي ..اغلظ.. دي.يا چونکه دا د کافرانو د اعمالو سره زيات مشابه دي په دي وجه دي باندي نبي کريم ﷺ د کفر اطلاق اوفرمائيلو او د ..سباب.. درجه چونکه ددي نه کم تر ده په دي وجه ئي ددي دپاره د ..فسوق.. عنوان اختيار کړو (۱)

په دي داسي پوهه شئ چه قاعده ده.چه کله دوه څيزونه د يو نوع وي.خو ددي په مراتبو کښي فرق وي د يو مرتبه کمه وي او د بل مرتبه زياته وي.نو هلته بلغاء په عنوان کښي فرق کوي چه ددي متفاوتو درجو طرف ته اشاره اوکړي شي.

ولته هم چونکه ..قتال.. او ..سباب.. په حيثيت د معصيت د دواړو يوه نوع ده خو په دي کښي د قتال حيثيت د سباب په مقابله کښي اشد دي ددي د متفاوت درجو طرف ته اشاره کولو دپاره رسول الله ﷺ يو دپاره د سپك يعني د .. فسوق..عنوان اختيار اوفرمائيلو او دويم دپاره ئي سخت يعني د..کفر.. عنوان اختيار کړو.اگرچه دواړه د ..کفر دون کفر.. د قبيل څخه دي.(۲) والله اعلم۔

د مرجئه دوه مغالطي او د هغي ازاله مرجئه چه دا وائي.چه دنجات دپاره صرف ايمان کافي دي.د خپلي دي فاسد عقيدي بنکاره کولو دپاره دوه جملي پيش کوي.چه دا په ظاهره ډيري اثرناکي دي.① يوه دا چه لکه څنګه طاعت کفر سره نافع نه دي.دغه شان ايمان سره معصيت هم مضر کيدل پکار نه دي.په ظاهره دا جمله د غور قابله بنکاري.خو په حقيقت کښي دا يوه دهوکه ده.مرجئه د ايمان او کفر په حقيقت نه دي پوهه شوي.

علامه شبير احمد عثماني رحمه الله په يو مثال سره د ايمان او کفر حقيقت بيان کړي دي چه په دي سره ددوی دا مغالطه لري کيږي.هغه فرمائي.چه .. ژوند او مرګ دوه بالمقابل څيزونه دي.په ژوند کښي هر قسمه نقصانات او امراض موجود کيږي.چه ددي په اعتبار سره ژوند کښي بي شميره مراتب او درجي دي.د يو پهلوان پشان صحت مند کس ته هم ژوندي انسان وئيلي شي.او يو بوډا کوم چه د مودو راسي په بيمارئ کښي مبتلا دي.او په دي انتظار کښي دي.چه يو وخت به روح اوخي.هغه ته هم ژوندي وئيلي شي.خو په دواړو کښي بالکل واضح فرق دي.د دواړو ژوند د يوي درجي نه دي.او هرکله چه د يوي درجي ژوند هم باقي وي.که هغه د سترګو د رپ په اندازه ولي نه وي.هغه دپاره تدبيرونه کولي شي.او ډير خله دا تدبيرونه نافع هم وي.هيڅ يو عاقل دا نشي وئيلي.چه په ژوند کښي چه کوم عوارض او امراض راپيښيږي.هيڅ تدبير هغي دپاره نافع نه وي.تولې دنيا دا منې.چه ترکومي پوري ژوند باقي دي.که په هره درجه کښي وي.تدابير نافع کيدي شي.خو د مرګ راتلو نه روستو هيڅ علاج نافع نشي کيدي.که په اوچته پيمانه باندي تدبير ولي نه وي.

هرکله چه دا خبره په دماغو کښي راغله نو په دي پوهه شئ چه په اصطلاح د قرآن کښي

---

(۱) شرح الكرماني(۱۹۰/۱) وعمدة القاري(۲۷۹/۱)۔

(۲) فضل الباري(۵۲/۱)

کفر او ایمان مرګ او ژوند سره تعبیر کړي شوي دي. کله د الله تعالی ارشاد دي. ﴿أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾(١) یعنی کوم چه د جهالت او ضلالت په مرګ مړ شوي وو. بیا مونږه هغه لره د ایمان او عرفان روح سره ژوندي کړو. په یو بل مقام باندي ارشاد دي. ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ﴾(٢) یعنی لکه څنګه چه یو مړی ته خطاب کول. دده په حق کښې فائده مند نه دی. هم دا حال د هغه چا دي چه زړونه ئې مړه شوی دی. ددوی په حق کښې هیڅ نصیحت فائده مند او نافع نه دي.

د مرجئه مذکوره قول هم داسې دي. لکه چه یوکس اووائی. چه لکه څنګه چه مرګ سره هیڅ تدبیر او علاج نافع نه دي. دغه شان ژوند سره هم هیڅ بد پرهیزی مضر نشی کیدې. دا خبره سوا د مجنون (او لیونی) نه بل څوك ونیلې شی؟ د مرجئه دا خبره یقیناً چه غلطه ده

② دویمه خبره چه په هغې سره دوی خلق په مغالطه کښې اچوی. هغه دا ده. چه لکه څنګه چه کفر له د یوې لمحې دپاره جنت ته تلل نشته. دغه شان ایمان له هم د یوې لمحې دپاره په دوزخ کښې تلل پکار نه دی. اوس که عصاة مؤمنین په دوزخ کښې اوغورځولې شی. نو ددې سره سره به د ایمان هم په دوزخ کښې تلل لازمی وی؟

ددې جواب صوفیه حضراتو دا ورکړي دي. چه د عصاة مؤمنینو په دوزخ کښې د غورځولو په وخت به ددوی ایمان جدا ایخودې شی. لکه څنګه قیدی لره په جیل کښې د داخلولو په وخت دده لباس وغیره اوښکلې شی. او جدا ایخودې شی. او قیدیان په وردئ کښې په جیل کښې ساتلې شی. بیا چه کله د سزا موده ختمه شی. نو د ایمان لباس به اچولې شی. او په جنت کښې به داخلولې شی.

اعراض به د خپل محل نه څنګه جدا کیږی؟ باقی پاتې شو دا اشکال چه ایمان او ایمانیات خو اعراض دی. دا د خپل محل نه څنګه جدا کیدې شی؟ خو ددې اشکال د سره نشته. ځکه چه په کور د آخرت کښې به اعراضو نه جواهر جوړ شی. د نبی کریم ﷺ احادیث په دې خبره باندې دلالت کوی. چه ددې مادی دنیا نه علاوه یو بل داسې عالم موجود دي. چه په دې کښې به معنوی او مخفی څیزونه مثلاً صفات انسانی وغیره د خپل صفت مناسب په جسم کښې بښکاره کیږی. لکه نبی کریم ﷺ ارشاد فرمانیلې دي. «اقرءوا القرآن فإنه يأتي يوم القيامة شفيعاً لأصحابه، اقرءوا الزهراوين، البقرة وسورة آل عمران، فإنهما تأتيان يوم القيامة كأنهما غمامتان، أو كأنهما غيايتان، أو كأنهما فرقان من طير صواف، تحاجان عن أصحابهما...»(٣) په دې حدیث کښې د سورة بقره او سورة آل عمران په باره کښې نبی کریم ﷺ فرمانیلی دی چه دا دواړه سورتونه

---

١) الأنعام: (١٢٢)

٢) النمل: (٨٠)

٣) صحيح مسلم (٢٧٠١١) كتاب فضائل القرآن باب فضل قراءة القرآن وسورة البقرة)

په د قيامت په ورځ د دوو وريځو، يا د دوو چترو. يا د صف په شکل کښې د مارغانو د دوو ډلو په صورت کښې راځي

دغه شان د نبی کريم ﷺ ارشاد دي «إن الله يبعث الأيام يوم القيامة على هيأتها و يبعث الجمعة زهراء منيرة، أهلها يحفون بها كالعروس، تهدى إلى كريمها، تضيئ لهم، يمشون في ضوئها، ألوانهم كالثلج بياضاً، و ريحهم يسطع كالمسك، يخوضون في جبال الكافور، ينظر إليهم الثقلان، لا يطرفون إلا تعجبا حتى يدخلون الجنة، لا يخالطهم إلا المؤذنون المحتسبون»(١)

په دې حديث شريف کښې د جمعې د ورځې په باره کښې راغلی دی.چه الله تعالی به دا چمکدار او روښانه ښکاره کوی.

دغه شان د نبی کريم ﷺ ارشاد دي.«روئ بالموت كهيأة كبش أملح....»(٢)

ددې علاوه نور هم ډير احاديث دی.چه دهغې نه ثابتيږی چه ددې عالم عنصری نه علاوه نور هم ډير داسې څيزونه دی.چه دهغې د عامو خلقو په نيز جسم نشته خو هغه د خپلو صفاتو مناسب جسم لری.لکه مثلاً چه اعمال به تللې کيږی.(٣)او تسبيح وغيره به د اشجارو (وونو) په صورت کښې وی.(٤)

حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانی ؒ فرمائی.چه ..عصاة مؤمنين.. لره سره د ايمان نه په دوزخ کښې غورځولو کښې څه شبه ده؟ لکه څنګه چه سره زر په بهتی کښې اچولې شی.خو اصلی سره زر نه سوځی.بلکه نور خيرې وغيره فنا کيږی.او خالص سره زر صفا چمکدار راوځی.دغه شان دهوبی زياتې خيرنې کپړې په بهتی باندې ايږدی.خيرې ختميږی.اوکپړه پاکه صفا راوځی.دغه شان مؤمن لره په اور کښې غورځولو سره به دده زړه محفوظ وی.چه دا د ايمان محل دی.په دې باندې به هيڅ اثر نه پريوځی.دده زړه به داسې د اور د اثر نه محفوظ ساتلې کيږی.لکه څنګه چه حضرت خليل الله ؑ د خپل جسد مبارک سره په اور کښې محفوظ پاتې شوې وو.(٥)والله اعلم وعلمه أتم وأحكم.ـ

---

(١) المستدرک للحاکم(٢٧٧\١) کتاب الجمعة فضائل يوم الجمعة وكذلک رواه ابن خزيمه في صحيحه كذا قال الألباني في سلسلة الأحاديث الصحيحة (٣٣٠\١٢. ٣٣١) رقم ٧٠٦)

(٢)صحيح البخاری(٦٩١\٢) کتاب التفسير سورة مريم باب قوله تعالى﴿ وأنذرهم يوم الحسرة.. ﴾

(٣) قال تعالى:﴿ والوزن يومئذالحق فمن ثقلت موازينه فأولئک هم المفلحون ومن خفت موازينه فأولئک الذين خسروا أنفسهم بما كانوا بآياتنا يظلمون (الأعراف:٨. ٩) وغيرها من الآيات)

(٤) عن ابن مسعود ؓ قال قال رسول الله ﷺ لقيت إبراهيم ليلة أسرى بي فقال يا محمد أقرئ أمتک مني السلام وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة عذبة الماء وأنها قيعان وأن غراسها سبحان الله والحمد لله ولاإله إلا الله والله أكبر.. الجماع للإمام الترمذی كتاب الدعوات باب (بلاترجمة بعد باب ما جاء في فضل التسبيح والتكبير والتهليل والتحميد) رقم ٣٤٦٢)

(٥) دمرجنو دمغالطې اود دې دازالې دپاره ټول مباحث د فضل الباری نه ماخوذ دی.(٥١٨\١- ٥٢١)

٣٠- أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ( ) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمُ الْتَمِسُوهَا فِي التَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ

رجال الحديث

① قتيبه بن سعيد: ددوی حالات وړاندې د ،، باب إفشاء السلام من الإسلام،، لاندې تير شوی دی.

② اسماعيل بن جعفر: ددوی حالات هم وړاندې د ،،باب علامة المنافق،، لاندې تير شوی دی.

③ حميد: دا ابو عبيده حميد(بالتصغير) بن ابی حميد الطويل. الخزاعی. البصری دي.( ) ددوی د پلار ابوحميد په نوم کښې تقريباً لس اقوال دی.( )

دوی ته طويل ولې وئيلې کيای؟ په دې سلسله کښې يو قول دا دي.چه دا پخپله د وړوکی قد وو.خو ددوی دواړه لاسونه اوګده وو.لکه وئيلې شی.چه دې به کله مړی سره اودريدو.او دواړه لاسونه به ئې اوږده کړل.نو يو لاس به ئې د هغه سر ته رسيدل.او دويم لاس به ئې دهغه پښو سره لګيدل.

يو قول دا هم دي.چه دې خو پخپله څه دومره اوګد نه وو.البته ددوی په ګاونډ کښې دده په نوم يوکس اوسيدو.چه هغه به د ،، حميد قصير،، په نوم سره پيژندلې کيدو.نو دوی ته د فرق دپاره ،، حميد الطويل،، اووئيلی شو.( )

دوی د حضرت انس رضی الله عنه نه علاوه د تابعينو يو لوئې جماعت نه حديثونه اوريدلی دی.چه په دوی کښې حضرت ثابت بنانی، حسن بصری، رجاء بن حيوه، عکرمه مولی ابن عباس، او نافع مولی ابن عمر رضی الله عنه خاص طور باندې قابل ذکر دی.( )

ددوی نه روايات کونکی هم ډير اهل علم دی.چه په هغوی کښې ابو اسحاق ابراهيم بن محمد الفزاری. اسماعيل بن جعفر. اسماعيل بن عليه، حماد بن زيد. حماد بن سلمه،

) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه فی كتاب فضل ليلة القدر باب معرفة ليلة القدر لتلاحی الناس رقم ٢٠٢٣) وفی كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٩) والنسائی فی سننه الكبری (٢٧٠١٢. ٢٧١) كتاب الإعتكاف باب التماس ليلة القدر فی التسع والسبع والخمس (٣٥٥١٧)

) تهذيب الكمال(٣٥٥١٧)

) تقريب التهذيب (١٨١) رقم ١٥٤٤)

) د دې ټولو اقوالو دپاره اوګورئ تهذيب الأسماء واللغات (١٧٠١١) وتهذيب الكمال(٣٥٨١٧. ٣٥٩)

) تهذيب الأسماء (١٧٠١١) وتهذيب الكمال(٣٥٥١٧)

ربيع بن صبيح، زهير بن معاويه، سفيان بن سعيد ثوري، سفيان بن عيينه، شعبه بن الحجاج، عبدالعزيز دراوردي، عمران القطان، معاذ بن معاذ ،معتمر بن سليمان، يحي بن سعيد انصاري، يحي بن سعيد القطان او يزيد بن هارون ﷺ پشان اساطين (لوني عالمان) د حديث شامل دي.(۱)

ددوی په ثقاهت او جلالت باندي اتفاق دي.(۲)

لکه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي.،،ثقة،،(۳)

امام عجلي رحمه الله فرمائي.،،بصري تابعي ثقة،،(۴)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي.،،ثقة لابأس به،،(۵)

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائي.،،ثقة صدوق،،(۶)

په حميد الطويل باندي بعضو حضراتو کلام کړي دي.په دي سلسله کښي يوه خبره خو دا ونيلي شوي ده. چه ده به تدليس کولو.لکه ابن سعد رحمه الله فرمائي. «كان ثقة كثير الحديث، إلا أنه ربما دلس»(۷)

دغه شان ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښي ذکرکړي دي.او فرمائيلی نې دی.،،و كان يدلس،،(۸)

ابن خراش رحمه الله فرمائي.«في حديث شئ يقال: إن عامة حديثه عن أنس إنما سمعه من ثابت»(۹)

دغه شان د شعبه رحمه الله نه نقل دی.«كل شئ سمع حميد عن أنس خمسة أحاديث»(۱۰)

او هم ددوی نه منقول دی.«لم يسمع حميد من أنس إلا أربعة وعشرين حديثاً، والباقي سمعها من ثابت، أو ثبته فيها ثابت»(۱۱)

---

(۱) تهذيب الأسماء (۱۷۰/۱۱) وتهذيب الكمال(۳۵۶/۷، ۳۵۸)

(۲) قال الحافظ في هدى الساري(ص.۳۹۹) مشهور من الثقات المتفق على الإحتجاج بهم..)۔

(۳) تهذيب الكمال(۳۵۹/۷)

(۴) المصدر السابق)۔

(۵) المصدر السابق۔

(۶) المصدر السابق)۔

(۷) طبقات ابن سعد(۲۵۲/۷)

(۸) الثات لابن حبان(۱۴۸/۴)

(۹) تهذيب الكمال(۳۵۹/۷)

(۱۰) تهذيب الكمال(۳۶۰/۷)

(۱۱) تهذيب الكمال(۳۶۰/۷)

ابوبکر دیجی رحمه الله فرمانی «وأما حديث حميد فلا يحتج منه إلا بما قال: حدثنا أنس»(۱)
یوه خبره دا هم ونیلې شوې ده چه ذوی ته په هغه حدیثونو کښې تمیز نه وو کوم چه دوی براه راست د حضرت انس رضي الله عنه نه اوریدلی دی او کوم حدیثونه چه دوی د.. ثابت عن انس.. او .. قتادة عن انس.. په طریق سره اوریدلی دی(۲)

امام یحیی بن سعید رحمه الله فرمانی «كان حميد الطويل إذا ذهبت تقفه على بعض حديث أنس يشك فيه»(۳)
دغه شان امام شعبه رحمه الله فرمانی چه حمید طویل ته به په بعضې احادیثو کښې شک کیدو(۴) دریمه خبره دا ونیلې شوې ده چه زائده د حمید الطویل حدیثونه پریخودی وو(۵) خو حقیقت دا دی چه دا ثقه راوی دی او په دوی باندې چه کوم کلام شوې دې د هغې به وجه به ددوی حدیثونه نشی رد کولې

ترکومې پورې چه ددوی د تدلیس تعلق دی نو دا تدلیس معتبر نه دی خکه چه په دې کښې واسطه متعین ده او دی ثقه دی لکه حافظ ابوسعید علائی رحمه الله فرمانی «فعلى تقدير أن يكون أحاديث حميد مدلسة، فقد تبين الواسطة فيها، وهو ثقة صحيح»(۶)
ترکومې پورې چه ددوی د حضرت انس رضي الله عنه نه صرف د پنځو حدیثونو اوریدو تعلق دی نو دا روایت صحیح نه دی لکه چه حافظ ابن حجر رحمه الله دهغې روایت په باره کښې (کوم چه د عیسی بن عامر په واسطې سره منقول دی) فرمانی «ورواية عيسى بن عامر المتقدمة، أن حميدا سمع من أنس خمسة أحاديث، قول باطل، فقد صرح حميد بسماعه من أنس بضع عشرة، وفي صحيح البخاري من ذلك جملة وعيسى بن عامر ما عرفته»(۷)
دغه شان دوی د عیسی بن عامر په باره کښې تصریح کړې ده چه دا غیر معتمد راوی دی(۸)
حافظ ابن عدی رحمه الله فرمانی «وحميد له حديث كثير مستقيم، فلأجل لكثرة حديثه أن أذكر له شيئا من حديثه، وقد حدث عنه الأئمة، وأما ما ذكر عنه أنه لم يسمع من أنس إلا مقدار ما ذكر، وسمع الباقي من ثابت عنه، فإن تلك الأحاديث يميزها من كان يتهمه أنها عن ثابت عنه، لأنه قد روى عن أنس، وقد روى عن

---

۱) تهذيب التهذيب(۳\۴۰)
۲) تهذيب الكمال(۷\۳۶۲) وتهذيب التهذيب(۳\۳۹)
۳) تهذيب الكمال(۷\۳۶۱)-
۴) تهذيب الكمال(۷\ ۳۶۰، ۳۶۱)
۵) تهذيب الكمال(۷\۳۶۲) -
۶) تهذيب التهذيب(۳\۴۰) وحاشية سبط ابن العجمي على الكاشف(۱\۳۵۲)
۷) تهذيب التهذيب (۳\۴۰)
۸) هدى الساري(۳۹۹)

ثابت من أنس أحاديث، فأكثر مال بابه أن الذي رواه من أنس البعض مما يدلسه من أنس، وقد سمعه من ثابت، وقد دلس جماعة من الرواة عن مشايخ قد رأوهم»(١)

ترکومي پوري چه ددوی د حضرت انس رضي الله عنه په احاديثو کښې د تميز نه کولو تعلق دي.نو دا هم خاص مضر نه دي.ځکه چه کوم حضرات دا بحث کوی.هغوی ورسره ورسره دا هم وائی. چه په دي کښې که څه واسطه شته.نو حضرت ثابت بناني يا حضرت قتاده رحمهما الله دی.د واسطو متعين کيدو نه پس خو په دي اعتراض کښې هيڅ قوت نه پاتي کيږي.

امام يحي بن سعد رحمه الله هم د حضرت انس رضي الله عنه دحديثونو په باره کښې چه کوم دا فرمائيلی دی.چه دوی ته به شک کيدو.دا هم په دي باندي محمول دي.چه دوی به باقاعده د حضرت انس رضي الله عنه نه براه راست اوريدلي احاديثو او ددوی په واسطي سره اوريدلي احاديثو کښې تميز کولو سره روايت نه کولو.يا به ئې فرق نه کولو.ترکومي پوري چه په حديث کښې د غلطئ کولو تعلق دي.نو دا خبره هيڅ چا نه ده کړې.

د امام شعبه رحمه الله خبره هم په دي باندي محمول ده.بلکه ممکن ده.چه امام شعبه رحمه الله ته غلط فهمي شوی وی.ځکه چه حافظ مزی رحمه الله د معاذ بن معاذ نه نقل کړی دی.چه مونږ د حميد طويل سره ناست وو.چه شعبه راغلو.او تپوس ئې اوکړو.چه ابوعبيده! په فلانی فلانی حديث کښې تاسو ته شک دي؟ حميد جواب ورکړو. چه اه! بعضي وختونو کښې ماته شک کيږی.کله چه شعبه لاړو.نو حميد اووئيل.چه ماته په هيڅ حديث کښې هم شک نشته.خو چونکه دا لوئی کونکي او ډيري نکتي راوښکونکي هلك دي.په دي وجه ما اوغوښتل.چه لږه شان په ده باندي سختی اوکړم.(٢)

ددي واقعي نه معلوميږی.چه امام شعبه رحمه الله چه د شک کيدو کومه خبره کړې ده.هغه په دي واقعي باندي مبنی ده.حالانکه حميد خپل ځان ته د شک لاحق کيدو نه بنکاره انکار کوی.

ددي نه علاوه د حميد د حضرت انس رضي الله عنه نه براه راست اوريدلی شوی احاديث اود،،ثابت عن أنس،، او ،،قتادة عن أنس،، په طريق سره اوريدلی شوی احاديثو کښې د اختلاط قول د شويب بصری په طريق سره منقول دي.چه دوی په ،، درست،، نوم سره هم يادیږی.چه دا قابل اعتناء (او قابل توجه) نه دي.

لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«وحكاية سفيان عن درست ليست بشيء، فإن درست هالك»(٣)

ترکومي پوري چه د زائده بن قدامه رحمه الله ددوی د حديثونو پريخوډو تعلق دي.نو دا څه په داسي بنياد باندي نه دي.چه ددوی په حديثونو کښې څه عيب دي.بلکه ددي وجه دا ده.چه

---

(١) الكامل في ضعفاء الرجال (٢٦٨\٢) بتنويب التحريفات والأخطاء في العبارة من سير أعلام النبلاء (١٦٦\٦، ١٦٧) وتهذيب الكمال (٣٦٢\٧)

(٢) تهذيب الكمال (٣١٦\٧)

(٣) تهذيب التهذيب (٤٠١٣)

دوی د سرکاری افسرانو (پولیس) لباس او ددوی شکل اختیار کړي وو.په دي وجه د هغوی دده حدیثونه پریخودي وو

لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمانی «إنما طرحه للبسه سواد الخلفاء، وزي أعوانهم، فعن مكي بن إبراهيم قال: مررت بحميد وعليه ثياب سود، فقال لي أخي ألا تسمع منه؟ فقلت أأسمع من الشرطي؟»[1]

بیا دلته هم وضاحت ضروری دي.چه امام بخاری رحمه الله د حمید صرف دهغه حدیثونو تخریج پخپل صحیح کښي کړي دي.په کومو کښي چه د سماع تصریح موجود ده.او داسي حدیثونه هم دوی متابعةً او تعلیقاً نقل کړی دی.[2] والله اعلم

په ۱۴۲ه کښي ددوی وفات اوشو. (۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

④ **انس:** دا حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.ددوی حالات وړاندي د «باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه»، لاندي تير شوی دی.

⑤ **عبادة بن الصامت:** دي هم مشهور صحابی ابو الولید حضرت عباده بن الصامت انصاری خزرجی رضي الله عنه دي.ددوی حالات هم وړاندي د «باب علامة الإيمان حب الأنصار»، نه روستو د «باب بلاترجمه»، لاندي تير شوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ: رسول الله ﷺ د لیلة القدر په باره کښي د ښودلو دپاره راووتلو.په مسلمانانو کښي دوه سړی په جګړه شو.

«تلاحی» منازعت او مخاصمت ته وائی.د حدیث مطلب دا دي.چه نبی کریم ﷺ په متعین طور باندي لیلة القدر د ښودلو دپاره تشریف راوړلو.نو وي کتل.چه دوه سړی په زوره زوره لګیا دی.ددوی په مینځ کښي په څه خبره باندي جګړه شروع وه.

د ابن دحیه رحمه الله د قول مطابق دا دواړه حضرات کعب بن مالك اوعبدالله بن ابی حدرد رضي الله عنهما وو.د حضرت کعب بن مالك رضي الله عنه قرض د حضرت عبدالله رضي الله عنه په ذمه وو.په دي سلسله کښي په دواړو کښي جګړه اوشوه.او په جمات کښي ددوی آوازونه اوچت شوی وو.[3]

قوله: فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.چه زه تاسو ته د لیلة القدر دتعین

---

[1] میزان الإعتدال (۶۱۰/۱)
[2] هدی الساری (۳۹۹)
[3] سیر أعلام النبلاء (۱۶۸/۶) وغیره)
[4] فتح الباری (۱۱۳/۱) وعمدة القاری (۲۸۱/۱)

په باره کښې د خودنې دپاره راوتلې ووم خو فلاني فلاني په جګړه وو نو د لیلة القدر تعین اوچت کړې شو شاید هم په دې کښې ستاسو دپاره خیر وی
د روافضو وینا دا ده چه د لیلة القدر ذات اوچت کړې شو اوس د لیلة القدر هیڅ وجود نشته. (۱)
دا خبره بیخی غلطه ده که د لیلة القدر ذات اوچت کړې شوې وې نو دلته سوال پیدا کیږی. چه نبی کریم ﷺ «عسی أن یکون خیراً لکم» ولې اوفرمائیل؟ او د «التسوهاتی السهم و التسع و الخمس» څه مطلب دې؟(۲)
قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه ددې حدیث نه معلومه شوه چه مخاصمت (جګړه کول) مذموم دی او دا د معنوی عقوبت یعنی د حرمان سبب جوړیږی او دا هم معلومه شوه چه کوم خائې کښې شیطان حاضر وی د هغې خائې نه برکت او خیر اوچتولې شی (۳) خکه چه امام مسلم رحمه الله د حضرت ابوسعید رضی الله عنه نه کوم روایت نقل کړې دې د هغې الفاظ دی: «فجاء رجلان یحتقان معهما الشیطان» یعنی دوه سړی په دې شان راغلل چه دوی دواړو خپل خان په حق باندې ثابتولو. دوی سره شیطان لګیدلې وو.
خودلته سوال پیدا کیږی چه دا مخاصمت ټاسو مذموم، د محرومیدو باعث او د خیر او برکت اوچتیدو سبب څنګه ګرځولې شی حالانکه نبی کریم ﷺ فرمائی «عسی أن یکون خیراً لکم» ددې نه معلومیږی چه دا جګړه کول د خیر سبب جوړ شو؟
په دې دواړو خبرو کښې حقیقت کښې هیڅ تعارض نشته. د جګړې بې برکته او د حرمان سبب کیدل په یو اعتبار سره دی او د نبی کریم ﷺ ارشاد په بل جهت سره دې.
قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دا جګړه د رحمت د تعین ختمید باعث جوړ شو اوکه دا تعین معلوم وې نو ډیرو کمزورو ته به فائده رسیدلې وه هغه به په دغه شپه ویخ پاتې کیدو او د یو زر میاشتو نه د زیات عبادت فضیلت به ئې حاصلولو په دې اعتبار سره دا جګړه د خیر پورته کیدو سبب جوړ شو.
او نبی کریم ﷺ ، اوچتیدل د خیر په دې لحاظ سره ګرځولی دی که تولو خلقو ته لیلة القدر په تعین سره معلوم شوې وې نو صرف هم په دې شپه کښې به ئې عبادت کولو په باقی شپو کښې به اطمینان سره کیناستلو او په نوافلو وغیره کښې به نه مشغولیدلو او

---

(۱) فتح الباری (۲۶۳\۴) کتاب فضل لیلة القدر باب تحری لیلة القدر فی الوتر من العشر الأواخر)
(۲) عن عبدالله بن یحنس قال قلت لأبی هریرة رضی الله عنه زعموا أن لیلة القدر قد رفعت قال کذب من قال ذلک قال قلت فهی فی کل رضمان أستقبله؟ قال نعم المصنف لعبدالرزاق (۲۵۵\۴) کتاب الصیام باب لیلة القدرو أرجع إلیه لروایات وآثار اخر فی هذا الصدد)
(۳) فتح الباری (۱۱۳\۱۱)-
(۴) صحیح مسلم (۳۷۰\۱۱) کتاب الصیام باب فضل لیلة القدر والحث علی طلبها)

اوس چونکه تعین اوچت کړي شو.او دا اوښودلي شو. چه لیلة القدر په آخری عشره کښې دننه ده.نو خلق د یوې شپې په خاني په ډیرو شپو کښې عبادت کوی.او د یوې شپې دعبادت ثواب حاصلولو په خاني به دوی ته د ډیرو شپو دعبادت ثواب ملاویږی.
ددې نه علاوه په دې رفع (اوچتیدو) کښې د ،،خیر،، نور وجوهات هم شته.انشاءالله د ،،لیلة القدر،، په مباحثو کښې به هغه ذکر کولې شی.

ایا حق طلب کول مذموم دی؟ وړاندې مونږ ذکرکړی دی.چه دا دواړه حضرات کومو چه جګړه کوله.د خپل دین (قرض) په باره کښې ئې کوله.ګویا چه د ،،حق،، مطالبه کیدله.هم دا د مسلم په روایت کښې د ،،فجاء رجلان یختصمان...،،(۱)الفاظو سره بیان کړې شوې دي.نو د دین او حق مطالبه کول، آیا قابل مذمت او باعث د محرومیدو دی؟
ددې جواب دا دي.چه مطلب حق طلب کول قابل مذمت څیز نه دي.البته په دې واقعه کښې مذموم صورت پیدا شوې دي.ځکه چه اول خو دا واقعه په جمات کښې پیښه شوه.چه دا د ذکر او عبادت ځائې دي.او بیا په مسجد نبوی کښې، چه ددې مرتبه د عامو جماتونو په مقابله کښې زیاته ده.بیا زمانه هم د رمضان شریف ده. چه دا صرف او صرف د عبادت زمانه ده.بیا دا چه د نبی کریم ﷺ په موجودګئ کښې دا واقعه راپیښیږی.چه په دې کښې آواز اوچتیدل ثابتیږی.او د نبی کریم ﷺ په موجودګئ کښې آواز پورته کول د قرآن د نص په موجب، د اعمالو بربادیدو سبب دي.ددې ټولو وجوهاتو په وجه مخاصمت مذموم ګرځولې شوې دي.په دې وجه نه، چه مطلق دین او حق طلب کول مذموم دی.(۲) والله اعلم

قوله: الْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ :دا شپه تاسو په اوومه، نهمه او پنځمه شپه کښې تلاش کړئ.
ددې جملې نه په ظاهره دا معلومیږی.چه شپ ، قدر په اوومه، نهمه، او پنځمه شپه کښې تلاش کړې شی.خو دا مراد نه دي.بلکه ددې نه د آخری عشرې اوومه، نهمه او پنځمه شپه مراد ده.(۳)
د ،،شب قدر،، په باره کښې چه څومره اختلافات دی.هغه به انشاءالله تفصیل سره پخپل مقام باندې راځی.البته دلته صرف په دومره خبره باندې پوهه شئ.چه په دې کښې اختلاف دي.چه دا پنځه، اوومه، او نهمه شپه د تیرو شوو اعتبار سره مراد دی.اوکه د باقی شپو په اعتبار سره؟ یعنی د آخری عشرې شپې به د شروع نه شمارلې شی.اوکه د آخر طرفه؟(۴)

---

۱) قد سبق تخریجه آنفاً)
۲)اوګورئ: فتح الباری(۱۱۳\۱) دغه شان اوګورئ عمدة القاری(۲۸۱\۱) فقد قال العینی فیه: طلب الحق غیرمذموم لا فی المسجد ولا فی الوقت المخصرص وانما المذمة فیها لیست راجعة إلی مجردالخصومة فی الحق وإنما هی راجعة إلی زیادة منازعة حصلت بینهما عن القدرالمحتاج الیه وتلک الزیادة هی اللغو والمسجد لیس بمحل للغو مع ما کان فیها مع رفع الصوت بحضرة النبی ﷺ فافهم)
۳) عمدة القاری(۲۸۱\۱)۔
۴) فتح الباری(۱۱۴\۱)۔

بعضي حضرات خو دا وائي چه د تيرو شوو شپو په اعتبار سره به شمارلي کيږي يعنې دا شپې به د اول نه شروع کولې شي په دې صورت کښې به د پنځمې نه پنځيشتمه شپه، د اوومې نه اوويشتمه شپه، او د نهمې نه نهيشتمه شپه مراد وي.
او نور عالمان فرمائي چه د باقي ورځو اعتبار به کولې شي يعنې د آخر طرفه به دا شپې شمارلي کيږي.
په دې صورت کښې بيا بعضي عالمان فرمائي چه ميا شت به د ديرشو اختلې شي او بعضي فرمائي چه ميا شت به د يوکم ديرشو اختلې شي.
که د ديرشو ميا شت واختلې شي نو چونکه شمار به د آخر نه کيږي او ترتيب به داسې وي. ٣٠، ٢٩، ٢٨، ٢٧، ٢٦، ٢٥، ٢٤، ٢٣، ٢٢، ٢١، په دې اعتبار سره د اوويشتمې نه څليرشتمه شپه، پنځمې نه شپږيشتمه شپه او د نهمې نه دوه ويشتمه شپه مراد وي اوکه د يوکم ديرشو ميا شت واختلې شي نو د نهمې مصداق به يويشتمه شپه، د اوومې مصداق به دريشتمه شپه، او د پنځمې مصداق به پنځيشتمه شپه وي والله اعلم.

بيا دلته په دې هم پوهه شئ چه په اکثرو رواياتو کښې ترتيب هم دا دي،،

سبع، تسع، خمس،، په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه په اوومه شپه کښې د ليلة القدر کيدل اقوى دي اګرچه ابو نعيم رحمه الله په ،،مستخرج،، کښې کوم روايت نقل کړې دي په هغې کښې ترتيب نزولي دي يعنې،، تسع، سبع، خمس،، (١) والله اعلم،،

د احاديثو او آثارو ترجمة الباب سره انطباق وړاندې مونږه بيان کړې دي چه دلته امام بخاري رحمه الله دوه ترجمې قائمې کړې دي. ① يو ،،خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر،، او دويمه ترجمه ده،،ومايحذر من الإصرار على التقاتل والعصيان من غير توبة،، ددې دوارو ترجمو لاندې امام بخاري رحمه الله دري آثاره ، يو آيت کريمه، او دوه حديثونه ذکر کړې دي.
د عامو شارحينو مطابق په دې کښې د دريو وارو آثارو تعلق رومبئ ترجمې سره دي او ددې مناسبت هم ترجمې سره واضح دي ځکه چه ترجمه کښې د ،،خوف مؤمن،، ذکر دي او د ابراهيم تيمي رحمه الله په اثر کښې ،،خشيت أن أكون مكذباً،، کښې هم دا مفهوم دي د ابن ابي مليکه رحمه الله په اثر کښې د ،،خوف من النفاق،، ذکر دي دغه شان د حضرت حسن بصري رحمه الله په اثر کښې هم دا معنى ده.
چونکه ددې آثارو تعلق رومبئ ترجمې سره دي په دې وجه ئې دا د ،،ترجمې،، نه سمدستى روستو ذکر کړل ددې نه پس د آيت تعلق دويمې ترجمې سره دي او دغه شان په دوو حديثونو کښې رومبې حديث يعنې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د حديث،، سباب المسلم فسوق.....،، تعلق هم دې ترجمې سره دي.

---

(١) فتح الباري (١١٤/١١) وعمدة القاري (٢٨١/١١)۔

ددي حديث وجه د مطابقت دا بيان کړي شوي ده.چه په دي حديث کښې د مرجئه د قول ابطال دي.چه دوی مرتکبين د ګناه کبيره لره فاسق نه ګرځوی.او نه په مرتکبينو د قتال باندې د کفر او کفران حکم لګوی.ګويا چه ..سباب.. او ..قتال.. باندې اصرار (همېشوالي) د توبې نه بغير مضرنه ګڼړی په دي وجه امام بخاری رحمه الله ترجمه قائمه کړله.چه «ومايحذر من الإصرار على التقاتل والعصيان من غير توبة» حالانکه دويم حديث کوم چه د حضرت عباده بن الصامت رضي الله عنه حديث دي.د هغې تعلق مخکنۍ ترجمې سره دي.

ددي حديث د ترجمة الباب رومبی جزء سره مطابقت داسې دي.چه په دي کښې د ..تلاحی.. مذمت بيان کړي شوي دي.ځکه چه ..متلاحی..د ډيرو نيکو اعمالو نه محروم پاتې کيږی.خصوصاً کله چه په جمات کښې وی.او بيا که دا ..تلاحی.. د نبی کريم ﷺ په موجودګۍ کښې وی.نو د عمل د باطليدو بنياد هم جوړيږی.(۱)

حضرت علامه کشميری رحمه الله فرمائی.ددي حديث نه معلومه شوه.چه د تلاحی په وجه د ليلة القدر قطعی تعين اوچت کړي شو.دغه شان معصيت هم کله کله د عمل برباديدو سبب جوړيږی.(۲)

دا خو دعامو شارحينو خبره وه.چه ددوی په نيز د دريو آثارو تعلق رومبۍ ترجمې سره دي.او د آيت او رومبی حديث تعلق دويمې ترجمې سره دي.او د دويم حديث تعلق رومبۍ ترجمې سره دي.ګويا چه ددوی په نيز لف و نشر غير مرتب دي.

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه په دي باب کښې دوه ترجمې دی.د رومبۍ د اثبات دپاره د ابراهيم تيمی رحمه الله وغيره تابعينو اقوال مذکور دی.او دويمې ترجمې سره ئې قرآنی آيت راوړلې دي.ددي نه پس ئې دوه روايتونه ذکرکړی دی.چه ددي صريح تعلق دويمې ترجمې سره معلوميږی.

غالباً د رومبۍ ترجمې نه دا غرض دي.چه مؤمن له د نفاق نه ويريدل پکار دی.او د دويمې ترجمې نه صريح مقصود د معاصی نه ويريدل دی.حاصل دا چه د ضروريانو او مکملاتو نه فارغ شو.نو د ايمان مفسدات او مضرات خودل مقصود دي.چه دا دوه څيزونه دی.:

① رومبي نفاق دي.② دويم معاصی دی سره د اصرار او توبې نه بغير.ـ اصرار د توبې نه بغير چونکه د باب په روايانو کښې مذکور نه وو.نو ددي د اثبات دپاره ئې ترجمې سره آيت بيان کړو.(۳)،،والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،ـ

---

(۱) اوګورئ: عمدة القاری(۱۱\۲۷۵-۲۷۹) وفتح الباری(۱۱\۱۱۱)ـ

(۲) فيض الباری(۱۱\۱۴۶)ـ

(۳) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری أز شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب قدس سره (ص.۳۸)

۳۶= بَابُ سُؤَالِ جِبْرِيلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالْإِحْسَانِ وَعِلْمِ السَّاعَةِ

وَبَيَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ ثُمَّ قَالَ جَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ فَجَعَلَ ذٰلِكَ كُلَّهُ دِينًا وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ [ر:۵۳] وَقَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ (آل عمران:۸۵)

په دې ترجمه کښې ..سؤال.. مصدر دې.چه دا فاعل طرف ته مضاف دې.او ..النبی ﷺ،، مفعول واقع دې. ،،عن الإيمان....الخ،، د،،سؤال،، سره متعلق دې د ..وعلم الساعة،، عطف په ..الإيمان،، باندې دې.او د ،،ووقت علم الساعة،، په تقدير کښې دې.خکه چه د ..ايمان.. او..اسلام،، او ..احسان.. په باره کښې خو سوال کړې شوې دې.د ،،ما الإيمان،، او ،،ما الإسلام،، او،،ما الإحسان،، عنوان سره. او د ،،الساعة،، په باره کښې په ،،ومتى الساعة،، ونيلو سره تپوس کړې شوې دې.او ،،متى،، وخت سره مخصوص دې.(۱)

قوله: وَبَيَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ:ددې عطف په ..السؤال،، باندې دې.(۲) ،،له،، ضمير کوم طرف ته ګرځي؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه دا ضمير د ..ايمان. اسلام. احسان، او علم الساعة.. مجموعې طرف ته راګرځي.(۳)

په دې باندې اشکال کيږي.چه نبی کريم ﷺ خو د ،،متى الساعة،، جواب ورنکړو .نو بياد..له،،ضميردې ټولو څيزونو طرف ته څنګه ګرځيدې شی؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی. چه نبی کريم ﷺ چونکه د اکثر مسئول عنه جواب ورکړې دې.نو د ،، للأكثر حكم الكل،، قاعدې مطابق ګويا د ټولو جواب ئې ورکړو.په دې وجه دې طرف ته د ضمير ګرځيدل صحيح دی.

يا ضمير ګرځيدل څکه صحيح دی.چه نبی کريم ﷺ د ،،متى الساعة،، په جواب کښې ،،ما المسئول عنها بأعلم من السائل،، فرمائيلو سره چه څنګه د لاعلمئ اظهار اوفرمائيلو.دغه شان ئې ګويا چه الله تعالی ته حواله کړو.د الله تعالی د علم حواله کول دا هم..بيان،، دې.نو ضمير د ټولو مجموعې طرف ته ګرځول صحيح شو.(۴)

---

(۱) عمدة القاری(۱/۲۸۱. ۲۸۲)
(۲) عمدة القاری(۱/۲۸۲) وفتح الباری(۱/۱۱۵) وشرح الکرمانی(۱/۱۹۲)
(۳) شرح الکرمانی(۱/۱۹۲)-
(۴) کرمانی(۱/۱۶۲)

بعینه هم دا خبره حافظ رحمه الله د کرمانی رحمه الله د حوالې نه بغیر نقل کړې ده.(۱)
د علامه عینی رحمه الله فرمانی چه هسې بیسه په دې تکلف کښې د پریوتلو ضرورت نشته. ،،له،، ضمیر ،،جبرئیل،، طرف ته واپس کیږی.(۲) اوس مطلب ښکاره دې چه دا باب د حضرت جبرئیل علیه السلام د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د ایمان، اسلام، احسان او د قیامت په باره کښې د سوال، اودنبی کریم صلی الله علیه وسلم دحضرت جبرئیل علیه السلام په وړاندې دبیانولوپه باره کښې دې. والله اعلم.

د ترجمة الباب ما قبل سره مناسبت په تیر شوی باب کښې د ،،خوف المؤمن أن یحبط عمله،، ذکر وو. یعنی مؤمن له د اعمالو برباديدو نه یریدل پکار دی. او په دې باب کښې ددې خبرې بیان دې. چه سړې به مؤمن څنګه جوړیږی. او د شریعت په نظر کښې مؤمن څوك دې؟ نو په دواړو بابونو کښې مناسبت ښکاره شو.(۳)

د ترجمة الباب مقصد امام بخاری رحمه الله د وړاندې نه په مختلفو عنواناتو سره په دې ښودنو راروان دې. چه اعمال د ایمان جزء دې. خو په عنوان کښې کله ،،ایمان،، ذکر کوی. کله ،،اسلام،، او کله ،،دین،،. مثلاً فرمائی.،،حب الرسول من الإیمان،، ،،من الدین الفرار من الفتن،، ،،إفشاء السلام من الإسلام،،_ اشکال کیږی. چه تاسو خو ددې قائل ئې. چه اعمال د ایمان جزء دې. نو بیا د ،،من الإسلام،، یا د ،،من الدین،، عنوان څنګه صحیح کیدې شی؟

ددې جواب امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې منعقد کولو سره ورکوی. چه ،،اسلام . ایمان. او دین،، دریو واړه متحد دی. نو که اعمالو ته د اسلام جزء اووئیلې شی. او که د دین جزء اوګرځولې شی. او که د ایمان جزء اوګرځولې شی. خبره یوه ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی. چه مخکښې دا خبره تیره شوې ده. چه د امام بخاری رحمه الله په نیز ایمان او اسلام متحد دی. ځکه چه د حضرت جبرئیل علیه السلام د سوال نه، او بیا د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د جواب نه ښکاره دا معلومیږی. چه په دې دواړو کښې تغایر دې. په دې وجه امام بخاری رحمه الله په دې باب قائمولو سره دا ثابتول غواړی. چه په اسلام او ایمان کښې تغایر نشته. بلکه اتحاد دې.(۴)

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمانی. چه امام بخاری رحمه الله دلته په ،،ترجمه،، کښې دریو اجزاء ذکر کړی دی. ① جبرئیل علیه السلام د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د ایمان، اسلام، احسان او د قیامت دعلم سوال اوکړو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د هغوی په وړاندې دا بیان کړل. بیا ئې اوفرمائیل.،، جاء یعلم الناس دینهم،، یعنی جبرئیل علیه السلام خلقو ته ددوی د ،،دین،، ښودلو دپاره راغلې وو. گویا نبی

---

۱) فتح الباری(۱۱۵\۱)
۲) عمدة القاری(۲۸۲\۱)
۳) عمدة القاری(۲۸۲\۱)
۴) فتح الباری(۱۱۴\۱)

کریم ﷺ اسلام، ایمان او احسان وغیره ټول،،دین،، اوګرځول.معلومه شوه.چه دا ټول یو دی.د ترجمې ددې رومبی جزء نه د امام بخاری ؒ مقصد هم دا دې.چه ټول اصول او فروع، عقائد او اعمال، ایمان او اسلام، او اخلاص او صدق ټول په ،،دین،، کښې شامل دی. هم دا دوی ،،فجعل ذالك كله ديناً،، وئیلو سره واضح کړې ده.

② په دویم جزء کښې دوی حدیث د وفد عبدالقیس(۱) حواله ورکړې ده.چه په دې کښې نبی کریم ﷺ د ،،ایمان،، په شرح فرمائیلو کښې هم دا څیزونه ذکرکړی دی.کوم چه په حدیث د جبرئیل کښې د ،،اسلام،، په شرح مذکور دی.ددې نه هم دا معلومه شوه.چه ایمان او اسلام دواړه یو دی. ③ دریم جزء په دې ،،ترجمه،، کښې آیت کریمه دې.﴿ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ ﴾(۲)

په دې آیت کښې اسلام ته دین وئیلې شوې دې.ددې نه معلومیږی.چه اسلام او دین یو دې. ددې ټولو نصوصو نه معلومه شوه.چه په اسلام ،ایمان، او دین کښې د هر یو اطلاق په دویم باندې کیدې شی.او د سلفو په نیز نصوصو کښې هم وارد شوی اطلاقات خوښ دی.نو هرکله چه ددی دریو واړو استعمال او اطلاق په نصوصو کښې د یو بل په ځائې باندې شوې دې.نو دا هم دغه شان عموم او اطلاق سره ساتل پکار دی.هغوی د متاخرینو کلامی مباحث نه خوښوی.ځکه چه ددوی په نیز په دیں، ایمان او اسلام کښې د هر یو جدا جدا تعریف کولې شی.په دې طریقه په دې کښې هیڅ یو د بل په معنی کښې استعمالول ممکن نه پاتې کیږی.حالانکه د نصوصو کښې نه دې کښې هر یو د بل په ځائې د استعمالولو اجازت معلومیږی. په اصل کښې د متاخرینو په نیز د عقلی مباحثو او په منطقی طریقه د استدلال د غلبې په وجه دا څیز غالب دې.چه دوی د هر یو څیز په ماهیت او کنهٔ پسې شوی دی.ددې دپاره د جامع مانع تعریف کولو کوشش کوی.کلام الله او کلام رسول په دې عقلی اصطلاحاتو باندې کلی طور باندې نه واردیږی.بلکه په نورو معانیو باندې هم واردیږی.په دې وجه دوی په داسې مقاماتو کښې د تجوزقائل کیږی.او دوی هلته د تکلف نه کاراخلی.او متقدمین او سلف حضرات ددې حادثو اصطلاحاتو پابندی نه کوی.او نه هغوی د یونان د منطقیانو تحقیقاتو سره څه دلچسپی (او شوق) ساتی.په دې وجه هغوی الفاظ شرعیه لره د اصطلاحات حادثه په محدود جامه کښې د محدود ساتلو په ځائې نصوص ګڼوی.او هغه په اطلاقاتو باندې محمول ساتی.

ددې نه دا خبره هم معلومه شوه.چه وړاندې په کومو بابونو کښې کوم مختلف عنوانات اختیار کړې شوی دی.چه چرته،، من الدین کذا،، وئیلی شوی دی.او چرته ،، من الاسلام کذا،، او چرته کښې ،،من الإیمان کذا،، دا ټول اطلاقات صحیح دی. (۳)،،واللہ تعالیٰ اعلم،،۔

---

۱) حدیث وفد عبدالقیس نزدې په ((باب أداء الخمس من الإیمان)) کښې راځی.

۲) آل عمران:۸۵)

۳) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری از شیخ الحدیث صاحب ؒ (ص.۳۸، ۳۹)

ایا د امام بخاری رحمه الله په دې دلائلو سره د حنفیه په مسلک باندې څه فرق پریوځی؟ په دې مجموعی دلائلو سره د امام بخاری رحمه الله مقصد ښه واضح شو خو دلته په دې خبره پوهه شئ چه ددوی په دې دلائلو سره د حنفیانو په مسلك باندې هیڅ فرق نه پریوځی خکه چه په اطلاقاتو او استعمالاتو کښې توسع (او فراخی) وی د توسع او مجاز په لحاظ سره د یو په بل باندې اطلاق کول، یا په تفسیر کښې د یو څیز په بل کښې ذکر کول په دې کښې هیڅ بندیز او باك نشته.(۱)

ترکومې پورې چه د ایمان او د اسلام د حقیقت تعلق دې نو دا بالکل جدا جدا دی بلکه د حافظ ابن حجر رحمه الله تشریح سره خبره بالکل واضح کیږی. حافظ رحمه الله فرمائی چه په قوی دلیلونو باندې د نظر کولو نه روستو، چه کوم څه واضح شو هغه دا دی چه د ایمان او اسلام دواړو جدا جدا شرعی حقیقت دې لکه څنګه چه ددوی دواړو جدا جدا لغوی حقیقت هم دی خو هر یو دواړو ته مستلزم دې په دې لحاظ سره چه د یو بل د تکمیل باعث دی نو نکه څنګه چه یو عامل بغیر د صحیح عقائدو کامل مسلمان نشی کیدې دغه شان د یو بې عقیدې خاوند بغیر د عمل نه کامل مؤمن نشی کیدې او په کوم کوم ځائې کښې چه د اسلام په ځائې د ایمان، او د ایمان په ځائې د اسلام اطلاق راځی یا په یو وئیلو سره د دواړو مجموعه مراد اخستې شی دا په طریقه د مجاز دی او موقعه او محل سره د مراد تعین کیږی. مثلاً که دواړه په یو ځائې د سوال په مقام کښې جمع شی نو د دواړو حقیقی معنی به مراد وی او که دواړه په یو ځائې نه وی یا د سوال موقع نه وی نو دمقامی قرائنو په لحاظ او اعتبار سره به په حقیقت یا مجاز باندې محمول کولې شی.

محمد بن نصر رحمه الله د اکثرو عالمانو نه نقل کړی دی چه اسلام او ایمان دواړه مساوی او مترادف دی ابن عبدالبر رحمه الله هم ددوی اتباع کړې ده او لالکائی او ابن السمعانی رحمهما الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی چه ددی دواړو په مینځ کښې فرق دې محدث اسماعیلی رحمه الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی چه د ایمان او اسلام دواړو مدلول او مصداق په یو ځائې کښې د ذکر کیدو په صورت کښې مختلف او جدا جدا وی اوکه جدا جدا ذکرشوې وی نو د یو بل په ضمن کښې شاملیږی هم ددې تفصیل په زړه کښې د محمد بن نصر رحمه الله د کلام محمل د حدیث عبدالقیس مدلول پیژندل پکار دی په کوم چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د ایمان تشریح په هغه څیزونو سره فرمانیلې ده کوم چه په حدیث د جبرئیل کښې د اسلام لاندې مذکور دی چه ددې نه د دواړو په مینځ کښې برابری معلومیږی حالانکه دلالکائی او ابن السمعانی رحمهما الله د کلام محمل د حدیث جبرئیل مدلول ګرځول پکاردی چه په دې کښې دایمان اواسلام مصداق جدا جدا ګرځولې شوې دې والله الموفق)

تنبیه وړاندې د کتاب الایمان په شروع مباحثو کښې د اسلام او ایمان په مینځ کښې د

---

(۱) فضل الباری(۱۱\۵۲۵)۔

(۲) فتح الباری(ج۱۱۱۵)۔

نسبت تفصيل ذكر شوي دي،، فارجع إليه إن شئت،،(١)

قوله وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ: په دي كښي ..واو.. د مصاحبت دپاره دي او د..مع.. په معنى كښي دي. اود..من الايمان.. مطلب دي ،،من تفصيل الإيمان،، دغه شان وريسي په ،،وقوله تعالى.....،،كښي هم ،،واو،،د معيت دپاره دي (٢)

٥٣- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (٣) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةَ ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ [٤٧٧٧]

رجال الحديث

① **مسدد:** دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دي. ددوى حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندي تير شوى دى.

② **اسماعيل بن ابراهيم:** دا مشهور محدث اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم رحمه الله دي. چه

---

(١) كشف البارى (١/٦٠٦ ـ ٦٠٨) د زيات تفصيل دپاره اوګورئ إحياء علوم الدين مع شرح إتحاف السادة المتقين (١٢/٢٣٣ - ٢٤٠) الفصل الرابع فى الإيمان والإسلام وما بينهما من الإتصال والإنفصال — وعمدة القارى (١/١٠٩. ١١٠) كتاب الإيمان)

(٢) شرح كرمانى (١/١٩٣) وعمدة القارى (١/٢٨٢) وفتح لابارى (١/١١٤)

(٣) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب التفسير سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة﴾ رقم ٤٧٧٧ ومسلم فى صحيحه (١/٢٩) كتاب الإيمان رقم ١٠٦) والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام رقم ٤٩٩٤ وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب فى القدر (٤٦٩٨) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٤)

دا،،ابن علیه،، په نوم مشهور دي ددوی حالات هم د ،،باب حب الرسول ﷺ من الإیمان،، لاندې ذکر شوی دی وړاندې په مذکوره باب کښې چه کله امام بخاری رحمه الله ددوی د طریق روایت نقل کړي وو هغې کښې ئې فرمانیلی وو ،،حدثنا ابن علیه،، او دلته فرمائی ،،حدثنا إسماعیل بن إبراهیم،، علامه کرمانی رحمه الله فرمائی «وهذا دلیل علی کمال ضبط البخاری وأمانته، حیث نقل لفظ الشیوخ بعینه وأداه کما سمعه، رحمه الله تعالی»(۱)

② ابوحیان التیمی: دا یحي بن سعید بن حیان تیمی کوفی دي.(۲)
دي داخیل پلار سعید بن حیان، ضحاك بن المنذر، امام شعبی، عکرمه مولی ابن عباس.
یزید بن حیان تیمی، او د ابو زرعه رحمه الله نه روایت کوی.(۳)
ددوی نه ابراهیم بن عیینه، اسماعیل بن علیه، ایوب سختیانی، جریر بن عبدالحمید، حماد بن سلمه، سفیان ثوری، اعمش، شعبه، عبدالله بن المبارك، هشیم بن بشیر، او یحي بن سعید القطان رحمه الله وغیره روایت د حدیث کوی.(۴)
عبدالله بن داؤد خریبی رحمه الله فرمائی چه سفیان ثوری به ددوی تعظیم او توثیق کولو.(۵)
محمد بن فضیل رحمه الله فرمائی،،حدثنا أبوحیان التیمی وکان صدوقاً،،(۶)
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی،،ثقة،،(۷)
امام عجلی رحمه الله فرمائی،،ثقة، صالح، مدرّ، صاحب سنة،،(۸)
امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی،،صالح،،(۹)
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی.او فرمانیلي ئې دی،،وکان من المتهجدین باللیل الطویل،،(۱۰)

---

۱) شرح الکرمانی(۱۱\۱۹۳).
۲) تهذیب الکمال(۳۱\۳۲۳)
۳) تهذیب الکمال(۳۱\۳۲۳)-
۴) تهذیب الکمال(۳۱\۳۲۳، ۳۲٤)_
۵) تهذیب الکمال (۳۱\۳۲٤) وتهذیب التهذیب (۱۱\۲۱۵)
۶) المصادر السابقة)
۷) تهذیب الکمال(۳۱\۳۲۵) وتهذیب التهذیب (۱۱\۲۱۵)
۸) المصادر السابقة)
۹) المصادر السابقة)
۱۰) کتاب الثقات (۷\۵۹۲)

ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،وکان ثقة وله أحادیث صالحة،،(۱)

امام ترمذی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۲)

یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی.،،روی عنه أئمة الکوفة وهو ثقة مأمون کلی،،(۳)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.،،من خیار عباد الله،،(۴)

امام مسلم رحمه الله فرمائی.،،کلی من خیار الناس،،(۵)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت،،(۶)

فلاس رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۷)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،إمام ثبت،،(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة عابد،،(۹)

په ۱۴۵ه کښې ددوی وفات اوشو.(۱۰)،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

⑦ ابوزرعه: دا ابو زرعه بن عمرو بن جریر بجلی رحمه الله دي.ددوی حالات د،،باب الجهاد من الإیمان،، لاندې تیر شوی دی.

⑧ ابوهریرة رضي الله عنه: ددوی حالات تفصیل سره د ،،باب أمور الإیمان،،لاندې ذکر شوی دی.(۱۱)

حدیث جبرئیل او ددې اهمیت: حدیث باب د ،،حدیث جبریل،، په نوم سره مشهور دي.دا حدیث ډیر عظیم الشان دي.په دي کښې د قواعد او اصولو ډیر انواع، او ډیري اهمي فائدي بیان کړي شوی دی.لکه چه علامه قرطبی رحمه الله فرمائیلی دی.«هذا الحدیث یصلح أن یقال له: أم السنة، لما تضمنه من جمل علم السنة»(۱۲) یعنی دا حدیث ددې قابل دي.چه دي ته

---

(۱) الطبقات (۳۵۳\۶)
(۲) جامع الترمذی کتاب المناقب باب مناقب علی بن أبی طالب رضي الله عنه رقم ۳۷۱۴)_
(۳) حاشیة تهذیب الکمال(۳۲۵\۳۱) نقلاً عن المعرفة (۹۴\۳) وانظر تهذیب التهذیب (۲۱۵\۱۱)-
(۴) حاشیة تهذیب الکمال(۳۲۵\۳۱) نقلاً عن المعرفة (۱۹۶\۲)-
(۵) تهذیب التهذیب(۲۱۵\۱۱)
(۶) المصدر السابق)
(۷) المصدر السابق)-
(۸) الکاشف (۳۶۶\۲) رقم ۶۱۷۳) وميزان الإعتدال (۳۸۰\۴) رقم ۹۵۲۱)
(۹) تقریب التهذیب (ص. ۵۹۰) رقم ۷۵۵۵)
(۱۰) الثقات لابن حبان(۵۹۲\۷)
(۱۱) کشف الباری(۶۵۹\۱ ۶۶۳)_
(۱۲) فتح الباری(۱۲۵\۱)

،،امالسنة،،لقب ورکړي شی.خکه چه دپوره سنت اجمالی علم په دې کښې راجمع کړې شوې دې.
علامه طیبی رحمه الله فرمائی.((ولما اشتمل هذا الحديث على هذه المطالب العزيزة، والمقاصد السنية، التي هي أمهات أصول الدين، أودعه محي السنة في مستهل بابَيْ كتابيه ،،شرح السنة،، و ،،المصابيح،، تأسيًا بالله عزوجل في تقديم الفاتحة التي هي أم القرآن المشتملة على ما بعدها إجمالاً براعة للإستهلال، والله أعلم بالأسرار)(١) مطلب دا دې.چه دا حدیث چونکه ډیر قابل قدر او اعلی مطالبو او مقاصدو. یعنی په اهمو اصولو د دین باندې مشتمل دې.په دې وجه محی السنة بغوی رحمه الله د خپلو دوارو کتابونو ،،شرح السنة،،او ،،المصابیح،، آغاز ددې حدیث نه کړې دې.گویا لکه څنګه چه د الله تعالی د کتاب افتتاح د سورۀ فاتحه نه کیږی.او په دې کښې د پوره قرآن اجمالی بیان دې.دغه شان حدیث جبریل ذکر کولو سره ئې د کتاب الله اتباع کړې ده.خکه چه په دې کښې د پوره سنت خلاصه او نچوړ دې.
قاضی عیاض رحمه الله فرمائیلی دی.چه ټول وظائف ظاهری او باطنی عبادات هم په دې کښې دی.او اعمال د جوارحو هم، او د نیتونو اخلاص او سرائر (خوبیانې) هم په دې کښې دی او د اعمالو د آفتونو نه حفاظت هم په دې کښې دې. تردې چه د شریعت ټول علمونه ددې نه راوتلی ښاخونه دی.او دې طرف ته راجع دی.(٢)

قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ :نبی کریم ﷺ یوه ورځ د خلقو په وړاندې ښکاره (مخامخ) تشریف فرما وو.
په شروع کښې به داسې کیدل،چه نبی کریم ﷺ به دعبدیت د غلبې او د تواضع د تعلیم دپاره صحابه کرامو رضی الله عنهم سره یوشان یوځائې کیناستلو.تردې چه نوی راتلونکو ته به د نبی کریم ﷺ په پیژندلو کښې مشقت وو.او تپوس به ئې کولو.نو صحابه کرامو درخواست اوکړو. چه ایْ د الله رسوله ﷺ ! تاسو دپاره ولې یو ښکاره جدا ځائې جوړ نکړو.چه په دې باندې تاسو تشریف فرما یئ.نو راتلونکو خلقو ته به تکلیف نه وی.نبی کریم ﷺ دا منظور کړله.حضرات صحابه کرامو د نبی کریم ﷺ دپاره د خاورو یوه ډبه (موړه) جوړه کړله.په دې باندې به دوی ﷺ کیناستل.او حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم به ددوی دوارو اړخو ته کیناستل.(٣)

---

١) الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبي(١١٠\١١، ١١١)
٢) فتح الباري(١٢٥\١١)
٣) د سنن ابی داؤد (كتاب السنة باب في القدر.رقم ٤٦٩٨) په روایت کښې دی.((كان رسول الله ﷺ يجلس بين ظهري أصحابه فيجئ الغريب فلا يدري أيهم هو حتى يسأل فطلبنا إلى رسول الله ﷺ أن نجعل له مجلساً يعرفه الغريب إذا أتاه قال فبنينا له دكاناً من طين. فجلس عليه وكنا نجلس بجنبتيه . دغه شان اوګورئ سنن نسائی (٢٦٥\٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)

علامه قرطبی رحمه الله ددي نه دا حکم مستنبط کړي دي. که ضرورت وی نو عالم ته په اوچت خائي باندي کيناستل پکار دی.(۱) نبی کريم ﷺ د عبديت غالب کيدو باوجود. دا خبره قبوله کړله او په دي ښکاره او اوچت خائي کيناستلو نو معلومه شوه. چه د ضرورت په موقعه کښي دا بالکل صحيح ده.

قوله فَأَتَاهُ رجل: نو يو سړي نبی کريم ﷺ ته راغي.

په دي روايت کښي د ،،رجل،، هيڅ صفت ذکر نه دي. حالانکه د نسائی په روايت کښي «إنا لجلوس و رسوله ﷺ في مجلسه، إذ أقبل رجل أحسن الناس وجهاً، و أطيب الناس ريحاً، كأن ثيابه لم يسها دنس»(۲) وارد شوي دي.

په صحيح مسلم کښي د حضرت عمر رضي الله عنه د روايت الفاظ دی «بينما نحن ذات يوم عند رسول الله ﷺ، إذ طلع علينا رجل شديد بياض الثياب شديد سواد الشعر»(۳)

دابن حبان رحمه الله په روايت کښي دی «شديد سواد اللحية، لا يرى عليه أثر السفر، ولا يعرفه منا أحد، حتى جلس إلى النبي ﷺ، وأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه»(۴)

د سليمان تيمی په روايت کښي دی «ليس عليه سحناء سفر، وليس من البلد، فتخطى حتى برك بين يدي النبي ﷺ كما يجلس أحدنا في الصلاة، ثم وضع يديه على ركبتي النبي ﷺ»(۵)

ددي ،،رجل،، نه مراد حضرت جبرئيل عليه السلام دي. دي د انسان په شکل کښي راغلي وو. په دي وجه راوی د اول حال اعتبار کړي دي. او ،،رجل،، سره ئي تعبير کړي دي.

د طلب علم اداب: د روايت ددي مختلفو الفاظو نه د طلب علم بعضي آداب معلوميږی: ① يو ادب دا معلوم شو. چه د خوانئ په زمانه کښي علم حاصلول پکار دی. ځکه چه دغه وخت د انسان قوت پوره په زور کښي وی. ددي مطلب دا نه دي. چه سړي دي په ماشوم توب کښي علم نه حاصلوی. بلکه مطلب دا دي. چه اصل کښي داسي زمانه کښي علم حاصلول پکار دی. کله چه په انسان کښي قوت مدرکه عاقله پوره محفوظ وی. دا زمانه د علم د طلب دپاره ډيره مناسب او موزون ده. او د ماشوم والی زمانه ددي علم حاصلولو په قواعدو کښي تيرکړي شی. لکه تعليم د قراءت، او کتابت، او د قرآن کريم د حفظ او ناظري تعليم.

---

(۱) فتح الباری (۱۱۶\۱) وعمدة القاری (۲۸٤\۱)

(۲) سنن النسائی (۲۶۵\۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)

(۳) صحيح مسلم (۲۷\۱) كتاب الإيمان)

(۴) حكاه الحافظ في الفتح (۱۱۶\۱) والعيني في العمدة.(۲۸٤\۱) ولم أجده في الإحسان بهذا اللفظ وإنما فيه إذ جاء رجل شديد سواد اللحية شديدبياض الثياب فوضع ركبته على ركبة النبي ﷺ ..أنظر(۳۳۶\۱) رقم ۱۶۸)

(۵) انظر فتح الباری (۱۱۶\۱) وعمدة القاری (۲۸٤\۱)

② دویم ادب دا معلوم شو چه طالب علم له صفائی اختیارول پکار دی ،،أطيب الناس ريحاً، كأن ثيابه لم يمسها دنس،، نه هم دا خبره معلومیږی خو د صفائی مطلب دا نه دي چه جامه قیمتی وی بلکه ارزانه او معمولی جامه هم صفا کیدي شی که دا د خیرن والی نه محفوظ اوساتلي شی ② دریم ادب دا معلوم شو چه طالب علم په داسي طریقه کینی چه د استاذ خبره په ښه غور سره واوری او پوهه شی ،،وأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه،، نه دا ادب معلومیږی.

د ،،فخذيه،، ضمیر کوم طرف ته راجع دي؟ بیا د ..فخذيه.. د ضمیر په باره کښي دوه احتماله دی ① یو دا چه دا ضمیر پخپله ..رجل.. یعنی جبرئیل علیه السلام طرف ته راګرځی ② او دویم احتمال دا دي چه نبی کریم ﷺ طرف ته راوګرځی.

امام نووی او علام توربشتی رحمهما الله راجح هم دا ګرځولي دي چه دا ضمیر پخپله حضرت جبرئیل علیه السلام طرف ته راګرځی خکه چه ددي نه وړاندي د ..كفيه.. ضمیر هم حضرت جبرئیل علیه السلام طرف ته راګرځی او د ادب تقاضه هم دا ده چه لاسونه پخپلو کنډو باندي کیخودي شی داسي نه چه د نبی کریم ﷺ په کونډو باندي کیخودي شی.(۱)

او د امام بغوی، اسماعیل تیمی، او علامه طیبی رحمهم الله وغیره رجحان دي طرف ته دي چه دا ضمیر نبی کریم ﷺ طرف ته راګرځی خکه چه د سلیمان تیمی په روایت کښي تصریح ده چه ،،ثم وضع يده على ركبتي النبي ﷺ،،(۲)

ددي روایت نه خو دا مسئله ښکاره کیږی چه ضمیر نبی کریم ﷺ طرف ته راګرځی البته دا اشکال کیږی چه په ظاهره دا صورت د أدب خلاف معلومیږی؟

ددي اشکال د ختمولو ① یو صورت دا دي چه په دي روایت کښي د یو راوی تصرف اومنلي شی او اووئیلي شی چه د ،،ركبتيه،، وئیلو په خائي کوم یو راوی د خپلي پوهي مطابق ،،ركبتي النبي ﷺ،، وئیلي وی په دي صورت کښي به ضمیر حضرت جبرئیل طرف ته ګرځول متعین وی او د خلاف ادب کیدو اشکال به نه کیږی.

② دویم صورت دا دي چه ضمیر خو نبی کریم ﷺ طرف ته راګرځی لکه څنګه چه مذکوره روایت کښي تصریح اوشوه البته ترکومي پوري چه د خلاف ادب کیدو تعلق دي نو بعضو عالمانو فرمائیلی دی چه اصل کښي طالب علم دپاره ضروری ده چه هغه استاذ طرف ته پوره متوجه وی او دا صورت په مکمل توجه باندي دلالت کوی.(۳)

دا توجیه زړه ته ډیره ښه نه لګی ددي نه غوره توجیه هغه ده کومه چه د بعضو عالمانو ده.

---

(۱) فتح الباری (۱۱۶/۱۱) وعمدة القاری (۲۸۷/۱۱) وشرح الطیبی (۹۵/۱۱)

(۲) فتح الباری (۱۱۶/۱۱) وعمدة القاری (۲۸۷/۱۱) دغه شان او ګورئ شرح طیبی (۹۵/۱۱)

(۳) فتح الباری (۱۱۶/۱۱)-

چه دي راتلونکی د ،،تعمیه،، نه کار اخستې وی.یعنی هغه دا غوښتل.چه دده حال بالکل مستور (پرده کښې) پاتې شی.چاته هیڅ پته اونه لګی. خلق اوګنړی.چه څوك عامی او باندیچی سړي دي.چه دي د ادابو نه بالکل ناخبره دي.په دي غرض سره دا سړي د خلقو په څټونو (او اوګو) باندې راواوختو.او د نبی کریم ﷺ مخې ته کیناستو.(۱)او په دي وجه دوی خپل لاسونه د نبی کریم ﷺ په کوندو باندې کیخودل.یا دا اووئیلې شی.چه د زیات احتیاج نیکاره کولو دپاره، اوددوی توجیه مکمل طور باندې خپل طرف ته راګرځولو دپاره دوی داسې اوکړل. والله اعلم.

د حضرت جبرئیل علیه السلام راتلل کله شوی وو؟ د حضرت جبرئیل علیه السلام د انسان په شکل دا راتلل کله شوی وو؟ په دي سلسله کښې د ابن منده په روایت کښې دی.((أن رجلاً آخر عمر النبی ﷺ جاء إلی رسول الله ﷺ.....))(۲)ددي روایت نه معلومه شوه.چه د نبی کریم ﷺ دا راتلل د نبی کریم ﷺ په آخری عمر کښې شوي وو.

د امام ابوحاتم ابن حبان بستی رحمه الله رائې داده.چه دا قصه د حجة الوداع نه وړاندې راپیښه شوي وه.(۳)هم دا د علامه توربشتی رحمه الله رائې هم ده.(۴)

او د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان دي طرف ته دي.چه دا واقعه د حجة الوداع نه پس راپیښه شوي ده.ځکه چه هم دا((آخر عمر النبی ﷺ)) دي.حضرت جبرئیل علیه السلام په آخر عمرکښې ددي ټولو احکامو،مسائلو او د معتقداتو د خلاصې بیانولو دپاره تشریف راوړلې وو.چه دا په متفرق طور باندې دری ویشتو کالوکښې نازل کړې شوی وو.ګویا چه د حجة الوداع نه پس،چه نبی کریم ﷺ دري میاشتې هم نه وو پاتې شوي.د شریعت د استقرار نه پس ددي خلاصه او نچوړ د حضرت جبرئیل علیه السلام سوالونه او د نبی کریم ﷺ جوابونه د صحابه کرامو رضی الله عنهم په وړاندې راوستل مقصود وو.(۵)

قوله: فَقَالَ مَا الإِيمَانُ؟: ده تپوس اوکړو.چه ایمان څه څیز دي؟

د سلام نه کولو اشکال او د هغې جواب: دلته اشکال کیږي.چه جبریل امین د کلام نه وړاندې سلام ولې اونکړو؟ دا خو د اسلامی آدابو خلاف دي؟

ددي ① جواب دا ورکړې شوي دي.چه جبریل امین د حال د اخفاء په غرض سره دا صورت

---

(۱) عمدة القاری(۱/۲۸۷)

(۲) فتح الباری(۱/۱۱۹) وعمدة القاری(۱/۲۹۲، ۲۹۳)

(۳) هغوی دحضرت جبرئیل علیه السلام د راتلو ددي واقعه ذکرکولونه پس فرمائی.((ثم إن النبی ﷺ أراد أن یحج حجة الوداع)) اوګوری: الثقات لابن حبان(۲/۱۲۳، ۱۲٤)

(٤) فقال هذه الأسئلة والأجوبة صدرت قبیل حجة الوداع فی السنة العاشرة من الهجرة، قریب انقطاع الوحی و إستقرار الشرع.أنظرشرح الطیبی(۱/۱۱۱)۔

(۵) فتح الباری(۱/۱۱۹)۔

اختيار كړي وو. (۱) ② دويم جواب دا ورکړي شوي دي.چه جبريل په دې وجه سلام اونکړو.چه معلومه شي.چه سلام واجب نه دي.(۲)

خو دا دواړه جوابونه ضعيف دي.ځکه چه په نورو رواياتو کښې تصريح شته.چه حضرت جبريل عليه السلام سلام کړي وو.لکه د نسائي روايت دي.«حتى سلم إلى طرف البساط، فقال: السلام عليك يا محمد فردّ عليه السلام....»(۳) دغه شان د ابو داؤد په روايت کښې دي.«حتى سلم من طرف البساط فقال: السلام عليك يا محمد، قال: فردّ عليه النبي ﷺ»(۴)

په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په روايت کښې دي.«إذ أقبل شاب جميل أبيض حسن اللمة، طيب الريح، عليه ثياب بيض، فقال: السلام عليك يا رسول الله، السلام عليكم، قال: فردّ عليه رسول الله ﷺ و رددنا معه»(۱)

دغه شان د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په روايت کښې هم دي.«جاء جبريل إلى النبي ﷺ في صورة شاب عليه ثياب بياض، فقال: السلام عليك يا رسول الله.....»(۲)

ددې نصوصو نه معلومه شوه.چه جبريل امين سلام کړي وو.خو ددې نه بعضو راويانو سکوت کړي دي.علامه عيني رحمه الله فرمائي.«وطريق التوفيق أن رواية من قال: سلم، مقدمة على من سكت»(۳)

په طريقه د خطاب کښې تعارض او ددې ازاله دلته تاسو ګورئ.چه د نسائي او ابوداؤد په روايت کښې د«السلام عليك يا محمد» الفاظ دي.حالانکه په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما دواړو حضراتو په رواياتو کښې د«السلام عليك يا رسول الله» الفاظ دي.اوس په دې کښې تعارض شو.

ددې جواب دا دي.چه ممکن ده.جبريل امين دواړه قسمه جملې استعمال کړي وي.وړاندې ئې «السلام عليك يا محمد» وئيلي وي.او ددې نه مقصود هم دا تعميه او د حال د اخفاء (پټولو) کوشش دي.چه دوی داسې طرز اختيار کړو.لکه څنګه چه د عامو کلو خلق کوی.بيا ئې روستو «السلام عليك يا رسول الله» وئيلي وي.(۴) والله اعلم.

د خطاب د طريقې اشکال او ددې جواب دلته که د ،،السلام عليك يا محمد،، الفاظ ثابت اومنلې شي.نو يو اشکال دا کيږي.چه په قرآن کريم کښې نبي کريم ﷺ سره د عامو خلقو پشان د

---

۱) فتح الباري(۱۱۷\۱۱) وعمدة القاري(۲۹۲\۱۱)_

۲) المصادر السابقة)

۳) سنن نسائي (۲۶۵\۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)_

۴) سنن أبي داود كتاب السنة باب في القدر رقم ۴۶۹۸)-

خطاب کولو نه منع کړي شوي ده.د الله تعالی ارشاد دي. ﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ (۱) بیا حضرت جبریل علیه السلام په ..یا محمد.. وئیلو سره څنګه خطاب اوکړو؟

① ددي جواب بعضو حضراتو دا ورکړي دي.چه ممکن ده.دا د ممانعت نه د وړاندي واقعه وي.(۲)

خو دا جواب صحیح نه دي.ځکه چه وړاندي هم د ابن منده په حواله سره روایت ذکر کړي شوي دي.چه دا واقعه د نبی کریم ﷺ په آخری عمر کښي راپیښه شوي وه.ښکاره ده.چه دا آیت ددي نه وړاندي نازل شوي وو.البته د بعضو صحابۀ کرامو نه چه کوم داسي قسمه خطاب منقول دي.هغه د ممانعت نه په وړاندي باندي محمول دي.یا د ممانعت د علم نه کیدو په وجه دي.(۳)

② دویم جواب دا ورکړي شوي دي.چه دا ممانعت ددوی دي امت سره مخصوص دي.ځکه چه په آیت کریمه کښي خطاب سړوته دي.فربنتو ته نه دي.او حضرت جبریل علیه السلام نه صرف مقرب ترینه فربنته ده.بلکه ،،معلمه فربنته،، هم ده.(۴)

③ دریم جواب دا ورکړي شوي دي.چه دلته علم مقصود نه دي.بلکه وصفی معنی مراد ده. چونکه دمکي مکرمي مشرکانو به نبی کریم ﷺ ته دضد او عناد اوعداوت په وجه ،،مذمم،، وئیلو.په دي وجه جبریل امین د هغوی د تردید دپاره د وصفی معنی په لحاظ سره د تعریف په طور ،،یا محمد،، اووئیل. ددي مطلب دا دي.چه هغه ذات کوم چه د ښائسته صفاتو او د هرقسمه قابل تعریف او د حمیده خصلتونو او صفاتو جامع دي.(۵)

خو دا دواړه جوابونه هم د تکلف نه خالی نه دی.ځکه چه اګرچه په آیت کریمه کښي خطاب انسانانو ته دي.او فربنتي ددي مکلف نه دی.خو په دي وخت حضرت جبریل علیه السلام په انسانی شکل کښي راغلي وو.ټولو صحابۀ کرامو تردي چه نبی کریم ﷺ پوري ټولو انسانو ده لره انسان ګنړلو.په داسي موقعه باندي خطاب د عدم احترام موهوم ضرور دي.

دغه شان د معنی وصفی لحاظ او اعتبار متبادر الی الذهن (او خلاف عقل) نه دي. خصوصاً چه دا واقعه هم د آخری عمر ده.او دنبی کریم ﷺ نوم مبارك په اوچت آواز سره د

---

(۱) مسند الإمام الأعظم (ص.٤) فاتحة كتاب الإيمان والإسلام والقدر والشفاعة)_

(۲) مسند الإمام الأعظم (ص.٥)_

(۳) عمدة القاري(۲۹۲\۱) وكذالك قاله ابن حجر في فتح الباري(۱۱۷\۱۱)_

(٤) المصادرالسابقة وكذا مرقاة المفاتيح (۵۱\۱) والتعليق الصبيح(۱۵\۱)_

(۵) سورة النور:۶۳)_

(۶) مرقاة المفاتيح (۵۱\۱)_

(۷) مرقاة (۵۱\۱) وإمداد الباري(۷۲۹\٤)_

(۸) مرقاة المفاتيح (۵۱\۱) والتعليق الصبيح (۱۵\۱) وإمدد الباري(۷۲۹\٤)_

(۹) المصادرالسابقة)_

اخستلو واقعه د اسلام د ابتداء ده.
نو صحيح جواب هم دا معلوميږي.چه جبرئيل عليه السلام د تعميه په طور باندې د حال د اخفاء په غرض سره داسې کړی وو.خکه چه ټولو ته پته ده.چه داسې قسمه خطاب انپړه(او جټ) د کلو خلق کوی.(۱)
د سوالونو مختلف ترتيب او ددې حکمت په دې روايت کښې رومبې د ،،ايمان،، په باره کښې سوال دې.بيا د ،،اسلام،، په باره کښې او په آخر کښې د ،،احسان،، په باره کښې دې. دمسلم شريف په يو روايت کښې بعينه هم دا ترتيب دې.حالانکه د مسلم په يو روايت کښې کوم چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دې.هغې کښې وړاندې د اسلام بيا د ايمان او بيا د احسان متعلق سوال مذکور دې.هم دا ترتيب د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت کښې هم دې. که سائل وړاندې د ايمان متعلق سوال کړې وی.بيا خو د ترتيب وجه دا ده.چه ايمان اصل دې.او ،،اسلام،،د ايمان مظهر دې.او په آخر کښې د ،، احسان،، نمبر دې.خکه چه ددې د دواړو سره تعلق دې.(۲)
علامه طيبي رحمه الله د حضرت عمر رضي الله عنه د حديث شرح کولو کښې، ددې ترتيب (اسلام،ايمان، احسان) وړاندې ايخودې دې.او دا تقرير ئې فرمائيلې دې.چه چونکه په ايمان يعنې تصديق باندې د اسلام بنياد وی.او د ايمان نه بغير د اعمالو اعتبار نه وی.په دې حيثيت سره ايمان مقدم کول پکار وو.خو چونکه دا يو باطنی امر دې.او اسلام ظاهری څيز دې.د دين د شعائرو اظهار هم په دې سره کيږی.په دې وجه ترتيب د ،،أهم فالأهم،، کيدل پکار دی.چه په دې کښې د ادنی نه اعلی طرف ته ترقی وی.نو وړاندې ئې د اسلام متعلق سوال اوکړو.خکه چه ددې تعلق ظاهری عمل سره دې.او بيا ئې ترقی اوکړله.او د ايمان متعلق ئې سوال اوکړو.خکه چه ددې تعلق باطن سره دې.او بيا ئې نوره هم ترقی اوکړله.او د احسان متعلق ئې سوال اوکړو.(۳)
خو دا ټول نکات بعد الوقوع دی.او په ظاهره دا ترتيب د رواتو خپل تعبير دې.خکه چه د مطر الوراق په يو روايت کښې ترتيب د ،،اسلام، احسان،، او بيا د ،،ايمان،، هم دې.(۴) معلومه شوه.چه ترتيب واقعی به په دې کښې يو وی.خو دا تقديم او تاخير د رواتو تصرف دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ:نبی کريم ﷺ اوفرمائيل،،ايمان،، دا دې.چه ته ايمان راوړې په الله باندې،،،

نبی کريم ﷺ د ،،ما الايمان،، په جواب کښې،،الإيمان أن تؤمن بالله.....الخ،، فرمائيلی دی.

---

۱) المصادر السابقة)-
۲) فتح الباری(۱۱۷\۱) وعمدة القاری(۲۹۲\۱)_
۳) شرح الطيبی(۹۸\۱)_
۴) فتح الباری(۱۱۷\۱) وعمدة القاری(۲۹۲\۱)_

چونکه د ،،ما،، په ذریعه د څه څیز دحقیقت په باره کښې سوال کولې شی په دې وجه په ظاهر د ،،ما الإیمان،، په جواب کښې دومره وئیل کافی وو چه ،،الإیمان هو التصدیق،، خو چونکه دا مجمع د عربو د خلقو وه او هغوی ته پته وه چه د ،،ایمان،، معنی تصدیق ده په دې وجه د سائل مقصد صرف دومره نشی کیدې بلکه د سائل منشا دا وه چه د ایمان تعلق کومو څیزونو سره وی؟ په دې وجه نبی کریم ﷺ په جواب کښې هغه څیزونه بیان کړل کومو سره چه تصدیق متعلق کیږی په دې روایت کښې چرته هم د ،،ما الإیمان،، په جواب کښې د اعمالو ذکرنشته په دې وجه وئیلې شی چه اعمال دایمان دحقیقت نه خارج دی (۱)والله اعلم

یو اشکال او د هغې جواب دلته په ،،الإیمان أن تؤمن بالله.....،، باندې اشکال کیږی چه د ،،ایمان،، تعریف کولې شی په ،،أن تؤمن.....،، وئیلو سره ،،أن،، مصدریه دې نو اوس مطلب دا شو چه«الإیمان هو الإیمان....»اودا ،،تعریف الشئ بنفسه،، دې یا داسې اووایی چه په دې کښې ،،أخذ المحدود فی الحد،، لازمیږی او دا صحیح نه ده؟

ددې جواب دا دې چه ،،الإیمان،، کوم چه محدود دې ددې نه شرعی او اصطلاحی ایمان مراد دې او د ،،أن تؤمن.....،، نه ایمان لغوی مراد دې یعنی

«الإیمان الشرعی الإصطلاحی أن تصدق.....»(۲)اوس به هیڅ اشکال نه واردیږی

علامه طیبی رحمه الله ددې جواب دا ورکړې دې چه ،،أن تؤمن،، د ،،أن تعترف،، په معنی کښې دې ځکه چه روستو په صله کښې باء راځی.(۳)

خو ملا علی قاری رحمه الله فرمانی چه د ،،باء،، د راتلو په وجه ،،تؤمن،، د ،،تعترف،، په معنی کښې د اخستلو ضرورت نشته ځکه چه د ،،تؤمن،، په صله کښې هم ،،باء،، استعمالیږی لکه په قاموس کښې دی«آمن به إیماناً: أی صدقه» البته که په ،،تؤمن،، کښې دننه د ،،اعتراف،، معنی تضمین اومنلې شی نو دا بهتره ده په دې صورت کښې به تقدیر داوی«أن تصدق معترفا.....»(۴)والله اعلم.

قوله وَمَلَائِكَتِهِ :او (ایمان راوړه) په فرښتو باندې

---

(۱) إمداد الباری(۱٤/۷۳۰)-

(۲) شرح الکرمانی(۱/۱۹٤) وقال الحافظ فی الفتح (۱/۱۱۷) والذی یظهرأنه إنما أعاد لفظ ،،الإیمان،، للإعتناء بشانه تفخیماً لأمره)_

(۳) شرح الطیبی(۱/۹۷، ۹۸)_

(۴) مرقاة المفاتیح(۱/۵۵)_

ملائکه د ..ملك.. جمع ده.فرښتو ته وائی.
د..ملك..یا..فرښتي.. تعریف د ..بدء الوحی.. د دویم حدیث لاندې مونږ ذکرکړې دي.(۱) چه «الملائكة هم أجسام علوية لطيفة تتشكل أي شكل أرادوا.....»(۲)
فرښتي د الله تعالی یو مستقل مخلوق دي.چه دا دنور نه پیدا کړې شوی دی.دوی د الله تعالی نافرمانی نه کوی.او په کومو کارونو باندې چه الله تعالی دوی مقرر کړی دی.په هغې کښې لګیا وی.دوی د الله تعالی معزز بنده ګان دی.د الله تعالی د حکم د خلاف ورزۍ کولو څه معنی ده؟ کوم حکم چه دوی ته ورکولې شی.د هغې په کولو کښې ذره برابر سستی هم نه کوی.د ډیر زیات معزز او مقرب کیدو باوجود ئې د ادب او اطاعت دا حال دي.چه ترکومې پورې د الله تعالی مرضی او اجازت اونه مونډي شی.د هغه په وړاندې پخپله شوندې نه خوزوی.او نه یو کار.د هغه د حکم نه بغیر کولې شی.ګویا کمال عبودیت ددوی امتیاز دي.(۳)
د فرښتو په باره کښې دا عقیده ساتل ضروری دی.چه فرښتې موجود دی. د دوی تعداد د الله تعالی نه سوا بل هیڅ چاته معلوم نه دي.په دوی کښې چه دکومو فرښتو ذکر په قرآن کریم یا احادیثو کښې راغلې دي.په هغوی باندې تفصیلی او په باقی فرښتو باندې اجمالی طور باندې ایمان راوړل ضروری دی.(۴)
په دې فرښتو کښې څلور فرښتې ډیرې زیاتې مقربې او مشهورې دی.حضرت جبرئیل. حضرت میکائیل، حضرت اسرافیل او حضرت عزرائیل علیهم السلام (۵)

قوله: وَكُتُبِهِ: او (ایمان راوړه) د هغه په کتابونو باندې.
دلته د (وَكُتُبِهِ) لفظ زمونږ په نسخو کښې موجود نه دي.صرف د اصیلی په نسخه کښې دي. حالانکه په کتاب التفسیر کښې دا لفظ په اتفاق د ټولو رواتو مذکور دي.(۶)
د الله تعالی په کتابونو باندې د ایمان راوړو مطلب دا دي.چه ددې خبرې تصدیق اوکړې شی. چه دا د الله تعالی کلام دي.او دا چه څه الله تعالی فرمائیلی دی.هغه بالکل په حقه دی.(۷)
الله تعالی پخپلو نبیانو او رسولانو باندې واړه او غټ ډیر کتابونه نازل کړی دی.په هغې

---

۱) کشف الباری(۳۰۹\۱)_
۲) فتح الباری(۲۱\۱)_
۳) إمدد الباری(۷۳۱\۱)_
۴) مرقاة المفاتیح (۵۶\۱)_
۵) المصدر السابق)-
۶) فتح الباری(۱۱۷\۱)-
۷) فتح الباری(۱۱۷\۱، ۱۱۸)_

کښې وړو کتابونو ته ،،صحیفې،، وائی او لویو کتابونو ته ،،کتاب،، وائی.(۱)
ا کتابونه او صحیفې څومره دی؟ په دې باره کښې هیڅ صحیح روایت ثابت نه دي.البته ابن حبان رحمه الله پخپل ،،صحیح،، (۲) کښې، او ابونعیم رحمه الله په ،،حلیة الاولیاء،، (۳) کښې،د حضرت ابو ذر رضي الله عنه نه یو اوږد روایت نقل کړې دي.په هغې کښې دی «یا رسول الله، کم کتاباً أنزله؟ قال مائة کتاب و أربعة کتب، أنزل علی شیث خمسون صحیفة، و أنزل علی أخنوخ ثلاثون صحیفة، و أنزل علی إبراهیم عشر صحائف، و أنزل علی موسی قبل التوراة عشر صحائف، و أنزل التوراة، والإنجیل، والزبور، والفرقان»(۴)
ددې نه معلومیږی.چه د کتابونو تعداد یو سل او څلور[۱۰۴] دي.دا روایت اګرچه ابن حبان پخپل ،،صحیح،، کښې ذکر کړې دي.خو په دې کښې یو راوی ،،ابراهیم بن هشام بن یحیی بن یحیی الغسانی،، دي.چه ده لره ابن حبان اګرچه ثقه ګرځولې دي.(۵) خو د جمهورو په نیز دې قابل اعتماد نه دي.(۶)
نو صحیح دا ده.چه په کتابونو باندې د ایمان راوړلو په سلسله کښې هیڅ یو تعداد ملحوظ او نه ساتلې شی.بلکه د کومو کتابونو په باره کښې چه قطعی طور باندې علم دي.هغې باندې تفصیلاً، یعنی نوم په نوم، او د کومو په باره کښې چه علم نشته.هغې باندې اجمالاً ایمان راوړل کافی دی.(۷)

قوله: وَبِلِقَائِهِ: او (ایمان راوړه) هغه سره ملاویدباندې.
دا لفظ دلته کښې د ،،کتب،، او ،،رسل،، په مینځ کښې واقع دي.هم دا صورت په مسلم کښې هم دي.حالانکه په باقی هیڅ یو روایت کښې دا لفظ موجود نه دي.(۸)

---

(۱) إمداد الباری(۷۳۲\۱٤)۔
(۲) موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان (ص.۵۲. ۵٤) کتاب العلم باب السوال للفائدة)-
(۳) حلیة الأولیاء (۱۶۶\۱- ۱۶۸) ترجمة سیدنا أبی ذرالغفاری رضي الله عنه)۔
(۴) وقال علی القاری فی المرقاة (۵۷\۱) قیل الکتب المنزلة مائة وأربعة کتب : منها عشر صحائف نزلت علی آدم وخمسون علی شیث وثلاثون علی إدریس وعشر علی إبراهیم والأربعة السابقة..)۔
(۵) کتاب الثقات (۷۹\۸) وقال الطبرانی (لم یرو هذا عن یحی إلا ولده وهم ثقات أنظر میزان الإعتدال (۷۳\۱) ولسان المیزان (۱۲۲\۱)۔
(۶) ابوحاتم رحمه الله فرمائی.((أظنه لم یطلب العلم وهو کذاب. علی بن الحسین بن الجنید فرمائی.((ینبغی أن لا یحدث عنه .. امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.((کذاب)) میزان الإعتدال(۷۳\۱) ابوالطاهرمقدسی رحمه الله فرمائی. ((دمشقی ضعیف)) دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.((إن إبراهیم هذا متروک)) لسان المیزان (۱۲۳\۱)
(۷) مرقاة المفاتیح (۵۷\۱)۔
(۸) فتح الباری (۱۱۸\۱)-

بعضي حضرات فرمائی.چه دا لفظ زائد او مکرر دي.خکه چه ددي مفهوم په ،، ایمان بالبعث،،کښي داخل دي.کوم چه روستو راروان دي.

حافظ رحمه الله فرمائی.حقه خبره دا ده.چه دا تکرار ګرځول پکار نه دی.(۱) د دواړو په مفهوم کښي د فرق کولو دپاره بعضي حضراتو اوفرمائیل.چه د ..بعث.. نه مراد..قیام من القبور،،دي.یعنی د قبرونو نه ژوندي پاسیدل.حالانکه ..لقاء.. د ..بعث.. نه روستو د حساب کتاب مرحلي ته وائی.(۲)

بعضي نور حضرات فرمائی.چه د ..لقاء،، نه مراد ،،انتقال من دار الدنیا،، یعنی مرګ دي.او د ،،بعث،، مرحله ددي نه روستو ده.(۳)ددي قول تائید د مطر الوراق روایت نه هم کیږی.په هغي کښي دی.((وبالموت وبالبعث بعد الموت))(۴)

بیا امام خطابی رحمه الله د ،،لقاء،، معنی د الله تعالی د رؤیت کړي ده.(۵)

حالانکه امام نووی رحمه الله په دي باندي ګرفت کړي دي.چه د ..لقاء،، تفسیر ،،رؤیت،، سره کول، خکه صحیح نه دی.چه یو سړي قطعی طور باندي دا نشی وئیلي.چه ده ته به د الله تعالی رؤیت حاصلیږی.خکه چه د الله تعالی د رؤیت نه مشرف کیدو دپاره ایمان باندي خاتمه کیدل ضروری دی.او هیڅ یو سړی قطعی طور باندي نشی وئیلي.چه دده خاتمه به ضرور په ایمان باندي کیږی.نو دا د ایمان د شرط ګرځول، څنګه صحیح کیدي شی.(۶)

خو په ظاهره دامام نووی رحمه الله خبره صحیح نه معلومیږی.خکه چه د .. لقاء.. معنی چه ،،رؤیت،، کړي شوي ده.ددي دا مطلب نه دي.چه هر سړي په دي باندي ایمان راوړی.چه ده ته یا یو خاص سړی ته به ،،رؤیت،، حاصلیږی.بلکه ددي مطلب دا دي.چه دا سړي په دي خبره باندي ایمان راوړلو باندي مکلف دي.چه په آخرت کښي د ایمان خاوندانو ته رؤیت حاصلیږی.دا هم دغه شان ده.لکه څنګه چه هر سړي په جنت او دوزخ باندي ایمان راوړلو باندي مکلف جوړولي شی.حالانکه د هر سړی جنت یا دوزخ ته تلل لازمی نه دی.نو د لقاء تفسیر،،رؤیت،، سره کول، او دا معنی اختیار بالکل صحیح دی.چه ..د الله تعالی رؤیت حق دي.چه دا به په آخرت کښي مؤمنانو ته حاصلیږی،،والله اعلم.

---

(۱) المصدر السابق)-

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۹\۱) کتاب الإیمان)_

(۳) المصدر السابق)-

(۴) فتح الباری(۱۱۸\۱۱)_

(۵) دوی فرمائی.وقوله: (أن تؤمن بلقائه فیه إثبات رؤیة الله عزوجل فی الآخرة أعلام الحدیث (۱۸۲\۱)

(۶) شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۹\۱)-

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی. «لا دخل لقطعه لنفسه، بل اللازم أن يقطع بأنه حق في نفس الأمر»[1] یعنی په دې روایت باندې قطعیت سره د رؤیت حکم لګول مقصود نه دي. بلکه دا مقصود دي. چه د رؤیت په نفس الامر کښې حق کیدو باندې ایمان راوړلې شی. هم دا علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله اختیار کړې دي. (بلکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «وهذا من الأدلة القوية لأهل السنة في إثبات رؤية الله تعالى في الآخرة، إذ جعلت من قواعد الإيمان»[2])

حاصل دا دي. چه د الله تعالی په لقاء باندې ایمان راوړل ضروری دی. او ددې مطلب دا دي. چه د الله تعالی د رؤیت تصدیق اوکړی. او ددې خبرې اعتقاد ساتی. اودا منی. چه په آخرت کښې به د الله تعالی ډیر بنده ګانو ته دالله تعالی دیدار خاصلیږی. والله اعلم.

د الله تعالی د رؤیت مسئله د رؤیت مسئلې په باره کښې اهل السنة والجماعة په دې خبره متفق دی. چه په دنیا کښې د الله تعالی رؤیت ممکن دي. خو نه واقع کیږی. او په آخرت کښې د الله تعالی رؤیت ممکن هم دي. او د الله تعالی مخصوص بنده ګانو ته به حاصلیږی هم. حالانکه د معتزله، خوارجو، او په مرجئه کښې د بعضو خلقو دا وینا ده. چه د الله تعالی رؤیت په دنیا او آخرت هر ځائې کښې نا ممکن او محال دي.[3]

امام نووی رحمه الله فرمائی. «وهذا الذي قالوه خطأ صريح، وجهل قبيح، وقد تظاهرت أدلة الكتاب، والسنة، وإجماع الصحابة فمن بعدهم من سلف الأمة على إثبات رؤية الله تعالى في الآخرة للمؤمنين، ورواها نحو من ثلاثين صحابيا عن رسول الله ﷺ وآيات القرآن فيها مشهورة»[4]

د رؤیت د مثبتینو دلیلونه هغه حدیثونه دی. کوم چه د نبی کریم ﷺ نه نقل کولې شی. امام دارقطنی رحمه الله په ،،کتاب الرؤیة،، کښې د امام یحي بن معین نه نقل کړی دی. «عندي سبعة عشر حديثاً في الرؤية صحاح»[5]

امام دارقطنی رحمه الله ،،رؤیت،، سره متعلق د حدیث طرق جمع کړی دی. چه د هغې تعداد د شلو نه زیات دي.[6]

حکیم ترمذی رحمه الله په دې سلسله کښې یوه رساله لیکلې ده. او یوویشت روایتونه ئې راجمع

---

[1] شرح الكرماني (١٩٤\١١)_

[2] عمدة القاري (٢٨٨\١١) وفتح الباري (١١٨\١١)_

[3] فتح الباري (١١٨\١١)_

[4] شرح النووي على صحيح مسلم (٩٩\١١) كتاب الإيمان باب إثبات رؤية المؤمنين في الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_

[5] المصدر السابق)_

[6] فتح الباري (٤٣٤\١٣) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة﴾_

[7] المصدر السابق)-

کړی دی.ابن جریر طبری رحمه الله دری ویشت روایتونه ذکرکړی دی.علامه قاسم بن قطلوبغا رحمه الله دحکیم ترمذی رحمه الله په روایاتو باندې د اووه روایاتو اضافه کړې ده.دغه شان ټول اته ویشت روایتونه شو.حافظ ابن القیم رحمه الله په ..حادی الارواح الی بلاد الافراح،، کښې ه رؤیت د احادیثو تعداد دیرشو ته رسولې دې.(۱)

ددې نه علاوه د اهل السنة والجماعة استدلال په آیت کریمه ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾(۲) باندې دې.

د،،نظر،،لفظ مشترک طور باندې د..رؤیت،تفکر،انتظار،شفقت او مهربانئ.. په معانیو کښې استعمالیږی.(۳)په دې څلور معانیوکښې رومبئ معنی مراد ده.

دلته ،،نظر،، د ،،تفکر،، په معنی کښې نشی کیدې.ځکه چه اول خو دلته د ..تفکر او اعتبار،، مقام نه دې.دویمه دا که چرې د ،،تفکر،، په معنی کښې شی.نو عام طور باندې د ،،فی،، په صله سره راځی.(۴) حالانکه دلته د ،،الی،، په صلة سره ده.

،،نظر،په معنی د ،،انتظار،،هم دلته صحیح نه دې.ځکه چه دلته د ،،امتنان،، اظهار دې.او د ،،نضارت،،(تر وتازګئ) خوشخبری ورکولې شی.په مقام د بشارت کښې د انتظار څه مناسبت دې.په دې کښې خو نوره هم سختی ده.،،الإنتظار أشد من القتل،، بیا ،،نظر،، په معنی د ،،انتظار،،د ،،الی،، په صلة سره نه استعمالیږی.بلکه د صلة نه بغیر متعدی بنفسه وی.لکه وئیلې شی.چه ،،نظرت فلاناً،،،،أی نظرته،،(۵)

دغه شان دلته د ،،شفقت او رافت (مهربانئ)،، په معنی کښې هم نشی کیدې.ځکه چه بنده په الله ﷻ باندې شفقت نشی کولې.او ددې په صله کښې هم عام طور باندې ،،لام،، استعمالیږی.لکه وائی.،،نظرله،،،،أی رق له وأعانه،،(۶)

هرکله چه دري واړه معاني منتفی شوې.نو د ،،رؤیت،، معنی متعین شوه.(۷)

دغه شان د الله تعالی ارشاد ﴿فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾(۸) هم د رؤیت دلیل دې.

---

(۱) فتح الباری(۱۳\٤۳٤)_

(۲) سورة القیامة (۲۲\۲۳)_

(۳) تاج العروس (۱۳\۵۷۳، ۵۷٤)_

(٤) قال الزبیدی .. ونظرت فی کذا تاملته تاج العروس (۱۳\۵۷۳)_

(۵) تاج العروس (۱۳\۵۷۳)_

(۶) المصدرالسابق)-

(۷) فتح الباری(۱۳\٤۲۵) کتاب التوحید باب قول الله تعالی ﴿وجوه یومئذ ناضرة..﴾_

(۸) سورة الکهف:۱۱۰)-

د الله تعالى په ارشاد ﴿ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ﴾ (۱) کښې د ..زیادة..تفسیر د نبی کریم ﷺ نه په ..رؤیت.. او ..دیدار.. سره منقول دي.(۲)

دغه شان حدیث کښې ﴿لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾ (۳) د ..مزید.. تفسیر په ..رؤیت د باری تعالی سره منقول دي.(۴)

د رؤیت مانعین آیت کریمه ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ.....﴾(۵) د دلیل په طور پیش کړي دي. خو مذکوره آیت د عدم رؤیت د دلیل په طور باندې پیش کول بالکل صحیح نه دی. ځکه چه:

① په آیت کریمه کښې د ..ادراك.. نفی کړې شوې ده.او..ادراك..صرف رؤیت ته نه وائی. بلکه ..علی سبیل الاحاطه.. رؤیت ته وائی.(۶)نو دآیت مطلب دا دي.چه د الله تعالی رؤیت ..علی سبیل الاحاطه.. د هیڅ چا په اختیار کښې نه دي.تر کومې پورې چه د مطلق رؤیت تعلق دي.نو د هغې نفی نه ده.(۷)

② په آیت مبارك کښې چه دکوم ..ادراك.. نفی کړې شوې ده.هغه دنیوی ادراك دي.د آخرت د رؤیت نفی نه ده.(۸)

③ حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله فرمائی.ددې مطلب دا دي.چه په سترګه کښې دا قوت نشته.چه هغه اووینی.البته که هغه د لطف و کرم په طور خپل ځان چا ته خودل اوغواړی.نو په سترګو کښې به دغه شان قوت پیدا کړی.مثلاً آخرت کښې به د مراتبو موافق رؤیت وی.لکه څنګه چه د کتاب او سنت د نصوصو نه ثابته ده.(۹)

④ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائیلی وو..،رأی محمد ﷺ ربه،، په دې باندې د دوی شاګرد عکرمه اووئیل.«الیس الله یقول:﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ (۱۰) نوحضرت ا بن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل.«ویحك! ذاك إذا تجلى بنوره الذی هو نوره﴾ (۱۱)یعنی د نظرونو عدم ادراك به هغه وخت وی.کله چه الله ﷻ یو خاص نور سره تجلی اوفرمائی.

---

(۱) یونس:۲۶)_

(۲) صحیح مسلم (۱۰۰\۱۱) کتاب الإیمان باب إثبات رؤیة المؤمنین فی الآخرة ربهم سبحانه وتعالی)_

(۳) سورة ق:۳۵)_

(۴) تفسیر ابن کثیر (۲۲۸\٤)_

(۵) الأنعام:۱۰۳)_

(۶) لاتدرکه الأبصار لا تحیط بحقیقته انظر مجمع بحارالأنوار(۱۶۹\۲)_

(۷) تفسیر عثمانی(۱۸۸) آیت ﴿لاتدرکه الأبصار﴾ وفتح الباری(۶۰۷\۸) کتاب التفسیر سورة النجم)_

(۸) فتح الباری(٤۲۶\۱۳) کتاب التوحید باب قول الله تعالی:﴿ وجوه یومئذ ناضرة إلی ربها ناظرة)_

(۹) تفسیر عثمانی۱۸۸)_

(۱۰) جامع الترمذی کتاب تفسیر القرآن باب ومن سورة والنجم رقم ۳۲۷۹)-

معلومه شوه.چه د الله ﷻ تجليات متفاوت دی.بعض ،،قاهره للبصر،، دی.او بعضي داسي نه دی.

⑤ علامه قرطبی رحمه الله فرمانی.چه په ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ کښي د ،،ابصار،، نه د کافرانو ابصار مراد دی.د مؤمنانو ابصار مراد نه دی.ځکه د مؤمنانو په باره کښي راغلی دی.چه ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (۱)او د کافرانو په باره کښي د الله ﷻ ارشاد دي. ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ﴾ (۲)

⑥ امام مالک رحمه الله فرمائی.چه د الله تعالی ذات باقی دي.او باقی پاتي کیدونکي دي. حالانکه په دي دنیا کښي انسان پخپله هم فانی دي.او دده سترګي هم فانی دی.نو په دي فانی دنیا کښي فانی سترګو سره د ،،باقی،، رؤیت نه کیږی.البته په آخرت کښي چه کله ،،باقی،، سترګي ورکړي شی.نو د ،،باقی،، رؤیت،، به کیدي شی.(۳)

مانعینو د رؤیت د الله تعالی د ارشاد ﴿لَن تُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً..﴾(۴)نه هم استدلال کړي دي.لکه دوی وائی چه کله د موسی علیه السلام قوم د رؤیت سوال اوکړو.نو په دوی باندي ،،صاعقه،، نازل شوه.د رؤیت په سوال باندي صاعقه نازلیدل، ددي خبري دلیل دي.چه رؤیت محال دي.د محال څیز سوال کول حرام دي.په دي وجه دوی باندي د صاعقه عذاب راغي.خو ددي نه استدلال کول هم صحیح نه دي.ځکه چه مونږ دا نه منو.چه د نفس رؤیت په سوال باندي صاعقه نازل شوي وه.بلکه ددوی د ضد او عناد په وجه باندي نازل شوي وه.لکه چه په آیت کښي د ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ جمله ښکاره دلالت کوی.بیا نبی ﷺ ته دا وئیل چه ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ پخپله بي ادبی ده.

که مطلقاً د رؤیت په سوال باندي ،،صاعقه،، نازل شوي وي.نو په موسی علیه السلام باندي هم نازلیدل پکار وو.ځکه چه دوی هم د رؤیت سوال کړي وو.لکه څنګه چه قرآن کریم کښي الله تعالی ددوی قول بیان کړي دي. ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ (۵) کله چه په حضرت موسی علیه السلام باندي صاعقه نازل نه شوه.نومعلومه شوه.چه د نفس رؤیت په سوال باندي صاعقه نه وه نازل شوي.

بیا د حضرت موسی علیه السلام په دي سوال ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ او بیا د الله ﷻ په جواب ﴿قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي﴾ کښي د الله تعالی د رؤیت د امکان دلیل موجود دي.په دي طریقه چه حضرت موسی علیه السلام دالله تعالی نه درخواست کړي دي. ﴿رَبِّ أَرِنِي

---

۱) سورة القيامة:۲۲، ۲۳)_

۲) سورة التطفيف :۱۵ وفتح الباری(۶۰۷۸)كتاب التفسير،سورة النجم)_

۳) الجامع لأحكام القرآن للقرطبی(۵۶۱۷) سورة الأنعام)_

۴) سورة البقرة:۵۵)_

۵) سورة الأعراف:۱۴۳.

﴿انْظُرْ إِلَيْكَ﴾ ددي نه معلوميږي.چه رؤيت د الله تعالى ممكن دي.خكه چه د ناممكن او محال سوال كول حرام دي.او چونكه حضرات انبياءكرام معصوم وي.په دي وجه د هيڅ نبى نه د حرام صدور نشى كيدي.

بيا وربسي الله تعالى ﴿وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي﴾ فرمانيلى دى.په دي كښې ئې د الله تعالى رؤيت د جبل استقرار سره معلق كړې دي. چونكه استقرار د جبل د ممكناتو څخې دي.او قاعده ده.چه كوم څيز په ممكن باندې معلق كيږي.هغه پخپله ممكن وي.نو معلومه شوه.چه رؤيت د الله تعالى ممكن دي. (١)

تركومې پورې چه د الله تعالى د ارشاد ﴿لَنْ تَرَانِي﴾ تعلق دي.نو په دي كښې دا بيان نه دي شوي. چه ته ما كتلې هم نشې.بلكه دا وئيلى شوى دى.چه ته به ما اونه ګورې.

مانعينو د رؤيت يو عقلى دليل دا هم پيش كړې دي.چه قاعده ده.چه په رانې اومرنى كښې يو خاص مخصوص قسم تقابل ضرورى دي.او چونكه الله تعالى سره تقابل نشى كيدې. خكه چه الله ﷻ متمكن فى المكان او متحيز نه دي.په دي وجه رؤيت محال دي.

خو دا استدلال هم صحيح نه دي.خكه چه دا واجب په ممكن باندې قياس كول دى.،،والقياس الغائب على الشاهد فاسد،،(٢)بيا دنن صبا سائنسى ترقو دا ښكاره كړله.چه مخصوص تقابل هم شرط نه دي.بيا چه هركله د قرآن او حديث او اجماع نه د الله تعالى د رؤيت د امكان ثبوت كيږي.نو ددي په مقابله كښې هيڅ عقلى دليل پيش كول صحيح نه دى.خكه چه قياس خو هغه ځائې كيږي.كوم ځائې چه نص نه وى.(٣)،،والله أعلم بالصواب،،_

قوله: وَرُسُلِهِ: او (ايمان راوړه) د هغه په رسولانو باندې.

د اصلى په نسخه كښې د،،وبرسله،، لفظ دي.(٤)

،،رسول،، او ،،نبى،، څه ته وائى؟ ددي په مينځ كښې څه فرق دي؟ دا مونږ تفصيل سره وراندې ذكركړى دى.(٥)

دلته د ،،ايمان بالرسل،، په مطلب باندې پوهه شئ.هغه دا چه ددي خبرې تصديق كول، چه څومره حضرات الله تعالى نبيان او رسولان جوړ كړې دى.او دخلقو دهدايت دپاره ئې راليكلى دى.هغوى ټول رشتونې دى.(٦)

---

(١) انظرشرح العقائد النسفية بشرح النبراس (٢٥٢و ٢٥٣)-
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) إمداد الباى(٧٣٧\١٤)_
(٤) فتح البارى(١١٨\١١)-
(٥) كشف البارى (٢٢٢\١-٢٢٥)_
(٦) فتح البارى(١١٨\١١)_

د انبياو او رسولانو تعداد د الله تعالى د طرفه څومره رسولانو او نبيانو تشريف راوړلي دي؟

ددوى صحيح تعداد الله تعالى ته معلوم دي.لكه چه د الله تعالى ارشاد دي. ﴿ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ﴾ (١)

البته په بعضي احاديثو كښي د انبياء كرامو او رسولانو متعين تعداد هم وارد شوي دي. لكه چه په يو روايت كښي د انبياو تعداد يو لاكھ څليريشت زره وارد شوي دي.چه په دوى كښي دري سوه او ديارلس رسولان وو.(٢)

په يو روايت كښي د انبياو تعداد هم دغه نقل دي.كوم چه ذكر شو.البته د رسولانو تعداد دري سوه او پنځلس منقول دي.(٣)

دغه نور قسمه روايات هم منقول دى.خو دا ټول روايات د كلام نه خالى نه دى.(٤)په دي وجه ددي رواياتو په بنياد باندې د انبياو او رسولانو تعداد متعين كول صحيح نه دى.ځكه چه مسئله د اعتقادياتو ده.او په دي كښي د قطعى نص ضرورت وى.

په دي وجه به دلته هم هغه شان ايمان راوړلي شى.لكه څنګه چه كتابونو باندې ايمان راوړلو په سلسله كښي ذكر شو.چه د كومو نوم معلوم دي.هغوى باندې تفصيلاً او د كومو نوم چه معلوم نه دي.هغوى باندې اجمالاً ايمان راوړلي شى.(٥) ،،والله اعلم،،.

قوله وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ :او ايمان راوړه.د مرګ نه روستو په دوباره ژوندى كيدو باندې.

د كتاب التفسير په روايت كښي د ،،وتؤمن بالبعث الآخر،، الفاظ دى.(٦) مسلم په روايت كښي د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت كښي د،،واليوم الآخر،، الفاظ دى.(٧)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه،،بعث،، سره د ،،آخر،، قيد يا خو د تاكيد دپاره دي.لكه وئيلي شى چه ،،أمس الذاهب،، يا په دي وجه دي.چه بعث دوه څله واقع شوي دي.يو څل ،،إخراج من العدم إلى الوجود،، يا ،،إخراج من بطون الأمهات بعد النطفة والعلقة إلى الحياة الدنيا،، دي.او دويم څل ،، بعث من بطون القبور إلى محل الإستقرار،، دي.(٨)

---

(١) سورة المؤمن :٧٨)_

(٢) رواه أحمد وابن مردويه وابن حبان عن ابى ذر رضي الله عنه كما فى تفسير ابن كثير (١١\٥٨٥، ٥٨٦)_

(٣) رواه ابن ابى حاتم (المصدر السابق)-

(٤) ددي روايا تو تفصيلات او په دي باندې د كلام دپاره اوګورئ تفسير ابن كثير(١١\٥٨٥، ٥٨٦) آيت ﴿ ورسلاً قصصناهم عليك من قبل و رسلاً لم نقصصهم عليك) سورة النساء :١٦٤)_

(٥) تفسير عثمانى (٦٣٢)_

(٦) كتاب التفسير سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة﴾ رقم ٤٧٧٧ وفى صحيح مسلم كذالك﴿ وتؤمن بالبعث الآخر) ١١\٢٩) فواتح الإيمان)_

(٧) صحيح مسلم (١١\٢٧) كتاب الإيمان)-

(٨) فتح البارى(١١\١١٨)_

د ،،الیوم الآخر،، وئیلو وجه یا خو داده چه دا د دنیا د ورځو آخرئ ده. یا ،،آخر الأزمنة المحدودة،، ده.(۱)

په ورځ د آخرت یا بعث بعد الموت باندې د ایمان راوړلو مطلب یا دا دې چه د قیامت د ورځې واقع کیدو. او په دې کښې چه به کوم څه څیزونه وی مثلاً حساب کتاب. میزان. جنت. جهنم ددې ټولو تصدیق اوکړې شی.(۲)

بیادا خبره هم قابل غور ده چه دلته نې ،،والبعث،، اووئیلو. په ما قبل الفاظو باندې د عطف کولو په خاطر ،،وتؤمن بالبعث،، وئیلې شوې دی.

ددې یوه وجه خو دا بیان کړې شوې ده چه د ..بعث.. وقوع به په آخرت کښې کیږی. او باقی څیزونه اوس هم موجود دی په دې وجه ..بعث.. سره مستقل د ..تؤمن.. اضافه کړې شوې ده.(۳)

خو په دې جواب باندې اشکال کیږی چه وړاندې د ..لقاء.. ذکر هم راغلې دې. او ددې تفسیر (لکه څنګه چه وړاندې تیر شوې دې) په ..بعث بعد الموت.. سره کړې شوې دې. چه دا فی الحال موجود نه دې. بلکه په آخرت کښې به کیږی.

نو غوره جواب دا دې چه چونکه د ..بعث بعد الموت.. مسئله د آسمانی مذهبونو او د آسمانی کتابونو د خصوصیاتو څخه ده. په غیر سماوی دینونو کښې ددې تصور نشته. او په دې مسئله کښې به د عربو مشرکانو ته ډیر زیات تعجب کیدو. په دې وجه ددې د اهمیت په لحاظ سره دلته د ..تؤمن.. لفظ مستقل دوباره راوړلې شوې دې.(۴) والله اعلم.

فائده: د بخاری شریف په روایت کښې د ،،ما الإیمان؟،، په جواب کښې صرف هم دا څیزونه دی. کوم چه مذکور شو. حالانکه امام اسماعیلی رحمه الله پخپل ،،مستخرج.. کښې ددې نه پس د ..و تؤمن بالقدر،، اضافه هم نقل کړې ده. د ابو فروه په روایت کښې هم دا جمله شته. د کهمس او سلیمان تمیی په روایاتو کښې ،،وتؤمن بالقدر خیره وشره،، وارد شوې دې. هم دا د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی. د ،،عطاء عن ابن عمر،، په طریق سره منقول یو روایت کښې د ،،وحلوه ومرّه من الله،، اضافه هم شته. په مسلم شریف کښې د عماره بن القعقاع په روایت کښې د ..وتؤمن بالقدر.. الفاظ راغلی دی.(۵)

قدر یا تقدیر د قدر یا تقدیر معنی په لغت کښې د اندازه کولو ده. الله تعالی پخپل ازلی

---

۱) المصدر السابق) -
۲) المصدر السابق) -
۳) المصادر السابق)
۴) فتح الباری (۱۱۸\۱۱) إمداد الباي (۷۳۷\۱٤) _
۵) فتح الباری (۱۱۸\۱۱) وعمدة القاری (۲۸٤\۱۱) -

علم کښې د عالم (دنیا) د تولو څیزونو. ددې د ایجاد او پیدا کولو نه وړاندې اندازه کړې وه چه دا څیزونه به فلانی وخت کښې په دې طریقه پیدا کولې شی او دا څیز به داسې پیدا کولې شی د الله تعالی ارشاد دې ﴿قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾ (۱) ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾ (۲)

نو د پیدا کیدو د وخت نه واخله تر د قیامته پورې د واقع کیدونکو څیزونو دپاره د الله تعالی د حد او اندازې مقرر کولو او ددې د لیکلو نوم تقدیر دې. او بیا ددې اندازې مطابق د عالم څیزونه په تدریج سره (د پرله پسې) پیدا کولو نوم قضاء ده. اول تقدیر دې. او بیا قضاء ده.

اوس د..ایمان بالقدر..معنی دا شوه. چه بنده په دې خبره باندې یقین اوکړی چه په عالم کښې کوم څه خیر او شر او ایمان او کفر واقع کیږی. الله تعالی ته د مخکښې نه د تولو علم وو. او د ایجاد نه وړاندې الله تعالی دا پخپل تقدیر سره مقرر فرمائیلی وو چه په فلانی وخت او په فلانی کور کښې به دا ښه یا بد څیز پیدا کیږی. هیڅ یو څیز د هغه د تقدیر نه خارج نه دې.

چونکه د قضاء او قدر تعلق د الله تعالی علم او قدرت سره دې. په دې وجه په دې کښې د غلطئ او خطاء امکان نشته.

د اهل حق مذهب دا دې. چه بنده کوم څه کوی. که نیك وی او که بد وی. ایمان وی اوکه کفر وی. طاعت وی اوکه معصیت وی. تول د الله تعالی په تقدیر سره دی. او هم هغه ددې خالق دې. په عالم کښې چه کوم څه کیږی. دا تول هم دده په مشیت او ارادې سره کیږی. (۳)

فرقه قدریه د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم په آخره زمانه کښې یوه فرقه قدریه بنکاره شوه. چه دا د قضاء او قدر منکر دی. ددوی عقیده دا ده. چه قضاء او قدر هیڅ نه دی. بنده مختار مطلق دې. او د خپلو افعالو پخپله خالق دې. د وړاندې نه هیڅ څیز مقدر نه دې.

بیا په دوی کښې یو فریق خو تردې پورې غلو کوی. چه الله تعالی ته د وړاندې نه د بنده د افعالو علم هم نه وی. د بنده د کولو نه پس حق تعالی ته علم کیږی. معبد، جهنی، غیلان دمشقی او جعد بن درهم ددې مسلك حمایت کونکی او پیشوا وو. متاخرین صحابه کرام رضی الله عنهم (د چا په زمانه کښې چه دا خلق بنکاره شو) ددوی نه براءت او بیزاری بنکاره کړله. لکه عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله، ابوهریره، ابن عباس، انس بن مالك، عبدالله بن ابی اوفی او عقبه بن عامر رضی الله عنهم به خپلو اصحابو ته وصیت کولو. چه نه قدریه ته سلام کوئ. او نه ددوی د جنازې مونځ کوئ. او نه ددوی د مریض عیادت کوئ.

---

۱) سورة الطلاق: ۳)۔

۲) سورة الفرقان: ۲)۔

۳) عقائدالاسلام از حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوئ (۱\۲۲-۲۶) و(۲\۴۶، ۴۹) وفتح الباری (۱۱\۱۱۸، ۱۱۹)۔

دويمه ډله (د قدريه) د الله تعالى د علم منكر خو نه ده البته د بنده د مختار مطلق كيدو او د خپلو افعالو د خالق كيدو په عقيده كښې ړومبۍ ډلې سره شريك ده په دوى كښې ړومبۍ ډله كوم چه د سره د الله تعالى د علم منكر ده هغه خو د اسلام نه خارج ده البته كومه ډله چه بنده لره مختار مطلق او د خپلو افعالو خالق گڼى هغه د اسلام دائرې نه خارج خو نه ده البته مبتدع ضرور ده (١)

قوله قَالَ مَا الْإِسْلَامُ: سائل تپوس اوكړو چه اسلام څه څيز دي؟

د مسند امام اعظم په روايتونو كښې د ،،فأخبرني عن شرائع الإسلام،، او د ،،فما شرائع الإسلام،، الفاظ دى (٢)

قوله الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا: اسلام دا دي چه ته د الله تعالى عبادت اوكړې او دده هيڅ څيز سره شريك جوړ نكړې.

امام نووى رحمه الله فرمائى چه ① ممكن ده چه د ،،عبادت،، نه دلته ،،د الله تعالى معرفت،، مراد وى په دي صورت كښې به د ،،صلاة،، وغيره عطف په ،،ان تعبدالله،، باندې او ،،معرفت،، په ،،اسلام،، كښې داخل گرځولو دپاره وى.

② اودا هم ممكن ده چه د ،، عبادت،، نه مطلق طاعت مراد وى په دې صورت كښې د ،،صلاة،، وغيره عطف د ،،عطف الخاص على العام،، د قبيل څخه وى (٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ړومبې احتمال بعيد دي خكه چه ،،معرفت،، د ايمان د متعلقاتو څخه دي حالانكه اسلام د قولى او بدنى اعمالو نوم دي نو ،،عبادت،، دويم احتمال يعنى مطلق طاعت مراد دي (٤)

خو پخپله حافظ رحمه الله دويم احتمال هم رد كړي دي او فرمائيلى نې دى صحيح خبره دا ده چه ،،أن تعبدالله،، د ،،أن توحدالله،، په معنى كښې دي خو چونكه دا معنى په ،،أن تعبدالله،، سره پوهه كښې نه راځى په دي وجه نې وړې ،،ولا تشرك،، اوونيل ددې تائيد ددې خبرې نه كيږى چه د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت كښې دلته «أن تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله» راغلى دى (٥) معلومه شوه چه په دي حديث كښې د ،،عبادت،، نه ،،نطق بالشهادتين،، مراد دي (٦) والله اعلم.

---

(١) تكمله عقائد الاسلام (١١٠١٧٠، ١٧١) وفتح البارى (١١٩١١)۔
(٢) مسند الإمام الأعظم (ص ٧) كتاب الإيمان والإسلام والقدر والشفاعة)۔
(٣) فتح البارى (١١٩١١)۔
(٤) المصدر السابق)۔
(٥) صحيح مسلم (٢٧١١) فاتحة كتاب الإيمان)۔
(٦) فتح البارى (١١٩١١)۔

قوله وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ: او (اسلام دا دي چه) تاسو مونځ قائم کړئ.
د صحيح مسلم په روايت کښې د،،المكتوبة،، قيد هم شته.(١) چه دا د ،،المفروضة،، په معنى کښې دي ددې نه پس د((و تؤدى الزكاة المفروضة)) (٢) الفاظ دي.اگرچه ..مكتوبه.. او ..مفروضه.. دواړه په يو معنى کښې دي.خو د تفنن دپاره جدا جدا الفاظ ذکر شوى دي.(٣) دا هم ممکن ده.چه چونکه په قرآن کريم کښې ..صلاة.. سره د ..مكتوبة.. کيدو صفت مذکور دي ﴿إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ كِتٰبًا مَّوْقُوْتًا﴾ (٤) په دي وجه دلته کښې..صلاة.. سره د ..مكتوبة.. تخصيص شوى دي.(٥) والله اعلم.
په ..مكتوبه.. قيد سره د ..نافله.. نه احتراز مقصود دي.نوافل اگرچه د اسلام د اعمالو څخه دي.خو دا د ارکانو څخه نه دي.او چونکه دلته د اسلام د ارکانو بيان دي په دي وجه به مطلق په مقيد باندې محمول کولې شي.(٦)

قوله وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ: (او اسلام دا دي چه) ته فرض زکاة ادا کړې.

قوله وَتَصُومَ رَمَضَانَ: او (داسلام د ارکانو څخه دا دى چه) ته د رمضان روژې اونيسې.
ددې نه معلومه شوه.چه د ،،رمضان.. استعمال د لفظ ..شهر.. نه بغير جائز دي.لکه څنګه چه وړاندې تفصيل سره تير شو.(٧) د اسلام په ارکانو باندې بحث وړاندې د ،،باب قول النبي ﷺ بني الإسلام على خمس،، لاندې تير شوي دي.(٨) البته دلته تاسو ګورئ.چه د ..حج.. ذکر نه دي راغلي.ددې څه وجه ده؟
بعضې حضراتو دا وئيلى دى.چه دغه وخت حج فرض شوې نه وو.(٩) خو دا خبره بالکل کمزورې ده.وړاندې مونږ وئيلى دى.چه د حضرت جبرئيل عليه السلام راتلل يا خو د حج الوداع نه لږ شان وړاندې وو.يا د حجة الوداع نه هم روستو وو.بهرحال دا
واقعه ددوى د آخرى عمر ده.او دغه وخته پورې حج فرض شوې وو.

---

(١) صحيح مسلم (١/٢٩)_
(٢) حديث باب او صحيح مسلم (١/٢٩_٩)
(٣) فتح الباري (١/١٩١-١٢٠)
(٤) سورة النساء :١٠٣)_
(٥) فتح الباري (١/١٩١-١٢٠)
(٦) عمدة القاري (١/٢٨٨)_
(٧) كشف الباري (١/٦٣٩ـ ٦٤٠)_
(٨) كشف الباري (١/٦٣٨ـ ٦٣٩)
(٩) فتح الباري (١/١١٩)

لکه چه د حدیث جبرئیل په بعضي طرقو کښي د حج ذکر هم راغلي دي ترکومي پوري چه په دي روایت کښي د ..حج.. نه ذکرکولو تعلق دي نو دا د رواتو د نسیان او هیري په وجه دي. د کهمس په روایت کښي دی «وتحج البیت إن استطعت إلیه سبیلاً» د حضرت انس رضي الله عنه په حدیث کښي هم دغه شان دی.د عطاء خراساني په روایت کښي د ..صوم.. ذکر نشته.د ابو عامر په حدیث کښي صرف د صلاة او زکاة ذکر دي.د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث کښي صرف په شهادتینو باندي اکتفاء شوي ده.او سلیمان تیمی نه صرف دا چه تول ني جمع کړی دی.بلکه د ،، وتحج البیت،، نه پس د ،، وتعتمر، وتغتسل من الجنابة وتتم الوضوء،، اضافه ني هم کړي ده.(۱)

معلومه شوه چه په حدیث باب کښي د حج ذکر د راوی د عدم ضبط او عدم حفظ په وجه دي.والله اعلم.

قوله: قَالَ مَا الْإِحْسَانُ: سائل تپوس اوکړو ..احسان.. څه څیز دي؟

د ،،احسان،، لغوی معنی او ددي قسمونه احسان متعدی بنفسه هم وی او متعدی بحرف الجر هم وی.کله چه متعدی بنفسه وی.نو ددي معنی په لغت کښي د ..اتقان او احکام.. راځی.یعنی یو کار په ښه طریقه سره پوره کول.او که د ..الی.. په صله کښي راشی.نو ددي معنی ،،إیصال النفع إلی الغیر،، راځی.(۲)

دلته رومبنۍ معنی مراد ده.ځکه چه د ..احسان.. مقصد دلته کښي ،، اتقان فی العبادة،، دي.اګرچه د دویمي معنی احتمال هم موجود دي.په دي طریقه چه کوم سړي محسن یعنی مخلص وی.هغه به پخپل اخلاص سره خپل ځان ته نفع رسونکي هم وی.(۳)

بیا د ،،احسان فی العبادة،،دوه قسمونه دی.① احسان ظاهری،② احسان معنوی. بیا د احسان ظاهری دوه درجي دی.رومبنۍ درجه ئي فرض ده.او دا ددي ارکان. فرائض او واجبات ادا کول دی.او دویمه درجه ئي مسنون او مستحب ده.او دا عبادت لره ددي د ادابو او مستحباتو سره ادا کول دی.

احسان معنوی دا دي.چه سړي په ډیر خشوع خضوع سره دالله تعالی عبادت اوکړی.په دي طریقه چه اندامونه او جوارح ،او روح او زړه تول الله تعالی طرف ته متوجه وی.

مقام مشاهده او مقام مراقبه بیا ددي هم دوه قسمونه دی.① یو مقام مشاهده ده په دي مقام کښي عبادت ګزار په نور د بصیرت سره د الله تعالی مشاهده کوی.او په ده باندي دا حال غلبه کوی.چه الله تعالی مخامخ دي.او دي هغه لره د خپل زړه په سترګو سره وینی.② دویم مقام د مراقبة دي.په دي کښي بنده دا خیال کوی.چه الله تعالی ده لره ګوری. اودده دتولو

---

۱) ددي تولوروایاتو دتفصیل دپاره اوګورئ فتح الباری(۱۱۹/۱. ۱۲۰) وعمدة القاری(۲۹۲/۱و ۲۹۳)۔

۲) فتح الباری(۱۲۰/۱)۔

۳) المصدرالسابق)۔

حرکاتو او سکناتو. او ظاهر او باطن نه پوره واقف دي دا دويم مقام د رومبی مقام پورې ده سړي په دي مراقبي سره مونځ کوی يا بل څه عبادت کوی نو په مزه مزه دي رومبی مقام يعنی مقام د مشاهدي ته رسيږي

قوله قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ: نبی کريم ﷺ اوفرمائيل (احسان دا دي چه) ته د الله تعالی عبادت په دي طريقه اوکړې چه ته هغه لره وينې ځکه چه ته اګرچه هغه نشې ليدلې نو هغه خو تا وينی.

د ،،احسان،، دوه مختلف تشريح نبی کريم ﷺ چه د احسان کوم تعريف کړې دي ددې په توجيه کښې د شارحينو دوه ډلې دی. ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دي جملې سره نبی کريم ﷺ هغه دوو مقاماتو او احوالو طرف ته اشاره کړې ده د کوم ذکر چه اوس وړاندې تير شو چه يو مقام ..مقام مشاهده.. دي او دويم مقام ..مقام مراقبه.. دي.

په دي کښې رومبی مقام اعلی او ارفع دي چه په دي کښې بنده پخپل زړه سره د حق مشاهده په دي طريقه کوی ګويا چه هغه لره خپلو سترګو سره وينی او دويم حالت ددې نه کمتر دي چه دده په زړه باندې د حق د مشاهدې غلبه خو نه کيږی خو دده په زړه کښې دومره صلاحيت پيدا کيږی چه هغه ددې امر استحضار کوی چه الله تعالی دده هر حال نه خبردار دي.

ګويا نبی کريم ﷺ چه کوم ،، أن تعبدالله.....،، فرمائيلی دی ددې مطلب دا دي که رومبی حالت چاته حاصل نه وی نو دويم کم درجې والا خو ضرور حاصليدل پکار دی.

په دي کښې رومبئ مرتبه په دي وجه ارفع او اعلی ده چه دا د کمال مستغرق کيدو صورت دي او دنفس صفت دي او دحال درجه ده او دويم صرف د علمی درجې څيز دي چه ددې مرتبه د حال نه کمه ده ځکه چه د علم کيفيت راسخ کيدو(او مضبوطيدو) نه پس د نفس صفت جوړيدو باندې حال جوړيږی.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا دواړه حالتونه په معرفت خداوندی او د حق تعالی په خوف او خشيت سره پيدا کيږی د عماره بن القعقاع په روايت کښې هم دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه په حديث کښې ،،أن تخشى الله كأنك تراه.....،، وارد شوي دي.(۲)

② خو امام نووی. علامه سندهی او نورو محققينو ددې يوه بله تشريح کړې ده او هم دا راجع ده ددې حضراتو د تقرير حاصل دا دي چه نبی کريم ﷺ د ..احسان.. تعريف کولو سره دوه جدا جدا مقامات نه دی بيان کړی بلکه په دواړو جملو کښې ئې يو مقصد بيان کړي دي. په رومبئ جمله کښې خو د اصل مقصود ذکر دي په دي کښې چونکه يوه شبه راپيښيدله. په دي وجه ئې دا په دويمه جمله کښې لرې کړله.

---

(۱) فتح الباری(۱۲۰/۱۱)۔

(۲) فتح الباری(۱۲۰/۱۱)۔

په دې یو مثال سره پوهه شئ فرض کړئ. چه څه خلق په شاهی دربار کښې حاضر دی هر سړې ښه اندازه لګولې شی چه دا خلق به د شاهی دربار د حقوقو څومره لحاظ ساتی اوس دلته دوه څیزونه دی یو دا چه بادشاه دوی ته ګوری دویمه دا چه دا خلق بادشاه ته ګوری اوس قابل غور خبره دا ده چه دا خلق چه د ادابو او حقوقو پوره رعایت او لحاظ ساتی ددې علت څه دې؟ د بادشاه دوی ته کتل. اوکه ددې خلقو بادشاه ته کتل؟ که لږشان غور اوکړې شی نو ښه واضح کیږی چه علت او موثر د بادشاه دوی ته کتل دی خکه چه فرض کړئ که په دې خلقو کښې یوکس نابینا وی چه هغه بادشاه نشی کتلې هغه به د نورو خلقو په نسبت د ادابو او حقوقو په رعایت او لحاظ کښې څه قسمه کوتاهی او کمی کوی؟ هیڅ چرې به نه کوی بلکه هغه به د نورو خلقو نه زیات محتاط اوسیږی چه چرته د بادشاه په وراندې څه نا معقوله حرکت او نشی که ددې خلقو بادشاه ته کتل علت او موثر وې نو دې نابینا ته به د رعایت او لحاظ حاجت نه وو خکه چه هغه خو بادشاه نه ګوری معلومه شوه چه د تعظیم او ادب رعایت او د ویرې او خشیت علت د بادشاه دوی ته کتل دی ددې خلقو بادشاه ته کتل علت نه دې چونکه حاضرینو ته دا ښه پته ده چه بادشاه مونږ ته ګوری په دې وجه هر بینا او نا بینا لرې او نزدې پوره رعایت او لحاظ کوی او آداب او حقوق پوره کوی.

په دې وجه امام نووی او علامه سندهی رحمهما الله وغیره حضرات فرمائی چه نبی کریم ﷺ د دواړو جملو په مجموعه کښې یو مقصد بیانوی چه د عبودیت وظائف په داسې طریقه ادا کړه چه ګویا ته الله تعالی ته ګورې او ښکاره ده که بنده د عبادت په وخت واقعی الله تعالی ښکاره کتلې نو د امکان حده پورې به ئې د آدابو او حقوقو په کمال رعایت او خشوع، خضوع کښې ذره برابر کمې نه کولې لکه څنګه چه د شاهی دربار حاضرین دی نبی کریم ﷺ فرمائی چه تاسو هر وخت دغه شان د کمال رعایت او انتهائی درجې خشوع خضوع سره وظائف د عبودیت ادا کوئ.

که تاسو ته شبهه وی چه مونږ خو الله تعالی نه وینو او نه ئې کتلې شو نو بیا د یو غیر واقعی څیز رعایت څنګه ممکن دې؟ نو دا خو خالص توهم او غلط فهمی ده اګرچه ته خو الله تعالی کتلې نشې بیا هم بعینه دغه شان د رعایت او لحاظ نه کار واخله خکه چه ستا د کتلو په صورت کښې چه کوم کمال رعایت او انتهائی درجه خشوع خضوع کوې د هغې علت ستا کتل نه دی بلکه د بادشاه کتل دی لکه څنګه چه په مثال کښې واضح کړې شوه او د بادشاه کتل هر وخت متحقق دی خکه د الله تعالی شان دا دې چه هغه هر وخت په هر څیز باندې خبردار دې او هرکله چه اصلی علت او موثر یعنی د هغه کتل هر وخت متحقق دی نو معلول یعنی کمال رعایت او انتهائی خشوع خضوع هم هر وخت پوره کول پکار دی که ته ئې وینې او که نه وینې خکه چه اصل کښې ستا کتلو ته دخل نشته بلکه د هغه کتلو ته دخل دې او هغه موجود دې.

خلاصه دا چه اصل مقصد خو ئې په رومبئ جمله کښې بیان کړو چه وظائف د عبودیت په داسې طریقه اداکړئ چه ګویا ته الله تعالی ګورې یعنی د ادابو او حقوقو کمال رعایت او

انتهائی درجه خشوع خضوع سره نې پوره کړه.په دویمه جمله کښې نې د شبهې ازاله اوفرمائیله.او حقیقت نې واضح کړو.او اصل منشاء نې بیان کړله.(۱)

نحوی اعتبار سره د دواړو تقریرونو په مینځ کښې تفریق په دواړو تقریرونو کښې چه د لفظ او معنی په لحاظ سره کوم فرق دې.هغه خو دې تفصیلی تقریر سره واضح شو.ددې نه علاوه په دې کښې لفظی او نحوی فرق هم شته.د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې او ددوی د تقریر مطابق په ،،فإن لم تكن تراه فإنه يراك،، کښې ،،إن،، شرطیه دې.او په ،،فإنه يراك،، کښې ،،فإنه، جزائیه ده.

او د نووی او سندهی رحمهما الله د تقریر مطابق ،،إن،، وصلیه دې.او ،،فاء،، تعلیلیه ده.

ددې په تفصیل داسې پوهه شئ:چه د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې مطابق به د ،،فإن لم تكن تراه فإنه يراك،، ترجمه دا وی...نو که تاسو هغه نه وینئ.نو هغه تاسو وینی..

دلته دویمه درجه یعنی مقام مراقبه مذکور ده.او په ،،أن تعبد الله كأنك تراه،، کښې د مقام مشاهده ذکر وو.نو که هغه حاصل نه وی.نو ددې دویمې درجې یعنی د مراقبې اهتمام دې اوکړې شی.او ددې استحضار دې وی چه هغه مونږ او زمونږ عبادت ته ګوری.کله چه ددې عادت جوړ شی.نو پخپله به مشاهدې طرف ته ترقی اوشی.او پومبئ درجه به حاصله شی.

اوکله چه د امام نووی او سندهی رحمهما الله د رائې مطابق ..فاء.. تعلیلیه شی.او ،،إن.. وصلیه وی.نو ترجمه به دا وی.چونکه اګرچه تاسو هغه نشې لیدلئ. خو هغه خو تاسو وینی.په دې وجه عبادت کښې د ادب رعایت او خشوع خضوع موجود کیدل پکار دی.ځکه چه په دې امورو کښې ستاسو کتلو ته دخل نشته. بلکه د الله تعالی کتلو ته دخل دې.دلته د مشاهدې او مراقبې کیفیت حاصلولو طرف ته اشاره نه ده.بلکه په عبادت کښې خشوع خضوع، اخلاص او د ادب رعایت طرف ته توجه ورکول مقصود دی.او ددې دپاره دواړه جملې برابر دی.(۲)

---

(۱) شرح نووی علی صحیح مسلم (۲۸\۱) وفتح الباری(۱۲۰\۱) وعمدة القاری (۲۸۸،۲۸۹\۱) وحاشیة السندی علی البخاری (۳۳\۱، ۳٤) وفتح الملهم (٤۸۲\۱و ٤۸۳) وفضل الباری(۵۳۱\۱، ۵۳٤)_

(۲) د حافظ ابن حجر،نووی سندهی اونورو محققینو رحمهم الله رائې پورته په وضاحت سره تیره شوه. خو((فإن لم تكن تراه فإنه يراك)) که وصیله اوګرځولې شی.نوپه دې کښې نظردې.نو په څو وجوهو سره د((إن شرطیه)) ګرځول مناسب دی.

① یوددې وجې چه د..ان.. وصلیه تصریح صرف علامه سندهی کړې ده.بل هیڅ چا نه ده کړې.

② دامام نووی رحمه الله دکلام نه معلومیږی.چه هغوی دا ان شرطیه ګرځوی.علامه عینی رحمه الله په صراحت سره بیان کړې دې.چه ((إن)) شرطیه دې.او جزاء محذوف ده.اوتقدیردعبارت دا دې((فإن لكم تكن تراه فأحسن العبادة فإنه يراك)) نومعلومه شوه.چه ..ان.. شرطیه دې((إن لم تكن تراه)) شرط دې، ((فأحسن العبادة)) جزاء ده.او((فإنه يراك)) جمله تعلیلیه ده.اوپه دې [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...

فائده دا وضاحت ضروری دی چه د مشاهدې او مراقبې درجې خواصو دپاره دی عوامو دپاره ددې حاصلول مشکل دی په دې وجه د مونځ صحت په دې باندې موقوف نه دې بلکه د احسان یوه درجه دا ده (د کوم ذکر چه مونږ وړاندې کړې دې) چه مونځ ددې د ارکانو او شرائطو رعایت سره ادا کړې شی نو هغه به صحیح وی او ذمه به بری شی (۱) والله اعلم.

د صوفیه په نیز د «فان لم تکن تراه فانه یراک» تشریح بعضې حضرات صوفیه ددې جملې نه په مقام د محو او فناء باندې استدلال کوی او ددې نې یوه بله تشریح کړې ده لکه فرمائی چه په «فإن لم تکن تراه» کښې «کان» تامه دې او معنی دا ده چه که ته فنا شې نو الله ﷻ به اووینې (۲)

د صوفیه حضراتو په تشریح باندې اعتراضات محققینو عالمانو په دې باندې درې قسمه اعتراضات کړی دی او دا ئې رد کړې دې

① یو دا که چرې «لم تکن» شرط وی نو په دې صورت کښې به «تراه» ددې جزاء وی نو دا مجزوم کیدل پکار دی او دا «تراه» وئیل پکار دی.

په بعضو اشعارو وغیره کښې که په داسې صورت کښې جزم نه راځی نو هغه په ضرورت شعری باندې محمول دې.

② دویم اشکال دا دې چه هم ددې روایت په بعضې نورو طرقو کښې نفی براه راست «رؤیت» باندې مسلط ده په «کون» باندې نه ده لکه چه د سلیمان تیمی او کهمس په روایت کښې «فإنك إن لا تراه فإنه یراك» الفاظ دی او د ابو فروه په روایت کښې او دغه شان د حضرت انس او حضرت ابن عباس رضي الله عنهم په احادیثو کښې «فإن لم تره فإنه یراك» الفاظ دی نو «لم تکن» چه کوم «لم تصر» معنی باندې حمل کړې شوې دې او په مقام د فناء باندې

[دتیرمخ بقیه حاشیه] باندې فاء دتعلیل دپاره ده دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله صاحب هم ددوی د کلام تشریح کوی اوتقدیرراوباسی ((فإن لم تکن تراه فاستمر علی إحسان العبادة فإنه یراک)) عمدة القاری (۲۸۵\۱۱، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹) وفتح الباری ۱۲۰\۱۱)

③ چونکه په ان کښې اصل دا دې چه دا د شرطیت دپاره وی دوصلیت دپاره نه وی حالانکه چه شرطیه اومنلې شی نوپه دې صورت کښې دعلامه سندهی اونووی په رانې او تقریرکښې څه فرق هم نه راځی. ددې وجې پکاردی چه هم شرطیه اوګرځولې شی.

④ ددې نه علاوه د ان وصلیه په اول کښې د واو دخول خو منلې شوې او مسلم دې اوپه ان وصلیه دفاء دخول هم وی دا منقول نه دی نومعلومه شوه چه دلته شرطیه ګرځول غوره دی والله أعلم.

بیا علامه سندهی رحمه الله چه د وصلیه تصریح کړې ده ددې تاویل هم ممکن دی اګرچه دا ان په نحوی اعتبارسره شرطیه دې خوکه دمعنی په اعتبار سره غوراوکړې شی نود وصلیه پشان دې والله أعلم وعلمه أتم واحکم

(۱) ارشاد الساری (۱۴۰\۱۱)۔

(۲) فتح الباری (۱۲۰\۱۱) وعمدة القاری (۲۹۱\۱۱)۔

استدلال کړي شوي دي .دا صحيح نه دي .خکه چه په دي دويم روايت کښې د ..کون.. لفظ نه دي راغلي ② دريم اشکال دا دي کې ،،لم تکن،، شرط وی او ،،تراه،، جزاء وی.نو ورپسې به ،،فإنه يراك،، زائد او بې فائدې وی.(۱)

د مذکوره اعتراضاتو جوابونه ددې دريو واړو اعتراضاتو جوابونه ورکړې شوی د ی.علامه ابراهيم کوراني رحمه الله د رومبی اعتراض جواب ورکولو کښې فرمائيلی دی چه د ،،تراه،، الف کوم چه باقی ساتلې شوې دي.دا ،،من باب إجراء المعتل مجرى الصحيح،، دي.بعضې وختونو کښې ..معتل.. سره د ..صحيح.. معامله کولې شی.لکه اوګورئ. د ..قنبل.. قراءت دي.،،إنه من يتقى ويصبر....،،(۲) دلته د ..يتقي.. ..ياء.. خکه باقی ساتلې شوې ده.چه دا کلمه معتل ده.او معتل ته د صحيح حکم ورکړې شو. لکه د بخاری شريف په روايت کښې دی.،،قوموا فلأصل لكم،،(۳) په دې کښې يو روايت ،،فلأصل،، جزم سره او دويم روايت ،،فلأصلي،، نصب سره دي.حالانکه دريم روايت ،،فلأصلي،، د ،،ياء،، سکون سره دي.چه ددې يو تاويل حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا کړې دي.چه دلته ,,اجراء المعتل مجرى الصحيح.. دي.او بيا ئې د ..قنبل،، روايت په دليل کښې پيش کړې دي.(۴)

او هغه فرمائی.چه د سليمان تيمی او کهمس په روايتونو کښې ،،فإن لا تراه.....،، واقع شوې دي.چه په دې کښې د ،،تراه،، الف باقی ساتلې شوې دي.حالانکه دا شرط دي.او قاعده دا ده.چه مضارع کله شرط وی.نو په دې کښې جزم واجب وی.اوس چه په شرط کښې تاسو د الف د بقاء کوم جواب ورکوئ.هم هغه به مونږ په جزاء کښې د الف د بقاء جواب ورکوو.که دا وايئ.چه تقدير د کلام ،،فإنك إن لا تكن تراه.....،، دي.لکه څنګه چه د مسلم په يو روايت کښې هم دغه شان دی.(۵) نو بيا به خبره هم دلته راواپس کيږی.چه مقصود د نفی ،،کون،، دي. نفی د رؤيت مقصود نه دي.

په دې سره د دويم اشکال جواب هم اوشو.چه په کومو روايتونو کښې ،،کون،، موجود نه دي.هغه هم د ..کون.. په تقدير باندې محمول دی.

دريم اشکال دا شوې وو.چه ،،فإنه يراك،، به زائد او بې فائدې وی.ددې به هيڅ معنی(او مطلب) نه وی؟

---

(۱) دتفصيل ديارہ اوګورئ .فتح الباری(۱۲۰\۱۱) وعمدة القاری (۲۹۱\۱۱)_

(۲) سورة يوسف:۹۰)_

(۳) صحيح البخاری(۵۵\۱۱) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير)_

(۴) فتح الباری(۴۹۰\۱۱) كتاب الصلاة (باب الصلاة على الحصير)-

(۵) صحيح مسلم (۲۹\۱۱) من حديث ابی هريرة رضي الله عنه)_

ددي جواب نې دا وركړو چه ددې ډيره ښه او نفيس (او باريك) معنى ده د ،،فانه يراك،، مطلب دا دي چه كله نبى كريم ﷺ دا اوفرمائيل چه كله ته فناء شې نو الله تعالى به اوګورې نو سوال پيدا شو چه د فناء كيدو نه روستو څنګه يو سړې الله تعالى ليدلې شى؟ نو ،،فانه يراك،، سره ددې جواب طرف ته اشاره كړې شوې ده چه كله ته فناء شې نو تا ته به د الله تعالى په ذريعه بقاء حاصله شى او د ،،به يبصر،، حالت به پيدا شى (۱) ستا اندامونه او جوارح به د الله تعالى تابع جوړ شى هم ددې په ذريعه به ستا ګرخيدل، وئيل او كتل شى (۲)

تبصره او محاكمه حقيقت دا دي چه هيڅ يو اشكال داسې نشته چه د هغې نه څه نا څه جواب ورنكړې شى او د يوكلام يو نه يو توجيه او تاويل اونكړې شى خو د يو كلام او عبارت معنى معلومولو آسانه لاره دا ده چه كوم خلق د اختلافاتو نه ناخبره دى د هغوى په وړاندې عبارت كيخودې شى كومه معنى چه متداول (او عام) طور باندې ددوى په پوهه (او عقل) كښې راشى هم دغه ددې صحيح معنى ده كه يو سړې ددې اختلاف نو نه ناخبره وى او د صوفيه د استنباطاتو نه نا واقفه وى او هغه دا جمله اووائى نو د څه تامل (او سوچ) نه بغير به هم دا معنى په عقل كښې راځى كومه چه حضرات محدثين بيانوى په دې وجه صحيح معنى هم هغه ده كومه چه حضرات محدثينو بيان كړې ده.

تركومې پورې چه د صوفيانه استنباط تعلق دي د حديث باب د تشريح لحاظ كونو نه بغير دا يو مستقل حقيقت دي داسې فنائيت او محويت چه انسان ته د هيڅ خبرې خيال نه وى كه د شريعت د حدودو نه نه اوباسى او په اعمالو د شريعت كښې ددې په وجه خشوع خضوع پيدا كيږى نو جائز دي او په دې كښې هيڅ باك نشته والله اعلم.

په قرآن كريم كښې د ايمان، اسلام او احسان ذكر لكه څنګه چه په حديث باب كښې د ايمان، اسلام او احسان ذكر راغلې دي دغه شان قرآن كريم كښې هم په يو مقام باندې ددې دريو وارو ذكر راغلې دي چه په هغې كښې دا اشاره هم موجود ده چه د ،،احسان،، ډير زيات مراتب دى. لكه الله تعالى فرمائيلى دى: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتٰبِ ۗ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهٖ ۙ وَلَا يَجِدْ لَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ۝ وَمَنْ يَّعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ

---

(۱) كما ورد فى حديث أبى هريرة رضي الله عنه قال قال رسل الله ﷺ إن الله قال من عادى لى ولياً فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلى عبدى بشئ أحب إلى مما إفترضت عليه ولا يزال عبدى يتقرب إلى بالنوافل حتى احببته فكنت سمعه الذى يسمع به وبصره الذى يبصر به ويده التى يبطش بها ورجله التى يمشى بها .. صحيح البخارى ۹۶۳\۲) كتاب الرقاق باب التواضع)۔

(۲) د پوره تفصيل دپاره اوګورئ: الأمم لإيقاظ الهمم للعلامة إبراهيم بن حسن الكردى الكورانى رحمه الله المتوفى ۱۱۰۲ (۱۱۵، ۱۱۸) تحت سياق سند .منازل السائرين لشيخ الإسلام عبدالله الأنصارى مطبوعه مجلس دائرة المعارف النظامية حيدر آباد دكن ۱۳۲۸ھ)۔

وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ۝ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ۝﴾ (۱)

په زړه بې دوارو آيتونو کښې د اسلام او ايمان دوارو ذکر راغلې دې په دې کښې ښودلې شوې دې چه ثواب او عذاب او نجات او ګرفت د چا په اميد او آرزو باندې موقوف نه دې څوک چه بد کوي ګرفتارولې به شي او څوک چه نيک عمل کوي په دې شرط چه ايمان هم لري هغه به جنت ته خي او دخپلو اعمالو ثواب به مومي په دريم آيت کښې د ..احسان.. ذکر راغلې چه په دې کښې ئې دا اشاره هم اوکړله چه د ..احسان.. مراتب بې شميره دي او ،،خلة،، د احسان د ټولو نه اعلى درجه ده.

د سوال په جواب باندې د جبرئيل امين تصديق او د صحابه کرامو تعجب په صحيح مسلم کښې د عماره بن القعقاع په روايت کښې د دريو وارو د جواب په آخر کښې د ..صدقت.. لفظ راغلې دي. د ابو فروه په روايت کښې دي.«فلما سمعنا قول الرجل: صدقت، أنكرناه» د کهمس په روايت کښې دي.«فعجبنا له يسأله ويصدقه» په د مطرف په روايت کښې دي.«أنظروا إليه كيف يسأله، وأنظروا إليه كيف يصدقه» د حضرت انس رضي الله عنه په حديث کښې دي.«أنظروا وهو يسأله وهو يصدقه كأنه أعلم منه» د سليمان بن بريده په روايت کښې دي.«قال القوم: ما رأينا رجلاً مثل هذا، كأنه يعلّم رسول الله ﷺ، يقول له: صدقت صدقت»(۲)

حضرت جبرئيل عليه السلام چه د نبي کريم ﷺ کوم تصديق او تصويب کړې دې. د هغې مطلب په حقيقت کښې دا دې چه د نبي کريم ﷺ جوابات د الله تعالى د منشاء مطابق دي. ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝﴾ (۳) البته صحابه کرام رضي الله عنهم ته تعجب په دې خبره باندې کيدو چه دا سړي نبي کريم ﷺ سره د وړاندې نه په ملاويدونکو. او د نبي کريم ﷺ د ارشاداتو نه مستفيض کيدونکو خلقو څنې هم نه دي او يو طرف ته سوال کوي او د خپل ځان د نا واقف کيدو اظهار کوي او بل طرف ته ..تصديق.. کوي او د خپل ځان د عالم او عارف کيدو اثبات کوي. حالانکه سوال داسې امورو سره متعلق وو چه ددې ماخذ د نبي کريم ﷺ نه سوا بل څوک نشي کيدې.(۴) والله اعلم.

قوله: قَالَ مَتَى السَّاعَةُ: جبرئيل امين تپوس اوکړو چه قيامت به کله راځي؟

قيامت سره د متعلق سوال، د ماقبل سره ربط دلته دا سوال پيدا کيږي چه تير شوي درې وارې سوالونه خو پخپل مينځ کښې مربوط دي چه هلته کښې هم د يو حقيقت يعنې د دين د

---

(۱) سورة النساء: ۱۲۳، ۱۲۵)_

(۲) فتح الباري (۱۱۰، ۱۲۰، ۱۲۱)_

(۳) سورة النجم: ۳و ٤)_

(۴) فتح الباري (۱۲۱۱)_

نعبو او مراتبو بیان وو.او په دې دریو واړو کښې هریو په ترتیب سره پرله پسې د یو بل نه وقوع کښې راځی.. ایمان.. چه ترقی اوکړی.نو ..اسلام.. جوړیږی.او ..اسلام..چه ترقی اوکړی.نو ..احسان.. جوړیږی.په دې کښې خو ډیر ښه مناسبت او ارتباط (تعلق) شته.خو د ..ساعة.. سوال په ظاهره غیر مربوط معلومیږی.

ددې سوال اجمالاً جواب دا دې.چه د ایمان، اسلام، او احسان مجموعه دین دې.اوهم دادین د کاناتو د تخلیق مقصد دې.کله چه ددې دین او ددې د مقتضیاتو تکمیل اوشی.نو د کاناتو ټول انتظام به هم خپلې انتها، ته اورسیږی.او هم ددې نوم ..ساعة.. یا ..قیامت.. دې.نو د ایمان، اسلام، او احسان نه پس د ..ساعة.. سوال بالکل مربوط او صحیح مرتب دې.

ددې تفصیل دا دې.چه فرض کړئ.یو ځانې کښې د یوې جلسې انتظام اوکړې شو او په جلسه گاه کښې هرقسمه ساز وسامان پوره کړې شو.که څوک نوې سړې ملته راشی چاته چه ددې انتظاماتو اطلاع نه وی.نو هغه چه راشی.ډومبې سوال به دا کوی.چه دلته به څه کیږی؟ دا انتظام چا دپاره کیږی؟ د جلسې د مقصد متعلق سوالاتو ختمیدو نه پس که هغه دا ټپوس هم اوکړی.چه دا جلسه به کله ختمیږی؟ او دا تمبوان او پنډال وغیره به کله راغونډولې شی.نو دده دا سوال به بالکل مناسب او د طبعی ترتیب عین مطابق وی.

هرکله چه په دې خبره تاسو پوهه شوئ.نو اوس دلته تاسو په یوه بله خبره پوهه شئ.چه د تخلیق د عالم چه دا یو عالی شان انتظام دې.ددې نه مقصد څه دې؟ د غور کولو نه معلومیږی.چه ټول هرڅه د انسان دپاره پیدا کړې شوی دی.لکه د رب کاینات ارشاد دې.

﴿اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهٗ ظَاهِرَةً وَّبَاطِنَةً﴾(١)او بیا ئې د انسان د تخلیق مقصد بیان کړې دې. ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُوْنِ﴾(٢)او په یو مقام باندې اللہ ﷻ سلسله د نعمت او سلسله د عبادت دواړه جمع کړل.او وې فرمائیل: ﴿يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ۙ الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَّالسَّمَآءَ بِنَآءً ۖ وَّاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۚ فَلَا تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَّاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ﴾(٣)

حاصل دا شو چه تخلیق د عالم او ددې ټول عالی شان انتظام اصلی مقصد عبادت دې.کله چه دا مقصد مکمل شی.نو ټول آسمانونه او زمکه به راټوله کړې شی.او ټول انتظامات به درهم برهم کولې شی.او دا د ,,قیامت.. او ,,ساعت.. معنی ده.خکه چه اوس د انتظام ضرورت پاتې نشو.مقصد مکمل طور باندې حاصل شو.هم په دې وجه نبی کریم ﷺ

---

(١) سورة لقمان: ٢٠)-

(٢) سورة الذاريات :٥٦)_

(٣) سورة البقرة:٢١، ٢٢)_

فرمائی: «بعثت أنا والساعة كهاتين»(۱) یعنی د نبی کریم ﷺ د ظهور نه روستو قیامت نزدې دې د عالم انتظام د باقی ساتلو هیڅ ضرورت نه پاتې کیږی ځکه چه د عبادت اعلی. اکمله او پوره مرتبه په دوی باندې ختمه شوه ددوی نه وړاندې نه ددوی پشان څوک عابد پیدا شوې وو او نه به ددوی نه روستو داسې څوک پیدا شی.نو هرکله چه ددوی ذات مبارک سره د عبادت تکمیل اوشو.کوم چه د عالم د تخلیق مقصد وو.نو بیا دا انتظام ولې باقی ساتلې شی؟ په دې وجه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه زما بعثت او ظهور د قیامت د نزدې کیدو علامت دې

کوم د عالم دتخلیق نه مقصد عبادت دې.ددې د تکمیل متعلق حضرت جبرئیل علیه السلام سوال کړې دې ځکه چه د احسان معنی دعبادت تکمیل ده.اوس هم دا سوال باقی پاتې کیږی.چه د عبادت ددې اعلی او اکملې مرتبې حاصلولو نه پس چه دې ته ..احسان.. ونیلې شی دا عالم به کله اوچتولې شی؟ او قیامت به کله راځی؟ نو د جبرئیل امین دا سوال مرتبط او د طبعی ترتیب عین مطابق دې.(۲)والله اعلم.

یوه شبه او د هغې جواب دلته یوه شبه دا پیداکیږی.چه هرکله د نبی کریم ﷺ ذات گرامی سره د عبادت تکمیل شوې وو.کوم چه د عالم د تخلیق اصل مقصد دې.نو بیا ددوی نه پس دا عالم باقی ولې اوساتلې شو؟ پکار خو دا وه.چه هم دغه وخت دوی سره سره دا (عالم) هم اختتام شوې وې.

ددې جواب حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم صاحب نانوتوی قدس الله روحه ورکړې دې.دوی فرمائی.چه عبادت په دوو طریقو سره کیږی:① یو تکمیل خو د عابدانو د کثرت په اعتبار سره کماً او عدداً دې.② او دویم تکمیل د عبودیت د وظائفو اداکولو په اعتبار سره کیفاً او حالاً دې.د کیفیت په اعتبار سره خو نبی کریم ﷺ تکمیل اوکړو.ځکه چه د پیغمبر دوه رکعتونه د امت د ټولو مونځونو په نسبت. د کیف په اعتبار سره ډیر زیات دی.بیا د ..کیف.. مدار په معرفت باندې دې.د نبی کریم ﷺ معرفت سره د نورو خلقو د معرفت څه نسبت کیدې شی؟

پاتې شو د کم او عدد په اعتبارسره د عبادت د تکمیل معامله. نو تر اوسه پورې ددې وقوع نه ده شوې.البته دا به روستو کیږی.کله چه د دنیا هرکور د اسلام په رڼا روښانه شی.او کله چه کماً د عبادت تکمیل اوشی.نو دا دنیا به راټولولې شی.لکه څنګه چه

---

(۱) أخرجه البخاری فی صحیحه (۹۶۳\۲) کتاب الرقاق) باب قول النبی ﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين من حديث أنس بن مالک وأبی هريرة رضی الله عنهما ومسلم فی صحيحه (۴۰۶\۲) كتاب الفتن باب قرب الساعة والنسائی فی سننه (۲۳۴\۱) كتاب العيدين باب كيف الخطبة من حديث جابر بن عبدالله رضی الله عنهما والترمذی فی جامعه فی كتاب الفتن باب ماجاء فی قول النبی ﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين رقم ۲۲۱۴ وأبوداود الطيالسی فی مسنده (۲۶۶)رقم(۱۹۸۰) و(ص.۲۸۰) رقم ۲۰۸۹)_

(۲) دتفصیل دپاره اوګورئ فضل الباری(۵۳۷\۱) وفتح الملهم (۴۸۴\۱، ۴۸۵)_

دوی (ﷺ) پخپله فرمانیلی دی: «لا یبقی علی ظهر الأرض بیت مدر ولا وبر إلا أدخله الله کلمة الإسلام بعز عزیز أو ذل ذلیل، إما یعزهم الله عزّ وجل، فیجعلهم من أهلها أو یذلهم فیدینون لها»(۱) او دا به د حضرت عیسی(ﷺ) د نزول نه پس کیږی کله چه دا تکمیل اوشی نو بیا به دا انتظام اوچتولې شی. (والله اعلم.

قوله قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ: وې فرمانیل چه د قیامت په باره کښې دچا نه تپوس کړې شوې دې هغه د تپوس کونکی نه زیات نه پوهیږی یعنی څومره چه سائل ناخبره دې هغومره مسئول ناخبره دې

امام حمیدی(رحمه الله) په ..نوادر..کښې هم دا سوال او جواب د حضرت جبرئیل او حضرت عیسی(ﷺ) په مینځ کښې نقل کړې دې او هم دا امام شعبی(رحمه الله) مرسلا روایت کړې دې البته په دې کښې سائل حضرت عیسی(ﷺ) وو او مسئول حضرت جبرئیل(ﷺ) وو هغوی په جواب کښې بعینه هم دا جمله فرمانیلې وه چه «ما المسئول عنها بأعلم من السائل»(۲)

دلته نبی کریم(ﷺ) په جواب ورکولو کښې ،،لا أدری،،یا ،، لا أعلم،، یا ،،ما أنا بأعلم منك،، هم فرمانیلی شو.خو ددې تعبیراتو په ځائې نې د «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» تعبیر اختیار کړې دې.ددې وجه په اصل کښې اشاره کول دی.هغه حقیقت طرف ته. چه په دې جواب کښې زما او ستا تخصیص نشته.بلکه په دنیا کښې هر سائل او مسئول عنه ددې په جواب کښې په یوه سطح باندې دی.هیڅ یوکس ته ددې علم نه دې ورکړې شوې.(۳)

بیا په دې جمله کښې ،،ما،، مشابه بلیس ده.،،المسئول عنها،، ددې اسم دې په ،،بأعلم،، کښې باء زائده د نفی دتاکید دپاره ده.،،أعلم،،خبر دې.(۴)

دلته به د ،،اعلم،، اسم تفضیل کیدو په وجه دا نتیجه نشی اخذ کولې چه زه ستانه زیات پوهه نه یم.او په نفس علم کښې مونږه دواړه برابر یو.دا نتیجه اخستل غلط دی.د نفی د تاکید مطلب دا دې.چه د نفس علم نفی مراد ده.

خلاصه دا چه ددې جملې نه اګرچه په علم کښې تساوی معلومیږی.خو په حقیقت کښې تساوی په عدم علم کښې مقصود ده.چه ما او تا ته ددې د وخت په باره کښې هیڅ علم هم نشته.خکه چه ددې علم الله تعالی سره خاص دې لکه څنګه چه روستو ذکر دی.«إن خمس لا یعلمهن إلا الله»(۵)

---

(۱) مسند أحمد (٤١٦) من حدیث المقداد بن الأسود (رضي الله عنه)_

(۲) فتح المهلم (٤٨٦/١) وفضل الباری(٥٣٦/١)_

(۳) فتح الباری(١٢١/١) وإرشاد الساری(٥٤٠/١)_

(۴) فتح الباری(١٢١/١

(۵) المصدر السابق)_

(۶) المصدر السابق)_

امام نووی رحمه الله ددې جملې نه استنباط کوی فرمانی چه کله د یو عالم نه څه داسې سوال اوکړې شی دکوم چه ده ته علم نه وی نو هغه له صراحت سره ونیل پکار دی چه ماته علم نشته په دې کښې ددې په مرتبه او مقام کښې هیڅ نقص نه لازمیږی بلکه دا ددې د ورع او تقوی دلیل دې (۱)

امام قرطبی رحمه الله فرمانی چه ددې سوال نه اصل مقصود دا دې چه خلقو به د قیامت واقع کیدو د وخت په باره کښې ډیر زیات سوالونه کول په دې وجه ددې سوال په ذریعه ټول خلق منع کړې شو چه دا سوال اونکړې شی خکه چه هرکله جواب «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» ورکړې شو نو د ټولو امیدونه منقطع شول خو کله به قیامت قائمیږی حالانکه ددې نه د مخکنو سوالونو مقصود اوریدونکو ته جواب ښودل وو گویا ددې سوالونو په ذریعه خلق خبرول مقصود دی چه څنګه قسم سوالونه کولې شی او څنګه قسمه سوالونه نشی کولې (۲) والله اعلم.

قوله وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: زه به تاته د قیامت علامات اوښایم.

دکتاب التفسیر په روایت کښې د «ولکن سأحدثك» الفاظ دی (۳) او د ابو فروه په روایت کښې د «ولکن لها علامات تعرف بها» (۴) الفاظ دی ددې روایاتو نه معلومیږی چه دوی پخپله دا علامات ذکرکړی وو حالانکه د کهمس په روایت کښې دا الفاظ دی «قال: فأخبرني عن أمارتها، فأخبره بها.....» (۵) ددې نه معلومیږی چه حضرت جبرئیل علیه السلام دعلاماتو بیانولو مطالبه کړې وه چه په دې باندې دوی دا علامات بیان کړی وو.

د دواړو په مینځ کښې به د تطبیق صورت دا وی چه رومبې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی وو چه زه به تاته علامتونه اوښایم په دې باندې هغوی مطالبه اوکړله. ددې تائید دسلیمان تیمی د روایت په الفاظو سره کیږی هغې کښې دی «ولکن إن شئت نبأتك عن أشراطها، قال أجل» داسې قسمه الفاظ دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دحدیث هم دی په هغې کښې د «حدثني» اضافه هم شته (۶)

«أشراط» د «شَرَط» «بفتحتين» جمع ده ددې معنی د علامت ده (۷)

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) المصدر السابق)_

(۳) صحیح بخاری (۷۰٤۱۲) تفسیر سورة لقمان)_

(۴) فتح الباری (۱۲۱۱۱)_

(۵) المصدر السابق)_

(۶) المصدر السابق)_

(۷) النهایة لابن الأثیر (٤۶۰۱۲)_

امام قرطبی رحمه الله فرمانی چه د قیامت علامات دوه قسمه دی. ① یو هغه علامتونه دی چه معتاد دی. ② او بل هغه علامتونه دی کوم چه غیر معتاد دی. دلته معتاد علامتونه مراد دی کوم چه د غیر معتاد علامتونو مثلاً د مغرب نه د نمر راختلو وغیره نه مقدم وی.(۱) والله اعلم.

بیا دلته دا اشکال شوی دی چه اشراط د جمع صیغه ده. او په جمع کښې علی الاقل درې افراد وی. حالانکه دلته صرف دوه علامتونه ذکر دی؟

ددې ① یو جواب خو دا ورکړې شوی دی چه اقل د جمع دوه دی. ② او دویم جواب. او هم دا اصح دی. دا دی. چه اصل کښې دی روایت کښې اختصار دی. دلته کښې ،،أن تلد الأمة ربها،، او د ،،إذا تطاول رعاة الإبل البهم،، ذکر دی. حالانکه په کتاب الفسیر کښې ،،ولادة،، او د ،،إذا كان الحفاة العراة رؤوس الناس،،(۲) تذکره ده. او د ابن خزیمه په روایت کښې د دریو وارو علامتونو ذکر دی. امام مسلم رحمه الله ددې روایت سند د ..محمد بن بشیر.. په طریق سره ذکر کړې دی. دغه شان اسماعیلی په مستخرج کښې د ابن علیه په طریق سره نقل کړی دی. عماره بن القعقاع هم درې وارې علامتونه ذکرکړی دی. او د حضرت عمر رضي الله عنه په حدیث کښې هم د دریو وارو ذکر دی.(۳) والله اعلم.

قوله: إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا: کله چه وینځه خپل آقا اوزیګوی.

د کتاب التفسیر په روایت کښې د ،،ربتها،، لفظ دی. د حضرت عمر رضي الله عنه په حدیث کښې هم دغه شان دی. د عماره او بن القعقاع او ابو فروه په روایتونو کښې د ،،إذا رأيت المرأة تلد ربها،، الفاظ دی. حالانکه د عثمان بن غیاث په روایت کښې دا جمله د جمع په الفاظو سره ،،الإماء أربابهن،، راغلې ده. د مسلم شریف په یو روایت کښې ،،أن تلد الأمة بعلها،، الفاظ راغلی دی.(۴)

د ،،رب،، نه مراد دلته کښې ،،سید،، او ،،مالك،، دی. که ،،ربة،، وی. نو ددې معنی به ..سیده.. وی. یا به د..نسمة.. په تاویل کښې ګرځولې شی. او مذکر او مؤنث دواړه به مراد اخستلې شی. د ،،بعل،، نه مراد هم ،،رب،، ،،سید،، او ،،مالك،، دی. لکه څنګه چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او نورو مفسرینو د ﴿أتدعون بعلا﴾ (الصافات:۱۲۵) تفسیر په ..رب،،

---

(۱) فتح الباری ۱۲۱/۱ـ

(۲) دا دویم علامت دی.ـ

(۳) فتح الباری (۱۲۱/۱. ۱۲۲)

(۴) فتح الباری (۱۲۲/۱) وعمدة القاری (۲۸٤/۱)ـ

سره کړي دي بعضي حضرات وائي چه د ..بعل.. نه دلته کښې .. زوج.. مراد دي.(۱)
د مذکوره جملې مطلبونه ددې جملې څه مطلب دي؟ په دې کښې اختلاف دي.علامه ابن التين رحمه الله فرمائي چه ددې جملې اووه مطلبونه بيان کړې شوی دی.هغوی دا اووه مطلبونه ذکرکړی دی (۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا اووه مطلبونه اکثر متداخل دی د خلاصې په طور څلور مطلبونه راوخی.

① د تولو نه رومبې مطلب کوم چه زيات مشهور دي.کوم چه امام خطابی رحمه الله ذکرکړي دي.(۳) او امام نووی رحمه الله دا د اکثرو عالمانو قول ګرځولي دي.(۴) دا دي.چه په آخره زمانه کښې کله اسلام ښه خور شی.ملکونه او علاقې فتح کړې شی.د هغوی بچی او ښځې به قيديانې کړې شی.د هغوی نه چه کوم اولاد اوشی.هغه به د پلارانو قائم مقام وی.او د اولاد به هغه حيثيت وی.کوم چه د پلارانو وی.او د پلارانو نه پس به د هغوی د املاکو وارثان وی.په دوی کښې به د هغوی ميراندې هم وی.
خوپه دې باندې اشکال دا دي.چه د وينځو او قيديانو کثرت او د اسلامی حدونو وسعت خو د صحابو رضي الله عنهم په زمانه کښې اوشو.حالانکه دلته سياق د کلام ددې تقاضا کوی.چه دلته د قيامت نزدې هغه علامات بيانول مقصود دی.کوم چه تر اوسه پورې نه دی واقع شوی؟

امام وکيع رحمه الله د ابن ماجه په روايت کښې ددې جملې تفسير کولو کښې فرمائی.،،تلد العجم العرب،،(۵)چه عرب به عجم زيګوی.مطلب دا دي.چه د عرب خلق به عجم ختم کړی.د هغوی ښځې به قبضه کښې راشی.د هغوی نه به اولاد پيداکيږی.او هغوی به د خپلو پلارانو د مرګ نه پس د هغوی وارثان وی.

ابراهيم حربی رحمه الله دا په يو مخصوص صورت کښې پيش کړې دي.فرمائيلی ئې دی.((**الإماء يلدن الملوك فتصير الأم من جملة الرعية، والملك سيد رعيته**)) بيا ئې د دې معنی د نزدې کولو يو صورت دا بيان کړې دي.چه په مخکښې زمانه کښې به خلقو د حرائرو(آزادو ښځو) عزت کولو.او د وينځو نه به ئې ددوی د استفراش (صحبت) او دوی سره د نکاح کولو نه به ئې خان ساتلو.خو روستو معامله الټه شوه.خصوصاً د بنو عباس په زمانه کښې.
خوپه دې باندې هم اشکال واردیږی.چه دا تول واقعات خو دير وړاندې اوشو.او په حديث کښې چه کوم علامتونه بيانولې شی.په ظاهره دا قيامت ته نزدې علامات دی.

---

(۱) فتح الباری(۱۲۲\۱۱)وعمدة القاری(۲۸۹\۱۱)_
(۲) فتح الباری(۱۲۲\۱۱)_
(۳) أعلام الحديث للخطابی(۱۸۲\۱۱)_
(۴) شرح النووی علی صحيح مسلم(۲۸\۱۱)_
(۵) سنن ابن ماجه .المقدمة باب فی الإيمان رقم ۶۳)_

دويم مطلب ني دا بيان كړي شوي دي چه قيامت ته نزدې به انقلاب حال وی. خلق به د مسئلو نه ناخبره وی خلق به د خپل اولاد ميانديې خرڅوی بيا په يو بل خرڅولو. خرڅولو سره به دا د خوی په قبضه کښې راشی کيدې شی چه د جهالت په وجه دوی سره د خادمانو پشان معامله اوکړی يا هغې لره خپله مستفرشه (موطوءه) جوړه کړی

په دې باندې اشکال کړې شوې دي چه د ام ولد د بيع مسئله خو مختلف فيها ده دا دلته ذکر کول ني بې معنی دی دلته خو علامات د قيامت ذکر کولې شی هم دا وجه ده چه ددې حديث نه بعضې عالمانو د ام ولد د بيع په جواز باندې استلال کړې دې او بعضو په حرمت باندې. نو په دوی باندې نورو عالمانو نکير کړې دې چه دا خو د قيامت علامات دی ددې حلت او حرمت سره څه تعلق دې؟ يعنی ددې نه په حلت او حرمت باندې استدلال کول صحيح نه دې

ددې جواب دا دې چه دلته مطلقاً د امهات اوْلاد د بيع کثرت خودل مقصود دی او هم دا د قيامت د نزدې کيدو علامت دې ددې دجواز او عدم جواز او د حلت او حرمت نه بحث او مناقشه مقصود نه ده خکه چه د قيامت د علاماتو دپاره دا ضروری نه ده چه دا مباح وی يا غير مباح وی دا خو محض علامات دی.

بعضو عالمانو ددې يو دريم صورت دا بيان کړې دې چه دلته مسئله د ام ولد اخستلو سره متعلق نه ده بلکه دې صورت سره متعلق ده چه يوه وينځه ده او ددې سره يوکس وطی بالشبهه اوکړله چه ددې نه يو آزاد پيدا شو يا د وينځې نکاح يو کس سره اوشوه او د هغه نه ئې اولاد اوشو چه غلام دې يا دې وينځې سره يو کس زنا اوکړله چه د هغې نه اولاد اوشو بيا دا وينځه خرڅه کړې شوه او دا مسلسل خرڅيدله تردې چه دا خپل خوی يا لور واخستله.

بعضې عالمان فرمائی چه اصل کښې د زمانې انقلاب مقصود دې چه اولاد به خپلو ميانډو سره د بې مروتئ او نافرمانئ معامله کوی ددوی د فرمانبردارئ په ځائې به دوی سره حاکمانه انداز اختياروی دحافظ ابن حجر رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې (۱) والله اعلم.

قوله: وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ: او کله چه د تورو اوښانو څرونکی د کورونو په جوړولو کښې خپل مينځ کښې فخر شروع کړی.

د ،، تطاول،، معنی ،،تفاخر،، ده (۲) ،،رعاة،، د ،،راع،، جمع ده لکه څنګه چه ،،قضاة،، د ،،قاض،، جمع ده (۳)

،،البهم،، دا د باء موحده په ضمې او د ،،هاء،، په سکون،، سره دې د ،،بهيم،، جمع ده.

---

(۱) دپوره تفصيل دپاره اوګورئ . فتح الباری (۱۲۲\۱ و ۱۲۳) وعمدة القاری (۲۸۹\۱)ـ

(۲) عمدة القاری (۲۸۵\۱) وفتح الباری (۱۲۳\۱)ـ

(۳) المصادر السابقة)-

ددي معنى ..اسود.. ده.[1]دا مجرور دي.خكه چه د ..الابل.. صفت دي.[2]تور اوښ په عربو کښې حقير مال ګڼلې کيږي.[3]مطلب دا دي.چه کوم خلق حقير او کم تر وی.هغوی سره مالونه وی.لوئي لوئي بلډنګونه او لوئي لوئي محلونه جوړ کړی.او تفاخر شروع کړی.
د يو بل روايت مطابق ،،الهيم،، مرفوع دي.[4]په دي صورت کښې به ،،رعاة،، صفت وی.[5]
او ددي معنى به يا دا وی.چه دا څرونکی به تورږنګي (حبشيان) وی.[6]يا دا مطلب دي.چه دا به مجهول الانتساب وی.[7] يعنی اوچت نسب والا به نه وی.خکه چه اوچت نسب والا سړي مشهور وی.والله اعلم.
حاصل ددي جملي دا دي.چه د قيامت د علاماتو نه يو علامت دا دي.چه حالات به بالکل بدل شي.څرونکی به د علم نه بالکل بې خبره وی.او د ښکته درجي خلق به په ښارونو باندې قابض شي.دوی سره به د مالونو کثرت وی.او ټول همت او پوره فکر به عمارتونو جوړولو او په دي باندې فخر کولو کښې صرف کيږی.،،والله أعلم بالصواب،،_
ګويا د قيامت په دي دوارو علامتونو کښې رومبې علامت ،،إذا ولدت الأمة ربها،، کښې تدبير منزل کښې. فساد طرف ته اشاره ده.چه خانه داری نظام به خراب شي.واړه به دغټو خبره منل پريږدی.او دوی به نافرمانه جوړ شی.او په دويمه جمله ،،إذا تطاول.....،، کښې اشاره ده.مدنی سياست کښې د احوالو انقلاب طرف ته چه په انتظام د مملکت کښې به تباهی ښکاره شی.کوم خلق چه نا اهله وی.هغوی به مشران جوړشی.په يو حديث کښې راغلی دی.،،إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة،،[8] دغه شان په يو بل حديث کښې دی.«لا تقوم الساعة حتى يكون أسعد الناس بالدنيا لكع بن لكع»[9]
کوم علامتونه چه نبی کريم ﷺ بيان کړی دی.دا ټول په ټول علامتونه چه نن په څومره تيزئ

---

[1] أعلام الحديث للخطابی(١/١٨٢)_
[2] فتح الباری(١/١٢٣) وعمدة القاری(١/٢٨٦و ٢٨٧)_
[3] فتح الباری(١/١٢٣)_
[4] عمدة القاری(١/٢٨٧) وفتح الباری (١/١٢٢)_
[5] أعلام الحديث للخطابی (١/١٨٢)_
[6] شرح النووی على صحيح مسلم (١/٢٩) وفتح الباری(١/١٢٣) وعمدة القاری(١/٢٨٧)-
[7] أعلام الحديث (١/١٨٢) والمصادر السابقة)-
[8] صحيح بخاری(١/١٤) كتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشتغل فی حديثه فأتم الحديث ثم أجاب السائل رقم ٥٩ و(٢/٩٦١) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ٦٤٩٦)_
[9] جامع الترمذی كتاب الفتن باب منه (أی مما جاءمن أشراط الساعة)رقم الباب (٣٧) رقم الحديث (٢٢٠٩)_

سره بنکاره کیږی دا د هیڅ چا نه پټ نه دی

قوله فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةَ: (د قیامت علم) په دې پنځو څیزونو کښې دې چه دهغې علم د الله تعالی نه سوا هیڅ چا سره نشته بیا نبی کریم ﷺ ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ تلاوت کړو.

دا ،،فی خمس،، دمبتدا محذوف خبر دې او ددې متعلق هم محذوف دې تقدیر به داسې وی «علم وقوع الساعة داخل فی خمس.....» د جار مجرور متعلق محذوف کول جائز دی لکه څنګه چه په آیت کریمه ﴿وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ﴾ (۱) کښې د ،،فی تسع آیات،، متعلق محذوف دې او تقدیر ئې داسې دې «اذهب إلی فرعون بهذه الآیات جملة تسع آیات»(۲)

هغه پنځه څیزونه د کومو ذکر چه د قرآن کریم په دې آیت کښې شوې دې دا دی

① ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ (۲) ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ ③ ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾

④ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ ⑤ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ (۳)

ایا مغیبات په پنځو امورو کښې منحصر دی؟ دلته سوال کیږی چه آیا د الله تعالی علم هم دې پنځو څیزونو سره خاص دې؟ حالانکه علم د الله تعالی غیر متناهی دې او دده د علم په وړاندې چه د ټول مخلوق علوم یوځائې شی بیا به هم متناهی وی او قاعده ده چه د غیرمتناهي نه متناهی اوخکلې شی نو بیا هم هغه غیر متناهی وی نو بیا پنځو سره د تخصیص څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې چه علامه سیوطی رحمه الله په ،،الدر المنثور،، کښې روایت نقل کړې دې په هغې کښې راغلی دی چه دا آیت د یو سړی د سوال په جواب کښې نازل شوې وو چه هغه ددې پنځو سوالونو په باره کښې سوال کړې وو (۴) نو په جواب کښې هم دا پنځه ذکرکړې شوی دی تخصیص مقصود نه دی (۵)

بعضې حضرات فرمائی چه عام طور باندې انسان هم ددې پنځو څیزونو په باره کښې سوال کوی هم ددې شوق لری او هم دې طرف ته توجه ورکوی په دې وجه ددې تخصیص اوکړې شو.

بعضې حضرات فرمائی ،،ذکر عدد لاینفی غیرہ،، که دلته د بعضو تخصیص اوکړې شو نو د

---

(۱) سورة النمل:۱۲)-

(۲) فتح الباری(۱۱\۱۲۳) وعمدة القاری(۱۱\۲۸۷)_

(۳) سورة لقمان: ۳٤)_

(٤) تفسیر درالمنثور(۵\۱۶۹)_

(۵) عمدة القاری(۱۱\۲۹۳)_

باقی نفی نه لازمیږی
شیخ الاسلام شبیر احمد عثمانی ﷺ فرمانی په دې آیت کښې د پنځو څیزونو ذکر شوې دي احادیثو کښې دي ته ،،مفاتیح الغیب،، فرمانیلی شوی دی.(۱) چه ددې کلی علم سوال دالله تعالی نه هیڅ چاته نشته.په حقیقت کښې په دې پنځو څیزونو کښې د تولو غیبیه اکوانو، انواعو طرف ته اشاره ده.چه په هغې کښې تول غیر متناهی مغیبات شامل دی.
مغیبات اولاً په دوه قسمه دی:① د کومو تعلق چه جنس احکامو سره وی.② یا جنس اکوان سره وی.
کوم مغیبات چه جنس احکام دی.د هغې علم کلی او اصولی د ضرورت په اندازه نبی کریم ﷺ او تیرو شوو انبیاء کرامو علیهم السلام ته ورکړې شوې وو.د امت اذکیاو ددې تفصیل او تبویب اوکړو.ددې نه خو دلته کښې بحث نه دې.ځکه چه دا الله تعالی سره کلیتاً مختص پاتې نشو.
دلته بحث مغیبات اکوان سره دې.ځکه چه ددې کلیات او اصول خو الله تعالی کلیةً خپل ځان سره مختص ساتلی دی.البته په جزئیات منتشره باندې ئې ډیرو حضراتو ته د استعداد مطابق اطلاع ورکړله.او نبی کریم ﷺ ته ددې نه هم دومره عظیم الشانه او زیاته حصه ملاو شوه.چه دهغې هیڅ اندازه نشی کیدې.او دا مغیبات اکوان غیر متناهی دی.خو ددې پنځه انواع دی.① مکانی، ② زمانی ،او د زمانی بیا درې انواع دی:① هغه کوم چه ماضی سره متعلق دی..② هغه کوم چه حال سره متعلق دی.③ هغه کوم چه مستقبل سره متعلق دی.مجموعی طور باندې دا څلور انواع دی.
بیا د قیامت د وخت علم اګرچه په دې څلورو کښې داخل وو.ځکه چه دا اکوان مستقبلیه ځنې دي.البته دا ئې جدا ذکرکړو.ځکه چه دا یوه ډیره لویه حادثه ده.چه داسې قسمه حادثه کله هم دنیا ته راپیښه نشوه.او نه به بیا راپیښه شي.هیڅ یو مخلوق ته ددې د وخت علم ورنکړې شو.په دې وجه ئې خصوصیت سره دا مستقلاً ذکرکړو.
ددې پنځو څیزونو نه ﴿بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ مغیبات مکانیه طرف ته اشاره ده. او ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾ مغیبات زمانیه حالیه طرف ته اشاره ده. ځکه چه آثار د حمل فی الحال ښکاره دی. ﴿مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ سره مغیبات زمانیه مستقبلیه طرف ته اشاره ده.
اوس یو ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ پاتې شو.غالباً په دې کښې مغیبات زمانیه ماضیه طرف ته اشاره ده.یعنی باران چه راځی.نو معلومیږی.خو دا چاته معلومه نه ده.چه د مخکښې کوم داسې اسباب ښکاره شوی وو.چه تیک هم په دې وخت ، په دې ځای به ، په دومره اندازه باران کیږی.
حاصل دا چه ددې پنځو څیزونو ذکر سره د تول اکوان غیبیه علم کلی طرف ته اشاره کول مقصود دی.حصر مقصود نه دې.(۲)

---

(۱) صحیح بخاری(۶۶۶\۲) کتاب التفسیر.سورة الأنعام باب قوله: ﴿ وعنده مفاتح الغیب لا یعلمها إلا هو ﴾)_
(۲) تفسیرعثمانی (۵۵۲) حاشیه وفضل الباری(۵٤۰\۱۱و ۵٤۱)_

ایا په کوم غیبیه باندې اطلاع حاصلیدل ممکن نه دی؟ ددې بیت په رد سره د سې کیدل پک.
وو چه ددې پښتو خبرونو نه د هیڅ یو جزئي خبرې عدم علم چه حاصل شي حالانکه موږ
په سوسو و قضیو ددې په خلاف ګورو د وب.کرم ﷺ کرامتونه کثرت سره منقول
دي چه هغه ددې خصوص په خلاف باندې دلالت کوي حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه د رحمت
معلوم شوې وو او دوی د وفات نه وړاندې د خپلې حاملې بڅې متعلق فرمانیی
وو چه ددې به نور کیږي په دې وجه دوی وصیت وفرمانیلو چه د حمل دې جینۍ وي
شي او ترکه دې تقسیم کړې شي (۱). دغه شان په پنجاب کښې یو بزرګ وو عبد الله شاه.
دا د حضرت میان جي نور محمد جهنجهانوی رحمه الله پیرهانی وو و د حضرت شاه
عبد الرحیم ولایتی خلیفه مجاز وو دوی چه به د مشوره پیدا کیدو د درد تکلیف وزکونو نو
ورسره به ني دا هم فرمانیل چه هلته به کیږي او که جینۍ. د دوی مشهور کرامت وو دغه
شان به منجمین او کاهنان پیشګویي کوي چه دا کله کنه د وقوع مطابق بنکاره
کیږي دغه شان تن صب د جدیدو آلاتو په ذریعه دا معلوموي چه په رحم کښې دننه د بچي
جنس څه دي؟ د محکمه موسمیات دهرین د ډرن کیدو یا نه کیدو په باره کښې وړاندې
خبر ورکوي ددوی دا پیش ګوئي ډیر خل ډیر صحیح کیږي
ددې اشکال د جواب نه وړاندې یوه مقدمه باندې پوهه شئ که د یو څیز څه اصول وي او
څه فروع وي نو اصلي علم به هغه وخت وي کله چه ددې د اصولو علم وي فرض کړئ یو
سړي د سل دوو سوو. یا د دوه څلور زرو مرضونو او ددې نسخې ګوته ګوته او رټ یاد
کړي نو آیا ده ته به طبیب وئیلې شي؟ بلکه طبیب به هغه کس ګڼلې کیږي کوم چه د طب
د اصولو او ددې د فن نه خبر وي اګرچه مرضونه او نسخې ټې نه وي ګوته (یاد) کړي دغه
شان به عالم هغه کس وي کوم چه د علم د اصولو نه خبر وي فقیه هغه نه دي چاته چه صرف
جزئیات د فقهي یاد وي بلکه فقیه به هغه کس وي کوم چه په اصول او مأخذ باندې علم
وي اګرچه جزئیات ورته یاد وي.
خلاصه د کلام دا ده چه حقیقي علم هغه دي چه ددې د اصولو نه واقف وي نو د یو څیز
عالم ته به هغه وخت وئیلې شي کله چه ددې د اصولو نه خبردار وي.
په دې مقدمه د پوهیدو نه پس په دې پوهه شئ چه د غیب جزئیات هم شته او کلیات هم
شته لکه څنګه چه د طب جزئیاتو یادولو والا ته د طب عالم او طبیب نه وئیلې کیږي دغه
شان په غیبي جزئیاتو باندې پوهیدونکی ته عالم غیب نشي وئیلې.
د کلیاتو د علم مطلب دا دي چه قاعده اوښودلې شي چه مثلاً فلانۍ قاعدې سره
اوپیژندلې شي چه فلانی ځاني کښې به په فلانی وخت دومره انچه باران کیږي او بیا هم
هغومره باران هغه وخت کښې اوشي د کوم چه تعین شوې وي په دې کښې تاخیر نه وي نو
څوک چه ددې قاعدې علم لري هغه ته به عالم غیب وئیلې شي او چاته چه ددې قاعدې علم
نه وي هغه ته عالم غیب نشي وئیلې کیدې.

---

(۱) صفة الصفوة لابن الجوزی(۱/۲۶۶) ذکر مرض أبی بکر ووفاته رضی الله عنه.

اوس مونږ وایو چه دنیا کښې هیڅ یوکس ته عالم غیب نشی وئیلې کیدې. خکه چه هیڅ یوکس ته هم د کلیات تکوینیه علم نشی کیدې صرف یو ذات دې. او هغه د الله تعالی ذات دې چه هغه ته د تکوینیاتو علم محیط حاصل دې. البته د بعضو امورو انکشاف کیږی. خو دې ته علم نشو وئیلې. که په یوه طریقه مونږ ته معلومه شی چه ددې په خیټه کښې هلك دې. خو که څوك تپوس اوکړی چه هلك ولې دې؟ نو یقیناً چه مونږ سره به ددې جواب نه وی. نو د قاعدو او د غیب د اصولو علم هیڅ یو نبی. هیڅ ولی ته نشی کیدې. دا علم د الله تعالی قدرت سره مخصوص دې. که د یوې قاعدې علم وی. نو دا مفتاح جوړیږی. د ډیرو د جزئیاتو د علم. پخپله الله تعالی فرمائیلی دی: ﴿وَعِنْدَهُۥ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ﴾ ددې نه معلومه شوه. چه د غیب د قواعدو او ضوابطو علم. او په تکوینیاتو کښې د غیب د کلیاتو علم سوا د الله تعالی نه بل چا ته نشته. البته د بعضو جزئیات خبر کیدې شی. البته د تشریعاتو په میدان کښې د کلیاتو علم غیب انبیاء علیهم السلام ته شته. خکه که دا علم دوی ته ورنکړې شی. نو ددوی په کار کښې به فرق راشی. البته دا په دومره اندازه ملاویږی. څومره چه الله تعالی د خپل حکمت موافق ورکړی.

خلاصه داچه په حوادثو د زمانې باندې څوك خبریدې نشی. او د جزئیاتو عالم ته عالم غیب نشی وئیلې کیدې. پاتې شو د یو جزئی علم چا باندې منکشف کیدل. نو دا بله خبره ده. او دا انبیاء علیهم السلام او اولیاء کرامو رحمهم الله دواړو ته کیږی. البته په دې دواړو کشفونو کښې فرق وی. او هغه فرق دا دې. کوم چه په سورت جن کښې فرمائیلې شوې دې. ﴿عَٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِۦٓ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُۥ يَسْلُكُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦ رَصَدًا﴾ (۱) یعنی هغه عالم غیب دې. او په غیب باندې څوك حاوی او مسلط کوی نه، البته انبیاء او رسولانو ته چه د تشریعاتو او تکوینیاتو څنې چه څومره باندې غواړی. خبروی. په دې طریقه چه هیڅ یو څیز په دې کښې نه خلل انداز کیږی. نه نفس ته څه خلل وی. نه شیطان ته، نه څه قسمه شك او شبهې ته څه خلل وی.، غرض دا چه د هر څیز نه محفوظ وی. خکه چه ددې نه وړاندې روستو پهره دار وی. ددې نه معلومه شوه. چه نبی ته کوم کشف کیږی. یا وحی راځی. هغې سره پهره داران وی. په دې وجه دې کښې د غلطئ احتمال نشی کیدې. په خلاف د ولی د کشف. چه په دې کښې د غلطئ احتمال هم شته. اود شبهې ګنجائش هم وی. په دې وجه دواړه برابر نشی کیدې. اوس دوه فرقونه شو. د نبی علم قطعی دې. او د ولی علم ظنی دې. هلته د الله تعالی ذمه داری شته. او دلته نشته. او دا ټول د علم جزئیات دی. د کلیاتو علم دالله تعالی سره مختص دې. داعلوم نه نبی ته حاصل دی. اونه ولی ته. دوی ته چه څومره حاصلیږی. که هر څومره زیات وی. ټول جزئیات دی. په دې وجه ورته عالم غیب نشی وئیلې کیدې.

بیا دلته ددې وضاحت هم ضروری دې. چه د ،،غیب،، معنی ده. «ما لا يقع تحت الحواس، ولا تكتفيه بداهة العقل» او کوم غیب سره چه الله تعالی منفرد دې. په هغې کښې دومره قید نور

---

(۱) سورة الجن/۲۶، ۲۷)-

هم دي. ،،ولم ينصب عليه دليل،،(۱) يعنى په نظر او فكر او دليل عقلى سره هم معلومه نشى. كنى بيا به غيب نه وى.
پاتي شو نجوميانو ته علم كيدل، او پيشنگوياني وغيره كول، يا د كسوف او خسوف متعلق څه ښودل، نو دا په اصل كښې علم غيب نه دي. ځكه علم غيب هغه دي. كوم چه د عقل په ذريعه حاصل نشى. او دا نجوميان چه كوم څه وائى. دا ټول حسابى څيزونه دى. چه دا هر سړي حاصلولې شى. څوك چه دا فن د عقل په ذريعه زده كړى. او په دې كښې د غلطئ هم هميشه احتمال وى. كه حساب صحيح شو. نو نتيجه به صحيح راوځى. كه حساب غلط شو. نو نتيجه به غلطه راوځى.
دغه شا ن مون سون (بادونه) كتل. او دا وئيل چه فلانى خائې كښې به باران كيږى. او دآلاتو په ذريعه د مون سون مقدار معلومول. او دا حكم وركول چه دومره ډكرى باران به كيږى. دا علم غيب نه دي. دا خو به علاماتو سره د ذى علاماتو علم حاصلول دى لكه څنگه چه نبض كتلو سره تبه معلوموى. او د تهرمامیتر آلې په ذريعه د حرارت مقدار ښائى.
بيا په مون سون سره چه د باران كوم خبر وركولې شى. هغه محض تخمينى (اټكل) وى دا دير څل مشاهدې او تجربې سره غلط ثابتيږى. نو دا علم چرته شو؟ صرف يوه تخمينه شوه البته يقين سره پوره تعين اوكړى. چه فلانى وخت به، په فلانئ خاص رقبه او په محدود خطه كښې خاص دومره مقدار باران كيږى. كه ټوله دنيا ملاو شى. نو بيا هم دا نشى ښودلې.
دغه شان كه بالفرض د آلاتو په ذريعه يو ډاكټر نن صبا ايكسرى اوباسى. او ،،مافى الارحام،، اوښائى. چه هلك دي او كه جينئ ده. دې ته به هم علم غيب نشى وئيلې. ځكه چه دا خو حاسه سره علم حاصلول دى. غيب چرته پاتې شو. (۲) والله سبحانه أعلم.
مسئله د علم غيب د قرآن او حديث د نصوصو په رڼا كښې د علم غيب په مسئله كښې د اهل حق اهل السنة والجماعة مسلك بالكل بنكاره او بې غباره دي.
علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى: د كل مغيباتو علم سوا د الله تعالى نه هيڅ چاته حاصل نه دي. نه د يو غيب علم يوكس ته بالذات د الله تعالى د عطاء نه بغير كيدې شى. او نه مفاتيح غيب (د غيب هغه كنجيانې د كوم ذكر چه سورة انعام كښې تيرشو) الله تعالى يو مخلوق ته وركړې دي. البته بعض بنده گان ئې په بعضو غيبونو باندې پخپل اختيار سره خبر كړى دى. ددې وجه وئيلى شو. چه فلانى سړى ته الله تعالى په غيبو باندې خبر وركړې دي. يا ئې د غيبو خبر وركړو. خو د دومره خبرې په وجه قرآن او سنت په هيڅ يو خائې كښې يو سړى باندې د ،،عالم الغيب،، يا د ،، فلان يعلم الغيب،، اطلاق نه دي كړې. بلكه احاديثو كښې په دې باندې انكار كړې شوې دي. ځكه چه په بنكاره دا الفاظ د الله تعالى د ذات سره دعلم غيب د اختصاص خلاف پيداكوى. په دې وجه محققين عالمان اجازت نه وركوى.

---

(۱) تفسير روح المعانى (۱۱٤/۱) تفسير قوله تعالى: ﴿الذين يؤمنون بالغيب﴾.
(۲) ددې تولو تفصيلاتو د پاره اوگورئ: فضل البارى (۵۳۸/۱، ۵٤۱) درس بخارى (۲۹۱/۱، ۲۹۳).

چه د داسي قسمه الفاظو په یو بنده باندي اطلاق اوکړي شی اګرچه لغتا صحیح وی.
لکه د یوکس دا وینا چه ،،إن الله لایعلم الغیب،،(الله تعالی ته علم غیب نشته)سخت ناروا او بي ادبی ده. اګرچه دهغه مراد دا وی.چه د الله تعالی په اعتبار سره هیڅ یو څیز دسره غیب نه دي یا د یو کس د ،،حق،، نه مرګ. او د ،،فتني،، نه اولاد . او د ،،رحمت،، نه باران مراد اخستل. او دا الفاظ وئیل. چه ،،إن اکره الحق، وأحب الفتنة وأفر من الرحمة،، سخت مکروه او قبیح دی.اګرچه د نیت او مراد په اعتبار سره قبیح نه دی.دغه شان ،، فلان عالم الغیب،، وغیره الفاظو اوګڼړه.
او یوهه شئ.چه علم غیب نه زمونږ مراد صرف ظنون او تخمینات نه دی.او نه هغه علوم مراد دی.کوم چه قرائنو او دلائلو سره حاصل کړي شی.بلکه دکوم دپاره چه څه دلیل او قرینه موجود نه وی.هغه مراد دي.(۱)
د اهل سنت والجماعت د عقیدي خلاصه د اهل سنت د عقیدي خلاصه دا ده.چه علم ذاتی محیط تفصیلی کوم چه بلا استثناء ټولو معلوماتو باندي حاوی وی.دا د الله تعالی دخواصو څخه دي.په دي کښي نه څوک رسول شریك دي.نه غیر رسول.
بیا د الله تعالی په عطاء سره په ذریعه د وحی یا الهام د عالم شهادت پشان دعالم غیب هم ډیر څیزونه د الله تعالی مقرب بندګانو ته معلومیږی.او په دي کښي دانبیاء او ملائکو علیهم السلام حصه د ټولو نه زیاته ده.او په ډله د انبیاو کښي هم خاص کر د سیدالانبیاء والمرسلین خاتم النبیین ﷺ درجه په دي کمال کښي دټولو نه زیاته اوچته ده.او دوی د الله تعالی نه پس د ټولو نه زیات عالم دي.
خو ددي باوجود دا وئیل صحیح نه دی.چه نبی کریم ﷺ ته دټولو ممکناتو حاضره او غائبه علم عطاء کړي شوي دي.او دا عقیده هم صحیح نه ده.چه نبی کریم ﷺ ته د ،،ماکان وما یکون إلی یوم القیامة،، علم حاصل وو.او د عالم پیدا کولو د ابتداء نه واخله، جنت او دوزخ ته داخلیدو پوري هیڅ ذره د نبی کریم ﷺ دعلم نه بهر نه ده.ځکه چه د بعضو ،،ماکان وما یکون،، علم نبی کریم ﷺ ته نه کیدل د کتاب او سنت د نصوصو نه ثابت دي.ددي نه اختلاف کول محبت نه دي.بلکه بغاوت او ضلالت دي.
د مولوی احمد رضاخان بریلوی او دده د متبعینو عقیده مولوی احمد رضاخان بریلوی چه په مختلفو کتابونو کښي کوم څه لیکلی دی.د هغي په رنړا کښي ددوی مسلك دا دي.چه د عالم د پیدا کولو د ابتداء نه واخله تر دمحشر د هنګامي (د حساب اوکتاب وغیره) ختمیدو. یا په نورو الفاظو کښي داسي چه جنت او دوزخ ته داخلیدو پوري ټول واقعات جزئیه اوکلیه.دینیه اودنیویه علم تفصیلی محیط، نبی کریم ﷺ ته عطاء کړي شوي دي.(۲)

---

(۱) تفسیرعثمانی(۵۱۰)۔
(۲) أنباء المصطفی (ص.۳) والکلمة العلیا(ص.۲۳)۔

دلته د یوځیز تحقیق ضروری دي.هغه دا چه دا حضرات ددي علم حصول نبی کریم ﷺ دپاره د کوم وخت نه منی؟ په دي کښي دي خلقو عجیبه خبط (او خلط) کړې دې.یوصاحب فرمائی چه نبی کریم ﷺ کوم وخت دمور په خیټه کښي وو هغه وخت دوی ته دا د،، ماکان و مایکون،، علم حاصل شوي وو.لکه قاضی فضل احمد صاحب لدهیانوی پخپل کتاب ..انور آفتاب صداقت.. کښي یو روایت دا نقل کړي دي.چه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه ..لوح محفوظ باندي قلم چلیدو.او ما اوریدو.حالانکه زه د مور په خیټه کښي ووم ....او بیا ئې ددي نه دا نتیجه راوښکلي ده.چه ..ددي نه ښکاره معلومیږی چه نبی کریم ﷺ ته د مخلوق د ابتداء نه علم غیب حاصل دي.لوح محفوظ ددوی په وړاندي اولیکلي شو د مور په خیټه کښي علم غیب حاصل وو.(۱)

دویم قول دا دي.چه دا علم دوی ته په شب معراج کښي حاصل شو.هم دا قاضی فضل احمد صاحب لدهیانوی په مذکوره کتاب کښي یو څو عبارتونو نقل کولو نه پس لیکی ..ددي عبارتونو حاصل دا دي.چه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.چه په شب معراج کښي زما په حلق کښي یوه قطره (څاڅکي) واچولي شو.چه ددي په فیضان سره ماته د ،، ماکان وسیکون،، علم حاصل شو.(۲)

چونکه دا دواړه قولونه د ډیرو قطعی نصوصو خلاف دی.په دي وجه مولوی احمد رضاخان بریلوی دا دواړه اقوال اختیار نکړل.بلکه ددوی په نیز نبی کریم ﷺ ته دا علم د ،،ماکان وما یکون،،د ټول قرآن نازلیدو نه پس حاصل شو.لکه چه مولوی احمد رضاخان بریلوی لیکی.. او دا علم د قرآن عظیم ،،تبیاناًلکل شئ،، کیدو ورکړو.او بیا ښکاره ده.چه دا وصف د پوره کلام مجید دي.د هر آیت یا سورت نه دي.نو د جمیع قرآن د نزول نه وړاندي که د بعضو انبیاء علیهم السلام نسبت ارشاد وی.﴿ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ﴾ د منافقینو په باب کښي اوفرمائیلی شی.﴿لاتعلمهم﴾هیڅ کله ددي آیتونو نفی او احاط د نبی کریم ﷺ د علم نافی نه دی.(۳)

د بریلوی حضراتو دلائل او دهغې جوابونه مولوی احمد رضاخان بریلوی او ددوی متبعینو د قرآن کریم د بعضي آیتونو او یو څو حدیثونو نه ددي غلط تاویلاتو کولو سره استدلال کړې دي.مونږ دلته مختصر ددوی د اهم دلیلونو جائزه اخلو.

① ددي حضراتو یو دلیل د الله تعالی دا ارشاد دي.﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّهُدًى وَّرَحْمَةً وَّبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِيْنَ﴾(۴)او د الله تعالی ارشاد دي.﴿مَا كَانَ حَدِيْثًا يُّفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيْقَ الَّذِيْ بَيْنَ

---

۱) انوارآفتات صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
۲) انوارآفتاب صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
۳) أنباء المصطفی(ص،٤)_
۴) سورة النحل :۸۹)_

يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ....﴾ [1] دغه شان د الله تعالى فرمان دي ﴿مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ﴾ [2] خان صاحب ليکي چه ..نکره په حيزدنفي کښې مفيده د عموم ده او لفظ د ..کل..خو داسې عام دي چه هيڅ کله هم خاص نه مستعمليږي او عام په افاده د استغراق کښې قطعي ده او نصوص به همېشه په ظاهر باندې محمول کيږي د دليل شرعي نه بغير د تخصيص او تاويل اجازت نشته. کنې شريعت نه به امان اوچت شي... [3]

هم ددې نصوصو په لحاظ سره خان صاحب بريلوي او ددوی د متبعينو په نيز .. بې شکه الله تعالى خپل حبيب اکرم ﷺ ته د اولين او آخرين ټولو علم ورکړو .مشرق نه تر مغربه پورې. عرش نه تر فرش پورې، ټول هر څه ئې دوی ته اوښودل د ملکوت السماوات والارض شاهد ئې جوړ کړو. د ازل د ورځې نه واخله تر د آخرت د ورځې پورې ئې ټول ماکان و ما يکون دوی ته اوښودل. د مذکوره څيزونو نه هيڅ يوه ذره د حضور اکرم ﷺ د علم نه بهر پاتې نشوه. علم عظيم د حبيب کريم ﷺ دې ټولو ته محيط شو نه صرف اجمالاً بلکه هر صغير وکبير، هر رطب ويابس. کومه پانړه چه غورځيږي. د زمکې په تيرو کښې چه کومه دانه هر چرته غورځيږي. ټول ئې جدا جدا تفصيلاً اوپيژندل..... [4]

خو ددې حضراتو ددې آيتونو نه د نبی کريم ﷺ دپاره د کلی علم غيب دعوه کول بالکل باطل او مردود ده.

① رومبنۍ وجه دا ده. چه دا دې واړه آياتونه مکی دی. [ايا دريم آيت کښې د ..انکتاب.. نه د بعضو حضرات مفسرينو په نيز لوح محفوظ مراد دي. قرآن کريم مراد نه دي [5] که ددې مکی آيتونو نه نبی اکرم ﷺ دپاره د ذرې ذرې او پانړې پانړې علم ثابت شی او ددې په وجه دوی عالم غيب وی. نو ددې نه پس نبی کريم ﷺ باندې وحی نازلول پکار نه وو. خکه چه کل غيب خو دوی ﷺ ته په دې آيتونو سره عطاء کړې شوې وو. حالانکه ددې نه پس نور احکام خو پخپل خائې دی. قرآن کريم به هم باقاعده نازليدو. آيا دا حضرات دا حصه په ،،ماکان وما يکون،، کښې داخل نه ګڼری؟

② دويمه خبره دا ده. که په ﴿تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ آيت سره دهر هر ذرې او هر هر رطب ويابس علم ثابتيږی. او ددوی دا دعوه ده. چه په قرآن کريم کښې دهر يو هرڅيز علم شته او بيا صرف بيان نه. بلکه روشن بيان. او صرف مجمل نه. بلکه مفصل. نو بيا به ددې حضراتو نه دا سوال بالکل برمحل (مناسب) وی چه په قرآن کريم کښې د مونځ د رکعتونو تعداد، او د

---

[1] سورة يوسف:١١١)-

[2] سورة الأنعام:٣٨)_

[3] أنباء المصطفى (ص.٤٠)-

[4] جاء الحق (ص.٥٢) ومقياس حنفيت (ص.٢٩٤)-

[5] تفسير البغوى (معالم التنزيل (٩٥\٢) وتفسير كبير(٢١٥\١٢)_

زکاة د نصاب تفصیلات وغیره چرته دی؟

② دریمه خبره دا ده چه دې حضراتو بنیادی طور باندې دلته د لفظ ..کل.. نه استدلال کړې دې چه دا په عموم کښې نص قطعی ګڼلې دې حالانکه حقیقت دا دې چه لفظ د..کل.. اګرچه د خپل لغوی مفهوم په لحاظ سره عام دې خو د استعمال په لحاظ سره کل او بعض د عموم او خصوص دواړو دپاره برابر راځی که دا د عموم او استغراق دپاره هم مستعمل وی.بیا هم دموقع او محل او داخلی او خارجی قرائنو محتاج وی قرآن کریم، احادیث مبارک. او د لغت او اصولو امامانو شواهد په دې باندې موجود دی (۱)او پخپله خان صاحب بریلوی په فتاوی رضیه کښې رقمطراز دې چه ..کله کله. د کل نه اکثر مراد وی..(۲)

③ څلورمه خبره دا ده.چه ددې آیاتونو په تفسیر کښې د جمهورو عالمانو مفسرینو کلام نه معلومیږی.چه دلته کل په عموم او استغراق باندې محمول نه دې او په ﴿تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ کښې ،،کل شیء،، نه مراد ..امور دین.. دی ..ماکان و مایکون ..مراد نه دی.(۳)

④ دخان صاحب بریلوی او ددوی د متبعینو یو استدلال ددې آیت نه دې ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ (البقره:۳۱) چه حضرت آدم علیه السلام ته الله تعالی د ټولو څیزونو نومونه ښودلی وو او دا یو منلې شوې حقیقت دې.چه د نبی کریم ﷺ درجه د حضرت آدم علیه السلام سره د ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نه اوچته ده.نو نبی کریم ﷺ ته به په طریق اولی ددې ټولو څیزونو نومونه او علوم حاصل وی.خو په څو وجوه سره ددې نه استدلال باطل دې:

① رومبنۍ وجه دا ده.چه دلته استدلال د قیاس نه دې.او د عقائدو په باب کښې دلیل قطعی الثبوت والدلالة کیدل ضروری دی.

② دویمه وجه دا ده.چه دلته هم ددې حضراتو د استدلال مدار د لفظ د..کل.. په عموم کښې د نص قعطی کیدو باندې دې.او ددې نفی وړاندې تیره شوه.

③ دریمه وجه دا ده.که حضرت آدم علیه السلام ته په تعلیم د ..اسماء.. سره ددوی عالم الغیب او د..ما کان و ما یکون.. عالم کیدل لازمیږی.نو بیا ابلیس ملعون دوی ته څنګه دهونه ورکړله. او په دروغه قسمونو خوړلو سره ئې څنګه اوخوئیلو معلومه شوه.چه حضرت آدم علیه السلام ته علم غیب حاصل نه وو.نو په آدم علیه السلام باندې قیاس کولو سره د نبی اکرم ﷺ د عالم الغیب کیدو قائل کیدل هم باطل. او ..بناء الفاسد علی الفاسد..ده.

---

(۱) آیات قرآنی ﴿ ثم اجعل علی کل جبل منهن جزء﴾ البقرة:۲۶۰) ﴿فتحنا علیهم أبواب کل شئ﴾ الأنعام:٤٤) ﴿وأوتیت من کل شئ﴾ النمل:۲۳) دغه شان په حدیث شریف کښې دی.حصّت کلّ شئ.. (صحیح بخاری(۱۳۷\۱) أبواب الإستسقاء وخروج النبی ﷺ (وتاج العروس (۱۰۰۱۸) ونورالانوار(ص.۷۷)

(۲) فتاوی رضویه(۷۳۷\۱۱)_

(۳)تفسیربغوی(۱۷۰\۱۲) و روح المعانی(۲۱٤\۱٤)_

② څلورمه وجه دا ده چه د ﴿وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا﴾ دا تفسیر چه حضرت آدم ﷺ ته د ټولو څیزونو او ددې ټول علوم عطاء کړې شوی وو.چه ددوی علم ،،ماکان و ما یکون،، ته محیط شی دټولو مفسرینو نه خلاف بل طرف ته شاذ لاړه اختیارول دی.خکه چه مفسرینو په دې مقام باندې مختلف اقوال ذکرکړی دی.خو په دې ټولو کښې قدر مشترك دا دې.چه حضرت آدم ﷺ ته الله تعالی د هغه څیزونو نومونه اوښودل.دکومو چه دوی ته ضرورت او حاجت راپیښیدو او د فرښتو حال سره ددې څیزونو هیڅ مناسبت نه وو.(۱)

بیا د بعضې مفسرینو د تصریح مطابق الله تعالی حضرت آدم ﷺ ته ددې څیزونو د اجناسو علم ورکړې وو.(۲) پاتې شو ددې جنس ټول افراد ، او د افرادو ټول جزئی حالات.نو ددوی په دې کښې هیڅ ذکرنشته.او که د هر هر انسان او حیوان نوم ئې هم ورته ښودلې وی.نو ددې تفصیلی حالات به بیا هم جدا وی.

③ د بریلوی حضراتو دریم استدلال د الله تعالی ددې ارشاد نه دې. ﴿عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا ۝ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ فَاِنَّهٗ يَسْلُكُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا ۝﴾ (۳) چه په دې کښې د استثناء ذکر دې.او ددې مطلب ددوی په قول دا دې.چه ،،د الله تعالی خاص علم غیب تردې چه د قیامت علم هم حضور ﷺ ته عطاء کړې شو.اوس کوم څیز دې.چه دمصطفی ﷺ د علم نه باقی پاتې شوې وی.(۴)

خو ددې نه استدلال هم بالکل صحیح نه دې:① رومبۍ وجه دا ده.چه دا د سورۀ جن آیت دې.چه مکی دې.ددې نه پس د قرآن کریم ډیره حصه نازله شوه.که ددې آیت نه د علم غیب په حاصلولو باندې استدلال اوکړې شی.نو سوال کیږی.چه آیا ددې حضراتو په نیز د قرآن کریم باقی حصه په ،،علم غیب،، او په ،،ماکان وما یکون،، کښې داخل نه ده؟

② دویمه وجه دا ده.چه ددې استثناء نه کلی علم غیب مراد دې.اوکه بعض علم غیب؟په دویم صورت کښې ددوی مدعی نه ثابتیږی.اوکه رومبې صورت مراد وی .نو دې آیت سره چه په متصل آیت کښې کوم ارشاد دې. ﴿قُلْ اِنْ اَدْرِيْٓ اَقَرِيْبٌ مَّا تُوْعَدُوْنَ اَمْ يَجْعَلُ لَهٗ رَبِّيْٓ اَمَدًا ۝﴾ (۵) په دې سره ددوی د کلی علم غیب د دعوې تردید کیږی.خکه چه ،،مَّا تُوْعَدُوْنَ،، سره د بعضې حضراتو په نیز ،،عذاب،،(۶)او د بعضو په نیز ،،قیامت،، مراد دې.(۷) که هریو مراد

---

(۱) تفسیر ابن کثیر(۷۳\۱) وتفسیر معالم التنزیل للبغوی(۶۱\۱) وغیره)_

(۲) التفسیر الکبیرللرازی (۱۷۶\۳)-

(۳) الجن:۲۶، ۲۷)_

(۴) جاء الحق (۵۵\۲، ۵۶) وخالص الإعتقاد(ص.۲٤)_

(۵) الجن:۲۵)_

(۶) تفسیر الجلالین(سورة الجن:۲۵)_

(۷) تفسیر البغوی(٤۰۵\٤)_

وی څه څیز په ..ماکان وما یکون.. کښې داسې ضرور دي.چه د هغې په باره کښې الله تعالی نبی کریم ﷺ ته دا اعلان کوی.چه تاسو اوفرمایئ: چه ماته ددې علم نشته.بیا به دا څنګه منلې شی چه بالکل متصل هم دا حکم وی چه الله تعالی نبی کریم ﷺ په ټول غیب باندې خبردار کړې وو.چه په هغې کښې ..عذاب. او قیامت.. هم داخل دي.

② دریمه وجه دا ده.چه ددې آیت نه ټولو مفسرینو بعض علم غیب مراد اخستې دي.(۱)نو ددې نه په کلی علم غیب باندې استدلال شذوذ. او د جمهورو مفسرینو. او د قطعی دلیلونو مخالفت دي.

③ ددې حضراتو یو استدلال د قرآن آیت ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ (۲) نه دي. لکه خان صاحب بریلوی لیکی: ,,زما محبوب په غیب باندې بخیل نه دي.په کوم کښې چه استعداد بیامومی.هغه بیانوی.او ښکاره ده.چه بخیل هغه کس دي.چه هغه سره مال وی.او خرچ کوی ئې نه.او چا سره چه مال نه وی.هغه ته به څه بخیل اوونیلې شی؟ او دلته د بخیل نفی شوې ده.نو ترکومې پورې ئې چه څه څیز خرچ کړې نه وی.څه فائده به وی.نو معلومه شوه.چه حضور ﷺ په غیب باندې خبردار دي.او خپلو غلامانو ته په دې باندې اطلاع ورکوی.(۳)

ددې آیت نه هم ددې حضراتو استدلال قطعاً باطل او مردود دي: ① رومبئ وجه دا ده.چه دا د سورۀ تکویر آیت دي.او دا سورت د امام سیوطی رحمه الله د تصریح مطابق شپږم سورت دي.(۴) او دا سورت په اتفاق سره مکی دي.که ددوی ددې آیت نه ټول علم غیب او د جمیع ماکان وما یکون علم مراد دي.نو بیا ددې نه پس یو سل اته سورتونه ولې نازل شو.او بیا په دې سورتونو کښې بعضو کښې صراحت سره د علم غیب نفی ولې راغلې ده؟

② دویمه وجه دا ده.چه په ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ کښې د..هو.. مرجع په باره کښې اختلاف دي.اکثرو مفسرینو نبی کریم ﷺ مرجع ګرځولې دي.(۵) حالانکه بعضو مفسرینو ددې مرجع ..قرآن کریم.. ګرځولې دي.(۶) نو قطعی او یقینی طور باندې ددې نه نبی کریم ﷺ دپاره علم غیب ثابتول ممکن نه دی.

③ دریمه وجه دا ده.چه د ..الغیب.. نه څه مراد دي؟ په دې کښې هم دمفسرینو اختلاف دي.البته دومره خبره متعین ده.چه په دې آیت کښې د ..الغیب.. نه وحی.قصص. اخبار او انباء وغیره داسې امور مراد دی.کوم چه د نبوت منصب سره تعلق ساتی.باقی پاتې شو هغه

---

(۱) روح المعانی(۶۹\۲۹) وغیره)-
(۲) التکویر: ۲٤)-
(۳) ملفوظات (۳۰\۱۱)_
(٤) الإتقان فی علوم القرآن (۱۰\۱۱)_
(۵) معالم التنزیل(٤٥٤\١٤) وتفسیرابن کثیر(٤٨٠\١٤) وغیره)_
(۶) تفسیر عزیزی پاره .عم.(ص.۹۰) وتفسیرحقانی(٥٤١)_

امور دکوم چه د نبوت منصب او تبلیغ او تعلیم سره هیڅ تعلق نشته.نو دا آیت هیڅ کله هم هغه نه ثابتوی.(۱)

② څلورمه وجه دا ده.چه په دې آیت کښې دوه قراءتونه دی.یو ..بضنین.. ضاد سره. او دویم قراءت ..بظنین.. ظاء سره دي.دواړه قراءتونه بالکل صحیح او متواتردی.(۲)ع.. بضنین..(بالضاد) معنی بخیل ده.او د ..ظنین..(بالظاء) معنی متهم ده.د دویم قراءت مطابق ددې معنی دا راځی.چه هرکله په معمولي معمولی خبرو کښې تاسو خلق په نبی کریم ﷺ باندې د غلط بیان او دروغو تهمت نه لګوئ.نو په دومره لویه معامله کښې هغه څنګه دروغ وئیلې شی؟

افسوس دې.چه بریلوی حضراتو دا قراءت هسې هم ذکر نکړو.ځکه چه په دې سره ددوی باطل موقف نه ثابتیږی.

③ ددې حضراتو پنځم استدلال ددې آیت نه دې. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ﴾ (۳)چه په دې کښې دا مذکور دی.چه الله تعالی څوك منتخب کوی.هغه ته د ..غیب.. علم عطاء کوی.

خو ددې نه هم استدلال بالکل باطل دې.① یوه وجه دا ده.چه دا د سورت آل عمران آیت دې.او د غزوهٔ احد په موقع باندې نازل شوې وو.چه دا په شوال ۳ھ کښې راپیښ شوې وو.ددې نه پس د قرآن کریم شپاړس سورتونه نازل شو.که ددې آیت نه دوی ﷺ ته د..ما کان وما یکون.. علم حاصل شوې وو.نو ددې نه پس دا پکار وو.چه په دوی باندې هیڅ یو سورت یا آیت نه وې نازل شوې.

② دویمه وجه دا ده.چه ټولو مفسرینو ددې آیت نه بعضې علم غیب مراد اخستې دي.(۴) ټول علم غیب او جمیع ماکان و ما یکون د هیڅ چا په نیز مراد نه دي.نو په دې مقام باندې ..جمیع علم غیب.. مراد اخستل، باطل او مردود دی.

④ ددې حضراتو استدلال د ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ﴾ (۵)نه هم دې.دا حضرات وانی چه ..ددې آیت او ددې تفسیرونو نه معلومه شوه.چه حضور ﷺ ته د ټولو زاروانو او ټیرو شوو واقعاتو خبر ورکړې شوې وو.کلمه د ..ما.. په عربی ژبه کښې ..عموم.. دپاره ده.نو د آیت نه دا معلومه شوه.چه د شریعت احکام، د دنیا ټول واقعات، د خلقو ایمانی حالات وغیره هرڅه چه ددوی په علم کښې وو ټول هرڅه نې اوښودل په دې کښې دا قید لګول، که ددې نه مراد

---

(۱) تفسیر الجلالین (۴۹۲\۲) وتفسیر البغوی(۴۵۴\۱) وتفسیر ابن کثیر(۴۸۰\۱)۔

(۲)تفسیر ابن کثیر(۴۸۰\۱) وتفسیر القرطبی(۲۴۲\۱۹)۔

(۳) آل عمران:۱۷۹)۔

(۴) تفسیر البیضاوی (۶۹۰\۱) مع شیخ زاده وتفسیر البغوی(۳۷۸\۱) وغیره)۔

(۵) النساء:۱۱۳)۔

صرف احکام دی. دخپل طرفه قید دي.او دا د قرآن او حدیث او د امت د عقیدي خلاف دي....(۱)

خوددي آیت نه هم کلی علم غیب باندي استدلال باطل دي.

① ددي یوه وجه دا ده.چه دا د سورهٔ نساء آیت دي.او دا د ۴ه په شروع کښي نازل شوي وو.ددي نه پس دیر سورتونه نازل شو.چه په هغي کښي سورهٔ توبه خاص طور باندي قابل ذکر ده.که ټول هرڅه غیب ددي آیت نه ثابتیدو.نو ددي نه پس د هیڅ حکم، او هیڅ یو سورت نازلیدو مطلقاً ضرورت نه وو.

② دویمه وجه دا ده.چه دا استدلال په دي خبره مبنی دي.چه کلمه د ..ما.. دعموم او استغراق حقیقی دپاره ده.حالانکه دا په هر مقام او هرځاني کښي استغراق حقیقی دپاره نه وي.د الله تعالی ارشاد دي.﴿وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ (۲) دغه شان ارشاد دي ﴿وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ﴾ (۳) که په دي آیتونو کښي کلمه د ,,ما.. استغراق حقیقی دپاره اومنلي شي.نو د جناب رسول الله ﷺ پشان د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم دپاره بغیر دڅه واسطي نه، او د ټول امت دپاره بالواسطه ټول علم غیب کلی منل لازمیږي.

③ دریمه وجه دا ده.چه تقریباً ټولو معتبرو او مستندو مفسرینو دلته د ..ما.. مصداق احکام او امور دین ګرځولی دی.(۴) بعضو کتاب او سنت ګرځولي دي.(۵)البته کومو حضراتو چه علم غیب، خفیات الامور، او د ضمائرالقلوب ذکرکړي دي.نو هغه هم پخپل مقام باندي صحیح دی.ځکه چه ددي خبري نه هیڅ کله د هیڅ چا انکار نشته.چه نبی کریم ﷺ ته الله تعالی د بعضو غیبي امورو او خفیات الامور باندي اطلاع ورکړي وه.

④ ددي حضراتو یو استدلال د ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ﴾ (۶) نه هم دي. خو ددي نه استدلال ځکه بې فائدي دي.چه دلته هم استدلال په دي مبنی دي.چه کلمه د ,,ما،، عموم او استغراق حقیقی دپاره ده. حالانکه مونږه وراندي ذکرکړی دی.چه په دي کښي هر مقام باندي استغراق حقیقی موجود کیدل ضروری نه دی. بیا دا آیت معراج سره متعلق دي. حالانکه ددي نه پس د هجرت واقعه راپیښه شوه.دیر سورتونه نازل شو.د حلال او حرام څومره دیر احکام نازل شو.نو ددي آیت نه د کلی علم غیب ثابتیدو په صورت کښي د باقی سورتونو نازلیدو، او دغه شان د حلال او حرام د احکامو نازلیدو څه ضرورت پاتي کیږي؟

---

(۱) جاء الحق (۴۹، ۵۰)۔

(۲) البقرة:۱۵۱)-

(۳) الأنعام :۹۲)-

(۴) تفسیر البغوی (۴۷۹\۱۱) وغیره)-

(۵) التفسیرالکبیر(۳۹\۱۱، ۴۰)۔

(۶) النجم:۱۰)-

⑧ یواستدلال ددي فریق د قرآن دا آیت دي ﴿خَلَقَ الْإِنسَانَ ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝﴾ (۱) خو ددي نه هم په دیرو وجو سره استدلال صحیح نه دي. ① یوه وجه دا ده چه دا د سورة رحمن آیتونه دی او سورة رحمن مکی سورت دي. ② دویمه وجه دا ده چه دلته په علم غیب کلی باندي استدلال په دي خبره باندي مبنی دي چه د ..الانسان.. نه نبی کریم ﷺ مراد وی حالانکه اکثر حضرات مفسرین ددي نه جنس انسان مراد اخلی (۲) او قرین قیاس هم دا دي. خکه چه لفظ ..البیان.. نبی کریم ﷺ سره مخصوص نه دي. او که ددي نه نبی کریم ﷺ مراد وی بیا هم ددي نه ددوی استدلال صحیح نه دي. خکه چه ..البیان.. د جمیع علم غیب او د ..ماکان ومایکون.. تقاضا نه کوی. والله اعلم.

بریلوی حضرات یو څو حدیثونه هم د خپل باطل مسلك په تائید کښې د دلیلونو په طور پیش کوی. دلته مونږ سرسری طور باندي د هغې هم جائزه اخلو

① ددي حضراتو رومبي دلیل د حضرت حذیفه ﷺ حدیث دي. «قام فینا رسول الله ﷺ مقاماً، ماترك شیئاً یکون فی مقامه ذالك إلی قیام الساعة إلا حدّث به، حفظه من حفظه ونسیه من نسیه» (۳)

② دویم دلیل د حضرت فاروق اعظم ﷺ حدیث دي. «قام فینا النبیّ ﷺ مقاماً فأخبرنا عن بدء الخلق حتی دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم، حفظ ذالك من حفظه ونسیه من نسیه» (۴)

③ دریم دلیل د حضرت عمرو بن اخطب انصاری ﷺ حدیث دي. «صلی بنا رسول الله ﷺ الفجر، وصعد المنبر، فخطبنا حتی حضرت الظهر، فنزل فصلی ثم صعد المنبر، فخطبنا حتی حضرت العصر، ثم نزل فصلی ثم صعد المنبر، فخطبنا حتی غربت الشمس، فأخبرنا بما کان، وبما هو کائن، فأعلمنا أحفظنا» (۵)

④ څلورم دلیل د حضرت ابوسعید خدری ﷺ حدیث دي. «صلّی بنا رسول الله ﷺ یوماً صلاة العصر بنهار، ثم قام خطیباً، فلم یدع شیئاً یکون إلی قیام الساعة، إلا أخبرنا به، حفظه من حفظه و نسیه من نسیه» (۶)

خو حقیقت دا دي چه ددي روایاتو او احادیثو نه ددي حضراتو پخپل باطل مسلك باندي استدلال کول. او کلی علم غیب ثابتول بالکل مردود دی. خکه چه د حضرت حذیفه ﷺ حدیث چه کله ددوی د نورو تفصیلی روایاتو په وړاندي کیخودي شی نو ددي حدیث مطلب

---

(۱) الرحمن: ۳ و ۴).

(۲) تفسیر البغوی (۲۶۶\۴) وتفسیر البیضاوی مع حاشیة الشیخ زاده (۴۲۷\۴) وغیره).

(۳) صحیح مسلم (۳۹۰\۲) کتاب الفتن وأشراط الساعة).

(۴) صحیح البخاری (۴۵۳\۱) کتاب بدء الخلق باب ما جاء فی قول الله تعالی ﴿هوالذی یبدو الخلق..﴾.

(۵) صحیح مسلم (۳۹۰\۲) کتاب الفتن وأشراط الساعة).

(۶) جامع الترمذی (۴۲\۲) وانظر المستدرک للحاکم (۵۰۵\۴) کتاب الفتن والملاحم).

دا راوخی چه نبی کریم ﷺ څه بیان فرمائیلی دی هغه ټول د فتن، او اشراطو د قیامت، او د قیامت د علاماتو په باره کښې دی د هرهر داسې څیز په باره کښې نه دې دکوم تعلق چه ددوی د نبوت منصب سره هم نه وو

لکه چه حضرت حذیفه رضی الله عنه پخپله فرمائی «والله ما ترك رسول الله ﷺ من قائد فتنة إلى أن تنقضي الدنيا يبلغ من معه ثلاث مائة فصاعداً، إلا قد سماه لنا باسمه واسم أبيه واسم قبيلته»(۱)

دغه شان دوی فرمائی «والله إني لأعلم بكل فتنة هي كائنة فيما بيني وبين الساعة.....»(۲)

هم ددوی نه منقول دی «أخبرني رسول الله ﷺ بما هو كائن إلى أن تقوم الساعة، فما منه شيء إلا قد سألته، إلا أني لم أسأله ما يخرج أهل المدينة من المدينة»(۳)

ددې روایاتو نه معلومه شوه چه نبی کریم ﷺ پخپلو جوامع کلماتو کښې اگرچه ډیر زیات واقعات بیان کړل خو دا د فتن او د قیامت د اشراطو (علاماتو) په باره کښې وو

ترکومې پورې چه د حضرت عمر رضی الله عنه د روایت تعلق دې نو دا هم په کلی علم غیب باندې نص قطعی نه دې ځکه چه د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل دی «أن رسول الله ﷺ قبض ولم يفسرها لنا»(۴) یعنی رسول الله ﷺ ددنیا نه وفات شو خو نبی کریم ﷺ د سود تفصیلات مونږ ته نبکاره بیان نکړل.

دغه شان په یو روایت کښې دی «ثلاث لأن يكون النبي ﷺ بينهم لنا، أحب إلي من الدنيا وما فيها، الخلافة، والكلالة، والربا»(۵)

معلومه شوه چه د حضرت عمر رضی الله عنه په حدیث کښې جمیع علم غیب، او په ټولو جزئیاتو باندې اطلاع ورکول مقصود نه دی بیا دلته دا خبره هم د غور قابله ده که د الله تعالی په ټولو غیبونو او په جزئیاتو دغیب باندې اطلاع ورکولو سره نبی اکرم ﷺ ته عالم الغیب وئیلې کیدې شی نو بیا د نبی کریم ﷺ حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم په وراندې ددې ټولو امورو بیانولو سره ددې ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم عالم الغیب کیدل هم لازمیږی بیا د نبی کریم ﷺ تخصیص ولې دې؟

ترکومې پورې چه د حضرت عمرو بن اخطب انصاری او د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنهما د حدیثونو تعلق دې نو دا به هم فتنو سره متعلق ګرځولې شی لکه چه علامه بن خلدون رحمه الله ددې ټولو قسمه احادیثو نقل کولو نه پس لیکلی دی «وهذه الأحاديث كلها محمولة على ما ثبت في

---

(۱) السنن لأبي داود (۲۲۶\۲) كتاب الفتن باب ذكر الفتن ودلائلها)۔
(۲) صحيح مسلم (۳۹۰\۲) كتاب الفتن وأشراط الساعة)۔
(۳) المصدر السابق)۔
(۴) سنن ابن ماجه (ص. ۱۶۴) كتاب التجارات باب التغليظ في الربا)۔
(۵) المستدرك للحاكم (۳۰۴\۲) كتاب التفسير سورة النساء والمسند لأبي داود الطيالسي (ص. ۱۲۰)۔

الصحيحين من أحاديث الفتن والأشراط، لا غير، لأنه المعهود من الشارع صلوات الله وسلامه عليه في أمثال هذه العمومات»(١)

ددې حضراتو یو استدلال د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه روایت نه دې هغې کښې دی «....فإذا أنا بربي تبارك وتعالى في أحسن صورة، فقال يا محمد! قلت لبيك رب، قال: فيم يختصم الملأ الأعلى؟ قلت، لا أدري قالها ثلاثاً، قال فرأيته وضع كفه بين كتفي حتى وجدت برد أنامله بين ثديي، فتجلى لي كل شئ وعرفت....»(٢)

ددې حدیث امام ترمذی رحمه الله پخپله هم تصحیح او تحسین کړې دې. او د امام بخاری رحمه الله نه هم تصحیح او تحسین نقل کړې دې. (٣)

خو ددې حدیث نه استدلال په یو څو وجو سره مردود دې: ① رومبې په دې وجه چه دلته امام ترمذی رحمه الله دامام بخاری رحمه الله نه ددې تصحیح او تحسین نقل کړې دې. حالانکه امام بخاری رحمه الله پخپله ددې حدیث د یو راوی ،،عبدالرحمن بن عائش الحضرمی،،(٤) په باره کښې فرمائی «له حديث واحد، إلا أنهم يضطربون فيه»(٥) او مضطرب حدیث د محدثینو په نیز ضعیف وی. نو د امام بخاری رحمه الله تصحیح او تحسین او بیا ددوی دا حدیث مضطرب ګرځول دواړو خبرو کښې تعارض دې. او دا د تساقط تقاضه کوی.(٦) بیا اګرچه ددې حدیث متعدد طرق دی. خو امام بیهقی رحمه الله فرمائی «قد روى من طرق كلها ضعاف، وفي ثبوته نظر»(٧) نو د داسې مضطرب یا متکلم فیه حدیث په ذریعه د اعتقاد په باب کښې استدلال صحیح نه دې. ځکه چه په باب د اعتقاد کښې د دلائلو قطعی کیدل ضروری دی.

② دویم دا که مونږ اومنو. چه دا حدیث صحیح دې. بیا هم ددې نه علم د ماکان او مایکون. اود علم غیب کلی ثبوت محال دې. ځکه چه په دې طریق کښې د ،،فتجلى لي كل شئ،، الفاظ

---

١) مقدمة ابن خلدون (ص.٣٣٣) الفصل الثالث والخمسون في إبتداء الدول والأمم في الكلام على الملاحم والكشف عن مسمى الجفر)_

٢) جامع ترمذی (١٥٩\٢) كتاب التفسير تفسيرسورة ،ص، رقم ٣٢٣٥)-

٣) المصدر السابق)-

٤) عبدالرحمن بن عائش شامی مختلف فی صحبته إنظر الكاشف للذهبي(٦٣٢\١) وقال ابوحاتم الرازی هو تابعي وأخطا من قال له صحبة وقال ابوزرعة الرازی ليس بمعروف كذا في تهذيب الكمال(٢٠٣\١٧)

٥) تهذيب الكمال(٢٠٢\١٧) ترجمة عبدالرحمن بن عائش الحضرمي)-

٦) اګرچه محدثینو رحمهم الله ددې حدیث په طرقو کښې اضطراب ذکرکړې دی. اودحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه حدیث نې راجح کړې دې.(الإستيعاب (٤١٧\٢) خو د اعتقاد په باب کښې داسې احادیث هرګز داحتجاج قابل نه وی. کوم چه په طریق آحاد مروی وی. اوبیا لاپاتې چه هغه کښې د اضطراب اختلاف هم موجود دې.

٧) كتاب الأسماء والصفات للبيهقي(ص.٢٢٠)-

دی حالانکه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه په نقل شوی یو طریق کښې «فعلمت ما فی السموات و ما فی الأرض» (۱) الفاظ دی او هم ددوی په نقل شوی دویم طریق کښې «فعلمت ما بین المشرق و المغرب» (۲) الفاظ وارد شوی دی او په لفظ د ..کل.. او په لفظ د ..ما.. کښې یو لفظ هم د استغراق حقیقی دپاره نص قطعی نه دی...کما سبق.. لکه حضرت شاه ولی الله رحمه الله چه فرمائی «إن استدل بقوله ﷺ: فتجلی لی کل شئ قلنا: هو بمنزلة قوله تعالی فی التوراة: ﴿وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ والأصل فی العمومات التخصیص بما یناسب المقام.....» (۳) والله اعلم.

دا حضرات د حضرت ابوذر رضی الله عنه حدیث هم د دلیل په طور پیش کوی «لقد ترکنا رسول الله ﷺ وما یحرك طائر جناحیه فی السماء إلا ذکرلنا منه علماً» (۴) دا حدیث د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه نه هم نقل دی. (۵)

ددی حدیث نه هم ددوی پخپلې مدعا باندې استدلال باطل دی. ځکه چه په دې روایت کښې اجمال دی. تفصیلی روایت په معجم طبرانی کښې دی. «قال النبی ﷺ ما بقی شئ یقرب من الجنة و یباعد من النار إلا وقد بین لکم» (۶) گویا چه په دې حدیث کښې چه کوم دا اوښودلی شو. چه په آسمان کښې کوم مارغان په هوا کښې حرکت کوی. د هغې علم هم نبی کریم ﷺ زمونږ په وراندې بیان کړو. ددې نه مطلق علم یعنی بجمیع جزئیات احوال الطیر مراد نه دی. بلکه ددې نه مراد د مارغانو څه داسې حالات (مثلاً حرام او حلال سره متعلق) دی. چه په هغې باندې عمل کولو سره جنت حاصلیدې شی. او دجهنم نه لرې کیدې شی.

لکه علامه ابن الاثیر جزری رحمه الله ددې حدیث په تشریح کښې لیکلی دی. «یعنی أنه استقل بیان الشریعة وما یحتاج إلیه فی الدین، حتی لم یبق مشکل، فضرب ذالك مثلاً، وقیل: أراد أنه لم یترك شیئاً إلا بینه حتی بین لهم أحکام الطیر وما یحل منه وما یحرم، وکیف ینهی، وما الذی یفدی منه المحرم إذا أصابه، وأشباه ذالك، ولم یرد أن فی الطیر علماً سوی ذالك علمهم إیاه، أو رخص لهم أن یتعاطوا زجر الطیر کما کان یفعله أهل الجاهلیة» (۷)

---

(۱) جامع ترمذی (۱۵۹/۲) رقم ۳۲۳۳)-
(۲) جامع الترمذی (۱۵۹/۲) رقم ۳۲۳٤)-
(۳) التفهیمات الإلهیة (۲٤/۱، ۲۵)-
(۴) رواه أحمد والطبرانی کذا فی مجمع الزوائد (ج۲۶۳/۸) کتاب علامات النبوة باب فیما أوتی من العلم
(۵) رواه الطبرانی کما فی مجمع الزوائد (۲٦٤/۸)
(۶) مجمع الزوائد (۲٦۳/۸، ۲٦٤)-
(۷) النهایة لابن الأثیر (۱۵۰/۳) مادة طیر وانظر مجمع بحار الأنوار (٤۷۹/۳)-

ددي عبارت نه بنکاره معلومه شوه. چه د مارغانو سره متعلق نبی کریم ﷺ هغه احکام بیان اوفرمانیل کوم چه حلال او حرام وغیره احکامو سره تعلق ساتی. او د کومو چه په شریعت کښي بیان کول ضروری دي بنکاره ده چه دا شرعی احکام د رسالت د منصب عین مطابق دی. والله اعلم.

ددي مستدلاتو نه علاوه یو څو نور دلیلونه هم دا حضرات پیش کوی. خو حقیقت دا دي. چه په دي کښي یو دلیل هم یا خو پخپله مدعی باندي منطق نه دي. او یا صحیح نه دي.

داهل السنت والجماعت دلیلونه وراندي مونږ د اهل السنة والجماعة مسلك ذکر کړي دي. اوس دلته اختصار سره څه دلیلونه ذکرکولي شی. چه دي سره به ثابته شی. چه علم غیب الله تعالی سره خاص دي. په دي صفت کښي دده سره هیڅ څوك شریك نه دي: د الله تعالی ارشاد دي. ① ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾ (١) ② ﴿إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ﴾ (٢) ③ ﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ (٣) ④ ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ﴾ (٤) ⑤ ﴿قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ (٥) ⑥ ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمُ غَيْبِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ﴾ (٦) ⑦ ﴿عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا﴾ (٧)

ددي نه علاوه ډیر احادیث په دي باندي دلالت کوی. چه الله تعالی عالم الغیب دي. نبی کریم ﷺ ته کلی علم غیب حاصل نه وو. ① د حدیث باب جملي «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» او «في خمس لا يعلمهن إلا الله» صفا دلالت کوی. چه نبی کریم ﷺ عالم الغیب نه دي. ډیر داسي څیزونه شته. چه دهغي علم سوا د الله تعالی نه هیڅ چاته نشته. ② د حضرت جابر رضي الله عنه نه روایت دي: «سمعت النبي ﷺ يقول قبل أن يموت بشهر: تسألوني عن الساعة وإنما علمها عند الله» (٨)

③ د حضرت حذیفه رضي الله عنه نه نقل دی: «سئل رسول الله ﷺ عن الساعة قال: علمها عند ربي لا يجليها لوقتها إلا هو....» (٩) هم دا مفهوم د حضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه نه هم نقل دي. (١٠)

---

١) الأنعام:٥٩)_
٢) يونس:٢٠)-
٣) هود :٣١)-
٤) هود :١٢٣)-
٥) النمل:٦٥)-
٦)فاطر:٣٨)-
٧)الجن:٢٦، ٢٧)_
٨) صحيح مسلم (٣١٠١٢) كتاب الفضائل باب بيان معنى قوله ﷺ على رأس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الآن)_
٩) مسند أحمد(٣٨٩١٥)_
١٠) أخرجه الطبراني وابن مردويه كذا في الدر المنثور(١٥٠١٣)-

④ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د نبی کریم ﷺ نه د اسراء او معراج واقعه ذکرکولو کښې د حضرت عیسی علیه السلام قول نقل کوی «أما وجبتها فلا يعلمها أحد إلا الله..»[1]

⑤ په مقام حنین باندې د هوازن قبیلې قیدیانو ازادولو دپاره نبی کریم ﷺ خطبه ورکړې وه. او فرمائیلی ئې وو چه د هوازن قبیلې د قیدیانو آزادولو زه سفارش کوم او پخپله هم د ټولو نه وړاندې اعلان کوم چه د بنوهاشم په حصه کښې کوم قیدیان راغلی دی زه دا هغوی ته حواله کوم نو په تاسو کښې چه کوم خلق د معاوضې نه بغیر پخپله خوښه داسې کولې شی نو غوره ده کنی زمونږ وعده ده. چه په رومبنۍ موقعه باندې به دوی ته ددې بدله ورکړې شی هم دغه وخت د مجمعې نه آواز پورته شو چه مونږ پخپله خوښه آزادولو ته تیار یو چونکه دا اواز د عام مجمعې وو او په دې طریقه معین طور باندې د هر سړی مرضی معلومیدې نشوه په دې وجه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «إني لا أدري من أذن منكم ممن لم يأذن فارجعوا حتى يرفع إلينا عرفاؤكم أمركم.....»[2]

ددې نه صفا معلومه شوه چه نبی کریم ﷺ ته علم غیب کلی حاصل نه وو کنی د صحابه کرامو رضي الله عنهم د زړه خبره به دوی ته ضرور معلومه شوې وه. د یو یوکس د تحقیق کولو ضرورت به ئې نه محسوسولو.

⑥ د حضرت جابر رضي الله عنه د حجة الوداع واقعه رانقل ده په هغې کښې دنبی کریم ﷺ قول نقل کوی «لتأخذوا مناسككم فإني لا أدري لعلي لا ألقاكم بعد عامي هذا»[3]

⑦ دحضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دي «إني وجدت تمرة ساقطة فأكلتها، ثم تذكرت تمرا كان عندنا من تمر الصدقة، فلا أدري أمن ذلك كانت التمرة أو من تمر أهلي»[4]

⑧ د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل دی چه کله نبی کریم ﷺ د غزوه خندق نه فارغ شو نواسلحه ئې پرانستله او دوی ﷺ غسل اوفرمائیلو. حضرت جبرئیل علیه السلام راغې. اوې وئیل چه تاسو اسلحه پرانستله. حالانکه مونږه (فرښتو) تر اوسه پورې نه ده پرانستې «أخرجه إليهم، قال: فإلى أين؟ قال: ههنا، وأشار إلى بني قريظة»[5]

که نبی کریم ﷺ ته د جمیع ماکان و ما یکون علم وې. نو آیا نبی کریم ﷺ ته به دا معلومه نه وه چه د غزوۀ خندق نه د فارغ کیدو نه فوراً پس بنی قریظه طرف ته تلل دی؟ بیا نبی

---

[1] مسند أحمد (١/٣٧٥) ومستدرک للحاکم (٤/٤٨٨) کتاب الفتن والملاحم مذاکرة الأنبياء فی أمر الساعة)

[2] صحيح البخاری (١/٤٤٢) کتاب الجهاد باب إذا بعث الإمام رسولا فی حاجة)۔

[3] مسند أحمد (٣/٣٣٢)-

[4] المستدرک للحاکم (١/١٤) کتاب البيوع)-

[5] صحيح البخاری (٢/٥٩٠) کتاب المغازی باب مرجع النبی ﷺ من الأحزاب ومخرجه إلى بنی قريظة ومحاصرته إياهم وصحيح مسلم (٢/٩٥) کتاب الجهاد والسير باب جواز قتال من نقض العهد)۔

کریم ﷺ اسلحه ولي لري کړله.چه حضرت جبرئیل ؑ ورته اووئیل.او بیا ددي باوجود دوی ﷺ ته دا علم نه وو.چه کوم طرف ته تلل دی.تردي چه سوال ئي اوکړو.او ددي علم ئي حاصل کړو.

⑨ هم ددي غزوه بني قریظه په موقعه باندي کله چه ددوی په باره کښي فیصله اوشوه.چه بښځي او ماشومان ګرفتار کړي شی.او جنګیدونکی سړی دي قتل کړي شی.نو په دي قیدیانو کښي حضرت عطیه القرظی ؓ هم وو.ددوی په باره کښي شك شو.چه بالغ شوي دي اوکه نه؟ په دي باندي نبی کریم ﷺ حکم ورکړي وو.چه دده د نامه نه لاندي ویښته اوګورئ.او د بلوغ یا د عدم بلوغ فیصله اوکړئ.نو د کتلو نه پس چه کله ثابته شوه.چه دي نابالغ دي.نو دي په قیدیانو کښي شامل کړي شو.(۱)

که نبی کریم ﷺ ته د ټولو جزئیاتو او کلیاتو غیب علم حاصل وو.نو بیا ددي کاروایئ ضرورت ولي پیدا شوي وو؟

⑩ نبی کریم ﷺ چه کله خیبر فتح کړي وو.نو یوي یهودی بښځي دعوت اوکړو.او هغي د چیلئ په غوښه کښي زهر ګډ کړی وو.نبی کریم ﷺ چه کله رومبئ نمرئ واخسته.نو معلومه شوه.بلکه د غوښي تکړي اووئیل.چه ما مه خوره.ما کښي زهر دی.په دي واقعه کښي حضرت بشر بن براء بن معرور ؓ جوړشو.په نبی کریم ﷺ باندي اګرچه ددي فوری اثر اونشو.خو په آخری عمر کښي ددي اثر ښکاره شو.(۲)که نبی کریم ﷺ ته د ماکان وما یکون علم وي.نو نبی کریم ﷺ زهر ولي خوړل؟ او نور صحابه کرام ؓ ئي خوراك ته ولي پریخودل؟

⑪ په یوه غزوه کښي د حضرت عائشي ؓ هار اورك شوي وو.نبی کریم ﷺ او ددوی سره صحابه کرام ؓ ددي د تلاش دپاره ایسار شو.په دي دوران کښي خلق ډیر زیات پریشانه شو.ځکه چه دوی سره اوبه هم نه وي.او نه دا خلق اوبو ته نزدي وو.په آخر کښي د ډیر زیات تلاش نه پس کله چه د هار ملاویدو نه نا امیده شو.او دا خلق لاړل.نو سوزلئ ئي اوچته کړله.هم ددي لاندي دا هار پروت وو.(۳)

که نبی کریم ﷺ ته د جمیع ما کان وما یکون علم وي.نو دومره پریشانی به ولي پیدا کیده؟ دوی ﷺ به پخپله هار تلاش کولو دپاره ولي قیام کولو؟ او نور خلق به قیام دپاره ولي مجبوره کیدل؟ دوی د وړاندي نه ولي اونه فرمائیل.چه هار خو د اوښ لاندي پروت دي.دا راوچت کړئ؟

⑫ په حدیث کښي راځی.چه د قیامت په ورځ کله بعضي خلق جهنم طرف ته بوتلي شی. دغه وخت به نبی کریم ﷺ فرمائی.چه ای زما پروردګارا دا زما ملګری دی.الله تعالی به

---

(۱) المستدرک للحاکم (۱۲۳\۲) کتاب الجهاد)-

(۲) سنن أبی داود (۲۶٤\۲) کتاب الدیات باب فیمن سقی رجلاً سماً أو أطعمه فمات أیقاد منه)_

(۳) صحیح البخاری(٤۸\۱) کتاب التیمم باب قول الله عزوجل فلم تجدوا ماء فتیمموا)_

جواب ورکوی.«لاعلم لك بما أحدثوا بعدك»(۱)معلومه شوه.چه نبی کریم ﷺ ته د جمیع ما کان وما یکون علم نه دي ورکړي شوي.
دا یو څو حدیثونه دلته پیش کړي شوی دی.حالانکه په دې موضوع باندې ددې نه علاوه نور هم ډیر احادیث شته.چه د هغې نه دجمیع ما کان وما یکون علم نفی کیږی.
یو اهم تنبیه دلته یوه اهمه خبره د یاد ساتلو دا ده.چه نصوص قطعیه مثلاً په ﴿وَلَآ أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ وغیره آیتونو کښې چونکه صراحت سره د علم غیب نفی ذکر ده.په دې وجه داسې موقعه باندې منحرف خلق د ذاتی او عطائی بې خایه تاویل کوی.او وائی.چه کوم ځائې کښې د نبی کریم ﷺ د ذات نه د علم غیب نفی راغلې ده.د هغې نه د ذاتی علم نفی مراد ده.دوی ته چه کوم د.ماکان وما یکون علم حاصل وو.هغه عطائی وو.ذاتی نه وو.او ددې نفی نه ده.
خو ددې خلقو دا وینا بې خایه او باطل ده:① رومبې په دې وجه چه وړاندې اشاره تیره شوې ده.چه هغه علم غیب کوم سره چه الله تعالی منفرد دي.هغه دا دي.«ما لایقع تحت الحواس، ولا تقتضیه بداهة العقل، ولم ینصب علیه دلیل»حالانکه مخلوقاتو ته چه څومره علم هم د الله تعالی د طرفه عطاء کیږی.هغې باندې هډو د ..غیب،.تعریف نه صادقیږی.دچا په ښودلو او خبر ورکولو سره چه کوم علم حاصلیږی.هغې ته خو..اخبار الغیب.. او ,,انباءالغیب،، وئیلې شی.خو علم غیب نشی وئیلې کیدې.په دواړو کښې ډیر زیات فرق دي.(۲)،،والله سبحانه و تعالی أعلم وعلمه أتم وأحكم،،

قوله: ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ: بیا دي سړی شا اوګرځوله.او لاړو.نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.دي واپس راولئ.نو صحابو رضی الله عنهم هلته هیڅ څوک اونه موندل.بیا نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.دا جبرئیل علیه السلام وو.

د ابوعامر په طریق کښې دا الفاظ دی.«ثم ولی فلما لم ر طریقه قال النبی ﷺ سبحان الله، هذا جبریل جاء لیعلم الناس دینهم، والذی نفس محمد بیده، ما جاءنی قط إلا وأنا أعرفه، إلا أن تکون هذه المرة»(۳)

د سلیمان تیمی په روایت کښې دی.«ثم ذهب فولی فقال رسول الله ﷺ علی بالرجل، فطلبناه کل مطلب، فلم نقدر علیه، فقال: هل تدرون من هذا؟ هذا جبریل أتاکم لیعلمکم دینکم، فما عنه، والذی

---

(۱) صحیح البخاری (۹۷٤۱۲) کتاب الحوض باب قول الله تعالی:﴿إنا أعطیناك الکوثر﴾.
(۲) د علم غیب دمکمل بحث دپاره اوګورئ ((بوارق الغیب)) مصنفه حضرت مولانا محمد منظورنعمانی او ((إزالة الریب عن عقیدة علم الغیب)) مصنفه محقق فاضل حضرت مولانا سرفراز خان صاحب صفدر مدظلهم مونږ په خپل دي بحث کښې د موخر الذکر کتاب نه استفاده کړي ده..
(۳) فتح الباری(۱۲٤۱۱)_

نفسي بيده، ماشبه علي منذ أتاني قبل مرتي هذه، وما عرفته حتى ولى»(١)

ابن حبان رحمه الله فرمانی چه د ،،حدثنا عنه،، په جمله کښې سلیمان تیمی منفرد دي.(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه ددوی تفرد مضر نه دي.خکه چه دوی د ثقات اثبات خني دي.ددي نه علاوه ددوی تفرد صرف د ،،حدثنا عنه،، په تصریح کښې دي.کنی هم دي طرف ته اشاره په دویم طریق کښې «جاء ليعلم الناس دينهم» کښې موجود ده.(٣)

ددي روایاتو نه معلومیږی.چه نبی کریم ﷺ صحابه کرامو رضي الله عنهم ته د حضرت جبرئیل عليه السلام په باره کښې هغه وخت خبر ورکړو.کله چه هغوی جبرئیل عليه السلام تلاش کولو کښې ناکامه شول. حالانکه د.کهمس په روایت کښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه منقول دی.«قال عمر: فلبثت ملياً، ثم قال: ياعمر، أتدري من السائل؟ قلت: الله و رسوله أعلم، قال: فإنه جبريل»(٤)

ددي نه معلومیږی.چه نبی کریم ﷺ د حضرت جبرئیل عليه السلام په باره کښې روستو په یو مجلس کښې وئیلی وو.

بعضي شارحینو په دي دواړو کښې تطبیق په دي طریقه کړي دي.چه د ،،فلبثت ملياً،، معنی ده. ،،فلبثت زماناً بعد انصرافه،، گویا د حضرت جبرئیل عليه السلام د تللو نه لږ وخت پس نبي خبر ورکړي دي.اودا خبر په بل یو مجلس کښې نه دي.هم په دي مجلس کښې نبي ورکړي دي.(٥) خو په دي تطبیق باندي دا اشکال دي.چه دنسائی او ترمذی په روایت کښې د ،،ملياً،، په ځائي د ثلاثاً تصریح ده.(٦) نوپه دي صورت کښې دمجلس داتحاد قول صحیح نشی کیدي. ددي اشکال لرې کولو دپاره بعضو حضراتو وئیلی دی.چه د ،،ثلاثاً،، لفظ مصحف دي.په اصل کښې ،،ملياً،، وو.چه دا د،،ثلثا،،(د لام نه پس الف نه بغیر) مشابه کیدو په وجه چې ،،ثلاثاً،، روایت کړو.(٧)

خو د تصحیف دعوه صحیح نه ده.خکه چه د ابوعوانه په روایت کښې د «فلبثنا ليال، فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث» الفاظ دی.(٨)

---

(١) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبّان (١/٣٤٢) رقم ١٧٣)-
(٢) الإحسان (١/٣٤٣)-
(٣) فتح الباري(١/١٢٤)_
(٤) صحيح مسلم (١/٢٧) فاتحة كتاب الإيمان)-
(٥) فتح الباري(١/١٢٤)-
(٦) سنن نسائي (٢/٢٦٥) كتاب الإيمان وشرائعه باب نعت الإسلام وجامع الترمذي كتاب الإيمان باب ما جاء في وصف جبرئيل للنبي ﷺ الإيمان والإسلام رقم ٢٦١٠ وفيه ..فلقيني النبي ﷺ بعد ذلك بثلاث)_
(٧) نقله الحافظ في الفتح (١/١٢٤)-
(٨) فتح الباري(١/١٢٤، ١٢٥)_

د ابن حبان رحمه الله په روایت کښې د ،،بعد ثالثة،، لفظ دي.(۱) او د ابن منده په روایت کښې ،،بعد ثلاثة أيام،، الفاظ دی.(۲) نو د تصحیف قول ددې روایاتو په لحاظ سره باطلیږی.

امام نووی رحمه الله په دواړو خبرو کښې په دې طریقه تطبیق کړې دي چه نبی کریم ﷺ کوم وخت دا اوفرمانیل چه ..دا جبرئیل علیه السلام وو چه دې خلقو ته د دین بنودلو دپاره راغلې وو.. دغه وخت نور خلق خو دهغه د تلاش نه پس راغلی وو. حضرت عمر رضي الله عنه ددې مجلس نه د حضرت جبرئیل علیه السلام د تلاش کولو. یا د خپل څه کار دپاره پاسیدلې وو نو دې وخته پورې واپس نه وو راغلې بیا دې ورځې پس حضرت عمر رضي الله عنه ته دوی هم دا خبره دوباره اوښودله. ددې دریو ورځو په دوران کښې د حضرت عمر رضي الله عنه ملاقات نبی کریم ﷺ سره نه وو شوې.(۳) لکه هغه فرمائی چه «فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث»(۴) دغه شان یوه قرینه دا هم ده چه دلته نبی کریم ﷺ حضرت عمر رضي الله عنه ته خاص خطاب کړې وو او فرمانیلی نې وو. «فقال لي يا عمر! أتدري من السائل»(۵) د تطبیق دا صورت ټولو کښې بهتر دي.(۶)

فائده ددې حدیث مختلف طرقو نه (لکه څنګه چه وړاندې مونږ ذکر هم کړل) معلومیږی چه حضرت جبرئیل علیه السلام د یو ښائسته سړی په شکل کښې راغلې وو. خو دا شکل ټولو دپاره اجنبی وو. چا هم دا سړې نه پیژندلو. خو د نسائی په یو روایت کښې راغلی دی. «وإنه لجبريل نزل في صورة دِحية الكلبي»(۷) ددې نه ښکاره معلومه شوه. چه هغه د حضرت دحیه کلبی رضي الله عنه په شکل کښې راغلې وو.

د حدیث عالمانو دنسائی دا روایت ..وهم.. ګرځولې دي.(۸) څکه چه حضرت دحیه رضي الله عنه مشهور وو. هغه ټولو پیژندلو. حالانکه حضرت عمر رضي الله عنه دلته فرمائی. ،،لا يعرفه منا أحد،،(۹) بعضو حضراتو د نسائی روایت صحیح ګرځولو دپاره دا تاویل کړې دي. چه چونکه حضرت دحیه رضي الله عنه د مخکښې نه په مجلس کښې موجود وو. هم په دې مجلس کښې چه کله ددوی یو هم شکل حاضر شو. نو ټولو ته ددې خبرې یقین اوشو. چه دا حضرت دحیه نه دي. نو د حضرت عمر رضي الله عنه دا فرمان هم صحیح شو. چه ،،لا يعرفه منا أحد،،۔

---

(۱) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان(۱/۳۳۶) رقم ۱۶۸)-
(۲) فتح الباری(۱/۱۲۵)-
(۳) شرح النووی علی صحیح مسلم (۱/۲۸)-
(۴) كما عند الترمذی وأبی عوانة)-
(۵) صحیح مسلم (۱/۲۷)-
(۶) فتح الباری(۱/۱۲۵)-
(۷) سنن النسائی (۲/۲۶۶) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)۔
(۸) فتح الباری(۱/۱۲۵)-
(۹) صحیح مسلم (۱/۲۷)-

خو دا تاويل صحيح نه دي.ددي وجه ښكاره ده.چه هركله دوی ته دا يقين دي. چه دا حضرت دحيه نه دي.او هم ددوی په شكل كښې حضرت جبرئيل امين تشريف راوړی.نو يقيني طور به ددوی ذهن دي خبرې طرف ته منتقل كيدو.چه دا حضرت جبرئيل عليه السلام دي.دې عام طور باندې د حضرت دحيه په شكل كښې راځی.اوس هم ددوی په شكل كښې راغلې دي.په داسې صورت كښې به د حضرت عمر رضي الله عنه دا فرمان څنګه صحيح وی.چه ،،لايعرفه منا أحد،،؟ حالانكه په موجوده صورت كښې تولو دپاره دده پيژندل لازميږی.حالانكه واقعه دا ده.چه يواځې دا نه چه چا دې او نه پيژندلو.بلكه نبی كريم صلى الله عليه وسلم هم هغه اونه پيژوندلو.د هغوی د تلو نه پس نبی كريم صلى الله عليه وسلم پوهه شو.او بيا صحابه كرام رضي الله عنهم خبر شو.نو د نسائی روايت ،،وانه لجبريل نزل فی صورة دحية الكلبی،، د صحيح منلو په صورت كښې ددې د حضرت عمر رضي الله عنه حديث ،،لايعرفه منا أحد،،سره تعارض لازميږی.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه ددې روايت د..وهم.. ګرځولو هيڅ ضرورت نشته.د حضرت جبرئيل عليه السلام د حضرت دحيه كلبی په صورت او شكل كښې راتلو سره دا څنګه لازميږی.چه هغوی ته دوی سره په څه څيز كښې امتياز هم نه وو. خصوصاً خارجی قرائنو سره، بلكه عين ممكن ده.چه داخلی خفيه قرائنو سره دوی ته يقين شوې وی.چه دا دحيه نه دي.(۱)

خو تقريباً د تولو روايتو او طرق نه ښكاره دا معلوميږی.چه دا جمله ،،نزل فی صورة دحية الكلبی،، د نسائی په روايت كښې ،،وهم،، دي.څكه چه دا د باقی تولو روايتو او طرقو مخالف دي.ددې نه علاوه محمد بن نصر مروزی رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې د نسائی په طريق سره روايت نقل كړې دي.او دهغې په آخر كښې دی.،،وانه جبريل جاء ليعلمكم دينكم،،(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه هم دا روايت ،،محفوظ،، دي.څكه چه باقی روايتو سره موافق دي.(۳) والله اعلم.

قوله: جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ:دا(حضرت جبرئيل عليه السلام) خلقو ته ددوی د دين ښودلو دپاره راغلې وو.

حضرت جبرئيل عليه السلام راغې.اوددين متعلق سوالونه ئې اوكړل.نبی كريم صلى الله عليه وسلم جوابونه وركړل.د حضرت جبرئيل عليه السلام سوالونو ته نبی كريم صلى الله عليه وسلم د دين تعليم اووئيل. معلومه شوه.چه ښه سوال علم دي.لكه نقل دی.چه ((حسن السؤال نصف العلم))(۴) چه ښه سوال نصف علم دي.دا هم

---

(۱) حاشية السندي على سنن النسائي (۲۶۶\۲)-
(۲) فتح الباری(۱۲۵\۱)-
(۳) المصدر السابق)-
(۴) علامه عجلونی رحمه الله ددې روايت دپرشواهد ذكركړې دی.اويه آخركښې ليكی.(فهذه الشواهد تقتضی حسن الحديث كشف الخفاء..اوګورئ: (۱۵۸\۱، ۱۵۹) رقم ٤٧٦)-

وئيلي شي.چه د جبرئيل امين د سوالونو په جواب کښې نبی کريم ﷺ علوم بيان کړل.نو د سوال کولو په وجه هغه د علوم بيانولو سبب جوړ شوې دي.په دې وجه مجازاً هغه طرف ته د تعليم نسبت شوې دي.

قوله: أَبُوعَبْدِ اللّٰهِ جَعَلَ ذٰلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ:ابوعبدالله (يعنی امام بخاری رحمه الله) فرمائی.چه نبی کريم ﷺ دې تولو ته ايمان وئيلي دي.

د امام بخاری رحمه الله ددې قول مطلب دا دي.چه د نبی کريم ﷺ نه حضرت جبرئيل عليه السلام د ايمان. اسلام. احسان او دعلم الساعة متعلق سوال اوکړو.نبی کريم ﷺ د تولو جوابات ورکړل.او د قيامت علامات او اشراط ئې اوښودل.او بيا ئې اوفرمائيل. «هذا جبريل جاء يعلم الناس دينهم» نبی کريم ﷺ تولو دين اوګرځول.او ..دين.. او ..اسلام.. يو دي.ځکه ارشاد دي.چه ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾(۱) او ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ....﴾(۲) او بيا ..اسلام.. او ..ايمان.. هم يو دي.ځکه چه په حديث د جبرئيل عليه السلام کښې کوم څيزونه داسلام تفصيل ګرځولی شوی دی.بعينه هم دا امور په حديث د وفد عبدالقيس کښې د ايمان شرح ښودلی شوې ده.نومعلومه شوه.چه تول په ايمان کښې داخل دی.،،والله أعلم بالصواب،،۔

باب (بلا ترجمه)

دلته د کريمه او ابوالوقت په روايتونو کښې صرف لفظ د..باب.. دي.او دې سره هيڅ ترجمه نشته.حالانکه د ابوذر او اصيلی وغيره روياتو کښې د سره د ..باب.. لفظ هم نشته.(۳)

امام نووی رحمه الله رومبئ نسخه يعنی د ..باب..نسخه راجح ګرځولې ده.ددې وجه دا ده.که چرې دلته لفظ ..باب.. نه وي.نو د حديث هرقل دا تکړه به د تير شوی باب،، باب سؤال جبريل....،،لاندې وی.حالانکه ددې تکړې دغه ترجمې سره هيڅ تعلق نشته.(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه دلته که د ..باب..لفظ مذکور اونه منلې شی.بيا خو د تعلق او مناسبت کيدل ضروری دی.اوکه د ..باب.. لفظ مذکور اونه منلې شی.بيا هم تعلق ضروری دي.ځکه چه په دې صورت کښې به دا ..بلا ترجمه باب.. د تيرشوی باب د فصل پشان وی.او په دې کښې مناسبت وی.(۵)

---

۱) آل عمران:۱۹)۔

۲) آل عمران :۸۵)۔

۳) فتح الباری(۱۱۲۵) وعمدة القاری(۱۱۲۹۴)۔

۴) المصادرالسابقة)۔

۵) فتح الباری(۱۱۲۵)۔

د باب بلا ترجمه ډير توجيهات کولې شی ددې تفصيل مونږ په مقدمة الكتاب کښې (۱)او ددې جلد په شروع کښې د ،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، نه پس چه امام بخاری رحمه الله کوم ،،باب بلا ترجمه،، منعقد کړې دې دهغې لاندې بيان کړې شوې دې ،،فارجع إليه إن شئت،، علامه کرمانی رحمه الله فرمانی چه په حديث باب او تيره شوې ترجمه کښې مناسبت موجود دې په دې طريقه چه په ترجمه کښې ..ايمان.. لره ..دين.. ګرځول مقصود وو لکه چه په حديث دجبرئيل عليه السلام کښې نبی کريم صلى الله عليه وسلم په ايمان. اسلام او احسان باندې د ..دين.. اطلاق کړې دې او په حديث د هرقل کښې هرقل په دين باندې د ايمان اطلاق کړې دې او هغه وئيلی وو ((سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه؟ فزعمت أن لا، وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب لا يسخطه أحد)) معلومه شوه چه ..دين..او ..ايمان..يو دې (۲)
دلته اشکال کيږی چه دا د هرقل مقوله ده.ددې نه استدلال څنګه صحيح کيدې شی؟
امام نووی رحمه الله ددې دا جواب ورکړې دې چه د صحابه کرامو رضي الله عنهم په مينځ کښې دا حديث متداول (او مسلسل) پاتې شوې دې.او هغوی پخپل مينځ کښې د هرقل دا کلام نقل کړې دې.په دې باندې هغوی هيڅ اعتراض نه دې کړې.ددې نه معلومه شوه چه د صحابو رضي الله عنهم په مينځ کښې صورت حال هم دا وو.چه دين او ايمان يو دې.ګنې که دا څيز اشکال وې.نو هغوی ته به ضرور اعتراض وو.چه دده په دين باندې د ايمان اطلاق کول صحيح نه دی.(۳)
علامه کرمانی رحمه الله يو جواب دا ورکړې دې.چه اصل کښې هرقل د اهل کتابو څخې وو او هغه د آسمانی کتابونو عالم وو.د هغوی په شريعت کښې ..ايمان.. او ..دين.. يو دی.ښکاره هم دا ده.چه هغه څه وئيلی وو.د آسمانی کتابونو په اتباع کښې ئې وئيلی وو او ،،شرع من قبلنا،، که بغير دځه نکير نه زمونږ په شريعت کښې وارده وی.نوحجت دې.(۴)
علامه کرمانی رحمه الله دويم جواب دا ورکړې دې.چه د هرقل په ايمان کښې اختلاف دې.يعنی که دده اسلام ثابت شی.نو دده قول به حجت وی.(۵)
خو دا جواب صحيح نه دې.ځکه چه اول خو د هرقل اسلام ثابت نه دې.لکه څنګه چه مونږه وړاندې ذکرکړی دی.(۶) اوکه بالفرض دده اسلام ثابت هم شی نوهغه به زيات نه زيات تابعی وی.او د تابعی قول حجت نه دې
علامه کرمانی رحمه الله يو دريم جواب دا ورکړې دې.چه دا څه د امرشرعی بيان نه دې.بلکه د

---

(۱) كشف الباری(۱۱۷/۱. ۱۷۹)-
(۲) شرح الكرمانی(۲۰۱/۱)-
(۳) شرح الكرمانی(۲۰۱/۱)-
(۴) المصدر السابق)-
(۵) المصدر السابق)-
(۶) كشف الباری(۵۱۷/۱. ۵۱۸)_

محاورې خبره ده.او ددوی محاوره په صحیح معتبر عرف باندې مبنی ده.نو ددې نه استدلال صحیح دې.(۱)

خودا هم څه ضروری نه ده چه کوم څیز په محاوره کښې مستعمل وی.هغه من وعن (هم دغه شان) په شریعت کښې هم معتبر وی.نو د امام نووی رحمه الله جواب او د علامه کرمانی رومبی جواب صحیح دې.

د حضرت شیخ الهند رحمه الله تقریر حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی ① ممکن ده چه دا باب د تیرشوی باب نه د فصل په مرتبه کښې وی.او په دواړو کښې مناسبت دا وی.چه د ..باب بلا ترجمه.. لاندې کوم د هرقل حدیث مذکور دې.په هغې کښې دوو خایونو کښې ،،وکذالك الإیمان،، ذکر دې.لکه ده اووئیل.«سألتك هل یزیدون أم ینقصون، فزعمت أنهم یزیدون، وکذالك الإیمان حتی یتم، و سألتك هل یرتدّ أحد سخطة لدینه بعد أن یدخل فیه، فزعمت أن لا، وکذالك الإیمان حین تخالط بشاشته القلوب، لایسخطه أحد» په دې کښې رومبی مقام باندې ..ایمان.. د ..دین.. په معنی کښې دې.او په دویم مقام باندې د ..تصدیق قلبی.. په معنی کښې استعمال شوې دې.گویا چه په تیر شوی باب کښې امام بخاری رحمه الله کومه خبره په حدیث د جبرئیل سره ثابته کړې وه. هم هغه دلته کښې د هرقل د قول نه ثابتیږی.(۲)

② دا هم ممکن ده.چه نزدې کوم ،،باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله،، تیر شوې دې.د هغه باب په ذریعه امام بخاری رحمه الله تنبیه ورکړې ده.چه د نفاق او حبط اعمال نه ویریدل پکار دی.او دا چه د ایمان په سلسله کښې خپل ځان مامون ګنړل. د نفاق د علاماتو څخه دی.او اشارة وائی.چه د نفاق ده.اوس په دې باب سره امام بخاری رحمه الله تسلی ورکول غواړی.او اشارة وائی.چه د نفاق وغیره خطره هر سړی دپاره نه وی.دچا په زړه کښې چه ایمان ښه مضبوط شی.د هغه په زړه کښې ایمان ښه خور شی.هغه د ایمان د دائرې نه نه خارجیږی.او د الله تعالی په حکم هغه د ارتداد نه محفوظ کیږی.

خو امام بخاری رحمه الله احتیاط کړې دې.او د ذریعې بندولو دپاره ئې ددې تصریح نه ده کړې.بلکه اشاره باندې ئې اکتفاء کړې ده.(۳)

③ دا هم ممکن ده.چه دلته د..باب.. بلا ترجمه راوړلو مقصد تشحیذ اذهان وی .یعنی تمرین دپاره ئې ترجمه حذف کړې وی.نو ممکن ده.چونکه دلته د ایمان بشاشت (او تر تمرین وتازګی) پیداکیدو باندې د ایمان قائم او دائم اوسیدو بشارت او تسلی مقصود ده.په دې وجه جدید ترجمه قائمولې شی.،،باب قوله تعالی ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ یا

---

(۱) شرح الکرمانی(۲۰۱۱۱)۔

(۲) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری لشیخ الحدیث محمد زکریا الکاندهلوی رحمه الله (ص.۳۹)۔

(۳) المصدر السابق)۔

باب قول الله تعالى ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ﴾ (۱)

دغه شان دلته کښې د جدید باب قائمولو دپاره دا مناسبت هم شته. چه امام بخاری رحمه الله دغه شان دلته کښې د جدید باب قائمولو دپاره دا مناسبت هم شته. چه امام بخاری رحمه الله وراندې د ایمان، کفر، نفاق او ظلم وغیره مختلف مراتب بیان کړی دی. په حدیث د هرقل کښې هم د مختلفو مراتبو او په دې کښې د زیادت ذکر دې. بیا دا زیادت عین ممکن ده. چه د مؤمنانو د عددی زیادت په وجه وی. یا ددوی د کیفی زیادت په اعتبار سره وی. خکه چه په دې حدیث کښې ،،هل یزیدون أم ینقصون،، سره د ،،وکذالك الإیمان حتی یتم،، ذکر دې. او په دې کښې کماً او عدداً زیادت مذکور دې. دغه شان په دې کښې د «سألتك هل یرتد أحد سخطة لدینه بعد أن یدخل فیه، فزعمت أن لا» نه پس «وکذالك الإیمان حین تخالط بشاشته القلوب، لایسخطه أحد» مذکور دې. دلته د ایمان په کیفیت کښې زیادت مراد دې. نو کماً د ایمان د زیادت په لحاظ سره ترجمه قائمولې شی. چه ،،باب الزیادة فی الإیمان بزیادة المؤمنین،، یا وئیلې شی. چه ،،الإیمان یتم بزیادة أهل الإیمان،، دغه شان د کیفاً زیادت په لحاظ سره باب قائمولې شی. چه ،،باب قوله تعالی ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ یا داسې هم وئیلې کیدې شی چه ،،باب: الإیمان یزید حین تخالط بشاشته القلوب،،

② حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی. چه دا هم څه لرې نه ده. چه د امام بخاری رحمه الله په نظر کښې دا ټولې فائدې وی. نو یوې ترجمې قائمولو سره دا ټولې فائدې نشوې حاصلیدې. په دې وجه ئې تکثیراً للفوائد ،،باب،، د ترجمې نه بغیر پریخودو. (۲) ،،والله أعلم بالصواب،،

۵- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (۳) أَخْبَرَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ سَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ [ر: ۷]

رجال الحديث

① ابراهیم بن حمزه: دا ابراهیم بن حمزه بن محمد بن حمزه بن مصعب بن عبدالله بن الزبیر قرشی اسدی زبیری مدنی دې. ددوی کنیت ابو اسحاق دې. (۴).

---

(۱) المصدر السابق)-
(۲) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری (ص: ۳۹)-
(۳) قد سبق تخریج هذا الحدیث انظر کشف الباری (۱/۱۷۷) الحدیث السادس)-
(۴) تهذیب الکمال (۱/۲۷۶)-

دوی د ابراهیم بن جعفر بن محمود، ابراهیم بن سعد زهری، اسامه بن حفص مدنی، ابوضمره، عبدالعزیز بن ابی حازم، عبدالعزیز بن محمد الدراوردی او یوسف بن یعقوب الماجشون رحمه الله نه روایت د حدیث کوی.(۱)

حالانکه ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، محمد بن یحیی ذهلی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابو حاتم محمد بن ادریس رازی، محمدبن نصر الصائغ بغدادی او ددوی خوئی مصعب بن ابراهیم بن حمزه زبیری روایت د حدیث کوی.(۲)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،(۳)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،لیس به بأس،،(۴)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.،،ثقة صدوق فی الحدیث،،(۵)

ابن حبان رحمه الله دوی لره پخپل ،،کتاب الثقات،، کښی ذکر کړی دی.(۶)

مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله هم ددوی توثیق کړی دی.(۷)

ددوی وفات په مدینه منوره کښی ۲۳۰ھ کښی اوشو.(۸)،،رحمه الله تعالی رحمةً واسعةً،،_

② ابراهیم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زهری مدنی دی.ددوی حالات وړاندی د،،باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال،، لاندی تیر شوی دی.

③ صالح: دا ابومحمد یا ابوالحارث صالح بن کیسان مدنی دی.ددوی حالات هم وړاندی ،،باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال،، کښی تیرشوی دی.

④ ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری دی.ددوی حالات د ،،بدء الوحی،، دریم حدیث لاندی تیر شوی دی.(۹)

---

۱) تهذیب الکمال(۷۷\۱۲)-

۲) المصدر السابق)-

۳) المصدر السابق وتهذیب التهذیب (۱۱۷\۱۱) وفی تهذیب التهذیب ((وسئل أبوحاتم عنه وعن إبراهیم بن المنذر فقال کانا متقاربین ولم یکن لهما تلک المعرفة بالحدیث)_

۴) تهذیب الکمال(۷۸\۱۲)-

۵) الطبقات الکبری لابن سعد(۴۴۲\۵)-

۶) کتاب الثقات (۷۲\۱)-

۷) تعلیقات تهذیب الکمال(۷۸\۱۲) بحواله کتاب الصلة لابن قاسم الأندلسی)-

۸) التاریخ الکبیر للبخاری (۲۸۳\۱، رقم ۹۱۲ وتهذیب الکمال(۷۸\۱۲)-

۹) کشف الباری(۳۲۶\۱)_

⑤ عبيدالله بن عبدالله: دي په فقهاء سبعه کښې مشهور فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود دي. ددوی مختصر حالات هم د ..بدء الوحی.. پنځم حديث لاندې ذکر شوی دی.(۱)

⑥ عبدالله بن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د ..بدء الوحی.. څلورم حديث کښې تير شوی دی.(۲) او دوی سره متعلق څه حالات وړاندې د ،،باب کفران العشير و کفر دون کفر،، لاندې ذکر شوی دی.

⑦ ابوسفيان: د حضرت ابوسفيان صخر بن حرب رضي الله عنه حالات د ..بدء الوحی.. شپږم حديث لاندې ذکر شوی دی.(۳)

قوله أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ: هرقل دوی ته (يعنی حضرت ابو سفيان رضي الله عنه) ته اووئيل چه ما ستا نه تپوس اوکړو. چه دا خلق (د نبی کريم صلى الله عليه وسلم پيروکار) کميږی او که زياتيږی؟ نو ته اووئيل. چه هغوی زياتيږی. هم دا حالات د ايمان وی. تردې پورې چه دا مکمل شی. او ما ستا نه تپوس اوکړو. چه آيا په دوی کښې څوک ددې دين قبلولو نه پس بيا ددې نه ناراضه (او نا خوښه) شوی دی. او دا ئې پريخودی هم دی؟ تا اووئيل. چه نه. او هم دا کيفيت د ايمان وی کله چه ددې بشاشت (تر وتازګی) زړونو کښې ښکته شی. نو بيا ددې نه څوک نه خفه کيږی.

خرم فی الحديث دا د هرقل د حديث يوه ټکړه ده. اصل حديث ډير اوګد دی. کوم چه د ..بدء الوحی.. په آخر کښې تاسو وئيلی دی. د اوګد حديث نه په يوې ټکړې باندې اکتفاء کولو ته ،،اختصار فی الحديث،، او ،،خرم فی الحديث،، وئيلی شی.(۴)

د اختصار يا خرم فی الحديث په باره کښې اختلاف دی:

① بعض حضرات ددې نه مطلقاً منع کړی. او اختصار ته ناجائز وائی. لکه څنګه چه ددې حضراتو په نيز ..روايت بالمعنی.. مطلقاً ممنوع دی.

② بعض حضرات اختصار فی الحديث ته هغه صورت کښې ناجائز وائی. چه کله دې راوی پخپله يا بل يوکس دا روايت وړاندې مکمل نه وی روايت کړی. که پخپله ده يا بل يو راوی دا مکمل روايت کړی وی. نو دوباره د اختصار کولو اجازت دی.

③ بعض حضرات بغير دځه تفصيل نه مطلقاً د اختصار فی الحديث د جواز قائل دی. که هغوی ته دا پته وی. چه د الفاظو او د بيان اسلوب بدلولو سره معنی کښې څه فرق راځی. يا هغوی په دې خبره نه پوهيږی.

---

(۱) كشف الباری (۱۱\۳۲۶)۔
(۲) كشف الباری (۱۱\۳۲۵)۔
(۳) كشف الباری (۱۱\۴۸۰)۔
(۴) عمدة القاری (۱۱\۲۹۴)۔

خو په دې صورت کښې دا هم وئيلی شوی دی چه د اختصار فی الحديث جواز په دې اندازه اطلاق سره نه دې بلکه هغه څيز سره مقيد کول پکار دی چه د محذوف جزء مذکور سره داسې تعلق نه وی کوم چه مخل بالمعنی وی لکه استثناء. شرط او غايت وغيره شو چه ددې په حذف کولو سره يقيناً په وړاندې معنی کښې خلل پيدا کيږی په دې وجه مطلقاً د جواز قائلينو ته هم دا قيد منل پکار دی وجه دا ده چه صفی هندی رحمه الله په داسې صورت کښې د اختصار فی الحديث ممنوع کيدو باندې اتفاق نقل کړې دې

④ ځلورم قول او هم دا صحيح قول دې دا دې چه د اختصار فی الحديث جواز يا عدم جواز کښې تفصيل دې که اختصار او خرم کونکې عالم وی او هغه په داسې طريقه خرم کوی چه د محذوف معنوی تعلق مذکوره سره نه پاتې کيږی نه په بيان کښې خلل پيدا کيږی او نه په دلالت کښې څه اثر راځی نو د داسې عالم ..اختصار.. او..خرم.. جائز دې که روايت بالمعنی صحيح وی اوکه نه وی که ددې نه وړاندې نې بالتمام پخپله يا بل چا روايت کړې وی او که نه وی کړې په دواړو صورتونو کښې جائز دې خکه چه دا د دوو جدا جدا روايتونو په خکم کښې دی او که تصرف کونکې داسې عالم نه وی نو هغه ته د ..اختصار.. او ..خرم.. کولو اجازت نشته.

خودلته يوه خبره ياد ساتل پکار دی که هغه صحيح تصرف کونکې عالم وی نو هغه دې په هم د اختصار فی الحديث اجازت په دې صورت کښې دې کله چه دده مقام د ..تهمت.. نه بالاتر او اوچت وی که داسې نه وی مثلاً يو خل ده مکمل روايت نقل کړو او بيا نې چه کله دوباره مختصراً حديث نقل کړو نو هغه ته ويره شوه چه زه به متهم کړې شم يا به دا وئيلې شی چه ړومبی خل ئې کوم روايت نقل کړې دې هغې کښې اضافه کړې ده يا به داسې وئيلې شی چه په دويم خل ئې کوم ناقص روايت کړې دې دا د نسيان يا د ضبط (حفظ) د قلت په وجه دې که د داسې تهمت يره وی نو د داسې عالم دپاره نه ابتداءً ..اختصار.. جائز دې او نه ثانياً. (١)هم ددې قبيلې څنې دا هم دی چه مصنف په مختلفو بابونو کښې حديث تقطيعاً ذکر کوی.،،وهو إلى الجواز أقرب ومن المنع أبعد،،(٢)

امام بخاری رحمه الله هم دلته د ..خرم.. يا ..تقطيع.. نه کار اخستې دې او هغه چه چرته هم د حديث يوه ټکړه جدا بيانوی هغه د جواز په حد کښې وی.(٣)،،والله اعلم،،_

په حديث باب کښې خرم دچا د طرفه واقع شوې دې؟ دلته يو بحث دا دې چه په دې حديث کښې ..خرم.. د امام بخاری رحمه الله د طرفه دې اوکه د بل چا د طرفه دې؟ علامه کرمانی او قسطلانی رحمهما الله فرمائی چه دا په ظاهره دامام بخاری رحمه الله د طرفه نه دې بلکه د امام

---

(١) قال السيوطی فی التدريب (١٠٤\٢) قال سليم فإن رواه ناقصاً ثم أراد روايته تاماً وكان ممن يتهم بالزيادة كان ذلک عذرا له فی تركها وكتمانها)_

(٢) تدريب الراوی (١٠٣\٢، ١٠٥ النوع السادس والعشرو صفة رواية الحديث الفرع السادس)-

(٣) أنوار الباری (١٩٢\٢) وفضل الباری (٥٤٣\١)-

زهری رحمه الله نه شوي دي خکه چه دواړو خايونو کښې د امام بخاری رحمه الله شيوخ مختلف دی. د بدء الوحی په روايت کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ ابواليمان دي. او په روايت د باب کښې ابراهيم بن حمزه دي. ابراهيم بن حمزه سره د امام زهری رحمه الله صرف د ..خرم..روايت وو. او د ابواليمان طريق تفصيلی دي غالباً ابراهيم بن حمزه به د ..ايمان.په..دين.. کيدو باندې استدلال کولو سره په دې تکړې باندې اکتفاء کړې وی (۱)

خو علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دا رائې صحيح نه ده. خکه چه امام بخاری رحمه الله بعينه په دې سند سره هم دا حديث مکمل طور باندې په ،،کتاب الجهاد،، کښې ،،باب دعاء النبی ﷺ إلى الإسلام والنبوة،، کښې ذکر کړې دي.(۲) که خرم د امام زهری رحمه الله د طرفه وي نو ابراهيم بن حمزه به هلته کښې هم ناقص روايت کړې وي په دې وجه ..خرم.. د امام بخاری رحمه الله د طرفه دي.(۳) ،،والله أعلم،،_

(۳۷) بَاب فَضْلِ مَنْ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ

دا باب دهغه سړی د فضيلت په بيان کښې دي. څوک چه د خپل دين د پاره د شکوک و شبهاتو نه براءت حاصل کړی.

ماقبل سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دي. چه په وړاندې باب کښې د ايمان، اسلام، او احسان بيان وو. او دا چه تول په دين کښې داخل دی. حالانکه په دې باب کښې د ،،استبراء للدين،، ذکر دي. چه دا ايمان او احسان وغيره ته شامل دي. او په دې کښې هيڅ شک نشته. چه ،،استبراء للدين،، هم دين دي (۴)

د ترجمة الباب مقصد ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه امام بخاری رحمه الله د ايمان امور ذکر کوی. په ذکر شوي ترجمة الباب قائمولو سره امام بخاری رحمه الله دي خبري طرف ته اشاره کړې ده. چه ..ورع.. او ،،اتقاء من الشبهات،، د ايمان د مکملاتو څخه دی.(۵)

② حضرت شيخ الهند قدس روحه فرمائی. چه وړاندې امام بخاری رحمه الله د اصرار علی المعاصی نه ويره ورکړې وه. اوس په دې باندې ترقی کوی. او دا ښودل غواړی. چه د دين د حفاظت او صفائی دپاره د مشتبه امورو نه بچ کيدل ضروری دی. او لطيفه اشاره دي خبرې طرف ته هم معلوميږی. چه توبه باندې اعتماد کولو سره معصيت کول پکار نه دی. خکه چه معاصی او اصرار علی المعاصی د توفيق سلب کولو سبب جوړيږی. چه بيا به د توبې توفيق

---

(۱) شرح الكرمانی (۲۰۲/۱) وإرشاد الساری (۱۴۲/۱)-
(۲) صحيح البخاری (۴۱۲/۱)-
(۳) عمدة القاری (۲۹۴/۱)-
(۴) عمدة القاری (۲۹۵/۱)-
(۵) فتح الباری (۱۲۶/۱)-

هم نه وی.نو مسلمان ته د ابتداء نه خپل دین او عرض (ایمان) د ګناهونو.او مشتبه امورو نه بچ ساتل پکار دی.(۱)

② حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله دلته ایمان کښې تفاوت بیانول غواړی په دې طریقه چه په دې باب کښې د استبراء للدین بیان دي.او په استبراء کښې تفاوت وی.نو په دې سره ایمان کښې هم تفاوت ثابت شو.(۲)

③ حضرت شیخ الهند صاحب رحمه الله فرمائی.چه ددې نه وړاندې باب تیر شوې دي.،،باب خوف المؤمن أن يحبط عمله،، په دې کښې مؤمن د عمل د احباط نه ویرولې شوې وو.اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله داسې طریقه او لاره ښودل غواړی.چه ددې په اختیارولو سره سړې د حبط عمل نه بچ کیږی.او هغه دا لاره ده.چه خپل دین دپاره استبراء اوکړې شی.او د شبهات نه بچ شی.(۳)

④ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.دا احتمال هم شته.چه دا باب د تیرشوی باب دپاره په منزله د تکملې وی.ځکه چه په حدیث د جبرئیل کښې د احسان بیان وو.او ددې باب نه د احسان دلارې تعلیم مقصود دي.یعنی دا ښودل غواړی.چه د احسان د حصول طریقه دا ده.چه د دین د اتباع په نیت سره د قلب د احوالو مراعات اوساتلې شی.او د شبهاتو نه اجتناب اوکړې شی.(۴)

ددین د اتباع د نیت قید ددې دپاره اولګولې شو.که دین نه وی.نو د قلب د احوالود مراعاتو، اودشبهاتو نه د بچ کیدوهیڅ فائده نشته.لکه ډیر زیات جوګیان (منجوران فقیران) ښه ډیر ریاضتونه کوی.او د ډیرو څیزونو نه پرهیز کوی.خو چونکه د دین اتباع نه وی.په دې وجه د احسان طریقه حاصلول هم ممکن نه وی.(۵)

⑤ دا هم ممکن ده.چه په دې سره دمرجئه تردید وی.هغوی وائی.چه ،،لا تضر مع الإيمان معصية،، نو په دې باب سره ددوی تردید کولې شی.چه تاسو معصیت ته غیر مضر وائی. حالانکه د حدیث نه ښکاره ده.چه د مشتبهاتو نه نه بچ کیدل هم مضر دی.(۶)

یو اشکال او د هغې جواب: امام بخاری رحمه الله دلته د حدیث په الفاظو باب قائم کړې دې.فرمائیلی ئې دی.،،...استبرأ لدينه،، حالانکه حدیث کښې دی.،،...استبرأ لدينه وعرضه،، سوال دا دي.چه ،،وعرضه،، ئې ولې پریخودو؟

---

۱) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری لشيخ الحديث الكاندهلوی (ص.۳۹)۔
۲) لامع الدراری (۱/۶۰۷)۔
۳) تقرير بخاری شريف (۱/۱۵۳)۔
۴) الأبواب والتراجم (۳۹)۔
۵) المصدر السابق)۔
۶) إمداد الباری (۴/۷۷۲)۔

ددې جواب دا دې چه استبراء للدين. استبراء للعرض ته مستلزم دې يعنى كوم سړې چه د خپل دين حفظت كوى هغه به د داغدار كيدو نه بچ كوى په دې سره به د عزت حفاظت پخپله كيږى په دې وجه ئې استبراء للعرض په مستقله ترجمه كښې د راوړلو ضرورت اونه كنړلو.(١) والله اعلم.

٥٢- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ(٢) يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ [١٩٣٦]

رجال الحديث

① أبونعيم: دامشهور محدث ابو نعيم الفضل بن دكين الملائى الكوفى الاحول دې دكين ددوى د پلار لقب دې د.وى . م عمرو بن حماد دې.(٣)
دوى د امام اعمش. زكريا بن ابى زائده. جعفر بن برقان. عمر بن ذر. مالك بن مغول. مسعر بن كدام. سفيان الثورى. شعبه. اسرائيل. جرير بن حازم. امام ابوحنيفه. او ابن ابى ليلى رحمهم الله وغيره نه حديثونه اوريدلى دى.(٤)
ددوى نه امام بخارى رحمه الله پير حديثونه روايت كړى دى. ددوى نه علاوه امام احمد بن حنبل. اسحاق بن راهويه. يحيى بن معين. ابوخيثمه ابوبكر بن ابى شيبه. عثمان بن ابى شيبه. امام ذهلى. امام دارمى. عبد بن حميد. عباس دورى. ابو زرعه رازى. ابوزرعه دمشقى. ابوحاتم. ابن الفرات. او ابراهيم حربى رحمهم الله وغيره پيرو حضراتو حديثونه روايت كړى دى.(٥)

---

(١) عمدة القارى (١١\٢٩٥).
(٢) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب البيوع باب الحلال بين رقم ٢٠٥١ ومسلم فى صحيحه (١٢\٢٨) كتاب البيوع والمساقاة والمزارعة باب أخذ الحلال وترك الشبهات والنسائى فى سننه (١٢\٢١٠) كتاب البيوع باب إجتناب الشبهات فى الكسب وأبوداو فى سننه فى كتاب البيوع باب فى إجتناب الشبهات رقم ٣٣٢٩ و ٣٣٣٠) والترمذى فى جلمعه فى كتاب البيوع باب ما جاء فى ترك الشبهات رقم ١٢٠٥ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الفتن باب الوقوف عند جامعه الشبهات رقم ٣٩٨٤).
(٣) تهذيب الكمال (٢٣\١٩٧) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٢).
(٤) سير أعلام النبلاء ١٠\١٤٤. ١٤٥) وتهذيب الكمال (٢٣\١٩٧. ٢٠٢).
(٥) سير أعلام النبلاء (١٠\١٤٥. ١٤٦) وتهذيب الكمال (٢٣\٢٠٢. ٢٠٤).

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی «أبونعيم أعلم بالشيوخ وأنسابهم وبالرجال....»[1]

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائی «أبونعيم ثقة، ثبت، صدوق»[2]

امام احمد رحمه الله فرمائی ،،أبونعيم يقظان في الحديث،،[3]

هم دا امام احمد رحمه الله فرمائی ،،كان أبونعيم ثبتاً،،[4]

محمد بن عبدالله بن عمار موصلی رحمه الله فرمائی «أبو نعيم متقن، حافظ، إذا روى عن الثقات فحديثه حجة أحج مايكون»[5]

احمد بن صالح رحمه الله فرمائی «ما رأيت محدثاً أصدق من أبي نعيم»[6]

د علی بن المدينی رحمه الله نه تپوس اوشو چه ،،من أوثق أصحاب الثوري؟،، نو دوی د ابو نعيم نوم هم واخستلو[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ،،ثقة ثبت في الحديث،،[8]

يعقوب بن سفيان فارسی رحمه الله فرمائی «أجمع أصحابنا أن أبا نعيم كان غايةً في الإتقان»[9]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی «ثقة كان يحفظ حديث الثوري و مسعر حفظاً....كان يأتي بحديث الثوري على لفظ واحد لا يغير، ولا يلقن، وكان حافظاً متقناً»[10]

ابو نعيم رحمه الله پخپله فرمائی «نظر ابن المبارك في كتبي، فقال: ما رأيت أصح من كتابتك،،[11]

ابن سعد رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة مأموناً كثير الحديث، حجة،،[12]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ..كتاب الثقات.. کښې ذکر کړی دی او فرمائی ،،كان أتقن أهل زمانه،،[13]

---

[1] تهذيب الكمال(٢٠٦\٢٣) وسير أعلام النبلاء (١٤٧\١٠)-
[2] تاريخ بغداد (٣٥٢\١٢) وتهذيب الكمال(٢٠٦\٢٣)-
[3] تاريخ بغداد (٣٥٣\١٢) وتهذيب الكمال (٢٠٧\٢٣)-
[4] المصادر السابقة)-
[5] تاريخ بغداد (٣٥٤\١٢) وتهذيب الكمال(٢١١\٢٣)_
[6] المصادر السابقة) وسير أعلام النبلاء (١٤٧\١٠)_
[7] تهذيب الكمال(٢١٢\٢٣)-
[8] المصدر السابق)-
[9] المصدر السابق) وسير أعلام النبلاء (١٤٧\١٠)-
[10] تهذيب الكمال(٢١٢\٢٣، ٢١٣)-
[11] تاريخ بغداد (٣٤٨\١٢) وتهذيب الكمال(٢١٣\٢٣)
[12] طبقات ابن سعد(٤٠١\٦)_
[13] الثقات لابن حبّان (٣١٩\٧)-

خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی. «كان أبو نعيم مزاحاً ذا دعابة مع تدينه وثقته وأمانته»(۱).

امام نسائی رحمه الله فرمائی.، «أبو نعيم ثقة مأمون»،(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.، «ثقة ثبت»،(۳)

البته په امام ابونعیم رحمه الله باندې د ، «تشیع» الزام وو. لکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.، «حافظ حجة، إلا أنه يتشيع من غير غلو ولا سب»،(٤)

دغه شان امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی. «كان أبو نعيم إذا ذكر إنساناً فقال: هو جيد، وأثنى عليه، فهو شيعي، وإذا قال: فلان كان مرجئاً فاعلم أنه صاحب سنة، لا بأس به»(٥)

خو ددوی تشیع دیر خفیف (معمولی) وو. نه به ده د بدعت مؤید روایات نقل کول. او نه داعی الی البدعت وو. په دې وجه تولو ددې حدیثونه قبول کړی دی.(٦) پخپله فرمائی.، «ما كتبت عن الحفظة أن سبت معاوية»،(۷)

د امام ابونعیم رحمه الله طبیعت کښې د مزاح ماده وه:

① یو خلې یو سړی ددوی دروازه اوټکوله. ابو نعیم رحمه الله تپوس اوکړو. څوک یې؟ په جواب کښې هغه اووئیل.، «أنا»، دوی جواب ورکړو.، «من أنا؟»، نو دې سړی اووئیل. «رجل من ولد آدم»، ابو نعیم په جلتئ ور اووتلو. او ورجخت شو. او ښکل ئې کړو. او «مرحباً وأهلاً»، ئې اووئیل. او وې وئیل. چه زما د سره خیال نه وو. چه د حضرت آدم علیه السلام په نسل کښې به اوس هم څوک باقی پاتې شوې وی.(۸)

② یوخلې ابو نعیم د خپل شیخ سفیان نه څه تپوس اوکړو. نو هغوی مزاحاً اووئیل.، «أنت لا تبصر النجوم بالنهار»، نو دوی فوراً اووئیل.، «وأنت لا تبصرها كلها بالليل»، په دې باندې هغه بې اختیاره په خندا شو.(۹)

---

۱) تاریخ بغداد (۳٤۷\۱۲) وتهذیب التهذیب (۲۷۶\۱)-
۲) تهذیب التهذیب(۲۷۶\۱)-
۳) تقریب التهذیب (ص.٤٤۶) رقم ٥٤۰۱)-
٤) میزان الإعتدال (۳٥۰\۳) رقم ۶۷۲۰)-
٥) المصدر السابق)-
٦) هدی الساری(٤۳٤)-
۷) سیر أعلام النبلاء (۱٥۱\۱۰)-
۸) تهذیب الکمال(۲۱۶\۲۳)-
۹) تاریخ بغداد (۳٤۷\۱۲) وتهذیب الکمال(۲۰۶\۲۳)-

④ دابو نعيم رحمه الله ثقاهت او قوت حفظ او د محدثينو په احتياط باندې دلالت دپاره دا واقعه هم د ذکر قابله ده.احمد بن منصور رمادی نقل کوی.چه زه احمد بن حنبل او يحي بن معين سره د خادم په طور د امام عبدالرزاق رحمه الله نه حديثونو اوريدو دپاره لاړم.په واپسۍ چه کله مونږ کوفې ته راورسيدو.نو يحي بن معين امام احمد ته اووئيل.چه زه د ابو نعيم امتحان اخستل غواړم.امام احمد منع کړو. او وې فرمائيل.چه هغه ثقه دي.امام يحي بن معين اونه منل.په يو کاغذ کښې ئې د ابو نعيم ديرش حديثونه اوليکل.او د هرلسو حديثونو نه پس ئې د يو بل محدث د حديث اضافه اوکړله.دا دړې واړه ابو نعيم ته اورسيدل.دروازه ئې اوټکوله.نو هغه راووتلو.او د خپل کور دروازې مخې ته يو ډبه (موړه) باندې کيناستل.ښې طرف ته ئې احمد بن حنبل کينولو.کس طرف ته ئې يحي بن معين، او احمد بن منصور رمادی ددوی مخې ته لاندې کيناستلو.يحي بن معين کاغذ راوښکلو.او لوستل ئې شروع کړل.ابو نعيم خاموشۍ سره اوريدل.کله ئې چه لس حديثونه واورول.يوولسم حديث ئې اولوستلو.نو هغوی تنبيه ورکړله.چه دا حديث وران کړه.دا زما روايت نه دي.بيا ئې لس حديثونه اووئيل.ددې نه پس ئې اضافه شوې حديث واورولو.نو دوی بيا تنبيه اوفرمائيله.او دا ئې کټ کړو.بيا د لسو حديثونو نه پس چه کله هم دا صورت راپيښ شو.نو ددوی مخ متغير شو.د امام احمد مټ ئې اونيولو.او يحي بن معين ته مخاطب شو.او وې وئيل.،،أما هذا فأورع أن يفعل مثل هذا،،چه دې خو د داسې قسمه حرکت نه ډير اوچت او برتر دي.دې داسې نشې کولې.بيا ئې د احمد بن منصور رمادی په باره کښې اووئيل.چه دده داسې جرات نشې کيدې.اوس پاتې شوې ته، نو ،،هذا من فعلك يا فلعل،،ئې اووئيل.او دوی يحي بن معين ته زور دراړه لته ورکړله.چه هغه د موړې نه لاندې پريوتلو.او پاسيدو، کور ته لاړو.

امام احمد. يحي بن معين ته اووئيل.چه ما خو ته منع کړې وې.چه دا سړې ثقه دي.هسې بيسه داسې حرکت کولو سره مه اينخله.امام يحي بن معين رحمه الله اوفرمائيل.،،والله لرفسته أحب إلي من سفرتي،، چه په خدائې قسم! ما ته د خپل ټول سفر په مقابله کښې دا لته زياته خوښه ده. چه ماته ددې سړې د تثبت او ثقاهت علم اوشو.(١)

⑤ امام ابونعيم رحمه الله کثيرالعيال وو.حديثونه به ئې اورول.او د حاکمانو امراء نه به ئې د معاوضې په طور څه اخستل.(٢) خلقو ده لره ملامته کړو.نو دوی اووئيل. «تلومونني على الأخذ، ولي بيتي ثلاثة عشر ومال بيتي رغيف»(٣)

---

(١) تاريخ بغداد (١١٢\٣٥٤، ٣٥٤) وتهذيب الكمال(١٢٣\٢١٠، ٢١١) وسيرأعلام النبلاء (١٠\١٤٨، ١٤٩)

(٢) سيرأعلام النبلاء (١٠\١٥٢)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٣\٢١٨) وسيرأعلام النبلاء (١٠\١٥٢)-

يو سړی دوی د مرګ نه پس په خوب کښې اوکتل.چه په حديث باندې معاوضه اخستلو باندې الله تعالی تاسو سره څه معامله اوکړله.دوی جواب ورکړو. «نظر القاضي في أمرى، فوجدني ذا عيال فعفا عني»(١)

په ٢١٩ھ کښې ددوی وفات اوشو.(٢)،، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

⑥ زکریا: دوی زکریا بن ابی زائده کوفی دي.(٣)د ابو زائده په نوم کښې اختلاف دي.امام بخاری رحمه الله خالد بن میمون راجع ګرځولي دي.(٤) د زکریا بن ابی زائده شمار صغار تابعینو کښې دي.البته د هیڅ یو صحابی نه ددوی روایت کول ثابت نه دی.(٥)
دوی دخالد بن سلمه، سعد بن ابراهیم، سماك بن حرب، عامر شعبی، عبدالملك بن عمیر، عطیة العوفی او ابو اسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کړی دی.(٦)
ددوی نه روایت کونکو کښې سفیان ثوری، سفیان بن عیینه شعبه بن الحجاج.عبدالله بن المبارك. عبیدالله بن موسی،ابو نعیم او یحي بن سعید القطان رحمهم الله وغیره حضرات دی.(٧)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،صالح،،(٨)
امام ابوداؤد رحمه الله دوی لره ..ثقه.. ګرځولي دي.(٩)
امام یحي بن سعید القطان رحمه الله فرمائی.،،لیس به بأس،،(١٠)
امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.،،صویلح،،(١١)
امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة حلو الحدیث،،(١٢)
امام احمد رحمه الله فرمائی.«ثقة حلو الحدیث» (١٣)

---

١) المصادر السابقة)-
٢) المصادر السابقة)-
٣) تهذیب الکمال(٣٥٩\١٩)_
٤) التاریخ الکبیر(٤٢١\٣) رقم ١٣٩٦)-
٥) سیر أعلام النبلاء(٢٠٢\٦)-
٦) تهذیب الکمال(٣٥٩\٩. ٣٦٠)-
٧) المصدر السابق)-
٨) تهذیب الکمال(٣٦١\١) ومیزا الإعتدال(٧٣\٢) رقم ٢٨٧٥)-
٩) تهذیب الکمال(٣٦٢\١) وتهذیب التهذیب (٣٣٠\٣)-
١٠) التاریخ الکبیر(٤٢١\٣) رقم ١٣٩٦)-
١١) سیر أعلام النبلاء (٢٠٣\٦)-
١٢) تهذیب الکمال(٣٦٢\١)-
١٣) تهذیب الکمال(٣٦١\١) وميزان الإعتدال(٧٣\٢) رقم ٢٨٧٥)-

يعقوب بن سفيان او ابوبكر البزار رحمهما الله هم دوى ته ..ثقه.. ونيلى دى. (١)

ابن سعد رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة كثير الحديث،،(٢)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دي.(٣)

خو كوم خائې چه دحديث عالمانو نه ددوى په باره كښې تعديل منقول دى.هلته ددوى په باره كښې دا تصريح هم شته.چه ده به تدليس كولو.

حافظ ابن حجر رحمه الله دوى ته مطلقاً مدلس ونيلى دى.لكه چه ليكى،،ثقة كان يدلس،،(٤)

خو حقيقت دا دي.چه دوى لره چه ابوحاتم، ابوزرعه، او ابوداؤد مدلس ګرځولى دى.تولو قيد لګولې دي.چه دوى به صرف هغه رواياتو كښې تدليس كولو.كوم چه ددوى دشيخ شعبى نه منقول دى.(٥)لكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ،،ثقة يدلس من شيخه الشعبى،،(٦)

خو ددوى د تدليس باوجود دوى لره د حديث امامانو قبول كړې دي.ددې بنكاره وجه دا ده. چه محذوف راوى به مجهول نه وو.بلكه معلوم به وو.لكه ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((أن السائل الذي يرويها زكريا عن الشعبي لم يسمعها منه، إنما أخذها عن أبي حرين))(٧)

دغه شان يحيى بن زكريا رحمه الله فرمائى ((لو شئت لسميت لك من بيني وبين أبي وبين الشعبي))(٨)

البته دلته دا ياد ساتئ.چه ددوى هغه روايتونه كوم چه د ابواسحاق سبيعي نه منقول دى.هغې كښې څه حده پورې ضعف دي.خكه چه ابو اسحاق نه ددوى سماع آخرى عمر كښې شوې وه.(٩) او دې دغه وخت كښې مختلط شوې وو.(١٠)

ددوى وفات په ١٤٧ه يا ١٤٨ه يا ١٤٩ه كښې شوې وو.(١١)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

③ عامر: دا مشهور تابعى محدث ابوعمر عامر بن شراحيل شعبى كوفى رحمه الله دي.ددوى مختصرحالات دكتاب الايمان"باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"لاندې تيرشوى دى.(١٢)

---

(١) تهذيب التهذيب(١٣\٣٣٠)_
(٢) الطبقات (٦\٣٥٥)-
(٣) الثقات (٦\٣٣٤)-
(٤) تقريب التهذيب (٢١٦) رقم ٢٠٢٢)-
(٥) تعليقات الكاشف (١١\٤٠٥) رقم ١٦٤٣)-
(٦) الكاشف(١١\٤٠٥) رقم ١٦٤٣)-
(٧) تهذيب الكمال(١٩\٣٦٢)-
(٨) المصدر السابق)-
(٩) تهذيب الكمال(١٩\٣٦١)-
(١٠) تقريب التهذيب(ص.٤٢٣) رقم٥٠٦٥)-
(١١) تهذيب الكمال(١٩\٣٦٢. ٣٦٣)-
(١٢) كشف البارى(١١\٦٧٩)-

⑦ النعمان بن بشير: دا مشهور صحابی حضرت ابو عبدالله نعمان بن بشير(بفتح الباء الموحده وكسر الشين المعجمة) بن سعد ثعلبه بن جلاس (بضم الجيم و تخفيف اللام) (ويقال: خلاس: بفتح الخاء المعجمة و تشديد اللام)بن زيد بن مالك بن ثعلبه بن كعب بن الخزرج انصاری مدنی دي.(١)

ددوی پلار حضرت بشير بن سعد ﷺ په بيعت عقبة ثانيه كښې شريك وو.دا بدری صحابی دي.د بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو كښې هم شريك پاتې شوي دي.او ددوی مور د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن رواحه ﷺ خور ده.دا هم صحابيه ده.(٢)

حضرت نعمان بن بشير ﷺ د هجرت په دويم كال پيدا شو.دا د هجرت نه پس انصارو كښې ،،أوّل مولود فی الإسلام،، دي.لكه څنګه چه حضرت عبدالله بن الزبير ﷺ په مهاجرينو كښې ،،أوّل مولود فی الإسلام،، وو.حضرت نعمان بن بشير د حضرت عبدالله بن الزبير نه شپږ مياشتې مشر وو.(٣)

حضرت نعمان بن بشير ﷺ بالاتفاق صغار صحابو كښې وو.(٤)په دې وجه دې خبره كښې اختلاف دي.چه دوی د نبی كريم ﷺ نه سماع كړې وه اوكه نه؟ نو د مدينې خلق د سماع انكار كوی.او د عراق خلق اثبات كوی.(٥)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.چه حضرت نعمان بن بشير ﷺ نه ،،سمعت النبی ﷺ،، الفاظو سره صرف يو حديث (حديث باب) منقول دي.باقی په هيڅ يو روايت كښې براه راست سماع نشته.(٦)

بهرحال دوی د نبی كريم ﷺ نه علاوه د خپل ماما حضرت عبدالله بن رواحه، حضرت عمر بن الخطاب، او د حضرت عائشه ﷺ نه روايات نقل كړی دی.(٧)

ددوی نه حسن بصری، سماك بن حرب، عامر شعبی، عروه بن الزبير، ابو اسحاق سبيعی او ابو قلابه جرمی رحمهم الله وغيره ډيرو تابعينو حديثونه حاصل كړی دی.(٨)

---

١) تهذيب الأسماء واللغات (١٢٩\٢) وتهذيب الكمال(٤١١\٢٩)-

٢) تهذيب الأسماء واللغات(١٢٩\٢)_

٣) الإصابة(٥٥٩\٣)-

٤) سيرأعلام النبلاء(٤١١\٣)_

٥) تهذيب الكمال(٤١٢\٢٩)_

٦) المصدرالسابق خودا خبره ټيك نه معلوميږی.خكه د بخاری په (٩٦٩\٢) كتاب الرقاق اب صفة الجنة والنار رقم ٦٥٦١ و٦٥٦٢) كښې اود صحيح مسلم په ((١١٥\١) كتاب الإيمان باب شفاعة النبی ﷺ لأبی طالب والتخفيف عنه بسببه) كښې دحضرت نعمان بن بشير ﷺ نه نقل دی.دوی فرمائی ((سمعت رسول الله ﷺ فتنبه)_

٧) تهذيب الكمال(٤١٢\٢٩)-

٨) تهذيب الكمال(٤١٤\٢٩)-

دي شاعر هم وو.د ډير زيات كريم او سخي وو.(١)
د حضرت معاويه رضي الله عنه په زمانه كښې د حمص او كوفې گورنر پاتې شوې وو.د حضرت معاويه رضي الله عنه نه پس د يزيد بن معاويه په زمانه كښې هم ددې دواړو علاقو حاكم وو.څه مودې پورې ئې په دمشق كښې د قضاء فرائض هم پوره كول.(٢)
ددوی نه ټول يوسل څوارلس روايتونه نقل دی.په دې كښې پنځه حديثونه متفق عليه دی.او په يو حديث كښې امام بخاری رحمه الله او په څلورو حديثونو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دي.(٣)
كله چه دي په ٢هـ كښې پيدا شو.نو دده پلار حضرت بشير بن سعد رضي الله عنه دوی نبی كريم ﷺ له راوستل.او د دعا درخواست ئې اوكړو.نبی كريم ﷺ اوفرمائيل.«أما ترضى أن يكون ما بلغت، ثم يأتي الشام، فيقتله منافق من أهل الشام»(٤) نو هم دغه شان اوشوه.چه دوی د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه كښې اووتل.په لاره كښې خالد بن خلی كلاعی نومې يو بدبخت دوی شهيد كړو.دا د ٦٤هـ واقعه ده.(٥)،،رضي الله عنه وأرضاه،،_
وحديث باب اهميت د حديث باب په عظمت شان باندې د عالمانو اجماع ده.اودا د هغه حديثونو نه يو حديث دي.په كومو چه د اسلام مدار دي.بعضې حضرات وائی.چه دا ثلث الاسلام دي.ځكه چه ،،اسلام،، په دريو حديثونو كښې دائر دي.① يو حديث باب ،،الحلال بين.....،، ② دويم حديث ،،الأعمال بالنيات.....،، ③ او دريم حديث ،،من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه.....،،(٦)
امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.چه ما د رسول الله ﷺ نه پنځه لاكهه حديثونه ليكلی دی.د هغې نه مې انتخاب كړې دي.او په ،،كتاب السنن،، كښې مې څلور زره او اته سوه حديثونه جمع كړی دی.چه په دې كښې صحيح هم شته.او د صحيح مشابه او مقارب هم، حالانكه د انسان د خپل دين دپاره څلور حديثونه كافی دی:

---

(١) تهذيب الأسماء (١٣٠\٢)-
(٢) تهذيب الكمال(٤١٤\٢٩) وسير أعلام النبلاء(٤١٢\٣)_
(٣) سير أعلام النبلاء (٤١١\٣) وتهذيب الأسماء (١٢٩\٢) وعمدة القاری(٢٩٦\١١) وفی خلاصة الخزرجی (٤٠٢) له مائة وأربعة وعشرون حديثاً ولعله خطأ والصواب ما ذكرناه مائة وأربعة عشر حديثاً كما فی المصادر المذكورة والله أعلم)-
(٤) تهذيب الكمال(٤١٦\٢٩)-
(٥) سير أعلام النبلاء(٤١٢\٣) وتهذيب الكمال(٤١٦\٢٩، ٤١٧)_
(٦) قاله العينی رحمه الله فی العمدة (٢٩٩\١١) والطيبی فی الكاشف عن حقائق السنن (٩\٦) فی كتاب البيوع باب الكسب وطلب الحلال والكرمانی فی شرحه (٢٠٣\١١) والنووی فی شرحه لمسلم (٢٨\٢) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات)_ وقال أحمد أصول الإسلام ثلاثة أحاديث :هذا (أی الأعمال بالنيات..) والحلال بين -إلخ وومن أحدث فی أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد) كذا فی الفتوحات الربانية) ٦٥\١١)-

① یو،،أعمال بالنیات....،،② دویم ،،من حسن اسلام المرء ترکه مالا یعنیه....،،③ دریم ،،لایکون المؤمن مؤمناً حتی یرضی لأخیه مایرضی لنفسه،،④ څلورم ((الحلال بین والحرام بین....))(۱)

بعضي حضراتو د دریم حدیث ((لا یکون المؤمن مؤمناً....)) په ځاني ((ازهد فی الدنیا یحبك الله....)) ذکر کړې دي (۲)

عالمانو د حدیث باب دعظمت سبب دا بیان کړې دي چه په دي حدیث کښي نبي کریم ﷺ د خوراك، څکاك، او لباس وغیره په اصلاح او بهتروالی باندې تنبیه فرمائیلي ده چه ددي څیزونو حلال کیدل ضروري دي او نبي کریم ﷺ د حلال پیژندلو لاره ښودلي ده او د مشتبهاتو پریخودو حکم ئې وزکړې دي.ځکه چه هم په دي سره سړي د خپل دین او عزت حفاظت کولې شي.دا ټولې خبرې نبي کریم ﷺ د یو مثال په ذریعه بیان کړې.او بیا په آخر کښي د ټولو نه زیات اهم کار یعنی د زړه د احوالو مراعات او نګرانی په باره کښي ئې تاکید فرمائیلي دي.(۳)

قوله: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: د نبي کریم ﷺ نه واوریدل.چه دوی فرمائیل...

په دي تصریح سره د هغه حضراتو تردید اوشو.څوك چه دا وائی.چه دوی ته براه راست د نبي کریم ﷺ نه سماع حاصل نه ده (۴)ځکه چه دا د صغار صحابو څخه وو.د نبي کریم ﷺ د وفات په وخت ددوی عمر اته کاله وو.(۵)

ددي تصریح نه یو خو دا معلومه شوه.چه دوی ته سماع براه راست حاصل ده. دویمه خبره دا معلومه شوه.چه د صبي ممیز تحمل معتبر دي.(۶)لکه چه دلته کښي حضرت نعمان بن بشیر رضی الله عنه په ماشوموالی کښي تحمل کړې وو.او دا ئې د بلوغ نه پس ادا کړې وو.

دلته دا خبره هم ذهن کښي کینول پکار دی.چه بعضي حضراتو ددوی سماع صرف په حدیث باب کښي منلې ده.باقی په یو حدیث کښي ئې هم نه ده منلې.لکه څنګه چه اوس وړاندې

---

(۱) انظرتاریخ بغداد (۵۷\۵) وتهذیب الکمال(۳۶٤\۱۱) وسیرأعلام النبلاء(۲۱۰\۱۳) وشرح النووی علی صحیح مسلم (۲۸\۲)_

(۲) الفتوحات الربانیة (٦٤\۱۱) وشرح النووی(۲۸\۲)_

(۳) شرح النووی(۲۸\۲) کتاب البیوع باب أخذ ا لحلال وترک الشبهات وشرح الکرمانی(۲۰۳\۱۱) والکاشف(۹\۶) وعمدة القاری(۲۹۹\۱۱)_

(۴) قال الحافظ: وفی هذا رد القول الواقدی ومن تبعه أن النعمان لا یصح سماعه من رسول الله... فتح الباری(۱۲۶\۱۱)

(۵) کما سبق بیان ذلک فی ترجمته آنفاً)-

(۶) فتح الباری(۱۲۶\۱۱)-

ددوی په حالاتو کښې د امام یحي بن معین رحمه الله په حوالې سره مونږ ذکر کړل. خو دا خبره هم صحیح نه ده. ځکه چه ددې حدیث نه علاوه نورو حدیثونو کښې هم د نبی کریم ﷺ نه براه راست د سماع دوی تصریح کړې ده. (۱)

قوله الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ:

حلال هم واضح دی او حرام هم ښکاره دی. او ددې دواړو په مینځ کښې څه مشتبه څیزونه دی چه دا ډیر خلق نه پیژني.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «الحلال بين والحرام بيّن في عينهما و وصفهما بأدلتهما الظاهرة» یعنی حلال او حرام د خپلو واضحو دلیلونو په وجه د خپل ذات او وصف هر اعتبار سره بالکل ښکاره او واضح دی. (۲)

مطلب دا دی چه یو څیز به یا خو د طلب تنصیص او تصریح مع الترک په وعید سره کولې شی یا به ددې د پریخودو په تنصیص او تصریح مع الوعید علی الفعل کولې شی. رومبې «حلال بیّن» دی دویم «حرام بیّن» دی. اوکه دا صورت نه وی نو د مشتبهاتو د قبیل څخه دی. او ددې نه هم بچ کیدل پکار دی. ځکه د حرامو د جنس څخه دی. نوسړی به د حرامو نه محفوظ وی. اوکه د حرامو د جنس څخه نه دی. بلکه د مباح د قسم څخه دی. نو بیا هم ددې حسن نیت په وجه به ده ته اجر او ثواب ملاویږی چه دی د حرامو د ویرې نه دا پریږدی.

علامه ابوالحسن سندهی رحمه الله دلته مفصل کلام کړې دی. د هغې خلاصه دا ده. چه په دې جمله کښې یو څو احتماله کیدې شی:

① یو دا چه «كل ما هو حلال عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال» دغه شان «الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام» یعنی کوم څیز چه په واقع کښې یعنی د الله تعالی په نیز حلال دی. هغه بالکل واضح دی. او ټولو خلقو ته معلوم دی. او کوم څیز چه فی الواقع یعنی د الله تعالی په نیز حرام دی. هغه هم بالکل واضح دی. او ټولو خلقو ته معلوم دی.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی. دا احتمال صحیح نه دی. ځکه په څیزونو کښې که غور اوکړې شی. نو په هغې کښې فی الواقع او د الله تعالی په نیز هیڅ قسمه اشتباه نشته. نو په واقع کښې د څیزونو دوه قسمونه جوړیږی: حلال او حرام، حالانکه په حدیث باب کښې درې قسمونه بیان کړې شوی دی. ① حلال ② حرام ③ مشتبهات.

② دویم احتمال دا دی. چه ددې معنې ده. «الحلال بيّن حكماً، وهو أنه لا يضر تناوله، وكذا الحرام بيّن من حيث أنه يضر تناوله، أي هما يعرف الناس حكمهما، لكن ينبغي للناس أن يعرفوا حكم المحتمل

---

(۱) قدمنا أمثلته سابقاً تحت ترجمته تعليقاً فارجع إليه إن شئت).

(۲) فتح الباري (۱۲۷/۱).

المتردد بين كونه حلالاً أو حراماً...» مطلب دا دي.چه د حلال حكم هم بنكاره دي.چه ددي استعمال مضر نه دي.او د حرامو حكم هم بنكاره دي.چه ددي استعمال مضر دي.كوم څيز چه د تحقيق قابل دي.هغه د مشتبهاتو په حكم كښې دي.چه ددي په حلال او حرام كيدو كښې اشتباه ده.بنكاره نه حلت معلوم دي.او نه حرمت معلوم دي.نبي كريم ﷺ ددي حكم بيان كړي دي.چه ددي نه اجتناب كوئ.علامه سندهي رحمه الله فرمائي.چه ددي جملې صحيح مطلب هم دا دي.

② دريم احتمال دوى دا بيان كړي دي.چه «الحلال الخالص بيّن، والحرام الخالص بيّن، يعلمهما كل أحد، لكن المشتبه غير معلوم، لكثير من الناس» علامه سندهي رحمه الله فرمائي.چه دا احتمال هم صحيح نه دي.څكه كه ددي جملې هم دامعنى واخستلې شى.نوبه دي كښې دوه احتمالات دى:

① يو احتمال دا دي.چه د ،،الحلال الخالص،، نه مراد ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، وى. او د ،،الحرام الخالص،، نه مراد ،،الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، وى. يعنى ،،الحلال بيّن،، او ،،الحرام بيّن،، كښې چه كوم ،،الحلال،، او،،الحرام،، واقع دى. دا حلال فى علم الناس او حرام فى علم الناس اوگرځولې شى.نو مطلب به دا شى. چه «الحلال الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم، والحرام الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم» په دي صورت كښې جمله بالكل بې معنى كيږى.څكه چه هركله حلال هم هغه مراد دي.كوم چه خلقو ته بنكاره دي.او حرام هم هغه مراد دي.كوم چه خلقو ته بنكاره دي.نو بيا د ،،بيّن،، وئيلوحكم لگول بې معنى دي.په دي وجه علامه سندهي رحمه الله فرمائي.چه د ،،الحلال بيّن،، معنى ،،الحلال الخالص بيّن،،گرځول،دغه شان د ،،الحرام بيّن،، معنى ،،الحرام الخالص بيّن،، گرځول، داسې دى.لكه چه داسې اووئيلې شى.چه ،،المعلوم بالحل معلوم بالحل،، او ،،المعلوم بالحرمة معلوم بالحرمة،، چه ددي هيڅ فائده نشته.

② ددي جملې دويم احتمال دا دي.چه د ،،الحلال بيّن،، نه مراد ،،الحلال الخالص،، وى.او د ،،الحرام بيّن،، نه مراد ،،الحرام الخالص،، وى.البته د رومبى احتمال پشان ددي حلال خالص او حرام خالص تعلق د خلقو علم سره نه وى.يعنى ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، او،، الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، مراد نه وى.بلكه ،،الحلال الخالص عند الله وفى نفس الأمر،، او ،،الحرام الخالص عند الله وفى نفس الأمر،، مراد وى.ددي تاويل او احتمال په صورت كښې به دا معنى د هغه معنى پشان راجح وى.كومه معنى چه رومبى احتمال كښې داسې بيان شوې وه.چه «كل ما هو حلال عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال» او «الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام» ددي حاصل دا راوخى.چه

عندالله او فی الواقع د څیزونو دوه قسمونه دی: ① حلال ② حرام.
د دریم قسم، ،مشتبهاتو،، هیڅ ګنجائش نشته.نو دا احتمال دلته مراد اخستل په دې وجه صحیح نه دی چه د حدیث باب په دې جمله کښې د حرام او حلال نه علاوه دریم قسم ،،مشتبهات،، هم ذکر دی.(۱)
خو په غور کولو سره راجح هم دا دریم احتمال معلومیږی.خو د ،،خالص،، نه هغه معنی مراد نه ده.کومه چه علامه سندهی رحمه الله بیانی بلکه مراد ،،حلال محض،،او ،،حرام محض،، دي.او د حدیث مطلب دا دي.چه کوم څیز حلال محض دي.هغه خو بیکاره دي.خلق پوهیږی.چه د غنمو روټی او وریژي خوړل حلال دی.دغه شان خلقو ته هم پته ده.چه د خنزیر غوښه او شراب حرام دی.البته د غور څیزونه مشتبهات دی.چه ددې په حلت او حرمت کښې اشتباه ده. (اوپه اول نظر ئې حلت او حرمت نه معلومیږی)
امام نووی رحمه الله دحدیث هم دا تشریح فرمائیلې ده.لکه هغوی فرمائی. «فمعناه أن الأشیاء علی ثلاثة أقسام، حلال بیّن واضح، لایخفی حله کالخمر، والفواکه، والزیت، والعسل، والسمن، ولبن مأکول اللحم، وبیضته، وغیر ذالك من المطعومات، وکذلك الکلام والنظر والمشی وغیر ذالك من التصرفات فیها، حلال بیّن واضح، لاشك فی حله، وأما الحرام البیّن فکالخمر، والخنزیر، والمیتة، والبول، والدم المسفوح، وکذالك الزنا، والکذب، والغیبة، والنمیمة، والنظر إلی الأجنبیة، وأشباه ذالك، وأما المشتبهات، فمعناه أنها لیست بواضحة الحل والحرمة....»(۲)
په دې دریم صورت او چه کوم دریم صورت ته علامه سندهی رحمه الله ترجیح ورکړې ده.دې دواړو کښې فرق دا دي.چه دوی ،،بیین،، کیدل د څیزونو دحلت او حرمت حکم سره متعلق کړې دي.چه د حلال څیزونو حکم واضح دي.او د حرام څیزونو حکم هم واضح دي.البته د مشتبهاتو د حکم تحقیق او بیا ددې نه داجتناب ضرورت دي.او په دې دریم صورت کښې پخپله د یوځیز حلت او حرمت ،،بیّن،، کیدل بیان شوی دی.چه حلال محض څیزونه هم معلوم دی.او حرام محض څیزونه هم معلوم دی.البته د مشتهباتو په باره کښې چونکه شبه ده،په دې وجه د هغې نه بچ کیدل پکار دی.او دا مطلب د حدیث جملې «الحلال بیّن والحرام بیّن وبینهما مشتبهات» نه دځه قسم تاویل کولو. او تکلف نه بغیر پوهه کښې راځی.په دې وجه به هم دا معنی راجح وی.،،والله سبحانه وتعالی أعلم،،_
د ،،مشتبهات،، تحقیق په ،،مشتبهات کښې پنځه روایتونه دی: ① ،،مشتبهات،،د باب افتعال نه د اسم فاعل جمع مؤنث صیغه ده.په دې صورت کښې به ددې وجه تسمیه دا

---

(۱) حاشیة السندی علی صحیح البخاری(۳۵۱۱، ۳۷)_
(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۸۱۲) کتاب البیوع باب أخذ الحلال وترک الشبهات

وی چه چونکه په دوی کښې طرفین متخالفین کښې هریو سره مشابهت موجود وی په بعضې وخنونو کښې یوطرف سره مشابهت وی او په بعضو وختونو کښې مخالف طرف سره. نو په دې طریقه دې کښې اشتباه پیدا کیږی

② مشتبهات: دا د باب تفعل نه د اسم فاعل صیغه ده په دې کښې او ږومبنی معنی کښې هیڅ فرق نشته سواء ددې نه چه په باب تفعل کښې د تکلف معنی وی

③ مشتهات د باب تفعیل نه د اسم مفعول صیغې سره. په دې صورت کښې به د دې معنی وی «انها مشتهات بغیرها مما لم یتیقن فیه حکمها علی التعیین» یعنی ددې امورو داسې څیزونو سره تشبیه ورکړې شوې ده چه هغې کښې متعین حکم یقینی نه دې یو قول دا هم دې چه ددې معنی ده،،مشتهات بالحلال،،ددې امورو حلالو څیزونو سره تشبیه ورکړې شوې ده

④ مشتهات: د باب تفعیل نه په صیغې د اسم فاعل سره. ددې معنی ده،،إنما تشبه أنفسها بالحلال،،

⑤ مشبهات: د باب افعال نه په صیغې د اسم فاعل سره. ددې هم هغه معنی ده. کومه چه د څلورم معنی ده.(۱)

بیا په دې خبره کښې اختلاف دې چه دلته د ..مشتبهات.. نه څه مراد دې؟

① علامه خطابی رحمه الله فرمائی دا امور داسې دی چه دا په بعضې خلقو باندې خو مشتبه وی او په بعضو باندې نه وی دا مطلب نه دې چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه دی او په اصولو د شریعت کښې ددې هیڅ بیان نشته ځکه چه الله تعالی دهر څیز حکم بیان کړې دې او دلیل ئې هم قائم کړې دې خو چونکه بیان کله کله بالکل بنکاره وی او ټول خلق پرې پوهیږی او کله خفی وی خاص خاص عالمان پرې پوهیږی چه په اصول فقه کښې مهارت لرونکی وی د نصوصو د معانیو صحیح ادراک کونکی وی قیاس، استنباط او یو څیز دهغې په نظیر او مثل باندې رد کولې شی په دې وجه دې امورو کښې اشتباه پیدا کیږی.(۲)

خطابی رحمه الله فرمائی ددې خبرې دلیل چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه نه دی دا دې چه نبی کریم ﷺ فرمائی،،لایعرفها کثیر من الناس،، ددې مفهوم هم دا دې چه بعضې خلق پوهیږی اګرچه ډیر کم دی نو هرکله چه د بعضو په نیز باندې دا امر معلوم دې نو دا څیز فی نفسه مشتبه نه دې

خطابی رحمه الله فرمائی کوم کس ته چه داسې قسمه اشتباه راپیښه شی هغه ته د شك لرې کولو پورې توقف کول پکار دی او د انشراح نه بغیر دې اقدام نه کوی. ځکه که د احتیاط نه

---

(۱) عمدة القاری (۲۹۷\۱)۔

(۲) معالم السنن (۶\۱۵) کتاب البیوع باب فی إجتناب الشبهات)۔

بغیر اقدام اوکړي شی نو ممکن ده چه دې په حرامو کښې راګیرشی.هم دا د ..حمی.. نه د بچ کیدو مطلب دې د کوم چه دلته کښې مثال ورکړې شوې دې
د امام خطابی رحمه الله د کلام حاصل دا دې چه ددې امورو مشتبه کیدل اضافی دی یعنی دهغې خلقو په نسبت سره دا مشتبه دی ځوک چه د حکم نه ناخبره دی او د دوی په نیز د شبهاتو نه د بچ کیدو مطلب دا دې چه ناخبره کس د بصیرت او انشراح نه بغیر اقدام اونه کړی که بصیرت موجود وی نو هغه اقدام کولې شی.
② دامام نووی رحمه الله د کلام نه معلومیږی چه د ..مشبهات.. نه هغه امور مراد دی په کوم کښې چه د حلت او حرمت دلیلونه متعارض وی تردې که چرې مجتهد اجتهاد اوکړی او د یو دلیل په بنیاد باندې حلت طرف ته ترجیح ورکړی بیا به هم دا امر مشتبه وی په دې کښې ورع (احتیاط) دا دی چه ددې امر ارتکاب بالکل اونکړې شی خکه ممکن ده چه اجتهاد کښې خطاء واقع شی.(۱)
حاصل ددې قول دا دې چه د ..مشتبهات.. نه مراد هغه اجتهادی امور دی په کوم کښې چه نص یا اجماع موجود نه وی او د ،،توقی الشبهات،، نه مراد احتیاط او ورع د تقوی په اعتبار سره اختیارول دی د فتوی په طور اختیارول مراد نه دی.
③ علامه مازری رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې د ..مشتبهات.. نه مکروه امور مراد دی او مقصود دلته ددې مکروهاتو د ارتکاب نه بچ کیدو باندې امده کول دی خکه چه ډیرخلق د مکروهاتو ارتکاب کوی او ګنړی چه دا حرام نه دی حالانکه دده دا عمل محرماتو ته رسولې شی.(۲)
④ بعضې عالمان فرمائی چه د ..مشتبهات.. نه دلته هغه مباح امور مراد دی چه د هغې نه بچ کیدل او احتیاط کول غوره دی.(۳) هم دا وجه ده چه نبی کریم ﷺ اوددوی نه پس ددوی خلفاء او اکثر صحابه کرام رضی الله عنهم د مباحاتو نه هم په ډډه اوسیدل لکه چه هغوی به د ښه خوراکونو. د ښه لباس. او د ښه کورونو نه هم ځان ساتلو او د ساده ژوند تیرولو عادت ئې جوړکړې وو.
په دې اقوالو کښې آخری دواړه قولونه ضعیف دی د مکروه او مباح په ..مشتبهات.. کښې دخل نشته البته رومبی دواړه صورتونه په .. مشتبهات .. کښې داخل دی بلکه داسې معلومیږی چه د اشتباه ځومره صورتونه دی هغه ټول په ..مشتبهات.. کښې داخل دی د هغې ټولو نه اجتناب کول پکار دی.(۴) مثلاً ① کله به دا اشتباه د دلیلونو د تعارض په وجه وی چه یو دلیل په حرمت باندې دلالت کوی او بل دلیل په حلت باندې، اوس

---

(۱) شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۸\۲) کتاب البیوع باب أخذ الحلال وترک المشبهات)_
(۲) عمدة القاری(۳۰۰\۱۱)_
(۳) فتح الباری(۱۲۷\۱۱)-
(۴) تکملة فتح الملهم(۶۲۳\۱۱)-

مجتهد ته په ترجيح ورکولو کښې مشکلات وی.لکه څنګه چه د مشکوك اوبو مسئله ده.نو ددې نه بچ کیدل غوره دی.

② کله دا اشتباه په تحقیق مناط کښې د اختلاف په وجه وی.مثلاً د دارالحرب احکام یوشان دی.او د دارالاسلام احکام ددې نه جدا بل شان دی.اوس د یو ملك په باره کښې اختلاف شو چه آیا دا دارالحرب اوګرځولې شی.اوکه دارالحرب اونه ګرځولې شی.دلته چه دارالحرب کیدل کوم چه مناط حکم دی.په دې کښې اختلاف شو.په دې وجه به احکامو کښې اشتباه راپیښیږی.په داسې صورت کښې احتیاط هم په دې صورت کښې دې. چه کوم څیز د دارالحرب ګرځولو په صورت کښې جائزکیدو.د هغې نه اجتناب اوکړې شی.ځکه احتمال شته.چه دا دارالحرب نه وی.

③ کله اشتباه په دې بنیاد باندې راپیښیږی چه یوځیز من وجه د شریعت په نیز حلال وی.او هم دا څیز من وجه ددې په نظیر کښې حرام هم وی.مثلاً حدیث کښې ښځې د قبرونو د زیارت نه منع کړې شوی دی.(۱)خو ورسره په یو حدیث کښې دی.،،ولم یعزم علینا،،(۲) یعنی قبرستان ته نه تلل په مونږ باندې نه دی واجب کړې شوې.ددې په وجه اشتباه پیدا شوه.نو اوس به احتیاط هم په دې کښې وی.چه دا پریخودې شی.

④ بعضې وخت اشتباه په دې طریقه پیدا کیږی.چه یو څیز د شریعت په نظر کښې حلال دې.خو په دې کښې دننه دحرمت هم څه قرینه موجود ده.یا حرمت دپاره حجت ناقصه موجود دې.لکه مثلاً د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه او د عبد بن زمعه په مینځ کښې د زمعه د وینځې د څوی په باره کښې اختلاف پیدا شو.د عبد بن زمعه دعوه وه.چه دا زما زوی دی.،،ولد علی فراش أبي،، او دحضرت سعد وینا دا وه.چه زما زوی عتبه بن ابی وقاص وصیت کړې وو.چه د زمعه د وینځې څوئې زما دې.ددوی دعوه دا وه.چه دا ماته ملاویدل پکار دی.

نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددوی په مینځ کښې فیصله کړې وه.،،الولد للفراش وللعاهر الحجر،، بچې به د صاحب فراش وی.او زانی دپاره حرمان دې.نو دوی دا بچې زمعه ته ورکړو.ګویا چه د شریعت په نظرکښې دا بچې د عبد بن زمعه زوی شو.او هم په دې نسبت سره د ام المؤمنین

---

(۱) کما روی أبوهریرة رضی الله عنه أن رسول الله صلی الله علیه وسلم لعن زوارات القبور.. أخرجه الترمذی فی جامعه فی کتاب الجنائز. باب ما جاء فی کراهیة زیارة القبور للنساء رقم (۱۰۵۶) وابن ماجه فی سننه فی کتاب الجنائز باب ما جاء فی النهی عن زیارة النساء القبور رقم ۱۵۷۶) وعن ابن عباس رضی الله عنهما قال لعن رسول الله زائرات القبور .. وأخرجه النسائی فی سننه (۲۸۷\۱) فی کتاب الجنائز باب التغلیظ فی إتخاذ السرج علی القبور وأبوداود فی سننه فی کتاب الجنائز باب فی زیارة النساء القبوررقم ۳۲۳۶)۔

(۲) عن أم عطیة رضی الله عنها قالت: نهینا عن إتباع الجنائز. ولم یعزم علینا (رواه البخاری فی صحیحه فی کتاب الجنائز باب إتباع النساء الجنائز. رقم (۱۲۷۸)ومثله عند مسلم (۳۰۴\۱) کتاب الجنائز باب فی نهی النساء عن إتباع الجنائز. من غیر عزیمة)۔

حضرت سوده بنت زمعه ﷺ هم ورور شو.خو دوی خپلې پاکې بی بی حضرت سوده ﷺ ته حکم ورکړو.،،احتجبي منه يا سودة،، ددې وجه هم دا ده.چه يو طرف ته د شريعت په نظر کښې دده نه پرده نشته. بل طرف ته د حرمت قرينه هم موجود ده.چه دا بچې په شکل اوشباهت کښې دعتبه بن ابی وقاص مشابه وو.اګرچه شرعاً دا معتبر نه دې.خو چونکه يوه قرينه ضرورده.په دې وجه نبی کريم ﷺ حضرت سوده ﷺ ته دده نه د پردې حکم ورکړو. (۱)

دغه شان حضرت عقبه بن حارث ﷺ د يوې ښځې سره نکاح کړې وه.د نکاح نه پس يوه ښځه راغله.او وې وئيل. چه ما خو عقبه او ددې ښځې دواړو ته پئ ورکړی وو.دا دواړه رضاعی ورور اوخور دی.نو ددوی په مينځ کښې به نکاح څنګه کيږی؟ حضرت عقبه خو اووئيل.«ما أعلم أنك قد أرضعتني، ولا أخبرتني» دغه شان دده سخرګنئ هم اووئيل.،،ما علمنا أرضعت صاحبتنا،، بيا دا مقدمه نبی کريم ﷺ ته پيش کړې شوه.دلته حجت تامه نشته.چه دوه سړی وی.يا يو سړی او دوه ښځې وی.بلکه حجت ناقصه دې.يعنی صرف يوه ښځه ده.خو ددې باوجود نبی کريم ﷺ هغوی ته د جداکيدو دپاره اوفرمائيل.(۲) دا حکم په دې وجه ورکړې شو.چه د مشتبهاتو نه اجتناب کول پکار دی.

⑥ بعضې وختونو کښې اشتباه په دې طريقه راپيښيږی.چه يو څيز بيخی حلال دې.هيڅ قسمه اشتباه نشته.خو خلقو ته غلط فهمی پيداکيږی.لکه څنګه چه د تهمت په موقعو کښې عام طور باندې داسې کيږی.چه تاسو يو صحيح او جائز کارکوئ.خو چونکه د تهمت ځائې دې.په دې وجه نوروخلقوته مغالطه کيږی.په دې صورت کښې هم احتياط کول پکار دي.

اوګورئ! نبی کريم ﷺ اعتکاف کښې وو.د شپې وخت وو.حضرت صفيه ﷺ دوی له راغله.کله چه هغه لاړله.نو نبی کريم ﷺ د هغې رسولو دپاره د جمات دروازې پورې تشريف راوړلو.هلته دوه انصاری صحابه تيريدل.نبی کريم ﷺ دا خيال اوکړو.چه چرته شيطان ددوی په زړونو کښې څه وسوسه وانه چوی.وې فرمائيل. ،،هذه صفية،، ګويا نبی کريم ﷺ يوه غلط فهمی لرې کړله.کومه چه پيداکيدې شوه. (۳)

حاصل دا دې.چه څومره څيزونه د اشتباه دی.د هغې ټولو نه بچ کيدل او احتياط کول پکار دي.البته دا اجتناب به کله واجب وی.او کله به مستحب وی. د دې تفصيل دا دې.چه اشتباه به يا يو عام کس ته راپيښيږی.او يا به مجتهد ته راپيښيږی.عامی ته د راپيښيدو په صورت کښې به ددې وجه يا خو دا وی.چه هغه عارف بالحکم نه دې.او نه د يو مجتهد او مفتی نه ده تپوس کړې دې.په دې صورت کښې اجتناب او څان ساتل واجب دی.او يا به ددې وجه دا وی.چه د مجتهدينو او مفتيانو حضراتو اختلاف وی.او د علم او ورع په اعتبار

---

۱) د تفصيلی واقعه دپاره اوګورئ.صحيح البخاری(۲۷۶\۱) کتاب البيوع باب تفسير المشبهات)_

۲) مشکاة المصابيح (۲۷۳\۲و ۲۷٤) کتاب النکاح باب المحرمات الفصل الأول وانظرصحيح البخاری (۲۷۶\۱) کتاب البيوع باب تفسير المشبهات (۷۶٤\۲، ۷۶۵) کتاب النکاح باب شهادة المرضعة)_

۳) صحيح بخاری (۲۷۳\۱) کتاب الصوم باب زيارة المرأة زوجها فی إعتکافه)_

سره یو مفتی ته په بل مفتی باندې ترجیح ورکول مشکل وی په داسې صورت کښې به د اجتناب او احتیاط حکم استحبابا وی

اوکه اشتباه مجتهد ته راپیښه شوې وی نو ددې وجه به یا دا وی چه ده خص ددې مسئلې په حکم باندې غور او فکر او اجتهاد نه دې کړې په دې صورت کښې دا مجتهد د ..عامی.. په حکم کښې دې او که اشتباه ده ته د دلائلو د تعارض په وجه. او د ترجیح نه ورکولو په وجه راپیښه شوې وی نو احتیاط او تورع واجب دې خکه چه محرم ته په مبیح باندې ترجیح حاصل وی خوکه د دلائلو تعارض وی او اباحت ته په تحریم باندې ترجیح هم ورکړې شوې وی نو په داسې صورت کښې بیخ کیدل مستحب دی[1] واللہ اعلم

تنبیه یوه خبره دلته د یادولو دا ده چه یو څیز دې ..مشتبهات.. او بل یو څیز دې ..وساوس.. دواړو کښې فرق دې امام بخاری رحمہ اللہ هم فرق کړې دې لکه یو باب نې قائم کړې دې ،،باب من یتقی الشبهات،، دلته تلقین دې چه د ..مشتبهات نه بیخ کیدل پکار دی او یوه ترجمه نې قائم کړې دې ،،باب من لم یر الوساوس ونحوها من الشبهات،،[2] یعنی وساوس په شبهات. او مشتبه څیزونو کښې داخل نه دی نو د مشتبهاتو نه د بیخ کیدو حکم د ې خو د وساوسو پرواه کول پکار نه دی.

ددې صورت دا کیدې شی چه یو سړې په یو څیز کښې یو داسې احتمال پیدا کړی کوم چه ..تا شئ من دلیل صحیح.. نه وی مثلاً د مسلمان مذبوحه څاروې دې په دې کښې څوک احتمال راوباسی چه ممکن ده ده تسمیه وئیلو سره ذبح نه وی کړې نو ددې خوړل جائز نه دې دا وسوسه ده ددې اعتبار به نه کیږی یا مثلاً یوکس سره څه اوبه دی او هیڅ یو علامت داسې نشته چه د هغې په وجه دې اوبو ته ناپاکې اووئیلې شی خو هغه احتمال بنکاره کوی چه ممکن ده چه د کومو نلکو نه دا اوبه راوخی په هغې کښې پلیتې اوبه ملاو شوی وی د داسې وسوسې

اعتبار به نه کیږی واللہ اعلم

قوله فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ: بیا چه کوم کس د شبهې د څیزونو نه بچ کیږی هغه خپل دین اوعزت بچ کوی

ددې حدیث په رومبنۍ حصه ،،الحلال بین....،، کښې احکام او مسئلو طرف ته اشاره ده چه حلال اوحرام ټول شریعت واضح کړی دی اواوس په دې دویمه حصه ،،فمن اتقی الشبهات...،، کښې حوادث او واقعاتو طرف ته اشاره ده ددې دپاره یوه عرفی ضابطه ذکر کړې شوې ده چه په عملی ژوند کښې راپیښیدونکو کوم واقعاتو سره د انسان واسطه راځی هغه

---

[1] تکملة فتح الملهم (۱/۶۲۳)۔

[2] کتاب البیوع (۱/۲۷۶)۔

[3] المصدر السابق)۔

واقعات او حوادث که د مشبهاتو د قبیل څخه وی نو ددې نه عرفاً هم اجتناب کول پکار دي خکه چه په دې سره د سړی دین او ددې آبرو محفوظ کیږی.
حاصل دادې چه کوم سړي د مشتبهاتو نه بچ کیږی هغه باندې به شرعی حیثیت سره هیڅ نکته چینی نه کیږی یو سړي دوانی په دې شبهې سره نه څکي چه په دې کښې ..الکحل.. دی نو ددې په دین باندې هم نکته چینی نه کیږی او ددې د آبرو حفاظت هم کیږی او که یو سړي احتیاط نه کوی نوخلق به کم ازکم داخو وانی چه دې په دې سلسله کښې احتیاط نه کوی. ددې څخه نه دا هم معلومه شوه چه په مشتبهاتو کښې پریوتلو سره دنیوی نقصان هم دی چه خلق بدې زدې وانی او طعن او ملامتیا وانی چه په دې سره بې عزتی کیږی او په دې کښې دینی نقصان هم دی چه دین بالکل پاک نه پاتې کیږی. خطره وی چه وړاندې تلو سره به د شیطان په دهوکو. محرمات محضه کښې واقع شی که دې د مشتبهاتو نه بچ کیږی نو ددې عزت به هم د خلقو د عیب لګولو او د ملامته کولو نه محفوظ وی او دین به هم د شیطان د دهوکو نه په امن کښې وی.(۱)

قوله وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ: او څوک چه د شبهاتو په دې څیزونو کښې اخته شو (نوهغه په حرامو کښې پریوتلو)دده مثال د هغه څرونکی (شپونکی) دی کوم چه د (شاهی) چراګاه (ورشو) ګیر چاپیره څرن کوی نزدې ده چه هغه څاروی هغې کښې داخل کړی.

د بخاری شریف په ټولو روایاتو کښې دا جمله داسې ده ،،من وقع فی الشبهات کراع.....،،(۲) که په دې کښې ..من.. شرطیه اومنلې شی نو جزاء به محذوف وی ،،وقع فی الحرام،، لکه څنګه چه د مسلم شریف په روایت کښې جزاء هم دا مذکور ده.(۳) په دې صورت کښې به ،،کراع یرعی.....،، جمله مستانفه وی ددې مقصود مثال پیش کولو سره ..تنبیه بالشاهد علی الغائب.. ده.(۴)
دویم صورت دا هم ممکن دی چه ..من.. شرطیه نه وی بلکه موصوله وی په دې صورت کښې به خو هم محذوف نه وی او مطلب به دا وی ،،الذی وقع فی الشبهات مثل راع یرعی.....،،(۵) خو اولی او راجح هم دا رومبې صورت دی خکه چه دارمی د امام بخاری د شیخ ابونعیم په طریق سره د روایت تخریج کړې دی چه هغې کښې ،،وقع فی الحرام،، مذکور دی.(۶) دغه شان په

---

۱) فضل الباری(۱\۵۴۶)-
۲) فضل الباری(۱\۱۲۸)_
۳) صحیح مسلم (۲\۲۸) کتاب البیوع باب أخذ الحلال وترک الشبهات)_
۴) فتح الباری(۱\۱۲۸)_
۵) المصدر السابق)_
۶) سنن الدارمی(۲\۳۱۹) فاتحة کتاب البیوع باب فی الحلال بین والحرام بین رقم ۲۵۳۱)-

صحیح مسلم کښې هم د زکریا بن ابی زائده رحمه الله په طریق سره نقل دي.(لکه څنګه چه دلته کښې هم ددوی په طرقه سره دي).په هغې کښې هم د ،،وقتل الحمار،، تصریح موجود ده.(۱)

قوله: ،،الحمی،،: حمی محفوظ خاني ته وئیلې شی.پخوا زمانه کښې دستور وو.چه د ملك بادشاهانو إو سردارانو به د زمکې څه حصه خپل خان دپاره محصور او محفوظ کوله.(۲) په دې کښې چه به کومه ګیاه او شینکئ وه.په دې کښې به هم ددوی څاروی څریدل.که بل چا به هلته کښې څرول.هغوی ته به سزا ورکولې شوه.بیا د څاروی خاصه دا ده.چه کله دې څرن کوی.او په څرن څرن کښې داسې خاني ته اورسیږی.چرته چه پتې (فصل) مخې ته وی.او دننه پکښې ښه ګیا وی. هغه موقعه ګوری.او فوراً هغې ته ور داخلیږی. شپونکې نې منع کوی.خو هغه نه منع کیږی.په دې وجه هوښیار شپوڼکی (څرونکی) خپل څاروی ایساروی.چه پریشانی نه وی.

ددې مثال مطلب واضح دې.چه انسان خو پخپله راعی (شپونکې) دې.او دده نفس دغه څاروې دې.چه دې دا څروی.که انسان دا څاروې ،،حمی الله،، یعنی د الله تعالی چراګاه کښې د ورداخلیدو نه منع نکړو.نو څرونکې او څریدونکې دواړه به مجرمان وی.د الله تعالی چراګاه محرمات دی.او ددې ماحول مشتبهات دی.چاچه خپل نفس مشتبهاتو ته آزاد پریخودو.هغه یقیناً محرماتو کښې هم ورتلې شی. څکه چه محرمات سرکاری چراګاه ده.شاهی چراګاه ډیره زیاته ښائسته او نظر دهوکه کونکی وی.خو ددې نه بچ کیدل ضروری وی.ددې خوشنما او دلفریب محرماتو نه بچ کیدو دپاره ضروری ده.چه سړې د مشتبهاتو نه بچ شی.څکه چه دا د حلال او حرام په مینځ مینځ کښې دي.څوك چه ددې نه بچ شی.هغه به دحرام نه په طریقه اولی بچ کیږی.څکه چه د حرامو کنده (لاره) ددې نه پس ده.بلکه کوم سړې چه په مباحاتو کښې غلو کوی.هغه مکروهاتو ته رسیږی.او څوك چه په مکروهاتو کښې احتیاط نه کوی.هغه حرامو ته رسیږی.(۳)

علامه ناصرالدین ابن المنیر رحمه الله د خپل شیخ، د اسکندریه زاهد ابوالقاسم منصور(یا ابوالقاسم بن منصور) قباری رحمه الله (۴) نه نقل کړې دي.هغه به فرمائیل. چه ((المکروه طریقة بن

---

۱) صحیح مسلم (۲۸۱۲)_

۲) النهایة لابن الأثیر(۱۱\۴۴۷) وفتح الباری(۵\۴۴۱) کتاب المساقاة باب لا حمی إلا لله ولرسوله ﷺ)_

۳) فضل الباری(۱۱\۵۴۶، ۵۴۷)_

۴) ددوی نوم صاحب د قاموس ،،ابوالقاسم منصور،، لیکلې دي.علامه زبیدی لیکلی دی.((ویقال أبوالقاسم بن منصور کما فی التبصیر للحافظ)) تاج العروس (۳\۴۷۸) اوحافظ ابن کثیر رحمه الله د دوی پوره نوم محمد بن منصور بن یحیی ابوالقاسم قباری لیکلې دي.

ددوی په حالاتوکښې هغوی لیکلی دی.چه دوی په خپل باغ کښې اوسیدل.هم دغه باغ ددوی د آمدن ذریعه وه.ډیرمتورع وو.خلقویاندې به نې دهغې دمیوې نه خوراك کولو.امربالمعروف اونهی عن المنکرنې کولو.حکمرانان نې په موثره طریقه د ظلم نه منع کولو.... [باقی حاشیه په بل مخ...

العهد والحرام، فمن استكثر من المكروه تطرق إلى الحرام، والمباح حقيقة بينه وبين المكروه، فمن استكثر منه تطرق إلى المكروه»[1] يعنى مكروه د بنده او حرام په مينځ كښې يوه كنده ده.څوك چه د مكروهاتو زيات ارتكاب كوى.هغه به حرام ته رسيږى.او دغه شان مباح هم د بنده او مكروه په مينځ كښې يوه كنده (لاره) ده.كوم كس چه مباحاتو كښې غلو كوى.هغه به مكروهاتو ته ضرور رسيږى

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.[2] چه دا مفهوم اصل كښې د يو حديث نه اخستې شوې دې. كوم چه ابن حبان رحمه الله نقل كړې دې.«اجعلوا بينكم وبين الحرام سترة من الحلال، من فعل ذالك استبرأ لدينه وعرضه، ومن ارتع فيه كان كالمرتع إلى جنب الحمى»[3]

قوله: أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ:واورئ: د هر بادشاه يو مخصوص چراګاه وى.دهغې يو مخصوصه زمكه وى. چه په هغې كښې هيڅ چاته د داخليدو يا د څرولو اجازت نه وى.او د الله تعالى ،،حمى،، دهغه په زمكه كښې محارم دى.

يعنى الله تعالى چه كوم څيزونه حرام كړى دى.هغې ته د نزدې ورتلو اجازت نشته.او كه څوك ورځى.نو د سزا مستحق كيږى.دغه شان كه د الله تعالى په ،،حمى،، كښې څوك داخليږى.نو دسزا مستحق به وى.

دلته ددې خبرې وضاحت ضرورى دې.چه ،،حمى،، يا چراګاه مختص كول زمونږ په نيز جائز نه دى.البته كه د شرعى مصلحتونو په وجه ضرورت راپيښ شى.نو بله خبره ده.[4]لكه چه دنبى كريم ﷺ نه د ،،نقيع،، نه ،،حمى،، جوړول، او د حضرت عمر رضي الله عنه نه د ،،شرف،،

...د تيرمخ بقيه حاشيه] حكمرانانو به هم ددوى خبرې اوريدلې اومنلې.ددوى دزيارت دپاره به راتلل.دوى به په كركئ كښې اوكتل. اوهغوى سره به نې خبرې كولې.خلق به په دې باندې هم ډيرخوشحاله كيدل.دوى يوه عجيبه واقعه ډيره مشهوره ده.چه دوى خپل يوځاروې په چا باندې خرڅ كړې وو.څو ورځې پس هغه كس هغه ځاروې واپس راوستل.او وې وئيل.چه ستا ځاروې مونږ سره څه نه خورى.ده دهغه نه تپوس اوكړو.چه ستا څه شغل دې.هغه اووئيل.چه زه د والي دربار ډم يم.شيخ هغه طرف ته اوكتل.او وې وئيل.زمونږ ځناور حرام نه خورى.ددې نه پس نې هغه ته روپئ واپس كړې.چونكه دراهم كډې وډې شوې وې.اود جدا كولو څه صورت ورته په نظر نه راتلو.ددې وجې دهغې روپونه سوا نورې روپئ ورته هم وركړې.خلقوتبرك اوګنړل.اويوه يوه روپئ نې په درې درې روپو باندې واخستې.په ٦٦٢هـ كښې دوى وفات شوى وو.دوى تول دپنځوسو روپوسامان پريخودې وو.خلقودغه سامان په پنځويشت زره روپئ باندې واخستل.البداية والنهاية (١٣/٢٤٣، ٢٤٤)

[1] فتح البارى(١/١٢٧)_

[2] فتح البارى(١/١٢٧)_

[3] موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان(ص.٦٣٣) كتاب الزهد باب فى الورع رقم ٢٥٥١)_

[4] عمدة القارى(١٢/٢١٣) –كتاب المساقاة باب لاحمى إلا لله ولرسوله ﷺ)_

نه چراګه جوړول ثابت دی (۱) او دا د دینی مصلحت په وجه وو (۲)
دلته د تشبیه نه دې څوک دا نه ګڼړی چه د ..حمی.. اختصاص جائز دې ځکه چه تشبیه سره د یوې خبرې پوهول مقصود وی د تشبیهاتو نه مسائل نه ثابتیږی او نه ددې نه د احکامو استنباط کیږی نودلته چه کومه تشبیه ده دا تشبیه المحمود بالمذموم ده (۳) والله اعلم.
فائده ابو عمرو دانی رحمه الله د بعضو عالمانو نه نقل کړی دی چه دا تمثیل د شعبی رحمه الله د طرفه ادراج دې د حدیث جزء نه دې علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله ددې خبرې تردید کړې دې او تحقیق سره نې ثابته کړې ده چه دا تمثیل مُدرج نه دې بلکه د نبی کریم ﷺ د ارشاد جزء دې (۴)

قوله أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ: واورئ! په بدن کښې دننه یوه ټکړه ده کله چه دا صحیح شی نو ټول بدن صحیح کیږی او کله چه دا خرابه شی نو ټول بدن خرابیږی واورئ! دغه ټکړه ..زړه.. دې ،،مضغه،، د غوښې ټکړې ته وائی (۵) . ،،صلح،، او ،،فسد،، دواړه د باب نصر نه مستعمل دی البته ،،صلح،، د باب کرم نه هم مستعملیږی. (۶)

،،قلب،، زړه ته وائی کله کله ..عقل.. باندې هم د ..قلب.. اطلاق کولې شی لکه چه فراء د الله تعالی په ارشاد ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ (۷) کښې د ..قلب.. تفسیر ..عقل.. سره کړې دې (۸) د بعضو حضراتو په نیز ..قلب.. فؤاد دپاره خاص دې حالانکه بعضې حضرات د دواړو د اتحاد او هم معنی کیدو قائل دی (۹)

د ..قلب.. وجه تسمیه یا خو ددې ،،متقلب الامور،، کیدل دی او دا په دې وجه چه دا اصل البدن اوخلاصة البدن دې او خلاصة الشئ ته ..قلب الشئ.. وئیلې شی (۱۰) یا ددې په بدن

---

(۱) صحیح البخاری کتاب المساقاة باب لاحمی إلا لله ولرسوله)_
(۲) العمدة (۲۱۳\۱۲) والفتح (٤٤\٥)_
(۳) فیض الباری(۱۵٤\۱) وأنوارالباری(۱۹۸\۲)_
(۴) عمدة القاری(۳۰۲\۱. وفتح الباری(۱۲۸\۱)-
(۵) فتح الباری(۱۲۸\۱) وعمدة القاری(۲۹۸\۱)_
(۶) عمدة القاری(۲۹۸\۱)-
(۷) سورة ق.۳۷)_
(۸) عمدة القاری(۲۹۸\۱)_
(۹) عمدة القاری(۲۹۸\۱)
(۱۰) فتح الباری(۱۲۸\۱)وعمدة القاری(۲۸۹\۱)_

کښې د ..مقلوب.. ایخودو په وجه دې ته ..قلب.. وئیلې شی.(۱)
یې چونکه ..قلب.. د ډیرو خطراتو او وارداتو د ورود ځائې وی.او ددې کیفیت یوحالت کښې نه وی په دې وجه دې ته د ..قلب.. نوم ورکړې شو.لکه چه شاعر هم دې معنی طرف ته اشاره کړې ده

ما سمی القلب الا من تقلبه فاحذر علی القلب من قلب وتحویل(۲)

خو دلته دا وضاحت ضروری دې.چه ..قلب..اصل کښې دهغه صنوبری (د غوښې دمخصوص) ټکړې نوم نه دې.کوم چه د انسان په بدن کښې دې.بلکه ..قلب..د یوې لطیفه نوم دې کوم چه په دې بدن کښې دننه دې.لکه څنګه چه دماغو کښې ټول باطنی حواس شته حالانکه په بدن کښې هغه په نظر نه راځی.بلکه د دماغو تشریح کوی.وئیلې کیږی چه په فلانئ حصه کښې حس مشترک دې په فلانئ حصه کښې حافظه ده.حالانکه که دماغ واخستلې شی او اوکتلې شی.نو سواء د دماغی بدن نه بل هیڅ هم نشته.دغه شان ..قلب.. دې.لکه څنګه چه د ټول بدنی نظام حیات طبعی حیثیت سره اصل منبع ..قلب.. دې.د قلب حرکت بندیدو سره ټول نظام ختمیږی دغه شان روحانی او شرعی حیثیت سره هم د ټولو اعمالو او جوارحو صحیح کیدو مدار د قلب د لطیفې په سلامتیا او صحیح کیدو باندې دې.که قلبی احوال او روحانی ملکات صحیح نه وی.نو د ظاهری افعالو او اعمالو ټول نظام به خراب (او ګډوډ) وی.(۳)

په ظاهره ددې جملې ماقبل سره هیڅ تعلق او ارتباط نشته.خو حقیقت دا دې.چه دا جمله ډیره حکیمانه او پرمغز ده.او ددې ماقبل سره ډیر لطیف ارتباط او تعلق دې.دا ارتباط په دې طریقه دې.چه امام بخاری رحمه الله وړاندې د مشتبهاتو نه د پرهیزکولواوبچ کیدو ترغیب او تاکید اوفرمائیلو.اوس بیانوی.چه ددې مشتبهاتو نه د بچ کیدو څه طریقه ده؟ په کومه ذریعه دا حاصلیدې شی؟ نو وې فرمائیل.چه قلب کوم چه د ټولو جواهرو او کمالاتو منبع او مخزن دې.دا صحیح کړئ.بیا به د هرقسمه مشتبهاتو نه بچ شئ.یعنی که قلب صالح او صحیح وی.په دې کښې د الله تعالی ویره. او خشیت الهی وی.نو بیا د مشتبهاتو نه بچ کیدل آسان دی.ستا هر اندام به متقی او پرهیزګار جوړ شی.اوکه د قلب حال خراب شو.په دې کښې دالله تعالی ویره پاتې نشوه.نو بیا به هرڅه خراب وی.ستا هر اندام به تا ګناه او معاصی طرف ته راکاږی.اصل مشین یا انجن قلب دې.دا صحیح کړه.چه دا کوم طرف ته ځی.د اندامونو ټولې ډبې به ددې سره هم هغه طرف ته ځی.(۴)

بیهقی په شعب الایمان کښې یو اوږد روایت نقل کړې دې.په هغې کښې دی.«القلب ملك،

---

(۱) فتح الباری(۱۱۲۸/۱)-
(۲) عمدة القاری(۲۹۸/۱)_
(۳) فضل الباری(۵٤۷/۱)-
(۴) فضل الباری(۵٤۷/۱ ۵٤۷)_

وله جنود، فإذا صلح الملك صلحت جنوده، وإذا فسد الملك، فسدت جنوده.....»(۱)

خلاصه دا ده.چه قلب د جسمانی حیات او د اندامونو او جوارحو صلاح دپاره د منبع (مرکز) حیثیت لری.چه په دي کښي د اختلال (او خرابی) په وجه په تول بدن کښي اختلال پیداکیږی.دغه شان د قلب په لطیفه باندي دتولو روحانی کمالاتو مداز دي.د تولو اعمالو او افعالو شرعاً سلامتیا هم د قلب ددي لطیفي په صحیح کیدو باندي موقوف ده.د قلب په صلاح باندي د روحانیت اصلاح او ترقي، خشیت خداوندی، او د حمیده اخلاقو اهتمام موقوف دي.او هم دا دنجات مدار دي.والله سبحانه اعلم.

محل عقل ابن بطال رحمه الله د حدیث باب نه په دي خبره باندي استدلال کړي دي.چه محل د عقل ،،قلب،، دي.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال د استحسان په طور نقل کړي دي.(۳) او امام نووی رحمه الله فرمائی.چه ددي حدیث نه په هیڅ شان سره هم استدلال صحیح نه دي.(۴) اصل کښي په دي مسئله کښي اختلاف دي.د امام شافعی رحمه الله او متکلمینو په نیز د عقل محل قلب دي.او د امام ابوحنیفه رحمه الله او اطباؤ په نیز د عقل محل دماغ دي.(۵)

د قرآن کریم د ظاهر نه د امام شافعی رحمه الله د مذهب تائید کیږی.په دي کښي دی. ﴿فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾(۶)او امام ابوحنیفه رحمه الله او دده هم مذهب اطباء ددي نه استدلال کوی.چه اوګورئ، د دماغو په فاسد کیدو او خرابیدو سره عقل خرابیږی. معلومه شوه.چه محل د عقل دماغ دي.(۷)

حضرت شاه صاحب کشمیری رحمه الله فرمائی.چه په حقیقت کښي د عقل اصل منبع ،،قلب،، دي.(۸) خو چونکه په قلب او دماغوکښي اتصال وی.په دي وجه عقل ته چه کوم ادراك کیږی.د هغي تصویر په دماغو کښي منقش کیږی.او دا بالکل داسي ده.لکه د بجلئ بلب او بتن، کله چه د بجلئ بتن یو ځائي کښي اووهلي شی.نو بلب بل ځائي کښي روښانه کیږی.دغه شان دلته کښي هم په قلب کښي چه کوم جنبش (او حرکت) پیداکیږی.نو هلته د دماغو د ادراکاتو باتئ روښانه کیږي.نو حاصل دا شو.چه د عقل محل په حقیقت کښي زړه

---

۱) رواه البیهقی عن أبی هریرة رضي الله عنه مرفوعاً وموقوفاً بطرق مختلفة کما رواه عن أبی سعید مرفوعاً أیضاً انظر شعب الإیمان للبیهقی(۱۳۲\۱، ۱۳٤)باب فی الإیمان بالله عزوجل فصل فی حدوث العالم رقم۱۰۹) و(۱۱۰)

۲) فتح الباری(۱۲۹\۱)_

۳) المصدر السابق)-

۴) عمدة القاری(۳۰۲\۱)_

۵) عمدة القاری(۳۰۲\۱)_

۶) الحج:٤۶)-

۷) عمدة القاری(۳۰۲\۱)-

۸) فیض الباری(۱۵٤\۱، ۱۵۵) ودرس بخاری(۳۰۰\۱)-

دي.او دا هم يو حقيقت دي.چه ددي عقل په محل يعنى قلب كښې د ادراكاتو انتقاش نه كيږي.بلكه دا انتقاش دماغوكښې كيږي.لكه چه د قرآنى نصوصو نه هم دا معلوميږي.

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ (١) ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾ (٢) ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ (٣).ددي نه معلوميږي.چه محل د عقل په حقيقت كښې قلب دي. اگرچه قلب او دماغو كښې دومره قوى اتصال دي.چه په دماغو باندې د عقل د محل كيدو گمان كيږي.هم ددي قوت اتصال په وجه د دماغو په فاسد كيدو قلب باندې اثر پريوځي.او عقل خرابيږي.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

(٢٨) بَاب أَدَاءُ الْخُمُسِ مِنَ الْإِيمَانِ

د امام بخارى رحمه الله مقصد خمس [بضم الخاء والميم وباسكانهما] دغنيمت پنځمه حصه مراد ده.امام بخارى رحمه الله دا باب قائم كړي دي.چه د خمس اداكول د ايمان د شعبو څخه دي. د دي نه د امام بخارى رحمه الله مقصد واضح دي.چه هغه د ايمان امور شمارى.

يو اشكال او د هغې جواب ددي نه وړاندې د ايمان د امورو په باره كښې ،،باب اتهام الجنائز من الإيمان،، تير شوي دي.په مينځ كښې يو څو بابونو نه پس ئې دا باب قائم كړو.سوال دا دي. چه دا باب ئې هم هلته ،،اتهام الجنائز،، سره ولې ذكر نكړو؟ په مينځ كښې ئې نور بابونه ولې ذكر كړل؟

ددي جواب دا دي.چه امام بخارى رحمه الله د يوې لطيفې خبرې لحاظ كړي دي. هغه دا چه دوى وړاندې كوم اعمال ايمان يا اسلام سره متعلق گرځولى وو.هغه څو روزمره اعمال وو.او د خمس اداكول د غنيمت د مال نه كولې شى.او مال دغنيمت په جهاد كښې ملاويږي.او جهاد په ژوند كښې كله كله او بعضو بعضو ته نصيب كيږي.په سوونو،زرگاوڼ سړى داسې هم دى.چه هغوى ته هډو جهاد نه نصيب كيږي.په دې وجه امام بخارى ،،أداء الخمس من الإيمان،، هم جدا بيان كړي دي.(٥)

امام بخارى رحمه الله دا باب د اتباع الجنائز د باب نه پس خكه لگولې دي.چه ډيرځله چه په جهاد كښې خلق شهيدان كيږي.نو مخكښې شهيدان دفن كولې شى.دهغې نه پس غنيمت تقسيمولې شى.او ددي نه خمس اوبنكلې كيږي.(٦) والله اعلم.

---

(١) سورة ق: ٣٧)-
(٢) الحج: ٤٦)-
(٣) محمد: ٢٤)-
(٤) لسان العرب (٧٠١٦) مادة ..خمس..)-
(٥) إيضاح البخارى(٤٢٦\٤)-
(٦) تقرير بخارى شريف (١٥٤\١١)-

ماقبل باب سره ربط او مناسبت ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې چه په ماقبل کښې د حلال او حرام ذکر دې حلال مامور به دې او حرام منهی عنه دې په مذکوره باب کښې هم دا دواړه څیزونه دی مامور به هم او منهی عنه هم. مامور به مثلاً ایمان بالله. ایمان بالرسول. اقامت صلاة. ایتاء زکاة. صیام رمضان. او اداکول د خمس. او منهی عنه مثلاً حنتم وغیره ظروف (لوخی) استعمالول.(۱)

بیا دلته امام بخاری رحمه الله د ،،اداء الخمس من الإیمان،، باب منعقد کړې دې. حالانکه د کتاب الجهاد په آخر کښې ئې د ،،أداء الخمس من الدین،، باب قائم کړې دې.(۲) دلته ئې د مسائلو په حیثیت سره ذکرکړې دې.اوهلته ئې د غنیمت د بیان په حیثیت سره ذکرکړې دې.والله اعلم

تنبیه وړاندې مونږ وئیلی وو چه دا لفظ د ،،خُمس،،(بضم الخاء) دې.او ددې نه مراد د مال غنیمت پنځمه حصه ده.خو بعضې عالمان فرمائی چه دا لفظ د ،،خَمس،،(بفتح الخاء) دې.او ددې نه مراد ارکان خمسه دی.او امام بخاری رحمه الله دا ښودل غواړی چه د ارکان خمسه اداکول د ایمان د شعبو څخه دی.

خو دا خبره په دریو وجوه سره صحیح نه ده:

① ړومبې په دې وجه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې کوم حدیث ذکرکړې دې په هغې کښې صرف د ..ارکان خمسه..ذکر نه دې.بلکه د ..خُمس.. ذکر هم دې.نو ..خُمس.. پریخودل . او باقی ارکان خمسه د ایمان شعبه ګرځول په عقل کښې نه راځی.

② دویمه دا چه په حدیث باب کښې د حج ذکر نشته.

③ دریمه دا چه په ارکان خمسه کښې په صلاة او زکاة وغیره باندې وړاندې مستقل تراجم ذکر شوی دی.(۳) والله اعلم.

---

(۱) عمدة القاری(۳۰۲\۱)۔

(۲) کتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدین رقم ۳۰۹۶)۔

(۳) فتح الباری(۲۲۹\۱) وعمدة القاری(۳۰۳\۱)۔

حدثنا علي بن الجعد قال أخبرنا شعبة عن أبي جمرة قال كنت أقعد مع ابن عباس (١) يجلسني على سريره فقال أقم عندي حتى أجعل لك سهما من مالي فأقمت معه شهرين ثم قال إن وفد عبد القيس لما أتوا النبي صلى الله عليه وسلم قال من القوم أو من الوفد قالوا ربيعة قال مرحبا بالقوم أو بالوفد غير خزايا ولا ندامى فقالوا يا رسول الله إنا لا نستطيع أن نأتيك إلا في الشهر الحرام وبيننا وبينك هذا الحي من كفار مضر فمرنا بأمر فصل نخبر به من وراءنا وندخل به الجنة وسألوه عن الأشربة فأمرهم بأربع ونهاهم عن أربع أمرهم بالإيمان بالله وحده قال أتدرون ما الإيمان بالله وحده قالوا الله ورسوله أعلم قال شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصيام رمضان وأن تعطوا من المغنم الخمس ونهاهم عن أربع عن الحنتم والدباء والنقير والمزفت وربما قال المقير وقال احفظوهن وأخبروا بهن من وراءكم

[٨٧ ، ٥٠٠ ، ١٣٣٤ ، ٢٩٢٨ ، ٣٣١٩ ، ٤١١٠ ، ٤١١١ ، ٥٨٢٢ ، ٦٨٣٨ ، ٧١١٧]

رجال الحديث

① علي بن الجعد: دوى ابوالحسن على بن الجعد بن عبيد جوهرى بغدادى دي (٢)
د ابراهيم بن سعد. اسرائيل بن يونس. اسماعيل بن عياش. حماد بن سلمه. حماد بن زيد. ربيع بن صبيح. سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. شعبه. مبارك بن فضاله. او ابو اسحق فزارى ﷺ وغيره نه حديث روايت كوى. (٣)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب العلم باب تحريض النبى ﷺ وفد عبدالقيس على أن يحفظو الإيمان والعلم ويخبروا من وراءهم رقم ٨٧) وفى كتاب مواقيت الصلاة باب منيبين إليه واتقوه.. رقم ٥٢٣ وفى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ١٣٩٨ وفى كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين رقم(٣٠٩٥) وفى كتاب المناقب باب (بدون ترجمة بعد باب نسبة اليمن إلى إسماعيل رقم(٣٥١١٠) وفى كتاب المغازى باب وفد عبد القيس رقم ٤٣٦٨) وفى كتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً رقم ٦١٧٦ وفى كتاب أخبارالآحاد باب وصاة النبى ﷺ وفود العرب أن يبلغوا من وراءهم رقم ٧٢٦٦ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: والله خلقكم وما تعملون رقم(٧٥٥٦) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى رقم ١٢٤ و١٢٥ و١٢٦ والنسائى فى سننه (٢٧١\٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب أداء الخمس رقم٥٠٣٤ وأبوداد فى سننه فى كتاب الأشربة باب فى الأوعية رقم ٣٦٩٢) و٣٦٩٤ و٣٦٩٦ والترمذى فى جامعه فى كتاب الإيمان باب فى إضافة الفرائض إلى الإيمان رقم ٢٦١١ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب الحلم رقم ٤١٨٦)-

(٢) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤١، ٣٤٢)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٢)_

ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، ابراهیم حربی، ابو یعلی موصلی، احمد بن حنبل، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابوبکر بن ابی شیبه، یحي بن معین او یعقوب بن شیبه رحمهم الله وغیره د حدیثو علم حاصل کړي دي.(۱) په ۱۳۳ه کښې پیدا شوي دي.(۲)

محمد بن حماد رحمه الله فرمائی.«سألت یحی بن معین من علی بن الجعد، فقال: ثقة صدوق، ثقة صدوق»(۳) دغه شان عبدالخالق بن منصور هم د امام یحي بن معین نه ددوی ..ثقه.. کیدل نقل کړی دی.(۴)

یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،علی بن الجعد أثبت البغدادیین فی شعبة،،(۵) هم ددوی نه نقل دی.،،ربانی العلم،،(۶)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.،،کان صدوقاً فی الحدیث،،(۷)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.«کان متقناً صدوقاً، ولم أر من المحدثین من یحفظ ویأتی بالحدیث علی لفظ واحد، لا یغیّره، سوی قبیصة و أبی نعیم فی حدیث الثوری، و یحی الحمانی فی حدیث شریك، وعلی بن الجعد فی حدیثه،،(۸)

صالح بن محمد اسدی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۹)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،(۱۰)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،ثقة مامون،،(۱۱)

ابن قانع رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت،،(۱۲)

مطین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۱۳)

---

۱) تهذیب الکمال(۲۰\۳٤۳)-
۲) وقیل سنة أربع وثلاثین ومائة وقیل سنة ست وثلاثین ومائة انظر سیر أعلام النبلاء(۱۰\٤٦۰)-
۳) تهذیب الکمال(۲۰\۳٤۸) وسیر أعلام النبلاء(۱۰\٤٦٦)_
٤) تهذیب الکمال(۲۰\۳٤۸)-
۵) تهذیب الکمال(۲۰\۳٤۹)_
۶) المصدر السابق)-
۷) تهذیب الکمال(۲۰\۳۵۰)_
۸) تهذیب الکمال(۲۰\۳۵۰)_
۹) المصدر السابق)-
۱۰) المصدر السابق)-
۱۱) تهذیب التهذیب(۷\۲۹۲)_
۱۲) المصدر السابق)-
۱۳) المصدر السابق)_

حافظ ذهبی رحمه الله دوی په ،،الحافظ الثبت،،(۱)او ،،الإمام الحافظ الحجة مُسنِدُ بغداد،،(۲)القابو سره یاد کړي دي
البته ددوی په باره کښې د حدیث د رجالو نه دوه طعنه منقول دی
① یو داچه دا جهمی وو او قرآن ته به ئې مخلوق ونیلي.لکه چه امام مسلم رحمه الله فرمانی. ،،ثقة لكنه جهمي،،(۳)او هم په دې بنیاد باندې امام احمد بن حنبل رحمه الله خپل دواړه خامن ددوی د سماع نه منع کړی وو.
خو حقیقت دا دي چه ددوی جهمی(۴)کیدل ثابت نه دی.او نه دي د خلق قرآن قائل وو (۵) بلکه ددوی نه صرف دومره منقول دی.چه ،،من قال: القرآن مخلوق لم أصفه،،(۶)
حافظ ذهبی رحمه الله ددې ..تجهم.. طعن نقل کولو نه پس فرمانی.«وقد كان طائفة من المحدثين يتطعون في من له هفوة صغيرة تخالف السنة، وإلا فعلي: امام كبير رحمه الله»(۷)
دویم الزام په دوی باندې د تشیع دي.لکه چه ابوغسان دوری نقل کړی دی. چه زه علی بن الجعد سره ووم.په دې مجلس کښې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حدیث «كنا نفاضل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم فنقول: خير هذه الأمة بعد النبي صلى الله عليه وسلم أبو بكر، وعمر، وعثمان، فيبلغ النبي صلى الله عليه وسلم فلا ينكره» ذکر راغلي.نو علی بن الجعد اووئیل.«أنظروا إلى هذا الصبي، هو لم يحسن أن يطلق امرأته، يقول كنا نفاضل»(۸)دغه شان چه کله ددوی په وړاندې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم حدیث ،،إن ابني هذا سيد،،(۹)ذکر کړي شو.نو وي وئیل.،،ما جعله الله سيداً،،(۱۰)
ترکومې پورې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما باندې د طعن تعلق دي.نو د علی بن الجعد نه ددې انکار منقول دي.لکه چه احمد بن ابراهیم دورقی وائی.

---

(۱) ميزان الإعتدال(۱۱۶\۳) رقم ۷۵۹۸)-
(۲) سير أعلام النبلاء(۴۵۹\۱۰)-
(۳) ميزان الإعتدال(۱۱۶\۳) وسير أعلام النبلاء(۴۶۶\۱۰)-
(۴) الجهمية :من ينفى صفات الله تعالى:التى أثبتها الكتاب والسنة ويقول: إن القرآن مخلوق مقدمة الفتح (۴۵۹)_
(۵) تعليقات الكاشف(۳۶\۲) رقم ۳۸۸۸)-
(۶) ميزان الإعتدال(۱۱۶\۳) وسير أعلام النبلاء(۴۶۵\۱۰)-
(۷) سير أعلام النبلاء(۴۶۶\۱۰)-
(۸) سير أعلام النبلاء(۴۶۶\۱۰) وتهذيب الكمال(۳۴۷\۲۰)-
(۹) انظر صحيح البخارى(۵۳۰\۱۱) كتاب المناقب باب مناقب الحسن والحسين)_
(۱۰) سير أعلام النبلاء(۴۶۶\۲۰) وتهذيب الكمال(۳۴۷\۲۰)-

«قلت لعلي بن الجعد: يلطف أنك قلت: إبن عمر ذاك الصبي! قال: لم أقل....»(١)

دغه شان د حضرت حسن رضي الله عنه د منقبت د حديث «إن ابني هذا سيد»، چه کوم انکار منقول دي ددي په باره کښي حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه دا روايت د ابوغسان دوري نه منقول دي او دا سړي مجهول دي او که روايت صحيح اومنلي شي نو ونيلي شي چه علي بن الجعد به ددي قبيح قول نه توبه اوښکلي وي. «بل جعله سيداً على رغم كل جاهل، فإن من أصر على مثل هذا من الرد على سيد البشر يكفر بلا مثنوية (أي بلا استثناء)....» روستو حافظ ذهبي رحمه الله د حضرت حسن رضي الله عنه سيادت او سوددد بيان کړي دي.(٢)

البته د علي بن الجعد نه د حضرت معاويه رضي الله عنه (و ارضاه) په باره کښي دا قول منقول دي. «ولكن معاوية ما أكره أن يعذبه الله»(٣) دغه شان د حضرت عثمان رضي الله عنه په باره کښي هم دا قول منقول دي چه «أخذ من بيت المال مأة ألف درهم بغير حق»(٤) لکه چه امام ابوداود رحمه الله فرمائي. «علي وسم بميسم سوء، قال: ما يسوءني أن يعذب معاوية»(٥)

په دي بنياد باندي امام احمد رحمه الله خپل څامن دوی ته د تلو نه منع کول. لکه چه عبدالله بن احمد رحمه الله فرمائي. «نهاني أبي أن أذهب إليه، وكان يبلغه عنه أنه يتناول الصحابة»(٦)

ددي ټولو طعنونو حاصل دا دي چه ده به د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم په شان کښي بې باکۍ سره کلام کولو نو يا خو به د حافظ ذهبي رحمه الله د قول مطابق د دوی په باره کښي داسي وئيلي شي چه دوی به توبه اوښکلي وي. ګنې زيات نه زيات به دي مبتدع وي او د مبتدع روايت که د خپل مذهب په تائيد کښي نه وي. او هغه داعي الى بدعته هم نه وي نو هغه قبلولي شي.

حالانکه د علي بن الجعد په روايت حديث کښي چه کوم مقام دي؟ ددي ذکر تاسو په تيرو شوو اقوالو کښي کتلي دي. او ابن عدي رحمه الله فرمائي. «ومع هذا كله على بن الجعد ما أرى بحديثه بأساً، ولم أر لي رواياته إذا حدث عن ثقة حديثاً منكراً فيما ذكره، والبخاري مع شدة استقصائه يروي عنه في صحاحه»(٧)

---

(١) تهذيب الكمال (٢٠\٣٤٧) وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٦٤)_

(٢) سير أعلام النبلاء (١٠\٤٦٤)_

(٣) سير أعلام النبلاء (١٠\٤٦٤) وتهذيب الكمال (٢٠\٣٤٧)-

(٤) المصادر السابقة)-

(٥) المصادر السابقة)-

(٦) سير أعلام النبلاء (١٠\٤٦٥)_

(٧) الكامل في ضعفاء الرجال (٥\٢١٤)_

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی ((روی عنه البخاری من حدیثه عن شعبة فقط، أحادیث یسیرة....))[1]

معلومه شوه چه ددوی د متشیع کیدو او د بعضو صحابه کرامو رضي الله عنهم په باره کښې د بې ادبۍ خبرو کولو باوجود د محدثینو په نیز دې ثقه، ثبت او متقن دې خاص طور باندې چه امام بخاری رحمه الله کوم حدیثونه اخستی دی هغه نې صرف د امام شعبه نه نقل شوی حدیثونه اخستی دی او دې د خپل استاد امام شعبه په حدیثونو کښې ،،اثبت البغدادیین،، دي،،کما مرّ سابقاً،، په ۲۳۰ھ کښې ددوی وفات اوشو[2]،،سلمه الله تعالی وغفرله،،_

② شعبه: دوی امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج العتکی البصری الواسطی دي. ددوی مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیر شوی دی.[3]

③ أبوجمرة: دا ابو جمره نصر بن عمران بن عصام/ عاصم بن واسع ضُبعی بصري دي[4] بعضې حضراتو دده د نیکه نوم نوح بن مخالد یا مخلد هم لیکلي دي.[5]

ضبعی، بنوضبیعه طرف ته نسبت دي. چه دا د عبدالقیس یو شاخ ده.،،کما جزم به الرشاطی،، د بخاری بعضې شارحینو دوی د ،،بکر بن وائل،، شاخ طرف ته منسوب کړخولي دي. دا

---

[1] هدی الساری(٤٣٠) وفی هامش الزهرة بخط ابن الطاهر:روی عنه البخاری ثلاثة عشر حدیثاً کذا فی تهذیب التهذیب(٧\٢٩٢. ٢٩٣)_

[2] سیرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٧) وغیره)_

[3] کشف الباری(١١\٦٧٨)_

[4] تهذیب الکمال(٢٩\٢٦٢. ٣٦٣) وسیرأعلام النبلاء(٥\٢٤٣) وغیره)-

[5] حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری(١١\١٣٠) کښې د دوی نسب ذکرکړي دي ((نصربن عمران بن نوح بن مخلد الضبعی..)) حالانکه په تهذیب الکمال(٢٩\٣٦٢) تهذیب التهذیب (١٠\٤٣١) او تقریب التهذیب(٥٦١) رقم ٧١٢٢) وغیره تولوکتب رجال کښې نصربن عمران بن عصام یا عاصم مذکور دي. البته علامه عینی رحمه الله په عمدة القاری (١١\٣٠٣و ٣٠٤) کښې نسب خود عامو کتب رجال پشان دي. خود دوی د حالاتو لاندې نې لیکلی دی ((فقد روی الطبرانی وابن منده فی ترجمة نوح بن مخلد جد أبی جمرة ..) دغه شان حافظ په الإصابة) (٣\٥٧٦) رقم ٨٨٢٤) کښې لیکلی دی.((نوح بن مخلد ویقال ابن مخالد جد أبی جمرة نصربن عمران..) دغه شان حافظ په (الإصابة. ٣\٢٧ رقم ٦٠١١) کښې د ابوجمره دپلار په ترجمه کښې لیکلی دی.((عمران بن عصام الضبعی والد أبی جمرة بالجیم نصربن عمران کذا سمی أباه ابن عبدالبر والمعروف أن إسمه نوح بن مخالد أومخلد..))
البته دلته ابوبشر دولابی ددوی کنیت ذکرکړي دي. اولیکلی نې دی.((أبوجمرة نصربن عمران بن نصرعن ابن عباس رضي الله عنهما) لکه چه د ابو جمره نیکه نوم هم نصر دي. اودا خبره یقیناً تیک نه ده.والله أعلم.

صحيح نه ده.خكه چه طبرانى او ابن منده ددوى د نيكه نوح بن مخلد د حالاتو لاندې نقل كړى د ى.«أنه قدم على رسول الله ﷺ فقال له، ممن أنت؟ قال: من ضبيعة ربيعة، فقال: غير ربيعة عبدالقيس، ثم الحى الذى أنت منهم»(١)

دوى د حضرت انس بن مالك، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم زهدم جرمى، او عائذ بن عمرو مزنى وغيره مختلفو حضراتو نه حديث روايت كړې دي.(٢)

ددوى نه ايوب سختيانى، معمر، شعبه، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، ابراهيم بن طهمان، او عباد بن عباد مهلبى رحمهم الله وغيره روايتونه اخستى دى.(٣)

امام احمد بن حنبل، يحي بن معين او ابوزرعه رحمهم الله دوى لره «ثقه» كرخولي دي.(٤)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دي.(٥)

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى: «كان ثقة».(٦)

ابو حاتم رازى رحمه الله فرمائى: «ثقة».(٧)

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى: «أجمعوا على أنه ثقة».(٨)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة ثبت».(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «أحد الأئمة الثقات».(١٠)

ياد ساتئ:چه په اصول سته او په مؤطا كښې د «ابوجمره» په كنيت بل څوك راوى ددوى نه سوا نشته.باقى ټول «ابو حمزه» (بالحاء المهملة بعدها ميم) دى.بلكه بعضو حفاظو د حديث دا قاعده ذكر كړې ده.چه امام شعبى د اووه داسې راويانو نه روايت كوى.چه هغه د حضرت ابن عباس شاګردان دى.

ټول په ټوله «ابوحمزه» (بالحاء المهملة ثم الميم) دى.سوا د مترجَم له نه، چه دده كنيت «ابو جمره» (بالجيم ثم الميم) دي.بيا ددې علم په دې طريقه هم كيږى. چه كوم څائې كښې

---

(١) فتح البارى(١١\١٣٠)-
(٢) تهذيب الكمال (٢٩\٣٦٣) وسير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)_
(٣) المصادر السابقة)-
(٤) تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٤)-
(٥) كتاب الثقات(٥\٤٧٦)_
(٦) الطبقات الكبرى لابن سعد(٧\٢٣٥)-
(٧) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٥)_
(٨) تهذيب التهذيب(١٠\٤٣٢)_
(٩) تقرب التهذيب(٥٦١) رقم ٧١٢٢)_
(١٠) سير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)_

ابوجمره د حضرت ابن عباس نه روایت کوی.او ددوی کنیت سره څه قید وغیره نه وی.نو هم دوی مراد وی.اوکله چه د ..ابو حمزه.. کنیت والا حضرات وی.نو هغوی سره څه ناڅه لواحق یا سوابق وی.لکه ..ابو حمزة القصاب..(۱)والله اعلم.

په ۱۲۸ه کښې سرخس کښې ددوی وفات اوشو.(۲)..رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً..

④ ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د ..بدء الوحي.. د څلورم حدیث لاندې (۳)او د ..کتاب الإیمان، باب کفران العشیر و کفر دون کفر.. لاندې تیر شوی دی.

قوله كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ: زه به حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه سره کیناستم.هغه به زه به پخپل کټ باندې کینولم.

ددې اعزاز وجه څه وه؟ ددې وجه دا وه.چه په اصل کښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د حضرت علي رضي الله عنه د طرفه د بصرې ګورنر وو.د بصرې په اطرافو کښې فارسي وئیلي شوه.د هغه ځائې خلقو به حضرت ابن عباس رضي الله عنه له خپلې مسئلې او مقدمات راوړل.او هغوی به په فارسۍ کښې خبرې کولې.حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته فارسي نه ورتله.او ابو جمره په فارسۍ پوهیدو.په دې وجه به دوی د ترجمانۍ فرائض پوره کول.(۴)هم دا وجه په کتاب العلم کښې مذکور هم ده.ځکه چه هغه لیکي.«كنت أترجم بين ابن عباس وبين الناس»(۵)

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائي.چه ..ترجمه.. په اصل کښې یو لغت، په بل لغت کښې تعبیر کولو ته وائي.خو دلته زیاتي عموم دي.چه د یوې ژبې نه په بله ژبه کښې تعبیر کولو سره سره نورو خلقو ته د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خبره رسول هم مراد دی.یا خو د ازدحام (د خلقو د ګڼې او رش) په وجه، یا د فهم د کموالی په وجه، (۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه د ..فهم د کموالی،.په وجه پوهول خو په عقل کښې راځي.د ازدحام وجه صحیح نه ده.ځکه چه هغه به پخپله هم کټ باندې ورسره کیناستلو.البته که داسې اووئیلي شي.چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به په کټ باندې یو طرف ته کیناستلو.او دې به په هغه طرف کوم ځائې چه به نور خلق ناست وو.والله اعلم.

---

(۱) عمدة القاري(۱۱\۳۰۳، ۳۰٤)_

(۲) الكاشف للذهبي(۳۱۹\۲) رقم ۵۸۲۱) وغيره)-

(۳) كشف الباري(٤۳۵\۱۱)_

(۴) عمدة القاري(۳۰۸\۱۱)_

(۵) صحيح البخاري كتاب العلم باب تحريض النبي ﷺ وفد عبدالقيس على أن يحفظو الإيمان والعلم-رقم ۸۷)

(۶) عمدة القاري(۳۰۸\۱۱) وفتح الباري(۱۳۰\۱۱)_

قوله فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ:

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه ما سره ايسار شه چه زه تاته د خپل مال يوه حصه درکړم نو زه هغوی سره دوه مياشتي ايسار شوم.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما چه دوی سره د مال ورکولو کومه وعده کړې وه هغه په کومه وجه وه؟ په دې سلسله کښې د بعضې حضراتو وينا خو دا ده چه دا د ترجمانئ اجرت دې او د ترجمانی تعليم ګرځولو سره ابن التين رحمه الله دا اوښانی چه حديث نه د اجرت على التعليم جواز ثابتيږی.(۱)

① خواول ترجمانی تعليم ګرځول محل نظر(او قابل غور) دی نو د اجرت على التعليم جواز ثابتيدو هيڅ سوال نه پيدا کيږی. ② دويمه داچه د ابوجمره نه پخپله ددې وجه په صحيح بخاری کښې منقول ده چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ماته اوفرمائيل «أقم عندی وأجعل لك سهماً من مالی» امام شعبه رحمه الله تپوس اوکړو «لم؟» چه دوی تاسره د اقامت اختيارولو او د مال درکولو وعده ولې اوکړله؟ نو دوی جواب ورکړو: «للرؤيا التی رأيت»(۲) چه دهغه خوب په وجه کوم چه ما کتلې وو.

دا خوب امام بخاری رحمه الله نقل کړې دې. ابوجمره رحمه الله فرمائی. چه ما د تمتع احرام اوترلو. نو خلقو منع کړم. ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوکړو. نو هغوی اجازت راکړو. ددې نه پس ما په خوب کښې اوکتل. چه څوک سړې ماته وائی. «حج مبرور عمرة متقبلة». ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته خوب واورولو. نو ډير زيات خوشحاله شو. او وې فرمائيل. «سنة النبی صلى الله عليه وسلم».(۳)

چونکه ددې خوب په وجه د حضرت ابوجمره شرافت او نجابت معلوميږی. او دا چه ددوی د الله تعالى په نيز يوه مرتبه ده. تردې چه د الله تعالى د طرفه ددوی د عمل مقبول کيدو بشارت او زيرې ورکړې شو. په دې وجه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددوی اقامت اوغوښتل. او دا د الله تعالى د نيکانو بنده ګانو قاعده ده. چه کله په يو سړی کښې د نجابت او شرافت د آثارو اندازه اوکړی. نو هغه طرف ته زياته توجه ورکوی. والله سبحانه اعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بيا

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل. چه کله د عبدالقيس وفد د نبی کريم صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو.

---

(۱) فتح الباری(۱۱/۱۳۰)۔

(۲) صحيح بخاری(۱۱/۲۱۳) کتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد بالحج)۔

(۳) المصدر السابق)۔

وفدد..وافد.. جمع ده وفد هغه جماعت ته وائی کوم چه د یو قوم یا جماعت د طرفه یو بادشاه یا حاکم ته اولیګلي شی (۱)

حضرت ابن عباسh ابو جمره ته دا حدیث ولي واورولو؟ ابو جمره ته حضرت ابن عباس رضي الله عنه دا حدیث واورولو.ددي د اورولو سبب امام مسلم د ،،عندرعن شعبة،، په طریق سره روایت کښي نقل کړي دي.او بیان کړي ئي دي چه ،،فأتته إمرأة تسأله عن نبيذ الجر.....،،(۲)

دغه شان امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښي روایت نقل کړي دي.چه ابوجمره وائی.((قلت لإبن عباس رضي الله عنهما: إن لي جرة ينتبذ لي نبيذ فيها، فأشربه حلوا إلى جر، إن أكثرت منه، فجالست القوم، فأطلت الجلوس، خشيت أن أفتضح، فقال: قدم.....))(۳) ګویا په دي مجلس کښي یوي ښځي د نبیذ جره (خاورینې چاتی) په باره کښي سوال اوکړو.نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه هغه منع کړله.ددي نه پس پخپله ابوجمره د خپل ځان په باره کښي سوال اوکړو.نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه دي منع کړو.او دا حدیث ئي واورولو.والله اعلم.

وفد عبدالقیس د نبی کریم ﷺ په خدمت کښي کله راغلي وو؟ وفد عبدالقیس د نبی کریم ﷺ په خدمت کښي کله راغلي وو؟ په دي سلسله کښي ډیر اقوال دی. ① د واقدی (۴) ابن سعد (۵) ابن شاهین (۶) او د قاضی عیاض (۷) وغیره رائي دا ده.چه دا وفد په ۸ھ کښي د فتح مکي په کال مکي مکرمي ته روانګی نه وړاندي راغلي وو.

② د محمد بن اسحاق (۸) ابن هشام (۹) حافظ ابن القیم (۱۰) رائي دا ده.چه په ۹ھ کښي راغلي وو.ابن کثیر رحمه الله هم ددوی د راتلوکال ۹ھ خودلي دي.(۱۱) خو په آخر کښي دوی د تردد

---

(۱) فتح الباری(۱۳۰\۱۱)_

(۲) صحیح مسلم (۳٤\۱۱) کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله تعالی..)_

(۳) صحیح البخاری کتاب المغازی باب وفد عبدالقیس)_

(٤) ذکره صاحب السیرة الحلبیة فی کتابه ثم رد علیه انظر السیرة الحلبیة (۲۲۲\۲) باب ما یذکر فیه ما یتعلق بالوفود التی وفدت علیه ﷺ ونقل الحافظ عن الواقدی فی الإصابة(۵۱\۱)..کان قدم الأشج ومن معه سنة عشر من الهجرة.....)_

(۵) الطبقات الکبری لابن سعد(۳۱٤\۱)-

(٦) الإصابة (۱۷۸\۲) ترجمة صحاربن العباس العبدی)_

(۷) شرح النووی علی صحیح مسلم (۳٤\۱۱) کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله تعالی ورسوله ﷺ)_

(۸) السیرة النبویة لابن هشام (۳٤۰\۲) خوهغوی ددي وفد قدوم د قدوم الجارود سره مقید کړي دی..

(۹) حاشیه بالا)_

(۱۰) زاد المعاد(۶۰۷\۳)-

(۱۱) البدایة والنهایة (٤۶\۵و ٤۸)_

اظهار هم كړي دي.(١)

② ابن حبان، صاحب د تاريخ الخميس او ابن الاثير ددي وفد راتلل ١٠هـ بنودلي دي.(٢)

③ د حافظ ابن حجر او علامه انور شاه كشميرى رحمهما الله په نيز ددوى راتګ دوه ځله شوي دي.البته د حافظ رحمه الله په نيز ددوى رومبي راتګ ٥هـ يا ددې نه وړاندې دي.او دويم ځل راتګ ٩هـ يعنى عام الوفود كښې شوي دي.(٣) حالانكه د حضرت كشميرى رحمه الله په نيز ددوى رومبي رانګ ٦هـ كښې او دويم راتګ فتح مكې سره يعنى ٨هـ كښې شوي دي.(٤)

په اصل كښې دي حديث كښې چونكه د«انا لا نستطيع أن نأتيك إلا في الشهر الحرام، وبيننا وبينك هذا الحي من كفار مضر» جمله ده.په دې وجه واقدى، ابن سعد، ابن شاهين او قاضى عياض رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دى.چه دا واقعه د فتح مكې نه وړاندې ده.ځكه چه د فتح مكې نه پس خو خلق ډلې ډلې اسلام كښې داخليدل.ددې نه روستو اهل اسلام دپاره هيڅ قابل ذكر خطره نه وه پاتې شوې.

كومو مؤرخينو چه ددوى د راتګ كال ٩هـ ذكركړې دي.هغه په دې بنياد باندې دي.چه دې كال ته عام الوفود وئيلې شي.(٥) په دې كښې خلق د وفدونو په شكل كښې په دربار نبوى ﷺ كښې كثرت سره حاضرشوى وو.هم په دې وفدونو كښې د عبدالقيس وفد هم وو.

د سير كومو اصحابو چه د راتګ كال ١٠هـ ليكلې دي.غالباً ددوى بنياد هم د دې قبيلې د يو كس جارود بن المعلى (٦) په راتګ باندې دي.چه هغه په ١٠هـ كښې حاضر شوې وو.(٧) خو په دې ټولو صورتونو كښې اشكال پيداكيږى.چه په دې روايت كښې د ،،حج،، هيڅ ذكر نشته.او د اصح قول مطابق د حج فرضيت ٦هـ كښې شوې وو.(٨) كه ددې وفد راتګ د ٦هـ نه پس يعنى ٨هـ يا ٩هـ يا ١٠هـ كښې شوې وي.نو دوى ته به نبى كريم ﷺ د اسلام نورو

---

(١) حيث قال ابن كثير (٤٨\٥) قلت لكن فى سياق ابن عباس رضي الله عنهما ما يدل على أن قدوم وفد عبدالقيس كان قبل فتح مكة لقولهم وبيننا وبينك هذا الحى من مضر لا نصل إليك إلا فى شهر حرام والله أعلم.

(٢) الثقات لابن حبان (١١٥\٢) وتاريخ الخميس (١٩٤\٢) والكامل لابن الأثير(٢٠٣\٢)_

(٣) فتح البارى(٨٥\١، ٨٦) كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)-

(٤)فيض البارى(١٥٥\١١)-

(٥) سيرت ابن هشام مع روض الانف(٣٣٣\٢)_

(٦) جارود ددوى لقب وو.اوددوى نوم بشر دي.دپلار په نوم كښې يې اختلاف دي.بعضې حضراتو عمرو خودلې دي.اوبعضو المعلى اوبعضو العلاء خودلې دي.تهذيب الكمال(٤٤٨\٤) وتهذيب التهذيب(٥٣\٢) والروض الأنف مع السيرة النبوية لابن هشام (٣٤٠\٢) والإصابة (٢١٦\١١) رقم ١٠٤٢) وتعليقات الكاشف (٢٨٨\١١) وتقريب التهذيب(١٣٧) رقم ٨٨٣) -

(٧) قال الحافظ فى الإصابة (٢١٦\١١) وقدم الجارود سنة عشر فى وفد عبدالقيس الأخير)_

(٨) انظر فتح البارى (٣٧٨\٣) كتاب الحج باب وجوب الحج وفضله)_

شرائعو سره سره د حج حکم هم ورکړي وه.(۱)
هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددي خبري قائل دي.چه ددوی راتګ دوه ځله شوي دي.یو ځل د حج د فرضیت نه وړاندي ۵ه یا ددي نه هم وړاندي. او په دویم ځل عام الوفود یعنې ۹ه کښې شوي دي.په حدیث باب کښې د رومبی راتګ ذکر دي.(۲)
غالباً د حضرت کشمیری رحمه الله د قول بنیاد هم دا خبره ده.چه چونکه د حج فرضیت ۶ه کښې شوي دي.دا حضرات هم په دي کال د فرضیت د حج نه مخکښې مخکښې راغلل.او په دویم ځل راتګ ۸ه کښې دي.لکه څنګه چه د قاضي عیاض وغیره هم دا قول دي.
د تعدد وفود یو دلیل د ابن حبان رحمه الله هغه روایت دي.په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ ددوی نه تپوس کړي وو.«مالي أرى وجوهكم قد تغيرت؟ قالوا: يا نبيّ الله، نحن بأرض وخمة، وكنا نتخذ من هذه الأنبذة ما يقطع اللحمان في بطوننا، فلما نهيتنا عن الظروف فذلك الذي ترى في وجوهنا....»(۳)

---

(۱) په بعضي روایاتو کښې د حج ذکر هم شته.اوګورئ السنن الكبرى للبيهقي (۱۹۹۱۴) كتاب الصيام باب فرض صوم شهر رمضان ومسند أحمد (۳۶۱۱۱) ددي روایاتو په باره کښې وړاندي بحث راځي.
(۲) فتح الباري (۸۵۱۸، ۸۶) كتاب المغازي باب وفد عبدالقيس حافظ رحمه الله په دي مقام کښې ددویم ځل راتلو کال ۹ه عام الوفود ذکر کړي دي.اودا ئې هم لیکلی دی.چه ((وكان عددهم حينئذ أربعين رجلاً كما في حديث أبي حيوة الصناحي (كذا في الأصل والصواب أبي خيرة بالخاء المعجمة بعدها ياء تحتانية وبعدها راء مهملة الصباحي بضم الصاد المهملة بعدها باء موحدة ثم ألف ثم حاء مهملة كما في فتح الباري (۱۳۱۱۱) الذي أخرجه ابن منده وكان فيهم الجارود العبدي.. لکه چه جارود راتګ په ۹ه کال وو.اووړاندي د الاصابة په حوالي سره مونږ ذکر کړل.چه ددوی راتګ په ۱۰ه کال شوي وو.اوهغه آخری راتګ وو.نوکه د ،،اصابه،،خبره ټیک اوګڼلې شي.نود جمعې اوتطبیق دپاره به دا وښیلی شي.چه ددوی اولني راتګ خود حج دفرضیت نه وړاندي شوي وو.اودویم راتګ ئې په عام الوفود یعنې ۹ه کښې شوي وو.اودریم راتګ ئې په ۱۰ه کښې شوي وو.په کوم کښې چه د حضرت جارود د راتګ اودهغوی دایمان راوړوذکر دي.په ۹ه او بیا په ۱۰ه کښې د راتلو دلیل هغه حدیث هم دي.کوم چه حضرت رسیم عبدی رضي الله عنه نه منقول دي.اوهغه په متن کښې راځي.دکوم نه چه دومره خبره ضرور معلومیږي.چه د دي حضراتو دوه ځله راتلل داسي وو.چه په دي کښې صرف د یو کال جداوالي وو.نویوقدوم د ټولونه وړاندي وو.اوبل قدوم په عام الوفود کښې وو.اوبیا دریم قدوم په ۱۰ه کښې منلي شی.والله أعلم)۔
(۳) موارد الظمآن (ص.۳۳۸) كتاب الأشربة باب ما جاء في الأوعية رقم ۱۳۹۳) حافظ ابن حجر رحمه الله په دي کښې ((مالي أرى وجوهكم قد تغيرت)) سره استدلال کړي دي.اوفرمائی.((ففيه إشعار بأنه كان رآهم قبل التغيير)) حالانکه ددوی سوال ددي وجي هم ممکن دي.چه چونکه دي کسانو اوږد سفر کړي وو.او راغلی وو.ددي وجي په دوی باندي د سفر آثار وو.نبی ﷺ د دلجوئي دپاره تپوس اوکړو.ددي وجي اصل استدلال ددي جملي په خاني ددي نه پس روسته جمله ((فلما نهيتنا عن الظروف فذلك الذي ترى في وجوهنا)) باندي چه اوکړي شی.خکه چه په دي کښې نهی عن الظروف ده.چه تاسو اول چونکه په دي لوښو کښې د نبیذ استعمالولو نه منع کړي وو.ددي وجي مونږ نبیذ نه دی استعمال کړي.او زمونږ زمکه داسي ده.چه هلته د نبیذ استعمال ضروری دي.ددي وجي زمونږ په مخونوباندي دا بدلون دي.والله أعلم)۔

ددې سوال او جواب نه معلومیږی چه ددې حضراتو راتګ د نبی کریم ﷺ په بارګاه کښې کم ازکم دوه خله شوې دې والله أعلم بالصواب.

دغه شان په تعدد وفود باندې د مسند احمد هغه حدیث هم دلالت کوی.کوم چه دوی د حضرت رسیم ابوزن عظیم وقیل مصغر (١) عبدی رضي الله عنه نه نقل کړې دې. «وفدنا على رسول الله ﷺ فنهانا عن الظروف، قال: ثم قدمنا عليه فقلنا: إن أرضنا أرض وخمة.....»(٢) دغه شان یو بل روایت کوم چه ددوی د خونی نه منقول دې.د هغې نه معلومیږی.چه د دواړو راتګ په مینځ کښې صرف د یو کال فصل وو.د هغې الفاظ دا دی.«كان أبي في الوفد الذين وفدوا إلى رسول الله ﷺ من عبد قيس، فنهاهم عن هذه الأوعية، قال: فأتخمنا، ثم أتيناه العام المقبل، قال: فقلنا يا رسول الله، إنك نهيتنا عن هذه الأوعية فأتخمنا.....»(٣)

د عبدالقیس قبیلې اسلام دا قبیله قدیم الاسلام ده.دا خلق د بحرین او د عراق د اطرافو اوسیدونکی وو.جوائی هم ددې حضراتو ښار دې.په کوم کښې چه د مدینې منورې نه پس د ټولو نه وړاندې د جمعې مونځ اوکړې شو.(٤)

ددې قبیلې په اسلام سره د مشرف کیدو په سلسله کښې ابن شاهین رحمه الله روایت نقل کړې دې.چه د اشج عبدالقیس [چه دده نوم المنذر بن عائذ بن الحارث بن المنذر بن النعمان العبدی دې (٥) دده یو راهب سره دوستی وه.د دواړو به هرکال ملاقات کیدو.یو خلې راهب دوی ته اووئیل.چه په مکه مکرمه کښې به یو نبی پښکاره کیږی.هغه به صدقه نه خوری البته هدیه به قبلوی.د هغه د دواړو اوګو په مینځ کښې به د نبوت علامت وی.هغه به په ټولو دینونو باندې غالب وی.

---

(١) الإكمال لابن ماكولا (٦٥\٤، ٦٤) والإصابة (٥١٥\١١) رقم ٢٦٥٣ وتعجيل المنفعة (٥٣٢\١١) رقم ٣٢١)

(٢) مسند أحمد (٤٨١\٣) حديث ابن الرسيم عن أبيه رضي الله عنه)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال أول جمعة جمعت بعد جمعة جمعت في مسجد رسول الله ﷺ في مسجد عبدالقيس بجواثى يعنى قرية من البحرين صحيح البخراى كتاب البمغازى باب وفد عبدالقيس رقم ٤٣٧١٠) په دې روایت سره دحافظ ابن حجر رحمه الله تائید کیږی چه دا وفد اول خل په ٥ه یا ددې نه وراندې راغلې وو خکه چه د دې روایت نه دهغوی قدیم الاسلام کیدل معلومیږی

(٥) د دوی په نوم کښې دیر اختلاف دې ① بعضې حضراتو خو هم دا ((المنذربن عائذ)) ذکرکړې دې ② بعضې حضرات عبدالله بن عوف ③ بعضو منذربن الحارث.④ اوبعضو عائذبن المنذر خودلې دې اوګورئ طبقات ابن سعد (٥٥٧\٥، ٥٥٩) ⑤ بعضې حضراتو ددوی نوم منقذبن عائذ خودلې دې اوګورئ الإصابة (٤٦٠\١٣) ترجمة المنذر بن عائذ.رقم(٨٢١٨) ⑥بعضې حضراتو، المنذربن عوف، خودلې دې اوګورئ عمدة القاری (٣٠٨\١١)_

د راهب د وفات نه پس اشج عبدالقیس خپل زوم عمرو بن عبدالقیس (۱) چه دا دده د خورخونې هم وو د حال تحقیق دپاره اولیګلو هغه ته نې څه جامې او کجورې ورکړې چه دې د سوداګر په شکل کښې سفر اوکړې شی نو دې د یو راهنما سره اووتلو دې مکې مکرمې ته د هجرت په کال رسیدلې وو (۲) دوی د نبی کریم ﷺ سره ملاقات اوکړو قبول علامات نې معلوم کړل او بیا هغه مسلمان شو.

په بعضو روایاتو کښې دا هم راغلی دی چه نبی کریم ﷺ ددې قبیلې د لویو لویو خلقو نومونه واخستل. او ددوی د حالاتو تپوس نې اوکړو ددې نه پس نبی کریم ﷺ ده ته د سورۀ فاتحه او سورۀ العلق تعلیم ورکړو هرکله چه هغه لاړو نو هغه ته نبی کریم ﷺ د هغوی د قوم د مشرانو کسانو په نوم یو خط ورکړو او تاکید نې اوفرمائیلو چه خپل ماما او سخر یعنی اشج ته د اسلام دعوت ورکړه کله چه دې خپل کور ته اورسیدو نو هلته چه اورسیدو نو دوی په ابتداء کښې خط پټ اوساتلو په کور کښې نې په پټه مونځ شروع کړو ددوی ښځې چه کله دا حالت اوکتلو نو خپل پلار ته لاړه او قصه نې ورته واورولې چه دې د کوم وخت نه راغلې دې. خپل اندامونه وینځی او رکوع او سجدې کوی.

اشج د زوم نه تپوس اوکړو ددوی ورته ټوله واقعه واورولې او دا نې هم اوښودل چه نبی کریم ﷺ د یو یو په نوم د ټولو تپوس کولو چه دا خبرې نې واوریدلې نو هغه هم مسلمان شو یو څو ورځو پورې نې خپل اسلام پټ اوساتلو بیا نې د خپلې قبیلې په وړاندې اعلان اوکړو نو دغه خلق هم مسلمانان شو ددې نه پس د وفد په شکل کښې د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. (۳)

---

(۱) د دوی نوم ..عمروبن المرجوم.. رقم ۵۹۵۹) الإصابة (۵\۳) ترجمة عمروبن عبدقیس رقم ۵۹۰۱ و(۱۵\۳) ترجمة عمروبن المرجوم رقم ۵۹۵۹) دغه شان طبقات ابن سعد (۵۶۳\۵ ۵۶۴)۔

(۲) ددې نه معلومیږی چه دا قبیله دهجرت په ابتداء کښې مسلمانه شوې وه خکه چه د عمروبن عبدالقیس راتګ په مکه کښې هم په هغه کال شوې وو په کوم کال چه نبی ﷺ دهغې نه هجرت کړې وو ددې نه پس چه کله دې واپس لاړل نوټوله قبیله مسلمانه شوه ددې نه هم دحافظ تائید کیږی چه ددې خلقو په اول خل راتګ په ۵ھ یا ددې نه وړاندې وو. والله أعلم.)۔

(۳) الإصابة (۱۷۷\۲، ۱۷۸)ترجمة صحات رقم(۴۰۴۱) وطبقات ابن سعد(۵۶۴\۵) ترجمة عمروبن عبدقیس وشرح النووی علی صحیح مسلم (۳۳\۱) کتاب الإیمان باب بیان أرکان الإسلام ودعائمه العظام)

تنبیه: دعبدالقیس قبیلې د اسلام قبلولوسبب څوک ګرځیدلې وو؟ اودټولو نه وړاندې نبی ﷺ ته د سوداګریه حیثیت څوک راغلی وو ددې کس د نوم په باره کښې اختلاف موجود دې.

صاحب التحریر ددې کس نوم .منقذبن حبان (بالحاء المهملة ثم الباء الموحدة المشددة ثم الألف والنون کما فی شرح الکرمانی (۲۱۱\۱) خودلې دې کوم چه امام نووی ﷺ په شرح صحیح مسلم (۳۳\۱) کښې نقل کړی دی اوبیا په ظاهره هم ددې دواړو حضراتو په اتباع کښې نوروشارحینو ﷺ مثلاً کرمانی ﷺ په شرح د بخاری کښې (۲۱۱\۱) علامه عینی ﷺ په عمدة القاری (۳۰۹\۱) کښې اوقسطلانی په ارشاد الساری (۱۴۵\۱) کښې هم دا نقل کړی دی.دغه شان دا چه منقذبن حبان هم د اشج عصری [بقیه حاشیه په راروان مخ...

خوم وو

وفد عبدالقيس په څومره کسانو باندې مشتمل وو؟ صاحب د ..التحرير.. د وفد د افرادو تعداد څوارلس ښودلی دی خو ددې ټې هیڅ دلیل نه دی ذکرکړې بیا ددوی نه هغه صرف د اتو کسانو نومونه ذکرکړی دی.(۱)

د باقی شپږو کسانو نومونه ئې نه دی ذکرکړی.هغوی لیکلی دی.چه سره د لټون، تتبع او تلاش بل یو نوم هم ملاو نشو.(۲)

البته ابن منده رحمه الله د مزیده رضي الله عنه نه یو روایت نقل کړې دی.«بینما رسول الله ﷺ یحدث أصحابه إذ قال لهم: سیطلع لکم من هذا الوجه رکب هم خیر أهل المشرق، فقام عمر، فتلقی ثلاثة عشر راکباً.....»(۳) ددې روایت نه معلومیږی.چه وفد کښې دیارلس کسان وو.

دولابی رحمه الله په ..کتاب الکنی والاسماء.. کښې د حضرت ابوخیره صباحی رضي الله عنه روایت نقل کړې دی.«کنت فی الوفد الذین قدموا علی رسول الله ﷺ من عبدالقیس، فکنا أربعین رجلاً.»(۴) ددې روایت نه معلومیږی.چه وفد کښې څلویښت کسان وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله په کتاب الایمان کښې په دې تعدادونو کښې په دې طریقه د تطبیق کولو کوشش کړې دی.چه صاحب د ..التحریر.. چه د کومو څوارلسو کسانو تصریح کړې ده.هغې کښې او د ابن منده په روایت کښې چه په دې کښې د دیارلسو کسانو تصریح ده.په دواړو کښې تطبیق په دې طریقه دی.چه افراد د وفد خو اصل کښې څوارلس کسان وو.په دوی کښې دیارلس کسان سواره وو.اویو پیاده یا ردیف وو.د ټول تعداد لحاظ ساتلو سره دوی ته څوارلس اووئیلی شو.او د راکب کیدو لحاظ کولو سره چه کوم پیاده یا ردیف وو.هغه شمار نکړې شو.نو ځکه دغه شان (یعنی دیارلس) اووئیلی شو.

....بقیه حاشیه د تیرمخ] اوپه طبقات ابن سعد(۵\۵۶٤) الإصابة (۲\۱۷۸) رقم ٤۰٤۱ او (۳\۵) رقم ۵۹۰۱) کښې دټولونه وړاندې د تحقیق حال دپاره د راتلونکی کس نوم عمروبن عبدالقیس لیکلې دی.کوم چه د اشج عصری دخور خونې هم وو.اوخوم هم.اوّد منقذ بن حبان په باره کښې ابن سعد اوحافظ رحمهما الله لیکلی دی.چه دا هم د اشج عصری د خور خونې وو.ددوی خصوصیت دا وو.چه کله دوی د وفد سره راغلو.نو نبی ﷺ ددوی په مخ باندې لاس رانښکلې وو.اوګورئ طبقات ابن سعد(۵\۶۳) او الإصابة (۲\۱۷۷، ۱۷۸) رقم ٤۰٤۱) په ظاهره هم دا صحیح معلومیږی.چه تحقیق حال دپاره عمروبن عبدقیس رالیږلې شوې وو.اودهغه د مسلمانیدو او واپس کیدو نه پس ټول مسلمانان شول.اوبیا ددې قبیلې وفد د اشج عصری په قیادت کښې د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوی وو والله اعلم بالصواب.ـ

(۱) ددې کسانونومونه حافظ رحمه الله دا نقل کړی دی ① المنذربن عائذ (اشج عبدالقیس) ② نقذبن حبان (بالباء الموحدة) ③ مزیدة بن مالک ④ عمروبن مرجوم ⑤ الحارث بن شعیب ⑥ عبیده بن همام ⑦ الحارث بن جندب ⑧ صحاربن العباس) اوګورئ فتح الباری (۱۱\۱۳۰)ـ

(۲) فتح الباری(۱۱\۱۳۰)-

(۳) فتح الباری(۱۱\۱۳۱)ـ

(۴) کتاب الکنی والأسماء للدولابی(۱\۲۷)ـ

بيا د ديارلسو او څلويښتو په مينځ کښې تطبيق کولو کښې نې فرمانيلی دی.چه دواړو کښې جمع په دې طريقه ممکن ده.چه ديارلس کسان د وفد سرداران (مشران) ووا.چه دا سواره وو.باقی ټول افراد اتباع وو.(۱)

خو په کتاب المغازی کښې حافظ رحمه الله د ابن منده او دولابی په روايتونو کښې تطبيق کولو ډپاره. دا دواړه روياتونه په جدا جدا وفدونو باندې محمول کړې دي لکه هغه فرمائی.چه په رومبی وفد کښې دا خلق په ديارلسو افرادو باندې مشتمل وو.او په دې موقعه باندې د وفد رئيس اشج عبدالقيس رضي الله عنه وو.او په دويم وفد کښې څلويښت کسان وو.چه په دوی کښې جارود رضي الله عنه هم وو.(۲)

فائده چونکه صاحب د ..التحرير.. د وفد تعداد څوارلس بنودلې وو.او بيا نې صرف د اتو کسانو نومونه ذکر کړی وو.او دا ئې وئيلی وو.چه د ډير زيات تتبع (او تلاش) باوجود نور نومونه ملاونشو.په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله مخکښې د شپږو نومونو اضافه کړې ده.او څوارلس تعداد ئې مکمل کړې دې.(۳)بيا ئې په دې باندې زياتی د نهو نومونو اضافه کړې ده.(۴)په دې طريقه ټول تعداد دريويشت جوړيږی.

او په طبقات ابن سعد کښې چه کوم نومونه ذکرکړې شوی دی.هغه دا نومونه د حافظ رحمه الله ذکرکړې شوو دريويشتو نومونو سره ملاو کړې شی.او مکررات خذف کړې شی.نو زياتی څوارلس نومونه نور هم جوړيږی.(۵)په دوی کښې د بعضو په باره کښې کلام هم کيدې شی.په دې طريقه ټول تعداد اووه ديرش جوړيږی.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،۔

قوله: قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْ مَنِ الْوَفْدُ: نبی کريم ﷺ تپوس اوکړو.دا کوم يو قوم دې؟ يا نبی کريم ﷺ تپوس اوکړو.ددې وفد تعلق د کوم خانې سره دې؟

دا شك چه نبی کريم ﷺ ،،من القوم،،اوفرمائيل.اوکه ،،من الوفد،،؟ دا په راويانو کښې دچا

---

(۱) فتح الباری ۱۳۱/۱۱)۔

(۲) فتح الباری(۸۵/۸ ۸۶) کتاب المغازی باب وفد عبدالقيس)۔

(۳) دحافظ ابن حجر رحمه الله چه کوم نومونه زياتی کړی دی.هغه شپږ دا دی.① عقبه بن جروه② قيس بن النعمان③ الجهم بن قثم.④ الرسيم العبدی⑤ جويريه العبدی⑥ الزارع بن عامرالعبدی (فتح الباری(۱۳۰/۱۱و ۱۳۱)۔

(۴) نور زياتی نومونه نهه دا دی.① مطر② ابن اخت مطر③ مشمرج السعدی④ جابربن الحارث⑤ خزيمه بن عبدعمرو⑥ همام بن ربيعه ⑦ جاريه بن جابر⑧ نوح بن مخلد⑨ ابوخيره الصباحی (فتح الباری(۱۳۱/۱۱)۔

(۵) دا څوارلس نومونه دا دی.① الجارود② سفيان بن خولی③ محارب بن مزيده④ الزارع بن الوازع ⑤ ابان العبدی⑥ جابربن عبدالله ⑦ شهاب بن المتروک⑧ طريف بن ابان ⑨ عمروبن شعيث ⑩ عامربن عبدقيس ⑪ سفيان بن همام ⑫ عمروبن سفيان ⑬ همام بن معاويه ⑭ عبيده بن مالک)۔

د طرفه دي[1] ممکن ده چه ابوجمره ته شك وی او دا هم ممکن ده.بلکه غالب ګمان هم دا دي.چه دا شك امام شعبه ته شوي وی.خکه چه د قره وغیره په روایت کښي د شك نه بغیر روایت راغلي دي[2]

علامه کرمانی رحمه الله دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما شك ګرځولي دي.[3]

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله ددوی تردید کړي دي.[4] والله اعلم.

ابن ابی جمره رحمه الله فرمانی چه د حدیث ددي جملي نه معلومه شوه.چه د راتلونکی نه د هغه پخپله د تعارف کولو نه وړاندي سوال کول مستحب دی.چه د معرفت حاصلیدو نه پس ورسره دهغه د مرتبي اوشان مطابق معامله اوکړي شی.[5]

قوله قَالُوا رَبِيعَةُ: دوی جواب ورکړو.چه مونږ ..ربیعه.. یو.

دلته مبتدا محذوف ده.،،قالوا: نحن ربيعة،،[6] چه زمونږ تعلق ربیعه قبیلي سره دي.په دي کښي د قبیلي په بعضو افرادو باندي د پوره قبیلي اطلاق شوي دي.خکه ښکاره ده.چه پوره قبیله خو نه وه راغلي.[7]

بیا دلته د راوی تصرف دي.حالانکه په کتاب الصلاة کښي چه امام بخاری رحمه الله د،،عن أبي جمرة،، په طریق سره کوم روایت نقل کړي دي.د هغي الفاظ د یوي نسخي مطابق ،،إن هذا الحي من ربيعة،، دی.[8] په دي کښي ،،هذا الحي،، د اختصاص په وجه منصوب دي.[9] او مطلب دا دي.،،إن هذا الحي من ربيعة،،[10]

،،حي،، په اصل کښي پراو اچولو او د اقامت اختیارولو ځائي ته وائی.بیا ددي اطلاق پخپله قبیلي باندي اوشو.،،لأن بعضهم يحيا ببعض،،[11] بیا دلته په دي هم پوهه شئ.چه دا ،،ربیعه،، د معد بن عدنان نمسي دي.د قبیله عبدالقیس نسب نامه دا ده.،،عبد القيس بن أفصى بالفاء

---

[1] فتح الباری(١١٣٠) وعمدة القاری(١١٣٠٦)_

[2] شرح الكرمانی(١١٢٠٧) حيث قال شك من الراوی والظاهر أنه من ابن عباس رضي الله عنهما_

[3] فتح الباری١١٣٠. ١٣١) وعمدة القاری(١١٣٠٦)_

[4] فتح الباری(١١١٣١)-

[5] عمدة القاری(١١٣٠٦)_

[6] فتح الباری١١١٣١)-

[7] صحيح البخاری(١١٧٥) كتاب مواقيت الصلاة باب قول الله تعالى ﴿ منيبين إليه واتقوه..._

[8] فتح الباری(١١١٣١)_

[9] فتح الباری١١١٣١)-

[10] المصدر السابق)_

بن دعمي (بضم الدال المهملة وإسكان العين المهملة، ثم الميم وبعدها ياء النسبة) بن جديلة (بفتح الجيم)
بن أسد بن ربيعة بن نزار بن معد بن عدنان،،(۱) د نزار څلور خامن وو ① مضر بن نزار ② ربيعة
بن نزار ③ ايـ د بن نزار ④ انمار بن نزار (۲) والله اعلم

قَدْ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى

نبي كريم ﷺ اوفرمايل دي قوم ديارە. يا ني اوفرمائيل دي وفد ديارە. مرحبا او خوش آمديد. چه دا نه ذليل او رسوا شو او نه شرمنده شو

د ،،مرحبا،، لفظ د سو راتلونكى د راتلو په خوشحالئ بنكاره كولو ديارە ونيلې شى.
،،رحب،، شئ واسع، ته وائى نو د ..مرحبا.. معنى شوه ،،أتيت مكاناً رحباً،، يعنى تاسو په
وسيع او كلاو خاى كښې راغلى يئ يعنى داسې خلقو له راغلى يئ چه هغوى ستاسو په
راتلو باندې خوشحالې بنكاره كوى دوى ته ستاسو په راتلو باندې خوشحالى ده ددوى
زړونه خوشحاله دى (۳)

دا كلمه د تولو نه وړاندې سيف بن ذى يزن (۴) استعمال كړې وه (۵) د نبى كريم ﷺ نه په
ډيرو موقعو باندې ددې استعمال منقول دي. ① يوه موقعه هم دا د وفد عبدالقيس د راتګ
دد چه نبى كريم ﷺ په دې وخت ،،مرحباً بالقوم أو بالوفد،، فرمائيلى وو ② د فتح مكې په
موقعه باندې حضرت ام هانى تشريف راوړو نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل ،،مرحباً بأم هانئ،،(۶)
③ يوځل حضرت فاطمه رضي الله عنها داخله شوه نو دوى (ﷺ) اوفرمائيل ،،مرحباً بابنتى،،(۷) ④ دغه

---

(۱) الأنساب للسمعانى (۱۳۵\٤) نسبة ..العبدى..)_
(۲) الأنساب للسمعانى (۳۰\۱۱) فصل فى نسب مضر)_
(۳) فتح البارى (۱۳۱\۱۱) وعمدة القارى (۳۰۶\۱۱)_
(۴) سيف بن ذى يزن حميرى د يمن په بادشاهانو كښې و د شپږمې عيسوى صدئ په اول كښې په
يمن باندې د حبشو غلبه وه اوهغوى د يمن زيات اميران او بادشاهان قتل كړى وو په دې موقعه
سيف بن ذى يزن اول په انطاكيه كښې د قيصر نه مدد غوستى وو هغه ورته څه توجه ورنكړه حيره
او عراق ته د كسرى گورنر نعمان بن المنذر لاړلو اوگيله ئې اوكړه او حكايت حال ئې ورته بيان
كړو نعمان سيف كسرى ته اوړسولو كسرى د سيف په لاس باندې د اته سوو لښكراوليږل دا خلق
چه يمن ته اوړسيدل نودهغه خاني خلقو هم مدد اوكړو دغه شان حبشيانوباندې غلبه حاصله
شوه اواوس په يمن باندې د فارسيانو حكومت شو البته براه راست حكمران ئې هم دا سيف بن ذى
يزن وو دد تقريبا پنځويشت كاله حكومت اوكړو په يمن كښې ئې په څه حبشيانوباندې رحم
راغلة اوهغوى ئې پريخودل هغوى سازش اوكړو اودې ئې قتل كړلو. دهجرت نه پنځوس كاله
وړاندې دا واقعه پيښه شوې وه والله أعلم الأعلام للزركلى (۱٤۹\۳)
(۵) قاله العسكرى كذا فى فتح البارى (۱۳۱\۱۱) وعمدة القارى (۳۰۶\۱۱)-
(۶) صحيح البخارى (كتاب الصلاة باب الصلاة فى الثوب الواحد ملتحفا به رقم ۳۵۷)_
(۷) صحيح البخارى (۵۱۲\۱۱) كتاب المناقب باب علامات النبوة فى الإسلام)_

شان نې د حضرت عکرمه رضي الله عنه په راتلو باندې اوفرمائيل.،،مرحباً بالراكب المهاجر،، (۱)

⑤ د حضرت عمار رضي الله عنه په راتلو باندې نې اوفرمائيل.،،مرحباً بالطيب المطيب،،(۲)

امام بخاری رحمه الله ددې استحباب طرف ته اشاره کولو دپاره په کتاب الادب کښې يو مستقل باب ،،باب قول الرجل مرحباً،، قائم کړې دې.(۳)

غير خزايا ولا ندامى دا خو يا منصوب دې على وجه الحال. او يا مجرور دې په دې صورت کښې به د ..القوم.. يا ..الوفد.. صفت ګرځولې شی.خو ياد ساتئ:چه د جر صورت دلته صحيح نه معلوميږی دلته دا حال ګرځول صحيح نه دی.هم دا مشهوره ده.(۴)ددې تائيد دصحيح بخاری په کتاب الادب کښې مذکور روايت سره هم کيږی.د هغې الفاظ دا دی.((مرحباً بالوفد الذين جاءوا غير خزايا ولا ندامى))(۵)

،،خزايا،، د خزيان جمع ده.چه دا د ..خزی.. نه دې.ددې معنی رسوائی او ذلت ده.،،خزيان،، ذليل او رسوا سړی ته وائی.(۶)

قوله: ،،ندامى،،:امام خطابی رحمه الله فرمائی.چه دلته قياساً ،،نادمين،،وئيل پکار وو.چه دا د ،،نادم،، جمع ده.او دا د ،،ندامة،، نه مشتق دې.او ،،ندامى،،د ،،ندمان،، جمع ده.او ،،ندمان،، د شرابو او لهو لعب ملګری (هم نشين) ته وائی.البته دلته د ،،ندامى،، راوړلو وجه،،خزايا،، سره لفظی مشاکلت دې.او داسې تصرف اهل عرب پخپل کلام کښې کوی.لکه چه وائی.،،إنه ليأتينا بالغدايا والعشايا،، دلته ،،غدايا،، د،،غدوة،، جمع ده.چه ددې جمع ،،غدوات،، دې.،،غدايا،، نه دې.خو دلته کښې ،،اتباعاً،، .. غدايا.. اووئيلې شو.(۷)

---

(۱) المعجم الكبير للطبرانی (۱۱۷\۳۷۳، ۳۷٤) رقم ۱۰۲۱ و۱۰۲۲ وانظرمجمع الزوائد(۹\۳۸۵) كتاب المناقب باب ما جاء فی عكرمة بن أبی جهل رضي الله عنه والمستدرک للحاكم (۳\۲٤۲) كتاب معرفة الصحابة ذكر مناقب عكرمة بن أبی جهل)_

(۲) أخرجه الترمذی فی جامعه فی كتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه وابن ماجه فی سننه (ص.۱٤) فی المقدمة باب فضل عماربن ياسر(والحاكم فی المستدرک(۳\۳۸۸) كتاب معرفة الصحابة رضي الله عنهم ذكرمناقب عماربن ياسر رضي الله عنه)_

(۳) (۲\۹۱۲)_

(۴) شرح النووی على صحيح مسلم (۱\۳٤) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله ...)_

(۵) صحيح البخاری (۲\۹۱۲) كتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً)_

(۶) النهاية (۲\۳۰) وفتح الباری(۱\۱۳۱) وأعلام الحديث (۱\۱۸۵)_

(۷) أعلام الحديث للخطابی(۱\۱۸۵)_

خو قزاز او جوهری وغیره اهل لغت چه د ،،ندامة،، نه څنګه ،،نادم،، ذکرکړي دي.دغه شان ني ،،ندمان،، هم ذکرکړي دي په دي صورت کښې د ،،ندامی،، جمع دخپل اصل مطابق دي. په دي کښې ،،اتباع،، نشته.(۱)

اوس ددي جملې مطلب دا شو.چه عبدالقیس قبیلې خو نه رسوایئ سره مخ شوه او نه ورته شرمندګی ملاو شوه ځکه چه دا قبیله پخپله خپل شوق او رغبت سره مسلمانه شوې ده دوی سره د مسلمانانو هیڅ جنګ اونشو که څه جنګ شوې وي نو نیولی شوی به وو او راوستلی شوی به وو.نو رسوائی به ملاویدله او که مسلمانان ني قتل کړي وي.نو شرمندګی او خپیمانتیا به وه.

قوله: فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ: دوی عرض اوکړو.ای د الله رسوله! مونږ تاسو ته صرف په ،،شهرحرام،، کښې راتلې شو.ځکه چه زمونږه او ستاسو په مینځ کښې د مضر کافرانو دا قبیله حائل ده.

په بعضو نسخو کښې دلته د ،،الشهرالحرام،،(مرکب توصیفی) په ځائې ،،شهرالحرام،،(مرکب اضافی) دي.چه دا د ،،مسجدالجامع،، او،،نساء المؤمنات،، یعنی د ،،اضافة الموصوف الی الصفة،، د قبیل څخه دي.(۲)

په ،،الشهرالحرام،، کښې دوه احتماله دی.① یا خو ددي نه مراد د ،،اشهرحرم،، نه کومه خاص میاشت مراد نه ده.په دي صورت کښې به الف لام د جنس دپاره منلې شی.او په دي کښې به څلور واړه اشهرحرم ذوالقعده، ذوالحجه، محرم او رجب مراد وی.(۳)ددي تائید ددي روایت د بعضو طرق نه کیږی.لکه چه د قره طریق مصنف په کتاب المغازی کښې نقل کړي دي.ددي الفاظ دا دی.،،إلى أشهر الحرم،،(۴)دغه شان په کتاب المناقب کښې چه دوی د حماد بن زید په طریق سره کوم روایت ذکر کړي دي.د هغې الفاظ دی.،،إلى كل شهر حرام،،(۵) ② دویم احتمال دا دي.چه الف لام عهد دپاره وی.په دي صورت کښې به ددي نه مخصوص میاشت مراد وی.هغه مخصوص میاشت د رجب میاشت ده.(۶)چه ددي تصریح د بیهقی په

---

۱) فتح الباری(۱۱\۱۳۱، ۱۳۲)_

۲) فتح الباری(۱۱\۱۳۲)-

۳) المصدر السابق)_

۴) صحیح البخاری(۱۲\۶۲۷) کتاب المغازی باب وفد عبد القیس)_

۵) صحیح البخاری (۱۱\۴۹۸) کتاب المناقب باب (بلاترجمة بعد باب نسبة الیمن إلی إسماعیل)_

۶) فتح الباری(۱۱\۱۳۲)_

روایت کښې ده (۱)د رجب میاشت مراد اخستلو وجه خاص طور باندې دا ده.چه مضر قبیلې به ددې میاشت خاص تعظیم کولو.هم په دې وجه یو حدیث کښې د رجب میاشت مضر قبیلې طرف ته منسوب کړې شوې هم ده.«ورجب مضر الذی بین جمادی وشعبان»(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی.ددې مطلب دا نه دې.چه مضر قبیله د باقی اشهرحرم دحرمت قائل نه وی.او په دې کښې جنګ روا ګڼړی.بلکه مطلب دا دې.چه دا خلق خو د ټولو اشهرحرم د حرمت قائل وو.البته د باقی دریو میاشتو په مقابله کښې به ئې د رجب لږ زیات احترام او تعظیم کولو.تردې چه په دې نورو میاشتو کښې به ئې خو د ..نسئ.. جرم هم کولو.خو رجب سره به ئې دا سلوک نه کولو.(۳)
نوکه دوی ټولې اشهرحرم مراد اخستې وی.نو بیا هم صحیح ده.چه د مضر قبیله ددې د حرمت قائل ده.په دې وجه دې میاشتو کښې به دوی سلامتیا سره ستاسو په خدمت کښې حاضریدې شی.او که مخصوص ..شهرحرام.. یعنی د رجب میاشت مراد وی.نو بیا هم کلام صحیح دې.چه دا خلق د رجب د میاشتې د تعظیم او احترام قائل ..او دې سره سره به ئې ددې د وړاندې روستو کولو د جرم ارتکاب نه کولو.په دې وجه به صرف په دې میاشت کښې داخلق ستاسو په خدمت کښې حاضریدې شی.

قوله: فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ :نو تاسو مونږ ته داسې ښکاره او واضح حکم راکړئ.چه دا دحق او باطل په مینځ کښې فرق اوکړی.چه مونږ خپل شاته پاتې کیدونکو خلقو ته ددې خبر ورکړو.او په دې باندې عمل کولو سره مونږ جنت کښې داخل شو.

په ..بأمرفصل.. کښې دواړه ..منوّن.. دی.دا مرکب توصیفی دې.مرکب اضافی نه دې.(۴)بیا ..فصل.. په معنی د فاصل هم کیدې شی.لکه څنګه چه عدل په معنی د ..عادل.. راځی.په دې صورت کښې به مطلب دا وی.«فمرنا بأمر فاصل يفصل بين الحق والباطل» دا هم ممکن ده. چه ..فصل.. په معنی د ..مفصل.. وی. چه ددې معنی واضح. ښکاره او ظاهر ده.نو اوس به مطلب دا وی.«فمرنا بأمر واضح مكشوف....»(۵)

---

(۱) ولفظه :وإنا لا نصل إليک إلا فی الشهرالحرام أو قال فی رجب ..السنن الكبرى للبيهقی (۳۰۳۱۶) كتاب قسم الفئ والغنيمة باب سهم الصفی)۔
(۲) عن أبی بكرة عن النبی ﷺ قال الزمان قد إستدار كهيأة يوم خلق ا لسماوات والأرض السنة إثنا عشر شهراً منها أربعة حرم.ثلاث متواليات: ذوالقعدة ذوالحجة والمحرم ورجب مضر الذی بين جمادی وشعبان، صحيح البخاری(۱\۴۵۴) كتاب بدالخلق باب ما جاءفی سبع أرضين)۔
(۳) فتح الباری(۱\۱۳۲)-
(۴) المصدرالسابق)-
(۵) الكاشف عن حقائق السنن (۱\۱۳۸) كتاب الإيمان)۔

علامه خطابی رحمه الله د ،،فصل،، معنی ،،بین،، کړي ده.(۱)،،وقیل المحکم،،(۲)
بیا په ،،نخبر به من وراءنا،، کښې هم دوه احتماله دی.① یودا چه دا مجزوم اووئیلې شی. په دې صورت کښې به د ،،مرنا...،، جواب وی.② دویم صورت دا دي چه دا مرفوع اووئیلې شی په دې صورت کښې به دا جمله د ،،امر،، دویم صفت ګرځولې شی.او رومبې صفت به ،،فصل،، وی.یا بیا دي ته جمله مستانفه وئیلې شی.نو دي وخت به هم دا مرفوع وی.
د ،،ندخل به الجنة،، عطف چونکه په ،،نخبر به من وراءنا،، باندې دي.په دې وجه به په دې جمله کښې هم دا احتمالات جاری کیږی.(۳)والله اعلم.

وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ

او دوی د اشربه (د څکلو د څیزونو د لوخو) په باره کښې تپوس اوکړو. نو نبی کریم ﷺ دوی ته د څلورو څیزونو حکم اوفرمائیلو.او د څلورو څیزونو نه ئې منع اوفرمائیله.نبی کریم ﷺ دوی ته د الله وحده (په یو حق خدائې) باندې دایمان راوړلو حکم ورکړو.دوی تپوس اوکړو.چه تاسو پوهیږئ.چه په یو خدائې باندې ایمان راوړل څه دی؟ دوی جواب ورکړو.چه الله او دهغه رسول ښه پوهیږی.نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.ددې خبرې ګواهی ورکول،چه د الله تعالی نه سوا بل څوك د عبادت لائق نشته.او محمد(ﷺ) د هغه رسول دي.او مونځ قائمول، زکاة ادا کول، د رمضان روژې نیول، او دا چه د غنیمت په مال کښې پنځمه حصه ورکوئ.

په،،فأمرهم بأربع،،کښې به د،،أربع،، معدود ،،خصال،، یا ،،جمل،، راوښکلې شی.یعنی ،،فأمرهم بأربع خصال،، یا،،بأربع جمل،،_،،خصال،، د،،خصلة،،جمع ده.ددې معدود جوړول خو ښکاره دی.د ،،جمل،، معدود جوړولو قرینه د مغازی د روایت دا الفاظ دی.،،حدثنا بجمل من الأمر،،(۴)ددې په جواب کښې نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.«آمرکم بأربع و أنهاکم عن أربع، أی آمرکم بأربع جمل.....»(۵)

---

(۱) قال الخطابی فی أعلام الحدیث (۱۸۵\۱) وقولهم:مرنا بأمرفصل أی بین واضح ینفصل به المراد ولا یشکل فیه المعنی)_
(۲) فتح الباری(۱۳۲\۱)_
(۳) المصدرالسابق)-
(۴) صحیح البخاری(۶۲۷\۲) کتاب المغازی باب وفد عبدالقیس)_
(۵) فتح الباری(۱۳۲\۱)_

نبي كريمa وفد ته د يو څيز حكم اوفرمائيلو اوكه د متعدد امورو؟ دلته يو سوال دا دي چه دا تول امور كوم چه نبي كريم ﷺ اونبودل دا تول د ايمان بالله تفسير دي لكه څنګه چه د نبي كريم ﷺ د ارشاد ،،أتدرون ما الإيمان بالله وحده؟،، او بيا ددي د شرح ،،**شهادة أن لا إله إلا الله**.....،، نه ښكاره ده نو اوس مامورات څلور چرته شو دا خو صرف يو مامور دي؟

جواب: ددي جواب دا دي چه دا تول څيزونه اګرچه د يو څيز تفسير دي خو د افرادو په اعتبار سره دي نه متعدد وئيلى شوى دى. (١)

په ماموراتو كښې اجمال او تفصيل كښې تفاوت او ددي وضاحت دويم سوال دلته كښې دا دي چه په حديث باب كښې اجمالاً د ماموراتو عدد څلور بنودلې شوې دي چه ،،**أمرهم بأربع**،، يا ،،**آمركم بأربع**،، او په تفصيل كښې پنځه مذكور دى. ① شهادتين. ② اقامت صلاة ③ ايتاء زكاة ④ صوم رمضان ⑤ د غنيمتونو نه خمس وركول.

ددي اشكال شارحينو پخپل خپل انداز باندې مختلف جوابونه وركړى دى:

① علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه اصل مامور به څلور څيزونه دى چه دا د ،،**إقام الصلاة**،، نه واخله ،،**إعطاء الخمس**،، پورې دى تركومې پورې چه د ،،ايمان،، او شهادتينو تعلق دي نو دا تبركاً ذكركړې شوى دى لكه څنګه چه د غنيمت په سلسله كښې د الله تعالى ذكر تبركاً دي ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ.....(٢)﴾ (٣)

② علامه طيبى رحمه الله هم تقريباً دا جواب وركړې دي هغه فرمائى چه د بلغاء عادتاً دا وى چه د كلام كومه حصه مقصود وى سياق د كلام هم د هغې تابع ګرځوى اوكوم څيز چه ضمناً راشى د هغې نه تعرض نه كيږى ګويا چه دا غير مذكور دي دلته چونكه مقصود د ايمان اعمال اربعه وو په دې وجه ابتداءً اجمالاً د ماموراتو تعداد څلور بيان كړې شو چونكه دا خلق مسلمانان وو په دې وجه ايمان او شهادت دلته مقصود بالذكر نه دي. (٤)

③ قاضى ابوبكر بن العربى رحمه الله فرمائى كه د شهادتينو نه پس ،،واو،، نه وي نو دا به وئيلې كيدل چه دا تفسير دپاره دي او د ايمان بالله شرح ده او شهادتين تبركاً تصدير دپاره راوړلې شوې دي خو د ،،واو،، كيدل په دې خبره باندې دلالت كوى چه دا تفسير نه دي بلكه مستقل مقصود دي البته داسې وئيلې كيدې شى چه د ،،**وإقام الصلاة**،، عطف په ،،**شهادة**.....،، باندې نه دي بلكه په ،،**أمرهم بالإيمان**،، باندې دي اوس به تقدير داشى «**أمرهم**

---

(١) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩/١١) كتاب الإيمان)-

(٢) سورة التوبة:٤١)_

(٣) فتح البارى(١٣٢/١١)_

(٤) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩/١١)-

بالإيمان مصدراً به و بشرطه من الشهادتين، و أمرهم بإقام الصلاة....إلخ» هغه فرمائی چه ددې حذف تائید د کتاب الادب په روایت سره کیږی.(۱)چه د هغې الفاظ دا دی.«.....أربع وأربع: أقيموا الصلاة.....»(۲)

خو په دې دریو وارو جوابونو باندې دا اشکال کیږی.چه روایت باب به د مصنف د مدعی دپاره مثبت نه وی.ځکه چه ددې دریو وارو جوابونو حاصل دا شو.چه د ایمان ذکر ضمناً راغلې دې.اصل مقصود اعمال اربعه دی.ددې نه د خمس. دایمان شعبه کیدل نه ثابتیږی. حالانکه د امام بخاری رحمه الله دعوی دا ده.چه ،،أداء الخمس من الإيمان،،

④ علامه ابن رشید رحمه الله ددې جواب دا ورکړې دې.چه اصل کښې قوم د ایمان په باره کښې سوال نه وو کړې.بلکه د داسې اعمالو سوال نې کړې وو.کوم چه جنت ته د تلو ذریعه جوړه شی.او جنت ته د تلو ذریعه هم دا ایمانی اعمال دی.نو په دې لحاظ سره د اداء الخمس د ایمان د شعبو ځنې کیدل ثابت شو.(۳)

⑤ علامه تقی الدین سبکی رحمه الله ارشاد فرمائی.چه په ،،وأن تعطوا من المغنم الخمس،، کښې یواحتمال خو دادې.چه دا مجرور وی.او په ،،أمرهم بالإيمان بالله وحده،، کښې ،،الإيمان،، باندې عطف وی.او دویم احتمال دا دې.چه په ،،شهادة أن لا إله إلا الله....،، باندې عطف وی. په رومبی احتمال باندې خو په اجمال او تفصیل کښې څه اشکال نه کیږی. ځکه چه د ،،وأن يعطوا من المغنم الخمس،، حکم به مستقلاً وی.او د امور اربعه مصداق به شهادت، اقامت صلاة، ایتاء زکاة او صوم رمضان وی.البته په دویم احتمال باندې اجمال او تفصیل کښې اشکال کیږی.ځکه چه کله ،،شهادة....،، باندې عطف وی.نو ،،إعطاء خمس،، به هم مامورات کښې دننه داخل وی.حالانکه ماموراتو ته اجمالاً ،،أربع،، وئیلی شوی وو.او دلته پنځه جوړیږی.

علامه سبکی رحمه الله فرمائی.چه رومبې احتمال صحیح نه دې.ځکه چه په دې صورت کښې به روایت او ترجمه کښې مطابقت نه وی.ځکه چه ،،أداء الخمس من المغنم،، به شعب ایمانیه کښې داخل نه وی.

دلته هم دویم احتمال مراد دې.ترکومې پورې چه د اجمال او تفصیل د اختلاف تعلق دې.نو ددې جواب دا دې.چه اصل کښې نبی کریم ﷺ د هغوی په وړاندې د ایمان تشریح فرمائیلې ده.او د ایمان په تشریح کښې ئې دا فرمائیلی دی.چه ایمان د قول او فعل نوم

---

(۱) صحيح البخاري(۹۱۲\۲) كتاب الأدب باب قول الرجل :مرحباً)ـ
(۲) فتح الباري(۱۳۲\۱۱. ۱۳۳)ـ
(۳) فتح الباري(۱۳۳\۱۱)-

دي.قول شهادتين دي.او فعل اعمال اربعه دی.او مقصود دلته د اعمال اربعه بیان وو.په دي وجه راوی اجمال کښي د څلورو عدد ذکر کړي دي.د علامه تقی الدین سبکی رحمه الله دا تقریر د ابن رشید دتقریر نه زیات قوی دي.والله اعلم.

خو ددي ټولو حضراتو دتقریر حاصل د ا راوخی.چه دا شهادتین د امور اربعه څخه نه دی.او نه دا مقصود بالذکر دی.د مسند احمد یو روایت سره ددي تائید کیږی.کوم چه د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه نه نقل دي.«فقال آمركم بأربع، وأنهاكم عن أربع، أعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً، فهذا ليس من الأربع، وأقيموا الصلاة....»(۱)په دي کښي ،،فهذا ليس من الأربع،، ددي خبري صفا دلیل دي.چه شهادتین ضمناً ذکر کړي شوي دي.دا په هغه څلورو کښي شامل نه دي.د کوم چه ابتداء کښي اجمالاً ذکر راغلي دي.

خوښکاره دا ده.چه ،،فهذا ليس من الأربع،، د یو راوی کلام دي.او دا ..وهم.. دي.ځکه چه امام مسلم رحمه الله دي سند سره هم دا روایت نقل کړي دي.په دي کښي دا زیادت موجود نه دي.(۲)ددي نه علاوه پخپله امام بخاری رحمه الله په ..کتاب اداء ا لخمس.. کښي هم دا حدیث ذکرکړي دي.په هغي کښي د شهادتینو ذکر کولو نه پس دی.،،و عقد بيده،،(۳) یعنی نبی کریم ﷺ د ګوتي نه غوټه(ګوا دائره) جوړه کړله.یعنی شمارلو سره ئي اوښودل.ددي نه معلومه شوه.چه ..شهادتین.. په امور اربعه کښي داخل دی.او مستقل مقصود دی.

خو په دي باندي اعتراض کیدي شی.چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الزکاة کښي کوم روایت نقل کړي دي.د هغي الفاظ دی.،،آمركم بأربع و أنهاكم عن أربع: الإيمان بالله و شهادة أن لا إله إلا الله....،،(۴) په دي کښي د شهادت نه وړاندي ،،واو،، عاطفه هم موجود دي.نو اعمال مذکوره به څلورو پوري محصور ساتلو دپاره داسي وئیلي شی.چه ،،ایمان بالله،، او ,,شهادت،، دواړه یو څیز دي.او باقی اعمال اربعه ددي تفسیر او اصل مقصود دي.په دي صورت کښي به داوئیل صحیح نه وی.چه,,شهادت،، د امور اربعه یو فرد او مستقل څیز دي.

ددي جواب دا دي.چه په دي روایت کښي د ..واو.. اضافه د امام بخاری رحمه الله د استاذ حجاج بن منهال رحمه الله د اوهامو څخه ده.(۵) امام بخاری رحمه الله په دي باندي تنبیه هم فرمائیلي ده.لکه چه د حدیث مذکور په آخر کښي فرمائی.«وقال سليمان وأبو النعمان عن حماد: الإيمان بالله شهادة أن لا إله إلا الله»(۶) او دا د امام بخاری رحمه الله د عاداتو څخه دي.چه کله یو راوی ته ,,وهم،،

---

(۱) مسند أحمد(۳\۲۳)_

(۲) صحيح مسلم (۱\۳۵) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_

(۳) صحيح البخاري(۱\۴۳۷) كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين)-

(۴) صحيح البخاري(۱\۱۸۸) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)-

(۵) فتح الباري(۱\۱۳۳)-

(۶) صحيح البخاري(۱\۱۸۸) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)_

اوشي.نو امام بخاري په صحيح او صواب باندې تنبيه فرمائي.
هرکله چه دا خبره ثابته شوه.چه ..شهادتين.. په امور اربعه کښې دننه داخل دی.نو وړاندې چه څومره جوابونه ورکړې شو.هغه صحيح نه دی.بلکه بل يو جواب به ورکول ضروری وی.

① ابن بطال. قاضی عياض او امام نووی ﷺ وغيره دا جواب ورکړې دې.چه په حديث کښې د امور اربعه مصداق شهادتين. اقامت صلاة. ايتاء زکاة او صوم رمضان دې.خو چونکه دا خلق د کافرانو په ګاونډ کښې اوسيدل.او هلته به د جنګ امکانات زيات وو.په دې وجه نبی کريم ﷺ تبعاً او ضمناً د اداءِ خمس مسئله هم بيان کړله.(١)

② حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی.چه د ،،أن تعطوا من المغنم الخمس،، عطف په ،،شهادة...،، باندې نه دې.بلکه ،،أمرهم بأربع،، کښې ،،أربع،، باندې دې.اوس به مطلب دا وی.چه ،،أمرهم بأربع.....وبأن تعطوا من المغنم الخمس،، يعنی د څلورو واړو خبرو حکم ئې ورکړو.او ددې خبرې حکم ئې ورکړو.چه دوی د غنيمت نه خمس اوباسی.(٢)

③ د قاضی ابن العربی يو جواب وړاندې تير شوې دې.يو دويم جواب دوی دا ورکړې دې.چه کيدې شی.صلاة او زکاة ئې يو شمار کړې وی.ځکه چه دا دواړه قرآن کريم او احاديثو کښې کثرت سره يوځائې مذکور دی.او دا هم کيدې شی.چه زکاة او اداءِ خمس ئې يو شمار کړې وی.ځکه چه دواړه د مالی حق په اعطاء کښې مشترک دی.(٣)

④ قاضی بيضاوی رحمه الله په شرح مصابيح کښې دا جواب ورکړې دې.چه دلته په دې موعوده څلورو کښې صرف د يو امر ذکر دې.په دې وجه چه شهادت وغيره دا پنځه واړه ځيزونه د ايمان بالله تفسير دی.نو دا پنځه واړه ځيزونه په ايمان بالله کښې دننه داخل دی.او ايمان بالله ددې موعوده اربعه ځنې يو امر دې.(٤)

---

(١) شرح نووی علی صحيح مسلم(٣٤\١) كتاب الإيمان باب الأمربالإيمان بالله تعالى .. وفتح الباری(١٣٣\١) وإكمال إكمال العلم للآبی(٩٣\١)ـ
علامه سندهی رحمه الله هم تقريباً هم دا جواب کړې دې.بلکه دهغوی جواب ددې حضراتو دجواب په مقابله کښې لطيف هم دې.دهغوی دجواب حاصل دا دې.چه نبی ﷺ د ((أربع)) کوم نوم اخستې دی.دا په دې اعتبارسره دې.چه دهغه مامورات اربعه دی.په کوم کښې چه صرف وفدعبدالقيس نه بلکه ټول خلق شريك دی.اوهغه شهادت.اقامت صلاة ايتاء الزكاة او صوم د رمضان ده.البته په ايمانی ځيزونوکښې يوځيز بل هم دې.په کوم کښې چه في الحال نورخلق شريك نه دی.يعنی اداء الخمس.چه دا دجهاد سره تعلق ساتی.اوچونکه دا خلق د کفارمضر په ګاونډ کښې اوسيدل.اودجهاد سره دهغوی پيښه راتله.د دې وجې د اربع وينا نه پس نبی ﷺ د مامورات اربعه حکم ورکړو.اوبيا ئې د يوامرايمانی نور زيادت اوکړو. (حاشية السندی على صحيح البخاری(٣٧\١)
(٢) إكمال إكمال المعلم للآبی(٩٤\١)ـ
(٣) فتح الباری(١٣٣\١)-
(٤) المصدر السابق)-

دا جواب په ظاهره د امام بخاری رحمه الله د مذاق مطابق دي.خکه چه دوی باب قائم کړي دي ،،أداء الخمس من الإيمان،،او دا باب هغه وخت ثابتيدي شی.کله چه پنځه واړه څيزونه د ايمان بالله تفسير اوګرځولي شی.او ،،أداء الخمس،،په ايمان بالله کښې داخل اوګڼلي شی.او اوس په حديث د جبرئيل په باب کښې امام بخاری رحمه الله فرمائيلی وو.،،وما بين النبي صلى الله عليه وسلم لوفد عبدالقيس من الإيمان،،چه د هغې نه مقصود دا وو.چه دلته د ايمان په تفسير کښې نبی کريم صلى الله عليه وسلم اقرار بالشهادتين او صلاة او صوم او زکاة ذکر کړی وو.چه دا اعمال دی.چه ددې نوم ..اسلام.. دي. لکه څنګه چه په حديث د جبرئيل کښې هم دا امور د اسلام په تفسير کښې ذکر شوی دی.معلومه شوه.چه ايمان او اسلام متحد دی.دا مقصود هم هغه وخت حاصليدي شی.کله چه صلاة او صوم وغيره د ايمان په تفسير کښې داخل کړي شی.ګنی دا مقصود نشی حاصليدي.(١)

خو په دې باندې دا اشکال کيږی.چه بيا په موعوده امور اربعه کښې باقی دري امور چرته لاړل؟ قاضی بيضاوی رحمه الله دا اووئيل.چه باقی دري امور نسياناً. يا اختصاراً راوی حذف کړل.(٢)خو دا ډير بعيد او دتعجب نه ډک تاويل دي.چه آيا يو راوی هم داسې نه وو.چه د نبی کريم صلى الله عليه وسلم پوره کلام نې ياد کړې وي.او مکمل ئې بيان کړې وي؟ حالانکه په يو روايت کښې هم ددې مذکوره امورو نه علاوه د څه څيز پته نه لګی.(٣)

حضرت علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی.که غور اوکړي شی.نو د امام بخاری رحمه الله او د عامو محدثينو په مذاق باندې دا جواب ممکن هم نه دي. خکه چه ددوی په مذاق باندې ټول اعمال په ايمان کښې داخل دی.هم په دې وجه خو تاسو دا څيزونه د ايمان تفسير ګرځوئ.او امام بخاری رحمه الله ترجمه هم په دې بنا باندې قائم کړې ده.علامه عثمانی رحمه الله فرمائی.چه لکه څنګه په دې بنا باندې مونځ. روژه. زکاة او اداءالخمس دايمان تفسير ګڼرئ.نو ددې نه علاوه نور چه کوم امور مذکور وی.ټول به د اعمالو څنې وی.او هغه ټول به دغه شان د ايمان تفسير وی.داسې به کوم يو څيز راځی.کوم چه د اعمالو نه علاوه وی.او د ايمان قسم جوړ شی.نو دا جواب نه معقول دي.او نه د محدثينو په مذاق باندې منطبق کيدي شی.(٤)

په دې ټولو جوابونو کښې د ټولو نه غوره جواب د حافظ ابن الصلاح رحمه الله دي.او ددوی نه پس د ابن بطال. قاضی عياض او امام نووی رحمه الله دي.والله اعلم.

---

١) فضل الباری(٥٥٣\١)_
٢) فتح الباری(١٣٣\١)_
٣) فضل الباری(٥٥٣\١)_
٤) المصدر السابق)-

په حدیث باب کښې د حج ذکر ولې نشته؟ دلته تاسو ګورئ چه نبی کریم ﷺ وفد عبدالقیس ته د ارکانو خمسه نه صرف د ځلورو تعلیم ورکړو خو .. حج .. چونکه پنځم امر دي. د هغې تعلیم نې ورنکړو . د دې څه وجه ده؟ ددې جواب هسې خو دا هم ورکیدې شی. چه د حج ذکر اګرچه په حدیث باب کښې نشته. خو په بعضو نورو روایاتو کښې د .. حج .. ذکر هم شته. لکه چه امام بیهقی رحمه الله په «السنن الکبری» کښې د «أبوقلابة الرقاشی عن أبی زید الهروی، عن قرة، عن أبی جمرة» په طریق سره روایت نقل کړې دي. په هغې کښې د «وتحجوا البیت الحرام» الفاظ هم دی.(۱)

دغه شان په مسند احمد کښې د «أبان بن یزید العطار، عن قتادة عن سعید بن المسیب وعن عکرمة عن ابن عباس» په طریق سره روایت منقول دي. په هغې کښې دی. «وأن یحجوا البیت».(۲)
خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه د بیهقی روایت شاذ دي. خکه چه په دې کښې خو یو دعدد ذکر نشته. حالانکه په ټولو روایاتو د عدد ذکر دي. ددې نه علاوه د .. قره .. په طریق سره شیخینو. د صحیحینو مستخرجینو. امام نسائی. ابن خزیمه او ابن حبان رحمهم الله د روایت تخریج کړې دي. په دوی کښې یوکس هم د حج ذکر نه دي کړی.(۳)
بیا ددې روایت په سند کښې دا خبره هم قابل دغور ده. چه په دې کښې ابو قلابه رقاشی دي.(۴) ددوی په آخری عمر کښې حافظه متغیر شوي وه.(۵) ممکن ده. چه دوی دا روایت ددې تغیر نه پس روایت کړي وی.(۶)

دغه شان د مسند احمد په روایت کښې هم احتمال دي. چه دا محفوظ نه وی.(۷) خکه چه حدیث د وفد عبدالقیس ډیرو حضراتو تخریج کړي دي. په هغې کښې ددې دوو روایتونو نه علاوه چرته هم د حج ذکر نشته. هم دا وجه ده. چه عالمانو د .. حج .. د عدم ذکر مختلف

---

(۱) السنن الکبری للبیهقی (۱۹۹۱٤) کتاب الصیام باب فرض صوم شهر رمضان)-
(۲) مسند أحمد (۲۶۱۱۱)-
(۳) فتح الباری (۱۳٤۱۱)-
(٤) هوعبدالملک بن محمدبن عبدالله الرقاشی بفتح الراء وتخفیف القاف ثم معجمة أبوقلابة البصری یکنی أبا محمد وأبوقلابة لقب صدوق یخطی تغیر حفظه لما سکن بغداد من الحادیة عشرة مات سنة ست وسبعین ومأتین وله ست وثمانون سنة تقریب التهذیب (ص.۳۶۵) رقم ٤۲۱۰) وانظر الکاشف للذهبی (۶۶۹۱۱) رقم ۳٤۷۸) مع حاشیة السبط وتعلیقات الشیخ محمد عوامة)_
(۵) تهذیب الکمال (٤۰٤۱۱۸)-
(۶) فتح الباری (۱۳٤۱۱)_
(۷) المصدر السابق) قال الحافظ فی الفتح : وعلی تقدیر أن یکون ذکر الحج فیه محفوظاً فیجمع فی الجواب عنه بین الجوابین المتقدمین فیقال المراد بالأربع ما عد الشهادتین وأداء الخمس.. والله أعلم)-

توجيهات كړي دي.خو يوكس هم ددې روايتونو ذكر نه دي كړې.

① لكه چه قاضي عياض وغيره فرمائي.چه دحج د عدم ذكر وجه دا ده.چه دغه وخته پورې حج فرض شوې نه وو.دا ددې خلقو په رائې كښې صحيح ده.خكه چه د حج فرضيت ددې حضراتو په نيز ۹ه كښې شوې دې.(۱)

② جمهور شافعي حضرات فرمائي.چه حج په ۶ه كښې فرض شوې وو.نو ددوی د مسلك مطابق وئيلې شي.چه حج چونكه على الفور فرض نه دې.بلكه على التراخي فرض دې.په دې وجه نبي كريم ﷺ ددې ذكر اونكړو.(۲)

خوپه دې باندې اشكال دا دې.چه على التراخي فرض كيدو سره دا چرته لازميږي .چه د تعليم په وخت ددې ذكر اونكړې شي.بلكه پكار خو داسې ده.چه تعليم وركړې شي.او كله چه د عمل وخت راشي.عمل اوكړي.(۳)

③ دريم جواب دا وركړې شوې دې.چه ددوی د حج كولو هيڅ صورت نه وو.خكه چه د مضر كافران حائل وو.په دې وجه نبي كريم ﷺ دحج ذكر اونه فرمائيلو.(۴)

خو په دې باندې اشكال دا دې.چه دا څه ضروری ده.چه تول عمر د مضر قبيلې حائل وی.بلكه ددوی دا وينا هم صحيح نه ده.چه دمضر كفار حائل وو.خكه چه حج خو په اشهر حرم كښې كيږی.او پخپله د عبدالقيس قبيلې حضرات تصريح كوی.چه مونږ په اشهر حرم كښې په امن يو.(۵)

④ څلورم جواب بعضو حضراتو دا وركړې دې.چه حج چونكه مشهور څيز دې.د شهرت په وجه ئې ددې ذكر اونه فرمائيلو.(۶)خودا ډيره كمزورې خبره ده.خكه چه د حج نه هم زيات مشهور شهادتين، اقامت صلاة، ايتاء زكاة او صوم رمضان دی.نو دا ذكر كول او حج پريخودل صحيح نه معلوميږی.(۷)

⑤ پنځم جواب دا وركړې شوې دې.چه نبي كريم ﷺ دلته صرف په هغه اوامرو او افعالو باندې اكتفاء كړې ده.د كومو كول چه هغوی دپاره فی الحال ممكن وو.او په كومو عمل كولو سره چه دوی د جنت مستحق جوړيدې شو.د تولو اوامرو او افعالو ذكر مقصود نه وو.خكه چه دوی هم دا سوال كړې وو.چه ،،مرنا بأمر نفصل نخبر به من وراءنا وندخل به الجنة،،_

---

۱) فتح الباری(۱۱\۱۳٤)_
۲) المصدر السابق)-
۳) المصدر السابق)_
٤) المصدر السابق)_
۵) المصدر السابق)-
۶) المصدر السابق)_
۷) المصدر السابق)-

ددي تائيد ددي خبري نه هم كيږي.چه نبي كريم ﷺ ددوی په وړاندي كوم منهيه امور ذكر اوفرمائيل.په هغي كښي صرف دهغه څيزونو خاص طور باندي ذكردي.په كومو كښي چه هغوی مبتلا وو.گنی په منهياتو كښي د مذكوره څيزونو نه زيات حرام څيزونه هم شته.(۱)
په دي ټولو جوابونو كښي د ټولو نه راجح رومبي جواب دي.چه حج دغه وخت پوري فرض شوي هم نه وو.خو دا جواب په دي صورت كښي صحيح كيدي شي .چه د حج فرضيت ۹ه كښي يا د وفد راتلو نه پس اومنلي شی. دويم غوره جواب دا آخری جواب دي.چه نبی كريم ﷺ د ټولو افعالو او منهياتو استقصاء نه ده فرمائيلي.بلكه ددوی د حال په مناسبت سره ئي في الحال د ممكن افعالو او منهياتو ذكر فرمائيلي دي.
او كه د مسند احمد حديث محفوظ وی.نو بيا ددي ټولو تكلفاتو ضرورت هم نه راپيښيږی.والله اعلم.

قوله: وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ: او نبی كريم ﷺ دوی د څلورو څيزونو نه منع كړل.شنه چاتئ،،دد (وچ) كدو د گريدلی لرگی لوخي،او د تيلو لوخي،

قوله: حنتم: [بفتح الحاء وإسكان النون وفتح التاء المثناة من فوق ثم الميم]
امام نووی رحمه الله ددي په تفسير كښي شپږ اقوال نقل كړی دی:
① د ټولو نه صحيح او قوی قول دا دي.چه شين رنگ چاتئ ته وئيلي شی.دا قول په صحيح مسلم كښي د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه منقول دي.هم دا د حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه قول دي.اكثرو عالمانو، ډيرو لغوی حضراتو، او محدثينو او فقهاء هم دا اختيار كړي دي.(۲)
② دويم قول دا دي.چه ،،حنتم،، هرقسمه چاتئ ته وئيلي شی.دا د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ، د سعيد بن جبير، او ابو سلمه رحمهما الله نه منقول دي.(۳)
③ دريم قول دا دي.چه دا مخصوص قسم چاتئ وي.چه دا به دمصر نه راوړلي كيدي.دا د حضرت انس رضي الله عنه نه نقل دی.ابن ابی ليلی هم د ،،حنتم،، يو تفسير هم دا بيان كړي دي.البته دوی د سور رنگ قيد لگولي دي.(۴)
④ څلورم قول دا دي.چه دا د سور رنگ خاص چاتئ دی.چه ددي خوله په يو اړخ كښي وی.په دي كښي به د مصر نه شراب درآمد (راغوښتلی) كولي شو.دا قول د حضرت عائشه رضي الله عنها نه منقول دي.(۵)

---

۱) فتح الباری(۱۱\۱۳٤)-
۲) شرح نووی (۱۱\۳٤) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_
۳) المصدر السابق)_
۴) المصدر السابق)_
۵) المصدر السابق)_

⑤ د ابن ابی لیلی رحمه الله نه یوتفسیر هم دا منقول دي چه هغه چاتې چه د هغې خولې په ډډه کښې وي او په دې کښې به طائف نه شراب درآمد کولی شو.بعضو خلقو به په دې کښې نبیذ تیارول.چه په دې به شرابو سره مشابهت کیدو. (۱)

⑥ شپږم قول دا دي.چه دا خاص قسم چاتې وي.چه دا به خاوره، ویخته، او وینې ملاوولو سره تیارولې شوې.دا د عطا رحمه الله نه منقول دي. (۲)

قوله الدباء:کدو چه به کله اوچ شو.نو ددې د مینځ نه به ئې زړی (او کچره) اوبنکله.او بعضو وختونو کښې به ئې د کچه نه زړی اوبنکل.او دا به ئې اوچول.او په دې کښې به ئې نبیذ تیارول. (۳)

قوله النقیر:دا د ،منقور،، په معنی کښې دي.د کجورې بیخ (تنه) به ئې کنسته.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقیر،، وائی.(۴)بعضې حضرات وائی.چه مطلقاً لرګې یا د ونې تنه به ئې کنسته.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقیر،، وائی.(۵)

قوله المزفت: هغه لوخې په کوم چه ،،زفت،، لګولې شوی وی.(۶)،،زفت،، د تارکولو پشان یو څیز وو.چه دا به ئې په لوخو باندې لګول.او ددې مسامات (او نری سوری) به ئې بندول.

په روایت باب کښې او دغه شان په بعضو نورو روایاتو کښې ،،المقیر،، هم راغلې دي. ،،مقیر،،په کوم چه قار، یا ،قیر،لګولې شوی وی.دا هم د تارکولو پشان یو تور څیز دي.

په مذکوره ټولو لوخو کښې به چونکه نبیذ تیارولې شو.او په دې کښې به سکر ډیر زر راتلو.په دې وجه د حرمت مسکرات لاندې په دې لوخو کښې د نبیذ جوړولو نه په ابتداء د اسلام کښې منع کړې شوې وه.ددې نه پس هر لوخی کښې د نبیذ جوړولو اجازت ورکړې شو.په دې شرط چه دې کښې دومره وخت ایسار نکړې شی.چه سکر پیدا شی.د ترمذی شریف حدیث دي.((وإني كنت نهيتكم عن الظروف، وإن ظرفاً لا يحل شيئاً ولا يحرمه، وكل مسكر حرام))(۷)

دغه شان ابن حبان رحمه الله د اشج عصری رضي الله عنه نه روایت نقل کړې دي.((فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن الظروف لا تحل ولا تحرم ولكن مسكر حرام.....))(۸)

---

۱) المصدر السابق)_
۲) المصدر السابق)_
۳) شرح نووی (۱۱\۳٤)-
۴) أعلام الحدیث (۱۱\۱۸۶)_
۵) شرح نووی (۱۱\۳٤)_
۶) أعلام الحدیث (۱۱\۱۸۶)-
۷) جامع ترمذی(۹\۲) ابواب الأشربة باب ما جاء فی الرخصة أن ینتبذ فی الظروف)_
۸) موارد الظمآن (ص.۳۳۸) کتاب الأشربة باب ما جاء فی الأوعیة رقم ۱۳۹۳)_

د حضرت رسیم عبدی رضی الله عنه روایت په مسند احمد کښې دي چه کله د قبیله عبدالقیس خلقو د نبیذ دنه استعمالولو په وجه د خیټې د خرابیدو او بدهضمۍ. او ددې په بنیاد باندې د صحت خرابیدو شکایت اوکړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «انتهنوا فيما بدالكم ولا تشربوا مسكراً»[1]، والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.

قوله وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه دا خبرې یادې کړئ او ستاسو شاته چه کوم خلق دی یا ستاسو نه روستو چه کوم ستاسو زاتلونکي اولاد دي هغوی تولو ته دا خبرې اوښایئ.

ددې نه معلومه شوه چه چاته څومره علم وی هغه له د هغې تبلیغ کول پکار دي دا ضروری نه ده چه کوم سړي د دین دتولو امورو عالم وی هم هغه تبلیغ کولې شی بل څوك نشی کولې! والله اعلم.

(٣٩) بَاب مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحِسْبَةِ وَلِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى

فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ (الإسراء:٨٤) عَلَى نِيَّتِهِ ((نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ)) وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ((وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ)) [ر:٣٠١٧]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دي چه په ماقبل باب کښې د هغه اعمالو ذکر دي کوم چه د جنت د دخول سببونه دی. اوس په دې باب سره دا بنودل مقصود دی چه یو عمل به هغه وخت د عمل وئیلو قابل وی کله چه په دې کښې نیت او اخلاص وی کنې هغه به نه د عمل وئیلو مستحق وی او نه په دې باندې د جنت دخول مرتب کیدې شی.[2]

د ترجمة الباب مقصد ابن بطال رحمه الله فرمائی چه ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله غرض د هغه مرجئه تردید دي چه هغوی وائی «الإيمان قول باللسان دون عقد القلب» یعنی صرف ژبې سره د «لا إله إلا الله» وئیلو نوم ایمان دي زړه سره یقین او تصدیق ضروری نه دي.[3]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د ایمان. اعمال. اجتناب عن المعاصی او ایمان سره متعلقه دتولو امورو نه فارغ شو نو اوس ئې دتولو نه په آخر کښې دوه بابونه قائم کړی دی په هغې کښې دا رومبې باب دي ددې غرض دا دي چه وړاندې ذکر شوی تول

---

[1] مسند احمد (٤١٨/٢).

[2] عمدة القاری (٣١٢/١).

[3] عمدة القاری (٣١٢/١) وشرح الكرمانی (٢١٤/١) وانظر أيضاً المتواری على تراجم أبواب البخاری (ص.٥٦).

اعمال خير. چه په هغې کښې ايمان هم داخل دې.د هغې مدار او منشاء په خالص لوجه الله نيت باندې ده.هم دغه شان معاصی نه اجتناب. او دا پريخودل هغه مطلوب دی.د کوم باعث چه د الله تعالی رضا لتول وی.د صالح او صادق نيت نه بغير هيڅ يو عمل خير مفيد دې والله اعلم ()

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی.چه د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره دا بيانول دی.چه د اعمالو د ثواب مدار په نيت باندې دې.()

حضرت شيخ الهند رحمه الله ددې په تشريح کښې فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې ..حسبة.. راوړلو سره اوښودل.چه په دې سره مجرد اراده سره د اخلاص نه مراد ده.يعنی اعمال صرف په نيت او حسبة او د ثواب په اميد باندې کولې شی.او د ثواب اميد هغه وخت کيدې شی.کله چه اعمال خالص لوجه الله وی.چونکه امام بخاری رحمه الله د نيت تفسير ..حسبة.. سره کړې دې.او حسبه احتساب ثواب طلب کولو ته وائی.نو معلومه شوه.چه پخپله د امام بخاری رحمه الله په نيز د ،،إنما الأعمال بالنيات،، مطلب ،،إنما ثواب الأعمال بالنيات،، دې.او هم دا حنفيه حضرات وائی.()

دا هم ممکن ده.چه د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره دا وی.چه تر اوسه پورې دوی چرته د مرجئه په تردید کښې. او کله د معتزله او خوارجو په تردید کښې تراجم قائم کړل.او حديثونه ئې ذکرکړل.اوس ددې ايمانی امورو بيانولو نه د فارغ کيدو نه پس دا دواړه بابونه دوی په دې خبره د تنبيه په غرض سره قائم کړل.چه په دې ټولو امورو کښې زمونږ نيت خالص دې.دچا توهين مقصود نه دې.او نه خپل شهرت مقصود دې.بلکه په ،،النصح لکل مسلم،، باندې عمل مقصود دې.()والله اعلم.

د ترجمة الباب تحليل: دلته چه امام بخاری رحمه الله کوم باب قائم کړې دې.د هغې درې اجزاء دی.،،أن الأعمال بالنية،، ،،والحسبة،، او،، ولكل امرئ ما نوى،،_ په دې کښې رومبنۍ حصه او دريمه حصه د يو حديث تکړې دی.او د دويمې حصې تعلق دې حديث سره نه دې.بلکه دا د حضرت ابو مسعود بدری رضی الله عنه د حديث «إذا أنفق الرجل على أهله يحتسبها فهوله صدقة» په دې کښې د ،،يحتسبها،، د لفظ نه ماخوذ دې.کوم چه په دې باب کښې راروان دې.()

') الأبواب والتراجم لصحيح البخاری(ص.٣٩)-
') لامع الدراری(١١\٦١٠)-
") حاشية لامع الدراری(١١\٦١٠)_
') إمدادالباری(١٤\٧٩٨)-
") فتح الباری(١١\١٣٥) وعمدة القاری(١١\٣١١)_ .

دلته سوال پیدا کیږی.چه د ،،الحسبة،، عطف په ،،باب ما جاء أن الأعمال بالنية،، کښې ،،النية،، باندې دې.چونکه معطوف علیه د ،،ماجاء،، ده.نو معطوف به هم ددې لاندې وی. نو ،،ما جاء،، چه لکه څنګه ،،الأعمال بالنية،، ته شامل دې.دغه شان به ،،الحسبة،، ته هم شامل وی.ددې تقاضه دا ده.چه دا د یو حدیث اجزاء وی.حالانکه د یو حدیث اجزاء نه دی؟

ددې یو جواب دا دې.چه ددې دواړو د ،،ما جاء،، لاندې داخلیدل منو.خو د دواړو په ټولو احکامو کښې مشترک کیدل لازم نه دی.چه دا منل لازمی شی.چه دواړه د یو حدیث اجزاء دی.(۱)

بیا سوال دا دې.چه هرکله ،،الأعمال بالنية،، او ،،لكل امرئ ما نوى،، د یو حدیث اجزاء دی.نو دا دواړه یوځائې راوړل پکار وو.،،والحسبة،، د دواړو نه مؤخر کول پکار وو.داسې نې ولې اونکړل؟

ددې① یو جواب دا دې.چه د ظاهر تقاضا هم دا ده.چه هم دغه شان نې کړې وې.خو چونکه ،،الحسبة،،د،،احتساب،، نه ماخوذ دې.او ددې معنی د اخلاص ده.نو ددې ذکر د ..نیت،، نه پس زیات مناسب دې.ځکه چه ..نیت..هم هغه معتبر او باعث د ثواب دې.په کوم کښې چه اخلاص وی.(۲)

② دویم جواب دا دې.چه دلته امام بخاری رحمه الله دري تراجم قائم کړی دی.رومبنۍ ترجمه ،،إن الأعمال بالنية،، ده.دویمه ترجمه د ،،الحسبة،، ده.او دریمه ترجمه ،،ولكل امرئ ما نوى،، ده.او د دریو واړو تراجمو دپاره نې د دریو حدیثونو تخریج کړې دې. د حضرت عمر رضي الله عنه حدیث د ،،الأعمال بالنية،، ترجمه باندې دې.د حضرت ا بومسعود رضي الله عنه حدیث د ،،الحسبة،، ترجمه باندې او د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه د حدیث تخریج د ،،ولكل امرئ ما نوى،، ترجمې مطابق دې.

اوس نې که ،،والحسبة،، مؤخر کړې وې.او داسې نې وئیلې وې.چه ،،باب ما جاء أن الأعمال بالنية، ولكل امرئ ما نوى والحسبة،، نو په دریو تراجمو چه کومه تنبیه ده.هغه به فوت کیدله.او صرف دوه تراجم به پوهه کښې راتلل.رومبنۍ ترجمه به ،،الأعمال بالنية ولكل امرئ ما نوى،، وه.ځکه چه دې دواړو اجزاء باندې به د حضرت عمر رضي الله عنه حدیث کافی کیدو.او بیا به دویمه ترجمه ،،الحسبة،، وه.د دریو حدیثونو د تخریج په ذریعه چه په دې دریو تراجمو کومه تنبیه

---

(۱) عمدة القاری(۳۱۱/۱)۔

(۲) عمدة القاری(۳۱۱/۱)۔

مقصود وه.هغه به فوت کیدله په دې وجه ،،الحسنة،،د رومبنۍ ترجمې نه پس ذکر کړې شوې دې (۱) والله اعلم.

قوله فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ: نو په عمل کښې ایمان. اودس. مونځ. زکاة. حج. روژه. او ټول معاملات داخل دی.

امام بخاری رحمه الله په ماقبل باندې تفریع کولو سره تصریح فرمائی چه ،،اعمال،،دخپل عموم په وجه ایمان. اودس. صلاة. زکاة. حج. صوم. او ټولو احکامو ته شامل دې.نو په دې ټولو کښې د ثواب نیت کیدل پکار دې.دلته تاسو ګورئ چه امام بخاری رحمه الله په ایمان کښې هم د نیت اعتبار کړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دا د امام بخاری رحمه الله او دهغه خلقو په مسلك باندې صحیح دې.څوك چه اعمال په ایمان کښې داخل ګڼړی.ګویا د امام بخاری رحمه الله مطلب دا دې.چه ایمان د قول او فعل نوم دې.خو فعل هغه وخت د ایمان جزء جوړیدې شی.کله چه په دې کښې نیت او احتساب اوموندې شی.او په خلوص د زړه سره دا کار شوې وی.که دنفاق په وجه یو کار اوکړې شی.نوهغه د ایمان جزء نه دې.(۲)

حافظ رحمه الله فرمائی.چه د کومو خلقو په نیز ایمان په معنی د .تصدیق. دې .دهغوی په نیز د نیت ضرورت هم نشته.لکه څنګه چه د قلب (زړه) نورو اعمالو.مثلاً خشیت خداوندی. محبت الهی. د خالق عظمت د دپاره چه د نیت ضرورت نه وی.ځکه چه نیت خو په ریاء او اخلاص کښې د فرق کولو دپاره وی.او کله چه سړې د الله تعالی تصدیق کوی.نو تصدیق خو د الله تعالی نه سوا د بل چا شته هم نه.نو په دې کښې د نیت ضرورت نشته.(۳)

خو وئیلې شی.چه د تصدیق په وخت که د ثواب د نیت استحضار اوکړې شی. چه مونږ د الله سبحانه وتعالی د وحدانیت. په ټولو صفاتو د کمال سره د متصف کیدو. او دنقصان د ټولو شوائبو نه د منزه کیدو تصدیق کوو.نو الله تعالی به په دې باندې اجر وثواب راکوی.په دې اعتبار سره تصدیق کښې هم نیت کښې څه باك نشته.

ددې نه پس امام بخاری رحمه الله د اودس ذکر کړې دې.چه په دې کښې هم نیت ضروری دې.د اودس مسئله وراندې تیره شوې ده.(۴) دلته په خلاصه باندې پوهه شئ. چه د اودس دوه حیثیتونه دی.① یو داچه چه دا د صلاة مفتاح جوړیدو دپاره اوکړې شی.② او یو دا چه د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوکړې شی.ـ که د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوکړې شی.نو بې شکه چه نیت ضروری دی.خو که د صلاة مفتاح جوړولو دپاره اوکړې شی.نو بیا په دې کښې د ماءِ طهور استعمالولو ضرورت دې.د نیت ضرورت نشته.ځکه چه ماءِ طهور مطهر

---

(۱) عمدة(۱\۳۱۱، ۳۱۲)ـ

(۲) فتح الباری(۱\۱۳۵)ـ

(۳) المصدر السابق)-

(۴) کشف الباری(۱\۲۵٤، ۲۶۹)ـ

دی دا به اندامونو ته طهارت ورکړی او د مفتاح صلاة جوړیدو په دې عمل کښې به صلاحیت پیدا شی. علی الاطلاق اودس کښې دنیت ضرورت نشته.(۱)

بیا ئې اوفرمائیل چه مونځ هم په دې کښې داخل دې په دې کښې د نیت په اشتراط باندې اتفاق دې دهیڅ چا اختلاف نشته.(۲) وې فرمائیل چه په زکاة کښې هم نیت شرط دې یاد ساتئ! چه په زکاة کښې د نیت شرط کیدل. د آئمه اربعه او جمهور امت په نیز باندې متفق علیه دی البته د امام اوزاعی رحمه الله نه منقول دی چه په زکاة کښې نیت شرط نه دې لکه څنګه چه د عامو دیونو (قرضونو) په اداکولو کښې نیت شرط نه دې.(۳)

د جمهورو په نیز زکاة اداکولو دپاره نیت شرط دې خکه چه دا یو عبادت دې او په عباداتو کښې فرائض هم شته او نوافل هم شته نو د تعین ضرورت به وی چه دا په نیت سره ممکن دې ترکومې پورې چه دین اداکولو باندې د قیاس تعلق دې نو دا خکه صحیح نه دې چه دین ادا کول څه مستقل عبادت نه دې.(۴) والله اعلم.

البته بعضو محققینو عالمانو حضرات د امام اوزاعی د قول توجیه کړې ده. چه ددوی مطلب دا دې که د صدقهٔ مطلقهٔ نیت سره زکاة ورکړې شی نو زکاة به ادا شی خاص د مفروضه زکاة نیت ضروری نه دې لکه څنګه چه امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی که یو سړې خپل ټول مال صدقه کړی او د زکاة ادا کولو نیت اونکړی. نو ددې په ضمن کښې به مفروضه زکاة هم ادا شی.(۵) حالانکه د شافعیه حضراتو په نیز نه اداکیږی.

ورپسې امام بخاری رحمه الله فرمائی چه حج هم په هغه اعمالو کښې داخل دې په کوم کښې چه نیت شرط دې په حج کښې د نیت په اشتراط باندې د ټولو اتفاق دې البته په یو مقام باندې د حج د نیت په معتبر کیدو کښې اختلاف دې او هغه دا دې چه یو سړی خپل حج نه وی کړې او د بل د طرفه حج بدل کول غواړی د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله په نیز دده د نیت هیڅ اعتبار نشته بلکه دا حج به هم دده د طرفه واقع کیږی.(۶)

دا حضرات په دلیل کښې د شُبرمه قصه پیش کوی «عن ابن عباس أن النبی ﷺ سمع رجلاً یقول: لبیک عن شبرمة، قال من شبرمة، قال: أخ لی أو قریب لی، قال: حججت عن نفسك؟ قال: لا، قال: حج عن

---

(۱) إیضاح البخاری (۴۲۸/۴، ۴۲۹)۔

(۲) فتح الباری (۱۳۵/۱۱) وعمدة القاری (۳۱۳/۱)۔

(۳) المغنی لابن قدامة (۲۶۴/۲) کتاب الزکاة مسألة: قال ولایجوز إخراج الزکاة إلا بنیة رقم ۱۷۵۸)۔

(۴) المصدر السابق)۔

(۵) هدایه (۱۶۸/۱) کتاب الزکاة)۔

(۶) المغنی لابن قدامة (۱۰۲/۳، ۱۰۳) کتاب الحج مسألة قال ومن حج عن غیره ولم یکن حج عن نفسه رد ما أخذ وکانت الحجة عن نفسه رقم ۲۲۴۴)۔

نفسك، ثم حج عن شُبرمة»[1] د ابن ماجه الفاظ دی: «فاجعل هذه عن نفسك ثم حج عن شُبرمة»[2]
امام مالك او امام ابوحنيفه رحمهما الله فرمائی چه حج به د آمر د طرفه واقع کيږی.[3] ددې حضراتو دليل د خثعميه د حديث اطلاق دی.[4] په دې کښې نبی کريم ﷺ دا تپوس نه دی کړی چه تا مخکښې حج کړی دی. اوکه نه دی کړی. بلکه مطلقاً ئې د حج حکم ورکړی وو. بهرحال د شُبرمه د واقعې په لحاظ سره حنفيه حضراتو کښې صاحب د بدائع وغيره فرمائی چه دخپل حج کولو نه بغير حج بدل کول مکروه دی.[5] والله اعلم.
ددې نه پس امام بخاری رحمه الله د صوم ذکر کړی دی چه په دې کښې هم نيت شرط دی. د صوم په باره کښې د ائمه اربعه او جمهورو اتفاق دی چه نيت شرط دی. البته عطاء، مجاهد او زفر رحمهم الله فرمائی. که د رمضان مياشت وی. او روژه نيونکی صحت مند او مقيم وی. نو بيا د نيت ضرورت نشته. ځکه چه رمضان کښې نفل صحيح نه دی. نو د نيت ضرورت نشته.
د حنفيه حضراتو په نيز نيت خو د نورو امامانو پشان ضروری دی. خو د رمضان تعين لازمی نه دی. تردې که په رمضان کښې د قضاء، نذر، يا تطوع په نيت سره هم که روژه اونيسی. نو د فرض د طرفه به اداکيږی. د نفل يا قضاء، او د نذر د طرفه به نه ادا کيږی.[6] والله اعلم.

په آخر کښې امام بخاری رحمه الله فرمائی.، «والأحكام»، يعنی په نورو احکامو کښې هم نيت ضروری دی. علامه کرمانی رحمه الله فرمائی. چه په دې کښې ټول معاملات داخل دی. نو که د قصد نه بغير د سبقت لسانی په طور باندې «بعتُ»، «رهنت»، «طلقت»، او «نكحت» اووائی. نو په دې کښې به يوه معامله هم صحيح نه وی.[7]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه په «احكام»، کښې هغه ټول معاملات داخل دی. په کومو کښې چه د محاکمې ضرورت راځی. نو په بيوع، نکاح، اقرار وغيره کښې ټولو کښې به د نيت ضرورت وی.[8] خو علامه عينی رحمه الله په هغه حضراتو باندې رد کړی دی. او ثابته کړې

---

[1] سنن أبي داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
[2] سنن ابن ماجه (ص.٢٠٨) كتاب المناسك باب الحج عن الميت)_
[3] بدائع الصنائع (٢١٣\٢) والمغنى لإبن قدامة (١٠٣\٣)-
[4] عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما قال كان الفضل بن عباس رضي الله عنهما رديف رسول الله ﷺ وجاءته إمرأة من خثعم تستفتيه فجعل ينظر إليها وتنظر إليه فجعل رسول الله ﷺ يصرف وجه الفضل إلى الشق الآخر فقالت يارسول الله ﷺ إن فريضة الله عزوجل على عباده في الحج أدركت أبي شيخاً كبيراً لايستطيع أن يثبت على الراحلة أفأحج عنه؟ قال نعم وذلك في حجة الوداع سنن أبي داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
[5] بدائع الصنائع (٢١٣\٢)-
[6] عمدة القاری(٢١٤\١١)_
[7] شرح الكرمانی(٢١١\١١)-
[8] فتح الباری(١٣٦\١١)-

نې ده چه دومره توسع چه په تولو احکامو کښې نیت شرط وی.دا دچا په نیز هم نشته.(۱)
علامه ابن المنیر رحمه الله یوه قاعده ذکرکړې ده.چه نیت په کوم قسم څیزونو کښې شرط دې.او په کومو کښې شرط نه دې.هغه فرمائی چه د کومو اعمالو نه مقصود یوه داسې فائده وی چه هغه آجله. مستقبله او مطلوبه فی الآخرة وی.نو هلته بالاتفاق نیت شرط دې.او د کوم چه فائده عاجله مقصود وی.هغې کښې نیت شرط نه دې.البته که ددې سره څه داسې خبره ملحوظ وی چه په هغې باندې ثواب مرتب کیږی.لکه مثلاً یوکس کپړه وینځی.چه پاکه شی او صفا سترې کپړه واغوندی.اوکه کپړې وینځلو سره سره دا نیت اوکړی.چه پاك صفا کپړې اغوستل سنت دی.خلق د تکلیف رسولو نه بچ کول دی.نو په دې صورت کښې به ثواب حاصلیږی.او ددې ثواب حاصلولو دپاره به نیت شرط وی.
او بعضې اعمال داسې دی.چه هغې کښې اختلاف دې.چه فائده عاجله مقصود ده.اوکه فائده آجله. هم ددې اختلاف په وجه بعضو اعمالو کښې اختلاف شوې دې.چه نیت ضروری دې اوکه نه؟ (۲) والله اعلم.
خو علامه عینی رحمه الله دا قاعده منقوض ګرځولې ده.هغه فرمائی.چه تلاوت د قرآن. اذان او نور اذکار وغیره داسې اعمال دی.چه په دې سره فائده آجله مطلوبه فی الآخرة مقصود ده.حالانکه بغیر د څه اختلاف نه په دې اعمالو کښې نیت شرط نه دې.دغه شان بیع. رهن. طلاق او نکاح وغیره اعمالو نه فائده عاجله مراد ده.خو ددوی د اصل مطابق نیت نه بغیر په دې کښې یو څیز هم صحیح نه دې.(۳) والله اعلم.
نوټ: په کومو کومو څیزونو کښې نیت ضروری دې؟ او په کومو څیزونو کښې ضروری نه دې؟ په دې سلسله کښې مونږ وړاندې بحث کړې دې.(۴)،،فارجع إليه إن شئت،،۔

قوله: وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾: د الله تعالی ارشاد دې...اووایه! چه هر سړې پخپله طریقه یعنی پخپل نیت باندې عمل کوی..
علامه کرمانی رحمه الله په ،،وقال الله تعالی.. کښې ،،واو.. حالیه ګرځولې دې.یعنی ،،والحال أن الله تعالى قال.....،،(۵)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دا هم ممکن ده.چه دا ..واو.. په معنی د ..مع.. وی.مطلب به دا وی.،،مع أن الله تعالى قال.....،،(۶)
خو علامه عینی رحمه الله ددوی دواړو تردید کولو نه پس دوه احتماله ذکرکړی دی: ① یو دا چه

---

(۱) عمدة القاری(۱/۲۱٤)۔
(۲) فتح الباری(۱/۱۳۶) وعمدة القاری(ت ۱/۳۱٤)-
(۳) عمدة القاری(۱/۳۱٤)-
(۴) کشف الباری(۱/۲۶۶، ۲۶۸)۔
(۵) شرح الکرمانی(۱/۲۱۱)-
(۶) فتح الباری(۱/۱۳۶)۔

دا ..واو.. عاطفه وی او معطوف علیه محذوف وی تقدیر د عبارت به دا وی. «فدخل فیه الإیمان.....و.....لأنه ﷺ قال: الأعمال بالنیة، وقال الله تعالی: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ ② دویم احتمال دا دي چه دا ..واو.. په معنی د لام تعلیل وی لکه څنګه چه د علامه مازری رحمه الله نه منقول دی چه ..واو.. په معنی د لام تعلیل هم استعمالیږی په دي صورت کښې به مطلب دا وی «فدخل فیه الإیمان وأخواته، لقوله تعالی ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ (۱) والله اعلم.

بیا د ،،شاکلته،، تفسیر دلته امام بخاری رحمه الله په ..نیة.. سره کړې دي. هم دا تفسیر د حضرت حسن بصری. قتاده. او معاویه بن قره مزنی رحمهم الله هم منقول دي. حالانکه امام مجاهد رحمه الله د دي تفسیر په ..طبیعت..او ..حدت.. سره کړې دي. ابن زید رحمه الله په ..دین.. سره. او مقاتل رحمه الله ..جبلت.. سره کړې دي. او د امام فراء رحمه الله نه منقول دی. «طریقته و مذهبه الذی جبل علیه» د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ،،ناحیته،، منقول دي. هم دا د ضحاك رحمه الله قول دي. (۲)

بهرحال د ،،قل کل یعمل علی شاکلته،، مطلب دا دي. چه هرسړی که هغه کافر وی اوکه مؤمن وی. معرض وی اوکه مقبل وی. پخپله خپله طریقه. نیت. طبیعت او مذهب باندې روان وی. او په هغې کښې لګیا وی. ﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا﴾ (الاسراء:۸۴) خودا یاد ساتئ. چه د الله تعالی د علم محیط نه دهیڅ یو سړی هیڅ یو عمل بهر نشی کیدي. هغه د هر یو د عمل طریقه. او حرکات او سکنات برابر ګوری. او ښه پوهیږی. چه کوم یوکس څومره سیدها روان دي. او په کوم کس کښې څومره کوږوالي دي. او څومره په کږه لاړي دي. هر یو سره به د هغه موافق معامله کوی. (۳)

ددې تفصیل نه دا هم معلومه شوه. چه د وقال الله تعالی: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ ..علی نیته.. تعلق ترجمۀ اولی ،،أن الأعمال بالنیة،، سره دي.

قوله: نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ: د سړی پخپل اهل وعیال باندې د احتساب په نیت سره خرچ کول صدقه ده.

ددې تعلق دترجمې دویم جزء ،،والحسبة،، سره دي. مطلب دا دي. چه سړي به عمل کوی. او د ثواب حاصلولو د نیت استحضار به کوی. نو دده دا عمل به صدقه حسابیږی. حالانکه دي د خپل اهل وعیال د کفالت هسې هم ذمه وار دي. خو که د ثواب د نیت استحضار کوی. نو په دي صورت کښې به اجر کښې اضافه کیږی. یاد ساتئ چه دا جمله د حضرت ابو مسعود بدری رضي الله عنه د حدیث نه ماخوذ ده. کوم چه په دي باب کښې راروان دي.

---

(۱) عمدة القاری(۱۱/۳۱٤، ۳۱۵)۔

(۲) الجامع لأحکام القرآن للقرطبی(۱۰/۳۲۲) وفتح الباری(۱۱/۱۳٦)۔

(۳) تفسیر عثمانی(ص،۳۸٦) حاشیه ۲)۔

قوله وَقَالَ (النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل. (اوس هجرت نه دي پاتي) جهاد او نیت باقی دي.

ددي جملي تعلق دترجمي دریم جزء ،،ولکل امرئ ما نوی،، سره دي. دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د حدیث یوه ټکړه ده. پوره حدیث امام بخاری رحمه الله د جهاد وغیره په بابونو کښي نقل کړي دي. «لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية، وإذا استنفرتم فانفروا» کله چه نبی کریم ﷺ مکه مکرمه فتح کړله. نو اوس دیر خلق مسلمانان شو. هغوی ته افسوس اوشو. چه کاش! مونږه وړاندي اسلام راوړلي وي. او دهجرت فضیلت مو حاصل کړي وي. نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل. «لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية» یعنی د هجرت فضیلت خو اوس باقی نه دي پاتي شوي. او د جهاد په غرض سره د وطن پریخودو فضیلت اوس هم باقی دي.

د ،،ونية،، ① یوه معنی خودا کیدي شي. چه د جهاد نیت کوي. نو فضیلت به ملاویږی. او ثواب به حاصلیږی. ② دویمه معنی دا کیدي شي. چه د هر یو د خیر علم نیت کوي. نو په هغې به ثواب ملاویږی. ③ دریمه معنی دا کیدي شي. چه اوس اګرچه هجرت باقی پاتي نشو. خو که تاسو دا نیت اوکړئ. چه خدائي دي نکړی. که په داسي مقام کښي راګیر شو. چه هلته د اسلام په احکامو باندي عمل کولو کښي آزادی نه وی. نو مونږ به د هغه ځائي نه هجرت کوو. که د هجرت دا نیت ساتئ. نو تاسو ته به اجر وثواب ملاویږی. ،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

٥٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ عَنْ عُمَرَ(١) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْأَعْمَالُ

---

(١) صحيح بخاری. كتاب الجهاد باب فضل الجهاد والسير رقم ٢٧٨٣ وباب وجوب النفير وما يجب من الجهاد والنية رقم ٢٨٢٥)_

(١) الحديث أخرجه البخاری هنا وفی بدء الوحی باب ﴿إنا أوحينا إليک كما أوحينا إلى نوح والنبيين من بعده﴾ رقم ١ وفی كتاب العتق باب الخطا والنسيان فی العتاقة والطلاق ونحوه رقم ٢٥٢٩وفی كتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة رقم ٣٨٩٨ وفی كتاب النكاح باب من هاجر أوعمل خيراً لتزويج إمرأة فله ما نوى رقم ٥٠٧٠ وفی كتاب الأيمان والنذور باب النية فی الأيمان رقم ٦٦٨٩ وفی كتاب الحيل باب ترک الحيل وأن لكل إمرئ ما نوى رقم ٦٩٥٣ ومسلم فی صحيحه فی كتاب الإمارة باب قوله ﷺ إنما الأعمال بالنية وأبوداود فی سننه فی كتاب الطلاق باب بما عنى به الطلاق والنيات رقم ٢٢٠١ والترمذی فی جامعه فی كتاب فضائل الجهاد باب ما جاء فيمن يقاتل رياء وللدنيا رقم ١٦٤٧ والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب النية فی الوضوء وابن ماجه فی سننه فی كتاب الزهد باب النية رقم ٤٢٢٧)_

بالنية ولكل امرء ما نوى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها أو امرأة يتزوجها فهجرته إلى ما هاجر إليه [ر:١]

رجال الحديث

① عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دي. د دوی حالات وراندي د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندي تير شوی دی.

② مالك: دا امام مالك بن انس رضي الله عنه دي. ددوی حالات هم د ..بدء الوحی.. په دويم حديث ۳۹ (۱) او په کتاب الايمان کښي د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندي تير شوی دی.

③ يحي بن سعيد: دا يحي بن سعيد بن قيس انصاری مدنی رحمه الله دي. ددوی حالات هم د ..بدء الوحی.. رومبی حديث لاندي (۲) او په کتاب الايمان کښي د ،،باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان،، لاندي تيرشوی دی.

④ محمد بن ابراهيم: (۳) دا محمد بن ابراهيم بن حارث بن خالد قرشی تيمی مدنی رحمه الله دي. ابو عبدالله ددوی کنيت دي. ددوی نيکه حضرت حارث بن خالد د رسول ﷺ صحابی او د مهاجرينو څخه وو. او د حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه د تره څوئي وو. (۴) محمد بن ابراهيم تيمی رحمه الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه زيارت کړي دي. (۵)
دي د حضرت اسامه بن زيد، حضرت اسيد بن حضير نه مرسلاً، د حضرت انس او حضرت عائشه رضي الله عنهم نه علاوه تابعينو حضرات نه هم روايت د حديث کوی. (۶)
ددوی نه حديث حاصلونکو کښي يحي بن سعيد انصاری، هشام بن عروه، يحي بن ابی کثير، امام زهری، امام اوزاعی، او اسامه بن زيد ليثی رحمهم الله وغيره ډير حضرات دی. (۷)
امام يحي بن معين، ابو حاتم، نسائی، او ابن خراش رحمهم الله فرمائی.،،ثقة،، (۸)

---

(۱) كشف الباری (۲۹۰/۱۱)-
(۲) كشف الباری (۲۳۸/۱۱)-
(۳) ددوي ډيره مختصره تذكره په كشف الباری (۲۳۸/۱۱) تيرشوي دي. دلته ددوی لږ غوندي په تفصيل سره حالات ليکلی شی.)
(۴) تهذيب الكمال (۳۰۱/۲۴، ۳۰۲) وسير أعلام النبلاء (۲۹٤/۵)_
(۵) المصادر السابقة)_
(۶) تهذيب الكمال (۳۰۲/۲۴، ۳۰۳) وسير أعلام النبلاء (۲۹٤/۵)_
(۷) تهذيب الكمال (۳۰۳/۲۴ و ۳۰٤)_
(۸) تهذيب الكمال (۳۰٤/۲۴) وتهذيب التهذيب (۶۱۹) وسير أعلام النبلاء (۲۹۵/۵)_

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،وکان ثقة کثیر الحدیث،،(۱)

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی «هو حسن الحدیث، مستقیم الروایة، ثقة إذا روی عنه ثقة، رأیت علی حدیثه النور»(۲)

یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی ،،مدینی ثقة، یقوم حدیثه مقام الحجة،،(۳)

ابن عدی رحمه الله فرمائی «هو عندی لا بأس به، ولا أعلم له شیئاً منکراً إذا حدث عنه ثقة»(۴)

یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی ،،کان ثقة،،(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ،،کان فقیهاً ثقة جلیل القدر،،(۶)

او هغه فرمائی ،،من ثقات التابعین،،(۷)

خو ددې ټولو توثیقاتو په خلاف عقیلی رحمه الله ددوی ذکر په کتاب الضعفاء کښې کړې دې.(۸)

او ددوی په باره کښې ئې د امام احمد رحمه الله قول نقل کړې دې «لی حدیثه شئ، یروی أحادیث مناکیر، أو منکرة»(۹)

خو حقیقت دا دې چه د حدیثو عامو ناقدینود امام احمد رحمه الله د تضعیف دا قول نه دې قبول کړې.ددې په خلاف نه صرف دا چه ټولو ددوی توثیق کړې دې.بلکه د صحاح ستې ټولو حضراتو او خاص طور باندې شیخینو رحمهما الله ددوی احادیث قابل احتجاج ګرځولی دی.لکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وثقة الناس، واحتج به الشیخان، وقد زالقنطرة»(۱۰) او هم دې فرمائی «من غرائبه المنفرد بها: حدیث ،،الأعمال،، عن علقمه، عن عمر، وقد جاز القنطرة، أی لا یؤثر فیه جرح جارح، واحتج به أهل الصحاح بلا مثنویة»(۱۱)

---

(۱) تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۵) وتهذیب التهذیب(۹\۶)_

(۲) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۵) په حواله د المعرفة والتاریخ (۱\۴۲۶)-

(۳) المصدر السابق)-

(۴) الکامل(۶\۱۳۱)_

(۵) تهذیب التهذیب(۹\۷)_

(۶) تذکرة الحفاظ (۱\۱۲۴)_

(۷) میزان الاعتدال(۳\۴۴۵)_

(۸) کتاب الضعفاء للعقیلی (۴\۲۰۱) رقم (۱۵۷۴)-

(۹) المصدر السابق دغه شان تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۴) وسیر أعلام النبلاء(۵\۲۹۵) ومیزان الإعتدال(۳\۴۴۵) وهدی الساری(۴۳۷)_

(۱۰) میزان الإعتدال(۳\۴۴۵)_

(۱۱) سیر أعلام النبلاء(۵\۲۹۵)_

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله د قول ،،يروى أحاديث مناكير، مطلب دا بيان كړي دي چه دلته د ..منكر،، نه اصطلاحي ،،منكر،، مراد نه دي. كوم چه د ..معروف،، مقابل دي چه ددي تعريف دادي چه .. هغه حديث چه ددي راوى باوجود د ضعيف كيدو، د ثقات دجماعت نه مخالف روايت كوى(١)،،بلكه د امام احمد رحمه الله په نيز د ..منكر،،اطلاق په هغه ..فرد،، حديث باندي هم كيږي.دكوم دپاره چه هيڅ متابع موجود نه وى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،فيحمل هذا على ذالك،، يعنى امام احمد رحمه الله چه دلته د ..منكر،، اطلاق كړي دي.دا هم ددي ،،فرد،، په معنى كښې محمول كړي شى.(٢) والله اعلم.

په ١٢٠هـ كښې ددوى وفات اوشو.(٣)،،رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

⑤ **علقمه بن وقاص**: دا علقمه بن وقاص بن محصن ليثى عتوارى مدنى رحمه الله دي.(٤) دا د حضرت عمر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاويه، حضرت عمرو بن العاص، حضرت عائشه او حضرت بلال بن الحارث مزنى رضي الله عنهم نه روايت كوى.(٥)

ددوى نه روايت كونكو كښې ددوى خپل دواړه خامن عمرو بن علقمه. او عبدالله بن علقمه نه علاوه امام زهرى، ابن ابى مليكه، محمد بن ابراهيم تيمى، عمرو بن يحي مازنى رحمهم الله دى.(٦)

امام واقدى رحمه الله فرمائى.چه دي د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې پيدا شوي وو.(٧)حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا ذكركړى دى.(٨)، امام مسلم رحمه الله ده لره په هغه طبقه كښې ذكركړي دي.كومه چه په عهد نبوت كښې پيدا شوي وه.(٩) تردي چه ابن منده رحمه الله دوى لره په ..اصحابو،، كښې شمارلي دي.او ددي بنياد يو حديث دي.چه د هغې سند حسن دي.لكه چه ابن منده رحمه الله په ((عن حيثمه، عن يحى بن جعفر عن يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو بن علقمه عن أبيه، عن جده)) طريق سره نقل كوى.((شهدت الخندق مع النبى صلى الله عليه وسلم وكتبت فى الوفد الذين وفدوا على

---

(١) نزهة النظرشرح نخبة الفكر(ص.٥١) وخيرالأصول (١٢٠) مشموله در..آثار خير.. (مجموعه رسائل حضرت مولانا خير محمد جالندهرى رحمه الله)_

(٢) هدى الساري(٧٣)_

(٣) الكاشف (١٥٣\٢) رقم ٤٦٩٥) اونور مراجع)_

(٤) تهذيب الكمال(٣١٣\٢٠)_

(٥) تهذيب الكمال(٣١٣\٢٠) وسيرأعلام النبلاء(٦١\٤)_

(٦) تهذيب الكمال(٣١٤\٢٠) وسيرأعلام النبلاء(٦١\٤)-

(٧) الإصابة (٨١\٣) رقم الترجمة (٦٢٦٠) القسم الثانى)_

(٨) الإستيعاب بهامش الإصابة(١٢٦\٣)_

(٩) تهذيب التهذيب(٢٨٠\٧)

رسول الله ﷺ)[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. که چرې دا حدیث ثابت شی. نو علقمه به صحابی وی. خو د ټولو امامانو او عالمانو په دې خبره باندې اتفاق دې. چه علقمه تابعی دې. لکه چه حافظ ابونعیم اصبهانی رحمه الله د ابن منده روایت ،،وهم،، ګرځولې دې.[2]

پخپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوی لره په ،،الاصابة،، کښې په ،،القسم الثانی،، کښې ذکرکړې دې.[3] او هم دې فرمائی. ،،أعطأ من زعم أن له صحبة،،[4]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی. ،،وکان ثقة قلیل الحدیث،،[5]

امام نسائی رحمه الله ددوی توثیق کړې دې.[6]

امام ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکر کړې دې.[7]

---

[1]) تهذیب التهذیب(٧/٢٨٠، ٢٨١) والإصابة (٣/٨١)

[2]) الإصابة (٣/٨١)_

[3]) حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابه کښې دصحابه کرام رضي الله عنهم تذکره په څلورو قسمونوکښې مرتب کړې دې.

① اول قسم: دهغه صحابه کرام رضي الله عنهم په تذکره کښې دې. چه دهغوی صحابیت ثابت وی. برابره ده چه ثبوت دهغوی دخپل روایت نه وی یا دهغوی نه سوا دبل چا په روایت سره وی. قطع نظر دې نه چه دغه روایت صحیح دې یا حسن دې یا ضعیف، یا دا چه په روایت کښې مطلقاً په دې خبره دلالت وی. چه دا صحابی دې.

② دویم قسم دهغه صغارصحابه کرام رضي الله عنهم په تذکره کښې دې. کوم چه د نبی ﷺ په ژوند کښې پیدا شوی وو. او د نبی ﷺ تروفاته پورې سن تمیز ته نه وو رسیدلی. اودهغوی په باره کښې څه صریحی روایت هم نه وی. چه دوی ته د نبی ﷺ زیارت نصیب شوې دې. لکه چه ددې حضرات په صحابه کرام رضي الله عنهم کښې شمارد غالب ګمان په اعتبارسره دی. چه هرکله دوی د نبی ﷺ په زمانه کښې پیدا شوی دی. نودوی ته به دهغوی زیارت هم نصیب شوې وی. خکه چه صحابه کرام رضي الله عنهم به خپل اولاد د تحنیك او تبرك دپاره نبی ﷺ ته راوستل.

③ دریم قسم دمخضرمینو د تذکرو په باره کښې دې. چاچه دجاهلیت او اسلام دواړه زمانې لاندې کړې وی. خودنبی ﷺ سره نې ملاقات نه وی شوی. دا حضرات په اتفاق سره صحابه رضي الله عنهم نه دی. ددوی تذکره په صحابو رضي الله عنهم کښې د قرب زمان په اعتبارسره کولې شی.

④ څلورم قسم دهغه صحابو رضي الله عنهم په تذکره کښې دی. کوم چه په غلطئ سره بعضې کسانو په صحابو رضي الله عنهم کښې شمارکړی دی. اوګورئ ،،الإصابة (١١/٤-٦)) ددې تفصیل په اعتبارسره د حضرت علقمه بن وقاص رحمه الله تذکره د اصابه په اول قسم کښې پکار وه. دغه شان ددې تفصیل نه دا هم معلومه شوه. چه دحافظ ابن حجر رحمه الله په نیزدوی په صحابه کراموکښې شمارل صحیح دی. والله أعلم)

[4]) تقریب التهذیب(ص.٣٩٧) رقم ٤٦٨٥)_

[5]) الطبقات الکبری(٥/٦٠)_

[6]) سیر أعلام النبلاء(٤/٦١) وخلاصة الخزرجی(٢٧١)_

[7]) الثقات لابن حبان(٥/٢٠٩)_

امام عجلی رحمه الله فرمانی،، مدنی تابعی ثقة،،(۱)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمانی،، ثقة نبیل،،(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی،، ثقة ثبت،،(۳)
د عبدالملك د خلافت په زمانه کښې د ۸۰ھ نه پس ددوی وفات اوشو.(۴)،، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

① عمر: د امیرالمؤمنین سیدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه مختصر تذکره وړاندې د بدء الوحی رومبی حدیث لاندې (۵) او په کتاب الایمان کښې د ،،باب زیادة الإیمان ونقصانه،، لاندې تیره شوې ده. امام بخاری رحمه الله دلته د حضرت عمر رضي الله عنه حدیث ،،الأعمال بالنیة،، راوړلې دې په دې حدیث باندې مکمل تفصیلی کلام د بدء الوحی په ابتداء کښې شوې دې.(۶)

۵۵- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ(۷) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ [۳۷۸۴، ۵۰۳۶]

رجال الحدیث

① حجاج بن منهال: دا ابو محمد حجاج بن منهال انماطی بصری دې.(۸)
دې د قره بن خالد، شعبه بن الحجاج، حماد بن سلمه، حماد بن زید، سفیان بن عیینه، عبدالعزیز بن عبدالله بن ابی سلمة الماجشون او یزید بن ابراهیم تستری رحمهم الله وغیره نه

---

(۱) تعلیقات تهذیب الکمال (۳۱٤\۲۰)_
(۲) تذکرة الحفاظ (۵۳\۱)_
(۳) تقریب التهذیب (۳۹۷) رقم ٤۶۸۵)_
(۴) تذکرة الحفاظ (۵۳\۱) وطبقات ابن سعد (۶۰\۵) وتهذیب الکمال (۳۱٤\۲۰)_
(۵) کشف الباری (۲۳۹\۱۱)-
(۶) کشف الباری (۲۳۳\۱۱، ۲۸۹)_
(۷) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعدباب شهود الملائکة بدراً رقم ۴۰۰۶ وفی فاتحة کتاب النفقات باب فضل النفقة علی الأهل رقم ۵۳۵۱ ومسلم فی صحیحه (۳۲٤\۱۱) فی کتاب الزکاة باب فضل النفقة والصدقة علی الأقربین والزوج والأولاد والوالدین ولوکانوا مشرکین والنسائی فی سننه (۳۵۳\۱۱) فی کتاب الزکاة باب أی الصدقة أفضل والترمذی فی جامعه فی کتاب البروالصلة باب ما جاء فی النفقة فی الأهل رقم ۱۹۶۵)_
(۸) تهذیب الکمال (٤۵۷\۵)_

روایت کوی.(۱)
ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام دارمی، محمد بن یحیي ذهلی، ابومسلم کجی، محمد بن بشار بندار، یعقوب بن سفیان او یعقوب بن شیبه ﷺ وغیره دی.(۲)
امام احمد بن حنبل ﷺ فرمائی.،،ثقة ماأری به بأساً،،(۳)
امام ابوحاتم ﷺ فرمائی.،،ثقة فاضل،،(۴)
امام احمد بن عبدالله عجلی ﷺ فرمائی.،،ثقة رجل صالح،،(۵)
امام نسائی ﷺ فرمائی.،،ثقة،،(۶)
امام محمدبن سعد ﷺ فرمائی.،،وکان ثقة کثیرالحدیث،،(۷)
ابن قانع ﷺ فرمائی.،،ثقة مأمون،،(۸)
خلف بن محمد کُردوسی ﷺ فرمائی.،،کان صاحب سنة یظهرها،،(۹)
فلاس ﷺ فرمائی.،،ما رأیت مثله فضلاً ودیناً،،(۱۰)
ابن حبان ﷺ دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دي.(۱۱)
ددوی پیشه ..سمسره،،(دلالی) (۱۲) وه.او ددوی معمول وو.چه په خومره قیمت کښې به ني څه څیز چاته اخستلو.د یو دینار په سر به ئي صرف یوه حبه (رتی) اخستله.یو ځلي یو خراسانی مالداره سړي راغي. چه هغه د اصحاب حدیث څنې هم وو.هغه دپاره دوی یو قالین واخستلو.دغه سړی دوی ته د اجرت په طور دیرش دیناره ورکړل.دوی تپوس اوکړو. چه دا څه دی؟ هغوی جواب ورکړو.چه دا ستاسو اجرت دي.دوی اوفرمائیل.،،دانیرك أهون

---

۱) تهذیب الکمال(۱۵\۴۵۷، ۴۵۸) وسیر أعلام النبلاء(۱۰\۳۵۳)-
۲) المصادر السابقة)-
۳) تهذیب الکمال(۱۵\۴۵۹)_
۴) المصدر السابق وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۳۵۳)-
۵) المصادر السابقة)-
۶) تهذیب الکمال(۱۵\۴۵۹)_
۷) الطبقات لابن سعد(۷\۳۰۱)_
۸) تهذیب التهذیب(۲\۲۰۷)_
۹) تهذیب الکمال(۱۵\۴۵۹) وسیر أعلام النبلاء (۱۰\۳۵۳)-
۱۰) تهذیب التهذیب(ت\۲۰۷)_
۱۱) کتاب الثقات لابن حبان(۲۰۲)_
۱۲) د دلالئ پیشه. په مزدورئ باندې د څیزونو خرڅولوپیشه ده)_

علينا من هذا التراب، هات من دينار حبة،، يعنى ستا د دنانيرو زمونږ په نيز څه وقعت (او عزت) نشته.مونږ ته خو فى دينار صرف يوه حبه (رتى) پكار ده.بس هم هغه راكړه.نو ديرش ديناره ئې واپس كړل.او يو دينار او څه حصه ئې وصول كړله. (١)

په ٢١٧ھ كښې ددوى وفات اوشو.(٢) ،، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

③ شعبه:دا اميرالمؤمنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله دي.ددوى حالات وراندې د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،،لاندې تيرشوى دى.(٣)

④ عدي بن ثابت: دا عدى بن ثابت انصارى كوفى دي.ددوى د پلار او نيكه دنوم په باره كښې كافى اختلاف دي.حافظ مغلطاى او حافظ ابن حجر رحمهما الله دا اختلاف كافى تفصيل سره ليكلي دي.خو څه متعين نتيجه ئې نه ده راوښكلي.او نه په دي اختلاف كښې څه لويه فائده شته.(٤)

دوى د حضرت براء بن عازب، د خپل نيكه (د مورپلار) عبدالله بن يزيد خطمى، د خپل پلار ثابت، زر بن حبيش، سعيد بن جبير،ابو حازم او ابو برده بن ابى موسى اشعرى رضى الله عنهم نه روايت كړې دي.(٥)

ددوى نه امام اعمش، امام شعبه، ابو اسحاق سبيعى، مسعر بن كدام او يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره روايت كړې دي.(٦)

امام احمد ،نسائى اوامام احمدبن عبدالله عجلى رحمهم الله دوى لره ،،ثقه،، كرخولي دي.(٧)

ابو حاتم رحمه الله فرمائى.،،صدوق،،(٨)

ابن شاهين رحمه الله د يحيى بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى.((عدى بن ثابت الجزرى ليس به بأس إذا حدث عن الثقات))(٩)

---

(١) تهذيب الكمال(ت٥\٤٥٩) وسير أعلام النبلاء(١٠\٣٥٣)-

(٢) الكاشف (١\٣١٣) رقم ٩٤٣)_

(٣) كشف البارى(١\٦٧٨)_

(٤) تهذيب التهذيب(١٢.١٩.٢١) ترجمة ثابت الأنصارى والد عدى بن ثابت وحاشية تهذيب الكمال (١٤\٣٨٧) ترجمة ثابت الأنصارى)_

(٥) تهذيب الكمال(١٩\٥٢٣)_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) المصدر السابق)-

(٨) تهذيب الكمال(١٩\٥٢٤)-

(٩) حاشية تهذيب الكمال(١٩\٥٢٤)-

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،وعدی ثقة،،(۱)
خو ددي توثيقاتو سره سره په دوی باندي د ..تشيع.. الزام هم دي.لکه چه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی. ،،شيعی مفرط،،(۲)
امام جوزجانی رحمه الله فرمائی.،،مائل عن القصد،،(۳)
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی.،،ثقة إلا أنه كان غالياً يعني في التشيع،،(۴)
امام احمد رحمه الله فرمائی.،،ثقة إلا أنه كان يتشيع،،(۵)
امام طبری رحمه الله فرمائی.،،عدی بن ثابت ممن يجب التثبت في نقله،،(۶)
مسعودی فرمائی.«ما أدركنا أحداً أقول بقول الشيعة من عدی بن ثابت»(۷)
ددي اقوالو نه معلوميږی.چه عدی بن ثابت نه صرف شيعی وو بلکه غالی هم وو.خو بل طرف ته دا داسي راوی دي.چه اصحاب د اصول سته دده روايات قبول کړی دی.او دا ني قابل د احتجاج ګڼلی دی.نو ددوی په باره کښي به هم دا وئيلي شی.چه اګرچه دا شيعی وو.بلکه مفرط في التشيع وو.خو نه داعی وو.او نه ني د خپل مذهب په تائيد کښي کوم روايت بيان کړي دي.او د مبتدع حکم د جمهورو په نيز هم دا دي.که هغه داعی وی.يا دا روايت د هغه د خپل مذهب په تائيد کښي وی.نو مقبول نه دي.ګنی مقبول دي.(۸) لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«احتج به الجماعة، وما أخرج له في الصحيح شئ مما يقوی بدعته»(۹)
په ۱۱۶ھ کښي ددوی وفات اوشو.(۱۰)،،سامحه الله وغفر له،،_

④ عبدالله بن يزيد: دا حضرت عبدالله بن يزيد بن زيد بن حصين خطمی انصاری رضی الله عنه دي.(۱۱)

---

۱) المصدر السابق)_
۲) ميزان الإعتدال(۶۲\۳) وتهذيب التهذيب(۱۶۶\۷)_
۳) ميزان الإعتدال(۶۲\۳) وهدی الساری(٤٢٤)-
۴) تهذيب التهذيب(۱۶۶\۷) وهدی الساری(ص.٤٢٤)_
۵) تهذيب التهذيب(۱۶۶\۷)-
۶) المصدر السابق)-
۷) ميزان الإعتدال(۶۲\۳)_
۸) هدی الساری(ص.۳۸۵)-
۹) هدی الساری(ص.٤٢٤)_
۱۰) الكاشف(۱۵\۲) رقم الترجمة (۳۷۵۸)_
۱۱) تهذيب الكمال(۳۰۱\۱۶، ۳۰۲)_

بعضو حضراتو وئيلى دى.چه دوى ته د ..صحبت.. شرف حاصل نه وو.(۱)خو حقيقت دا دي.چه دوى ته نه صرف دا چه د ..صحبت.. شرف حاصل وو.بلكه دا د اصحاب حديبيه څخه هم وو.اگرچه په دې موقعه باندې دوى صغير السن (كم عمره) وو.(۲)
د جمل. صفين او نهروان په موقعو كښې حضرت علىؓ سره وو.دوى د كوفې گورنر هم پاتې شوې وو.(۳)
دوى د نبى كريمﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب.حضرت براء بن عازب .حضرت حذيفه. حضرت خزيمه بن ثابت. حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبدالله بن حنظله، حضرت

---

(۱) قاله مصعب الزبيرى كما فى تهذيب الكمال(۳۰۳\۱۶)_
(۲) انظر تهذيب الكمال(۳۰۲\۱۶) والكاشف للذهبى(۶۰۷\۱۱) رقم ۳۰۵۵)
حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله نقل كړى دى.چه دوى د غزوه حديبيه په موقع باندې موجود وو.اوهغه وخت كښې ددوى عمر اوولس كاله وو.
ابوعبيده اجرىﷺ دامام ابوداودؒ نه نقل كړى دى.چه دا عبدالله بن يزيد خطمىؓ هغه دې.دچا مور چه د يو نابينا صحابى عميرين عدى بن خرشه ؓ غيرمسلمه ام ولده وه.دې ښځې به نبىﷺ ته گنځل كولو.يوځل عميربن عدىؓ ددې په خيمه كښې چاړه ورخښه كړه.هغه په خپله مړه شوه.اوعبدالله بن يزيدخطمى هم په دغه حالت كښې پيدا شو.(تعليقات الكاشف (۶۰۸\۱۱) دغه شان ددې واقعه دپاره اوگورئ.سنن أبى داود كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبىﷺ وسنن نسائى (۱۷۰\۱۲) كتاب المحاربة باب الحكم فيمن سب النبىﷺ)_
دلته اشكال دا دې.چه دا وينځه د حضرت عميرين عدى ام ولده وه.نوعبدالله ته عبدالله بن عميرونيل پكار وو.عبدالله بن يزيد .نه،ددې نه خو معلوميږى.چه دا وينځه د يزيد خطمى سره وه؟
ددې جواب دا دې.چه په اصل كښې ددې وينځې نه دحضرت عميردوه څامن پيدا شوې وو.(سنن أبى داود وسنن نسائى) ددې نه پس هغوى ددې نكاح د يزيد خطمىؓ سره كړې وه.دهغې نه عبدالله بن يزيد ددې واقعه په نتيجه كښې پيدا شو.
بيا دلته يوه بله خبره د يادولوقابله ده.چه حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله د حضرت عبدالله بن يزيد خطمىؓ عمر د غزوه حديبيه په وخت كښې اوولس كاله ليكلې دي.(تهذيب الكمال(۳۰۲\۶۱) والكاشف (۶۰۷\۱۱) رقم ۳۰۵۵) اوحافظ ابن حجرؒ دحضرت عميربن عدىؓ د وينځې دقتل د واقعه تاريخ ۲ه ليكلې ده.(الإصابة ۳۳\۳) اوغزوه حديبيه په ۶ه كښې پيښه شوې وه.په دې طريقه دحضرت عبدالله بن يزيدخطمى ؓ عمر څلوركاله جوړيږى.ددې وجې حافظ ابن حجرؒ په (تهذيب التهذيب.۷۸\۶) او الاصابة (۳۸۲\۲) كښې ددوى په تذكره كښې ليكلى دى.((وشهد بيعة الرضوان وهو صغير)) هم دا اقراب الى الصواب معلوميږى.والله أعلم)_
فائده د ذكرشوى تفصيل نه د دې ښځې قتل كونكي نابينا صحابى ؓ نوم هم معلوم شو.چه دوى حضرت عميربن عدى بن خرشه ؓ وو.حضرت علامه سهارنپورى ؒ په بذل المجهود (۲۹۹\۱۷) كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبىﷺ) كښې دحديث الفاظ ((إن أعمى كانت له أم ولد)) لاندې د نابينا صحابى په حق كښې ليكلى دى.((لم أقف على تسميته فاغتنم هذه الفائدة)-
(۳) تهذيب الكمال (۳۰۲\۱۶)-

ابو ایوب انصاری او حضرت ابو مسعود انصاری رضی الله عنه نه روایت کوی.
ددوی نه امام شعبی، عدی بن ثابت انصاری، محارب بن دثار، محمد بن سیرین، محمد بن کعب قرظی، ابو اسحاق سبیعی، او ابوبرده بن ابي موسی اشعری رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. (۱) د ۷۰ه نه پس د حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په عهد خلافت کښې ددوی وفات اوشو. (۲) رضی الله عنه وأرضاه.

④ **ابومسعود:** دا مشهور صحابی عقبه بن عمرو بن ثعلبه بن اسیره [بفتح الهمزة وکسر السین المهملة وقیل بضم الهمزة و فتح السین] (۳) بن عمیره (بفتح العین وکسرالسین المهملتین) (۴) بن عطیة خزرجی انصاری رضی الله عنه دي. د ابومسعود بدری نوم سره مشهور دي. دوی په اجله علماء اصحابو کښې وو. (۵) په بیعت عقبه ثانیه کښې دوی هم شریك وو. په دي شریکانو کښې کښې دي دتولو نه کشر وو. (۶)
دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت د خدیث کوی. ددوی نه یوسل دوه حدیثونه نقل دی. چه په دي کښې نهه حدیثونه متفق علیه دی. په یو حدیث کښې امام بخاری رحمه الله او په اووه حدیثونو کښې امام مسلم متفرد دي. (۷)
ددوی نه په روایت کونکو کښې ددوی خوئي بشیر، اوس بن ضمعج، علقمه، ابووائل، قیس بن ابی حازم، ربعی بن حراش، عبدالرحمن بن یزید، عمرو بن میمون، او امام شعبی رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۸) دوی په غزوهٔ احد او ددي نه پس په تولو غزواتو کښې شریك شوي دي. (۹) په بدر کښې دوی شریك شوي وو. او که نه؟ په دي کښې دیر اختلاف دي. لکه امام ابن شهاب زهری (۱۰) سعد بن ابراهیم (۱۱) موسی بن عقبه (۱۲) واقدی (۱۳) ابن سعد (۱۴) ابراهیم

---

(۱) ددي تولو شیوخو راویانو رحمهم الله دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۳۰۲\۱۶).
(۲) طبقات ابن سعد (۱۸\۶).
(۳) الإکمال لابن ماکولا (۷۹\۱۱) وقیل فی هذا الإسم یسیرة بضم أوله انظر العمدة (۳۱۷\۱۱).
(۴) تهذیب الکمال (۲۱۵\۲۰، ۲۱۶) وسیر أعلام النبلاء (۴۹۴\۲).
(۵) سیر أعلام النبلاء (۴۹۴\۲).
(۶) تهذیب الکمال (۲۱۶\۲۰).
(۷) خلاصة الخزرجی (ص. ۲۶۹) وعمدة القاری (۳۱۷\۱۱).
(۸) تهذیب الکمال (۲۱۷\۲۰) وسیر أعلام النبلاء (۴۹۴\۲).
(۹) تهذیب التهذیب (۲۴۸\۲۰) والإصابة (۴۹۱\۲).
(۱۰) تهذیب الکمال (۲۱۶\۲۰).
(۱۱) المصدر السابق) وسیر أعلام النبلاء (۴۹۴\۲).
(۱۲) المصادر السابقة).
(۱۳) الإصابة (۴۹۱\۲) وسیر أعلام النبلاء (۴۹۴\۲).
(۱۴) طبقات ابن سعد (۱۶\۶).

حربی (۱) اسماعیلی (۲) او حافظ ذهبی (۳) رحمهم الله وغیره جمهور اهل سیر او تاریخ ددوی په غزوه بدر کښې حاضریدو نه انکار کوی او وانی چه دوی ته ..بدری.. د نزیل بدرکیدو په حدیث سره ویلې شی حالانکه امام بخاری (۴) امام مسلم (۵) حکم بن عتیبه (۶) ابو عبید قاسم بن سلام (۷) ابن الکلبی (۸) طبرانی (۹) او ابو احمد الحاکم رحمهم الله (۱۰) ددې خبرې قائل دی چه دې په غزوه بدر کښې شریك شوې دې.

مشتینو سره ددوی په بدر کښې د حاضریدو دلیل یو خو ددوی نسبت ..بدری.. کیدل دی.دویم دا چه د حضرت عروه رضی الله عنه قول دې.کوم چه بخاری کښې نقل دې چه ،،شهد بدراً،، (۱۱) اګرچه د اثبات دا دواړه دلیلونه خاص وزن نه لری.خو چونکه نفی کونکو سره څه خاص دلیل نشته.او قاعده ده.چه ،،المثبت مقدم علی النافی،، ددې نه علاوه چه هرکله ټول حضرات دا منی.چه دې په بیعت د عقبه ثانیه کښې شریك وو.نو غزوه بدر کښې د شریکیدو نه څه مانع هم نشته. (۱۲) په دې وجه غالب ګمان دا دې.چه ددوی په غزوه بدر کښې حاضریدل راجح دی. ،،والله سبحانه وتعالی أعلم،،_

د حضرت ابو مسعود بدری رضی الله عنه وفات د بعضو حضراتو په نیز د ۴۰ هـ نه وړاندې شوې دې.او د بعضو حضراتو په نیز ۴۰ هـ کښې. او د بعضو په نیز ددې نه پس شوې دې. (۱۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د حضرت ابو مسعود رضی الله عنه ملاقات حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه سره،ددوی د کوفې د ګورنرئ په زمانه کښې شوې دې.او حضرت مغیره بن شعبه

---

(۱) فتح الباری(۳۱۸\۷) کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعدباب شهودالملائکة بدراً)_

(۲) المصدرالسابق)-

(۳) سیرأعلام النبلاء(۴۹۴\۲)_

(۴) صحیح بخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعد باب شهودالملائکة بدراً) رقم ۴۰۰۶، ۴۰۰۸)_

(۵) الإصابة(۴۹۱\۲)_

(۶) تهذیب الکمال(۲۱۶\۲۰) وسیرأعلام النبلاء(۴۹۴\۲)_

(۷) ذکره البغوی فی معجمه قاله الحافظ فی الفتح (۳۱۹\۷) ووقع فی الإصابة (۴۹۱\۲) أبوعتبة بن سلام والظاهر أنه تحریف والصواب أبوعبیدالقاسم بن سلام.. فتنبه)_

(۸) فتح الباری(۳۱۹\۷)_

(۹) المصدرالسابق)_

(۱۰) المصدرالسابق)-

(۱۱) صحیح البخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة) رقم ۴۰۰۷)_

(۱۲) فتح الباری (۳۱۹\۷) وعمدة القاری(۱۱۲\۱۷) وتهذیب التهذیب(۲۴۹\۷)_

(۱۳) تهذیب الکمال(۲۱۷\۲۰و ۲۱۸) وسیرأعلام النبلاء(۴۹۶\۲)_

د ۴۰ه نه پس د کوفي ګورنر جور شوي وو.په دي وجه راجح دا ده.چه د ۴۰ه نه پس نې وفات شوي دي.(۱)رضي الله عنه وأرضاه،،_

قوله إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ: کله چه یو سړي پخپل کور والو باندي د ثواب په نیت سره خرچ کړي.نو دا به دده دپاره صدقه وي.ده ته به د صدقې ثواب ملاویږي. دا حدیث د ،،ترجمې،، دویم جزء ،،والحسبة،،سره متعلق دي.او په حدیث باب کښې موجود لفظ ،،یحتسبها،، دلته مقصود دي.(۲)

امام قرطبی رحمه الله فرمائی.چه ددې حدیث منطوق خو دا دي.چه په انفاق کښې به اجر د قربت قصد، او ددې په نیت سره ملاویږي.که واجب نفقه وي.او که مباح. ددې مفهوم دا راوخی. که د قربت قصد نه وي.نو اجر به نه ملاویږي.خو د واجب نفقې نه به دي بری الذمه وي.(۳) بیا دلته د ،،صدقه،،اطلاق،، نفقه،، باندي مجازاً دي.ددې نه مراد اجر دي. حقیقی معنی یعنی صدقه په دي وجه مراد نشی اخستلې.چه په دي خبره باندي اجماع ده.که بی بی هاشمیه ده.نود هغې نفقه هم واجب ده.حالانکه په دي باندي صدقه حرام ده.(۴)والله اعلم.

۵۶-حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ (۵) أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ

[۱۲۳۳، ۲۵۹۱ ، ۲۵۹۳ ، ۳۷۲۱ ،۴۱۴۷، ۵۰۳۹ ، ۵۳۳۵ ، ۵۴۴۴ ، ۶۰۱۲ ، ۶۳۵۲]

---

(۱) الإصابة(۴۹۱\۲)_

(۲) فتح الباري(۱۳۶\۱)-

(۳) المصدر السابق)-

(۴) المصدر السابق)_

(۵) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الجنائز. باب رثاء النبي ﷺ سعد بن خولة رقم(۱۲۹۵) وفي كتاب الوصايا باب أن يترك ورثته أغنياء خير من أن يتكففوا الناس رقم ۲۷۴۲ وباب الوصية بالثلث رقم ۲۷۴۴ وفي كتاب مناقب الأنصار باب قول الله ﷺ اللهم امض لأصحابي هجرتهم ومرثيته لمن مات بمكة رقم ۳۹۴۶ وفي كتاب المغازي باب حجة الوداع رقم ۴۴۰۹) وفي فاتحة كتاب النفقات باب فضل النفقة على الأهل رقم ۵۳۵۴ وفي كتاب المرضى باب وضع اليد على المريض رقم ۵۶۵۹ وباب ما رخص للمريض أن يقول:إني وجع أو وارأساه. او أشتد بي الوجع رقم ۵۶۶۸وفي كتاب الدعوات باب الدعاء برفع الوباء والوجع رقم ۶۳۷۳ وفي كتاب الفرائض باب ميراث البنات رقم(۶۷۳۳) ومسلم في صحيحه (۳۹\۲. ۴۰) في كتاب الوصية وأبوداود في سننه في كتاب الوصايا باب ما جاء فيما لا يجوز للوصي في ماله رقم ۲۸۶۴ والترمذي في جامعه في كتاب الجنائز. باب ما جاء في الوصية بالثلث والربع رقم ۹۷۵) والنسائي في سننه(۱۲۹\۲. ۱۳۰) كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث وابن ماجه في سننه في كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث رقم ۲۷۰۸)_

رجال الحديث

① **الحكم بن نافع:** دا ابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دي.ددوى حالات د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(۱)

② **شعيب:** دا ابو بشر شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دي.ددوى حالات هم د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(۲)

③ **الزهري:** دا امام ابوبكر محمد بن مسلم عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات د بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوي دي.(۳)

④ **عامر بن سعد:** دا د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه خوئې دي.ددوى مختصر حالات وراندې د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة،، لاندې ذكر شوى دى.

⑤ **سعد بن ابي وقاص:** د حضرت سعد بن ابى وقاص تذكره هم د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة...،، لاندې تيره شوې ده.

قوله: إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ: بې شكه چه ته څه هم د الله تعالى د رضامندئ دپاره خرچ كوئ.په دې به تاسو ته اجر ملاويږى.تردې چه په دې باندې هم كوم چه تاسو د خپلې ښځې په خوله كښې واچوئ.

د مذكوره حديث تعلق د ترجمة الباب دريم جزء يعنى ،،وإنما لكل امرئ ما نوى،، سره دي.او په حديث باب كښې مقصود ،،تبتغي بها وجه الله،، ده.چه ددې ،،ترجمه،، سره مناسبت واضح دي.(۴)

بيا په اكثرو رواياتو كښې ،،في امرأتك،، دي.حالانكه په بعضو رواياتو كښې ،،في فم امرأتك،، (۵)دي.قاضى عياض رحمه الله فرمائى.چه د ،،في امرأتك،، روايت اصوب (اصح) دي.ځكه چه په دې لفظ كښې اصل دا دي.چه ،،ميم،، محذوف وى.ځكه چه ددې جمع ،،افواه،،او تصغير ،،فويه،، راځى.د ،،ميم،، اثبات هلته اولى دي.چرته چه دا لفظ د اضافت نه بغير منفردا

---

۱) كشف البارى(۱۱/۴۷۹و ۴۸۰)_
۲) كشف البارى(۱۱/۴۸۰، ۴۸۱)_
۳) كشف البارى(۱۱/۳۲۶)_
۴) فتح البارى(۱۱/۱۳۷)_
۵) المصدر السابق)_

راشي خو چرته چه اضافت سره استعمال وي.هلته د ..ميم.. استعمال مناسب نه دي.،،الا لغة قليلة،،(۱)

حديث باب د حضرت سعد بن ابي وقاص رضي الله عنه د يو اوګد حديث حصه ده. حضرت سعد بن ابي وقاص رضي الله عنه بيمار شو.تردي چه هغه پوهيدو.چه اجل رانزدي دي.د نبي كريم عليه السلام نه ئې هدايت طلب كړو.چه دخپل مال په باره كښې څه طريقه اختيار كړم.نبي كريم دوى ته تسلي وركړله.چه اوس ستا ژوند باقى دي.په دي ضمن كښې ئې دا هدايت هم وركړو.چه نيت بنه ساتي.نوځه چه خرچ كوي.هغې كښې به د صدقې ثواب ملاويږي.(۲)

امام نووى رحمه الله ددي حديث نه استنباط كړي دي.چه كه برښه (نورې) د حق موافق وى.نو په ثواب كښې به قادح نه وى.اوګورئ! يو سړي په بعضو وختونو كښې د يو فقير. مسكين. يتيم يا د يو بچى په خوله كښې لقمه (نورې) اچوى.او بعضو وختونو كښې ښځې ته وركوى.رومبى خائې كښې شهوت نه وى.خو دويم خائې كښې شهوت يقيني وى.خكه دا ډيره لرې خبره ده.چه سړي د خپلې ښځې په خوله كښې نورې وركوى.او شهوت نه وى.خو دا لقمه د حق موافق او مطابق ده.ددي خلاف نه ده.په دي وجه به دا د اجر وثواب كميدو سبب نه جوړيږى.(۳)

بلكه كه حظ (حصه) په نيت د حق وى.نو دا هم د اجر سبب دي.لكه چه حديث شريف كښې راغلى دى.«وفي بضع أحدكم صدقة، قالوا يا رسول الله، أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر؟ قال: أرأيتم لو وضعها في حرام أكان عليه فيها وزر؟ فكذالك إذا وضعها في الحلال كان له أجر»(۴) يعنى كله چه نبى كريم عليه السلام دا اوفرمائيل.چه خپلې ښځې سره جماع كول هم صدقه او ثواب دي.نو صحابه كرام رضي الله عنهم ته تعجب اوشو.او دوى تپوس اوكړو.چه پخپل شهوت پوره كولو باندې هم اجر دي؟ نبى كريم عليه السلام اوفرمائيل.چه آوا خكه كه حرام خائې كښې ئې دا اوبه خرچ كړي وي.نو آيا ګناه به وه؟ نو كه په حرام خائې كښې خرچ كول د ګناه موجب دى.نو په مقام د مباح كښې د حرام نه د بچ كيدو په نيت خرچ كول به يقيناً موجب د ثواب وى.(۵)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دلته په ،،ماتنفق في امرأتك،، فرمائيلو سره د لقمې مثال وركولو كښې، ددې قاعدې بنه وضاحت اوشو.چه كله خپلې بى بى ته چه هغه مجبوره هم نه كښې، ددې قاعدې بنه وضاحت اوشو.چه كله خپلې بى بى ته چه هغه مجبوره هم نه دي.هغې ته د يوې نورې وركولو دا ثواب دي.نو هغه كس ته به څومره ثواب ملاويږي.څوك چه محتاج او مجبوره كس ته څه لقمه وركوى.يا د طاعاتو او فرمانبردارئ نه دومره عمل

---

۱) المصدر السابق)ـ
۲) دحديث تخريج لپ غوندې وړاندې شوې دي.دحوالو د تفصيل دپاره هغه اوګورئ-
۳) شرح نووى على صحيح مسلم (۳۹۱۲) كتاب الوصية)-
۴) صحيح مسلم (۳۲۵۱۱) كتاب الزكاة باب بيان أن إسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف)-
۵) شرح نووى على صحيح مسلم(۳۹۱۲)ـ

کوی.چه په هغې کښې د لقمې د قیمت نه زیات مشقت او تکلیف وی.(۱)
خلاصه دا ده.چه د خاوند خپلې ښځې ته د خوراک ورکولو فائده پخپله خاوند طرف ته راجع ده.خکه چه په دې خوراک سره به ددې د ښځې په بدن باندې ښه اثر پریوځی.او ددې د جسم نه به ددې خاوند نفع اخلی.او غالب دا ده.چه ښځه باندې خرچ کولو کښې د نفس او لذت حاصلولو دخل وی.نوکله چه ښځې ته په نیت د ثواب خوراک ورکولو کښې اجر دې.نو نورو خلقو ته د مذکوره دواعی (اوحاجاتو) نه کیدو باوجود خوراک ورکولو کښې به اجر ولې نه وی؟ (ضرور به وی). (۲) والله اعلم.

(۴۰) بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ

لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ وَقَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ (التوبة:۹۱)

مخکنی باب سره ربط او مناسبت: ددې باب مخکنی باب سره مناسبت دا دې.چه په تیرشوی باب کښې د ،،الأعمال بالنیات،، بیان وو.او ددې خبرې ذکر وو.چه د اعمالو قبولیت به هغه وخت وی.کله چه د الله تعالی رضاء مقصود وی.او په دې کښې ریا کاری نه وی.په دې طریقه عمل کول په ،،النصیحة لله ولرسوله،، کښې داخل دې.چه سړې د رسول الله ﷺ دتعلیماتو مطابق د نواهی نه مجتنب اوسیږی.او عمل کوی.(۳)

بیا امام بخاری رحمه الله د کتاب الایمان په اختتام باندې په دې عظیم حدیث باندې باب منعقد کړې دې.چه په دې باندې د اسلام مدار دې.لکه چه امام محمد بن اسلم طوسی رحمه الله دا حدیث د هغه څلورو احادیثو نه یو حدیث ګرځولې دې.په کومو چه د اسلام مدار دې.بلکه امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دا یو حدیث پوره دین ته حاوی (را چاپیره) دې.(۴)

امام بخاری رحمه الله د کتاب الایمان په آخر کښې دا ،،ترجمه،، ایخودې ده.او دې خبرې طرف ته ئې اشاره فرمائیلې ده.چه مونږ په کتاب سره د نصیحت او خیرخواهئ لحاظ ساتلې دې.ددې په لحاظ دا کتاب جمع کړې شوې دې.خاص د یو فرد تردید مقصود نه دې.

د ترجمة الباب مقصود: د امام بخاری رحمه الله مقصود د ایمان مراتب ښودل دی.چه په دې کښې تفاوت راځی.خکه چه دلته ،،الدین النصیحة،، فرمائیلې شوې دې.د ،،النصیحة،، حمل په ،،الدین،، باندې کیږی.ګویا چه ،،دین،، او ،،نصیحت،، یو دې.بیا چونکه په ،،نصیحت،، کښې مراتب ښکاره دی.چه یو نصیحت ،،لله،، وی.یو ،،لرسول الله ﷺ،، یو ،،لأئمة المسلمین،، او یو ،،لعامتهم،، وی.او ددې نصیحتونو په کیفیاتو کښې هم کمې زیاتې کیږی.نو هرکله

---

(۱) المصدر السابق)۔
(۲) فتح الباری(۱۳۷/۱)۔
(۳) عمدة القاری (۳۲۱/۱)۔
(۴) فتح الباری(۱۳۸/۱)۔

چه ،،نصيحت،، کښې د مراتبو تفاوت ثابت شو.نو په ،،دين،، کښې به هم تفاوت وی.دين او ايمان چونکه يو څيز دي.په دې وجه به ايمان کښې د مراتبو او زيادت او نقصان ثبوت هم اوشی.

دغه شان دا مقصود هم کيدې شی.چه امام بخاری رحمه الله عمل په ايمان کښې داخل گرځول غواړی.ځکه چه دلته په ،،الدين،، باندې د ،،النصيحة،، حمل دي.او ،،نصيحت،، عمل دي.معلومه شوه.چه عمل په دين او ايمان کښې داخل دي.والله اعلم.

قوله الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ: دين الله تعالی، د الله رسول،دمسلمانانو ائمه اوحاکمانو.او عامو مسلمانانو سره د خيرخواهۍ نوم دي.

د مذکوره معلق حديث تخريج امام بخاری رحمه الله دلته دا حديث معلق ذکر کړې دي.حالانکه نورو حضراتو دا موصولاً نقل کړې دي.لکه چه امام مسلم رحمه الله پخپل صحيح کښې د «سهيل بن أبي صالح عن عطاء بن يزيد عن تميم الداری» په طريق سره ددې تخريج کړې دي.(۱) دغه شان امام نسائی رحمه الله هم په دې طريق سره ددې حديث تخريج کړې دي.(۲)او امام ابوداؤد رحمه الله هم بعينه هم په دې طريق سره دا حديث پخپل ،،سنن،، کښې نقل کړې دي.(۳)

ددوی نه علاوه ابن حبان، ابن منده، او ابن خزيمه رحمهم الله هم مذکوره طريق سره ددې حديث تخريج کړې دي.(۴)

امام بخاری رحمه الله موصولاً ولې ددې حديث تخريج اونکړو؟ دا حديث امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې تعليقاً ذکر کړې دي. موصولاً ئې نه دي نقل کړې.ددې وجه دا ده.چه ددې حديث مدار په سهيل بن ابی صالح رحمه الله (۵)دي.او دا د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق نه دي.(۶)

بيا په دې کښې هم اختلاف دي.چه دا حدث دحضرت تميم داری رضی الله عنه د مسانيدو څخه دي.اوکه د حضرت ابوهريره رضی الله عنه. لکه چه بعضو حضراتو په ،،ابو سهيل عن ابيه عن أبي هريرة،،

---

(۱) صحيح مسلم (۵٤\۱۱) كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة)-

(۲) سنن النسائی (۱۸۵\۲) كتاب البيعة باب النصيحة للإمام)-

(۳) سنن أبي داود فی كتاب الأدب باب فی النصيحة رقم ٤٩٤٤)_

(۴) تغليق التعليق (۵۶\۲ ۵۷) وفتح الباری(۱۳۸\۱) وعمدة القاری(۳۲۱\۱)_

(۵) قال الذهبی فی الكاشف (٤۷۱\۱) رقم ۲۱۸۳ قال ابن معين هو مثل العلاء وليسا بحجة وقال أبوحاتم لا يحتج به ووثقه ناس)_

(۶) عمدة القاری(۳۲۱\۱) وأعلام الحديث للخطابی(۱۸۷\۱) وأخرج له البخاری مقروناً بغيره أنظر تهذيب الكمال (۲۲۸\۱۲)_

طريقه سره هم دا نقل كړي دي.(١) امام بخاري رحمه الله فرمائي.چه ،،لا يصح إلا من تميم،،(٢) ددي اختلاف په وجه هم امام بخاري رحمه الله دا حديث نقل نكړو.البته چونكه دا حديث في الجمله قابل د استدلال دي.په دي وجه ئې دي طرف ته اشاره كولوسره، دوی په دي باندي ترجمه قائم كړله.(٣) والله اعلم.

قوله: النصيحة: نصيحت خير خواهئ ته وائي.

دا خو يا د ،،نصحت العسل،، نه مشتق دي.چه ددي معنى د شهدو صفا كول دي.لكه چه ،،نصح الثوب،، وائي.كله چه يو څيز صفا، شفاف او خالص شي.دغه شان كله چه اخلاص سره خبره اوكړي شي.نو وئيلې شي چه ،،نصح له القول،،_ او دا يا د ،،النصح،، نه مشتق دي.چه ددي معنى ،،منصحة،، يعنى د ستن په ذريعه ګنډل دي.ګويا لكه څنګه چه د ستن په ذريعه شليدلي كپړه ګنډلې او صحيح كولې شي.دغه شان د نصيحت په ذريعه د خپل رور خرابوالي ختمولې او لرې كيدې شي.ددي نه ،،توبة نصوح،، هم مشتق ده.ګويا چه ګناه ذ دين لباس تار تار كوي.او توبه دا ګنډې او ددي اصلاح كوي.(٤)

امام خطابي رحمه الله فرمائي.چه ،،نصيحت،،يوه جامع كلمه ده.چه دا باوجود د مختصر كيدو. خپل مينځ كښې يوه جامع معنى لري.چه ددي خلاصه دا ده.چه د منصوح له دپاره د خير تولې حصې (او برخې) جمع كول نصيحت دي.(٥) دلته ،،الدين النصيحة،،فرمائيلې شوي دي.د ،،النصيحة،، حمل ،،الدين،، باندي دي. ددي مطلب دي.،،عماد أمر الدين وقوامه إنما هو النصيحة،، يعنى د دين مدار په نصيحت او خيرخواهئ باندي دي.چه هم ددي په ذريعه دين ته قوت او مضبوطى حاصل ده.دا داسې ده.لكه څنګه چه د نبى كريم ﷺ فرمان دي.،،الأعمال بالنيات،،(٦) او،،الحج عرفة،،(٧) دغه شان وئيلې شي.،،الناس تميم،، او ،،المال الإبل،،_(٨)

---

١) تغليق التعليق(٥٨\٢) وسنن النسائى (١٨٥\٢) كتاب البيعة باب النصيحة للإمام ومسند أحمد (٢٩٧\٢)
٢) فتح البارى (١٣٨\١١) وتغليق التعليق (٦١\٢)_
٣) انظر الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص.٤٠)_
٤) فتح البارى(١٣٨\١١) وأعلام الحديث (١٩٠\١)_
٥) أعلام الحديث (١٨٩\١. ١٩٠)_
٦) انظر تخريجه قبل هذا الباب باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة ولكل امرئ ما نوى)_
٧) انظر جامع ترمذى كاب التفسير ،تفسير سورة البقرة رقم ٤٠٥٨ وسنن أبى داود كتاب المناسك باب من لم يدرك عرفة رقم ١٩٥٠ والسنن لابن ماجه كتاب المناسك باب من أتى عرفة قبل الفجر ليلة جمع رقم ٣٠١٥)_
٨) أعلام الحديث لخطابى(١٩٠\١١. ١٩١)_

قوله: النصيحة لله: الله تعالى دپاره د نصيحت مطلب دا دي.چه د الله تعالى په ذات او صفاتو باندې، د نبي كريم ﷺ د تعليماتو او هداياتو مطابق ايمان راوړل. او شرك او ددې د تولو انواعو نه اجتناب كول، اطاعت او فرمانبرداري اختيارول. او اخلاص سره تول احكام پوره كول. د منهياتو نه مكمل خان ساتل، د الله تعالى د انعاماتو او احساناتو اقرار كول. اوپه دې باندې شكر كول، او د الله تعالى نيكانو بنده ګانو سره د موالات او محبت تعلق ساتل، او نافرمانو خلقو سره د معادات (دښمنۍ) تعلق ساتل. (١)

بيا ددې خبرې لحاظ ساتل پكار دي.چه الله تعالى ته د هيڅ يو ناصح د نصيحت، يا د يو مرشد د ارشاد هيڅ حاجت او ضرورت نشته.د مذكوره امورو متعلق اګرچه دا وئيلې شي.چه ،،النصيحة لله تعالى،، دي.خو په حقيقت كښې دا امور پخپله د بنده منافعو طرف ته راجع دي.(٢)

قوله: النصيحة لكتاب الله: بيا شارحينو په دې مقام باندې د ،،النصيحة لكتاب الله،، تذكره هم كړې ده.د الله تعالى د كتاب دپاره د ،،نصيحت،، مطلب دا دي.چه په دې باندې ايمان راوړلې شي.چه دا د الله تعالى كلام او دده نازل كړې شوې وحي ده.د مخلوق كلام سره نه مشابه دي.او نه د مخلوق نه يوكس په داسې كلام باندې قادر دي.بيا هم په دې ،،النصيحة لكتاب الله،، كښې دا هم داخل دي.چه ددې الفاظ او حروف صحيح كړې شي.د محرفينو د تاويلاتو ابطال اوكړې شي.د بې ځايه ژبه چلونكو ژبه بنده كړې شي.ددې د بيان شوو فرائضو، سنتو، او آدابو علم حاصل كړې شي.په دې كښې چه كوم محكمات دي.په هغې عمل اوكړې شي.متشابهاتو ته سر د تابعدارئ ښكته كړې شي.ددې د مواعظو نه عبرت حاصل كړې شي.ددې د وعدو او وعيدونو تصديق اوكړې شي.د علوم قرآن په حاصلولو كښې كوشش اوكړې شي. (٣)

قوله: النصيحة للرسول ﷺ: د رسول الله ﷺ دپاره د نصيحت مطلب دا دي.چه نبي كريم ﷺ كوم څه راوړلي دي.په هغې كښې ددوى مكمل تصديق اوكړې شي.دوى چه د كوم څيز دعوت وركړې دي.هغه قبول كړې شي.دوى چه كوم شرائع او احكام بنودلى دي.او د دين تشريح ئې فرمائيلې ده.د هغې مطابق عمل اوكړې شي.ددوى احكام پوره كړې شي.او د نواهى نه اجتناب اوكړې شي.ددوى حق د تولو مخلوقاتو په حق باندې مقدم كړې شي.او ددوى د دعوت طريقه اختيار كړې شي. (٤)

---

١) اعلام الحديث(١/١٩٠، ١٩١)-

٢) المصدر السابق)-

٣) المصدر السابق)-

٤) أعلام الحديث (١/١٩٢) وشرح النووى على صحيح مسلم (١/٥٤) كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصحية وفتح البارى(١/١٣٨)ـ

قوله النصيحة لائمة المسلمين: د ،،ائمة المسلمين،، نه مراد د مسلمانانو امراء (حاكمان) او خلفاء دي.دوی سره د نصيحت او د خيرخواهئ د تعلق مطلب دا دي.چه په ..معروف.. کښې ددی اطاعت اوکړي شی.دوی پسې مونځ اوکړي شی.دوی سره شريك شی.او د کافرانو په مقابله کښې جهاد اوکړي شی.دوی باندې خروج بالسيف اونکړي شی.اګرچه ددوی نه څه ظلم صادر شی.د غفلت په موقعو باندې دوی خبردار کړي شی.ددوی په دروغه تعريفونو سره دوی په دهوکه کښې وانهٔ چولي شی.او ددوی د اصلاح او هدايت دپاره دعا اوکړي شی.(۱)

د ،،ائمة المسلمين،، نه د دين عالمان او د امت مجتهدين هم مراد کيدې شی. دوی سره به د نصيحت د معاملې مطلب دا وی.چه ددوی علوم نشر کړي شی.(خلقو ته اورسولې شی). ددوی مناقب (او فضائل) بيان کړي شی.دوی سره نبه ګمان اوساتلې شی.او ددې تقليد اوکړي شی.(۲)

قوله النصيحة لعامة المسلمين: عامو مسلمانانو سره د ..نصيحت،، مطلب دا دي.چه دوی ته د دين تعليم ورکول. دوی لره ددوی دينی او دنيوی مصلحتونو طرف ته لاره ښودل. امر بالمعروف او نهی عن المنکر کول، دوی سره د شفقت او مهربانئ معامله کول. لويو سره د احترام او وړو سره د شفقت (او ترحم) رويه (او سلوك) اختيارول.(۳) ،،والله سبحانه وتعالى أعلم، وعلمه أتم وأصوب وأحكم،،_

قوله إذا نصحوا لله ورسوله: کله چه دوی د الله تعالی، او د الله رسول سره د خلوص او خيرخواهئ معامله اوکړی.(نو ددوی په شوو کارونو باندې به مؤاخذه نه کيږی)
دا د آيت کريمه يوه حصه ده.پوره آيت دا دي.﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ مَا يُنْفِقُوْنَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوْا لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۚ مَا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ۚ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ (التوبه:۹۱) يعنی کمزورو باندې هيڅ ګناه نشته.او نه په بيمارانو باندې، او نه په هغه خلقو باندې، چا سره چه دجهاد سامان په تيارولو کښې خرچ کولودپاره مال نه وی.کله چه دا خلق الله،اوالله رسول سره اوپه احکاموکښې خلوص ساتی.او زړه سره اطاعت کوی.نو په دې نيکی کونکی باندې هيڅ قسمه الزام نشته.ځکه چه ﴿لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ﴾ او الله تعالی ډير مغفرت والا، ډير رحمت والا دي.که دا خلق پخپل علم کښې معذور وی.او د خپل طرفه خلوص او اطاعت کښې کوشش کوی.اوپه واقع کښې څه کمی پاتې شی.نو معاف به کړی.ددې آيت نه د مذکوره حديث تائيد او تاکيد مقصود دي.چه دا بالکل بنکاره ده.(۴)والله اعلم بالصواب.

---

۱) المصادر السابقة)-
۲) المصادر السابقة)-
۳) المصادر السابقة)-
۴) عمدة القاری(۳۲۲/۱)-

٥٨\٥٧- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (١) قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ

رجال الحديث

① مسدد: دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دي.ددوی حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوی دی.

② يحي: دا مشهور حافظ حديث امام يحي بن سعيد القطان تميمی رحمه الله دي. د دوی حالات هم د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوی دی.

③ اسماعيل: دا تابعی محدث اسماعيل بن ابی خالد احمسی بجلی کوفی رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تيره شوې ده.(١)

④ قيس بن ابی حازم: دا مشهور مخضرم تابعی قيس بن ابی حازم احمسی بجلی کوفی رحمه الله دي.ددوی کنيت ابوعبدالله دي.(٢) ددوی د پلار او نيکه په نوم کښې لوئې اختلاف دي.(٣)

دوی د جاهليت زمانه موندلې ده.نبی کريم ﷺ طرف ته د هجرت په نيت سره وتلې وو.اوس په لاره کښې وو.چه ددوی وفات اوشو.دغه شان د صحبت په شرف سره مشرف نشو.اگرچه په يو روايت کښې دا هم.نقل د ی.چه دوی نبی کريم ﷺ د خطبې وئيلو په وخت کتلې دي. خو دا روايت ثابت نه دي.البته ددوی پلار حضرت ابوحازم رضي الله عنه صحابی دي.(٤)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب مواقيت اصلاة باب البيعة على إقامة الصلاة رقم ٥٢٤ وفى كتاب الزكاة باب البيعة على إيتاء الزكاة رقم ١٤٠١ وفى كتاب البيوع باب هل يبيع حاضر لباد بغيرأجر رقم ٢١٥٧ وفى كتاب الشروط باب ما يجوز من الشروط فى الإسلام والأحكام والمبايعة رقم ٢٧١٤ و٢٧١٥ وفى كتاب الأحكام باب كيف يبايع الإمام الناس رقم ٧٢٠٤ ومسلم فى صحيحه (٥٥\١١) ففى كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة والنسائى فى سننه (١٨٠\١٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم (١٨٢\١٢) باب البيعة فيما أحب وكره (١٨٣\١٢) باب البيعة فيما يستطيع الإنسان وأبوداود فى سننه كتاب الأدب باب فى النصيحة رقم ٤٩٤٥)-

(١) كشف البارى(٦٧٩\١)_

(٢) تهذيب الكمال(١٠\٢٤و ١١)-

(٣) المصدر السابق)-

(٤) المصدر السابق وسيرأعلام النبلاء(١٩٨\٤. ٢٠١)-

دوی د صحابه کرامو د یو لوئي جماعت نه حدیثونه روایت کړی دی. حافظ عبدالرحمن بن یوسف بن خراش. او امام حاکم رحمهما الله وغیره فرمائی. چه دوی د عشره مبشره نه روایت کړي دي.(۱) امام ابو داؤد رحمه الله فرمائي چه دي د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه نه سوا دټولو عشره مبشره نه روایت کوی.(۲) سبط ابن العجمی رحمه الله رومبی قول ته ترجیح ورکړي ده. یعنی دا چه ددوی روایت دعشره مبشره نه ثابت دي.(۳)

ددوی نه روایت نقل کونکو کښي اسماعیل بن ابی خالد. ابو بشر بیان بن بشر احمسي. حکم بن عتیبه. امام اعمش. مغیره بن شبیل. اوابواسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۴)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی. «ثقة».(۵) هم ددوی نه نقل دی. «قیس بن ابی حازم أوثق من الزهری ومن السائب بن یزید»(۶)

امام عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله فرمائی. «قیس بن أبی حازم کوفی جلیل، ولیس فی التابعین أحد روی عن العشرة إلا قیس بن أبی حازم»(۷)

اسماعیل بن ابی خالد رحمه الله به ددوی نه روایت کولو په وخت ددوی د ثقاهت تاکید نې په دې طریقه کولو. «حدثنا قیس بن ابی حازم: هذه الأسطوانة»(۸) یعنی ګویا چه دي په ثقاهت او اتقان کښي د اسطوانه (ستن) پشان وو.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی. «أجود التابعین إسنادا قیس بن أبی حازم»(۹)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښي ذکرکړي دي.(۱۰)

امام عجلی رحمه الله فرمائی. «ثقة».(۱۱)

امام ذهبی رحمه الله فرمائی. «ثقة حجة کاد أن یکون صحابیاً».(۱۲)

---

۱) تهذیب الأسماء واللغات (۶۱\۲)_

۲) المصدر السابق)_

۳) حاشیة الکاشف (۱۳۸\۲) رقم ۴۵۹۶)_

۴) د دوی دشیوخواو تلامذو د تفصیلاتو دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۱\۲۴ - ۱۳)_

۵) تهذیب الکال (۱۵\۲۴) وسیر أعلام النبلاء (۲۰۰\۴)_

۶) تهذیب الکمال (۱۴\۲۴) وسیر أعلام النبلاء (۲۰۰\۴)-

۷) تهذیب الکمال (۱۴\۲۴) وسیر أعلام النبلاء (۲۰۰\۴)_

۸) تهذیب الکمال (۱۵\۲۴) وسیر أعلام النبلاء (۲۰۰\۴ و ۲۰۱)-

۹) تهذیب الکمال (۱۳\۲۴) وسیر أعلام النبلاء (۱۹۹\۴)-

۱۰) الثقات لابن حبان (۳۰۷\۵ و ۳۰۸)_

۱۱) تعلیقات تهذیب الکمال (۱۶\۲۴) نقلاً عن ثقات العجلی)-

۱۲) میزان الإعتدال (۳۹۲\۳) رقم ۶۹۰۸)_

خلاصه دا چه ددوی په عدالت او ثقاهت باندې اتفاق دې.البته ددوی په باره کښې دوه الزامونه نقل کړې شوی دی:① یو دا چه امام یحي بن سعید القطان رحمه الله فرمائی.،،لیس بن أبي حازم منکر الحدیث،،(۱)

② دویم الزام دا نقل کړې شوې دې.چه ،،کان یحمل علی علی رضي الله عنه،،(۲)

ترکومې پورې چه د رومبی الزام یعنی د ..منکر الحدیث.. کیدو تعلق دې.نو د محدثینو فیصله ده.چه ددې د..منکر..اصطلاحی مراد نه دې.بلکه تفرد مراد دې.لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،لاینکر له التفرد فی سعة ماروی،،(۳) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.

،،ومراد القطان بالمنکر: الفرد المطلق،،(۴)

او ترکومې پورې چه د دویم الزام تعلق دې.نو ددې ثبوت نشته.زیات نه زیات دومره خبره ثابت ده.چه ده به حضرت عثمان رضي الله عنه مقدم ګنړلو.چه ددې په وجه د کوفیینو په قدماء کښې ډیرو حضراتو ددوی د روایاتو نه اجتناب کړې وو.بنکاره ده.چه حضرت عثمان رضي الله عنه مقدم ګنړل. د اهل السنة عین مذهب دې.

حافظ یعقوب بن شیبه سدوسی په دوی باندې د عائد شوو الزاماتو تفصیل بودلې دې.او دهغې دفاع ئې کړې ده.لکه چه هغه فرمائی: ((ولیس من قدماء التابعین، وقد روی عن أبي بکر الصدیق فمن دونه، وأدرکه وهو رجل کامل، ویقال: إنه لیس أحد من التابعین .مع أن روی عن العشرة مثله إلا عبدالرحمن بن عوف، فإنا لانعلمه روی عنه شیئاً، ثم قد روی بعد العشرة عن جماعة من أصحاب النبی ﷺ وکبراتهم، وهو متقن الروایة ،وقد تکلم أصحابنا فیه: فمنهم من رفع قدره وعظمه، وجعل الحدیث عنه من أصح الإسناد،

ومنهم من حمل علیه، وقال: له أحادیث مناکیر، والذین أطروه حملوا هذه الاحادیث عنه علی أنها عندهم غیر مناکیر، وقالوا: هی غرائب، ومنهم من لم یحمل علیه فی شئ من الحدیث وحمل علیه فی مذهبه، وقالوا: کان یحمل علی علی رضي الله عنه وعلی جمیع الصحابة، والمشهور عنه أنه کان یقدم عثمان، ولذالك تجنب کثیر من قدماء الکوفیین الروایة عنه،

ومنهم من قال: إنه مع شهرته لم یرو عنه کبیر أحد، ولیس الأمر عندنا کما قال هؤلاء، وقد روی عنه جماعة

---

۱) تهذیب الکمال(۱۵\۲٤) وسیر أعلام النبلاء(۲۰۰\٤) والکاشف (۱۳۹\۲) رقم ٤٥٩٦ وميزان الإعتدال (۳۹۲\۳) –

۲) تهذیب الکمال(۱٤\۲٤) وسیر أعلام النبلاء(۱۹۹\٤)–

۳) میزان الإعتدال(۳۹۳\۳) رقم ٦۹۰۸)–

٤) تهذیب التهذیب(۳۸۹\۱)–

منهم، إسماعيل بن أبي خالد، وهو أرواهم عنه، وكان ثقة ثبتاً، وبيان بن بشر، وكان ثقة ثبتاً، وذكر آخرين، ثم قال: كل هؤلاء قد روى عنه»(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: «فهذا قول مبين مفصل»(۲) يعنى حافظ يعقوب بن شيبه سدوسى رحمه الله تول تفصيل اوښودلو.چه نه خودا منكر الحديث وو.او نه د مذهب په اعتبار سره دوى كښې څه كوږوالي وو.او نه دا خبره وه.چه لويو محدثينو ددوى روايتونه قبول كړى نه وى هم دا وجه ده.چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «أجمعوا على الإحتجاج به، ومن تكلم فيه فقد آذى نفسه، نسأل الله العافية وترك الهوى....»(۳)

په ۹۸ه كښې ددوى وفات اوشو.(۴)، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً_

◎ جرير بن عبدالله: دا حضرت جرير بن عبدالله احمسى بجلى كوفى رضي الله عنه دي.(۵) دوى د نبى كريم ﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب او حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنهم نه هم روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كښې ددوى خپل څوئي ابراهيم بن جرير. ايوب بن جرير. عبيدالله بن جرير. منذر بن جرير او نمسي ابو زرعه بن عمرو بن جرير نه علاوه زياد بن علاقه. ابو وائل شقيق بن سلمه. عامر بن سعد بجلى. عامر بن شراحبيل شعبى او ابو اسحاق سبيعى رحمهم الله وغيره دى.(۶)

په رمضان ۱۰ه كښې په اسلام مشرف شو.دوى د خپل قوم سردار وو.كله چه نبى كريم ﷺ ته حاضر شو.نو نبى كريم ﷺ ددوى اكرام اوكړو.دوى ته ئې څادر وركړ.او ارشاد ئې اوفرمائيلو..«إذا جاءكم كريم قوم فأكرموه»(۷) كله چه دوى نبى كريم ﷺ ته حاضريدلو.او مديني منورې ته رانزدې شو.نودوى لباس بدل كړو.او د نبى كريم ﷺ په دربار كښې حاضر شو.نبى كريم ﷺ حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم ته ددې نه وړاندې فرمائيلى وو.«سيدخل عليكم من هذا الفج من خير ذي يمن، ألا وإن على وجهه مسحة ملك»(۸)

---

(۱) تهذيب الكمال ۱۳\۲۴و ۱۴) وسيرأعلام النبلاء (۱۹۹\۴و ۲۰۰) وهدى الساري(ص.۴۳۶)_
(۲) هدى الساري(ص.۴۳۶)_
(۳) ميزان الإعتدال(۳۹۳\۳) رقم ۶۹۰۸)_
(۴) الكاشف (۱۳۹\۲) رقم ۴۵۹۶ وغيره كتب رجال)_
(۵) تهذيب الكمال(۵۳۳\۴)_
(۶) د شيوخو اوشاګردانود نومونود تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(۵۳۴\۴)_
(۷) تهذب الكمال(۵۳۵\۴) وسيرأعلام النبلاء(۵۳۲\۲) والمعجم الكبيرللطبراني (۳۰۴\۲) رقم ۲۲۶۶ و(۳۲۵\۲) رقم ۲۳۵۸)_
(۸) مسند أحمد (۳۵۹\۴و ۳۶۰و ۳۶۴) والمعجم الكبيرللطبراني (۲۹۱\۲) رقم ۲۲۱۰) و(۳۰۱\۲) رقم ۲۲۵۸ ومسند الحميدى (۳۵۰\۲) رقم ۸۰۰ وتهذيب الكمال (۵۳۶\۴) وسيرأعلام النبلاء (۵۳۲\۲)_

نبی کریم ﷺ دوی لره د قبیله خثعم بت خانې ..ذوالخلصه.. ورانولو دپاره لیګلې وو.دوی د خپل خان سره د احمس قبیلې شهسوار واخستل او دا نې ورانه کړله.کله چه نبی کریم ﷺ ته خبر ملاوشو نو نبی کریم ﷺ د قبیله احمس دپاره ښه دعاګانې اوکړلې (۱). دوی پخپله نبی کریم ﷺ ته شکایت کړې وو چه زه د اس په شا باندې کلك نشم کیناستلې.نبی کریم ﷺ ددوی په سینه باندې لاس مبارك کیخودو.او دعا نې اوکړله «اللهم ثبته واجعله هادیاً مهدیاً»(۲)

د حضرت انس ؓ حضرت جریر ؓ سره یو خلې د سفر اتفاق اوشو حضرت جریر ؓ باوجود ددې چه مشر وو.د حضرت انس ؓ خدمت به نې کولو حضرت انس ؓ دوی لره منع کړل.نو وې فرمائیل.«إن رأیت الأنصار تصنع برسول الله ﷺ أشیاء، آلیت ألا أصحب أحداً منهم إلا خدمته»(۳)

یوځل حضرت عمر ؓ دوی ته اوفرمائیل.چه خپل قوم واخله.او عراق ته لاړشه.هلته جهاد اوکړه.تاته به د ټول غنیمت ربع ملاویږی.دوی هلته لاړل.او جهاد نې اوکړو کوم غنیمت چه حاصل شو.په هغې کښې دوی د ربع مطالبه اوکړله .حضرت سعد بن ابی وقاص ؓ حضرت عمر ؓ ته اولیکل.او په دې باره کښې نې استفسار اوکړو.حضرت عمر ؓ اوفرمائیل.«صدیق جریر، قد قلت ذالك له، فإن شاء أن یکون قاتل هو وقومه علی جُعل، فأعطوه جُعله، وإن یکن إنما قاتل لله، ولدینه، وحسبه، فهو رجل من المسلمین، له مالهم، وعلیه ما علیهم»کله چه دا خط حضرت سعد ؓ ته اورسیدو.نو هغوی حضرت جریر ؓ راوغوښتلو.او د خط د لیکلو نه نې خبر کړو.حضرت جریر ؓ اوفرمائیل.«صدق أمیرالمؤمنین، لاحاجة لی به، بل أنا رجل من المسلمین، لی مالهم وعلی ماعلیهم»(۴)

وړاندې دوی کوفې ته منتقل شو.اوهلته نې استوګنه اختیار کړله.روستو دوی ,,قرقیسیا.. نومې علاقې ته منتقل شوې وو.ځکه چه کوفه کښې به بعضو خلقو حضرت عثمان ؓ پسې بدې ردې وئیلې.نودې دهغه خانې نه ,,لا أقیم ببلدة یشتم فیها عثمان،، وئیلو سره قرقیسیاته منتقل شو.او ترآخری ژوندپورې هلته مقیم وو.تردې چه هم هلته دفن کړې شو.(۵)

---

۱) صحیح البخاری (۵۳۹\۱۱) کتاب المناقب باب ذکر جریربن عبدالله البجلی ؓ وصحیح مسلم (۲۹۷\۲و ۲۹۸) کتاب الفضائل باب من فضائل جریربن عبدالله ؓ)۔

۲) صحیح مسلم (۲۹۷\۲) کتاب الفضائل باب من فضائل جریربن عبدالله ؓ وسنن ابن ماجه ۱۵ المقدمة فضل جریربن عبدالله البجلی ؓ ومسند أحمد (۳۶۲\٤)۔

۳) صحیح البخاری کتاب الجهادباب فضل الخدمة فی الغزو رقم ۲۸۸۸ وصحیح مسلم (۳۰۶\۲) کتاب الفضائل باب من فضائل الأنصار ؓ)۔

۴) تهذیب الکمال(۵۳۹\٤و ۵٤۰)۔

۵) تهذیب الکمال(۵۳۵\٤) والمعجم الکبیرللطبرانی(۲۹۳\۲و) رقم ۲۲۱۷)۔

حضرت جرير رضي الله عنه ته الله تعالى د جسماني صحت او حسن وجمال نه كافي حصه وركړي وه.

حضرت عمر رضي الله عنه به فرمائيل. ،،جرير يوسف هذه الأمة،،

كله چه اسلام باندې مشرف شو نو دوى د نبى كريم ﷺ په لاسونو باندې بيعت اوكړو. په دې موقعه د نورو امورو سره د ،،النصح لكل مسلم،، معاهده هم اوشوه.(١) ددې نتيجه دا وه. چه تول ژوند ئې ددې لحاظ ساتلو. په دې سلسله كښې ددوى يوه دلچسپه واقعه هم منقول ده. چه يو خل دوى خپل وكيل د يو څاروى اخستلو دپاره اوليګلو. او پخپله هم ورسره شو. يو اس دده خوښ شو. ددوى وكيل د دې درې سوه درهم اولګول. د اس مالك انكار اوكړو. وكيل اوونيل. چه زما آقا سره خبره اوكړه. ده دا سړي حضرت جرير رضي الله عنه له راوستلو. حضرت جرير رضي الله عنه اوفرمائيل. چه ستا اس د د ريو سوو نه د زيات قيمت دي. دغه شان به دوى قيمت زياتولو تردې چه په اووه يا اته سوه روپئ كښې دوى دا اس واخستلو.(٢)

يو ځلې د حضرت عمر رضي الله عنه په مجلس كښې د يو سړى باد خارج شو. حضرت عمر رضي الله عنه په بدبو محسوسيدو باندې قسم وركړو. اووې فرمائيل. چه داسړي دې پاسى. او اودس دې اوكړى. حضرت جرير رضي الله عنه اوفرمائيل. اې اميرالمؤمنين! آيا دا غوره نه ده. چه مونږ تول پاسو. او اودس اوكړو. حضرت عمر رضي الله عنه ته تنبيه اوشوه. او اوچت پاسيدو. او وې فرمائيل: ((يرحمك الله، نعم السيد كنت في الجاهلية، ونعم السيد أنت في الإسلام))(٣)

د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه كښې دوى د همدان ګورنر هم پاتې شوې دي. هلته ددوى بينائى (نظر) ختم شوې وو.(٤) دحضرت على او حضرت معاويه رضي الله عنهما په مينځ كښې چه كوم اختلافات پيدا شوى وو. د هغې نه تولە موده بالكل جدا اوسيدلي وو.(٥)

ددوى نه تقريباً سل حديثونه نقل دى. په دې كښې اته حديثونه متفق عليه دى. په يو حديث كښې امام بخارى رحمه الله او په شپږو حديثونو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دي.(٦)

---

(١) كما في حديث الباب وغيره)-

(٢) المعجم الكبير للطبراني(٣٣٤\١٢و ٣٣٥) رقم ٢٣٩٥)_

(٣) تهيب الكمال(٥٣٩\١٤) وسيرأعلام النبلاء (٥٣٥\١٢)-

(٤) تهذيب الكمال(٥٣٩\١٤) وسيرأعلام النبلاء (٥٤٠\١٢)_

(٥) سيرأعلام النبلاء (٥٣٦\١٢) وتهذيب الأسماء واللغات (١٤٧\١١)_

(٦) تهذيب الأسماء واللغات (١٤٧\١١) وشرح الكرماني(٢١٨\١١) وخلاصة ذكر الخزرجي(ص.١٦)_ هذا وقد قال الذهبي وانفرد البخاري بحديثين .. (السير:٥٣٧\١٢) ولعله سبق قلم ثم إن العيني رحمه الله ذكر ههنا نقلاً عن شرح قطب الدين كما نقلنا آنفاً أن لجرير مأة حديث إتفقا منها على ثمانية وانفرد البخاري بحديث،و مسلم بستة ثم حكى عن النووى أن له مائتى حديث ثم حكى عن الكرماني لجرير عن رسول الله ﷺ مائة حديث ذكر البخاري منها تسعة وبعد ما حكاه قال وهذا غلط صريح فكأنه غلط الكرماني مع أن كلامه صواب وواضح ولعل التخطئة ترتبط بما حكاه عن النووى أن له مائتى حديث وعزاه إلى شرح النووى له ولا ندرى مدى صحة ما نقله فإنه نوجد لدينا ولكن النووى بنفسه قد ذكر في تهذيب الأسماء على الصواب كما ذكرنا آنفاً والله أعلم)

په ۵۱هـ یا ۵۴هـ یا ۵۶هـ کښې ددوی وفات اوشو.(۱)، رضی الله تعالی عنه وأرضاه،،_

قوله بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ: ما د نبی کریم ﷺ په لاسونو باندې د مونځ د پابندئ، د زکاة اداکولو. او هر مسلمان سره خیرخواهئ باندې بیعت کړې دې.

په دې روایت کښې تاسو ګورئ چه صرف د اقامت صلاة او ایتاء زکاة ذکر دې.نه د شهادتینو ذکر شته.او نه د روژو او د حج، حالانکه حضرت جریر رضی الله عنه بالکل متاخر الاسلام وو.ددې څه وجه ده؟ ددې جواب دا دې.چه هم ددې روایت په بل طریق کښې د شهادتینو ذکر هم شته.او په دې کښې ..سمع و طاعت.. هم ذکر کړې شوې دې.(۲) نو روژه. او حج وغیره ټول امور به په ..سمع او طاعت.. کښې داخل وی.(۳)

اصل کښې د نبی کریم ﷺ عادت مبارک دا وو.چه په بیعت کښې به نې عام طور باندې ظاهری ارکان شهادتین، او صلاة او زکاة ذکر کول.او بیا به نې هغه بعضې امور په بیعت کښې ذکر کول.د کوم ضرورت به نې چه په بیعت کونکی کښې محسوسولو.لکه چه بعضو سره نې بیعت اوکړو.نو وې فرمائیل..خیر خواهی کوه..(۴) د بعضو سره نې بیعت کولو کښې اوفرمائیل...جهاد کښې مه شا کوه..(۵) غرض دا چه په چا کښې به نې کومه خبره محسوسوله.هغې باندې د تنبیه کولو دپاره به نې بیعت اخستلو.

ددې خائې نه حضرات مشائخ، او صوفیة کرام پخپلو بیعتونو کښې هغه خبرې داخلوی.د کومو چه د بیعت اخستلو په وخت ضرورت محسوسیږی.او کومو جرائمو شیوع کیږی.دا حضرات د بیت اخستلو په وخت ددې نه د اجتناب کولو ذکر هم کوی.

دلته هم د حضرت جریر رضی الله عنه نه د ..نصح.. یعنی د خیرخواهئ عهد اخستې شوې دې.دوی ته ددې عهد دومره قدر او لحاظ وو.چه کله به نې څه څیز خرڅولو .یا به نې اخستلو.نو فرمائیل به یې: «اعلم أن ما أخذنا منك أحب إلينا مما أعطيناك، فأعتق»(۶) ددوی داسې قسمه یوه واقعه اوس وړاندې ددوی په حالاتو کښې هم ذکر شوه.

---

(۱) تهذیب الکمال(۱٤/٥٤٠)-

(۲) صحیح البخاری کتاب البیوع باب هل یبیع حاضر لباد بغیر أجر ؟ رقم ۲۱۵۷)-

(۳) فتح الباری(۱۱/۱۳۸، ۱۳۹)_

(۴) کما فی حدیث الباب)_

(۵) عن جابر رضی الله عنه قال لم نبایع رسول الله ﷺ علی الموت إنما بایعناه علی أن لا نفر سنن النسائی کتاب البیعة باب البیعة علی أن لا نفر رقم ۴۱۶۳)_

(۶) فتح الباری(۱۱/۱۳۹) وعمدة القاری(۱۱/۳۲۳)_

٥٨- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (١) يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ [٥٠١ ، ١٣٣٦ ، ٢٠٤٩ ، ٢٥٦٥ ، ٢٥٦٦ ، ٦٧٧٨]

رجال الحديث

① ابوالنعمان: دا ابو النعمان محمد بن الفضل السدوسی البصری دي. دي د ..عارم .. لقب سره مشهور دي.(٢)

دوی د ثابت بن یزید الاحول. جریر بن حازم. حماد بن زید. حماد بن سلمه. عبدالله بن المبارك. عبدالعزیز بن محمد دراوردی. عبدالواحد بن زیاد. معتمر بن سلیمان. مهدی بن میمون او ابوعوانه وضاح بن عبدالله ﷺ وغیره نه روایت د حدیث کوی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری. ابراهیم بن حرب عسکری. امام احمد بن حنبل. حجاج بن الشاعر. عبدالله بن محمد مسندی. عبد بن حمید. ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی. ابوحاتم رازی. محمد بن المثنی. محمد بن یحي ذهلی او یعقوب بن شیبه سیدوسی. ﷺ وغیره په شان کثیرخلائق دی.(٣)

امام محمد بن یحي ذهلی ﷺ فرمائی.«حدثنا محمد بن الفضل عارم، وكان بعيداً من العرامة، صحيح الكتاب، وكان ثقة»(٤)

امام محمد بن مسلم بن واره ﷺ فرمائی.«حدثنا عارم بن الفضل الصدوق المامون»(٥)

امام ابوحاتم ﷺ فرمائی.«إذا حدثك عارم فاحتم عليه، وعارم لا يتأخر عن عفان، وكان سليمان بن حرب يقدم عارماً على نفسه، إذا خالفه عارم في شئ رجع إلى ما يقول عارم، وهو أثبت أصحاب حماد بن زيد بعد عبدالرحمن بن مهدي»(٦)

---

(١) قد سبق تخريج أصل الحديث في فواتح هذا الباب)-

(٢) تهذيب الكمال(١٢٦\٢٨٧، ٢٨٨)_

(٣) د استاذانواوشاګردانود تفصیلی فهرس دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(١٢٦\٢٨٨و ٢٨٩)_

(٤) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)_

(٥) تهذيب الكمال(١٢٦\٢٩٠)-

(٦) تهذيب الكمال(١٢٦\٢٩٠) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٦)_

دغه شان چه کله د امام ابوحاتم رحمه الله نه د ابوسلمه او عارم په باره کښې تپوس اوکړي شو نو وې فرمائيل ،،عارم أصبهاني،،(١) او هم دوی فرمائي ،،ثقة،،(٢)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي ،،عارم كان ما علمت رجلاً صدوقاً مسلماً،،(٣)

امام عجلی رحمه الله فرمائي ،،بصری، ثقة، رجل صالح،،(٤)

امام نسائی رحمه الله فرمائي ،،كان أحد الثقات قبل أن يختلط،،(٥)

سعيد بن عثمان اهوازی رحمه الله فرمائي «حدثنا عارم ثقة إلا أنه أحد»(٦) [كذا في المطبوع، ولعلها: اختلط] (٧) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي ،،حافظ، صدوق، مكثر،(٨) او هم دوی فرمائي ،،الحافظ الثبت الإمام،،(٩)

په ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمه الله کښې آخری عمر کښې تغير راغلي وو بيادا تغير د اختلاط ،،حد ته رسيدلي وو اوکه نه؟ په دې کښې مختلف اقوال ملاويږی.

لکه چه ابوحاتم بن حبان رحمه الله فرمائي «اختلط في آخر عمره، وتغير حتى كان لا يدري ما يحدث به، فوقع في حديثه المناكير الكثيرة، فيجب التنكب عن حديثه، فيما رواه المتأخرون، فإذا لم يعلم هذا من هذا ترك الكل، ولا يحتج بشيء منها»(١٠) او هم دوی فرمائي «اختلط عارم في آخر عمره، وزال عقله، فمن سمع منه قبل الإختلاط فسماعه صحيح، وكتبت عنه قبل الإختلاط سنة أربع عشرة، ولم أسمع منه بعد ما اختلط، فمن سمع منه قبل سنة عشرين ومائتين، فسماعه جيد، وأبو زرعة لقيه سنة اثنتين وعشرين»(١١)

او امام ابوداود رحمه الله فرمائي «بلغنا أن عارماً أنكر سنة ثلاث عشرة، ثم راجعه عقله، واستحكم به الاختلاط سنة ست عشرة»(١٢)

---

(١) المصادر السابقة)_

(٢) تهذيب الكمال(٢٩١\٢٦) وسير أعلام النبلاء (٢٦٧\١٠)_

(٣) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

(٤) تهذيب التهذيب(٤٠٥\٩)_

(٥) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

(٦) تهذيب التهذيب(٤٠٥\٩)-

(٧) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

(٨) ميزان الإعتدال(٧\٤)_

(٩) سير أعلام النبلاء(٢٦٥\١٠)_

(١٠) ميزان الإعتدال (٨\٤) وسير أعلام النبلاء (٢٦٧\١٠و ٢٦٨)_

(١١) تهذيب الكمال(٢٩٠\٢٦)_

(١٢) تهذيب الكمال(٢٩١\٢٦)_

هم دغه شان امام عجلی رحمه الله فرمائی،، خولط قبل أن یموت بسنة أو سنتین،،(۱)
او ددوی وفات په ۲۲۳ھ یا ۲۲۴ھ کښې شوې دي،، کما سیأتی،،
امام عقیلی رحمه الله فرمائی،،(اختلط فی آخر عمره، فمن سمع من عارم قبل الاختلاط فهو أحد الثقات المسلمین، وإنما الکلام فیه بعد الاختلاط)،(۲)
او د امام بخاری رحمه الله محتاط قول دا دي چه په دوی کښې ..تغیر.. راغلي وو خودا داختلاط حدته نه وو رسیدلي هم دا د محققینو قول دي لکه امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ،،کان تغیر، وکان من عباد الله الصالحین،،(۳)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی،، تغیر قبل موته فما حدث،،(۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،، ثقة ثبت تغیر فی آخر عمره،،(۵)
ددي اقوالو خلاصه دا ده چه بعضي حضرات ددوی په آخر عمر کښې د .. مختلط..کیدو قائل دی حالانکه نور بعضي حضرات صرف د..تغیر..قائل دی د..اختلاط..قائل نه دی که اختلاط وی او که تغیر وی په دي دواړو حالتونو کښې چه کوم روایتونه منقول وی هغه قبلولي نشی (۶) په دي اعتبار سره که ددوی روایتونه غیر متمیز وی (یعنی بعد الاختلاط او التغیر والا روایات. د قبل الاختلاط او التغیر والا روایاتو نه جدا نشی) نو قبلول پکار نه دی حالانکه امام بخاری رحمه الله ددوی روایات قبلوي؟
ددي جواب دا دي چه په دي کښې هیڅ شك نشته چه دي په آخر عمر کښې متغیر شوې وو خو دا مونږ نه منو چه دوی د تغیر نه پس څه روایت هم کړې وی. لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله تصریح کړې ده،، تغیر قبل موته فما حدث،،(۷)
ترکومې پورې چه د ابن حبان رحمه الله ددي دعوې تعلق دي چه ددوی نه د اختلاط نه پس ډیر منکر روایتونه نقل شوی دی نو دا دعوه د دلیل نه بالکل خالی ده حالانکه امام

---

۱) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۹۲\۲۶) نقلاً عن ثقات العجلی)۔
۲) الضعفاء الکبیر للعقیلی(۱۲۳\٤) رقم ۱۶۸۰)۔
۳) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۹۲\۲۶) نقلاً عن تاریخ البخاری الصغیر(۲۱۹\۲) وقال البخاری فی تاریخه الکبیر(۲۰۸\۱) رقم ۶۵٤) تغیر باخرة)۔
٤) الکاشف للذهبی(۲۱۰\۲) رقم ۵۱۱٤)۔
۵) تقریب التهذیب (۵۰۲) رقم ۶۲۲۶)۔
۶) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی((والذی ینبغی أن من خلط فی کلامه کتخلیط السکران أن لا یحمل عنه البتة وأن من تغیر لکثرة النسیان أن لا یؤخذ عنه) وقال الشیخ محمد عوامة فی تعلیقاته علی الکاشف (۲۱۰\۲) التغیر أخف من الأختلاط کما أن النسیان أخف من التغیر حسبما یظهر للمتتبع لأقوالهم...)۔
۷) الکشاف (۲۱۰\۲) رقم ۵۱۱٤)۔

دارقطنی رحمه الله فرمائی.،، تغير بأخرة، وما ظهر له بعد اختلاطه حديث منكر وهو ثقة،، (۱)

حافظ ذهبی رحمه الله د دارقطنی قول رانقل کړي دي.او ليکلی ئې دی.«فهذا قول حافظ العصر الذی لم يأت بعد النسائی مثله، فأين هذا القول من قول ابن حبان الخساف المهتور لی عارم»(۲) او هم دوی فرمائی «ولم يقدر ابن حبان أن يسوق له حديثاً منكراً، فأين مازعم»(۳)

بيا ابو حاتم ابن حبان رحمه الله ۲۲۰ه پوري د سماع کونکو روايات معتبر ګرځولی دی.حالانکه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.چه په دوی کښې څه تغير په ۲۱۲ه کښې پيدا شوي وو.خو بيا دوی صحيح شوی وو.روستو په ۲۱۶ه کښې مکمل اختلاط پيدا شوي وو.ګويا په قول د ابن حبان رحمه الله د ۲۲۰ه او په قول د ابوداؤد د ۲۱۶ه نه مخکښې مخکښې روايتونه قبلولي شی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«إنما سمع منه البخاری سنة ثلاث عشرة، قبل اختلاطه بمدة.....»(۴) نو د صحيح بخاری په رواياتو کښې هيڅ قسمه شک نشته. والله اعلم.

ددوی وفات په ۲۲۳ه يا ۲۲۴ه کښې شوي دي.(۵)،، رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً،،_

② ابوعوانه: دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله يشكری رحمه الله دي.ددوی مختصره تذکره د بدءالوحی د دريم حديث لاندې تيره شوې ده.(۶)

③ زياد بن علاقه: دا ابومالك زياد بن علاقه (بكسر العين المهملة) بن مالك الثعلبی (بالمثلثة قبل العين المهملة) الكوفی دي.(۷)

دي د حضرت جرير بن عبدالله بجلی. حضرت مغيره بن شعبه. د خپل تره حضرت قطبه بن مالك ثعلبی او د حضرت مرداس اسلمی رضي الله عنهم وغيره نه روايت کوی. د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه نه روايت کوی.خو دوی ته هغوی سره لقاء حاصل نه دی.(۸)دغه شان وئيلي شی. چه دوی د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه زيارت کړي دي.(۹) اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله دا مستبعد ګرځولي دي. (۱۰)

---

(۱) ميزان الإعتدال(ت ٨١٤) رقم ٨٠٥٧) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٧)_

(۲) ميزان الإعتدال(٨١٤) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٧، ٢٦٨)_

(۳) ميزان الإعتدال(٨١٤) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٨)_

(۴) هدی الساری(ص،٤٤١)-

(۵) تقريب التهذيب(٥٠٢) رقم ٦٢٢٦)_

(۶) كشف الباری(١١\٤٣٤)-

(۷) تهذيب الكمال(١٩\٤٩٨) وسير أعلام النبلاء (٥\٢١٥) وتقريب التهذيب (٢٢٠) رقم ٢٠٩٢)_

(۸) تهذيب الكمال(١٩\٤٩٨)_

(۹) تهذيب الكمال(١٩\٥٠٠) وسير أعلام النبلاء (٥\٢١٥)-

(۱۰) تهذيب التهذيب(٣\٣٨١)_

ددوی نه په روایت کونکو کښې سفیان ثوری، ابوعوانه، شعبه، ابن عیینه، اعمش، سماك بن حرب (وهو من اقرانه) او مسعر بن کدام رحمهم الله وغیره نه علاوه ډیر حضرات دی.(۱)

امام یحیي بن معین او امام نسائی رحمهما الله دوی لره ،،ثقه،، ګرځولي دي.(۲)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی،،صدوق الحدیث،،(۳)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړي دي.(۴)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی،،من الثقات المعمرین،،(۵)

امام عجلی رحمه الله فرمائی،،کان ثقة، وهوفی عداد الشیوخ،،(۶)

امام یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی،،کوفی ثقة،،(۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،،ثقة، رمی بالنصب،،(۸)

د زیاد بن علاقه رحمه الله په باره کښې د جرح او تعدیل د عالمانو توثیقات ستاسو په وړاندې دی.حالانکه ازدی(سامحه الله) ددوی په باره کښې لیکلی دی.«سیئ المذهب، کان منحرفاً عن أهل بیت النبیﷺ»(۹) غالباً هم ددې قول په وجه حافظ رحمه الله ددوی توثیق سره سره ،،رمی بالنصب،، هم لیکلي دي.خو اول ددوی د دومره زیاتو توثیقاتو په مقابله کښې دا جرح مقبول نه ده.دویمه داچه ازدی پخپله متکلم فیه دي.(۱۰) نو ددوی ددې جرح هیڅ قیمت نشته.(۱۱)

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی د وفات سن ۱۲۵ھ یا ددې نه څه موده روسته لیکلي دي.(۱۲)

حالانکه حافظ ابن حجر رحمه الله د صریفینی رحمه الله په حواله ۱۳۵ھ نقل کړي دي.(۱۳) والله اعلم.

---

۱) د استاذانو او شاګردانو د فهرس دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(۴۹۸\۱۹ و ۴۹۹)_

۲) تهذیب الکمال(۵۰۰\۱۹)_

۳) المصدر السابق)-

۴) الثقات لابن حبان (۲۵۸\۴)_

۵) سیر أعلام النبلاء(۲۱۵\۵)_

۶) تهذیب التهذیب(۳۸۱\۳)_

۷) المصدر السابق)-

۸) تقریب التهذیب(ص.۲۲۰) رقم ۲۰۹۲)_

۹) تهذیب التهذیب(۳۸۱\۳)_

۱۰) انظر میزان الإعتدال للذهبی (۵۳۲\۳)رقم(۷۴۱۶) والأنساب للسمعانی (۱۲۰\۱۱ و ۱۲۱)_

۱۱) قال فی تعلیقات تهذیب الکمال(۵۰۰\۱۹) ولم یتابعه علیه أحد)_

۱۲) الکاشف (۴۱۲\۱) رقم (۱۷۰۱) وسیر أعلام النبلاء (۲۱۵\۵)_

۱۳) تهذیب الکمال(۳۸۱\۳) وتقریب التهذیب(۲۲۰) رقم ۲۰۹۲)_

⑦ جرير بن عبدالله: دحضرت جرير بن عبدالله بجلي رضي الله عنه تذكره اوس د تيرشوی حديث لاندې مونږ کړې ده.

قوله سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ: زياد بن علاقه رحمه الله فرمائی. چه په کومه ورځ د حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه وفات اوشو. په دغه ورځ ما د حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه نه واوريدل. چه دوی اودريدل. اول ئې د الله تعالی حمد وثنا بيان کړله.

دلته د،،سمعت،،مفعول د الله تعالی حمد وثنا ده. گويا تقدير د عبارت داسې دي.،،سمعت جريراً حمدالله واثنى عليه،، باقی عبارت ددې موقعې د کيفيت تفصيل او تشريح ده.(۱)

حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه د حضرت معاويه رضي الله عنه د طرفه د کوفې گورنر وو .ددوی وفات ۵۰ه کښې اوشو. دوی عارضی طور باندې خپل خوئې عروه نائب جوړ کړې وو. يو قول دا دي چه حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه ئې نائب جوړ کړې وو. په دې وجه دوی مذکوره خطبه ورکړې وه.(۲)

قوله وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: اووې فرمائيل. تاسو د الله تعالی وحده لاشريك نه يريږئ. وقار او سکون اختيار کړئ. تردې چه څوك امير تاسو ته راشی. ځکه چه دا (امير) اوس تاسو ته راتلو والا دي.

چونکه د امراء د وفات نه پس عام طور باندې انتشار پيدا کيږی. او خاص طور باندې د کوفې د خلقو مزاج وو. چه د امراء او خلفاء په مقابله کښې انتشار او اختلاف پيدا کړی.(۳) په دې وجه حضرت جرير رضي الله عنه د وقار او سکون تلقين اوفرمائيلو .چه زمونږ د امير حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه وفات اوشو. ددوی په وفات باندې هيڅ بدامنی او شور شغب يا انتشار مه کوئ. تردې چه دويم امير راشی. او هغه اوس راتلل غواړی.

قوله فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: بعضو حضراتو خيال ښکاره کړې دي. چه ددې نه مراد پخپله د حضرت جرير رضي الله عنه ذات دي.(۴) ځکه چه دوی لره حضرت مغيره رضي الله عنه خپل نائب جوړ کړې وو.،،کما سبق ذکره،، خو په ظاهره دا خيال غلط دي. ځکه چه حضرت جرير رضي الله عنه ته د دربار خلافت د منظورئ نه بغير پخپله د امير جوړيدو اختيار نه وو. نو ددې صحيح مطلب

---

۱) فتح الباری (۳۹\۱۱) وعمدة القاری (۳۲۵\۱۱)-
۲) المصادر السابقة)-
۳) فتح الباری (۱۳۹\۱۱)_
۴) عمدة القاری (۳۲۵\۱۱)_

هم دا دي چه د مودي نزدي کيدو په خاطر دوی خلقو ته تسلی ورکړه او وي فرمايئيل چه اوس نزدي امير راتلو والا دي نو انتشار او هنگامه مه جوړوئ.(۱) بيا چه کله حضرت معاويه رضي الله عنه ته خبر اورسيدو نو دوی خپل د بصري گورنر زياد. د کوفي گورنری سنبالولو دپاره اوليگلو.(۲)

قوله ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا الأَمِيرَكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ: بيا نبي اوفرمايئيل د خپل (مرحوم) امير دپاره د الله تعالی نه مغفرت غواړئ. خکه چه دوی به هم معاف کول خوښول.

چونکه قاعده ده چه ،،الجزاء بمثل العمل،، نو هرکله چه دهغه عمل د عفو کولو وو نو د هغي بدله ورکړئ او د الله تعالی نه د عفو درخواست اوکړئ.

قوله ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا: بيا نبي اوفرمايئيل اوس ددي حمد وصلاة نه پس واوري! زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښي حاضر شوم او ما عرض اوکړو چه زه په اسلام باندي ستاسو بيعت کوم نو دوی زمانه په اسلام باندي د قائم پاتي کيدو. او هر مسلمان سره د خيرخواهئ شرط واخستلو ما په دي باندي بيعت اوکړو.

مطلب دا دي چه چونکه نبی کريم ﷺ ما باندي د اسلام راوړلو په وخت د ،،نصح لكل مسلم،، شرط لگولي وو ددي شرط پوره کولو دپاره زه ستاسو په وړاندي منبر باندي ولاړ يم هم ددي جزيي لاندي تاسو ته وايم چه تقوی لازم اونيسئ او سکون. وقار او آرام سره اوسيږئ چه هم په دي کښي خير او بهتری ده.

قوله وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ: ددي جمات د رب قسم زه ستاسو خيرخواه يم. دا جمله دلالت کوی چه دا خطبه په جمات کښي ورکولي شوه.(۳) دا هم ممکن ده چه د ..المسجد.. نه مراد بيت الله وی او دوی بيت الله طرف ته اشاره کړي وی او قسم ئي خوړلي وی ددي تائيد د طبرانی روايت سره کيږی د هغي الفاظ دا دی ،،ورب الكعبة،،(۴) په قسم خوړولو سره ددوی مقصود دا وو چه د مقسم به شرف چونکه مسلم دي په دي وجه به ددوی قول زيات د قبليدو قابل وی خلق به زر په خبره پوهه شی او دا به قبوله کړی.(۵)

قوله ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ: بيا نبي استغفار وئيلي او لاندي راکوز شو.

---

۱) عمدة (۱۱\۳۲۵، ۳۲۶) وفتح الباری (۱۱\۱۳۹)۔
۲) المصادر السابقة)۔
۳) المصادر السابقة)۔
۴) المعجم الكبير للطبرانی (۱۲\۳۴۹و ۳۵۰) رقم ۲۴۶۵و ۲۴۶۶)۔
۵) فتح الباری (۱۱\۱۴۰) وعمدة القاری (۱۱\۳۲۶)۔

ددي جملي نه معلومه شوه.چه دي په منبر يا ددي په شان يو اوچت خائي باندي ولاړ وو.او خطبه ئي وركوله.يا د..نزل..نه مراد..قعد.. دي.خكه چه شروع كښي ..قام فحمد الله ..... راغلي.دي.د هغي په مقابله كښي دلته ..نزل.. د ..قعد..په معنى كښي اختيار مناسب دى.(۱)

د كتاب الايمان خاتمه او براعت اختتام مونږ په مقدمة الكتاب كښي وئيلى دى.چه امام بخارى رحمه الله د هر..كتاب . په آخر كښي خاتمه باندي دلالت كونكي څه لفظ راوړى.چه ددي نه د كتاب اختتام طرف ته اشاره كيږى.(۲)دلته هم،استغفر،ونزل،، هم په دي براعت او اختتام باندي دلالت كوى.(۳) خكه چه د نبى كريم ﷺ معمول دا وو چه په اختتام باندي به ئي استغفار فرمائيل.لكه چه كله به ئي د مونځ سلام اړولو.نو دې خله به ئي ،،استغفرالله،، فرمائيل.(۴)د مونځ په آخر كښي د سلام نه وړاندي ئي حضرت صديق اكبر رضي الله عنه ته تلقين كړي وو.چه«اللهم إني ظلمت نفسي ظلماً كثيراً ولا يغفر الذنوب إلا أنت.....»وايه.(۵)

په قرآن كريم كښي د حج د لوئي جزء د عرفات د وقوف نه په واپسئ باندي ارشاد دي ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ﴾ (۱) نبى كريم ﷺ چه به كله د بيت الخلاء نه راوتلو.نو ،،غفرانك،، به ئي فرمائيل.(۷)دغه شان د اودس نه په فراغت باندي به ئي «اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين» وئيل.(۸). په دي ټولو نصوصو كښي د استغفار او توبي ورد په آخر كښي شوي دي.معلومه شوه.چه استغفار د خاتمي دليل دي.

---

۱) فتح الباري(۱۱\۱٤۰) وعمدة القاري (۱۱\۳۲۵)_

۲) كشف الباري(۱۱\۱۶۷)_

۳) فتح الباري(۱۱\۱٤۰)_

۴) صحيح مسلم (۱۱\۲۱۸) كتاب المساجد باب إستحباب الذكر بعد الصلاة وبيان صفته وسنن نسائي (۱۱\۹۶) كتاب السهو باب الإستغفار بعد التسليم وسنن أبي داود كتاب الصلاة باب ما يقول الرجل إذا سلم رقم (۱۵۱۳) وجامع الترمذي كتاب الصلاة باب ما يقول إذا سلم من الصلاة رقم ۳۰۰) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما يقال بعدالتسليم رقم ۹۲۸)_

۵) انظرالصحيح للبخاري (۱۱\۱۱۵) كتاب الأذان باب الدعاء قبل السلام والصحيح لمسلم (۱۲\۳٤۷) كتاب الذكر والدعاء باب الدعوات والتعوذ)_

۶) البقرة:۱۹۹)_

۷) انظرالسنن لأبي داود كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۳۰ وسنن الترمذي كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۷ وسنن ابن ماجه في كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۳۰۰)_

۸) انظرالجامع للترمذي أبواب الطهارة باب ما يقال بعد الوضوء رقم ۵۵)_

حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب قدس سره فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په دې سره د ,,کتاب،، اختتام طرف ته نه. بلکه د انسان د ژوند اختتام طرف ته اشاره کوی.(۱) ددې نه علاوه ،،یوم مات المغیرة بن شعبة،، اختتام باندې تصریحاً دلالت کوی.ددې نه د حافظ رحمه الله مدعا هم صراحت سره ثابتیږی.او د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله مدعا هم. ،،والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،_

وهذا آخر ما أردنا إيراده من شرح كتاب الإيمان، من الجامع الصحيح للإمام البخاري رحمه الله وبه تم المجلد الثاني، ويليه، بإذن الله تعالى، المجلد الثالث، وأوله ،، كتاب العلم،،

والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الأتمان الأكملان على أفضل الكائنات، وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان ما دامت الأرضون والسماوات

✿✿✿

دالله په فضل او کرم سره نن د خیالی په ورځ ۱۱جمادی الثانی ۱۴۲۷ه موافق ۷\۷\۲۰۰۶ د کشف الباری دویم جلد ترجمه .تصحیح او کمپوزنګ وغیره مراحل تکمیل ته اورسیدل.الله دې د نورو جلدونو د ترجمې پوره کولو توفیق هم راکړی.

احقر مترجم شاه فیصل غفرله

---

۱) تقریر بخاری شریف (۱۵۹\۱)_

مآخذ ومراجع

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۱) القرآن الکریم: کلام رب العالمین۔

۲) آثار عزیز حضرت مولانا عزیز محمد صاحب رحمہ اللہ المتوفی ۱۳۹۰ھ مطابق ۱۹۷۰ء ادارہ تالیفات اشرفیہ ملتان

۳) الأبواب والتراجم: حضرت مولانا محمد ادریس کاندھلوی صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۴ھ) مکتبہ جمیلی لاہور

۴) الابواب والتراجم لصحیح البخاری: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی۔

۵) اتحاف السادۃ المتقین بشرح أسرار إحیاء علوم الدین: علامہ سید محمد بن محمد الحسینی الزبیدی المشہور بمرتضی رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۰۵ھ) دار احیاء التراث العربی

۶) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) شرکۃ مکتبۃ ومطبعۃ مصطفی البابی الحلبی مصر، طبع رابع (۱۳۹۸ھ مطابق ۱۹۷۸ء

۷) ✪ (۱) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) سہیل اکیڈمی لاہور

۸) الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بستی رحمہ اللہ متوفی ۳۵۴ھ موسسۃ الرسالۃ بیروت۔

۹) أحکام القرآن — امام ابوبکر محمد بن علی رازی جصاص رحمہ اللہ متوفی ۳۷۰ دار الکتب العربی بیروت،

۱۰) إحیاء علوم الدین مع شرح إتحاف السادۃ المتقین: امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ (متوفی ۵۰۵ھ) دار إحیاء التراث العربی، بیروت،

۱۱) إرشاد الساری شرح صحیح البخاری: ابوالعباس شہاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی رحمہ اللہ (متوفی ۹۲۳ھ) المطبعۃ الکبری الأمیریۃ، مصر طبع سادس ۱۳۲۳ھ

۱۲) أرواح ثلاثہ: حکیم الأمت مجدد الملت حضرت مولانا أشرف علی تھانوی رحمہ اللہ (۱۳۶۲ھ) دار الإشاعت کراچی

۱۳) ازالۃ الریب عن علم الغیب حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۶۲ھ دار الاشاعت کراچی

۱۴) أساس البلاغۃ: جار اللہ ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ)۔ دار المعرفۃ للطباعۃ والنشر بیروت ۱۳۹۹ھ مطابق ۱۹۷۹ء،

۱۵) الإستیعاب فی اسماء الأصحاب بہامش الإصابۃ: ابوعمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر رحمہ اللہ

۱) کوم کتاب ته چه ✪ نښه مخامخ راشی ددې مطلب دا دې چه دا کتاب په بل نوم باندې په دې مصادرو کښې تیر شوې دې۔

(متوفی ۱۳۹۳ھ) دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت

۱۶) الإصابة فی تمییز الصحابة: شهاب الدین ابوالفضل أحمد بن علی القسطلانی المصری المعروف بابن حجر رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر، بیروت

۱۷) أصول البزدوی: فخر الإسلام أبوالحسن علی بن محمد البزدوی (متوفی ۴۸۲ھ) الصدف پبلشرز کراچی

۱۸) الإعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار: حافظ ابوبکر محمد بن موسی بن عثمان حازمی رحمہ اللہ متوفی ۵۸۴ جامعة الدراسات کراچی۔

۱۹) الأعلام: خیر الدین محمود بن محمد الزرکلی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۶ھ مطابق ۱۹۷۶ء) دار العلم للملایین

۲۰) أعلام الحدیث: إمام أبوسلیمان احمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۸ھ) مرکز إحیاء التراث الإسلامی جامعه أم القری مکة المکرمة،

۲۱) إعلاء السنن علامه ظفر احمد عثمانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ ادارة القرآن کراچی

۲۲) الإکمال فی رفع الإرتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الأسماء والکنی والألقاب — الأمیر الحافظ أبونصر علی بن هبة الله المعروف بابن ماکولا رحمہ اللہ متوفی (۴۷۵ھ) محمد امین دمج بیروت۔

۲۳) إکمال إکمال المعلم شرح صحیح مسلم أبوعبدالله محمد بن خلفة الوشتانی الأبی المالکی رحمہ اللہ المتوفی ۸۲۷ أو ۸۲۸ دار الکتب العلمیة بیروت۔

۲۴) إمداد الباری: حضرت مولانا عبدالجبار أعظمی رحمہ اللہ (متوفی) مکتبه۔ حرم مراد اباد

۲۵) أنباء المصطفی — مولوی احمد رضا خان صاحب بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ

۲۶) الإنتصاف بهامش الکشاف — علامه احمد بن المنیر الأسکندری رحمہ اللہ متوفی ۶۸۳ھ دار الکتب العربی بیروت

۲۷) الأنساب أبوسعد عبدالکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۶۲ھ دار الجنان بیروت الطبعة الأولی ۱۴۰۸ھ ۱۹۸۸م،

۲۸) انوار آفتاب صداقت — قاضی فضل احمد لدھیانوی

۲۹) أنوار الباری: مولانا سید أحمد رضا بجنوری مدظلهم۔ مدینه پریس بجنور

۳۰) أنوار التنزیل وأسرار التاویل: المعروف بتفسیر البیضاوی مع شیخ زاده ناصر الدین أبوسعید عبدالله بن عمر البیضاوی الشافعی رحمہ اللہ (متوفی ۶۹۲ھ) مکتبه یوسفی دیوبند/ مکتبه اسلامیه ترکیا۔

۳۱) أوجز المسالک إلی مؤطا مالک: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۴۰۲ھ) إدارة تالیفات اشرفیه ملتان،

۳۲) الأمم لإیقاظ الهمم — برهان الدین ابراهیم بن حسن الکورانی رحمہ اللہ متوفی ۱۱۰۱ھ دائرة المعارف النظامیة حیدر آباد دکن ۱۳۲۸ھ

۳۳ إيضاح البخاري: حضرت مولانا سيد فخر الدين محمد صاحب رحمه الله (متوفى ۱۳۹۲ھ) مكتبه مجلس قاسم المعارف ديوبند

۳۴ البحر الرائق علامة زين العابدين بن ابراهيم بن نجيم رحمه الله المتوفى ۹۶۹ھ أو المتوفى يا المتوفى ۱۰۰۵ھ مكتبه رشيديه كوئٹه

۳۵ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ملك العلماء علاء الدين ابوبكر بن مسعود الكاساني رحمه الله المتوفى ۵۸۷ھ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى.

۳۶ البداية والنهاية: حافظ عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير رحمه الله (متوفى ۷۷۴ھ) مكتبة المعارف. بيروت. طبع ثاني ۱۹۷۷ء

۳۷ البدر الساري حاشيه فيض الباري: حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھى رحمه الله (۱۳۸۵ھ) ربانى بكايو دهلى ۱۹۸۰ء

۳۸ بذل المجهود في حل أبي داود: حضرت العلامه خليل أحمد سهارنپورى رحمه الله (متوفى ۱۳۴۶ھ) مطبع ندوة العلماء لكنهو. ۱۳۴۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء

۳۹ بيان القرآن: حكيم الأمت حضرت مولانا أشرف على صاحب تهانوى نور الله مرقده (متوفى ۱۳۶۳ھ) شيخ غلام على اينڈ سنز لاهور،

۴۰ تاج العروس من جواهر القاموس: أبو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدى رحمه الله (۱۲۰۵ھ). دار مكتبة الحياة بيروت لبنان،

۴۱ تاريخ الإسلام — حافظ ابو عبدالله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبى رحمه الله متوفى ۷۶۳ھ مؤسسة دار الكتاب العربي بيروت.

۴۲ تاريخ بغداد أو مدينة السلام: حافظ أحمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى رحمه الله (متوفى ۴۶۳ھ). دار الكتب العربي بيروت لبنان،

۴۳ التاريخ الصغير للأمير المومنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى ۲۵۶ھ المكتبة الأثرية شيخ پوره

۴۴ التاريخ الكبير: أمير المؤمنين في الحديث محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله (متوفى ۲۵۶ھ). دار الكتب العلمية بيروت،

۴۵ تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف أبو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبدالرحمن المزى رحمه الله (متوفى ۷۴۲ھ) المكتب الإسلامي بيروت طبع دوم ۱۴۰۳ھ مطابق ۱۹۸۳

۴۶ تدريب الراوي شرح تقريب النواوي: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمه الله (متوفى ۹۱۱ھ) المكتبة العلمية مدينه منوره،

٤٧) تذکرہ حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مرادابادی رحمہ اللہ حضرت مولانا سید أبوالحسن علی ندوی رحمہ اللہ. مجلس نشریات اسلام کراچی،

٤٨) تذکرۃ الحفاظ: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمہ اللہ (متوف ٧٤٨ھ). دار المعارف العثمانیہ الهند،

٤٩) تعجیل المنفعة بزوائد رجال الأئمة الأربعة۔ حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ٨٥٢ھ دار البشارة الإسلامیة بیروت طبع اول ١٤١٦ھ مطابق ١٩٩٦

٥٠) تعریف أهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس: حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ٨٥٢ھ دار الکتب العلمیة بیروت.

٥١) تعلیقات علی تهذیب الکمال، للدکتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالی مؤسسة الرسالة الطبعة الأولی ١٤١٣ھ،

٥٢) تعلیقات علی الکاشف للذهبی شیخ محمد عوامة شیخ أحمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ١٤١٣ھ، ١٩٩٢م،

٥٣) تعلیقات علی لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمہ اللہ المتوفی ١٤٠٢ھ الموافق ١٩٨٢م، مکتبة إمدادیة مکة المکرمة۔

٥٤) التعلیق الصبیح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندهلوی رحمہ اللہ متوفی ١٣٩٤ھ مکتبة عثمانیة لاهور

٥٥) التعلیق الممجد: علامه عبدالحی اللکهنوی رحمہ اللہ متوفی (١٣٠٤ھ) نور محمد اصح المطابع کراچی۔

٥٦) تعلیق التعلیق: حافظ أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ٨٥٢ھ) المکتب الإسلامی ودار عمار،

٥٧) تفسیر البغوی: (معالم التنزیل) امام محی السنة أبومحمد الحسین بن مسعود الفراء البغوی الشافعی رحمہ اللہ متوفی ٥١٦ھ ادارہ تالیفات اشرفیه.

٥٨) ✿ تفسیر البیضاوی: (انوار التنزیل)

٥٩) تفسیر الجلالین: جلال الدین محمد بن احمد المحلی رحمہ اللہ متوفی ٨٦٤ھ و جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ متوفی ٩١١ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی.

٦٠) تفسیر حقانی: حضرت مولانا عبدالحق حقانی رحمہ اللہ متوفی ١٣٣٥ھ میر محمد کراچی۔

٦١) تفسیر الطبری (جامع البیان) إمام محمد بن جریر الطبری رحمہ اللہ المتوفی ٣١٠ھ دار المعرفة بیروت۔

٦٢) تفسیر عثمانی: شیخ الإسلام شبیر أحمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ١٣٦٩ھ) مجمع الملک فهد سعودی عرب،

۶۳) تفسیر عزیزی: سراج الهند حضرت مولانا شاه عبد العزیز صاحب دهلوی رحمه الله متوفی ۱۲۳۹ھ۔

۶۴) تفسیر القرآن العظیم: حافظ أبو الفداء عماد الدین إسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی رحمه الله (متوفی ۷۷۴ھ) دار الفکر بیروت،

۶۵) الجامع لأحکام القرآن: (تفسیر قرطبی) إمام أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی رحمه الله (متوفی ۶۷۱ھ) دار الفکر بیروت،

۶۶) التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب): إمام أبو عبد الله فخر الدین محمد بن عمر الحسین رازی رحمه الله (متوفی ۶۰۶ھ)۔ مکتب الاعلام الإسلامی إیران،

۶۷) التفهیمات الإلهیة: حضرت مولانا شاه ولی الله احمد بن عبد الرحیم رحمه الله متوفی ۱۱۷۶ھ

۶۸) تقریب التهذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ) دار الرشید حلب ۱۴۰۶ھ،

۶۹) التقریب والتیسیر لمعرفة سنن البشیر النذیر: ابو زکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمه الله (متوفی ۶۷۶ھ) المکتبة العلمیة مدینه منوره،

۷۰) تقریر بخاری شریف اردو: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب متوفی رحمه الله (۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) مکتبة الشیخ کراچی،

۷۱) تکملة عقائد الإسلام: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله متوفی ۱۳۹۴ھ الطبع الإسلامی السعودی۔

۷۲) تکمله فتح الملهم: شیخ الإسلام محمد تقی عثمانی مد ظلهم۔ مکتبه دار العلوم کراچی،

۷۳) التلخیص الحبیر فی تخریج أحادیث الرافعی الکبیر: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ)۔ دار نشر الکتب الإسلامیه لاهور،

۷۴) تلخیص المستدرک (مع المستدرک): حافظ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمه الله (متوفی ۷۴۸ھ)۔ دار الفکر بیروت،

۷۵) التمهید فی أصول الفقه: علامه محفوظ بن احمد بن الحسن ابو الخطاب الکلوذانی الحنبلی رحمه الله متوفی ۵۱۰ھ جامعة أم القری مکة مکرمة۔

۷۶) التمهید لما فی المؤطا من المعانی والأسانید: حافظ أبو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر مالکی رحمه الله (متوفی ۴۶۳ھ)۔ المکتبة التجاریة مکة المکرمه،

۷۷) تهذیب الأسماء واللغات: إمام ابو زکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمه الله (متوفی ۶۷۶ھ) إدارة الطباعة المنیریه

۷۸) تهذیب التهذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ) دائرة المعارف النظامیة حیدر آباد دکن ۱۳۲۵ھ،

٧٩) تهذيب سنن أبي داود — حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابي بكر المعروف بابن القيم رحمه الله متوفى ١٣٦٧ھ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧ھ ١٩٤٨م

٨٠) تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبوالحجاج يوسف بن عبدالرحمن مزى رحمه الله (متوفى ٧٤٢ھ). مؤسسة الرساله طبع اول ١٤١٣،

٨١) توضيح المشتبه: شمس الدين محمد بن عبدالله المعروف بابن ناصر الدين دمشقى رحمه الله متوفى ٨٤٢ھ مؤسسة الرسالة.

٨٢) تيسيرالقارى شرح صحيح البخارى: مولانا نورالحق بن شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله (متوفى ١٠٧٣ھ) مطبع علوى لكهنو،

٨٣) الثقات لابن حبان: حافظ أبوحاتم محمد بن حبان بستى رحمه الله (متوفى ٣٥٤ھ) دارالمعارف العثمانيه حيدرابادد ١٣٩٣ھ،

٨٤) جاء الحق —

٨٥) جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمدبن الأثيرالجزرى رحمه الله (متوفى ٦٠٦ھ) دارالفكر بيروت،

٨٦) ✿ جامع البيان (اوگورئ تفسيرالطبرى)

٨٧) جامع ترمذى (سنن ترمذى): إمام أبوعيسى محمد بن عيسى بن سورة ترمذى رحمه الله (متوفى ٢٧٩ھ) ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى، \ داراحياء التراث العربى.

٨٨) ✿ الجامع لأحكام القرآن (تفسيرالقرطبى) اوگورئ تفسيرالقرطبى

٨٩) الجوهرالنقى: علامه علاء الدين بن على بن عثمان الماردينى الشهير بابن التركمانى رحمه الله متوفى ٧٤٥ھ ايچ ايم سعيد \ داراحياء التراث العربى.

٩٠) ✿ حاشية تهذيب الكمال (اوگورئ تعليقات تهذيب الكمال)

٩١) حاشية سبط العجمى على الكاشف للإمام برهن الدين أبو الوفاء إبراهيم بن محمد سبط ابن العجمى الحلبى رحمه الله المتوفى ٨٤١ھ، شركة دارالقبلة \ موسسة علوم القرآن)

٩٢) حاشية السندى على البخارى (مطبوعه مع صحيح بخارى): إمام أبوالحسن نورالدين محمد بن عبدالهادى سندهى رحمه الله (متوفى ١١٣٨ھ). قديمى كتب خانه كراچى،

٩٣) حاشية السندى على النسائى: إمام أبوالحسن نورالدين محمد بن عبدالهادى سندهى رحمه الله (متوفى ١١٣٨ھ). قديمى كتب خانه كراچى،

۹۴) حاشية شيخ زاده على البيضاوى: محى الدين محمدبن مصطفى القوجوى رحمه الله متوفى ۹۵۱ھ مكتبه اسلاميه تركيا\مكتبه يوسفى ديوبند

۹۵) ✿حاشية لامع الدرارى (اوگورئ تعليقات لامع الدرارى)

۹۶) حاشية المطول: علامه حسن بن محمد شاه بن محمد شمس الدين بن حمزة الفناوى المعروف بملا حسن چلپى رحمه الله متوفى ۸۸۶ھ منشورات الرضى، قم ايران.

۹۷) حلية الأولياء: حافظ أبونعيم أحمد بن عبدالله بن أحمد أصبهانى شافعى (متوفى ۴۳۰ھ) دار الفكر بيروت،

۹۸) خالص الإعتقاد: مولى احمد رضا بريلوى متوفى ۱۳۴۰ھ

۹۹) خلاصة الخزرجى (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمه الله المتوفى ۹۲۳ھ، نه پس مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)

۱۰۰) خيرالأصول (مشمولة در آثار خير) حضرت مولانا خيرمحمد صاحب جالندهرى رحمه الله متوفى (۱۳۹۰ھ) دارة تاليفات اشرفيه ملتان.

۱۰۱) درس بخارى: شيخ الإسلام شبيراحمد عثمانى رحمه الله (متوفى ۱۳۶۹ھ) ضبط وترتيب مولانا عبدالوحيد صديقى فتحپورى). مكتبه عارفين پاكستان چوك كراچى،

۱۰۲) الدرالمختار: علامه علاء الدين محمد بن محمد الحصكفى رحمه الله (متوفى ۱۰۸۸ھ) مكتبه رشيديه كوئته

۱۰۳) الدرالمنثور فى التفسير بالمأثور: علامه حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمه الله (متوفى ۹۱۱ھ) مؤسسة الرسالة،

۱۰۴) ذخائرالمواريث فى الدلالة على مواضع الحديث لعبدالغنى بن إسماعيل بن عبدالغنى النابلسى رحمه الله المتوفى (۱۳۴۳ھ، دار المعرفة بيروت\دار كتب العلمية بيروت)

۱۰۵) ردالمحتار مع الدرالمختار: علامه محمد أمين بن عمربن عبدالعزيز عابدين دمشقى شامى رحمه الله (متوفى ۱۲۵۲ھ) مكتبه رشيديه كوئته ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

۱۰۶) الرسالة: امام محمدبن ادريس شافعى رحمه الله متوفى ۲۰۴ھ مكتبة دار التراث، قاهرة، مطبع دوم ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹ء.

۱۰۷) رسالة شرح تراجم أبواب البخارى رحمه الله (مطبوعه مع صحيح بخارى) حضرت مولانا شاه ولى الله رحمه الله (متوفى ۱۱۷۶ھ) قديمى كتب خانه كراچى،

۱۰۸) الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة: علامه محمد بن جعفر كتانى رحمه الله (متوفى ۱۳۴۵ھ) ميرمحمد آرام باغ كراچى،

۱۰۹) روائع البيان فى تفسيرآيات الأحكام: شيخ محمد على الصابونى حفظه الله مكتبة الغزالى دمشق طبع دوم ۱۳۹۷ھ مطابق ۱۹۷۷ء.

١١٠) روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني: أبوالفضل شهاب الدين سيدمحمود آلوسي بغدادي رحمه الله (متوفى ١٢٧٠ھ) مكتبه إمداديه ملتان،

١١١) الروض الأنف: إمام أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبدالله السهيلي رحمه الله (متوفى ٥٨١ھ) مكتبه فاروقيه ملتان ١٣٩٧ھ

١١٢) زاد المعاد من هدى خير الأنام: حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابي بكر المعروف بابن القيم رحمه الله متوفى ٧٥١ھ مؤسسة الرسالة.

١١٣) زهر الربى: (مع سنن النسائي) حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطي رحمه الله متوفى (٩١١ھ) قديمي كتب خانه كراچي

١١٤) السعاية في كشف ما في شرح الوقاية: علامه عبدالحي لكهنوي رحمه الله (متوفى ١٣٠٤ھ) سهيل اكيدمي لاهور،

١١٥) سلسلة الأحاديث الصحيحة: شيخ ناصر الدين الألباني حفظه الله. المكتب الإسلامي بيروت.

١١٦) سنن ابن ماجه: إمام أبوعبدالله محمد بن يزيد بن ماجه رحمه الله (متوفى ٢٧٣ھ). قديمي كتب خانه/ دار الكتب المصري قاهره.

١١٧) سنن ابي داؤد: إمام أبوداؤد سليمان بن الأشعث السجستاني رحمه الله (متوفى ٢٧٥ھ) ايچ ايم سعيد كمپني كراچي/ دار إحياء السنة النبوية،

١١٨) سنن دارقطني: حافظ أبوالحسن علي بن عمر دارقطني رحمه الله (متوفى ٣٨٥ھ) دار نشر الكتب الإسلامية لاهور

١١٩) سنن دارمي (مسند دارمي): إمام أبومحمد عبدالله بن عبدالرحمن دارمي رحمه الله (٢٥٥ھ) قديمي كتب خانه كراچي

١٢٠) السنن الصغرى للنسائي: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله (٣٠٣ھ) قديمي كتب خانه كراچي،

١٢١) السنن الكبرى للنسائي: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله (٣٠٣ھ) نشر السنة ملتان)

١٢٢) السنن الكبرى للبيهقي: إمام حافظ أبوبكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله (متوفى ٤٥٨ھ) نشر السنة ملتان،

١٢٣) سير أعلام النبلاء: حافظ أبوعبدالله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبي رحمه الله (متوفى ٧٤٨ھ) مؤسسة الرسالة،

١٢٤) السيرة الحلبية (انسان العيون في سيرة الأمين المأمون): علامه علي بن برهان الدين الحلبي رحمه الله (متوفى ١٠٤٤ھ) المكتبة الإسلاميه بيروت،

١٢٥) السيرة النبوية لابن هشام (مع الروض الأنف) إمام أبوعبدالملك بن هشام المعافري المصري رحمه الله (متوفى ٢١٣ھ) مكتبه فاروقيه ملتان،

١٢٦) سيرت النبي ﷺ: علامه شبلي نعماني رحمه الله (متوفى ١٣٣٢ھ) و مولانا سيدسليمان ندوي (متوفى ١٩٥٣ء) دار الإشاعت كراچي،

۱۲۷) شذرات الذهب فی اخبار من ذهب: علامه عبدالحی بن احمد بن محمد بن العماد العکری الحنبلی رحمہ اللہ متوفی ۱۰۸۹ھ دار الآفاق الجدیدة بیروت.

۱۲۸) بیان المختصر شرح مختصر المنتهی لابن الحاجب: ابوالثناء شمس الدین محمود بن عبدالرحمن الاصفهانی رحمہ اللہ متوفی ۷۴۹ھ جامعة أم القری مکه مکرمه.

۱۲۹) شرح الرضی علی الکافیة: (الوافیة شرح الکافیة) محمد بن الحسن الرضی الإستراباذی متوفی تقریباً ۶۸۶ھ

۱۳۰) شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبدالباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۲۲ھ دار الفکر بیروت)

۱۳۱) شرح الطیبی: (الکاشف عن حقائق السنن) إمام شرف الدین حسین بن محمد بن عبدالله الطیبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۳ھ) إدارة القرآن کراچی.

۱۳۲) شرح العقائد النسفیة (مع النبراس) للعلامة سعدالدین مسعود بن عمر التفتازانی رحمہ اللہ المتوفی ۷۹۲ مکتبه حبیبیه کوئٹه

۱۳۳) شرح الفقه الأکبر: علامه نورالدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ متوفی ۱۰۱۴ھ دار الکتب العلمیة أقدیمی کتب خانه کراچی.

۱۳۴) شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) للعلامة شمس الدین محمد بن یوسف الکرمانی رحمہ اللہ المتوفی (۷۸۶ھ) دار إحیاء التراث العربی)

۱۳۵) شرح الکوکب المنیر

۱۳۶) شرح مشکل الآثار للإمام أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة ۱۴۱۵ھ ۱۹۹۴م

۱۳۷) شرح النووی علی صحیح مسلم (مطبوعه مع صحیح مسلم) إمام أبوزکریا یحیی بن شرف النووی رحمہ اللہ (۶۷۶ھ). قدیمی کتب خانه کراچی،

۱۳۸) شعب الإیمان: إمام حافظ احمد بن الحسین بن علی البیهقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ). دار الکتب العلمیة بیروت، ۱۴۱۰ھ

۱۳۹) الصارم المسلول: شیخ الإسلام تقی الدین ابوالعباس احمد بن عبدالحلیم المعروف بابن تیمیة رحمہ اللہ متوفی (۷۲۸ھ)

۱۴۰) صحیح بخاری شریف: إمام أبوعبدالله محمد بن إسماعیل البخاری رحمہ اللہ (متوفی ۲۵۶ھ) قدیمی کتب خانه کراچی،

۱۴۱) صحیح مسلم(مع شرح نووی)،إمام أبوالحسین مسلم بن الحجاج القشیری رحمہ اللہ (متوفی ۲۶۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی

۱۴۲) صفوة الصفوة: امام جمال الدین ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمہ اللہ متوفی ۵۹۷ھ دار الوعی بحلب.

۱۴۳) الصواعق المحرقة: علامہ شہاب الدین احمد بن محمد بن علی بن حجر الہیتمی المکی متوفی ۹۷۳ھ

۱۴۴) طبقات الشافعیة الکبری: علامہ تاج الدین أبونصر عبدالوہاب بن تقی الدین علی بن عبدالکافی(متوفی ۷۷۱ھ). دار المعرفة بیروت،

۱۴۵) طبقات الکبری: إمام أبوعبداللہ محمد بن سعد رحمہ اللہ (متوفی ۲۳۰ھ) دار صادر بیروت

۱۴۶) عارضة الأحوذی للإمام أبی بکر محمد بن عبداللہ المعروف بابن العربی رحمہ اللہ ۱۳۵۳ھ المطبعة المصریة بالأزہر

۱۴۷) عقائد الإسلام: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ

۱۴۸) العقیدة السفارینیة(لوائح الأنوار السنیة ولواقح الأفکار السنیة شرح قصیدة ابن أبی داود الحرانیة) شیخ محمد بن احمد السفارینی۔ طبعة الشیخ علی آل ثانی حاکم قطر.

۱۴۹) العلل المتناهیة: امام جمال الدین ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمہ اللہ متوفی ۵۹۷ھ دار کتب العلمیة.

۱۵۰) عمدة القاری شرح صحیح البخاری: إمام بدر الدین أبومحمد محمود بن أحمد العینی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۵ھ). إدارة الطباعة المنیریة،

۱۵۱) العنایة شرح الهدایة(بهامش فتح القدیر) علامہ اکمل الدین محمد بن محمود البابرتی رحمہ اللہ (متوفی ۷۸۶ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۲) عورت کی حکمرانی او حضرت ابوبکرہ کی روایت. خورشید عالم مکتبہ دانشوران لاہور

۱۵۳) فتاوی رضویہ: مولوی احمد رضا خان بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ.

۱۵۴) فتح الباری شرح صحیح البخاری: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ). دار الفکر بیروت،

۱۵۵) فتح القدیر: إمام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام رحمہ اللہ (متوفی ۸۶۱ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۶) فتح الملهم بشرح صحیح مسلم: شیخ الإسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۶۹ھ). مکتبة الحجاز حیدری کراچی/ مکتبة دار العلوم کراچی

۱۵۷) الفتوحات الربانیة شرح الأذکار النوویة: شیخ محمد بن علان صدیقی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۵۷ھ). المکتبة الإسلامیه

١٥٨) فضل البارى شرح اردو صحيح البخارى: شيخ الإسلام علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله (متوفى ١٣٦٩ھ). ادارة علوم شرعيه كراچى،

١٥٩) الفوائد البهية فى تراجم الحنفية: علامه أبو الحسنات عبد الحى لكهنوى رحمه الله (متوفى ١٣٠٤ھ). نور كثير آرام باغ كراچى،

١٦٠) الفهرست: ابو الفرج محمد بن اسحاق الوراق المعروف بابن النديم البغدادى رحمه الله متوفى ٣٨٥ھ نور محمد كراچى.

١٦١) فيض البارى: إمام العصر علامه أنور شاه كشميرى رحمه الله (متوفى ١٣٥٢ھ). ربانى بك ديپو دهلى،

١٦٢) فيض القدير شرح الجامع الصغير: شيخ عبد الرؤف المناوى رحمه الله (متوفى ١٠٣١ھ). دار المعرفة بيروت

١٦٣) قصص القرآن: مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله متوفى ١٣٨٢ھ مطابق ١٩٦٢م دار الاشاعت كراچى.

١٦٤) الكاشف: للإمام شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبى رحمه الله المتوفى ٧٤٨ھ شركة دار القبلة / موسسة علوم القرآن الطبعة الأولى ١٩٩٢م، ١٤١٣ھ)

١٦٥) ✿ الكاشف عن حقائق السنن (شرح طيبى)، إمام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى رحمه الله (متوفى ٧٤٣ھ)، إدارة القران كراچى.

١٦٦) الكامل فى ضعفاء الرجال: إمام أبو احمد عبد الله بن عدى جرجانى رحمه الله (متوفى ٣٦٥ھ) دار الفكر بيروت،

١٦٧) كتاب الأم: امام محمد بن ادريس الشافعى رحمه الله متوفى ٢٠٤ھ دار المعرفة بيروت ١٣٩٣ھ ١٩٧٣

١٦٨) كتاب الأسماء والصفات للإمام حافظ أبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى رحمه الله المتوفى ٤٥٨ھ مطبعة السعادة، مصر)

١٦٩) كتاب الكنى والأسماء: امام حافظ ابو بشر محمد بن الحسين البيهقى رحمه الله متوفى ٣٥٧ھ مطبعة السعادة اثرية — فوتوحيدر آباد دكن.

١٧٠) كتاب الضعفاء الكبير: أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلى (١٧٦) المكى رحمه الله (متوفى ٨ھ). دار الكتب العلميه بيروت،

١٧١) كتاب العلل الصغير: إمام أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذى رحمه الله (متوفى ٢٧٩ھ). ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

١٧٢) كشاف إصطلاحات الفنون: علامه محمد أعلى تهانوى رحمه الله (متوفى ١١٩١ھ) سهيل اكيدمى لاهور،

١٧٣) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل (تفسير كشاف): جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى (متوفى ٥٣٨ھ). دار الكتاب العربى بيروت،

١٧٣) كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين على بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (متوفى ٨٠٧ هـ). مؤسسة الرسالة طبع اول ١٤٠٥ھ،

١٧٥) كشف الأسرار شرح أصول البزدوى: علامه عبدالعزيز بن احمد بن محمد البخارى رحمه الله (متوفى ٧٣٠ هـ). الصدف پبلشرز كراچى،

١٧٦) كشف البارى شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان مد ظلهم العالى مكتبة فاروقية كراچى.

١٧٧) كشف الخفاء ومزيل الإلباس شيخ إسماعيل بن محمد العجلونى رحمه الله المتوفى ١١٦٢ھ دار إحياء التراث العربى بيروت)

١٧٨) كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون: ملا كاتب چلپى مصطفى بن عبد الله المعروف به حاجى خليفه رحمه الله (متوفى ١٠٦٧ھ). مكتبة المثنى بغداد، أفست فوتو استنبول

١٧٩) الكلمة العليا — مولوى احمد رضا خان بريلوى متوفى ١٣٤٠ھ

١٨٠) كنز الدقائق (مع البحر الرائق) عبد الله بن احمد بن محمود النسفى رحمه الله متوفى ٧١٠ھ مكتبه رشيديه كوئته

١٨١) كنز العمال فى سنن الأقوال والأفعال: علامه علاء الدين على متقى بن حسام الدين هندى برهان پورى رحمه الله (متوفى ٩٧٥ھ). مكتبة التراث الإسلامى حلب،

١٨٢) الكواكب الدرارى (شرح الكرمانى): علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن على الكرمانى رحمه الله (متوفى ٧٨٦ھ) دار إحياء التراث العربى

١٨٣) لامع الدرارى: إمام ربانى حضرت مولانا رشيد أحمد گنگوهى رحمه الله (متوفى ١٣٢٣ھ). مكتبه إمداديه مكه مكرمه

١٨٤) لسان العرب للعلامة أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقى المصرى رحمه الله المتوفى ٧١١ھ نشر أدب الحوزة قم إيران ١٤٠٥ھ)

١٨٥) لسان الميزان: حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله (متوفى ٨٥٢ھ). مؤسسة الأعلمى بيروت،

١٨٦) موطا مالك بن انس المتوفى ١٧٩ھ دار إحياء التراث العربى

١٨٧) المتوارى على تراجم أبواب البخارى للعلامة ناصر الدين أحمد بن محمد المعروف بابن المنير الإسكندرانى رحمه الله المتوفى ٦٨٣ھ، مظهرى كتب خانه كراچى)

١٨٨) مجمع بحار الأنوار فى غرائب التنزيل ولطائف الأخبار: محدث محمد طاهر پتنى رحمه الله (متوفى ٩٨٦ھ) دائرة المعارف العثمانيه حيدر آباد ١٣٩٥ھ

١٨٩) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد: إمام نور الدين على بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (متوفى ٨٠٧ هـ). دار الفكر بيروت،

۱۹۰) مجموع فتاوی شیخ الإسلام ابن تیمیة: حافظ تقی الدین أبوالعباس احمد بن عبدالحلیم حرآن رحمہ اللہ (متوفی ۷۲۸ھ)، طبعة الملك فهد،

۱۹۱) المحلی للعلامة أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ المتوفی ۴۵۶ھ المکتب التجاری بیروت /دار الکتب العلمیة بیروت)_

۱۹۲) مختار الصحاح: إمام محمد بن أبی بکر بن عبدالقادر الرازی رحمہ اللہ (متوفی ۶۶۶ھ)، نه روستو، دار المعارف مصر،

۱۹۳) مختصر المنتهی (مع بیان المختصر للأصفهانی) جمال الدین ابوعمرو عثمان بن عمر المعروف بابن الحاجب رحمہ اللہ متوفی ۶۴۶ھ جامعة أم القری مکه مکرمه

۱۹۴) مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۱۴ھ)، مکتبه امدادیه ملتان،

۱۹۵) المستدرك علی الصحیحین: حافظ أبوعبدالله محمد بن عبدالله حاکم نیشاپوری (متوفی ۴۰۵ھ) دار الفکر بیروت

۱۹۶) المستصفی: امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ متوفی ۵۰۵ھ المکتبة الکبری بمصر،

۱۹۷) مسند أبی داود الطیالسی للحافظ سلیمان بن داود بن الجارود المعروف بابن أبی داود الطیالسی رحمہ اللہ المتوفی ۲۰۴ھ دار المعرفة بیروت)

۱۹۸) مسند أحمد: إمام أحمد بن حنبل رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۱ھ) المکتب الإسلامی/دار صادر بیروت،

۱۹۹) مسند الإمام الأعظم: امام أعظم ابوحنیفة نعمان بن ثابت رحمہ اللہ متوفی ۱۵۰ھ روایة المحدث صدر الدین موسی بن زکریا الحصکفی رحمہ اللہ متوفی ۶۵۰ھ للشیخ محمد عابد السندی رحمہ اللہ متوفی ۱۲۵۷ھ نور محمد أصح المطابع کراچی.

۲۰۰) مسند الحمیدی: إمام أبوبکر عبدالله الزبیری الحمیدی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۹ھ) المکتبة السلفیة مدینه منوره

۲۰۱) مشکوة المصابیح: شیخ أبوعبدالله ولی الدین خطیب محمد بن عبدالله رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۷ھ) نه روستو، قدیمی کتب خانه کراچی،

۲۰۲) مصنف ابن أبی شیبة للحافظ عبدالله بن محمد بن أبی شیبة المعروف بأبی بکر ابن أبی شیبة رحمہ اللہ المتوفی ۲۳۵ھ الدار السلفیة بمبئی الهند الطبعة الثانیة ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹م،

۲۰۳) المصنف لعبدالرزاق: إمام عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۱ھ) مجلس علمی،

۲۰۴) معارف القرآن: مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا محمد شفیع صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۶ھ) ادارة المعارف کراچی

٣٠٥ معالم التنزيل (اوكورئ تفسير بغوى)

٣٠٦ معالم السنن للإمام أبي سليمان أحمدبن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى ٣٨٨ھ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧ھ، ١٩٣٨م،

٣٠٧ معجم البلدان: علامه أبوعبدالله ياقوت حموى رومى رحمه الله (متوفى ٦٢٦ھ)۔ داراحياء التراث العربى بيروت

٣٠٨ المعجم الكبير: امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبرانى رحمه الله متوفى ٣٦٠ھ ك داراحياء التراث العربى

٣٠٩ معجم مقاييس اللغة: امام احمد بن فارس بن زكريا قزوينى رازى رحمه الله متوفى ٣٩٥ھ دار الفكر۔

٣١٠ معجم النحو: عبدالغنى الدقر — مطبعة محمد هاشم الكتبى ١٣٩٥ھ ١٩٧٥

٣١١ المغنى للإمام موفق الدين أبو محمد عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى ٦٢٠ھ دار الفكر بيروت)

٣١٢ المغنى فى ضبط أسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة وألقابهم وأنسابهم للعلامة المحدث الشيخ محمد طاهر بن على الفتنى الهندى رحمه الله المتوفى ٩٨٦ھ، دار نشر الكتب الإسلامية لاهور

٣١٣ المفردات فى غريب القرآن: علامه حسين بن محمد بن الفضل الملقب بالراغب الأصفهانى رحمه الله (متوفى ٥٠٢ھ)۔ نور محمد آرام باغ كراچى

٣١٤ مقدمة ابن الصلاح (علوم الحديث) لحافظ تقى الدين أبوعمرو عثمان بن عبدالرحمن المعروف بابن الصلاح رحمه الله المتوفى ٦٤٣ھ، دار الكتب العلمية بيروت

٣١٥ ۞ مقدمة فتح البارى (اوكورئ هدى السارى)

٣١٦ مقدمه فتح الملهم (مع فتح الملهم): شيخ الإسلام شبير أحمد عثمانى رحمه الله (متوفى ١٣٦٩ھ)۔ مكتبه دار العلوم كراچى،

٣١٧ مقدمه لامع الدرارى: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله (متوفى ١٤٠٢ھ)۔ مكتبه إمداديه مكه مكرمه،

٣١٨ مكاتيب رشيديه (مجموعه مكتوبات إمام ربانى مولانا رشيد أحمد گنگوهى رحمه الله جمع كرده حضرت مولانا عاشق الهى ميرتهى رحمه الله (متوفى ١٣٦٠ھ)۔ مكتبه مدينه لاهور

٣١٩ ملفوظات (احمد رضا خان) مولوى احمد رضا خان بريلوى متوفى ١٣٤٠ھ۔

٣٢٠ موارد الظمآن — امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى رحمه الله متوفى ٨٠٧ھ ك دار الكتب العلمية، بيروت

٣٢١ موضح القرآن — حضرت مولانا عبدالقادر صاحب رحمه الله متوفى ١٢٣٠ھ .

٣٢٢ ميزان الإعتدال فى نقد الرجال: حافظ شمس الدين أبوعبدالله محمد بن احمد بن عثمان، ذهبى رحمه الله (متوفى ٧٤٨ھ) داراحياء الكتب العربية مصر ١٣٨٢ھ،

٣٢٣ انتباس شرح شرح العقائد :علامه عبدالعزيز بن احمد رحمه الله (متوفى ١٢٣٩ ھ نه روستی) مكتبه حبيبيه كوئته/مكتبه إمداديه ملتان،

٣٢٤ نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر حافظ ابن حجر العسقلاني المتوفى ٨٥٢ھ الرحيم اكيڈمی

٣٢٥ نصب الراية في تخريج أحاديث الهداية: إمام حافظ أبو محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف زيلعی رحمه الله (متوفى ٧٦٢ھ)۔مجلس علمی دابهيل ١٣٥٧ھ

٣٢٦ النهاية في غريب الحديث والأثر: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثير رحمه الله (متوفى ٦٠٦)۔دار إحياء التراث العربي بيروت،

٣٢٧ نور الأنوار شيخ احمد بن ابی سعيد بن عبيدالله ،المعروف بملاجيون ، رحمه الله متوفى ١١٣٠ھ ايچ ايم سعيد كمپنی كراچی۔

٣٢٨ نيل الأوطار: شيخ محمد بن علی الشوكانی رحمه الله متوفى ١٢٥٠ھ شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابی مصر۔

٣٢٩ نيل المراد في السفر إلى گنج مراد آباد حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله متوفى ١٣٦٢ھ مجلس نشريات اسلام۔

٣٣٠ الوابل الوصيب و رافع الكلم الطيب: شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابی بكر المعروف بابن القيم رحمه الله متوفى ٧٥١ھ رئاسة ادارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد المملكة العربية السعودية

٣٣١ وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان :قاضی شمس الدين أبوالعباس احمد بن محمد المعروف بابن خلكان رحمه الله (متوفى ٦٨١ھ)دار صادر بيروت،

٣٣٢ الهداية للعلامة برهان الدين أبوالحسن علی بن أبی بكر المرغينانی رحمه الله المتوفى ٥٩٣ھ كتب خانه رشيديه دهلی/إدارة القرآن كراتشی)

٣٣٣ ۞ هدی الساری(مقدمه فتح الباری)۔حافظ إبن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفى ٨٥٢ھ) دار الفكر بيروت،

٣٣٤ هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين: إسماعيل باشا رحمه الله (متوفى ١٣٣٩ ھ) مكتبه المثنى بغداد أفست فوتواسٹ تهول ١٩٥١ء،

٣٣٥ همع الهوامع للعلامة جلال الدين،عبدالرحمن بن أبی بكر السيوطی رحمه الله المتوفى ٩١١ھ منشورات الرضی ،قم إيران)

۞۞۞